DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

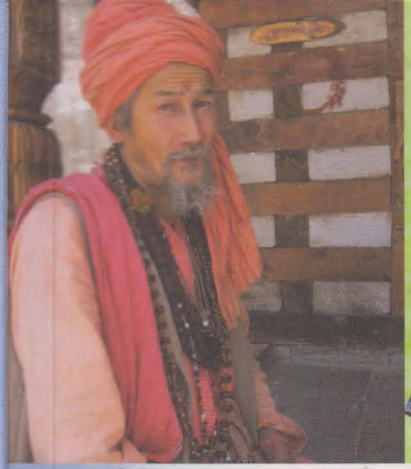
143

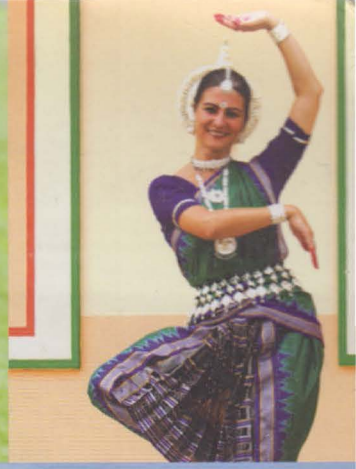
KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

WILLIAM A. HAVILAND
HARALD E. L. PRINS
DANA WALRATH
BUNNY McBRIDE

kaknüs

KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

WILLIAM A. HAVILAND
HARALD E. L. PRINS
DANA WALRATH
BUNNY McBRIDE

kaknüs
antropoloji

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

WILLIAM A. HAVILAND
HERALD E. L. PRINS
DANA WALRATH
BUNNY McBRIDE

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kaknüs yayınları: 143
sosyoloji: 3

ısbn: 978–975-6698-35-8

I. basım; 2008, istanbul

kitabın özgün adı: *cultural anthropology: the human challange*
kitabın adı: kültürel antropoloji
yazarı: william haviland-herald e. l. prins
dana walrath-bunny mcbride
copyright©2006 by wadsworth
ingilizce aslından çeviren: inan deniz erguvan sarıoğlu
türkçe yayın hakları©2006 kaknüs yayınları

yayına hazırlayan: seda darcan çiftçi
teknik hazırlık: yusuf yağ, hülya dağ
kapak düzeni: hatice dursun
iç baskı: alemdar ofset
kapak baskı: milsan
cilt: dilek mücellit

kaknüs yayınları
kızkulesi yayıncılık ve tanıtım hiz.
merkez: selman ağa mah., selami ali efendi cad., no: 11, üsküdar, istanbul
tel: (0 216) 341 08 65 – 492 59 74/75 faks: 334 61 48
dağıtım: çatalçeşme sk., defne han, no: 27/3, cağaloğlu, istanbul
tel: (0 212) 520 49 27 faks: 520 49 28
www.kaknus.com.tr e-posta: info@kaknus.com.tr
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kanlitey.org

KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

WILLIAM A. HAVILAND
HERALD E. L. PRINS
DANA WALRATH
BUNNY McBRIDE

Türkçesi:
İnan Deniz ERGUVAN SARIOĞLU

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

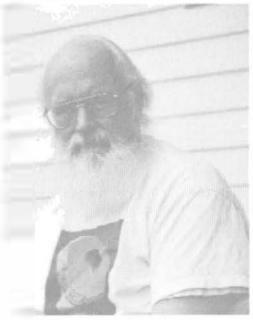
İNAN DENİZ ERGUVAN SARIOĞLU

1975'te İzmir'de doğdu. 1997 yılında Boğaziçi Üniversitesi Mütercim Tercümanlık (Çeviribilim) bölümünden mezun oldu. 2002'de Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Eğitim Yönetimi ve Denetimi programından yüksek lisans derecesini aldı. Halen Marmara Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi ana bilim dalında Doktora programına devam ediyor. Doğuş Üniversitesi'nde İngilizce okutmanı olarak çalışıyor.

İngilizce'den Türkçe'ye çevirdiği kitaplar arasında, yayınevimizin beğenilen kaynak kitaplarından biri olan *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsanın Doğasına Dair Söyledikleri* adlı eser de yer almaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

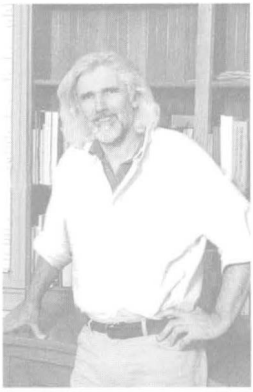
WILLIAM A. HAVILAND

Dr. William A. Haviland 1965'ten beri ders vermekte olduğu Vermont Üniversitesi'nden emekli Antropoloji Profesörüdür. Doktorasını Pennsylvania Üniversitesi'nde tamamlamıştır ve Guatemala, Maine ve Vermont'ta yaptığı arkeoloji, etnoloji ve fiziksel antropoloji alanlarındaki araştırmalarıyla ilgili çok sayıda yayını vardır. Dr. Haviland, Amerikan Antropoloji Kurumu (AAA) ve Amerikan Bilimsel İlerleme Kurumu (AAAS) başta olmak üzere, pek çok meslek derneğinin de üyesidir. 1988'de *Cinsiyet ve Antropoloji Müfredatı* adında, AAA tarafından desteklenen bir projeye katılmıştır.

Antropoloji öğrencilerine ders vermeyi çok seven Dr. Haviland, aynı zamanda uzaktan öğretim yöntemiyle verilen *Faces of Culture* dersinin de teknik danışmanlığını yapmıştır. Yerli halkların hak ve özgürlüklerinin ateşli bir savnucusudur; yıllarca Maya ve Abenakilerin arasına karışarak araştırma yapmıştır. Halen ABD'nin kuzey doğusundaki yerlilerle birlikte çalışmakta, danışmanlık yapmakta ve Orta Amerika'daki uluslararası kentleşme konferanslarına katılmaktadır. Haviland, *Tikal Reports* dizisinin yardımcı editörlüğünü de üstlenmiştir.

DR. HARALD PRINS

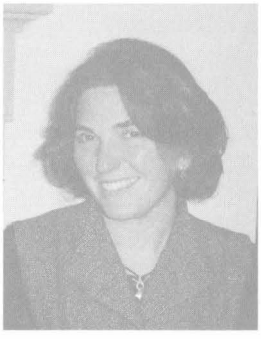

Dr. Harold Prins Kansas State Üniversitesinde Antropoloji Profesörüdür. Hollanda'da doğup büyümüştür. Hollanda ve ABD'deki çeşitli üniversitelerde tarih öncesi arkeoloji, sosyal antropoloji ve karşılaştırmalı tarih okudu. Nijmegen Üniversitesi'nde doktorasını yaptı ve New School for Social Research'de doçent oldu. Güney ve Kuzey Amerika yerlileri arasında geniş çaplı araştırmalar yürüttü. 1990'da Kansas State Üniversitesi kadrosuna katılmadan önce Nijmegen, Bowdoin ve Colby'de ders verdi. Genellikle (Güney ve Kuzey Amerikalı) Kızılderililer, Antropoloji Teorisi, Etnotarih, Görsel Antropoloji, Yerli Hakları ve Antopolojiye Giriş üzerine dersler vermektedir. Film yapımcılığı eğitimi de almış olan Prins, sayısız filme danışmanlık, belgesel film festivallerinde jürilik ve Görsel Antropoloji Derneği'ne başkanlık (1999-2001) yapmış ve *American Anthropologist* dergisinin görsel antropoloji editörü olmuştur. M'ikmaq Kızılderilileri üzeri-

Üniversiteler için Ücretsiz Ders Kitapları - http://antey.org

ne yapılmış bir belgesel film olan *Our Lives in Our Hands* ve medya alanında çevrebilimin öncüsü Edmund Carpenter üzerine yapılmış *Oh, What a Blow That Phantom Gave Me* filmlerinin eş yapımcısıdır.

Canlı ders anlatma tarzıyla tanınan Prins, üniversitede en iyi öğretim görevlisi ünvanı almış ve Coffman Seçkin Üniversite Öğretim Görevlileri Kürsüsünde yer almıştır. Eserleri arasında *The Mi'kmaq: Resistance, Accomodation and Cultural Survival* gibi çeşitli çalışmalar, 75'in üzerinde akademik makale, kitap bölümleri ve ansiklopedi maddeleri yer almaktadır.

DR. DANA WALRATH

Vermont Üniversitesi Tıp Fakültesinde Yardımcı Doçent ve Kadın Araştırmaları bölümünde öğretim görevlisidir. 1997'de Pensilvanya Üniversitesi'nde tıbbi ve biyolojik antropoloji dalında doktorasını tamamladı. Doktora tezinde, kadının doğurganlığının evriminin yorumu hakkında yepyeni sentezler ve kuramlar geliştirdi. İlgi alanları arasına giren konular; üreme, genetik ve evrimsel tıbbın biyo-kültürel boyutlarıdır. Çalışmaları *Current Anthropology, American Anthropologist* ve *American Journal Physical Anthropology*'de yayınlanmıştır. Walrath'ın çalışmaları genellikle evrimsel araştırma ve feminizm arasındaki kavramsal ilişki üzerine yoğunlaşır.

Dr. Walrath, *National Science Foundation, Health Resources and Services Administration, the Center for Disease Control, Foreign Languages Area Studies*, Pensylvania Üniversitesi ve *New York Foundation for the Arts*'dan ödül ve burslar almıştır. Fransa'nın Aurignac bölgesinden, Massachusetts Wood Hole bölgesindeki Deniz Biyoloji Laboratuarına kadar birçok alanda araştırmalar yapmıştır.

Dr. Walrath Yemen, Mısır ve Ermenistan'da da araştırmalar yürütmüştür. 2000 yılında Vermont Üniversitesi'nde çalışmaya başlamadan önce, Pensilvanya ve Temple Üniversiteleri ile Yemen'in Taiz şehrindeki Mohamed Ali Othman School'da dersler vermiştir. Vermont Üniversitesi Tıp Fakültesi için tıp ile antropolojiyi birleştiren yenilikçi programlar geliştiren Walrath, Jinokoloji Profesörleri Derneği tarafından desteklenen tıbbi eğitim için kadın sağlığı konusundaki bilgilendirme komitesinde görev yapmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://amzy.org

BUNNY McBRIDE

Lisans üstü eğitimini Columbia Üniversitesi Antropoloji Bölümünde tamamlamış, ödüllü bir yazardır. Kitapları arasında *Women of the Dawn*, *Molly Spotted Elk: A Penobscot in Paris* ve *Our Lives in Our Hands: Micmac Indian Basketmakers* sayılabilir. Yerli Amerikan halkları ile sıkı bir iş birliği içinde çalışarak, adı geçen kitaplarına dayanan müze sergileri düzenlemiştir.

1978'den 1988'e kadar *The Christian Science Monitor* dergisi için Afrika, Avrupa ve Asya'dan çok sayıda makale yayınlamıştır. Çok sayıda gazete ve dergiye de katkıda bulunmuş ve pek çok kitabın bölümlerini yazmıştır; bu kitaplardan bazıları *Sifters: Native American Women's Lives* ve *Reading Beyond Words: Contexts for Native History*'dir. *Audubon Society Field Guide to African Wildlife* adlı eserin yazarlarından biridir.

McBride, Kansas State Üniversitesi'nde antropoloji dalında okutman ve Illinois Principia College'de misafir öğretim görevlisidir. Maine'de Salt Enstitüsü Belgesel Alan Çalışmaları'nda dersler vermiş, hem halk hem de akademik katılımcılar için seminerler düzenlemiştir.

McBride, 1981'den 1991'e kadar Maine'deki *Aroostook Band of Micmacs* için tarihsel araştırmalar yapmış ve toplumsal gelişim çalışmalarında bulunmuştur. Bu topluluğun federal tanınırlık kazanmasına, toprak elde etmelerine ve kültürel geleneklerini canlandırmalarına yardımcı olmuştur. Maine eyaleti McBride'ye araştırmaları ve yerli kadınların tarihçesiyle ilgili yazılarından dolayı bir onur ödülü vermiştir. Şu anda *McBride National Parks Service* için etnografik araştırma projesinde baş araştırmacı ve Kansas İnsan Bilimleri Konseyi'nde danışman olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda merkezi İsviçre, Cenevre'de bulunan Dünya Kadınlar Zirvesi Derneğinin de yönetim kurulu üyesidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kısaca İçindekiler

Kısım 1: KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ: İNSANLIĞI TANIMA SORUNU

Bölüm 1: Antropolojinin Niteliği 51
Bölüm 2: Kültürün Özellikleri 101
Bölüm 3: İnsan Kültürünün Başlangıcı 145

Kısım 2: KÜLTÜR VE HAYATTA KALMA: İLETİŞİM KURMA, ÇOCUK YETİŞTİRME VE HAYATTA KALMA MÜCADELESİ

Bölüm 4: Dil ve İletişim 209
Bölüm 5: Toplumsal Kimlik, Kişilik ve Cinsiyet 263
Bölüm 6: Geçim Yöntemleri 313
Bölüm 7: Ekonomik Sistemler 361

Kısım 3: GRUPLARIN OLUŞUMU: İŞBİRLİĞİ SORUNU

Bölüm 8: Cinsellik ve Evlilik 415
Bölüm 9: Aile ve Ev Halkı 461
Bölüm 10: Akrabalık ve Soy 499
Bölüm 11: Cinsiyet, Yaş, Ortak Çıkarlar ve Sınıfa Göre Gruplama 539

Kısım 4: DÜZEN ARAYIŞI: DÜZENSİZLİK SORUNU

Bölüm 12: Politika, Güç ve Şiddet 581
Bölüm 13: Ruhanilik, Din ve Doğaüstü Güçler 641
Bölüm 14: Sanat 689

Kısım 5: DEĞİŞİM VE GELECEK: KÜRESELLEŞME SORUNU

Bölüm 15: Değişim Süreçleri 739
Bölüm 16: Küresel Sorunlar, Yerel Tepkiler ve Antropolojinin Rolü 791

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

Önsöz 19
Dünyaya Bakış Açımız 37

I. KISIM
KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ: İNSANLIĞI TANIMA SORUNU

1. BÖLÜM: Antropolojinin Niteliği 51
Antropolojinin Gelişimi 53
Önemli Antropologlar: Matilda Coxe Stevenson, Yolanda Moses 56
Antropoloji ve Diğer Bilimler 56
Antropoloji ve Alt alanları 59
Fiziksel Antropoloji 60
Arkeoloji 64
Uygulamalı Antropoloji: Adli Antropoloji 66
Dilbilimsel Antropoloji 68
Kültürel Antropoloji 68
Özgün Çalışma: Afrika'da AIDS'le Başa Çıkmak:
Geleneksel Şifacılar Ön Saflarda 72
Tıbbi Antropoloji 78
Antropoloji ve Bilim 79
Bilimsel Yaklaşımın Zorlukları 82
Önemli Antropologlar: Franz Boas, Fredric Ward Putnam,
John Wesley Powell 86
Antropolojinin Karşılaştırmalı Yöntemi 87
Biyokültürel Bağlantı: Organ Naklinin Antropolojisi 88
Antropoloji ve İnsan Bilimleri 89
Ahlaki Sorunlar 90
Antropoloji ve Küreselleşme 91
Bölüm Özeti 96
Düşünme Soruları 98
Anahtar Kavramlar 98
Önerilen Okumalar 98

2. BÖLÜM: Kültürün Özellikleri 101
Kültür Kavramı 103
Kültürün Özellikleri 103
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org
Kültür Paylaşılır 104

Uygulamalı Antropoloji: Apaçi Yerlileri için Yeni Evler 109
Kültür Öğrenilir 113
Kültür Simgelere Dayalıdır 115
Kültür Tümleşiktir 116
Kültür Devingendir 119
Önemli Antropologlar: A. R. Radcliffe Brown (1881-1955), Eleanor Burke Leacock 120
Alanda Kültür Çalışması 122
Özgün Çalışma: Trobriand Kadınlarının Önemi 124
Kültürler arası Karşılaştırmalar 137
Kültür ve Uyarlanma 130
Kültürün İşlevleri 131
Kültür ve Değişim 132
Önemli Antropologlar: Bronislaw Malinowski (1884-1942) 134
Kültür, Toplum ve Birey 135
Kültürün Değerlendirilmesi 136
Bölüm Özeti 139
Düşünme Soruları 141
Anahtar Kavramlar 142
Önerilen Okumalar 142

3. **BÖLÜM: İnsan Kültürünün Başlangıcı** 145
Uyarlanma Yoluyla Evrim 147
İnsanlar ve Diğer Primatlar 149
Anatomik Uyarlanma 152
Davranışsal Uyarlanma 156
Önemli Antropologlar: Jane Goodall, Kinji Imanishi 158
Özgün Çalışma: Barışma ve Barışma Kavramının Primatlarda Kültürel Değişimi 160
İnsanın Ataları 168
İlk İki Ayaklılar 169
Homo habilis 172
Biyokültürel Bağlantı: Uygarlık Hastalıklarının Taş Devri Reçeteleri 175
Aletler, Besin ve Beynin Büyümesi 176
Homo erectus 178
Homo sapien 181
Irk ve İnsanın Evrimi 192
Toplumsal Bir Kavram Olarak Irk 193

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Biyolojik Bir Kavram Olarak Irk 196
Deri Rengi: Bir Uyarlanma Örneği 198
Bölüm Özeti 200
Düşünme Soruları 202
Anahtar Kavramlar 202
Önerilen Okumalar 203

II. KISIM
KÜLTÜR VE HAYATTA KALMA: İLETİŞİM KURMA, ÇOCUK YETİŞTİRME VE HAYATTA KALMA MÜCADELESİ

4. BÖLÜM: Dil ve İletişim 209
Özgün Çalışma: Orangutanların Zihinsel Yetenekleri 212
Dilin Niteliği 218
Betimsel Dilbilim 219
Biyokültürel Bağlantı: İnsanın Konuşmasının Biyolojisi 220
Sözcüklerin Ötesinde: Beden Dili ve Ses Tonumuz 226
Tonlamalı Diller 233
Tarihsel Dilbilim 233
Etnik Dilbilim 240
Uygulamalı Antropoloji: Kuzey Utelilerin Dil Canlandırma Çabaları 240
Dilin Kökenleri 249
Konuşmadan Yazıya 255
Bölüm Özeti 258
Düşünme Soruları 260
Anahtar Kavramlar 261
Önerilen Okumalar 261

BEŞİNCİ BÖLÜM: Toplumsal Kimlik, Kişilik ve Cinsiyet 263
Kişi ve Davranışsal Çevresi 265
Kendilik 267
Davranışsal Çevre 271
Özgün Çalışma: Kutsanmış Lanet 273
Kişilik 277
Kişiliğin Gelişimi 277
Grup Kişiliği 285
Örnek Kişilik 286
Önemli Antropologlar: Margaret Mead, Ruth Fulton Benedict 288

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ulusal Karakter 290
Uygulamalı Antropoloji: Antropologlar ve Akıl Sağlığı 300
Normal ve Anormal Kişilik 301
Bölüm Özeti 307
Düşünme Soruları 309
Anahtar Kavramlar 309
Önerilen Okumalar 310

6. **BÖLÜM: Geçim Yöntemleri** 313
Uyarlanma 313
Uyarlanma Birimi 316
Kültürel Evrimde Uyarlanma 317
Kültür Alanları 321
Kültürel Öz 323
Yiyecek Toplayıcı Yaşam Biçimi 325
Önemli Antropologlar: Julian H. Steward (1902-1972) 326
Yiyecek Toplayıcı Yaşamın Özellikleri 329
Yiyecek Toplayıcılığın İnsan Toplumlarına Etkileri 332
Yiyecek Üretici Toplum 338
Çiftçilerin Yerleşik Hayatı 340
Hayvancılık 343
Özgün Çalışma: Mekranoti Kayapo'nun Bahçeleri 344
Uygulamalı Antropoloji: Tarımsal Gelişim ve Antropolog 350
Yoğun Tarım ve Sanayileşmemiş Toplumlarda Kentler 352
Modern Dünyanın Sanayileşmemiş Kentleri 355
Bölüm Özeti 357
Düşünme Soruları 359
Anahtar Kavramlar 359
Önerilen Okumalar 359

7. **BÖLÜM: Ekonomik Sistemler** 361
Ekonomik Antropoloji 363
Üretim ve Kaynakları 366
Emek Kaynakları ve Kalıpları 366
Önemli Antropologlar: Jomo Kenyatta 373
Toprak ve Su Kaynaklarının Denetimi 376
Teknoloji Kaynakları 378
Dengeleme Mekanizmaları 379

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dağıtım ve Değiş Tokuş 381
Karşılıklılık 381
Yeniden Dağıtım ... 388
Saygınlık Kazanmak Amaçlı Servet Dağıtımı 389
Özgün Çalışma: Papua Yeni Gine'de Prestij Ekonomisi 391
Pazar Ekonomisi ... 396
Uygulamalı Antropoloji: Şirketlerin Dünyasında Antropoloji ... 400
Yerel Kültürler ve Ekonomik Küreselleşme 402
Biyokültürel Bağlantı: Kakao: Para Ağacındaki Aşk Tanesi ... 405
Bölüm Özeti ... 406
Düşünme Soruları 408
Anahtar Kavramlar 409
Önerilen Okumalar 409

III. KISIM
GRUPLARIN OLUŞUMU: İŞBİRLİĞİ PROBLEMİNİ ÇÖZME

8. BÖLÜM: Cinsellik ve Evlilik 415
Cinsel İlişkilerin Denetimi 418
Uygulamalı Antropoloji: Antropoloji ve AIDS ... 420
Cinsel İlişkilerin Düzenlenmesi 424
Ensest Tabusu 427
Biyokültürel Bağlantı: ABD'de Evlilik Yasakları ... 430
İç evlilik (Endogami) ve Dış evlilik (Egzogami) 431
Evlilik ve Çiftleşme Arasındaki Fark 433
Önemli Antropologlar: Claude Lévi-Stauss 434
Evlilik Biçimleri ... 435
Kayınbiraderle Evlenme (Levirat) ve Baldızla Evlenme (Sororat) ... 439
Seri Tekeşlilik ... 440
Eş Seçimi ... 442
Özgün Çalışma: Hindistan'da Görücü Usulü Evlilik 443
Kuzen Evliliği 448
Evlilik Değiş Tokuşları ... 449
Aynı Cinsle Evlilik 452
Boşanma ... 455
Bölüm Özeti ... 456
Düşünme Soruları 459
Anahtar Kavramlar 459
Önerilen Okumalar 460

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

9. BÖLÜM: Aile ve Ev Halkı 461
Aile ve Toplum 466
Özgün Çalışma: Kuzey Amerika'da Sürekli Değişen Aile 467
Ailenin İşlevleri 471
Çocukların Yetiştirilmesi 471
Ekonomik İşbirliği 472
Aile ve Ev Halkı 473
Aile Biçimleri 474
Çekirdek Aile 475
Geniş Aile 477
Çok Eşli Aile 479
Yerleşim Kalıpları 480
Aile ve Ev Halkı Örgütlenmesindeki Zorluklar 483
Çok Eşli Ailelerin Zorlukları 484
Geniş Ailelerin Zorlukları 485
Çekirdek Ailelerin Zorlukları 487
Cinsiyet Sorunları ve Geleneksel Olmayan Ailelerin Yaşadığı Diğer Sorunlar 488
Uygulamalı Antropoloji: Çocuk Ölümleriyle Başa Çıkma 492
Bölüm Özeti 493
Düşünme Soruları 495
Anahtar Kavramlar 496
Önerilen Okumalar 496

10. BÖLÜM: Akrabalık ve Soy 499
Soy Grupları 501
Tek Soyluluk 503
Özgün Çalışma: Erkeklerin Dünyasında Bir Kadın Olarak Yaşamak 507
Diğer Soy Biçimleri 513
Soyun Kültürel Sistemle Bütünleşmesi 514
Sülale Dışı Evlilik 517
Sülaleden Klana 517
Uygulamalı Antropoloji: Yerli Amerikalı Klana Üyelik Tartışmasının Çözümü 519
Boylar ve Kollar 522
İki Taraflı Soy ve Akraba Grupları 524
Soy Grubunun Kültürel Evrimi 526
Önemli Antropologlar: Lewis Henry Morgan 527

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Akrabalık Kavramları ve Akraba Grupları 528
Eskimo Sistemi 529
Hawai Sistemi 530
Iroquois Sistemi 530
Akrabalık Kavramları ve Yeni Üreme Teknolojileri 533
Bölüm Özeti 534
Düşünme Soruları 536
Anahtar Kavramlar 537
Önerilen Okumalar 537

11. BÖLÜM: Cinsiyet, Yaş, Ortak Çıkarlar ve Sınıfa Göre Gruplandırma 539
Cinsiyete Göre Gruplandırma 541
Yaşa Göre Gruplandırma 544
Yaş Gruplandırmasının Kurumları 545
Afrika Toplumlarında Yaş Gruplandırması 547
Ortak İlgi Toplulukları 548
Çeşitli Ortak İlgi Toplulukları 549
Özgün Çalışma: Yahudi Eruv'u: Kamusal Alanda Simgesel Yer 551
Endüstrileşme Sonrası Dünyada Gruplar 556
Sanayileşme Sonrası Ülkelerdeki Topluluklar 556
Tabakalaşmış Toplumlarda Toplumsal Sınıfa Göre Gruplandırma 556
Uygulamalı Antropoloji: Antropologlar ve Toplumsal Etki Tahmini 557
Toplumsal Sınıf ve Kast 559
Biyokültürel Bağlantı: Afrika Gömü Alanı Projesi 566
Toplumsal Hareketlilik 567
Tabakalaşmanın Sürdürülmesi 570
Bölüm Özeti 572
Düşünme Soruları 574
Anahtar Kavramlar 574
Önerilen Okumalar 575

IV. KISIM
DÜZEN ARAYIŞI: DÜZENSİZLİK SORUNU

12. BÖLÜM: Politika, Güç ve Şiddet 581
Politik Sistem Çeşitleri 583
Merkezileşmemiş Politik Sistemler 584
Merkezi Politik Sistemler 594
Politik Liderlik ve Cinsiyet 600
Politik Örgütlenme ve Düzenin Sürdürülmesi 603

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçselleşmiş Denetim 605
Dışsallaşmış Denetim 605
Özgün Çalışma: Bedevi Toplumunda Gücün Sınırları ... 607
Büyücülük Aracılığıyla Toplumsal Denetim ... 611
Yasa Aracılığıyla Toplumsal Denetim 611
Yasanın Tanımı ... 612
Yasaların İşlevleri 613
Suç 615
Uygulamalı Antropoloji: Çatışma Çözümleme ve Antropolog 619
Politik Örgütlenme ve Dış İlişkiler 621
Savaş 621
Önemli Antropologlar: Laura Nader 629
Biyokültürel Bağlantı: Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve İnsan Şiddeti 630
Politik Sistemler ve Yasallık Sorunu 632
Din ve Politika ... 634
Bölüm Özeti ... 635
Düşünme Soruları 637
Anahtar Kavramlar 638
Önerilen Okumalar 638

13. BÖLÜM: Maneviyat, Din ve Doğaüstü 641
Dine Antropolojik Yaklaşım 646
Dinin Uygulanması 648
Doğaüstü Varlıklar ve Güçler ... 648
Önemli Antropologlar: Sir Edward B. Tylor (1832-1917) 653
Din Uzmanları 656
Özgün Çalışma: Kalaharili Ju/'hoansiler arasında Şifacılık 662
Dini Ayinler ve Törenler 664
Din, Büyü ve Büyücülük 670
Büyücülük ... 672
Büyücülüğün İşlevleri ... 675
Navajolar Arasında Büyücülüğün Psikolojik İşlevleri 676
Dinin İşlevleri 677
Uygulamalı Antropoloji: Çağdaş Tıbbı Swaziland'ın Geleneksel İnançlarıyla Bağdaştırmak 679
Din ve Kültürel Değişim 681
Yeniden Canlandırma Hareketleri 681
Bölüm Özeti ... 684

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Düşünme Soruları 686
Anahtar Kavramlar 687
Önerilen Okumalar 687

14. BÖLÜM: Sanat 689
Sanatın Antropolojik Açıdan İncelenmesi 694
Görsel Sanatlar 695
Özgün Çalışma: Çağdaş Dövme Topluluğu 697
Sözlü Sanatlar 706
Müzik Sanatı 717
Sanatın İşlevleri 720
Önemli Antropologlar: Frederica de Laguna 725
Sanat, Küreselleşme ve Kültürün Hayatta Kalması 726
Uygulamalı Antropoloji: Kültürel Mirası Korumak 727
Bölüm Özeti 729
Düşünme Soruları 731
Anahtar Kavramlar 732
Önerilen Okumalar 732

V. KISIM
DEĞİŞİM VE GELECEK: KÜRESELLEŞME SIKINTISI

15. BÖLÜM: Değişim Süreçleri 739
Değişim Mekanizmaları 743
Yenilik 743
Yayılma 747
Kültürel Kayıp 750
Baskıcı Değişim 752
Kültürel Etkileşim 752
Soykırım 754
Yönlendirilmiş Değişim 757
Uygulamalı Antropoloji: Kalkınma Antropolojisi ve Barajlar 760
Baskıcı Değişime Tepkiler 761
Yeniden Canlandırma Hareketleri 763
Ayaklanma ve Devrim 765
Modernleşme 770
Skolt Lapplar ve Kar Aracı Devrimi 773
Shuar Çözümü 776
Özgün Çalışma: Brazilya'da Yerlilere Karşı Şiddet 778

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Küreselleşme ve "Az Gelişmiş" Dünya 782
Küreselleşme: Sancılı Olmak Zorunda mı? 783
Önemli Antropologlar: Eric R. Wolf 785
Bölüm Özeti 786
Düşünme Soruları 789
Anahtar Kavramlar 789
Önerilen Okumalar 789

16. BÖLÜM: Küresel Sorunlar, Yerel Tepkiler ve Antropolojinin Rolü 791
İnsan Kültürünün Geleceği 793
Küresel Kültür 794
Dünya Birbirine Yaklaşıyor mu Birbirinden Uzaklaşıyor mu? 795
Küresel Kültür: İyi Bir Fikir mi Değil mi? 798
Etnik Diriliş 799
Kültürel Çoğulculuk ve Çok Kültürlülük 802
Uygulamalı Antropoloji: Yerli Halkların Haklarının Savunuculuğu 805
Çokuluslu Şirketlerin Ortaya Çıkışı 808
Özgün Çalışma: Vücudu Standartlaştırmak: Bir Seçim Sorunu 814
Küreselleşme Çağında Yapısal Güç 818
Önemli Antropologlar: Arjun Appadurai 823
Yapısal Şiddet Sorunları 824
Açlık ve Aşırı Şişmanlık 825
Kirlilik 829
Yapısal Şiddet ve Nüfus Kontrolü 833
Hoşnutsuzluk Kültürü 836
Bölüm Özeti 839
Düşünme Soruları 841
Anahtar Kavramlar 842
Önerilen Okumalar 842

SÖZLÜK 845
İNDEKS 861
KAYNAKÇA 893

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Önsöz

Kültürel Antropoloji'ye 11. baskısında üç yeni yazar daha katkıda bulundu. Bunun iki nedeni var: Haviland'ın, (antropolojiden olmasa da) üniversitede profesör olarak ders verme görevinden emekliye ayrılması ve dört alanlı antropolojinin tek bir kişinin başa çıkamayacağı derecede gelişmiş olması. Son zamanlarda, dört alanlı antropolojinin geleceğine ilişkin yoğun tartışmalar oluyor. Bizce antropolojinin geleceği, bu kitapta bir örneğini göreceğiniz gibi, farklı kökenlerden antropologların beraber çalışmasıyla güvence altına alınacaktır. Deneyimlerimiz ve araştırma alanlarımız farklı olsa da ortak bir noktada örtüşüyor ve her birimiz antropolojinin ne olduğuna (ve olması gerektiğine) dönük benzer bir görüşü paylaşıyoruz.

Kitabın Amacı

Bu kitap, üniversite düzeyinde antropolojiye giriş dersleri için tasarlanmıştır. Kültürel antropolojiyi dört mercek altına yatırırken dört alanlı yaklaşımdan yola çıkar, bu nedenle de fiziksel ve dilbilimsel antropoloji ile arkeolojinin temel kavramlarını vurgular. Bu amaçla Giriş bölümünde antropoloji ve antropolojinin dört alanı, tarihsel gelişim süreci içinde genel olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca kitabın birer bölümü dilbilim, insan biyolojisi/evrimi ve kültürün ortaya çıkışına ayrılmıştır. Birçok bölümde yer alan Biyokültürel Bağlantı kutularında da kültürel ve biyolojik süreçlerin insan davranışını, inançlarını ve biyolojisini nasıl şekillendirdiği örneklendirilir. Kısacası dört alandan her birinin anahtar kavramları ve terminolojisi ele alınarak öğrencinin; kültürel antropolojinin, antropoloji bilim dalı içinde nereye oturduğunu algılaması sağlanır.

Kültürel antropoloji dersi veren öğretim elemanlarının çoğunun giriş dersi için iki hedefi vardır: 1) bilim dalının ilke ve süreçlerini genel olarak tanıtmak 2) insan çeşitliliğine ilişkin öğrencilerin zihinlerine bir farkındalık tohumu ekerek, bu tohumun ders yılı boyunca büyüyüp ırk merkezciliğe karşı koyabilecek hale gelmesini sağlamak. *Kültürel Antropoloji* kitabının on bir baskısı da bu hedefleri desteklemeye ve ileriye taşımaya çalışmıştır.

Öğrencilerin çoğu antropolojiye ilgi duyar ama antropolojinin ne ile ilgilendiğine dönük fazla bir fikirleri yoktur. Bu nedenle kitabın öncelikli hedefi, bu bilim dalının temel ilke ve kavramlarına ilişkin kapsamlı bir gi-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

riş bilgisi sunmaktır. Çok sayıda antropoloji ekolünün araştırma ve fikirlerinden yola çıkan bu kitabın amacı, insanlığın evrimi ve ekolojisi konusundaki kuramsal bakış açılarının bir karışımı ile işlevselcilik, yapısalcılık, kültürel materyalizm ve dünya sistemleri kuramı hakkında öğrenciye bir fikir vermektir. Bu geniş kapsam, her bir farklı yaklaşımın, insan davranışı, biyoloji ve inançlar hakkında önemli bir bakış açısı kazandırdığı konusundaki inancımızı yansıtır. Tek bir yaklaşıma bağlı kalmak, bunlardan yoksun kalmak anlamına gelebilir.

Çoğu öğrencinin antropoloji hakkında kayda değer bir fikri olmadığı gibi, kendi kültürlerinin önde gelen özellikleri ve dünyadaki yeri hakkında da belirsiz ve hatta tehlikeli olabilecek görüşleri vardır. Bu kitabın ikinci hedefi de öğrencileri, insan davranışını bütün karmaşıklığı ve zenginliği ile görmeye davet etmektir. Küreselleşme, ilerleme kavramı, anne/baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailenin "doğallığı", yeni gen teknolojileri ve cinsiyet rollerinin biyolojik çeşitlilikle ilişkilendirilmesi gibi konulardaki tartışmalar, antropolojinin ortaya koyduğu anlayışlardan büyük ölçüde yararlanır. Disiplinin bu sorgulayıcı rolü, öğrencilerimize verebileceğimiz en anlamlı armağandır. Biz, öğretmen ve ders kitabı yazarı olarak işimizi iyi yaparsak, öğrencilerimiz dünyaya daha geniş bir bakış açısıyla bakabilecek ve kendi kültürlerine daha eleştirel yaklaşabileceklerdir. Şair T.S Eliot'un sözlerini kendi durumumuza uyarlayacak olursak: *Bütün keşiflerimizden sonra, onlar eve dönecek ve ilk defa görüyormuşçasına burayı yeni baştan keşfedecekler.*

Öğrencilerin kültüre bağımlı düşünme ve hareket etme tarzlarından sıyrılıp, insanlıkla ilgili küresel bir bakış açısı kazanabilmeleri için antropolojiden yararlanmalarının tam zamanıdır. Bu kitap, antropoloji lisans öğrencilerine bir temel oluşturmanın ötesinde, hangi mesleği seçerlerse seçsinler, bütün öğrencilerin gittikçe karmaşıklaşıp birbirine bağlı hale gelen dünyayı anlamlandırmalarına, bu dünya içerisinde kendi yerlerini algılamalarına ve kültürlerin içiçe geçmiş ağları arasında yollarını bulmak için gerekli bilgi ve beceri birikimini kazanmalarına yardımcı olmak üzere tasarlanmıştır. Kısacası biz, bu kitabı, 21. yüzyılda küresel yol ayrımlarının baş döndürücü yumağında insanlara rehberlik edecek kapsamlı bir kaynak olarak görüyoruz.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Kitabın İç Düzeni

Birleştirici Bir Tema

Giriş dersi öğrencilerinin, içinde insanın da yer aldığı büyük resmi algılayamadıklarını fark ettik. Bu nedenle, antropoloji bilimini, temel sorunumuz olan hayatta kalma konusuna insanlığın verdiği yanıtları inceleyen bilim dalı olarak sunuyoruz. Her bir bölüm bu konu çerçevesinde ele alınıyor, "temel sorunu ortaya koyan" bir paragraf ve fotoğrafla başlıyor, ele alınan konuya ilişkin **Düşünme Soruları** köşesiyle bitiyor. İnsanların bu sorunlara çözüm bulmak amacıyla attıkları adımları göstererek, her bir kültürün çeşitli iç ve dış etmenlere yanıt veren devingen ve bütünsel bir uyarlanma sistemi olduğunu vurguluyoruz. Bu nokta, bir sistem içerisindeki toplumsal, ideolojik ve ekonomik etmenlerin; çevre, iklim ve diğer toplumlar gibi dış güçlerle nasıl etkileşime girdiğini gösteren, kültürün "fıçı modeli"yle, yani basit ama açıklayıcı bir çizimle canlandırılıyor. Kitap boyunca örnekler hep bu noktaya işaret ediyor.

Kitabın Özellikleri

Rahat Okunabilirlik

Kitabın amacı okuyucuları eski şeyleri yeni yöntemlerle görmeye teşvik etmek ve yeni şeyler görebilmelerini sağlamak için gerekli fikir ve bilgileri iletip kaydetmektir. Ancak bunu başarmak, söylendiği kadar kolay değildir. Kitap, düzenli bir şekilde yazılmalı, şık şekilde tasarlanmalı, konuyla ilgili elde edilebilecek zengin metinlerle örneklendirilmelidir. Eğer bir kitap ilginç, açık ve tüm öğrenciler için anlaşılır değilse bir öğretim aracı olarak kesinlikle değersizdir. Burada ustalık, sadece bilgi ve kavramları sunmak değil, aynı zamanda onları hatırlanabilir kılmaktır.

Metnin rahat okunabilirliği yazım tarzıyla sağlanır. Kitapta, en zor kavramlar bile, bugünün üniversite birinci ve ikinci sınıfındakiler için açık, dolaysız, kolay ve "tepeden bakarak konuşulduğu" duygusu uyandırmaksızın sunulmalıdır. Bu amaçla, teknik kavramların geçtiği yerler kalın harflerle belirtilmiş, hemen ardından tanımları yapılmış ve her bölüme basit ve açık bir dille hazırlanmış küçük, özel sözlükler konulmuştur.

Rahat okunabilirlik sadece açık ve net bir dille yazmayı değil, akıcı ve sürükleyici bir üslubu da gerektirir. *Kültürel Antropoloji*'nin tarzı, uluslа-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahtey.org

rarası bir dildir. Yani bu kitapta çıkış noktası olarak tipik "biz: onlar" kalıbı kullanılmamış, Batılı ve Batılı-olmayan öğrenci ve profesörlerin sesini de yansıtacak, daha kapsamlı bir çıkış noktası tercih edilmiştir. Ayrıca kitabın genelinde ve özel köşelerinde bütün dünyadan antropologların kuram ve eserleri vurgulanmıştır. Kültürel örnekler ise hem sanayileşmiş hem sanayileşmemiş hem de sanayileşme sonrası diye sınıflandırabilecek kültürlerden seçilmiştir.

Fotoğraflar, Haritalar ve Diğer Örnekler

Beynin baskın olmayan yarıküresini etkilemenin bir diğer aracı da resimli ve betimleyici örnekler ile diğer grafik malzemelerini kullanmaktır. Bu kitapta önemli antropolojik detayların öğrencilerin zihinlerine ve gözlerine hitap etmesi ve kalıcı olması için çeşitli fotoğraflar kullanılmıştır. Bunların çoğu *Görsel Karşıtlık* başlığı altında sunulmuştur. Bu fotoğrafların amacı, dünya üzerindeki değişik zaman ve yerlerdeki kültürel örnekler, kavramlar ve konuları karşılaştırmaktır.

Bunun yanında, bu baskıya özel çizimler, haritalar, tablolar, çizelgeler göreceksiniz. Geçmiş baskılarda olduğu gibi bu görsel araçların belirli antropolojik kavramları açıklamak, örneklemek ve vurgulamak gibi işlevleri vardır. Haritaları özellikle her basımda kullanmaya çalışıyoruz. Kullanılan haritaların çoğu yenidir ya da gözden geçirilmiştir; kirlilik, enerji tüketimi, sığınınacı nüfusu gibi konuları göstermek için bazı dünya haritaları kullanılmıştır. Ayrıca değişik harita projeksiyonlarını bu baskımızda da kullanmayı uygun gördük.

Özgün Çalışmalar

Bu kitabın bir özelliği de her bölümde var olan **Özgün Çalışmalar** bölümüdür. Bu baskı için yenileri seçilmiş ve eskileri güncellenmiştir. Bu çalışmalar örnek olaylar ve insanların geçmişte yaptıkları ya da şu an yapmakta oldukları önemli antropolojik çalışmalardan oluşmaktadır. Bütünleyici anlamda kitaptaki konularla ilişkili olan her çalışma, bölümde yer alan bazı antropolojik kavram ve konulara daha geniş açılımlar getirmektedir.

Bu özelliğin arkasında yatan fikir, farklı işlevlere sahip olan beynin iki yarısını eşgüdümlemektir. (Baskın olan) sol yarıküre "mantıksal" olup sözlü girdileri doğrusal şekilde işlerken, sağ yarıküre "yaratıcı" olup doğ-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

rusal mantıkla daha az bağlantılıdır. Psikolog James V McConnell bunu, "sadece soyut şeylerle uğraşmayan, aynı zamanda deneyimin duygusal bağlantısını da içeren Geştaltçı yaklaşım açısından, maddeleri düzenleyen ve depolayan bir tür akıllı bilgisayar" olarak tanımlamıştır. Yaratıcı sorun çözme kadar mantıksal düşünme de beynin iki tarafının işbirliğine gitmesiyle ortaya çıkar. Kitap yazarlarının amacı açıktır: tamamen etkili olmak için beynin her iki tarafına da ulaşmak. **Özgün Çalışmalar** insanlar ve davranışlarına ilişkin bazı "duygu"ları ileterek ve antropologların gerçekte bunları nasıl ele aldığına açıklık getirerek, etkililiği arttırır. Örneğin 1. Bölümdeki **Özgün Çalışma**'da, lisansüstü eğitimini görürken üniversitede Güney Afrikalı bir Zulu ile tanışıp evlenen Kuzey Amerikalı bir antropoloğun, bu kişisel deneyiminin kocasının ülkesindeki AIDS hastaları ve onları iyileştiren şifacılar üzerine yaptığı çalışmada oynadığı rolü okuyacaksınız. 5. Bölümdeki **Özgün Çalışma**'da, kendisi "ara cinsiyetli" bir kişi olan yazar, kimliği hakkında birbiriyle çatışan görüşlere maruz kaldığı bir kültürde doğup büyümenin nasıl bir şey olduğunu anlatıyor. Koyu Hristiyan anne ve babası, ara cinsiyetliliğini bir lanet olarak görürken, bir Çeroke Kızılderilisi olan büyük annesi bu durumu bir kutsanma olarak değerlendirir. Bu ve benzeri deneyimlerin çarpıcılığı, antropoloji öğrencilerini yakından ilgilendiren konulara parmak basıyor.

Uygulamalı Antropoloji

Büyük ilgi gören bu köşe, antropoloji biliminin ne denli geniş bir alanı ilgilendirdiğini ortaya koyuyor ve öğrencilere antropologların yapabilecekleri kariyerler hakkında fikir veriyor. Yeni ve gözden geçirilmiş eski konular arasında "Çatışma Çözümleme ve Antropolog", "Kuzey Uteliler'in Dil Canlandırma Çabaları", "Kalkınma Antropolojisi ve Barajlar", "Kültürel Mirası Koruma" gibi parçalar bulunuyor.

Biyokültürel Bağlantı

11. baskıdaki yeniliklerden biri de kültürel ve biyolojik süreçlerin nasıl bir araya gelerek insan biyolojisi, inançları ve davranışlarını şekillendirdiğini örneklerle gösteren parçalar içermesidir. Bu bölüm, günümüzde antropoloji alanına dönük bütünleştirilmiş biyokültürel yaklaşımı yansıtır. Ele alınan konular arasında "Organ Nakli Antropolojisi", "Uygarlık Hasta-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

lıklarına Taş Devri Reçeteleri", "İnsan Konuşmasının Biyolojisi", "Afrika Gömü Alanı Projesi" ve "ABD'de Evlilik Yasakları" yer alır.

Önemli Antropologlar

Bu köşede dünyadaki birbirinden farklı antropologları daha iyi yansıtmak için çok sayıda antropoloğu tanıtıyoruz. Hem geçmişten hem de günümüzden antropolog portrelerine yer verilen bu köşede, bilim dalının tarihi ve zaman içindeki gelişimi de özetleniyor. 11. baskıya eklenen, yeni antropologlar Arjun Appadurai, Jomo Kenyatta, Kinji Imanishi, Eleanor Leacock, Yolanda Moses, Laura Nader ve Eric Wolf'tur.

Cinsiyetin Konular İçinde Bütünleştirilmesi

Cinsiyetleri birbirinden ayrı ele alan ders kitaplarının tersine, *Kültürel Antropoloji*'de cinsiyetler, kitap içinde bütünleştirilerek işlenmiştir. Cinsiyetle ilgili konulara her bölümde yer verilmiştir. Bu nedenle bu kitap, yaklaşık iki bölümü kaplayacak kadar malzeme sunan ve cinsiyetle ilgili bilgilere en çok yer veren kitaptır diyebiliriz.

Cinsiyetlerin bütünleştirilerek verilmesinin başlıca nedeni, antropolojinin bütünleşmiş bir bilim dalı olmasıdır. Cinsiyetle ilgili kavram ve konular, bağlamın dışında bırakılamayacak kadar karmaşıktır. Bu bilgileri bütün bölümlere dağıtarak ele almakla cinsiyetin insanların yapıp ettikleri her şeyle ilgili olduğunu vurgulamış oluyoruz. 11. baskıdaki değişiklikler arasında, bilim dalı içerisinde cinsiyete bakış açısının farklılaşması, belli bir kültürde ya da toplumda cinsiyete vurgu yapan örnekler, cinsiyet ve toplumlar arasındaki çözümlemeli ayrım ve cinsiyet ilişkileriyle ilgili kültürler arası uygulamalar yer alıyor. Bölümlerde, primatların evriminde cinsiyet rolleri, ara cinsiyetlilik, eşcinsel kimlik, aynı cinsle evlenme ve kadın sünneti ile ilgili yeni konulara ve güncellenmiş tartışmalara yer verilmiştir.

Ön İzleme ve Özetler

"Önce ne anlatacağınızı anlatın, sonra konuyu anlatın, en sonunda da ne anlattığınızı anlatın. Tekrar, eski ve etkili bir pedagojik tekniktir. Bunun için her bölüm, bölümün içeriğini inceleyen ve çerçeveyi kuran ön izleme sorularıyla başlıyor. Her bölümün sonunda, bölümde sunulan en önemli fikirlerin özünü içeren özet bulunuyor. Özetler, öğrenciler için kul-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

lanışlı birer gözden geçirme araçlarıdır. Öğrencilere bölümü hiç okumadan da yeterince bilgi edinecekleri izlenimini veren özetler, öğrencileri bölümün tamamını okumaktan alıkoyacak kadar da uzun ve ayrıntılı değillerdir.

Önerilen Okumalar ve Kaynakça

Her bölüm, aynı zamanda, ilgi çekebilecek belirli antropolojik konularda meraklı öğrenciyi doyuracak okuma listesi içeriyor. Önerilen kitaplar, bazı konuların daha teknik yönlerini araştırmak isteyen öğrenciye ve genel okuyucuya özgüdür. Buna ek olarak, kitabın sonundaki kaynakça, öğrencinin daha ayrıntılı bir şekilde araştırmak istediği metinleri içeren 500'den fazla kitap, monografi ve her konuda dergi ve bilimsel gazeteden makaleleri listelemektedir.

Sözlük

Kitapta, okuduğunda öğrencinin gözüne çarpan ve anlamını çıkartmada zorlandığı kavramları içeren, işlek bir sözlük vardır. Bu sözlük, öğrencinin bir bölümü diğerinden ayırması ve her bölümün kavramlarıyla tanışması açısından da yararlıdır. Sözlük, bu kavramları açık ve anlaşılır bir dille tanımladığı için öğretim elemanının daha önemli konulara yoğunlaşmasını sağlar.

Uzunluk

Bu kitabın uzunluğuna özel bir dikkat gösterilmiştir. Bir yandan, yüzeysellikten kaçınacak ya da kültürel antropolojinin kimi önemli konularını görmezden gelerek ya da küçümseyerek bilim dalının yanlış tanıtımını engelleyecek yeterlilikte bir uzunluğa sahip olmalıdır. Öte yandan tek bir dönemde okunabilmesi gerektiğinden, fazla uzun bir içeriğe sahip olmamalıdır. Kitap, kardeş bilim dalları konumunda olan ekonomi, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinden daha fazla içeriğe sahip olsa bile, uzunluk açısından bu bilim dallarının ders kitaplarına yakın düzeydedir.

11. Baskı

11. baskı, *Kültürel Antropoloji* kitabının 30 yıllık yayın hayatı boyunca gördüğü en kökten gözden geçirme sürecini yaşamıştır. Her bir bölüm tekrar ele alınıp çalışılmış ve güncellenmiştir. Eklemeler ve çıkarmalar, bu kitabın bunca zamandır böyle büyük bir ilgi görmesini borçlu olduğu güçlü

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

tarafları temel alınarak yapılmıştır. Üslup iyileştirilmiş ve metinler daha geniş bir kitleye hitap edecek şekilde "uluslararası" bir nitelik kazanmıştır. Pek çok yeni fotoğraf, tablo, resim ve harita eklenmiş ve her bölüm bir açılış fotoğrafıyla desteklenmiştir. Bölüm özeti maddeler halinde sunulmuş ve **Düşünme Soruları** bölümü eklenmiştir. Ayrıca, **Önerilen Okumalar** listesi de güncel kaynaklarla zenginleştirilmiştir.

1. Bölüm: Antropolojinin Özü

Kitabın açılış konusu Suzanne Leclerc-Madlala'nın bu basım için yazdığı "Afrika'da AIDS'le Savaş: Geleneksel Şifacılar Ön Saflarda" adlı çarpıcı bir **Özgün Çalışma**'yı içeriyor. Ayrıca **Önemli Antropologlar** bölümünde Yolanda Moses ve **Biyokültürel Bağlantı** bölümünde organ nakli konusu yer alıyor. Uygulamalı Antropoloji, adli antropolojiyi ele alıyor ve Clyde Snow'un çalışmalarına ek olarak Amy Zelson Mundorff'un, 11 Eylül olaylarında yaşamını kaybeden insanlarla ilgili yaptığı çalışmalarına değiniyor. Yeni bir bölüm olan **Antropoloji ve Küreselleşme**'de günümüzün en önemli konusunu inceliyoruz. Kuram ve öğreti arasındaki farkı vurgulamamız, özellikle sınıflarında, dinî görüşleri evrim konusuyla pek örtüşmeyen öğrenciler bulunan öğretim elemanlarına yardımcı olacaktır. Etnografya ve alan çalışmasıyla ilgili ayrıntılı açıklamalarımız, antropologların alanda karşılaştıkları zorluklara değiniyor. Antropolojinin dört alt alanı hem kuramsal hem de uygulamalı boyutta ele alınıyor; arkeoloji, dilbilim, özellikle fiziksel antropoloji ayrıntısıyla açıklanıyor. Tıbbi antropolojiyle ilgili bir bölüm de yeni eklenenler arasında.

2. Bölüm: Kültürün Özellikleri

"Fıçı modeli" dediğimiz yeni bir açılım, kültürün bütünleştirici ve devingen doğasını yansıtıyor; altyapı, toplumsal yapı ve üst yapı kavramlarını bizlere tanıtıyor. Bu bölümde kültürün çelişkili boyutları ele alınıyor, öğrencinin kültürü bir sistem olarak görmesi sağlanıyor. Yeni eklenen bir **Önemli Antropolog** olan Eleanor Leacock, feminist antropolojisindeki etkisiyle ele alınıyor. Annette Weiner'in Trobriand Adası'nda yaptığı araştırmanın sonuçlarının, Malinowski'nin araştırmasından ne kadar farklı olduğu ortaya konuyor. **Kültürlerarası Karşılaştırmalar** bölümünde *İnsan İlişkileri Alan Dosyaları*'na değiniyoruz ve bu dosyaların, özgün alan ça-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

lışmaları'yla bağlantılı olarak nasıl kullanılabileceğini anlatıyoruz. Etnotarih üzerine yapılan tartışmada, etnografinin ötesinde düşünmenin önemi vurgulanıyor. Kötü uyarlanmanın yeni örnekleri de uyarlanma bölümüne yeni eklenenlerden.

3. Bölüm: İnsan Kültürünün Başlangıcı

3. Bölüm büyük oranda gözden geçirilmiştir ve biyolojinin kültür üzerinde oynadığı rolü gösterme çabamız açısından önemli bir bölümdür. İnsan-hayvan karşıtlığının yerine, memeli primat biyolojisi, insan olmanın önemli bir boyutu olarak sunuluyor. Konu girişinde biyoloji antropologlarının insanın evrimsel tarihiyle ilgili kuramlarını oluştururken kültüre bağlı kavramlardan kaçınmaları gerektiği belirtiliyor. Bu açıdan toplumsal cinsiyet konusu da erkeğin avcılığı ve egemenliği konusundaki tartışmaları güncel örneklerle aydınlatıyor.

Taksonomi/sınıflandırma, yapılan yeni keşifler göz önünde bulundurularak basitleştirilmiştir. *Hominid* ve *hominin* gibi kavramlar göz ardı edilerek öğrencilerin bu sınıflandırma içinde kaybolmasını engellemek istedik. Ayrıca yeni bulunan fosillerin, Afrika/Çok bölgelilik hipotezleri içindeki yerine de değiniliyor.

Bu bölüm, ırk kavramının insanın biyolojik çeşitliliğini incelerken neden kullanılmaması gerektiğine de değiniyor. Bu tartışma çerçevesinde geçmişteki bilim insanlarının yaptığı yanlış ırksal sınıflandırmalar ve antropolojinin biyolojik ırk kavramına karşı çıkmadaki önemi de ele alınıyor. **Irk ve İnsan Evrimi** adlı yeni başlık, insan evrimi konusunda yaratılmış kuramları tartışıyor ve çağdaş biyolojik çeşitlilik konusuna geçiş yapıyor.

Son olarak, bu bölümde primatların uzlaşma becerileri ve Önemli Antropologlar'da Kinji Imanishi ile *Uygarlık Hastalıklarının Taş Devri Reçeteleri* adlı Biyokültürel Bağlantı bölümleri de yer alıyor.

4. Bölüm: Dil ve İletişim

Chantek'le ilgili Özgün Çalışma, 3. Bölümden buraya aktarılmış ve yazarı tarafından güncellenmiştir. Dilbilimsel antropolojinin üç dalı artık ayrı alt başlıklarda geçiyor ve **Uygulamalı Antropoloji**, Uteler arasında dil canlandırma çabalarını inceliyor. Yeni bir Biyokültürel Bağlantı konusu insanların konuşma becerisinin ardındaki biyolojik gerçeklere değiniyor,

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahtey.org

beden dili konusu da yeni ve ayrıntılı şekliyle bu bölümde yerini buluyor. Dünya dillerinin %70'ini oluşturan tonlamalı diller konusuna da eklemeler yapmayı uygun gördük. Tarihsel dilbilim konusunda dillerin ortadan kayboluşu ve yeniden canlandırma çabalarını ele aldık, bunun yanı sıra karma ve kırma diller ile edilgen çift dillilik konularına değindik. Etnik dilbilim konusunda dilbilimsel görecelik tartışıldı, dilbilim ve cinsiyet bölümünde *Kurtlarla Dans* filminden bir konuşma örneğine yer verildi. Dilin kökeni konusu, konuyla ilgili bir söylenceyle başlıyor. **Konuşmadan Yazıya** başlığı ise okuyucuları geleneksel konuşma ediminden alıp Mısır hiyerogliflerine ve alfabeye götürüyor.

5. Bölüm: Toplumsal Kimlik, Kişilik ve Cinsiyet

Kendilik ve Davranışsal Çevresi konusundaki kültürel etkileşim konusu, yabani çocuklar üzerine bir paragrafla açılıyor. Ad verme geleneği ve kendilik bilinci ile toplumsal kimlik konusunda oynadığı rolü de yeni eklenmiştir. Margaret Mead'in Papua Yeni Gine araştırmasıyla ilgili yorumları güncellendi. Ulusal karakter üzerine yazılmış bölüm, günümüz ön yargılarını içerecek biçimde yeniden yazılmıştır. Kültürlerarası bakış açısına göre alternatif cinsiyet modelleri, bu bölümdeki en büyük değişikliktir ve ara cinsiyetlilik, cinsiyetler arası geçiş gibi konulara değinmektedir.

6. Bölüm: Geçim Yöntemleri

Kültür alanı tartışması tamamen yenilenmiştir ve Kuzey Amerikalıların ova kültür alanını tarihsel bakış açısıyla ele almıştır. Yiyecek toplayıcı yaşam tarzı, yeni tartışmalar ve istatistiklerle güncellenmiştir. Yiyecek üretici toplum konusu üzerinde de değişiklik yapılmış ve Cilalı Taş Çağı Devrimi kavramı ele alınmıştır. Bölümün son konusu olan modern dünyanın sanayileşmemiş kentleri, karşılaştırma ve öğrencilerin kent konusuna giriş yapması amacıyla konmuştur. **Uygulamalı Antropoloji**'de yer alan tarımsal kalkınma konusu, yazardan alınan doğrudan bilgilerle güncellenmiştir.

7. Bölüm: Ekonomik Sistemler

Bu gözden geçirilmiş bölümde sanayileşmemiş toplumların klasik örneklerinin yanı sıra, sanayileşmiş ve sanayi sonrası toplumlardan da

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahtey.org

örnekler bulacaksınız. Potlaç ve Kula halkası tartışmaları genişletilmiştir. Cinsiyete göre işbölümü bölümü, dünya çapındaki savaşlarda kadınların da yer aldığına dönük yeni örnekler içerecek şekilde zenginleştirilmiştir. Kenya'nın eski devlet başkanı Jomo Kenyatta **Önemli Antropologlar**'a, Karen Stephenson'un makalesi de **Uygulamalı Antropoloji** bölümlerine eklenmiştir.

8. Bölüm: Cinsellik ve Evlilik

Bu baskıda gözden geçirilmiş bölümler arasında en önemlilerden biri olan evlilik konusu; Kuzey Amerikalı, Avrupalı ve dünyanın çeşitli ülkelerinden öğrencilerin gerçek yaşamından örnekler içermektedir. **Cinsel İlişkilerin Düzenlenmesi** konusu Hristiyan ve İslam Şeriat yasalarını karşılaştıracak biçimde yeniden ele alınmıştır. Nayarlarla ilgili bölüm, evlilik uygulamalarıyla ilgili çarpıcı ayrıntıları gösteriyor. Kuzey Alaska'daki Eskimolu avcılar, grup evliliğine örnek olarak verilmiştir. ABD'deki evlilik yasakları üzerine yazılmış olan **Biyokültürel Bağlantı**, ABD'de birinci dereceden kuzen evliliklerinin neden yasaklandığının ardındaki nedenleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

9. Bölüm: Aile ve Ev Halkı

Aile ve **Toplum** bölümü ailelerin de günümüz koşullarına göre uyarlandığını gösterecek biçimde yeniden yazılmıştır. Aile, çekirdek aile ve geniş aile tanımları, çağdaş aile yapılarını da içerecek biçimde tasarlanmıştır. Bu kavramlar tarihsel antropoloji çerçevesinde ele alınıyor ancak klasik antropoloji kavramlarını temel alıyor. Aile türleri, boşanma oranları, eşe kötü muamele gibi konular üzerine verilen istatistikler güncellenmiştir. Yeni üreme teknolojilerinin insanların düşünce ve aile kurma yapıları üzerindeki etkileri hem bütün bölümde hem de **Özgün Çalışma** bölümünde ele alınıyor. **Ailenin İşlevleri** bölümünde, kişinin içine doğduğu aile ve evlenerek oluşturduğu aile ayrımına değiniliyor. Aile türleri üzerine yapılan araştırmanın sonuçları da grafiklerde görülebilir.

10. Bölüm: Akrabalık ve Soy

Bu bölümdeki değişiklikler daha çok konu anlatımının, daha kolay anlaşılır örneklere indirgenmesi yönünde olmuştur. İskoç klanları ve bu klanların simgeleri de bölümde yer alıyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kantey.org

11. Bölüm: Cinsiyet, Yaş, Ortak İlgi ve Sınıfa Göre Gruplandırma

Kast yapısına ilişkin bölüm, kastın Hint kültürüne etkisini ele alıyor ve Güney Afrika ve ABD gibi dünyanın değişik bölgelerinden de örnekleri tartışıyor. Arkeolog Michael Blakey, Afrika gömü alanı projesi üzerine yazdığı makalesini bizlerle paylaşıyor ve kölelik kurumunun nasıl fiziksel yıpranma ve yıkıma yol açtığını gözler önüne seriyor.

12. Bölüm: Politika, Güç ve Şiddet

Bu bölümde pek çok yeni konu yer alıyor. Bu bölümde giriş yaptığımız güç kavramı, kitabın son bölümünde yapısal güç tartışmasına temel oluşturuyor. Zümre, kabile, devlet ve ulus kavramları, öğrencilerin aralarındaki farkı iyice anlayabilmeleri açısından ayrıntılı bir şekilde ele alınıyor. Kabile örgütlenmesi, kabile kavramına değiniyor ve bu sözcüğün sorunlu olduğunu öne sürüyor. Bu bölümde kadın liderlere dönük de bir bölüm var. Şeflikler konusunda kadın şeflerden, Politik Liderlik ve Cinsiyet konusunda ise hem demokrasi hem de krallık yönetimlerindeki kadın liderlerden örnekler veriyor. Devlet sistemleri konusu, ulusların, üyesi olmayı seçmedikleri devletlerin denetiminden özgürleşme çabalarını ele alıyor. Suçla ilgili bölüm Kanada'daki geleneksel Kızılderili adalet yöntemlerine uygun olacak şekilde yeni yasaların çıkarılmasından söz ediyor. Savaşla ilgili bölüm de savaş durumunun nedenleri, amaçları, yöntemleri, boyutları ve insanlığın 5000 yıldan beri içinde bulunduğu savaşların özeti gibi konuları içerecek biçimde yeniden yazıldı. Haçlı Seferleri ve Amerika kıtasındaki kabileler arası savaş, daha akıcı ve daha net olacak biçimde yeniden düzenlendi. William Ury'nin çatışma çözümleme üzerine yazdığı **Uygulamalı Antropoloji** kutusu da kendisinden alınan yeni bilgilerle güncellendi. Önemli **Antropologlar**'a, hukuk antropolojisi uzmanı Laura Nader eklendi.

13. Bölüm: Ruhanilik, Din ve Doğaüstü Güçler

Bölümün başlığı ve içeriği ruhanilik, din ve doğaüstü güçler kavramları arasındaki ayrımı belirginleştirecek biçimde yeniden düzenlendi. Dünya üzerindeki dinlerin dağılımı güncellendi ve din, ruhanilik, animizm, animatizm, Şaman, yeniden canlandırma hareketleri gibi kavramlar yeniden tanımlandı. Şamancılıkla ilgili bölüm, daha tarihsel bir betimlemeyle yeni-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahtey.org

lendi. Şamanist Bileşik modeli de Şamanların hastaları nasıl iyileştirdiğini örneklemek üzere geliştirildi. Kadın sünnetiyle ilgili güncel rakamlara ulaşıldı. Dinin işlevi bölümünde, insanların fiziksel, duygusal ya da toplumsal rahatsızlıklarına çare bulmak amacıyla genellikle dine döndükleri gerçeğini ekledik ve bunu **Özgün Çalışma**'da da yansıttık.

14. Bölüm: Sanat

Bölüm, sanatın temel unsurları olan görsel, sözlü sanatlar ve müzik olarak yeniden düzenlendi. Görsel sanatlar bölümündeki geleneksel ve Batılı sanat karşılaştırması, sanat tarihçisi Carl Schuster ve antropolog Edmund Carpenter tarafından tanımlanan geleneksel akrabalık motiflerini içerecek biçimde genişletildi. Navajo kum tabloları da bölüme eklendi. "Müziğin İşlevleri" bölümü bu baskıda "Sanatın İşlevleri" olarak zenginleştirildi. Yeni bir konu olarak bölüme eklenen "Sanat, Küreselleşme ve Kültürün Hayatta Kalması"; tehdit altındaki yerli grupların, kültürlerini yaşatmak için estetik gelenekleri nasıl kullandığını ele alıyor. Geleneksel sepet örme el sanatının Micmac yerlilerinin tanınmasındaki rolü bölümde bir örnek olarak sunuluyor. "Kültürel Mirasların Korunması" başlıklı güncellenmiş **Uygulamalı Antropoloji** kutusu, Richard Lerner'in Kaliforniya'daki Pomo yerlileriyle yaptığı çalışmayı anlatıyor. Bunlara ek olarak Margo DeMello'nun dövme topluluğuyla ilgili ilginç yazısı ve **Önemli Antopologlar**'da Frederica de Laguna'nın Alaska'daki çalışması da okuyuculara sunuluyor.

15. Bölüm: Değişim Süreci

Bu bölüm boyunca küreselleşme konusu ve ilişkili kavramlar ele alındı. İlerleme-modernleşme, ayaklanma-devrim, kültürel etkileşim-kültürlenme kavramları arasındaki karşıtlık ortaya kondu. Kayapo yerlilerinin Brezilyalı yetkililerin politikalarını değiştirmelerini sağlamalarıyla ilgili ayrıntılar yerli halkları olumlu etkileyecek bir örnek olarak bölüme eklendi. Soykırımla ilgili bölüme 20. yüzyılda baskı ve soykırım yüzünden ölen insanların güncellenmiş sayısı da eklendi. "Yönlendirilmiş Değişim" bölümünde eylem antropolojisine değinildi. Skolt Laplarıyla ilgili kısım ve kar aracı devrimi konusu yeniden ele alındı ve tarihsel bakış açısıyla derinleştirildi. Modernleşme konusunda, tartışmayı modernleşmeden küreselleşmeye kaydırarak, kitabın son bölümünde yer alan günümüzün küreselleşmiş toplumu üzerine

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

detaylı tartışmaya bir giriş yaptık. Önemli Antropologlar'a Eric Wolf'u ekledik, Uygulamalı Antropoloji konusunda *Kalkınma Antropolojisi*'ni inceledik Özgün Çalışma'daki Brezilyalı yerlilerin gördüğü şiddet sorununu, okuması daha kolay hale getirdik. Son olarak iki dünya haritasını da bölüme ekledik: ülkelerin GSMH'si ve silahlı çatışmaların yaşandığı bölgeler.

16. Bölüm: Küresel Sorunlar, Yerel Tepkiler ve Antropolojinin Rolü

Büyük oranda yenilenmiş bu son bölümde konuyu 21. yüzyıla getirerek küreselleşmeyi inceledik. Konuya giriş niteliğindeki sorular ve giriş paragrafıyla antropolojinin, küreselleşmenin ve gittikçe birbirine bağımlı hale gelen dünya düzeninin neden olduğu soruları çözmedeki rolüne değindik. Çoğulcu toplum, çok kültürlülük, yapısal güç, sert güç ve yumuşak güç, yapısal şiddet gibi kavramları yeniden ele aldık. Küresel kültür konusunda Batılılaşmaya karşı güç olarak, gittikçe yükselen milliyetçilik ve çoklu etnik grupların parçalanması eğilimlerini inceledik. Yeniden dirilen etnik köken konusunda küreselleşmeye karşı direnmeleri, Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı protestoları, çok uluslu şirketlerin politikalarına olan tepkileri aktardık. Kültürel çoğulculuk konusunda çoğulcu toplumlar ve çok kültürlülük konularını açıkladık ve olaya tarihsel bakış açısıyla yaklaştık. Birbiriyle karşıtlık gösteren bazı çoğulcu toplum örneklerini de bölüme ekledik. Küresel şirketlerin artışı, ilginç istatistiklerle (dünyadaki mal varlıklarının %33'üne sahip olmaları ve işgücünün %1'ini barındırmaları gibi) somutlaştırıldı. Bu konuya ayrıca küresel medya kuruluşlarıyla ilgili bilgiler de eklendi. Buradan, Önemli Antropologlar kutusunda, Arjun Appadurai'nin küresel medya-oluşumuna geçiş yaptık. "Küreselleşme Çağında Yapısal Güç", tamamen yeni bir bölüm olarak eklendi ve günümüz dünyasının açık bir gerçeği olan, zengin ve yoksul arasındaki gittikçe açılan farkı ele aldı. Buradan, sert ve yumuşak olmak üzere ikiye ayırabileceğimiz yapısal güç konusuna geçtik. Yapısal güç konusuna değindiğimiz için, "Yapısal Şiddetin Sorunları" başlığını daha somut olarak ele alabildik. Açlık ve aşırı şişmanlık konusundaki yeni istatistikleri ele aldık ve şişmanlık salgını üzerine yeni bir paragrak oluşturduk. Dünyanın bir kısmı açlıktan kıvranırken, bir başka kısmının şişmanlıktan ölmesini çarpıcı örneklerle ortaya koyduk. Bunun dışında Kuzey Amerikalı ve Avrupalı çiftçilerin aldığı devlet desteğinin, dünyanın diğer ülkelerindeki küçük

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

çiftçiler üzerindeki etkisini inceledik. Çevresel kirlilik konusunda PCB zehirlenmesi örneğini verdik ve küresel ısınma tehlikesini ele aldık. "Hoşnutsuzluk Kültürü" konusunda ideal insan bedeniyle ilgili kültürel ölçütleri biçimlendiren güçlü pazarlama iletilerinin yarattığı psikolojik sorunlara değindik. **Özgün Çalışma** bölümünde de estetik ameliyatlar ana konumuzu oluşturdu. Bölümün son kısmında bireylerin ve özellikle antropologların, küreselleşen dünyada karşımıza çıkan zorluklarla başa çıkabilmedeki rolünü tartıştık. Bunun dışında, küresel göçler, kirlilik, kişi başına düşen enerji tüketimi ve nüfus yoğunluğu üzerine haritaları da bölüme ekledik.

Yeni Özgün Çalışmalar

Yeni eklenen üç çalışma şunlardır:

1. Bölüm: Afrika'da AIDS'le Savaş: Geleneksel Şifacılar Ön Saflarda, Suzanne Leclerc-Madlala

3. Bölüm: Barışma ve Barışma Kavramının Primatlardaki Kültürel Değişimi, Frans de Waal

14. Bölüm: Çağdaş Dövme Topluluğu, Margo DeMello.

Yeni Uygulamalı Antropoloji

11. baskıda, bir önceki baskıda çalışmalarını kullandığımız antropologlarla iletişime geçerek kendilerinden güncellenmiş bilgiler aldık. Bu gözden geçirmenin yanı sıra, 7 Bölüme yeni bir dosya ekledik: *Şirketlerin Dünyasında Antropoloji.*

Yeni Önemli Antropologlar

19 önemli antropologdan, yedisi yenidir.

1. Bölüm: Yolanda Moses
2. Bölüm: Eleanor Leacock
3. Bölüm: Kinji Imanishi
7 Bölüm: Jomo Kenyatta
12. Bölüm: Laura Nader
15. Bölüm: Eric Wolf
16. Bölüm: Arjun Appadurai

Bunun dışında 1. bölümde kuzeydoğu Hindistan'lı antropolog Jayasinhji Jhala'nın büyük bir resmini koyduk ve hakkında ayrıntılı açıklama yaptık.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Biyokültürel Bağlantılar

Bu bölüme 5 yeni **Biyokültürel Bağlantı** kutusu eklendi. Bu kutular, çeşitli konularda, kültürel ve biyolojik süreçlerin nasıl birlikte etki göstererek insan biyolojisini, inançlarını ve davranışını etkilediğini gösteriyor.

1. Bölüm: Organ Naklinin Antropolojisi
4. Bölüm: İnsanın Konuşmasının Biyolojisi
7 Bölüm: Kakao: Para Ağacındaki Aşk Tanesi
8. Bölüm: ABD'de Evlilik Yasakları
11. Bölüm: Afrika Gömü Alanı Projesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Teşekkürler

Hepimiz, Pennsylvania Üniversitesi, Toplumsal Araştırmalar Bölümünde, City University of New York'ta, Nijmegen Üniversitesi'nde ve Columbia Üniversitesi'nde birlikte çalıştığımız, ayrıca ortak ilgi alanlarına sahip olduğumuz ve birlikte çalışmalar yürüttüğümüz pek çok antropologdan yararlandık. Burada hepsinin adını saymamız mümkün değil ancak ders verdiğimiz üniversitelerdeki pek çok meslektaşımız da bu gruba dahildir. Bill ve Dana, bu kitaba ayırdıkları zamana saygı gösterdikleri için eşleri Anita de Laguna Haviland ve Peter Bingham'a ve çocuklarına özellikle minnettardır. (Harald ve Bunny zaten karı koca olduğu için minnettarlıkları birbirini dengeliyor.) Ayrıca Anita yaklaşık 30 yıldır önce daktilosunu sonra da bilgisayarını kullanarak kitabın yazımına katkıda bulunmuş, kendisine sorulduğunda değerli görüşlerini ve eleştirilerini esirgememiş, bizi her zaman yüreklendirmiştir. O olmasaydı, bu girişim birkaç baskı önce sona ermiş olurdu.

Harald, Dana ve Bunny, ortak yazar olarak bu girişime kendilerini davet eden Bill'e özellikle teşekkür etmek ister. Çünkü bu kitap hepimize çok değerli bakış açıları kazandırdı. Evlilik ve akrabalık konularını gözden geçiren Martin Ottenheimer, dil bölümüne yaptığı katkılardan dolayı Harriet Ottenheimer, 2. Bölümden 13. Bölüme kadar sayısız ayrıntıyı gözden geçiren Erin Sawicki, sekreterya konularında yardımcı olan Debbie Hedrick ve yıllardır öğrencilerini aydınlatmaya çalışan, giriş düzeyi dersi veren öğretim asistanları özel bir teşekkürü hak ediyor. Janet Benson ve Dona Roper çeşitli bölümlerdeki yorumlarıyla, M.L.Miranda çalışma kılavuzu ve soru bankasıyla bize çok yardımcı olmuştur. 11. baskıda özel bölümlerdeki çalışmalarını gözden geçiren herkese de teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Bu baskı için önerilerde bulunmuş antropologlar olarak: Brenda Benefit, Barrett P Brenton, Gregory Campbell, Anncorinne Freter-Abrams, Jeanne Humble, Barry Kass, William Loker, Ramona Perez, Richard Veit, Matthew Westra, John Wolford ve Robert A. Wortham'a da teşekkür ediyoruz.

Hepsinin yorumları dikkate alınmıştır ancak yine de kitabı oluştururken kendi antropolojik bakış açımız ve lisans öğrencileriyle yıllar içinde kazandığımız deneyimler doğrultusunda hareket etmeyi yeğledik.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ranley.org

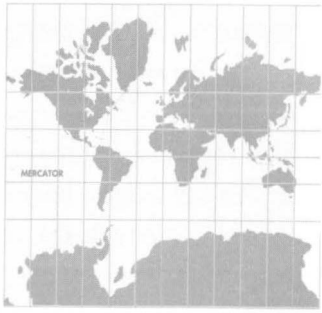
Bu nedenle adı geçen antropologların hiçbiri kitaptaki eksikliklerden sorumlu tutulamaz.

Wadsworth'taki editörlerimiz, özellikle Lin Marshall bize çok yardımcı oldu. Kitabın yazarları olarak antropoloji eğitimi almış; yaptığı işe bilgisini, tutkusunu ve derin görüşlerini de katan Lin gibi bir editörümüz olduğu için çok şanslıydık. Wadsworth'un usta editör, tasarım ve üretim takımına da teşekkür etmek istiyoruz: Nicole Root, Editör yardımcısı; Kelly McMahon, Editör Sekreteri; Dee Dee Zobian, Teknoloji Üretim Müdürü; Matthew Wright, Pazarlama Müdürü; Catherine Morris, Proje Editörü; Eve Howard, Başkan Yardımcısı ve Baş Editör; Sean Wakely, Başkan; Susan Badger, CEO. Bu kişilerin yardımlarının yanı sıra, serbest çalışan, düşünceli baskı editörü Jeniffer Gordon, çalışkan ve azimli fotoğraf araştırmacımız Sandra Lord (ve yardımcısı Sue Howard), çizimlerimizi yapan ve çıkardığı harika iş ile gönderdiği eğlenceli e-postalarla bizi neşelendiren Carol Zuber-Mallison'la birlikte çalışmanın avantajını yaşadık. Üretim bölümündeki eşgüdümleme görevini sabır, nezaket ve hevesle yerine getiren Robin Lockwood'a da özel bir teşekkürü borç biliyoruz.

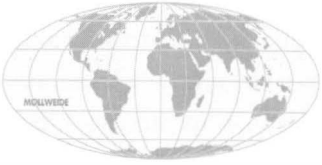
William A. Haviland
Harald E. L. Prins
Dana Walrath
Bunny McBride

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

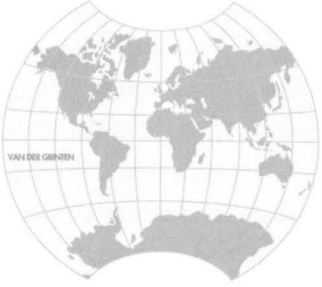
Dünyaya Olan Bakış Açılarımız

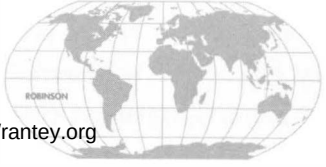

Bütün insanlar tanıdıkları yerler ve bölgelerin taslaklarını doğru bir biçimde çizebilse de haritacılığın başlangıcı 13. yüzyıl Avrupasına kadar uzanır ve Avrupalıların bütün dünyaya yayılmasıyla haritacılık da gelişir. Başlangıçtan beri haritacılıkta iki temel güçlükle karşılaşılmaktadır: İki boyutlu bir yüzeyde üç boyutlu, küre biçimli nesnelerin nasıl gösterileceğine ilişkin teknik sorun ile bu haritaların hangi dünya görüşünü yansıtacağına ilişkin kültürel sorun. Aslında iki sorun birbirine bağlıdır çünkü seçilen tarz, kişinin kendi halkını ve bu halkın dünyadaki yerini nasıl gördüğüne ilişkin bir tavrı yansıtır. Aslında haritalar gerçeklik algımızı yansıttıkları kadar onu biçimlendirir de.

Haritacılıkta PROJEKSİYON, dünyanın tamamının ya da bir bölümünün yatay bir yüzeyde temsil edildiği, birbirini kesen enlem ve boylam çizgilerinden oluşan bir sistemdir. Günümüzde kutup perspektiflerinden kesintili "kelebeklere", dikdörtgenlerden kalp şekillerine kadar 100'den fazla farklı projeksiyon kullanılır. Her bir projeksiyon, boyut, şekil ve uzaklık açısından bazı çarpıtmalar yaratabilir. Karaların coğrafi özelliklerini gösteren bir harita, gerçek boyutu yansıtamaz. Ekvator boyunca gerçek boyutla örtüşen bir harita, kutuplarda yanıltıcı olacaktır.

Bugün dünyaya bakış açımızı büyük ölçüde belirleyen projeksiyon, 1569'da deniz-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

cilerin rotalarını bulmaları için bir harita tasarlayan Gerhardus Mercator'un projeksiyonu olmuştur. Mercator'un haritası, denizcilikte hâlâ kullanılır. Aynı zamanda, coğrafi haritalar için de bir standart olmuştur. Denizcilikteki kullanımında doğru bilgi verse de bu harita, yüzeyinin üçte ikisini kuzey yarımküreye ayırır ve yüksek bölgelerdeki coğrafi yapıları, olduğundan çok büyük gösterir. Bu nedenle, Avrupalıların ya da Avrupa kökenlilerin yaşadıkları topraklar, diğer yerlerden çok daha büyük görünür. Örneğin Kuzey Amerika (19 milyon kilometre kare), Afrika'nın iki katı büyüklüğünde (30 milyon kilometre kare) görünürken; Avrupa'nın neredeyse iki katı fazla toprağı olan Güney Afrika, Avrupa'ya eşitmiş gibi görünür.

1805'te Karl B. Mollweide'nin tasarladığı harita, dünyanın ilk yapılan bire bir projeksiyonlarından biridir. Bire Bir projeksiyonlar coğrafi yüzeyleri doğru görecelikte yansıtır ama diğer projeksiyonlara kıyasla kıtaların şeklini daha çok çarpıtır. Genellikle yüksek bölgeleri sıkıştırıp katlarken, ekvatora yakın bölgeleri enlemesine yayar. Bire Bir projeksiyonlar arasında Lambert'in Silindir Bire Bir Projeksiyonu (1772) ile Hammer'in Bire Bir Projeksiyonu (1892) ve Eckert'in Bire Bir Projeksiyonu (1906) sayılabilir.

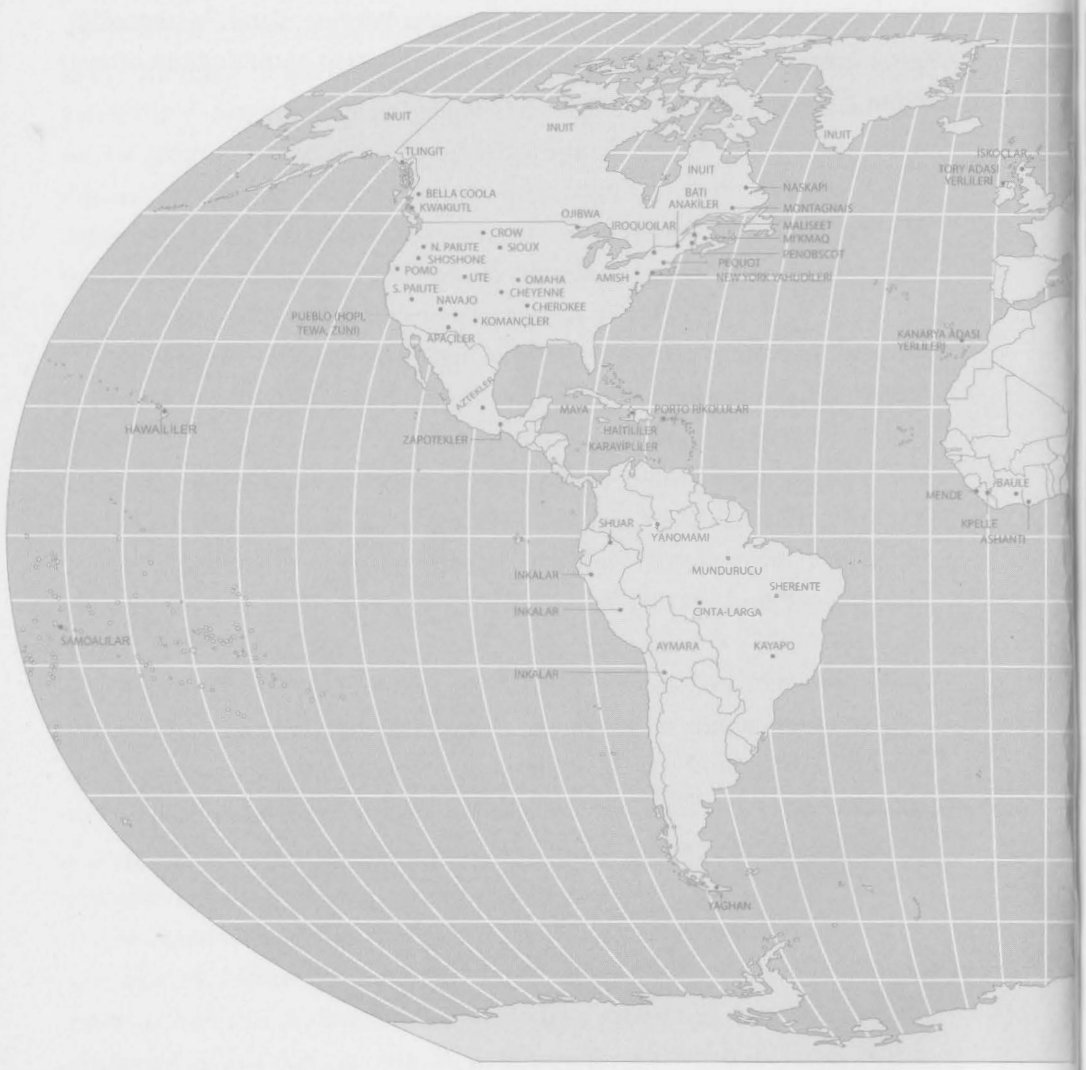
Van der Grinten'in Projeksiyonu (1904), Mercator'daki boyutun çarpıtılma sorunu ile Mollweide'deki şeklin çarpıtılma sorununu en aza indirgemeyi amaçlamıştır. Bir iyileşme söz konusu olsa da, kuzey yarımküredeki toprak parçaları güney yarımküredekilere kıyasla daha çok vurgulanmıştır. Örneğin Van den Grinten, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (eski SSCB) ve Kanada'yı normalden iki kat büyük gösterir.

National Geographic Society'nin 1988'de Van der Grinten'in yerine benimsediği Robinson Projeksiyonu, boyut ve şekil çarpıtmalarını en uygun noktada buluşturan, bugüne kadar yapılmış en başarılı örnektir. Van der Grinten'e kıyasla daha iyi olsa da, Robinson Projeksiyonu da kuzey enlemlerdeki toprakları görece olarak daha büyük gösterirken güney enlemlerdeki (çoğu üçüncü dünya ülkesini) daha küçük gösterir. Önceki Avrupa haritaları gibi, Robinson projeksiyonu da Avrupa'yı merkeze alır, soluna Atlas Okyanusu'yla Amerika'yı koyarak Avrupa ile Kuzey Amerika arasındaki kültürel bağlantıyı vurgular; bu sırada Kuzey Amerika'nın kuzeybatısının, kuzeydoğu Asya'ya olan yakınlığını görmezden gelir

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İlerleyen sayfalarda her biri farklı bir "kültürel mesaj" veren dört değişik harita göreceksiniz. Aralarında UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültürel Organizasyonu)'nun resmi haritası olarak benimsediği Peters Projeksiyonu ile dünyanın diğer taraftan nasıl göründüğünü ortaya koyan Japonya yapımı bir harita da vardır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

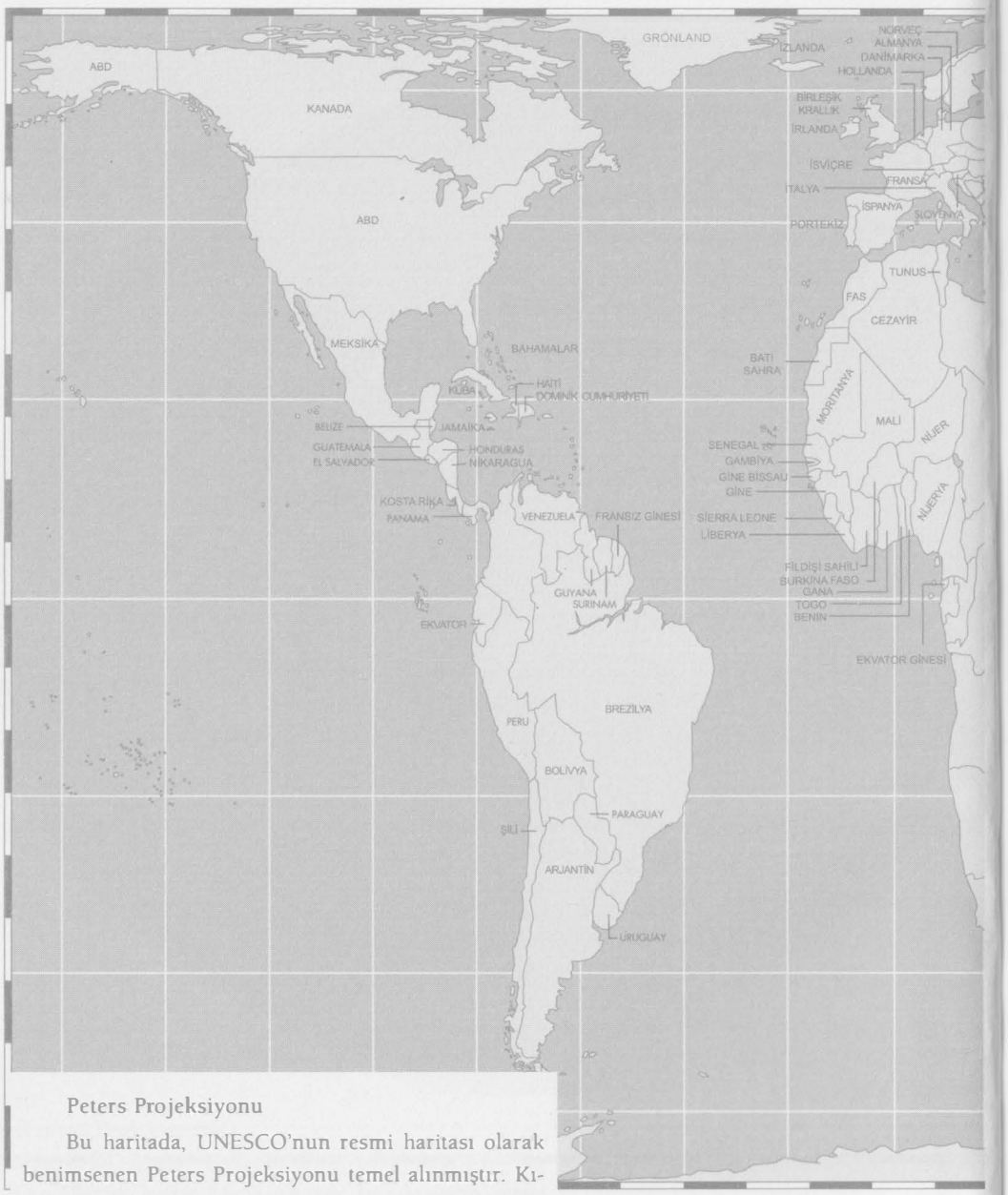

Robinson Projeksiyonu

Bu haritada, bugün *National Geographic Society*'nin ve *Rand McNally*'nin kullandığı Robinson Projeksiyonu temel alınmıştır. Robinson Projeksiyonu kara parçalarının göreceli boyutlarını diğer projeksiyonlara göre daha az çarpıtır. Yine de Avrupa'yı haritanın merkezine koyar. Bu kitapta çeşitli kültürlerin yerini göstermek açısından bu harita kullanılmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Peters Projeksiyonu

Bu haritada, UNESCO'nun resmi haritası olarak benimsenen Peters Projeksiyonu temel alınmıştır. Kıtaların biçimleri çarpıtılmış (Ekvator'a yakın ülkeler 1:2 oranında daha uzun görünür) olsa da bütün kıtalar kendi gerçek büyüklüklerine uygun olacak biçimde gösterilir. Avrupa yine merkezde yer alsa da Üçüncü Dünya'dan daha büyük ve kapsamlı gösterilmez.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

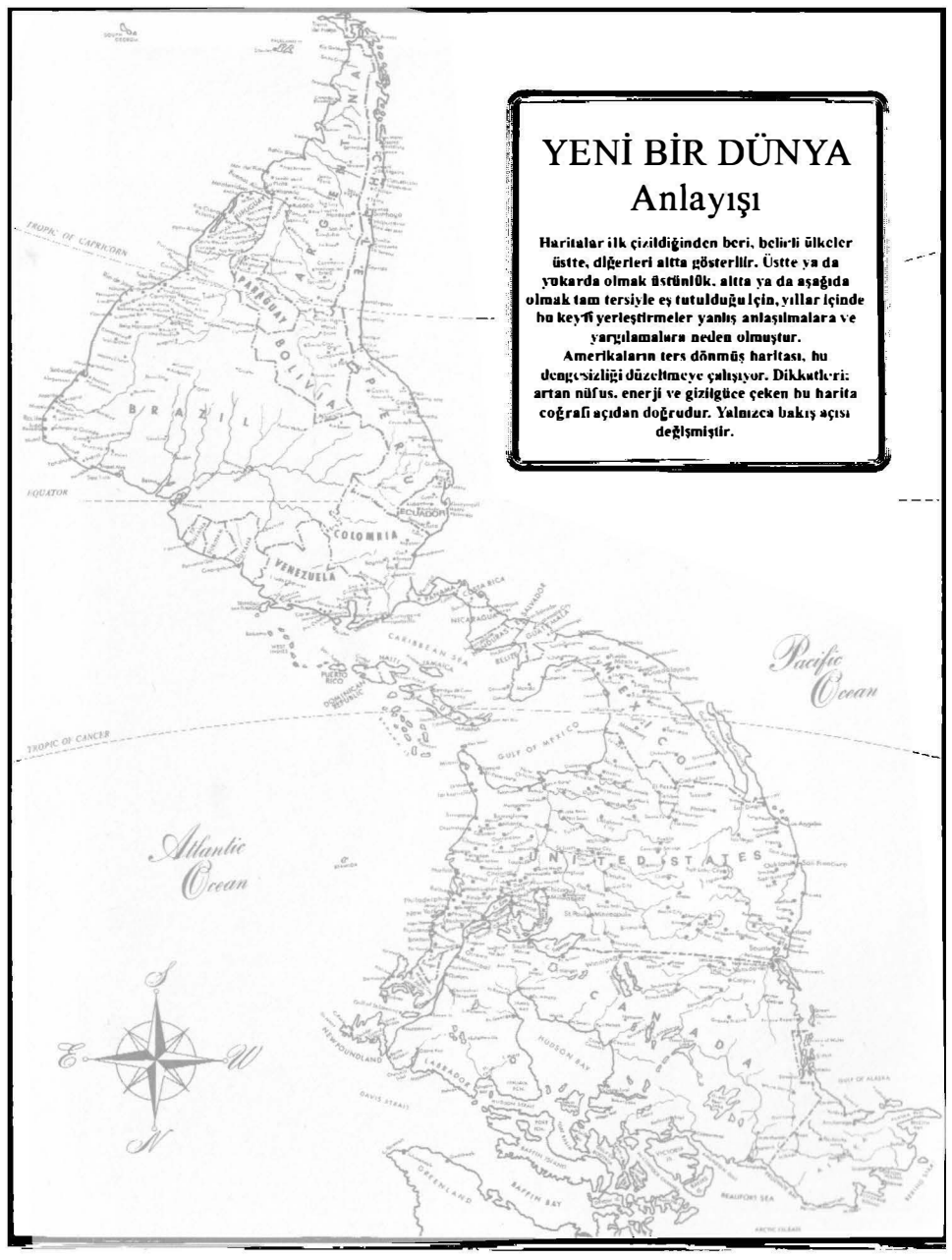

Japon Haritası

Bu Japon haritasının gösterdiği gibi, bütün haritalar Avrupa'yı merkeze koyınaz. Japonların kendilerine verdiği önemi yansıtmasının yanında, bu harita Kuzey Amerika'nın Asya'ya olan yakınlığını da vurgular. Avrupa'yı merkeze alan haritalarda, bu gerçek genelde göz ardı edilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

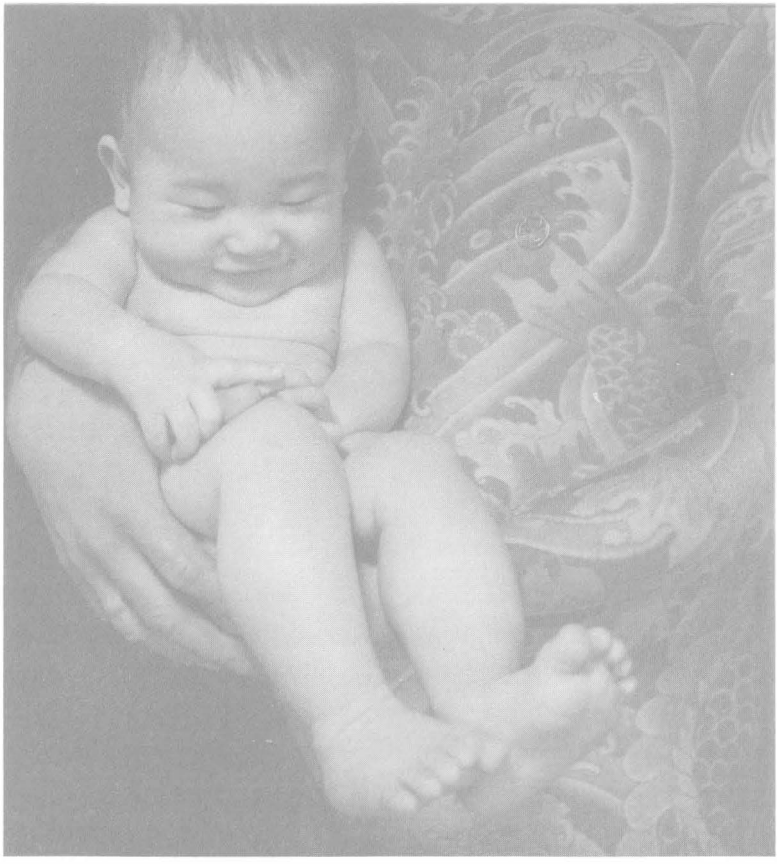
Ters Dönmüş Harita (1982, Jesse Levine)

Güney Kutbu'nu yukarıya, Kuzey Kutbu'nu ise aşağıya alan bu Ters Dönmüş Harita, düşünce yapımızı yansıtır. Üstte olmak, altta kalmak gibi kavramlar bazı insanlarca üstünlükle bir tutulur. Dünyayı ters çevirmek bazı Amerikalı vatandaşlarının, Orta Amerika'daki insanlarla olan ilişkilerini yeniden değerlendirmelerine neden olabilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

BİRİNCİ KISIM

Antropoloji: İnsanlığı Tanıma Sorunu

Bölüm 1: Antropolojinin Özü

Bölüm 2: Kültürün Nitelikleri

Bölüm 3: İnsan Kültürünün Başlangıcı

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahtey.org

Giriş

Antropoloji tüm bilimlerin en özgürleştirici olanıdır. Bunun nedeni, ırksal ya da kültürel üstünlüğün yanlış inançlarını ortaya çıkarttığı gibi aynı zamanda nerede ve nasıl yaşadıklarına bakmaksızın kendisini tüm insanların incelenmesine adamış olmasıdır. Bu özelliğiyle antropoloji bilge insanların ve laboratuar şartlarında çalışan tüm bilim insanlarının, insanın niteliğine ilişkin ortaya koyduğu düşüncelerin toplamından daha fazlasını gün yüzüne çıkarmıştır. Tüm bu iddialar aşırıcı derece tutkulu bir antropologa ait gibi gelebilir, ancak bunlar, felsefeci Grace de Laguna'nın, Amerikan Felsefe Kurumu'nun Doğu Bölümüne hitaben yaptığı 1941 yılı tarihli başkanlık konuşmasında söylenmiştir.

Antropolojinin alanı, kitabın ilk üç bölümünde göreceğimiz gibi, oldukça geniştir: insanlığın geçmişi ve bugünüyle ilgili her şeyi içerir. Kuşkusuz pek çok diğer disiplin de şu ya da bu şekilde insanoğluyla ilgilidir. Anatomi ve fizyoloji gibi bilim dalları insanı biyolojik bir organizma olarak inceler. Sosyal bilimler insan ilişkilerinin ayırt edici türleriyle ilgilenirken insani bilimler insan kültürünün başarılarını ele alır. Antropologlar bu konuların tümüyle ilgili olmalarına rağmen, bunların hepsini, tüm yer ve zamanlar içerisinde birlikte ele almaya çalışır. İşte insan doğası denen anlaşılması oldukça zor kavramı ele alma çabalarında antropologları donanımlı kılan da bu eşsiz, geniş ve bütünsel bakış açılarıdır.

Hiçbir antropolog, insanlıkla ilgili araştırılması gereken konuları tek başına yapamaz. Araştırmacıların işini kolaylaştırmak için antropoloji çeşitli alt birimlere ayrılmıştır ve antropologlar bunların birinde ya da birkaçında uzmanlaşabilir. Uzmanlaştıkları alan ne olursa olsun bütün antropologlar insanlığa genel bir bakış açısıyla yaklaşır. Örneğin, kültürel antropologlar insanın görüşleri, değerleri ve davranışları konusunda uzmanlaşırken, fiziksel antropologlar insanı biyolojik bir organizma olarak

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ele alır. Ancak hiçbiri diğerinin çalışmalarını görmezden gelmez çünkü insan kültürü ve doğa kaçınılmaz bir biçimde içiçe geçmiştir ve karşılıklı birbirini etkiler. Hepimizin doğa-kültür canlıları olduğumuz, ünlü Japon dövme sanatçısı Horiyoşi III'ü yeni doğmuş oğlunu kucağında taşırken çekilmiş resimden bellidir. Her birimiz dünyaya doğal bir biyolojik görünüşle geliriz ancak zaman içinde aklımıza hatta bazen de derimize kazınan bir kültürel kimlik ediniriz.

Türümüzün biyo-kültürel bağlantılarını gösteren sayısız örnek vardır. Örneğin Afrika ve Asya'nın belirli yerlerinde insanlar çiftçilikle uğraşırken, bir yandan doğal çevreyi değiştirdiler ve kazara sivrisineğin yetişmesi için gereken uygun ortamı hazırladılar. Sonuçta sıtma hastalığı ciddi bir sorun haline dönüştü (sivrisinekler sıtma parazitlerini taşır) ve buna karşılık, bu bölgelerde yaşayan insanlarda bu hastalığa dirençli genler yayılmaya başladı. Anne ya da babasından bu geni alan insanların sayısı arttı. Bu geni hem anne hem de babasından alan insanlarda orak hücre anemisi (kansızlığı) gibi ölümcül kansızlık hastalıkları görülme olasılığı yüksek olsa da bu gene sahip olmayanlar da sıtmaya karşı daha hassastır. Biyoloji de yiyecek seçimi ve folklor gibi kültürel uygulamaları etkiler. Örneğin bakla ile sıtma hastalığı arasındaki ilişkiyi ele alalım. Bakla potansiyel olarak insan sağlığını tehdit edici nitelikte zehirli madde içermesine rağmen, bu madde aynı zamanda alyuvarlarda sıtma hastalığına neden olan bir parazitin gelişimine engel olur. Sıtmanın sıkça rastlandığı Akdeniz ülkelerinde sıtma mevsimi boyunca sofralardan bakla eksik olmaz. Baklanın, kalıtsal olarak bu hastalığa duyarlılığı olan insanlar üzerindeki bu zehirleyici etkisi de, bu basit yiyecek hakkında zengin bir halkbiliminin gelişmesine neden olmuştur. Hatta, eski Yunan'da ölmüşlerin ruhlarının baklada saklı olduğuna dair inanç da bunların arasındadır. Yani insanoğlunun bir ayağı kültürde diğer ayağı ise doğadadır ve ikisinin etkileşimi kaderimizin çizgisini belirler.

Kültürel antropoloji çalışmamıza giriş yapabilmek için, öncelikle bu alanın genel antropoloji bilimi içerisinde nereye düştüğüne bakmalıyız. Birinci bölüm, antropolojinin kapsamını, alt dallarını, bunların birbiriyle ve diğer bilimlerle bağlantılarını ele alıyor. İkinci bölümde dikkatimizi bilim dalının temel kavramı olan kültüre yönelteceğiz; kavramın anlamını ele alıp, birey ve toplum açısından önemini tartışacağız. Kitabın birinci kısmını, insan kültürünün nasıl başladığına ve türümüzün varlık sorununu çöz-

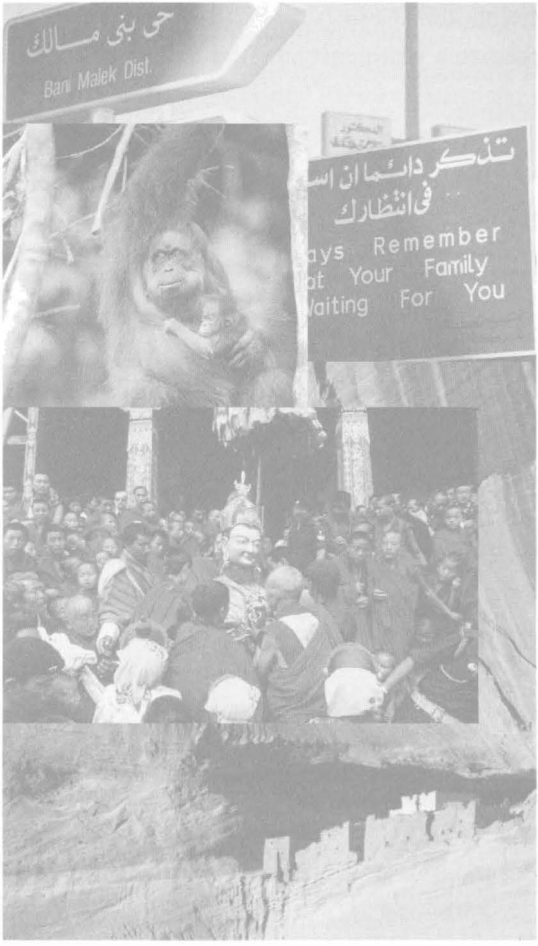
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rafkey.org

me aracı olarak biyolojik değişim üzerinde nasıl üstünlük kurduğuna ilişkin bir bölümle sonlandıracağız. Aynı zamanda, kültürel evrimin nasıl biyolojik evrimin temelleri üzerine kurulduğuna ve kültürel ve biyolojik süreçlerin devingen etkileşiminin bugünkü insan toplumlarını oluşturmadaki rolüne değineceğiz. Tüm bunları tamamladıktan sonra, kültürel antropolojinin ana konularına ayrıntılı olarak bakabilmek için gerekli ortamı hazırlamış olacağız.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ BÖLÜM

Antropolojinin Niteliği

Temel Sorun

Kişinin dünyadaki yerini kavraması başlı başına bir sorundur. İnsan 10 milyon canlı türünden biridir. 4000 memeli de dahil olmak üzere, bu türlerin arasında, kendini ve çevresindeki dünyayı inceleyebilmek için gerekli biyolojik donanıma sahip tek canlı insandır. Yalnızca meraklı olduğumuz için değil; bilgi, yaşam koşullarımızı yaratmamıza ve iyileştirmemize ve hayatta kalmamız için gerekli düzenlemeleri yapmamıza yardımcı olduğu için de dünyayı inceleriz. Bilgiye dayanarak uyarlamalar yapmak her kültür için vazgeçilmez bir öğedir ve kültür, insan türünün hayatta kalmasının olmazsa olmaz koşuludur. Gelişmiş iletişim araçları sayesinde sürdürülebilen insan kültürü, atalarımızın karmaşık bir dil ve alet kullanımı için gereken fiziksel kapasitelerini geliştirmeleriyle ortaya çıkmıştır. Antropolojinin görevi, insanoğlunun gelişimini ve kültürünün geçmişi ile bugününü kapsamlı bir biçimde ele almaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahtey.org

1 Antropoloji Nedir?

Antropoloji, dünyanın her yerinde, tarih boyunca yaşamış ve hâlâ yaşayan insan toplumlarının incelenmesidir. Bu bilim dalı, insanları birbirinden farklı ve benzer kılan her şeyle ilgili güvenilir bilgi üretmeye çalışır.

2 Antropologlar Ne Yapar?

Antropologlar dört temel alt dalda çalışırlar. Fiziksel antropologlar, insanı biyolojik bir organizma olarak ele alır; bu doğrultuda insanoğlunun evrimsel gelişimini izler, türün kendi içinde geçmişten ve günümüze geçirdiği biyolojik farklılaşmalara bakar. Kültürel antropologlar geçmişteki ve günümüzdeki insan kültürüyle ilgilenirler.

Arkeologlar ise geçmiş kültürlerden kalma nesneler, iskelet kalıntıları ve yerleşim bölgeleri gibi malzemeleri inceleyerek özellikle geçmişte yaşamış ve yazılı kayıt bırakmamış insan kültürleri hakkında bilgi toplamaya çalışır. Son olarak, dilbilimciler, kültürleri koruyan ve sonraki kuşaklara aktaran iletişim sistemleri, yani diller üzerinde çalışırlar. Her bir alt alanın kendine özgü araştırma yöntemleri olsa da hepsi birbirinden beslenir ve ortak bir antropolojik bakış açısında birleşirler.

3 Antropologların Yöntemi Nedir?

Antropologlar, diğer bilim adamları gibi gerçekliğin tanımlanması ve açıklanmasıyla ilgilenirler. İnsanoğluyla ilgili -gözlemlenen olguların kesinleşmemiş birer açıklaması olan- hipotezler oluşturur ve bunları sınarlar. Amaçları türümüzle ilgili olarak, verilerle desteklenmiş açıklamalar, yani güvenilir kuramlar geliştirmektir. Kültürel önyargılardan arınmış nesnel hipotezler oluşturmak için antropologlar "alan çalışması" yaparlar. Alan çalışmaları, antropologların, verilerin özünde bulunan kalıpları fark edebilmelerine neden olacak kadar ince ayrıntılara ulaşmalarını sağlayan ve birinci elden yapılmış araştırmalardır. Bu yöntem aracılığıyla antropologlar var olan hipotezleri de sınayabilirler.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İnsanoğlu yeryüzünde var olmaya başladığı zamandan beri kim olduğu, nereden geldiği, niçin ve ne şekilde eylemde bulunduğu sorularına yanıt aramamıştır. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde, dikkatli bir gözlem sonucu elde edilmiş verilerin düzenli bir şekilde sınanması yöntemiyle değil de söylencelerle ve folklorla bu sorulara yanıt aranmıştır. Antropoloji 150 yılı aşkın bir süredir bu soruları yanıtlamada kendi yaklaşımını kullanan bir bilimsel araştırma geleneği olarak ortaya çıkmıştır. Basit bir deyişle, antropoloji bütün yer ve zamanlarda insanoğlunu inceleyen bir bilimdir. Antropologlar öncelikle tek bir türle, *Homo sapiens* adlı insan türüyle, onun ataları ve yakın akrabalarıyla ilgilenir. Ancak antropologlar da incelenen bu türün bir üyesi olduğundan, inceledikleri konuya nesnel ve bilimsel bakış açısıyla yaklaşınaları zor olabilmektedir. Aslında bütün bilim dallarında, kendi kültürümüze özgü fikir ve değerler, bilimsel araştırmaya yaklaşım biçimimizi etkileyebilmektedir. Büyük Alman yazar-doğabilimci Goethe'nin dediği gibi: "Sadece bildiğimiz şeyleri görürüz."

Eskiler "insanlar gözünün önündekileri değil, ardındakileri görmeye daha yatkındır" demiştir. Bu durumda, inceledikleri insanlığın bir parçası olan antropologların insanlar hakkında nesnel bilgi edinme konusunda bir umutları olabilir mi? Bu düşünceyle, antropologlar varsayımlarına dönük eleştirel bir farkındalık geliştirerek ve çıkarımlarını sürekli yeni veri kaynaklarıyla sınayarak insan düşüncesini ve davranışını sağlıklı bir biçimde anlayabileceklerini görmüşlerdir. İnsanların nasıl yaşadığına ve düşündüğüne bilimsel bir yöntemle yaklaşarak, gerek insanlar arasındaki farklılıklara, gerekse insanların ortak noktalarına dair çok şey öğrenmişlerdir.

Antropolojinin Gelişimi

Antropolojik açıdan önem taşıyan ilk eserlerin ortaya çıkışı antik çağa kadar uzanır. Bunlara örnek olarak Yunanlı tarihçi Herodot'un 2500 yıl önce, Kuzey Afrikalı bilim insanı İbn Haldun'un ise 700 yıl önce kaleme aldığı, insan topluluklarının kültürlerini karşılaştıran yazıları gösterilebilir. Ancak antropolojinin ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı göreceli olarak

antropoloji: Antropoloji, dünyanın her yerinde, tarih boyunca yaşamış ve hâlâ yaşayan insan toplumlarının incelenmesidir.

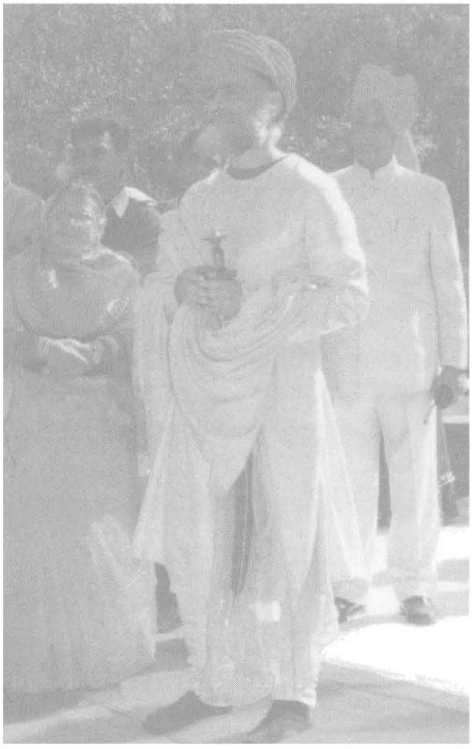
yenidir. Örneğin ABD'de genel antropoloji, kolejde ya da üniversitede kredili bir ders olarak ilk defa 1879'da, New York Rochester Üniversitesi'nde verilmeye başlamıştır. Eğer insanlar her zaman kendilerinin ve başka insanların kökenlerini merak ettilerse antropolojinin sistematik bir disiplin olarak ortaya çıkması neden bu kadar uzun sürmüştür?

Bu soruya verilecek yanıt, insanlık tarihi kadar karmaşıktır. Bunun yanıtı kısmen insan teknolojisinin sınırlarıyla bağlantılıdır. Çünkü insanlık tarihinin uzun bir döneminde insanların coğrafi ufukları sınırlıydı. Dünyanın uzak mesafelerine ulaşım araçlarının olmaması, uzaktaki insanların ve kültürlerinin gözlemlenmesini olanaksız olmasa da oldukça zor bir maceraya dönüştürmüştü. Geniş kapsamlı geziler çok az kişinin gerçekleştirebileceği bir ayrıcalıktı. Yabancı insanların ve kültürlerin üzerinde çalışmak, ancak daha gelişmiş ulaşım ve iletişim araçlarının kullanılmaya başlamasıyla mümkün olmuştur.

Elbette insanlar dünya üzerinde kendilerinden farlı görünen ve davranan "öteki"lerin varlığından habersiz değillerdi. Buna örnek olarak Eski Ahit ve Yeni Ahit'te insan türlerinin çeşitliliğine örnekler verilmiş ve Bâbilliler, Mısırlılar, Eski Yunanlar, Yahudiler ve Suriyelilerden söz edilmiştir. Ancak bu insan grupları arasındaki farklılıklar, (örneğin) günümüz Avrupa uluslarıyla Büyük Okyanus adalarındaki, Amazon yağmur ormanlarındaki veya Sibirya'daki geleneksel yerli halk arasındaki farklıkların yanında sönük kalır. Pusula gibi buluşlar sayesinde yelkenliler çok daha uzak yerlere gidebilmiş ve ilk defa bu derece kökten farklılıklara sahip insan gruplarıyla karşılaşabilmişlerdir. 500 yıl önce Avrupalıların ticari ve siyasi üstünlüklerini dünyanın her tarafına yaymak istemeleriyle o güne kadar bilinmeyen insan kitleleriyle karşılaşılmış ve insanlar arasındaki çeşitlilik ve farklılıklar ilgi odağı haline gelmiştir.

Antropolojinin ortaya çıkmasına katkıda bulunan çok önemli diğer bir etken de Avrupalıların bütün farklılıklarına rağmen diğer yerlerdeki insanlarla temel bir "insanlık" olgusunu paylaştıklarının farkına varmaları olmuştur. Önceleri kendi temel kültürel değerlerini paylaşmayan insanları "ilkel", "barbar" ya da "vahşi" olarak nitelendiren Avrupalılar, zamanla bu farklı grupları tek bir türün kardeş üyeleri olarak kabul edip, insan olmak ve dünya tarihinde ortak bir yer sahibi olmakla bir arada değerlendirdiler. İnsan çeşitliliğine yönelik bu artan ilgi, özellikle de her şeyin do-

ğa kanunlarının bilimsel diliyle açıklanmaya çalışıldığı bir dönemde, kutsal kitaplardaki geleneksel açıklamalarla yetinilmemesine yol açtı. Sonuç olarak bütün bu gelişmeler antropolojinin doğumunu hızlandırdı. Antropoloji, Avrupa kültürü içinde doğmuş olsa da, o günden bugüne küresel bir nitelik kazanmıştır. Bugün heyecan verici, uluslar ötesi bir disiplin olan antropoloji, dünyanın her tarafındaki çeşitli topluluklardan insanların meslek edindiği bir bilim dalıdır. Örneğin Avrupalı ve Kuzey Amerikalı antropologların uzun süredir incelediği Afrikalı ve Kızılderili toplulukları bile, disipline damgasını vurmuş antropologlar yetiştirmiştir. Kendilerine özgü bakış açıları sadece kendi kültürlerini değil, başka kültürleri de aydınlatmaya yaramıştır. Ayrıca antropolojinin bir özelliği de ilk ortaya çıktığı zamanlardan beri, hem erkeklerin hem de kadınlardan ilgi görmüş olmasıdır. Bu kitap boyunca çeşitli antropologların çalışmalarından örnekler vererek hem antropologların hem de yaptıkları çalışmaların ne kadar çeşitli olduğunu birlikte göreceğiz.

Antropologlar dünyanın değişik bölgelerinden gelerek dünya çapında çeşitli kültürler üzerinde araştırmalar yürütürler. Dr. Jayasinhji, Jhala Kuzey Hindistan'da, Gujarat'taki eski Dhrangadra şehrinden gelmektedir. Aristokratik savaşçı kastından olan Rajputlar'ın Jhala klanının bir üyesi olarak babasının kraliyet sarayında yetişmiştir. Hindistan'da lisans eğitimini tamamladıktan sonra ABD'ye gelip önce MIT'de görsel bilimler üzerinde yüksek lisans, sonra da Harvard'da antropoloji alanında doktora yapmıştır. Şu anda profesör unvanıyla Temple Üniversitesi'nde Görsel Antropoloji programının ve Görsel Antropoloji Medya Laboratuarı'nın yöneticiliğini yapıyor. Dr. Jhala öğrencileriyle sık sık Hindistan'a giderek kastlardan oluşan Hint toplumunun kültürel geleneklerini filme çeker.

Önemli Antropologlar

Matilda Coxe Stevenson (1849-1915)

Kuzey Amerika'da antropolojiyi kuranlar arasında, yaptıkları çalışmalarla 19. yüzyılda kadın haklarını savunanları da etkilemiş kadınlar da vardır. Matilda Coxe Stevenson da bu öncü antropologlardan biridir. Alan çalışmasını Zuni'ler arasında yapan Stevenson, 1885'te bilim kadınları için kurulmuş ilk meslek derneği olan Kadın Antropoloji Derneği'ni kurdu. 3 yıl sonra Amerikan Etnoloji Bürosu'nda çalışmaya başlayan Stevenson, ABD'de bilim alanında tam zamanlı kadroda çalışan ilk kadın olmuştur.

Yolanda Moses (1946-)

Kadınların antropolojide etkin bir şekilde çalışma geleneği hâlâ sürüyor. Hatta 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana, yaklaşık 12 bin üyeli Amerikan Antropoloji Derneği'ne başkanlık yapanların yarısı kadındır. 1996'da başkanlığa getirilen ilk Afrika kökenli Amerikalı kadın Yolanda Moses'tir. Kültürel çeşitlilik uzmanı olan Moses Alaska, Karayipler ve Doğu Afrika'da alan çalışınaları yapmıştır. 1976'da Kaliforniya Üniversitesi'nden doktora derecesini aldığından beri çeşitli üniversitelerde dersler vermiştir. 1993 yılında City College of New York'un rektörlüğünü yapmış, sonra 3 yıl boyunca Amerikan Yüksek Öğrenim Derneği'nin başkanlığını üstlenmiştir. Sayısız uluslar arası derneğin ve kuruluşun yönetim kurulunda adı geçen Moses, aynı zamanda çeşitli bilimsel dergilerin yayın kurulunda çalışıyor. Kültürel çoğulculuk, ırk ve eğitimde çeşitlilik gibi konularda halkın eğitilmesi için antropologların yapabileceği çok şey olduğunu düşünüyor.

Antropoloji ve Diğer Bilimler

Antropoloji insanı konu alan tek bilim değildir, ancak antropolojinin kendine özgü bir bütünsel yaklaşımı vardır. Antropologlar bulgularını psikologların, iktisatçıların, sosyolog ya da biyologların ulaştığı verilerden soyutlamaz. Tam tersine, insanlığı anlamak olarak nitelenebilecek ortak ama-

ca yönelik diğer disiplinlerin sağladığı her katkıyı memnuniyetle karşılar ve kendi bulgularını diğer disiplinlerle cömertçe paylaşırlar. Antropologlar insan gözünün yapısı ya da renklerin nasıl algılandığı konularında bir anatomist ya da bir psikolog kadar bilgi sahibi değildir. Ancak bir sentezci olarak, farklı insan toplumlarında renge bağlı davranışları anlama noktasında diğer meslektaşlarından daha hazırlıklıdır. Antropologlar kendilerini davranışın yalnızca biyolojik ya da sosyolojik boyutuyla sınırlandırmadıkları için, kendilerine konu edindikleri ve aynı zamanda karmaşık bir biyolojik ve kültürel organizma olan insana, oldukça geniş bir bakış açısıyla bakabilme yetisini kazanabilirler.

Fiziksel antropolojinin biyoloji bilimiyle, kültürel antropolojinin ise sosyal bilimler ve diğer insan bilimleriyle yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Ancak bu iki yaklaşımın bütünleşmesi, antropolojinin özelliklerinden birisidir. Kültürel antropolojinin en çok benzetildiği sosyal bilim sosyolojidir, çünkü iki bilim dalı da bir toplumsal bağlam içindeki insanların davranışlarını tanımlamaya ve açıklamaya uğraşır. Ancak sosyologlar daha çok sanayileşmiş Kuzey Amerika ve Avrupa toplumlarında (Batılı toplumlar) yaşayan günümüz insanları üzerinde çalışırken antropologlar geleneksel olarak günümüzdeki ve geçmişteki Batılı olmayan kabilelerin insanları ve kültürlerini inceler. Antropoloji geliştikçe, insan düşüncelerinin, davranışlarının ve biyolojisinin karmaşıklığını tam olarak anlayabilmek için her yerdeki ve her zaman dilimindeki insanların incelenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bütün diğer özelliklerinden farklı olarak, kendine özgü kültürlerarası ve uzun dönemli tarihsel bakış açısı, antropolojiyi diğer sosyal bilimlerden ayırmaktadır. Bu bakış açısı, insan davranışını açıklamaya dönük kuramların **kültüre bağlı** olma olasılığını azaltır. Böylece antropolog, içinde yaşadığı kültürün gerçekliklerinden kendini sıyırabilir ve insanlıkla ilgili pek çok konuyu aydınlatabilecek zengin bir karşılaştırmalı veri dağarcığı elde etmiş olur. Örneğin ABD'de bebeklerin anne babalarından ayrı bir yatakta yatmaları uygun görülür. Oysa kültürlerarası araştırmalar, özellikle anne ve bebeğin "birlikte uyumasının" daha yaygın bir uygulama olduğunu gösterir. Son iki yüzyıldır ve genellikle sanayileşmiş Batılı toplumlar-

kültüre bağlı: Kişinin kendi kültürünün varsayım ve değerlerine dayalı dünya ve gerçeklikle ilgili kuramlar.

da anne ile bebeğin ayrı yataklarda uyumaları uygun bulunmaya başlamıştır. Aslında ayrı yataklarda uyuma, çocuk yetiştirmede belli bir kültüre özgü, deneysel bir uygulamadan başka bir şey değildir.

Araştırmalar, Batılı toplumlarda anne ile bebeğin böyle alışılmadık derecede uzun süre ayrı kalmalarının önemli biyolojik ve kültürel sonuçları olduğunu gösterir. Örneğin bebeğin ağlama süresi uzamaktadır, iki ya da üç aylık bir bebek günde üç saat ağlayabilir. Bazı anneler bebeğin anne sütü az geldiği için ağladığını düşünüp daha sağlıksız bir besin olan mamayı kullanmaya başlar. Hatta ender de olsa ağlayan bebek şiddet görüp bu yüzden ölebilir. Birlikte uyumanın faydaları ise yalnızca bebeğin daha az ağlamasını sağlamakla sınırlı kalmaz, bebekler daha sık ve daha uzun süreli anne sütü emebilir ve bebeğin uyarıcı alma oranı artar. Bu durum beyin gelişimi için önemlidir, ayrıca anneleriyle birlikte uyuyan bebeklerde ani bebek ölümlerine çok daha az rastlanır. Birlikte uyumak anne için de faydalıdır. Sık emzirme doğumdan sonra tekrar yumurta oluşumunu geciktirir, birlikte uyuyan anne de en az bebeğiyle ayrı yataklarda uyuyan anne kadar uykusunu almış olur.[1]

Bütün bu bilgiler ister istemez şu soruyu akla getiriyor: Neden hâlâ bu kadar çok sayıda anne, bebeğinden ayrı uyuyor? Bu aşamada Kuzey Amerika'da kültürel değerler arasında sayılan bağımsızlık ve tüketicilik devreye girer. Kendine özgü, bireysel kişilikler oluşturma işine, bebeklere ayrı bir oda (ya da en azından bir yer) verilerek başlanır. Bu kendine ait odaya, anne babanın "iyi" ve "şefkatli" olduğunu gösteren (ve tüketici ekonomisinin devam etmesini sağlayan) oyuncaklar, mobilyalar ve bebek eşyaları da konur.

Antropologların Batılı olmayan halklar üzerine yaptıkları incelemeler genellikle, Batılı araştırmalardan elde edilen görüşlere ters düşen bulgulara varılmasına neden olmuştur. Bu yüzden antropologlar:

> dünyanın dindarlar ve batıllar diye ikiye ayrılamayacağını; ormanlarda heykellerin, çöllerde tabloların olabileceğini; siyasi düzenin merkezi bir güç, ilkeli bir adaletin de yazılı kanunlar olmadan da sürdürülebileceğini; mantık kurallarının eski Yunan'da belirlenmediğini; ahlakın evriminin de İngiltere'de tamamlanmadığını herkesten önce anlamıştır. Biz dünyanın dengesini bozmaya

[1] Barr, R. G. (1997, Ekim), "*Ağlama Oyunu*", *Natural History*, 47; bkz. McKenna, J J 2002, Eylül-Ekim, "Emzirme ve birlikte uyuma", *Mothering*, 28-37

çalıştık ve bir dereceye kadar bunda başarılı olduğumuz söylenebilir; halıları kaldırdık, sehpaların yerini bozduk, havai fişekleri ateşledik. Düzeni sürdürmek işini başkaları yapıyordu, biz bozmakla meşguldük.[2]

Antropologların bulguları sosyologların, psikologların ve ekonomistlerin vardıkları sonuçlara çoğu zaman karşı çıksa da aslında bu bilimler için yaşamsal önem taşır, çünkü antropolojik bulgular, kültüre bağlı iddialar karşısında elimizdeki tek tutarlı denetim mekanizmasıdır. Bir bakıma, fizik ve kimya bilimleri için laboratuar neyse, bu disiplinler için de antropoloji odur.

Görsel Karşıtlık: ABD'de bebekler genelde anne babalarından ayrı uyusa da kültürler arası karşılaştırmalar anne ve bebeğin birlikte uyumasının daha sık yaşandığını ortaya koyuyor. Sağdaki fotoğraf, *chum*'larında (ren geyiği derisinden yapılmış çadır) birlikte uyuyan bir Nenet ailesini gösteriyor. Nenetler, geçimlerini ren geyiği yetiştirerek sağlayan ve Rusya'nın Sibirya bölgesinde yaşayan bir halktır.

Antropoloji ve Alt Alanları

Yukarıda söz edildiği gibi antropoloji geleneksel olarak dört ana bölüme ayrılır: Fiziksel antropoloji, arkeoloji, dilbilimsel (linguistik) antropoloji ve kültürel antropoloji (şekil 1.1). Bu alt alanların hepsi birbirinden farklı ama bir o kadar da bağlantılıdır. Örneğin, dilbilimsel antropoloji ağırlıklı olarak dilin kültürel boyutlarına odaklanır, insan dilinin evrimiyle ve fiziksel antropolojinin de alanına giren konuşma ve dilin biyolojik temelleriyle yakından ilgilenir. Antropologlar olarak bizim amacımız biyoloji ve kültürün birbirini ne ölçüde etkilediğini anlamaktır, çün-

2 Geertz, C. (1984), "Meşhur Konuşması: Anti anti-görecelik", *American Anthropologist*, 86, 275.

Şekil 1.1
Antropolojinin dört alt alanı. Aralarındaki ayrımlar keskin değildir, yani sınırlar bazen karışabilir. Her birinin ortak bir bilgi gövdesi temelinde hareket ettiği de söylenebilir. Dördünün de kuram oluşturma, kendi yöntem bilimlerini geliştirme ve uygulamalı antropoloji aracılığıyla sorun çözme gibi amaçları vardır.

kü insanların ne düşündüğünü ve yaptığını anlamak için insanların biyolojik yapılarını da bilmek gerekir. Antropolojinin alt alanlarından her biri, insanları incelemek için farklı bir yaklaşım kullanabilir ancak hepsinin ortak noktası, insanlar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ve dünyanın değişik yerlerinde yaşayan insanların nasıl değişim gösterdiğini açıklamak için gerekli verileri toplaması ve çözümlemesidir. Bütün bu alt alanlar, sayısız uygulama alanı bulunan bilgiler üretirler. Bu dört alt alanın içinde de **uygulamalı antropolojiyle** ilgilenen, yani sorunları çözmek için antropolojik bilgileri ve yöntemleri kullanan bireyler bulunur. Antropolojinin bir sorunun çözülmesini gerektiren durumlarda nasıl kullanıldığına yönelik örnekleri, kitabın çeşitli bölümlerinde göreceğiniz **Uygulamalı Antropoloji** başlıklı kutucuklarda okuyabilirsiniz.

Fiziksel Antropoloji

Biyolojik antropoloji olarak da adlandırılan fiziksel antropoloji, insanı biyolojik bir organizma olarak ele alır. Biyolojik antropologlar genel olarak insanın evrimi, primatlar, büyüme ve gelişim ve insanın çevresine uyum sağlama meselesi üzerinde odaklanır. Bugün moleküler antropoloji ya da genlerin ve genetik ilişkilerin antropolojik açıdan incelenmesi, biyolojik

uygulamalı antropoloji: Genelde bir danışan için antropolojik bilgi ve yöntemlerin kullanılarak sorunların çözülmesi.
fiziksel antropoloji: Biyolojik antropoloji olarak da bilinen fiziksel antropolojide insanlar biyolojik birer organizma olarak ele alınır.

antropolojinin önemli bir öğesidir. Zaman, coğrafya ya da belirli bir genin ortaya çıkış sıklığına göre ayrılan grupların birbirleriyle karşılaştırmalı incelenmesi, biyolojik antropoloji açısından büyük önem taşır. İnsan kemikleri ve dokularının anatomisinde birer uzman olan fiziksel antropologlar insan vücuduyla ilgili bilgileri büyük anatomi laboratuarlarında ve adli soruşturmalarda kullanabilirler.

Paleoantropoloji

İnsan evrimi üzerine yapılan incelemeler, zaman içinde türümüzün ortaya çıkışına yol açmış biyolojik değişiklikler üzerine odaklanır. Antropolojik yaklaşımların diğer evrimsel çalışmalardan farklı olarak, insan kültürünün biyolojik temellerine vurgu yapar. Her ne kadar insanlar bir takım farklılıkları öne çıkarmaya çalışsa da insanlar memelidir, hatta primattır ve diğer primatlarla, özellikle de maymunlarla ortak atalara ve soya sahiptir. Fiziksel antropoloji insanoğlunun bugünkü yapıya nasıl, ne zaman ve niçin geldiğini anlamak için, insan türünün biyolojisini ve davranışlarını irdeler. Evrimsel incelemelerde, paleoantropolog olarak bilinen fiziksel antropologlar, insan evriminin karmaşık yapısını anlayabilmek için 55 milyon yıl öncesindeki ilk primatları, hatta 225 yıl öncesindeki ilk memelileri inceler.

Paleoantropologlar araştırmalarında çoğunlukla atalarımızın fosilleşmiş iskeletlerini kullanırlar. Bu fosillerin boyutlarını ve şekillerini, yaşayan türlerin kemikleriyle karşılaştırarak araştırmalarından veriler elde etmeye çalışırlar. Günümüzde biyokimya ve genetik bilim dalları, bu yaklaşıma büyük oranda katkıda bulunur. Sonraki bölümlerde de göreceğimiz gibi genetik ipuçları insanlar ve maymun türleri –şempanze, bonobo ve goril– arasındaki yakın ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. DNA incelemeleri sayesinde artık bilim adamları insanın kökenlerinin 5 ila 8 milyon yıl öncesine dayandığını kestirmektedir. Fiziksel antropoloji, arkeolojinin ya

moleküler antropoloji: İnsan evrimi, uyarlanması ve çeşitlenmesiyle ilgili hipotezleri sınamak amacıyla genetik ve biyokimyasal teknikler kullanan bir biyolojik antropoloji dalı.

paleoantropoloji: İnsan türünün kökenini ve öncüllerini inceleyen bilim dalı

da antropolojinin diğer dallarının ilgilendiğinden çok daha geniş bir zaman dilimiyle ilgilenir.

Primat Bilimi

İnsana en çok benzeyen bu hayvan cinsinin anatomisini ve davranışlarını incelemek, insan doğasının kendine özgü yönlerini anlamamıza yardımcı olur. Bu nedenle **primat bilimi** ya da canlı ve fosil primatların incelenmesi, fiziksel antropolojinin önemli bir parçasıdır. Primatlar, Asya ve Afrikalı maymunları, makileri, lorisleri ve tarsiyerleri (parmak maymun) kapsar. Biyolojik açıdan insanlar da maymundur, hatta büyük bedenli, geniş omuzlu ve kuyruksuz bir primattır. Vahşi yaşamdaki maymun davranışlarını inceleyen araştırmalar, öğrenilmiş davranışların paylaşılmasının maymunların toplumsal yaşamlarının çok önemli bir bölümünü oluşturduğunu gösterir. Bazı primat bilimciler bu paylaşılan ve öğrenilen davranışların maymunların kültürünü oluşturduğunu söyler. Örneğin alet kullanımı ve iletişim sistemleri bazı maymun topluluklarında dilin en temel yapıtaşıdır.

Maymunlar ortak anatomik ve davranışsal özelliklerimizden dolayı bizi hep büyülemiştir. Diğer primatların da incelenmesi atalarımız için hayatın nasıl olduğunu anlamamız konusunda bize önemli ipuçları sağlar.

Primat incelemeleri bizlere atalarımızın davranışlarına dönük bilimsel bir bakış açısı sunarken, yaşayan en yakın akrabalarımızın gelişmişliğine saygı duymamızı da sağlar. Yeryüzündeki yaşamın evriminin hayranlık uyandırıcı bir çeşitlilik ve farklılaşma öyküsü olduğunu düşünürsek, yaşayan primat gruplarının davranışlarının ve biyolojilerinin karşılaştırmalı bir biçimde incelenmesi süre giden evrimsel süreçleri daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

İnsanların Büyümesi, Uyarlanması ve Çeşitlilik

Fiziksel antropologların ilgisini çeken bir başka araştırma alanı da insan büyümesinin ve gelişiminin incelenmesidir. Antropologlar büyüme-

primat bilim: Yaşayan ve fosil primatları inceleyen bilim dalı

nin biyolojik mekanizmasını olduğu kadar çevrenin büyüme üzerindeki etkilerini de incelemektedir. Örneğin 20. yüzyılın başlarında çalışmalar yapmış antropolog Franz Boas, çocukluklarını "yaşlı kıta"da geçirmiş Avrupalı göçmenlerle, bu göçmenlerin ABD'de büyümüş çocuklarının boylarını karşılaştırmış ve göçmen çocuklarının çok daha uzun boylu oldukları sonucuna varmıştır. Günümüzde fiziksel antropoloji hastalık, kirlilik ve yoksulluğun büyüme üzerindeki etkilerini de inceler. İnsan ve insan olmayan primatların büyüme kalıplarının karşılaştırılması, bizlere insanların evrimsel tarihine dönük kanıtlar sunabilir. İnsanların büyümesinde hormonal, genetik ve fizyolojik temellerin incelenmesi hem atalarımızın büyüme kalıplarını anlamamızı sağlar hem de bugünün çocuklarının sağlılığına katkıda bulunur.

İnsan uyarlanmasına dönük araştırmalar insanların uyarlanabilme yeteneğine ya da biyolojik ve kültürel çevrelerine nasıl uyarlandıklarına odaklanır. Fiziksel antropolojinin bu dalı günümüzde çeşitli ortamlarda yaşayan insanları karşılaştırmalı olarak inceler. İnsanlar primatlar içinde bütün yeryüzünde yaşayabilen tek türdür. Kültürel uyarlanmalar nasıl insanların bazı aşırı koşullarda yaşamasını mümkün kılıyorsa biyolojik uyarlanmalar da insanların aşırı soğuk ve sıcak havada ve yükseklikte yaşamasına katkıda bulunur. Böylesi bir biyolojik uyarlanma günümüz insan çeşitliliğinin altında yatan nedenlerden biridir.

Hepimiz tek bir türün üyeleri olduğumuz halde birbirimizden gözle görünen ya da görünmeyen biçimlerde farklıyızdır. Bu farklılıklar boyumuz, vücut şeklimiz ve derimizin rengi gibi gözle görünür özellikler olabildiği gibi kan tipimiz ve belirli hastalıklara karşı duyarlılıklarımız gibi biyokimyasal etmenleri de içerir. Fiziksel antropologlar insan çeşitliliğini ve insanların içinde yaşadıkları farklı çevrelerle bu çeşitlilik arasındaki ilişkiyi sağlıklı biçimde anlamak için modern biyolojinin tüm tekniklerini kullanır. Antropolojinin bu dalında yapılan araştırmalar, ırksal sınıflandırmalarda insan çeşitliliğinin yanlış yorumlanmasından kaynaklanan bazı yanlış kavramları yerle bir etmiştir. Bu konuya ileriki sayfalarda da değinilecektir. Fiziksel antropologlar, insanlar arasında ve insanlarla primatlar arasında karşılaştırmalar yaparak geçmişten günümüze dünyanın her yerindeki insan biyolojisinin işlevine ve nasıl işlediğine dönük bilimsel sonuçlara ulaşmaya çalışırlar.

Fiziksel antropolojinin pek çok uygulamalı alanından biri de adli antropolojidir. **Adli antropoloji** yasal nedenlerden ötürü insan iskeletinin kalıntılarının kime ait olduğunun bulunmasıdır. Yargı yetkilileri cinayet kurbanlarının, kayıp kişilerin ya da uçak kazası gibi felaketlerde ölen kişilerin kimliklerinin belirlenmesi için adli antropologlara başvurur. Adli antropologlar, iskelet kalıntılarından ölen kişinin yaşını, cinsiyetini, ait olduğu topluluğu, boyunu, çoğu zaman kişinin sağ ya da sol elini kullandığını, herhangi fiziksel bir anormalliliğinin bulunup bulunmadığını, şiddetli bir sarsıntı geçirip geçirmediğini (kırık kemik ve benzeri) anlayabilir. Bunlara ek olarak kişinin sağlık ve beslenme geçmişi de kemiklerinden anlaşılabilir (Uygulamalı Antropoloji sayfasına bakınız).

Arkeoloji

Arkeoloji insan davranışını tanımlamak ve açıklamak amacıyla maddi kalıntıları inceleyen bir antropoloji dalıdır. Öncelikli olarak tarih öncesi –yazının icat edilmesinden önceki zamanlar– insan geçmişiyle ilgilenen arkeoloji, bu tarihte varolan nesneler üzerinde odaklanır. Arkeologlar alet edevat, çanak çömlek ve bazıları 2.5 milyon yıldan fazla geçmişe sahip olan nesli tükenmiş kültürlerin mirası olarak değerlendirilen kalıntılar üzerinde inceleme yaparlar. Bu nesneler ve bulundukları yere bırakılış tarzları, insan davranışını anlamak için bir bakış açısı sunar. Örneğin, sığ ve sınırlı mangal kömürü rezervlerinin üzerinde bulunan oksitlenmiş toprak, kemik parçaları, kömürleşmiş bitki kalıntıları, çevreye yayılan ateşten dolayı çatlamış kayalar ve çanak çömlekler, yiyecek pişirme ve hazırlama süreçlerini gösterir. Bu kalıntılardan insanların yeme alışkanlıkları ve geçim etkinlikleri kolayca çıkartılabilir. Hatta bu kalıntıların iskelet kalıntılarıyla birlikte yorumlanması, geçmişteki insan yaşamının biyo-kültürel açıdan da incelenmesine olanak tanır. Böylece arkeolog, yazılı metinlerin ilk defa ortaya çıktığı 5000 yıl öncesiyle kendini sınırlamak zorunda olan tarihçiden çok daha önceki tarihlere ilişkin bilgi ve bulgulara ulaşabilir.

adli antropoloji: Yasal amaçlarla insan iskeletinin kalıntılarının belirlenmesi konusunda uzmanlaşan bir uygulamalı fiziksel antropoloji dalıdır.

arkeoloji: Genellikle geçmişten gelen malzeme kalıntılarını inceleyerek insan davranışını tanımlayan ve açıklayan bilim dalı

Arkeologlar, tarih öncesi toplumlarla sınırlı değildir; eğer varsa, maddi kalıntıları destekleyen tarihi belgeleri de incelerler. Okur-yazar toplumların çoğunda yazılı kayıtlar; çiftçiler, balıkçılar, işçiler, köleler ve benzer kişilerden oluşan avam tabakadan çok, yönetici seçkinlerle ilgilidir. Bundan dolayı yazılı kalıntıların arkeologlara yalnızca arkeolojik kalıntılardan öğrenebileceklerden daha fazlasını söyleyebildiği gibi, arkeolojik kalıntılar da tarihçilere, yazılı belgelerden öğrenebileceklerinden fazlasını ortaya koyabilir.

New York'taki Afrika gömü alanında yapılan arkeolojik kazılar, Kuzey Amerika'daki kölelik dehşetini gözler önüne sermiştir: küçük çocuklar bile bedenlerinin kaldırabileceğinin çok üstündeki işlerde çalıştırılmış ve omurgaları çatlamıştır. Araştırma ekibini yöneten biyoloji arkeologu Michael Blakey şöyle der: biyo-arkeoloji ve adli tıp birbiriyle karıştırılsa da iskelet biyologları çözümleme birimi olarak bireyden çok, genel nüfusu kullanır ve yalnızca biyolojik niteliklere anlam yüklemektense kültürel ve tarihi bağlamı bütünleştirir. Elde ettiği sonuçlarla geçmiş bir topluluğun yaşam tarzıyla ilgili ipuçları elde eder (bu sonuçları polis ve mahkeme için suçla ilişkilendirmez). Bunu yapan adli tıp değil biyo-arkeolojidir.[3]

Arkeologlar genelde insanların geçmişi üzerinde yoğunlaşır; ancak önemli sayıda arkeolog, ilgilerini günümüz dünyasının maddi nesnelerine yöneltmiştir. Buna bir örnek olarak, William Rathje tarafından 1973 yılında Arizona Üniversitesi'nde başlatılmış olan Çöp Projesi gösterilebilir. Ev halkı atıklarının incelendiği bir çalışma olan Çöp Projesi, günümüzün toplumsal konularıyla ilgili şaşırtıcı bilgiler üretmeyi sürdürmektedir. Proje aynı zamanda sosyologların, iktisatçıların ve diğer sosyal bilimcilerin verilerini elde etmek için kullandığı görüşme ve anket tekniklerinin geçerliliğini sınamaktadır. Ortaya çıkan sonuçlar, insanların inandıkları ve yaptıklarını söyledikleri şeylerle gerçekte yaptıkları arasında büyük farklar olduğunu gösterir. Örneğin 1973'te Tucson'da alkol tüketimi oranını bulmak amacıyla bir anket oluşturmak ve uygulamak için geleneksel teknikler kullanılmıştır. Şehrin bir kesiminde ankete katılan ev halkının %15'i bira tükettiğini belirtmiş ancak katılımcılar tü-

3 Blakey, M. Personal Communication, Ekim 29, 2003.

ketilen bira kutusu miktarının sekizi aşmadığını söylemiştir. Bununla birlikte, bu bölgede gerçekleştirilen çöp analizine göre katılımcıların %80'inden fazlası bira tüketiyordu ve bu oranın %50'si haftada sekiz kutu biradan fazlasını çöpe atıyordu. Çöp Projesinin ortaya çıkardığı bir diğer ilgi çekici bulgu da, sığır eti fiyatlarının zirveye ulaştığı ve hep yüksek seviyede seyrettiği 1973 yılında ev halkı tarafından çöpe atılan sığır eti miktarının da paralel olarak artmış olmasıydı. Sağduyumuz bize tam tersinin doğru olması gerektiğini söylese de, yüksek fiyat ve malın az bulunurluğu, ziyan edilen et miktarıyla ters değil, doğru orantılıydı. Bu bulgular, yalnızca geleneksel görüşme ve anket teknikleri kullanıldığında insan davranışı hakkında nasıl yanlış yorumlar yapabileceğimizi göstermesi açısından son derece önemlidir. Benzer şekilde insanlara gerçekte yaptıklarıyla yaptıklarını sandıklarının her zaman birbiriyle örtüşmediğini göstermesi açısından da önemi yadsınamaz.

1987'de Çöp Projesi kapsamında ABD ve Kanada'nın değişik bölgelerindeki çöp depolama alanlarında kazı yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmadan ilk elde edilen veriler, hangi maddelerin çöp depolama alanlarına götürüldüğünü ve burada nasıl bir süreç yaşandığını gösterdi. Bir kez daha, genel kanıların aslında gerçekleşen şeyle uyuşmadığı ortaya çıktı. Örneğin gazete gibi doğada biyolojik olarak ayrışabilen maddelerin çöp depolama alanlarına gömüldüğünde, çürümelerinin çok daha fazla zaman aldığı görüldü. Bu tür bilgiler katı atık depolamasıyla ilgili sorunları çözme konusunda önemli adımlar atmamıza yardımcı olmaktadır. (Çöp projesiyle ilgili ayrıntılar http://info-center.ccit.arizona.edu/~bara/report.htm adresinden alınabilir.)

Uygulamalı Antropoloji

Adli Antropoloji

Clyde C. Snow, adli antropologlar arasında en tanınmışlardandır. Bu alanda 40 yıldır çalışan Snow, önce Federal Havacılık Bürosunda görev aldı, yakın bir zaman önce de serbest danışman olarak çalışmaya başladı. Olağan adli vakaların yanı sıra 1876 Little Big Horn meydan savaşında ölen George Armstrong Custer ve adamlarının kalıntılarını inceledi ve 1985 yılında Brezilya'ya giderek Nazi savaş suçlusu Josef Mengele'nin cesedini tespit etti.

Ayrıca dünya genelinde insan hakları ihlallerini, kanıtlarıyla belgeleyen bir ekibin kurulmasında çalıştı. Bu fikir 1984'te Arjantin'in seçimle başa gelen ilk sivil hükümetinin talebiyle ortaya çıktı. Yedi yıl süren askerî rejim boyunca hükümete ait bir ölüm müfrezesi tarafından katledildiğinden şüphe edilen 9000 ya da daha fazla sayıdaki "kayıp" insanın kimlikleri, cesetler incelenerek tespit edildi. Snow bir yıl sonra, dokuz cunta üyesinin mahkemesine uzman tanık olarak katıldı ve Arjantinlilere kemikleri çıkarıp temizlemeyi, birleştirip muhafaza etmeyi, röntgen ya da fotoğraflarını çekip analiz etmeyi öğretti. Böylelikle kurbanların hayatta kalan akrabalarına işin iç yüzü anlatılmış ve revizyonistlerin katliamların yaşanmadığına dönük iddiaları yalanlanmış oldu. Snow ve Arjantinli meslektaşları, bazı askerî sorumluların adam kaçırma, işkence ve cinayetten tutuklanmasında önemli rol oynadılar.

Fiziksel antropologlar yalnızca fosil kafataslarını incelemez. Bu resimde Clyde Snow' un elinde Irak güvenlik güçleri tarafından infaz edilmiş bir Kürt'ün kafatası görülmektedir. Snow bir adli antropoloji uzmanıdır ve devlet eliyle gerçekleştirilmiş terörizm kurbanlarının kimliklerinin belirlenmesi konusunda yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır.

Snow'un bu öncü çalışmasından beri adli antropologlar; Şili, Guatemala, Haiti, Filipinler, Raunda, Irak, Bosna ve Kosova başta olmak üzere dünyanın her yerinde insan hakları ihlallerinin soruşturulmasında gittikçe artan bir sorumluluk üstleniyor. Bunun yanı sıra olağan müşterileri için de hizmet vermeye devam ediyorlar. ABD'de bu müşteriler arasında Federal Soruşturma Bürosu (FBI) da yer alıyor.

Bir adli antropolog olan New York Tıbbi İncelemeler Dairesi başkanı olan Amy Zelson Mundorff 11 Eylül 2001 terörist saldırılarında yaralanmıştır. 2 gün sonra işinin başına dönen Mundorff saldırıda yaralananların tedavisi ve yaşamını kaybeden insanların kimliklerinin belirlenmesi için çalışmaya başlamıştır.

Dilbilimsel Antropoloji

İnsan türünü diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği konuşabilme yetisidir. Çalışmalar diğer canlılar, özellikle de maymunlar tarafından çıkartılan sesler ve yapılan hareketlerin insan diline benzer bir işlev taşıyabildiğini göstermiştir; ne var ki insanlar kadar karmaşık ve gelişmiş simgesel bir iletişim sistemi kullanabilen başka bir canlı daha yoktur. İnsanların kültürlerini korumalarını ve kuşaktan kuşağa aktarmalarını sağlayan araç dildir.

Antropolojinin insan dillerini inceleyen dalı dilbilimsel antropolojidir. Dil bilimciler dilin betimlenmesiyle (cümlenin nasıl kurulduğu ve eylemin nasıl çekildiği) ya da dillerin tarihçesiyle (dillerin zaman içinde nasıl gelişip değiştiği) ya da dil ve kültür arasındaki ilişkiyle ilgilenir. Bu üç yaklaşım da insanların nasıl iletişim kurduğu ve dış dünyayı nasıl anladıklarıyla ilgili bize değerli bilgiler sağlar. Örneğin, Papua Yeni Gine dilinde sadece "para" sözcüğü ile karşılanan kavrama karşılık, İngilizce konuşan Kuzey Amerikalıların gündelik dillerinde argo da dâhil olmak üzere en az yedi sözcük vardır. Bu olgu, bir kültür için özel önem taşıyan şeylerin belirlenmesini sağlar. Antropologlar, bir dili, içinde bulunduğu toplumsal ortamda inceleyerek insanların kendilerini ve dış dünyayı nasıl algıladıklarını daha iyi anlayabilir.

Antropolog dilbilimciler insan geçmişini anlamamıza da önemli katkılar sağlayabilirler. Diller arasındaki ilişkilerin soy kütüğüne bakarak ve dillerin dağılımını inceleyerek, bu dilleri konuşanların orada ne kadar süredir yaşadıklarını kestirebilirler. Birbirine yakın dillerde, eski bir ortak dilden bugüne kadar gelmiş sözcükleri belirleyerek bu kişilerin atalarının nerede ve nasıl yaşadığı bilgisine ulaşabilirler.

Kültürel Antropoloji

Kültürel antropoloji (bazen sosyokültürel antropoloji olarak da adlandırılır) insan davranışları, düşünceleri ve duygularındaki alışılagelmiş kalıpları inceler. Antropolojinin bu dalı, insanı kültürü üreten ve sürdüren

dilbilimsel antropoloji: İnsan dillerinin incelenmesi

kültürel antropoloji: İnsan davranışı, düşüncesi ve duygularındaki geleneksel kalıpların incelenmesi. İnsanla kültür üreten ve değiştiren canlılar olarak görülür.

bir varlık olarak ele alır. Bu nedenle kültürel antropologların yaptıkları işi anlamak için kültürün ne demek olduğunu belirlememiz gerekir. Bu konu ikinci bölümde ayrıntılı biçimde ele alınacaktır ancak burada kısaca tanımlayacak olursak kültür, toplumun, yani yapılandırılmış insan gruplarının, çoğu zaman kendileri farkında olmadan yaşamlarını düzenleyen, herkesçe kabul edilmiş kurallardır. Bu kurallar biyolojik kalıtımla kazanılmaz, sonradan öğrenilirler. Toplum üyelerinin gündelik davranış, düşünce ve duygu kalıplarını bu kurallar belirlediği ya da en azından yönlendirdiği için insan etkinlikleri, düşünceleri ve duyguları kültür aracılığıyla edinilir ve kültürden etkilenir. Kültürün dışavurumu bir yerden diğerine farklılık gösterebilir ancak antropolojik anlamda bir insanın diğerinden "daha kültürlü" olduğu kesinlikle kabul edilemez.

Kültürel antropoloji iki ana öğeden oluşur: etnografya ve etnoloji. **Etnografya**, belirli bir kültürün daha çok alan çalışması yöntemiyle ayrıntılı biçimde betimlenmesidir. Başarılı bir **alan çalışması**, üzerinde çalışma yapılan topluluğun içine karışma ve topluluğu kişisel gözlem yoluyla incelemeyi gerektirir. Bunların yanı sıra, incelenen kültürel grubun üyeleriyle görüşmeler de yapılabilir. Bu yüzden etnografik araştırma modeline **katılımcı gözlem** de denir. Etnografya, dünya üzerinde yaşayan farklı kültürler arasında sistemli karşılaştırmalar yapmak için gereken temel bilgileri sağlar. Antropologlar, kültürlerarası araştırmalar, yani **etnoloji** yardımıyla, gruplar arasında bazı önemli farklılıkların ve benzerliklerin ortaya çıkış nedenlerini açıklayacak kuramlar üretebilirler.

etnografya: Belirli bir kültürün alan çalışmasına bağlı olarak ayrıntılı biçimde betimlenmesi.
alan çalışması: Antropologların inceledikleri yere giderek araştırma yapmaya verdikleri ad.
katılımcı gözlem: Etnografyada, incelenen bir insan grubunun kültürünün; toplumsal katılım ve kişisel gözlem, o grubun üyeleriyle uzun döneme yayılmış görüşmeler ve tartışmalar yoluyla ele alınması.
etnoloji: Farklı kültürlerin karşılaştırmalı ve tarihsel bakış açısıyla, etnografik kayıtlar kullanılarak, gruplar arasında neden önemli farklılıklar ve benzerlikler olduğunu açıklayan antropolojik kuramlar geliştirerek incelenmesi ve çözümlenmesi.

Etnografya

Etnograflar katılımcı gözlem sayesinde –o insanların yiyeceklerinden yiyerek, evlerinde kalarak, dillerini konuşarak ve gelenek ve alışkanlıklarını bizzat yaşayarak– bir toplumu, katılımcı gözlem yöntemini kullanmayan bir araştırmacıdan daha iyi anlayabilir. Bir kültürü öğrenmenin en iyi yolu, alan çalışması yaparak o toplumda kabul edilebilir konuşma ve davranış modellerini öğrenmektir. Katılımcı gözlemci olmak demek, savaş çıkması durumunda o insanlarla beraber savaşa girmek demek değildir; ancak antropologlar savaşçı bir insan grubuyla birlikte yaşayarak seferberlik döneminin o grubun kültüründe nasıl bir yer tuttuğunu çok iyi anlayabilir. Antropologlar kültürün bir kesimine verdikleri önemin, diğer kesimleri görmelerini engellemeyecek biçimde, engin bir ufka sahip, titiz birer gözlemci olabilmelidirler. Bir etnografyacı ancak sosyal, ekonomik, siyasi ve dinî kültür kurumlarının nasıl bir arada bulunarak işlevsellik kazanabildiğini keşfederek kültürel sistemi bir bütün olarak anlayabilir. Antropologlar bu yaklaşımı **bütünsel bakış açısı** olarak nitelendirir ve antropoloji disiplininin en temel ilkelerinden birisi olarak görürler. Namibyalı antropolog Robert Gordon bu ilkeyi şu ilginç benzetmeyle dile getirir: "Bir sosyolog ya da siyaset bilimci, bir çiçeğin güzelliğini yaprak yaprak incelerken bir antropolog, dağın zirvesine çıkar ve bütün alanın güzelliğini izler. Başka bir deyişle, biz daha geniş bir bakış açısı için uğraşır ve ona ulaşırız."[4]

Etnografların en önemli araçları defter, kalem, kamera, kayıt cihazı ve gittikçe artan bir şekilde diz üstü bilgisayardır. Ancak hepsinden önemlisi etnografın esnek toplumsal becerilere sahip olmasıdır. Tanımadığı bir kültürü gözlemlerken el yordamıyla yönünü bulmak yerine, etnograf incelediği toplumun üyelerinden (**bilgilendiriciler**) yardım alarak çevresinde olan bitenleri anlamlandırabilmelidir. Anne babanın çocuğu uygun davranışa yönlendirmesi gibi, bu topluluğun üyeleri de antropologun kendisine ilk başta çok gizemli gelen bazı şeyleri anlamasına yardımcı olurlar.

bütünsel bakış açısı: İlişkileri ve karşılıklı bağımlılığı anlamak için kültürün çeşitli yönlerinin mümkün olan en geniş bağlamda ele alınması gerektiğine inanan, antropolojinin temel ilkelerinden birisi.

bilgilendirici: Verdikleri bilgilerle, etnografçının çevresinde olan biteni anlamasına yardımcı olan, incelenen toplumun üyeleri.

[4] Gordon, R., (1981, Aralık), *Interview for Coast Telecourses Inc.*, Los Angeles.

Sosyologlar, katılımcılarla yapılandırılmış görüşmeler yapar ve anket verirken; psikologlar da denekler üzerinde deney yapar. Antropologlar ise kendilerine bilgi veren kişilerden faydalanırlar. Üçüncü resimde, bu kitabın yazarlarından Hollandalı antropolog Harald Prins'i Oklahoma'da Apaçi yerlileriyle alan çalışması yaparken görüyorsunuz. Kabile şefi Alfred Chalepah ile sözlü tarih projesini belgelemek için bir kamera kullanıyor.

Etnografik alan çalışmasının kültürel antropoloji için ne kadar vazgeçilmez olduğunu İngiliz antropolog C.G. Seligman şu şekilde vurgular: "Kilise için şehit kanı neyse antropolojide de alan araştırması odur."[5] Antropolojik alan çalışması, çok uğraş gerektiren sancılı bir süreçtir, çünkü araştırmacının kendi kültürel anlayışından uzaklaşıp kendisine yabancı ve bazen de rahatsız edici bir ortama alışmasını gerektirir. Alan çalışması yapan antropologlar bazen fiziksel, toplumsal, zihinsel, siyasal ve ahlaksal zorluklarla da karşılaşabilirler. Alışık oldukları yemeklerden, iklimden ve temizlik alışkanlıklarından, yepyeni koşullara kendilerini uyarlamak zorunda kalabilirler. Toplumsal açıdan da karşılarına; kabul görmeme, güvenilmeme ve yerel dili öğrenene kadar iletişim kuramama gibi zorluklar çıkabilir. Alan çalışması yapan antropologlar genellikle yalnızlık, dışlanmışlık, iletişim kurma konusunda beceriksiz hissetme gibi psikolojik sorunlar da yaşayabilirler. Siyasal zorluklar ise istemeden de olsa toplum içindeki hizipler tarafından kullanılma, hükümet yetkilileri tarafından kuşkuyla karşılanma gibi olasılıkları içerir. Bunların yanı sıra olayın ahlaksal boyutu da vardır; kadınların sünnet edilmesi gibi rahatsız edici bulduğu bir kültürel uygulamayla karşılaştığında, kendisinden yemek ya da ilaç talebinde bulunulduğunda ne yapacağını bilememek, önemli bir bilgi elde etmek için çevresindekilere yalan söyleyip söylememek gibi.

5 Lewis, I.M., (1976), *Social Anthropology in Perspective* (s.27), Harmondsworth, England, Penguin.

Olumlu açıdan bakıldığında ise etnografik uğraş; çoğu zaman ömür boyu süren dostluklar, insanların yaşamlarına olumlu etki yapacak yaşamsal bilgilere ve bakış açılarına ulaşmak gibi kişisel, mesleki ve toplumsal ödüller de getirebilir. Antropolojik alan çalışmasının yararına ve hem araştırmacıya hem de araştırılana yaptığı etkiye bir örnek olarak aşağıdaki okuma parçası gösterilebilir. Antropolog Suzanne Leclerc-Madlala, 20 yıl önce New England'daki evinden ayrılıp Güney Afrika'nın Zulu dili konuşulan bölgesinde AIDS ile ilgili araştırmalar yapmaya başlamıştır. Bu araştırma hem onun hem de AIDS'li hastaların yaşamının akışını değiştirmiştir.

Özgün Çalışma

Afrika'da AIDS'le Başa Çıkmak: Geleneksel Şifacılar Ön Saflarda

1980'lerde St Louis'teki George Washington Üniversitesi'nde antropolojide yüksek lisans yapan bir öğrenciyken Güney Afrikalı, Zuluca konuşan bir öğrenciyle evlendim. Irk ayrımının zirvede olduğu yıllardı ve bu ülkeye taşınınca ben de "fahri siyah" ilan edildim, kocamla birlikte tecrit edilmiş bir bucakta yaşamaya zorlandım. AIDS salgını henüz yeni başlıyordu ve ilk ortaya çıktığı andan itibaren, insanların bu hastalığı nasıl algıladığı ve hastalıkla nasıl başa çıkmaya çalıştığını antropolojik açıdan anlamak, bir müdahale yöntemi geliştirebilmek açısından çok önemliydi. Bir farklılık yaratabilmek için gereken her şeyi öğrenmek istiyordum ve bunun sonucunda Natal Üniversitesi'nde doktora yaparak Zulular arasında AIDS'in kültürel açıdan yorumlanışı üzerine çalıştım. Afrika'daki AIDS salgınıyla mücadele, benim için bir tutkuya dönüştü.

Gittikçe artan gereksinimlerin altından kalkabilmek için Dünya Sağlık Örgütü, 1970'lerde bir takım yasal değişikliklerle geleneksel ve modern tıbbın işbirliği yapabilmesini kolaylaştırdı. Bu düzenleme Afrika için çok anlamlıydı çünkü bu kıtada geleneksel şifacıların sayısı modern tıp uygulayıcıların yaklaşık 100 katıydı. Hastalıklardan Afrika'nın payına düşen göz önünde bulundurulduğunda geleneksel şifacılarla yapılacak işbirliğini desteklemek gayet mantıklı bir hareketti. Ancak bugün mantıklı gelen bu davranış, o zamanlar saçma hatta çok yanlış bir

davranış gibi geliyordu. Yüzyıllar boyunca Batılılar geleneksel tıbbı, şeytani güçlere sahip büyücülerin gerçekleştirdiği ilkel bir yöntem olarak görmüştü. Bugün Afrika kıtası çok ciddi bir AIDS sorunuyla uğraşırken, çok yoksul ya da modern sağlık hizmetlerinden çok uzakta yaşayan milyonlarca kişi, AIDS'le mücadelede geleneksel şifacıların ne kadar önemli olduğunu kanıtlamaktadır.

Dünyada yaklaşık 40 milyon HIV virüslü kişi vardır, bunların %70'i Sahra altı Afrika'sında yaşıyor ve AIDS nedeniyle yetim kalan çocukların çok büyük bir kısmı Afrikalı. 1980'lerden bu yana, yani Afrika adı AIDS/HIV ile birlikte anılmaya başladığından beri, geleneksel şifacıları da dahil eden çok sayıda AIDS'ten korunma programı başlatıldı. İlk araştırmamı, nüfusun %36'sının HIV'li olduğu Güney Afrika'nın KwaZulu-Natal eyaletinde yaptım. Bu araştırmam geleneksel Zulu şifacılarının cinsel yoldan bulaşan hastalıkların tedavisi konusunda en sık danışılan kişiler olduğu sonucunu ortaya çıkardı. HIV/AIDS'in yanı sıra bu tip hastalıkların da doğum, hamilelik, evlilik ve ölümle ilgili tabuların çiğnenmesinden kaynaklandığı düşünülüyordu. Hatta bu hastalıklar, kirlilik ve ahlaksızlıkla eşdeğer tutuluyor ve diğer ciddi hastalıklar gibi kökeninde büyünün yattığı sanılıyordu.

Araştırmam sırasında, cinsel yoldan bulaşan hastalıklar ve HIV üzerine bölgedeki şifacılara dönük bir eğitim programı başlattım. Bu program, hastalığın bulaşma yolları, hastalığı önlemek için yapılabilecekler, belirtilerin teşhisi, kayıtların tutulması, hastaların yerel kliniklere ve hastanelere yönlendirilmesi gibi, temel biyomedikal bilgiler kazandırmayı amaçlıyordu. Şifacılarla yapılan görüşmeler çoğunun modern tıpla ilgili derin kuşkular beslediğini gösterdi.

Tıbbi antropolog Suzanne Leclerc-Madlala, Güney Afrika, KwaZulu-Natal'da "Doktor" Koloko'yu ziyaret ediyor. Bu geleneksel Zulu şifacısı gururla resmî AIDS eğitim sertifikasını gösteriyor.

AIDS eğitimini, kendilerini resmi sağlık yöntemlerini benimsetmeye ve modern tıbbın üstünlüğünü kabul etmeye zorlayan bir olgu olarak görüyorlardı. Ancak bugün sayıları 6000'i geçen, AIDS eğitimi almış KwaZulu-Natal şifacılarının çok azı işbirliği yapmak konusunda isteksizlik göstermektedir.

Zulu şifacılarının HIV/AIDS tedavileri, acı bitkilerin kaynatılıp içilerek vücudun temizlenmesi, kanın güçlendirilmesi, kötü kaderin ve kirliliğin vücuttan çıkarılması şeklinde gerçekleşir. Bazı tedaviler, deri kaşıntıları, ağızda çıkan pamukçuk, sürekli ishal ve genel halsizlik gibi AIDS'le birlikte ortaya çıkan diğer rahatsızlıkların hafifletilmesinde oldukça etkilidir. Unwele gibi bazı yerel bitkilerin ve Afrika patatesinin bağışıklık sistemini güçlendirici özellikleri kanıtlanmıştır. Her ikisi de tablet şeklinde modern eczanelerde satılmaktadır. Güney Afrikalıların çoğu virüsle mücadelede kullanılan modern yöntemlere erişemediği için AIDS'in neden olduğu sıkıntıları geciktiren ya da hafifleten yerel tıp yöntemleri bu insanlar için çok değerlidir.

Vücut sıvılarının hastalıkların bulaşmasına yol açtığını öğrenen şifacılar, bazı uygulamalarını değiştirdi. Hastalara artık yanlarında kendi iğnelerini getirmeleri söyleniyor. Eskiden tek bir jiletle pek çok hastanın vücudunu kesen şifacılar, artık her bir hasta için ayrı jilet kullanıyor. Bazı şifacılar vücuttan yabancı nesneleri çıkarmak için hastaların derisini ısırma yöntemini artık kullanmadığını söylüyor. Bugün özellikle Durban gibi şehir merkezlerinde AIDS eğitim sertifikalarını gururla gösteren; "ameliyathanelerinde" beyaz önlük ve lastik eldiven giyen şifacılara rastlamak mümkündür.

Politika ve çelişkiler, Güney Afrika'nın HIV/AIDS'e resmi tepkisinin peşini bırakmadı. Ancak geleneksel şifacıların hayvan derisinden yapılma, çeşitli bitki ve baharat kokusu içindeki barakalarında politika pek bir şey ifade etmiyor. Hastalar ve ölmek üzere olanlar akın akın tedavi olmak için şifacılara geliyor ve şifacılar artık ortak yaşamın (ve ölümün) bir parçası olmuşlar. Çoğu geleneksel şifacı evlerini AIDS hastalarının barınağına dönüştürmüşler. Gittikçe artan AIDS hastalarıyla başa çıkamayan hastanelerden geri çevrilen hastalar, evlerine dönüp ölümü bekliyorlar. Hastalığın üzerindeki damga hâlâ ortadan kalkmadığı için,

AIDS belirtisi gösterenler çoğu zaman terk ediliyor ya da aile üyeleri tarafından evden kovuluyor. Hastalar son günlerinde şifacılara sığınarak biraz huzur bulmak istiyor. Şifacıların evleri aynı zamanda birer yetimhaneye de dönüşüyor çünkü AIDS'in getirdiği bir başka yıkım da yetim kalan çocukların sayısının hızla artması.

Afrika'da geleneksel şifacılık uygulaması HIV/AIDS çerçevesinde sağlık ve hastalığın değişen yüzüne uyum sağlamaya çalışıyor. Ama hastalar şifacılara yalnızca belirtilerin hafifletilmesi için çare bulmaya değil, aynı zamanda hastalıklarının nedenini de öğrenmeye gidiyor. "Neden o değil de ben?", "Neden şimdi?" sorularına yanıt bulmak istiyorlar. Dünyadaki geleneksel şifacılık sistemlerinin çoğunda olduğu gibi Zulular ve çoğu Afrikalı etnik grup, bireyin ruhani kaygılarından ve içinde yaşadığı topluluğun, evrenin oluşumuna dönük sahip olduğu inançlardan ayrı düşünülemez. Geleneksel şifacılar bir yandan birey ve toplum, öte yandan birey ve evren ya da ataları arasında bir denge oluşturmaya çalışır. Kişisel, kültürel bakımdan uygun, bütünsel ve hastanın gereksinimlerini ve beklentilerini karşılamaya dönük bir sağlık hizmeti vermeye uğraşırlar. Bu uygulama pek çok açıdan modern tıbbın sunduğu iyileştirme yöntemlerinden çok daha memnun edici bir yöntem olarak kabul edilebilir.

Afrika'daki geleneksel şifacılık AIDS çağında gelişiyor. Bunun nedenini anlamak için sağlığı anlama, açıklama ve yorumlamada kullandığımız kavramsal çerçeveyi değiştirmemiz gereklidir. Yöntemleri, karşılaştırmalı ve bütünsel bakış açısıyla antropoloji, AIDS sorununu çözmek için gereken anlayış değişikliğini başka hiçbir disiplinin yapamayacağı şekilde gerçekleştirebilir. (Suzanne Leclerc-Madlala, Leclerc-Madlala, S. (2002)'den uyarlanmıştır. *Bodies and Politics: Healing rituals in the democratic South Africa,* V.Faure (Ed), *Les cahiers de l'IFAS,* No, 2, *Johannesburg: The French Institue.*)

Toplumdaki genel imge, etnografik alan çalışmasının çok uzaklarda yaşayan insanlar üzerinde yapıldığıdır. Gerçekten de pek çok alan çalışması Afrika ve Güney Amerika'nın uzak köyleri, Büyük Okyanus adaları ve Avustralya çölleri gibi yerlerde yapılmıştır. Sömürgeciliğin zirvede olduğu dönemlerde (1880-1940) Avrupalı antropologlar, deniz aşırı ülkelerdeki sömürge toplulukları üzerinde çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu sırada Ku-

zey Amerikalı meslektaşları ise Kızılderililer için ayrılmış yaşam alanlarında araştırmalar yapıyor, soyu tükenmekte olan yerli halkların kültürlerini belgelemeye uğraşıyordu. Belirttiğimiz gibi, antropologlar başlangıçtan beri insan davranışını anlamanın yolunun kendi kültürleri de dahil olmak üzere tüm kültür ve halkların bilgisine sahip olmaktan geçtiğinin bilincindedir. Örneğin, Büyük Ekonomik Bunalım ve İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca ABD'deki pek çok antropolog, fabrikalardan toplumsal çevreye kadar çeşitli düzeylerde çalışmalar yapmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra (1939–1945) dünyadaki siyasi düzene bağlı olarak alan çalışmasının koşulları ve öncelikleri de büyük bir değişim göstermiştir. 1960'larda Avrupalı sömürge güçleri denizaşırı ülkelerdeki topraklarının çoğunu kaybetmişti. Çok sayıda antropolog ilgilerini Güney ve Orta Amerika'ya yönlendirirken bir kısmı Afrika ve Asya'da yeni ortaya çıkan bağımsız ülkeler üzerinde çalışmaya başladı. Ancak siyasi huzursuzluklar yüzünden dünyanın pek çok yerinde çalışmalarını yürütmekte zorlanan antropologlar, Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde araştırabilecekleri konulara yöneldiler. Bu konuların çoğunun odak noktasını, antropologların araştırma yaptıkları ülkelerden gelen göçmenler ve mülteciler oluşturur. Bazı antropologlar bu grupları incelemenin ötesine geçip onların yeni geldikleri ülkeye uyum sağlamalarına yardımcı olmaya uğraşmaktadır; bu da uygulamalı antropolojiye bir örnektir. Antropologlar, Batılı kültürlerdeki dinî mezhepler, sokak çeteleri, okullar, kurumsal bürokrasi, sağlık ve bakım hizmetlerinin dağıtımı ve tüketici şikâyetlerinin nasıl ele alındığı gibi çeşitli konuları incelerken Batılı olmayan halkları incelemekte kullandıkları araştırma tekniklerinden faydalanırlar.

Kendi kültürümüzü incelemek çok faydalı olmasına karşın, kendine özgü sorunları beraberinde getirir. Nitekim ünlü İngiliz antropolog Edmund Leach konuya şu şekilde açıklık getiriyor:

> Şaşırtıcı gelebilir ama yakın olduğunuz ve birinci kaynaktan edindiğiniz kültürel bağlam çerçevesinde alan çalışması yürütmek, kültürünüze tamamen yabancı birinin saf bir bakış açısıyla araştırma yapmasından daha zordur. Antropolog, kendi toplumunun farklı yüzlerini incelerken kendi kişisel deneyimlerinden kaynaklanan önyargılar yüzünden, görüşleri nesnelliğini yitirebilir.[6]

[6] Leach, E. (1982), *Social Anthropology* (s.124), Glasgow, Scotland: Fontana Paperbacks.

Bu nedenle bir antropolog, üyesi olduğu toplumu antropolojik açıdan incelemek isterse, başarılı bir sonuç elde etmek önce başka kültürler üzerinde çalışmış olmalıdır. Bir insan başka kültürleri öğrendikçe kendi kültürüne olan bakış açısı da değişmektedir.

Etnoloji

Etnografik alan çalışması etnoloji için temel oluştursa da kültürel antropologun tek ilgi alanı bu değildir. Büyük oranda betimsel olan etnografi, etnoloji için gereken temel verileri sağlar. Etnoloji ise kültürel antropolojinin kültürler arası karşılaştırmalar yapan ve gruplar arasında ortaya çıkan bazı önemli farklılıkları ve benzerlikleri açıklamak üzere kuramlar geliştiren dalıdır.

Kültürler arası karşılaştırmalardan kişinin kendi inançlarına ve alışkanlıklarına dair ilginç kavrayışlar elde edilebilir. Örneğin sanayileşmiş ülkelerdeki insanlarla geleneksel avcı-toplayıcı insan topluluklarının ev işlerine ayırdığı zamanın karşılaştırılmasını ele alalım. ABD'de elektrikli ev aletlerinin kullanımının artmasının, ev işlerinde azalmaya ve bunun sonucu olarak da insanların boş zamanlarında artmaya yol açacağına dair genel bir kanı vardır. Diğer bir deyişle elektrikli ev aletleri yüksek yaşam standardının temel göstergelerinden biri olmuştur.

Bununla beraber, yapılan antropolojik araştırmalar yiyecek toplayıcıların (geçimini sağlamak için yabanıl bitki ve hayvan kaynaklarına güvenen insanlar), ev işleri ve genel olarak geçimlerini sağlama uğraşlarında sanayileşmiş toplumlarda yaşayan insanlara göre çok daha az çaba ve zaman harcadıklarını ortaya koymuştur. Örneğin, Avustralyalı yerli (Aborjin) bir kadın yiyecek toplamak, hazırlamak ve geri kalan bütün ev işleri için haftada sadece 20 saatini harcarken 1920'lerde Amerika'nın kırsal kesiminde yaşayan bir kadın, ev işleri için haftada 52 saatini ayırmaktaydı. Aradan geçen yıllarda bu durumun değişmiş olmasını bekleriz, ancak 50 yıl sonra bile herhangi bir maaşlı işte çalışmayan şehirli bir kadın; bulaşık makinesi, çamaşır makinesi, elbise kuru temizleyicisi, elektrik süpürgesi ve mikro dalga fırın gibi hayatı kolaylaştıran endüstri harikalarına rağmen haftada 55 saatini ev işlerine ayırmak durumundaydı.[7]

[7] Bodley, J.H. (1985), *Anthropology and Contemporary Human Problems,* (2. basım, s. 69), Palo Alto, CA: Mayfield.

Böylesi kültürler arası karşılaştırmaları düşününce çoğu insan etnolojinin, işleri yapmanın alternatif yollarının bulunması çabası olduğunu düşünebilir. Ancak etnologlar aynı zamanda kültürler arası sistemli karşılaştırmalar yaparak tüm zaman ve mekânlarda kültürün işlevi ve niteliğiyle ilgili bilimsel sonuçlara ulaşmak arayışındadırlar.

Tıbbi Antropoloji

Geniş bir kültürler arası tedavi gelenek ve uygulamaları yelpazesine sahip olan küresel sağlık örgütlerinin gittikçe artan önemine bağlı olarak tıbbi antropoloji de antropoloji disiplininde önemli bir uzmanlaşma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Geçmişte tıbbi antropologlar egzotik ülkelerde yaşayan insanların sağlığa dönük inançlarını ve uygulamalarını inceleyen, bir yandan da onlara Batılı anlamda tıp hizmeti veren doktor ya da etnograflardan oluşmaktaydı. Bu dönemde tıbbi antropologlar çeşitli hastalıkların bu ülkelerde nasıl ele alındığını, bilimsel Batılı biyomedikal anlayışa göre yorumlamışlardır. 1970'lerde bu ırk-merkezli yaklaşımın yeniden gözden geçirilmesiyle tıbbi antropoloji, antropolojinin kuram ve uygulamalarını bünyesinde birleştiren bir disiplin olarak ortaya çıktı. Günümüzde tıbbi antropoloji, kültürel ve biyolojik antropolojinin kuramsal ve uygulamalı yaklaşımlarını insan sağlığı ve hastalıklarının incelenmesinde kullanan bir uzmanlık alanı olarak tanımlanabilir. Tıbbi antropologlar herhangi bir toplumsal kurumdaki kültürel sistemler gibi tıbbi sistemleri incelerler. İnsan sağlığını anlamak ve iyileştirmek için biyolojik antropolojinin kültürler arası ve bilimsel modellerini kullanırlar. Tıbbi antropologlar ayrıca biyo-tıp konusuna da eğilmeye başlamışlar ve kendi toplumlarındaki sağlık sistemlerinin toplumsal ve kültürel boyutlarına farklı bir bakış açısı kazandırmışlardır. Çalışmaları insan sağlığıyla hem küresel hem de yerel siyasi ve ekonomik güçler arasındaki ilişkileri de aydınlatmaktadır. Kitapta yer alan *Biyokültürel Bağlantı* parçalarının çoğu, tıbbi antropologların çalışmalarını yansıtmaktadır.

tıbbi antropoloji: Kültürel ve biyolojik antropolojinin kuramsal ve uygulamalı yaklaşımlarını insan sağlığı ve hastalıklarının incelenmesinde kullanan bir antropoloji uzmanlık alanı.

Antropoloji ve Bilim

Tüm antropologların en temel ilgi alanı, insanoğlu üzerine ayrıntılı ve kapsamlı incelemeler yürütmektir. Antropoloji bazıları tarafından sosyal bilim ya da davranış bilimi, bazılarınca doğa bilimi ve bir takım insanlar tarafından da insan bilimi olarak tanımlanır. Antropologun çalışmalarını "bilimsel" olarak nitelendirmek uygun mudur? "Bilim" kavramıyla neyi kast ediyoruz?

Bilim, dünyanın işleyişinin altında yatan mantığı ve yapısal süreçleri ortaya çıkarmak ve açıklamak amacıyla nesnel bilgi üretme yöntemidir. Bilim, gizli ama evrensel ve değişmeyen ilke ya da kanunlar aracılığıyla gözlemlenen olgular için sınanabilir açıklamalara ulaşma çabasıdır. Bunun için iki temel öğe gereklidir: Hayal gücü ve şüphecilik. Zaman zaman bizi yoldan çıkartabilse de hayal gücü, olguların sıra dışı düzenlerini anlayabilmek ve eski olana yeni bir bakış açısı getirebilmek için son derece gereklidir. Hayal gücü olmadan bilim de var olamaz. Şüphecilik ise **gerçek** ile (birkaç gözlemci tarafından doğrulanmış bir gözlem) hayali birbirinden ayırmamıza, kestirimlerimizi sınamamıza yardımcı olur ve hayallerinizin bizi yanlış yere sürüklemesini engeller.

Bilim adamları araştırmalarını yürütürken her şeyin yüzeyde göründüğünden farklı olabileceğini göz ardı etmezler. Örneğin, görünürde dünya sabit durur, güneş ise her gün dünyanın çevresinde döner. Ancak durum hiç de göründüğü gibi değildir.

Diğer bilim adamları gibi antropologlar da araştırmalarına, gözlemledikleri gerçekler ya da kaydettikleri olayların arasında olası ilişkileri tanımlayan bir **hipotezle** (kesin olmayan açıklama ya da önsezi) başlar. Önerdikleri açıklamaları kanıtlarla destekleyen çeşitli veriler elde eden antropologlar **kuramlarını** (doğal ya da kültürel olguların güvenilir veri kitlesiyle desteklenmiş açıklamaları) oluştururlar. Antropologlar bilinen gerçekler ya da olaylar arasındaki ilişkileri bulmaya çabalarken hiç umul-

gerçek: Gözlem teknikleri konusunda uzmanlaşmış birkaç gözlemci tarafından doğrulanmış bir gözlemdir.

hipotez: Belirli olgular arasındaki ilişkinin kesin olmayan biçimde açıklanmasıdır.

kuram: Bilimde, doğal bir olgunun güvenilir veri kitlesiyle açıklanmasıdır.

Görsel Karşıtlık: Pek çok insana göre bilim insanı, laboratuarda çalışan, karmaşık araçlardan yararlanarak deneyler yürüten bir kişidir. Basmakalıp imgenin tersine, bütün bilim insanları laboratuarlarda çalışmazlar, kullandıkları tek teknik de deney değildir. Sağ tarafta Papua Yeni Gine'deki köylüleri, antropolog Michael Wesch'in gösterdiği videoda kendilerini izlerken görüyorsunuz.

madık gerçekleri, olayları ya da ilişkileri de ortaya çıkarabilirler. Diğer bir deyişle, kuramın bir diğer işlevi de yaptığımız keşiflerde bize kılavuzluk yapması ve yeni bilgiler üretmemizi sağlamasıdır. Bir diğer önemli boyut da, yeni keşfedilmiş gerçeklerin, bir takım popüler ve doğruluğuna inanılan açıklamaların temelsiz olduğunu ortaya koyabilmesidir. Önerilen açıklamaları desteklemek için yeterli kanıt bulunamadığında ya da kanıtlar açıklamaları desteklemediğinde antropologlar bu hipotezlerinden ya da önsezilerinden vazgeçmek zorunda kalırlar. Hatta, bilim adamları arasında uluslar arası düzeyde kabul görmüş bir bilimsel kuram bile tartışmaya ve sorgulanmaya açıktır. Diğer bilim adamları gibi antropologlar da kuramları nihai gerçekler olarak görmez, kuramın geçerliğini ve sağlamlığını çeşitli olasılık dereceleriyle ölçerek, olasılığı en yüksek kuramı en doğru olarak tanımlarlar. Öte yandan antropologlar hiçbir şeyi mutlak doğru olarak tanımlamazlar, hatta doğru olduğuna yaygın bir şekilde inanılan bazı varsayımların temelsiz ya da gözlemlenen gerçeklere aykırı olduğuna dönük kanıtlar bulabilirler. Bu nedenle bir kuram yalnızca bir kurgu değildir; gözlemlenmiş gerçekliğin yakından incelenmiş ve eleştirel bir yaklaşımla denetlenmiş açıklamasıdır.

Bu bakımdan, yeni kanıtlar ve kavrayışların getirebileceği sorgulamalara her zaman açık olan bilimsel kuramlar ile öğretiyi (doktrin) ayırt etmek

gereklidir. Öğreti ya da dogma, bir görüş ya da inancın doğru ve tartışılmaz olduğu konusunda bir otorite tarafından resmî bir şekilde verilmiş bir hükümdür. Bu otoriteler Kuzey Amerika yerlileri, Tibet Budistleri, İsrail'deki Ortodoks Yahudiler, Mısır'daki Sünni Müslümanlar, İtalya'daki Roma Katolikleri gibi bütün dinî hareketlerde bulunur. Örneğin Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dinlerinin her birinde belirli kitaplar kutsal kabul edilmiştir; Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'in ilahî bilgelik ve ebedi gerçekleri içerdiğine inanılır. Bu üç kitap da insan türünün yaradılışı konusunda İncil'in birinci bölümü olan *Yaradılış*'takine benzer yorumlarda bulunur: *Tanrı yeryüzünü yedi günde yarattı, altıncı günde Cennet Bahçesinde ilk insanlar olan Adem ve Havva'yı yarattı.* Bu dinler yaradılış öğretisini paylaşır ancak aralarında ciddi farklılıklar bulunur. Hatta bu dinlerin kendi içlerinde bile temel ayrılıklar söz konusudur. Örneğin bütün Hıristiyanlar Meryem Ana'nın Lekesiz Doğum öğretisine katılmaz. Bu öğretiyi kabul edenler, bu kutsal inancın insan biyolojisine aykırı olduğunu bile bile dinî otoriteyi dinlerler. Böylesi öğretiler hiçbir şekilde sınanamaz, bir inanç tercihi olarak ele alınırlar.

Dinî öğretilerden farklı olarak bilimsel kuram söz konusu olduğunda bir açıklamanın "doğru" olarak kabul edilebilmesi için kanıtlanabilir verilere ve sınamaya gerek duyulur. Bu nedenle bilgilerimiz ilerledikçe bazı kuramların diğerlerine göre olasılıkları artabilmekte, bazı eski "doğrular"ın yerine olasılıkları daha yüksek yeni kuramlar geçebilmektedir.

Örnek olarak, biyolojik evrimi açıklamak için ortaya atılmış; biri Jean Baptiste Lamarck'a (1744–1829), diğeri Charles R. Darwin'e (1809–1882) ait iki rakip kuramı ele alalım. Lamarck, evrimin kazanılmış özelliklerin kalıtımıyla gerçekleştiğini söylerken Darwin bunun doğal ayıklanma sonucu gerçekleştiğini öne sürüyordu. 1800'lerde August Weismann ve diğer bilim adamlarının yürüttüğü deneylerin sonucunda Lamarck'ın kuramı bir kenara bırakıldı. Weismann bir fare ailesini 20 kuşak boyunca besledi ve her kuşakta farelerin kuyruğunu kesti. Ancak 21. yüzyıla gelindiğinde farelerin kuyrukları hâlâ yerinde durduğuna göre, deneyler fare türünü etkilememişti. Oysa Darwin'in kuramını çürütme çabaları başarısız kaldı. Hatta genetik bilimi, jeoloji ve paleontoloji alanlarındaki bilgilerimiz arttıkça doğal ayıklan-

öğreti: Bir inancın ya da görüşün bir otorite tarafından resmi olarak doğru ve tartışmasız olarak kabul ettirilmesidir.

manın nasıl işlediği konusundaki bilgimiz de buna bağlı olarak artış gösterdi. Yani Lamarck'ın biyolojik değişimi açıklamak için geliştirdiği kuram zaman içinde terk edilirken kanıtlar, Darwin'in kuramının olasılığını arttırdı.

Bilimsel Yaklaşımın Zorlukları

Bilimsel yaklaşım basit görünmekle birlikte antropolojiye uygulanmasında ciddi zorluklar yaşanabilir. Örneğin bir hipotez ilk olarak öne sürüldüğünde, bunu geliştiren kişiler hipotezi doğrulamaya çok heveslidir; bu nedenle farkına varmadan olumsuz kanıtları ve beklenmedik bulguları göz ardı edebilirler. Aslında bu durum, bilimde sık rastlanan bir sorundur. Paleontolog Stephen Jay Gould'un sözleriyle "Bilimsel ilerlemenin önündeki en büyük engel, olgular değil fikirlerdir"[8]. Antropolojik bakış açısının ise kendine göre bir zorluğu daha vardır: İnsan davranışlarıyla ve evrimiyle ilgili kuramlara ulaşmak için antropologların mümkün olduğu kadar nesnel ve kendi kültürlerinden bağımsız hipotezler geliştirmesi gereklidir. İşte bu noktada büyük, hatta bazılarına göre aşılamaz bir sorun karşımıza çıkar: Belli bir kültürde yetişmiş bir kişinin, başkaları hakkında kültüre bağlı olmayan hipotezler oluşturması zordur.

Bu tür soruna bir örnek olarak arkeologların Klasik Dönem Maya Uygarlığında yerleşim olgusunun niteliğini anlama çabalarını verebiliriz. Uygarlık, M.Ö. 250–900 yılları arasında şu an Meksika ve Honduras'ın komşusu olan ve günümüzde Kuzey Guatemala, Belize olarak bilinen yerde gelişmiştir. Bugün bölgenin büyük bir kısmı çok yoğun tropikal ormanlarla kaplıdır ve az sayıda köylü kes-ve-yak tarımıyla (doğal bitki örtüsü kesildikten ve yakıldıktan sonra toprak sadece 2 yıl boyunca verimli bir şekilde ürün verebilir, bu yüzden 1–2 yıl içinde yeni ekin arazileri açılmalıdır) yaşamını sürdürmektedir. Ancak bu seyrek nüfuslu ormanlarda, bazen 20 katlı modern binaların uzunluğuna erişen tapınaklar, anıtsal mimariler ve işlenmiş taşların bulunduğu sayısız arkeolojik alan vardır.

Yaşanacak mekân olarak ormanların tercih edilmesine ve ürün yetiştirmek için kes-ve-yak tarımına karşı kültürel önyargılarından dolayı, Kuzey Amerikalı ve Avrupalı arkeologlar, Maya Uygarlığının nasıl olup da yalnızca kes-ve-yak tarımına dayanarak bu kadar büyük ve kalıcı yerleşimler kurabildiklerini anlayamamışlardır. Aslında yanıt ortadaydı: Arkeolojik alan-

8 Gould, S.J. (1989), *Wonderful Life* (s.226), New York: Norton.

lar yalnızca çok az insanın kullandığı tören alanlarıydı. Kırsal alandaki küçük evlerinde dağınık olarak yaşayan köylüler, büyük olasılıkla belirli zamanlarda yapılan dinî törenler için bir araya gelmiş ya da bu eserlerin yapımında ve bakımında görev almışlardı.

1960'lara kadar bilimsel açıdan genel kabul görmüş bakış açısı buydu. O yıl, Guatemala'daki Maya yerleşim alanlarının en büyüklerinden birisi olan Tikal'de çalışan Pennsylvania Üniversitesinden bir grup arkeolog, bazı basit ve önyargısız sorular sormaya başladılar: Bu alanda daha önce herhangi birileri kalıcı olarak yaşamış mıydı? Eğer yaşadıysa kaç kişiydiler ve geçimlerini nasıl sağlıyorlardı? Önyargılarından kurtulup ortaya attıkları sorular üzerinde yoğun bir şekilde çalıştılar ve Tikal'de on bin kişinin kalıcı olarak yaşamış olduğunu ortaya çıkardılar. Burada yaşayan insan topluluğu, yalnızca kes-ve-yak yöntemiyle değil, çeşitli tarım türleriyle yaşamını sürdürmüştü. Tikal'de yapılan bu çalışma; eski, kültüre bağlı hipotezlerin yanlışlığını ortaya koymuş ve Klasik Maya Uygarlığının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Guatemala'daki Maya yerleşim birimlerinin en büyüklerinden olan Tikal'in 1450 ila 1150 yıl önce en parlak dönemlerinden bir görüntü.

Antropologlar değişik kültürlerde araştırma yaparken mümkün olduğu kadar nesnel kalmaya çalışırlar. Bu amaçlarına ulaşmak için araştırma yöntemlerini kültüre bağlı olmaktan kaçınacak şekilde bir çerçeveye oturturlar. Bunu yapmak için de doğa bilimlerinde başarısını kanıtlamış teknikleri kullanırlar. Tikal'de çalışan arkeologların yaptıkları gibi, ellerindeki verileri derinlemesine irdelerler. Bu süreçte en küçük ayrıntıyı bile ezbere öğrendikleri için normalde gözden kaçırılabilecek hiçbir şey antropologların dikkatinden kaçmaz. Verilerin bu derece detaylı incelenmesi, an-

tropologların anlamlı hipotezlere varmalarını sağlar; bu hipotezler de daha sonra tekrar sınanır.

Diğer sosyal bilimcilerin çoğundan farklı olarak antropolog, araştırma alanına önceden hazırlanmış anketlerle donanmış bir halde gitmez; kişinin sadece kendini her türlü dış tepkiye açık tutarak bulabileceği çok şey olduğunu düşünür. Alan çalışması ilerledikçe antropologlar bazen sınırlı hipotezlerini oluşturup sınayarak bazen de sadece önsezilerini kullanarak karmaşık gözlemlerini anlamlı bir bütünlüğe dönüştürmeye çalışır. Önemli olan nokta, sonuçların tutarlılığının düzenli olarak denetlenmesidir. Eğer elde edilen veriler iç tutarlılığı sağlamakta başarısız olursa antropolog bir hata yapmış olduğunu anlar ve hatayı bulmak için çalışır.

Peru'daki bir köyde yapılan iki inceleme, antropolojik ve diğer sosyal bilim yaklaşımları arasındaki karşıtlığı göstermektedir. Bu incelemelerden biri, anket yöntemini kullanan bir sosyolog tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonucunda sosyolog, köydeki insanların birbirlerinin tarlalarında ortaklaşa çalıştıkları sonucuna varmıştır. Ancak bir yıldan uzun bir süre bu köyde yaşayan bir kültürel antropolog (sosyoloğun araştırmasını gerçekleştirdiği kısa süreyi de içine alan bir dönemde), köylülerin birbirlerinin tarlalarında çalışmalarının sadece bir kere yaşandığını gözlemlemiştir. Antropoloğun uzun süreli alan çalışması, işgücü takasının insanların kendilerini anlamaları açısından önem taşıyan bir olgu olduğunu, ancak düzenli yapılan bir ekonomik uygulama niteliğini taşımadığını göstermiştir.[9] Bu durum, tüm sosyolojik araştırmaların kötü, tüm antropolojik araştırmaların ise iyi olduğu anlamına gelmez. Buradan, yapan her kim olursa olsun, yalnızca anket aracılığıyla bir araştırma yapmanın oldukça riskli olduğu sonucu çıkartılabilir. Çünkü anketler, dışarıdan bir kişi olan araştırmacının kafasındaki kavramları ve sınıfları somutlaştırır, oysa deneklerin kafasındaki kavramların öğrenilmesi gereklidir. Aslında tek sorun bu değildir, çünkü anketler neden-sonuç ilişkisini ortaya çıkarmakta yetersiz kalır. Anketler, toplumun daha az belirgin, daha karmaşık ve nitel boyutlarından çok, ölçülebilen ve yanıtlanabilen sorular üzerine odaklanırlar. Ayrıca korku, aşırı mantık, hüsnükuruntuluk, bilgi eksikliği, yorgunluk, düşmanlık, çıkar sağlama beklentisi gibi nedenlerden ötürü pek

9 Chambers, R. (1983), *Rural Development: Putting the Last First (s.51)*, New York: Longman.

çok insan, kısmen de olsa yanlış yanıtlar verebilir.[10] Önceden belirlenmiş sorulardan oluşan anket örneğinde olduğu gibi, kültüre bağlı görüşleri araştırma yöntemlerinin dışında tutmak da antropolojinin bütün alt alanları için önemli bir noktadır.

Bilimsel antropolojide önem taşıyan bir diğer konu da geçerliktir. Doğa bilimlerinde gözlemlerin ya da deneylerin tekrarlanabilirliği, araştırmacının vardığı sonuçların güvenirliğini ortaya koyması açısından önemli bir göstergedir. Antropolojide geçerlik oldukça zorluk taşıyan bir konudur çünkü benzer gözlemlere ulaşma olanağı kısıtlıdır. Belirli bir araştırma alanında çalışma yapmak kolay değildir; oraya ulaşmak, gerekli izinleri almak, maddi sıkıntılarla boğuşmak gibi sorunlar vardır. Üstelik toplumsal, politik ve çevresel koşulların sık sık değişmesinden dolayı, belli bir zamanda gözlemlenmiş koşullara başka bir zamanda hiç rastlamamak söz konusu olabilir; yani bir araştırmacının bir başkasının araştırmasının güvenirliğini doğrulaması kolay değildir. Bundan dolayı antropoloğun her şeyi doğru bir şekilde aktarmak gibi bir sorumluluğu vardır. Son araştırma raporunda, antropoloğun bazı şeyleri kesin açıklığa kavuşturması gereklidir: Neden araştırma yeri olarak bu alan seçilmiştir? Araştırma amaçları nelerdi? Alan çalışması boyunca yerel koşullar nelerdi? Yerli halktan bazı temel bilgileri sağlayan kişiler (bilgilendiriciler) kimlerdi? Veriler nasıl toplandı ve kaydedildi? Bu tip arka plan bilgisi olmadan başka kişilerin araştırmacının sonuçlarının sağlamlığını ve geçerliğini yargılaması çok zordur.

[10] Sanjek, R. (1990, *On the Ethnographic Validity*, In R. Sanjek (Ed.), Fieldnotes (s.395). Ithaca, NY: Cornell University Press.

Önemli Antropologlar

Franz Boas (1858-1942),

Kuzey Amerika'da sosyal bilimler içinde antropolojinin ayrı bir yerinin olmasını, burada resimleri görülen ve hepsi birer doğa bilimci olan kişilere bağlayabiliriz. Fizik eğitimi görmüş olan Boas, ABD'de antropolojiyi ilk öğreten kişi değildir ancak o ve öğrencileri, bu derslerin üniversite ve yüksekokul müfredatlarına girmesini sağlamıştır.

Fredric Ward Putnam (1839-1915)

Kuşlar ve balıklar üzerinde çalışan bir zoolog olan Putnam, bilimin ilerlemesine katkıda bulunmak için kurulmuş bir derneğin sekreterliğini yürüttüğü bir sırada, ani bir kararla kendini antropolojinin gelişimine adamaya karar verdi. Önemli antropoloji müzelerinin birçoğu onun sayesinde kurulmuştur: Kaliforniya Üniversitesi'ndeki Phoebe Hearst Müzesi, Harvard Üniversitesi'ndeki Peabody Müzesi ve Şikago'daki Field Müzesi. Putnam, New York'ta Amerikan Doğal Tarih Müzesi'nin antropoloji bölümünü de kurmuştur.

John Wesley Powell (1834-1902)

Powell bir jeolog ve ABD Jeoloji İncelemeleri'nin kurucusudur. Aynı zamanda etnografik ve dilbilimsel araştırmalar da yapan Powell'ın, Meksika'nın kuzeyindeki yerli diller için yaptığı sınıflandırma günümüzde hâlâ kullanılmaktadır. 1879'da Amerikan Etnoloji Müzesi'ni kurdu (şu anda Smithsonian Enstitüsü bünyesi içindedir) ve böylece ABD hükümeti içinde antropolojinin temellerini attı.

Antropolojinin Karşılaştırmalı Yöntemi

Eğer düzgün bir şekilde gerçekleştirildiyse antropolojik araştırma sonucunda ortaya çıkan ürün, kültür ya da insan doğası hakkında tutarlı bir önermedir. Bu önerme, incelenen insanların görüşleri ya da eylemlerini anlamak için bize açıklayıcı bir çerçeve sunar. Antropolog bu sayede insan inançları, davranışları ve biyolojisi hakkında daha kapsamlı hipotezler geliştirebilir. Bu hipotezler akla yakın olsa bile, sınanmaları için tek bir insan topluluğu üzerinde uygulanmaları yeterli değildir. Elimizde karşılaştırmada temel alınacak başka bir veri yoksa, tek bir durumdan yola çıkılarak üretilmiş bir hipotez, yalnızca tarihsel bir rastlantı da olabilir. Öte yandan, tek bir durum, daha önce geçerli kabul edilmiş bir teorinin reddedilmesine olmasa bile, üzerine kuşku düşmesine yeterli olabilmektedir. Örneğin Avustralya'nın kuzeyindeki Arnhem Land'da yaşayan aborijinlerin günde altı saatten az çalışarak bolluk içinde yaşadıklarının keşfedilmesiyle; yaşamlarını yiyecek toplayarak geçiren insanların, zamanlarının büyük bölümünü yiyecek arayarak geçirdikleri için hiç boş zaman etkinliklerinin olmadığı düşüncesi sorgulanmaya başlamıştır. Arnhem Land'da yapılan gözlemler, daha sonra dünyanın diğer bölgelerinde de değişik zamanlarda doğrulanmıştır.

Kültürel ve biyolojik olguları açıklayan hipotezler aynı alanda bulunan insan topluluklarına ait arkeolojik, biyolojik, dilbilimsel, tarihsel ve etnografik verilerin karşılaştırılmasıyla sınanabilir. Dikkatli bir şekilde denetlenerek yapılan bu karşılaştırmalar, insanlar hakkında, tek bir kültürün ya da nüfusun incelenmesinden çok daha genel sonuçlar elde etmemizi sağlar. Böyle bir karşılaştırma yapan antropolog, birbiriyle ilişkili olduğu düşünülen olayların ya da özelliklerin gerçekten ilişkili olup olmadığı konusunda –en azından kendi incelediği alan çerçevesinde– daha kesin yanıtlar verebilir. Ancak bir alanda geçerli olan bir açıklamanın, diğerinde geçerli olmayabileceği unutulmamalıdır.

Antropolojik kuramların dünya çapında yapılan karşılaştırmalardan elde edilmiş olması, ulaşılmak istenen noktadır. Kültürler arası araştırmalar yapanlar, kültürel olguları ya da biyolojik farklılıkları açıklamak için ortaya atılmış hipotezlerin evrensel boyutta geçerliliğini ölçmek için dünya üzerindeki insan topluluklarından örnekler incelerler. Bu örnekler rastgele seçilir ve böylece kuramsal sonuçların geçerli olma olasılığı arttırılır. An-

cak karşılaştırma yapılan toplulukların sayısı ne kadar çoksa araştırmacının incelediği toplulukları ayrıntılı bir şekilde ele alabilme olanağı da o kadar az olacaktır. Bu nedenle kültürler arası araştırma yapanlar, kendi araştırmalarının yanı sıra başka araştırmacılar tarafından yapılan araştırmaların verilerini de kullanırlar. 2. Bölümde ayrıntılarıyla incelenmiş olan geniş bir kültürler arası katalog olan "İnsan Kaynakları Alan Dosyaları", bu konuda temel kaynaklardan biridir. Bu kaynak, çeşitli kültürel ve biyolojik özellikler konusunda kültürler arası veriler içermektedir. Benzer şekilde arkeologlar ve biyolojik antropologlar da müzelerdeki insan eliyle yapılmış eserler ve iskelet koleksiyonlarını ve bu koleksiyonların basılmış örneklerini bir kaynak olarak kullanırlar.

Biyokültürel Bağlantı

Organ Naklinin Antropolojisi

1954'te Boston'da ilk organ nakli gerçekleşti. Doktorlar tek yumurta ikizi kardeşlerden birinden böbrek alarak hasta kardeşe naklettiler. Bazı nakiller, yaşayan kişilerden alınan organlarla yapılsa da bu operasyonlar genelde ölmüş kişilerden elde edilen organlarla gerçekleştirilir.

Antropolojik bakış açısına göre ölümün ve bedenin anlamları, kültüre göre değişiklik gösterir. Ölümün biyolojik bir durum olduğu söylense de bu durumun önemine dönük toplumsal bir görüş birliği vardır. Antropolog Margaret Lock, Japonların ve Kuzey Amerikalıların biyolojik bir durum olarak "beyin ölümüne" dönük görüşleri arasındaki farklılığı araştırmış ve bunun organ naklini nasıl etkilediğini incelemiştir. Beyin ölümü "beyinde ölçülebilir elektriksel dalgaların olmaması ve teknolojik destek olmadan nefes alamama durumu" olarak açıklanabilir. Beyin ölümü gerçekleşmiş birey, makinelere bağlı olsa bile kalbi attığı ve yanakları hâlâ pembe olduğu için canlı görünür. Kuzey Amerikalılar beyin ölümünü kabul etmekte pek zorlanmaz çünkü bu kültürde kişilik ve bireysellik beyinde yer alır. Kuzey Amerikalıların beyin ölümüne bu kadar rahat yaklaşması organ bağışını ve bunların naklini de kolaylaştırır.

Buna karşın Japonya'da beyin ölümü çok tartışılmakta ve organ nakli pek uygulanmamaktadır. Japonların kendilerini algılamalarında

beyin-beden ayrımı yoktur ve kişiliğin beyinden çok, bedende yer aldığı düşünülür. Sıcaklığını ve pembeliğini kaybetmemiş bir bedeni, organları çıkarılabilecek bir ceset olarak görmekte zorlanırlar. Onlara göre organlar bir yaşam armağanı olarak görülemez çünkü karşılıksız bağış, karşılıklı değiş tokuşu benimsemiş Japonların toplumsal kalıplarına uymaz.

Organ nakli, bir organın bir bireyden diğerine geçmesi şeklindeki biyolojik anlamından çok daha derin bir toplumsal anlam taşır. Kültürel ve biyolojik süreçler, bu yeni toplumsal uygulamanın her boyutunu çepeçevre sarmıştır. (Lock, M. 2001, *Twice Dead: Organ Transplant and the Reinvention of Death*, Berkeley: University of California Press.)

Antropoloji ve İnsan Bilimleri

Fen bilimleri ve insan bilimleri genelde birbirlerini dışlayan disiplinler gibi görülseler de eleştirel düşünme, zihinsel yaratıcılık ve gerçeklikle ilgili bilgimizi derinleştirmek konusundaki pek çok yöntemleri ortaktır.[11] Fen bilimleri ve insan bilimleri antropolojide bir araya gelirler. Antropoloji araştırmalarının yalnızca "temel bilimleri" finanse eden Ulusal Bilim Kuruluşu (National Science Foundation) tarafından değil, aynı zamanda Ulusal İnsan Bilimleri Kurumu (National Endowment for the Humanities) tarafından da desteklenmesinin nedeni budur. Amerikan Antropoloji Derneği eski başkanı Roy Rappaport'un belirttiği gibi,

> Bilimsel ve insani yaklaşımların birleşimi her zaman gerilim kaynağı olmuştur. Bu gerilim antropoloji için yaşamsal önem taşır çünkü içsel anlamdan yoksun ve doğa kanunlarına tabi bir dünyada oluşturmak zorunda olduğu anlamlar aracılığıyla yaşayan bir türün gerçek durumunu ortaya koyar. Geleneğimizin sağladığı bilimsel boyutun sürekli ve dikkatli gözlemleriyle desteklenmezse insanlığa dönük yorumlarımız edebi eleştiri ve fikir yürütme düzeyinde kalır. Ancak yorumlama geleneğimiz olmazsa ayağımızı yere sağlam basmamızı sağlayan bilimsel gelenek asla yerden yükselmemize izin vermez.[12]

Antropolojinin insani boyutu; başka kültürlerin dilleri, değerleri, sanat ve edebiyat eserlerindeki başarıları (yazma bilmeyen halklar arasında sözlü

[11] Shearer, R.R., & Gould, S.J. (1999), *Of the two minds and one nature*, Science, 286, 1093.

[12] Rappaport, R.A. (1994), "Commentary" *Anthropology Newsletter*, 35, 76.

edebiyat) ve yaşamlarını nasıl anlamlandırdıklarıyla doğrudan ilişkilidir. Bunun ötesinde antropologlar, yalnızca gözlemleyerek bir kültürü tam olarak anlayamayacağımız önermesini savunurlar; katılımcı gözlem kavramının ortaya koyduğu gibi kişi aynı zamanda o kültürü yaşamalıdır. Bu yüzden etnografyacılar; inceledikleri insanlarla yaşar, onların eğlencelerini ve sıkıntılarını paylaşır, onlarla beraber hasta olup hatta belki de zamansızca ölerek bu amaç için yıllarını harcar. Araştırmacılar, acılarını ve dertlerini paylaştıkları insanlara karşı duyarsız değillerdir. Robin Fox'un da belirttiği gibi "beyinlerimizin olduğu kadar kalplerimiz de bu kadın ve erkeklerle birlikte olmalıdır."[13]

Antropolojinin insancıl boyutu, nicelden çok nitel araştırmaya yaptığı vurguda da kendini gösterir. Antropologlar nicel bilginin ve istatistiksel işlemlerin öneminin farkındadırlar ve bunları çeşitli amaçlar için kullanırlar. Ancak insanları ve nesneleri sayılara indirgemek, araştırmacıyı insancıllıktan uzaklaştırabilir ve soyut hesaplamalardan pek de etkilenmeyen daha önemli konularla uğraşmasını engelleyebilir. Bu nedenlerden ötürü antropologlar araştırmalarında diğer sosyal bilimcilere göre istatistiksel verilere daha az yer verir.

İnsanlarla yoğun bir şekilde zaman geçiren antropologlar, insanların başarısızlıkları ve başarıları hakkında en az diğer disiplinler kadar bilgiye sahiptir. Antropologlar, insan türünün, her birine ayrı ayrı saygı duyulması gereken, zengin bir duygu ve istek çeşitliliğine sahip bireylerden oluştuğu gerçeğine karşı gözleri kör eden, "soğuk" bilimsel yaklaşımlardan kaçınır. Antropolojiye bazen bilimlerin en insanisi, insan bilimlerinin en bilimseli denilmektedir; bu da pek çok antropologun gurur duyacağı bir yorumdur.

Ahlaki Sorunlar

Antropologların yürüttükleri araştırmalar ve çalışmalarını gerçekleştirdikleri ortamlar, bilginin olası kullanım alanları ve kötüye kullanımıyla ilgili birçok ahlaki sorunu da beraberinde getirir. Antropologların bulgularını kimler, ne amaçla kullanır? Bu bilgilerden kim çıkar elde edebilir? Örneğin, değerleri ve yaşam tarzları toplumdaki yaygın değer ve yaşam tarzıyla uyuşmayan etnik ya da dinsel bir azınlık grubunun üzerinde yapılan bir araştırmadan elde edilen antropolojik veriler; hükümet ya da bazı çıkar grupları tarafından, bu azınlığı bastırmak için kullanılabilir mi? Bir toplu-

13 Fox, R. (1968), *Encounter with Anthropology* (s.290), New York: Dell.

luğu "iyileştirmek" için hangi değişikliklerin yapılıp hangilerinin yapılamayacağına kim karar verecektir? İyileştirme kavramının ne olduğunu topluluğun kendisi mi, ulusal hükümeti mi ya da Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslar arası bir kuruluş mu belirleyecektir? Öyleyse ortada bir mahremiyet sorunu da vardır. Antropologlar çoğu zaman özel ve hassas konularla uğraşırlar, hatta bu konular bazen bireylerin herkesin bilmesini istemeyebileceği konuları içerebilir. Hem önemli hem de hassas konularla ilgili yazılar yazarken bireylerin özel hayatını korumak nasıl mümkün olabilir? Bu ve buna benzer soru ve sorunlar yüzünden antropologlar arasında son otuz yılda etik üzerine ateşli tartışmalar yapılmaktadır.

Antropologlar üç insan grubuna karşı sorumlu olduklarını belirtirler: inceledikleri insanlara, araştırmalarını destekleyen kuruluşlara ve elde ettikleri bulguları yayınlamalarını ve böylece ortak bilgi birikimini genişletmeyi uman meslektaşlarına. Alan çalışması, çalışmayı yapanla bilgi verenler arasında güvene dayalı bir ilişki gerektirdiği için antropoloğun öncelikli sorumluluğu, kendisine bilgi verenlere ve bu kişilerin ait olduğu topluluğa karşıdır. Onların fiziksel, toplumsal ve psikolojik açıdan rahatsızlık duymalarını engellemek, saygınlıklarını ve özel hayatlarını korumak, başka bir deyişle zarar görmelerini engellemek için, antropologlar ellerinden geleni yapmalıdır. İlk etnograflar yerlileri denetleyebilmeleri için sömürge yöneticilerine gerekli bilgileri vermiş olsalar da artık böyle bir harekette bulunmamakta ve insanların kendi kültürlerini sürdürmelerini temel bir hak olarak görmektedir.

Antropoloji ve Küreselleşme

Antropoloji, insan türünü bütün çeşitliliğiyle anlayabilmek için uzun vadeli bir uğraşı gerektiren, bütünsel bakış açısına sahip bir bilim dalıdır. Bu nedenle, 21. yüzyılın başından beri hepimizin hayatında büyük rol oynamaya başlayan bir konu olan küreselleşmeyi kavrayabilmek için bütün diğer bilim dallarından daha donanımlıdır. Küreselleşme, dünya çapında birbiriyle ilişkili olma durumu; doğal kaynakların, ticari malların, insan gücünün, sermayenin, bilginin ve bulaşıcı hastalıkların küresel hareketle-

küreselleşme: Dünya çapında birbiriyle ilişkili olma durumu, doğal kaynakların, ticari malların, insan gücünün, sermayenin, bilginin ve bulaşıcı hastalıkların küresel hareketleridir.

Görsel Karşıtlık: Küreselleşmenin en önemli özelliklerinden biri de iletişim devrimidir. Cep telefonları kentlerde yaşayan ve uluslar arası yatırımlarla ilgilenen bankacılardan, Tibet yaylalarının dışına çıkmamış yarı göçebe Khampa çobanlarına kadar, dünyadaki değişik insan grupları tarafından kullanılmaktadır.

ridir. Dünya seyahatleri, yabancı ülkelerle ticari ilişkiler ve bilgi akışı, birkaç yüzyıldan beri yaşanıyor olsa da bu ilişkilerin hızı ve büyüklüğü, yakın bir zamanda inanılmaz bir boyut kazanmış; özellikle internet, bilgi değişiminin hacmini çok genişletmiştir.

Küreselleşmeyi bu derece etkili bir güç haline getiren etkenler arasında teknolojik gelişmeler, ulaşım ve iletişim maliyetlerinin düşmesi; bilgi aktarımının hızlanması, ülkeler arasında ticari ve finansal bütünleşmenin artması vardır. Küreselleşme, dünya üzerinde yaşayan herkesin hayatını etkilediği için, ekonomik olduğu kadar politiktir; doğal çevremizi olduğu kadar insanlarla olan ilişkilerimizi ve görüşlerimizi de değiştirir. Küreselleşme sayesinde coğrafi açıdan bize uzak ülkelerle bile karşılıklı bağımlılığımız artmıştır. Bu nedenlerden ötürü küreselleşme "dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin; kilometrelerce ötede yaşanan olayların, yerel oluşumları etkileyecek derecede yoğunlaşması" olarak tanımlanabilir.[14]

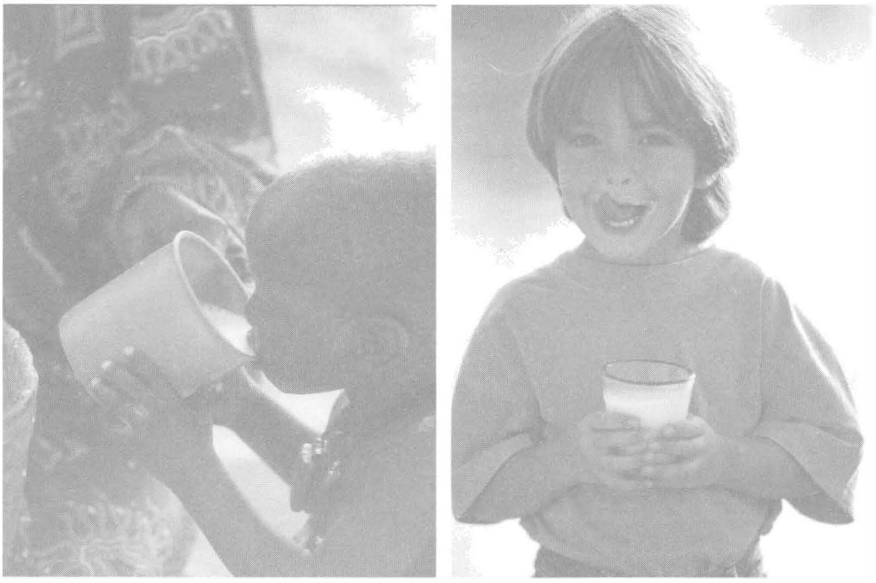
Dünyanın her köşesinde araştırma yapan antropologlar, gittikleri her yerde küreselleşmenin insan toplulukları üzerinde yaptığı etkiyi gözlemlerler. Katılımcı gözlemciler olarak bireylerin ve örgütlerin karşılarına çıkan büyük değişikliklere nasıl tepki gösterdiklerini tanımlamaya ve açıklamaya çalışırlar. Antropologlar yerel tepkilerin bazen kendilerine yönelen küresel akıntıyı değiştirdiğini de gözlemleyebilirler.

Her yıl şaşırtıcı bir ilerleme gösteren küreselleşme, iki ucu keskin bir kılıçtır. Ekonomik büyüme ve zenginlik yaratabileceği gibi, geçmişi eskiye

[14] Giddens, A. (1990), *The Consequences of Modernity* (s. 64), Stanford, CA: Stanford University Press.

dayanan kurumları da yıpratabilir. Küreselleşme genellikle zengin ülkelerdeki yüksek eğitim düzeyine sahip gruplara önemli kazanımlar sağlarken gelişmekte olan ülkelerin gelişimine pek katkıda bulunmamış, hatta geleneksel kültürlerin yıpranmasına yol açmıştır. Küreselleşmeden kaynaklanan büyük değişimler, bütün dünyada şiddeti gittikçe artarak yaşanan etnik ve dinsel çatışmaların da ana nedenlerindendir.

Her birimiz "küresel bir köyde" yaşadığımıza göre artık bize ne kadar uzak olurlarsa olsunlar komşularımızı göz ardı etme lüksüne sahip değiliz. 150 yıldır dünya üzerinde kültürlerarası araştırmalar yapan antropologlar türümüzle ilgili son derece önemli bilgiler toplamıştır. Küreselleşme çağında antropoloji bize yalnızca çeşitlilikle ilgili bir bakış açısı kazandırmakla kalmaz, bu çeşitlilikten kaynaklanan sorunların üstesinden gelmekte de yardımcı olur. Okullar, iş dünyası, hastaneler gibi sayısız toplumsal ortamda araştırma yapmış olan antropologlar eğitimcilerin, iş adamlarının/kadınlarının ve doktorların daha etkili çalışmalarına yardımcı olmuştur. (Örneğin bu bölümün **Biyokültürel Bağlantı** kutusunda kendi kültürlerinin dışındaki hastalar üzerinde organ nakli ameliyatı yapan cerrahlar için önemli bir uyarı yer almaktadır).

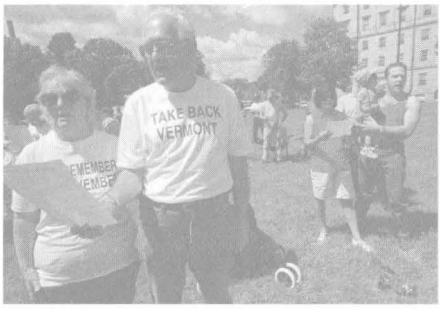
Biri Doğu Afrikalı sığır yetiştiren aileden diğeri kuzey Avrupa'dan gelen bu iki erkek çocuk, kendilerini dünyadaki çoğu insandan ayıran genetik bir özelliğe sahip: süt hazmedebilme. Genetik özellikler bağımsız olarak kuşaklara aktarıldığı için insanlar arasında herhangi bir biyolojik geçerliği olan ırk ayrımı güdülemez.

Çağdaş dünyayla ilgili antropolojik bilgilerin çeşitliliği şu üç farklı örnekle de açıklanabilir. Bugün ABD'de ırka dayalı ayrımcılık, ekonomik, politik ve toplumsal ilişkileri ciddi derecede etkilemektedir. Oysa antropoloji ırka dayalı sınıflandırmaların tamamen bir yanlıştan ibaret olduğunu göstermiştir. Aslında yalnızca biyolojik bir gerçeklik olarak algılanması gereken ırk kavramı, 18. yüzyılda Avrupalıların; Afrikalılar, Kızılderililer ve rengi farklı diğer bütün insanlar üzerinde kurmaya çalıştıkları egemenliği gerçekçi kılmak için yaratılmıştır. Gerçekte deri rengindeki farklılıklar, derimizin mor ötesi ışınlara gösterdiği farklı uyum derecelerinden kaynaklanır; fiziksel ve zihinsel yeteneklerle hiçbir ilgisi yoktur. Deri renginin birbirine benzer olması, diğer biyolojik özelliklerin de benzer olduğunun göstergesi değildir. Örneğin deri rengi dışındaki diğer kalıtsal özellikler değerlendirildiğinde, bir Alman, Kongo'lu bir siyahla; bir Yunan, İtalyan hatta başka bir Alman'la olduğundan daha çok ortak özellik paylaşıyor olabilir. Genetik bilimciler belirli bir insan topluluğun kendi içindeki biyolojik farklılığın, bu topluluğun diğer topluluklarla arasındaki farklılıktan daha fazla olduğunu bulmuştur. Kısacası, insan "ırkları"; ön yargı, farklılığa dönük yanlış düşünceler ve kişinin ait olduğu grubu diğerlerinden üstün görme yanılgısından kaynaklanan bir sınıflamadır. Bu sınıflandırmanın bilimsel temeli olmadığını bir an önce kabul etmek hepimiz için iyi olacaktır.[15]

İkinci bir örnek de aynı cinsiyetten kişilerin evliliği konusudur. 1989'da Danimarka, aynı cinsiyetten kişilerin ilişkilerini yasal anlamda koruyan bazı kapsamlı düzenlemeler yaptı. Bu sırada birkaç ülke daha benzer yasaları meclislerinde kabul etti, pek çok ülke de eşcinsel çiftlerin evliliğin getirdiği bazı kolaylıklardan ve korumadan yararlanmalarını sağlayacak yasal düzenlemeler yapma konusunu gündeme getirdi. 2001'de Hollanda bu konuda bir adım daha atarak eşcinsel evliliği yasallaştırdı. 2003'te Belçika da aynı şekilde hareket etti; bunu, Kanada'nın Ontario ve British Columbia eyaletleri izledi. ABD Vermont, 2000'de aynı cinsiyetten eşlerin birlikteliğini yasallaştırarak bu çiftlerin, ayrı cinsiyetten eşlerin evlilikten doğan haklarının bir kısmından yararlanmalarını sağladı. 2003'te Massachusetts Yüksek Yargı Mahkemesi eşcinsel evliliğin o eyalet için anayasal bir

15 Haviland, W.A. (2000), *Human Evolution and Prehistory* (5. baskı, s. 348-368), Fort Worth, TX: Harcourt Brace.

hak olduğu kararına vardı.[16] Eşcinsel evliliklere karşı çıkanlar, evliliğin bir erkek ve bir kadından oluşması gerektiğini ve yalnızca karşı cinsler arasındaki ilişkinin normal olduğunu savunur. Öte yandan antropologlar, eşcinsel evliliklerin dünyanın değişik bölgelerinde çeşitli insan toplulukları arasında yaşandığını ve kimi yerlerde normal kabul edildiğini belgelemiştir. Eşcinsel davranış hayvan dünyasında da sık rastlanan bir durumdur.[17] İnsanlar ve diğer hayvanlar arasındaki temel farklılık, insan topluluklarının (tıpkı heteroseksüel davranış için de yaptıkları gibi) ilişkinin ne zaman, nerede, nasıl ve kiminle yapılmasının uygun ya da normal olduğunu belirlemeleridir.

Bu insanlar Vermont'un 2000 yılında aynı cinsiyetten kişilerin evliliğini yasallaştıran sivil birlik yasasını protesto ediyorlar.

Son örnek de ulus ve devlet kavramlarının birbirine karıştırılmasıdır. Bu kavramlar arasında ayrım yapılması gereklidir. Devletler, politik olarak örgütlenmiş ve uluslar arası tanınırlığı olan topraklardır. Uluslar ise aynı kökeni, dili ya da kültürel mirası paylaşan, toplumsal olarak örgütlenmiş insan gruplarıdır. Ancak özellikle Asya ve Afrika'da, ülkelerde politik açıdan karmaşa yaratılarak devlet ve ulusların birbiriyle aynı olmasına hiç dikkat edilmeden çeşitli ülkeler yaratılmıştır. 12. ve 16. konularda göreceğiniz gibi uluslar bölünerek devletler yaratılmış, devletler tek bir ulus tarafından yönetilmiş ve bir ulus diğer ulusların kaynaklarını ve insan gücünü kullanmıştır. Çoğu zaman diğer ulusların onayı alınmamış, hak ettikleri verilmemiştir. Bunun sonucunda bastırılmış uluslar topraklarını, kaynaklarını, kimliklerini savunmak zorunda bırakılmıştır. Günümüzde dünyada yaşanan silahlı çatışmaların çoğu bu türdendir ve yalnızca "kabile savaşı" ya da "terörizm" olarak adlandırılmamalıdır.

Diğer insan grupları ve onların yaşam tarzları hakkındaki bilgisizliğimiz ciddi sorunlar doğurmaktadır. 1961-1966 yılları arasındaki ABD'nin Japonya

16 Merin, Y. (2002), *Equality for Same-sex Couples: The legal recognition of gay partnerships in Europe and the US*, Chicago: University of Chicago Press.

17 Kirkpatrick, R.C. (2000), "The Evolution of Human Homosexual Behavior", Current Anthropology, 41, 384.

Büyükelçiliğini yapmış olan Edwin Reischauer şöyle der: "Eğitim, dış dünyayla ve öteki halklara karşı tutumlarımızla ilgili bilgi geliştirmemizi sağlayacak kadar hızlı ve doğru yönde ilerlemiyor. Oysa bu bilgi, dünya üzerinde insan yaşamının sürmesi için büyük önem taşır."[18] Reischauer'in yorumu bugün de geçerlidir ve antropoloji bu soruna bir çözüm olmak ister. Antropoloji, dünyada yaşayan insanları anlayabilmek için küreselleşme çağında hayatta kalmamızı sağlayacak temel becerilerden oluşan bir bakış açısı önerir.

18 Haviland, W.A (1997), *Cleansing your minds, or what should be doing to in introductory anthropology?*'dan alınmıştır.

Bölüm Özeti

İnsanlar, insanlık tarihi boyunca kim olduklarını, nereden geldiklerini ve davranışlarının nedenini bilme ihtiyacı duymuşlardır. Söylenceler ve efsaneler bu sorulara geleneksel yanıtlar vermişlerdir. Antropoloji, ortaya çıktığı 150 yıldan beri, insanların kendileri ve başkaları hakkında sordukları bu soruların yanıtlanmasında daha bilimsel bir yaklaşım sunmaktadır.

- Antropoloji insanın incelenmesidir. Antropologlar bilimsel bir yaklaşım kullanarak hem insan çeşitliliğini hem de hepimizin sahip olduğu benzerlikleri kavrayabilmek için nesnel bir anlayış geliştirmek isterler.
- Antropoloji başlıca dört alt alandan oluşur: fiziksel antropoloji, arkeoloji, dilbilimsel antropoloji ve kültürel antropoloji. Fiziksel antropoloji, insanı biyolojik bir organizma olarak inceler. Fiziksel antropologlar, insanın evrimsel gelişimini inceleyerek günümüz insan türü içindeki biyolojik farklılaşmayı mercek altında tutar. Adli antropoloji, uygulamalı fiziksel antropolojinin bir örneğidir. Arkeologlar, insan davranışını açıklamak amacıyla geçmiş kültürlere ait maddi kültür objeleri üzerinde çalışırlar. İnsan dillerini inceleyen dilbilimci antropolog ise bir dilin tanımlanması, dillerin tarihi ya da dillerin toplumsal ortamlarda nasıl kullanıldığıyla ilgilenir. Kültürel antropologlar ise insanı, kültür, yani insan gruplarının çoğu zaman farkında olmadan yaşamlarını düzenledikleri herkesçe kabul edilmiş kurallar aracılığıyla inceler. Tıbbi antropoloji ise gelişmekte olan bir uzmanlık alanıdır.

Antropolojinin bütün alt alanlarında, disiplinin kendine özgü araştırma yöntemlerini kullanarak sorun çözmeye uğraşan uygulamalı antropologlara rastlayabiliriz.

Kültürel antropologların bir kısmı etnograftır, bu kişiler katılımcı gözlem denen bir tür alan çalışması yürütürler. Bu bilim insanları, belirli bir kültür hakkında ayrıntılı ve yazılı (ya da görsel) kayıt tutarlar ve bu kayda etnograf denir. Bunun dışında etnolog denen kültürel antropologlar da kültürleri karşılaştırmalı ya da tarihsel bakış açılarıyla inceler ve genelde dinî ya da ekonomik uygulamalar gibi kültürün belirli bir boyutu üzerine odaklanırlar.

- Çağdaş bilimler arasında antropoloji, Avrupa dışındaki geleneksel kabile toplulukları üzerinde araştırmalar yürütmesi açısından ayrı bir yere sahiptir. Antropoloji, kullandığı bütünsel yöntemle, sosyal bilimler ve doğa bilimlerinden ayrılır. Bu yöntem geçmiş ve günümüzde bilinen bütün insan topluluklarında; insan biyolojisi, davranışı ve inançlarının bütün boyutlarını ayrıntılı bir biçimde inceleyerek insan çeşitliliğini açıklamak üzere geçerli kuramlar oluşturmaya uğraşır.
- Antropologlar insanlığın nesnel ve sistematik olarak incelenmesiyle ilgilenirler. Antropolog, hipotez geliştirerek, hipotezi test etmek için başka verileri kullanarak ve en sonunda bir takım kuramlara –güvenilir verilerle desteklenmiş açıklamalara– vararak diğer bilim adamlarının yöntemlerini kullanmış olur. Karşılaştırmalı yöntem, antropolojinin bütün alt alanlarında kullanılır. Antropologlar geçmiş ve günümüzdeki insanlar ve kültürler, birbiriyle ilişkili türler ve fosil grupları arasında kapsamlı karşılaştırmalar yaparlar.

Antropolojide insan bilimleri, sosyal bilimler ve doğa bilimleri; gerçek anlamda bir insan bilimi oluşturmak üzere bir araya gelirler. Antropolojinin diğer insan bilimleriyle bağlantısı, onun insanların inançlarına, değerlerine, dillerine, sanatlarına, yazılı ve sözlü edebiyatlarına ve hepsinin üzerinde farklı kültürlerde yaşama deneyimini aktarma çabasında görülebilir. Küreselleşme çağında, küresel köyümüzde bizimle birlikte yaşayan komşularımızı anlamanın bir ölüm kalım sorununa dönüştüğü bir zamanda, hem doğa hem de insan bilimi olarak antropolojinin, çağdaş dünyaya yapacağı önemli katkılar vardır.

Düşünme Soruları

1. Kişinin dünya üzerindeki yerini anlaması sorununu göz önünde bulunduracak olursanız bu bölümde bu sorunla ilgili nasıl bir bakış açısı kazandınız?

2. Bütünsel antropolojik bakış açısına göre insanların bir ayağı kültürde diğer ayağı doğadadır ve yaşamımızın gidişatını bu ikisinin etkileşimi belirler. Kendi yaşamınızdan bu görüşü destekleyecek örnekler verin.

3. Küreselleşme iki ucu keskin bir kılıç olarak tanımlanabilir. Küreselleşme nasıl aynı zamanda hem büyümeye hem de yıkıma yol açmaktadır?

4. Kitapta iki örgütlenme türü arasındaki bilimsel farklılıklar temel alınarak yapılan devlet ve ulus tanımları verilmiştir. Ancak bu ayrım, günlük dilde çoğu zaman kaybolur. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşmiş Milletler isimleri üzerinde düşünün.

5. Bu bölümdeki Biyokültürel Bağlantı kutusunda "beyin ölümü" konusundaki farklı kültürel bakış açıları verilmiştir. Özgün Çalışma kutusunda ise geleneksel Zulu şifacıları ve AIDS kurbanlarıyla başa çıkmada oynadıkları rol üzerine bir tartışmaya yer verilmiştir. Bu örnek, uygulamalı antropolojinin dünya üzerinde kültürlerarası sağlık konularıyla ilgili oynadığı rol hakkında size ne düşündürdü?

Anahtar Kavramlar

Antropoloji	Kültürel antropoloji
Öğreti	Kültüre bağlı
Etnografya	Küreselleşme
Uygulamalı antropoloji	Alan çalışması
Fiziksel antropoloji	Katılımcı gözlem
Moleküler antropoloji	Bütünsel bakış açısı
Paleoantropoloji	Bilgilendiriciler
Primat bilimi	Tıbbi antropoloji
Adli antropoloji	Gerçek
Arkeoloji	Hipotez
Dilbilimsel antropoloji	Kuram

Önerilen Okumalar

Bernard, H.R. (2002) *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches* (3rd ed), Walnut Creek, CA: Altamira Press.

Konuşma tarzında yazılmış ve örneklerle zenginleştirilmiş bu son derece yararlı kitap, 20 bölümden ve üç ana kısımdan oluşuyor: alan çalışmasına hazırlanmak, veri toplama ve veri çözümlemesi. Kitap; alan yazın tarama, araştırma deseni, görüşme, alan çalışması yönetimi, çok değişkenli analizler, araştırma ahlakı ve daha pek çok temel konuya değiniyor.

Bonvillain, N. (2000), *Language, Culture, and Communication: The Meaning of Messages* (3rd ed), Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Kültürel bağlamda dil ve iletişim üzerine güncel bir metin.

Erickson, P.A. & Murphy L.D. (2003), *A History of Anthropological Theory* (2nd ed), Peterborough, Ontario: Broadview Press.

Eski ve yeni arasındaki çizgiyi etkili bir şekilde çizen, antik çağlardan günümüze kadar uzanan bir inceleme. Bu baskıda feminist antropoloji, küreselleşme ve tıbbi antropoloji gibi yeni konularda da yazılar bulunuyor.

Fagan, B.M (1999). *Arceology: A Brief Introduction* (7th ed), New York: Longman

Bu kitap, alan incelemesi teknikleri, kazı ve materyal inceleme gibi arkeolojik kuram ve yöntem bilim konularında okurlara genel bir tanıtım yapıyor.

Jones, S., Martin R., & Pilbeam, D. (Eds.) (1992), *Cambridge Encyclopedia of Human Evolution*, New York: Cambridge University Press.

İnsan türüyle ilgili kapsamlı bir bilgi veren bu kitap, kalıtım, primat bilimi, fosil kanıtları, çağdaş çevrebilim, nüfus bilimi ve hastalıklara kadar çeşitli konulardan ayrıntılı bir şekilde söz ediyor. Her bölümün içinde, alandaki uzmanlardan biri tarafından yazılmış biyolojik antropolojinin bu alanıyla ilgili kapsamlı bir özet de yer alıyor. Dünyanın çeşitli bölgelerinden yetmişten fazla bilim adamı, bu ansiklopediye katkıda bulunmuş.

Peacock, J. L., (2002). *The Anthropological Lens: Harsh Light, Soft Focus*, New York: Cambridge University Press.

Bu canlı ve yenilikçi kitap okuyucuya, kültürel antropologların üstlendiği etkinliklerin çeşitliliğini aktarırken bir yandan da bu disiplini bir arada tutan temaları ortaya koyuyor. İkinci baskıya, küreselleşme, cinsiyet ve post modernizm gibi konular eklenmiş.

İKİNCİ BÖLÜM

Kültürün Özellikleri

Kültür Konusu

Başımızı çevirdiğimiz her yerde kültüre rastlarız. Kültürün en gözle görünür dışavurumlarından biri de kendini süsleme, yani insan gruplarının giyinişleri, saç şekilleri ve bedenlerini değişik şekillerde süslemeleridir. Bireysel bir tarz olmaktan öte böylesi paylaşılan görsel dışavurumların işlevi grup kimliğini vurgulamak, kimin grubun içinde kimin dışında olduğunu göstermektir. Kudüs'ün batısındaki duvarın önünde çekilmiş bu resim, değişik dinsel/kültürel gruba ait insanları gösterir. Bu eski kutsal şehir, her biri için sembolik bir anlam taşır ve üzerlerindeki giysiler her birinin olası bakış açısı ve davranışını ortaya koyar. Bu durum son derece yararlıdır çünkü hayatta kalabilmek için kişiler birbirini tanımalıdır.

1 Kültür Nedir?

Kültür, kişilerin davranışları hakkında bize bilgi veren ve bu davranışlarda yansımasını bulan soyut görüşler, değerler ve dünyaya dönük algılardan oluşur. Kültür, bir toplumun üyeleri tarafından paylaşılır ve o toplumun üyeleri tarafından anlaşılır davranışlar üretir. Kültürler bize biyolojik olarak atalarımızdan miras kalmamıştır; kültür öğrenilir ve kültürün bütün değişik parçaları bütünleşmiş bir biçimde işlev görür.

2 Kültür Nasıl İncelenir?

Antropologlar da tıpkı çocuklar gibi, kültürü deneyimleyerek, o kültürün kurallarına göre yaşayanlarla konuşarak bir kültürü inceler. Antropologların çocuklara göre çok daha az zamanı vardır ancak bu çabaları gayet sistemlidir. Antropologlar, dikkatli gözlemler yaparak ve kültürlerinin farklı boyutları hakkında bilgili kişilerle konuşarak, incelenen toplumdaki insan davranışlarına yön veren gizli toplumsal kuralları ve dünya görüşünü ortaya çıkarmaya çalışırlar.

3 Kültürler Neden Vardır?

Her kültür, insanların karşılaştıkları sorunları çözmeye yardımcı olacak düşünce ve eylemler için bir kılavuz niteliğindedir. Devam edebilmesi için kültür, o kültüre göre yaşayanların temel gereksinimlerini karşılayabilmeli ve topluluğun üyelerinin düzen içinde yaşamasını sağlayabilmelidir. Böylece bir kültür, bireylerin kişisel çıkarları ve bütünsel olarak toplumun ihtiyaçları arasında bir denge kurmalıdır. Bunlara ek olarak kültür, yeni koşullara uyum sağlamak ya da var olan koşullara dönük algıları değiştirmek için bir değişme kapasitesine de sahip olmalıdır.

Antropoloji öğrencileri, her biri kendine özgü siyasi, ekonomik, dinî sitemler olan insan topluluklarının sonsuz çeşitliliği üzerinde çalışmak zorundadır. Ancak farklılıklara rağmen tüm toplumlarda ortak olan bir özellik vardır: Her toplum hayatta kalmak ve refah içinde yaşamak için işbirliği içerisinde olan insanlar topluluğudur. Bu amaca ulaşmak için her birey toplum içinde daha önceden kestirilebilecek davranış modelleri geliştirmek zorundadır. Aksi takdirde birey, herhangi bir durumda diğerlerinin nasıl davranacağını bilemezse grup hayatı ve işbirliği ortamı oluşturmak söz konusu olamaz. İşte kültür, insan davranışlarına sınırlar koyar ve hayatı önceden kestirilebilir bir yola oturtur.

Kültür Kavramı

Kültür kavramı antropologlar tarafından ilk defa, 19. yüzyılın sonlarında geliştirildi. İlk açık ve kapsamlı tanımlama İngiliz antropolog Sir Edward Burnett Tylor'a aittir. Tylor, 1871'deki yazılarında kültürü, "kişinin, toplumun bir üyesi olarak kazandığı bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, âdet, gelenek, alışkanlık ve yeteneklerin karmaşık bütünü" olarak tanımlar. Tylor'ın döneminden beri kültür tanımları hızla çoğalmış ve çeşitlenmiştir. 1950'lerde Kuzey Amerikalı antropologlar A.L.Kroeber ve Clyde Kluckhohn birlikte bir akademik alanyazın taraması yaptılar ve yüze yakın kültür tanımına ulaştılar. Yakın dönemde yapılan tanımlar, gerçek davranışla bu davranışın ardında yatan soyut değerler, inançlar ve algılar dünyasını birbirinden ayırma eğilimindedir. Başka bir şekilde, kültür gözlenebilir bir davranıştan çok daha derinlerdedir. Kültür, bir toplumun ortaklaşa sahip olduğu ve üyelerine yaydığı, davranışa yansıyan, o davranışı yaratan ve yorumlamada kullanılan görüşler, değerler ve algılardır.

Kültürün Özellikleri

Geçmiş ve günümüzdeki pek çok kültürü karşılaştıran antropologlar, bütün kültürlerin paylaştığı bazı temel özellikler olduğu sonucuna varmışlardır. Bunları incelemek, kültürün önemini ve işlevini anlamamızı kolaylaştıracaktır.

kültür: Bir toplumun paylaştığı ve üyelerine yaydığı görüşler, değerler ve algılardır; bu görüş, değer ve algılar, davranışı yorumlamada kullanılır ve davranışa da yansır.

Kültür Paylaşılır

Kültür, paylaşılan görüşler, değerler ve davranışların ölçütüdür; bireyin eylemlerini gruplar için anlaşılır kılan ortak belirleyicidir. İnsanlar ortak bir kültürü paylaştığı için belirli koşullarda diğerlerinin nasıl davranacaklarını ve davranışlara nasıl karşılık verebileceklerini kestirebilirler. Farklı kültürlere ait insan grupları, örneğin terk edilmiş bir adada zaman içerisinde yalnız bırakılmış bir grup insan, kendine özgü bir **toplum** oluşturabilir. Hayatta kalmak gibi ortak bir çıkar etrafında toplanabilir, birlikte çalışmak ve yaşamak için teknikler geliştirebilirler. Ancak grup üyeleri adadan kurtulduktan sonra bu grup dağılacak ve her biri kendi kimliğine ve kültürel geçmişine geri dönecektir. Bu grup yalnızca zaman içinde oluşmuş bir kitledir, kültürel bir varlık olmamıştır. Toplum, ortak bir yaşam alanını, dili ve kültürü paylaşan, hayatta kalmak için ortaklaşa çaba gösteren insan grubu olarak tanımlanır. İnsanların birbirlerine bağımlılık şekli aile ilişkilerinde, ekonomik, iletişim ve savunma sistemlerinde görülebilir. Bunun ötesinde toplumun üyeleri, ortak bir grup kimliği duygusuyla da birbirine bağlıdır.

Kültür ve toplum birbiriyle yakından ilişkili iki kavramdır ve antropologlar her ikisiyle de ilgilenir. Daha açık bir ifadeyle, toplum olmadan kültür olamayacağı gibi kültürsüz bir insan toplumu da olamaz. Bu tanım bütün hayvan türleri için geçerli değildir. Örneğin, karıncalar ve arılar, açıkça bir sosyal örgütlenme düzeyi gösterirler ancak bu içgüdüsel davranış, bir kültür değildir. Bundan dolayı kültürel davranış gösteren hayvan toplumlarının bulunup bulunmadığı sorusuna kısaca değinilecektir.

Toplumun tüm üyeleri tarafından paylaşılmasına rağmen kültür, tek biçimlilik göstermeyebilir. Herhangi iki insan paylaştıkları kültürün özelliklerini tamamen paylaşmayabilir, bazı farklılıklar gösterebilirler. En azından bir insan toplumunda erkek ve kadının rolleri arasında farklılık vardır. Bu fark, kadının doğurma gibi ayırt edici biyolojik bir niteliğinin yanı sıra erkek ve kadın anatomisindeki belirgin ayrılığa dayanır. Bütün kültürler cinsel farklılıkları açıklayarak ve bunlara karşı ne yapılacağını belirleyerek bu farklılıklara anlam vermeye çalışırlar. Hatta bütün kültürler, farklılıkların ortaya çı-

toplum: Ortak bir yaşam alanına, dile ve kültüre sahip, hayatta kalmak için ortak bir çaba gösteren örgütlenmiş bir grup ya da birbirine bağımlı insanlardan oluşan gruplar.

kardığı bu iki insan türünün birbirleriyle ve dış dünyayla nasıl bir ilişki geliştirmesi gerektiğini de belirler. Her bir kültür, bunu kendine özgü yöntemlerle yaptığından dolayı, toplumdan topluma büyük farklılaşmalar oluşmaktadır. Antropologlar, bir kültürde iki cinsiyet arasındaki biyolojik farklara dayalı olguları ve ayrıntıları belirtmek üzere "toplumsal cinsiyet" (*gender*) kavramını kullanır.

ABD'de Avrupa Amerikalı kültür, yeni doğan bebeklerin dişi ya da erkek olduğunu belli eden bir cinsel kimlik edinmesini gerektirir. Ancak her yıl çok sayıda bebek, cinsel organları kültürel beklentilere uygun olmayan biçimde dünyaya gelmektedir. Toplumca tanınan iki cinsiyet bulunduğu için ilk tepki genç bedenleri kültürel gereklere uydurmak üzere ameliyat etmek olmaktadır. Çoğu zaman, ameliyatı kolay olduğu için erkek cinsel organı tercih edilmektedir. Bu durum ikiden fazla cinsiyetin tanındığı ve toplumca kabul gördüğü yerli Amerikan kültürlerinin çoğuna ters düşen bir anlayıştır.

Biyolojik cinsiyet (*sex*) ve toplumsal cinsiyet (*gender*) kavramları arasındaki fark önemlidir. Toplumsal cinsiyet farklılıkları, yaklaşık 2.5 milyon yıllık insan kültürü kadar eskidir ve ilk erkek ile ilk kadın arasındaki biyolojik farklılıklardan kaynaklanır. Günümüz kadın ve erkeğiyle karşılaştırıldığında, eski çağlarda biyolojik cinsiyet farklılıkları ve vücut büyüklüğü çok daha fazlaydı. İnsana en yakın türler olan şempanze ve gorillerde, erkekler dişilere göre çok daha büyüktür. Fakat geçtiğimiz yüzyılda evdeki ve işyerindeki teknolojik gelişmeler, dünya üzerindeki pek çok toplumda biyolojik farklılıkların kültürel öneminin azalmasına neden olmuştur. Bundan ötürü, doğrudan üremeyle ilişkili cinsiyet farklılıkların dışında, toplumsal cinsiyet rollerinin altında yatan biyolojik temeller, modern sanayi toplumlarında büyük oranda kaybolmuştur. Ancak bütün kültürlerde biyolojiden kaynaklanan az ya da çok bir rol farklılaşması görülür.

toplumsal cinsiyet: Cinsiyetler arasındaki biyolojik farklılıklara yüklenmiş kültürel ayrıntılar ve anlamlar.

Bu gelişmelere karşın, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında kadınların erkeklerin isteklerine sorgusuz boyun eğmesinin beklendiği Batılı (Avrupalı ve Avrupa kökenli) toplumlarda, yaşamları Taş Çağı insanlarına benzeyen günümüz avcı-toplayıcı toplumlarına göre, kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet farklılıkları arasında uçurum vardı. Yiyecek toplayıcı toplumlarda erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkiler eşitlikçidir, üstlendikleri sorumluluklar benzer olmamakla birlikte, yapılan görev dağılımı oldukça esnektir. Başka bir deyişle, pek çok kişi tarafından insan biyolojisinden kaynaklandığı düşünülen günümüz Kuzey Amerika ve diğer Batılı toplumların erkek ve kadın davranışları arasındaki farklılıklar, aslında biyolojiden kaynaklanmaz. Bu davranışlar zamanla bugünkü şekillerini almışlardır.

Toplumsal cinsiyete bağlı olarak ortaya çıkan kültürel farkın yanı sıra yaş da önemli bir farklılık ve değişim birimidir. Hiçbir toplumda ne çocukların ne de yetişkinlerin birbirleri gibi davranmaları beklenemez. Peki ama çocuk kimdir, yetişkin kimdir? Yaş kaynaklı farklılıklar doğal olmakla beraber, kültür insan yaşamının değişik evrelerine kendi anlamını ve zaman çizelgesini yükler. Örneğin Kuzey Amerika'da bireyler 18 yaşına basana kadar yetişkin olarak kabul edilmezler, pek çok kültürde ise yetişkinlik daha erken, örneğin 12 yaş civarında başlayabilir. Bunun anlamı, yetişkinlik kavramının yaştan çok, önceden belirlenmiş bazı örflerle ilgili olduğudur. Yaş ve cinsiyet farklılığının yanı sıra toplumlarda alt gruplar arasında da kültürel farklılıklar olabilir. Bu alt gruplar, karmaşık bir iş bölümünün olduğu toplumlarda bazı meslek grupları; sınıflı bir toplumdaki toplumsal sınıflar ya da bazı toplumlarda etnik gruplar olabilir. Bir toplumdaki alt gruplar hem kendi davranış standartlarına göre hareket eder hem de toplumun geri kalanıyla bazı ortak standartları paylaşırsa bu noktada **alt kültürlerden** söz edebiliriz. Burada dikkat edilmesi gereken, alt kültür sözcüğünün kültür sözcüğüne göre daha düşük bir düzey anlamında kullanılmadığıdır.

Amish toplulukları Kuzey Amerika'daki alt kültürlere verilecek örneklerden biridir.[1] Amishler **etnik bir gruptur**, yani kendilerini ortak bir köken, dil,

alt kültür: Daha geniş bir toplumun içindeki bir grubun uyduğu, kendine özgü standartlar ve davranış kalıpları bütünü.

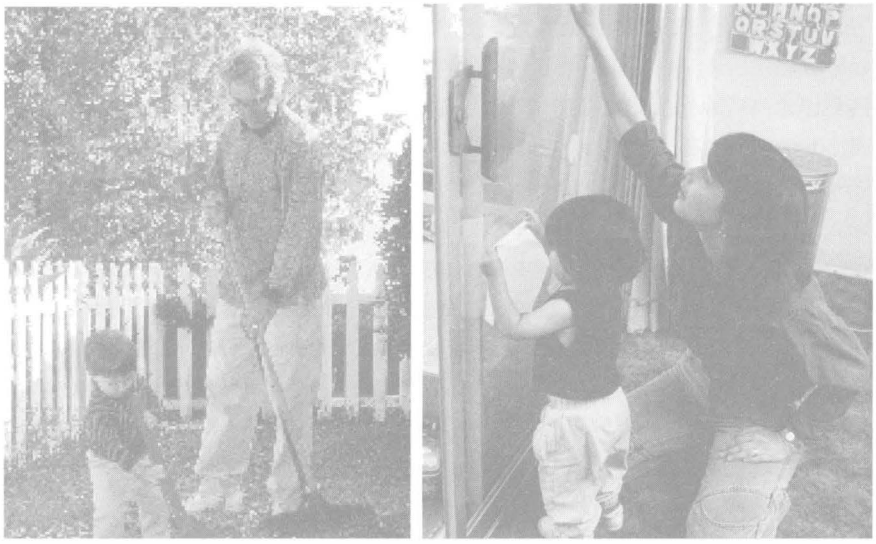
[1] Hostetler, J. & Huntington, G. (1971), *Children in Amish Society,* New York: Holt, Rinehart and Winston.

gelenekler ve geleneksel inançlar gibi kültürel özelliklere sahip bir grup olarak tanımlayan insanlardır. Amishler 16. yüzyılda Avrupa'yı kasıp kavuran Hristiyan Protestan ayaklanmaları sırasında Orta Avrupa'da ortaya çıkmışlardır. Günümüzde sayıları yaklaşık 100.000 olan bu grup, ağırlıklı olarak ABD'de Pennsylvania, Ohio, İllinois ve Kanada'da Ontario eyaletinde yaşar. Amishler, barışçı, köyde yaşayan ve yaşamlarını geleneksel aşırı muhafazakâr dinlerine göre sürdüren ve kendi inançlarını paylaşmayanlarla evliliği yasaklayan kişilerdir. Kendi aralarında Pennsylvania Felemenkçesi denen bir Alman diyalektiyle konuşurlar. Dinî konularda Almancayı kullanırlar ancak çocukları okulda İngilizce öğrenir. Sadelik, çalışkanlık ve komşu dayanışması gibi değerlere önem verirler. Sade giysiler giyer, ulaşımda ve tarımda at kullanırlar. Amishler aynı **etnik kökeni** paylaşır. Yunanca "ulus" anlamına gelen *ethnikos*'dan gelen bu sözcük, "gelenek" anlamına gelen *ethnos* sözcüğüyle de ilişkilidir ve etnik bir grup tarafından paylaşılan kültürel görüşleri ifade eder.

Amish eğitiminin hedefi Amish değerlerinin yanı sıra gençlere okuma, yazma ve aritmetik öğretmektir. Topluluktaki yetişkinler, dünyevi bilgiyi ve okulların devlete faydalı vatandaşlar yetiştirmesi gerektiği görüşünü reddeder. Çocuklarını normal devlet okuluna göndermeye karşı çıkan Amishler, eğitimin evin yakınında ve Amish değerlerini benimsemiş öğretmenler tarafından gerçekleşmesini isterler. Amishlerin ana akım kültürün ölçütlerine uymamakta direnmesi, sık sık devlet yetkilileriyle hem yasal hem de kişisel çatışmalar yaşamalarına neden olmuştur. Uygulanan baskılar sonucunda yasalara az da olsa uyum sağlayabilmek için çocuklara ilköğretim düzeyinin üstüne "mesleki eğitim" vermeye de başlamışlardır. Buna karşın okullarının denetimini kendileri üstlenmiş ve yaşamlarını aynı şekilde devam ettirmişlerdir. Çevrelerini kuşatan egemen Kuzey Amerikan kültürüne her zamankinden daha az güvenmekte ve Amish olmayan insanlarla mümkün olan en az düzeyde iletişim kurmaktadırlar.

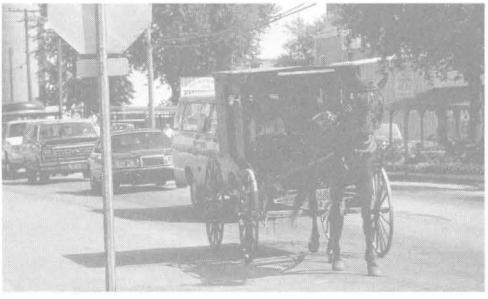
etnik grup: Kendilerini ortak bir ata, köken, dil, gelenekler ve geleneksel inançlar gibi çeşitli kültürel özelliklere sahip bir grup olarak tanımlayan ve bunu ilan eden insanlar.

etnik köken: Yunanca "ulus" anlamına gelen *ethnikos*'dan gelen bu sözcük, "gelenek" anlamına gelen *ethnos* sözcüğüyle de ilişkilidir ve etnik bir grup tarafından paylaşılan kültürel görüşlerin dışavurumudur.

Görsel Karşıtlık: Bütün insan toplumlarında çocukların oynadığı oyunlar bilinçli ya da bilinçsiz toplumsal cinsiyet rollerini öğretmek için kullanılır.

Amishler, bir alt kültürün, parçası olduğu daha büyük bir kültür tarafından nasıl ele alındığına dönük bir örnektir. Farklı olmalarına karşın, Amishler de diğer Kuzey Amerikalıların saygı gösterdiği bir takım değerleri benimsemiştir: tutumluluk, çalışkanlık, bağımsızlık, yakın aile ilişkileri. Bu gruba, diğer gruplara göre daha fazla hoşgörü tanınmasının nedeni Amishlerin de "beyaz" Avrupalı olmasındandır; baskın ana akım toplumu oluşturan bireylerle aynı "ırktan"dırlar. İnsanlara uygulandığında hiçbir geçerliğinin olmadığı ortaya konmuş olmasına rağmen, ırk kavramı hâlâ güçlü bir toplumsal sınıflama yöntemi olarak kullanılmaktadır. Egemen toplumun üyelerinden ırksal yönden farklı olarak kabul edilen Amerikalı Kızılderililere gösterilen hoşgörü eksikliği de bu olguya verilebilecek bir örnektir.

Amishler sanayileşmiş Kuzey Amerika toplumunun göbeğinde kendi geleneksel tarım temelli yaşamlarına sadık kalmıştır. Kendi okullarında çocuklarına Amish toplumunun değerlerini öğreterek, mekanik araç ve gereçleri kullanmayı yasaklayarak, kendi sade giysileri içinde dolaşarak kendi özel kimliklerini korumayı amaçlamaktadırlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarda alt kültürlerin değişik biçimlerde ortaya çıkabileceğinden söz ettik. Örneğin Amish alt kültürü, Avrupalı göçmenlerin daha büyük bir toplum içinde ortak bir hedef doğrultusunda birbirleriyle kurdukları iletişim ve etkileşimden doğmuştur. Kuzey Amerikalı Kızılderili alt kültürü ise bir zamanlar bağımsızken, Avrupalı yerleşimciler tarafından sömürgeleştirilmiş ve ABD ile Kanada hükümetleri tarafından zorla kontrol altına alınmış kültürel gruplardan oluştur. Bütün Amerikalı Kızılderili gruplar sömürgeleşmeden ötürü büyük bir değişim yaşamışsa da bu grupların çoğu, çevrelerindeki Avrupa-Amerika kültüründen çok farklı olan kendi geleneklerine sarılmıştır. Bu nedenle bazen alt kültürle farklı bir kültürü birbirinden ayırmak çok zordur. Bu açıdan alt kültür ve kültür bir yelpazenin iki ayrı ucunu temsil eder ve aralarındaki gri bölgenin sınırlarını kesin olarak çizmek mümkün değildir.

Uygulamalı Antropoloji

Apaçi Yerlileri İçin Yeni Evler

ABD, dünyadaki diğer sanayileşmiş ülkeler gibi birbirinden az ya da çok farklı alt kültürler içerir. Belirli bir alt kültürün standartlarına göre yaşayanlar en yakın ilişkileri kendi içlerinde kurarlar, dünyayı algılama biçimlerinin doğruluğu konusunda birbirlerine güvence verirler ve bütün dünyayı kendi kültürleri çerçevesinden görürler. Bu nedenle antropologlar kültürel farklılıkları anlama yöntemleriyle genellikle farklı kültürel geleneklere sahip insanların etkileşimini gerektiren durumlarda ara bulucu olarak çalışırlar.

Örneğin George S. Esber, Jr., antropolojide yüksek lisans yaparken Apaçiler için yeni bir yaşam alanı tasarlama projesinde mimarlar ve Apaçi Kızılderililerileriyle birlikte çalıştı.[a] Mimarlar mekân kullanımında kültürel farklılıkların var olduğu bilinciyle işe başladıysalar da yerlilerden nasıl bilgi alacaklarını bilemiyorlardı. Apaçiler kendi gereksinimle-

[a] Esber, G. (1987), "Designing Apache houses with Apaches", In R. M. Wulff & S.J. Fiske (Eds.), *Anthropological Praxis: Translating Knowledge into Action*, Boulder, CO: Westview.

rinin bilincinde değildi çünkü gereksinimler genellikle bilinçsiz davranış kalıpları üzerinde temelleniyordu. Ayrıca davranış kalıplarının dışa vurulabileceği görüşü, yerlilere çok yabancıydı.

Esber'in görevi, alan çalışması yaparak ve yazılı kayıtları inceleyerek Apaçilerin barınma gereksinimleriyle ilgili veri elde edene kadar kadar mimarları beklemeye ikna etmekti. Aynı zamanda bu süre içinde Apaçilerin, günlük yaşamları gibi özel bir konu hakkında bilgi toplamaya gelen bir yabancıya karşı duydukları kaygıların da üstesinden gelebilmeliydi. Bunları başardıktan sonra, Esber mimarlara yaşam alanı tasarlama üzerinde büyük etkisi olacak Apaçi yaşamıyla ilgili ayrıntıları aktarabildi. Aynı zamanda bulgularını Apaçilerle paylaşarak onların da kendi gereksinimlerine dönük bilinçlerini arttırdı.

Esber'in çalışmalarının sonucunda, Apaçiler 1981'de kendi katılımlarıyla ve kendi gereksinimleri için tasarlanan evlere taşındılar. Apaçilerin sosyal bir ortama doğrudan dalmaktansa yavaşça karışma alışkanlıkları özellikle dikkate alındı. Apaçi görgü kurallarına göre herkes birbirinin gözü önünde olmalı, böylece uzaktan bile başkalarının davranışlarını görüp ona uygun davranış göstermelidir. Bu da geniş ve açık bir alan gerektirir. Ayrıca ev sahibi, sosyal ilişkinin başlangıcında misafirlerine yiyecek ikram etmelidir. Bu nedenle yemek pişirme ve yeme bölümleri, oturma bölümünden ayrılmamalıdır. Orta sınıf Anglo mutfak araç gereçleri bu ortama uymaz çünkü büyük miktarda yemek yapmak için büyük tencere ve tavalar gereklidir, bu da büyük dolaplar ve lavabo demektir. Bunlar göz önünde tutularak uzun yıllardır süregelen yerli geleneklerine uygun düşen yeni evler yapılmış oldu.

Bu durum, iki ya da daha fazla etnik grubun ya da ulusun tek bir devlet sınırları içinde birlikte yaşadığı ancak kendi kültürel farklılıklarını koruduğu çoklu-etnik ya da çoğulcu toplum konularını doğurmuştur. Politik açıdan merkezi devletlerin ilk ortaya çıkışı 5000 yıl öncesine dayandı-

çoğulcu toplum: İki ya da daha fazla etnik grubun ya da ulusun, tek bir devletin sınırları içinde birlikte yaşadığı ancak kendi kültürel farklılıklarını koruduğu bir toplum.

Çoğulcu toplumların sorunsuz biçimde sürmesini sağlamanın zorlukları Rusya Federasyonu'ndan bağımsız olmak isteyen Çeçenistan'daki ayaklanmalarda kendini göstermektedir.

ğına göre çoğulcu toplumlar bundan daha eski olamaz. Devletin doğmasıyla daha önceden bağımsız olan iki ya da daha fazla toplumu politik açıdan birleştirmek mümkün olmuştur. Bu toplumlar kendi kültürlerini de beraberlerinde getirdiği için, bir toplum-bir kültür denklemini aşan çok daha karmaşık yapılar ortaya çıkmıştır. Günümüzde çok yaygın olan çoğulcu toplumların (Şekil 2.1) hepsi, aynı sorunu yaşamaktadır: kültürel çeşitliliklerinin derecesine göre her biri birbirinden az ya da çok farklı kurallar çerçevesinde yaşayan gruplardan oluşur. Toplumsal yaşam, kestirilebilir davranışı gerektirdiğinden, alt gruplardan birine ait bir üyenin, diğer grupların üyelerinin kurallarını doğru olarak yorumlaması ve anlaması zor olabilir. Bu gibi durumlar Wall Street Journal'in 13 Mayıs 1983 tarihli sayısında aktarılan olay gibi yanlış anlamalara yol açabilir:

Salt Lake City-Polis olayı kültürler arası bir yanlış anlama olarak nitelendirdi. Adam, üzerinde satılık ilanı bulunan Shetland midilliyi göstererek satın almak istediğini söyledi. Sahibi, hayvanı ne yapacağını sordu. Adam, "Oğlumun doğum günü için" diye cevapladı; pazarlık yapıldı ve alışveriş sona erdi.

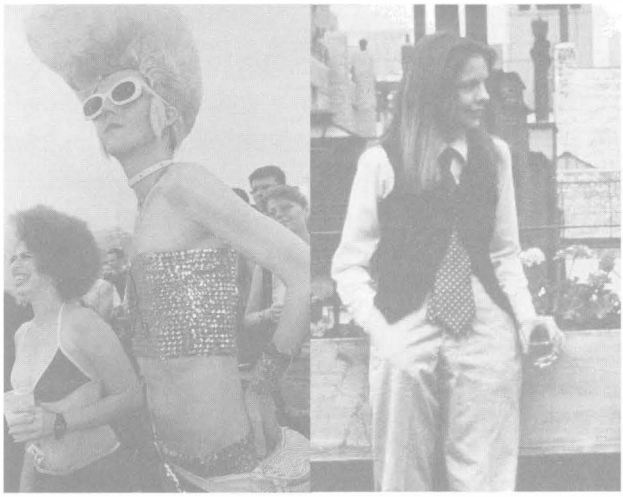
Bunun üzerine alıcı, midilliyi sopayla vurarak öldürdü ve cesedi arabasına yerleştirip hızla oradan uzaklaştı. Dehşete kapılan satıcı, polis çağırdı ve alıcının arabasını takip etti. Alıcının evinde gerçekten yeni başlayan bir doğum günü partisi vardı. Zavallı midilli sıkıca bağlanmış büyük bir ocakta pişiriliyordu. "Biz midilliye binmeyiz onu yeriz" diye durumu açıkladı, Tonga'dan (Büyük Okyanus'ta bir ada) henüz göç etmiş olan yabancı...

Şekil 2.1
Haritada eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin en büyük ve en önemli bölümü olan Rusya Federasyonu'ndaki bazı etnik grupları görüyorsunuz. Genel kanının tersine, SSCB'nin çöküşünden bu yana patlak vermiş olan etnik çatışmalar, etnik kökenin çatışma yaratıcı özelliğinden değil; Stalin'in bir yandan etnik kökeni vurgulayıp bir yandan dışavurumunu engellemesi ve insanları kendi topraklarından koparıp yeni yerlere yerleşmeye zorlamasından kaynaklanır.

Ne yazık ki çoğulcu toplumdaki bir alt grubun, diğer grup üyelerinin ölçütlerini anlamakta zorlanması, bazen yanlış anlamanın ötesine geçip öfke ve şiddet boyutuna ulaşabilir. Bunun bir örneği de çoğulcu bir toplum olan Guatemala'dır. Guatemala hükümeti yerli Maya halkına güvenmeyip bu nüfus üzerine kanlı saldırılarda bulunmuştur.

Her kültürde kendine özgü kişisel tavırları yüzünden "tuhaf", "çılgın" ya da "kaçık" olarak nitelendirilen insanlar vardır. Davranışları kabul edi-

Görsel Karşıtlık: ABD'de bir erkeğin kadın gibi giyinmesi anormal bir davranış olarak kabul edilse de bazı kültürlerde son derece normal görülür. Kültür yalnızca neyin normal neyin anormal olduğunu tanımlamakla kalmaz, bu tanımlar zaman içinde de değişir. ABD'de karşı cinsin giysilerini giyenlerle hala dalga geçilse ve bu kişiler hor görülse de günümüzde Kuzey Amerika'da kadınlar oldukça yaygın olarak erkek giysileri giymekte ve bu durum tuhaf karşılanmamaktadır.

lebilir ölçütlerin çok dışında oldukları için, toplum bu tip insanları onaylamaz. Bu tuhaf davranışlar daha da artarsa er geç bu insanlar grup etkinliklerinden dışlanır. Dışlama hareketi, "sapkın davranış" olarak tanımlanan davranışı, grup dışında tutmaya yarar. İlginç olan, bir toplumda sapkın davranış olarak kabul edilenin, bir diğerinde öyle olmayabileceğidir. Pek çok Kızılderili toplumunda bazı insanların, karşı cinsin rolünü üstlenmesine izin verilir. Örneğin bir erkek kadın gibi giyinip, kadınsı davranışlar gösterebilir; benzer şekilde bir kadının da erkek gibi giyinip erkeksi bir yaşam sürmesine izin verilir. Gerçekte bu toplumlarda dört farklı toplumsal cinsiyet bulunur: erkeksi erkek, kadınsı erkek, kadınsı kadın ve erkeksi kadın. Erkeksi kadın ve kadınsı erkekler toplum içinde hem kabul hem de saygı görürler.

Kültür Öğrenilir

"Kültür biyolojik olarak kalıtım yoluyla aktarılmaz, öğrenilir", der antropolog Ralph Linton ve bunu insanlığın "toplumsal kalıtımı" olarak adlandırır. Kişi, kültürü içinde büyüyerek öğrenir ve kültürün bir nesilden diğerine aktarılması sürecine **kültürlenme** denir.

kültürlenme: Bir toplumun kültürünün bir nesilden diğerine aktarılması ve bireylerin toplumun üyesi haline dönüşmesi.

Hayvanların çoğu gerek duydukları zaman yer ve içer. Bununla birlikte insanlar yeme ve içme işlemlerini kültürlerinin ön gördüğü zamanlarda yerine getiriler ve bu zaman yaklaştıkça kendilerini aç hissederler. Bu yeme zamanları, yemek hazırlama biçimi ve yeri kültürden kültüre değişir. Hatta, yiyecek, yalnızca besin gereksinimlerini karşılamak amacıyla da kullanılmaz. Örneğin, törenlerde ve dinî etkinliklerde olduğu gibi yiyecek, "verme ve alma, işbirliği, paylaşma gibi ilişkileri geliştirmek ve duygu bağı kurmak için kullanılır."[2]

Kültürlenme yoluyla insanlar, yiyecek, uyku, korunma, arkadaşlık, kendini savunma ve cinsellik gibi biyolojik gereksinimlerin doyumunun toplumsal açıdan uygun yolunu öğrenir. Gereksinimlerin kendisi değil, nasıl doyurulacakları öğrenilir. Her kültür, bu gereksinimlerin nasıl karşılanacağını kendisi belirler. Örneğin Kuzey Amerikalı bir insanın rahat bir uyku anlayışı, bir Japon'un rahat uyku anlayışından çok farklı olabilir.

Öğrenilmiş olan davranışlar, memelilerin çoğu tarafından bir dereceye kadar sergilenir. Bazı türlerin temel düzeyde bir kültüre sahip olduğu bile söylenebilir; bazı memeli toplulukları tıpkı insanlar gibi belirli davranış kalıplarını paylaşır, bir önceki nesil bunu sonraki nesillere aktarır ve başka yerlerde yaşayan topluluklardan farklılık gösterirler. Örneğin Elizabeth Marshall Thomas, Güney Afrika'da Kalahari Çölü'nde yaşayan aslanlar arasında bir davranış kalıbı belirlemiştir; bu davranış bölgede yaşayan yerlilerle olan etkileşimi düzenler ve sonraki nesillere aktarılır.[3] Thomas, değişen yeni koşullara göre Kalahari aslan kültürünün 30 yıllık süre içinde nasıl değiştiğini de göstermiştir. Ancak bütün öğrenilen davranışların kültür anlamına gelmediğine dikkat etmek gerekir. Örneğin, bir güvercin bazı numaralar öğrenebilir ancak bu davranış tepkiseldir; kültürlenmenin değil, tekrarlanmış bir eğitimle koşullanmanın bir sonucudur.

Diğer primatlar arasında da kültürel davranış örneklerine rastlanır. Örneğin, bir şempanze ağaç dalını soyup incelterek kurtçukların deliklerinden çıkartılmasını sağlayacak bir araç yapabilmektedir. Genç şempanzelerin büyüklerini izleyerek öğrendiği bu tarz bir araç yapımı, yakın zamana kadar sadece insana özgü olduğu düşünülen kültürel davranışın bir biçimidir. Ja-

2 Caroulis, J. (1996), *Food for Thought,* Pennsylvania Gazete, 95 (3), 16.

3 Thomas, E.M. (1994), *The Tribe of the Tiger* (s. 109-186), New York: Simon & Schuster.

ponya'da tatlı patatesleri yemeden önce yıkamanın yararlarını gören makak maymunları, bu davranışı sonraki nesile de aktarmışlardır. Burada ilginç olan, belirli bir primat türünde, bir grubun kültürünün tıpkı insanlarda olduğu gibi başka bir grubun kültüründen farklılık göstermesidir. Hayvanat bahçesinde ya da doğada yaşayan primatların, özellikle de maymunların insana yakın düzeyde bir zekaya sahip olduğu, sesleri betimsel amaçlı kullandığı, diğer grup üyelerinin amaçları ve hedeflerinin bilincinde olduğu, karşısındakini kandırmak için taktikler kullandığı, insanlarla ve başkalarıyla iletişim kurarken simgeler kullandığı, bilim adamlarınca keşfedilmiştir.[4]

Maymunlar ve insanlar arasındaki biyolojik benzerliği göz önüne aldığımızda başka açılardan da bize benzemeleri bizi şaşırtmamalıdır. Gerçekte, maymunlar ve insanlar arasındaki farklılıklar bir tür değil, derece farkı olarak kabul edilmelidir (derece de büyük farklılık anlamına gelir). Bu bilgi, insanlar ve hayvanlar arasında kapanması imkansız bir fark olduğu görüşüne inanan Batı kültürlerince kolay benimsenmemiştir ve önyargılar hâlâ aşılamamıştır. Hatta araştırma laboratuarlarında insanların primatlara nasıl davrandığını gördüğümüzde bu bilginin ahlaki yansımalarıyla birlikte pek de kabul görmediğini söyleyebiliriz.

Kültür Simgelere Dayalıdır

İnsan davranışının çoğu işaretler, sesler, amblemler ve başka bir şeyi anlamlı bir biçimde yansıtan simgelerle ortaya konur. Şeyler ve onların temsil ettikleri arasında kalıtsal ya da gerekli bir ilişki bulunmadığı için simgeler keyfidir. Simgeler, ancak insanlar bu simgelerin iletişim içindeki kullanımları konusunda hemfikir olduğu zaman anlam kazanırlar. Aslında ulusal bayrak, nikah yüzüğü ve para gibi bazı simgeler; toplumsal hayattan, dine, politikaya ve ekonomiye kadar, kültürün tüm boyutlarına girmiştir. Hepimiz dinî bir simgenin bu dine inanan kişiler üzerinde nasıl bir etkisi olduğunun bilincindeyizdir. İslamiyetin hilali, Hristiyanlığın haçı ya da Yahudiliğin Davut Yıldızı, İnkalar için güneş, Hindular için inek, Kızıl-

simgeler: Bir şeyi anlamlı biçimde temsil eden işaretler, amblemler ve diğer şeylerdir.

[4] Reynolds, V (1994), "Primates in the Field, Primates in the Lab", *Anthropology Today,* 10 (2), 4.

derililer için beyaz bufalo buzağısı ya da herhangi bir dinî tapınma nesnesi, inananlara yıllarca sürmüş mücadeleyi ya da eziyeti çağrıştırabilir ya da bir felsefeyi ya da ya da inancı akıllara getirebilir.

Kültürün en önemli simgesel boyutu dildir; dil nesneleri ve düşünceleri temsil etmek için sözcüklerin kullanılmasıdır. Dil aracılığıyla insanlar, bir nesilden diğerine kültürlerini aktarabilir. Dil özellikle birikerek çoğalan ve paylaşılmış deneyimlerden öğrenmeyi mümkün kılar. Dil olmadan kişiler; olaylar, duygular ve yaşamadıkları deneyimler hakkında başkalarına bilgi aktarınında bulunamazlar. Dil ve kültür arasındaki bu önemli ilişkiyi 4. Bölümde daha ayrıntılı bir biçimde ele alacağız.

Kültür Tümleşiktir

Antropologlar karşılaştırma ve çözümleme amacıyla, alışageldikleri üzere, kültürü, birbirinden ayrı parçaların bir araya gelerek oluşturduğu, düzenli bir bütün olarak işlev gösteren, iyi yapılandırılmış bir sistem olarak ele alır. Bu parçaların her biri kendine özgü nitelikleriyle ve büyük sistem içinde ait olduğu yeriyle ayrı bir birim olarak kabul edilse de antropologlar işin aslının anlaşılmasının çok daha zor ve kültürel birimler arasındaki sınırların çoğu zaman belirsiz olduğunun bilincindedir. Ancak kültürün tam olarak işlev gösterebilmesi için, bütün boyutlarının oldukça tümleşik olması gerektiğinden antropologlar bu birimlere bütünden kopuk bir biçimde odaklanmaktan kaçınırlar. Bunun yerine, her bir birim, daha geniş bir bağlamda ele alınır ve ilişkili olduğu kültürel özelliklerle bağlantıları dikkatle incelenir.

Daha genel konuşmak istersek bir toplumun kültürel özellikleri üç sınıfa ayrılabilir: toplumsal yapı, alt yapı ve üst yapı. **Toplumsal yapı**, toplumun üyelerini bir arada tutan, kurallarla yönetilen ilişkilerle ve bu üyelerin hakları ve yükümlülükleriyle ilgilidir. Ev halkı, aileler, kurumlar, güç ilişkileri ve politika; toplumsal yapının bir parçasıdır. Toplumsal yapı gruba bağlılığın benimsenmesine uğraşır ve insanların çalışarak kendileri ve bak-

toplumsal yapı: Toplumun üyelerini bir arada tutan, kurallarla yönetilen ilişkilerle ve bu üyelerin hakları ve yükümlülükleriyle ilgilidir. Ev halkı, aileler, kurumlar ve güç ilişkileri ve politika toplumsal yapının bir parçasıdır.

makla yükümlü oldukları kişiler için yiyecek ve barınma gibi temel gereksinimlerini karşılayabilmelerini sağlar. Bu yüzden grubun toplumsal yapısı ve ekonomik temelleri arasında doğrudan bir ilişki vardır ve bu ilişki insanların yaşamlarını kazanmaları için kullanılan geçim yöntemlerini, araçlarını ve bütün diğer maddi donatımları da kapsar. Geçim yöntemleri, toplumun temel gereksinimlerini karşılamak için varolan kaynakların kullanılmasını da içerdiğinden kültürün bu boyutu **alt yapı** olarak da bilinir. Ekonomik temellerin yanı sıra, paylaşılan bir kimlik bilinci ve dünya görüşü de bir toplumu bir arada tutmaya yardımcı olur. Bir grup insanın dünyayı –şeklini, sorunlarını ve olanaklarını– ve bu dünyadaki kendi yerlerini anlamlandırmakta kullandığı bu görüşler, inançlar ve değerler bütünü, ideoloji ya da **üst yapı** olarak adlandırılır. Dinî ve ulusal ideolojiyle birlikte üstyapı, bir toplumdaki insanların kendileri ve çevrelerindeki her şey hakkında sahip oldukları düşünceleri yapılandırır ve yaşamlarına anlam ve yön verir. Birbirlerini etkileyen ve pekiştiren bu üç bağımsız yapı, hep birlikte kültürel sistemin bir parçasını oluştururlar (Şekil 2.2).

alt yapı: Toplumun ekonomik temelleri, geçim yöntemleri, temel gereksinimleri karşılamak için kullanılan aletler ve diğer maddi donatımları da içerir.

üst yapı: Bir grup insanın dünyayı –şeklini, sorunlarını ve olanaklarını– ve bu dünyadaki kendi yerlerini anlamlandırmakta kullandığı görüşler, inançlar ve değerler bütünü. Din ve ulusal ideoloji de bu yapının içindedir.

Kültürün ekonomik, toplumsal ve ideolojik boyutlarının tümleşikliğine, Kuzey Amerikalı antropolog Leopold Pospisil tarafından 1955'te incelenen Yeni Gine'nin dağ insanları Kapauku Papualılar (Şekil 2.3) canlı birer örnek oluşturur[5]

Şekil 2.3

Kapauku ekonomisi domuz besleme, avcılık ve balıkçılığın yanı sıra bitki ekimine dayanır. Bitki ekimi insanların yiyeceklerinin çoğunu karşılamasına rağmen, domuz besleme kişilere siyasi güç ve yasal yetki konumu kazandırır.

Kapauku'da domuz besleme oldukça karmaşık bir iştir. Domuzları beslemek için çok yiyecek gerekir. Bu yiyeceklerin başında bahçelerde yetişen tatlı patates gelir. Temel bahçe etkinlikleri ve domuza bakma işi hep kadınlar tarafından yapılır ama bunun için aynı evde yaşayan birden fazla kadına ihtiyaç vardır. Fazla kadını aynı evde toplamanın yolu, onlarla evlenmektir. Bundan dolayı Kapauku toplumunda çok kadınla evlilik (polijini) sadece izin verilen değil, aynı zamanda teşvik edilen bir olgudur. Ancak erkek, evleneceği her bir kadın için yüklü miktarda başlık parası ödemek zorundadır. Dahası, kadınlar kendileri için ödenen parayı domuzlara iyi bakarak telafi ederler. Sonuç olarak, çok kadına ve bununla bağlantılı olarak çok domuza sahip olmak, zenginliğin en önemli göstergesidir. Tabii ki bu gerçeklik, insanların girişimci olmalarını zorunlu kılar. Bundan dolayı bu yetenek Kapauku toplumunda liderlerin ortaya çıkmasına neden olabilir.

Kapauku kültürünün çeşitli parçalarının birbiriyle ilişkili olması, göründüğünden daha karmaşıktır. Örneğin çok kadınla evlilik, erkek sayısından daha çok yetişkin kadının olması koşuluyla işleyebilir. Kapauku'da sık tekrar eden savaşlar, hayatın bir gerçeğidir ve olması gereken bir felaket olarak görülür. Savaşın kurallarına göre erkekler öldürülebilir, ancak kadın kesinlikle öldürülmez. Bu kural, çok kadınla evliliğin devam edebilmesi için cinsler arasındaki dengenin kadınlar lehine korunması amacıyla konulmuştur. Çok kadınla evlilik, aynı zamanda erkeğin evli olduğu karıla-

5 Pospisil, L. (1963), *The Kapauku Papuans of West New Guinea*, New York: Holt, Rinehart and Winston.

rıyla birlikte aynı köyde toplanmasını gerektirdiği için köyler, birbirleriyle kan bağı olan akrabaların mekânı haline dönüşür. Bütün bunlar göz önüne alındığında, Kapauku kültüründe soyun baba tarafından devam etmesi gayet olağandır.

Tüm bu örnekler Kapauku kültüründe bulunan karşılıklı ilişkileri anlatmak için yeterli değildir. Örneğin babasoyluluk ve sürekli devam eden savaşlar, erkek üstünlüğünü doğurmuştur. Bundan dolayı Kapauku toplumunda liderlik konumunu erkeklerin üstlenmesi şaşırtıcı değildir. Erkekler "siyasi" oyunlarını oynayabilmek için kadınların ürettiklerine sahip olmaktadır. Tüm insan toplumlarının yapısının erkek üstünlüğüne dayalı olduğu yargısı yanlıştır (Eleanor Leacock hakkındaki yazıya bakınız). Kapauku örneğinde olduğu gibi bu üstünlük yalnızca belirli koşullar altında ortaya çıkar ve bu koşullarda bir değişiklik yaşandığında kadın ve erkek arasındaki ilişkiler değişikliğe uğrayabilir.

Şimdiye kadar ortaya koyduklarımızdan anlaşılmaktadır ki, kültürün çeşitli bölümleri arasında daima tutarlı bir işleyiş olmalıdır. Ancak tutarlılık uyumla aynı anlama gelmez. Aslında her kültürde bireyler, gruplar ve kurumlar arasında bir sürtüşme ve çatışma olasılığı vardır. Toplumun en temel düzeyinde bile, bireylerin kültürlenme süreci birebir uyuşacak şekilde gerçekleşmez, kişiler paylaştıkları ortak kültürü aynı şekilde algılayamaz. Hatta koşullar içsel ya da dışsal kuvvetler tarafından değiştirilebilir. Bir toplum, sahip olduğu kültür, günlük gerilimlerin ve sıkıntıların üstesinden gelmeyi becerdiği sürece hayatta kalacaktır. Ancak sahip olunan kültür artık çözüm üretmekte yetersiz kalıyorsa ya da kendisini oluşturan parçalar artık birbiriyle tutarlı değilse, bir kültürel bunalım söz konusu olur. Bu görüşler İngiliz antropolog A.R. Radcliffe-Brown tarafından derinlemesine incelenmiştir (Önemli Antropologlar bölümüne bakın).

Kültür Devingendir

Kültürler kendi içlerindeki ve çevrelerindeki hareketlere ve eylemlere karşılık veren devingen sistemlerdir. Bu sistemdeki bir öğe değişirse ya da dışarıdan bir kuvvet baskı uygularsa, bütün sistem bu değişikliğe uyum göstermek için harekete geçer. Yeterli bir şekilde işlev gösterebilmesi için kültür, değişen koşullara uyum gösterebilme esnekliğine sahip olmalıdır. Bütün kültürler doğaları gereği devingendir ancak bazı kültür-

ler diğerlerine göre daha az değişiklik gösterir. Eğer bir kültür çok katı ya da durağansa ve üyelerinin değişen koşullar karşısında uzun dönemde ayakta kalmalarına yetecek araçları sağlayamıyorsa bu kültürün yaşaması beklenemez. Öte yandan, bazı kültürler değişikliğe o kadar açıktır ki ayırt edici özelliklerini kaybederler. Bu bölümde daha önce söz etmiş olduğumuz Amish topluluğu, değişikliğe mümkün olduğu kadar çok direnir; ancak çok gerektiğinde kendilerini yeni duruma uyarlayacak dengeli kararlar alır. Genelde Kuzey Amerikalılar değişimin kendisinin ulaşılması gereken olumlu bir olgu olduğuna inandıkları bir kültür yaratmışlardır. Kültürün bu devingen boyutu, bu bölümün ilerleyen sayfalarında ayrıntılı olarak incelenecektir.

Önemli Antropologlar

A.R. Radcliffe-Brown (1881-1955)

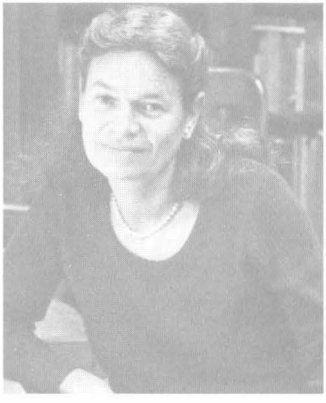

İngiliz antropolog A.R. Radcliffe-Brown, yapısalcı-işlevselci olarak bilinen düşünce okulunun kurucusudur. O ve onu izleyenler bir toplumun her gelenek ve inancının, o toplumun yapısını sürdürmeye dönük belirli bir işlevi olduğuna inanır. Toplumun varlığını sürdürmesi buna bağlıdır. Antropologun görevi, gelenek ve inançların sistemi sürdürme sorununu çözmek üzere işlev gösterdiği yöntemleri incelemektir. İnsan davranışına dönük evrensel yasaları bu incelemelerden çıkartmak olasıdır.

Yapısalcı-işlevselci yaklaşımın değeri, antropologların toplumları ve kültürlerini sistemler olarak çözümlemelerine ve çeşitli parçaları arasındaki karşılıklı ilişkileri incelemelerine yol açmış olmasında yatar. Ancak Radcliffe-Brown, toplumsal davranışın evrensel yasalarını ortaya çıkaramamıştır, çünkü antropoloji fizik ya da kimya gibi deneysel bir bilim dalı değildir ve insan etkinlikleri her zaman kestirilebilir biçimde işleyen bir doğa kanununun ürünü olarak görülemez. Doğa bilimleriyle ilgilenen bilim insanları laboratuarlarında, hangi koşullar altında ne

olabileceğini kesin olarak gözlemleyebildikleri kontrollü deneyler yapabilirler. Doğanın nasıl işlediğini anlayarak temel bir ilkeyi keşfedebilir ve örneğin yerçekimi yasası gibi bir doğa yasasını formüle dökebilirler. Böylece doğadaki herhangi bir şeyin belirli koşullar altında nasıl davranacağını açıklamaları ve kestirmeleri mümkün olur. Tam tersine, antropologlar insan kültürlerini laboratuarda değil gerçek yaşamda inceler. Kültürler karmaşık ve tarihsel koşullanmalara bağlı olduğu için antropologlar, kuramlarında bir miktar belirsizliğe yer vermek zorundadırlar. Bu nedenle antropologlar bir şeyin neden olduğunu ya da olma olasılığının bulunduğunu başarıyla açıklayabilirler ama kesin olarak ne olacağını kestirmeleri ender rastlanan bir durumdur.

Eleanor Burke Leacock (1922-1987)

Feminist antropolojide bir öncü olan Eleanor Burke Leacock, antropolojik yazıları bir kadın bakış açısıyla eleştirel boyutta inceleyen ilk bilim insanlarındandır. Labrador'da yaşayan Innu yerlileri üzerine yaptığı doktora araştırmasıyla Avrupalı sömürgecilerle yapılan hayvan kürkü ticaretinin kabiledeki cinsiyet ilişkileri üzerindeki etkisini incelemiştir ve bu ticaretin, kadınların konumunu düşürdüğü sonucuna varmıştır. 1952'de doktorasını tamamlayan Leacock, evlenip çocuk sahibi olmuş ve 1963'te antropoloji dersleri vermeye başlamıştır. 1972'den ölümüne kadar City College of New York'ta antropoloji bölümünün başkanlığını yapmıştır. 1972'de New York Kadın Antropoloji Komitesi'ni kurmuş, pek çok yayın yapmış, akademik çevrelerin kadınların toplumdaki düşük konumunun evrensel olduğuna dönük yanlış varsayımlarına karşı çıkmış; bunların, araştırmacıların kendi toplumlarının sınıf temelli ön yargılarını yansıtan yanlış kanılar olduğunu öne sürmüştür. 1980'de düzenlediği ve kadın antropologların katıldığı uluslar arası bir konferansta sömürgecilik ve küresel kapitalizmin, yoksul ülkelerin tarıma dayalı ve sanayileşmemiş ülkelerinde, kadınların ikinci sınıf vatandaş oluşuna

katkıda bulunduğunu öne sürerek bir çığır açmıştır. Kökten toplumsal değişimi destekleyen eleştirel antropolojiyle ilgilenmiş ve kendisi de Marksist feminist olmuştur. Cinsiyet, sınıf ve ırk ayrımıyla savaşan Leacock, akademi dünyası ve eylemcilik arasında bir köprü kurmaya çalışmış; bastırılmanın zincirlerini kırmayı sağlayacak ve kendini topluma adamış antropolojinin saygın bir savunucusu olmuştur.

Alanda Kültür Çalışması

Kültürle ilgili temel bilgileri edindiğimize göre iş, "Antropolog alanda kültürü nasıl inceler?" sorusunu cevaplamaya geliyor. Kültür, doğrudan gözlemlenemeyen kurallar ve standartlar bütünü olduğu için antropologlar gözlemlenebilir davranışları çözümleyerek bu kurallardan sonuç çıkarmaya çalışırlar. Yapılması gereken şey, belirli bir süre içinde insan gruplarını dikkatle izlemek, sorular sormak, dinlemek ve çözümlemelerde bulunmaktır. Böylece bir grubun toplumsal davranışları ortaya konur, açıklama getirilir ve hatta kestirilebilir. Bu çalışma şekli, bir dilbilimcinin, insanların sesleri bir araya getirerek anlamlı sözlere çevirme yollarını açıklamak için bir takım kurallar geliştirmesine benzer.

Antropologların her bir kültürün altında yatan kuralları belirleme görevini biraz daha açıklamak için, Trobriand adalıları arasında görülen grup dışından evlilik-dışevlilik (egzogami) kavramını Polonya'lı antropolog Bronislaw Malinowski'nin betimlediği şekilde ele alalım:

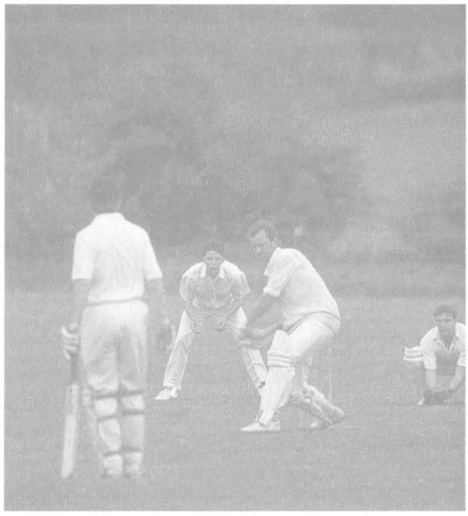
> Trobriand adalıları arasında dışevlilik konusunda bir araştırma yaptığınızda yerlilerin, dışevlilik kuralları çiğnendiğinde başlarına bir felaket ya da hastalık geleceğinden, hatta klan ensestinin (akrabalar arasında yasaklanmış cinsel ilişki) ölümlere yol açabileceğinden korktuklarını görürsünüz. Ancak bu yerlilerin özgürlükçülerine göre, suvasova (dışevliliğin ihlali), erotik deneyimin oldukça ilginç ve hafif meşrep bir şeklidir. Kendisiyle görüşme yapılanların çoğu, bu suçu işlediklerini itiraf etmekle kalmadılar aynı zamanda bununla böbürlendiler.[6]

Malinowski, bu tarz kural çiğnemeler bazen yaşansa da, dedikoduların sanki bu eylemler daha sık tekrarlanıyormuş gibi bir izlenim verdiğini belirtir. Malinowski, Trobriand'ların söylediklerine kendi izlenimlerinden daha fazla değer verseydi, ortaya çıkan Trobriand kültür betimlemesi yan-

[6] Malinowski, B. (1922), *Argonauts of Western Pacific*, New York: Dutton.

lış olurdu. Kültürel ideallerle kişilerin gerçek davranışları arasındaki çelişkiye herhangi bir kültürde rastlanabilir. 1. Bölümde tartıştığımız, William Rathje'nin Çöp Projesi buna verilebilecek bir örnektir.

Bu örneklerden anlaşıldığı gibi, antropologlar bir kültürü doğru bir biçimde betimlemek istiyorsa çok dikkatli olmalıdır. Bunu başarmak için araştırılması ve üzerinde düşünülmesi gereken üç veri türü vardır:

Başka bir kültürü betimlemek yeni bir oyunu betimlemeye benzer. Bu resimdeki insanlar beysbol oynuyor gibi görünse de aslında kriket oynuyorlar. Beysbol dilinde kriketi anlatmaya çalışmak, oyunu karikatürize etmek olur. Antropolojinin zorluğu bir kültürü, onu hiç tanımayan insanlara anlatıp bu anlatımın karikatüre dönüşmemesini sağlamaktır.

1. İnsanların kendi kültürlerini ve paylaştıkları genel kuralları nasıl anladıkları (kendi topluluklarının nasıl olması gerektiği konusundaki idealleri)

2. İnsanların bu kuralları ne derece yerine getirdiklerine inandıkları (gerçekte nasıl davrandıklarını düşündükleri)

3. Doğrudan gözlemlenebilir davranış (antropologun gerçekte gördükleri) (Trobriand örneğinde olduğu gibi, suvasova kuralının gerçekten ihlal edilip edilmediğini görmek için bu kişilerin gözlemlenmesi gerekir.)

İnsanların nasıl davranmaları gerektiği konusundaki düşünceleri, nasıl davrandıkları konusundaki düşünceleri ve gerçekte nasıl davrandıkları birbirinden tamamen farklı olabilir. Bu öğeleri dikkatle inceleyerek ve karşılaştırarak antropolog bir kültür içerisindeki kabul edilebilir davranış çeşitlerini açıklayan bazı kurallara ulaşabilir. Kuşkusuz antropolog sadece bir insandır. 1. Bölümde söz ettiğimiz gibi, kişinin kendi kültürünün şekillendirdiği kişisel duygularından, ön yargılarından, yaş ve cinsiyet gibi özelliklerinden sıyrılması oldukça zor bir iştir. Bu zorluğun bilincinde olup onun üstesinden gelmek için çaba harcanmalıdır. Yoksa kişinin gördüklerini yanlış yorumlaması uzak bir olasılık değildir. Bu noktada yukarıda örnek

verilen Malinowski'nin Trobriand adalıları üzerinde yaptığı incelemede, Malinowski'nin içinde büyüdüğü erkek egemen Polonya kültürü, yaptığı araştırmada onun bazı önemli parçaları gözden kaçırmasına neden olmuştur. Günümüzde antropologlar alana çıkmadan önce bu konuda özel bir eğitim görmektedirler; ancak 20. yüzyılın başlarında Malinowski gibi antropologlar çok az bir hazırlığın ardından araştırma yapmaya başlamakta bir sakınca görmemekteydiler.

Aşağıdaki özgün çalışma örneği, Malinowski'den 60 yıl sonra Trobriand Adaları'na giden antropolog Annette Weiner tarafından yapılmıştır. Bu örnek, cinsiyetin, hem araştırmacının bakış açısını hem de görüşme yapılan kişilerin araştırınacıya anlattıklarını etkileyerek, araştırma bulgularını nasıl değiştirebileceğine bir örnektir.

Özgün Çalışma

Trobriand Kadınlarının Önemi

Bir alan çalışmasının başında bir köye girip etrafta dolaşmak, yepyeni bir dünyada kültür konusunda yol gösterecek tabelalar olmadan ilerlemeye benzer. İnsanların yaşamlarında yol gösterici öğeler olan değerleri öğrenmek hiç de kolay değildir. Alan çalışması; dinlemeyi, izlemeyi, yeni bir dili ve yeni hareketleri öğrenmeyi; diğerlerinin iş, güç, ölüm, aile ve arkadaşlara yüklediği anlamı anlayabilmek için kendi kültürel varsayımlarını bir kenara bırakınayı gerektirir. Papua Yeni Gine'deki Trobriand Adalarında sürdürdüğüm alan çalışmasında tüm bu zorluklarla karşılaştım; Bronislaw Kasper Malinowski gibi ünlü bir antropoloğun izinden gitmem de başlı başına bir zorluktu.

1971'de Trobiandlara yaptığım ilk yolculuğun öncesinde Malinowski'nin ayrıntılı yazılarını okuduğum için Trobiandlıların gelenek ve inançlarını tanıdığını düşünüyordum. Oraya vardıktan sonra bildiğimi zannettiğimden çok daha fazlasını keşfetmek zorunda olduğumu anladım. Aylarca Malinowski'nin gölgesinde, onun sözcükleri ve açıklamalarıyla kendi bulgularının nasıl bu kadar çelişkili olabileceğini anlamaya çalıştım. Çok önemli noktalarda belirgin farklılıklar saptamama karşın, yavaş yavaş Malinowski'nin kendi sonuçlarına nasıl vardığını anlıyordum. Görüştüğümüz kişilerden aldığımız yanıtlar birbirinden çok farklı değildi; Mali-

nowski de deneklerin kendisine anlattığı bilimsel açıdan anlamlı bilgileri çözümlemişti. Vardığımız farklı sonuçlar da, Malinowski'nin yaptığı yorumların –hele de antropologların o zamanlar bu tip toplumlar için neler düşündüğünü göz önünde bulunduracak olursak– yanlış olmasından kaynaklanmıyordu. Bu fark, yaptığımız alan çalışmalarının arasında 60 yıllık bir zaman farkının olması nedeniyle, bu süre içinde gelişen antropoloji biliminden ve sorgulama tekniklerinden kaynaklanıyordu.

Bu önemli nokta, etnografya yazılarının, yazarın yaşadığı deneyimlerin kurgusundan öteye geçemeyeceğini savunan antropologlar tarafından göz ardı edilir. Malinowski ve benim Trobriand'da bulunduğumuz zaman dilimi ve yaptığımız çözümlemeler, birbirinden çok farklı olsa da alanda öğrendiklerimizin büyük bir kısmı benzerlik gösterir. Zamanın bana sağladığı üstünlük sayesinde aramızdaki en büyük farklılıkların bile nereden kaynaklandığını görebiliyorum. Birlikte ele alındığında, ikimizin çalışması etnografik verilerin toplanmasının altında yatan bilimsel temele örnek oluşturur. Buna benzer bütün verilerde olduğu gibi, araştırma ister laboratuar ister bir köyde yapılıyor olsun, bir konuyla ilgili ne kadar çok şey öğrenirsek bizden önce yapılmış varsayımları gözden geçirip bazı düzeltmeler yapabiliriz. Bütün bilim dalları bu şekilde gelişim gösterir. Bu nedenle, Malinowski'nin etnografyasıyla benimkinin farklılık göstermesi ne bir rakibe karşı yapılan saldırgan bir hamle olarak düşünülmeli, ne de etnografyanın "kurgusal" ya da "kısmen doğru" olduğuna kanıt sayılmalıdır.

Benim çözümlememin Malinowski'ninkinden en büyük farkı, kadınlara birer üretici olarak yaklaşmış olmamdır. Aslında çalışma planımda kadınları mercek altına almak gibi bir düşüncem yoktu, ancak adaya geldiğim ilk günde kaldığım köydeki kadınların, ölen birinin anısına muz yaprakları ve muz lifinden yapılma eteklerden ibaret olan mal varlıklarını değiş tokuş ettiğine tanıklık ettim. Böylece kadınların ekonomide yüklendikleri rolü Malinowski'nin çalışmalarında değinilenden daha ciddi bir biçimde ele almaya karar verdim. Malinowski, Trobiand kadınlarının toplum içinde yüksek bir konuma sahip olduklarını fark etmiş olmasına karşın; bu durumu, soyun kadından geçtiğini kabul ettikleri için anasoylu bir toplum olmalarına bağlamıştır. Kadına verilen

bu önemin, kadınların kendi zenginlikleri sayesinde sağlama bağlandığı düşüncesi hiç aklına gelmemişti çünkü Malinowski, kadınların üretim etkinliklerini sistematik bir biçimde hiç incelememiştir. Alan çalışması notlarında kadınların, ölüm vakalarında değiştirilmek üzere muz demetleri yapmak gibi yararsız bir işle uğraştığına rastlanır ama yayınlanmış eserlerinde sadece erkeklerin servetinden bahsedilir.

Benim bu konuyu vurgulamam, hem o ana kadar ihmal edilmiş olan Trobriandlı kadınları etnografya açısından gün yüzüne çıkarmış oldu hem de Malinowski'nin Trobriandlı erkekler hakkındaki varsayımlarının yeniden gözden geçirilmesini sağladı. Örneğin, Malinowski'nin Trobriandlar arasındaki akrabalık betimlemeleri, antropologlar arasında hep tartışma konusu olmuştur. Malinowski'ye göre Trobriand ailesinde en basit ilişki örgüsü; anne ve onun akrabalarının çocuk üzerinde hakka sahip olduğu, babanın ise yalnızca sevgi gösteren kişi olarak görüldüğü bir anasoyluluk ilkesine göre yaşanmaktadır. "Yabancı" olarak adlandırılan babanın, çocukları üzerinde çok zayıf bir otoritesi vardı. Bir kadının erkek kardeşinin, yönetici bir figür olarak kız kardeşinin oğulları üzerinde kontrol sahibi olma yetkisi vardı; çünkü bu çocuklar babalarının değil, dayılarının soyuna mensuptu.

Trobriand adalıları arasında kadınların serveti eteklerden ve muz yapraklarından oluşur. Bir akrabaları öldüğünde bu servetin büyük bir kısmı yardım amaçlı verilir.

Malinowski'ye göre anasoyu meselesi, Trobriandlıların erkeklerin biyolojik olarak doğurucu olmadığına inanmalarından kaynaklanır. Bir adamın karısının, ataların ruhunun bedenine girip onu dölleyerek hamile kaldığına inanılır. Çocuğun doğduktan sonra bile; dayının, kız kardeşine verdiği patatesleri yiyerek beslendiği kabul edilir. Bu şekilde, Malinowski, anasoyluluğu, çocuğun babasının farklı bir anasoyundan

gelen kişi olarak görülerek, üreme sürecine katılmaktan ve çocuklarına kalıcı değeri olan herhangi bir nesne vermekten dışlandığı, onlara yalnızca sevgi verebildiği bir kurum olarak tanımlamıştır.

Benim çalışmamda ise baba, bir yabancı ya da anne ve erkek kardeşi arasındaki ilişkiye dışardan bakan, çocuk üzerinde herhangi bir yetkiye sahip bir kişi olarak değildir; çocuğun hayatında, büyüyüp evlendikten sonraki döneme kadar uzanan çok önemli bir role sahiptir. Babanın üreme sürecindeki önemi, çocuğun büyüme ve gelişiminde de devam eder. Trobriandlı bir baba, çocuğunun kendi anasoyundan da çeşitli kazanımlar alarak zenginleşmesini ister. Çocuk da babasının kendisine sunduğu bu fırsatlar karşılığında ölümünden sonra bile babasına karşı sorumluluk duygusuyla yaşar. Bu yüzden baba ve çocukların yaşamı çok geniş çaplı değiş tokuş zincirlerine dayanır, bu uygulamalar ilişkilerinin gücünü ortaya koyarken her iki tarafın anasoyundan üyelerinin de faydalanacağı bir ortam yaratır. Bu değiş tokuşlarda kadınların ve kadın servetinin merkezi bir konumu vardır.

Malinowski'nin kadının sosyal ve siyasi rolünü yansıtamaması şaşılacak bir durum değildir. Antropologlar ancak yakın zaman önce kadın çalışmalarını ciddiye almaya başlamışlardır. Orta Doğu ve Avusturalya Aborijinleri gibi kültürlerde etnograflar, erkek ve kadını birbirinden ayıran kültüre bağımlı alışkanlıklar dünyasını aşmakta çok büyük güçlüklerle karşılaşır. Ayrıca geçmişte kadın olsun erkek olsun bütün etnograflar toplumları erkeklerin bakış açısından incelemişlerdir. Cinsiyetlere yüklenen rollerin incelenmesinde "kadının bakış açısı" görmezden gelinmiş, antropologlar, kadınların erkeklerin gölgesinde yaşadığına; toplumun kamusal alanını değil de özel alanını doldurduğuna inanmış; ekonomi ya da siyasetle ilgilenmek yerine çocuk büyüttüklerini düşünmüşlerdir (Annette B. Weiner, (1988), *The Trobrianders of Papua New Guinea* (s.4-7).

Kültürlerarası Karşılaştırmalar

1.Bölümde söz edildiği gibi, kültürel antropolojide genellikle dünya çapında yapılan karşılaştırmalar sonucunda kuramlar türetilir. Bu süreci kolaylaştıran kaynaklardan başlıcası, kültürel özellikler ve coğrafi konumlara göre sınıflandırılmış etnografik ve arkeolojik verilerin bir araya

gelmesinden oluşmuş **İnsan İlişkileri Alan Dosyaları** (İİAD)'dır. 1949 yılında Yale Üniversitesi'nden George Peter Murdock tarafından başlatılan bu veri bankası girişimi, dünyanın her yerinden yaklaşık 700 kültürün ve 400 toplumun geçmiş ve günümüzdeki özelliklerini yansıtmakta ve her geçen gün zenginleşmektedir. İnternetten de ulaşılabilen ve yaklaşık bir milyon sayfadan oluşan İİAD; aklımıza gelen her kültürün savaş, geçim yöntemleri, yerleşim özellikleri, evlilikler, törenler gibi özellikleri hakkında karşılaştırmalar yapmamıza olanak sağlayacak veriler içerir. Özellikle kültürel inançlar ve alışkanlıklara açıklama getirmek isteyen antropologlar, İİAD'yi hipotezlerini sınamak için kullanabilirler. Örneğin Peggy Reeves Sanday, İİAD'de yer alan 156 toplumu inceleyerek şu sorulara yanıt bulmaya çalışmıştır: Neden bazı toplumlarda kadınlar erkeklere göre daha baskın bir role sahiptir? Neden ve hangi koşullarda erkekler kadınlar üzerinde egemenlik kurmaya çalışır? 1981 yılında yayınlanan ve kadınların bütün dünyada erkeklerin egemenliği altında yaşadığı algısının yanlış olduğunu ortaya koyarak erkek ve kadın ilişkilerine ışık tutan bu çalışma (*Female Power and Male Dominance*), cinsiyet çalışmalarında bir dönüm noktası olmuştur.

İİAD, değerli bir araştırma aracı olsa da dikkatle kullanılması gerekir. Dosyalar kültürel özellikler arasında ilişki kurmamızı sağlayabilir ancak neden ve sonuçlar hakkında çıkarımlar yapmamıza yardımcı olmaz. Başka bir deyişle İİAD, nedensel değil, (mesela işlerin nasıl yürüdüğüne dair) işlevsel açıklamalar yapmamızı mümkün kılar. Neden-sonuç açıklaması için antropologlar kültürel alışkanlıkların daha derinlikli tarihsel çözümlemelerini yapmalıdır.

Kültürel karşılaştırmalar çağdaş etnografik verilerle sınırlı değildir. Hatta antropologlar kültürel değişikliklerle ilgili hipotezlerini sınamak için sık sık arkeolojik ya da tarihi veriler kullanır. Bazı özel koşullardan kaynaklandığı düşünülen kültürel özellikler, bu koşulların var olduğu benzer durumlar incelenerek arkeolojik olarak sınanmış olur. **Etno-ta-**

İnsan İlişkileri Alan Dosyaları (İİAD): Kültürel özellikler ve coğrafi konumlara göre sınıflandırılmış, her geçen gün büyüyen, karşılaştırmalı etnografik veriler. Merkezi Yale Üniversitesi'dir ve internetten de ulaşılabilir.

rihçiler tarafından elde edilen veriler de bu konuda yarar sağlar. Etnik-tarih, yakın tarihteki kültürleri; sözlü tarih, kâşif, misyoner ve tüccarların öyküleri ve arazi adları, doğum-ölüm ve diğer arşiv kayıtları aracılığıyla inceleyen bir tarihsel etnografya türüdür. Kültürlerin etnik-tarihsel çözümlemeleri, aynı arkeoloji gibi kültürel değişikliği anlamada değerli bir yaklaşımdır.

Etnik-tarihsel araştırma kültürlerarası karşılaştırmalar yaparken kullanılan verinin güvenirliğini ölçmede de yararlıdır. Örneğin İİAD gibi kaynaklardaki verileri kullanan arkeologlar, avcı-toplayıcılar arasında evli çiftlerin kocanın anne babasının evinde ya da yakınında yaşamasının (baba mahallinde yerleşme) kültürel bir gelenek olduğu sonucuna varmışlardır. İİAD'de bulunan etnografik kayıtların çoğunda avcı-toplayıcılar arasında bu kültürel özelliğin görüldüğü bilgisi vardır. Ancak yerleşim kalıplarıyla ilgili bu sonucun göz ardı ettiği nokta, bu etnografik çalışmaların yapıldığı avcı-toplayıcı toplumların geleneklerinin Avrupalı tüccarların ve topraklarını işgal eden yerleşimcilerin yarattığı baskılar tarafından ciddi değişiklikler yaşadığıdır.

Bu aşamada New England'ın kuzeybatısında yaşayan Batılı Abenaki yerlilerinden söz edebiliriz. 19. ve 20. yüzyıl etnografik kayıtları, Abenakilerin o zamanlar baba evinde yerleşme ilkesine uygun yaşadıklarını, hatta toprakları İngiliz sömürgecileri tarafından işgal edilmeden önce de bu şekilde yaşamış olduklarını aktarmaktadır. Ancak daha yakın zamanda yapılmış etnik-tarihsel araştırmalar farklı bir resim çizmektedir. Bu araştırmaya göre Abenakilerin Avrupalılarla kürk ticaretine girmesi ve yeni gelenlerin işgalci tutumlarına karşı koyma mücadelesi, erkek etkinliklerinin önemini arttırmış ve daha esnek bir yerleşim kalıbına sahipken baba evinde yerleşme kalıbına geçişe neden olmuştur.[7] Yakından incelendiğinde diğer avcı-toplayıcılar arasında gözlemlenen baba evinde yaşama örneklerinin de sömürgeciliğin ve dünya çapında ticari ilişkilerin artışıyla bağlantılı bir tepki olduğu sonucuna varılabilir.

etno-tarih: Yakın tarihteki kültürleri; sözlü tarih, kâşif, misyoner ve tüccarların öyküleri ve arazi adları ile doğum-ölüm ve diğer arşiv kayıtları aracılığıyla inceleyen bir tarihsel etnografya türü.

7 Haviland, W.A., & Power, M.W., (1994), *The original Vermonters Hanover*, NH: University Press of New England.

Arkeologların alan araştırmaları gibi etnik-tarihsel araştırma da kültürle ilgili hipotezlerin sınanmasında çok değerlidir ve antropolojinin pek çok alanında olduğu gibi kullanım alanı zengindir. ABD'de özellikle yerli Amerikalıların toprak talepleri ve avlama ve balık tutma haklarıyla ilgili davalarda sonuca karar vermek için gereken kanıtları sağlamakta kullanılması bakımından etnik-tarihsel araştırmalar hız kazanmıştır.

Kültür ve Uyarlanma

Evrimleri süresince bütün hayvanlar gibi insanlar da kendilerini çevrelerine uyarlama zorluğuyla karşı karşıya gelmiştir. Uyarlanma kavramı organizmaların içinde yaşadıkları mekânın koşullarına kademeli bir şekilde alışmaları sürecidir. İnsan dışındaki diğer organizmalar, doğal ayıklanma olarak bilinen süreç aracılığıyla üstünlüklü anatomik ve fizyolojik mekanizmalarının yardımıyla kendilerini biyolojik olarak ortama uyarlarlar. Örneğin vücut kılı gibi bazı fizyolojik özellikler, memelileri aşırı ısı değişimlerinden korur; özel işlev kazanmış dişler, gereksinim duydukları gıdaları öğütmeye yardımcı olur. Ancak insanlar için kültürel uyarlanma çok daha önemlidir, çünkü beyin güçlerini ve fiziksel becerilerini bir arada kullanarak içinde bulundukları koşulları değiştirmeye çalışırlar. Biyoloji insanlara kendilerini soğuktan korumalarını sağlayacak kürk vermemiştir belki ama kendi paltolarını yapma, ateş yakma ve barınak inşa etme becerilerini vermiştir. Çita kadar hızlı koşamazlar ama herhangi bir yaratıktan daha hızlı hareket etmelerini sağlayan araçlar icat ve inşa edebilirler. Kültür ve öğeleri aracılığıyla insan türü, yaşamını sürdürmekle kalmamış, yeryüzüne de yayılabilmiştir. Kültürel araçlarla çevrelerini yönlendirerek buzlar altındaki Kutuplardan Sahra Çölü'ne kadar değişik ortamlarda yaşamaya başlamışlar, hatta aya bile ayak basmışlardır.

Buradan çıkaracağımız sonuç, insanların çevreye, onu algıladıkları şekilde tepki gösterdikleridir. Değişik insan grupları aynı çevreyi birbirinden tamamen farklı algılayabilirler. Yalnızca çevreye değil, kendi biyolojik yapılarına, inanç ve tutumlarına, davranışlarının kısa ve uzun vadedeki etkilerine ve yaşam alanlarındaki diğer canlılara da farklı tepkiler gösterirler. İnsanlar sorunlarla başa çıkabilmek için kültürlerini sürdürseler de bazı kültürel alışkanlıkların uyum göstermeye yardımcı olmak bir yana, sorun yarattığı ortadadır. Sanayi etkinliklerinin yol açtığı hava ve su kirliliği ya da Kuzey Amerika'da

araba, ayaküstü atıştırma ve televizyon kültürünün neden olduğu aşırı şişmanlık sorunu gibi durumlar bunlara örnek olarak verilebilir.

Bir zamanlar uyarlayıcı olan bir etmen daha sonra olmayabilir. ABD'de meyve, sebze ve lifin ana kaynağı Kaliforniya vadisidir. Burada sulama teknolojisi çölü verimli bir tarlaya dönüştürmüştür. Eski Mezopotamya'da olduğu gibi, buharlaşma sudaki tuzu yoğunlaştırır ancak bu bölgede kimyasal gübreler kirlenmeyi daha da hızlandırmıştır. Bu zehirler şimdi toprakta birikiyor ve vadiyi, yeniden bir çöle dönme tehlikesi bekliyor.

Uyarlanma görecelidir ve bir bağlamda uyarlayıcı olan bir başkasında tam tersi sonuçlar doğurabilir. Örneğin avcı-toplayıcı insanların tuvalet alışkanlıkları ve çöp atma yöntemleri, düşük nüfus yoğunluğuna sahip alanlarda ve göçebelik durumunda uygun olabilirken, daha geniş ve yerleşik nüfus içinde ciddi sağlık sorunlarına yol açabilir. Benzer şekilde kısa dönemde uyarlayıcı olan bir davranış da uzun dönemde olumsuz sonuçlar doğurabilir. Eski Mezopotamya'da (günümüz Irak toprakları), sulama sisteminin geliştirilmesi kısa dönemde yiyecek üretiminde bir artış sağladıysa da uzun dönemde toprakta tuz miktarının artmasına neden olmuştur. Bu artış, yaklaşık 4000 yıl önce bu coğrafyada uygarlığın çöküşüne yol açan etmenlerden birisidir. Bir örnek de ABD'nin doğusundaki çiftçilik için uygun arazilerin yiyecek üretimi dışındaki etkinliklerde kullanılmasının, bu bölgede yaşayanları yiyecek konusunda başka bölgelere bağımlı kılmasıdır. Pahalı teknoloji kullanarak topraktan yüksek verim almak mümkündür; ancak toprağın verimli kısmının yok olması, buharlaşma ve sulama yöntemleriyle topraktaki tuz miktarının artması, su ve fosil temelli yakıtların tükenme tehlikesi, topraktan uzun dönemde yüksek verim alma olasılığını azaltacaktır. Bütün bunları göz önünde bulunduracak olursak bir kültürün hayatta kalabilmesi için doğal çevreye uyarlayıcı davranışlar üretmesi gerekir.

Kültürün İşlevleri

Polonyalı antropolog Bronislaw Malinowski bütün başarılı kültürlerin üç temel gereksinim düzeyini çözüme kavuşturmuş olduğunu söyler.

Bu gereksinim düzeyleri biyolojik, aletsel ve bütünleştiricidir (bkz. Önemli Antropologlar bölümü). Başka antropologlar başka sınıflandırmalar yapmıştır, ancak altta yatan görüş temelde aynıdır: Önemli sorunlarla başa çıkamayan bir kültür ayakta kalamaz. Kültür, yaşam için gerekli mal ve hizmetlerin üretimini ve dağıtımını sağlamalıdır. Üyelerinin biyolojik ve psikolojik gereksinimlerini karşılamalı ve biyolojik sürekliliğin korunması için bir üreme yapısı oluşturulmalıdır. Yeni üyelerin her birinin etkili birer yetişkine dönüşebilmesi için kültürlenme süreci gerçekleştirilmelidir. Çatışmalar çözümlenmeli, hem üyelerin kendi arasında hem de dışarıdakilerle arasında barış ortamı korunmalıdır. Üyelerini hayatta kalmaya ve hayatta kalmak için gereken etkinliklerle uğraşmaya güdülemelidir. Hepsinin ötesinde kültür, değişen koşullara uyum sağlayabilmek için kendisini değiştirebilmelidir.

Kültür ve Değişim

Bugünkü kadar hızlı ve kitlesel olmasa da tüm kültürler zaman içerisinde değişirler. Değişim nüfus artışı, teknolojik gelişmeler, çevre krizleri, yabancı istilası, kültür içerisindeki davranış ve değerlerin farklılaşmasıyla meydana gelir. Değişimler genellikle giysilerde kendini gösterir. Örneğin, kapitalizm ve sürekli büyüme gereği duyan pazar sayesinde ani değişimlerin yaşandığı Kuzey Amerika'da, giyim modası çok sık değişim gösterir. Geçtiğimiz elli yılda kadın ve erkek vücudunun daha fazla kısmını çıplak bırakan elbiseler, kültürel anlamda kabul görmüş ve bu durum fotoğraf, sinema ve televizyona da aktarılmıştır. Sonuçta Kuzey Amerika'da cinsel davranış ve uygulamalar aşırı hoşgörülü bir niteliğe bürünmüştür. Bu değişimler açıkça birbiriyle bağlantılıdır ve cinsiyete dayalı kültürel kurallara karşı tutumlarda değişmeye yol açmıştır.

Kültürün kendini değişikliklere uyarlayabilmesi için biraz esnek olması gerekmekle beraber, kültürel değişim genelde beklenmedik kötü sonuçlar doğurabilir. 1980'lerin ortalarında Afrika'da, Sahra Çölü'nün hemen güneyinde yaşayan halkların kuraklıktan etkilenmelerini örnek olarak verebiliriz. Bu bölgede, yaklaşık 14 milyon yerli, kırsal göçebe yaşar ve bu insanların geçim kaynağı, iklime ve su durumuna göre devamlı farklı yerlerde otlatmak zorunda kaldıkları sığırlar ve diğer büyükbaş hayvanlardır. Bu insanlar bin yıllardan beri, kuru ve verimsiz arazileri ve-

Görsel Karşıtlık: 1950'den önce ABD'de insan bedeniyle ilgili konuları konuşmak görgü kurallarına aykırıydı, bu yüzden 1930'lar ve 40'larda Başkan Roosevelt'in felçli bacaklarından söz etmekten şiddetle kaçınılırdı. 1980'lerde tutumlar o kadar hızlı değişmeye başladı ki Başkan Reagan kanser teşhisiyle hastaneye kaldırıldığında artık herkes onun bağırsaklarından söz ediyordu. 1990'ların sonlarına doğru ise Başkan Clinton'un cinsel organları kamuoyunun önünde tartışılır olmuştu.

rimli bir şekilde kullanmaya ve pek çok defa şiddetli susuzlukla beraber yaşamaya alışmışlardır. Ne var ki bu durum göçebe hayat tarzını benimseyen bu insanların üzerinde denetim kurulmasını güçleştirmiş, bu insanların uluslararası sınırları ihlal etmeleri engellenememiş ve göçebeler, bölgenin yeni kurulmuş devletlerin hükümetlerinin korkulu rüyası olmuşlardır. Göçebeleri kendi otoritelerine karşı meydan okuyan insanlar olarak gören hükümetler, onları yerleşik hayata geçirmek için ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir. Ancak hareketliliğin ortadan kalkmasıyla beraber hayvanları aşırı otlatma sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorun, hükümetlerin göçebeleri piyasa ekonomisine dahil ederek, kendi gereksinimlerini karşılayabileceğinden daha fazla hayvan beslemeleri ve artı değer üretip bunu satmaya teşvik etmeleriyle daha da şiddetlenmiştir. Daha önce aşırı otlatma ya da erozyon sorununun görülmediği topraklarda artık kuraklık çok daha olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu felaket, geleneksel göçebe yaşam biçimini de tehlikeye atmıştır.

Önemli Antropologlar

Bronislaw Malinowski (1884-1942)

Polonya doğumlu Bronislaw Malinow, bütün insanların bazı biyolojik ve psikolojik gereksinimlerinin ortak olduğunu ve bütün kültürel kurumların temel işlevinin bu gereksinimleri karşılamak olduğunu öne sürmüştür. Örneğin, herkesin fiziksel evrenle olan ilişkisinde kendisini güvenli hissetme gereksinimi vardır. Fakat bilim ve teknoloji, güneş tutulması ya da deprem gibi bazı doğal olguları açıklamakta yetersiz kalır. İnsanlar bu olguları açıklamak ve bir güven duygusu oluşturmak için din ve büyüyü geliştirmiştir. Malinowski'ye göre kurumun doğası, işleviyle belirlenir.

Malinowski bütün kültürlerin çözmek zorunda olduğu üç temel gereksinim düzeyini şöyle belirlemiştir:

1. Bir kültür, yiyecek ve üreme gereksinimleri gibi biyolojik gereksinimleri karşılamalıdır.

2. Bir kültür, hukuk ve eğitim gereksinimi gibi araçsal gereksinimleri karşılamalıdır.

3. Bir kültür, din ve sanat gibi bütünleyici gereksinimleri karşılamalıdır.

Eğer antropologlar bir kültürün bu gereksinimleri karşılama yollarını çözümleyebilirlerse Malinowski'ye göre kültürel özelliklerin kökenine de ulaşabilirler. Bu görüş doğrulanmış olmasa da Malinowski'nin yaklaşımının gerektirdiği verilerin niteliği, etnografik alan çalışması için yeni ölçütleri belirlemiştir. Malinowski, yerlilerin yaşamını anlamak için onların arasına karışma gerekliliğini vurgulayan ilk kişidir. Trobriand adası yerlileriyle 1915-1918 yılları arasında yaptığı çalışmayla bunun nasıl yapılacağını da göstermiştir. O zamana kadar bu derece ayrıntılı bir çalışma yapılmamış, başka bir kültürün işleyiş tarzıyla ilgili bu kadar ayrıntılı bilgiler elde edilmemiştir. Malinowski'nin Trobriand araştırması o kadar kalitelidir ki, etnografinin bilimsel bir girişim olarak kabul edilmesini sağlamıştır denebilir.

Kültür, Toplum ve Birey

Sonuçta toplum, her biri farklı ilgi ve ihtiyaca sahip bireylerin birliğinden başka bir şey değildir. Bu bağlamda bir toplum, varlığını sürdürmek istiyorsa, toplumun bir bütün olarak beklentilerine karşı üyelerinin bireysel çıkarlarını dengelemeyi başarmak zorundadır. Toplum bunu başarmak için kültürel standartlara bağlılığı ödüllendirir. Pek çok durumda bu ödüller toplumsal onaylanmanın farklı biçimleri olarak ortaya çıkar. Çağdaş Kuzey Amerika toplumunda iyi bir işe sahip olan kişi karısına sadıktır, kiliseye gider, komşuları tarafından "Örnek Vatandaş" seçilebilir. Grubun hayatta kalmasını sağlamak için her birey, kişisel doyumunu geciktirmeyi öğrenmelidir. Ne var ki bireyin gereksinimleri çok fazla bastırılamaz ve baskı, taşınamayacak kadar fazla olmamalıdır. Bundan dolayı, bireyin çıkarları ve grubun bireylerden beklentileri arasındaki hassas denge daima gözetilmelidir.

Örneğin cinsellik de kültür tarafından şekillenir. Toplumda cinsel ilişki, toplumun devamını sağlamasının yanı sıra kadın ve erkek arasındaki işbirliğinin somutlaşmasına katkıda bulunduğu için önemlidir. Ancak cinsellik, sosyal hayatı bozabilir. Eğer kimin kiminle cinsellik yaşayabileceği açıkça belirlenmezse, insanlığın hayatta kalmasını sağlayan işbirliği bağları cinsel ayrıcalık elde etmek için girişilecek rekabet yüzünden kesintiye uğrayabilir. Denetim altına alınmayan cinsel etkinlik de nüfusun kaynaklarını kat kat aşacak oranlarda doğum oranına yol açabilir. Bundan dolayı, her kültür cinsel davranışı belirlediği gibi, toplumun gereksinimlerini bireyin yeterli doyumuna karşı dengede tutmalıdır. Değişik kültürler bu dengeyi korumak için değişik yöntemler benimsemiştir. Kuzey Amerika'daki Amish'ler ya da Suudi Arabistan'daki gruplar, aşırı kısıtlayıcı bir yaklaşıma sahiptir; evlilik dışında cinsellik yasaktır. Öte yandan, Avrupa'da Norveç gibi ülkelerin kültüründe bireyler evlilik dışında aile sahibi olmaktadır. Hatta Brezilya'da Canela yerlileri'nin toplumsal kurallarına göre bir köyde yaşayan herkes, o köydeki karşı cinsten hemen herkesle cinsellik yaşamalıdır. Bu kültürün aşırı serbest gibi görünen cinsel yaşam kültürü içinde bile uyulması gereken bazı katı kurallar vardır.[8]

[8] Crocker, W.A., & Crocker, J., (1994), "The Canela, bonding through kinship, ritual and sex" (s.143-171), *Fort Worth*, TX: Harcourt Brace.

Sadece cinsellikte değil, kültürler, her alanda bireyin ve toplumun ihtiyaçları arasındaki hassas dengeyi kurabilmelidir. Toplumun öncelikleri ön plana çıktığında birey kendi üzerinde büyük bir baskı hissedecektir. Bunun belirtileri, artan oranda ruhsal hastalıklar ve anti-sosyal davranışlardır: Şiddet, suç, alkol ve uyuşturucu kullanımı, intihar ya da yabancılaşma. Eğer düzeltilmezse durum kültürel çöküntüyle sonlanabilir. Ancak bireyin gereksinimleri toplumsal çıkarların önüne geçtiğinde de sonuçta bizi bekleyen yine sosyal bir çöküntü olacaktır.

ABD'de özel milis gruplarının artışı, gereksinimleri kültür tarafından tam olarak karşılanamayan insanların düş kırıklığını yansıtmaktadır.

Kültürün Değerlendirilmesi

İnsan varlığının sorunlarına, dünya üzerindeki çok sayıdaki kültürün her birinin ayrı bir çözüm önerisi vardır. Bu durumda "hangisi en iyisi?" sorusu gündeme gelir. 19. yüzyılda Avrupalıların, tıpkı Çin ve Japonlar gibi, bu sorunun cevabı hakkında hiçbir şüphesi yoktu. Her biri kendi uygarlığını insan gelişiminin zirvesinde görüyordu. Antropologlar, hakkında bilgi sahibi oldukları bütün kültürlerin, kendilerini en mükemmel gördükleri gerçeği karşısında şaşırmıştı. Bu anlayış toplumların kendilerine verdikleri adlarda da kendini gösteriyordu; neredeyse hepsinin anlamı "gerçek insanoğlu" şeklindeydi. Yabancılara verdikleri adlar ise "maymunlar", "köpekler", "tuhaf görünümlü insanlar" anlamına gelebilecek, daha çok insanlık dışı sözcüklerdi. Ancak biliyoruz ki yeterli derecede işlevsel olan bir kültür kendini en iyi sayar; bu görüş **etnik merkezcilik** olarak bilinir. Antropolojinin etnik merkezciliğe karşı tepkisi, antropologların "vahşi" ya da "yabanıl" olarak adlandırılan halklarla beraber yaşamaya ve onların da normal insanlar olduklarını anlamaya başlamalarıyla birlikte başlamıştır. Kültürleri sınıflandırmak kaygısından kendilerini uzak tutan antropologlar,

etnik merkezcilik: Kişinin kendi kültürünün en iyisi olduğu inancı.

kültürleri ve genel olarak kültür kavramını anlamaya çabaladılar. Bu amaçla antropologlar, her bir kültürü kendi koşulları içinde ele alıp o kültürün kendi üyelerinin beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığını anlamayı hedeflediler. Eğer bir kültür, insanların kurban edilmesini ya da idam cezasıyla öldürülmesini kabul edilir buluyorsa antropologlar bu kültürün değerlerine göre, bir insanın hayatını elinden almayı gerektirecek koşulları öğrenmeye çalıştılar. Kişinin başka kültürlerin uygulamalarını anlama çabasıyla kendi yargılarını bir kenara koyması **kültürel görecelik** olarak adlandırılır. Ancak bu yaklaşım sayesinde kişi hem başka insanların hem de kendi kültürünün yaşam tarzını ön yargısız bir şekilde gözlemleyebilir.

Örneğin, 16. yüzyılda Azteklerin dini amaçlarla insan kurban etmelerini ele alalım. Günümüz Kuzey Amerika'sında çok az insan böylesi bir uygulamayı hoş görüyle karşılar; ancak araştırmacı kendi yargılarını bir süreliğine askıya alıp da yüzeyde görünenin altına inebildiğinde bu uygulamanın işlevinin aslında halkı, Aztek devletinin sağlıklı olduğuna ve güneşin gökyüzünde parıldamaya devam edeceğine inandırmak olduğunu görebilir. Bunun ötesinde, kişi bu yöntemle günümüzde ABD'de idam cezasının hâlâ yürürlükte olmasının nedeninin de aslında bu olduğunu görebilir. Pek çok toplumbilimci, yaptıkları araştırmalarla ölüm cezasının suçtan caydırıcı bir nitelik taşımadığını ortaya koymuştur. Hatta kültürler arası çalışmalar ölüm cezasının kalkmasının ardından adam öldürme suçunda bir azalma gözlendiğini ortaya koyar.[9] Azteklerde insan kurban edilmesi gibi ölüm cezası da düzen bozuculuğa karşı verilmiş kurumsal bir tepkidir. ABD'li antropolog Anthony Paredes ve Elizabeth D. Purdum'un belirttiği gibi, "Ölüm cezası pek çok insanın, olanlara karşın toplumun hâlâ denetim altında olduğuna, Kralın kanununun hüküm sürdüğüne ve Tanrı'nın gerçekten cennette bulunduğuna dönük inancını pekiştirir."[10]

Kültürel görecelik, önemli bir araştırma aracıdır. Ancak bunu bir araç olarak kullanmak, antropologun yargılarını sonsuza kadar askıya alması ya

kültürel görecelik: Kişinin başka kültürlerin uygulamalarını anlama çabasıyla kendi yargılarını bir kenara koyması gerektiğini öne süren tez.

9 Ember, C.J. & Ember, M., (1996), "What have we learned from cross- cultural research?", *General Anthropology,* 2(2),5.

10 Paredes, J. A., & Purdum, E.D., (1990), "Bye, bye Ted..." *Anthropology Today,* 6(2), 9.

da zarar verici olmasına karşın bir topluluğun bu uygulamayı devam ettirmesi gerektiğini savunması anlamına gelmemelidir. Yapmamız gereken, ilgilendiğimiz kültürü tamamen anlayana kadar henüz olgunlaşmamış yargılardan kaçınmaktır. Bir antropolog ancak o zaman eleştirel bir bakış açısı kazanabilir. David Maybury-Lewis'in vurguladığı gibi, "Yargıda bulunmaktan kaçınmamalıyız, yalnızca bu yargıları konuyla ilgili bilgi sahibi olana kadar ertelemeliyiz."[11]

Kırk yıl önce antropolog Walter Goldscmidth günümüzde de kullanılan bir formül geliştirerek meslektaşlarının, kültürel göreceliği ileri götürüp her şeyin kabul edilebileceği bir absürdlüğe taşımadan etnik merkezciliğin tuzaklarına düşmelerini engellemeye çalımıştır.[12] Goldschmidt'in görüşüne göre sorulması gereken soru, "Bir kültür, davranışlarını belirlediği kişilerin fiziksel ve psikolojik gereksinimlerini ne derece karşılıyor?" olmalıdır. Burada belirli göstergeler; halkın beslenme durumu, genel fiziksel ve ruhsal sağlığı, suç ve şiddet oranı, nüfus yapısı, ev hayatının denge ve sakinlik düzeyi ve kişilerin eldeki kaynaklarla olan ilişkisidir. Kötü beslenme, suç, şiddet, intihar, duygusal bozukluk, umutsuzluk ve çevre kirliliğinin yüksek oranda görüldüğü bir kültür; bunların daha az görüldüğü toplumlara göre daha az iyi işliyor denebilir. İyi işleyen bir kültürde, insanlar "öfke", "yabancılaşma" "toplumsal bunalım" ve "depresyon" gibi yaygın, gayri insani ve gayri medeni olan duygulardan uzak; "gurur, kıskançlık, hırçınlık" özellikleri gösterebilir ve gayet hoşnut bir yaşam sürdürebilir.[13] Geleneksel başa çıkma yöntemleri işe yaramadığında ve insanlar kendi toplumlarında kendi hayatlarını belirlemede kendilerini çaresiz hissetmeye başladıklarında, kültürün çökme belirtileri görünmeye başlamış demektir.

Kültür, insan gruplarının sürekli iyiliğini sağlayan bir sistemdir. Bundan dolayı, bir kültür, üyelerinin tatmin edici olduğunu düşündüğü bir yaşamı güvence altına aldığı sürece başarılı kabul edilir. Bütün toplumların farklı çıkarlara sahip gruplardan oluşması ve bundan ötürü, bazen bazı

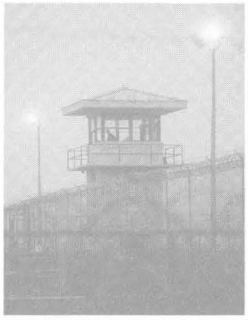
11 Maybury-Lewis, D.H.P., (1993), "A special sort of pleading", in W.A. Haviland & R.J. Gordon (Eds.), *Talking About People* (2nd ed.) (s.17), Mountain View, CA: Mayfield

12 Bodley, J.H. (1990), *Victims of Progress* (3rd ed., s.138), Mountain View, CA: Mayfield

13 Fox, R. (1968), *Encounter with Anthropology*, (s.290). New York: Dell.

grupların çıkarlarına diğerlerinden daha fazla hizmet edilmesi, sorunu daha da karmaşık hale getirebilir. Bu yüzden, aynı toplum içindeki bir grup için oldukça doyurucu olan bir kültür, diğer grup için hiç de öyle olmayabilir. Bir kültür hangi grubun gereksinimlerini daha iyi karşılamaktadır? Bir kültürün iyi işleyip işlemediğine dönük nesnel bir yargıya varmak için özele değil, genel duruma bakılmalıdır.

Görsel Karşıtlık: Kültürün insanların gereksinimlerini ve beklentilerini yeteri kadar karşılamadığının göstergelerinden biri de suç oranının artış göstermesidir. Dünyada hapiste yatanların %25'inin ABD'deki hapishanelerde olması çok çarpıcıdır, ayrıca tutukluların sayısı 1980 ve 2000 yılları arasında dört katına çıkarak 500.000'den 2 milyona çıkmıştır. Okul cinayetleri de toplumdan soyutlanmış, yüksek duvarlı sitelerde yaşayanların sayısı da artış gösterenler arasındadır

Bölüm Özeti

Antropologa göre kültür; toplumun üyeleri tarafından birbirine aktarılan, paylaşılan; deneyimleri yorumlamakta ve davranış geliştirmekte kullandıkları görüşler, değerler ve algılardır. Bütün kültürlerde ortak temel bazı nitelikler vardır; bunların incelenmesi, kültürün doğasına ve işlevine ışık tutar. Toplum, yani ortak toprağı, dili ve kültürü paylaşan ve hayatta kalmak için ortaklaşa çaba gösteren birbirine bağımlı insan grubu olmadan kültür var olamaz. Kültür öğrenilir, bu da onu içgüdüsel davranıştan ayırır.

Kültür, paylaşılan görüşler, değerler ve davranışlar olsa da kültürün içindeki her şey bir örnek değildir. Örneğin bütün kültürlerde kadın ve erkeğin rolleri arasında fark vardır. Antropologlar kültürlerin erkek ve kadınlar arasındaki biyolojik farklara verdiği anlamı karşıla-

mak için toplumsal cinsiyet kavramını kullanırlar. Evrensel anlamda yaş farklılığı olduğu gibi bazı toplumlarda alt kültür farklılaşması da vardır. Alt kültürler (örneğin Amishler), içinde bulunduğu daha geniş toplumun varsayımlarını geniş ölçüde paylaşınakla beraber kendine özgü bir takım kuralları benimsemişlerdir. Çoğulcu toplumlar, sözünü ettiğimiz alt kültürlerin belirgin olarak var olduğu toplumlardır. Bu toplumların öne çıkan özellikleri, toplumdaki baskın kültürü bir dereceye kadar izlerken, farklı kural kümeleri altında işleyen pek çok gruptan oluşmalarıdır.

- Tüm kültürlerin ortak özellikleri, paylaşılmaları ve öğrenilmeleridir. Toplumun üyeleri, toplumsal davranışın onaylanmış kurallarını kültürlenme süreciyle öğrenirler. Kültürün başka özelliği sembollere dayalı olmasıdır. Simgelerle, özellikle de dil ile dışavurulan fikirler, duygular ve arzular, iletişim yoluyla aktarılır. Sonuçta kültürün bütün boyutları tümleşik bir bütündür. Uygun olarak işleyen bir kültürde tüm öğelerin yüzde yüz olmasa da kısmen uyum içinde çalıştığı görülür. Bütün kültürler dinamik ve değişkendir.
- Fıçı modelinde görüldüğü gibi, kültürün bütün boyutları üç adet geniş ve birbiriyle ilişkili sınıfa ayrılabilir: alt yapı (geçim yöntemleri ya da ekonomik sistem), toplumsal yapı (kurallarla yönetilen ilişkiler) ve üst yapı (ideoloji ya da dünya görüşü).

Antropologun işi, insanların sosyal davranışını açıklamak için gözlemlediği kurallar kümesini somutlaştırmaktır. Kişisel ve kültürel ön yargılardan bağımsız, gerçekçi bir kültür betimlemesine ulaşabilmek için antropolog; (1) insanların, toplumlarının nasıl işlemesi gerektiği konusundaki görüşlerini incelemeli, (2) insanların nasıl davrandıkları hakkında görüşlerini öğrenmeli, (3) bunları insanların gerçekte nasıl davrandığıyla kıyaslamalıdır. Aynı zamanda antropolog, kendi kültürünün ön yargılarından da olabildiği kadar bağımsız olmalıdır. Antropolog, cinsiyetin araştırma bulgularını etkileyebileceğinin de bilincinde olmalıdır. Etnografik ve arkeolojik verilerin kültürel özelliklere ve coğrafi bölgelere göre sınıflandırıldığı büyük bir koleksiyon olan İnsan İlişkileri Alan Dosyaları (İİAD), antropologların dünya çapında karşılaştırmalar yapmasına yardımcı olmaktadır.

Kültürel uyarlanma, evrim sürecinde, insanların hayatta kalmalarına ve daha geniş bir çevreye yayılınalarına olanak tanımıştır. Bazen bazı durumlarda ve kısa dönemde uyarlayıcı olan bir şey, farklı koşullarda ve uzun dönemde uyarlayıcı olmayabilir. Bir kültür, varlığını sürdürebilmek için, üyelerinin biyolojik gereksinimlerini karşılayabilmeli, devamlılığını sağlayabilmeli ve üyelerinin birbiriyle ve yabancılarla ilişkilerinde bir düzen kurup bunu sürdürebilmelidir.

- Kültürler zaman içinde; çevre koşullarının, yabancı istilalarının ve kültür içindeki değerler ve davranışların değişmesinden dolayı farklılaşabilir. Bazen değişimin önceden kestirilemeyen sonuçları, toplum için felakete yol açabilir. Toplum, bireylerin kişisel çıkarları ve grup ihtiyaçları arasında bir denge kurabilmelidir.

Etnik merkezcilik kişinin kendi kültürünü diğerlerinin üzerinde görmesi eğilimidir. Antropologlar, etnik merkezci yargılardan kaçınmak için her kültürü kendi ölçülerine göre ve kendi koşulları içinde incelemeyi ön gören kültürel göreçelik yaklaşımını benimser.

Bir kültürün başarısını ölçmede en az ön yargılı ölçüt, şu sorunun yanıtlanmasıdır: Bir kültür, davranışlarına yön verdiği üyelerinin fiziksel ve psikolojik gereksinimlerini ne derece tatmin etmektedir? Bazı göstergeler bu soruya yanıt niteliğindedir: nüfusun beslenme düzeyi, fiziksel ve zihinsel sağlık durumu, şiddet eğilimi, ev hayatının dengeliliği ve grubun eldeki kaynaklarla olan ilişkisi.

Düşünme Soruları

1. Antropologlar dünyadaki bütün kültürleri doğru biçimde betimlemeye çalışırken bir yandan da bunu ön yargısız yapmaya uğraşırlar. Yaptıkları işin neden zor olduğunu açıklayabilir misiniz?

2. Antropolojik alan çalışması katılımcı gözlemini temel alır. Bir araştırma için, yabancı bir antropologun kentinize ya da mahallenize geldiğini düşünün. Siz, aileniz ya da arkadaşlarınız araştırmacının kadın ya da erkek olmasından etkilenir miydi? Neden ve nasıl? Bu kadın ya da erkek antropologun Kongo'lu ya da İrlanda'lı olması, durumu nasıl etkilerdi? Kabul edilme ve araştırma bulguları açısından araştırmacının cinsiyeti mi yoksa geldiği ülke mi daha önemli olurdu?

3. Büyük çağdaş toplumların büyük kısmı çoğulcudur. Kendi toplumunuzdaki alt kültürleri tanıyor musunuz? Bu alt kültürler birbirlerinden ne kadar farklı? Sizin toplumunuzda başka bir alt kültürden insanla arkadaşlık yapmak ya da evlenmek nasıl karşılanır? Böyle bir durumda ne gibi sorunlar ortaya çıkabilir?

4. Dünya üzerindeki bütün kültürler bir miktar etnik merkezcilik gösterse de bazıları diğerlerinden daha etnik merkezcidir. Sizin toplumunuz hangi açılardan etnik merkezcidir? Küreselleşme gerçeğini göz önünde bulundurarak (1. Bölümde açıklandığı gibi) etnik merkezciliğin geçmişe göre günümüzde daha fazla soruna yol açtığını düşünüyor musunuz?

5. Fıçı modeli, bir kültürün çözümlemeli bakış açısına göre nasıl göründüğüne dönük basit bir çerçeve çizer. Bu modeli kendi topluluğunuza nasıl uygulardınız?

Anahtar Kavramlar

Kültür	Toplumsal yapı
Toplum	Alt yapı
Toplumsal cinsiyet	Üst yapı
Alt kültür	İnsan İlişkileri Alan Dosyaları
Etnik grup	Etnik-tarih
Etnik köken	Etnik merkezcilik
Çoğulcu toplum	Kültürel görecelilik
Kültürlenme	Simgeler

Önerilen Okumalar

Brown, D.E., (1991), *Human Universals.* New York: McGraw-Hill.

Kitabın mesajı, "kültürel geleneklerin çeşitliliğine karşı duyduğumuz hayranlığın, evrensel insan düşüncesini engellemesine izin vermemeliyiz" şeklinde. Farklılıklarına karşın bütün kültürlerin temel ortak noktaları vardır. Bu farklılıklar önemli olsa da evrensellik anlayışı bütün insanlığın doğasını anlamamızı ve insan bilimlerinin olduğu kadar biyoloji ve toplum bilimlerinin sınırlarını aşmamızı sağlayan bir bilinç geliştirmemizi kolaylaştırır.

Gamst, Frederick C. ve Edward Norbeck, (1976), *Ideas of Culture: Sources and Uses,* New York: Holt, Rinehart and Winston.

Bu kitap kültür kavramı üzerine seçme yazılardan ve editör yorumlarından oluşuyor. Bu derleme, kültür kavramının nasıl ortaya çıktığını ve antropoloji alanında belli konuları ele alan alt alanların nasıl oluştuğunu gözler önüne seriyor.

Goodenough, Ward H., (1970), *Description and Comparison in Cultural Anthropology,* Chicago: Aldine.

Yazarın işlediği temel konu, kültürü incelerken etnik merkezci ön yargılardan nasıl kaçınılması gerektiğidir. Yazar, yaklaşımını betimleyici dilbilim modellerine dayandırıyor. Kitapta evlilik ve ailenin evrensel olarak tanımlanması, akrabalık ve akrabalık terimleri tartışılıyor. Bu kitap, kültür ve toplum ilişkisi ile bireysel farklılaşmalar üzerine öne sürülen fikirleri açıkça ortaya koyuyor.

Hatch, E., (1983), *Culture and Morality: The Relativity of Values in Anthropology,* New York: Columbia University Press.

Bu kitap, bilgi, tarih ve ahlaki görecelik kavramlarını da kapsayan kültürel görecelik üzerinedir. Kitap, antropologların bu kavramları kavrama çabalarını, disiplinin ortaya çıkışı olan 19. yüzyıla dayandırarak bizlere aktarıyor.

Mascia-Lees, F.E., & Black, N.J., (2000), *Gender and Anthropology,* Prospect Heights, IL: Waveland Press.

Lisans öğrencilerine dönük yazılmış bu kitap, 1970'lerden beri antropoloji alanında yapılmakta olan cinsiyet araştırmalarına ışık tutuyor. Kısa ve kapsamlı bölümlerden oluşan bu değerli kitapta, farklı kuramsal bakış açılarına sahip antropologların cinsiyet rollerine ve cinsiyet eşitliğine nasıl yaklaştıkları sorusu da eleştirel bir gözle inceleniyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İnsan Kültürünün Başlangıcı

32000 yıl önce boyanan ve Güneydoğu Fransa'daki bir tepenin eteğindeki Chauvet Mağarasında bulunan bu duvar, atalarımızın sanatsal yaratıcılığı konusunda bize sağlam bir kanıt oluşturur. Buzul Çağı imgelerinin betimlendiği duvarda ayılar, bizonlar, atlar, panterler, mamutlar, gergedanlar ve çeşitli simgesel şekiller vardır. Kültür üreten türler olarak insanlar her zaman doğadaki yerlerini anlamaya çabalamıştır. Günümüzde antropoloji, böylesi karmaşık sorulara yanıt aramak konusunda önemli bir görev üstlenmiştir.

1 İnsanlar Hangi Hayvan Grubuna Aittir?

İnsanlar biyologlar tarafından, *Homo sapien*, yani memelilerin bir alt grubu olan primat topluluğunun bir üyesi olarak sınıflandırılmıştır. Biyolojik türler üreme farklılığına göre sınıflandırılır; cinsi (*Homo*) ve türü (*sapien*) belirten iki bölümlü bir kavramla adlandırılır. Diğer primatlar arasında lemur, loris, tarsier, maymun ve kuyruksuz maymunları sayabiliriz. Kuyruklu ve kuyruksuz maymunların davranış ve anatomileri incelendiğinde primatların bizimle doğrudan ilişkili olduklarını fark eder ve onların gelişimlerini izleyerek insanın nasıl ve niçin geliştiğini görebiliriz.

2 İnsan Ne zaman ve Nasıl Evrim Geçirmiştir?

Elimizde şu an bulunan kanıtlar, insanın 8 ila 15 milyon yıl önce yaşayan küçük Afrika maymunundan evrildiğini gösteriyor. İki ayak üzerinde yürümek, insan evrim çizgisinin ayırt edilmeye başlanmasındaki ilk değişikliktir. İki ayaklıların davranışı, günümüz şempanzelerinkine benzetilebilir. İki ayak üzerinde durmaya başladıktan birkaç milyon yıl sonra beyin büyüklüğü arttı ve taştan aletler yapma gibi kültürel etkinlikler ortaya çıktı. En eski taş aletler 2.5 ve 2.6 milyon yıl öncesine gider ve bu tarih *Homo* cinsinin fosil kalıntılarıyla da örtüşür. O zamandan beri; paylaşılan, öğrenilmiş davranışın –kültürün– insanoğlunun hayatta kalmasında oynadığı rol gittikçe önem kazanmıştır.

3 İnsanlardaki Fiziksel Çeşitliliğin İncelenmesinde Biyolojik Irk Kavramı Yararlı mıdır?

Hayır. Biyolojik olarak ırk, alt türleri açıklamak için kullanılır ve *Homo sapien* için alt tür yoktur. Bizim türümüz içindeki biyolojik çeşitlilik, türün içinden çok, aynı popülasyon içinde gözlemlenir. Hatta, bir popülasyonun diğerinden farkı bile yumuşak bir geçiş gösterir, keskin farklılıklar gözlemlenmez. Bu ve benzer nedenlerden dolayı antropologlar, ırkın biyolojik olarak içi boş bir kavram olduğunu, yalnızca toplumsal sınıf olarak ayırt ediciliğinin bulunduğunu ortaya koymuştur.

Antropologlar insanoğlunun hayvanlar alemi içindeki yerini ve evrimsel tarihini anlayabilmek için çeşitli kaynaklardan bilgiler toplar. Yaşayan primatların (en yakın memeli akrabalarımız) ve fosillerin incelenmesi, hatta moleküler biyoloji bile insanların evrim öyküsünü açıklamaya katkıda bulunur. Bir açıdan, insan evriminin incelenmesi tamamen bilimseldir, geçmişteki biyolojik ve davranışsal süreçlerle ilgili hipotezler oluşturup bunları sınanmasıyla uğraşılır. Aynı zamanda, bütün bilim insanları gibi antropologlar da değişen kültürel değerlerden etkilenir. Bu nedenle, insan evriminin tarihini inceleyen **paleoantropologlar**, yaşayan primatları inceleyen **primat bilimciler** ve günümüz biyolojik çeşitliliğini inceleyen biyoloji antropologları, kuramlarını oluştururken kendi kişisel inançlarının ve kültürel varsayımlarının bilincinde olmalıdır.

Uyarlanma Yoluyla Evrim

Genel anlamda **evrim** (Latince *evolutio*, sözlük anlamı açılmak, yayılmak) zaman içinde değişim anlamına gelir. Biyolojik olarak bir popülasyonun genetik oluşumunun kuşaklar boyunca gösterdiği değişimdir (**Genler** her bireyin biyolojik özellik ve niteliklerini tanımlayan, kalıtım yoluyla geçen moleküler şifrelerdir). Evrimin bir kısmı uyarlanma (organizmaların kendilerini çevrelerine ayarlama süreci) içinde gerçekleşirken, gelişigüzel etmenler de evrimsel değişim üzerinde önemli bir etki yaratabilir. Uyarlanma, evrimin doğal ayıklanma sonucu gerçekleştiği kuramının temel taşlarındandır ve 1859'da İngiliz doğa bilimci Charles Darwin tarafından öne sürülmüştür. Darwin'in kuramında belirli bir çevreye en uygun özelliklere

paleoantropologlar: İnsan evriminin tarihini inceleyen antropologlar.
primat bilimciler: Yaşayan primatların biyolojisini, davranışlarını ve evrimsel tarihlerini inceleyen uzmanlar.
evrim: Bir popülasyonun genetik oluşumunun kuşaklar boyunca gösterdiği değişim.
uyarlanma: Organizmaların kendilerini çevrelerine ayarlama süreci ve bunun sonucu.
doğal **ayıklanma:** Belirli bir çevreye en uygun özelliklere sahip bireylerin hayatta kalması ve bu özellikleri barındırmayan bireylere göre daha fazla sayıda üremesi ilkesi ya da mekanizması.

sahip bireyler hayatta kalır ve bu özellikleri barındırmayan bireylere göre daha fazla sayıda ürer. Günümüzde bilim insanları organizmaların üreme üstünlüğüne sahip olmasını sağlayan çeşitliliğin kaynağının, rastlantısal genetik mutasyonlar olduğunu kabul ediyorlar.

Bu bölümde türümüzün evrimsel tarihi içinde anatomik ve davranışsal uyarlanma örneklerini tartışacağız. Yaşayan en yakın akrabalarımızın, yani diğer primatların biyolojisi ve davranışları, geçmişi incelerken bize yardımcı olacak. Bunun dışında insanın biyolojik çeşitliliğinin bazı boyutlarını ve bunlara verdiğimiz kültürel anlamları da inceleyeceğiz.

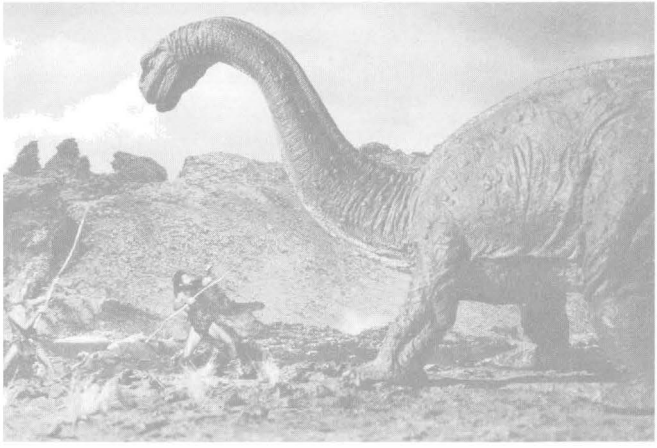
Geniş bir yelpazede kültürel uyarlanmalar üretebilme becerisi yalnızca insanlara özgü bir özelliktir. Kültürel uyarlanma sayesinde görüşler, etkinlikler ve teknolojiler bizim hayatta kalmamıza, hatta güçlenmemize yardımcı olur. İlk insanlar, diğer bütün canlılar gibi hayatta kalmak için fiziksel güçlerini kullanmak zorundaydı. Ancak zaman içinde insanlar çevrelerine uyarlanmak için gittikçe artan bir oranda kültürü kullanmaya başladı. Alet üretip kullanmayı öğrendiler, yiyecek toplamayı daha başarılı kılacak şekilde toplumsal birimler olarak örgütlendiler, simgeler aracılığıyla geleneklerini ve sahip oldukları bilgileri korumayı ve paylaşmayı başardılar.

Sonsuz çeşitlilikteki sorunları kültür aracılığıyla çözebilme becerisi, türümüzü bu gezegendeki diğer canlılardan farklı bir konuma getirmiştir. İnsanlar yalnızca biyolojik değişim aracılığıyla çevreye uyarlanmakla kalmaz, çevreyi de insan gereksinimlerine ve isteklerine uydurur. Günümüzde bilgisayar teknolojisi, yine bizim neden olduğumuz çevresel değişimlerle başa çıkabilmemizi sağlayacak bilgi birikimini düzenlemede ve kullanmada bize yardım ediyor. Belki bir gün uzay teknolojisi sayesinde türümüzün dünya dışındaki gezegenlerde de üremesini sağlayabileceğiz. Çok gelişmiş aletlerimizi kötüye kullanıp kendi kendimizi yok etmezsek eğer, biyo-medikal teknoloji, genetik mirasımızı ve dolayısıyla biyolojik evrimimizin geleceğini denetim altına almamızı sağlayabilir.

İnsan kültürünün temel öğeleri 2.5 milyon yıl önce var olmaya başladı. Bu kadar zaman öncesine geri dönebilmek için bilimsel imkanları kullanarak türümüzün kökenlerine geri dönüp insan kültürünün çıkış noktasını su yüzüne çıkarabiliriz.

İnsanlar ve Diğer Primatlar

Kitabın başında belirtildiği gibi, insanlar dünya üzerindeki 10 milyon türden ve 4000 memeliden biridir. **Türler**, ortak özelliklere sahip, kendi içinde çiftleşebilen ve bunun sonunda canlı ve doğurgan yavrular dünyaya getirebilen popülasyonlar ya da popülasyon gruplarıdır. Değişik türler üreme yöntemleri açısından birbirinden tamamen ayrılır. Biyologlar türleri biyolojik olarak birbiriyle ilişkili daha büyük organizma grupları şeklinde sınıflandırır. İnsan türü bir primattır; primatlar ise lemur, loris, tarsier, maymun ve kuyruksuz maymunları içeren bir memeli alt-grubudur. Primatlar içinde insanlar en çok kuyruksuz maymunlara –şempanze, bonobo, goril, orangutan ve gibonlar– yakındır ve primat bilimciler bu türlerin hepsiyle yakından ilgilenir.

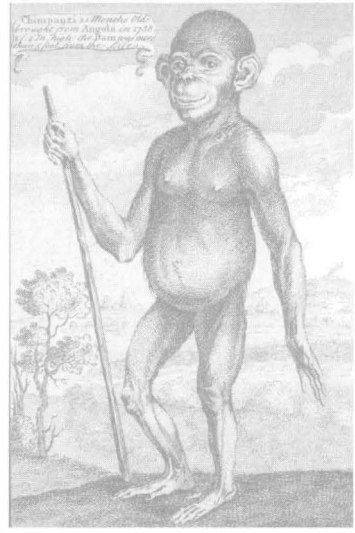

Popüler basın yayın organlarında insanlar ve dinozorlar birlikte yaşamış gibi görüntüler çıksa da gerçekte dinozorların yok oluşu 65 milyon yıl önce gerçekleşmiştir. İnsanın atası sayılabilecek ilk iki ayaklı ise 8-5 milyon yıl önce ortaya çıkmıştır.

Avrupalı bilim insanları, özellikle de 500 yıl önce Keşifler Çağı'nın başlamasıyla beraber, uzak ülkelere gidip daha önce hiç görmedikleri canlılara rastlayınca türlerin sınıflandırılması konusunda uzun ve zorlu tartışmalara giriştiler. Özellikle en yoğun tartışma, kuyruksuz maymunlarla insanlar arasındaki farklar konusunda yaşanıyordu. 1698'de Batı Afrika'da yakalanmış bir şempanzenin Avrupa'ya getirilmesi ve vücudunun kesilerek parçalara ayrılması sonucunda bir İngiliz doktorun vardığı sonuç, bu

tür: Ortak özelliklere sahip, kendi içinde çiftleşebilen ve bunun sonunda canlı ve doğurgan yavrular dünyaya getirebilen popülasyonlar ya da popülasyon grupları. Farklı türler birbiriyle çiftleşemez.

canlının neredeyse bir insan olduğu ve *Homo sylvestris* (orman insanı) olarak sınıflandırılabileceğiydi. 1735'te, İsveçli doğa bilimci Carolus Linnaeus (1707-1778) ünlü *Doğanın Sistemi* kitabının ilk baskısını yayınladı. Kitapta insanlar, tembel hayvan ve maymunlarla aynı sınıfta kabul ediliyordu ve bu sınıfa "anthropomorpha" (insan şekilli) adı veriliyordu. Linnaeus 1758'de kitabının onuncu baskısını yaptığında Anthropomorpha sözcüğünü primat ile değiştirmişti ve yarasa, lemur, maymun ve insanları da bu sınıfa koymuştu. Ayrıca insan türünü artık ikiye ayırıyordu: *Homo sapien* ya da *Homo diurnus* (gündüz uyanık olan) ve *Homo nocturnus* (gece uyanık olan) anlamında kuyruksuz maymunumsu insan. Kuyruksuz maymunumsu insana aynı zamanda *Homo troglodytes* (mağara insanı) adını da verdi. İnsanları doğanın düzeneğinde yerini belirleme çabası o zamandan beri sürmektedir. Bu karmaşık konuyu en iyi örnekleyen yorumlardan birini, 18. yüzyılda, panayır yerinde sergilenen bir orangutanı gören Fransız piskopos yapmıştır. Gördüğü yaratığın insan mı hayvan mı olduğunu anlayamayan piskopos şöyle seslenmiştir: "Konuş ki seni vaftiz edeyim!"[1]

Büyük kuyruksuz maymunları sınıflandırma, insanlarla aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirleme ve değerlendirmeye dönük ilk bilimsel uğraşılar, kuruksuz maymun yorumlarında da yansımasını bulmuştur. 18. yy'da yapılmış olan bu resim, elinde bir baston olan ve iki ayak üzerinde yürüyen bir şempanzeyi göstermektedir.

18. yy boyunca, Avrupalı bilim insanları büyük kuyruksuz maymunların (ve deniz aşırı ülkelerde rastladıkları "vahşi" insanların) sınıflandırılması konusundaki tartışmalarına devam etmiş ve şempanze ve orangutanları

primat: Lemur, loris, tarsier, maymun, kuyruksuz maymun ve insanları içeren bir memeli alt-grubudur.

[1] Corbey, R., (1995), "Introduction: Missing links, or the ape's place in natura," In R. Corbey & B. Theunissen (Ed), *Ape, Man, Apeman: Changing Views Since 1600,* Leiden: Department of Prehistory, Leiden University.

(1847'ye kadar goriller ayrı bir tür olarak görülmüyordu), insanlar ve diğer hayvanlar arasında bir yere oturtmuşlardır. Kendi zamanının bilim insanlarından bir adım daha öne geçerek orangutanların insan türünün bir parçası olarak kabul edilmesi gerektiğini söyleyen İskoç yargıç Monboddo, yazdığı makalelerde orangutanların dik yürüyebildiğini, sığınak yapabildiğini ve kendilerini savunmak için sopa kullandıklarını söylemiştir. Monboddo bu vahşilerin en azından kuramsal olarak konuşma becerisine sahip olduklarını öne sürmüştür.[2] Günümüzde bile Avrupalıların çoğu, insanlar ve hayvanlar arasında kesin bir ayrım olduğu görüşündedir. İnsanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkinin niteliğine dönük tartışmalar, fosil ve genetikle ilgili biyolojik veriler ve maymun akrabalarımıza daha insanca davranmamız gerektiği konusundaki felsefi tartışmalarla günümüzde de sürmektedir.

Konumuz insanlar ve özgün kültürel kapasiteleri iken, insanlardan çok primatlar üzerinde çalışmanın değeri nedir sorusunu yöneltebilirsiniz. Ancak insan, günümüzdeki gibi kültürel bir varlık olana kadar geçirdiği evrimsel gelişime ilk olarak memeli ve primat olarak başlamıştır. Evrimsel tarihimizin yanı sıra yakın akrabalarımızın biyolojisini ve davranışlarını incelemek, insanların nasıl ve niçin bugünkü hallerine geldiklerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

En eski iskeletlerden elde ettiğimiz kanıtlar, ilk memelilerin 200 milyon yıl önce küçük ve geceleri gezen yaratıklar olarak ortaya çıktığını gösteriyor. İlk primatlar, 65 milyon yıl önce yeni ve ılımlı bir iklimin sık ağaçlı tropikal ve astropikal ormanlarda hakim olması ve etkisini Kuzey ve Güney Amerika, Güneydoğu Asya, Ortadoğu ve Afrika'nın büyük bölümünü kapsayan alanda göstermesiyle ortaya çıktı. İklim ve yaşam alanındaki değişiklik, dinozorların aniden ortadan kaybolmasıyla birleşince memeliler çeşitlendi ve primatların evrildiği kabul edilen ağaçta yaşayan kemirgenler ortaya çıktı.

Primatların ataları, ormandaki yaşama uyarlanmalarını sağlayacak biyolojik özelliklere sahipti. Göreceli olarak küçük boyutlu olmaları, rakiplerinin ve avcılarının erişemeyeceği ağaç dallarına çıkabilmelerine izin vermiştir. Ağaçta yaşamak yeni besin kaynaklarına ulaşmalarını sağlamış, yere düşmesini beklemeden yaprak, çiçek, meyve, böcek, kuş yumurtası gibi yiyecekleri dallardan toplamalarına olanak vermiştir.

[2] Barnard, A., (1995), *Monboddo's Orang Outang and the Definition of Man* (s. 71-85), In Corbey & Theunissen.

Doğal ayıklanma dallara sıkı tutunanları üstün konuma geçirmiş ve ağaç tepesindeki yaşama iyi uyarlananlar genlerini sonraki nesillere aktarabilmiştir. İlk primatlar gececi olsa da günümüzde primat türlerinin çoğu gündüz yaşar. Ağaçlardaki gündüz yaşamına geçişimiz, günümüz insanlarının biyolojisini ve davranışlarını şekillendiren önemli bir biyolojik uyarlanmayı gerektirmiştir.

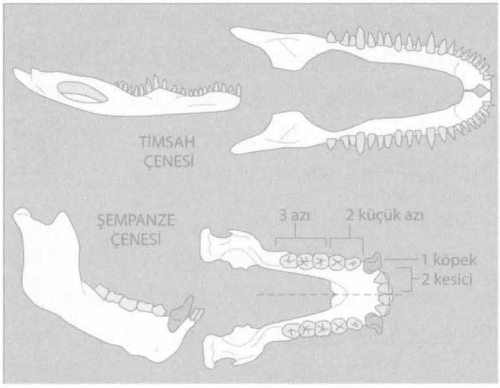
Anatomik Uyarlanma

Eski ve günümüz primat grupları aşağıda tanımlayacağımız bir takım anatomik özelliklere sahiptir. Diğer memelilerle karşılaştırıldığında primatlarda organların özel bir işlev kazanması durumuna pek rastlanmaz ancak davranış kalıpları çeşitlilik ve esneklik gösterir.

Primatların Diş Yapısı

Ağaçsıl primatların yediği filiz, yaprak, böcek ve yumuşak meyveler diğer memeliler için gerekli olan diş yapısından daha basit dişlere sahip olmalarına sebep olmuştur. Karşılaştırmalı anatomi ve fosil kayıtlarına dayanarak memelilerin atasının üç kesici, bir köpek, dört ön azı ve üçer azı dişi olmak üzere toplam 44 dişi olduğu söylenebilir. Ağzın ön kısmındaki kesici dişler kesme ve kavrama, kesicilerin arkasındaki köpek dişleri yırtma, koparına ve parçalama; ön ve arka azı dişleri öğütme ve çiğnemede kullanılırdı.

Primat diş yapısı, evrimsel gelişim sırasında eksilmeye ve dişler küçüldükçe daha fazla işlev kazanmaya başladı (Şekil

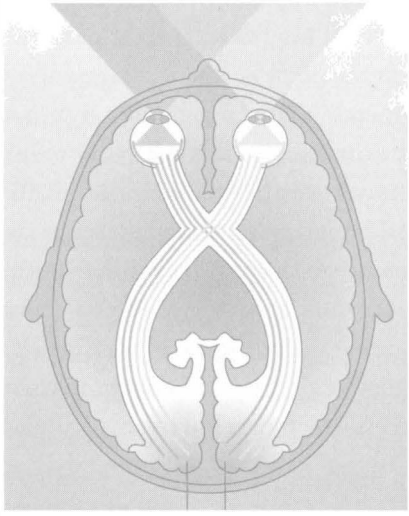

Şekil 3.1
Bütün sürüngenlerde olduğu gibi bu timsah çenesi, birbirine benzer şekilli dişlerden oluşur. Eğer bir diş düşer ya da kırılırsa yerine yeni diş çıkar. Primatlarda ise bütün memelilerde olduğu gibi yalnızca iki diş kümesi vardır: süt dişleri ve daimi dişler. Kuyruksuz maymunlarda ve insanlarda belirli sayıda ayrı görevler üstlenmiş diş vardır ve her birinin şekli farklıdır. Şempanze çenesinde görüldüğü gibi: öndekiler kesici, onların yanındakiler köpek dişi olarak adlandırılır; onların ardında ise iki küçük azı ile üç tane de azı dişi vardır (sonuncular insanlarda yirmi yaş dişleri olarak adlandırılır).

3.1). İlk aşamada yukarı ve aşağı çenenin her birinde bulunan birer kesici yok oldu. Böylelikle primatlar diğer memelilerden ayrıştı. Primatların çoğunda, özellikle de erkeklerde, köpek dişleri hançer gibi uzadı; meyvelerin ve diğer yiyeceklerin kabuklarını kırmaya yardımcı oldu. Bu durum toplumsal iletişimde de etkisini gösterdi: yetişkin bir erkek goril kendinden genç bir gorile göz dağı vermek istediğinde tek yapması gereken üst dudağını kaldırıp sivri köpek dişlerini göstermektir. Bin yıl sonra birinci ve ikinci ön azı dişleri küçüldü, daha sonra birlikte yok oldu; ikinci ve üçüncü azı dişleri genişledi ve böylece kavrama, kesme ve öğütme, farklı dişlerce sağlanır hale geldi.

Duyu Organları

Primatların ağaçlardaki hayata uyarlanması duyu organlarının şekil ve işlevlerinde de bir takım değişiklere yol açtı. Yerde yaşayan memeliler için koku, geceleri görüş alanı dışındakileri algılayabilmeyi sağlamak açısından büyük önem taşır. Koku sadece yiyeceklerini koklama değil, aynı zamanda yırtıcı hayvanları fark etme açısından da önem taşır. Ağaçların tepesinde görme, işitmeden önemlidir çünkü canlılar daha çok bir sonraki dalın ya da lezzetli meyvenin nerede olduğunu görmek isterler. Buna uygun olarak primatlarda görme duyusu hızla gelişirken koklama yetisi aynı oranda azalmıştır.

Şekil 3.2
Kuyruksuz primatlar iki gözle ve üç boyutlu görme yetisine sahiptir. İki gözün de eşit derecede görmesi, gözlerin öne doğru bakmasından dolayı birbiriyle örtüşen bir görsel alan oluşturur. Üç boyutlu görüş ise iki gözün aynı anda kullanılmasından ve bilginin her iki gözden beynin iki tarafına da aktarılmasından kaynaklanır.

Ağaçlar arasında yolculuk derinlik, yön, uzaklık, havada asılı nesneler arasında ilişki kurma gibi yetileri gerekli kılar. Kuyruklu, kuyruksuz maymunlarda ve insanlarda bu yeti, üç boyutlu renk görüşüyle sağlanır (Şekil 3.2). Dünyayı yükseklik, genişlik, derinlik gibi üç boyutuyla görme yetisi aynı düzlemde yer alan ve birbiriyle yan yana duran iki gözü ve her

iki gözden beyne giden sinir bağlantılarını gerektirir. Bu şekilde sinir hücreleri her iki gözden aldığı imgeleri birleştirir. Primatlarda beyindeki görsel alanın büyümesi ve sinir bağlantılarının karmaşıklaşması da üç boyutlu görüş becerisini geliştirmiştir.

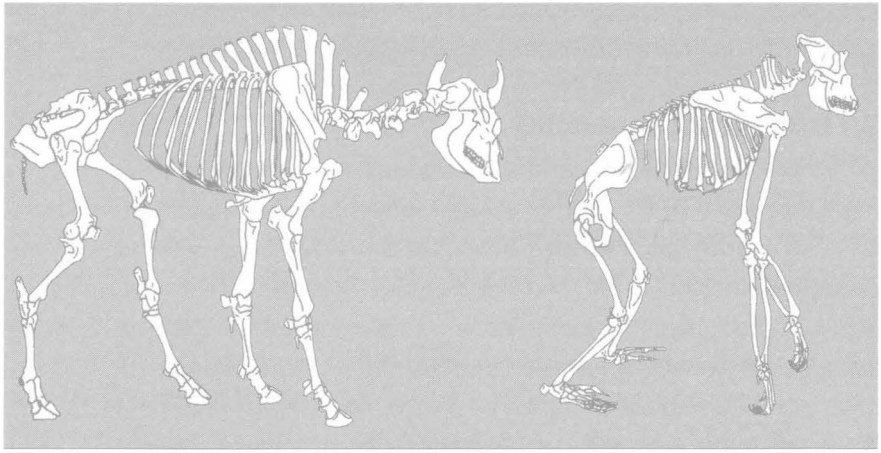
Daha keskin dokunma duyusu da ağaçsıl primatların bir özelliğidir. Etkili hissetme ve kavrama mekanizması, ağaçlar arasında hızla ilerlerken düşme ve yuvarlanma tehlikesini önlemeye yardımcıdır. Primatların evrimleşerek avuç içlerinde ve ayak tabanlarında daha kısa kıllara sahip oluşları, dokunma yetilerini artırmıştır. Primatlarda bu kıllar, yerini el ve ayak parmaklarındaki duyarlı tabanlara bırakmıştır. Orta ve Güney Amerika'da yaşayan maymunlarda dokunma ve kavrama yeteneği kuyruğa kadar uzanır.

Primat Beyni

Primat evriminin en belirgin göstergesi beynin hacminin, özellikle de bilinçli düşünmeyi sağlayan beyin yarımkürelerinin büyümesidir. Kuyruklu veya kuyruksuz maymunda ve insanda beyin yarımküreleri, kasları koordine eden ve vücut dengesini sağlayan beyinciği kaplar. Bu değişimin en önemli sonuçlarından birisi primatların davranışlarında görülen esnekliktir. Beyinciğin kontrol ettiği reflekslere güvenmektense primatlar çevrelerindeki çeşitli özelliklere anında tepki gösterir. Eller, ayaklar, gözler ve kulaklardan gelen mesajlar; denge, hareket, ısınma, dokunma ve ağrı duyumları anında beyin kabuğuna (korteks) iletilir. Beyin kabuğu bu izlenimleri algılama, inceleme, koordine etme ve uygun alıcıya gönderme işlevlerini yerine getirebilmek için gelişmek zorundadır. Genişlemiş ve anında tepki gösteren bir beyin kabuğu, insanlar da dahil olmak üzere bütün primatlarda görülen esnek davranış kalıplarının biyolojik temelini oluşturur.

Primat İskeleti

İskelet, omurgalı hayvanlara ana şeklini ve siluetini verir, yumuşak dokuları destekler ve hayati önem taşıyan iç organların korunmasını sağlar (Şekil 3.3). Primatların geçirdikleri evrimin izlerine, iskeletlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin primatlar kokudan çok görme duyusu ile hareket ettikçe gözleri de öne doğru çıkmış ve koruyucu bir kemikle çerçevelenmiştir. Aynı zamanda burun da küçülmüştür. Omuriliğin geçtiği ve beyne bağlandığı kafatası açılımı, evrimsel ilişkiler için önemli bir ipucudur. Kafatasının boyunla birleştiği yerde bulunan omurilik açıklığı, daha öne doğru kaymıştır; bu da sürekli dört ayak üzerinde durmaktan dik bir duruşa geçildiğinin göstergesidir.

Şekil 3.3
Bütün primatlarda, sürüngen ve iki yaşayışlılarda (amfibi) aynı eklemli omurga örüntüsü vardır. Sağdaki goril iskeletinde üstte tek bir uzun kemik, daha aşağıda iki uzun kemik ve onlardan çıkan beş parmak (el ve ayak parmakları) görülüyor. Bizon gibi diğer memelilerde ise bunun biraz değişmiş hali vardır Evrim sürecinde bizon, beş parmaktan üçünü kaybetmiştir ve geriye kalan ikisi de toynak olmuştur. Alt kısımdaki ikinci uzun kemik küçülmüştür. Kafatasının omurgaya bağlanma biçimi de farklıdır. Bizonlarda (çoğu memelide olduğu gibi), kafatası omurgadan öne doğru uzar, ancak yarı ayaktaki gorillerde omurga kafatasının altında kalır.

Primat iskeletinin uzuvları da ilk omurgalı atalarımızda görülen yapıya benzer. Kol ve bacakların üst bölümlerinde tek bir uzun kemik, alt kısımlarında ise iki kemik vardır. El ve ayaklarda ise beş bağımsız parmak vardır. Diğer hayvanlar hız gibi belirli bir davranışı gerçekleştirmek üzere uzmanlaşmış uzuvlara sahiptir. Primatların neredeyse tamamında hem el hem de ayak başparmakları diğerlerine dik açı yapar. Bu da sopa ve taş gibi nesneleri hem el hem de ayaklarla kavramayı ve kullanmayı olanaklı kılar. İnsanlar ve birinci dereceden ataları bu kuralın dışındadır çünkü ayak başparmakları bu özelliklerini yitirmişlerdir. Primatların genel uzuv yapısı, esnek hareket etmelerini sağlar.

Kuyruksuz maymunlarda sağlam köprücük kemikleri, kolları gövdenin önünde değil yanlarında tutarak esnek hareketleri kolaylaştırır. Kuyruksuz maymunlar, geniş ve esnek omuz eklemleri aracılığıyla ağaç dallarında sallanıp bir ağaçtan diğerine geçebilirler.

Omurgalılardaki esnek uzuv yapısının primatlarda da korunmuş olması, insanın evriminde yararlı olmuştur. Kavrayıcı ellere sahip olmala-

rı, atalarımızın alet üretip kullanmalarını ve böylece evrim süreçlerini değiştirmelerini sağlamıştır.

Davranışsal Uyarlanma

Primatlar çevrelerine yalnızca anatomik olarak değil, davranışları yoluyla da uyarlanırlar. Genç kuyruksuz maymunların yetişkinliğe erişmesi, pek çok memeliden daha uzun sürer. Bu uzun büyüme ve gelişme sürecinde toplumsal gruplarının davranış biçimini öğrenirler. Primatların bağımlılık sürecinde biyolojik etmenler rol oynarken çocukluk döneminde öğrenilen belirli davranışların çoğu, grup geleneklerinden gelmektedir. Primatların, özellikle de kuyruksuz maymunların davranışları antropologlara, insanın kültürel davranışlarının gelişimi konusunda ipucu sunar.

Görsel Karşıtlık: Bütün insanımsı maymunlar ve insanlar; geniş aralıklı, esnek omuz eklemlerine sahiptir. Bu sayede dallara asılı kalabilir ya da bir daldan diğerine sallanabilir.

Kendi doğal habitatlarında incelenen kuyruksuz maymunların davranışları, insan evriminde davranış oluşumuna model oluşturmuştur. Yaşayan hiçbir primat, atalarımızın yaşadığı koşullarda yaşamamıştır. Yine de, bu araştırmalar bize kuyruksuz maymun davranışları hakkında önemli bilgiler kazandırmıştır. Primat bilimciler bu davranışları kültürel olarak tanımlama eğilimindedirler çünkü bu davranışlar kalıtsal ya da içgüdüsel olmaktan çok, öğrenilmiş davranışlardır. Şimdi, birbirine yakın iki Afrikalı şempanze türünün davranışlarına bakacağız: şempanzeler ve bonobolar.

Şempanze ve Bonoboların Davranışı

Diğer primatlar gibi şempanze ve bonobolar da sosyal canlılardır. Şempanzeler arasında, en geniş örgütsel birim topluluktur ve geniş bir coğrafi

alanda yaşayan 50 ya da daha fazla bireyden oluşur. Ancak bu canlılar nadiren toplu olarak bir araya gelirler. Onun yerine tek başlarına ya da yetişkin erkekler, yavrularıyla birlikte dişiler ya da erkek–dişi–yavru gibi örgütler halinde toplanırlar. Yolculukları sırasında alt gruplar güçlerini birleştirir ve yiyecek toplama işini birlikte yapar. Ancak er ya da geç bu topluluk dağılır ve yine küçük birimler halinde yaşamaya devam ederler. Sık sık alt gruplardan ayrılanlar ve gruba yeni katılanlar olduğu için, bu grupların yapısı değişiklik gösterebilir.

Kuyruksuz maymun toplulukları içindeki ilişkiler görece olarak uyumludur. Geçmişte primat bilimciler, bazı hayvanların diğerleri üzerinde egemenlik kurduğunu ve erkeklerin baskın olduğunu, fiziki güç ve boyutun hiyerarşiyi belirlemede etkin rol oynadığını düşünüyordu. Ancak primat bilimcilerin erkek egemen kültürlerden geliyor olmasının, bu kuramsal bakış açısına yol açtığını söyleyebiliriz. Bu araştırmacılara göre erkek egemenliği gayet doğal bir durumdu. Geçtiğimiz kırk yılda ayrıntılı alan araştırmalarının, özellikle de kadın primat bilimci Jane Goodall'ın (bkz. Önemli Antropologlar) katkısıyla primatların toplumsal davranışları arasındaki farklılıklar ve dişi primatların topluluktaki önemi kanıtlanmıştır. Yüksek konumdaki dişi şempanzeler düşük konumlu erkek şempanzeler, üzerinde egemenlik kurabilir. Bonobolar arasında da dişilerin konumu, grubun toplumsal düzenini erkeklerin konumuna göre daha fazla etkiler. Daha güçlü ve büyük olmak, hayvanların topluluk içindeki konumunu etkilese de toplumsal konumu belirlemede başka etmenler de söz konusudur. Örneğin, bireyin annesinin konumu, ki bu da işbirlikçi davranış gösterme düzeyiyle orantılıdır, ve bireyin başkalarıyla ortaklık kurma becerisi bu etmenlerden bir kaçıdır.

Genelde bonobo dişileri birbirleriyle, şempanze dişilerine göre daha sıkı bağlar kurar. Hatta anne ve oğul arasındaki bağ, diğer erkeklerin birbirleriyle olan bağlarını bile etkileyebilir. Bonobo erkekleri önce dişilerin yemek yemesine izin verir; hatta alfa (yüksek konumlu) dişilerin alfa erkekleri kovaladığı görülmüştür. Alfa erkekler, özellikle de dişiler işbirliği yaptığında, daha düşük konumlu dişilere bile boyun eğebilmektedir.[3]

[3] De Waal, F. Kano, T., & Parish, A.R., (1998), "Comments", *Current Anthropology*, 39, 408,410, 413.

Araştırmalarını büyük maymunlar arasındaki toplumsal sınıflanma ve saldırganlık davranışının ötesine taşıyan Japon primat bilimci Kinji Imanishi, (bkz. **Önemli Antropologlar**) bonobolar arasında rekabetten çok toplumsal işbirliğinin önemini vurgulayan bulgulara ulaşmıştır. Benzer şekilde Hollandalı primat bilimci Frans de Waal'in, **Özgün Çalışma** bölümünde özetlenen araştırması da bir kavga sonrası yaşanan barışma çabasının, evrimsel bakış açısına göre kavgadan daha önemli olabileceğini ortaya koyar.

Önemli Antropologlar

Jane Goodall (1934-)

Temmuz 1960'da Jane Goodall annesiyle birlikte Tanzanya'da Tanganyika Gölü'nün doğu kıyılarındaki Gombe'de şempanzelerin doğal yaşam alanlarına vardı. Kenyalı antropolog Luous Leakey'in doğal yaşam alanlarında büyük kuyruksuz maymunları incelemek üzere gönderdiği üç kadından birincisi olan Jane Goodall'ın (diğer ikisi, gorilleri inceleyen Dian Fossey ve orangutanları inceleyen Birute Galdikas'dı) görevi, şempanzelerle ilgili uzun süreli bir araştırma yapmaktı. İşe başlarken Goodall bu görevin 40 yıldan daha fazla sürebileceğini aklına bile getirmemişti.

Londra'da doğan Goodall, Bournemouth'ta büyüdü ve okula başladı. Çocukken hep Afrika'ya gitmenin ve hayvanlarla yaşamanın hayalini kuruyordu, bu yüzden Kenya'daki bir arkadaşından davet gelince bu fırsatı kaçırmadı. Kenya'ya varınca, kendisine yardımcısı olmasını teklif edecek olan Leakey ile tanıştı. Çok geçmeden Gombe'ye giden Goodall bir yıl sonra çığır açacak araştırmalar yapmaya başlamıştı bile. Alet yapan maymunlar ve ortaklaşa ava çıkan şempanzelerle ilgili çalışmalarını bütün dünya duymaya başladı. 1960'ların ortasında bu çalışmaları karşılığında Cambridge Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. Gombie artık hayvan davranışlarının incelendiği önemli bir merkez olmuştu.

Goodall hâlâ şempanzeleriyle vakit geçirse de artık ders verme, makale yazma ve başka çalışmaların denetmenliğini üstlenme gibi gö-

revlerine de zaman ayırıyor. Primatların soyunun korunması için uğraşan Goodall, şempanzelerin yasadışı yollardan kaçırılmasını durdurmak ve yakalanan şempanzelerin insanca muamele görmesi için büyük çaba harcıyor.

Kinji Imanishi (1902-1992)

Doğa bilimci, kâşif ve dağcı Kinji Imanishi; Japonya ve dünyadaki primat bilimini derinden etkilemiştir. Bütün Japon bilim insanları gibi Batılı yöntem ve kuramlarla ilgili derin bilgi birikimine sahip olmasına karşın doğal yaşamın incelenmesi konusunda çok farklı bir bilimsel yaklaşımı benimsemiştir. Bu dönüşümünü yolda gözüne çarpan bir çekirgeye bağlar: "Vadideki bir patikada yürürken, bir çalılıktaki yaprağın üzerinde duran bir çekirge gördüm. O zamana dek böcekleri yakalıyor, kloroform verip öldürüyor, bir yere iğneliyor ve onlara bir ad veriyordum. Ancak bir anda bu çekirgenin doğada nasıl yaşadığı konusunda hiçbirşey bilmediğimi fark ettim."[a]. En önemli çalışması olan *The World of Living Things*, 1941'de yayınlanmıştır ve Japon kültür ve geleneklerinde yer alan doğal yaşam üzerine geliştirdiği kapsamlı kuramı içerir.

Imanishi'nin çalışmaları, Batılı evrim kuramına birkaç yönden karşı çıkar. Birinci olarak, Imanishi'nin kuramı, Japon kültürü gibi insanlar ve hayvanlar arasındaki farkı vurgulamaz. İkincisi, bireysel organizmaların biyolojisine odaklanmaktansa Imanishi doğa bilimcilerin, analiz birimi olarak bireylerin ait olduğu tür topluluğuna odaklanmalarını önerir. Imanishi, bireysel organizmaların arasındaki rekabet ve çatışmadansa bütün canlılar arasında var olan uyumu ele alır. Şu anda tüm dünyada standartlaşmış olan Imanishi'nin araştırma teknikleri, doğrudan onun kuramlarından yola çıkarak gelişmiştir. Imanishi, etnografyadaki yöntemleri kullanarak doğal yaşam alanlarında primatları uzun süreli incelemiştir.

[a] Heita, K. (1999), "Imanishi's world view," *Journal of Japanese Trade and Industry* 18(2), 15.

Louis Leakey ilk Batılı primat bilimcileri alana göndermeden uzun zaman önce, Imanishi ve pek çok öğrencisi Afrikalı kuyruksuz maymunlar, Japon ve Tibet makak maymunları üzerinde öncü araştırmalar yapmıştır. Japon primat bilimciler, akrabalığın önemini, primat topluluklarının karmaşıklığını, toplumsal öğrenme kalıplarını ve her bir primat grubunun kendine özgülüğünü belgeleyen ilk araştırmacı grubu olmuştur. Imanishi ve öğrencilerinin çalışmaları sayesinde günümüzde primat topluluklarının birbirinden ayrı kültürlere sahip olduğunu biliyoruz.

Özgün Çalışma

Barışma ve Barışma Kavramının Primatlarda Kültürel Değişimi

Yaşamımızı sürdürmek için mücadele etme gerekliliği sık sık vurgulansa da rekabetin neden olduğu sıkıntılar bilinir, bu nedenle rekabeti azaltmamızı gerektirecek bazı sağlam evrimsel nedenlerimiz vardır. Grup yaşamındaki toplumsal hayvanların birbirlerine bağımlılığı ve işbirliği, saldırganlığı pahalı bir strateji haline getirir. Çoğu hayvanların ve insanların karşısına çıkan temel çelişki, bazen bir kavgayı kazanmak için arkadaşlarını kaybetmeyi göze almaları gerekliliğidir.

Bu fotoğrafta bir tartışmadan sonra neler olabileceğini görüyoruz. İki dişi bonobo kavga ettikten 10 dakika sonra birbirlerine yaklaşıyor, biri altta diğeri üstte birbirlerine sarılarak klitorislerini ve cinsel organlarını birbirine sürtüyorlar. Bu cinsel ilişki, bonobolara özgüdür ve bir tür barışma işaretidir. Bonobolara oldukça yakın olan şempanzeler, daha az cinsellik içeren bir biçimde barışırlar, birbirlerine sarılırlar ve dudak dudağa öpüşürler.

Yirmi beşten fazla primat türünün (yalnızca kuyruksuz maymunların değil, maymunların da) barışma çabası gösterdiğine dönük kanıtlar vardır. Okul bahçesindeki çocuklar üzerinde de benzer araştırmalar yapılmış ve çocukların da barıştığı gözlenmiştir. Araştırmacılar yunusların, benekli sırtlanların ve primat olmayan diğer bazı hayvanların da barışma kavramını bildiklerini ortaya koymuştur. Oldukça yaygın olan barışma kavramını şöyle tanımlayabiliriz: Ara sıra çıkan

çatışmalara karşın ilişkilerin sürdürülmesi gereken durumlarda kullanılan bir mekanizma.[a,b]

Hayvan araştırmalarında kullanılan barışma tanımı, bir çatışmadan kısa bir süre sonra iki rakibin tekrar arkadaşça bir araya gelmesi şeklindedir. Bu tanım sözlüklerdekinden farklıdır çünkü bu tanım daha çok gözlemsel araştırmalarda işe yarayacak görgül (ampirik) bir tanımdır. Bu tanıma göre koşul, çatışmadan kısa bir süre sonra tarafların yine arkadaş olmasıdır. Barışmanın, tartışmanın ya da kavganın üstünden saatler ya da günler, hatta insanlar söz konusu olduğunda yıllar geçtikten sonra bile gerçekleşmemesi için bir neden yoktur.

Erişkin dişi bonobolar, GG (genito-genital) sürtme yoluyla türlerine özgü cinselbarışma davranışını gösetriyorlar.

Barışma mekanizmasıyla ilgili iki ilginç ayrıntıyı vermek istiyorum. Biri *arabuluculuktur*. Şempanzeler çatışma çözümlemede arabulucu kullanan tek hayvanlardır. Bir çatışmada arabuluculuk yapabilmek için önce bireyin kendi dışında yaşanan bir ilişkiyi anlayabilmesi gerekir ve diğer hayvanların çatışma çözümlemede bu yöntemi kullanamama nedeni büyük olasılıkla budur. Örneğin iki erkek şempanze bir kavgaya tutuşmuşsa, benim çalışmalarımı yaptığım çok büyük bir adada birbirlerini görmeden yaşayabilirler. Ancak şempanzeler bunun yerine, mesafeyi çok uzak tutmadan birbirlerinin tam karşısına oturur ve birbirleriyle göz temasından kaçınır. Bu şekilde saatlerce oturabilirler. Bu durumda üçüncü bir birey, örneğin yaşlı bir dişi yanlarına gelir ve sorunu çözmeye çalışır. Dişi, erkeklerden birine yaklaşır ve kısa bir sü-

[a] de Waal, F.B.M. (2000). Primates – A natural heritage of conflict resolution. Science, 28, 586-590.

[b] Aureli, F., & de Waal, F.B.M. (2000). natural conflict resolution. Berkeley: University of California Press.

re onun tüylerini temizler. Daha sonra onun yanından kalkıp diğerinin yanına gider ve birinci erkek şempanze de onun arkasından gelir.

Eğer birinci erkek, dişinin arkasından gelmezse dişi geri döner, erkek şempanzenin kolundan tutar ve onu peşine takar. Bu durum, dişinin iki erkeği yakınlaştırma görevinin bilinçli olduğunu göstermiştir. Dişi daha sonra diğer erkeğin tüylerini okşar ve temizler, bu sırada birinci erkek şempanze de dişinin tüyleriyle ilgilenir. Bir süre sonra dişi ortamdan ayrılır, erkekler birbirlerinin tüylerini temizlemeye devam eder. Böylece dişi şempanze iki erkeği yakınlaştırmış olur.

Primatlar için olduğu kadar insanın toplumsal dokusunun korunması için de çok önemli bir süreç olan çatışma çözümlemenin rolüne dönük antropolojik alan yazını kısıtlıdır. İnsan toplumunda arabuluculuk, genelde toplumun önde gelen ya da yaşlı üyeleri tarafından yapılır. Bazen uyumun yeniden kurulmasının kutlanması amacıyla şölenler bile verilebilir.[c]

Barışmanın ikinci ayrıntısı bu olgunun, hayvan akrabalarımızda bile tamamen içgüdüsel olmadığıdır. Barışma; öğrenilmiş, toplumsal bir beceridir ve bu konuya primat bilimciler "kültür" (davranışın genetik aktarımla değil başkalarından öğrenilmesi[d]) demeyi yeğlemektedir. Barışmanın öğrenilebilirliğini sınamak için al yanaklı şebek (*rhesus*) ve bir makak türü (*stumptail*) üzerinde deney yaptık. Al yanaklı şebeklerin makaklar kadar uzlaşmacı olmadığı, hatta oldukça saldırgan ve zorba olduğu bilinmektedir. Makaklar ise daha sakin ve hoşgörülüdür. Her iki türün de üyelerini 5 ay boyunca konuk ettik. Bu sürenin sonunda konuklarımız birbirleriyle tamamen bütünleşmişti: Birlikte uyuyor, oyun oynuyor ve birbrlerinin tüylerini temizliyorlardı. 5 ay sonra maymunları tekrar ayırdık ve birlikte geçirdikleri zamanın barışma davranışlarını nasıl etkilediğini ölçtük.

Araştırmanın kontrol grubunun, yani makaklar olmadan yalnızca birbirleriyle yaşayan al yanaklı şebeklerin, barışma davranışı eğilimle-

[c] Reviewed by Frye, D.P (2000), "Conflict management in cross-cultural perspective", In F. Aureli & F.B.M. de Waal, *Natural Conflict Resolution* (s. 334-351), Berkeley: University of California Press.

[d] "hayvan kültürü" kavramı için bkz. See de Waal. F.B.M., (2001), *The Ape and the Sushi Master*, New York: Basic Boks.

rinde bir değişiklik yoktu. Makaklarda barışma davranışı beklendiği gibi yüksek oranda gözlemlendi, çünkü yalnız başlarına yaşadıklarında da makakların bu davranışı göstermesi bekleniyordu. En ilginç grup, deney grubu olan makaklarla yaşamış olan al yanaklı şebeklerdi. Bu maymunlar kontrol grubundakiler gibi düşük düzeyde uzlaşma davranışıyla başlamışlardı ancak makaklarla bir süre yaşadıktan sonra, onlardan ayrılmış olmalarına karşın, artık en az makaklar kadar barışma eğilimi gösteriyorlardı. Bunun anlamı, "yeni ve iyileşmiş" al yanaklı şebekler yaratmış olduğumuzdu; bu maymunlar rakipleriyle diğer şebeklere göre artık çok daha kolay barışabiliyorlardı.[e]

Bu deney aslında toplumsal kültür üzerine yapılmıştı: bir grup şebeği alıp onları başka bir türün gelenekleriyle yaşamak zorunda bırakmış ve sonuçta makaklarınkine benzer bir şebek kültürü yaratmıştık. Bu deney primat davranışlarının da aslında büyük oranda esneklik içerdiğini göstermiştir. Biz insanlar ise primatlardan kat kat üstün ve zengin toplumsal becerilere, davranışlarımızı değiştirme ve başkalarından bir şeyler öğrenme konularında çok gelişmiş bir gizilgüce sahibiz.

[e] de Waal, F.B.M., & Johanowicz, D.L. (1993), "Modification of reconciliation behavior through social experience: An experiment with two macaque species.", *Child Development*, 64, 897-908.

Birbirlerinin derilerini ya da tüylerini parazitlerden ya da yabancı maddelerden temizleme işi şempanze ve bonoboların sık yaptığı uğraşılarından biridir. Bu işlem, temizlik amacının dışında dostluk, yakınlık, boyun eğme göstergesi, sakinleştirme ve barışma çabası anlamına da gelir. Bonobo ve şempanzelerin bu temizleme işlemini karşılıklı yaptıkları bir arkadaşları vardır. Grupla toplumsallaşma isteği de insanın atalarının önemli davranışsal özelliklerinden biridir, maymun topluluğunun diğer üyelerine dokunma ve onları kucaklama gibi davranışlarla gösterilir. Grubu koruma ve grup çabalarını eşgüdümleme uğraşı, görsel ve işitsel iletişimle kolaylaştırılmaya çalışılır; bir tehlike karşısında ya da diğer grup üyelerini çağırmak için özel seslenme biçimleri kullanırlar. Bonobolar diğer primatlardan farklı olarak diğer grup üyelerine nerede olduklarını bildirmek için büyük yaprakları arkalarında iz olarak bırakırlar.[4]

[4] Recer, P., (1998, February 16), *Apes are Shown to Communicate in the Wild*, Burlington Free Press, s.12A

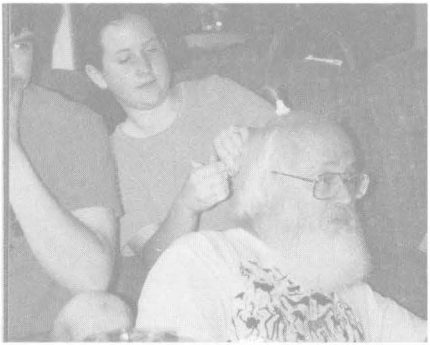
1980'lerden önce primatların çoğunun vejetaryen olduğu, yalnızca insanların et yediği düşünülürdü. Jane Goodall'ın yaptığı araştırmalar sayesinde kuyruklu ve kuyruksuz maymunların beslenme biçimlerinin çeşitlilik gösterdiği ortaya çıktı. Goodall'ın Tanzanya'da Tanganyika Gölü'nün doğu kıyılarındaki Gombe'de şempanzelerin doğal yaşam alanlarında yapmış olduğu çalışmalar bu maymunların, ağırlıklı meyve ve sebzeden oluşan beslenme biçimlerini böcek ve etle desteklediğini ortaya koymuştur. Goodall, bu hayvanların yemek için küçük omurgasız canlıları öldürdüğünü hatta daha da şaşırtıcı olarak, kuyruklu maymunları avlayıp yediklerini belirtmiştir. Gombe'de yaptığı 40 yıllık araştırması boyunca Goodall, şempanzelerin yetişkin kırmızı kolobus maymunlarını yakalayıp öldürene dek havada savurduklarını görmüştür.

Avlanmak dişi şempanzelerin bazen, erkeklerin ise sık yaptığı bir iştir. Avlanırken 2 saat boyunca gözüne kestirdikleri hayvanı izler, takip eder ve kovalarlar. Primatlarda genel olarak rastlanan, her hayvanın kendi avını bulması uygulamasının tersine, özellikle de babunları avlarken avlanma sürecini takım halinde çalışıp tuzak kurarak gerçekleştirirler. Göze kestirilen kurban sürüden ayrılınca üç ya da daha fazla şempanze kaçış yollarını kapatır, grubun geri kalanı avı takip eder. Kurban öldürüldükten sonra ava katılanların çoğu paylarına düşen eti, gücü yettiği ölçüde ya da diğerlerinden dilenerek almaya çalışır.

Etin besleyici değeri ne olursa olsun, avlanmak yalnızca beslenme değil, toplumsal ve cinsel amaçlı da yapılır. ABD'li antropolog Craig Stanford, 1990'lardan beri Gombe'de şempanzeler üzerinde araştırmalar yapmaktadır ve büyük kuyruksuz maymunların (50 kg civarı), 10 kg'ye kadar olan hayvanları avlamasının sık görüldüğünü ve gerçekte zannedildiğinden daha fazla et tükettiklerini gözlemlemiştir. En sevdikleri av hayvanı, kendi yaşam alanlarını paylaşan kırmızı kolobus maymunudur. Her yıl, şempanzeler av partisi düzenler ve ağaçları sallamak suretiyle çoğu bebek olan bu maymunları yere düşürerek, maymunların yaklaşık %20'sini öldürür. Bu av mevsimi genellikle yağışın, dolayısıyla da bitki ve meyve sayısının az olduğu döneme denk düşer. Bu dönemin bir özelliği de dişilerin cinsel organlarının şişmeye başlamış olmasıdır, bunun anlamı ise çiftleşmeye hazır olduklarıdır. Doğurgan dişiler et dilenmekte diğerlerinden daha başarılı-

dır, erkekler de cinsel ilişkiden sonra dişiyle etini paylaşır. Stanford'a göre "erkeklerin dişilere et vermesinin nedeni nazik olmak ya da gruba yardım etmek değil, kendi bencil ve politik hedeflerini gerçekleştirmektir. Erkekler daha fazla çiftleşebilmek için dişiye et verir."[5] Kurak mevsimde Gombe'deki her şempanze yaklaşık yarım kilo et yer, bölgede yaşayan insan avcı toplayıcılar da yaklaşık bu miktarda et tüketir. Hamileliğe hazırlanan dişi şempanzeler için, beslenme gereksiniminin artacağı bir dönem öncesinde, proteinden yana zengin besinler almak yararlıdır. Cinsel ilişki yaşayabileceği dişileri kendine çekme amacının dışında, erkekler arkadaşlarını ve işbirliği içinde olduklarını ödüllendirmek, topluluk içindeki konumlarını yükseltmek için sahip oldukları eti paylaşabilir. Diğer bir deyişle, Stanford erkeklerin avlanması ve et paylaşma davranışını dişilerin cinsel ilişki isteğiyle ilişkilendirmiş olsa da bu davranışlar şempanze biyolojisinden çok, kökleri Gombe'nin kültürel gelenekleri ve tarihine dayanan, karmaşık toplumsal sistemin bir parçası olabilir.

Görsel Karşıtlık: Birbirinin tüyünü, saçını temizlemek ve kaşımak, maymunlar ve insanımsı maymunlar arasında önemli bir etkinliktir. Grup üyelerinin bağlarını güçlendirir.

Batı Afrika'da gözlemlenen şempanzelerin avlanma geleneği daha farklıdır. Fildişi Sahilleri'ndeki Tai Ulusal Park'ında, şempanzeler tropikal ormanın uzun ağaçlarında saklanan maymunları yakalamak için birbiriyle eşgüdüm içinde çalışan takımlar kurarlar. Başarılı bir av sürecinde en çok

[5] C.B. Stanford, alındığı yer, Sullivan, M., (1999), "Chimpanze hunting habits yield clues about early ancestors.", *The Chronicle for Higher Education*; Stanford, C.B. (2001), *Chimpanzee and Red Colobus: the Ecology of Predator and Prey*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

katkıda bulunanlar daha fazla etle ödüllendirilir. Araştırmaların gösterdiğine göre, Kongo yağmur ormanlarında yaşayan bonobolar da avlanma yöntemiyle günlük besinlerine eti katar. Davranışları şempanzelere benzese de aralarında önemli farklılıklar yer almaktadır. Bonobolar arasında avlanmak, daha çok dişilerin yaptığı bir eylemdir. Dişi avcılar, avladıkları hayvanları diğer dişilerle paylaşsa da erkeklerle pek paylaşmazlar. En baskın erkek bonobo öfke gösterisi yapsa bile dişiler ona et vermeyi reddedebilir.[6] Dişi bonobolar arasında böylesi ayrıncı bir paylaşım, meyve de dahil olmak üzere diğer besin maddeleri için de söz konusudur.

Şempanze ve bonoboların avlanma stratejilerinin yanı sıra cinsel etkinlikleri de birbirinden farklıdır. Şempanzelerde cinsel ilişki erkek ya da dişi tarafından başlatılabilir ve yalnızca dişilerin cinsel organlarının şişmesiyle kendini gösteren doğurganlık dönemlerinde gerçekleşir. İnsanlarla karşılaştırıldığında, şempanzelerin önüne gelenle yattığı söylenebilir. Öyle ki 10 erkeğin tek bir dişiyle günde 50 defa çiftleşebildiği gözlemlenmiştir. Ancak baskın erkekler dişiyi, cinsel ilişkiye açık olduğu müddetçe tekellerine almaya çalışır. Bunda başarılı olmasının koşulu dişinin işbirliği göstermesidir.Tek bir dişi ve toplumsal konumu düşük bir erkek, bazen geçici bir ilişki kurup kişinin doğurgan olduğu günlerde gruptan ayrılarak bir süre yalnız kalmayı tercih edebilirler. Böylece baskın erkeklerin bir gruptaki yavrularının tamamının (hatta çoğunun) babası olduğu söylenemez. Toplumsal başarı, alfa erkek konumuna erişmek ve soyunun devam etmesini garantilemek anlamına gelmez.

Şempanzelerden farklı olarak bonobolar (insanlar gibi) cinsel davranışlarını dişilerin doğurganlık dönemleriyle sınırlandırmaz. Dişi şempanzelerin cinsel organları yalnızca doğurganlık dönemlerinde şişerken, dişi bonobaların cinsel organları her zaman şişiktir. Bu sürekli şişik olma durumu, dişinin yumurtlama dönemini ya da yumurtanın döllenmek üzere rahimden salıverilme anını gizler. İnsanlarda olduğu gibi bonobolarda da yumurtlama döneminin dışardan belli olmaması, zevk için ve üremek için yapılan cinsel etkinliği birbirinden ayırır. İnsanlar gibi, bonobolarda da erkek-dişi çiftleşmesi biyolojik üreme amacının çok ötesinde bir anlam taşır. Primat bilimciler her yaş ve cinsiyetten primatın her türlü cinsel etkinlik içine girdiğini gözlemlemiştir; oral seks, dille öpüşme, birbirinin cinsel organlarına masaj yapma gibi. Erkek

6 Ingmanson, E.J. (1998), "Comment", *Current Anthropology*, 39, 409.

bonobolar birbirlerinin üstüne biner ve testislerini birbirine sürter. Sertleşmiş penislerini birbirlerine sürttükleri de gözlenmiştir. Dişiler arasında da cinsel organlarını birbirine sürtmek yaygındır. Özgün Çalışma kutusunda görüldüğü gibi, ister aynı ister karşı cinsle gerçekleşsin, bu tarz cinsel davranışların birincil işlevi, gerginliği azaltmak ve çatışmaları çözümlemektir. İlginç bir durum da, şempanzeler ve insanlar arasında tecavüze rastlansa bile zorla cinsel ilişkiye girme eyleminin bonobolarda hiç gözlenmemesidir.[7]

Görsel Karşıtlık: Bütün günü oturarak ve yemek yiyerek geçiren bir tür Afrika maymunu *gelada* (solda), yumurtlama dönemini göğsündeki salgı bezlerinin şişmesiyle belli eder. Şempanzeler (sağda) yumurtlamalarını cinsel organlarının şişmesiyle gösterir. Kısa süreli belirtilerle yumurtladıklarını gösteren hayvanlar yalnızca bu dönemlerde cinsel ilişkiye açıktır.

Bonobo ve şempanzelerin öğrenilmiş toplumsal davranışlara bağımlılığı, çocukluk dönemlerinin uzunluğuyla ilgilidir. Karmaşık durumlarda belirgin bir davranış göstermeyi gerektirecek önceden belirlenmiş tepkileri bulunmayan bu genç primatlar; diğer insanlarla nasıl etkileşime gireceklerini deneme yanılma, gözlem, taklit ve uygulama yöntemleriyle öğrenirler. Genç primatlar bu süreçte hata yapar grubun diğer üyelerinin göstereceği tepkilere göre davranışlarını değiştirir. Topluluğun her bir üyesinin kendine özgü dış görünüşü ve kişiliği vardır. Gençler davranışlarını, etkileşimde bulundukları bireyin toplumsal konumuna ve kişiliğine göre ayarlamayı öğrenir. Üst dudağın serbest hareket edebilmesi, kuyruklu ve kuyruksuz maymunların daha çeşitli yüz hareketi yapmasına olanak tanır; bu da iletişimi arttırır.

[7] de Waal, F., (1998), "Comment", *Current Anthropology*, 39, 407.

Genç şempanzeler büyüklerinden eşya yapmayı ve kullanmayı öğrenir. Karşılaştıkları problemleri çözmek için nesneleri araç olarak kullanırlar. Örneğin şempanzelerin uzun ince bir sopa bulup, bir termit yuvasına sokup bir iki dakika bekleyip sonra da geri alarak sopadaki böcekleri yediği görülmüştür. Bonobolar alet yapımında ve kullanımında şempanzeler kadar usta değildir. Ancak arkalarında iz bırakmak için yaprakları kullanmaları, bir tür alet kullanımı olarak düşünülebilir. Kafesteki bir bonobonun taştan yaptığı aletlerin atalarımızın yaptığı aletlere benziyor olması, bonoboların alet yapımındaki becerilerini ortaya koymaktadır. Araştırmacılar, şempanze ve diğer kuyruksuz maymunların gösterdiği karmaşık davranışları ve zekâlarını (eskiden pek çok bilim insanının şüpheyle yaklaştığı kavramsal düşünce becerileri de dahil olmak üzere) ortaya koyan kanıtlara ulaştıkça, bu primatları kafese koymanın, eğlence amaçlı sömürmenin ve tıbbı deneylerde kullanmanın ne kadar çelişkili olduğu gözler önüne serilmektedir.

Bu bonobo atalarımızın 2.5 milyon yıl önce yaptığına benzer taştan aletler yapmayı kendi kendine öğrenmiştir.

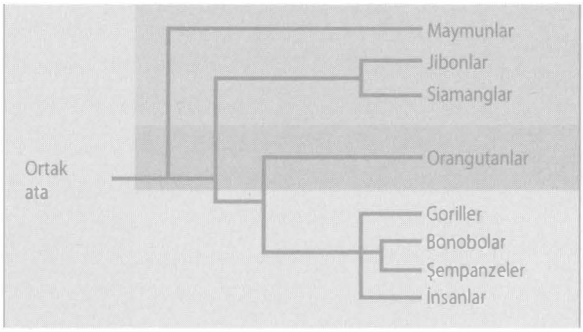
İnsanın Ataları

21. yüzyılda hayvanlar alemi içinde insanın yerini belirlemek, en az 18. yüzyılda Linnaeus'un zamanında olduğu kadar zor bir görevdir. Ancak günümüzde insanların ve atalarının sınıflandırılması üzerinde çalışan paleoantropologlar, Linnaeus'un yaptığı gibi yalnızca dış görünüme ve fiziksel bazı özelliklere bakmakla kalmayıp genetik yapımızı da inceler. İnsanlar **hominid** olarak sınıflandırılır. Hominidler, yaşayan ve soyu tükenmiş bütün kuyruksuz maymunları ve insanları içeren, geniş omuzlu, kuyruksuz

hominidler: Yaşayan ve soyu tükenmiş bütün kuyruksuz maymunları ve insanları içeren, geniş omuzlu, kuyruksuz primat grubu.

primat grubudur. İnsanlar ve ataları diğer hominidlerden iki ayakları üzerinde hareket edebilme özelliğinden ötürü ayrılır.

Geçtiğimiz 30 yılda genetik ve biyo-kimyasal araştırmalar Afrikalı kuyruksuz maymunların –şempanzeler, bonobolar ve goriller– insan trüne en çok benzeyen hayvanlar olduğunu ortaya koymuştur (Şekil 3.4). Bütün kuyruksuz maymunların genlerini ve proteinlerini karşılaştırdığımızda bilim insanları önce gibonların sonra da orangutanların çok eski ortak bir atasal kökenden ayrıldığını kestirmektedir. 8-5 milyon öncesinde insanlar, şempanzeler ve gorillerin evrimsel gelişimi ayrı yönlerde ilerlemeye başladı. Şempanzeler daha sonra iki türe ayrıldı: şempanzeler ve bonobolar. Erken insanın evrimsel gelişiminin sonucunda, ortaya iki ayağı üzerinde durabilen tek bir tür kaldı: *Homo sapien.* Daha büyük bir beyin ve iki ayak üzerinde hareket edebilme, insanlar ve primatlar arasındaki en çarpıcı farktır. Diğer primatlardan bizi ayıran özelliğin, daha büyük bir beyne sahip olmamız olduğunu düşünmek hoşumuza gitse de evrimsel süreçte insanı diğerlerinden ayıran ilk gelişme, iki ayak üzerinde durması olmuştur. Beyin büyümesi daha sonra gerçekleşmiştir.

Şekil 3.4 Maymunlar, insanımsı maymunlar ve insanlar arasındaki ilişki moleküler benzerlikler ve farklılıklara bakılarak kurulabilir. Moleküler kanıtlar insan ve Afrika maymunu arasındaki ayrımın 8-5 milyon yıl önce yaşandığını gösteriyor. Geçtiğimiz yıllarda bulunan bazı önemli fosillerin tarihleri 7-5 milyon yıl olarak belirlenmiştir.

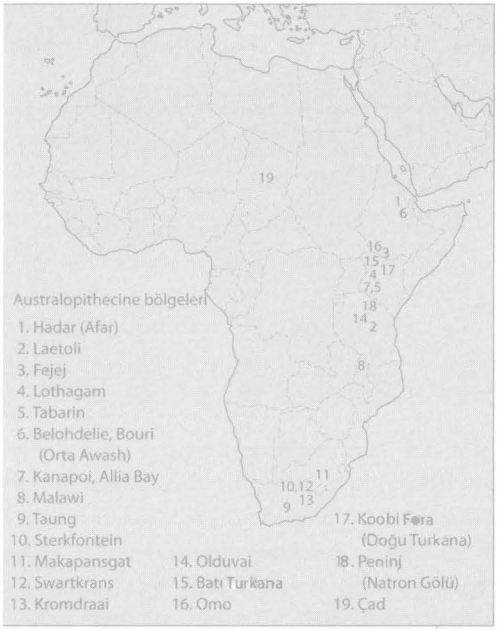
İlk İki Ayaklılar

15 ve 5 milyon yıl öncesi arasında Afrika, Asya ve Avrupa'da pek çok hominid türü yaşamıştır. Bu kuyruksuz maymunlardan 8-5 milyon önce Afrika'da yaşamış olan bir tür, insanların doğrudan atasıdır. Bu önemli dönemden ele geçen her yeni fosil (Kenya'da 2001'de bulunan 6 milyon yıl-

iki ayaklılık: İnsanlarda ve atalarında bulunan iki ayak üzerinde hareket edebilme özelliği.

lık Orrorin fosilleri[8] ve Orta Afrika, Çad'da keşfedilen 6-7 milyon yıllık kafatası[9]), insanın evrimsel öykü zincirindeki "eksik halka" olarak topluma sunulmaktadır.

Bir hominid fosilinin insanın evrimsel çizgisinde bir yer tuttuğunu kanıtlamak için, iki ayaklılığı olduğunun kanıtlanması gerekir. Ancak her iki ayaklı hominid, insanın doğrudan atası sayılamaz. Örneğin 5.8 ile 4.4 milyon yıl önce yaşamış *Ardipithecus* cinsinin fosillerini düşünelim. Etiyopya'da bulunan fosiller, bu cinsin günümüz şempanzelerinden çok daha küçüktü ancak dişinin mine kaplı olması gibi bazı özellikleri açısından şempanzeye çok benziyordu. Öte yandan *Ardipithecus* iskeleti ayrıntılı bir biçimde incelenince şempanzelerden ve insanın atası olan diğer canlılardan farklı olarak, bu yaratığın iki ayaklı olduğu anlaşıldı. İki ayaklılık ve şempanze benzeri özellikler bir araya getirilince paleoantropologlar, bu yaratığın insanın evrim ağacında yan bir dal olduğu sonucuna vardı.

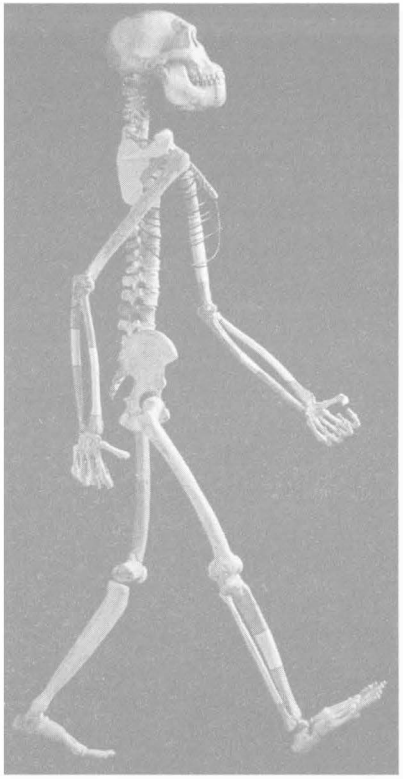

Şekil 3.5 Australopithecine fosilleri Güney Afrika, Malawi, Tanzanya, Kenya, Etiyopya ve Çad'da bulunmuştur.

5 ve 4 milyon yıl önce Afrika'nın doğusu ve güneyinde açık arazilerin yanı sıra sık ormanlar da vardı. Bazı erken iki ayaklıların bu sık ormanlık alanlarda yaşadığı düşünülebilir. Daha sonraki insan atalarıysa savan olarak bilinen, seyrek ağaç ve ağaçlıklardan oluşan otlaklarda yaşamaya başladı ve yerlerini **Australopithecus** cinsinin bir türüne devrettiler (Latince *australis*,

8 Senut, B., et al., (2001), *First Hominid from the Miocene* (Lukeino formation, Kenya), C.R. Academy of Sceince, Paris, 332, 137-144.

9 Brunett, M., et al., (2002), "A New Hominid from the Upper Miocene of Chad, Central Africa", *Nature* 418, 145-151.

Yüzde 40'ı tamam olan iskelet Lucy (adını, keşfedildiği zaman meşhur olan "Lucy in the Sky with Diamonds" adlı *Beatles* şarkısından almıştır), australopithecine atalarının iki ayaklı olduğunu gösteriyor. Bu yetişkin dişi australopithecus, yalnızca 105 cm civarındaydı ve kısa boylu dişi australopithecinelerin tipik bir örneğiydi.

güneyli, Yunanca *pithekos* kuyruksuz maymun demektir). 4 ve 1 milyon yıl öncesinde Afrika'da kaç türün yaşadığına dönük farklı görüşler vardır. Basit ve kendi amacımıza en uygun olanı seçecek olursak bu türlerin hepsine genel olarak "australopithecine" diyelim. En erken australopithecine fosilleri 4.2 milyon yıl[10], en geç dönem olarak da 1 milyon yıl öncesine dayanır. Bu fosiller, Etiyopya'dan Güney Afrika'ya, Doğu Afrika boyunca ve batıya doğru Çad içlerinde bulunmuştur (Şekil 3.5).

Australopithecine'lerin hiçbiri günümüz insanı kadar büyük değildi ancak vücut boyutlarına göre oldukça kaslıydılar. Erkekler dişilere göre biraz daha büyüktü. İki cinsiyet arasındaki fark, goril ve orangutanlara göre az, ancak insanlara göre daha fazlaydı. Büyük hayvanların beyinleri de büyük olma eğilimindedir, bu nedenle türler arasında beyin büyüklüğü karşılaştırılırken beden büyüklüğü de dikkate alınmalıdır. Bedenleriyle karşılaştırıldığında, australopithecinelerin beyinleri günümüz Afrika maymunlarına denk düşmektedir Ancak dişlerin yapısı ve büyüklüğü, kuyruksuz maymunlardan çok insanlara benziyordu.

Australopithecus: 4.2 ve 1 milyon yol öncesinde güney ve doğu Afrika'da yaşamış ve iki ayak üzerinde durabilen birkaç türü kapsayan cins. Bu türlerden biri, insanın doğrudan atasıydı.

10 Wolpoff, M. (1996), "Australopithecus: A new look at an old ancestor", *General Anthropology*, 3 (1), 2.

İki ayaklılık, bazı nedenlerden ötürü, savan ortamında uyarlayıcı bir özellik olmuştur.[11] İki ayaklı bir canlı, dört ayaklı kadar hızlı koşamaz ama yiyecek ve su aramak için daha uzun süre yorulmadan yürüyebilir. Serbest kalan elleriyle yiyeceğini daha güvenli bir yere götürüp orada yiyebilir ve yavrularını daha güvenli bir şekilde taşıyabilir. İki ayaklı olan australopithecineler, karşısındakini korkutmak ya da avcılara karşı kendini korumak amacıyla sopa ya da benzeri aletleri kullanabilir. Dik durmak, güneşe maruz kalan vücut alanını da azaltmak anlamına gelir. Böylece canlılar, savanda güneş altında yürürken aşırı terlemekten de korunmuş olur. Ayrıca, dik duran bir canlının başı da dik duracağı için daha uzağı görür, böylece yiyeceği ve düşmanlarını da daha uzaktan gözüne kestirebilir.

İki ayaklılığa tamamen uyarlanmış olsalar da kıvrık ayak parmağı kemikleri ve göreceli olarak uzun kolları, australopithecinelerin ağaca tırmanmayı da bırakmadıklarına bir göstergedir. Bunun bir nedeni, seyrek ağaçların, tehlikeli yırtıcı hayvanlarla dolu Afrika savanlarında bir sığınak yeri olmaya devam etmesidir. Günümüzde şempanzeler gecelerini ağaç tepelerinde geçirir, bu özellik australopithecinelerin alışkanlığının bir devamı olabilir. Buna ek olarak, ağaçlar, ürettiği meyve, tohum ve yemişlerle zengin birer besin kaynağıdır. Ancak iki ayaklılar, savan ortamında yaşamını sürdürebilmek için yerde yetişen yiyecekleri de denemek zorunda kalmıştır. Bunun ilk gerçekleşmeye başladığı zaman, yaklaşık 2.5 milyon yıl önce *Homo* cinsinin ilk üyelerinin ortaya çıkışına denk gelir. Bitkilerin yanı sıra, hayvansal protein de besin kaynaklarından biri haline gelmiştir. Bu hayvansal protein, şempanze ve bonobolarınki gibi av partileri düzenleyip maymun eti yiyerek değil, ölmüş hayvanların kemiklerinden ve et kalıntılarından kalmış, yemeye değer her ne varsa yiyerek elde ediliyordu.

Homo habilis

İnsanın evriminde atalarımızın artan et tüketimi büyük önem taşıyan bir konudur. İnsanlardaki gibi bir sindirim sistemine sahip bir primatın, amino asit ihtiyaçlarını, var olan bitki kaynaklarından karşılaması oldukça

Homo habilis: "Becerikli insan." Australopithecine'den **daha** büyük beyne ve daha büyük yüze sahip olan *Homo* cinsine ait ilk fosiller 2.5 milyon yıl öncesine gitmektedir.

11 Lewin, R., (1987), "Four legs bad, two legs good," *Science*, 235, 969.

zordur. Protein gereksinimini karşılayamadığı zaman ciddi sonuçlar ortaya çıkar: büyüyememe, kötü beslenme, açlık ve ölüm. En kolay ulaşılabilir bitki kaynakları olan yapraklar ve baklagiller (nitrojen bağlayıcı bitkiler, fasulye ve bezelye benzeri yiyecekler) birer protein kaynağıdır. Ancak bunlar pişirilmedikçe primatların sindirmesi zor olan yiyeceklerdir. Yapraklar ve baklagiller, proteinlerin emilmeden sindirim sistemini terk etmesine neden olan bazı maddeler içerir.

Savanların dışında yaşayan şempanzelerin de benzer sorunları vardır. Yaşadıkları ortamda zamanlarının üçte birini karınca ve termit gibi böcekleri yiyerek geçirirler. Aynı zamanda yumurta ve küçük omurgalıları da avlayıp yerler. Bu hayvansal gıdaların hem sindirimi kolaydır hem de temel amino asitleri barındıran yüksek kalite proteinleri içerir. Hiçbir bitki aynı besleyici güce sahip değildir; ancak bitkilerin doğru birleşimler şeklinde tüketilmesi durumunda etin sağladığı amino asitler vücuda alınmış olur. Atalarımız büyük olasılıkla beslenme sorunlarını şempanzelerin bugün savanlarda çözdüğü şekilde çözmüşlerdir. Ancak eti parçalayıp çiğnemelerine yarayacak kesici dişleri olmasaydı bu büyük bir sorun yaratırdı. Köpek dişleri bizimkilerden çok daha büyük ve keskin olan şempanzeler bile zaman zaman diğer hayvanları parçalamada zorlanmaktadır. Bu yüzden, hayvansal proteinlerden daha fazla yararlanabilmek için atalarımızın hayvan ölülerini parçalayabilecek keskin aletlere ihtiyacı vardı.

2.6 ve 2.5 milyon yıl öncesine dayanan ilk taştan aletler Etiyopyalı paleoantropolog Sileshi Semaw tarafından, Etiyopya'nın Ortabatı Afar bölgesindeki Gona'da bulunmuştur.

Bulunan ilk aletler, taş yüzeyine sürtülerek yapılan, bir ya da iki yüzü et kesmek için kullanılan bir takım araçlardan ibarettir. Zaman içinde bu ilkel aletler baltaya ve kazıyıcılara dönüştü. Bu aletler Tanzanya'daki Olduvai

Vadisi'nde bulunmuştur ve **Oldowa** aletleri olarak bilinir. Aletlerin ortaya çıkışı, Yontma Taş ya da Alt-Paleolitik Dönem'in başlangıcını oluşturur. Bu dönem 2.5 milyon yıl önce başlayıp 250.000-200.000 yıl öncesine kadar uzanır. Buna benzer ilk aletler yakın bir zaman önce Etiyopya'da bulunmuştur ve ve 2.6 milyon öncesine aittir. Bu zamandan önce australopithecinler büyük olasılıkla bitki köklerini çıkarmak ya da hayvanları uzaklaştırmak için sopa; kuruyemiş ve kemikleri kırmak için ise yontulmamış taşlar kullanıyordu. Ne yazık ki bu aletlerin izini sürmek pek mümkün değildir.

1960'ların sonundan itibaren, Güney ve Doğu Afrika'daki kalıntılarda, australopithecinlerden yalnızca küçük dişleri ve biraz daha büyük beyinleriyle ayrılan, ince yapılı ve iki ayağı üzerinde durabilen bir tür keşfedildi.[12] Kafatasının içine bakıldığında, sol beyin yarıküresinde, günümüz insanında dil becerisiyle ilişkilendirilen bir bölüme rastlandı. Bu bulgu, bu iki ayaklıların konuşabildiği anlamına gelmese bile, australopithecinlerin üstünde bir bilgi işleme kapasitesine sahip oldukları anlamına gelebilir. Beyin hacminin artması, dişlerin küçülmesi gibi veriler *Homo* cinsinin evriminde önemli göstergeler olduğu için, paleoantropologlar bu fosilleri yeni bir tür olarak tanımladı: *Homo habilis* ("becerikli insan")[13] Bu eğilimi gösteren ilk fosiller yaklaşık 2.5 milyon yıl öncesine gider, bu da taştan alet yapımının ilk kanıtlarının bulunduğu döneme denk düşer.

İlk *Homo*'nun 1960 ve 1970'lerdeki paleoantropolojik betimlemesi, katil içgüdüsüyle savanda et peşine düşen "avcı erkek" ve evde çocuklarını büyüten kadın şeklindeydi. Ancak bu kuramsal canlandırma; bulguların yetersizliğinden, erkek temelli önyargılardan ve günümüzde hâlâ yaşayan avcı-toplayıcı kültürlerde gözlemlenen yaşam kalıplarından dolayı yanlış yapılmıştır. O zamana dek avcı-toplayıcı toplumlar arasında alan araştırma-

Oldowa: 2.5 ve 2.6 milyon yıl önce başlamış ilk taş alet yapımı.
alt-paleolitik: Yontma Taş Dönemi de denen, 2.5 milyon yıl önce başlayıp 250.000-200.000 yıl öncesine kadar uzanan, Oldowa ve Acheulean aletleriyle öne çıkan bir dönem.

12 Conroy, G.C., (1997), *Reconstructing Human Origins: A Modern Synthesis* (s. 264-265, 269-270), New York: Norton.

13 Bazıları erken *Homo*'ların tek türünün *habilis* olmadığı öne sürÜLse de bu görüşü destekleyen kanıtlar çok net değildir.

sı yapan çoğu antropolog, erkeğin avcılık rolüne vurgu yaparken kadının yiyecek toplayıcılığı rolünü göz ardı ediyordu. 1960'lardan bugüne kadın antropologlar etnografik kayıtları düzeltmeye ve avcı-toplayıcı kültürlerde kadının yaşamsal önem taşıyan toplayıcı rolünü belgelemeye başladılar.

Yeni bulgular, ilk insanların canlı hayvan avlamak yerine leş yemeyi tercih ettiğini gösteriyor. Kemik fosillerindeki kesik izlerinin mikroskopla incelenmesiyle, ince yapılı *Homo habilis*'lerin üçüncü derece leş yiyen oldukları, yani avlanmış bir hayvanı yeme sıralamasında üçüncü oldukları anlaşılmıştır. Alet kullanan atalarımız uzun kemikleri kırıp, içindeki yağa ve proteinden yana zengin iliğe ulaşıyordu. Bu leş yiyicilik hipotezi pek çok uzmanden destek görse de Gombe, Tanzanya'daki yabani şempanzeler üzerinde yapılan yakın zamanlı araştırınalardan elde edilen bulgular temel alınarak sorgulanınalıdır. Bu çalışma, insan cnsine en yakın primatların, besin kaynağı olarak ölü hayvanlara pek ilgi göstermediğini ortaya koysa da, dişi şempanzeler erkeklere göre leş yemeye daha fazla ilgi göstermektedir. Hayvan kemiği fosillerindeki bulgular, *Homo habilis*'in ayrı bir primat türü olması ve şempanzelerden daha farklı bir ortamda yaşaması göz önüne alındığında, *Homo habilis*'in benzer şekilde davranış gösterınesi pek olası olmayabilir.

Leş yiyicilik, *Homo habilis*'leri sırtlan gibi zorlu rakiplerle karşı karşıya getirmiştir.

Biyokültürel Bağlantı

Uygarlık Hastalıklarının Taş Devri Reçeteleri

Artan yaşam standartları, çağdaş uygarlığın en büyük başarılarından biri olarak görülse de sanayileşmiş ülkelerde yaşayan insanlar bazı açılardan atalarından çok daha az sağlıklı bir yaşam tarzı sürmektedir. Evrim tarihi boyunca insanlar, fiziksel açıdan şimdikinden daha etkin bir yaşam sürmüştür ve daha çeşitli, düşük yağlı bir beslenme tarzına

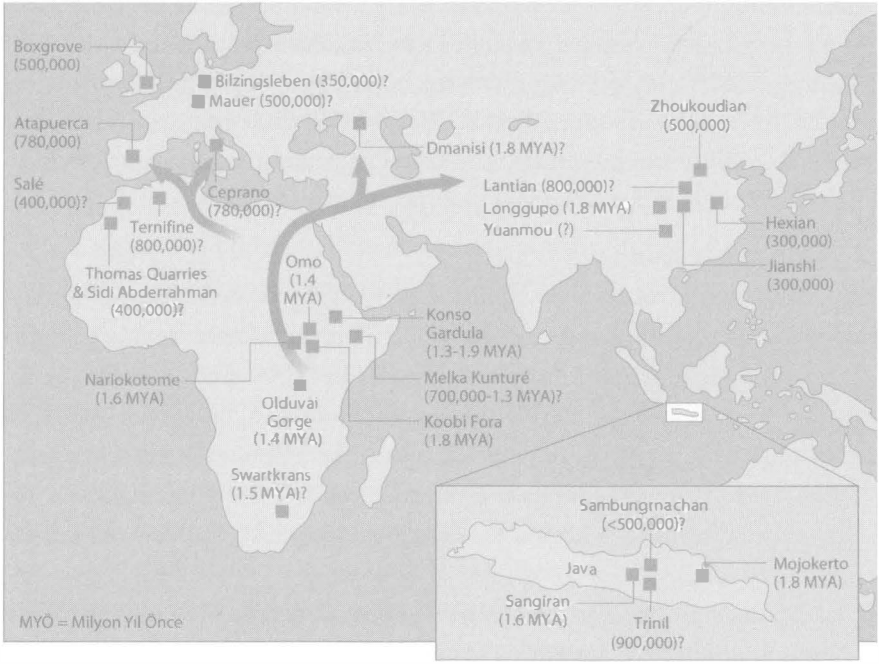
sahip olmuşlardır. Alkol ya da sigara kullanmamışlardır. Günlerini hayvan proteini elde etmek için avlanarak geçirmişler, bu sırada bir yandan da sebze toplamışlardır. Her gün savanlarda uzun mesafeleri yürüyerek dolaştıkları için zinde kalmışlardır. Bugün insanlar daha uzun süre yaşasa bile yaşlandıklarında kronik hastalıklarla boğuşmaktadır. Kalp hastalıkları, şeker, yüksek tansiyon ve kanser; sanayileşmiş, zengin ülkelerdeki yaşlı insanların yaşam süresini belirlemektedir. Bu uygarlık hastalıklarının görülme sıklığı son 50 yılda artış göstermiştir. Antropolog Melvin Konner ile Marjorie Shostak ve Doktor Boyd Eaton, Paleolitik atalarımızın, hastalıkların tedavisi için bize bir reçete sunduğunu öne sürüyor. "Hız şeridindeki taş devri insanları" olarak, sanayileşmiş ülkelerdeki insanların sağlığının, vücutlarımızın alışık olduğu yaşam tarzına döndüğünde iyileşeceğini savunuyor. Bu gibi taş devri reçeteleri, tıbbi antropolojinin insan sağlığına katkıda bulunmak için evrimsel ilkeleri kullanan bir kolu olan evrimsel tıbbın bir örneğidir.

Evrimsel tıp, reçetelerini kültürel değişimin oranının biyolojik değişimin oranını geçtiği görüşüyle temellendirir. Avcı-toplayıcı fizyolojimiz milyonlarca yılda biçimlenmiştir, oysa günümüz yaşam tarzına yol açan kültürel değişimler çok hızlı oluşmuştur. Antropolog George Armelagos, insan sağlığının kötüleşme eğiliminin, 10.000 yıl önceki ilk insan köyü yerleşimiyle başladığını öne sürer. İnsanlar yiyecek toplamak yerine yetiştirmeye başlayınca tek ekinli beslenme tarzına geçilmiştir. Ayrıca köylerde yaşanmaya başlanınca bulaşıcı hastalıklarda da artış görülmüştür. Antibiyotiklerin bulunmasıyla bulaşıcı hastalıkların çoğu tedavi edilebilmiş olsa da bu buluş, kronik hastalıklarda artışa neden olmuştur. Çoğu durumda bu rahatsızlıkların alternatif tedavi yöntemi, kaynağını evrimsel tıptan alır.

Aletler, Besin ve Beynin Büyümesi

Evrimsel dönüşümler, rastgele gerçekleşen mutasyonların yarattığı yeni organizmaların, belirli bir ortama kendini iyi uyarlaması sonucunda birdenbire gerçekleşir. Bazen doğal ayıklanmanın neden olduğu değişim daha yavaş-

tır. Bunun bir örneğini *Homo habilis*'in yani *Homo* cinsinin ilk türünün ortaya çıkışından ve alet kullanmaya başlamasından sonra, atalarımızın beyninin büyümeye başlaması sürecinde görüyoruz. Bu süreç 200.000 yıl sürmüştür ve bu zaman içinde beyin boyutu üç katına çıkıp bugünkü düzeyine ulaşmıştır.

Şekil 3.6 Tarihleriyle birlikte *Homo erectus* kalıntılarının bulunduğu Paleoantropolojik alanlar. Oklar *Homo*'ların Afrika'dan Avrasya'ya yayılırken izlediği rotayı gösteriyor.

İlk *Homo*'nun uyarlanmasını; yani aletler, yiyecek ve beyin büyümesi arasındaki ilişkiyi ele alan hipotezlerin çoğu, beynin büyümesi ve davranış arasındaki etkileşimi temel alır. Büyük beyne sahip olmanın yarattığı davranışlar, büyük beyinlilere bir takım üstünlükler sağlamış ve onların üreme başarılarını yükseltmiştir. Zaman içinde bu genetik farklılık sonraki nesillerde daha yaygınlaştıkça popülasyon da daha büyük beyinli canlılardan oluşmaya başlamıştır. Alet yapımı konusunda arkeolojik kayıtlar, atalarımızın beyinleri büyürken bir yandan da kültürel uyumlarının da arttığına dönük somut kanıtlar sunmaktadır. Alet yapımı, ellerin güç göstergesi olmaktan çok, beceriklilik göstergesi olmaya başladığına işarettir. Buna ek olarak, Afrika'da Oldowa'da bulunan taş aletler ve hayvan kemiği fosilleri, artık sinir sisteminin de gelişmeye başladığını gösterir. Kesmek ve parçalamak için kullanılan

taştan aletlerin bulunduğu yerler, genellikle bu aletlerin hayvanları parçalamak için kullanıldığı yerlerden uzakta yer alır. Oldowa kazı alanlarının bazılarında bulunan kemik fosillerinin sayıca çokluğu, bu alanların uzun yıllar boyunca benzer amaçla kullanıldığını gösterir. Bu alanlar, aletlerin ve ham maddelerinin daha sonra kullanılmak üzere saklandığı yerler haline gelmiştir. Bu bulgu, etin kesip parçalanması için bir takım hazırlıklar yapıldığının ve *Homo habilis*'lerin geleceği planlama becerisine sahip olduğunun göstergesidir. 2.5 milyon yıl önce Afrika'da *Homo habilis*'lerle başlayan insan evrimi, beyin boyutunun büyümesi ve kültürel gelişiminin artmasıyla devam etmiş, bu iki süreç birbirini karşılıklı olarak etkilemiştir.

Homo Erectus

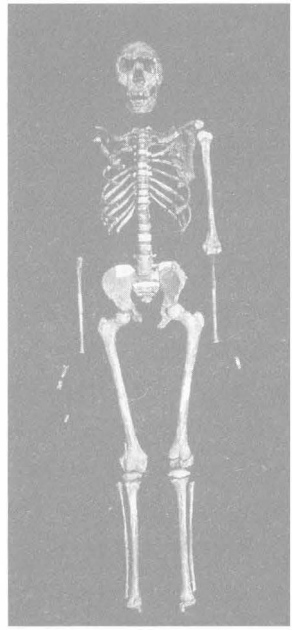
2 milyon yıl önce, *Homo habilis*'lerin ve Oldowa aletlerinin yaygınlaşmaya başladığı bir dönemde, Afrika'da, yeni bir tür, Homo erectus (dik duran insan) ortaya çıktı. *H. habilis*'ten farklı olarak, *H. erectus* Afrika'yla kısıtlı kalmadı. Günümüz Türkiye ve Rusya'sı arasında, Gürcistan'daki Kafkas Dağları'nda, Çin'in güneyinde ve ortasında, Endonezya'nın Cava Adası'nda, Afrika'dakiler kadar eski *H. erectus* fosillerine rastlanmıştır. Bu fosiller *Homo* cinsinin üyelerinin kısa sürede Asya ve Avrupa'ya yayıldıklarını göstermektedir (Şekil 3.6).

H. erectus'un, insanın uzun süren evrim sürecinde yeni bir tür olarak ortaya çıkışı, Buzul Çağı'nın (Pleistocene) başlangıcına denk düşer. Buzul Çağı 2 milyon yıl öncesinden 10 bin yıl öncesine kadar sürmüştür. Bu küresel soğuma döneminde, kuzey yarımküreye egemen olan kutup soğukları ve bol kar yağışı, Avrasya ve Kuzey Amerika'yı buz katmanları altında bırakmıştır. Dönem dönem etkisini azaltsa ve ılık dönemler yaşansa da, buzul dönemleri on binlerce yıl sürmüştür. Buzul dönemleri arasındaki ılık dönemlerde buz katmanları erimiş ve deniz seviyesi yükselmiştir. Ancak bütün bu dönemler boyunca deniz seviyesi bugünkünden çok daha düşüktü ve bugün suyun altında kalan toprakların bir kısmı, o zamanlar birer karar parçasıydı.[14]

Homo erectus: "Dik duran insan." 2 milyon yıl önce, *Homo* cinsi içinde Afrika'da ortaya çıkan ve Eski Dünyanın tamamına yayılmış olan bir tür.

[14] Fagan, B.M., (2000)., *Ancient Lives: An Introduction to Arcaeology*, (s. 125-133). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Dünyanın 4.6 milyar yıllık tarihinde, Buzul Çağı türümüz için en önemli olanıdır çünkü bu dönemde görülen büyük iklim değişiklikleri insanların (*H. erectus*'tan *H. sapien*'e kadar) evrimleşip bütün dünyaya yayılmasını sağlamıştır. İklimsel dalgalanmalardan kaynaklanan çevresel değişikliklerle karşı karşıya gelen ilk atalarımız, sürekli olarak biyolojik, özellikle de kültürel uyarlanmalar yaparak hayatta kalmayı ve soylarını devam ettirmeyi başarmıştır. Bu uzun evrimsel süreçte rastgele ortaya çıkan mutasyonlar, dünyanın değişik bölgelerinde evrimleşen popülasyonların yeni nitelikler kazanmasına yol açmıştır. Doğal ayıklanma ilkesi, bütün canlılar için olduğu gibi insanlar için de işlemeye başlamıştır ve belirli çevresel koşullara uygun özelliklerin korunmasını sağlamıştır. Birbirinden farklı coğrafyalarda yaşayan atalarımız, rastgele mutasyonlar sayesinde herhangi bir üstünlük sağlamayan ya da zarar getirmeyen diğer özelliklere de sahip olmuştur. Sonuç olarak, insan türü gittikçe fiziksel açıdan birbirinden farklılaşmıştır. Bu bağlamda Afrika'da, Asya'da ve Avrupa'da bulunan *H. erectus* fosillerinin, günümüzde dünya üzerinde yaşayan insanlar arasında rastlanan fiziksel farklılıklara benzer derecede farklılık göstermesine şaşırmamak gerekir.

En eski (1.6 milyon yıllık) ve eksiksiz *Homo erectus* fosillerinden biri Kenya'da Turkana Gölü'nde bulunmuştur. Bu uzun boylu ve kaslı erkek çocuğu, 13 yaşında öldüğünde 1.60 cm kadar boya sahipti.

Fosillerin gösterdiğine göre, *H. erectus*'ların vücut yapısı, günümüz insanına çok benzese de *H. erectus* daha ağır bir kas yapısına sahiptir. Vücut boyutlarında cinsiyete bağlı farklılık, daha önceki iki ayaklılara göre oldukça azdı; bunun nedeni belki de çocuk doğurma işlemini kolaylaştırmaktı. Kafatası fosili kanıtlarına göre *H. erectus*'un ortalama beyin hacmi *H. habilis*'lerden büyük, günümüz insanından küçüktür. Diş yapısı tamamen insanlarınkine benzer; yalnız dişler daha büyüktür.

Bekleneceği gibi, bu beyin yapısı sayesinde, *H. erectus* kültürel gelişimde kendinden önceki türleri kat kat aştı. Afrika ve Avrasya'da, Oldowa baltasının yerine, çok daha gelişmiş el baltası

geçti. İlk başta el baltaları –kenarları keskinleştirilmiş aletler– yiyecek işleme ve savunma işlerinde kullanılırdı. Daha sonra *H. erectus*, (el baltasına benzeyen ama uçsuz) bir satır icat etti; bunu hayvanları hem öldürmede hem de kesmede kullandı. Diğer taraftan kazıyıcı aleti bularak deri elbise ve yatak yapımında kullandı. Et kesecek ve sebze işleyecek aletler de icat edildi. *H. erectus* yerleştiği her yere uygun, farklı aletler geliştirmekte gayet başarılıydı. *H. erectus*, teknolojik imkanların gelişmesiyle işlenmemiş materyali daha ekonomik olarak kullanmayı öğrendi. Örneğin, icatları için kullandığı taşların büyüklüğü zamanla azalıyordu. Bunun ötesinde yeni tekniklerle daha ince, daha düz ve daha keskin aletler geliştirildi.

Afrika'nın güneyinde bulunan kalıntılar *H. erectus*'un 1 milyon yıl önce ateşi kullanmayı öğrendiğini gösterir. Değişik insan grupları, hatta her gruptaki bireyler arasında bile farklılık yaşanabilmesine karşın, modern insan üzerindeki çalışmalar, insanın hareket halindeyken, en ince elbiseleriyle bile 10°C'ye kadar sıcaklıkta rahat ettiğini gösteriyor. Bunun altındaki değerlerde eller ve ayaklar acı hissedecek kadar üşüyebilir. İlk insanların, 780.000 yıl önce yayılmaya başladığı, Kuzey Çin ve Avrupa gibi, kış sıcaklıklarının 10 derecenin altına düştüğü coğrafyalarda ateş yakmadan yaşamasının olası olmadığını söyleyebiliriz.

Ateşin kullanımı, atalarımızın çevrelerine daha egemen olmalarını sağladı. Ateş, karanlıkta da hareket etmelerine yardım etti; düşmanlarını korkutma aracı, aynı zamanda yaşadıkları mağaralarda onlara sıcaklık ve ışık kaynağı oldu. Ateş ayrıca *H. erectus*'un, insanın kültürel uyarlanmasında önemli bir basamak olan yiyecek pişirmesini mümkün kılmıştır. Bu sayede, çiğ yemek yedikleri ve uzun uzun çiğnemek zorunda kaldıkları için çene kasları gelişen erken türlere göre *H. erectus*'ların diş büyüklüğü ve çeneleri küçülmüştür. Yemek pişirmek, pek çok konuda değişiklik yaratır; zehirli bitkilerin zehrini yok eder, bitkilerin içindeki maddeleri değişikliğe uğratarak önemli vitamin, mineral ve proteinlerin kullanılmadan vücudu terk etmesini engelleyip hazmedilmiş olarak bağırsaktan çıkmasını sağlar. Son olarak da nişasta gibi, yüksek enerji veren kompleks karbonhidratları hazmedilebilir hale getirir. Kısaca, insan atalarımız kendilerini ısıtmak, korumak ve yemek pişirmek için ateşi kullanmayı öğrendiklerinde coğrafi yaşam alanlarını ve beslenme seçeneklerini çok genişletmişlerdir.

H. erectus ile birlikte et, hayvan derisi, kemiği ve boynuzu elde etme amaçlı örgütlenmiş avlanmalar da başlamıştır. Atalarımızın avlanma

teknolojisine dönük ilk kanıtlar, Almanya'nın kuzeyindeki (büyük olasılıkla daha önceden bataklık olan) bir turbalıkta bulunan 400.000 yıllık tahta mızraklardır. İlk atalarımızın avlanmaya daha önceden başlamış olma olasılığı yüksektir çünkü İspanya'nın tarih öncesi alanlarından Torralba ve Ambrona bölgelerinde yapılan kazılarda, grup avlanma tekniklerinin kullanılarak filler de dahil çeşitli büyük hayvanların bataklıklara sürülerek öldürüldükleri ortaya çıkmıştır.[15]

İspanya'da Sierra de Atapuerca'daki Sima de los Huesos (Kemik Çukuru) kazı alanında paleoantropolog Juan Luis Arsuaga ve takımı yaklaşık otuz insanın kalıntılarını buldular.

H. erectus örneğinde biyolojik, kültürel ve çevresel faktörler arasındaki etkileşimi daha açık bir şekilde gösterebiliyoruz. Toplumsal örgütlenme ve teknoloji gelişirken bir yandan da beyin büyüdü ve karmaşıklaştı, dişler ve çene küçüldü. Ateşin kullanılması, pişirme ve daha karmaşık aletlerin üretimi gibi kültürel uyarlanmalar, dil gelişimini de beraberinde getirdi (Dillerin ortaya çıkışıyla ilgili bkz. 4. Bölüm). İletişim alanında ve sosyal örgütlenmedeki gelişmelerin, yiyecek toplama yöntemlerindeki kullanımı dile katkı sağladı ve avlanma, nüfus artışı ve daha geniş bir alana yayılma gibi etmenleri tetikledi. Doğal ayıklanma sayesinde sürekli devam eden biyolojik ve kültürel değişim, yüz binlerce yıl sonra *H. erectus*'u bir sonraki tür olan *Homo sapien*'e dönüştürdü.

Homo Sapien

Avrupa ve Afrika'daki çeşitli kazı alanlarında 400.000–200.000 yıl öncesine kadar giden birçok fosil bulundu. İspanya'da 400.000 yıllık kazı alanı Atapuerca'da bulunan, her iki cinsiyetten ve değişik yaşlarda (ancak hiçbiri 40'tan yaşlı değildi) 30 kişinin kemikleri *Homo erectus* ile *Homo sapi-*

15 Freeman, L.G., (1992), "Ambrona and Torralba: New Evidence and Interpretation", 91. Yıllık Kongre tebliği, *American Anthropological Association*.

en karışımı bir özellik gösteriyordu. Bu fosil kalıntıları, bu iki tür arasındaki geçiş dönemine aitti; örneğin beyin hacimleri *H. erectus*'a göre büyük, *H. sapien*'e göre küçüktü. Bu fosilleri, erken *H. sapien*, geç *H. erectus* ya da *Homo*ların atası olarak adlandırmak mümkündür. Bu fosilleri bulan İspanyol antropoloğun söylediği gibi, bu yalnızca bir isim verme oyunudur. Fosil adları, araştırmacının gruplar arasındaki evrimsel ilişkiye nasıl bir bakış açısıyla yaklaştığını gösterir. Her bulguya verdiğimiz ayrı bir isim, onları kendi içinde ayrı bir grup olarak gördüğümüz anlamına gelir.

Bazı paleoantropologlar fosil kayıtlarından bu derece ayrıntılı biyolojik saptamalar yapmanın göreli olduğunu, bulunan kemik ya da dişlerin ayrı bir türü temsil edip etmediğini söylemenin zor olduğunu söylerler ve fosil buluntularını daha kapsamlı gruplar içinde ele alırlar. Bazı paleoantropologlar ise bir iskelet ya da kafatasındaki en ufak bir farklılığı bile farklı bir kültürel özelliğe sahip, ayrı bir biyolojik tür olarak ele almak eğilimindedir. Güney Afrikalı paleoantropolog Philip Tobias, göz çukurunun üstündeki kemik çıkıntısını kastederek şu espriyi yapmıştır, "Ayırıcı paleoantropologlar, alın çıkıntısı biraz daha düşük olan bir kafatası bulduklarında bile bunun yeni bir tür olduğunu öne süreceklerdir."

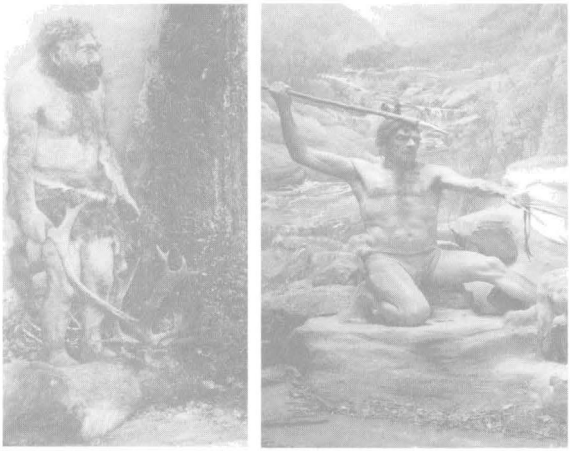
Eski Homo Sapien

İnsanın evrimsel yolculuğunda ilerledikçe insanlara ait fosil buluntuları da artış gösterir. Özellikle de *Homo* cinsinin en tartışmalı üyesi olan Neandertal ile ilgili fosiller bol miktardadır. Neandertaller, Batılı basın yayın organlarında, hatta doğal tarih müzelerinde bile "mağara adamı" olarak sınıflandırılmış; elinde sopasıyla yabani, kıllı ve kaba saba yaratıklar olarak canlandırılmıştır.

Elimizdeki zengin fosil kalıntılarına dayanarak artık Neandertallerin, 125.000 ila 30.000 yıl öncesine dek Avrupa, Güneybatı Asya ve Güney-Orta Asya'da yaşamış olan, hayli kaslı vücutlara sahip insanlar olduğunu söyleyebiliriz. Beyinleri ortalama büyüklükteydi ama yüz ve kafatasları, daha sonra bulunan ve anatomik olarak modern insanınkine daha çok benzeyen

Neandertaller: 125.000'den 30.000 yıl öncesine dek Avrupa, Güneybatı Asya ve güney-orta Asya'da yaşamış olan ve eski *Homo sapien*'lerden ayrı bir grup.

iskeletlerden oldukça farklıydı. Büyük burunları, öne çıkık dişleri, eğik alın kemikleri, belirgin alın çıkıntıları, kafataslarının arkasında güçlü boyun kaslarını destekleyen kemikli bir kütle gibi özellikler, günümüz Avrupalı güzellik anlayışına pek uymasa da; 1000 yıl öncesindeki Vikinglerin dönemine gittiğimizde karşımıza çıkan Norveçli ve Danimarkalı kafataslarına benzer.[16] Ancak bu anatomik özellikler, Neandertallerin mağarada yaşayan kaba saba insanlar olduğuna dönük yaygın kanıyı geçersiz kılamamıştır. Neandertallerin bu kötü ünü, biraz da ilk keşfedildikleri zamandan kaynaklanır. İlk Neandertal kafatası 1856'da, insanın kökenine dönük bilimsel kuramların pek kabul görmediği bir dönemde bulunmuştur. Bu tuhaf görünümlü kafatası Almanya'da, Düsseldorf'taki Neander Vadisi'nde keşfedilmiş ve Alman bilim insanlarını şaşırtmıştı. İlk başta, anatomisindeki farklılıkları, doğudan gelen işgalci bir barbarın, şekil bozukluğuna yol açan bir hastalığa yakalanmasıyla açıklamaya çalıştılar. Bu kişi daha sonra ölümü beklemek üzere bir mağaraya girmişti. Kafatasının çok eski bir döneme ait bir fosil olduğu kesinlik kazanınca bile tartışmalar kesilmedi. Bu türün kendine özgü kafatası ve vücut şeklinin nedeninin, aşırı soğuk iklime uyarlanma çabasından kaynaklandığını artık biliyoruz. Ayrıca Neandertallerin kültürel uyarlanma için gereken zihinsel kapasiteleri de kendilerinden önceki Homo cinsinin diğer üyelerinden çok daha yüksekti.

Görsel Karşıtlık: Fosil gruplarına dönük algılar, fosil kalıntılarının canlandırma yöntemiyle nasıl temsil edildiğine bakarak anlaşılabilir. Chicago'da bir müzede sergilenen 1920'lerin Neandertal tablosu, evrimsel açıdan bize ne kadar uzak olduklarına dönük bir fikir vermektedir. Anatomisi çağdaş görünen türlere ise daha olumlu kültürel özellikler yüklenmiştir.

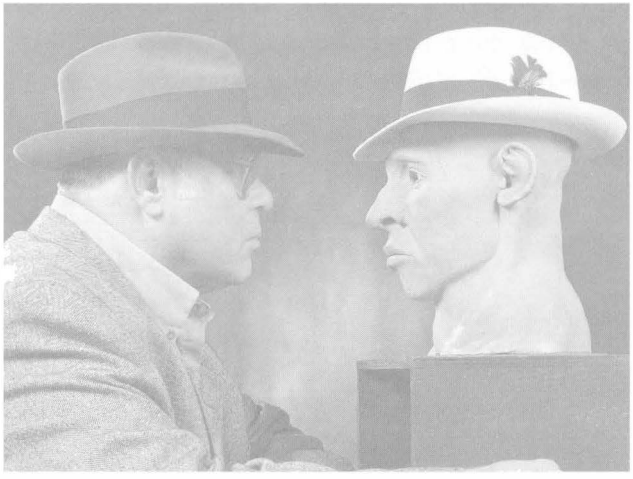
Günümüz paleoantropolojisinde en çok tartışılan konulardan biri, Neandertallerin çağdaş insanla olan ilişkisidir. Neandertaller 30.000 yıl önce

16 Ferrie, H. (1997), C. Loring Braace ile Röportaj, *Current Anthropology* 38, 861.

soyu tükenen ayrı bir tür müydü? Yoksa *Homo sapien*'in bir alt türü müydü? Eğer soyu tükenmiş bir tür ya da insan evriminde bir yan dal değilse, Neandertaller insan geni havuzuna katkıda bulunmuş mudur? Bu durumda söylenecek tek şey, bu türün torunlarının şu an yeryüzünde yaşıyor olduğudur (ve siz de onlardan biri olabilirisiniz).

Bu sırada dünyanın diğer bölgelerinde eski *H. sapien*'in değişik türleri yaşıyordu. Neandertaller gibi kafatası arkasında kasları olmayan ve yüzlerinde fazla çıkıntı bulunmayan bu insanlara ait kafatası fosilleri Cava'da, Solo Nehri kenarında bulundu. 200.000 ve 27.000 yıl öncesine ait bu fosiller, büyük beyinleriyle hem *H. erectus* hem de eski ve çağdaş *H. sapien* özellikleri sergiliyor. Afrika'nın değişik bölgelerinde bulunan fosillerin en ünlüsü Zambiya, Kabwe'dendir. Bu fosiller de eski ve yeni özelliklerin birleşimi gibidir. Çin'de bazı yerlerde de benzer kalıntılara rastlanmıştır.

Bunlar bölgedeki genetik sürekliliği göstermek açısından büyük önem taşır. Afrika'nın çeşitli bölgelerinde ve Zambia'da Broken Hill'de bulunan fosiller, eski ve yeni özelliklerin bir kombinasyonunu oluşturur. Ayrıca Çin'deki çeşitli yörelerde Neandertal'e benzeyen kalıntılar da bulunmuştur.

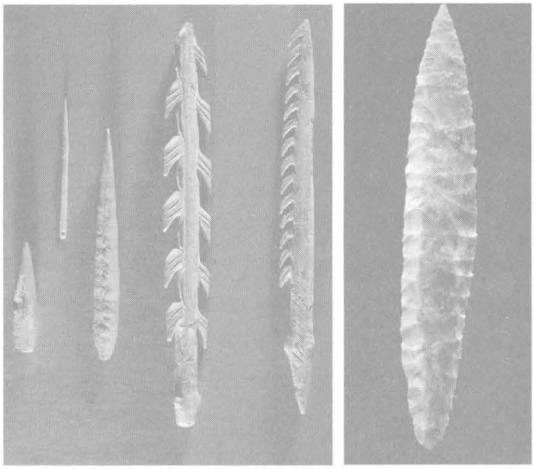

Amerikalı paleoantropolog Milford Wolpoff ile oluşturduğu Neandertal modelinin bu yüz yüze durduğu fotoğrafa bakınca, Neandertalin Avrupa kökenli günümüz insanlarından çok da farklı olmadığını görebiliriz.

Kuşkusuz *Homo sapien*'lerin çevreye fiziki ve özellikle kültürel olarak uyarlanma kapasitesi, daha öncekilerin çok daha üzerindeydi. Örneğin, Neandertal'in ateş kullanımı o zamanlar buzlar altında olan Avrupa'da yaygındı ve yaşamsal bir önem taşıyordu. Neandertal küçük gruplar halinde ya da tekil aile ortamında, açıkta ya da mağarada, bir dil aracılığıyla iletişim kurarak

yaşadı (bkz. 4. Bölüm). Kanıtlar, Neandertallerin ölülerini gömdüklerini ve bunun, törensel bir alışkanlık olduğunu gösteriyor. Bunun ötesinde, Irak'ta bulunan eli ayağı kopmuş insan fosili ve Fransa'da yapılan kazıda çıkan arteritli erkek fosili, Neandertallerin sakatlarla ilgilendiğini gösterir ki daha önce ortaya çıkan insan fosillerinde böylesi bir bulguya rastlanmamıştır.

Toplumsal örgütlenme ve silah yapımı ile alet yapımındaki gelişmiş teknolojiyle birlikte avlanma teknikleri de gelişti. Neandertal'in alet yapma geleneğine, Fransa'daki *Le Mousier* isimli 100.000 ila 40.0000 yıl öncesine dayanan kazı alanında yapılan ve Avrupa, Kuzey Afrika ve Batı Asya'nın bu dönemini en iyi karakterize eden çalışmaları çağrıştıran, **Mousterian** ismi verilmiştir. Mousterian aletleri genelde, kendisinden öncekilerden hafif ve küçüktür. Daha önceleri bütün bir taştan iki ya da üç parça elde edilebilirken, Neandertal'in alet yapma tekniğiyle, düzeltilmiş ve inceltilmiş birçok küçük parça elde edilebildi. Aynı zamanda alet takımları öncekilerden daha fazla çeşide sahipti; el baltaları, sivri parçalar, tabakalar, delgiler gibi... Bu alet çeşitliliği yiyecek kaynaklarının etkili kullanımını kolaylaştırdı ve kullanılan elbiselerle barınakların kalitesini yükseltti. Bu taştan aletler, Neandertaller ve aynı dönemlerde Kuzey Afrika ve Güneybatı Asya da dahil olmak üzere dünyanın her yerinde yaşayan bütün insanlar tarafından kullanılıyordu.

Üst Paleolitik dönemin teknikleri, çeşitli aletlerin üretimine izin vermiştir. Avrupa'da bulunmuş bu aletler, iki tarafı da özenle işlenmiş yaprak biçimindedir. Delikli iğne ve zıpkın gibi aletler de kemik ve boynuzdan üretilmeye başlanmıştır.

Eski *H. sapien*'lerin kültürel uyarlanma becerilerinin gelişmişliği, beyinlerinin günümüz insanınınkinin seviyesine ulaşmış olmasıyla bağlantılıdır.

Mousterian: Avrupa, Orta Doğu ve Afrika'daki bütün insanların bundan 125.000-40.000 yıl önce kullandığı Orta Yontma Taş Döneminin taş sanayii.

Böyle bir beyin yalnızca gelişmiş bir teknolojiyi olası kılmakla kalmamış, kavramsal düşünebilme becerisini de doğurmuştur. Süsleme amaçlı yapılmış, üstleri oymalı nesneler de bu dönemin arkeolojik kayıtları arasındadır. Bu nesneler daha çok manganez dioksit, kırmızı ya da sarı toprak boyası gibi boyalarla değişik renklere boyanmıştır. Ölülerin gömülmesi ve işlevi olmayan, yalnızca süsleme amaçlı üretilmiş nesneler, bu eski insan gruplarında simgesel düşünme ve dil kullanımının var olduğunu destekleyen kanıtlardır.

Yontma Taş (Paleolitik) orta döneminde Afrika ve Güneybatı Asya'da anatomik açıdan günümüz insanına benzer bireyler ortaya çıkmaya başladı. Neandertaller gibi bu *Homo sapien*'ler de Mousterian aletlerini kullanıyordu. Avrupa'da aletlerin Yontma Taş Çağının üst dönemlerine geçmesi 40.000 ve 35.000 yıl önce gerçekleşmiştir. Bu zamana kadar Neandertal teknolojisi, anatomik açıdan bugünkü insana benzeyen *H. Sapien* teknolojisiyle boy ölçüşecek konumdaydı.[17]

Anatomik Açıdan Çağdaş İnsan ve Üst Paleolitik Dönem (Yontma Taş Çağı)

40.000 yıl önce başlayan Yontma Taş Çağının üst dönemi, alet türlerinin ve diğer kültürel anlatım biçimlerinin artışıyla diğer dönemlerden ayrılır. Bu dönemin aletleri arasında en belirgin olanlar kesici aletlerdir: uzun, ince ve tam olarak istenen şeklin verildiği bu taştan oyma aletler, yapanın ustalığını gösterir. Üst Yontma Taş Çağı 10.000 yıl sürmüştür ve daha önceki dönemlerden de pek çok kalıntı bulunmuş olan Avrupa'da zengin alet kalıntılarına rastlanmıştır. Buna ek olarak duvar resimleri, gravürler, kabartma heykeller ve bunların yanı sıra kişilerin üzerlerinde taşıdıkları süs amaçlı takılar da Avrupa'daki arkeoloji kayıtlarında yer alır.

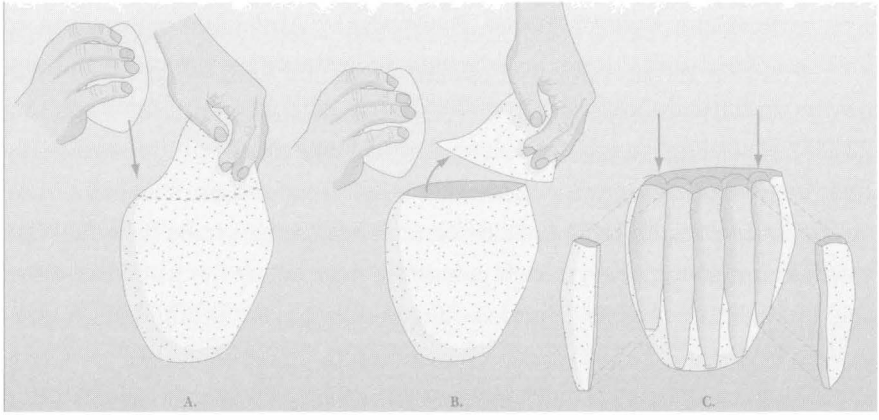
Üst Yontma Taş Çağında insanlar avlanma, balık tutma ve yiyecek toplama etkinliklerini daha verimli hale getirmek için alet yapmaya başlamıştır. Kültürel uyarlanma da daha kendine özgü ve bölgesel boyutta gerçekleşmiş, böylece insanların daha çeşitli çevresel koşullar altında yaşamını sürdürebilme şansını arttırmıştır. Dağlar, bataklıklar, tundralar, ormanlık alanlar, göl ya da nehir kenarı, vadiler ya da deniz kıyısı gibi çok değişik

17 Mellars, P (1989), "Major Issues in the Emergence of Humans", *Current Anthropology*, 30, 356-357

coğrafi alanlarda yaşamaya başlamış olan bu dönem insanları; çok amaçlı aletlerin yerine, kendi yaşam bölgelerinin kaynaklarını kullanarak kendi gereksinimlerine göre aletler yapmışlardır. Bu çeşitlilik insanların kutuplara giderek ve açık denizlerde yolculuk yaparak daha önce hiç gidilmemiş yerlere gitmelerine izin vermiştir. (Örneğin 60.000 ve 40.000 yıl önce Avustralya, 30.000 ve 15.000 yıl önce ise Amerika'ya yerleşilmiştir).

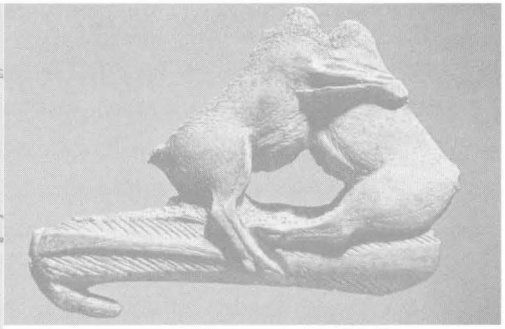
Bu derece bir uzmanlaşma için, gelişmiş üretim teknikleri gerekir. Eski *H. sapien*'in kullandığı ve daha sonra Avrupa ve Asya'da kullanılan çift taraflı bıçak yöntemi (Şekil 3.7), eskisinden daha az ham madde kullanımını gerektiriyor; ortaya çıkan aletler de daha hafif ve küçük oluyordu. Çakmaktaşının ağırlığı ve kesici yüzün uzunluğunun oranı, birbiriyle dengeliydi. Kemik, boynuz ya da tahta bir aletin, büyük bir kesiciden ya da parçadan daha küçük kesiciler yontmak için kullanılması, Üst Paleolitik alet yapımcılarına, aletin şeklini daha iyi belirleme kolaylığı sağladı.

Mousterli alet yapımcıları tarafından icat edilen hakkak kalemi (keskiye benzer, taştan bir alet) Üst Paleolitik Çağda yaygınlaşmıştır. Hakkak kalemi, olta kancası ve zıpkın gibi gereçlerde kullanılan kemik ve boynuz üzerinde çalışmak için çok uygun bir aletti. Mızrak atıcı ya da *atlatl* (30-60 cm uzunluğunda, ucunda mızrak atmaya yarayan bir kancası olan tahta alete Meksika'daki Aztek yerlilerinin verdiği ad) da bu dönemde ortaya çıkmıştır. *Atlatl*, avcılara mızrak atma konusunda büyük kolaylık sağlayan bir alettir.

Şekil 3.7 Üst Paleolitik Dönem boyunca bıçak üretiminde kullanılan bir teknik oldukça yaygınlaştı. Taşın üstü kırılarak bir düzlük elde ediliyor, sonra taş diklemesine kırılarak keskin uçlu aletler elde ediliyordu.

Burada gösterilen 15.000 ve 11.000 yıl önce son Buz Çağında yontulmuş bir *atlatl*, mızrak fırlatma aletidir. *Atlatl*'ın tamamı 50 cm uzunluğundaydı, bir ucunda sapı, diğer ucunda kancası olurdu ve buraya mızrağın keskin olmayan ucu otururdu. Bu alet kişinin mızrağı daha uzağa ve daha hızlı atmasını sağlardı. Bu *atlatl*'ı süslemek için, oyulmuş ters duran dağ keçileri alet kullanılırken düz konuma geçiyor. Bu dağ keçilerinin ters dönme hareketi ya avcıya estetik bir zevk versin diye ya da avın başarılı geçmesini sağlayacak ruhani bir öneme sahip olduğu için yapılmıştır.

Sanat, Üst Paleolitik Çağda önemli bir öğeydi. Bildiğimiz kadarıyla insanlar bu dönemden önce bir sanat ürünü ortaya çıkarmamıştı. Bazı bölgelerde üstünde güzel hayvan şekilleri işlenmiş alet ve silahlar, kemik ve fildişinden kolyeler, kadın heykelcikleri ve kilden yapılmış diğer küçük heykellere rastlanmıştır. İspanya, Fransa, Avustralya ve Afrika'daki mağaraların ve kayadan oyma barınakların duvarlarında, insanları ve hayvanları betimleyen çarpıcı resimler ve gravürler yer alır. Güney Afrikalı kaya sanatı geleneği 27.000 yıl sürdüğü ve tarihin başlangıcına kadar uzandığı için bu sanatın, ruhani törenlerde sanatçının değişen bilinç halini yansıttığını biliyoruz. Hayvanların yanı sıra, bu sanat türünde, kendinden geçmiş (trans halindeki) bir insanın sinir sisteminin yarattığı geometrik desenler de yer alır. Avustralya mağara sanatı ise Avrupa'dakinden daha eskidir ve yine kendinden geçmeyle ilgili benzer görüntüler içerir. Avrupa mağara sanatında da benzer desenlerin yer alması, kendinden geçme halinin tarih öncesi avcı toplayıcı kültürlerin ortak bir yönü olduğunu gösterir. Yontma Taş Çağının geometrik desenleri, insan bedeninin üsluplaştırılması ve bir akrabalık göstergesi olarak da yorumlanmıştır. Avcılar, balıkçılar ve toplayıcılar gibi bütün bilinen top-

luluklar arasında kan bağının ne kadar önemli olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, bu durum pek şaşırtıcı gelmemelidir (bkz. Bölüm 2).

Bu kültürel patlamadan, anatomik açıdan çağdaş insanın gelişmiş zihinsel ve yaratıcı becerilerinin sorumlu olup olmadığı paleoantropolojide tartışmalı bir konudur. Fosil ve arkeolojik kayıtlarda saklı olan biyolojik ve kültürel kanıtlar, bize bunun basit bir öykü olmadığını söylüyor.

Biyolojik düzeyde süre giden tartışma şu soruya indirgenebilir: *H. Sapien*'in evriminde eski insan gruplarının hepsi mi yoksa yalnızca biri mi rol oynamıştır? **Çok-bölgelilik hipotezi** savunanlara göre, fosil kanıtları, dünyanın her yerinde *H. erectus*'tan *H. sapien*'e geçişin aynı zamanlarda yaşandığını göstermektedir. Buna karşıt, daha yakın zamanlı Afrika kökenli hipotezi savunanlar ise (**Havva hipotezi** olarak da bilinir) bugün yaşayan anatomik açıdan çağdaş bütün insanların, Afrika'daki tek bir eski *H. sapien* topluluğundan, doğrudan evrildiğini gösteren genetik kanıtlara gönderme yapmaktadır. Daha sonra gelişen kültürel yetenekleri sayesinde grup üyeleri 100.000 yıl önce Afrika'dan çıkmış ve dünyaya yayılarak diğer eski insan biçimlerinin yerine geçmiştir. Her iki hipotez de insanın kökenini Afrika'ya dayandırırken, birincisi atalarımızın 1.8 milyon yıl önce Avrupa ve Asya'ya yayılmaya başladığını söylerken, ikinci hipotez anatomik açıdan çağdaş *H. sapien*'in Afrika'da evrildiğini ve dünyanın diğer alanlarına yayıldıkça *Homo* cinsinin diğer üyelerinin yerine geçtiğini öne sürer.

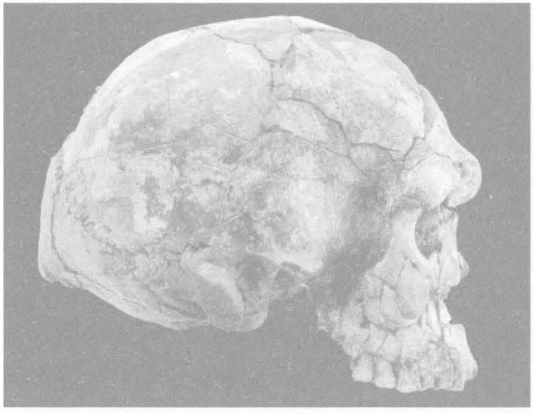
Yıllar boyunca Afrika'da ikinci hipotezi, destekleyecek iyi fosil kanıtlarının eksikliği büyük bir sorun olmuştur. 2003'te, 1997 yılında Etiyopya'nın Afar bölgesinde bulunmuş anatomik açıdan çağdaş iki yetişkin ve bir çocuk kafatasının yeniden yapılandırılmasıyla bu fosillerin 160.000 yıl öncesine ait olduğu anlaşıldı.[18] Bu fosilleri keşfedenler onlara *Homo sapien idaltu* (yerel Afar dilinde "yaşlı" demektir) adını verdi. En sonunda insanlığın Afrika kökenli olduğuna dönük bir kanıt bulduklarını düşünen bilim insanları, bu kanıtın aynı zamanda Neandertallerin insan evriminin

çok-bölgelilik hipotezi: Günümüz insanının dünyanın her yerinde eşzamanlı olarak *H. erectus*'tan *H. sapien*'e doğru olan bir geçiş süreci sonunda ortaya çıktığını öne süren hipotez.

18 White, T., et al., (2003), "Pleistocene Homo sapiens from the Middle Awash, Ethiopia", *Nature*, 423, 742-747.

çıkmaz sokağa girmiş bir tür olduğunu doğruladığını belirtir. Ancak herkes bu görüşe katılmamaktadır.

Yakın zamanlı Afrika kökenlilik hipotezi, pek çok paleoantropolog tarafından kabul edilse de herkes aynı görüşte değildir. Karşı görüşe sahipler arasında bulunan Çinli paleonantropologlar, genelde çok bölgelilik hipotezini savunur çünkü Avustralya ve Asya'da bulunan fosiller, bu hipotezle daha çok uyuşmaktadır. İnsanın atalarının Doğu Asya'dan çıktığı görüşü; bölgede yaygın olan, Çin'in dünyanın en eski uygarlığı ve insanlığın merkezi olduğuna dönük geleneksel etnik merkezci görüşle de örtüşür. Çin genellikle "Orta Krallık" olarak kabul edilir. Buna tam zıt olan Afrika kökenliliği savunan görüş ise Avrupa, Afrika ve Güneybatı Asya'dan elde edilmiş genetik kanıtlar, fosil ve kültürel kalıntıları dikkate alır. Ancak bu model bazı açılardan eleştirilebilir. Örneğin yakın zamanlı genetik çalışmalar, Afrika'nın günümüz insanlarının DNA'larının tek kaynağı olmadığını ortaya koymaktadır.[19]

Etiyopya Afar bölgesindeki Herto köyünde yeni keşfedilmiş ve iyi durumdaki örnekler, yakın zamanlı Afrika kökenlilik hipotezi için en iyi fosil kanıtıdır. Bu fosiller anatomik açıdan çağdaş bir görüntüye sahip olsa da fazla girintili çıkıntılı değildir. Ayrıca yüksek kafatası ve alnın, üstün kültürel yetenekleri gösterip göstermediği henüz yanıtlanmış değildir.

yakın zamanlı Afrika kökenli hipotez: Bugün yaşayan anatomik açıdan çağdaş bütün insanların Afrika'daki tek bir eski *H. sapien* topluluğundan doğrudan evrildiğini söyleyen hipotez. Daha sonra gelişen kültürel yetenekleri sayesinde grup üyeleri 100.000 yıl önce Afrika'dan çıkmış ve dünyaya yayılarak diğer eski insan biçimlerinin yerine geçmiştir. Havva hipotezi olarak da bilinir.

19 Gibbons, A., "Ideas on human origins evolve at anthropology gathering", *Science*, 276, 545-536; Pennisi, E., (1999), "Genetic study shakes up out of Africa theory", *Science*, 283,1,828.

Afrika kökenlilik hipotezi karşıtları, anatomik açıdan çağdaş insanların daha eski topluluklarla bir süre birlikte yaşadığını, ancak daha sonra kültürel üstünlüklerinin eski türlerin soyunun tükenmesine yol açtığını öne sürer. Bunun en açık kanıtları 40.000 ve 30.000 yıl önce Neandertallerin yaşamış olduğu Avrupa'da bulunmuştur. Ancak günümüz insanındaki fiziksel çeşitlilik göz önüne alındığında, fosilleri Neandertal ya da çağdaş olarak ayırt edebilmenin zorluğu ortaya çıkar. Son Neandertallerin özellikleri (örneğin çeneler) günümüz insanına daha çok benzerken, ilk Neandertallerin özellikleri (alın çıkıntısı, kafatasının arkasındaki kemikli kütle), günümüz insanından daha farklıydı. Bu çağdaş ve Neandertal özelliklerin karışımı, Portekiz'de bulunan bir çocuk iskeletinde o kadar belirgindir ki bazı uzmanlar bunun, melezleşme ya da her iki insan topluluğu arasında başarılı bir cinsel eşleşme sonucu olduğuna karar verdi.[20] Bunun anlamı ise her iki insan şeklinin ayrı değil, tek bir türe ait olduğudur. Aslında bütün bu kanıtlar için geçerli sayılabilecek bir açıklama da bütün bu fosillerin tek bir topluluğa ait olduğu ve topluluğun bazı üyelerin diğerlerine göre daha fazla Neandertal özellikler gösterdiğidir. Bu açıklama, geç Neandertallerin gösterdiği kültürel başarıların, erken çağdaş insanlarınkinden farklı olmadığını gösteren arkeolojik kanıtları da açıklamaya yeter.[21]

Avrupa'da 30.000 yıl öncesine ait fosil kalıntılarında Neandertaller gibi eski gruplarda görünen ayırt edici özellikler kaybolmaya başlar. Bunun yerine yüksek alınlı, alın çıkıntıları daha az belirgin ama çeneleri belirgin insan fosilleri bulunmaya başlar. Ancak bugün dünya üzerinde yaşayan insanların kafataslarını karşılaştırmalı olarak incelediğimizde Afrika kökenlilik modelinde tanımlanan anatomik çağdaşlık özelliklerine uymayan insanların bulunduğunu görmekteyiz.[22]

20 Holden, C., (1999), "Ancient child burial uncovered in Portugal", *Science*, 283, 169.

21 D'Errico, F. Zilhao, J., Julien, M. Baffier, D., & Pelegrin, J., (1998), "Neandertal acculturation in Western Europe?", *Current Anthropology*, 39, 521. Henry, D.O., et al., (2004), "Human behavioral organization in the Middle Paleolithic: were Neandertals different?", *American Anthropologist*, 107(1), 17-31

22 Wolpoff, M., & Caspari, R., (1997), *Race and Human Evolution*, (s. 344-345,393), New York: Simon & Schuster.

Irk ve İnsanın Evrimi

Neandertaller hakkındaki tartışma, insanın biyolojik ve kültürel açılardan farklılaşmaları arasındaki karmaşık ilişki üzerine, aklımıza önemli soruları getirmektedir. Bu bölüm boyunca insanın fosil kayıtlarını gözden geçirirken, atalarımızın kültürel yetenekleri ile ilgili çıkarsamalar kısmen biyolojik özelliklere dayanmaktadır. Örneğin, 2,5 milyon yıl önce *Homo habilis*'in beyninin, kendisinden önceki australopithecine'lerinkinin oldukça üzerinde bir hacme ulaşmış olduğu iddiası, bu ataların, taş aletler yapmayı da içeren, daha karmaşık kültürel etkinlikleri gerçekleştirebildikleri varsayımını desteklemek için kullanılmıştır. Daha yakın zamanlı biyolojik gelişmelerle ilgili de benzer varsayımlarda bulunabilir miyiz? Yüksek alınlara ve fazla çıkık olmayan alın çıkıntısına sahip, anatomisi çağdaş insanların bu biyolojik özelliklerinden ötürü gelişmiş aletler yapabildiğini ve güzel sanat eserleri üretebildiklerini söyleyebilir miyiz? Çok bölgelilik hipotezini savunanlar, söyleyemeyeceğimizi öne sürüyorlar.

Bu yerli Avustralyalı gibi bazı insanlar, yakın zaman önce ortaya atılmış olan Afrika kökenlilik modelinde öne sürülen kafatası şekline göre, anatomik çağdaşlık tanımına uymamaktadır. Bu yüzden bazı paleoantropologlar, anatomik çağdaşlığın bu dar tanımını hatalı, hatta etnik merkezci bulmaktadır. Çünkü yaşayan bütün insanlar *Homo sapiens* türünün tam bir üyesidir.

Antropoloji, insan türü içindeki kültürel ve biyolojik farklılaşmayı uzun bir süredir incelemektedir ve bir türün, kendi içindeki alt türler ya da kendine özgü bir biyolojik bölüm olan **ırk** kavramıyla nasıl bir ilişkisi olabileceğini tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle üst paragraftaki sorular, antropoloji biliminin ayrılmaz bir parçasıdır. Günümüzde antropologlar, şu anda yaşayan *Homo sapien*'in başka hiçbir alt türü olmadığı konu-

ırk: Biyolojide, bir tür içindeki alt grup; insanlara uygulanamaz.

sunda görüş birliğindedir. Sonuç olarak, çağdaş insanlık söz konusu olduğunda ırk, geçerli bir biyolojik sınıf değildir. Aslında antropologlar, ırkın insanlar için bilimsel açıdan uygulanamaz bir kavram olduğunu açıklamak için uğraşırlar. Aynı zamanda ABD, Almanya, Brezilya ve Güney Afrika gibi bazı ülkelerde ırkın sosyo-politik bir sınıf oluşturmak konusunda güçlü bir simgesel önem taşıdığının da bilincindedirler.

Toplumsal Bir Kavram Olarak Irk

Irkın simgesel kullanımının politik boyutlarını anlayabilmek için insanların farklı ırklardan geldiği görüşünün nereden çıktığını anlamamız gerekir. Bu bölümün başlarında Avrupalı bilim insanlarının yaklaşık 500 yıl önce başlayan Keşifler Çağından beri oluşan yeni bilgi birikimlerini nasıl anlamlandırmaya uğraştıklarını anlattık. Dünyanın uzak köşelerinden gelen bu bilgi birikimi, onları insanlıkla ve onun diğer canlılarla ilişkisiyle ilgili köklü görüşleri yeniden değerlendirmeye zorladı. Anlama çabalarında bilim insanları yalnızca bilimsel gerçekler temelinde değil, kendi dinî inançları ve kültürel gelenekleri doğrultusunda da akıl yürüttüler. Yazılarına bakıldığında bulgularının etnik-merkezcilik ve diğer önyargılarla nasıl gölgelendiğini üzüntüyle görüyoruz.

Bunun en bilinen örneklerinden biri, ırksal sınıflandırmayı yapan, aynı zamanda fiziksel antropolojinin babası olarak kabul edilen Alman anatomi bilimcisi Johann Blumenbach'tır (1752-1840). İlk başta Blumenbach, 1758'de İsveçli doğa bilimci Linnaeus tarafından geliştirilen sınıflandırma sistemini benimseyerek insan türünü coğrafi alanlara göre dört ana gruba böldü ve Avrupalılara "beyaz", Afrikalılara "siyah" Amerikalı Yerlilere "kırmızı" ve Asyalılara "sarı" dedi. Daha sonra ise *On the Natural Variety of Mankind* adlı kitabının 1795 baskısında Blumenbach, bu dört ırklı sınıflandırma sisteminde bazı önemli değişiklikler yaptı. İnsan kafatasları koleksiyonu üzerinde karşılaştırmalı incelemeler yaparak en güzel kafatasının Rusya ve Türkiye arasında bulunan Kafkas Dağlarında yaşamış bir kadına ait olduğunu öne sürdü. Diğerlerine göre daha simetrik olan bu kafatası Blumenbach'a göre doğanın ideal şekli olan daireyi yansıtıyordu. Blumenbach'ın akıl yürütme şekline göre bu kafatası, örneği Tanrı'nın ilk yarattığı şekle en çok benzeyendi. Hatta bundan dolayı Kafkas bölgesinde yaşayan insanların, dünyanın en güzel insanları olduğuna inandı. Bu öl-

çüte göre bu yüksek sıradağların, insanın ilk ortaya çıktığı yerden fazla uzak olması mümkün olamazdı.

Kafkaslarda yaşayan Güneydoğu Avrupalıların, ilk insanlara en çok benzeyen kişiler olduğu görüşünden yola çıkan Blumenbach; Avrupa, Asya ve Afrika'nın Avrupa'ya yakın kesimlerinde yaşayan bütün açık tenli insanların, aynı ırktan olduğuna karar verdi. Bu kararını temel alarak ırk adı olarak Avrupalılığı "Kafkaslılık"la değiştirdi. Amerikan yerlilerini ayrı bir ırk olarak kabul etmeye devam eden Blumenbach, koyu renkli Afrikalıları "Etiyopyalı", Kafkaslı sayılmayan Asyalıları "Moğol" (Çin ve Japonya dahil olmak üzere Asya'da yaşayanların çoğu) ve "Malay" (Avustralya ve Pasifik adalarındaki yerliler ve diğerleri) olarak ikiye ayırdı.

Ancak Blumenbach yalnızca isimleri değiştirmekle kalmadı, betimlediği ırklar arasında resmî bir sıradüzen olduğunu öne sürdü. Kafkaslıların Tanrı'nın yarattığı ideal insana en yakın ırk olduğuna inandığı için, onları üstün ırk olarak tanımladı. Diğer ırklar bir "bozulma" sonucu ortaya çıkmıştı; özgün yerleşim alanlarından taşınıp başka ortamlara ve iklimlere uyarlanmaya çalışırken fiziksel ve ahlaki bozulmaya uğramışlar ve Avrupalıların çoğunun aşağı ırk olarak adlandırdığı insanlara dönüşmüşlerdir.[23]

İnsanları yüksek ve alçak ırklar içerisinde sınıflandırma çabalarına eleştirel gözle baktığımızda, bilim insanlarının ırk kavramı konusunda yapmış oldukları hataları ve etnik merkezci önyargılarını görürüz. Özellikle ırkların birbirinden üstün ya da aşağı olabileceği düşüncesi, insanlık için felaket olmuştur çünkü bu anlayış, diğer insanlar üzerinde baskı kurmaktan kitlesel ölümlere, hatta soykırımlara kadar uzanan bir vahşetin gerekçesi olarak kullanılmıştır. Bu düşünce aynı zamanda, 1900'lerde yakalanıp bir orangutanla aynı kafese konmuş olan Afrikalı pigme Ota Benga'nın hüzünlü öyküsündeki gibi, çeşitli maskaralıklara da meydan vermiştir.

Kongo'da bir baskında yakalanan Ota Benga, ABD'de sergilemek için egzotik "yabaniler" arayan bir grup Kuzey Amerikalı misyoner-kâşiflerin eline düşmüştür. 1904'te Ota ve onun gibi bazı pigmeler, Atlantik üzerinden gemiyle Missouri, Saint Louis'e getirilmiş ve buradaki Dünya Fuarı'nda sergilenmiştir. O zamanlar 23 yaşında olan Ota, 125 cm ve 46 kg civarındaydı. Yüzlerce insan dünyanın diğer ucundan gelen bu yerlileri, özgün giysileri içinde

23 Gould, S.J., (1994), "The Geometer of Race", *Discover*, 15 (11), 65-69.

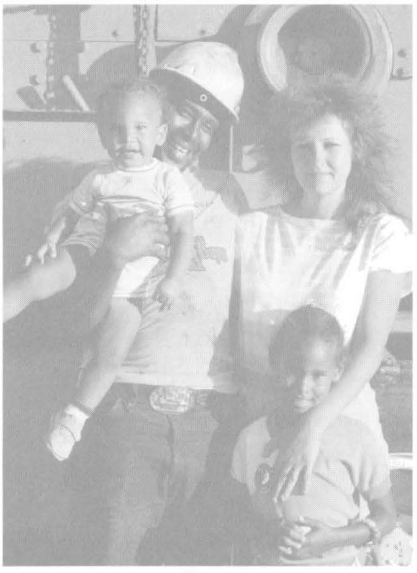
görmek için fuar yerine akın etti. Fuar, düzenleyiciler için gayet başarılı geçti ve hayatta kalan bütün pigmeler, yaşadıkları topraklara geri gönderildi. Onları getiren girişimci misyoner de Kongo'ya geri döndü ve Ota'nın da yardımıyla New York'taki Amerikan Doğal Tarih Müzesi'ne satmak üzere yerlilere ait eserler topladı. 1906 yılında bu misyoner, yanına Ota'yı da alarak ABD'ye geri döndü. Kısa süre sonra iflas eden girişimci, elindeki bütün koleksiyonu kaybetti. Büyük şehirde yapayalnız kalan Ota, müzeye teslim edildi ve oradan Bronx Hayvanat Bahçesine verildi. Burada maymunlar bölümünde sergilenen Ota, bir orangutanla aynı kafesi paylaşmak zorunda kaldı. Ota'nın (yaşadığı bölgede halk arasında kültürel bir geleneğin göstergesi olan) sivriltilmiş dişleri yamyam olduğuna dair bir kanıt olarak görüldü. Yoğun protestolar sonucu hayvanat bahçesi yetkilileri şansız pigmeyi kafesten çıkardı ve gündüzleri parkın içinde serbestçe dolaşmasına izin verdi. Ancak, bu defa da ziyaretçilerin tacizine uğrayan Ota, daha sonra Afrikalı Amerikalı çocukların bırakıldığı bir yetimhaneye gönderildi. 1916'da anayurduna asla dönemeyeceğini öğrenen Ota, bir tabanca ile kendini kalbinden vurdu ve öldü.[24]

100 yıl önce Bronx Hayvanat Bahçesinde yapılan bu ırkçı sergileme yöntemi, ne yazık ki tek örnek değildir. Etnik merkezci buzdağının yalnızca görünen ucu olan bu olay, insanlığın çok küçük bir bölümünün biyolojik ve kültürel üstünlük iddialarını gösterme ve kanıtlama çabasının somut bir örneğidir. Bu iddialar özellikle Kuzey Amerika'da çok kuvvetli olmuştur çünkü bu kıtada Avrupa kökenli insanlar; Yerli Amerikalılar, Afrikalı köleler ve daha sonra ucuz işgücü olarak ülkeye getirilen Asyalılarla birlikte yaşamışlardır. Yanlış bir ırk anlayışından dolayı, milyonlarca insan derilerinin rengi ya da kafataslarının şekli yüzünden ezilmiş ve soykırıma uğramıştır.

Neyse ki 20. yüzyılın başlarında bazı bilim insanları ırksal üstünlük kavramını sorgulamaya başlamıştır. Bu kavramı eleştirenlerin başında gelen Yahudi bilim insanı Franz Boas (1858-1942), vatanı olan Almanya'da gittikçe yükselen Yahudi karşıtlığından ötürü ABD'ye göç etmiş ve burada akademik antropolojiyi kurmuştur. Amerikan Bilimin İlerlemesi Derneğinin de başkanı olan Boas, 1909 yılında saygın *Science* dergisinde yayımlnan *Irk ve İlerleme* başlıklı önemli konuşmasında ırkların hiyerarşik olarak sıralanmasını eleştirmiştir. Boas'ın bir öğrencisi ve döneminin en tanınmış antropologla-

[24] Bradford, P V., & Blume, H., (1992), *Ota Benga: The Pygmy in the Zoo*, New York: St. Martin's Press.

rından biri olan Ashley Montagu (1905-1999) da meslek yaşamının büyük bir kısmını bilimsel ırkçılıkla savaşmaya adamıştır. Boas gibi Yahudi olan Montagu'nun gerçek adı Israel Ehrenberg'tir. İngiltere'de doğan Montagu da bu ülkedeki Yahudi karşıtlığından rahatsız olmuştur ve 1920'lerde adını değiştirerek ABD'ye göç etmiştir. Burada gerek yazılarında, gerekse öğrencilerine ve kamuya yaptığı konuşmalarında ırkçılıkla mücadele etmiştir. Yapıtları arasında en önemlisi sayılan *Man's Most Dangerous Myth: The Fallacy of Race* (İnsanlığın En Tehlikeli Söylencesi: Irk Safsatası) 1942'de basılmış ve insanlardaki ırk ayrımının ne kadar yanıltıcı olduğunu tamamen bilimsel kaynaklara dayanarak göstermiştir. O zamandan beri altı baskı yapan kitabın son baskısı 1999'da yapılmıştır. Montagu'nun o zamanlar sıra dışı görülen görüşleri, şimdi büyük oranda kabul görmüş olsa da yazdıkları, bu konuya ilişkin en kapsamlı bilgileri içermektedir.

Pek çok insan, sözde ırk gruplarını doğal ve türümüz içinde gözle görülür fiziksel farklılıklara dayalı ayrı sınıflar olarak görmeyi kanıksamıştır. Ancak geniş olarak tanımlanmış coğrafi "ırksal" grupların genleri birbirinden %6 farklıdır. Tarih boyunca gen alışverişinde bulunulduğu için birbirinden apayrı alt gruplar çıkmamış (biyolojik ırklar), bütün insanlık tek bir tür olmuştur. Bu süregiden paylaşımın canlı bir örneğini, Avrupalı-Amerikalı bir anne ve Afrikalı-Amerikalı bir babadan doğmuş çocukların resminde görüyoruz.

Biyolojik Bir Kavram Olarak Irk

Irkın toplumsal anlamı, çoğunlukla insan ırkı anlayışının altında gerçekten biyolojik bir temel olduğuna inanılmasından kaynaklanır. Bu inanış yanlıştır çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi biyolojide ırk, alttür anlamına gelir; alt-tür, bir türün içindeki diğer popülasyonlardan genetik açılardan farklılık gösteren popülasyon olarak açıklanabilir. Bu tanım gayet basit ve anlaşılır görünse de burada dikkat edilmesi gereken üç nokta vardır. Birinci olarak, bu tanım keyfidir, ayrı bir ırk olarak tanımlanmak için ne kadar farklılık olması gerektiği belli değildir. Bu konuyla ilgilenenler bazı kişilere göre tek bir gendeki farklılık derecesi bile yeterliyken

bazıları için birkaç gende farklılık olmalıdır. Sonuç olarak, yalnızca genlerin sayısı üzerinde değil, hangi genlerin bir ırkı belirlemekte kullanılacağı üzerinde anlaşmaya varmak olanaksızdır.

Görsel Karşıtlık: Solda Hindistan'ın doğusunda Bengal koyunda, karadan uzaktaki tropik adalarda yaşayan Andaman Adalarının geleneksel yerlilerini görüyoruz. Kısa, koyu tenli, kıvırcık saçlı bu yerliler, bir zamanlar Güneydoğu Asya'ya yayılmış bir nüfusu temsil ediyorlar. Sağdaki insanlar ise tarımın icadından sonra Vietnam'a ve benzeri bölgelere yayılmış, Güney Çinli göçmenlerin torunlarıdır. Birkaç yüzyıllık süre içinde ülkeye yeni gelenler Güneydoğu Asya'nın yerlileriyle çiftleşmiş ve bugün Vietnamlı olarak bildiğimiz (Andaman yerlilerine benzeyen) insanların ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

Bunun dışında, ırkın biyolojik tanımına göre , bir ırkın belirli bir gen ya da gen grubuna sahip olması ya da olmaması gibi bir durum söz konusu değildir. Şöyle açıklayalım, O kan grubu belirli bir popülasyonda diğerlerine daha sık ya da seyrek olsa bile yine de o popülasyonda görülür. Yani popülasyonlar genetik açıdan "açıktır", gen alış verişi yapılabilir. İnsan popülasyonları genetik açıdan açık oldukları için türümüz içinde sabit özelliklere sahip bir ırk grubu yoktur.

Irk kavramının insanlar için kullanılmasının bilimsel açıdan uygunsuzluğunu gösteren bir konu da, belirli bir popülasyon içindeki bireyler arasındaki farkların genellikle popülasyonlar arasındaki farklardan büyük olmasıdır. Bilim yazarı James Shreeve'in belirttiği gibi, "beni genetik olarak bir Afrikalı ya da Eskimo'dan ayıran şeylerin çoğu Avrupa kökenli ortalama bir Amerikalıdan da ayırmaktadır."[25]

Özetle, biyolojik kavram olarak ırk, *Homo sapien* için geçerli değildir. Ancak ırkı biyolojik bir sınıf olarak kabul etmemek, insanların biyolojik

25 Shreeve, J. (1994)

çeşitliliğini görmezden gelmek anlamına gelmemelidir. Antropologların görevi, türümüzü yanlış bir biçimde ırk denen sınıflara bölmek değil, çeşitliliği ve çeşitliliğin toplumsal anlamını açıklamak olmalıdır.

Deri Rengi: Bir Uyarlanma Örneği

Çok kabul görmüş olan ırk kavramı, genellikle karmaşık bir biyolojik özellik olan deri rengiyle bağdaştırılır. Deri rengi birden fazla etmene bağlanabilen ve büyük değişiklik gösteren bir özelliktir. Derimizin rengini belirleyen etmenler: derinin kalınlığı ya da inceliği; karoten adlı bakır rengindeki pigment; kan damarlarından yansıyan renk (açık pigmentli insanlarda pembe yanaklı görüntüyü sağlar) ve hepsinden önemlisi, derimizin dış katmanındaki koyu bir pigment olan melanin miktarıdır (Yunanca melas "siyah" demektir). Koyu renkli insanlarda, açık renklilere göre daha fazla sayıda melanin üreten hücre vardır, ancak albinolar dışındaki herkeste bir miktar melanin bulunur. Güneş ışığına maruz kalmak, melanin üretimini arttırarak derimizin koyulaşmasına neden olur. Melanin derimizi güneşin zararlı mor ötesi ışınlarından korur;[26] bunun sonucunda da koyu tenli insanlar deri kanserine ve güneş yanıklarına karşı; daha az melanine sahip insanlara göre daha dayanıklıdırlar. Ayrıca güneş ışınlarına yoğun derecede maruz kalındığında bazı vitaminlerin zarar görmesinden de daha az etkilenirler. Koyu tenli insanlar daha çok tropikal bölgelerde bulunduğu için, mor ötesi ışımanın en yoğun olduğu bu bölgelerde doğal ayıklanma süreci, yoğun pigmentli deriye sahip insanların üstünlüğüyle sonuçlanmıştır.[27]

Kuzey enlemlerinde açık tenli olmak kişilere yarar sağlar çünkü derimizin en önemli biyolojik işlevlerinden biri, D vitamini üretmektir ve bu üretim, güneş ışığına bağlı bir kimyasal tepkime sonucu gerçekleşir. D vitamini vücuttaki kalsiyum dengesini korumak açısından yaşamsal önem taşır. Az güneş ışığı alan kuzey bölgelerde açık ten rengi, güneş ışığının deri tarafından alınmasına ve sağlıklı kemik oluşumu için gerekli D vitamini oluşumunu harekete geçirmeye yardımcı olur. Koyu pigmentler bu süreci engeller. Ciddi D vitamini eksikliğinin sonuçları, kültür aracılığıyla önlenebilir. Yakın zamana kadar Kuzey Avrupa ve Amerika'daki çocuklara, uzun kış mevsimlerinde morina balığının karaciğer yağı içirilirdi. Günümüzde artık D vitamini ile güçlendirilmiş pastörize süt verilmektedir.

26 Neer, R.M.

27 Branda, R.F.

İnsan derisinin renginin uyarlayıcı önemini ve 800.000 yıl öncesine kadar *Homo* cinsinin üyelerinin genellikle tropik bölgelerde yaşadığını göz önünde bulundurduğumuzda açık pigmentli derinin, insan tarihinde yeni bir gelişim olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca insanlığın Afrikalı kökenlerini düşünüldüğünde koyu renklilik oldukça eski bir olgudur. *Tirosin* adlı amino asidi, melanini oluşturan bileşiğe dönüştüren *tirosinaz* enzimi, açık tenli insanlarda da onları birer zenciye dönüştürecek kadar bol miktarda bulunur. Ancak açık tenlilerde bu enzimin etkinliğini yok eden ya da baskılayan genler vardır.[28] İnsanlardaki ter bezleri, vücudun değişik yerlerine yayılmıştır ve diğer primatlarla karşılaştırıldığında derilerinde daha az kıl vardır. Bu durum sıcak bir iklimde vücut ısısının aşırı artmasını engeller. İşlerinin çoğunu gündüz sıcağında yapmak zorunda olan ve bu sırada etobur hayvanlarla mücadele eden, savanlarda yaşamış atalarımız için, böyle bir deri pek çok üstünlük sağlamıştır. Tropikal bölgelerde yaşayan yırtıcı hayvanlar gündüz genellikle dinlenir, gün batımından sabahın ilk ışıklarına kadar avlanır. Vücutlarını örtecek fazla kılları olmadığı için, doğal ayıklanma süreci, atalarımızda koyu renk derinin yararına işlemiştir. Kısaca, eldeki bilimsel kanıtlara göre, bugün bazı insanlar ne kadar beyaz görünürse görünsün, bütün insanların atası gayet koyu renkliydi.

Hiç kimse daha yakın zamanlı bir gelişim olduğu için açık renkli derinin daha iyi ya da daha çok evrilmiş olduğunu düşünmemelidir. Koyu pigmentlilik, tropik iklimde ve yüksek rakımlı yerlerdeki yaygın koşullara göre, daha uygun bir evrim geçirmiştir. Koruyucu giysiler, şapkalar ve yakın zamanda üretilmeye başlanmış güneş kremleri gibi kültürel uyarlanmalarla açık pigmentli insanlar da buralarda yaşayabilir. Benzer şekilde, D vitamini kaynaklarını destek olarak aldıklarında, daha koyu pigmentli insanlar da tropiklerden daha uzak bölgelerde rahatlıkla yaşayabilir. Her iki durumda da, kültürün deri rengindeki farklılıkları biyolojik açıdan çok önemli olmayan bir konuma getirdiği görülmektedir. Zaman içinde ve biraz daha çaba harcanarak derinin toplumsal açıdan da önemi gittikçe kaybolacaktır.

Uzun evrimsel gelişimimiz boyunca hepimiz birbirimizden farklı insanlar haline geldik ancak dünya üzerinde yaşayan bütün insanlar tek bir türün altında toplanabilir. Çeşitli coğrafi özelliklerden oluşan doğal ortamlarınıza gösterdiğimiz biyolojik uyarlanma insanlardaki bu çeşitliliğin so-

28 Wills.

rumlularından biridir. Ancak biyolojik evrimimiz sürdükçe farklı kültürler insanın biyolojik farklılığının hem anlamını hem de yorumlanışını şekillendirecektir. İki ayak üzerinde duran insanların aslında bir ayağı doğada diğer ayağı da kültürdedir.

Bölüm Özeti

Dört alandan oluşan bir bilim dalı olarak antropoloji yalnızca dünya üzerindeki insan kültürlerini ve dillerini değil, biyolojik yapımızı da inceler. Paleonantropologlar, eski insan fosillerini bulur ve inceler. Primat bilimciler, insana en çok benzeyen hayvan türü olan kuyruksuz maymunları ve diğer primatları incelerler. Diğerleri genetik misarımızı ve değişik insan toplulukları içindeki ve arasındaki farklılıkların genetik temellerini incelemek amacıyla moleküler düzeyde araştırma yaparlar. Her birindeki uzmanlaşma sonucunda türümüzün kökenleri hakkındaki görüşlerimizi yeniden gözden geçiriyoruz.

İlk primatlar, gündüzleri ağaçta yaşamaya başlamalarıyla, kokudan çok görme duyularını kullanmaya başladılar. Böylece öğrenilmiş toplumsal davranış gittikçe önem kazandı. Antropologlar, günümüz primatlarının davranışlarını inceleyerek, insanların atalarını şekillendirmiş olan davranış kalıplarının ipuçlarını arar.

- Hemen hemen bütün primatlar gibi bonobo ve şempanzler de toplumsal gruplar içinde yaşar ve toplumsallıklarını görsel ve sesli işaretlerle karşılarındakilere aktarırlar. Derinlemesine alan çalışmaları sonucunda primat bilimciler bu primat gruplarının ayrı kültürler oluşturduğunu görmüştür. Toplumsal grubun genç üyeleri, gözlem ve uygulama yoluyla uygun davranış yolunu öğrenirler. Buna ek olarak bonobo ve şempanzeler alet yapıp kullanabilirler.
- İki ayaklı insanlar grubunun en eski üyeleri, 8 ila 5 milyon kadar önce şempanze, bonobo ve goril gibi Afrikalı kuyruksuz maymunlardan türemiştir. Bunların en bilinenleri australopithecineslerdir ve açık savan ortamında genel yiyecek toplayıcılığı yapmışlardır. Pek çok kuram iki ayaklılığın, elleri serbest bırakarak beynin büyümesine yol açan bir durum olduğunu öne sürse de beyin hacminin büyümesi, *Homo* cinsinin ortaya çıkışına kadar insanın evrimsel öyküsünde görülmemiştir.

Homo cinsinin ilk üyelerinden *Homo habilisi*'in 2,5 milyon yıl önce ortaya çıkmasıyla taş aletler arkeolojik kayıtlara girmiştir. Daha önceden bitki lifleri gibi bozulabilir malzemelerden aletler yapılmış olma olasılığı vardır. *Homo* cinsinin evrimi boyunca kültürün, uyarlanma sürecindeki önemi ortaya çıkmıştır. Doğal ayıklanma yöntemiyle büyük beyinliler hayatta kalmış, beynin büyümesi de kültürel uyarlanmayı olumlu etkilemiştir.

- Yaklaşık 2 milyon yıl önce ortaya çıkan *Homo erectus* ise çağdaş insanınkine benzer boyutta beyne sahipti ve ısınma, pişirme ve savunma amacıyla ateşi kullanmak gibi gelişmiş davranışlar gösteriyordu. *H. erectus* fosilleri Afrika, Asya ve Avrupa'da bulunmuş; en son olarak da 780.000 öncesine ait fosillere daha soğuk olan kuzey bölgelerde rastlanmıştır. *H. erectus*'un gelişmiş teknoloji kullanımı, yaptıkları aletlerde kendini gösterir. İlk el baltasını yapan bu cins; daha sonra da et kesip parçalama, deri yüzme ve savunma amaçlı aletler üretmiştir. *H. erectus*'un geliştirdiği avlanma teknikleri örgütlenme becerilerinde de geliştiklerini gösterir.
- 400.000 ila 200.000 yıl öncesi arasında evrilen insanlar, *H. sapien*'in beyin kapasitesine eriştiler. Dünyanın değişik yerlerinde *H. sapien*'in birkaç değişik türevi vardı, bunlardan biri de Neandertallerdi. Kültürel uyarlanmaları gayet yüksek olan Neandertallerin beyinleri, günümüz insanınkine yakındı; bu sayede Neandertaller gelişmiş teknoloji ürettiler ve kavramsal düşünebilme becerisini geliştirdiler. Avrupa'da yaşayanlar soğuk iklimde ısınmak için ateş kullandı, küçük gruplar halinde yaşadılar ve dil aracılığıyla iletişim kurdular. Törensel davranışları ile yaşlı ve sakatlara baktıklarını kanıtlayan bulgular mevcuttur.
- Eldeki kanıtlar, eski *H. sapien*'in en azından bir topluluğunun çağdaş insana evrildiğini gösterir. Bu evrilmenin daha gelişmiş kültürel becerilere sahip yeni bir türden mi gerçekleştiği yoksa dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan bütün eski insan biçimlerinin aynı zamanda mı evrildiği sorusu, paleonantropolojinin en güncel sorularından birisidir. Üst Paleolitik kültürlerdeki taş alet ve sanatsal yapıt üretimi, kendinden önceki bütün kültürlerden üstündür. İspanya, Fransa, Avustralya ve Afrika'da bulunan ve dinî özellikler taşıyan mağara ve kaya resimleri, son derece gelişmiş estetik duyarlılığın bir göstergesidir.

• Irk, kültürden kültüre değişen bir kavramdır. İnsan türünde biyolojik farklılık var olsa da biyolojik ırk ya da ayrı alt türler insan için geçerli değildir. Deri rengindeki farklılık gibi biyolojik farklılıklar, çeşitli doğal ortamlara genetik olarak uyarlanma sürecinin bir sonucudur. İnsanlar arasındaki farklılıklar, bir topluluktan diğerine kesintisiz bir biçimde süreklilik gösterir. Hatta bireysel özelliklerin kalıtımı ve insan topluluklarının genetik yönden etkiye açık olması yüzünden, insanlar arasındaki farklılıkların çoğu, topluluklar arasında göze çarpmaktan çok aynı topluluk içinde gözlemlenmektedir.

Anahtar Kavramlar

Paleoantropolog
Primat bilimci
Evrim
Genler
Uyarlanma
Doğal ayıklanma
Tür
Primat
Hominidler
İki ayaklılık
Australopithecus
Oldowa
Alt-Paleolitik
Homo habilis
Homo erectus
Neandertaller
Mousterian
Üst Paleolitik
Çok bölgelilik hipotezi
Yakın zamanlı Afrika kökenli hipotez
Irk

Önerilen Okumalar

De Waal, F. (2001), *The Ape and the Sushi Master*, New York: Basic Books

Dünyanın önde gelen bonobo uzmanlarından birinin kuyruksuz maymun kültürünü anlattığı bu kitap, hayvanların kültürsüz olduğunu öne süren kuramları da reddediyor. De Waal'ın tartışması, kuyruksuz maymun kültürünü, insan merkezcilikten öteye taşıyor ve iletişim ile toplumsal örgütlenmeye bağlıyor.

Goodall, J., (2000), *Reason for Hope: A Spiritual Journey*, New York: Warner Books. Ünlü primat bilimcinin şempanzeler üzerine Tanzanya, Gombe'de yaptığı çalışmaların, araştırmacının manevi dünyasıyla bağlantısını kuran anıları. Çevresel yok oluş, hayvanların sömürülmesi ve soykırım gibi zor konuları ele alan Goodall, insanlık kavramını genişleterek şempanzeler için de temel insan haklarının geçerli olması gerektiğini savunuyor.

Jones, S., Martin, R., & Pilbeam, D., (1992), *Cambridge Encyclopedia of Human Evolution*, New York: Cambridge University Press.

Yetmişten fazla bilim insanının katkıda bulunduğu bu kapsamlı eser, insan türünü genetik özelliklerden primat bilime kadar her boyutuyla ele alıyor ve çağdaş insan ekolojisi, nüfus bilimi ve hastalıklarla ilgili fosil kanıtlarını da beraber sunuyor.

Marks, J., (2002), *What it means to be 98 percent chimpanzee: Apes, People, and Their Genes*, Berkeley: University of California Press.

Bu kitap genler ve davranışlar arasındaki ilişkiyi, tarihsel ve kültürel bağlamlarda ele alıyor. Marks, şempanze ve insanlar arasındaki yakın genetik ilişkiyi, davranış ya da dış görünüş gibi karmaşık özellikleri açıklamak konusunda genetik bilimin yetersiz kalabileceğini göstermek için kullanıyor. Irk kavramının altında genetik bir temel yatmadığını açıklayan bölümü özellikle önerilir.

Wolpoff, M., & Caspari, R., (1997), *Race and Human Evolution: A Fatal Attraction*, New York: Simon & Schuster.

Bu ilginç kitapta, Batılı toplumlarda ırk kuramına bilimsellik kazandırma çabasıyla birlikte, çağdaş insanın kökenlerini gösteren fosil kanıtlarının çözümlenmesi süreci de ele alınıyor. Aynı zamanda çok bölgelilik hipotezinin savunucuları olan kitabın yazarları, çağdaş insanların ırklara ayrılmasına yol açan toplumsal süreçleri belgelerken, fosillerin ayrı türlere ait olduğunu söylemenin, yanlış bir biyolojik ırk kavramı yaratmaktan farklı olmadığını öne sürüyor.

İKİNCİ KISIM

Kültür ve Hayatta Kalma: İletişim Kurma, Çocuk Yetiştirme ve Hayatta Kalma Mücadelesi

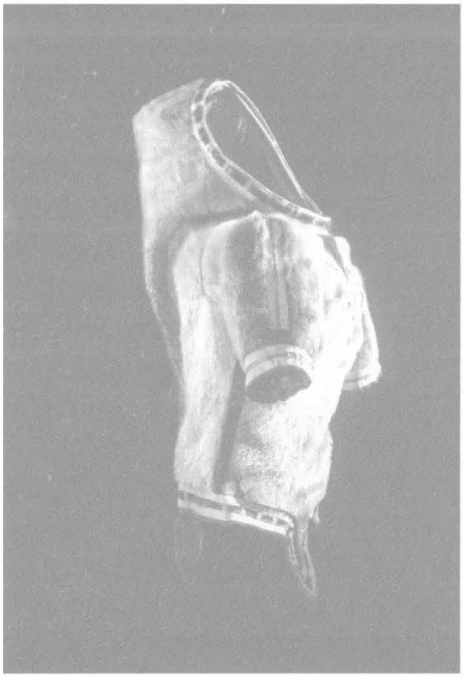

4. Bölüm: Dil ve İletişim

5. Bölüm: Toplumsal Kimlik, Kişilik ve Toplumsal Cinsiyet

6. Bölüm: Geçim Yöntemleri

7. Bölüm: Ekonomik Sistemler

Canlıların hepsi ortak bir problemle yüz yüzedir: Hayatta kalma mücadelesi. En basit ifadeyle, var olan çevreye uyum sağlayamazlarsa yaşayamazlar. Uyarlanma, bir organizmanın, çevreyi kendi çıkarı doğrultusunda kullanmasına yardımcı olacak biçimde (yiyecek bulma, tehlikelerden kaçınma gibi) davranışlar geliştirmesini ve türünün devamı için üremesini gerektirir. Bunun karşılığında organizmalar da uygun davranış kalıbı geliştirmede kullanacağı biyolojik donanıma gereksinim duyarlar. Yeryüzünde yüz milyonlarca yıl boyunca süre giden hayat için, biyolojik uyarlanma, hayatta kalabilme mücadelesinde yardımcı olacak başlıca yol olmuştur. Belirli bir türün biyolojik donanımı belirli bir çevreye daha uygun olan organizmaları, donanımı uygun olmayanlardan daha çok yavru üretir. Böylece, üstünlük sağlayan yapısal özellikler, süregiden kuşaklarda daha çok yaygınlaşır, üstünlük sağlamayan genler de azalmış olur.

Memeliler arasında ortak bir özellik, dünya üzerindeki varoluşlarıyla ilgili bazı sorunları çözmek için gereken yeni davranış kalıplarını öğrenme becerisidir. Bu sorun çözme becerisi, özellikle kuyruksuz maymunlar ve insanlarda özellikle gelişmiştir. 2.5 milyon yıl önce (insan ve kuyruksuz maymunların evrim çizgileri birbirinden ayrıldıktan çok sonra) *Homo* cinsinin ilk üyeleri, vücutlarından çok, akıllarıyla neler yapabileceklerini keşfetmeye başlamıştır. İnsan türü biyolojik uyarlanmadan tamamen bağımsız hareket edemese de artık daha çok kültürel uyarlanmaya bağlı yaşamaktadır. Kültür, insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini söyleyen, öğrenilmiş gelenekler bütünüdür ve insanın varoluşuyla ilgili sorunları çözebilecek bir araçtır.

Bunun sonuçları çok derindir. Evrilen *Homo* cinsi; sorunlarını çözebilmek için farkına varmadan biyolojik çözümlerden çok, kültürel çözümle-

re yöneldikçe hayatta kalma şansını arttırmıştır. Bu cinsin üyeleri 2,5 milyon yıl önce geçim yöntemleri arasına leş yiyiciliği de katınca beslenme kaynakları birden artmıştır. Ayrıca aletler ve teknoloji de eski atalarımızı yırtıcı hayvanlara karşı daha dayanıklı hale getirmiştir. Böylelikle yaşam biraz daha kolaylaşmıştır. Bu kolaylık, hem insanlar hem de hayvanlar için şu anlama gelir: daha çok üremek. İnsan topluluklarının yavaş ama düzenli bir biçimde büyümeye başlaması, leş yiyiciliğin ve yiyecek toplayıcılığın benimsenmesiyle görülen bir olgudur.

Memelilerin çoğunda nüfus artışı, fazla nüfusun daha önce hiç yerleşilmemiş bölgelere taşınmasına yol açar. Yeni ortamlara taşınan memeliler ya kendilerini yeni ortama uyarlayacak ya da ölecektir. Bu dağılma durumu, ilk insanlarda da büyük olasılıkla benzer şekilde gerçekleşmiştir. Leş yiyicilik ve yiyecek toplama yöntemlerinin ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra değişik coğrafi bölgelere yayılmışlar, yeni ve zorlu koşullara alışmaya çalışmışlardır. Bu uğraşları sırasında ortaya çıkan sorunları çözmek için, biyolojik olmaktan çok kültürel çözümler geliştirmişlerdir.

Kültür, biyolojik mirasımız değildir, öğrenilir; bu nedenle bir kişiden diğerine, bir kuşaktan diğerine aktarılır. Bu aktarım için etkili bir iletişim sistemi gereklidir. Bütün kültürlerin öncelikle bireyler arasında bir iletişim sistemi oluşturması şarttır. Kültürler bunu bir dil aracılığıyla yapar. Dil, insanoğlunun en belirgin özelliklerinden birisidir ve 4. Bölümün de konusudur.

İnsan toplumlarında her kuşak, kültürünü yeniden öğrenir. Böylece öğrenme sürecinin kendisi, kültürün hayatta kalması açısından yaşamsal önem taşır. Kültürün ikinci gereği, içinde yaşadıkları topluluğun birer üyesi olarak, çocuklara onlardan beklenen davranışların öğretilmesinde bir kılavuz olmasıdır. Böylelikle, toplum içinde yaşayan bireylerin toplumun hayatta kalmasına katkıda bulunmasını garanti altına alacak toplumsal bir yapı oluşur. Bir yetişkinin kişiliği deneyimlerinin ürünü olduğundan, onların çocukları yetiştirme ve eğitmeleri, aslında kendilerini şekillendirmelerinde de etkin bir rol oynar. Çünkü bu süreçte temel esin kaynağı olan, kendini ve dolayısıyla yetiştireceği kuşağı belirleyen de yine, kültürdür. 5. Bölümde de göreceğimiz gibi antropolojik araştırmalardan elde edilen bulgular, antropolojinin kapsamını aşarak insan davranışı konusunda bize bazı bilgiler vermiştir.

Etkili iletişim ve eğitim, kültürün varlığının ve devamının güvencesidir. Ancak kültür, getirdiği kuralları uygulayan bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaksa iletişim ve eğitim de yarar sağlamaz. Bundan dolayı, kültürün üçüncü gereği, üyelerine yiyecek, su ve koruma sağlamasıdır. 6. Bölüm, kültürlerin insanın temel gereksinimlerini giderme ve toplumların kültür sayesinde çevreye uyarlanma yollarını tartışacaktır. Bu tartışma, mal ve hizmetlerin üretimi, dağıtımı ve tüketimini (ekonomik antropolojinin ana konularını) içerdiğinden dolayı, 7 Bölümde ekonomik sistemleri ele aldık.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Dil ve İletişim

İnsanlar dokunma, el kol hareketleri ve duruş gibi pek çok yolla iletişim kurar. En ayırt edici ve karmaşık iletişim biçimimiz ise dildir. Dil kültürün yapıtaşıdır ve türümüzün hayatta kalma sorununu aşmada kullandığı başlıca yöntemdir.

1 Dil Nedir?

Dil, belirli kurallara göre bir araya getirilmiş sesleri ve işaretleri kullanarak gerçekleştirilen simgesel iletişim sistemidir ve o dili paylaşan herkes tarafından, toplumun önceden kararlaştırdığı anlamlar çerçevesinde anlaşılabilen sesler sistemidir. Her ne kadar insanlar birbirleriyle iletişim kurmada dile ya da konuşmaya bel bağlasalar da dil, iletişimin tek aracı değildir. İnsan dili, iletileri aktarırken beden hareketleri ve yüz ifadeleriyle birlikte, ses tonu ve yüksekliğinin de kullanıldığı bir sistemdir.

2 Dil Kültürle Nasıl İlişkilendirilebilir?

Karmaşık dil yeteneğimiz olmasaydı insan kültürü bugünkü şeklinden çok farklı olurdu. Diller, her biri kendine özgü bir kültüre sahip toplumun üyeleri tarafından konuşulur. Konuşanın sınıfı, cinsiyeti ve statüsü gibi toplumsal değişkenler, insanların dili kullanımını etkileyebilir. Bunun ötesinde, insanlar kendilerine anlamlı gelen şeyleri iletirler; neyin anlamlı, neyin anlamsız olduğunu belirleyen başlıca etmen de dildir. Aslında, dili kullanış biçimimiz, kültürü etkiler; aynı zamanda da kültürden etkilenir.

3 Dil Nasıl Başladı?

Antropologlar, insan dilinin bazı temel kalıp ya da kuralları olan el/kol hareketleri sistemi olarak başladığını ve daha sonra karmaşıklaştığını öne sürer. Dilin karmaşıklaşma sürecindeki temel etmenlerden biri, atalarımızın karşılaşabilecekleri zorluklarla ilgili geleceğe dönük planlar yapmaya başlamaları ve böylece hayatta kalma olasılıklarını arttırmalarıdır. Konuşma kas hareketiyle gerçekleşen bir olgu olduğu için, doğal ayıklanma sonucu ağız kasları ve ses tellerinin gelişimi yaygınlaştıkça konuşma becerisi doğmuş olabilir. Konuşma, hayatta kalma olasılığını arttırmıştır çünkü bu beceri, insanların konuşurken ellerini kullanmalarına imkân vermiş ve kendilerini göstermeden başkalarıyla iletişim kurmalarını sağlamıştır.

Her normal insan konuşma yeteneğine sahiptir ve birçok toplumda insanlar günlerinin önemli bir kısmını konuşarak geçirirler. Dil, insan hayatının o kadar ayrılmaz bir parçasıdır ki neredeyse yaptığımız her şey dille ilgilidir. İletişim kurma yeteneğimiz (ister sağır ve dilsizlerin kullandığı işaret dili olsun, ister ses ve beden diliyle olsun) biyolojik yapımıza bağlıdır. İnsanlar genel hatlarıyla konuşmaya "programlıdır" Bebekler, önceden öğrenmeseler de ağlayarak iletişim kurar, ancak bunun dışında insanlar ancak öğrenerek bir dili konuşabilir. Bu yüzden her normal çocuk kendi kültürünün dilini öğrenir.

Belirttiğimiz gibi, **dil**, belirli kurallara göre bir araya getirilmiş sesleri ve/veya el kol hareketlerini kullanarak gerçekleştirilen bir iletişim sistemidir ve o dili paylaşan herkes tarafından, toplumun önceden kararlaştırdığı anlamlar çerçevesinde anlaşılabilen sesler sistemidir. Bu sesler ve/veya işaretler 2. Bölümde tanımlamış olduğumuz simgeler sınıfına girer. Simgeler, keyfi ve geleneksel olarak başka bir şeyi anlatmak için kullanılır. Örneğin *ağlamak* sözcüğü çevremizde ağlayan birisi olsun olmasın, belirli bir eyleme anlam yüklemeye ve bu anlamı başkalarına iletmemize yarayan sesler bütünüdür. **İşaretler** ise kültürümüzün bize öğrettiği simgeler olmaktan çok, anlamı gayet doğal ve belirgin olan içgüdüsel sesler ve el kol hareketleridir. Bir çığlık, öksürük ve ağlama sesi birtakım duygusal ya da fiziksel durumlar hakkında bize ileti verir.

Bu bağlamda, dil uzmanları, birtakım hayvanların (yunuslar ya da şempanzeler), her ne kadar kendi aralarında dikkate değer iletişim yolları bulmuş olsalar da, işaretlerin yanı sıra simgeleri kullanma yeteneğine de sahip olup olmadıkları noktasında kesin bir görüş birliğine varabilmiş değildirler. Bir grup şempanze, goril ve orangutana, İşitme Engelliler için Amerikan İşaret Dili (ASLD) öğretilmiştir; ayrıca bilim adamları Güney Afrika maymunlarının bile iletişim kurmak için farklı sesleniş biçimleri kullandığını keşfetmiştir. Bu seslenişler yalnızca korku ve cinsel istek ifade eden işaretlerden farklı bir boyuttadır. Bu küçük Afrika maymunları, grubu teh-

dil: Belirli kurallara göre bir araya getirilmiş sesler ya da el kol hareketlerini kullanarak gerçekleştirilen bir iletişim sistemidir.
sinyal: Anlamı gayet doğal ve belirgin olan içgüdüsel sesler ve el kol hareketleridir.

dit eden yırtıcı hayvanın türünü belirlemeye dönük özel çağrılar yaparlar. Primat bilimci Allison Jolly'e göre,

> Bu çağrılar, hangi yöne bakmak ya da nereye kaçmak gerektiğine dönük bilgiler içerir. Ayrıca dinleyiciye de dikkat edilir. Yani kendilerini dinleyebilecek birisi varken bu tip çağrılar yapılır...maymunların bu seslenme biçimleri istem dışı çıkan ve bir duyguyu anlatan seslerden çok daha farklıdır.[1]

Dilin niteliğini ve nasıl evrim geçirdiğini anlamamızın önemi nedir? Hayvanlar arası iletişim hakkında daha çok bilgi edinene kadar bu soruya kesin bir yanıt veremeyiz. İnsan ve hayvan iletişiminin birbiriyle ilişkisinin olup olmadığı tartışması süre dursun[2], hayvan türleri arasındaki iletişimi yalnızca içgüdüsel refleksler ya da sabit eylem kalıpları olarak göz ardı edemeyiz. Bu konuyla ilgili oldukça önemli bir örnek Chantek adlı orangutanın, Özgün Çalışma bölümünde anlatılan öyküsüdür.

Özgün Çalışma

Orangutanların Zihinsel Yetenekleri

1978'de, araştırmacılar, sağırlar için üretilmiş Amerikan İşaret Dili'ni şempanzeler ve gorillerle iletişim kurmak amacıyla kullanmaya başladığında ben de Chantek adlı orangutanın dil yeteneği üzerine ilk uzun dönemli çalışmama başladım. Simgeleri kullanan kuyruksuz maymunların yalnızca bakıcılarını taklit ettiğine dönük bazı eleştiriler vardı ancak artık gittikçe artan sayıda bilim insanı; orangutan, goril ve her iki şempanze türünün 2-3 yaşındaki bir çocuk düzeyinde dil becerisine sahip olabileceği konusunda görüş bildirmektedir. Chantek projesinin hedefi, orangutanın bilişsel ve dilbilimsel becerilerinin gelişimini izleyerek bir orangutanın beynini incelemekti. Bir orangutanı, antropologların "kül-

[1] Jolly, A., (1991), "Thinking like a vervet", *Science*, 251, 574, bkz. Seyfarth, R.M., et al. (1980), "Monkey responses to three different alarm calls: evidence for predator classification and semantic communication, *Science*, 210, 801-803.

[2] Armstrong, D. F., Stokoe, W.C., & Wilcox, S.E. (1993), "Signs of the origi of syntax, *Current Anthropology*, 34, 349-368; Burling, R. (1993), "Primate calls, human language and nonverbal communication, *Current Anthropology*, 34, 25-53.

türlenme" olarak adlandırdığı bir sürece sokmak, büyük bir ahlaksal ve duygusal sorumluluk demekti. Çünkü ben yalnızca iletişim kurmayı öğretmeyecektim, orangutana ayrıca bu dilin temelini oluşturan kültürün öğelerini de öğretmiş olacaktım. Eğer projem başarılı olursa, doğal koşullarda yaşayan büyük bir kuyruksuz maymunla yetişkin insan arasında bir yerde, simge kullanan bir yaratık yaratmış olacaktım. Bu durum, yanıtlanmayı bekleyen pek çok soruyu da beraberinde getiriyordu.

Orangutanlar uzun süreler dikkatlerini bir noktaya yoğunlaştırıp, sonra da sessizce ve bilinçli bir şekilde eyleme geçerler. Orangutanlar barınak yapabilir, düğüm atabilir, aynada kendilerini tanıyabilir, bir alet yardımıyla başka bir alet yapabilirler. Nesneleri kullanmada en başarılı maymun cinsidirler. Fotoğrafta Chantek isimli orangutan, "domates" anlamına gelen bir işaret yapıyor.

Chattanooga'da Tennessee Üniversitesi'ndeki küçük bir bakıcı grubu Chantek'i 9 aylıkken büyütmeye ve onunla sağırlar için Amerikan İşaret Dili aracılığıyla iletişim kurmaya başladı. Bir ay sonra Chantek ilk işaretini yaptı ve yaklaşık 150 farklı işaret kullanmayı öğrendi. Sözcük dağarcığı çok küçük bir çocuğunkine eşdeğerdi. Chantek, insan (Lyn ve John), yer (bahçe, Brockhall), yiyecek (yoğurt, çikolata), eylem (çalışma, sarılma), nesne (tornavida, para), hayvan (köpek, maymun), renk (kırmızı, siyah), zamir (sen, ben), konum (yukarı, işaret et), özellik (iyi, kırgın) ve vurgu (daha fazla) ifade eden kelimeleri öğrendi. Bu işaretleri yapmak, Chantek'in içinden geliyordu, basmakalıp işaretleri yoktu. İşaret dili öğretilmiş bir başka maymun olan şempanze Nim gibi yalnızca bakıcılarını taklit etmiyordu; Chantek, iletişimi başlatmak için ve gereksinimlerini karşılamak için işaretleri kullanıyordu. Ayrıca işaretleri bir araya getirerek ve sıralarını değiştirerek başka anlamlar da oluşturabiliyordu. Kolasını içtikten sonra "kola içecek", kafesin diğer tarafından bakıcısının saçını çektiğinde "sakal çekmek", kafesinde kilitliyken bakıcısı sa-

atine baktığında "sarılma saati", renkli kavanozlara bakarak "kırmızı siyah boya" anlamına gelen işaretler yapıyordu. İlk başta, işaretleri, insanları yönlendirmek; nesneleri ise gereksinimlerini gidermek için kullanıyordu; yani amacı onları anlatmaya çalışmak değildi. Peki, bu işaretleri simge olarak; bir kişiyi, nesneyi, eylemi ya da görüşü, temsil etmek için, kendi bağlamları dışında soyut bir biçimde, nesneler orada olmadığında da kullanabilecek miydi?

İşitme ve konuşma engelli çocukların simgesel dil kullanma yeteneklerinin bir göstergesi de işaret etme becerileridir. Bazı araştırmacılar kuyruksuz maymunların bu beceriye sahip olmadığını öne sürüyordu. Chantek 2 yaşındayken nesneleri parmağıyla göstermeye başlamıştı. Bu durum insan çocuklarına göre geç bir gelişmedir. Önce nesneleri bize gösterip sonra veriyordu, daha sonra nereden kaşınmak istediğini ya da onu nereye taşımamızı istediğini, işaretle bize göstermeye başladı. Son olarak da "şapka nerede?", "hangisi farklı?" ve "ne istiyorsun" gibi sorulara, doğru nesneyi göstererek yanıt vermeyi öğrendi.

Chantek'in sözcük dağarcığı genişledikçe anlattığı düşünceler de gelişti. Örneğin çok ses çıkaran kuşları görünce "kötü kuş", beyaz peyniri görünce "beyaz peynir yiyecek" gibi işaretler yapıyordu. Nesnelerin tanımlanabilir bir takım özellikleri olduğunun farkındaydı. İşaretleri, daha önce bizim hiç kullanmadığımız biçimde bir araya getirmeye başladı. Bir çocuğun dil öğrenme süreci gibi, Chantek de işaretlerin anlamlarını daha dar ya da geniş kapsamlarıyla kullanmaya başladı ve bu şekilde bize duygularını ve dünyayı nasıl sınıflandırmaya başladığını anlatmaya çalıştı. Örneğin "köpek" işaretini önceleri gerçek bir köpek için kullanırken; daha sonra köpeğin resmi, televizyondaki orangutanlar, radyoda duyduğu havlama sesleri, sirkteki kuşlar, atlar ya da kaplan, inek sürüsü, çita resmi ya da havlama sesine benzeterek havadaki bir helikopter için de kullanmaya başladı. Chantek için "böcek" işareti cırcırböceği, hamamböceği, hamamböceği resmi, güve, örümcek, kurtçuk, sinek, kelebek şeklindeki bir grafik, küçük kahverengi kedi maması kırıntıları ve küçük dışkı parçaları için de kullanılabilirdi. Krakerlerini kırıp başkalarıyla paylaştığında da, üstüne oturduğu tuvaletini kırdığında da "kırmak" işaretini yapıyordu. Bir kedi yakaladığında, turp ısırdığında ya da ölü bir kuş gördüğünde kendisi için "kötü" işaretini yapıyordu.

Chantek'in bizim dilimizi anladığını da keşfettik çünkü ilk bir-iki yıldan sonra işaret dilini kullanmanın yanı sıra sözlü olarak da konuşmaya başlamıştık. 2 yaşındayken Chantek orada olmayan şeyler için de işaret kullanmaya başladı. Oyun arkadaşları olan evcil sincabı ve kediyi bulmak için bahçeye gitmek istediğini söylüyordu. Ayrıca "dondurma" talep ediyor, onu dondurma dükkânına götürmemiz için bizi araba park yerine sürükleyerek "araba binmek" işareti yapıyordu. Bunların yanı sıra bir orangutanın yalan söyleyebileceğini de öğrendik. Kandırmak, dil becerisinin önemli bir göstergesidir çünkü gerçekliğin kasıtlı ve istendik bir biçimde çarpıtılmasını gerektirir. Birisini kandırmak için olayları, diğer insanın bakış açısıyla görebilmeniz ve algılarını yanıltmanız gereklidir. Chantek erken yaşlarda bizi kandırmaya başladı; haftada yaklaşık üç kez bize yalan söylüyordu. "Kirli" işaretini yaparak banyoya girmek istiyor, ancak tuvaleti kullanmak yerine çamaşır makinesiyle, kurutucusuyla, sabun ve benzeri eşyalarla oynuyordu. Ayrıca oyunlarda üstünlük kazanmak, kişilerarası etkileşimde dikkati başka bir yere çekmek ve sınavlardan kaçmak için ya da kampus gezilerinin ardından eve dönmek istemediği zaman kandırma amaçlı işaretler kullanıyordu. Bir keresinde Chantek elimi tutup tam tersi bir yöne çekerek cebimden yiyecek çaldı. Bir kere de kurşunkalem silgisi çalarak, bunu yutmuş gibi davrandı ve sözlerini kanıtlamak için ağzını açtı, "yiyecek yemek" işareti yaptı ve böylece silgiyi yuttuğunu anlatmaya çalıştı. Oysa silgiyi yanağında saklamıştı ve silgi daha sonra, başka nesneleri de sakladığı yatak odasında bulundu.

Çocuklar için geliştirilmiş ölçekleri kullanarak Chantek'in zihinsel yeteneğini ölçtük. Chantek'in zekâ yaşı 2-3 yaşındaki çocuğunki kadardı, hatta bazı becerileri daha büyük çocuklarınkine denkti. Bir nesneyi diğer bir nesne için kullanmak gibi, çocukların yaptığı bazı ödevlerde Chantek, onlar kadar sık olmasa da en az onlar kadar başarılı olabiliyordu. Kovalamaca oyunları oynuyor, arkasına bakıp peşinden gelen kimseyi görmese bile koşmaya devam ediyordu. Ayrıca oyuncaklarına da yiyecek ve içecek vermeye çalışıyordu.

Çocuklar gibi Chantek de nesnelere ve olaylara, canlılara özgü özellikler yüklüyordu. Oyun oynarken karşısına çıkan bazı sorunları çözmeye çalışan Chantek, elektrik süpürgesini kendi üzerinde deniyordu ve bahçenin çevresindeki elektrikli çiti aşmanın yolunu bulmuştu. Çekiç,

çivi, tornavida gibi bir takım aletleri kullanmayı öğrenmişti ve aletleri kullanarak yirmi iki aşamalı sorun çözmeyi gerektiren karmaşık görevleri yerine getirebiliyordu. 2 yaşına geldiğinde işaret ve eylemleri taklit ediyordu. Bir eylem yapıp ona "aynı yap" işaretini yaptığımızda yaptığımız eylemin aynısını tekrar ediyordu. Chantek boya kullanmayı da seviyordu ve serbest tarzda çizdiği resimler 3 yaşındaki çocuklarınkine benziyordu. Yatay ve dikey çizgileri ile daireleri aynen çizebiliyordu. 4,5 yaşına geldiğinde aynada kendisini tanıyor ve aynadaki görüntüsüne bakarak saçını düzeltebiliyordu. Planlamak, yaratıcı benzeşimler yapmak, nesneler arasında yeni ilişkiler kurarak yeni anlamlar üretmek gibi beceriler gösteriyordu. Örneğin, içtiği sütü hazırlamak için gerekli iki nesneyi bakıcısına uzatıyor ve kalan malzemelerin olduğu yere bakarak yemek hazırlama ortamına benzer bir durum yaratıyordu.

Chantek'in zihinsel imgeler oluşturduğunun bir göstergesi de, bakıcısının işaretlerini daha düzgün yapmasını istediğinde, bu isteği yerine getirmesiydi. İşaret dilini özensiz kullanmaya başladığında ondan, "daha iyi işaret" yapmasını istiyorduk. Bize bakarak işaretlerini daha yavaş ve anlamlı yapıyor, bir eliyle diğer elini destekleyerek doğru işaretler üretmeye çalışıyordu. Zihinsel imgelere dönük bir başka kanıt da Chantek'in işaret yaparken, kendisine öğretmediğimiz halde, ayağını da kullanmasıydı. Chantek işaret yapmak için nesneleri bile birbiriyle ilişkili kullanmaya başlamıştı. Isırma işareti yapmak için ellerinin yerine makas bıçaklarını kullanıyordu.

Chantek son derece meraklı ve yaratıcıydı. Bir şeyin adını öğrenmek istediğinde ellerini uzatarak o nesnenin şekline sokulmasına izin veriyordu. Ancak dil yaratıcı bir süreçtir, bu nedenle Chantek'in kendi işaretlerini yaratmasından gayet memnunduk. Chantek'in uydurduğu işaretler: "diş yok" (oyun oynarken dişlerini kullanmayacağını anlatmak için); "göz içecek" (bakıcılarının kullandığı lens sıvısı için); "Dave eksik parmak" (elinde bir rahatsızlık olan sevdiği bir üniversite çalışanı için); "viewmaster" (küçük resimler gösteren bir oyuncak) ve "balon"du. Atalarımız gibi Chantek de bir dil yaratmaya başlamıştı ve böylece 200 yıl önce Lord Monboddo'nun, orangutanları insan olarak tanımlamasını sağlayacak ölçütü yerine getirmiş oluyordu.

Bu fotoğraf, Chantek'i boncuktan kolye yaparken ellerinin yanı sıra ağzını da kullanırken göstermektedir.

Chantek'le yakın bir ilişkimiz oldu. Bakıcılarına çok bağlandı ve bize karşı sevgi ile kıskançlık gibi duygular beslemeye başladı. Bizi "saldırgan" bir oyuncaktan ya da başka herhangi bir şeyden "korumaya" çalışıyordu. Chantek'le her gün beraberdik ve bir çocuk gibi onu büyütüyorduk. Yaralarını iyileştirmiş, sokak kedilerine karşı duyduğu korkuyu geçirmiş, saklambaç oynamış, birlikte taşla fındık kırmış, kendi kendine işaretler yapmasını izlemiş, bizi kandırdığı zaman kendimizi aptal gibi hissetmiş ve verdiğimiz ödevleri yapmaktan sıkıldığı zaman ona kızmıştık. Onunla ilgili hayaller kurmuş, onunla rüyalarımızda karşılıklı konuşmuş ve onu sevmiştik. Bütün bu deneyimleri başka bir türle yaşamış olsam da Chantek'i artık bir insan olarak görüyordum. (H.L.W. Miles'ten uyarlanmıştır (1993), "Language and the orangutan: The old person of the forest," P Cavalier & P. Singer (Ed), *The Great Ape Project* (s. 45-50), New York: St. Martin's Press.)

2003 güncellemesi: Chantek'le olan ilişkim ve çalışmalarım Georgia, Atlanta'daki Chantek Vakfı aracılığıyla hâlâ sürüyor. Chantek işaret dağarcığını birkaç yüze çıkardı ve "araba suyu" (arabamda getirdiğim şişe suyu için), "ketçap" ve "kızgın" için işaretler geliştirdi. Taştan aletler, kolye ve benzeri mücevherler ya da müzik grubumda kullandığım, vurmalı çalgı enstrümanları yapıyor. Hatta grubumla birlikte ortak beste bile yapmaya başladı. Chantek ve diğer kültürlenmiş kuyruksuz maymunlar için, hayvanat bahçesi ya da araştırma merkezlerindekinden daha fazla seçeneğe ve öğrenme fırsatlarına sahip oldukları yaşam alanları oluşturmak gibi planlarımız var. ApeNet'in desteklediği yeni bir proje, Chantek'e diğer kuyruksuz maymunlarla internet üzerinden iletişim kurması fırsatı verecek. Büyük kuyruksuz maymunların dil becerilerini temel alarak, önümüzdeki on yılda primatların yasal haklarını genişletme, hatta başka tür "kişiler" olarak tanınmasını sağlama çabalarımız sürecektir. Daha fazla bilgi için www.chantek.org'a tıklayınız.

Sonuç olarak, insan kültürünün herhangi bir türün sahip olduğundan çok daha karmaşık bir iletişim düzeneği üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz. Bunun nedeni, topluma katkıda bulunabilmek için gerekli bilgi ve davranış kurallarının denetim altına alınabilmesi için, bir bireyin diğerinden öğrenmesi gereken çok şeyin olmasıdır. Bu öğrenmenin önemli bir kısmı gözlem ve taklit yoluyla, belirli sayıda anlamlı işaret ve simgelerin yardımıyla, dil olmadan gerçekleşir. Ancak bilinen bütün insan kültürleri içerik olarak o kadar zengindir ki, olgulara yalnızca çeşitli adlar vermekle kalmaz; insanların geçmişe, günümüze ve geleceğe ait deneyim ve beklentileri üzerinde düşünme ve konuşma olanağı verir. En temel ve gelişmiş insan iletişim sistemi dildir. Dil üzerine yapılan çalışmalardan bilgi edinmek, kültürün ne olduğunu ve nasıl işlediğini anlamak açısından çok önemlidir.

Dilin Niteliği

İnsanların kullandıkları herhangi bir dil (İngilizce, Çince, Swahili dili), bilgiyi iletmenin, bireysel ve ortaklaşa yaşanan deneyimleri paylaşmanın aracıdır. Artık iyice kanıksamış olduğumuz için, anadilimizin kaygılarımızı, inançlarımızı ve algılarımızı diğer insanlar tarafından anlaşılıp yorumlanabilecek simgelere dönüştürdüğümüzü fark etmiyor olabiliriz. Bu simgeleştirme sürecini, konuşma dilinde, birkaç sesi kullanarak (hiçbir dil 50'nin üzerinde ses kullanmaz) ve bunları anlamlı yollarla bir araya getirecek kurallar geliştirerek yaparız. Amerikan İşaret Dili gibi işaret dilleri de aynı işlemi yapar ancak ses yerine el kol hareketlerini kullanır. Bu anlamda dünya çapında var olan yaklaşık 6000 farklı dil, bizleri çeşitliliği ve karmaşıklığı ile şaşırtabilir. Ancak temelleri incelediğimizde tüm dillerin aynı biçimde örgütlendiğini görebiliriz.

Dilin bütün boyutlarının bir yönteme bağlı kalınarak incelenmesi demek olan dilbilimin (linguistik) kökenleri 2000 yıldan öncesine, Hindistan'da dil uzmanlarının çalışmalarına dayanmaktadır. Avrupa'da 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar süren keşifler çağı, dilin bilimsel incelenmesi açısından da uygun ortam hazırlamıştır. Gezginler, istilacılar ve misyonerler dünyanın her yerindeki dillerle ilgili çeşitli bilgiler toplamıştır.

dilbilim: Dilin bütün boyutlarının bir yönteme bağlı kalınarak incelenmesi.

Dilbilimciler, araştırmalarına başladığında dünya üzerinde yaklaşık 10.000 dil vardı. 19. yüzyıl dilbilimcileri ve antropologları; dillerin arasında ilişkiler kurarak, sistemlerini anlamaya çalışarak, kural ve ilkeler oluşturarak dile büyük katkıda bulundular. 20. yüzyılda veri toplamaya devam ettiler ve yeni kuramlar geliştirip bunları sınayarak, dil oluşumunun ardındaki mantığı ortaya çıkarma konusunda büyük ilerleme kaydettiler. Bağımsız araştırmacılar da araştırmalarının sonucunda benzer kuram ve bulgulara ulaştığı için artık dilin bir bilim haline geldiğini söyleyebiliriz. Bu bilimin üç ana dalı vardır: betimsel dilbilim, tarihsel dilbilim ve etnik dilbilim.

Betimsel Dilbilim

Bir antropolog, tüccar, misyoner, diplomat ya da herhangi biri henüz betimlenmemiş ve çözümlenmemiş ya da üzerine yazılmış bir eser bulunmayan bir dili nasıl anlamlandırabilir? Dünya üzerinde bunun gibi yüzlerce belgelenmemiş dil vardır; neyse ki antropologlara bu görevlerinde yardımcı olacak etkili yöntemler mevcuttur. Betimsel dilbilim, bütün özelliklerini kaydederek, betimleyerek ve çözümleyerek bir dili ortaya çıkarmaya çalışır. Zor bir süreç olsa da dili, yani yapısını ve dilbilimsel dağarcığını (mecazi anlamları, sözcük oyunları ve benzerleri) ve diğer dillerle olan ilişkisini daha derinlemesine anlamamızı sağlaması açısından çok önemlidir.

Konuşulan bir dilin altında yatan kuralları ortaya çıkarma süreci, eğitimli bir kulak ve farklı konuşma seslerinin nasıl üretildiğini anlayabilme becerisi gerektirir. Bu gibi teknik bilgiler olmadan, bir dille ilgili herhangi bir veriyi anlamak ya da mantıklı sonuçlar çıkartmak olanaksızdır. Bu önkoşulun yerine getirilebilmesi için insanların sesbilgisi (fonetik) konusunda özel bir eğitim almaları gerekir.

betimsel dilbilim: Dilbilimin, bir dilin bütün özelliklerini kaydederek, betimleyerek ve çözümleyerek ortaya çıkarmaya çalışan dalı.

Biyokültürel Bağlantı

İnsan Konuşmasının Biyolojisi

Diğer primatlar da bir dereceye kadar dil (toplumun üzerine anlaşmaya vardığı bir iletişim düzeneği) becerisi göstermiş olsa da, gerçek anlamda konuşmak insanlara özgüdür. Ancak konuşmanın da bir bedeli vardır çünkü konuşmamızı olası kılan boğaz ve ağız yapımız, aynı zamanda boğulma tehlikesini de arttırır.

İnsan gırtlağının ve gırtlak kapağının konumu, özellikle önemlidir. Gırtlak; burundan giren hava, nefes borusuna ve oradan da akciğerlere giderken ses üretebilmek için titreyen ve tınlayan, anatomik bir yapıdır. Gırtlak kapağı (epiglot) da yediklerimiz ağızdan mideye geçerken yemek borusunu nefes borusundan ayırır. (Şekil 4.1, insan ve şempanzenin bu bölgelerinin karşılaştırmalı çizimini göstermektedir).

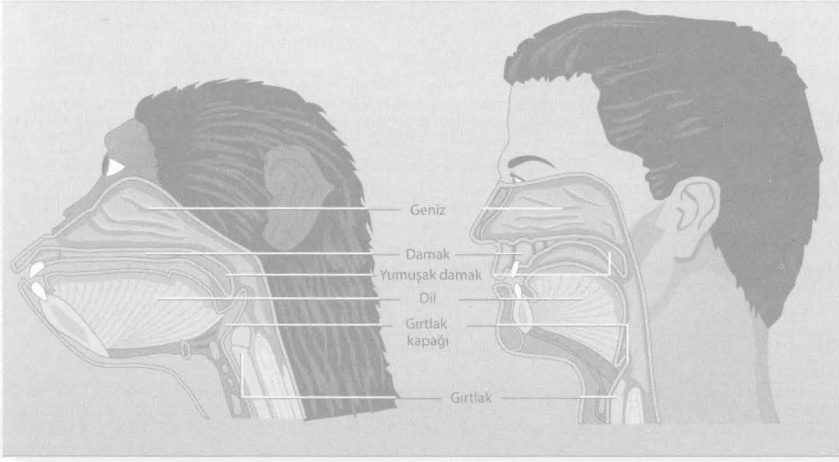
Yemek ve hava yollarının birbirine bu kadar yakın olması, evrimsel gelişimimizin bize bıraktığı bir mirastır. En eski omurgalılardan balık, hem besinleri hem de oksijeni ağızdan alır. Kara hayvanları evrimleştikçe, hava ve besin alma yolları da evrildi ve bu iki yol üst üste bindi. Çocuklar ve her yaştan kuyruksuz maymunlar da dahil olmak üzere, memelilerin çoğunda yemek yerken boğulmak tehlikesi yoktur; çünkü gırtlak boğazın yukarısında bulunduğu için, her yutkunmada gırtlak kapağı nefes borusunu kapatır. Gırtlak ve nefes borusunun konumu, bebeklerin nefes alma ve yemek yeme etkinliklerini kolaylıkla yapmalarını sağlar.

Ancak insanlar olgunlaşıp da konuşmalarını sağlayan nöroloji ve kas eşgüdümü geliştikçe gırtlak ve gırtlak kapağı aşağı iner. İnsan dili boğazın gerisindedir ve yutağa bağlıdır. Yutak aynı zamanda, hava ve gıda yollarının da geçtiği bir yerdir. Ciğerlerden dışarı çıkan ve ses tellerinden geçip onları titreten hava, bu sırada ses üretimini sağlar.

Konuşmamızı sağlamak için dil, yutak, dudaklar, dişler ve geniz sürekli birbiriyle etkileşim içine girerek ses çıkışını etkiler. Toplumsal olarak öğrenilmiş konuşma kalıplarını temel alarak farklı dillerin farklı ses türlerini vurguladığını söyleyebiliriz. Örneğin Mohawk, Seneca ve Cherokee gibi dillerde iki dudak arasından çıkan ünsüz harfler (b ve p

sesleri) veya dudaksıl-dişsil sürtüşmeli ünsüz harfler (f ve v sesleri) yoktur. İki dudaktan çıkan genizsel *m* sesi dışında, dudak hareketi gerektiren ünsüz harf bulunmaz.

İnsanların herhangi bir dildeki sesleri tam olarak çıkartabilmeleri için gereken kas yapısını geliştirmeleri uzun yıllar sürer. Ancak hiç kimse, aşağı inmiş gırtlak ve gırtlak kapağı olmadan, konuşma seslerini düzgün bir biçimde üretemez.

Şekil 4.1

Sesbilim (Fonoloji)

Kökü Yunanca *phone* (fon) sözcüğüne dayanan fonetik, yani ses bilgisi, bir dilin seslerinin sistemli bir biçimde tanımlanması ve betimlenmesi olarak açıklanabilir. Ses bilgisi, sesbilimin yani dil seslerinin incelenmesi biliminin temelidir. Herhangi bir dili çözümlemek ve betimlemek için, önce o dildeki birbirinden farklı bütün seslerin dökümünü yapmamız gerekir. Başka dillerde kullanılan seslerin bir kısmı, araştırmacının kendi dilindeki seslere benzese de, bazı sesler çok yabancı olabilir. Örneğin İngilizce'deki "th" sesi Flamanca'da yoktur ve bu dili konuşan insanlar için "th" sesini çıkarmak çok zordur. Benzer şekilde pek çok dilde yer alan "r" sesi

ses bilgisi: Bir dilin seslerinin sistemli bir biçimde tanımlanması ve betimlenmesi.

sesbilim: Dil seslerinin incelenmesi.

de Japonlar için zor bir sestir. Güney Afrika yerlilerinin kullandığı, dil şaklatmaya benzer ses de, bütün diğer dilleri konuşan insanlar için gayet zor bir sestir. Bazen bir dilde bulunan zor sözcükler, yabancıları ayırt etmek için bir şifre olarak kullanılır. Örneğin Almanlar, Hollandalıların çıkardığı "sch" sesini çıkarmakta zorlanırlar. Bundan ötürü, 2. Dünya Savaşı'nda Flamanca konuşan Alman casuslarının aralarına sızmasını engellemek için, direnişçiler kişilerin nereli olduğunu sınamak amacıyla bir yer adı olan "Scheveningen" sözcüğünü kullanmışlardır.

Alanda başka bir dili inceleyen dilbilimciler için ses kayıt cihazları ve diz üstü bilgisayarlar olmazsa olmaz aletlerdendir.

Bir dildeki sesleri ya da telaffuzları dinlerken, dilbilimciler, anlamda farklılık yaratan en küçük ses birimlerini (fonemler) ayırt etmeye çalışırlar. Bu ayırma ve çözümleme, şöyle bir süreçle yapılabilir: Dilbilimci, bir ses dışında tamamen birbirine benzeyen, iki kısa sözcük bulmaya çalışır. Örneğin *bir* ve *pir* gibi. Bu sözcük çiftinde eğer biz b'nin yerine p'yi koyarsak anlam tamamen değişir; bundan dolayı bu iki ses, dilin ayrı ses birimleri olarak adlandırılırlar ve bunları temsil eden iki ayrı simgeye gerek duyulur. Bununla birlikte dilbilimci eğer bir sözcüğün iki ayrı telaffuzunu bulursa ("örneğin İngilizce "butter" bazen "budder" olarak da telaffuz edilebilir) ve daha sonra o dili konuşanlara göre bu iki sözcük arasında anlam farkı olmadığını anlarsa, simgeleştirilen sesler, aynı ses biriminin değişik biçimleri olarak kabul edilir. Bu gibi durumlarda, simgeleştirme işleminde ekonomik davranılır ve bu sesin bulunduğu her yerde, iki sembolden biri kullanılır. Buradan anladığımız, ses birimlerinin yazılı bir biçimde kaydedilmesinin önemli olduğudur. Kesin bir doğruluk sağlamak ve kişinin kendi dilindeki seslerle karıştırmasını engellemek için bir sesçil alfabe (antropolog Edward Sapir tarafından geliştirilen ve Tablo 4.1'de gösterilen gibi) geliştirilmelidir. Bu alfabe sayesinde sistemi bilen herkes, pek çok dilin seslerini birbirinden ayırabilecektir.

Biçimbilim (Morfoloji)

Dildeki seslerin dökümünü yaparken, dilbilimciler biçimbilimi, yani dildeki sözcük oluşumuyla (fiil çekimleri, çoğul ekleri ve bileşik sözcükler vb.) ilgili kalıplar ve kuralları da incelerler. Bunu yaparken anlamı olan belirgin sesleri ve ses bileşimlerini, yani biçimbirimleri ayırdederler. **Biçimbirimler** (morfem), bir dilde anlam taşıyan en küçük ses birimleridir. Biçimbirimler, ses birimlerinden farklıdır, çünkü kendi başlarına bir anlamları olmasa da eklendikleri sözcüklerin anlamını değiştirirler ve sözcüklerden ya da sözcük parçalarından oluşurlar. Örneğin bir Kuzey Amerikalı çiftliğinde İngilizce dilini inceleyen bir dilbilimci "cow" (inek) sözcüğünün, c-o-w ses birimlerinden oluşan bir biçimbirim olduğunu anlar. Çevresindekileri dinledikçe konuşmacıların en az iki inekten bahsederken "cows" (inekler) sözcüğünü kullandıklarını fark eder. Böylece –s biçimbiriminin bir başka biçimbirime eklendiğinde onu çoğul hale getirdiğini öğrenir. Zamanla, s'nin tek başına bir anlamı olmadığını anlayan dilbilimci, bunu "bağımlı biçimbirim" olarak tanımlar. *Cow* ise başka bir sözcüğe bağlı olmadan tek başına da kullanılabildiği için "bağımsız biçimbirim"dir. Dilbilimciler araştırmanın bu aşamasında çeşitli zorluklarla karşılaşabilirler çünkü denekler, kendi kültürlerinde kaba ya da uygunsuz kaçan sözcükleri yabancılarla paylaşmayabilirler. Pek kabul görmese de, alan araştırması yapan kişi bu durumda nesneler, görüşler ya da eylemler için kullanılan sözcükleri öğrenebilmek için dolambaçlı yöntemler kullanmak zorunda kalabilir.

Dilbilgisi ve Sözdizimi

Bir dili çözmenin bir sonraki aşaması, biçimbirimlerin nasıl bir araya getirilip sözcük öbekleri ya da tümceler oluşturduğunu görmektir. Bu süreç, dilin sözdizimsel birimlerini ya da biçimbirimlerin nasıl anlamlı ve daha geniş zincirler ya da diziler oluşturacak şekilde bir araya geldiğini be-

ses birimleri: Bir dilde anlamda farklılık yaratan en küçük ses birimleri.
biçimbilim: Bir dildeki sözcük oluşumuyla (fiil çekimleri, çoğul ekleri ve bileşik sözcükler vb) ilgili kalıplar ve kuralların incelenmesi.
biçimbirimler: Bir dilde anlam taşıyan en küçük ses birimleridir. Biçimbirimler, sesbirimlerinden farklıdır, çünkü kendi başlarına bir anlamları olmasa da eklendikleri sözcüklerin anlamını değiştirirler.

FONETİK SESLİ HARF TABLOSU (SAPİR SİSTEMİ)*

	ü			u
(Fr. fini)	(Fr. lune)	(İsv. hus)	(Fr. fini)	(Alm. gut)
		ʊ		
(Ing. bit)	(Alm. Mutze)			(Ing. put)
e		o	ɑ	o
(Fr. été)	(Fr. peu)		(İng. but)	(Alm. so)
ɛ	ɔ	ɔ	a	ɔ
(Ing. men)	(Alm. Götter)		(Alm. Mann)	(Alm. Volk)
	ω	ω		ω
	(Fr. peur)			(Ing. law)
ă				
(Ing. man)		(Fr. patte)		

Tablo 4.1 Sesçil Ünlü Simgeleri (Sapir Sistemi)
Kaynak: G.L. Trager (1972), *Language and Languages* (s.304), San Francisco: Chandler.

lirlemek olarak da bilinir. Bunu gerçekleştirmenin bir yolu da **çerçeve değiştirmedir**. Alan araştırmacısı öncelikle işaret ederek ve el kol hareketleriyle yavaş yavaş "benim ineğim", "senin ineğin" "onun ineği" ve "ineğini görüyorum" "ineğimi görüyor" gibi dizileri ortaya çıkarır. Böylelikle tümce yapımının kural ve ilkelerini, yani **söz dizimini** kurmaya başlar. Bir dilin **dilbilgisi** (grameri), biçimbirimler ve söz dizimiyle ilgili gözlemlerden oluşur. Daha ileri düzeyde çalışmalar, çerçeve değiştirme aracılığıyla, dilin biçim **sınıflarının** oluşturulmasını içerir. Biçim sınıflarından anlaşılması gereken, herhangi bir tümcede aynı biçimde işlev gösteren sözcük sınıfla-

çerçeve değiştirme: Dilin sözdizimsel birimlerini tanımlamada kullanılan bir yöntem. Örneğin "isimler" dediğimiz sınıf, "Bir görüyorum" çerçevesine uyacak herhangi bir sözcüktür.
söz dizimi: Bir dildeki tümce ve tümcecik (sözcük öbekleri) yapımının kural ve ilkeleri.
dilbilgisi: Bir dilin biçimbirimler ve söz dizimini de içeren bütün biçimsel yapısı.
biçim sınıfları: Herhangi bir tümcede aynı biçimde işlev gösteren (isim, fiil ve sıfat gibi) sözcük sınıfları ya da sözcük türleridir.

rı ya da sözcük türleridir. Örneğin, "isim" dediğimiz ve "Bir gördüm" çerçevesini değiştirmeye uygun bir sınıf vardır. Dilbilimci yalnızca çerçeveyi oluşturur, içine değişik sözcükler koyup denemeler yapar ve o dili konuşanlara bu sözcüklerin uygun düşüp düşmediğini sorar. İngilizce'de *house* (ev) ve *cat* (kedi) sözcükleri bu çerçeveye oturacaktır ve bu nedenle aynı sınıfa ait oldukları söylenebilir. Ancak *think* (düşünmek) uygun olmaz. İsimler için uygun bir çerçeve de öldü" olabilir. Bu çerçeveye kedi uyar ama ev uymaz. Bu yüzden isimlerin alt sınıfının olduğunu ve bu alt sınıfların canlı ve cansız isimleri olduğunu söyleyebiliriz. Aynı işlem değişik çerçeveler kullanarak dildeki bütün sözcükler için uygulanabilir, ta ki bir dildeki sözcüklerin, olası bütün kullanımlarını doğru bir biçimde betimleyen bir sözlük oluşturana kadar.

Görsel Karşıtlık: İnsanlar konuşur, diğer primatlar ise genellikle mimikler de dahil olmak üzere işaretler ve beden diliyle iletişim kurar. Ancak burada görüldüğü gibi insanlar da bu iletişim türlerini tamamen bırakmamışlardır.

Çağdaş betimsel dilbilimin güçlü noktalarından biri de yöntemlerinin nesnelliğidir. Örneğin, İngilizce konuşan ve alanında uzman bir antropolog; bütün dillerde İngilizce'de olduğu gibi fiiller, edatlar ya da bu dildeki başka biçim sınıflarından bulunması gerektiği ön yargısını taşımaz. Bunun yerine bu yeni dilde karşısına ne çıkacağını bekler ve çıkanları dilin kendi çerçevesinde betimlemeye çalışır. Böylece hiç beklenmedik bulgularla karşılaşabilir. Örneğin, pek çok dilden farklı olarak İngilizce'de isimler dişil ve eril olmak üzere ikiye ayrılmaz. Bu yüzden İngilizler isimlerin önüne *the* getirirken Fransızlar dişil isimlerin önüne *la* (la lune/the moon/ay), dişil isimlerin önüne ise *le* (le soleil /the sun/güneş) getirir. Almanlar ise bir adım daha ileri giderek üç tür artikel kullanır; eril isimlerin önüne *der*, di-

şillerin önüne *die* ve nötr isimlerin önüne *das.* Komşuları Fransızlardan farklı olarak Almanların ay'ı eril kabul edip *der Mond* ve güneşi dişil kabul edip *die Sonne* demeleri de ilginçtir.

Sözcüklerin Ötesinde: Beden Dili ve Ses Tonumuz

Diller, görüşleri, eylemleri ve nesneleri adlandırmakta ve bunlar üzerine konuşmada ne kadar etkili olursa olsun insanların karşılarındakinin ne söylediğini tam olarak anlamaları için gerekli bazı bilgi türlerini iletmede yetersiz kalabilirler. Bu yüzden dilimizi, maymunlar ve kuyruksuz maymunlarla paylaştığımız bir beden dili ve ses tonuyla birlikte kullanırız. Çeşitli sesler ve el kol hareketleri, dinleyicilere, konuşmacının ne dediğini yorumlamak için uygun bir çerçeve sunar: konuşmacı mutlu mu, üzgün mü, kızgın mı, hevesli mi, yorgun mu ya da başka bir duygusal durumda mı? Bilgi mi istiyor, bir şeyi inkar mı ediyor, gerçeği mi söylüyor yoksa söyledikleri yalan mı? Bu bilginin çok az bir kısmı yalnızca konuşma diliyle aktarılır. İngilizce'de örneğin duygularla ilgili bilgilerin %90'ı söylenen sözcüklerle değil, beden dili ve ses tonuyla aktarılır.

Primat atalarımızdan bize miras kalan bir özellik de beden dilimizin ve çıkarttığımız ses tonunun bir kısmının kalıtım yoluyla aktarılmasıdır. Bu da çeşitli bağırış çağırış ve yüz ifadelerinin, özellikle de yalan söylerken insanların bu kadar zorlanmasının neden evrensel olduğunu açıklar. Bu kesinlikle beden dilimiz ve ses tonumuzu kontrol edemeyeceğimiz anlamına gelmez; ancak çığlık, kahkaha, göz yaşı, kızarma, tüylerin diken diken olması ve benzeri şeyleri, konuşmaya göre daha az denetim altına alabiliriz ya da yönlendirebiliriz.

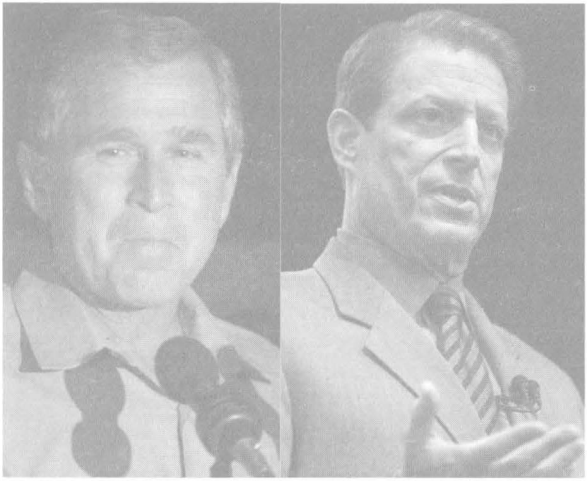
Beden Dili

Beden dili, hareketler, bedenin duruşu, yüz ifadeleri aracılığıyla hem istendik hem de bilinçaltı iletileri karşımızdakilere aktaran bir iletişim kurma sistemidir. Beden dilini çözümlemeye çalışma yöntemine "kinesik" adı veri-

beden dili: Yüz ifadeleri, bedenin duruşu ve hareketler aracılığıyla hem istendik hem de bilinçaltı iletileri karşımızdakilere aktaran bir iletişim kurma sistemidir.

kinesik: İletileri aktaran yüz ifadeleri, beden duruşu ve hareketleri anlamaya ve çözümlemeye çalışan bir sistemdir.

lir. İnsanların kullandığı beden dili neredeyse sonsuzdur. Bunu doğrulamak için insanın yalnızca yüzünde, seksen kas olduğunu ve 7000'den fazla yüz ifadesi yapabildiğini belirtmek yeterli olacaktır. Bu sayıları öğrendikten sonra, toplam iletişimimizin en az %60'ının sözlü olmayan biçimde gerçekleştiğini öğrenmek bizi şaşırtmaz. Beden dilimiz genellikle sözlü iletilerimizi tamamlar; bir şeyi onaylarken başınızı sallamanız, soru sorarken kaşınızı kaldırmanız ya da konuşulan konuyu vurgulamak için ellerinizi kullanmanız gibi. Ancak sözsüz işaretler bazen sözlü iletilerimizle çelişkili olabilir, o zaman sözsüz iletişim sözlüyü geçersiz kılar. Örneğin bir kişi isterse bin kere "seni seviyorum" desin, eğer doğru değilse, sözsüz iletişimi bunu karşısındaki kişiye aktaracak ve sözsüz iletişimi doğru olarak algılanacaktır. Sözlü iletişime pek girmeyen bireyler bile sözsüz iletişimleriyle çok şey anlatırlar. Örneğin Kuzey Amerika'da kişinin kafasını kaşıması, dudağını ısırması ya da kaşlarını çatması, kuşkuyu iletme yolları olarak algılanır. Birisiyle konuşurken öne doğru eğilmek ilgi, geriye kaykılmak ise ilgisizlik göstergesidir.

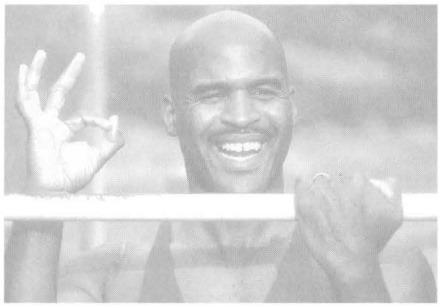

Görsel Karşıtlık: Beden dilinin önemi 2000 yılında ABD başkanlık seçimlerinde kendini göstermiştir. George W Bush'un yüz ifadesi kendini beğenmişlik olarak görülmüş ve New Hampshire aday belirleme seçiminde kaybetmesinde bir etmen olmuştur. Benzer biçimde bazı vatandaşlar Al Gore'un beden dilini cansız bulduğu için ona oy vermemişti.

Duruşumuz pek çok anlam taşıyabilir. Hepsinden önemlisi, duruş şeklimiz cinsiyetimizle ilgili karşımızdakine çok şey anlatır. Kuzey Amerika'da, bölgesel ve sınıfsal farklılıklar olsa da kadınlar ayakta dururken genelde bacaklarını birbirine yakın tutar, üst bacak çapraz atıldığında ayaklar birleştirilir, ayakların dış tarafları birbirine paralel tutulur ya da dizler birbirinin üzerine yaslanır. Leğen kemiği öne doğru çıkıktır ve kolların üst kısmı vücuda yakın tutulur. Erkek ise tam tersine, bacaklarını birbirinden

ayırır, leğen kemiğini hafif geriye alır ve kollar bedenle 10-15 derece açı yapacak şekilde tutulur.

Bu gibi cinsiyete özgü davranışlar, çocukluk döneminde taklitle ve eğitimle şekillenir. Bireyler birer yetişkin olduğunda, cinsiyete özgü beden dili hareketleri, kendilerinin bile farkına varamayacağı biçimde hayatlarının her alanına etki edebilir. Filozof Marilyn Frye, cinsiyete özgü beden dilinin toplumsal etkileşimdeki rolünü şöyle tanımlar:

Değişik kültürlerin değişik anlamlar yüklediği öğrenilmiş hareketlere, "geleneksel hareketler" denir. Örneğin Kuzey Amerika'da "Tamam" anlamına gelen bu işaret, Brezilya'da müstehcen kabul edilir.

> Bir erkeği selamlamakla bir kadını selamlamanın farkını anlamak için, kendinizi gözleyin ve şunlara dikkat edin: göz teması sıklığı ve süresi, dokunuş tarzı, vücutlar arasında korunan fiziki mesafe, nasıl ve ne durumda güldüğünüz, selamlayacağınız kişiyi gördüğünüzde vücudunuzun aldığı şekil ve selamlarken vücudunuzun ne kadar eğildiği. İnsanlara karşı dağarcığımda iki farklı tutum olduğunu bir öğrencim beni Pat adlı bir arkadaşıyla tanıştırdığında anladım. Tanıştırıldığım kişinin cinsiyetini kestiremedim ve bir an duraksadım, hareket edemedim. Kendimi yol ayrımında hissettim, Pat'i ya erkek ya da kadın olarak kabul edip ona göre davranacaktım. Ancak bu duraksama çok uzun süremezdi. Bu sıkıntıyı gidermenin tek yolu, Pat'i insan olarak görüp "Nasılsınız?" diye sormaktır. Ancak bu gibi geleneksel davranışlarımızın insanlara göre değil, kadın ya da erkeklere göre biçim aldığını böylece fark ettim.[3]

1950'li yıllardan önce beden diline bilimsel açıdan yaklaşılmamıştı ancak günümüzde bu ilginç konuda büyük araştırmalar yapılmaktadır. Karşılaştırmalı kültür araştırmaları; gülme, kahkaha atma, ağlama, şaşkınlık ve kızgınlık gibi temel yüz ifadelerinde dünya çapında büyük bir benzerlik olduğunu göstermektedir. İlk insanlardan miras aldığımız sırıtma, kaş çatma ve hayret ifadelerini öğrenmeye gerek duymayız. Bu ifadelerin sahtesini yapmak, grubun diğer üyeleri tarafından paylaşılan ve geleneksel ya da toplumsal olarak edinilmiş davranışlara göre daha zordur. Selamlama hareketi de bütün dünyada aşağı yukarı birbirine benzer. Avrupalı, Balinli, Papualı, Samoalı ve Güney Afrika yerlileri (Bushman) ve bazı Güney

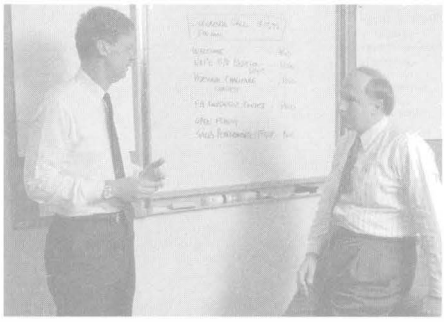
[3] Frye, M. (1983). Sexism. The politics of reality (p.20). New York: Crossing Press.

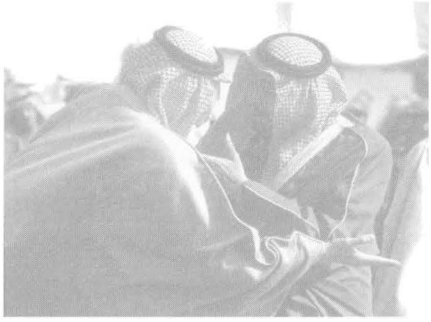

Görsel Karşıtlık: Afrikalı, Güney Amerikalı ve Asyalı bu çocukların yüzlerinde de görüldüğü gibi gülme, kahkaha atma, ağlama ve öfke gibi temel ifadeler bütün dünyada birbirine büyük oranda benzer. Bu gibi ifadeler insanlara atalarından miras kalmıştır.

Amerika yerlileri selamlaşırken gülümser ve başlarını hafifçe öne eğerler. Eğer selamlayan kişi cana yakın bir kişiliğe sahipse kaşlarını yukarı kaldırır, bir saniyeden biraz daha kısa bir süre öyle kalır. Böyle yaparak bir iletişim kurmaya hazır olduklarını gösterirler. Ne var ki Japonlara göre kaş kaldırmak uygunsuz bir davranıştır. Bu da kültürler arasında benzerliklerin yanı sıra önemli farklılıklar da olduğunu ortaya koyar. Benzeri durum, evet ve hayır için yapılan hareketlerde de kendini gösterir. Kuzey Amerika'da başı öne doğru sallamak "evet" anlamını, yana doğru sağlamaksa "hayır" anlamını taşır. Ama Sri Lanka'lılar sorulan bir soruya yanıt verirken "evet" anlamında başlarını öne doğru sallarken, kendilerinden bir ricada bulunulduğunda başlarını yana doğru sallayarak evet derler. Yunanlılarda ise "evet" için aynen bizim gibi baş öne sallanırken, "hayır" demenin yolu, başı geriye doğru atıp, bu sırada genelde kaşları kaldırıp gözleri de kapatmaktır.

Beden dilinin bir boyutu da toplumsal mekân, yani insanların başkalarıyla ilişki içindeyken kendilerini fiziksel olarak nasıl konumlandırdıkları konusudur. İnsanların mekan algısı ve kullanımını kültürler arası bir konu olarak inceleyen proksemi (*proxemics*) antropolog Edward Hall'un incelemeleri sonunda doğmuştur. ABD'nin kültürel açıdan çok çeşitli bir yapı sergileyen güneybatı bölgesinde büyüyen Hall, hayatının ilk yıllarından itibaren kültürlerarası ilişkilerin karmaşıklığını gözlemlemiştir. 1930'larda daha genç bir insanken Hopi ve Navajo yerlileriyle birlikte yol ve baraj yapım ekiplerinde çalışmıştır. Hall, "iletişim kültürün çekirdeğini oluşturur"

Görsel Karşıtlık: Dünya üzerindeki kültürler, kişisel mekan, yani çok samimi olmayan toplumsal ilişkilerde insanların birbirinden ne kadar uzak duracağı konusuyla ilgili birbirinden oldukça farklı tutumlara sahiptir. Resimdeki ABD'li işadamlarıyla Suudi Arabistanlı adamlar arasındaki uzaklık/yakınlık karşılaştırması buna iyi bir örnektir.

diyen ünlü Franz Boas danışmanlığında 1942 yılında antropoloji doktorasını tamamlamıştır. Öğretmeninin bu görüşünden etkilenmiş olan Hall, 2. Dünya Savaşı'nda, Avrupa'da ve Filipinlerde Afrikalı Amerikan alayını komuta etti, dönüşte de ABD Dış İşleri Bakanlığına bağlı Dış İlişkiler Enstitüsünde uluslararası iletişim alanını kurmak üzere çalıştı. Hall, Dış İlişkiler Enstitüsü'nde 1950-1955 yılları arasında çalıştı ve bu sırada 2000 dış işleri görevlisini eğitirken iletişimde kişiler arası yakınlık konusu kafasında belirmeye başladı. Bu konuyu ve sözsüz iletişimle ilgili diğer konuları 1959'da Sessiz Dil (The Silent Language) başlıklı kitabında ele aldı. Bu kitap günümüzde de kültürlerarası iletişim alanının temeli olarak kabul edilmektedir. Yapıtında çeşitli kültürlerdeki insanların mekanı tanımlama ve düzenleme konusunda farklı algılara sahip olduğunu gösterdi; insanların kendi bedenleri çevresinde belirledikleri kişisel mekân konusundan, sokakların, mahallelerin ve şehirlerin düzeniyle ilgili kültürel beklentileri biçimlendiren daha genel anlamdaki duyarlılıklara kadar pek çok konuya değindi. Özellikle kişisel mekân kavramı, yani bir başkasıyla iletişim kurulurken ne kadar yakın ya da uzak duracağımızı belirleyen kuralların, her kültürde farklı olduğunu gösterdi. Yabancı bir film izlerken, yabancı bir ülkeye gittiğinizde ya da çok kültürlü bir ortamdayken bunu siz de gözlemlemiş olabilirsiniz. Sokakta konuşurken, metroya binerken ya da asansördeyken insanlar birbiri-

proksemi: İnsanların mekân algısı ve kullanımının kültürler arası bir konu olarak incelenmesi.

ne ne kadar yakın duruyor? Sizin kültürünüzdeki yakınlıkla karşılaştırdığınızda ne gibi farklılıklar görüyorsunuz? Hall, kişisel mekân ya da kişilerin birbirine yakınlığını dört sınıfa ayırdı: samimi (0-45 cm), kişisel–gayri resmi (45-120 cm), toplumsal–danışma (120-360 cm) ve topluluk içindeki mesafe (360 cm'den fazla). Hall, mekânın toplumsal kabul görmüş kullanım şeklinin çiğnenmesinin kültürlerarası ortamlarda iletişimde sorun yaratabileceğini ve yanlış anlaşılmalara yol açabileceğini söylemiştir. Hall'ın araştırmaları, iş dünyasında çalışanların, diplomatların ve kültürlerarası konularda çalışan kişilerin eğitiminde ışık tutmaya devam etmektedir.

Yan dil (Paralangaj)

Beden dilinin yanı sıra iletişime katkıda bulunan ve konuşmaya eşlik eden bir öğe de belirli seslerdir. Bu sesler kıkırdama, inleme, iç çekme olabileceği gibi sesin tizliği ve hızı da olabilir. Yan dilin önemi şu yorumda ortaya çıkar: "Kişinin ne dediği, nasıl dediği kadar önemli değildir." Yakın zamanlı araştırmalar, sözcük seçimi, konuşma hızı, yanıtların uzunluğu ve benzeri etmenlerin, bilinç düzeyinde algılanamasa da kişinin bilinçaltını etkileyebildiğini ve örneğin mahkeme salonunda bu gibi ayrıntıların gerçekte söylenenlerden daha önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bir tanığın ifadesini verme biçimi, jüri üyelerinin görüşlerini değiştirebilirken, tanığın inanırlığını da etkilemektedir.[4]

Sesin niteliği, konuşmacının sesinin arka planı olarak işlev görür. Sesin nitelikleri, ses perdesinin düşük ya da yüksek, dudakların açık ya da kapalı olması, nefes borusu girişinin kontrol edilmesi (perdede keskin ya da yumuşak geçişler), telaffuz (güçlü ya da gevşek), ritim (sesin yumuşak ya da aniden bölünmesi), tını (tınısı güçlü olandan zayıfa) ve tempo (artan ya da azalan) gibi özelliklerdir.

yan-dil: Dile eşlik eden ve anlam taşıyan sesler. Bu sesler kıkırdama, inleme, iç çekme olabileceği gibi tizliği ve hız gibi sesin nitelikleri de olabilir.
sesin niteliği: Yan-dilde, tizlik, telaffuz, tempo ve tını gibi, konuşmacının sesinin arka planı olarak işlev gören özellikler.

[4] O'Barr, W.M., &Conley, J.M, (1993), "When a juror watches a lawyer", W.A. Haviland & R.J. Gordon (Eds.), *Talking About People*, (2nd ed., s.42-45), Mountain View, CA: Mayfield.

Sesin niteliği kişinin ne söylediğinden çok, içinde bulunduğu durumu iletmede etkindir. Bunun açık örneği, konuşmacının sarhoş olduğunu gösteren kötü ya da yanlış telaffuzudur. Ya da kişi, sesinin perdesini çok genişletmeden, gevşek bir telaffuzla bir şeyden çok zevk aldığını söylüyorsa aslında o şeyden hiç de zevk almadığı anlamına gelir. Aynı şeyin daha hızlı, yüksek bir perdeden söylenmesi, kişinin o durumdan gerçekten heyecan duyduğunu gösterir.

Sesin nitelikleri konuşurken arka planda kalsa da **seslendirmeler** algılanabilir ve göreceli olarak daha kısa aralıklarla açılıp kapatılan, gerçek, tanımlanabilir seslerdir. Bazen benzeseler de dil seslerinden farklıdırlar. Seslendirmelerin bir türü **sesli niteleyicilerdir**; ağlama ya da gülme, esneme ya da geğirme gibi. "Konuşma aracı" olan bu niteleyiciler, genelde konuşmacının tutumunu gösterir. Örneğin, konuşmacı esniyorsa ve bu, onun sıkıldığını gösterir. Ses tellerini ara ara kasmak ve rahat bırakmak yoluyla sesin titretilmesi, konuşmacının çok heyecanlı olduğunu bizlere anlatır.

Seslendirmelerin bir diğer türü de **sesli belirleyicilerdir**. Bunlar, sesli niteleyicilerden daha kısa sürelidir ve bütün bir tümceden çok, tek bir vurguyla sınırlıdır. Sesli belirleyiciler yoğunluk (yüksek ya da yumuşak) ve uzatma (uzatarak konuşmak ya da kısa kesmek) boyutlarında konuşmayı değiştirirler. Bunlar, konuşmacının "defol" ve benzeri deyişlere olan tutumunu belirler. Üçüncü tür, **ses ayrımlarıdır**. Bunlar dilin gerçek seslerine benzemelerine karşın sözcük olarak adlandırılabilecek diziler oluşturmazlar. Türkçe konuşan insanlar için bu tip ses ayrımlarına *şşşt, aaa* ya da *ooo* örnekleri verilebilir. Hıçkırma, kıkırdama ve çığlık gibi yan dil örneklerinde farklı olarak ses ayrımları toplumsal olarak paylaşılır, öğrenilir ve kültürden kültüre değişiklik gösterir.

seslendirmeler: Algılanabilir ve göreceli olarak daha kısa aralıklarla açılıp kapatılan, gerçek, tanımlanabilir seslerdir. Seslendirmeler sesli niteleyiciler (kıkırdama, iç çekme vb), sesli belirleyiciler (ses yüksekliği, tempo vb.) ve ses ayrımlarıdır ("a-a", gibi).
sesli niteleyiciler: Yan-dilde ağlama ya da gülme, esneme gibi "konuşma aracı" olan niteleyiciler.
sesli belirleyiciler: Yan-dilde, konuşmayı yoğunluk açısından değiştiren ses yüksekliği, tizlik ve tempodur.

Tonlamalı Diller

Dillerin çok geniş konuşulma çeşitliliği vardır. Yüzlerce sesli ve sessiz harfin yanı sıra, sesler tonlara da ayrılabilir. Ton, bir sözcüğü diğerinden ayırmada önemli rol oynayan, ses perdesindeki yükselmeler ve alçalmalardır. Dünya üzerindeki dillerin yaklaşık %70'i tonlamalıdır, yani konuşulan sözcüklerin ses perdeleri arasındaki farklar yalnızca telaffuzunda değil, sözcüğün anlamında da fark yaratır. Dünyadaki insanların en azından üçte biri tonlamalı bir dil konuşur. Afrika, Orta Amerika ve Doğu Asya dillerinin çoğu tonlamalıdır. Söylenen sözcüğün tonu ya da perdesi, Çin'deki en yaygın dil olan Mandarin Çincesinde, sözcüğün telaffuzu açısından çok önemlidir. Mandarin'in dört farklı tonu vardır: düz, alçalan, yükselen, alçalan ve sonra yükselen. Bu tonlamalar birbirinin aynı olan heceler arasında anlam farkı yaratmak için kullanılır. Tonlamaya bağlı olarak *ba*, "kökünden sökmek", "sekiz", "tutmak" ya da bir çiftçilik aleti olan "tırmık" anlamına gelebilir.[5] Güney Çin ve Hong Kong'un birinci dili olan Kantonca ise altı tonlama kullanır, hatta bazı Çin lehçelerinin dokuza kadar tonlama kullandığı bilinmektedir. Tonlamasız dillerden olan İngilizce'de ise tonlama bir tutum göstermek ya da düz bir tümceyi soruya çevirmek için kullanılır ancak tonlama tek başına sözcüklerin anlamını değiştirmez. Oysa mandarin dilinde *ma* hecesinde yapılacak yanlış bir tonlama, kişinin annesine at demesine neden olabilir.

Tarihsel Dilbilim

Belirli bir dilin tarih içindeki herhangi bir dönemdeki bütün özelliklerine odaklanan betimleyici dilbilimden farklı olarak, **tarihsel dilbilim** dillerin değiştiği gerçeğiyle ilgilenir. Artık konuşulmayan ölü dilleri ortaya çıkarmanın yanı sıra, bu alandaki uzmanlar aynı dilin önceki ve sonraki şekilleri arasındaki ilişkiyi irdeler, yeni dillerdeki gelişimi anlamak için eski

ses ayrımları: Dilin gerçek seslerine benzemelerine karşın sözcük olarak adlandırılabilecek diziler oluşturmazlar. "a-a" ifadesi olarak da bilinir.
tonlamalı dil: Söylenen sözcüğün ses perdesinin, sözcüğün telaffuzunu ve anlamını etkilediği diller.

[5] Catford, J. C. (1988), *A Practical Introduction to Phonetics* (s.183), Oxford, England: Clarendon Press.

dilleri inceler ve eski diller arasındaki ilişkiyi ele alır. Örneğin yaklaşık 1500 yıl önce güney Avrupa'da konuşulmuş olan Latince'nin İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Fransızca ve Rumence'ye ayrılmasını incelerken, dildeki doğal değişimlerin yanı sıra Kuzey Avrupa'dan gelen ve Germence konuşan istilacılarla birkaç yüzyıl süren temasın etkilerini de göz önünde bulundurur. Ancak, tarihsel dilbilimciler yalnızca tarihteki olaylarla ilgilenmezler, çünkü çağdaş diller de sürekli bir dönüşüm içindedir; her gün yeni sözcük eklenmekte, kimisi unutulmakta, kiminin de anlamı değişmektedir. Geçtiğimiz on küsur yılda; internet kullanımı, var olan sözcüklerin anlamını değiştirmiştir; internet sitesini çökertmek anlamına gelen *hacking* (kesmek, doğramak, parçalamak), internette gezinmek anlamı kazanmış olan *surfing* (sörf yapmak) ve günümüzde istenmeyen e-posta anlamına gelen *spam* (konserve et) bunlardan birkaçıdır.

Özellikle uzun dönemdeki değişim sürecine odaklanırken tarihsel dilbilimciler dille ilgili yazılı kayıtlara gerek duyar. Uzmanlar farklı diller arasındaki ilişkiyi ortaya koymakta oldukça başarılı olmuş ve bunu şema halinde bize sunmuşlardır. Örneğin İngilizce, Hint–Avrupa **dil ailesi** içinde sınıflandırılan 140 dilden biridir (Şekil 4.2). Bu aile 11 alt dil grubuna ayrılmıştır. Bunun anlamı eski bir dilden (Proto-Hint-Avrupalı), birbirinden farklı kardeş dillere bölünmeyle sonuçlanan yaklaşık 6000 yıl süren **dilbilimsel ayrılma** yaşandığıdır. İngilizce, Germen kökenli dil grubuna ait birkaç dilden biridir (Şekil 4.3) ve bu alt grup, Hint-Avrupa grubundaki diğer dillere oranla birbirilerine çok yakındır. Aralarındaki farklara karşın, bir alt gruptaki diller bazı ortak noktalara sahiptir. Örneğin Germen dillerindeki baba anlamına gelen "father" sözcüğü, hep *f* ya da ona benzeyen *v* sesiyle başlar (Flamanca *vader*, Almanca *Vater*, Gotikçe *Fadar*). Latin dillerinde ise bu sözcük hep *p* ile başlar: Fransızca *pere*, İspanyolca ve İtalyanca *padre*, Latince *pater* sözcüğünden türemiştir. Özgün Hint-Avrupa sözcük ise *p'ter*'dir; bu durumda Latin dillerinin bu sözcüğün söylenişini benimsediğini, Germen dillerinin ise farklılaştığını söyleyebiliriz.

tarihsel dilbilim: Dilbilimin, hem yaşayan hem de ölü dillerin tarihçesini ve aralarındaki ilişkiyi irdeleyen bir dalı.
dil ailesi: Ortak bir dilden türemiş diller grubu
dilbilimsel ayrılma: Ortak bir dilden değişik dillerin ortaya çıkması süreci

Latin dillerinde *p* ile başlayan pek çok sözcük İngilizce'de *f*'ye dönmüştür: piscis=fish, pes=foot gibi.

Tarihsel dilbilimciler birbirinden ayrılan dillerin ne zaman bu ayrımı yaşadığını kestirmelerine yardımcı olacak yöntemler de geliştirmişlerdir. Bu yöntemlerden biri **glottokronolojidir**. Bu sözcük, Yunanca dil anlamına gelen *glottis*'ten türetilmiştir. Bu yöntemde dillerin çekirdek sözcük dağarcıkları karşılaştırılır; zamirler, sayı adları, vücut kısımlarına ve doğal nesnelere verilen adlar gibi. Bu sözcüklerin seçilme nedeni, bunların diğer sözcüklere oranla daha geç değiştiği ve 1000 yıl boyunca %14-19 arasında sabit kaldığı varsayımıdır (bu sayılara, eski yazılı dillerden on üç tanesiyle ilgili belgeler incelenerek ulaşılmıştır.) İki dilin çekirdek dağarcıkları bir logaritma formülüyle karşılaştırılarak bu dillerin kaç yıl önce birbirinden ayrıldığı kestirilir. Çok kesin sonuçlar vermese de, arkeolojik ve genetik verilere dayalı diğer kronolojik yöntemlerle birlikte kullanıldığında glottokronoloji, dilbilimsel ayrışmanın ne zaman yaşandığını belirleyebilir.

Şekil 4.2 Hint-Avrupa Dilleri

Çağdaş dilleri kendi kültürel bağlamlarında incelemek, dilbilimsel ayrılmaya yol açan değişim süreçlerini anlamamızı kolaylaştırır. Değişime neden olan etmenlerden biri, bir dilin diğerinden bazı sözcükleri borç almasıdır. Şu anda İngilizce'de var olan Fransızca sözcüklerin ve dünyadaki pek çok dilde sayısı gittikçe artan İngilizce sözcüklerin açık-

glottokronoloji: Dilbilimde ortak bir dilden dallanan dillerin bu ayrımı ne zaman yaşadığını belirlemelerine yardımcı olma yöntemidir. Dillerin temel sözcük dağarcıklarının çözümlenmesiyle gerçekleştirilir.

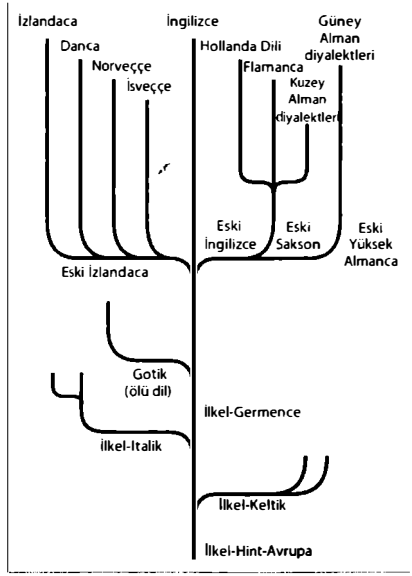
laması budur. Yeni araç ve ürün ortaya çıkaran teknolojik yenilikler, dilsel kaymalara neden olur. Örneğin radyo, televizyon ve bilgisayarı üreten elektronik devrim, yepyeni sözcüklerin doğmasını sağlamıştır. Artan mesleki uzmanlık da bir başka itici güçtür. Günümüz tıp fakültesi öğrencileri henüz daha birinci senelerinde, meslekleriyle ilgili 6000 yeni sözcük öğrenir. Ayrıca ister sokak çetesi, ister dinî bir grup ya da bir askerî müfreze olsun, büyük bir topluluk içindeki her grubun kendine özgü bir dil yaratma eğilimi vardır. Grup üyeleri, var olan sözcüklerin anlamlarını değiştirerek ya da yenilerini icat ederek kendi aralarında iletişim kurarken kendilerini duyabilecek yakınlıkta olan grup dışındakileri de böylece dışlamış olurlar. Bunun dışında, iletişimi engellemediği sürece, hepimizde yeni ve zekice bir deyim yaratan ya da gösterişli bir telaffuzu olan kişilere hayranlık duyma eğilimi vardır. Bütün bunların anlamı, dilin olduğu yerde durmadığıdır.

Gruplar arasındaki sesbilimsel farklara, sözcüksel farklılıklarla aynı doğrultuda bakabiliriz. Örneğin sınıflara bölünmüş bir toplumda üst sınıf üyeleri, telaffuzlarını alt sınıflardakilerden daha farklı tutmaya gayret eder, böylece içinde bulunduğu sınıfın bütünlüğünü korumuş olurlar. Bunun bir örneği Londra'nın doğu yakasındaki işçi sınıfının kullandığı Cockney lehçesidir. Bu lehçede h kaybolmuş, r baskınlaşmıştır; bazı sözcüklerdeki sesli harfler de aynı hece içinde bir başka sesli harfle birlikte söylenir, *boy*'daki o, oi; *down*'daki o, ou olarak telaffuz edilir.

Dilbilimsel değişimde belki de en büyük etkiyi, 500 yıllık Avrupa sömürgeciliğinde olduğu gibi, bir toplumun diğeri üzerinde egemenlik kurması yapar. Bu gibi egemenlikler, dünyanın pek çok yerinde hala sürmektedir, Tayvan'ın yerli halklarının Mandarin Çincesi konuşanlar, Tarascan yerlilerinin İngilizce konuşan Meksikalılar, Batı Yeni Gine Papualarının Malayca konuşan Enonezyalılar, Lapland'lı Samilerin Norveçliler, Güney Afrika yerlilerinin İngilizce konuşan Namibyalılar tarafından yönetilmesi gibi. Çoğu durumda böyle bir politik güç dilsel yozlaşmaya, hatta dilin tamamen yok olmasına ve yalnızca dağ ve nehir adlarında bir

çekirdek sözcük dağarcıkları: Bir dilde en temel ve uzun ömürlü sözcükler, örneğin zamirler, sayı adları, vücut kısımları ve doğal nesnelere verilen adlar.

iz bırakmasına kadar gidebilir. Son 500 yılda dünyada var olan 10.000 kadar dilin 4.000'inin; savaş, salgın hastalıklar, sömürgeci güçlerin neden olduğu zorla sindirme ya da diğer saldırgan istilacılar yüzünden soyu tükenmiştir. Kalan 6.000 dilin büyük kısmı çok az insan tarafından konuşulmakta ve küreselleşme yüzünden yok olma tehlikesiyle karşılaşmaktadır. Bu dillerin yarısının 10.000'den, dörtte birinin de 1.000'den az konuşanı vardır. Kuzey Amerika'da 300 yerli dilin yalnızca 150 tanesi hâlâ yaşamaktadır ve bunlar da kaybolma tehlikesi altındadır.

Şekil 4.3 İngilizce Hint-Avrupa ailesinin Germen alt grubundaki dillerden biridir. Bu şema İngilizcenin aynı gruptaki diğer dillerle olan ilişkisini gösteriyor. Kökleri, Avrupa'dan kuzeye ve batıya doğru yayılmış ilk çiftçilerin ve çobanların konuştuğu ilkel Hint-Avrupa diline dayanır. Bu topluluklar kendileriyle birlikte geleneklerini ve dillerini de getirmişlerdir.

Bazı antropologlar, 2100 yılında, yazılı ve elektronik medyaya bağlı olarak, dünyada konuşulan dil sayısının yarı yarıya azalacağını tahmin etmektedir. Yazılı basın, radyo, uydu televizyonculuğu, internet ve cep telefonunda mesajlaşma herkesin anlayabileceği ortak dillere olan gereksinimi arttırmakta ve günümüzde bu dil İngilizce gibi görünmektedir. 500 yıl önce kuzeybatı Avrupa'daki Britanya adalarında yaşayan 2,5 milyon insanın konuştuğu dil olan İngilizce bütün dünyaya yayılmıştır. Bugün İngilizce, 375 milyon insanın ana dili, bir başka 375 milyonun ikinci dili, 700 milyon insanın da yabancı dili konumundadır. Ortak dil, insanların iletişimini kolaylaştırsa da dilbilimciler küresel dil kavramının dil çeşitliliğini yok etmemesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Yok olan her bir dil, insanlığın zengin kültürel mirasının ve yaşamı kavrayış biçimlerinin kaybolması anlamına gelir.

Kültür teması her zaman dillerin yok olmasına neden olmaz. Örneğin, değişik dil gruplarından gelen konuşmacılar ticari ilişki içine girdiğinde, iki ayrı dilin sözcüklerinin ve söz diziminin basitleştirildiği ve birlikte kul-

lanıldığı **karma** bir dil yaratabilirler. Bazı durumlarda karma dil bir topluluğun özgün dilinin tamamen yerine geçer ve o zaman **kırına dile** dönüşür.

Bazen etnik gruplar ve hatta ülkeler, kültürlerinin güçlü yabancı toplumların boyunduruğu altına girmesi tehlikesine bir tepki olarak dillerini yabancı sözcüklerden temizleyerek birlik ve beraberliklerini korumaya çalışabilirler. Dilbilimsel değişim için önemli bir etmen haline gelen bu **dilbilimsel milliyetçilik**, özellikle günümüzde Asya ve Afrika'daki eski sömürge ülkelerinin yapısal özelliğidir. Yalnızca bu ülkeler değil, Fransızlar bile zaman zaman dillerini *le hamburger* gibi Amerikanca kavramlardan temizleme girişimi başlatırlar. Bunun yakın zamanlı bir örneği Fransız hükümetinin *e-mail* sözcüğünü *couriel* sözcüğüyle değiştirme girişimidir. Dilbilimsel milliyetçilik kavramı içine, uzun zamandır kullanılmayan dillerin etnik azınlıklar, hatta ülkeler tarafından canlandırılmaya çalışılması da girer. Buna örnek olarak Ute kabilesinin üyelerinin dillerini yeniden konuşmaya başlaması verilebilir (Uygulamalı Antropoloji bölümüne bakın). Belki de en dikkat çekici örneklerden biri İbranice'nin 1948 yılında kurulan İsrail devletinin resmi dili olmasıdır. Çünkü Yahudiler, yaklaşık 2000 yıl süren sürgün döneminde dünyanın dört bir köşesine yayılmıştı ve dilleri yok olma tehlikesi altına girmişti.

Etnik azınlıkların dillerinin yok olma tehlikesi altına girmemesi için gösterdikleri çabalar, aslında kendi kültürel kimliklerini ve saygınlıklarını koruma mücadelesi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Dillerini korumak, topluluklarını dışarıdan gelen müdahalelere karşı korurken, geleneksel yaşam tarzlarını sürdürmelerini sağlar. Güçlü ülkelerin kendi sınırları içinde yaşayan azınlıklar üzerinde egemenlik kurma yöntemlerinden biri, ana dillerini bastırmaktır. Bir süre öncesine kadar ABD ve Kanada hükümetleri tarafından Kuzey Amerika yerlilerine uygulanan sindirme politikası bu konuya verilebilecek en somut örneklerdendir. Bu politikalar çerçevesinde,

karma dil: İki ayrı dilin sözcüklerinin ve söz diziminin basitleştirildiği ve birlikte kullanıldığı bir dil.

kırma dil: Karma dilin, bir topluluğun ana dilinin tamamen yerine geçmesi.

dilbilimsel milliyetçilik: Etnik azınlıkların, hatta ülkelerin, dillerini yabancı sözcüklerden temizleyerek bağımsızlıklarını korumaya çalışması.

yerli halkın çocukları bile ellerinden alınarak İngilizce konuşmanın zorunlu olduğu yatılı okullara gönderilmiştir. Bu okullarda yıllarca kalmak zorunda olan yerli çocuklar, kendi geleneksel dillerini konuştuklarında cezalandırılmışlardır. Okul bitip de topluluklarına geri döndüklerinde çoğu artık kendi ailesiyle bile iletişim kuramayacak durumdaydı. Bu kurumlar artık kapatılmış olsa da uygulanan politikalar Amerikan yerlilerinin kültürel mirasına büyük zarar vermiştir. Özellikle 1980'lerden beri bu yerli toplulukların çoğu, dillerini koruma uğraşı içindedir.

Dünya üzerindeki toplumların çoğunda bireyler iki, üç hatta daha fazla dili akıcı bir şekilde konuşabilmektedir. Bunun altında yatan nedenlerden biri, çocukların artık lise ve üniversitede okumaya başlamadan önce, çok dilli bir ortamda eğitim görmeye başlamalarıdır. Ayrıca bazı bölgelerde değişik dilleri konuşan gruplar bir arada yaşamakta, insanlar birbirlerini anlasalar bile karşısındakinin diliyle değil, kendi diliyle karşılık vermektedir. Kuzey Bolivya ve Güney Peru sınırında birbirine komşu olarak yaşayan yerli halklar iki farklı dil (Quechua ve Aymara) konuşsa da birbirlerini anlamakta, ancak örneğin kendisine Aymara dilinde bir şey söylendiğinde bile Quechua dilinde karşılık vermektedir. Her iki yerli halk da tek bir dil konuşsa bile iki dili birden anlayabilir. İki dili birden anlayabilme, ancak kendini tek bir dilde ifade edebilme durumuna, "alıcı" ya da "edilgen" çift dillilik denir.

Belki de ülkenin aşırı büyüklüğünün ve gücünün bir sonucu olarak, ABD'de vatandaşların çoğu, ikinci ya da yabancı bir dil öğrenmeye meraklı değildir. Ülkenin çok kültürlülüğü düşünüldüğünde bu durum özellikle önemlidir. Aslında ABD, dünyanın etnik çeşitliliği en zengin ülkelerinden biridir. Avrupa kökenli göçmenlerden Afrikalı kölelere kadar daha pek çok grubun yaşadığı bu ülkede ilk yaşamaya başlamış olan grup, Kızılderililer dediğimiz Amerikan yerlileridir. Bu etnik mozaiğe her gün, dünyanın her yerinden yeni gruplar katılmaktadır. Bu birbirinden son derece farklı kültürel grupların hepsi, "Amerikan" dediğimiz ortak bir ulusal kimlik altında toplanmıştır ve bu kimlik, farklılıklarına rağmen milyonlarca insana aidiyet duygusu verir. ABD'deki dilbilimsel çeşitliliğin yarattığı huzursuzluk, resmî dil olarak yalnızca İngilizce'nin kullanılmasını zorunlu kılan politikalarda kendini belli eder (Şekil 4.4). Bu politikayı savunanlar, çok dilliliğin bölücü olduğunu öne sürüp Kanada'nın Quebec eyaletini örnek ver-

mektedir. Quebec'te Kanada'nın geri kalanından farklı olarak Fransızca konuşulur ve burada yaşayanlar ayrı bir ülke kurmak isteğindedir. Ancak Bosna-Hersek ya da Kuzey İrlanda örneklerinde olduğu gibi tek bir dilin konuşulması, savaşı her zaman engelleyememekte ya da Belçika ve Finlandiya'daki gibi çok dilli ülkelerde insanlar birbirine saldırmamaktadır. İşin gerçeği, dil çeşitliliğinin bölücü olduğu ülkelerde bunun nedeni, resmî politikaların tek dilliliği savunmasıdır.

Etnik Dilbilim

Yukarda anlattığımız gibi dil, yalnızca bir takım kurallara göre sesleri bir araya getirip anlamlı sözcükler oluşturma işlemi değildir. Diller ayrı toplumların üyeleri olan insanlar tarafından konuşulur. Her toplumun kendi kültürü olduğu gerçeği bir yana, bir toplumdaki bireylerin dil kullanım biçimleri de cinsiyet, sınıf ve etnik kökene bağlı olarak değişiklik gösterir. Sözcük ve tümceleri bir anlam iletmek üzere seçeriz ancak bir topluluk ya da kültürde anlamlı olan bir şey, bir başkasında anlamlı olmayabilir. Dil kullanımımız kültürümüzü, kültürümüz ise dili kullanış biçimimizi yansıtır. Dil ve kültürün diğer boyutları arasındaki ilişkiyi incelemek, etnik dilbilimin işidir. Dilbilimsel antropolojinin üç kolundan biri olan bu uzmanlık alanı, dilin kültürel bağlamı ve toplumsal kullanımıyla ilgili bütün boyutlarını ele alır.

Uygulamalı Antropoloji

Kuzey Utelilerin Dil Canlandırma Çabaları:

10 Nisan 1984'te Kuzey Ute* Kabilesi, Kızılderililer arasında geleneksel dillerini yeniden canlandıran ve iletişim aracı olarak kullanma hakkını elde eden ilk kabile oldu. Diğer Kızılderili kabileleri gibi, bu kabilede de okulda ve okul dışında hep İngilizce kullanıldığı için çocuklar kendi anadillerini konuşamaz olmuşlardı. Kızılderili çocukların gittiği yatılı okul 1953'te kapandığı için Ute'li çocuklar, öğretmenlerin ve diğer öğrencilerin Ute dilini bilmediği okullara gitmek zorunda kalmıştı. Çocuklar ve yetişkinler, kendi yerleşim alanları dışındaki yerlerde iş ararken, Kızılderili olmayan gruplarla iş ilişkileri kurarken ve TV gibi

etnik dilbilim: Dilbilimin, dil ve kültür arasındaki ilişkiyi inceleyen dalı.

basın yayın organlarını izlerken gittikçe artan bir oranda İngilizce kullanmak zorundaydı. 1960'larda Ute dili konuşmak saygı görse de topluluk üyeleri artık kendi dillerini konuşamaz duruma gelmişti.

Bu durumdan kaygı duyan Ute'li anne babalar ve eğitimciler, ana dilleri tamamen yok olmasın diye harekete geçmek gerektiğine karar verdiler. Toplum önderlerinin de yardımıyla çeşitli toplantılar düzenleyerek bu durumu nasıl düzeltebileceklerini tartıştılar. Diğer kabilelerle dil eğitimi üzerine çalışmalar yapmış antropolog William L. Leap da bu toplantılara davet edildi ve Uteliler, Leap'in dillerini yeniden canlandırma konusunda kendilerine yardım etmesini istedi.

Leap, 1978'de ilk iş olarak Kuzey Ute yerleşim bölgesi genelinde bir dil araştırması yaptı. Bu araştırma sonucunda Utelilerin çoğunun dillerini anladıkları, ancak konuşamadıkları, yani dil üzerinde edilgen bir akıcılığa sahip oldukları ortaya çıktı.[a] Ortaya çıkan bir başka sonuç da, beklenenin tersine, Ute konuşabilen çocukların, konuşamayanlara göre İngilizce'de daha az sorun yaşamasıydı.

Leap, birkaç yıl içinde Ute dilini yenileme programı başlattı; mali destek için burs sağladı, yazım ve dilbilgisi öğretecek kişileri yetiştirmek için kurslar düzenledi ve dile tam anlamıyla hakim kişilerden bilgi topladı. 1980'de yerel okul, yerli çocuklar ve ilgilenen herkes için eğitim dili İngilizce ve Utece olan okul içi bir program başlattı. Çeşitli kitap ve dergilerle beraber, evde kullanılmak üzere bir el kitabı yayınladı. Öğretmenlerin danışabileceği bir dilbilimci olmayı kabul eden Leap, hepsi Uteli olan ve eğitim bilimlerinde eğitim görmemiş olan dil öğretmenlerini de eğitti. Pek çok araştırmalar yaptı ve bunların sonucunda sayısız raporlar, yayınlar ve hizmet içi eğitim çalıştayları hazırladı. Leap, ayrıca bir Ute dil kitabı yayınlayarak anne babaların ve aile büyüklerinin, çocukların dil öğrenme süreçlerini zenginleştirmelerine katkıda bulunmalarını sağladı. Bunun dışında kabilenin dil konusundaki politikasını belirleyen ilk metne de imza attı. 1984'te bu politika resmileşti ve yerleşim alanında dil ve kültür komitesinin denetleyip eşgüdümlediği birçok dil geliştirme projesi başlatıldı.

[a] Leap, W.L, (1987). "Tribally controlled culture change: The Northern Ute language renewal Project," In R.M. Wulff & S.J. Fiske (ed), *Anthropological Praxis: Translating Knowledge into Action*, Boulder, CO: Westview Press.

Ute dilinde yazmak ilk baştaki hedef olmasa da yazma sistemlerinin geliştirilmesi gereği de süreç içinde doğdu ve sonuçta birçok kişi Ute dilini okuyup yazmaya başladı. Bu çalışma, Ute halkının bütün aşamalarda ortaklaşa çaba göstermesi sayesinde başarılı olmuştur. Kabilenin kendi gereksinimleri doğrultusunda ortaya çıkan konularda pek çok proje yürütülmüş, bütün topluluk üyeleri bu tartışmalara ve karar alma sürecine katılmıştır.

Bugün Ute dili ve kültürü, kabile tarafından yönetilen lise eğitimi müfredatının bir parçasıdır. Dil bilincini ve okur yazarlığı geliştirmek için, toplumun bütün üyelerine dönük çalışmalar da sürmektedir. Leap'in çabaları hâlâ devam etmektedir. Şu anda Ute dil kadrosuyla birlikte çalışan Leap, bir sözlük ile tümce ve paragraf yapılarını anlatan bir dilbilgisi kitabını tamamlamaya uğraşmaktadır.[b]

[b] Güncellemeler yazarın Leap'le kişisel iletişimi temel alınarak yapılmıştır (2003).

* "Yute" diye okunur.

Dil ve Düşünce

1930'lu ve 1940'lı yıllarda etnik dilbilimcilerin en büyük ilgi alanı, bir dilin, o dili konuşan kişileri etkileyip hatta düşünme ve davranış biçimlerini belirleyip belirleyemeyeceği, kısacası, kültürü biçimlendirip biçimlendiremeyeceğiydi. Dilin düşünce ve eylemi biçimlendirdiği görüşü **dilbilimsel görecelik** ilkesi olarak adlandırılır. Bu görüşe, bazen yaratıcıları Edward Sapir ve öğrencisi Benjamin Lee Whorf'un adıyla Sapir-Whorf Hipotezi de denir. Bu iki antropologa göre her dil, konuşanlarına, dünyayı belli bir şekilde görmelerini sağlayacak şekilde dilbilimsel alışkanlıklar kazandırır. Whorf'un deyişiyle, "kişinin düzenli olarak kullandığı dil yapısı, o kişinin çevresini anlama biçimini de etkiler. Evrenin resmi, bir dilden diğerine göre değişir."[6]

dilbilimsel görecelik: Bir dilin, o dili konuşan kişilerin düşünce ve davranışlarını biçimlendirmede önemli bir rol oynadığı görüşü.

[6] Hoebel, E.A. (1958), *Man in the Primitive World: An Introduction to Anthropology* (s.571), New York: McGraw-Hill'dan alıntılanmıştır.

Şekil 4.4 ABD'de dilbilimsel milliyetçilik: "Yalnızca İngilizce" yasasını geçirmiş eyaletler.

Whorf'un görüşlerinin çoğu, İngilizce'den , Arizona'da konuşulan bir Kızılderili dili olan Hopi'ye çeviri yaparken oluşmuştur. Whorf, bu işi yaparken Hopi'nin İngilizce'den yalnızca sözcük yönünden değil, isim ve fiil gibi dilbilgisel yapılardan yana da farklı olduğunu keşfetti. Örneğin Hopi'de sayılar, fiziksel varlıkları saymak ve ölçmek için kullanılırken, zaman gibi soyut kavramlar için kullanılmaz. "Üç dönüm otlakta otlayan on beş koyun görüyorum" tümcesini Hopi'ye çevirmek sorun olmazken "Üç hafta önce, on beş dakikalık şöhretin tadını çıkardım" gibi bir tümce, çok daha karmaşık bir çeviri gerektirir. Hopi fiillerinin belirttiği zaman kavramı, İngilizce fiilerdekinden oldukça farklıdır. –ed, -ing ve will ile geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek zamanı anlatmak yerine Hopi'de olayın tamamlandığı, hâlâ sürdüğü ya da olması beklendiği durumlarda ayrı bir sözcük kullanmak gerekir. Örneğin "üç yabancı köyümüzde on beş gün kaldı" gibi bir tümceyi bir Hopili, "üç yabancının köyümüzde on altıncı güne kadar kaldığını hatırlıyoruz" olarak söyler. Ayrıca Hopi dilinde, üzerinde konuşulan olayın genelde yaşanan sıradan bir şey olup olmadığı da anlatılabilir. Bu dilbilimsel farklılıkları, gözlemlediği Hopi davranışlarıyla ilintili olarak ele alan Whorf, Hopi dilinin düşünce ve davranışı, şimdiki zamanda, hazırlanma ve yapılması gerekeni yapma odaklı yapılandırdığı so-

nucuna vardı. Bu durumu şöyle özetledi, "Hopi davranışının bir özelliği, hazırlığa yaptığı vurgudur. Olayları çok önceden duyurup ona göre hazırlanmak, istenen koşulların sürmesini sağlamak için gereken önlemleri almak, iyi bir sonuç elde etmek için iyi niyetli olmaya dikkat etmek de hazırlık sürecine dahildir."[7]

Yakın zaman öncesine dek, Sapir ve Whorf'un bilişsel antropoloji alanındaki bu öncü çalışmasının ardından fazla bir araştırma yapılmamıştı. Dilbilimsel antropologlar artık özgün hipotezlerini sınamak amacıyla yeni yöntemler geliştiriyorlar.[8] Bir örnek verecek olursak, birbirine komşu halklar olan ancak çok farklı diller konuşan İsveçliler ve Finliler, birbirine benzer işlerde, benzer bölgelerde ve benzer yasa ve kurallar altında çalışsalar bile iş başında yaşadıkları kaza oranları farklılık gösterir. Kaza oranları, İsveççe konuşanlar arasında oldukça düşüktür. İki dili karşılaştırdığımızda Hint-Avrupa dillerinden biri olan İsveççe, hareketle ilgili bilgileri üç boyutlu mekânda aktarır. Hint-Avrupa dilleriyle bağlantılı olmayan ve Estonya ve Macar dilleri gibi Ural-Altay dillerinden olan Fince ise birbirine bağlı, süreli varlıklar arasındaki durağan ilişkilere vurgu yapar. Sonuç olarak Finliler, üretim sürecinde, bireyi süreli bir örgütlenmenin üzerinde tutacak bir işyeri düzenlemesi yapıyor gibi görünmektedirler. Bunun sonucunda üretim sürecinde kesintiler, acele ve (sonuç olarak) kazalar yaşanmaktadır. Bu gibi araştırmalar ilgi çekse de kendi başlarına dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi tam olarak anlamaya yeterli değildir. Tamamlayıcı yaklaşımlar gereklidir ve zaten bilim insanları bu konu üzerinde çalışmaktadır.

Bununla ilişkili bir başka görüş de dilin kültürel gerçeği belirlemekten çok, yansıttığıdır. Örneğin Bolivya'nın dağlık bölgesinde yaşayan Aymara yerlilerinin temel besin maddesi patatestir (luki). Kullandıkları dilde de patatesle ilgili, patatesi nasıl sakladıkları ve hazırladıklarını anlatan 200 sözcük bulunur. Paraguay'ın tropikal arazilerinde yaşayan Ayoreo yerlileri ise değişik bal türlerini tanımlamak için yirmi sözcük kullanır. Bu durum balın hayatlarındaki önemini vurgulamaktadır.

Eğer dil, kültürel gerçekliği yansıtıyorsa er ya da geç kültürdeki değişim, dildeki değişim olarak yansımasını bulacaktır. Gerçekten de İngiliz-

7 Carroll, J.B. (ed), *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* (s.148), Cambridge, MA: MIT Press.

8 Lucy, J. A. (1997), *Linguistic Relativity. Annual Review of Anthropology*, 26, 291-312.

ce dahil olmak üzere dünya üzerinde bu durumun yaşandığını görüyoruz. Örneğin evliliği ele alalım. İngilizce konuşan Kuzey Amerikalılar, evliliği bir erkek ve bir kadın arasında yasal bağlayıcılığı olan birlik olarak tanımlamıştır. Ancak geçtiğimiz yirmi yılda eşcinsellere gösterilen hoşgörünün artmasıyla birlikte cinsel ayrımcılığı yasaklayan yasalar kabul edilmiş ve Kanada Yüksek Mahkemesi 2003 yazında, aynı cinsin evlilik bağıyla bir arada yaşamasını engelleyen yasaları kaldırmıştır. Sonuç olarak, evlilik sözcüğünün anlamı günümüzde genişlemiştir. Artık bu sözcük, yalnızca bir kadın ve bir erkeğin birlikteliğine verilen ad olmaktan çıkmıştır. İngilizce'deki bu gibi değişiklikler Kuzey Amerika'nın kültürel gerçekliğindeki daha büyük çaplı değişimleri yansıtır.

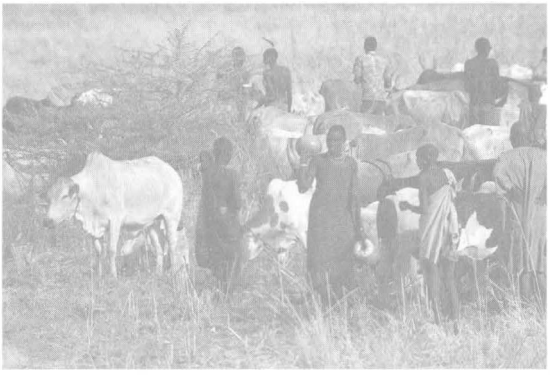
Bu fotoğraf "sivil zayiat", yani savaşta ölen masumların trajedisini kabul edilebilir kılmak için kullanılan bir terimi yansıtmakta. ABD ve Iraklı güçlerin Bağdat dışındaki şiddetli çatışmalarından kaçmaya çalışırken vurulan Iraklı sivilleri görüyoruz.

Dilbilimciler, dilin genelde esnek ve uyarlanabilir olmasına karşın, bazı yerleşik kavramların süreklilik kazandığını, bunun da grupların ve bireylerin toplumsal yapısını ve dünya görüşünü yansıttığını ve ortaya çıkardığını söyler. Örneğin Amerikan İngilizcesinde çatışma ve savaşla ilgili pek çok sözcük vardır. Uzayı "fethetmek", uyuşturucuya karşı "savaş" açmak, borsada "vurgun" yapmak, bir görüşü "çökertmek gibi ifadeler"; "öncülük etmek" anlamına gelen "spearhead" sözcüğünün aynı zamanda mızrak ucu anlamına gelmesi ve sınavda başarısız olmak karşılığında "bomb" (bomba) sözcüğünün kullanılması, bu askerî benzetmelere birer örnektir. Arizona'daki Hopi ya da Hindistan'daki Jari gibi daha az saldırgan bir kültürden gelen bir gözlemci, bu sözcükleri duyduğunda Amerikan toplumunda rekabetin ve kazanmanın ne kadar önemli olduğunu anlayabilir. Antropologlar da güney Sudan'da göçebe kabile Nuer'in kullandığı dilde sığırla ilgili 400'den fazla sözcük ve deyim bulunduğunu ve Nuer'li çocukların adlarını bu sözcüklerden aldığını görmüştür. Bu dili ince-

leyerek Nuer kültüründe sığırın önemini, insan ve sığırlar arasındaki ilişkinin niteliğini anlayabiliriz.

Akrabalık Terimleri

Etnik dilbilimciler, insanların akrabalık ilişkilerini tanımlamak için kullandıkları sözcüklere özel bir ilgi gösterirler çünkü bu sözcükler bir kültür hakkında önemli bilgiler verir. Antropologlar, bir toplumda insanların akrabalarına verdikleri adlara bakarak ailelerin yapısını, hangi ilişkilerin önemli olduğunu ve ilişkiyi belirleyen egemen tutumu anlayabilir. Akrabalık terimleri kültüre göre büyük değişiklik gösterir. Örneğin bazı diller, erkek kardeşi ve kuzeni belirtmek için aynı sözcüğü kullanırken bazısı da kuzen, erkek yeğen ve kız yeğen için ayrı sözcükler kullanır. Bazı kültürler büyük erkek kardeşi daha küçük erkek kardeşlerden ayırmayı gerekli görürken, bu akrabaları için ayrı sözcükler geliştirmiştir. İngilizce'den farklı olarak, çoğu dilde annenin kız kardeşi ile babanın kız kardeşi için ayrı birer sözcük vardır. 10. Bölümde bunların ardındaki anlamları ve diğer akrabalık kavramlarıyla ilgili ayrıntıları ele alacağız.

Güney Sudan'daki Nuerler için sığır o kadar önemlidir ki bu hayvanları tanımlamak için 400'den fazla sözcükleri vardır.

Dil ve Cinsiyet

Dil ve cinsiyet başlığının altında ele alınabilecek çok sayıda ilginç konular vardır. Bunlardan biri de Kuzey Amerikalı kadınların, erkeklere göre daha az kararlı bir konuşma tarzı kullanıp kullanmadığı tartışmasıdır. Eğer böyleyse bunun nedeni önemlidir. Altta yatan neden, kadınların kendilerini daha zayıf görecek ve sürekli onaylanmaya gerek duyacak biçimde kültürlenmeleri ya da aile bağlarını sürdürmelerini kolaylaştırmak amacıyla fazla iddiacı olmayan bir konuşma tarzı benimsemiş olmaları olabilir. Belki de bunların dışında bambaşka bir neden vardır.

Bir başka ilgi alanı da **cinsiyetli konuşmadır.** Dünya üzerinde bazı dillerde erkek ve kadınlar farklı sözdizimleri kullanabilir; Güney Dakota'daki Pine Ridge ve Rosebud Kızılderili yerleşim bölgelerinde konuşulan Lakota dili bunlardan biridir. Lakotalı bir kadın birisine "Nasılsın?" diye sorarken "Toniktkhahe?" der. Ancak erkek kardeşi aynı soruyu sorarken "Toniktukahwo?" der. Michael Two Horses'in açıkladığı gibi "dilimiz emir, soru sorma ve birkaç konuda daha cinsiyete özgü farklılıklar içerir."[9]

1990 yapımı film *Kurtlarla Dans*'ın yapımcıları Kızılderili aktörlerle çalışarak ve bilmeyenlere Lakota dilini öğretmesi için kadın bir dil eğitmenini işe alarak kültürel özgünlük yakalamaya çalıştılar. Ancak bu derslerde Lakota dilinin cinsiyet temelli boyutuna hiç değinilmedi, oysa bu dilde kadınlar ve erkekler farklı sözdizimleri kullanmaktadır. Sonuç olarak bu dili konuşan insanlar, filmi izlediklerinde Lakota savaşçılarının birer kadın gibi konuştuklarını duyunca kahkahalarını tutamadılar.

Dildeki bu küçük farkları öğrenmek, Lakota'da doğup büyüyen bir çocuk için zor değildir ancak sonradan öğrenenler zorlanabilir. 1990 yılında *Kurtlarla Dans* filminde oynayan Kevin Costner ve diğer aktörler için bu durum oldukça zor oldu. Film, beyaz bir askerin 1800'lerde Lakota yerlileriyle kurduğu ilişkiyi anlatır. Askeri canlandıran Costner ve diğer oyuncular Lakotaca bilmediği için, film yapımcıları filmi inandırıcı kılmak amacıyla Lakotalı bir kadınla anlaşarak oyuncuları dil konusunda eğitmesini istedi. Film yayınlandığı zaman büyük beğeni topladı ve ülkenin dört bir yanından izleyicileri sinemaya çekti. Film Güney Dakota, Rapid City'de de oynadı ve Lakotalılar atalarıyla ilgili bu filmi görmek için salonları doldurdu. Ancak Costner ve savaşçılar konuşmaya başladığında seyirciler gülmeye başladı. Konuşmalar ilerledikçe gülüşmeler kahkahaya döndü. Bu kadar komik olan neydi? Evet, Lakotalılar, dillerinin bir Hollywood fil-

cinsiyetli konuşma: Dünya üzerinde bazı dillerde erkek ve kadınların farklı sözdizimlerini kullanması.

9 Kişisel iletişim, Nisan, 2003.

minde kullanılmasından memnun olmuşlardı ama filmin başrol oyuncusunun bir asker gibi giyinip bir kadın gibi konuşmasını komik bulmuşlardı. Dil eğitmeni hem erkek hem de kadın oyuncuları eğitmek zorundaydı ve oyuncular dili zor buldukları için eğitmen sonunda cinsiyet farklılıklarından vazgeçmek zorunda kalmıştı.

Toplumsal Lehçeler

Etnik dilbilimciler, **lehçelerle**, yani bir dilin, karşılıklı anlamaya yetecek kadar birbirine benzeyen biçimleriyle de ilgilenir. Teknik olarak bütün lehçeler birer dildir, bir dille aynı özellikleri paylaşırlar. Ancak iki farklı lehçenin, iki ayrı dile dönüştüğü nokta, konuşmacılarının birbirini anlayamaz hale geldiği andır. Psikolojik, coğrafi, toplumsal ya da ekonomik engeller bulunabilir ancak bunları her zaman kesin çizgilerle ayıramayız. Bölgesel lehçeler söz konusu olduğunda genelde iki bölge arasında bir tampon bölge vardır. Örneğin Orta ve Güney Çin'de böyle bir durum söz konusudur. Pekin'de öğrendiğiniz Çince ile Kanton ya da Hong Kong'lu birisiyle iletişim kuramazsınız. Oysa her iki dili de Çince olarak adlandırırız.

Aynı toplum içindeki bir grubu diğerlerinden ayıran bir lehçe türüne bir örnek de kentli Afrikalı Amerikalıların kullandığı dildir. Afrikalı Amerikalı İngilizce lehçesi olarak adlandırılan bu dile, zenci İngilizcesi ya da Ebonik de denir. Ne yazık ki üst ve orta sınıf beyaz, hatta siyahlarda bu lehçenin hatalı olduğuna dönük yaygın bir önyargı vardır. Dilbilimin temel ilkesine göre, lehçelerden hangisinin saygın kabul edileceğini (bu örnekte zenci İngilizce'si değil, standart İngilizce saygın kabul ediliyor), lehçenin kendisinin eksikliği ya da güzelliği değil, zenginlik ve güç gibi toplumsal etmenler belirler. Aslında Afrikalı Amerikalı İngilizce lehçesi, konuşmacılarının ifade etmek istediği her şeyi anlatmaya yeterli, hatta bunu gayet yaratıcı bir biçimde yerine getiren (rap şarkılarında olduğu gibi) bir dildir. Ayırt edici özelliklerinin çoğu, günümüz Afrikalı Amerikalılarının atası olan Batı Afrika dillerinin ses kalıplarının, dilbilgisi araçlarının, hatta sözcüklerinin kullanılmasından kaynaklanır.[10] Zenci İngilizcesinin zenginliğiyle karşılaş-

lehçe: Bir dilin, belirli bir bölgeyi, mesleği ya da toplumsal sınıfı yansıtan ve karşılıklı anlamaya yetecek kadar birbirine benzer biçimleri.

10 Monaghan, L. Hinton, L., & Kephart, R. (1997), "Can't teach a dog to be a cat? The dialogue on ebonics", *Anthropology Newsletter*, 38 (3), 1, 8, 9.

tırıldığında, standart İngilizce lehçesinde bazı sesler yoktur, gereksiz sesler vardır; ünlü harflerin söylenişinde taklit edilmesi zor telaffuzlar vardır, yüklemin zamanını ve çoğul isimleri belirlemek için kullanılan çok fazla ayrıntı vardır, olumsuz tümcelerdeki olumsuzluk vurgusu yeterli değildir.

Zenci İngilizcesinin standart İngilizce'den çok farklı olması ve toplum tarafından saygın görülmemesi yüzünden bu dili konuşanlar, kendi topluluklarının dışında bu dili konuştukları zaman zor duruma düşebilmektedir. Örneğin okul öğretmenleri sık sık, Afrikalı Amerikalı çocukların sözel becerilerinin eksik olduğunu hatta bazılarının öğrenme engelli olduğunu bile öne sürer. Okullarda bu çocuklara, standart İngilizce kullanmanın kendilerine yarar getireceği durumlarda bu dili nasıl kullanabilecekleri öğretilmeli, ancak kendi topluluklarının lehçesini kullanma yeteneği ellerinden alınmamalıdır. Bu denge bazı ülkelerde başarıyla sağlanmıştır. Örneğin İskoçya'da İskoç İngilizcesi okullarda geçerli ve saygın bir dil olarak kabul görmekte ve standart İngilizce'nin öğretilmesinde kullanılmaktadır. Sonuç olarak bireyler, içinde bulundukları ortama göre iki lehçeden birini seçip onu konuşabilmektedir. Bilincinde olmadan hepimiz, içinde bulunduğumuz duruma ve konuştuğumuz kişiye göre resmiden gayri resmi bir tarza geçiş yapabiliriz. Duruma göre dilin bir düzeyinden ya da lehçesinden diğerine, ya da bir dilden diğerine geçiş yapmaya **düzenek değiştirme** denir.

Sivil haklar savunucusu Martin Luther King, Jr.'nin etkileyiciliğinin bir kısmı, standart İngilizce ve Afrikalı Amerikalı İngilizce lehçesi arasında yaptığı başarılı düzenek değiştirmeyle ilgiliydi.

Dilin Kökenleri

Dünya üzerindeki kültürlerin çoğunda insan dilinin kökenine ilişkin sorulara yanıt veren kutsal öyküler ve efsaneler yer alır. Bu öyküleri toplayan antropologlar, genellikle kültürel grupların dilin çıkış noktasının ken-

düzenek değiştirme: bir dilden ya da bir lehçeden diğerine geçiş yapmaya süreci.

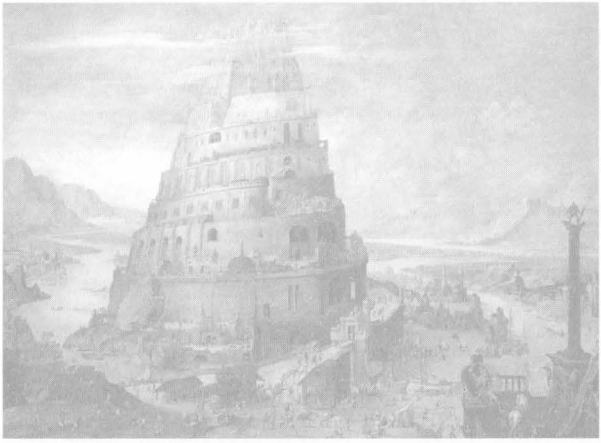
di anavatanları olduğunu ve ilk insanların kendi dillerini konuştuğunu öne sürdüğünü fark etmişlerdir. Örneğin Peru'lu İnkalar'ın Pachamacac öyküsünde kutsal yaratıcının Andean dağlarındaki Tiwanaku vadisine geldiğini, insanları yeryüzünden gökyüzüne çektiğini, bütün uluslardan bir kişinin kilden heykelini yaptığını, sonra bu heykelciklerin her birine ayrı giysiler giydirip konuşmaları için ayrı bir dil ve söylemeleri için yarı şarkılar verdiğini anlatır. Yerküremizin öte yanındaki İsrail'de ise Yayweh adlı yaratıcının ve Tanrı'nın İsraillilere İbranice dilini verdiğini, bu dilin cennette konuşulan dil olduğuna inanılır. Daha sonra insanlar kendi güçlerini göstermek ve yeryüzüyle gökyüzünü birbirine bağlamak için Babil Kulesi'ni inşa etmeye başladığında Yayweh bu duruma kızmıştır. İnsanlar birbirini anlayamasın diye dilleri birbirine karıştırmış ve dünyanın her yerine dağıtmıştır. Böylece kulenin yapımı da yarım kalmıştır.

Dilin kökeni sorusu bilim insanları arasında da çok tartışılan bir konu olagelmiş ve konuyla ilgili oldukça akılcı ya da çok da akılcı olmayan pek çok kuram öne sürülmüştür. Bunlardan bazıları; çığlık ya da haykırışların zamanla sözcüklere dönüşmesi, doğadaki seslerin taklit edilmesi, insanların bir araya gelerek nesnelere teker teker isim vermesi gibi görüşlerdir. Dilin kökenini açıklamaya dönük bu eski çabalarının temel çıkmazı, ellerindeki verilerin çok yetersiz olmasıydı. Bugün, primat beyinlerini daha iyi tanımamız, primatların iletişimine dönük araştırmalar, çocuklarda dil gelişimine dönük bilgimizin artması, eski insanların beyinlerinin ve ses tellerinin neye benzediğini anlamamıza yardımcı olacak fosillerin elde edilmiş olması gibi kanıtlara sahip olmamıza rağmen, hâlâ insan dilinin nasıl ve ne zaman geliştiğini kesin olarak belirleyemiyoruz. Yapabildiğimiz tek şey, konuyla ilgili daha fazla bilgimiz olduğu için daha sağlam kuramlar üretmektir.

Antropologlar, büyük primatların (özellikle kuyruksuz maymunların) iletişim sistemlerini gözlemleyerek, fizyolojilerini geçmiş ve günümüz insanlarıyla karşılaştırarak ve işaret dili gibi insan dili türlerini öğrenme ve kullanma becerilerini sınayarak, insan diline dönük kavrayışlarını arttırmışlardır. Diğer primatlara insan gibi konuşmayı öğretme çabaları başarısız olmuştur. Örneğin, 7 yıl sürmüş bir deneyde, şempanze Viki sadece yukarı (up), mama (anne) ve baba (papa) gibi oldukça basit birkaç sözcüğü öğrenebildi. Konuşmayı beceremeyiş olmaları kuyruksuz maymunların algılamadaki ya da duyu organlarındaki bir eksikliğinden kaynaklanmaz, çün-

kü bu canlılar insan dilindeki seslerin çoğunu çıkartabilir. Konuşmadaki başarısızlıkları ya konuşmayı sağlayan motor kontrol mekanizmalarının olmamasına ya da boğaz ve ağızlarının yalnızca öfke, korku ya da neşe gibi duygusal durumlarını ifade etmek üzere biçimlenmiş olmasına bağlıdır.

İletişimde sesli olmayan yöntemlerde daha iyi sonuçlar elde edilmiştir. Doğal ortamlarda şempanzeler ve goriller çeşitli sesler çıkarırlar, ancak bunlar mantıksal değil, duygusaldır. Bu açıdan bu sesler insanların yan-dil seslerine benzerler. Kuyruksuz maymunlar, iletişimlerinin önemli bir boyutunu beden dilleriyle sağlarlar. Hatta bunlardan bazıları, örneğin yüzünü buruşturmak, öpmek ve kucaklaşmak gibi, kuyruksuz maymunlar kadar insanların da evrensel olarak kullandıkları beden dilleridir. Kuyruksuz maymunların iletişiminde beden dilinin önemini fark eden Allen ve Beatrice Gardner, genç şempanzeleri Washoe'ya, işitme engellilerin kullandığı Amerikan İşaret Dilini öğretmeye başladılar. (Bu bölümdeki Özgün Çalışma kutusundaki işaret dilini öğrenen orangutan Chantek'in öyküsünü okuyun). 400 işareti öğrenebilen şempanzeler, her bir işareti, kendi özgün anlamından başka diğer uygun nesne ve hatta nesne resimleri için bile kullanabilir. Sözcük dağarcıkları, fiiller, sıfatlar, "üzgünüm" ve "lütfen" gibi sözcükler içerir; hatta işaretleri bir araya getirerek özgün tümceler oluşturur; işaretlerini kişi, yer ve alet göstereceği zaman uygun şekilde değiştirebilir. Daha da ilginci, Washoe'nin, evlatlık oğlu Loulis'in ellerini yönlendirerek ona da işaret dilini öğretmesi olmuştur. Beş yıl boyunca insanlar özellikle Loulis'in yanında işaret dilini kullanmamaya dikkat ettiler ancak yine de zaman içinde Loulis en az elli işaret öğrendi. Bugün Loulis ve Washoe, işaret

İncil'in ilk kitabında anlatılan yapımı yarım kalan Babil Kulesi dil çeşitliliğinin kökenine dönük eski Batı Asya söylencelerinin simgesidir.

dilini kullanabilen üç şempanzeyle birlikte yaşıyor. Hepsinin de insanlar yanlarında yokken bile kendi aralarında işaret diliyle iletişim kurduğu video kayıtlarıyla kanıtlanmıştır.

Bazı şempanzelere ise başka simgesel araçlarla iletişim kurma yolu öğretilmiştir. Örneğin Sarah, renkli plastik parçaların üstüne yazılmış resimyazılarla (kare ve üçgen gibi şekillerden oluşan yazı) konuşmayı öğrenmiştir. Her bir resimyazı bir isim ya da fiil yerine geçiyordu. Sarah kendi başına yeni tümceler de oluşturabiliyordu. Lana adlı bir başka şempanze ise harfler yerine simgelerin bulunduğu bir klavyesi olan bir bilgisayar aracılığıyla iletişim kurmayı başarmıştı. Bu yöntemde en başarılı olanlardan biri de Kanzi adlı bonobodur. İşaretleri erken yaşta annesinden ve insanlardan öğrenen Kanzi, ilerleyen yıllarda annesinden daha akıcı bir biçimde işaretleri kullanmaya başlamıştır.

Birkaç insansı maymun türüne Amerikan İşaret Dili öğretilmiştir. Bazı şempanzeler 400'den fazla sözcüğü işaretle gösterıneyi öğrenmiştir. Koko ve lowland gorili 1000'i aşkın sözcükle iletişim kurabilmektedir.

Yalnızca şempanzelere değil gorillere ve orangutanlara da işaret dili öğretilmiş ve benzer sonuçlar elde edilmiştir. Sonuç olarak, araştırmacılar bütün kuyruksuz maymunların 2-3 yaşındaki bir çocuk kadar dil becerisi geliştirebileceği konusunda görüş birliğine varma eğilimindedir. Yalnızca kavrama becerileri değil, dil edinme sırası da benzerlik gösterir. Ne, nerede, ne yapılmalı, kim ve nasıl gibi sorular, insan ve kuyruksuz maymunlarda aynı sırayla yanıtlanır. İnsanlar gibi, kuyruksuz maymunlar da zaman ve mekan açısından farklı olayları ayırt edebilirler, bu olguya yer değiştirme denir ve insan dilinin en belirgin özelliklerinden biridir.

yer değiştirme: Zaman ve mekân açısından farklı olayları ve nesneleri ayırt edebilme yeteneği.

Kuyruksuz maymunların işaret dilini kullanma becerileri göz önünde bulundurulduğunda bazı antropolog, psikolog ve dilbilimcilerin insan dilinin sesli olarak değil, el kol işaretleriyle başladığını öne süren eski hipoteze geri döndüğünü görüyoruz. Eski insanların el kol hareketleriyle iletişim kurma becerileri, en az günümüz kuyruksuz maymunlarında olduğu kadar gelişmiş olmalıdır çünkü ortak bir atadan gelmektedirler. Hatta iki ayak üzerinde durmak da atalarımızın ellerini iletişim amaçlı kullanmalarını kolaylaştırmıştır. Elle işaret yapmak, el tercihinin önemli rol oynadığı bir etkinliktir ve sağ ya da sol el tercihine dönük kanıtlar ilk defa *Homo habilis*'in beyni ve yaptıkları aletler incelendiğinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca, işaret dili öğrenen çocuklar arasında el tercihi, alet kullanımından önce işaret dili kullanımında gözlenir. Bundan ötürü, *Homo habilis*'in iletişim kurmak için ellerini kullanmış olmasının alet yapımında el becerisini de geliştirmiş olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Dilin kökeni üzerine çalışan öğrencilerin karşısına çıkan en zor sorunlardan biri sözdizimi konusudur. Sözdizimi, daha karmaşık düşüncelerin anlatılması ve iletilmesi için gerekli bir kavramdır. Bu noktada el kol hareketlerinin doğasına bakmak işe yarayabilir çünkü yalnızca sözcükler değil tümceler de işaretlerle anlatılabilir. Çağdaş işaret dilinde "kavramak" sözcüğünün işaretini yaparken el tamamen açıktır ve dirsek hafifçe kıvrıktır. Sonra kol vücudun diğer tarafına doğru hareket ederken el kapanır ve diğer elin işaret parmağını tutar. Burada anlatılmak istenen "kavramak" sözcüğünün geçişli, yani nesne alan bir fiil olduğudur.[11] İşaret ve anlatmak istediği arasında açık bir ilişki vardır, bunun anlamı da sözdiziminin kökeninin, temsil ettikleri nesneleri ve eylemleri taklit eden işaretlerde olduğudur.

El kol işaretlerinden konuşma diline geçişi inceleyenlerin karşısına bir sorun daha çıkar. Burada akılda tutulması gereken iki şey vardır: (1) işaret dilinde el işaretlerinin yanı sıra genellikle yüz ifadeleri de kullanılır ve (2) işareti yapmak belirli bir motor hareketin sonucunda ortaya çıkıyorsa, konuşma da özellikle ağız ve boğazda yoğunlaşan bir dizi motor hareketlerin sonucunda ortaya çıkar. Başka bir deyişle, işaret ya da konuşma olsun, bütün diller bir beden hareketi olarak çözümlenebilir. İşaret dilini kullanan

[11] Armstrong, D.E., Stokoe, W.C., & Wilcox, S.E. (1994), "Signs of the origin of syntax", *Current Anthropology*, 35, 335.

işitme engelliler üzerinde yapılan çalışmaların gösterdiğine göre, beynin konuşmayla ilgili bölgeleri aynı zamanda işaret yapmayla da ilgilidir. Bu nedenle işaret ve konuşma dili arasında sıkı bir ilişki vardır; konuşma dili, ağız ve boğazın kontrollü hareketlerinin artmasıyla işaret dilinden doğmuş olabilir. Bu senaryo, *Homo* cinsinin ilk temsilcilerinde dil becerisinin altında yatan nörolojik yapıların ortaya çıkması ve ses tellerinin konuşmamızı sağlayacak şekilde değişmesinden önce beynin büyümeye başlamış olmasıyla da tutarlıdır.

Konuşma dilinin, hayatta kalmak için alet kullanmak zorunda olan bir tür için işaret diline göre ne kadar üstün olduğu tartışılamaz. Ellerle konuşmak için o an yapılan her türlü işi bırakmak gerekir, oysa konuşurken böyle bir zorunluluk yoktur. Konuşmanın getirdiği başka yararlar ise karanlıkta, saydam olmayan nesnelerin arkasında ya da dikkati başka bir yöne dağılmış olan konuşmacılarla konuşabilmektir. Konuşma diline ne zaman geçildiği tam olarak bilinmese de yine de anatomisi, çağdaş *Homo sapien* kadar eski olduğu söylenebilir. Ancak Neandertallerin ve eski *H. Sapien*'lerin diğer temsilcilerinin konuşamadığını gösteren bir kanıt yoktur. Belki de konuşma dili ilk olarak *Homo erectus*'la birlikte ortaya çıkmıştır. Soğuk iklimlerde yaşamaya başlamış ilk insan atası olan *H. erectus*, işaret ya da sesli bir dil olmadan, mevsimsel koşullara uygun hareket edebilecek şekilde geleceğe dönük plan yapamazdı. Ateşi kullandıkları için *H. erectus*'ların karanlık çöktüğünde bütün etkinliklerine ara vermek zorunda kalmadığını biliyoruz. Ayrıca *H. erectus*'un ses telleri ve beyni *H. sapien* ve Australopithecus arasında bir geçiş gibiydi. Bu evrimsel değişikliklerin itici gücü belki de işaret dilinden konuşma diline geçmektir.

Eski antropologlar, dilin başlangıç ya da gelişim sürecini gösteren "ilkel bir dil" olduğunu düşünerek bu dilin izlerini aradılar. Bu arayış artık sona ermiştir çünkü antropologlar günümüzde ve yakın geçmişte dünya üzerinde "ilkel" bir dil olmadığını anlamıştır. Bugüne kadar incelenmiş bütün insan dilleri –ki bazılarının konuşmacıları Taş Devri teknolojisinde yaşıyor bile olsa– oldukça gelişmiş, karmaşık ve sonsuz anlam aktarma yeteneğine sahiptir. İşin gerçeği, insanlar çok uzun zamandır konuşmaktadır ve bilinen bütün dillerin o kadar uzun bir tarihi, o kadar incelikli ve karmaşık ayrıntıları vardır ki hiçbiri "ilkel" tanımlamasını hak etmez. Bir dilin ifade ettikleri ve etmedikleri, dilin eskiliğinin değil, konuşmacılarının

yaşam tarzının bir ölçüsüdür. Çünkü bir dili konuşanlar yalnızca gerek duydukları ve istedikleri şeyleri birbirlerine iletirler.

Konuşmadan Yazıya

Antropoloji bir yüzyıl önce akademik bir disiplin olarak geliştiğinde daha çok, hayatta kalmak için kişisel etkileşime ve sözlü iletişime gerek duyan küçük geleneksel topluluklara eğildi. Konuşma ve dinleme ağırlıklı kültürlerde genellikle zengin bir öykü anlatma ve hitabet geleneği vardır. Bu kültürlerde söylevi, eğitimde, çatışma çözümünde, politik karar verme sürecinde, ruhani ve doğa üstü geleneklerde ve yaşamın pek çok boyutunda önemli yer tutar. Sonuç olarak, etkileyici konuşma yapma yeteneğine sahip kişiler toplumda saygın kabul edilir. Hatipler çocukluktan itibaren dinî duaları, yasaları ve diplomatik anlaşmaları ezberleyerek yetiştirilirler. Saatlerce, hatta günlerce sürebilen törenlerde sözlü gelenekleri ezbere okurlar. Çok iyi olan hafızalarını uyak, ritim ve ezgilerle desteklerler. Hatipler genellikle bazı dizeleri ya da bazı yerleri hatırlamalarını sağlamak için çentik atılmış sopalar, düğümlenmiş ipler, deniz kabuklarıyla süslenmiş kurdeleler gibi nesneler kullanır. Örneğin bir Kızılderi kabilesindeki hatipler, konuşmalarını kenevirden yapılma, mavi-beyaz boncuklardan yapılmış desenlerle süslenmiş kemerlerle yaparlar. Bu desenler yalnızca sanatsal olmakla kalmayıp başka uluslarla yapılmış anlaşmalar gibi pek çok önemli anlam da taşır. Bu gibi simgesel desenler dünyanın her yerinde bulunur, hatta en eskisi 30.000 yıl öncesine dayanır. Kemik, boynuz, taş ve benzeri malzemelerden yapılma eski aletlerin üzerilerine işlenmiş desenleri ve boyaları ilk gördüklerinde antropologlar, bunların mevsimsel takvimler, akrabalık ilişkileri, ticaret kayıtları gibi belirli düşünceleri simgeleyen işaretler olduğunu düşündü. Daha sonra bu gibi temel işaretlerden yazılı sistemler doğmuştur, bunlardan biri de alfabedir.

Geçmişten günümüze binlerce dil yalnızca yazılı olarak varolmuş olsa da, çoğu yazı türünde kaydedilmiştir. Arkeologlar yazının insanların ekin ekmeye, hayvan yetiştirmeye, şehirler ve ticari ağlar oluşturmaya başladıkları zaman, bir güç göstergesi olarak ortaya çıktığını söyler. Böylelikle elit tabaka değiş tokuş kayıtlarını, ürün dökümlerini, borçlarını ve mal varlıklarını kaydetmiş ve ne zaman ekin ekmeleri gerektiğini anlamak için takvimler oluşturmuştur. Yazı, üst tabakanın gücünü göstermenin ve ideolo-

jik görüşlerini aşılamanın bir aracı haline gelmiş, zaman içinde nesnelerin basitleştirilmiş resimleri (resim-yazılar) daha simgesel biçimlere dönüşmüştür. Değişik halklar çeşitli grafik biçemleri geliştirmiş olsa da antropologlar **yazı sistemini**, görünür ya da dokunulabilir işaretler kümesinin, dil birimlerini belli bir düzene göre temsil etmek amacıyla kullanılması olarak tanımlar. Çin'in batısında yakın zaman önce keşfedilmiş kaplumbağa kabuklarının üzerine çizilmiş 8.600 yıllık simgeler, bulunan ilk yazı örneğidir. 5000 yıl önce geliştirilmiş ve 3500 yıldır kullanılan Mısır hiyeroglifleri de ilk gelişmiş yazı sistemidir. Dünyadaki en eski yazı sistemlerinden biri de çivi yazısıdır ve günümüz Irak'ının bulunduğu Mezopotamya'da geliştirilmiştir. Bu sistemlerden 1500 yıl kadar sonra dünyanın değişik yerleşim alanlarında başka yazılar geliştirilmiştir. 3500 yıl önce Çince ve 2500 yıl önce Maya hiyeroglifleri bunlara birer örnektir.

Okuma yazma bilmeyen toplumların dillerinin daha basit ya da ilkel olması bir yana, genelde tam tersidir. Örneğin 2. Dünya Savaşı'nda Navajo yerlilerinin dilleri o kadar karmaşık gelmişti ki Pasifik'teki ABD deniz kuvvetleri tarafından şifre olarak kullanıldığında Japonların şifre çözme çabalarına karşın çözülememişti.

Mısır'ın batısında Wadi-el-Hol'daki bir çölde bulunan yazılar, **alfabenin** (bir dili temsil eden seslerin simgeleri) yaklaşık 4000 yıl önce bu bölgede yaşayan Sami dilini konuşan insanlar tarafından icat edildiğini gösterir. Doğal kireçtaşlarının üstüne, Mısır hiyerogliflerinin yanına kazınarak yazılmış Sami yazılarının incelenmesi sonucunda, bu topluluğun kendi dil-

yazı sistemi: Dil birimlerini belli bir düzene göre temsil etmek amacıyla kullanılan, görünür ya da dokunulabilir işaretler kümesi.

alfabe: Bir dilin seslerini temsil eden ve belirli bir düzeni olan simgeler dizisi.

lerindeki seslerin simgesi olarak bazı Mısır hiyeroglifini de kullandığı anlaşılmıştır. Örneğin "öküz" sözcüğüne denk gelen hiyeroglifi alarak Sami dilindeki "öküz" sözcüğünün önüne koymuşlardır. Aynı şekilde "ev" sözcüğü için olan hiyeroglifi de kendi dillerindeki "ev" sözcüğünün ilk harfi olarak belirlemişlerdir. Böylece karakterleri Mısır hiyerogliflerine dayalı ancak eski Sami dilindeki sesleri temsil eden bir yazı sistemi ortaya çıkmıştır. Sonraki 1000 yılda Sina Çölü'nde ve Akdeniz'de yaşamaya başlayan Samiler (Kenanlılar, İbraniler ve Fenikeliler), bu sistemi benimseyerek yazıyı daha doğrusal hale getirdiler.[12]

Bugün kullanılan alfabelerin çoğu Fenikelilerin alfabesinden türemiştir. Yunanlar bu alfabeyi 2800 yıl önce benimsemiş ve karakterleri kendi dillerindeki seslere uyacak biçimde değiştirmişlerdir. Alfabe sözcüğü Yunan yazı sisteminin ilk iki harfi olan alfa ve beta'dan gelir. Güney İtalya'daki Yunan kolonilerinden daha kuzeye, Roma'ya yayılan bu alfabe, daha sonra Latince konuşan Roma İmparatorluğu topraklarını Avrupa'ya, kuzey Afrika'ya ve Batı Asya'ya doğru genişlettiğinde farklı uluslardan bir sürü insan bu alfabeyi kullanmaya başlamıştır. Yunan alfabesinin hafifçe değiştirilmiş bir türü olan Roma alfabesi, 15. yüzyıldan sonra Avrupa ulusları ticari ağlarını genişletip deniz aşırı ülkelerde sömürgeler kurmaya başlayınca daha da yayılmıştır. 15. yüzyıl buluşu olan baskı makinesi herhangi bir insan dilinde yazılmış metinleri kolaylıkla çoğaltmayı olası kılmıştır ve Roma alfabesinin bütün dünyaya yayılmasını hızlandırmıştır.

Kuzey Amerika'da, bazı Kızılderili dillerinin kendine özgü seslerini ayırt etmek için Roma alfabesinin türevleri ortaya çıkmıştır. Yakın bir zaman önce yazı diline geçirilmeye başlanan Kuzey Amerikalı yerlilerin dillerine bir örnek de, 19. yüzyılda geliştirilen ve Kanada'nın batısındaki yerli gruplar arasında hâlâ kullanılmakta olan Cree heceleme sistemidir. Alfabeden esinlenilmiş bir başka sistem ise Cherokee yerlilerinin hece alfabesidir. 1821 yılında Seuoya adlı bir Cherokee tarafından geliştirilen bu alfabe, Oklahoma ve Kuzey Kaliforniya'da yaşayan bazı Cherokeeler tarafından hâlâ kullanılır. Çince gibi başka yazı sistemleri de milyonlarca insan tarafından kullanılıyor olsa da, 20. yüzyılda ortaya çıkan internet gibi Kuzey Amerika buluşları, alfabenin küresel yazı sistemi olarak kullanımını desteklemektedir.

12 Himmelfarb, E.J. (2000), "First Alphabet Founding Egypt, Newsbrief", *Archaeology* 53 (1), January/February.

Mısır'ın batısında yer alan Wadi-el-Hol'daki bir çölde bulunan ve 3800 yıl önce taşa işlendiği düşünülen yazıtlar, alfabenin ilk örneğini temsil eder. Fotoğrafta aynı dönemden, Sina Yarımadası'nın batısında, Kızıl Deniz boyunca, Serabit el-Khadem'deki turkuaz madenlerinde bulunmuş ilkel Sina dilindeki yazıtlar görüyosunuz.

Okur yazarlık Mısır ve Irak'ta ortaya çıkalı yaklaşık 5000 yıl olmuştur. Buna karşın dünyada 860 milyon yetişkin hâlâ okuyup yazamıyor. Bu sorun, göçmen işçiler, mülteciler, etnik azınlıklar, gecekondularda yaşayanlar gibi zaten zorluk içinde yaşayan insanların, yoksulluk içinde yaşamalarına neden oluyor. Örneğin Hindistan'ın 1 milyar nüfusunun üçte biri okuma yazma bilmiyor ve dünya üzerinde 113 milyon çocuk okula kayıtlı değil. Okur yazarlığı bir insan hakkı olarak ilan eden Birleşmiş Milletler 2003-2012 yılları arasındaki dönemi de Okur Yazarlık On Yılı ilan etmiştir. Hedef, okur yazarlığı bütün insanlığa yayabilmektir.

Bölüm Özeti

- Antropologlar dilin nasıl işlediğini anlama gereği duyar çünkü insanlar bir toplumda dil aracılığıyla deneyimlerini, kaygılarını ve inançlarını paylaşarak ve bunları sonraki kuşaklara aktarır. Dil, ses ve işaretleri belirli kurallara göre bir araya getirerek bu dili konuşabilenlerin anlayabileceği sonsuz sayıda anlamlı ifadeler oluşturmamızı sağlar.
- Dilbilim, dilin bütün boyutlarının antropologlar, psikologlar ve diğer uzmanlar tarafından bilimsel açıdan incelenmesidir. Ses bilgisi, konuşma seslerinin ya da sesbirimlerin üretimi, iletimi ve algılanmasını ele alır Sesbilim ise, seslerin bir araya getiriliş biçimini yöneten kuralları açıklamak için, bir dildeki ses kalıplarını inceler. Biçimbilim bir dildeki seslerin anlamlı bileşimlerinin en küçük birimleriyle ilgilenir Sözdizimi de tümcelerin ve sözcüklerin bir araya getiriliş ilkelerini inceler

Dilin yapısı, biçimbirimler ve sözdizimiyle ilgili tüm gözlemlerle birlikte dilbilgisini (gramer) oluşturur.

- Dilbilimin üç ana dalı vardır. Betimsel dilbilim, tarihin belirli bir dönemindeki bir dilin özelliklerini belirler ve açıklamaya çalışır. Tarihsel dilbilimciler aynı dilin eski ve yeni biçimleri arasındaki ilişkiyi sorgularken bu değişimin ardındaki güçleri de dikkate alırlar. Göçler, istilalar ve insanlar arasındaki ilişkiler, bu güçlerden bazılarıdır. Etnik-dilbilimciler dilin toplumla, kültürle ve insan davranışıyla olan bağlarını inceler.
- İnsanlar dilin yanında, primat atalarımızdan almış olduğumuz ve konuşmalarımızda anahtar görevi üstlenen, dilbilimsel biçimlerin yorumlanması için uygun bir çerçeve yaratan beden dilini kullanırlar. Beden hareketleri ve yüz ifadelerimiz iletilerimizi taşır. İnsanların mekânı algılama ve kullanma biçimlerinin incelenmesine de proksemi adı verilir. Yan dil kavramıyla temsil edilen ses tonumuz ise çeşitli ses nitelikleri ve seslendirmeleri içeren dilbilim dışı öğelerdir.
- Dünya dillerinin %70'i tonlamalıdır, yani söylenen sözcüğün müziksel perdesi, o sözcüğün telaffuz ve anlamında önemli yer tutar.
- Bütün diller değişir, diğer dillerden sözcük alırlar, yeni teknoloji ya da toplumsal gerçekler için yeni sözcükler üretirler. Dildeki değişimin en temel nedeni, bir toplumun diğeri üzerinde egemenlik kurmasıdır. 500 yılda dünyadaki 10000 dilden 4000'i yok olmuştur. Bu kayba ve İngilizce'nin yaygınlığına ve egemenliğine tepki olarak dilbilimsel milliyetçilik doğmuştur. İnsanlar kendi dillerindeki yabancı sözcükleri temizleyerek ve yok olmaya yüz tutmuş dilleri tekrar canlandırmaya çalışarak tepkilerini gösterir.
- Edward Sapir ve Benjamin Lee Whorf'un görüşlerini izleyen bazı dilbilimsel antropologlar, dilin insanların düşünce ve davranış yollarını şekillendirdiğini öne sürerler. Bazıları da dilin gerçeği yansıttığını söyler. Dil esnek ve uyarlanabilir olsa da yerleşik kavramlar kendini daha da kalıcı kılar ve o dili konuşanların inançlarını ve toplumsal ilişkilerini yansıtır. Akrabalık kavramları ailenin yapısı, ilişkilerin yakınlığı ve ilişkilere dönük tutum konusunda bize bilgi verir. Cinsiyete özgü dil de bir toplumdaki kadın ve erkeklerin birbiriyle olan ilişkisini yansıtır.
- Toplumsal lehçe, daha büyük bir topluluk içindeki küçük bir grubun konuştuğu, aşağı yukarı birbirine benzeyen dildir. Etnik dilbilim-

ciler lehçe farklılıklarının kültürel farklılıkları yansıtıp yansıtmadığı konusunu tartışırlar. Düzenek değiştirme, duruma göre dilin bir düzeyinden diğerine geçme süreci de etnik-dilbilimcilerin bu soruya yanıt bulmak amacıyla incelediği başka bir konudur.

Dilin kökenine ilişkin bir kurama göre, insanların ataları iki ayak üzerinde durmaya başlayınca elleri serbest kalmış, iletişim kurmak için el ve kollarını kullanmaya başlamıştır. Erken *Homo*'nun taş aletlerinde, el kullanmanın beyinde dilbilimsel yeteneklerle bağlantılı olabilecek değişiklikler yarattığının kanıtlarını görüyoruz. *Homo erectus*'un tropiklerden çıkmasıyla soğuk iklimler için planlar yapması, bilginin iletilmesi için dilbilgisi ve sözdizimi gerektiriyordu. *Homo sapien*'ler ortaya çıktığı zaman, ağzın ve boğazın kontrollü hareketleri konuşma dilinin doğmasını sağlamıştı.

İlkel kültürler olduğu iddia edilenler de dahil olmak üzere incelenmiş bütün diller karmaşıktır, gelişmiştir ve çeşitli deneyimleri dile dökebilme becerisine sahiptir.

Yazma, insanlar ekin ekmeye, hayvan yetiştirmeye, şehirler ve ticari ağlar oluşturmaya başladıkları zaman ortaya çıkmıştır. Böylelikle değiş tokuş kayıtlarını, ürün dökümlerini, borçlarını ve mal varlıklarını kaydetmişler ve ne zaman ekin ekmeleri gerektiğini anlamak için takvimler oluşturmuşlardır. Zaman içinde nesnelerin basitleştirilmiş resimlerinin grafiksel simgeleri (resimyazılar), geleneksel biçimlere dönüşmüştür. Mısır hiyeroglifleri ve çivi yazısı 5000 yıl önce ortaya çıkmış ilk yazı sistemleridir. Çince daha eski bile olabilir. İlk alfabe, 4000 yıl önce Sami dilini konuşanlar tarafından geliştirilmiştir.

Düşünme Soruları

1. Eğer kuyruksuz maymunlar taklit etmenin ötesinde işaret dilini anlamlı bir biçimde kullanabiliyorsa, insan ve kuyruksuz maymunlar arasında nasıl bir ilişkiden söz edilebilir?

2. Son 500 yılda 4000 dil yok olmuştur ve çoğu ardında tek bir iz bile bırakmamıştır. Geriye 6000 dil kalmıştır. Eğer yok oluş bu hızla sürerse ve 2500 yılında geriye yalnızca birkaç dil kalmış olursa bunu bir kayıp mı kazanç mı olarak değerlendiririz?

3. Dilbilimsel görecelik ilkesini kendi dilinize uygulayarak nesnel gerçeklik algılarınızın diliniz tarafından nasıl şekillendiğini ve örneğin,

Hopi dili konuşarak büyümüş olsaydınız gerçeklik algınızın nasıl olabileceğini düşünün.

4. Kendi ailenizde sık kullanılan el kol hareketlerini düşünün. Sözcüklerden daha mı az yoksa daha mı fazla güçlüler?

5. İlk günlerinden beri yazı, politik güçle ilişkilendirilmiştir. Günümüz basın yayın organları ve küreselleşmeyle bu durumu nasıl ilişkilendirebiliriz?

Anahtar Kavramlar

dil	Sinyal
dilbilim	ses bilgisi
sesbilim	ses birimleri
biçimbilim	biçimbirimler
beden dili	kinesik
Proksemi	yan-dil
sesin niteliği	seslendirmeler
sesli niteleyiciler	sesli belirleyiciler
ses ayrımları	tonlamalı dil
tarihsel dilbilim	dil ailesi
dilbilimsel ayrılma	glottokronoloji
çekirdek	sözcük dağarcıkları
karma dil	kırma dil
dilbilimsel milliyetçilik	etnik dilbilim
dilbilimsel görecelik	cinsiyetli konuşma
lehçe	düzenek değiştirme
yazı sistemi	alfabe

Önerilen Okumalar

Duranti, A. (2001), "Linguistic Anthropolgy: History, ideas, and issues", In A.Duranti (ed.), *Linguistic Anthropology: A Reader* (s. 1-38), Oxford, England: Blackwell.

Dilbilimsel antropolojinin gelişimini özetleyen iyi bir yapıt.

Farnell, B. (1995), *Do you see what I mean? Plains Indian Sign Talk and the Embodiment of Action*, Austin: University of Texas Press.

Plains yerlilerinin işaret dili üzerine mükemmel bir kitap.

Gardner, R.A., Gardner, B.T. & Van Cantford, T.E. (Eds.), (1989), *Teaching Sign Language to Chimpanzees*, Albany: State University of New York Press.

Anlaşılması kolay, teknik kavramlardan arı bir dil kullanılan kitapta, yazarlar yöntemlerini ve vardıkları sonuçları anlatıyor. Psikologlar ve antropologlar, kuyruksuz maymunların dili konusunun araştırılmasında bu kitabın bir kilometre taşı olduğunu söylüyor. İnsan davranışının evrimiyle ilgilenen herkesin bu kitabı okuması gerekir.

Hall, E.T. (1959), *The Silent Language*, Garden City, NY:Anchor Press/Doubleday

Genel okur için yazılan kitap, kültürlerarası iletişim konusunda temel bir belgedir. Bu klasik yapıt kültür ve iletişimi derinlemesine ele alır, proksemi konusuna eğilir; zaman ve kamusal mekânlar kavramlarını kültürlerarası boyutta inceler.

Key, M.R. (1975), *Paralanguage and Kinesics: Nonverbal Communication*, Metuchen, NJ: Scarecrow Press.

Yan dil ve beden dilinin öğelerinin derinlemesine tartışıldığı bir kitap.

Morse, D. Et al (1979), *Gestures: Their Origins and Distribution*, New York: Stein & Day.

Çeşitli bende dili öğelerini inceleyen, bol örnekli ve ilginç bir kitap. Beden hareketlerinin çeşitli türlerini ve kullanıldığı toplumları inceleyen kitap, her birinin dünyanın değişik toplumlarında taşıdığı değişik anlamlara da değiniyor.

Ruhlen, M. (1994), *The Origin of Language: Tracing the Evolution of the Mother tongue*, New York: Wiley.

İçeriği bilimsel olan ancak dili herkese hitap eden bu yapıt, antropoloji öğrencilerine karşılaştırmalı dilbilim konusunda giriş düzeyde bilgi veriyor. Evrimsel temasıyla atalarımızın yaşadığı dilbilimsel sorunları ele alıyor.

Yip, M. (2002), *Tone*, Cambridge, England: Cambridge University Press.

Ses tonu ve tonlamalı ses bilime giriş. Kapsamlı içeriği Afrika, Amerika ve Asya'daki ana tonlama sistemlerini inceliyor.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Toplumsal Kimlik, Kişilik ve Cinsiyet

Her toplum çocuklarını insanlaştırmak, onları toplumun sağlıklı ve üretken birer üyesi haline getirecek değerleri ve toplumsal düzenekleri öğretmek gibi zor bir görevle karşı karşıyadır. Bu görev, toplumun biyolojik ve kültürel sürekliliğini sağlamak açısından çok önemlidir. Etnografik araştırmalar, toplumların bu hedef doğrultusunda çocuklarını yetiştirirken değişik yaklaşımlar benimsediğini göstermiştir. Bu farklı çocuk yetiştirme yöntemleri ve çocuklar üzerindeki etkileri uzun zamandır antropologların ilgisini çekmektedir.

1 Kültürlenme Nedir?

Kültürlenme bir kültürün bir kuşaktan diğerine aktarılması ve bu sayede toplumun birer üyesi haline gelmesi sürecidir. Kültürlenme, doğumdan kısa bir süre sonra, kişinin kendi bilincine varmasıyla (kişinin zaman ve mekânda bir nesne olarak kendini algılama ve kendi eylemlerini yargılama yetisi) başlar. Kendi bilincine varmanın işlevsellik kazanması için bireyin davranış çevresi oluşturulmalıdır. İnsanın kendini çevreleyen nesneleri algılama ve onlara alışma biçimi, içinde yetiştiği kültürce şekillenir. Nesnelere alışmanın yanı sıra davranışsal çevre, mekâna, zamana ve kurallara yönelim gibi öğeler de içerir.

2 Kültürlenme Kişiliği Nasıl Etkiler?

Çalışmalar, her bireyin yaşama kalıtım yoluyla geniş bir gizilgüç ve çeşitli sınırlamalarla başlamasına rağmen, kültürlenme ve kişilik gelişimi arasında bir tür yapısal bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bazı kültürlerde, bazı çocuk yetiştirme alışkanlıkları, daha bağımsız ve kendine güvenen kişilikler ortaya çıkartırken, diğerleri uysal ve itaatkar kişiliklerin gelişimine yol açabilir.

3 Farklı Kişilikler Farklı Kültürlerin Özelliği midir?

Kültürler, belirli kişilik özellikleri iyi ya da kötü olarak tanımlayabilir ve bu özellikleri teşvik etmek ya da önlemek için değişik yöntemler kullanır. Ancak, kültürleri belirli kişiliklerle özdeşleştirmek zordur. Bu noktada, örnek kişilik kavramı bizlere yardımcı olur. Örnek kişilik kavramına göre her toplumda değişik insan kişilikleri vardır ancak bazı kişilikler diğerlerine göre "tipik"tir. Belirli bir kültürün örnek kişiliğine uyanlar normal kabul edilir. Örnek kişilikler kültüre göre değiştiğinden ve kültürlerin normalden farklılaşmayı kabul etme dereceleri farklı olduğundan anormal kişilik göreceli bir kavramdır.

1690'da John Locke, "İnsan Zihni Üzerine Bir Deneme" (An Essay Concerning Human Understanding) isimli kitabında boş levha (tabula rasa) fikrini dile getirdi. Bu kavram yeni doğan bir insanın boş bir levha gibi olduğunu ve bu levhanın insanın deneyimleriyle doldurulacağını öne sürüyordu. Bunun anlamı, kişilik gelişimi gizilgücü açısından tüm bireylerin doğuştan biyolojik olarak özdeş olduğu; yetişkin kişiliklerin doğum sonrası yaşadıkları ve kültürden kültüre değişen deneyimlerinin bir ürünü olduğu düşüncesidir. Locke'nin görüşleri, eğitimin çocuğun karakter oluşumu üzerindeki belirleyici etkisine dönük umut aşılamış olsa da önemli bir noktayı göz ardı ediyordu. Bugün artık her insanın yetişkin kişiliğini belirleyecek biricik kalıtımsal eğilimleriyle doğduğunu biliyoruz. Bununla birlikte bu genetik kalıtımın beraberinde geniş bir gizilgüç ve kısıtlamalar getirdiğini, özellikle ilk yıllarımızda yaşadığımız deneyimlerin, bireylerin kişiliklerini şekillendirmede büyük bir önem taşıdığını biliyoruz. Farklı kültürler çocuklarını yetiştirme ve eğitmede farklı yollar izler. Bu uygulamalar ve kişiliklere etkileri antropolojik araştırmanın önemli konularını oluşturur. Bu konudaki araştırmalar psikolojik antropoloji adlı uzmanlık alanının doğmasını sağlamıştır ve bu bölüm de bu konuya ayrılmıştır.

Kişi ve Davranışsal Çevresi

Doğduğu andan itibaren kişi bir insan olarak hayatta kalabilmek için çeşitli zorluklarla karşılaşır. Yeni doğan bebekler kendi biyolojik gereksinimlerini karşılayamaz. Çocukların doğal yaşamda kendi başlarına büyümeleri ya da hayvanlar tarafından büyütülmeleri gibi öykülere yalnızca efsanelerde ya da masallarda rastlayabiliriz. Örneğin Romalı İtalyanlar, mitolojik Romus ve Romulus kardeşlerin dişi bir kurt tarafından emzirildiğine ve daha sonra bu kardeşlerin Roma'yı kurduğuna inanır. Yine milyonlarca insan, Tarzan ve maymunlarla ilgili öyküyü ilgiyle ve heyecanla izlemiştir. Genç yaşlı herkes; gazetelerin ormanda bulunmuş, hayvanlarla birlikte yaşayan "yabani" çocuklarla ilgili abartılı haberlerini merakla okur.

Bu gibi hayalleri bir yana bırakırsak, insan çocukları, kültür olmadan yaşamlarını sürdürecek biyolojik donanıma sahip değildir. Bu durum insan iletişiminden yoksun bırakılmış yabani çocukların gerçek yaşam öykülerinde kanıtlanmıştır. Örneğin 1920'de Hindistan'da bir kurt ininde bulunmuş Kamala adlı bir kız çocuğu dört ayak üzerinde yürüyordu ve kendi

kendine beslenemiyordu. 1800'lerde Paris'in dışındaki ormanlık bölgede bir erkek çocuk bulunduğunda herkes onun iyileştirilemez bir akıl hastası olduğunu düşündü. Çünkü insanlardaki biyolojik güç, bir kültür gerektirir ve ortaya çıkması için eğitilmesi şarttır.

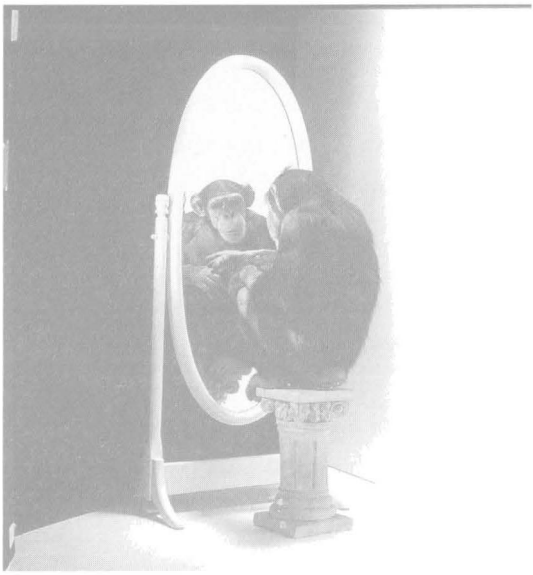
Kültür biyolojik kalıtım yoluyla değil, toplumsal olarak yapılandırılarak edinildiği için tüm toplumlar kültürlerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamak zorundadır. Bireyleri toplumun kabul edilmiş üyeleri haline getiren bu aktarım süreci, kültürlendirme olarak bilinir (2. Bölümde söz etmiştik). İnsan grupları belirli kültürel kurallara göre yaşadığı için çocuk da yaşamını sürdürmek için kendi toplumunun kurallarını öğrenecektir. Öğrenmenin çoğu, çocuğun düşünmeyi, konuşmayı ve ister Japon, Norveçli isterse Lakotalı olsun, içinde büyüdüğü etnik grubun ya da ulusun yetişkinleri gibi davranmayı öğreneceği yetişme çağlarında gerçekleşir.

ABD'de gerekli yaşam standartlarını tutturmak için iki maaş gerektiği için çok sayıda çocuk yanlarında bir yetişkin olmadan evde kendi başlarının çaresine bakmaktadır.

Tüm toplumlarda kültürlenmenin ilk aracı kişinin içinde doğduğu hane halkının üyeleridir. Hane halkının en önemli üyesi, yeni doğanın annesidir (aslında kültürlenme annenin hamileliğinde başlar; hamile anne yemek yerken, içerken, nefes alırken bile kültürlenme iş başındadır). Ancak ev halkının diğer üyeleri de kültürlenme sürecine katılır. Bu diğer üyelerin kim olduğu, toplumun nasıl yapılandığına bağlıdır. ABD'de hane halkı, annenin yanı sıra, baba ya da üvey baba ve çocuğun kardeşlerini içine alır. Diğer toplumlarda baba ilk yıllarda çocukla çok az temas içinde olabilir. Hatta erkeğin çocuğun annesiyle birlikte yaşamadığı toplumlar vardır. Bu tip toplumlarda, çocuğun annesinin erkek kardeşleri, erkek ve kız yeğenleri üzerinde büyük sorumluluk sahibidir. Pek çok toplumda büyük anne ve büyük baba, babanın diğer karıları ya da babanın erkek kardeşleri ya da annenin kız kardeşleri, hatta bunların çocukları, çocuğun kültürlenme sürecinde anahtar rolü oynayabilirler. Ev halkı konusunu 9. Bölümde ayrıntılı olarak ele alacağız.

Genç insan olgunlaşırken ev halkının dışındaki bireyler de bu sürece dahil olur. Bunlar bireyin diğer akrabaları ve akranlarıdır. Akranlar oyun gruplarında ve çocukların diğer çocuklara öğretmenlik yaptığı ilişkilerde bir araya gelir. Bazı toplumlarda, (bu arada ABD toplumu da buna güzel bir örnektir) belirli meslek sahipleri, çocuklara resmî bir eğitim vererek kültürlenme sürecinin bir parçası olurlar. Ancak çoğu toplumda çocukların, kendi hızlarında, gözlem ve katılım yoluyla öğrenmelerine izin verilir.

Kendilik bilinci insanlara özgü değildir. Şempanze aynada gördüğünün bir başka şempanze değil, kendisi olduğunu bilir.

Kendilik

Kültürlenme, **kendilik bilincinin** (kendini birey olarak tanımlama, kendi üzerine düşünme, kendine tepki verme ve kendini değerlendirme yetisi) oluşumuyla başlar. Bu yetenek insan toplumlarının varlığı için gerekli olduğu halde, insanlar buna doğuştan sahip değillerdir. İnsanın kendini bir başkasına karşı sorumlu hissetmesine, diğerlerine karşı tavrını belirlemesine ve çeşitli rolleri kendi üzerinde birleştirmesine olanak veren şey, işte bu sözünü ettiğimiz kendilik bilincidir. Kendilik bilincinin en önemli yönü, kişiye olumlu değerler yüklemesidir. Bu değerler olmadan, bireyleri kendi çıkarlarına uygun hareket etmeye güdülemek hiç kolay olmazdı. Bunun için kişinin kendiyle özdeşleşmesi yeterli değildir.

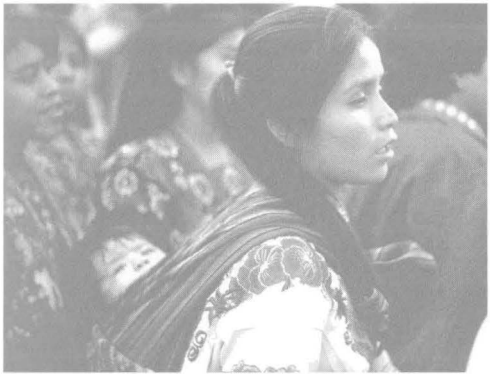
Kendilik bilinci birden bire oluşan bir şey değildir. Örneğin çağdaş sanayileşmiş toplumlarda kendilik olgusu iki yaşına kadar görülmez. Bu gibi top-

kendilik bilinci: Kişinin kendini birey olarak tanımlama, kendi üzerine düşünme ve kendini değerlendirme yetisi.

lumlarda büyüyen çocuklarda kendilik bilinci gelişimi diğer toplumlardan daha geç gerçekleşebilir. Kendilik bilinci, bebeğin sinir sisteminin gelişmesiyle bağlantılıdır ve gelişmiş endüstriye sahip ülkelerdeki çocuklarda, küçük ölçekli çiftçi ya da avcı-toplayıcı topluluklardaki çocuklara göre daha geç gelişir. Bu gelişimde, çocuğun insanlarla teması ve onlar tarafından uyarılma oranının önem taşıdığı bilinmesine karşın, bu gecikmenin nedenleri henüz çok belli değildir. Örneğin ABD'de bebekler genelde anne babalarıyla birlikte uyumaz, kendi odalarında uyurlar. Ayrı bir odada yatmak; bireylerin, toplumsal bir bütünün parçası değil de kendi kendilerinin sahibi olmaları yolunda atılan bir adımdır. Sonuç olarak bu bebekler, birlikte yatmanın getireceği dokunma, koku, sıcaklık gibi uyarılma kaynaklarından yoksun büyürler.

Geleneksel toplumlarda bebekler anne babalarıyla ya da yalnızca anneleriyle birlikte uyur. Avrupa ve Kuzey Amerika'dan farklı olarak çoğunlukla kucakta taşınırlar. Anne, bebeğin ağlamasına anında karşılık verir ve hemen onu emzirir. Geleneksel Afrika'nın güneyindeki Kalahari Çölü'nde yaşayan Ju/'huansi topluluğunda bebekler saatte dört kez, her defasında 1-2 dakikalık emzirilirler. 15 haftalık bir Ju/'huansi bebeği, zamanının yüzde 70'ini annesiyle beraber geçirirken Kuzey Amerika'da evde büyüyen 15 haftalık bir bebek, zamanın yaklaşık yüzde 20'sini annesiyle geçirir. Bunun ötesinde çocuğun temasları genelde annesiyle sınırlı değildir, her yaştan yetişkin ve çocukla ilişki içindedirler. Günümüz gelişmiş ülkeleri de günlük bakım merkezlerinde bu koşulları sağlamaya çalışır. Ancak burada önemli nokta, bu merkezlerin küçük çocukların bilişsel ve sosyal gelişimine olumlu etkisinin olması için, çalışan kişilerin değiştirilmemesi ve tercihen çocuğun yaşadığı bölgeden bir insan olması gerekliliğidir. Ne yazık ki çoğu zaman bu koşullar sağlanamaz, bakıcılara verilen düşük ücretler, işçi giriş çıkışının yüksek olmasına neden olur.

Geleneksel toplumlardaki çocukların Kuzey Amerika ve diğer gelişmiş ülke çocuklarından daha fazla uyarılmayla karşı karşıya olduğu açıktır. Bu önemli bir olgudur çünkü yakın zamanlı araştırmalar, uyarılmanın beyin sinirlerinin gelişimi için önemli olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle emzirme konusunda yapılan çalışmalar, bebeğin ne kadar uzun süre emzirilirse, bilişsel testlerde o kadar başarılı olduğunu, dikkat eksikliği rahatsızlığına yakalanma tehlikesinin azaldığını kanıtlıyor. Emzirilmiş bebeklerde alerji, kulak rahatsızlığı, ishal ve ani bebek ölümü gibi

Görsel Karşıtlık: Dünya üzerindeki geleneksel toplumlarda bebekler asla yalnız bırakılmazlar ve çevreden sürekli bir uyarım alırlar. Bu uyarım, bebeğin gelişimi açısından önemli bir öğedir. ABD'de ise çoğu bebek, zamanının çoğunu insan etkileşiminden uzak geçirir.

istenmeyen durumlar da daha az gözlenmiştir. Ne yazık ki çalışma koşullarından ötürü gelişmiş toplumlarda bebek emzirme, istendiği kadar uzun süreli olamamaktadır.[1]

Kendilik bilincinin gelişmesinde; *algılama* (kişinin varlığının bilincine varmak), *kavramadan* (kişiyi tanımlayan birbiriyle bağlantılı ihtiyaçlar, tutumlar, ilgiler ve çıkarlar) önce gelir. Kavrama, kişinin kendini kültürel olarak tanımlamasıyla doğrudan ilgilidir. Bu tanımlamada dil yaşamsal bir rol oynar. Bundan dolayı tüm kültürlerde bireyler, kişilik ya da iyelik zamirlerini erken yaşta kullanmaya başlarlar.

Kişisel Adlandırma Yoluyla Toplumsal Kimlik

Kişisel adlar bütün kültürlerde kendilik tanımlamasının önemli araçlarıdır. Bir toplumsal grubun çocuğun doğumunu kabul etmesi ve toplumsal kimliğini oluşturması, adlandırmayla gerçekleşir. Adı olmayan bireyin kimliği ve kendiliği yoktur. Bu nedenle pek çok kültür, ad seçimini özel bir değer verir ve çocuğa ad verilmesini bir törenle yerine getirir. Örneğin Bolivya dağlık bölgesindeki Laymi köyünde yaşayan Aymara yerlileri, bir ad verene kadar bebeği, gerçek bir insan olarak kabul etmez. Bebeğe Aymara

adlandırma töreni: Bir çocuğa adının verildiği özel bir olay ya da tören

[1] Dettwyler, K.A. (1997 Kasım), "When to wean", Natural History, 49.
Stuart-MacAdam, P & Dettwyler, K.A. (Eds.), (1995), *Breastfeeding: Biocultural Perspectives*, New York: Adline de Gruyter.

dilini konuşana, yani yaklaşık 2 yaşına gelene kadar ad verilmez. Ancak çocuk bir insan gibi konuşma yeteneğini gösterince kendine uygun bir adla çağırılmayı hak eder. Yapılan tören, "doğal" durumdan "kültürel" duruma geçişi ve Laymi topluluğuna tam olarak kabul edilişi vurgular.

Ad verme konusunda sayısız yaklaşım vardır. İzlandalılar, babalarının ilk adını çocuklarına soyadı olarak verirler. Erkek çocuk bu ada *sen*, kız çocuk da *dottir* son ekini ekler. Baba adı Sven Olafsen olan kız ve erkek kardeşlerin soyadı, Svensen ve Svendottir olacaktır. Nijeryalı bazı etnik gruplarda anne baba ve bazı akrabalar, doğan çocuğa üç ve daha fazla ad verir. İlk ad ailenin maddi durumunu, ikinci ad ailenin çocuktan beklentisini, üçüncü de çocuğun ait olduğu soy ya da klanı, efsanevi bir kahraman ya da bir tanrıyı, hatta ailenin kutsal saydığı bir nesneyi yansıtır. Çocuk olgunlaşınca bu adların ikisini kullanmaya devam eder ve adlarını kendi babasının ya da bir atasının adıyla birlikte kullanır.

Iroquois yerlileri arasında çocuğa ad verme hakkı, klan annesinin, yani bir arada yaşayan ailelerin en saygıdeğer ve yaşlı kadın üyesinindir. Bu yerliler için ad verme o kadar önemlidir ki bu geleneği anayasalarında bile belirtmişlerdir.

> Kırk sekiz (şu anda elli) adet (soylu) Royaneh ailesinin kadınları, Yetkili Adlar varisi olacaktır. Beş Ulusun bir çocuğuna Kış Festivali ya da Olgun Mısır Festivali'nde Uygun Görülmüş Adlar'dan biri verilirken, çocuğun kardeş çocuklarından biri, konuşmacı olarak atanacaktır. Bu kişi daha sonra, diğer kardeş çocuklarına çocuğun annesinin, babasının ve klan annesinin adını ilan edecektir. Konuşmacı, çocuğun adını iki kere söyledikten sonra, çocuğun amcası/dayısı onu kollarına alıp odada bir aşağı bir yukarı yürürken şu şarkı sözlerini mırıldanacaktır: "Başım dik, ben konfederasyonun bir üyesiyim." Bu şarkı söylenirken diğer kardeş çocukları da "Hyenh, Hyenh, Hyenh" şeklinde, şarkı bitene kadar ona eşlik edeceklerdir.[2]

Çoğu kültürde, kişilere doğduktan hemen sonra ad verilir ama ilerleyen yıllarda yeni adlar da edinilebilir. Örneğin Hopi çocuğu, annesinin klanında doğmuştur. Hayatının ilk 19 gününü odanın içinde, battaniyelere sarılı olarak geçiren bebeğe yaşlı kadınlar bakar. Bebeğin yanına iki tane düzgün mısır koçanı konur. 20. günde babanın kız kardeşi, bir gündoğumu töreninde bebeğe adını verir. 6 yaşına gelince çocuk, dinî bir törenle bir ad

[2] Iroquois Anayasası www.law.ou.edu/hist/ iroquois.html adresinde görülebilir.

daha alır. Yetişkinliğe erişince kişiye bir ad daha verilir ve bu adı hayatının sonuna kadar kullanır. Bir Hopi'li son adını ölümde alır ve bu ad verildikten sonra bir daha asla kullanılmaz.

Son olarak, Kanada'nın kutba yakın bölgesinde yaşayan Netsilik Inuitleri arasında doğum yaparken zorlanan kadınlar, hayranlık duyulan ölmüş kişilerin adlarını tekrarlarlar. O sırada söylenen adın, bebeğin bedenine gireceği ve doğumu kolaylaştıracağı düşünülür. Daha sonra çocuk, bu adı ölene dek taşır. Inuit anne babaları, ölen akrabalarının adlarını da çocuklarına vererek bebeğin ruhuyla akrabanın ruhunun özdeşleşeceğini ve bebeğin karakterini şekillendireceğini düşünürler.[3]

Her toplumda var olan kültürel kurallar içinde, adlandırmayla ilgili olanlar kendine özgüdür çünkü kişiyi bireyselleştirirken onun, grubun bir parçası olduğunu belirtir, hatta kişiyi ruhlar dünyasına bağlarlar. Kısacası, ad verme geleneği, kişinin kültürün kabul edilen bir üyesi olarak yaşamını sürdürmesinde önemli bir yer tutar.

Davranışsal Çevre

Kendilik bilincinin oluşması ve işlevsellik kazanması için, kendiliğin eyleme geçebileceği psikolojik alanı yapılandıracak temel yönelimler gerekir. Bunlar; nesnelere yönelim, mekâna yönelim, zamana yönelim ve kurallara yönelim olarak sınıflandırılabilir.

Her birey, kendinin dışında var olan nesneler dünyasını öğrenmelidir. Her kültür, belirli çevresel özellikleri ön plana çıkartırken bazılarını göz ardı eder ya da hepsini genel olarak gruplandırır. Bununla birlikte kültür, algılanan çevreyi de açıklar. Bireye içinde eylemlerini gerçekleştirebileceği, düzenli bir çevre sağlaması açısından bu, oldukça önemlidir. Bunun arkasında, belirsizlikleri ortadan kaldırmak gibi psikolojik bir dürtü yatar ve bu gereksinim, insanın yaşadığı evrendeki dengeli ve bütüncül bir bakış açısına olan ortak gereksinimin bir parçasıdır. İnsanlar, belirsizlik ve anlaşılmazlıkla karşılaştıklarında, durumu belirli kılmaya ve bir yön vermeye çalışırlar, bunu da kültürlerinin uygun gördüğü şekilde gerçekleştirirler. Bundan dolayı evrenle ilgili açıklamaların kesinlikle nesnel olmadığı ve kültür tarafından anlamlandırıldığı gerçeği bizi şaşırtmamalıdır. Aslında fiziksel ortamdaki her şey, insanların algılarına ve deneyimlerine göre değişir; çünkü çevre, kültürel

[3] Balıkcı, A. (1970), *The Netsilik Eskimo*, Garden City, NY: Natural History Press.

olarak örgütlenmiştir ve dil aracılığıyla, simgesel olarak başkalarına aktarılır. Başka bir deyişle, dünyamızı kültürel merceklerle algılarız.

Davranışsal ortamlardan biri de mekânsal yönelim ya da bir nesneden ya da yerden diğerine gidebilme yeteneğidir. Tüm toplumlarda mekânların isimleri ve önemli özellikleri, mekânsal yönelim için yapılan önemli birer göndermedir. Geleneksel olarak coğrafi yer isimleri, arazinin belirgin özelliklerine bir gönderme yapar. Örneğin Çin liman kenti Şanghay'ın sözcük anlamı, "denizden yukarıda"'dır. İngiliz kıyı kenti Plymouth, Plym nehrinin ağzında kurulmuştur ve Batı Afrika'daki Mali'de bulunan Bamako kentinin sözcük anlamı, "timsah nehri"dir.

Görsel Karşıtlık: Afrika'nın kalbindeki Ituri ormanı, burada yaşayan insanlar tarafından iki farklı biçimde görülür. Mbuti topluluğu ona sevgiyle yaklaşır, ormanı koruyucu bir anne baba gibi görür çünkü orman, istedikleri her şeyi onlara verir: yiyecek, koruma ve güvence. Köyde yaşayan çiftçiler ise ormana karşı korku, düşmanlık ve güvensizlik karışımı duygular besler, ormanla başa çıkabilmek için onunla sürekli kavga etmek zorunda gibidirler.

Zamana yönelme, insanlara zaman içinde hangi noktada bulunduklarını söyler ve davranışsal çevrenin bir parçasıdır. Geçmiş eylemleri günümüzdeki ve gelecekteki eylemlerle ilişkilendirmek, kendiliğin devamlılığını sağlar. Takvimlerin işlevi de budur ve İngilizcesi "calender" olan Latin kökenli sözcük *kalendae*'nın anlamı, yeni ayın ilk gününde halka yapılan duyurudur. Bu gibi şemalar, insanlara yıllık döngünün neresinde olduğunu bildikleri duygusunu verir. Nesnelerden oluşan çevrenin algılanması kültüre bağlı olduğu gibi, mekânın ve zamanın algılanması da kültüreldir.

Davranışsal çevrenin son yönü, kurallara yönelimdir. Kökenleri tamamen kültürel olan ahlaki değerler, fikirler ve ilkeler; ağaçlar, nehirler ve dağlar kadar bireyin davranışsal çevresinin parçalarıdır. Kişi onlar olmak-

sızın kendisinin ve diğerlerinin eylemleri hakkında bir yargıya varamaz. Kurallar olmadan kendilik bilincinin kendini değerlendirme boyutu işlev kazanamaz. Kurala yönelim bir toplumda, kadın ve erkeklerin davranışlarının kabul edilebilirlik sınırlarını belirler. Bu davranışlar biyolojiyle iç içedir ancak kültür tarafından değiştirilir; bu nedenle kültüre göre değişiklik göstermesi bizi şaşırtmamalıdır. Aşağıda Rhonda Kay Williams'ın Pennsylvania'daki Mawr Kolejinde bir felsefe öğrencisiyken yazdığı bir yazıyı *Özgün Çalışma* başlığı altında okuyabilirsiniz.

Özgün Çalışma

Kutsanmış Lanet

Bir süre önce bir sabah bir çocuk doğdu. Ancak bu doğum için geleneksel kutlama yapılmadı çünkü yolunda olmayan bir şeyler vardı; çok ciddi bir sorundu bu. Bu çocuk çift cinsiyetli doğmuştu, ara-cinstendi. Doğduğu günden başlayarak hayatının her alanında karşısına büyük zorluklar çıkacaktı bu çocuğun. Olağan koşullarda üzerinde fazla düşünmeye gerek bile kalmayan sorular, şimdi olağan dışı bir şekilde zordu; basit sorulara yanıt vermek o kadar basit değildi: "Bebek kız mı erkek mi?", "Adını ne koyalım?" "Nasıl büyütelim?" "Bunun suçu kimde?"

Burada anlatılan çocuk benim. Cherokee'li bir kadının torununun torunu olduğum için, Kızılderililerin ara-cinsiyetli doğanlara gösterdiği olumlu tavırları biliyorum. Bu yapıcı tavır, Avrupalı-Amerikalıların tavrından oldukça farklıdır. Ancak annem, babam ve erkek kardeşlerim, olumsuz Hıristiyan Avrupalı-Amerikalı görüşüne takılıp kalmıştı. Bunun sonucunda erken yaştan itibaren insanlar benimle ilgili iki farklı ve çelişkili görüş sundu. Bu da ne olduğum ve neden böyle doğduğumdu. Ara-cinsiyetliliğim, kendi ruh dünyam ve toplumdaki yerimle ilgili pek çok karmaşa yaşamama neden oldu.

Küçük bir çocukken bir insan olarak değerimle ilgili farklı mesajlar aldığımı hatırlıyorum. Büyükannem Kızılderili görüşüne uygun öyküler anlatırdı bana. Doğduğumda özel bir insan olduğumu anladığını, bu özelliğin bana Tanrı, yani Büyük Ruh tarafından verildiğini; kızların asla sahip olamayacağı bir güce, erkeklerin asla bilemeyeceği bir yumuşaklığa sahip olacağımı; yalnızca bir erkek olamayacak kadar güzel, yalnız-

ca bir kadın olamayacak kadar da güçlü olduğumu anlatırdı bana. Bu özel armağandan dolayı mutluluk duyuyor ve Büyük Ruh'un benim için yapacağı önemli şeyler olduğunu söylüyordu. O bana bunları anlatırken beş yaşında olmama rağmen ne kadar mutlu olduğumu çok net hatırlayabiliyorum. Büyük Ruh'un bana verdiği bu belirli amacı öğrenmek ve yerine getirmek için çok çalışmalıydım.

Annem ve babam ise ara-cinsiyetliliğim konusunda o kadar rahatsızdılar ki bu konuda asla açıkça konuşmazlardı. "Şeytanın işi" derlerdi durumuma. Onlara göre özel bir armağan falan verilmiş değildim, "lanetlenmiş" ve Tanrı tarafından "Şeytana teslim edilmiştim" Babam beni küçük görüyor, annem ise küçük görmekle kayıtsız kalmak arasında bir yerde duruyordu. Beni bir kiliseden diğerine götürüyor ve içimdeki "karışık cinsiyet cinini" çıkartmaya çalışıyorlardı. Bu seanslardan birinde, cini dışarı öksürmem için bana bir peçete bile verilmişti!

İçimden cin falan çıkmadı. Ben büyümeye devam ediyor; içinde bulunduğum durumun, Tanrı'nın benden nefret etmesinden kaynaklandığına inanıyor; ara-cinsiyetliliğimin, yaptıklarımın bir cezası olduğunu düşünüyordum.

Büyükannemin evinde kaldığım sürece korkularım azalıyordu çünkü o bana sık sık özel bir insan olduğumu hatırlatıyordu. Anne babamın bana kötü davranmasından rahatsız olduğu için, kendisiyle yaşamam için onlara yalvarıyordu. Ancak annem ve babam buna asla yanaşmıyordu. Yine de çocukluğumun önemli bir kısmını büyükannemle geçirmeme izin verdiler. Eğer böyle bir olanağım olmasaydı yaşamın ilerleyen yıllarında karşılaşacağım korkunç deneyimleri atlatmam mümkün olmayabilirdi.

Kutsanmış Armağan: Kızılderili Görüşü

Kızılderili toplumlarının çoğunda erkek ve kadın sınıflarından birine girmeyen bireyler olduğu bilinmektedir. Farklı uluslar, bu gibi insanlar için değişik isimler kullanır ama en bilineni Fransız kökenli *berdache* terimidir ve erkek, edilgen eşcinseller için kullanılır. Bugün kullanılan kavram iki-ruhludur. Bu bireylerin bazıları fiziksel olarak ara-cinsiyetli doğar. Diğerleri anatomik olarak normal erkekler olsa da kadınlara özgü karakter ve davranışlar sergilerler. Yerlilerin bu gibi insan-

lara davranış biçimleri, bizlere Kızılderili inanç sistemlerine ilişkin ilginç görüşler kazandırır.

Ruh

Kızılderililerin inancına göre her şeyin bir ruhu vardır: "Bütün nesnelerin –bitkiler, kayalar, su, hava, ay, hayvanlar, yeryüzünün kendisi– ruhu vardır. Bir şeyin ruhu (insanlar da dahil) diğer ruhtan üstün değildir... Dinin işlevi, var olanı ayıplamak ya da değiştirmek değil, dünyanın gerçeklerini kabul etmek ve yaşama katkılarını takdir etmektir. Var olan her şeyin bir amacı vardır."

Bu görüş, Kızılderili düşünce ve eyleminin çekirdeğidir. Her şeyin bir ruhu olduğu ve hiçbir ruh diğerinden üstün olmadığı için, "yüksek", "alçak", "üstün", "aşağı", "baskın" gibi tanımlamalar da yoktur. Bu gibi tanımlamalar, yanlış düşünce biçimlerinden kaynaklanır. Bundan dolayı, ara-cinsiyetli bir çocuk, geleneksel Kızılderili topluluklarının çoğunda "hilkat garibesi" olarak görülmez. Ara-cinsiyetlilik (kadındaki erkeksilik ya da erkekteki kadınsılık da dahil olmak üzere, çocuğun içindeki ruhun dışa yansıması olarak kabul edilir. Bu yüzden ara-cinsiyetli çocuk, hem kız hem de erkek çocuk gibi görülür; ilerde çocuğun cinsiyetini belirleyecek olan şey, çocuğun ruhudur. Lakota'ya göre, Lame Deer, yani "Büyük Ruh onları *winktes* (iki ruhlu) olarak yaratmıştır ve onları olduğu gibi kabul etmeliyiz." Bu bakış açısına göre çocuk, cinsiyetini kendisi belirleyemez. Seçeneğin olmadığı yerde çocuğun sorumluluğu da olamaz. *Winkte* ruhu verilen çocuğun, böyle olmama seçeneği yoktur.

"Omaha'lı erkek çocuk; hayalinde dişi bir ruh olan Ay'ı, bir elinde ok ve yay, diğer elinde kadın çantası sapı ile gördüğünde, eğer yeteri kadar hızlı ve dikkatli davranamazsa ok ve yay tutan eli değil de çanta tutan eli yakalar. Bu durumda bir kadın gibi davranmaktan, konuşmaktan, giyinmekten ve çalışmaktan kendini alıkoyamaz."

Lanet: Avrupalı-Amerikalı Görüş

Kızılderililerin ara-cinsiyetliliğe ve cinsiyet geçişi (*transgender*) davranışına dair geleneksel bakış açısına karşı, "Kaplumbağa Adası'na" (Cherokee dilinde Kuzey Amerika'ya verilen ad) gelen Avrupalılar, Ya-

hudi-Hıristiyan inançlarıyla biçimlenmiş dünya görüşlerini de beraberlerinde getirdiler. Bu dinî bakış açısına göre Tanrı, cinsiyetler arasında kesin bir ayrılık olmasını emretmiştir...

Will Roscoe, *The Zuni Man-Woman* kitabında (ss.172-173): "Yeni Dünyadaki "eşcinsel" geleneğin, İspanyollar tarafından zalimce baskı altına alındığını belirtir. 1513'te kâşif Balboa, kırk *berdache*'ı canlı canlı köpeklerinin önüne atıp yedirmiştir. İspanyol bir tarihçi bu olayı, "onurlu bir Katolik İspanyol'un doğru bir eylemi" olarak yorumlamıştır. Peru'da İspanyollar "oğlancıları" yakmış ve "bu şekilde onları korkutarak bu günahtan vazgeçmelerini sağlamıştır."

Hıristiyan Avrupa-Amerikalıların Kızılderili kültürünü yok etmek için ellerinden geleni yaptığı ortadadır. "1883'te ABD Kızılderililerle İlişkiler Bakanlığı, Dinî Suçlar Yasası olarak bilinen bir dizi yönetmelik yayınlamıştır... Çalışma geleneklerine uymayan, ya da "uygar bir iş" sahibi olmayı reddeden Kızılderililer, tutuklanıp cezalandırılmalıydı...Yerli halkın cinselliğine (ve kültürüne) müdahale eden bu kurallar, bütün kabilelerdeki toplumsal dokunun altını oymuştur" (Roscoe, s.176).

Kişisel Kararlılık

Sürekli aldığım bu çelişkili mesajlar karşısında, özellikle de Hıristiyanlığın içime saldığı korku ve kendimden nefret duyguları yüzünden ne yapacağımı bilemez durumdaydım. Ama sonra içimdeki ruhlar bu savaşı kazandı. Ara-cinsiyetliliğimle ilgili büyükannemin bana öğrettiklerini benimsedim. Terapinin yanı sıra yeni ve sevgi dolu bir ev ortamı sayesinde hiçbir suç işlemediğim halde cezalandırıldığım duygusunu üzerimden atabilmiştim. Kendimi yaratan kişi ben değildim.

Kendi deneyimlerim ve büyükannemin bana öğrettikleri sayesinde, kendimi artık Büyük Ruh'un yarattığı harika bir varlık olarak görüyorum. Bütün varlıklar birer mucizedir. Cinsiyet yelpazesinde herkesin bir amacı vardır. Herkesin ruhu biriciktir. Ancak Büyük Ruh'un bize verdiği doğaya sadık kalarak kendimizle ve çevremizdekilerle barışık yaşayabiliriz. Büyük Anlam ve Büyük Amaç, benim görüşüme göre budur...(R.K. Williamson. (1995), "The blessed curse: Spirituality and sexual difference as viewed by Euro-American and Native American cultures", *The College News*, 18 (4)'den uyarlanmıştır.) Yazarın izniyle yeniden basılmıştır.

Kişilik

Kültürlenme sürecinde her bireyin kendi kültürünün davranışsal çevre yapısı özellikleri ve kendilik anlayışıyla karşılaştığını gördük. Sonuç olarak her birey, içinde düşünüp düşündüğünü eyleme dönüştürebileceği dünyanın nasıl göründüğü ve işlediğine dönük bir bilişsel ya da zihinsel harita yaratır. Yaşam labirentinin içinde hareket ederken herkes kendi zihin haritasını kullanır. Bu zihinsel harita; kendiliği ve davranışsal çevresini içeren, bütünleşmiş ve devingen bir kavramsal toplam sistemidir. Bir bireyin kişiliğinden söz ederken aslında o kişinin zaman içinde değişen zihinsel haritasını da genellemiş oluruz. Kişilikler, her biri özel bir genetik yapıya sahip bireylerin deneyimlediği kültürlenmenin birer ürünüdürler. Kişilik terimini teknik bir tanıma sokmak zor olsa da biz onu bu kitapta bir kişinin kendine özgü düşünüş, duyuş ve davranış tarzı olarak kullanıyoruz. Kişilik (*personality*) sözcüğünün kökeni Latince maske sözcüğüdür ve herkesin yaşam sahnesinde kendine düşen rolü oynaması görüşünü yansıtır. Bu maske çocuğun yüzüne konduktan sonra artık dışardan yapıştırılmış gibi durmayana kadar, yavaş yavaş çocuğu biçimlendirmeye başlar. Maskemiz artık sanki onunla doğmuşuz gibi doğal gelir. Bu aşamaya gelindiğinde birey artık kültürü tamamen içselleştirmiş demektir.

Kişiliğin Gelişimi

Bir kimsenin öğrendiği şeyler kişilik açısından önemli olsa da, pek çok antropolog, bunları *nasıl* öğrendiğinin de en az ne öğrendiği kadar önemli olduğunu varsayar. Antropologlar psiko-analitik kuramcılar gibi, çocukluk dönemi deneyimlerinin yetişkin kişiliğini büyük oranda etkilediğini öne sürer. Çoğu antropolog Freudcu psikanaliz kuramdan etkilenmiştir; ancak yine de eleştirel bakış açısından vazgeçmezler. Psikanalitik alanyazın, tahmini kavramlar ve klinik veriler ile kültüre bağımlı çalışmalar üzerinde uzun uzun durmuştur. Antropologlar daha çok kişiliği yönlendiren kültürel farklılıkları kanıtlayan ve ya da aydınlatan çalışmalarla ilgilenir. Örneğin, Batı toplumunda erkeğin güçlü, saldırgan, baskın, öz güvene sahip ve başarı sarhoşu; kadının nazik, edilgen, uysal ve şefkatli olması beklenir. Çoğuna göre, cinsiyetlere bağlı bu kişilik farklılıkları o kadar doğaldır ki biyolojik temelli oldukları düşünülür; yani köklü, değişmez ve evrenseldirler. Peki ger-

kişilik: Bir kişinin kendine özgü düşünüş, duyuş ve davranış biçimi.

çekte bu böyle midir? Antropologlar kadın ve erkeği evrensel olarak ayırt edebilen herhangi bir psikolojik ya da kişisel özellik belirleyebilmiş midir?

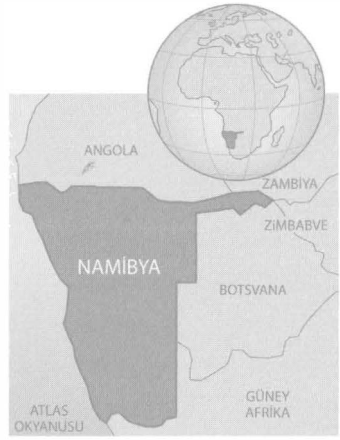
Margaret Mead'in öncü çalışmalarının ortaya koyduğu ve karşılıklı kültürel çözümlemelerin doğruladığı verilere göre, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklara rağmen, aralarında hiçbir kişilik farkı yoktur. Biyoloji kaderimiz değildir. 1930'larda Papua Yeni Gine'deki üç etnik grubu inceleyen Mead, Arapesh'ler arasında kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkilerin eşit olmasının beklendiğini, yani her iki cinsin de Kuzey Amerikalıların kadınsı kabul ettiği işbirlikçi, yardımcı ve nazik bir ilişki içinde olması gerektiğini aktarmıştır.[4] Mead'ın keşfettiği bir başka şey de Mundugamor'lar (Biwat da denir) arasında, her iki cinsiyetin de erkeksi özellikler (bireysel, baskın, saldırgan) sergilediğidir. Tchambuli (artık Chambri deniyor) topluluğunda ise kadınlar, erkekler üzerinde egemenlik kurmuştur.

Yakın zamanlı antropolojik araştırmalar, Mead'ın cinsiyet rollerine dönük bazı yorumlarının yanlış olduğunu öne sürer. Örneğin ne Chambri kadınları ne de erkekleri birbirleri üzerinde egemenlik kurmuştur. Yine de Mead'ın araştırmaları, erkek egemenliğinin kültürel bir yapı olduğunu ve başka türlü cinsiyet düzenlemelerinin de yaratılabileceğini bizlere öğretmiştir. Erkek ve kadın davranışlarının altında yatan biyolojik etki görmezden gelinemese de (genetik ve hormonal etmenlerin de bu süreçte önemli olduğu konusu tartışmalıdır), her kültür kabul edilebilir erkek-kadın davranışı için farklı beklentilere sahiptir.[5]

Cinsiyete dayalı kişilik gelişiminde çocuk yetiştirme tarzının önemini kavramak için Afrika'nın güneyinde, Namibya ve Botswana'daki Kalahari Çölü'nde yaşayan Ju/'hoansi (zutuasi okunur) kabilesinde çocukların nasıl yetiştirildiğine bakalım. Ju/'hoansi'ler Bushman olarak bilinen ve Afrika'nın güneyine yayılmış gruplardan biriydi. Yakın zamanda antropologlar, Bushman sözcüğünün hakaret içerdiğini düşünerek bu grupların hepsine San demeye başladı. Ancak araştırmacılar daha sonra San sözcüğünün Nama dilinde aşağılayıcı bir anlam içerdiğini keşfettiler. Yerliler bütün

[4] Mead, M. (1950). (özgün 1935). Sex and temparament in three primitive societies. New York: New American Library.

[5] Errington, F.K., & Gewertz, D.B. (2001), *Cultural Alternatives and a feminist anthropology: An analysis of culturally constructed gender interests in papua New Guinea*, Cambridge, England & New York: Cambridge University Press.

grupların ortak adı olarak Bushman sözcüğünü tercih etmektedir.[6]

Ju/'hoansi'ler yiyecek toplayıcı ve göçmen bir grupken, geçtiğimiz 30 yılda yerleşik hayata geçmeye zorlandılar. Keçi beslediler, bahçeye kendi yiyecekleri ürünleri ektiler, hatta maaşlı işlere geçtiler.[7] Hayatını hâlâ geleneksel biçimde kazananlar arasında eşitlik ön plandadır; baskınlık kurma ve saldırganlık, her iki cinsiyette de hoşgörüyle karşılanmaz. Ju/'hoansi erkekleri kadın kadar yumuşak huylu, kadınlar da erkek kadar enerjik ve öz güvenlidir. Yakın zamanda köylere taşınan Ju/'hoansi'lerde ise, erkekler ve kadınlar Kuzey Amerika ve diğer gelişmiş toplumlardakine benzer, geleneksel kadın ve erkek davranışlarını göstermeye başlamıştır.

Yiyecek toplayıcılar arasında yeni doğan çocuk, hayatının ilk yıllarında annesinden yoğun ilgi görür. İki çocuk arasında en az 4-5 yıl boşluk bırakılır. Anneler zamanlarının tamamını çocuklarıyla birlikte geçirmez; örneğin anneler, yiyecek toplamaya gittiklerinde çocuklarını yanlarına almazlar. Böyle zamanlarda çocuklar, babalarının ya da topluluğun diğer yetişkinlerinin gözetimi altında tutulur. Toplulukta hem kadın hem de erkek bulunduğu için, çocuklar bu iki cinsiyete de alışır.

Ju/'hoansi'li babalar da çocuklarıyla bol zaman geçirir ve onlarla arkadaşça bir iletişim kurarlar. Hem erkekler hem de kadınlar çocuklarının davranışlarını düzelttiği için, kadınlar çocukları korkutmak için erkek otoritesine başvurmak zorunda kalmaz. Aslında yanlış davranış sergileyen çocuk cezalandırılmaz, onun yerine daha uygun etkinliklere yönlendirilir. Ne kız ne de erkek çocuklar ağır işlerde çalıştırılmaz, yalnızca cinsler arasında hiçbir ayrım gözetilmeksizin çocuklara ufak tefek görevler verilir. Ço-

6 Gordon, R.J. (1992), "The bushman myth" (s.6), Boulder, CO: Westview Press; Griffin, B. (1994), CHAGS 7, *Anthropology Newsletter*, 35 (1), 13; Lewis-Williams, J.D., Dowson, T.A., & Deacon, J. (1993), "Rock art and changing perceptions of Southern Africa's past: Ezeljagdspoort reviewed", *Antiquity*, 67, 273.

7 Draper, P (1975), "!Kung women: Contrasts in sexual egalitarianism in foraging and sedentary contexts", In R.Reiter (ed.), *Toward an Anthropology of Women* (s.77-109). New York: Monthly Review Press.

cuklar zamanlarının çoğunu farklı yaşlardaki çocuklardan oluşturulan oyun gruplarında geçirir. Böylece Ju/'hoansi çocukları cinsiyet ayrımcılığıyla karşılaşmadan büyürler. Büyükler küçükleri eğlendirir ve onlara göz kulak olur; ancak bu görev, grup üyelerine eşit olarak dağıtılır, yani kadınlar erkeklere göre bu görevi daha sık yerine getirmez.

Yerleşik köylüler arasında durum daha farklıdır. Kadınlar zamanlarını evin içinde, yemek hazırlayarak, gündelik işleri yaparak ve çocuklarına bakarak geçirirler. Bu sırada erkekler evin dışında, ürün yetiştirerek, hayvanlarla ilgilenerek ya da ücret karşılığında iş yaparak geçirir. Erkeğin evden uzak kalması, dış dünya hakkında daha çok şey bilmesi ve para kazanması gibi etmenler, erkeğin ev halkı üzerindeki etkisini güçlendirir.

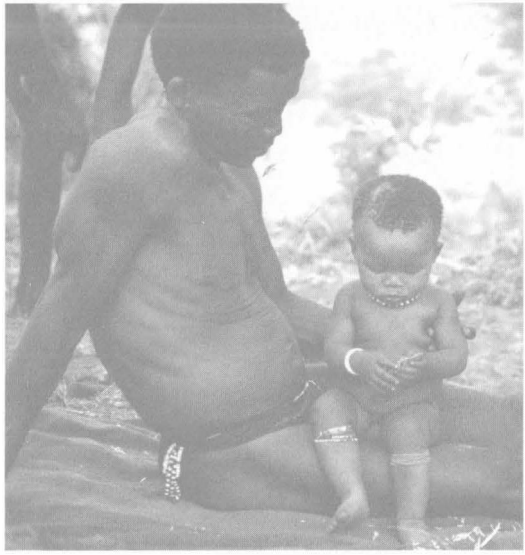
Köyde yaşayanlar arasında, ev halkının cinsiyete göre rol dağılımı erken başlar. Kız çocuğu yeterince büyüyünce kendinden küçük kardeşlerine bakar ve annesinin evin geri kalan işleriyle ilgilenebilmesi için ona zaman yaratmış olur. Bu durum, kızların davranışlarını biçimlendirmekle kalmayıp sınırlar da. Örneğin, kendinden küçük erkek ve kız kardeşleri kadar rahatça dışarı çıkıp çevreyi keşfe çıkamaz. Büyük kız çocukları evde kalıp daha dikkatli, daha uysal ve başkalarının isteklerine karşı daha duyarlı olmak zorundadır. Tam tersine, erkek çocukları kendinden küçük kardeşleriyle ilgilenmez, evin dışındaki işlerle görevlendirilir. Böylece, kız çocuklarının yaşadığı alan sınırlanmış olur, edilgenliklerini ve başkalarına bakma sorumluluklarını arttıran davranışlarla eğitilirler. Oysa erkek çocuklar, ev halkına uzak ve onları denetleyen kişiler olarak yetiştirilirler.

Bu karşılaştırmadan, bir toplumun ekonomisinin, çocuğun yetiştirilmesine ve dolayısıyla, yetişkin kişiliğine etkisini anlayabiliriz. Bu karşılaştırma, aynı zamanda bize çocuk yetiştirmenin değişik alternatiflerinin var olduğunu ve çocukların yetiştirildiği toplumsal koşullar değiştiğinde, erkek ve kadınların davranış ve birbirleriyle etkileşimlerinin de büyük oranda değişebileceğini gösterir.

Bağımlılık Eğitimi

Margaret Mead'in üç farklı Papua topluluğunda cinsiyet üzerine yaptığı önemli karşılaştırmalı araştırmalarından, sonraki yıllarda psikolojik antropologlar çocuk yetiştirmenin kişilik oluşumuna etkisine ilişkin, daha geniş kapsamlı, kültürler arası araştırmalar yaptılar. Bu genelleme yaparak

çocuk yetiştirme yöntemlerini "bağımlılık eğitimi" ve "bağımsızlık eğitimi" olarak ikiye ayırabiliriz.[8]

Geleneksel Ju/'hoansi toplumunda anneler kadar babalar da çocuğa büyük ilgi gösterir. Çocuklar da erkeklere karşı kadınlara duyduklarından daha fazla korku ya da saygı beslemezler.

Bağımlılık eğitimi, insanları, kendilerini bir bütünün parçası gibi görmek üzere toplumsallaştırır. Bu eğitimin hedefi, topluluk üyelerinin kendilik anlayışlarının bireyselciliği aşmasını, verilen görevlerin yapılmasını ve bireyleri grup içinde tutmayı sağlamaktır. Bu yetiştirme kalıbı genelde, aynı evin içinde birden fazla karı-koca-çocuk biriminin bulunduğu geniş ailelerle bağdaştırılır. Ekonomisi tarıma bağlı ya da yılın bir dönemi birkaç ailenin birlikte yaşadığı avcı-toplayıcı toplumlarda, büyük bir aile içinde yaşamak çok önemlidir. Çünkü bu tip aileler sürekliliklerini sağlamak için toprağı işleyecek, hayvan sürülerini besleyecek ve diğer yarı zamanlı işleri yapacak, geniş iş gücüne gereksinim duyar. Bununla birlikte bu tarz geniş aileler, çözülmelere yol açacak bazı gerginlikleri içlerinde barındırırlar. Örneğin, önemli ailevi kararlar ortaklaşa alınır ve bu kurallara uyulması gerekir. Ayrıca evlilik yoluyla aileye katılan kadın veya erkekler, uyulması zor da olsa grup iradesine uymak zorundadırlar.

Bağımlılık eğitimi, sözünü ettiğimiz bu olası sorunları denetlemeye yardımcı olur, hem destekleyici hem de düzeltici boyutlar içerir. Destekleyici boyutu, küçük çocuklara hoşgörü gösterilmesi ve çocukların uzun yıllar bo-

bağımlılık eğitimi: Kişinin kendi başının çaresine bakmasındansa, verilen sorumlulukların yerine getirilmesi ve gruba bağımlılığı vurgulayan çocuk yetiştirme geleneği.

[8] Whiting, J.W.M., & Child, I.L. (1953), *Child Training and Personality: A Cross-cultural Study*, New Haven, CT: Yale University Press.

yunca, her istediklerinde emzirilmesidir. Bu durum, çocuğun gereksinimlerini karşılamada temel kaynak olan ailenin, çocuğunun destek arayışını ödüllendirmesi şeklinde yorumlanır. Gene destekleyici boyuttan bakacak olursak, çocuklara görece olarak erken yaşlardan itibaren çocuk bakımı sorumluluğu ve ev içi görevler verilerek ailenin refahına katkıda bulunma olanağı sağlanır. Böylece aile üyeleri birbirlerine yardımcı ve destek olmak için etkin olarak çalışırlar. Düzeltici boyutuna baktığımızda, yetişkinlerin saldırgan ya da bencil olarak tanımladığı davranışlar bastırılır. Üstelik yetişkinler küçüklerin kendi isteklerine uymaları konusunda ısrarcıdırlar; bu da bireyin gruba boyun eğmesini gerektirir. Toplumsallaşma sürecinde destekleyici ve düzeltici boyutların bileşimi; boyun eğen, destekleyici, sorumluluk bilincine sahip, rekabetten ve çatışmadan uzak bireyler üretir. Bu yöntemdeki "kendilik" tanımı, bireysel anlamda var olmanın dışında, daha büyük bir toplumsal bütünün parçası olmakla anlam bulur.

Bağımsızlık Eğitimi

Bağımsızlık eğitimi, tam tersine, bireyin bağımsızlığına, kendine güvenmesine ve kişisel başarıya vurgu yapar. Bu eğitim, anne baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerin kendi başının çaresine baktığı toplumlarda görülür. Bağımsızlık eğitimi, kendi kendine yetmenin ve bireysel başarının hayatta kalmak ve başarılı bir insan olabilmek için başat etmenler kabul edildiği ticarete ve endüstriye dayalı toplumların ayırt edici özelliğidir. Bu eğitim örüntüsü de olumlu ve olumsuz yönler içerir. Olumsuz yönü; bebeği beslemenin, bebeğin isteğinden çok bir programa bağlı olmasıdır. Örneğin, Kuzey Amerika'da bebekler genelde birkaç ay emzirilirler. Çoğu anne baba, bebeklerine yapay meme ya da emzik vererek bebeğin emme içgüdüsünü gidermeye çalışırlar. (Bebekler meme emerek beslenmenin dışında, yemek ve konuşmak için gereken kaslarını da geliştirirler. Ancak anne babalar bu bilinçle değil, bebeklerini sakinleştirmek için onları emzikle oyalar.) Buna ek olarak, Kuzey Amerikalı anne babalar bebeklerine bir an önce hazır mama vermeye başlar, hatta kendi kendilerine yemek yemelerini beklerler. Hatta bebeklerin kendi biberonlarını ellerine almalarını zevk-

bağımsızlık eğitimi: bireyin bağımsızlığına, kendine güvenmesine ve kişisel başarıya vurgu yapan çocuk yetiştirme geleneği.

Kuzey Amerika toplumunda bağımsızlık eğitimi oyunlar ve diğer rekabet biçimleriyle bireyleri birbirine karşı kışkırtır.

le izlerler. Bebekler doğduktan kısa bir süre sonra, anne babadan ayrı bir odaya yerleştirilir. Fark ettiğiniz gibi endüstrileşmiş toplumlardaki bebekler, diğer toplumlardaki kadar ilgi göremez. Amerika'da anneler, 15 haftalık bebeklerine günün yüzde 20'sinde şefkat gösterebilir ve geri kalan yüzde 80'inde bebek kendi başınadır. Çocuklar belli bir yaşa gelene kadar onlara ortak bir sorumluluk duygusu kazanmalarını sağlayacak görevler verilmez. Bu gibi görevler verildiğinde bunlara ailenin refah düzeyini artıracak değil de kişisel yarar sağlayabilecek etkinlikler olarak bakılır.

Bireysel irade, girişkenlik, hatta saldırganlık cesaretlendirilir ya da bağımlılık eğitiminin yaygın olduğu ailelere göre bunlara çok daha hoşgörüyle yaklaşılır. Okullarda, hatta ailede bile rekabet ve kazanmak vurgulanır. Örneğin ABD'deki okullarda rekabete dayalı sporlara büyük kaynak ayrılır. Rekabet sınıfta da okuma yarışmaları, ilk okuyanları ödüllendirmek, notlandırmada çan eğrisini kullanmak gibi uygulamalarla desteklenir. Mezuniyet balolarında kraliçe seçmek, sınıf içinde en akıllı öğrenciyi belirlemek gibi yarışmalar da hep çocuklara şu mesajı vermektedir: Hayatın anlamı kazanmak ya da kaybetmektir, kaybetmek başarısız olmakla eşdeğerdir. Çoğu zaman başarı başkalarının pahasına elde edilen bir şey olarak görülür. Antropolog Colin Turnball'ın gözlemlerine göre ABD okullarındaki atletizm ya da okul dışındaki "Küçükler Beyzbol Ligi ve benzerlerinde fazlasıyla vurgulanan takım ruhu, sadece sınırlı bir işbirliğiyle, daha fazla sayıdaki insanı 'yenmek' için kullanılan etkili bir yöntemdir".[9]

Özetle, bağımsızlık eğitimi, genelde insanları, yardım etmek ve ilgi göstermektense bunları isteyen ve bireysel egemenliklerini kabul ettirme-

[9] Turnball, C.M. (1983), *The Human Cycle* (s.74), New York: Simon & Schuster.

ye çalışan bireyler olarak yetiştirir. Bu özellikler, toplumda hiyerarşi yapısının kişisel başarıyı vurguladığı ve bireylerin kendi çıkarlarının peşinde koştuğu toplumlarda yararlı olur.

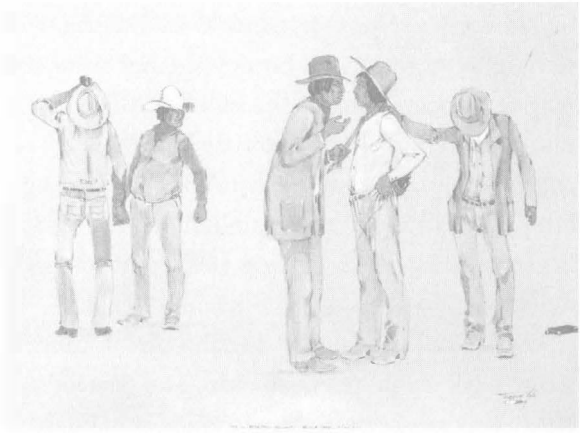
Bağımlılık ve Bağımsızlık Eğitiminin Birlikte Kullanılması

Gerçekte bağımlılık ve bağımsızlık eğitimleri bir sürekliliğin iki ayrı ucudur ve bazı durumlarda her ikisi birlikte kullanılabilir. Örneğin, avcı-toplayıcı topluluklarda, bulunan yiyeceğin herkesle paylaşılması gibi bir uygulamada işbirliği özendirilirken, rekabetçi davranıştan kaçınılır. Bebekler, yetişkinlerden ilgi ve şefkat görür ve uzun bir süre emzirilir. Rekabetin az olduğu ve herkesin uyumlu olmasının beklendiği bir ortamda, bireyler de endüstrileşmiş toplumdaki bireylere göre birbirlerini çok daha destekleyici davranışlar gösterirler. Ancak yine aynı toplumda kişisel başarı ve bağımsızlık da özendirilir çünkü kendine güveni en fazla olan bireyler, yiyecek avına çıktıklarında da en başarılı sonucu elde edecektir.

Amerika'da bazen "her şeye izin verilen, aşırı hoşgörülü" çocuk yetiştirmenin, sorumsuz yetişkinlerin ortaya çıkmasına neden olduğu öne sürülür. Oysa yiyecek toplayıcılar çocuklarına olabildiğince "hoşgörülü" davranmalarına rağmen, sosyal açıdan sorumlu bireylerden oluşan bir toplum oluşturabilmişlerdir. İşin doğrusu, hiçbir çocuk yetiştirme yönteminin diğerinden daha iyi veya daha kötü olduğu söylenemez. Önemli olan bu yöntemin, uygulandığı toplum içinde işlevsel olup olmadığıdır. Örneğin, eğer bir toplumda, otoriteye boyun eğen, uysal yetişkinler isteniyorsa orada bağımsızlık eğitimi iyi sonuç vermez. Bağımsız, kendine güvenen ve otoriteyi sorgulayan bireylerin olduğu yerde de bağımlılık eğitimi tatmin edici olmayacaktır.

Ne var ki bazen tutarsızlıklar ortaya çıkabilir; bu noktada Kuzey Amerika'daki duruma göz atabiliriz. Gördüğümüz gibi ABD'de bağımsızlık eğitimi vurgulanır ve insanlar kişisel bağımsızlık ve bireyin saygınlığı gibi kavramlardan gururla söz ederler. Ancak bu konuşmalar her zaman eylemle desteklenmez. Kişisel bağımsızlık ve rekabet isteği sık sık vurgulansa da aslında bunun altında yatan bir uyum gösterme isteği de vardır. Örneğin ABD Yüksek Mahkemesi tarafından verilen kararlar, bireylerin haklarını korurken hükümetin ve diğer güçlü kurum ve şirketlerin yetkilerini de güvence altına almaya çalışır. Hükümetlerdeki ve şirketlerdeki yolsuzlukları kamuya açıklayan insan-

lar da çoğu zaman işlerini kaybetme ya da hain ilan edilme pahasına bazı sırları açıkladıklarında, geride kalanlar birbirlerini desteklerler. Kısacası sistemin gerektirdiklerini yerine getirenler ödüllendirilirken ne kadar yapıcı olursa olsun sistemi eleştirmek tehlikeli bir iştir. Bireylerin uyum göstermesini beklemek bağımlılık eğitimiyle sağlanır. Ancak çocuklarımızı bağımsız olacak biçimde eğitip ondan sonra yetişkinlerin istedikleri biçimde davranmadıklarına şaşırmak pek mantıklı değildir.

1950'lerde ABD federal hükümeti Kuzey Amerikalı yerlilerle özel ilişkisini bitirme çabasıyla, Kızılderili yerleşimleri kurma ve bunları destekleme girişimlerini sonlandırdı. Bu politika çoğu Kızılderili'nin kentsel alanlara taşınmasına neden oldu. Bu insanların kendilik tanımları, içine doğdukları gruptan kaynaklandığı için, ailelerinden ve akrabalarından ayrılmak, yerlilerde ciddi depresyon ve benzeri sorunlara yol açtı.

Grup Kişiliği

Burada ele alınan çalışmalardan da anlaşıldığı gibi, kişilik, çocuk yetiştirme uygulamaları ve kültürün diğer boyutları birbirine bağlıdır. Kişilik gelişimi ve çocuk yetiştirme uygulamaları arasındaki yakın ilişkinin varlığı ve bu uygulamaların toplumdan topluma değişiklik göstermesi, bütün toplumları belirli kişilik özellikleriyle niteleme çabasını başlatmıştır. Sağduyumuz bize bir kültürde uygun kabul edilen kişilik özelliklerinin bir başka kültürde pek uygun olmayabileceğini söyler. Örneğin, ben merkezci ve saldırgan bir kişilik, işbirliği ve paylaşımın başarının anahtar olguları olarak algılandığı bir toplumda yer bulamaz

Ne yazık ki sağduyu da, geleneksel bilgelik gibi, her zaman doğru olmayabilir. Burada sormamız gereken soru şudur: Herhangi bir önyargıya düşmeksizin bir grup kişiliği betimleyebilir miyiz? Bunun yanıtı sınırlı ve koşullu bir evet olacaktır. Biraz soyut da olsa bir grup kişiliğinden söz ede-

biliriz ancak toplum içerisindeki kişiliklerin tıpatıp tek tiplilik göstermesini bekleyemeyiz. Başka bir deyişle, her birey ortak deneyimden kaynaklanan ve bundan ötürü diğer insanlarınkine benzeyen, belirli bir kişilik yapısı geliştirebilir. Ancak yine de her birey, eşi olmayan deneyimler yaşadığı için apayrı bir kişilik geliştirebilir ve yaşadığı deneyimlere yeni ve farklı tepkiler gösterebilir. Hepsinden öte, her insan bu deneyimlere başka hiçbir insanınkine benzemeyen (tek yumurta ikizleri hariç) genetik yapısını da eklediğinde ortaya farklı kişilikler çıkar.

Geleneksel toplumlar da dahil olmak üzere her toplumda bireysel kişiliklerin tek tiplilikten uzak olduğunu görebiliriz. Brezilya'nın kuzeyinde ve Venezuela'nın güneyindeki tropikal ormanlarda yaşayan yiyecek toplayıcılığı ve bahçecilikle geçinen Yanomami'leri ele alalım. Yanomami'li erkekler, ciddi yaralanma ve ölüm riskine karşın, saldırganlıkları ve gösterdikleri şiddetle, bir ün kazanmak için uğraş verirler. Ancak bu erkekler arasında da sakin ve barışçıl kişilikler de bulunur. Dışarıdan bir gözlemcinin, ön safhalardaki savaşçı erkeklere bakıp diğer barışçıl erkekleri gözden kaçırması çok kolaydır.

Örnek Kişilik

Grup kişiliği kavramına verimli bir yaklaşım, her bireyin kalıtımı ve yaşam deneyimi açısından benzersiz ve tek olduğunu ve herhangi bir toplumda farklı kişilik türlerinin bulunduğunu kabul etmelidir. Buna ek olarak, erkeğe uygun görülen kişilik özellikleri, kadın için; kadına uygun görülenler de er-

Yanomani erkekleri öfkelerini gösteriyor. Hiddetli ve kavgacı kişilikleri, erkeklerin saldırgan olması gerektiğine dönük Yanomani görüşüyle uyumlu olsa da bazı erkekler sakin ve içe kapanıktır.

örnek kişilik: Birbirlerine kültürel açıdan bağlı olan insanların arasında en yüksek sıklıkta görünen kişilik özellikleri bütünü.

kek için aynen uygulanamaz. Tüm bunları göz önüne alarak, dikkatimizi grubun örnek kişiliği üzerinde odaklamalıyız. Bir gruptaki örnek kişilik, birbirlerine kültürel açıdan bağlı olan insanların arasında en yüksek sıklıkta görünen kişilik özellikleri bütünü olarak tanımlanabilir. Örnek kişilik istatistiksel bir kavramdır ve toplumların çeşitliliği nasıl düzenleyeceği ve çeşitliliğin kültür değişimiyle nasıl ilişkilendirildiği sorusunu tartışmaya açar. Bu gibi sorular, daha önce bazı antropologların yaptığı gibi (Önemli Antropologlar bölümünde Ruth Benedict'e bakın), belirli bir kültürle belirli bir kişilik türü ilişkilendirildiğinde göz ardı edilebilir. Aynı zamanda, farklı grupların örnek kişiliklerinin kıyaslanması da bu yolla mümkün olabilir.

Örnek kişilik hakkındaki veriler, en iyi, ilgili örneklem üzerinde gerçekleştirilen psikolojik testler yoluyla toplanabilir. Bu yöntemlerin en çok kullanılanları, Rorschach ya da "Mürekkep Lekesi" testi ve Tematik Algı Testidir (TAT). TAT testinde, kişi kendisine gösterilen resimlerde neler olup bittiğini açıklar. Bunlara benzer başka yansıtma testlerinin ortak özelliği, bilinçli olarak yaratılmış belirsiz bir durum karşısında kişinin vereceği yanıtın, onun kişiliğini yansıttığı varsaymalarıdır. Bu tip testler, belirli davranışların sıklığını kaydeden gözlemler, hayat öykülerinin ve rüyaların toplanması ve çözümlenmesi, sözlü edebiyatın irdelenmesi gibi uygulamalar, örnek kişilikle ilgili veri elde etmeye yardımcı olur.

Grup kişiliğini ortaya koyma aracı olarak, örnek kişilik kavramı, sunduklarının yanı sıra birtakım zorluklar da getirir. Bunlardan biri, alanda uygulanması oldukça güç olan ölçüm tekniklerinin karmaşıklığıdır. Örneğin, evreni yeterince temsil eden bir örneklem gereklidir. Burada iki sorun vardır: Örneklemin evreni yeterli derecede temsil edici olması ve testi yönetecek, görüşmeleri değerlendirecek yeterlilikte personel ve zamanın sağlanması. Aynı zamanda, belli kültürel ortamlarda tasarlanmış testlerin farklı bir kültürel ortamda kullanılmasından ötürü, testlerin kendileri de bir sorundur. Farklı kültürler için farklı resimler seçildiği halde, bu sorun

diğer testlere göre Tematik Algı Testinde (TAT) daha fazladır. Kültürel önyargıları en aza indirgemek için, yalnızca yansıtıcı testlere güvenmek yeterli değildir. Bunlara ek olarak, araştırmacı ve görüşme yapılan kişiler arasındaki dil ve kültürel değerler farkı, iletişimi engelleyebilir ve yanlış yorumlamalara yol açabilir. Sonuçta, ölçülenin ne olduğu sorgulanmalıdır. Herkes bunu aynı şekilde mi tanımlamaktadır? Ölçülen şey gerçek bir varlık mıdır yoksa diğer değişkenleri de içermekte midir?

Önemli Antropologlar

Margaret Mead (1901-1978)

Bütün akademik bilimlerin geçmişinde kurucu babaları olsa da antropoloji, öncü çalışmalarıyla ünlü kurucu anneleriyle gurur duymaktadır. Bunlardan biri, çok az mesleğin arasına kadınları aldığı bir dönemde, profesörü Franz Boas tarafından antropoloji alanında kariyerini sürdürmesi için cesaretlendirilmiş Margaret Mead'dir. Mead, 24 yaşında bir doktora adayıyken ergenlerin geçirdiği biyolojik değişikliklerin toplumsal, psikolojik ve duygusal gerginliklerle dolu olduğu kuramını sınamak amacıyla Büyük Okyanus'ta bir ada olan Samoa'ya doğru yola çıktı. Buradaki alan çalışmasını temel alarak yazdığı *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization* adlı kitabında, ergenlik döneminin gerginlik dönemi olmak zorunda olmadığını ve buna kültürel koşulların neden olduğunu belirtmiştir. 1928'de basılan bu kitap, psikolojik antropolojinin (kültür ve kişilik) başlangıcı olarak kabul edilir.

Her öncü çalışmada olabileceği gibi *Coming of Age*'de de bazı hatalar vardı. Örneğin Mead'in alan çalışması 9 aylıktır ve bu süre deneklerin yerel dilini ve beden dilini anlamak için yeterli değildir. Ayrıca Mead'in kullandığı denek sayısı yalnızca elliydi ve denklerin yarısı, henüz ergenliğe geçmemişti. Kendi ölçütlerine uymayan kızları denek yapmaması ve Polinezya'nın başka bölgelerinden elde edilen verilerle bazı tutarsızlıkların ortaya çıkması, Mead'in bulgularını abartıldığını düşünmemize neden olmaktadır.

Hatalarına karşın Mead'ın kitabı birkaç nedenden dolayı bir dönüm noktası olmuştur. Kitap yalnızca Avrupalı-Amerikalı psikolojik hipotezlerin sınanması görevini görmekle kalmamış; zeka testlerini, incelenen nüfusun özelliklerine uygun hale getirecek değişiklikler yapmanın önemini de göstermiştir. Dahası, Mead'ın kendi toplumu için de bu araştırmadan çıkarılacak derslerin üzerinde durarak antropolojinin halkın anlayabileceği biçime gelmesine katkıda bulunmuş ve uygulamalı antropolojinin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Ruth Fulton Benedict (1887-1947)

Ruth Benedict, antropolojiye sonradan katıldı. Vassar Koleji'nden mezun olduktan sonra lisede İngilizce öğretmenliği yaptı, şiir kitabı çıkardı ve toplumsal hizmet işleriyle ilgilendi. 31 yaşındayken önce New York'ta New School Toplumsal Araştırmalar'da, sonra ise Columbia Üniversitesi'nde antropoloji okuyan Benedict, Boas'la çalışarak doktorasını tamamladı ve onun bölümüne geçti. İlk öğrencilerinden biri de Margaret Mead'dir.

Benedict'in sözleriyle, antropolojinin ana amacı, "insanlar arasındaki farklılıkların güvende olabileceği bir dünya yaratmaktır." Antropolojide kültürün, onu yaratanların ortak kişiliklerinin bir yansıması olduğu görüşünü ortaya attı. En ünlü kitabı olan *Patterns of Culture* (1934) üç halkın kültürünü karşılaştırdı: Kanada'nın Büyük Okyanus'un Kuzeybatı kıyısındaki Kwakiutl yerlileri, ABD'de Arizona Çölü'ndeki Zuni yerlileri ve Papua Yeni Gine'nin güney kıyısı açıklarındaki Dobu Adası'nın Melanezya yerlileri. Her bir kültürü, kendi içinde tutarlılığı ve uyumu olan bir sanat eserine benzeten Benedict; Kwakiutl'ları bencil, bireysel ve törenlerde oldukça coşkun bulduğu için, bu kültüre Yunan şarap ve ziyafet Tanrısının adını (Dionysos) verdi. Zuniler ise aşırı ya da rahatsızlık verici psikolojik durumlardan ve bireysellikten kaçındıkları için, bu kültüre Yunan şiir ve güzellik tanrısı olan Apollon adını verdi. Benedict, Dobuluların herkesin birbirinden korktuğu ve nefret ettiği kültürlerine ise "paranoid" adını verdi.

Patterns of Culture'da ele alınan bir başka konu da bireyin kişiliği ve kültürün belirlediği ölçütler arasında bir çatışma çıktığında bir sapmanın yaşanabileceğidir. Bugün hâlâ baskısı yapılan kitap, bugüne kadar pek çok dile çevrilmiş ve 2 milyona yakın satmıştır. Kitap Mead'ın Papua Yeni Gine'deki cinsiyet araştırmaları üzerinde de etkili olmuştur. *Patterns of Culture*, antropoloji dışı çevrelerde hâlâ daha ilgiyle okunsa da antropologlar kitapta kullanılan yaklaşımı, izlenimci ve yinelenemez bularak terk etmiştir. Benedict'in kültür nitelemeleri yanlış yönlendirmeler içerir, örneğin Apollon kültürü adını verdiği Zunilerin de kılıç yutma ve kızgın kömürlerin üstünde yürümek gibi, Dionysus kültürüne özgü uygulamaları vardır. *Paranoyak* gibi değer yüklü terimlerin kullanımı da bu kültüre karşı önyargı oluşturmuştur. Yine de kitap kültür ve kişilik arasındaki etkileşime dikkat çekmiş ve kültürel farklılığı gözler önüne sermiştir.

Ulusal Karakter

2003 yazında İtalyan Turizm Bakanı, Almanların tipik özelliklerini kamuya yaptığı bir konuşmada kendince şöyle açıkladı: "aşırı milliyetçi sarışınlar" kendi ülkesinin plajlarında "gürültülü geğirme yarışları" yapan "bira içen kılıksızlar".[10] Öfkelenen (ve kendi ülkesinin birasıyla gurur duyan) Almanya Başbakanı, önceden planlanan İtalya tatilini iptal etti ve resmî bir özür talep etti. Elbette pek çok Alman da, İtalyanların kara gözlü ve sıcak kanlı makarnacılar olduğunu düşünür. Ancak bunu herkesin içinde söylemek bir ayaklanmaya neden olur. Yabancılarla ilgili pek hoş olmayan önyargılı kalıpların kökenleri, kültürel geleneklere dayanır. Japonların çoğu Korelilerin cimri, kaba ve saldırgan olduğunu düşünürken Koreliler de Japonları soğuk ve küstah bulur. Benzer bir biçimde hepimizin aklında ortalama bir Rus, Japon ya da İngiliz vatandaşının çok belirgin olmasa da bir imgesi vardır. Özünde, bunlar yalnızca kalıplaşmış önyargılardır. Bu kalıpların gerçekten doğruluk payı var mıdır? Hatta ulusal karakter diye bir şeyden söz edebilir miyiz?

Bazı antropologlar bu soruya verilecek yanıtın evet olacağını düşündü. Bundan dolayı, ulusal karakter çalışmalarına başlayarak, günümüz ülkele-

10 *İtalya-Almanya Sözlü Savaşı Kızışıyor*, (9 Temmuz 2003), Deccan Herald, (Bangalore, Hindistan).

rinde yaşayan insanların çoğunluğunun paylaştığı, temel kişilik özelliklerini keşfetmeyi hedeflediler. Bu araştırmalarda, çocuk yetiştirme uygulamaları ve eğitimi, bu özelliklerden kuramsal anlamda sorumlu etmenler olarak görüldü. *Kültür ve kişilik hareketi* olarak bilinen bu süreçte öne çıkan isimler, (Margaret Mead, Ruth Benedict, Weston LaBarre ve Geofrey Gorer), görece az sayıda denek kullanarak ulusal karakterle ilgili öncü çalışmalar ortaya koydu. II. Dünya Savaşı boyunca gazeteler, kitaplar, fotoğraflar, filmler ve düşman ülkelerden gelen mülteciler ve göçmenlerle yapılmış görüşmelerin incelenmesi ve çözümlenmesi yoluyla "uzaktan kültür" inceleme teknikleri geliştirildi. Çocukluk anılarını ve kültürel tutumları inceleyerek, sürekli değinilen konuların ve değerlerin görüntüsünü içeren görsel malzemeleri inceleyen araştırmacılar, ulusal bir karakter betimlemeye çalıştı.

Japonlar

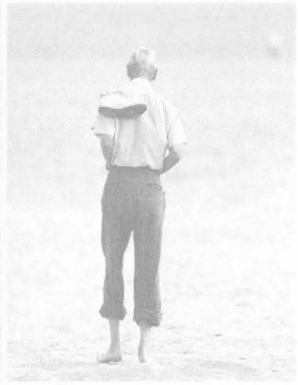
II. Dünya Savaşı'nın en ateşli günlerinde çok az sayıda antropolog ABD Savaş Bilgi Dairesinde çalışmıştır. Columbia Üniversitesi antropoloji profesörü Ruth Benedict bu bağlamda Japonların ulusal karakterini inceleyen bir araştırma yaptı ve 1946 yılında Kasımpatıları ve Kılıç adı altında bunu yayımladı. Aynı dönemde, yine bir antropolog olan Geoffrey Gorer, Japonya'daki bir Japon ailesinin, ziyaretçileri büyüleyen nezaketi ve inceliği ile Japonların savaştaki şiddet ve acımasızlığı arasındaki zıtlığın altında yatan nedenleri belirleme çabası içine girdi. Freud'dan çok etkilenmiş olan Gorer, bu zıtlığın nedenlerini Japonların tuvalet eğitimi uygulamalarında aradı. Bu eğitimin çok sert ve tehdit edici olduğunu düşünen Gorel, Japon çocuklarının yeterli zekâ düzeyine ve kas gelişimine sahip olmadan tuvaletlerini kontrol etmeye zorlanmaları yüzünden, bastırılmış bir hiddet ve öfkeyle büyüdüklerini öne sürdü. Birer yetişkin olduklarında Japonlar, bu öfkelerini savaş yerinde acımasızca savaşarak yansıtıyorlardı.[11]

Benedict ve Gorer, savaş sırasında Japonya'da alan araştırması yapamadıkları için uzaktan kültürel inceleme yapma konusunda çığır açtılar. Ancak savaş sona erdikten sonra, Japon tuvalet eğitimi hipotezi test edildiğinde, bu eğitiminin sert olduğu ve çocukların cezalandırıldığı iddialarının boş olduğu anlaşıldı. Japon askerlerinin tamamının savaşta acımasız ve sa-

[11] Gorer, G. (1943), "Themes in Japanese Culture", *Transactions of the New York Academy of Sceinces*, Series II, 5.

dist olduğu da doğru değildi. Elbette askerlerin bir kısmı bu özellikteydiler ancak bu oran Kuzey Amerikalı askerlerde de aynıydı. Bunun dışında, savaş sonrasında pek çok Japon, savaş dönemindeki vahşi ve acımasız imajlarıyla uyuşmaz bir şekilde, Uzak Doğuda barış hareketlerinin öncüsü oldular. Benedict, Gorer ve diğerlerinin çalışmaları, Japonların tuvalet kültürünün ulusal karakterlerinin üzerinde etkisi olmadığını ortaya koymada değil ama karmaşık sosyal olguları açıklamak için basit, bireysel psikolojiyi kullanmanın ve yetersiz kanıtlara dayalı olarak genellemeler yapmanın ne denli tehlikeli sonuçlar doğurduğunu göstermede çok önemlidir.

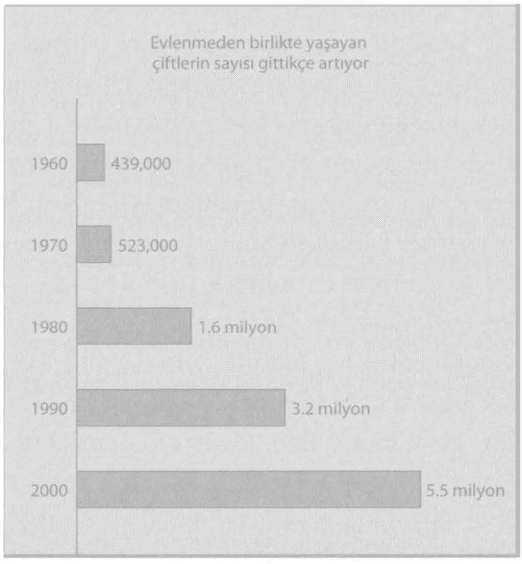

Görsel Karşıtlık: Çin kültürünün temel değerleri, bireyin grupla tümleşmesini teşvik ederken Avrupa-Amerikan kültürü, bireyin gruptan ayrılmasını teşvik eder.

Ulusal Karakter Çalışmalarına İtirazlar

Ulusal karakter kuramlarına eleştiriler, bu çalışmaların bilimsellik taşımayan ve aşırı derece genellenmiş verilere dayalı olma eğilimine vurgu yaptı. Örnek kişilik kavramı belirli bir istatistiksel geçerlilik taşıyor olsa da bu kısıtlı veriye dayanarak karmaşık bir ulus niteliğini genellemek, genellemeden sapan ve sayılmayan bireylerin yanlış şekilde tanınmasına yol açar. Daha da öte, bu tarz çalışmalar oldukça öznel bir nitelik taşıma eğilimindedir. Örneğin antropologların 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Alman halkını saldırgan ve paranoyak olarak nitelemeleri, savaş dönemi düşmanlıklarının yansımasıdır ve hiçbir bilimsel nesnellik taşımaz. Son olarak, mesleki ve sosyal konumların ulusal sınırları aşma eğiliminde olduğu ileri sürülmüştür. Örneğin bir Fransız çiftçi, bir Fransız avukatla, bir Alman çiftçiyle olduğundan daha az ortak özelliğe sahiptir.

Ulusal karaktere alternatif bir yaklaşım, antropolog Francis Hsu tarafından geliştirilmiştir. Hsu'nun yaklaşımı, ulus kültürünün **çekirdek değerlerini** ve ilgili kişilik özelliklerini incelemek üzerine kuruluydu. Ona göre, Çinliler akrabalık ilişkilerini ve işbirliğini her şeyin üzerinde tutarlar. Onlara göre, karşılıklı bağımlılık, kişisel ilişkilerin özünü oluşturur ve binlerce yıldır bu böyle olagelmiştir. Kişinin, ailesinin ve akrabalarının iradesine uyum göstermesi ve boyun eğmesi her şeyden önemlidir; kendine güven, toplumca yüceltilmediği gibi gurur kaynağı da değildir.

Şekil 5.1 ABD'de evlenmeden birlikte yaşayan çiftlerin yıllara göre sayısı. 2000 yılında birlikte yaşayan çiftlerin %8.5'u evli değildi.

Belki de Avrupa kökenli Kuzey Amerikalılar için (geleneksel olarak erkekler ancak son zamanlarda kadınlar için de geçerli olmaya başlamıştır) en saygın çekirdek değer, ne pahasına olursa olsun bireyselliktir. Her birey, eğer yeteri kadar çalışmaya istekliyse her şeyi başarabilir. Bireyler yaşamlarının ilk yıllarından itibaren acımasız bir yükselme baskısı altındadır, rekabet ve kazanma en önemli kavramlardır. Kuşkusuz bu durum Kuzey Amerikan toplumunun, "huzursuz" ve "başarıya koşullanmış" olmasına yol açar, bireyleri çok çalışmaya ve işin olduğu yere gitmeye güdüler ve aslında bu durum, piyasa talepleriyle de örtüşür. Böylece Çinliler ömür boyu kopmaz bağlarla bağlı bulundukları daha geniş gruplarla içi içe yaşarken, Kuzey Amerikalılar tüm akrabalarından ayrılırlar; sadece küçük çocuklar ve eşleriyle bir arada yaşarlar. Ancak evlilik bağı bile artık zayıflamaktadır.[12] Pek çok çift, evlenmeden birlikte ya-

çekirdek değerler: Belirli bir kültürün önem verdiği değerler.

12 Bu paragraftaki Kuzey Amerikan kültürü üzerine gözlemler, Natadecha-Sponsal, P (1993)'dan alınmıştır. "The young, the rich and the famous: Individualism as an

şamaktadır (Şekil 5.1). Çiftler evlendiğinde de evlilik sözleşmesi imzalayarak boşanma durumunda bireysel mal varlıklarını koruma altına almaktadır. Zaten artık evliliklerin yüzde 50'si boşanmayla sonuçlanmaktadır. Hatta anne baba ve çocuklar bile, çocuk, olgunluk çağına erdikten sonra birbirine bağımlı değildir. Gerçekten de Kuzey Amerikalı anne babaların çoğu, ergenlik yaşlarındaki çocuklarından ayrılmak zorunda kalmaktadır.

Kültürler Arası Bakış Açısından Alternatif Toplumsal Cinsiyet Modelleri

Söz ettiğimiz gibi cinsiyetlere verilmiş toplumsal cinsiyet rolleri kültürden kültüre değişir ve kişilik oluşumunu da etkiler. Peki ya bu bölümdeki **Özgün Çalışma** konusunda olduğu gibi bireyin cinsiyeti belli değilse? İnsan doğasının biyolojik gerçekleri pek çok insanın sandığının aksine, çok kesin çizgilerle tanımlanmış değildir. Kromozomlar (genlerimizi taşıyan çiftler halindeki hücre içi yapılar) düzeyinde biyolojik cinsiyet, kişinin 23. kromozom çiftinin XX (kadın) ya da XY (erkek) olmasına bağlıdır. Bu kromozomlardaki genlerin bazıları cinsel gelişimi denetler. Bu standart biyolojik paket her insanda aynı değildir; her iki cinsiyetin de üreme ve cinsel organlarıyla ve/veya kromozomlarıyla birlikte doğan pek çok insan vardır. Bu insanlar ikili cinsel standarta tam olarak uymaz ve **ara-cinsiyetli** olarak adlandırılırlar.[13]

Örneğin bazı insanlar, biyolojik dişilere iki değil de bir adet X kromozomu veren genetik mutasyonla dünyaya gelir. *Turner sendromu* olarak bilinen bu kromozom yapısı sonucunda, dişi dış cinsel organı vardır ancak yumurtalık bulunmaz ve dolayısıyla dişi kısırdır. Bazı kişiler ise erkeklerdeki XY kromozomuyla doğar; ancak X kromozomunda bir anormallik,

ara-cinsiyetli: üreme, cinsel organları ve/veya cinsiyet kromozomları tam **olarak erkek** ya da **kadın** olmayan **insanlar.**

American cultural value" P.R. De Vita & J.D. Armstrong (Ed), *Distant Mirrors: America as a Foreign Culture* (s.46-53), Belmont, CA:Wadsworth.

13 Bu ve ardındaki iki paragraf birkaç kaynaktan alınmıştır. Chase, C. (1998), "Hermaphrodites with attitude", *Gay and Lesbian Quarterly*, 4(2), 189-211; Dumurat-Dreger, A. (1998, may/June), "Ambiguous sex" or ambivalent medicine?" *The Hastings Center Report*, 28(3), 2, 435; Fausto-Sterling, A. (1993). "The five sexes: Why male and female are not enough", *The Sciences*, 33(2), 20-24; The Mayo Clinic Web site.

vücudun erkeklik hormonuna (androjen) duyarlılığını etkiler. Bu duruma da *androjen duyarsızlık sendromu* denir (ADS). XY olarak doğup ADS'si olan bir kişi; klitoris, cinsel organ dudakları ve göğüslerle tamamen kadın görünümündedir. Bu kişilerde testis de bulunur ancak ne erkek ne de kadın cinsel organları tamdır. Vajinaları kısadır ve derinliği yoktur.

Hermafroditler, (erkek psödohermafrodit ya da kadın psödohermafrodit de sıklıkla kullanılır) ara-cinsellikte kendine özgü bir sınıfı oluşturur. Bazılarının karşı çıktığı bu tanım Yunan mitolojisindeki bir tanrıdan gelir: Hermafrodit, (tanrıların elçisi Hermes'in ve güzellik ve aşk tanrıçası Afrodit'in oğlu) bir peri kızına aşık olup da ikisinin bedeni birleşince, ortaya yarı erkek yarı kadın bir yaratık çıkmıştır. Gerçek hermafroditlerin hem testis hem de yumurtalık dokusu bulunur. Yumurtalık ve testisler ayrı ayrı olabileceği gibi, genelde her iki dokuyu da içeren bir eşeysel bezleri vardır (ovotestis). Hermafroditlerin %60'ının XX cinsiyet kromozomu vardır, geri kalanında da XY ya da bir çeşit karışım bulunur. Dış cinsel organlar belirsiz ya da dişi olabilir, rahimleri tam ya da yarım gelişmiş olabilir.

Bu alanda uzman olan biyolog Anne Fausto Sterling ara-cinsellik kavramının erkek ve dişi kavramları kadar eski olduğuna dikkat çeker. İdeal biyolojik bir dünyada:

> İnsanlar iki türe ayrılmıştır. Erkeklerde X ve Y kromozomu, testisler, bir penis ve dışarıya idrar ve semen salgılamak için gereken bütün diğer iç organlar bulunur. Bunun dışında kaslı bir vücut ve yüz kılları gibi ikincil cinsel nitelikleri de vardır. Kadınlarda iki X kromozomu, yumurtalıklar, idrarı ve yumurtayı dışarı taşımak için gereken bütün diğer organlar bulunur. Bu sistem, hamileliği ve bebek gelişiminin yanı sıra ikincil cinsel özellikleri de destekler.
>
> Bu ideal öyküde hatalardan pek söz edilmez; sadece bazı kadınların yüzünde kıllar varken bazı erkeklerde yoktur, bazı kadınlar kalın bir sese sahipken bazı erkeklerin sesi inceciktir. Yakından incelendiğinde mutlak iki cinslilik, en temel biyolojik düzeyde bile geçerli değildir. Kromozomlar, hormonlar ve içsel cinsel yapılar, eşeysel bezler ve dış cinsel organlar insanların sandığından çok daha büyük değişiklikler gösterir. Bu iki cinsiyetli kalıbın dışında doğanlara ara-cinsiyetli diyoruz.[14]

Ara-cinsiyetlilik sıra dışı olsa da seyrek rastlanan bir durum değildir. Bütün insanların %1'i, yani dünya çapında 60 milyon insan, bir biçimde

[14] Fausto Sterling, A. (2000, Temmuz), "The five sexes revisited", *The Sciences*, 20-24.

ara-cinsiyetlidir.[15] Yakın zamana dek bu durum pek çok toplumda açıkça konuşulmazdı. 20. yüzyılın ortalarından başlayarak dünyanın gelişmiş ülkelerindeki zengin kişiler, bu durumlarını değiştirmek için ameliyat olmaya ve hormon tedavileri görmeye başlamıştır. Pek çok anne baba da bu gibi sıra dışılığı hoş görmeyen bir toplumda, gözle görünür derecede ara-cinsiyetli olan bebekleri için bu gibi tedavi yollarına başvuruyor. Ancak buna benzer geri dönüşü olmayan yöntemleri erteleyip çocuğun kendi seçimini yapacağı yaşa kadar beklenmesi gerektiğini savunanlar da vardır. Açıkça görünüyor ki bir toplumun bu bireylere karşı tutumu, onların kişiliklerini, kendilik duyularını ve bunu ifade biçimlerini etkileyebilmektedir.

Doğuştan ara-cinsiyetli olanların yanı sıra tarih boyunca bazı kişilerin cinsel organlarının bir kısmı ameliyatla alınmıştır. Pek çok kültürde erkek savaş esirleri ya da hapishane mahkumları hadım edilmiş, testisleri kesilmiştir. Mısır, Mezopotamya, İran ve Çin'deki arkeolojik kanıtlar; savaş esirlerini hadım etmenin, kültürel bir uygulama olarak binlerce yıllık geçmişi olduğunu gösterir. Savaş zamanı yakalanan ya da köle olarak satılan küçük erkek çocukları, satılmadan ve yeni sahiplerine gönderilmeden önce genelde hadım edilirdi. Hadımlar Osmanlı İmparatorluğu'nda da 15. yüzyıldan itibaren önemli işlevler üstlenmiştir. Bu hadımlara harem ağalığı görevi verilirdi ve sultanın hareminin baş sorumlusu olurlardı. Harem ağaları din görevlileri ve yöneticiler kadar yüksek bir konuma ulaşabilir, ordu komutanı olarak bile sultana hizmet ederlerdi. Çoğu kral ve imparatorun da şatolarında ya da saraylarında yüzlerce hadım bulunduğu bilinir.

Zorla hadım edilenlerin dışında kendi kendini hadım edenler ya da gönüllü hadım olanlar da vardı. Örneğin Mısır ve yakınlarındaki bölgelerdeki Hıristiyan keşişler, cinsel ilişkiden uzak durur, hatta cennet krallığı için gönüllü olarak kendilerini hadım ederlerdi. 20. yy başlarına kadar Koptik keşişlerde de cinsel organlarını kesme uygulaması gözlenmiştir.[16] 15. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da "kastrato" olarak bilinen müzik için hadım edilen erkekler ortaya çıkmıştır. Bu hadımlar, Aziz Paul'un talimatı doğrultusunda Katolik Roma kilisesi kadınların kilisede şarkı söylemesini yasaklayınca, korolarda kadın seslerini okumuşlardır. Kastratolar operalarda ka-

15 Fausto Sterling, A. (2003, Ağustos 2), Kişisel e-posta iletişimi.

16 Abbot, E. (2001), *A History of Celibacy*, Cambridge, MA: Da Capo Press.

dın rollerine çıkmışlardır. Ergenlik çağına gelmeden hadım edilen bu kişiler, genelde yetimhanelerden ya da yoksul ailelerin çocuklarından seçiliyordu. Erkek cinsellik hormonunu üreten testislere sahip olmadıkları için çocukluktan erkekliğe geçişi yaşamıyorlar, böylece sesleri kalınlaşmıyor, vücutları kıllanmıyor, meni üretimi oluşmuyor ve buna benzer diğer erkeksi özellikler gözlenmiyordu. 1700'lerde kastrato sayısının zirve yaptığı zamanlarda yalnızca İtalya'da hadım edilen erkek çocuk sayısı yılda 4000'di. Kimi ünlü birer sanatçı olup çok para kazanıyor, sıra dışı sahne isimleri, sahnedeki ve özel hayatlarında tuhaflıklarıyla ilgi çekiyordu. Kastratoların hepsine eşcinsel demek doğru olmayabilir çünkü bu kişiler; erkek, kadın ya da iki cinsiyetle de ilişkiye girebiliyorlardı. Kastratoluk, Vatikan'daki Katolik Roma kilisesi yetkililerinin kilise müziği söylemelerini yasakladığı 1900'lara kadar sürdü. O dönemde Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da hadım kullanımı artık sona ermeye başlamıştı.[17]

Hadım etme Kuzey Amerika yerlileri arasında yapılmasa da Büyük Ovalar ve Güneybatı'daki pek çok topluluk, ara-cinsiyetliler ya da cinsiyet geçişliler (transgenderler, cinsiyet değiştirmiş ya da erkek-kadın cinsiyet yapılanmasında, kültürel açıdan kabul edilen orta bir konumda yer alan kişiler) için toplumsal bir ortam yaratmışlardır. Örneğin kuzeyde Lakota'da, kadın gibi giyinen ve hem kadın hem erkek ruhu taşıdığına inanılan, kültürel olarak kabul görmüş, cinsiyet geçişli erkekler, ortada bir tür olarak kabul edilir. Bu üçüncü cinsiyetteki kişilere *winkte* denir ve bunun anlamı "kadın olmak isteyen kişi"dir. *Winkte*'lerin iyileştirici gücü olduğuna inanılır ve topluluklarında büyük saygı görürler. Komşu Cheyenne'de ise bu kişilere *hemanah* denir, bunun anlamı da "yarı erkek, yarı kadın"dır.[18]

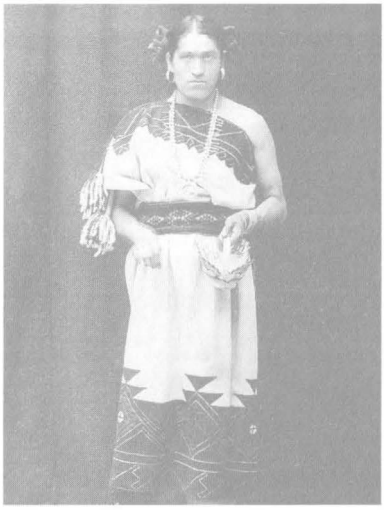
Büyük Ovalar'a 1600'lerde gelen Fransız tüccarlar, kadın gibi giyinmiş yerlileri gördüğünde onlara *berdache* (burdaş okunur) adını verdiler. Bu sözcük, kölelere ve hadımlara verilen Farsça *bardah* sözcüğünden türe-

cinsiyet geçişli: Cinsiyet değiştirmiş ya da ikili erkek-kadın cinsiyet yapılanmasında, kültürel açıdan kabul edilen bir orta konumda yer alan kişiler.

17 Taylor, G. (2000), Castration: Abbreviated History of Western Manhood, (s.38-44, 252-259), New York: Routledge.

18 Medicine, B. (1994), "Gender" M.B.Davis (Ed), *Native America in the Twentieth Century*, New York: Garland.

miştir. Fransız sözcük *berdache,* yıllar içinde kadınsılık, bekârlık, korkaklık gibi anlamlarda kullanıldı ve bütün hadımlar, travestiler (karşı cins gibi giyinenler) ve eşcinseller için de tercih edildi. Erken antropolojik araştırmalarda bu sözcük kullanılmış olsa da bugün artık olumsuz anlamlarından dolayı *berdache*'tan kaçınılmakta ve Kuzey Amerikalı yerliler için "iki ruhlu" sözcüğü kullanılmaktadır.[19]

Resimde We'wha adlı meşhur iki ruhlu Zuni Kızılderilisi görülüyor. Bir erkeğin kadın kimliğine bürünmesi, Zunilerde anormal sayılmaz. Hatta bu bireyler, tamamen kadınsı ve tamamen erkeksi kimlikler arasındaki boşlukta bir köprü görevi gördükleri için özel kişler olarak kabul edilir.

Cinselliğe dönük araştırmalar yapan antropologlar, farklı cinselliklerin dünyadaki bütün kültürlerde var olduğunu, üstelik davranış ve kişilikleri biçimlendirmede önemli bir rol oynadığını fark ettiler. Örneğin Samoa'da üçüncü cins kişiler ünlüdür ve kadın kimliği alan erkeklere *fa'afafine* (kadın gibi) denir. *Fa'afafine* olmak, dans etmek, yemek pişirmek, ev temizlemek, yaşlılara ve çocuklara bakmak isteyen erkekler için benimsenmiş bir seçenektir. Büyük ailelerde iki ya da üç erkek çocuğun, kız çocuk gibi ev işlerine yardım etmek üzere yetiştirildiğine rastlanır. Amerikalı antropolog Lowell Holmes'in yakın zamanda aktardığına göre,

> Bu erkeklere çok değer veriliyor çünkü kadınların yapamadığı ağır işleri de yapabiliyorlar. Samoalı bir rahibe bir kere bana ailede ev işlerine yardım edecek bir *fa'afafine*'nin olmasının çok büyük kolaylık olduğunu söylemişti. Ayrıca *fa'afafine*'lerin kendi aralarında asla cinsel ilişkiye girmediği, birbirlerini kız kardeş gibi gördükleri de iddia ediliyor. Çoğu dindar; kadın elbiseleri giyerek kiliseye gidiyorlar(...)hatta bazıları pazar günleri kilisede öğretmenlik bile yapıyor. *Fa'afafine*'ler kadın atletik takımlarında yarışıyor ve bazen antrenörlük de yapıyor.[20]

19 Jacobs, S.E. (1994), "Native American two-spirits", *Anthropology Newsletter,* 35 (8),7.

20 Holmes, L.D. (2000), "Paradise bent (film yorumu)", *American Anthropologist,* 102 (3). 604-605.

Üçüncü cins içinde en iyi bilineni, Hindistan'daki *hijra* (ya da *hijada*)'lardır. Urdu dilinde *hijra*, cinsiyet değiştirmiş, hadım edilmiş erkekleri ve abartılı bir şekilde kadın gibi giyinen hermafroditleri kapsar. Bahuchara Mata tanrıçasına inanan Hindular olarak kültürel rolleri, yeni evlenmiş çiftleri ve erkek bebekleri kutsamak olan *hijralar* bu törenlerde kazandıkları az miktar da paranın yanı sıra dilenerek, şarkı söyleyerek, hamam işleterek ve bazen de fahişelik yaparak yaşamlarını sürdürürler.[21]

Cinsiyet geçişi çoğu kültürde görülür ancak hepsinde hoşgörüyle karşılanmaz. Tonga ve Samoa gibi Büyük Okyanus adalarında yaşayan Polinezyalılar arasında kadın giysisi giyerek yaşayan erkekler kültürel açıdan kabul görmüştür. Samoalılar bu üçüncü cinsiyete *fa'afafine* (kadın gibi) der.

Bu cinsiyet geçişli kültürel türlerin hepsini eşcinsel olarak değerlendirmek doğru değildir. Örneğin, Filipinlerde Tagalog dili konuşanlar, "içinde bir kadın kalbi olduğunu" düşünen bir erkeğe *bakla* der. Bu erkekler her gün kadın gibi giyinir; hatta ağır makyajlarıyla, süslü giysileriyle ve yürüyüşleriyle kadınlardan daha da kadınsı gibi görünürler. Ayrıca, Samoalı *fa'afafine'ler* gibi diğer *baklaları* değil, heteroseksüel erkekleri cinsel olarak çekici bulurlar.

Sonuç olarak binlerce yıldır insan kültürleri, çeşitli kalıtsal ya da sonradan kazanılmış cinsel özelliklerle yaratıcı bir şekilde başa çıkmayı başarmıştır. Ara-cinsiyet ya da cinsiyetler arası geçişleri incelememizin amacı, var olan cinsiyet alternatiflerini tanımak ve yanlış önyargıları çürütmektir. Cinsellik, insan denen bilmecenin önemli bir parçasıdır; onun aracılığıyla toplumsal düzenekler, kişiliği şekillendiren etmenler ve her toplumun normallik tanımı üzerinde yeniden düşünme fırsatı buluruz.

21 Nanda, S. (1990), *Neither Man nor Woman: The Hijras of India*, Belmont, CA:Wadsworth.

Uygulamalı Antropoloji

Antropologlar ve Akıl Sağlığı

Afrika, Asya, Orta ve Güney Amerika'da yeni kurulan devletlerdeki "gelişme"nin bir sonucu da halk arasında akıl sağlığı bozulan insanların sayıca artmasıdır. Aynı şekilde endüstrileşmiş ülkelerde yaşayan etnik azınlıklarda da akıl sağlığı sorunlarına çok sık rastlanır. Ne yazık ki akıl sağlığını geleneksel yöntemlerle ele almak, bu sorunlarla başa çıkınada pek faydalı olmamıştır. Bunun nedenlerinden biri de farklı etnik grupların akıl sağlığına yaklaşımlarının, Batı kökenli tıbbi uygulamalardan farklı olmasıdır. Bir diğer neden de farklı yaşam koşulları altında yaşayan etnik grupların, kendi kültürel kalıplarına göre sağlık koşullarını oluşturmasıdır. Diğer bir deyişle kültüre bağlı rahatsızlıklar klasik tıp mesleğinin bilgisi dışında kalabilir. Örneğin Porto Rikolular, ruhların bu dünyada yaşadığına ve insan davranışını etkilediğine inanırlar. Bu nedenle, psikolojik sorunu olan biri, psikiyatr yerine ruhlarla ilgilen bir kişiye gider. Porto Riko toplumunda, ruhlarla ilgilenen kişiye gitmek gayet normaldir. Sorunu olan kişi hem psikiyatrinin simgelerini anlamaz hem de psikiyatra gitmek, hastanın delirdiği, bir yere kapatılması ya da toplumdan uzaklaştırılması gerektiği anlamına gelir.

Batının tıp uzmanları, medyumları ya da şifa dağıtan kişileri, şarlatan olmasa bile cahil kişiler diye nitelendirse de 1950'de psikiyatrlarla geleneksel şifa dağıtıcıları işbirliği içinde çalışarak halk sağlığı hizmeti vermeye başlamışlardır. Bu tarihten itibaren bu yaklaşım dünyanın çeşitli yerlerinde kabul görmüş ve Dünya Sağlık Örgütü 1977'de sağlık alanında meslek sahibi kişilerle yerli uzmanlar (bitkibilimciler ve ebeler) arasındaki işbirliğini teşvik etmiştir. Böylece birçok antropolog kültürel aracılar olarak görevlendirilmiş, danışanların kültürel sistemlerini inceleyip sağlık uzmanlarına bu bilgileri aktarmıştır. Aynı zamanda psikiyatrların dünyası hakkında da yerel şifa dağıtıcılarına ve danışanlara bilgi vermişlerdir.

Bir örneği burada aktaracak olursak, Florida'da Miami Toplumu Akıl Sağlığı Programının bir parçası olarak, Dade bölgesindeki Porto Riko hal-

kıyla çalışmak üzere bir antropolog önderliğinde bir ekip kurulmuştur.[a] Bölgedeki diğer etnik gruplar gibi, bu da düşük ücretli, yüksek kira ödeyen ve akıl hastalıkları da dahil olmak üzere pek çok sağlık sorunu yaşayan, ancak sağlık ve sosyal hizmet tesislerini pek kullanmayan bir gruptur. Ekip, çalışmaları sonucunda aileler, kiliseler, klüpler ve ruh iyileştiriciler arasında destek ağları kuruyor. Aynı zamanda topluluk hakkında bilgi topluyor ve bu bilgileri sosyal hizmet kurumlarına bildiriyor. Ekiptekiler ayrıca Dade Bölgesi Hastanesinde, psikiyatrlarla hastalar arasında aracılık yapıyor ve sağlık ekibi için bir eğitim programı başlatıyor.

[a] Willigan, J.V. (1986), Applied anthropology (s.128-129, 133-139), Soth Hadley, MA:Bergin and Garvey.

Normal ve Anormal Kişilik

Herhangi bir kültürde normal davranışı belirleyen ölçütler, yine o kültür tarafından belirlenir. Kuzey Amerika kültüründe yukarıda verdiğimiz örneklerin tersine gibi, cinsiyetler arası geçiş davranışı anormal olarak değerlendirilir. Eğer bir erkek, kadın gibi giyinirse bu durumdan kaygı duyulur ve psikiyatrik müdahaleye gerek görülür. Bir kültürde normal kabul edilenin diğerinde anormal görüldüğünü gösteren sayısız örnek vardır.

Örneğin değişik bilinç hallerine giren bireylere dönük tutumları ele alalım. Nepal, Melemchi'deki Yolmo halkında, şamanlar (bombo) tanrıları ya da ruhları odaya çağırır ve onlarla iletişime geçer.[22] Bunun için simgesel olarak onların dünyasına giren Şaman, davul çalarak ve şarkı söyleyerek değiştirilmiş bir bilinç haline ya da transa girer. Dışardan bakıldığında Şaman'ın sanrılar (halüsinasyon) gördüğü, yani odada bulunan diğer insanların görmediği görüntüler, duymadığı sesler, koklamadığı kokular hissettiği düşünülebilir.

Günümüz Kuzey Amerikan toplumunda Melemchi Şamanlarının davranışları sapkın olarak görülürken, bir akıl hastalığı göstergesi hele de bilinç değiştirici madde kullanımını da içeriyorsa yasadışı kabul edilir. Ancak kendi başına transa benzer durumlara girmek ve bu sırada sanrılar görmekte bir

[22] Womack, M. (1994), "Program 5: Psychological anthropology" *Faces of Culture*, Fountain valley, CA: Coast Telecourses, Inc.

Bu kitabın ana yazarının babasının çocukluk resmi. ABD'de erkek çocuklar ilk yıllarını kadınlarla birlikte geçirirlerdi ve genelde kız gibi giydirilirlerdi. Erkek kimliğinin benimsenmesi önceki kadın kimliğinin reddini gerektiriyordu. 20. yüzyılın ortalarına kadar bu durum böyle sürmüştür.

anormallik yoktur. Tam tersi, "düzenli olarak bilinç durumunu değiştirmek, açlık ve cinsel dürtüler gibi doğuştan gelen, normal bir dürtüdür."[23] Şempanzelerin, çeşitli maymunların, kedilerin, köpeklerin ve diğer hayvanların da sanrılar gördüğünü; bu yeteneğin yalnızca insanların değil, memelilerin sinir sisteminin bir işlevi olduğunu kanıtlayan araştırmalar da vardır.[24] Yani değiştirilmiş bilinç durumlarına girmek ve olmayan şeyleri görmek, büyük olasılıkla *Homo sapien*'lerde de vardı. Transa girmek dünyadaki bütün insanların yaptığı bir şeydir, bazı toplumlar bu uygulamayı bastırsa da çoğunluk (Yolmolar gibi) transı kendi amaçları doğrultusunda kullanır. Bir araştırma, bilinen 488 toplumdan 437'sinde değişik bilinç hallerinin kurumsallaştığını ortaya çıkarmıştır.[25]

Anormal davranış, sonradan normal kabul edilmeye başlayabilir. Antropolog Emily Martin, manik depresyon ve dikkat eksikliği ve hiperaktivite (aşırı hareketlilik) bozukluğuna (DEHB) dönük tutumların son yıllarda değiştiğini belirtir.[26] Genelde korkulan rahatsızlıklar olan maniklik ve hiperaktivite artık Kuzey Amerika'da başarılı olmayı sağlayan özellikler olarak görülmektedir. Gün geçtikçe bu rahatsızlıklar, kişinin her an olan bitenin farkında olmak, bir işten diğerine koşturmak, her şeyi

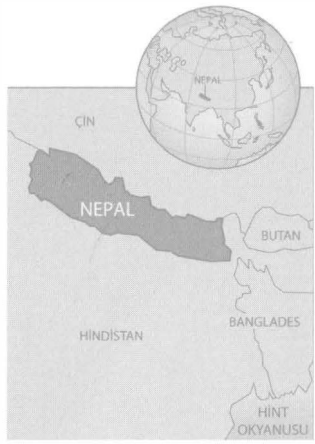
23 Furst, P.T. (1976), *Hallucinogens and Culture* (s.7), Novato, CA: Chandler and Sharp.

24 Lewis-Williams, J.D., & Dowson, T.A. (1988), "Signs of all Times: Entoptic Phenomena in Upper Paleolithic art", *Current Anthropology*, 29, 202.

25 Lewis-Williams, J.D., & Dowson, T.A. (1993), "One vision and power in the Neolithic: Evidence from the Decorated Monuments", *Current Anthropology*, 34, 55.

26 Martin, E. (1999), "Flexible survivors", *Anthropology News*, 40 (6), 5-7

büyük bir enerjiyle yerine getirmek gibi özelliklerinden dolayı her an tetikte bir sinir sistemine sahip olması biçiminde yorumlanmaktadır. İş dünyasında "hiper" ya da "manik" olarak tanımlanmak, beğenilme ifade etmektedir.

Tüm bu söylenenler, kişiliğe uygulandığında "normallik" kavramının anlamsız olduğunu mu gösterir? Belirli bir kültür bağlamında, normal kişilik kavramı oldukça anlamlıdır. Psikolojik antropolojinin gelişiminde önemli bir kişi sayılan Irving Hallowell, alaycı bir biçimde, herhangi bir toplum tarafından geleneksel olarak kabul edilen saplantı ve kuruntuları paylaşmanın normal olduğunu gözlemlemiştir. Anormallik, toplum tarafından onaylanmamış yanlış inanç sisteminin gelişimiyle ilgilidir. Toplumun kurallarına yeteri kadar uyamadığı için rahatsız olan ve mutlu olamayan insana "nevrozlu" deriz. Bireyin kuruntuları, toplumunkinden önemli ölçüde farklılık gösteriyor ve içinde yaşadığı toplumun kurallarını kesinlikle yansıtmıyorsa bu birey de "psikozlu" olarak etiketlendirilir.

Kültürden kaynaklanan şiddetli çatışmalar psikozlar üretmekle kalmaz, bu psikozların türünü de belirler. Saldırganlığı ve kuşkuyu özendiren bir kültürde, edilgen ve çevresindekilere güvenen bir kimseye "deli" gözüyle bakılabilir. Her toplumun kendi ölçülerini belirlemesi gibi, her birey de algılarında benzersizdir. Pek çok antropolog kişiliği değerlendirmede tek anlamlı ölçüt olarak kişilik ve topluma uyum göstermek arasındaki karşılıklı ilişkiyi gösterir. Onların bakış açısına göre delilik kültürel boyutta oluşturulan bir akıl hastalığıdır ve insanlar kültürün normal olarak kabul ettiği davranışları gösteremezse deli kabul edilir.

Her kültürün normal olan ve olmayan davranışları tanımladığı doğrudur. Ancak beli başlı akıl hastalıklarının evrensel olduğunu gösteren bulgular, durumu karmaşıklaştırmaktadır. Örneğin tüm psikozların en sık rastlananı ve nasıl olursa olsun her kültürde karşımıza çıkan şizofreniyi ele alalım. Şizofreni hastalarının, günlük yaşamlarına sağlıklı bir şekilde devam etmelerini engelleyecek derecede çarpıtılmış bir gerçeklik anlayışları vardır, bundan dolayı toplumsal hayattan koparak kendi psi-

Nepal'deki Melemchi Şamanları. Transa girme becerisi insan sinir sisteminin doğal bir parçası da olsa, ABD gibi bazı toplumlarda transa girme ve kendinden geçme anormal görülürken bazı toplumlar bunu normal sayar. Nepal'deki Yolmo topluluğu içinde erkeklere davul çalarak ve şarkı söyleyerek transa geçme eğitimi verilir. Transtayken ruhlar dünyasıyla iletişim kuran bu erkekler, onlardan insanları ve hayvanları iyileştirecek iletiler getirirler.

kolojik kabuklarına çekilirler. Çevresel faktörler rol oynasa da en büyük nedeni kalıtımsal özellik gösteren biyokimyasal bir rahatsızlıktır. Daha şiddetli türlerinden birisi paranoyak şizofrenidir. Bu hastalığa yakalananlar herkesten korkar ve kimseye güvenmezler. Kendilerine ürküntü verici şeyler fısıldayan sesler işitirler. Dışarıda kendilerini gözetleyen ve izleyen bir kişinin varlığına inanırlar. İşte bu inanç üzerine hareket ederek, toplumdan kopmalarına yol açan tuhaf davranışlar sergilerler.

Paranoyak şizofrenin bütün özelliklerini sergileyen bir örnek, Windigo diye bilinen, **etnik psikozlardan** biridir. Bu tip psikozlar, belirli toplumsal gruplara ait zihinsel hastalıkların belirtilerini içerir (Tablo 5.1). Windigo psikozu, Cree ve Ojibwa gibi Algonkian yerli gruplarında görülür. Bu kuzey yerlileri, geleneksel inanç sistemlerinde, Windigo diye adlandırdıkları bir yamyam canavarın varlığına inanırlar. Psikozdan etkilenen bireyler bu canavarın kontrolü altına girdikleri, hatta kendilerinin de insan eti yemeye can atan Windigo'ya dönüşeceği saplantısına sahiptir. Bu sırada etraflarındaki insanları da yenilebilir hayvanlara dönüşmüş olarak görürler. Ancak Windigo psikozu sonucunda hiçbir hastanın bir başka insanı yediği gözlenmiş olmasa da bunun gerçekleşeceğine dönük büyük bir korku vardır. Grup üyeleri de bu olasılıktan büyük korku duyar.

Öncelikle Windigo psikozu, Batı'daki klinik paranoyak şizofreni vakalarından tamamen farklıymış gibi gözükse de hastalığın sadece Kuzey Algonkian geleneksel kültürüne uygun yollar ve söylemlerle ifade edile-

etnik psikoz: Belirli etnik gruplara özgü zihinsel hastalıklar.

bildiğine dikkat edilmelidir. Eziyet etme fikri diğer insanlar yerine doğaüstü bir güç olan Windigo canavarına yöneltilmiştir. Yamyam paniği başka bir paniğin yerine geçmiştir. Tıpkı Avrupa ve Amerikalılar gibi Algonkian yerlileri de sorunlarını kendilik görüşlerine ve davranışsal çevrelerine uygun biçimde dile getirirler. Ne yazık ki Algonkian yerlileri, akıl hastanesine kapatılarak değil, öldürülerek toplumdan uzaklaştırılırlar.

Psikolojik bir yeme bozukluğu olan anoreksiya nervosa hastaları kendilerini bilerek aç bırakırlar. Bu hastalık en çok Batılı ülkelerdeki kadınlarda yaygın olsa da artık Kore gibi sanayileşmekte olan ülkelerde de görülmektedir.

Windigo davranışı Batılılara gizemli ve çarpıcı görünür. Tüm anlatılanların ışığında, psikozlu kişinin yaşadığı ve gördüğü hayaller kendi kültürünün ona sunduklarıyla sınırlıdır. Algonkian kültüründe bu hayaller, dev yamyamları anlatan efsanelerden etkilenir. İrlandalı bir şizofrenin saplantıları ve gördüğü hayaller ise İrlanda Katolikliği imge ve simgelerinden etkilenir, Bakire Meryem ve Kurtarıcı İsa motiflerine dayanır. Diğer yandan Avrupalı Amerikalılar, dinî olmayan ya da elektromanyetik işkence saplantısına doğru yönelmektedir. Akıl hastalıklarının altında yatan yapı, tüm örnek olaylarda aynı olmasına karşın, bunların dışa yansıma biçimleri kültüre özgüdür.

Tablo 5.1 Etnik Psikozlar ve Diğer Kültür-Bağımlı Hastalıklar

Rahatsızlığın Adı	Kültür	Tanım
Amok	Malezya (Java, Filipinler, Afrika ve Tierra del Fuego'da da görülür)	Hastanın başkalarını öldürme ya da zarar vermesiyle sonuçlanabilen ani bir saldırganlıktır. Öfke nöbeti genelde hastalık öncesinde sakin, içe kapanık erkeklerde görülür. Gerginlik, uykusuzluk, aşırı sıcak ve alkol, rahatsızlığı tetikleyen durumlardır. Birkaç evreden oluşur: önce kişi daha çok içe kapanır, sonra gerçeklik duygusunun kaybolduğu bir derin düşünce dönemi başlar. Öfke ve zulmetme düşüncesi baskın gelir. Son olarak, amok evresinde kişi zıplar, bağırır, eline bıçak alır ve önüne çıkan insan ve nesneleri bıçaklar. Bunun ardından yorgunluk ve depresyon gelir ve öfke nöbeti hafızadan silinir.
Anoreksia Nervosa	Batılı ülkeler	Daha çok genç kadınlarda görülen ve zayıf kalmanın saplantıya dönüştüğü bu hastalıkta, yemek yemek reddedilir. Rahatsızlık ölümle sonlanabilir.
Latah	Malezya	Düşük zekalı, her şeye boyun eğen ve kendini geri planda tutan orta yaşlı kadınlarda ortaya çıkan bir korku tepkisidir. Rahatsızlık, yılan sözcüğü ya da gıdıklanmayla tetiklenir. Başkalarının sözcükleri ve tümcelerini tekrarlayan hasta, sürekli karşı tepkiler verir ve küfürlü bir dil de kullanabilir.
Koro	Güneydoğu Asya (özellikle Malezya)	Kişinin penisinin karnına kaçacağı ve öleceği kaygısını yaşadığı korku tepkisi. Bu tepki cinselliğe ya da kendini tatmine aşırı düşkünlük döneminden sonra ortaya çıkabilir. Kaygı çok yoğundur ve ortaya çıkışı anidir. Hasta penisini elinde tutarak ya da aile üyelerine ve arkadaşlarına tutturarak durumunu düzelteceğini sanır. Çoğu zaman penis tahta bir kutuya konur.
Windigo	Kanada ve Kuzey ABD'li Algonkian yerlileri	Kişinin kaygı ve rahatsızlık duyduğu, kendisine büyü yapıldığına inandığı bir korku tepkisidir. Hasta, insan eti yemek isteği duyan bir canavar tarafından yamyama dönüştürüleceği korkusunu yaşar.
Kitsunetsuki	Japonya	Kurbanın, ruhunun foklar tarafından ele geçirildiğine ve yüzünü fok balığına çevireceğine inandığı rahatsızlıktır. Ailenin bütün üyeleri toplumdan soyutlanır.
Pibloktoq ve diğer Kutup histerileri	Doğu Siberya'daki Lapland, Kuzey Alaska ve Kanada'dan Grönland'a kadar uzanan kutup bölgesinde yaşayan yerliler	Hastanın giysilerini yırtmak, suya ya da ateşe atlamak, karda yuvarlanmak, tavanda yürümeye çalışmak, bir şeyler fırlatmak ve değişik dillerde konuşmak gibi kısa süreli tuhaf davranışlardan sonra normale döndüğü bir rahatsızlıktır.

Kaynak: Carson, R.C., Butcher, J.N.,& Coleman, J.C. (1990), *Abnormal Psychology and Modern Life* (8. baskı, s.85). Glenview, IL: Scott Foresman.

Bölüm Özeti

• Kültürün bir kuşaktan diğerine aktarım süreci olan kültürlenme, doğumun hemen ardından başlar. Kültürlenmenin ilk aracıları bireyin ev halkıdır fakat daha sonra, bazı toplumlarda, toplumun diğer üyeleri de bu sürece dahil olur. Kültürlenmenin gerçekleşebilmesi için birey, kendilik bilincine, kendisini birey olarak algılama ve düşünme becerisine sahip olmalıdır. Kendilik bilincinin ortaya çıkması ve işlemesi için, kendiliğin eyleme geçebileceği davranışsal çevreyi oluşturan dört temel yönelim gerekir. Bunlardan birincisi, nesnelere yönelimdir; birey kendinin dışındaki nesneler dünyası hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Ayrıca hem mekânsal hem de zamansal yönelim de gereklidir. Son olarak, yetişmekte olan bir birey, kurallara yönelmelidir; yani davranışsal çevreyi oluşturan değerler, idealler ve standartları anlamalıdır.

• Çocuğun vatandaşlık hakları ve toplumsal kimliği, ona verilen ad ile yerleşir. Ad verme kültürler arasında çeşitlilik gösterse de evrensel bir uygulamadır. Ad, kendilik tanımının önemli bir aracıdır; ad olmadan bireyin kimliği ve kendiliği yoktur. Çoğu kültür, çocuğa ad vermeyi özel bir törenle gerçekleştirir.

• Kişilik; kişinin düşünüş, duyuş ve davranış biçimindeki kendine özgülüğü ifade eder. Psikanalistlerle birlikte antropologların çoğunluğu da yetişkin kişiliğini erken çocukluk dönemi deneyimlerinin şekillendirdiğini kabul eder. Antropoloğun ilk hedefi bu kuramı sınayacak nesnel çalışmalar üretmek olmuştur. Cinsiyetle ilgili kişilik özelliklerinin karşılaştırmalı kültürel çözümlemeleri, biyoloji kökenli kişilik farklılıkları ne derece olursa olsun, kadın ve erkek arasında mutlak bir kişilik farkının olmadığını gösterir. Toplum ekonomisi, çocuğun yetiştirilme biçimini belirler, bu da ileride onların yetişkin kişiliklerini belirler.

• Psikolojik antropologlar, kültür karşılaştırmalarına dayanarak, kişilik, çocuk yetiştirme uygulamaları ve kültürün diğer boyutları arasında karşılıklı bir ilişki kurarlar. Örneğin, genelde geleneksel tarım toplumlarıyla ilişkilendirilen bağımlılık eğitimi, toplum üyelerinin kendilerine verilen görevleri yerine getirerek istekli ve düzenli bir biçimde grubun yararı için çalışmalarını sağlamaya çalışır. Karşıt bir uç olarak, bağımsız çekirdek ailenin belirgin özelliğini oluşturan bağımsızlık eğitimi, ken-

dine güveni ve bağımsız davranışı ön plana yerleştirir. Toplum bir davranış tarzının diğerinden üstünlüğünü vurgulasa da, bu vurguyu her iki cinse eşit bir şekilde yansıtmaz. Bazı psikolojik antropologlar çocuk yetiştirme uygulamalarını, üyelerinin temel fiziksel gereksinimlerini karşılayan toplumsal geleneklere dayandırırlar. Bu uygulamalar belirli türde yetişkin kişiliklerinin ortaya çıkmasını sağlar.

Toplumsal cinsiyet davranışları ve ilişkileri, kültüre göre değişiklik gösterir. Her kültür en uygun ya da kabul edilebilir kadın-erkek davranışıyla ilgili değişik olanaklar ve beklentiler sunar. Bazı kültürlerde kadın-erkek ilişkileri eşit konuma oturur, her iki cinsiyetin de benzer davranışlar göstermesi beklenir. Bazılarındaysa eşitsizlik söz konusudur ve kendilerinden beklenen davranış ölçütleri farklıdır. Antropolojik araştırmalar bir cinsiyetin diğeri üzerindeki egemenliğinin kültürel bir yapı olduğunu ve sonuç olarak alternatif kadın-erkek düzenlemelerinin istendiği zaman yaratılabileceğini ortaya koyar.

- Antropologlar herhangi bir kalıplaşmış önyargıya meydan vermeden grup kişiliğini belirlemenin mümkün olup olamayacağı konusu üzerinde uzun süre çalışmışlardır. Her kültür, geniş bir olasılık yelpazesinden, kurallara uygun ya da ideal olarak gördüğü özellikleri seçer. Bunlara uygun davranan bireyler ödüllendirilir; diğerleri bundan yoksun bırakılır. Grubun örnek kişiliği, tanımlanan frekans dağılımının merkezi eğilimince gösterilen, kültürden etkilenen, topluluğun ortaya koyduğu tipik kişiliğidir. İstatistiksel bir kavram olarak, toplumların, çeşitli kişiliklere sahip üyelerini nasıl örgütlediği ve bazılarının örnek "tip"e daha uygun olduğuna nasıl karar verdiğini de sorgulamaya açar.
- Ulusal karakter incelemeleri, çağdaş ülkelerin, örnek karakterlerine odaklanır. Bu araştırmalar, grup kişiliğini şekillendiren çocuk yetiştirme uygulamalarını ve eğitimini saptama uğraşına girişmişlerdir. Çoğu antropolog, ulusal karakter kuramlarının bilimsel olmayan ve aşırı genellenmiş verilere dayandığına inanır. Bazı antropologlar da, belirli bir toplumda önem verilen çekirdek değerlere odaklanırken, bu değerleri bireylere aşılamada gösterilen başarının her toplumda değişebileceğini belirtirler.

Ara-cinsiyetler, biyolojik erkek ya da kadın ölçütlerine tam olarak uymayan bireylerdir. Çoğu kültür, cinsiyetler arası geçiş yapmış bi-

reylerin, üçüncü cinsiyet türü olarak kabul edildiği toplumsal bir mekân yaratmıştır.

Herhangi bir kültürde normal davranış olarak tanımlanan şeyi belirleyen, o kültürün kendisidir ve bir kültürde kabul edilen hatta beğenilen bir davranış, diğerinde öyle olmayabilir. Anormallik; bireyin toplumca kabul görmeyen kişilik özellikleri geliştirmesiyle ilgilidir. Kültürün neden olduğu çatışmalar yalnızca psikolojik rahatsızlık üretmekle kalmaz, aynı rahatsızlığın türünü de belirler. Benzer şekilde, şizofreni gibi biyolojik kökenli akıl hastalıkları, hastanın kültürüne özgü belirtilerle dışa yansır.

Düşünme Soruları

1. Bütün toplumlar çocukları insanlaştırma sorununun üstesinden gelmeye çalışır. Sizin yaşadığınız çocuk yetiştirme uygulamaları toplumunuzun değerlerini ve toplumsal düzeneklerini içeriyor muydu?

2. Toplumlardaki ad verme törenlerinin önemini düşünürseniz, anne ve babanızı size şimdiki adınızı vermeye iten ne olmuştur? Kendilik anlayışınız üzerinizde adınızın bir etkisi var mı?

3. Margaret Mead'in cinsiyet üzerine yaptığı kültürler arası araştırmalar, erkek egemenliğinin kültürel olduğunu ve sonuç olarak alternatif cinsiyet düzenlemelerinin yaratılabileceğini göstermiştir. Kendi büyük anne ve babalarınız, anne babalarınız ve kardeşlerinize bakarak kendi ailenizde bir değişiklik görüyor musunuz? Peki ya içinde yaşadığınız toplumda durum nasıldır? Bu gibi değişimlerin olumlu olduğunu düşünüyor musunuz?

4. Toplumunuzun örnek kişilik ölçütlerine uyuyor musunuz?

5. Dünyada 60 milyon insanın ara cinsiyetli olduğunu ve bu insanların çok azının cinsel organ ameliyatı olanağı olduğunu düşünürsek, üçüncü cinsiyet için kültürel bir mekân yaratan toplumlar için neler diyebiliriz?

Anahtar Kavramlar

Kendilik bilinci	Adlandırma töreni
Kişilik	Bağımlılık eğitimi
Bağımlılık eğitimi	Örnek kişilik
Çekirdek değerler	Ara-cinsiyetliler
Cinsiyet geçişliler	Etnik psikozlar

Önerilen Okumalar

Barnouw, V. (1985), *Culture and Personality*, (4. ed), Homewood, IL:Dorsey Press. Saygın bir yapıtın giriş düzeyindeki Psikolojik Antropoloji öğrencileri için gözden geçirilmiş şekli.

Brettell, C.B., & Sargent, C.F. (Eds), (2000), *Gender in a Cross-cultural Perspective* (3. ed), Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Kültürel bir oluşum olarak kadınsılık ve erkeksilik, küreselleşmenin cinsiyet konusuna etkisi gibi çeşitli konular üzerine klasik ve çağdaş cinsiyet okumalarının derlemesi.

Gottlieb, A., & DeLoache, J.S. (Eds). (2000), *A World of Babies: Imagined Childcare Guides for Seven Societies*, Cambridge, England and New York: Cambridge University Press.

Çocuk yetiştirmeyle ilgili soruları yanıtlayan, dünyanın yedi toplumundaki anne babalara öneri niteliğinde yazılmış, gayet sürükleyici ve öğretici bir kitap. Kitapta zengin etnografik bilgi de yaratıcı bir biçimde sunulmuştur.

LaFont, S. (Ed). (2003), *Constructing sexualities: Reading in Sexuality, Gender and Culture*, Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Bu yapıttaki makaleler cinsellik ve cinsiyet davranışına istatistik, etnografik örnekler ve kuramsal bir anlayışla bakmaktadır. Biyolojik temellerinden, cinsel sınıflara, cinsel eğilimden transseksüelliğe kadar pek çok konu ele alınmaktadır.

Shore, B. (1996), Culture in Mind:Meaning, Construction, and Cultural Cognition, New York: Oxford University Press.

Gelişimsel ve bilişsel psikolojinin ve bireysel psikolojinin kültürel bağlamının derinlemesine incelenmesi.

Suarez-Orozoco, M.M., Spindler, G., & Spindler, L. (1994), *The Making of Psychological Anthropology*, II. Forth Worth, TX: Harcourt Brace.

Psikolojik antropolojinin tanınmış uzmanlarının amaçlarını, başarılarını ve başarısızlıklarını doğrudan bizlere anlatan makalelerin derlemesi.

Wallace, A. F. C. (1970), *Culture and Personality* (2. ed), New York: Random House.

Kitap, kültür ve kişiliğin mantıksal ve yöntembilimsel temellerini ele alıyor. Antropolojinin kültürle ilgili bilimsel bir kuram geliştirmesi gerektiğini ve bu kültür kuramının kişilik gibi kültür dışı olguları da hesaba katması gerektiğini savunan bir kitap.

Whiting, J. W. M. & Child, I., (1953), *Child Training and Personality: A Cross-cultural Study*, New Haven, CT: Yale University Press.

Kültürün kişilik süreçleriyle nasıl bütünleştiğini konu alan, kültür ve kişilik arasındaki etkileşimi inceleyen bir kitap. Belli bir toplumu ayrıntısıyla çözümlemektense, bütün toplumlardaki insan davranışıyla ilgili genel hipotezleri sınamaya dönük yazılmıştır.

ALTINCI BÖLÜM

Geçim Yöntemleri

İnsanlar yiyecek, barınak ve diğer gereksinimlerini elde etme sorununu aşmak için kaynak toplamalı ya da yaratmalıdır. Bu durum, Nijeryalı çiftçiler ve İzlandalı balıkçılar için olduğu kadar, resimde görülen ve kent çöplüğünden yiyecek ve diğer malzemeleri toplayan Endonezyalılar için de geçerlidir. Kültürün temel işlevi, o kültürün kurallarına göre yaşayan bireylerin yaşamını güvence altına almaktır; bu yüzden geçim yöntemlerinin incelenmesi, antropolojik araştırmanın önemli bir boyutudur.

1 Uyarlanma Nedir?

Uyarlanma, organizmaların çevreye uyum gösterme sürecidir. Bu süreç, yalnızca organizmaların kendisinde değil, çevrelerinde de değişime neden olur. Böylesi bir devingen etkileşim, insanlar da dahil, bütün yaşam türlerinin sürekliliği açısından gereklidir.

2 İnsanlar Nasıl Uyarlanma Gösterir?

Evrim süresince insanlar, birbirinden farklı ve değişen çevreye etkili bir biçimde uyarlanabilmek amacıyla biyolojik değişimden çok, kültürel değişimi kullanmıştır. Kültürel uyarlanma aracılığıyla, insanlar, ellerindeki kaynaklara ve içinde yaşadıkları çevrenin sınırlamalarına uygun yollar geliştirir. Belirli bir bölgede, benzer bir çevrede yaşayan insanlar, bu çevrelerde iyi işleyen âdet ve gelenekleri birbirlerinden ödünç alma eğilimini gösterir. Bir kere başarıldığında uyarlanma, uzun bir süre, hatta binlerce yıl dayanabilir. İnsanlığın kendine özgü yaratıcı uyarlanma becerisi, türümüzün birbirinden son derece farklı ortamlarda yaşayabilmesini sağlamıştır.

3 Çağlar Boyunca İnsanlar Ne Tür Kültürel Uyarlanmalar Gösterebilmiştir?

Yiyecek toplayıcılık, insan uyarlanmasının en eski ve en evrensel türüdür ve genelde coğrafi hareketliliği gerektirir. Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi diğer uyarlanmalar, dünyanın bazı bölgelerinde 10.000 yıl önce gelişmeye başlamıştır. Bahçecilik/bahçıvanlık daha yerleşik bir yaşama yol açarken (köyler ve kentler); hayvancılık, otlak ve su bulabilmek için hareketli olmayı gerektirir. Yoğun tarım etkinliklerinin, diğer insanların farklı işlerde uzmanlaşabilmesini desteklemesine yetecek miktarda yiyecek üretebilir hale gelmesiyle, kentleşme bazı bölgelerde 5000 yıl kadar önce gelişmeye başladı. Bu değişiklikler, karmaşık ve geniş ölçekli toplumsal örgütlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Günümüzde pek çok defa yemek yemek ve su içmek için diğer etkinliklerinizi kesintiye uğratıyorsunuz. Bunu gayet doğal kabul ediyorsunuz, oysa gün boyu aç kalsanız açlık belirtileri üzerinizde hemen etkisini göstermeye başlar: zayıflık, yorgunluk, baş ağrısı... Açlığın bir ay sürmesi durumunda vücudunuz ortaya çıkan hasarı asla onaramayabilir. Hatta bir haftadan on güne kadar susuz geçen zaman, sizi öldürmek için yetecektir.

Tüm yaşayan varlıklar ve bu arada insanlar, istisnasız olarak hayatta kalmak için bazı temel gereksinimlerini karşılamak zorundadırlar. Bu gereksinimler arasında yiyecek, su ve barınak gelir. İnsanlar sadece "kuru ekmekle" yaşayamayabilir ancak ekmeksiz de uzun süre yaşanmaz. Benzer şekilde, çevresiyle rastgele ve düzensiz bir ilişki geliştiren hiçbir yaratık uzun süre var olamaz. Yaşayan varlıklar düzenli olarak su ve yiyecek kaynaklarına erişim, bunları elde etme ve kullanma araçlarına sahip olmalıdır. Bir aslan av bulamaz hale geldiği, dişleri ve pençeleri yumuşadığı ve sindirim sistemi iflas ettiğinde ölebilir. Ancak insanlar benzer sorunlarla karşılaştıklarında bile, diğer yaratıklarından çok üstün bir özelliğe, yani kültüre sahip olduklarını görürler. Eğer et kaynaklarımız azalırsa soya fasulyesi gibi sebzelere dönebilir ve onları bazı işlemlerden geçirerek et tadında üretebiliriz. Aletlerimiz başarısız olursa onların yerine daha iyilerini icat edebiliriz. Hatta midelerimiz belirli bir yiyeceği sindiremez hale gelirse yiyecekleri kaynatarak ya da püre haline getirerek sindirimini kolaylaştırabiliriz. İnsanların gereksinim ve baskıları bütün diğer canlılarınkine benzerdir; bu yüzden insan davranışını bu açıdan kavramaya çalışmak önemlidir. Bu bakış açısının altında yatan kavram uyarlanma, yani, insanın, günlük hayatın getirdiği yük ve sunduğu olanaklarla nasıl baş edebildiğidir.

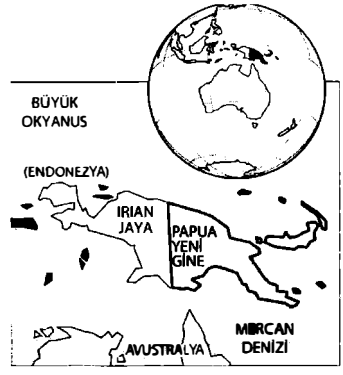
Uyarlanma

Uyarlanma, organizmaların belirli bir çevreyle olumlu bir uyum elde etmek için girdikleri bir süreçtir, bu süreç hem organizmada biyolojik değişimlere yol açar hem de çevrelerini etkiler. Bu devingen etkileşim, insanlar da dahil bütün yaşam türlerinin yaşamını sürdürmesi için gereklidir. İnsan uyarlanmasını diğer türlerden ayıran nokta, kültür üretme ve değiştirme yeteneğimizdir. Bu yetenek sayesinde birbirinden son derece farklı ortamlarda yaşamayı başarmışızdır. İnsanın, günlük hayatın getirdiği yük ve sunduğu olanaklarla nasıl baş edebildiği ve kendisini uyarlayabildiği so-

rusu, bütün kültürlerin sorumluluğundadır. Bir topluluğun **kültürel uyarlanması**, üyelerinin yaşamlarını sürdürmelerini hatta gelişmelerini sağlayan görüşler, etkinlikler ve teknolojiler bütününden oluşur.

Uyarlanma süreci, bir topluluğun gereksinimleri ve çevrelerinin gizilgücünü arasında hareket eden bir denge kurar. Bu sürecin en canlı örneği, yaşamlarını, **bahçıvanlık** (kazma ve çapa gibi basit el aletleriyle yaptıkları ekme biçme etkinliği) ile sürdüren Papua Yeni Gine'nin Tsembaga dağlılarında görülebilir.[1] Tsembagalılar domuz yetiştirseler de, bu hayvanları yalnızca hastalık, yaralanma, savaş durumu ve kutlamalarda yerler. Bu durumlarda domuzlar ataların ruhuna adanır ve etleri dinî bir törenle tüketilir. (Böylece, en fazla gerek duyulduğunda yüksek kaliteli protein tüketilmiş olur.)

Tsembaga ve komşuları, gruplar arasındaki düşmanlığın bitişini ilan etmek için domuz kurban törenlerinde bir araya gelirler. Düşmanlıklar, domuzların da önemli bir etmen olduğu ekolojik baskılardan dolayı sık sık ortaya çıkar. Domuzlar genelde çok sık öldürülmez çünkü bu toplulukta önemli işlevleri gerçekleştirirler: hem et hem de ot yedikleri için köylerdeki çöpleri, hatta insan dışkılarını yerler. Domuz sahibi olmak, önemli törenler için onları besleyen sahiplerinin de toplumda saygın bir yere sahip olmasını sağlar. Ancak domuz yetiştirmek ve çoğalmalarına izin vermek oldukça pahalıya mal olur çünkü çok hızlı üredikleri için denetimleri de zordur. Köy bahçelerine saldıran aç domuzlar, tatlı patatesleri ve diğer ekinleri yiyerek yerli halka hiçbir şey bırakmaz. Kısacası domuz beslemek başlı başına bir sorundur. Değerli ama bir o kadar da can sıkıcı domuzları beslemek için ekilen toprağı genişletme gereksinimi, yerliler ara-

kültürel uyarlanma: İnsanların yaşamlarını sürdürmelerini hatta gelişmelerini sağlayan görüşler, etkinlikler ve teknolojiler bütünü.
bahçıvanlık: Kazma ve çapa gibi basit el aletleriyle yapılan ekme biçme etkinliği.

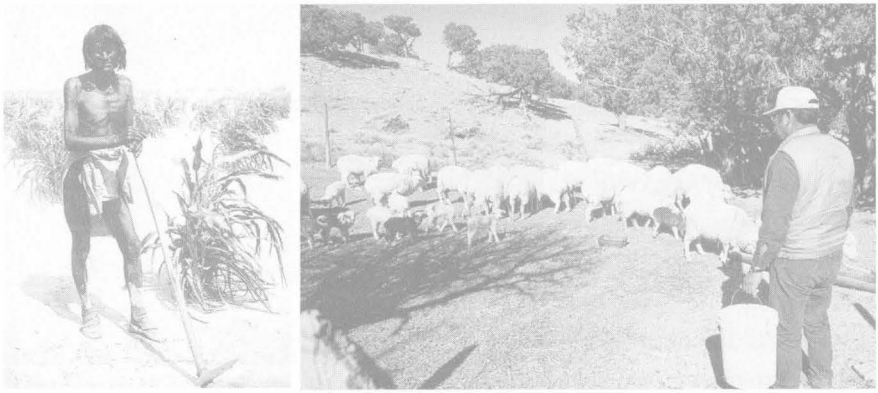
[1] Pappaport, R.A. (1969), "Ritual regulation of environmental relations among a New Guinea people", In A.P Vayda (Ed.), *Environment and cultural behavior* (s.181-201), Garden City, NY: Natural History Press.

sında gerginlik yaratır ve er ya da geç Tsembaga ve komşu topluluklar arasında savaş çıkar. Düşmanlık birkaç hafta sonra biter ve ardından domuz şöleni gerçekleşir. Bu tören için Tsembagalı kasaplar bütün domuzları kesip pişirir ve cömertçe misfirlere sunar. Bu şölen aracılığıyla Tsembagalılar hem komşularına olan borçlarını öder ve saygınlık kazanır hem de büyük bir rahatsızlık ve şikayet kaynağından kurtulmuş olur. Şölenin ardından herkesin karnı doymuştur ve alınan proteinlerle güç toplanmıştır. Toprak paylaşımı yüzünden bir düşmanlık yaşanmasa bile bu gibi büyük domuz şölenleri, domuz nüfusu aşırı arttığında, yani grubun ekin ve hayvan yetiştirme başarısına bağlı olarak 5-10 yılda bir gerçekleşir. Böylece savaşma ve şölen verme döngüsü; insanlar, toprak ve hayvanlar arasındaki ekolojik dengeyi korumuş olur.

İnsan uyarlanmaları çevreyi çeşitli yönlerden etkiler. Kaliforniya'da yerli yiyecek toplayıcılar geniş alanları yakarak meşe ağaçlarının büyümesi (meşe palamudu önemli yiyeceklerinden biriydi) ve otlak alanların genişlemesi için ortam sağlıyordu. "Beyaz" yerleşimciler bu uygulamayı durdurunca tutuşma olasılığı yüksek fundalıklar ve kozalaklı ağaçlar meşelerin yerini aldı. Sonuç olarak çıkan yangınlar korkunç sonuçlara yol açtı ve milyonlarca dolarlık mal kaybına neden oldu.

Uyarlanma kavramı organizmanın çevre, çevrenin de organizma üzerinde yol açtığı değişimler arasındaki etkileşim sürecini anlatır. Kitapta daha önce söz ettiğimiz, orak–hücre anemisi geninin yayılması buna iyi bir örnek oluşturur. Uzun zaman, Afrika'nın ortasındaki tropik ormanlarındaki insan topluluklarında, düşük oksijen basıncı yüzünden bir gen mutasyonu yaşandı ve bu insanların kırmızı kan hücreleri, orak şeklini aldı. Anne ve babasından bu geni alan kişiler, genellikle şiddetli bir anemiye/kansızlığa tutulup daha çocukluk dönemlerinde öldüklerinden, yerel nüfusta bu genin yayılması doğal ayıklanmayla engellenmiş oldu. Daha sonra bu tropikal bölgede kesme ve yakma tarzında bir bahçıvanlık yaygınlaşıp da doğal bitki örtüsü yok edilince doğal çevrede bazı değişimler gözlendi.

Görsel Karşıtlık: Hopiler ve Navajo yerlileri aynı alanda yerleşik olsa da kültürleri birbirinden oldukça farklıdır. Yiyecek toplayıcı olan Navajolar, daha sonra göçebe bir topluluk olmuşken Hopiler köyde yaşayan çiftçiler olmuştur. Çevre, kültürü belirlemez ama bazı sınırlılıklar getirir.

Bunlardan biri de falciparum sıtmasına yol açan parazitleri taşıyan sivrisineklerin üremesiydi. Parazitler bulaştıkları insanlarda kırmızı kan hücrelerinde yaşar ve hastalığın sonucunda kişi ya sakat kalır ya da ölür. Ancak, anne ya da babanın yalnızca birinden orak hücreli geni almış (diğerinden "normal" gen almış) bireylerin, bu parazite karşı doğal bir bağışıklık geliştirmiş oldukları anlaşıldı. Bu bireyler sıtmadan ölmedikleri için doğal ayıklanma onların hayatta kalmalarını sağladı, böylece orak hücrelilik bu topluluk içinde yaygınlık gösterdi.

Orak hücre anemisi her türlü uyarlanmanın göreceli olduğunun göstergesidir. Sıtma yaşanan bölgelerde, bazı bireyler başlangıçta acı çekseler de orak hücreye yol açan genetik özellikleri sayesinde hayatta kalırlar. Ancak sıtma görülmeyen bölgelerde bu gen, çevreye olumlu bir uyum sağlayamaz. Bu genetik özellik insanlara hiçbir üstünlük getirmediği gibi bazılarının ölümüne bile neden olabilir.

Uyarlanma Birimi

Uyarlanma birimi hem organizmaları hem de çevreyi kapsar. Organizmalar, çevre içerisinde değişim ve çeşitlilikle baş edebilecek esnekliğe sahip toplulukların bir üyesi olarak var olurlar. Biyolojik terimlerle, bu esneklik, popülasyon içerisindeki farklı organizmaların farklılaşan genetik özelliklere sahip olduğu anlamına gelir. Kültürel terimlerle, bireylerin becerileri, bilgileri ve kişilikleri arasında farklılıklar vardır, anlamını taşımaktadır. Orga-

nizmalar ve çevreler birbirleriyle etkileşim halinde bulunan devingen sistemlerdir. İnsanlar, hem çiftçilik hem de balıkçılıkla uğraşabilir. Ancak Siberya'nın donmuş tundralarında çiftçiye rastlayamayacağımız gibi Kuzey Afrika'nın Sahra Çölü'nde de balıkçılara rastlayamayız. Diğer bir deyişle, çevre kültürü belirlemese de insanlara belirli olanaklar ve kısıtlılıklar sunar.

Bazı antropologlar, çevrebilimcilerin **ekosistem** kavramını benimsemiştir. Ekosistem, doğal çevreden ve bu çevrede yaşayan organizmalardan oluşan bir sistemdir. Sistem organizmaların etkinliklerine olduğu kadar erozyon ve buharlaşma gibi fiziksel süreçlere de bağlıdır. **Kültürel ekoloji**, kültürlerin kendi doğal ortamlarındaki devingen etkileşimi anlatan bir kavramdır. Kültürel ekologlar, genelde insan ekosistemlerinin ayrıntılı mikro incelemeleriyle ilgilenirler. İnsan kültürünün sadece belirgin teknolojik yönünün değil, tüm boyutlarının incelenmesi gerektiğini vurgularlar. Tsembagalılar bizim onları gördüğümüz gibi düşünmese de örneğin, kültürel ekologlar, Tsembagalıların domuzlara karşı tutumlarının ve kurban etme döngüsünün önemli ekonomik ve biyolojik işlevleri olduğunu söyleyecektir. Bu uyarlayıcı işlevlerden ne derece haberleri vardır bilinmez ama bir Tsembagalı, şölen geleneğini, atalarının ruhlarına kurban vermeleri gerektiğini söyleyen dinî inançlarıyla açıklayacaktır. Tsembagalılara göre, her ne kadar domuzlar yaşayanlar tarafından tüketilse de, aslında atalara adanmışlardır.

Kültürel Evrimde Uyarlanma

İnsan grupları, çevrelerine kültürleri aracılığıyla uyarlanırlar. Ancak kültürler de zaman içinde değişir ve evrilir. Buna kültürel evrim adını veririz. Kültürel evrim, kültürel **ilerleme** ile bazen karıştırılır. Oysa kültürel ilerleme, insanların daha yüksek ve ileri bir evreye doğru gelişmeleri ve mükemmele doğru bir adım daha atmalarıdır. Ancak, bütün yenilikler uzun vadede olumlu olmayabilir ve toplumdaki her bireyin koşullarını kısa vadede bile iyileştirmeyebilir.

ekosistem: Doğal çevreden ve bu çevrede yaşayan organizmalardan oluşan ve hepsinin birlikte hareket ettiği bir sistemdir.
kültürel ekoloji: Kültürlerin çevreleriyle olan devingen etkileşimi
ilerleme: İnsanların daha yüksek ve ileri bir evreye doğru geliştikleri ve mükemmele doğru bir adım daha attıklarına inanan etnik merkezci bir kavram.

Uyarlanma tarihsel bakış açısıyla da anlaşılmalıdır. Bir organizmanın, bir ekosisteme uyum sağlaması için ya ona kendini uyarlama ya da onun bir parçası olma yeteneğine sahip olması gerekir. Tarihleri güney Idaho'nun dağlık bölgesinde başlayan Komançiler, buna güzel bir örnektir.[2] Sert ve kurak bir bölgede yaşayan bu Kuzey Amerika yerlileri geleneksel olarak yabani bitkiler, küçük hayvanlar yiyerek ve daha çok avlanarak yaşamlarını sağlardı. Araç gereçleri basitti ve kendilerinin ve köpeklerinin taşıyabildikleriyle sınırlıydı. Grup sayıları da küçüktü ve bütün güç, şifacı ve ruhani lider olan Şaman'ın elindeydi.

Ressam George Catlin'in fırçasından Komançi bizon avı. Komançi, Cheyenne, Crow ve Lakota yerlileri benzer çevresel koşullara uyarlanmak zorunda oldukları için kültürleri de birbirine benzemiştir. (Kızılderili kültür alanlarının haritası için sayfa 286'daki Şekil 6.1'e bakınız).

Göçebe tarihlerinin bir noktasında, Komançiler, bufaloların çok olduğu ve avcılık becerilerini geliştirebilecekleri Büyük Ova'ya taşındılar. Yeni ve bol yiyecek kaynağı sayesinde grup sayıları büyüdü ve daha karmaşık bir politik örgütlenme ihtiyacı doğdu. Böylece avlanma yeteneği politik güç ve saygınlık kazanma aracı haline dönüştü.

Komançiler beyazlardan at ve silah aldılar. Böylece avlanma imkanları genişledi ve av şefleri daha büyük bir güç kazandı. Komançiler kendi beslemedikleri atları da elde etmek için yağmacı oldular ve av şefleri de savaş şefine dönüştü. Bir zamanların dağ başında yaşayan yoksul ve barışçıl avcı-toplayıcıları, zenginleşti ve yağmalamayı bir hayat tarzına dönüştürdü. 18. yy sonları ve 19.yy başlarında güneyde Yeni İspanya (Meksika) sınırlarından, doğu ve kuzeyde Yeni Fransa (Louisiana) sınırlarındaki ovalara kadar uzanan bir alanda egemenlik kurdular. Komançiler, bir çevreden diğerine hareket ederken ve bir hayat tarzından diğerine geçerken, yeni ortamlarına uyum göstermek için varolan kültürel yeteneklerini kullandılar.

2 Wallace, E., & Hoebel, E.A. (1952), *The Comanches*. Norman: University of Oklahoma Press.

Bir toplumun durağan olduğunu söylemek onun hiç değişmediği anlamına gelmez. 5000 yıldır durağan bir yaşam sürdüren insanların torunları olan Batılı Abenakiler kültürlerine yeni öğeler katmışlardır ve resimdeki uzun evler bunlardan biridir. Avrupalılarla ilk ilişkiye geçmelerinin üstünden 400 yıl geçmiştir ve Abenaki evleri Avrupalı Amerikalıların evlerine benzemektedir ancak geleneksel değer ve geleneklerinin çoğu hala ayaktadır.

Bazen bağımsız olarak gelişen toplumlar, benzer sorunlara benzer çözümler bulabilirler. Örneğin, Büyük Ova'ya yerleşip buranın yerli kültürü tarafından şekillendirilen ve pek çok açıdan Komançilerle benzerlik gösteren bir diğer grup da Cheyennelerdir. Cheyennelerin kültürel geçmişleri oldukça farklıdır; ata binen bufalo avcısına dönüşmeden önce ekin eken, Göller Bölgesi'nde yabani pirinç yetiştiren ve böylece ayrı toplumsal, politik ve dinî uygulamalar geliştirmiş bir topluluktular. Farklı kültürlere sahip halkların benzer çevresel koşullara, benzer kültürel uyarlanmalar geliştirmesi olgusuna **yakınsak evrim** denir. Cheyenneler, kuzeydeki Yüksek Ovalara taşındıktan sonra ekin ekmeyi tamamen bırakmış, yalnızca avlanarak ve yiyecek toplayarak yaşamlarını sürdürmüştür. Evrimin, çevrenin daha çok denetim altına alınmasını sağlayan ilerici bir hareket olduğu düşünülse de, bu etnografik örnek, geçim yöntemlerinin yiyecek toplayıcılıktan çiftçiliğe geçiş yönünü izlemediğini, bazen tam tersi bir yön çizdiğini gösterir.

Yakınsak evrim olgusuna benzeyen bir başka olgu da, az çok benzer kültürel geçmişe sahip olmasına karşın aynı uyum sürecini yaşayan toplulukların evrimi anlamına gelen **paralel evrim** olgusudur. Örneğin, Güneybatı Asya ve Orta Amerika'da tarımın gelişimi birbirinden bağımsız olarak gerçekleşti. İnsanlar, yaşam biçimlerinin benzer olduğu bu iki yerde de,

yakınsak evrim: Kültürel evrimde, farklı kültürlere sahip halkların benzer çevresel koşullara, benzer kültürel uyarlanmalar geliştirmesi.
paralel evrim: Kültürel evrimde, az çok benzer kültürel geçmişe sahip olmasına karşın aynı uyum sürecini yaşayan toplulukların evrimidir.

korunması ve yeniden üretilmesinde insan müdahalesine gerek duyulan bitkisel besinlere bağımlı olmaya başladı. Her iki kültür de yoğun tarım etkinliklerini kullandı, büyük kentler inşa etti ve karmaşık toplumsal ve politik örgütler yarattı.

Evrimsel uyarlanmada değişimin yanı sıra kararlılık da önemlidir ve tatmin edici düzeyde bir uyarlanma sağlandığında, dengenin değişim lehine bozulması toplumsal çözülmeyi de beraberinde getirir. Böylece köklü değişim dönemlerini, kararlılığın ve tutarlılığın hüküm sürdüğü dönemler izler. Örneğin yaklaşık 5500 yıl önce Kuzeybatı New England ve Güney Quebec'te, dönemin çevre koşullarıyla uyumlu olarak belli bir yaşam tarzı gelişmişti.[3] Bu koşulların 5000 yıldır az çok kararlılık göstermesinden dolayı, insanların yaşantılarının da aynı kalması anlaşılabilir bir olgudur. Bu, hiç değişiklik olmadı demek değildir. ("Kararlı", "durağan" anlamına gelmez.) Yaşam tarzı zaman içerisinde gelişti ve gereksinimlere uyum sağladı; mızrak atıcılığın, ok ve yayın benimsenmesiyle avlanma yöntemleri; hayvan derisi ve ağaç kabuğundan yapılan kap kacak, yerini çanak çömleğe bırakınca pişirme ve aşçılık; ağır ve hantal ağaç sandallar, yerini güçlü ve hafif kanolara bırakınca ulaşım gelişti. İnsanoğlu, mısır, fasulye ve balkabağı gibi sınırlı ekinlere avcılık, toplayıcılık ve balıkçılık ürünlerini de eklemeye başladığından beri yaşam tarzını geliştirdi.

Bu değişiklere karşın, bölgenin yerli halkları, kültürlerinin temel yapısını korudular. 17. yüzyılda Avrupalıların Kuzey Amerika'yı istila ederek oluşturdukları baskılara uyum göstermek zorunda kalana kadar eldeki kaynaklarla bir denge kurmayı başardılar. Bu dönem hiçbir şekilde "durgunluk", "geri kalma" ya da "ilerlemede başarısızlık" değil, başarının göstergesidir. Bu kültür, insanların fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayamasaydı binlerce yıl varlığını sürdüremezdi. Ancak bütün gruplar uzun bir dönem boyunca yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlayacak değişiklikleri uygulayamaz, bazen de yapılan değişiklikler beklenen yararları getirmez. Hatta bu değişikliklerden herkes yararlanamayabilir, hele de değişim zorla gerçekleşiyorsa. Dünya tarihinde yaşanan acı olayların gösterdiği gibi, çoğu zaman insanlar sonu felaketle biten değişimler yaşamış, binlerce hatta milyonlarca insan ölmüş, bitkiler, hayvanlar ve tüm doğal çevre za-

[3] Haviland, W.A., & Power, M.W. (1994), *The Original Vermonters* (gözden geçirilmiş basım), Hanover, NH: University Press of New England.

rar görmüştür. Kısacası, değişimi ilerlemeyle bir tutan etnik-merkezci tuzağa düşmemeli, her şeyi uyarlayıcı olarak görmemeliyiz.

Kültür Alanları

İlk zamanlardan beri antropologlar geniş bir habitatı paylaşan etnik grupların, genelde benzer kültürel özellikleri paylaştığını söylemiştir. Bunun nedeni komşu halkların birbirlerinden bazı kültürel öğeleri ödünç alabilmesi ve doğal yaşam ortamlarının, kaynaklarının ve geçim yöntemlerinin benzer özellikler taşımasıdır. Grupları kültürel özelliklerine göre sınıflandıran antropologlar, kültür kümelerinin haritasını çıkararak bunları **kültür alanları**, yani benzer yaşam tarzlarına sahip birkaç toplumun yaşadığı coğrafi bölgeler olarak bir araya getirmiştir. Bu alanlar çoğu zaman ekolojik alanlarla da örtüşür. Kutup dairesine yakın Kuzey Amerika'da, göçmen ren geyikleri geniş tundralarda otlar. Çok sayıda değişik grup, bu bölgeyi kendine yaşam alanı olarak seçmiştir ve bu hayvanlar da onların hem temel besin hem de barınak ve giyimleri için malzeme kaynağı olmuştur. Kutba yakın bölgenin ekolojik kaynaklarına uyarlanmış bu gruplar, nesiller boyunca benzer geçim yöntemleri geliştirmiştir. Dilleri farklı olsa da hepsi aynı kültür alanının bir parçasını oluşturur.

Doğadaki her şey bir değişim içindedir; günlük, mevsimlik ve yıllık kıtlıklar ve bolluklar, habitatın zarar görmesinden kaynaklanan kalıcı çevresel değişiklikler, bitki ve hayvan türlerinin tükenmesi gibi olgular kültür alanlarının aynı kalmadığını gösterir. Hatta bazen daha uzak kültürlerden yeni türler katılabilir, yeni teknolojiler geliştirilebilir. Örneğin Kuzey Amerika'daki Büyük Ovalar'da yerlilerin kültür alanı buna bir örnektir (Şekil 6.1). Mississippi Nehri ve Rocky Dağları arasındaki uçsuz bucaksız ekolojik alan, binlerce yıl boyunca benzer yaşam biçimlerine sahip pek çok toplumu içinde barındıran coğrafi bir bölgeydi. 1800'lerin ortasında Avrupalı göçmenler bölgeyi işgal edip de doğada kendi halinde gezinen milyonlarca bufaloyu öldürene kadar, bu hayvanlar yerli halkların başta gelen yiyecek, giyim ve barınma kaynağıydı.

1600'larda güneydeki ovalarda yerli grupların etkinliği arttı ve kuzeyde Meksika sınırındaki İspanyol atlarına ulaşarak atlı bufalo avcılarına dö-

kültür alanı: Benzer yaşam tarzlarına sahip birkaç toplumun yaşadığı coğrafi bölge.

nüştüler. Sonraki yüzyılda yeni atlı sistem Büyük Ovalar kültür alanındaki bütün yerli gruplara yayıldı. Cheyenne ve Komançilerin de içinde olduğu 31 bağımsız halk, bu otlak bölgeye birbirine benzer uyarlanma gösterdi. 19. yüzyılda Avrupalı Amerikalılar bu bölgeye geldiğinde Kızılderililer birer bufalo avcısına dönüşmüştü; yiyecek, giysi, barınma ve alet gereksinimini, bu hayvandan karşılıyorlardı. Yerli halklar savaşçı topluluklar şeklinde örgütlenmiş, avcılık ve savaş becerilerine göre saygınlık dereceleri belirlenmişti. Köyleri kendine özgü dairesel biçimde düzenleniyordu, Güneş Dansı gibi pek çok dinî tören yapılıyordu. 1870 ve 1880'lerde bu bölgeye önce demiryolu döşendi, sonra bufalolar katledildi. Her yıl bir milyon bufalo özellikle de postları ve dilleri için (diller lüks et tüketim malıydı, elde edilmesi ve gemiye yüklenmesi gayet kolaydı), yerli olmayanlar tarafından öldürüldü. Geçim kaynakları neredeyse tükenen ova halkları, açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldı ve evlerini savunamaz hale geldiler. Bu da 1890'lardan sonra geleneksel kültürlerinin çöküşüne yol açtı.

Şekil 6.1: Kültür alanı kavramı antropologlar tarafından 20. yüzyılın başlarında geliştirilmiştir. Bu harita Kuzey ve Orta Amerika için belirlenmiş kültür alanlarını gösterir. Her birindeki yerli kültürlerin birbirleriyle büyük benzerliği vardır.

Bazı coğrafi bölgeler iklim ve topografya açılarından birbirine benzerlik göstermez ve bundan dolayı yeni keşifler her zaman bir gruptan diğerine yayılmaz. Bunun ötesinde, kültür alanı içinde yerel çevreler arasında farklılaşmalar vardır ve bunlar uyarlanma biçimlerinde de değişikliklere neden olur. Birleşik Devletlerin batısındaki Büyük Havza, Nevada ve Utah eyaletlerini içine alan, California, Oregon, Wyoming, ve Idaho'nun bazı bölümlerine komşu olan, kurak bir dağlık alandır.[4] Büyük Havza'daki

[4] Steward, J.H. (1972), *Theory of culture change: The methodology of multilinear evolution*, Urbana: University of Illinois Press.

Shoshone Yerlileri kuzey ve batı gruplarına ayrılmıştır. Geleneksel olarak göçebe avcılık ve toplayıcılıkla geçinen kabileler arasında bazı ayrımlar da vardır. Kuzeyde av hayvanlarının bolluğu, avcılığı önemli kılarak büyük insan nüfusunun geçim kaynağını oluşturmuş ve yerel gruplar arasında işbirliğini zorunlu kılmıştır. Öte yandan Batı Shoshoneler, geçimleri için tavşan avlamak ve yabani bitkileri toplamak zorundaydılar. Bitkiler mevsime ve bölgeye göre değişkenlik gösterdiği için Batı Shoshonelar, yiyecek ararken çok geniş bir bölgeyi gezmek zorundaydı. Bu koşullar altında ancak az sayıda aile grupları halinde gezmek uygundu ve bu gruplar birbirleriyle pek sık bir araya gelemezdi.

Büyük Havza'da yalnızca Shoshone Yerlileri yaşamıyordu. Aynı soydan gelen Paiutlar, güneyde aynı çevre koşullarında avcı-toplayıcı bir grup olarak yaşıyor; ancak özellikle bataklık alanlarda yaşayanlar, küçük su kaynaklarını ekinlerin sulanmasında kullanarak tarım yapıyor ve böylece yiyeceklerini sağlıyorlardı. Ekolojik uyarlanmaları, kuzeydeki komşularından daha iyi ürün almalarını sağlıyor, Shoshone yerlilerinden daha kalabalık oldukları için yerleşik bir yaşam tarzını benimsiyorlardı.

Antropolog Julian Steward, belli bir bölgedeki farklılaşmaları açıklamak amacıyla **kültür tipi** kavramını önermiştir. Bu kavram, bir kültürdeki, diğer kültürlerde de ortaya çıkabilecek ve belirli bir teknolojiyle ve bu teknolojinin belirli çevresel özelliklerle ilişkisiyle ilgili öğelerin bütünü anlamına gelir. Büyük Havza örneğinde olduğu gibi, teknoloji (alçak bölgelerdeki bataklıkların sulanması), hangi çevre özelliklerinin faydalı olduğunu belirlemiştir.

Kültürel Öz

Çevre ve teknoloji bir toplumun geçim yollarını belirleyen tek etmenler değildir: toplumsal ve politik örgütlenmeler de teknolojinin hayatta kalma mücadelesinde nasıl uygulanacağını etkiler. Mısır, Çin, Peru ve Mezopotamya gibi eski uygarlıkların büyük merkezlerinde sulama tarımının nasıl doğduğunu anlamak için yalnızca geniş ölçekli sulama çalışmalarının inşasına imkân veren teknolojik ve çevresel faktörleri değil; aynı zamanda, bu sistemi inşa edip koruyacak işçileri harekete geçiren toplumsal ve poli-

kültür tipi: Belirli bir teknolojiyle ve bu teknolojinin belirli çevresel özelliklerle ilişkisiyle ilgili öğelerin bütünü.

tik örgütlenmeyi de dikkate almak gerekir. İşi örgütleyen, suyun nerede kullanılacağını ve bu ortak girişimin tarımsal ürünlerinin nasıl dağıtılacağına karar veren krallıklar ve papazlıklar dikkatle incelenmelidir.

Toplumun hayatını kazanmasında önemli rol oynayan kültür özelliklerine **kültürel** öz denir. Bu kavram, toplumun yiyecek üretme tekniklerini, yaşadığı çevrede varolan kaynakların bilgisini ve bu tekniklerin yerel çevreye uygulanmasıyla ilgili çalışma düzenlemelerini içine alır. Örneğin; insanlar her gün belirli saatlerde mi çalışır yoksa işlerin çoğu, yılın belli bir döneminde mi yoğunlaşır? Kültürel öz, kültürün, yiyeceğin üretimi ve dağıtımıyla ilgili boyutlarını da içerir. Dünya görüşü, ideolojiler ve dinî inançlar; doğada hazır bulunan, besin değeri yüksek yiyeceklerden yararlanmayı engelleyebilir. Bunun bir örneği, kuzeybatı Kanada'danın Yukon bölgesinde yaşayan Tutchone halkı için su samuru, kuzgun ve karga gibi hayvanları yemenin bir tabu olmasıdır. Bu topraklarda mevsimsel kıtlıklar yaşanabilir ancak açlıktan kırılacaklarını bilseler bile, Athapaska dilini konuşan bu yerliler tabularını çiğnemezler. Bu hayvanları yemek yerine daha önce farelerin kullanmış olduğu bir alanı bularak buradaki buzları eritirler ve farelerin depolamış olduğu kök bitkileri yemeği tercih eder.[5] Bu gibi tabu yiyeceklerin daha iyi bilinen örnek-

Bali'de su tapınaklarındaki ayinler için bir araya gelmeler, çiftçilerin çeltik tarlalarının sulanması için bir düzenleme yapmalarına olanak vermiştir.

kültürel öz: Toplumun hayatını kazanmasında önemli rol oynayan kültür özelliklerine denir. Toplumun yiyecek üretme teknikleri, yaşadığı çevrede varolan kaynakların bilgisi ve bu tekniklerin yerel çevreye uygulanmasıyla ilgili çalışma düzenlemeleri de bu kavramın içindedir.

5 Legros, D. (1997), "Comment", *Current Anthropology*, 38, 617.

leri domuzlar (Müslümanlar ve Yahudiler yemez), atlar (İngiltere'de yenmez), inekler (güneydoğu Asya'da Hinduların çoğu yemez), köpekler (Avrupalılar yemez ancak Kore'de bol miktarda tüketilir), maymunlar (Amazon yerlileri yer, ancak Kuzey Amerika'da yenmez) ve insanlardır (insanların çoğu yemez).[6]

Etnik bilimci olarak bilinen antropologların çoğu, yerli halkların düşünce sistemlerinin arkasındaki ilkeleri, bu ilkelerin halkı çevreyle ilgili nasıl bilgilendirdiğini ve insanların hayatta kalmasına nasıl yardımcı olduğunu anlama çabasındadırlar. Örneğin Endonezya adası Bali'de, nehir kolları üzerinde kurulan su tapınaklarında dinî törenler düzenlenir. Bu törenlerde ayrıca çiftçilerin pirinç tarlalarına su verme sırası da belirlenir. Endonezya hükümeti, bu geleneksel sistemden vazgeçilip daha verimli besin yetiştirme tekniklerinin kullanılmasını zorunlu kılınca felaketler birbirini izledi. Su tapınaklarındaki törenler olmayınca sulama sırası belirlenemediği için su sıkıntıları ve böcek istilası baş gösterdi. Bunun sonucunda tarımdan alınan verim düştü ve düzensizleşti, hatta düşük verim alanlar, yüksek verim alan çiftçilere karşı kıskançlık ve nefret beslemeye başladı.[7] Sonuçta eski sisteme geri dönüldü çünkü bu sistem daha iyi çalışıyordu. Bu örneğin bizlere gösterdiği nokta; dışarıdan ne kadar saçma görünürse görünsün, kültürel inançların, bir toplumun geçim yöntemlerini anlamak konusunda bize önemli ipuçları verdiğidir.

Yiyecek Toplayıcı Yaşam Biçimi

Günümüzde belki de çeyrek milyon insan, yani 6 milyarlık dünya nüfusunun % 0.005'inden azı; avlanma, balıkçılık, yabani bitki toplama gibi **yiyecek toplama** yöntemleriyle geçimini sağlamaktadır. 10.000 yıl önce başlayan hayvan ve bitkilerin evcilleştirilme süreci öncesinde tüm insanlar avlanma, balıkçılık ve vahşi bitki toplama ile geçinmişlerdir. Birbirimizle ve bireylerin, grupların, ulusların ve genel olarak küresel insan topluluklarının davranışlarını yönlendiren çevremizle ilişki kurmada temel alışkanlıklarımızı edinme-

yiyecek toplama: Avlanma, balıkçılık, yabani bitki toplama.

6 Pelto, G.H., Goodman, A.H., & Dufour, D.L. (Eds), (2000), *Nutritional anthropology: Biocultural perspectives on food and nutrition*, Mountain view, CA:Mayfield.

7 Fountain, H. (2000, January 30), *Now the ancient ways are less mysterious*, New York Times, News of the Week, 5.

Önemli Antropologlar

Julian H. Steward (1902-1972)

Kuzey Amerikalı antropolog Julian H.Steward kültürel ekoloji adını verdiği, kültürlerin çevreleriyle olan etkileşimini vurgulayan bir yaklaşım geliştirmiştir. Steward, Peru ve Orta Amerika'daki kent uygarlıklarının gelişimindeki benzerliklerden etkilenmiştir ve bazı gelişmelerin, eski dünyadaki kent uygarlıklarıyla koşut olduğuna dikkat çekmiştir. Bazı sabit noktaları belirlemiş ve buradan kültürel gelişim yasalarını oluşturmuştur. Steward kültürel ekoloji için üç temel yöntem öne sürmüştür:

Kültürün teknolojisi ve çevresi arasındaki karşılıklı ilişki çözümlenmelidir. Kültür, insanlar için yiyecek ve barınacak yer sağlarken elindeki kaynakları ne derece etkili kullanabilmektedir?

Kültürün teknolojisiyle ilişkili davranış kalıpları çözümlenmelidir. Kültürün üyeleri, yaşamları için gereken işleri nasıl yerine getirmektedir?

Bu davranış kalıpları ve kültürel sistemin diğer öğeleri arasındaki ilişki belirlenmelidir. İnsanların geçinmek için yaptıkları iş, tutumlarını ve bakış açılarını nasıl etkiliyor? Yaşam mücadeleleri, toplumsal etkinlikleri ve kişisel ilişkileriyle nasıl bağlantılı?

miz ve türümüzün gerçek anlamda insana dönüşmesi, yiyecek toplayıcılıkla başlamıştır. Böylece, ne olduğumuzu, nereden geldiğimizi, nereye ait olduğumuzu, kültür ve çevre arasındaki ilişkiyi, çiftçilik ve hayvan bakıcılığının gelişiminden beri meydana gelen yiyecek üretici toplulukların kurumlarını anlama ve algılama çabası içerisine girersek, insanın en evrensel ve en eski yaşam biçimine, yani yiyecek toplayıcılık olgusuna bakmamız gerekir.

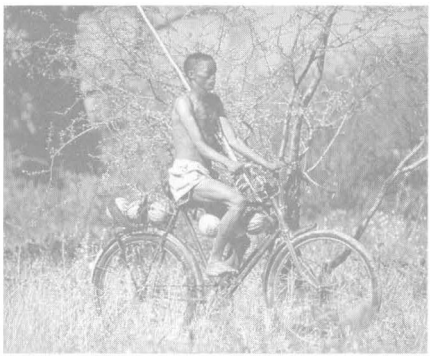
10.000 yıl önce yiyecek toplayıcılar dünya üzerindeki en uygun ortamları seçmişlerdir. Ancak zaman içinde verimli toprağa ve bol su kaynaklarına sahip alanlar önce çiftçilere, yakın zamanda da sanayileşmiş toplumlara tahsis edilmiştir. Sonuç olarak küçük yiyecek toplayıcı topluluklar, bu yayılan grupların gittikçe artan sayısı ve ezici baskısıyla, kendi geleneksel

yaşam alanlarının dışına itilmiştir. Bugün yiyecek toplayıcıların çoğu, donmuş kutup tundraları, çöller ve ulaşımı imkânsız ormanlar gibi, dünyanın en verimsiz topraklarında yaşamaktadır. Bu yaşam alanları büyük ve yoğun tarım topluluklarını desteklemese de yiyecek toplayıcılar için uygun bir yaşam alanıdır. Geleneksel yiyecek toplayıcılar genelde göçebe bir yaşam sürdürür ve bu durum, fazla malvarlığı sahibi olmalarına izin vermez. Bu durumun, dışarıdan bakanlara geri kalmış, yoksul ve daha aşağı bir yaşam biçimi gibi gelmesinin ardında yatan neden, Avrupa'da 1800'lerde ortaya çıkan ilerlemecilik ideolojisinin desteklediği olumsuz önyargılardır. Bu ideolojide insanlığın mükemmelliğe doğru olan yolculuğunda sanayileşme ve kapitalizm birer başarı olarak görülür. Böylece, yiyecek toplayıcı topluluklar da acımasız doğada yaşamlarını sürdürme savaşımı veren, kötü, zorlu ve kısa bir hayat yaşayan vahşi ilkeller olarak görülür.

1960'ların ortasında antropologlar bu olumsuz önyargı kalıplarını sorgulamaya ve araştırmaya başladılar. Yeni araştırmalar yapıldığında ve varolan etnografik kanıtlar eleştirel bakış açısıyla ele alındığında, bu önyargıların temelsiz olduğu anlaşıldı. Araştırmalar, yiyecek toplayıcıların beslenme biçimlerinin oldukça dengeli ve yeter derecede bol ve çeşitli olduğunu, bu insanların çiftçilerden daha az açlık ve kıtlık çektiğini göstermiştir. Maddi malvarlıkları sınırlıydı ancak sahip olma güdüleri de yoktu. Öte yandan, aile bağlarını güçlendirmeye, sosyal hayatlarını zenginleştirmeye ve kendilerini manevi yönden geliştirmeye ayırabilecekleri boş zamanları vardı. Bu bulgular, yiyecek toplayıcıların yoksulluk içinde yaşadıkları görüşünü çürütmektedir. Aslında araştırma sonuçları antropolog Marshall Sahlins'in bu insanların "ilk özgün zengin topluluk" olarak tanımlamasına neden olmuştur. Sahlins, 1972 yılındaki kitabı "Taş Devri Ekonomisi"nde şöyle yazar:

> Avcı-toplayıcıların yıllık enerji tüketimi, herhangi bir insan grubundakinden daha azdır. Ancak ilk özgün zengin toplumu incelediğinizde, avcı toplayıcılardan daha zengin olduklarını söyleyemeyiz çünkü her ikisi de üyelerinin malzeme gereksinimlerini karşılayabiliyordu. Avcıların zengin olduğunu kabul etmek, içinde bulunduğumuz yaşam koşullarında insanların bitmek tükenmek bilmeyen istekleri ve bunları karşılamada yetersiz kalan kaynakları arasındaki uçurumu kapatmak için köleleşmemizin çağdaş toplumların trajedisi olduğunu kabul etmek demektir.[8]

[8] Sahlins, M. (1972), *Stone Age Economics*, (s.1), Chicago: Adline. Ayrıca Cashdan, E. (1989), "Hunters and gatherers: Economic behavior in bands", Plattner (Ed) *Economics anthropology* (s.23-24). Stanford, CA: Stanford University Press'e de bakınız.

İnsan grupları (yiyecek toplayıcılar da) genelde toplumdan kopuk yaşamazlar. Güney Afrikalı Bushman'ın sürdüğü bu bisiklet, onun dünyayla olan bağının göstergesidir. 2000 yıldır Bushmanlar komşu çiftçilerle ve hayvancılık yapanlarla düzenli olarak etkileşim kurmaktadır. 19. yüzyılda Kuzey Amerika'da satılan piyanolardaki tuşların çoğunda kullanılan fildişi, Bushman'lardan sağlanmıştır.

Sefalet içinde yaşayan yiyecek toplayıcı ön yargısının yerine, Sahlins'in "zengin" yiyecek toplayıcı anlayışı, o zamanın antropologları arasında kabul gören bir görüş olmuştur. Ancak yakın zamanlı kültürlerarası karşılaştırmalar, iş ve boş zaman konularında daha karmaşık bir resim çizer.[9]

Günümüzün yiyecek toplayıcı toplulukları, farklı yaşam biçimlerine sahip komşularıyla etkileşim içerisindedir. Örneğin Kongo Cumhuriyeti'nin Ituri yağmur ormanlarında yaşayan Mbuti pigmeleri, Bantu ve Sudan dilini konuşan ve çiftçilik yapan komşularıyla karmaşık bir ilişkisi içerisindedir. Avladıkları eti ve ormandan elde ettikleri yiyecekleri çiftlik ürünleri ve bir takım mallarla değiş tokuş ederler. Yılın bir kısmında pigmeler ticari ilişki içinde bulundukları kişilerin köyünde kalır ve onların akrabalarıyla birlikte yaşar, hatta aileden biri gibi görülür.

Mbuti gibi çağdaş yiyecek toplayıcılar, komşularıyla ve tüccarlarla ilişki kurarken bir yandan da geleneksel yöntemlerini korumaya çalışırlar. Bazı gruplar ise daha sonradan bu yaşam biçimini benimsemiştir. Örneğin Büyük Havza'da yaşayan Cheyenneler eskiden çiftçilik yaparken yiyecek toplayıcı yaşam biçimini benimsemiştir. Güney Afrika'daki Bushmanlar ise bazen çiftçilik yapar, bazen de göçebe bir yaşam sürdürür. Bu gibi dönüşümlere günümüzde de rastlanır. 1980'lerde yaşanan ekonomik durgunluk Avustralya'da koyun yetiştiriciliğine ket vurunca, aborijinler yiyecek toplayıcılığa geri dönmüş, böylece hükümete bağımlı olmaktan kurtulmuşlardır.

Buradan çıkartılacak sonuç şudur: Bugün dünyada avlanarak, balık tutarak ya da bitki toplayarak geçimlerini sağlayan topluluklar, başka bir şey yapamadıkları için bu yaşam biçimini benimsemiş değildirler. Yaşadıkları

9 Kaplan, D. (2000), The darker side of the original affluent society, *Journal of Anthropological Research*, 53 (3), 301-324.

koşullarda hayatta kalmanın en iyi yolu yiyecek toplayıcılığı olduğu için ya da bu şekilde yaşamayı yeğledikleri için bu yaşam biçimini seçmişlerdir. Çoğu durumda bu yaşam biçimi onlara öyle büyük bir mutluluk verir ki kuzey Tanzanya'daki Hadzalar başka türlü yaşamamak için çaba göstermektedir.[10] Yiyecek toplayıcılık bazı ekolojik, ekonomik ve sosyo-politik gerçeklere gösterilen gayet akılcı bir tepkidir. Üstelik, en az 2000 yıldır, hem doğunun hem de batının kürk, deri, tüy, fildişi, inci, balık, kuruyemiş ve bal gibi gereksinimlerini karşılamak için uzmanlaşmış avcı, balıkçı ve yiyecek toplayıcılara gerek duyulmuştur.[11] Herkes gibi yiyecek toplayıcılar da dünyadaki sistemin bir parçasıdır.

Görsel Karşıtlık: Yiyecek toplayıcılık, ABD gibi sanayi toplumlarında tamamen kaybolmamıştır. Bazıları, bu kitabın usta yazarı gibi zevk için yaban mersini toplar. Bazıları ise ticari balıkçılar gibi tam zamanlı olarak bu işi yapar. Evsizlerin amacı ise yaşamlarını sürdürmektir.

Yiyecek Toplayıcı Yaşamın Özellikleri

Yiyecek toplayıcılar; tarım yapmayan ve hayvan beslemeyen kişilerdir. Bundan dolayı yerleşim yeri olarak yiyecek kaynaklarına kolay ulaşabile-

10 Hawkes, K., O'Connell, J.F. & Blurton Jones, N.G. (1997), "Hazda women's time allocation, offspring provisioning, and the evolution of long postmenopausal life spans", *Current Anthropology*, 38, 552.

11 Stiles, D. (1992), The hunter-gatherer 'revisionist' debate. Anthropology Today, 8 (2), 15.

cekleri yerleri seçmek zorundadırlar. Yani sık sık bir yerden başka bir yere göç etmeleri amaçsız yolculuklar değildir ve sabit bir toprağa ya da yerleşim alanına ulaşıldığında son bulur. Örneğin Ju/'hoansi olarak bilinen Bushmanlar, kuraklığa dayanıklı Mongongo fındığını çok severler ve bu bitkinin yıl boyu yetiştiği bölgeler çerçevesinde göçlerine yön verirler. Kuzey Amerika'nın batısındaki dağlık bölgelerde yaşayan Shoshonelar ise daha geniş bir alana yayılır ve dağınık alanda yetişen çamfıstığına göre göç yollarını belirlerler. Hareketliliği belirleyen bir diğer önemli öğe ise su kaynaklarına yakınlıktır. Yiyecek kaynakları ile suyun bulunduğu yer arasındaki uzaklık çok fazla olmamalıdır ki, yiyecekten elde edilecek enerjinin hepsi suya ulaşmak için harcanmasın.

Yiyecek toplayıcılığa uyarlanmanın bir diğer özelliği ise, insan gruplarının genelde küçük ve 100 kişiden az olmasıdır. Henüz grubun nüfusu hakkında net bir veri ele geçirilememiş olmasına karşın, bu konu hem ekolojik hem de toplumsal etmenlerle doğrudan ilişkilidir. Bu etmenler içinde toprağın **taşıma kapasitesi** (var olan yiyecek kaynaklarının ve yiyecek elde etme yöntemlerinin besleyebileceği insan sayısı) ve **toplumsal ilişkilerin yoğunluğu** (kamp üyeleri arasındaki etkileşimin yoğunluğu ve sayısı) öne çıkar. Toplumsal ilişkilerin yoğunluğu arttıkça çatışma olasılığı da artar.

Hem taşıma kapasitesi hem de toplumsal yoğunluk, karmaşık değişkenlerdir. Taşıma kapasitesi sadece anlık yiyecek ve su miktarıyla değil; aynı zamanda bunları güvence altına alacak alet ve çalışmalar ile bu kaynakların elde edilebilirliğindeki kısa ve uzun vadeli dalgalanmalarla ilintilidir. Toplumsal yoğunluk ise sadece insanların sayısı ve aralarındaki etkileşim ile sınırlı değildir, aynı zamanda bu etkileşimin kalitesi, koşulları ve tüm bunları düzenleyici mekanizmaları da kapsamaktadır. Örneğin yüz kadar öfkeli yabancının oluşturduğu bir kalabalık, yan binada oturan aynı sayıdaki komşunun eğlenmek amacıyla bir araya geldiği partidekinden oldukça farklı bir toplumsal yoğunluğa sahiptir.

taşıma kapasitesi: Var olan yiyecek elde etme yöntemleriyle ve eldeki kaynaklarla beslenebilen insan sayısı.

toplumsal ilişkilerin yoğunluğu: Kamp üyeleri arasındaki etkileşimin yoğunluğu ve sayısı.

Yiyecek toplayıcı toplulukta sosyal yoğunluk daima dalgalanma ve hareket halindedir çünkü insanların önemli bir kısmı, diğer kamplara ziyaret amaçlı olarak ya da daha uzun süreli kalmak üzere giderler. Güney Afrika'daki Ju/'hoansilerin arasında yerel yiyecek kaynaklarının tükenmesi, grup içindeki uzlaşmazlıklar ya da başka yerlerde yaşayan akraba ve arkadaşları görme arzusu, insanların bir gruptan diğerine geçmelerine neden olur. Kanadalı antropolog Richard Lee'nin dikkat çektiği gibi: "Ju/'hoansiler ziyareti severler; bu gelenek sinirler gerildiğinde bir tür emniyet supabı görevi görür. Aslında Ju/'hoansiler yiyecekleri değil, sabırları tükendiğinde yer değiştirir."[12] Bir kampta var olan çocuk sayısı çalışan yetişkinlere yük oluşturacak orandaysa, genç ailelerin daha az sayıda çocuk olan bir kampa katılması uygun görülür. Tam aksi olarak, az çocuklu gruplar ise grubun sürekliliğini sağlamak amacıyla, çocuklu aileleri kendilerine katılmaya davet eder. Bu durumda, insanların yeniden dağıtımı, toplumsal yoğunluğu düzenlemek için olduğu kadar yerel grupların boyutunun ve yapısının, kaynaklardaki farklılıklara uygun olarak dağılmasını sağlamak için de önemli bir mekanizmadır. Böylece kültürel uyarlanma, fiziksel çevrenin kısıtlamalarının aşılmasına yardımcı olacaktır.

Çocukların 4-5 yıl boyunca emzirilmesi Bushman gibi yerlilerde yumurtlamayı bastırmanın bir yolu olarak kullanılır. Sonuç olarak kadınlar geniş aralıklarla daha az sayıda çocuk doğurmuş olur.

Yiyecek toplayıcı halkların nüfuslarını denetlemeleri iki konuyla ilgilidir: vücutlarındaki yağ oranı ve çocuklarına bakma biçimleri. Yumurtlama, kadın vücudundaki yağ oranı belli bir noktaya gelince başlar ve geleneksel yiyecek toplayıcılarda bu durum, erken yetişkinliğe kadar gözlenmez. Böylece kadının doğurganlığı 20'li yaşların başlarında ve ortalarında başlar; er-

12 Lee, R. (1993), *The Dobe Ju/'hoansi* (s.65), Fort Worth: Harcourt Brace.

genlikte, başarıyla sonuçlanan bir hamileliğe pek rastlanmaz.[13] Çocuk doğduktan sonra annesi geceleri bile bebeği saat başı birkaç kez emzirir ve bu durum 4-5 yıl sürer. Annenin meme ucunun sürekli uyarılması, yumurtlamayı sağlayan hormon düzeyini düşürerek gebe kalma olasılığını azaltır. Yaptığı iş, kadının yoğun olarak çalışmasını gerektiriyorsa bu durum da vücuttaki yağ oranını düşürür ve enerjisi azalır.[14] Bebeğini birkaç yıl boyunca emziren kadın, geniş aralıklarla doğum yapar. Böylece çocuk sayısı az olur ancak nüfusun devamını sağlayacak bir düzeyde kalır.

Yiyecek Toplayıcılığın İnsan Toplumlarına Etkileri

Avcılığın, insan türlerinin doğasını rekabetçi ve saldırgan hale dönüştürmesinin kuramsal önemi hakkında pek çok şey yazılmış olmasına kaşın, pek çok antropolog bu açıklamalara katılmaz. Aslında yiyecek toplayıcıların saldırgan davranışlar gösterdiği bilinse de bu saldırganlık, yayılmacı devletlerden gelen baskılara bir tepki olarak ortaya çıkmış, yakın zamanlı bir davranıştır. Bu tür baskıların olmadığı ortamlarda yiyecek toplayıcı insanlar oldukça barışçıldır ve hayatlarına rekabetten çok işbirliği egemendir. İnsanın toplumsal örgütlenmesindeki üç temel öğenin, yiyecek toplama sürecinde geliştiği söylenebilir. Bunlardan birincisi cinsiyete dayalı işbölümüdür. Bazen değişikliğe uğrasa da cinsiyete dayalı işbölümüne aşağı yukarı tüm toplumlarda rastlanır ve bu olgu, neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir uygulamadır. Günümüz sanayi sonrası toplumlarında bu işbölümünü ortadan kaldırma eğilimi ağır basmaktadır. Bu noktada, gelecekte kadın ve erkek arasındaki işbirliği ilişkilerinin nasıl kurulacağı sorusu akıllara gelebilir. Bu konuyu kitabın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alacağız.

Geçim ve Cinsiyet

Avlanmak ve hayvanları parçalamak, sert ve ağır hammaddeleri işlemek erkek işi olarak görülür. Toplayıcı toplumlarda kadın görevi olan bitki toplama, ev işleri gibi etkinlikler; çocukları emzirmek, hamilelik ve çocuk doğurma süreçlerini tehlikeye sokmaz. Bu işbölümünün çıkış noktası

13 Hrdy, S.B. (1999), "Body fat and birth control", ***Natural History,*** 108(8), 88.

14 Small, M.F. (1997), "Making connections", *American Scientist*, 85, 503. Ayrıca bkz. Konner, M., & Worthman, C. (1980), "Nursing frequency, gonadal function, and birth spacing among !Kung hunter-gatherers", *Science*, 207, 788-791.

tarihte, dişilerden daha iri ve kaslı olan erkeklerin hayvan leşlerinden et toplayıp etleri taşlarla parçalayarak dişilerle paylaştığı dönemlere denk gelir. Et elde etmek için leş yiyicilik yerine canlı hayvan avlama dönemi başladığında teknoloji erkeğin fiziksel gücünün üstünlüğünün önemini azaltmıştır. Binlerce yıl süren pek çok değişime karşın, bu işbölümünün bazı öğeleri bütün kültürlerde hâlâ devam etmektedir.

Günümüzde yiyecek toplayıcı topluluklarda kadının işi de erkeğinki kadar yorucudur. Örneğin Ju/'hoansi kadınları yiyecek toplamak için yanlarına çocuklarını da alarak haftada iki ya da üç defa 20km uzağa gider, dönüşte de 7 ila 15 pound ağırlığında yiyeceği beraberlerinde getirir. Ancak yine de avlanan erkekler kadar uzak mesafelere gitmezler ve işleri erkeklerinki kadar tehlikeli değildir. Hızlı hareket etmeleri, dikkatlerini uzun süre bir noktaya toplamaları gerekmez ve işlerine belli bir süre için ara verebilirler. Bütün bu özellikler, cinsler arasındaki biyolojik farklılıklarla tutarlılık gösterir. Hamile ya da kucağında emzirdiği bebeğini taşıyan bir kadının, erkek kadar hızlı koşması beklenemez. Kadınların yiyecek toplayıcılığı gibi daha az tehlikeli bir işi tercih etmiş olması ve bu işte daha iyi olması da nedenlerden sayılabilir. Uzun mesafelere yürümenin yanı sıra başarılı bir avcının, aniden hızlanarak yüksek oranda enerji harcaması da gerekebilir. Bazı kadınlar erkeklerden hızlı koşabilse de genelde erkeklerin, kadınlar hamile ya da bebek emziriyor olmasa da onlardan hızlı koşabildiği, bilinen bir gerçektir. Kadınların, bebeğin kafasının geçmesine izin verecek biçimde geniş leğen kemiklerine sahip olmaları, onların erkekler kadar hızlı koşmalarını engelleyen yapısal bir özelliktir.

Yiyecek toplayıcılar arasındaki cinsiyete bağlı rollerin erkek ve kadın arasındaki biyolojik özelliklerle uyumlu olması, bu rollerin biyoloji tarafından belirlendiği anlamına gelmez. Kuzey Amerika'nın Büyük Havza bölgesinde yaşayan yerliler arasında ün salmış kadın avcı ve savaşçılara da rastlanır. 19. yüzyılda Crow (Absaroke) yerlileri tarafından kaçırılmış Atsina yerlisi bir kızın, daha sonra bu grubun şefi olduğu, çünkü erkeğe özgü kabul edilen işlerde son derece başarılı olduğuna ilişkin bir öykü bile vardır. Erkeksi görevlerden hoşlanmayan Crow erkeğinin de erkeksi olmayan etkinliklerde başarılı olduğunu kanıtladığı sürece kadın giysileri giyip onlar gibi davranmasına izin verilir. Önceki bölümde söz ettiğimiz gibi cinsel tercih, kadın kimliği alma kararını getirebilir ve bu kişiler ille eşcinsel

olacak diye bir kural yoktur. Bütün eşcinseller kadın rolünü üstlenir diye bir genellemeye de gidilemez. Açıkça görülüyor ki cinsel tercih, toplumsal konum, meslek ve görünüşten daha önemlidir. Cinsiyete dayalı işbölümü, yiyecek toplayıcılar arasında diğer toplum türlerine göre çok daha esnektir. Ju/'hoansi erkekleri isteyerek ve hiç sıkılmadan, eğer durum gerektiriyorsa kadın işi olarak görülen yabani bitki toplama, kulübe yapımı ve su taşıma işlerini de yapar.

Yiyecek toplayıcı toplumlarda kadının işinin doğası, bu işler yapılırken bir yandan da çocukların bakımını engellememesidir. Bu da diğer kadınlardan yardım almayı gerektirir. Böylece birbirlerine destek olan kadınlar, bir yandan çalışırken bir yandan görüş alış verişi ve dedikodu yapar, sohbet eder ve sorunlarını çözerler. Geçmişte Avrupalı ve Kuzey Amerikalı antropologların kendi erkek egemen kültürlerinin önyargıları, kadınların bu toplulukların yaşamını sürdürmesindeki katkısını göz ardı etmelerine neden olmuştur. Bugün biliyoruz ki günümüz yiyecek toplayıcıların günlük besinlerinin %60-70'i kadınların topladığı bitkilerden, kadınların tuttuğu balıklardan ve kabuklu deniz hayvanlarından gelmektedir. (Bunun istisnası, kutup bölgelerinde yaşayan yiyecek toplayıcılardır çünkü bitkiler, yılın büyük bir bölümünde buzlar altındadır).

Yiyecek toplayıcı toplumlarda kadınlar her gün belli bir zamanı yiyecek toplamaya ayırsa da erkekler zamanlarının tamamını ya da çoğunu avlanarak geçirmez. Avlanırken harcanan enerji, özellikle de sıcak iklimlerde, av hayvanından elde edilen enerjiden daha fazladır. Bu yüzden çok sık avlanmak, çok verimli bir etkinlik değildir. Enerji, genellikle bitki karbonhidratlarından elde edilir ve bunları da toplayan kadınlardır. Et yemek, yüksek kaliteli protein alımını sağlar çünkü et, proteinin yapıtaşı olan ve insan vücudunun gereksinim duyduğu bütün amino asitleri dengeli olarak bulundurur. Hiçbir bitki bunu tek başına sağlayamaz ve insanlar et yemeden yaşayabilmek için, gerekli amino asitleri doğru oranlarda içeren bitki bileşimlerini yemelidir.

Yiyecek Paylaşımı

Yiyecek toplayıcı topluluklardaki toplumsal örgütlenmenin ikinci temel özelliği, yiyeceklerin yetişkinler arasındaki paylaşımıdır. Kadınlar bir tür, erkekler başka bir tür besin elde ettiği için, yiyecek paylaşımının neden ya-

pıldığını anlamak kolaydır. Ju/'hoansi toplumunda, kadınlar topladıkları yiyecekler üzerinde tam denetime sahiptir ve kiminle paylaşacaklarına tamamen kendileri karar verirler. Erkekler ise kime ne kadar et verileceği konusunda önceden belirlenmiş kurallara uymak zorundadır. Yani avcılar kamp yerine getirdikleri et üzerine pek fazla söz hakkına sahip değildir. Avcı için et paylaşımı, geleceğe dönük bir yatırımdır. Zorunluluktan da kaynaklansa, cömertlik, öldürecekleri hayvanlar üzerinde diğer avcıların da hak iddia etmelerini sağlar. Kültürel bir özellik olarak yiyecek paylaşımı, yaşamak için gerekli olan kaynakları, grup içinde dağıtarak çok önemli bir işlev görür.

Görsel Karşıtlık: Ju/'hoansiler gibi yiyecek toplayıcılar kadınların toplanıp yemek pişirdiği (resimde devekuşu yumurtası omleti yapıyorlar), erkeklerinse avlandığı bir işbölümü yaparlar.

Yiyecek toplayıcı ekonominin bir diğer önemli özelliği ise kampın günlük etkinliklerin merkezi ve yiyecek paylaşımının yapıldığı yer olmasıdır. İnsanların dışındaki primatlarda (büyük olasılıkla ateşi kullanabilene kadar insanlarda da) günlük etkinlikler, beslenme yerleri ile her gün değişen uyku yerleri arasında yerine getirilir. Yiyecek toplayıcı insanlar kamplarda daha uzun süreli yaşarlar. Ju/'hoansiler kurak mevsimde bütün bir kışı, Tanzanya'daki Hadzalar ise yağışlı mevsimlerde birkaç haftayı kampta geçirerek meyve ve bal toplarlar. İnsan kampları yalnızca uyuma amaçlı kullanılmaz; yemek yeme, çalışma ve diğer insanlar ilişki kurma gibi etkinlikler, primatlara kıyasla insanlarda çok daha sık gerçekleştirilir.

Kültürel Uyarlanma ve Malzeme Teknolojisi

Yiyecek toplayıcı grupların hareketliliği, Ju/'hoansilerde olduğu gibi su kaynaklarına, Shoshone örneğinde görüldüğü gibi çamfıstıklarına ya da Tanzanya'daki Hadzalarda ya da Kongo Cumhuriyeti'ndeki Mbutilerde olduğu gibi başka mevsimsel kaynaklara bağlı olabilir. Değişik avlanma teknikleri de cinsiyete bağlı işbölümü, topluluğun büyüklüğü ve hareketini belirlemede rol oynar. Ituri tropik ormanlarında yaşayan Mbuti pigmele-

rinde, bütün topluluklar filleri mızrakla avlar. Başka bir av içinse ağ ya da ok kullanırlar. Ağ kullanarak avlanan Mbutilerde kadınlar, erkekler ve çocuklar arasında işbirlikli bir işbölümü vardır; antilop izi sürerken ve avlanırken hepsi bu sürece katılır. Ağ ile avlanmak saatler sürer ve çok uzaklara gitmeyi gerektirir. Mbutili ağ avcıları, avlarını hep birlikte izler ve tahtalara vurup gürültü çıkartarak hayvanın, ağların bulunduğu yöne gitmesini sağlarlar. Bu tür avlanmada 7 ila 30 aile bir araya gelerek çalışır, dolayısıyla kamplar büyük olmak zorundadır. Ok ve yayın kullanıldığı avlara ise yalnızca erkekler katılır. Okçular köyden kısa süreliğine ve çok uzaklaşmadan ayrılırlar, küçük gruplar halinde yaşarlar ve kamplarında altı aileden fazlası olmaz. Ağ ve okla avlanma alanlarında nüfus yoğunluğu açısından fazla bir fark olmasa da okçular genelde maymunlar da dahil olmak üzere daha fazla hayvan türünü avlarlar.[15]

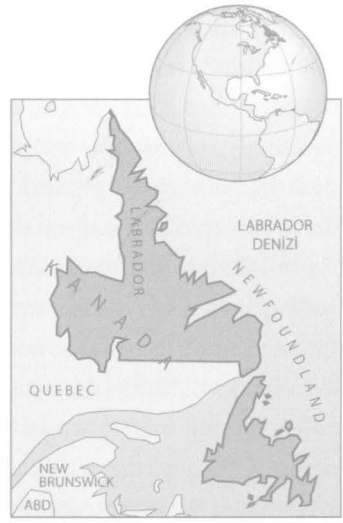
Eşitlikçi Toplum

Yiyecek toplayıcı toplulukların en önemli özelliği eşitlikçi olmalarıdır. Yiyecek toplayıcılar oldukça hareketlidirler ve hayvana ya da makineye dayalı her türlü ulaşım imkânından yoksun oldukları için, özellikle yiyecek toplama seferleri başta olmak üzere seyahat ederken fazla yük taşıyamazlar. Ju/'hoansilerde bir bireyin kişisel malvarlıklarının toplam ağırlığı, yaklaşık 10 kilodur. Kullandıkları temel eşyalar, bu zorunluluğun gereği olarak en temel gereksinimleriyle sınırlanmıştır; avlama, toplama, balıkçılık, inşaat ve pişirme için gereken araçlardan ibarettir. Lüks ya da fazla sayıda araç gereç ve eşya toplamaları pek anlamlı değildir; bunun ötesinde kimsenin bir diğerinden daha fazla araç gereç sahibi olmaması, toplum içindeki konum farklılıklarını da en aza indirger. Yiyecek toplayıcı topluluklarda toplumsal konum farklılığı kazandırabilecek özellikler yaş ve cinsiyettir.

Ancak burada kolaylıkla yanlış anlaşılabilen şey; kadın ve erkeğin toplumsal konumlarının farklı olmalarının, kesinlikle onların eşit olmadıkları anlamına gelmediğidir. Geleneksel yiyecek toplayıcı toplulukların çoğunda; kadınlar, erkeklerin gerisinde değildir. Kadınların erkeklerin katıldığı bazı

15 Bailey, R.C., &Aunger, R. (1989), "Net hunters vs. archers: Variation in women's subsistence strategies in the Ituri forest", *Human Ecology*, 17, 273-297; Terashima, H. (1983), "Mota and other hunting activities of the Mbuti archers:A socio-ecological study of subsistence technology, *African Studies Monograph* (Kyoto), 71-85.

törenlere katılmalarına izin verilmez; ancak aynı şey erkekler için de geçerlidir. Ayrıca kadınların topladığı meyveler üzerinde erkeklerin değil, kadının kendisinin söz hakkı vardır. Yiyeceklerin çoğunun toplanan bitkilerden değil de erkeklerin avladığı etlerden elde edilen topluluklarda bile kadın kendi topladıklarını istediği kişiye dağıtır. Buna bir örnek Labrador'daki Innu (Montagnais) yerlileridir. Bu toplumda avlanmak son derece önemlidir. Kadınlar giysi diker ve diğer ev işleriyle ilgilenir ancak eve getirdiği yiyecek diğer topluluklarla karşılaştırıldığında çok düşüktür. Yakın zamana kadar hem erkekler hem kadınlar şaman olabiliyordu. Ancak daha sonra kadınlar, avdan dönünce yapılan törensel ziyafetlere alınmamaya başladı. Buna karşılık kadınlar da erkekleri kendi törensel ziyafetlerine almadılar. Temel olarak her iki cinsiyet de kendi etkinlikleriyle ilgilenir, birbirinin işine karışmaz. Buraya gelen ilk misyonerler, erkeklerin karılarına kendi dediklerini yaptırtmak için hiç uğraşmadıklarını görünce, bu yerli halkı, uygarlığın temelinde erkeklerin kadınlar üzerinde egemenlik kurmasının yattığına inandırmaya çalıştılar. Ancak aradan 300 yıl geçmiş olsa da bu konuda çok başarı sağlayamamışlardır.

Yiyecek toplayıcılar, tarım toplumlarında konum edinmenin önemli bir kaynağı olan mal biriktirme girişiminden uzaktırlar. Ancak bu durum onların açlık sınırında yaşadıkları anlamına gelmez çünkü çevreleri doğal depolarıdır. Çok soğuk iklimler (uzun ve sert kış koşullarında insanlar bir kenarda yiyecek biriktirmelidir) ve ekolojik felaket durumları dışında, grup topraklarında her zaman yiyecek bulunur. Yiyecek kaynakları grup içinde eşit olarak dağıtıldığı için, hiç kimse mal veya servet biriktirerek zenginlik ya da toplumsal konum kazanamaz. Bu tarz toplumlarda zenginlik istenen bir özellik değil, tam tersine sapma ve anormalliğin bir işaretidir.

Yiyecek toplayıcıların anlayışına göre toplumsal eşitlik, kaynakların eşit olarak dağıtılmasıdır. Grupların çoğunun çiftlik evi vardır, ancak bu mekânlar ve içindeki ürünler tüm grup üyelerinin kullanımına açıktır. Bu da demektir ki gruptan bir kişinin sahip olduğu bir şeye, aynı zaman-

da grubun diğer üyeleri de sahip olabilir. Örneğin eğer bir Mbuti avcısı bir bal ağacı keşfederse ilk payı alma hakkı onundur. Ancak o payını aldıktan sonra diğer üyeler kendilerine düşeni alabilirler. Ne var ki hiç kimse ağacı sahiplenemez. Sistem, ilk gelen ilk alır esasına dayanır. Bundan dolayı yeni bir yiyecek kaynağının bulunduğu bilgisi, hızlı bir şekilde bütün üyeler arasında dolaşır.

Aileler bir gruptan, eski akrabalık bağlarına sahip diğer gruplara kolaylıkla geçebilir. (Yiyecek toplayıcılarda yerleşim yerinin babaya göre belirlenmesi, yani kadınların kocalarının gruplarına katılması, hâlâ geçerli olsa da, önceki bölümlerde tartıştığımız gibi bu durum, Avrupalı sömürgecilere karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır.) Grupların yapı ve oluşumları daima değişim ve devinim halindedir. Grup üyeliğine yönelik bu gevşek tutum; kaynaklara en geniş çapta ulaşmaya, aynı zamanda da nüfus ve kaynaklar arasında güçlü bir denge kurmaya olanak verir.

Sürekli değişim ve herhangi bir beklentiye sahip olmaksızın bölüşüme dayanan yiyecek toplayıcı yaşam kalıbı, kaynak dağıtımı ve toplumsal eşitliğin amaçlarına ulaşması sonucunu doğurur. Bir Ju/'hoansi erkeği ya da kadını, günlük zaman diliminin neredeyse üçte ikisini başkalarını ziyaret ederek ya da misafir kabul ederek geçirir. Bu ziyaretler sırasında pek çok armağanlar alınır ve verilir. Biriktirmek ve paylaşmayı reddetmek, ahlaki açıdan yanlıştır. Ju/'hoansiler elde olanı paylaşarak toplumsal dengeyi sağlarlar. Bolluk zamanında elindekini paylaşanlar, yokluk zamanında başkalarından yardım isteyecek çevreye sahip olur.

Yiyecek Üretici Toplum

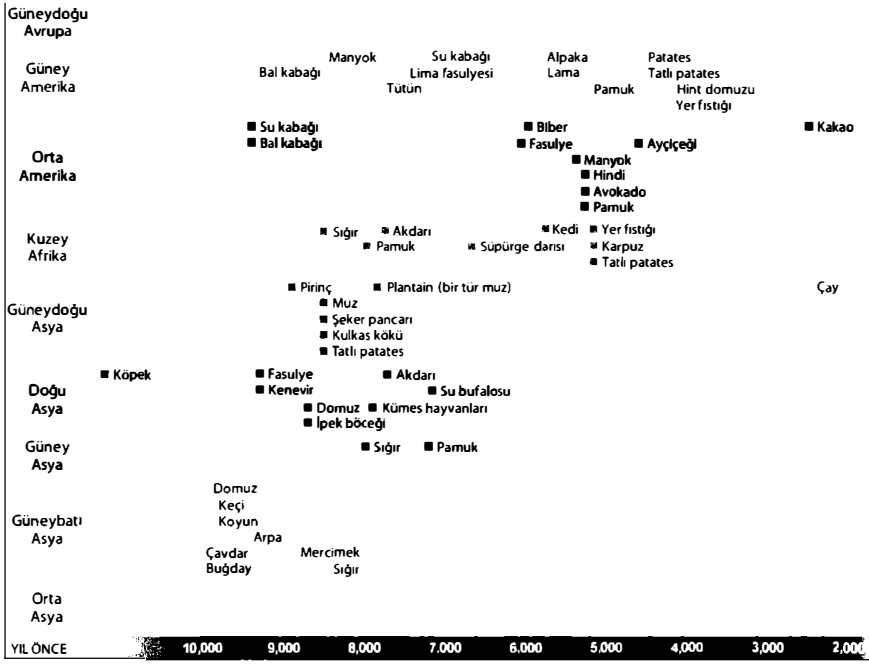
Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi insanlar ancak alet yapmaya başladıktan sonra büyük miktarda et ve bitki tüketmeye başlamışlardır. İnsanlık tarihinde bunu takip eden ikinci büyük olay ise bitki ve hayvanların evcilleştirilmesidir. Yiyecek toplayıcılıktan üreticiliğe geçiş, ilk olarak yaklaşık 10.000 yıl önce, Güneybatı Asya'da (Ürdün Nehri vadisi ve Orta Doğu'daki komşu bölgelerde) gerçekleşmiştir. Bunu izleyen birkaç bin yıl boyunca dünyanın başka bölgelerinde de tarım ekonomilerine geçilmiş, insanlar buğday, mısır, pirinç, fasulye, kabak ve patates yetiştirmeye başlamıştır. Avlanma alanlarındaki yabani hayvanlardan da keçi, koyun, domuz, sığır ve lama gibi hayvanları evcilleştirmişlerdir (Şekil 6.2).

Bu etkinlikler insanların kültürel sistemlerinde de köklü bir dönüşüm yaratmıştır. Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesinin nasıl derin bir kültürel değişime yol açtığını açıklamak için Avustralya doğumlu arkeolog Gordon Childe, **Cilalı Taş Devri Devrimi** kavramını önermiştir. Yeni taş devrinin başlangıcını simgeleyen bu devrim, insan toplumlarının doğasını değiştirmiştir. İnsanlar evcilleşmiş ürünlere bağımlı oldukça hareketli yaşam biçimlerinden vazgeçmiş ve toprağı işlemek, ekmek, yabani otlardan temizlemek, ürünleri toplamak ve saklamak için yerleşik bir yaşama geçmiştir. Artık oradan oraya hareket etmeyen insanlar, daha kalıcı evler inşa etmeye; su, yiyecek ve benzeri gereksinimler için kap kacak üretmeye başlamıştır.

Bu değişim sürecinin neden gerçekleştiği, antropolojinin ana sorunsallarından birini oluşturur.

Yiyecek üretimi yiyecek toplayıcılıktan daha fazla emek ister, daha tekdüzedir ve geçim için yeterli olacak miktarda yiyecek bulunacağını garanti etmez; ayrıca insanlar, yiyecek toplayıcıların başka seçenekleri kalmadığında yedikleri yiyecekleri yerler. Bu nedenlerden dolayı insanların kendi istekleriyle yiyecek üreticisi olmadıkları düşünülebilir. İlk başta yiyecek üretiminin var olan yiyecek yönetim uygulamalarının beklenmedik bir yan ürünü olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu bölümün önceki sayfalarında Kuzey Amerika'nın batı çöllerinde yaşayan ve yerleşim alanları içinde bataklıklar bulunan Paiute yerlilerinin örneğini vermiştik. Bu yiyecek toplayıcılar, yaşadıkları kurak topraklarda yabani bitkileri sulama yöntemi geliştirmiş ve böylece hasat yapılacak yabani tohumları ve kökleri arttırmışlardır. Bu ekolojik müdahale çok sınırlı kalmış olsa da aynı bölgede normalden daha uzun süre ve daha kalabalık sayılar halinde kalmalarına neden olmuştur. Paiute'lerden farklı olarak dünyadaki diğer gruplar, yaşadıkları toprakları değiştirmeye devam ederek çeşitli bitki ve hayvanların ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Bu yeni türler de insanların hayatlarını sürdürmelerinde gittikçe daha önemli bir yer tutmuştur. İlk başta kazara olmuş gibi görünse de bu grupların nüfusu yiyecek toplayıcılıkla karınlarını doyuramayacak kadar büyüyünce yerleşik hayat gerekliliğe dönüşmüştür. Bu insanlar için yiyecek yetiştirmek son çare olarak başvurulacak bir geçim kaynağı haline gelmiştir.

Cilalı Taş Devri Devrimi: İnsanların bitki ve hayvanları evcilleştirmesiyle bağlantılı olarak başlayan büyük kültürel değişim.

Çiftçilerin Yerleşik Hayatı

Nedenleri her ne olursa olsun, bu yeni yaşam tarzının ortaya çıkardığı gelişmelerden biri, yiyecek üretimi yaparak yaşayan çiftçi ailelerinin yerleşik hayata geçmesiydi. Yiyecek toplayıcıların doğadaki mevsimsel değişimleri izleyerek yiyeceklere yakın durmaları gibi, çiftçiler de bahçelerinin yakınında yaşayarak yiyeceklerine yakın duruyorlardı. Yiyecek üretimi görevi, değişik bir toplumsal örgütlenmeye yol açtı. Gruptaki bazı üyelerin çok çalışması sayesinde yiyecek elde edilirken diğer üyeler boş zamanlarını yerleşik yaşam için gerekli araç gereçlerin yaratılması ve üretilmesiyle değerlendiriyordu. Toprağı kazmak ve işlemek için aletler, saklama ve pişirme kapları, dokunmuş yünden giyecekler, taş, odun ve güneşte kurutulmuş kiremitlerden yapılmış evler; yerleşik yaşam koşullarından ve değişmiş iş bölümünden doğmuştur.

Bu geçiş, toplumsal yapıda da önemli değişikliklere yol açtı. İlk başta toplumsal ilişkiler eşitlikçiydi ve yiyecek toplayıcılarda görülenden daha farklı değildi. Yerleşim alanları büyüdükçe çok sayıda insan, toprak ve su gibi önemli kaynakları bölüşmek zorunda kaldı ve toplum yapısı karmaşık-

laştı. Yiyecek toplayıcıların toplumsal düzeninde çok önemli görülmeyen ortak bir ataya sahip olma olgusu gibi akrabalık ilişkileri, çiftçi toplumlarda örgütlenmenin en küçük birimini oluştururdu. 10. Bölüm'de ele alacağımız gibi, yiyecek üreten toplumlarda ortaya çıkan toprak kullanımı ve sahipliği gibi sorunlarda, akrabalık grupları sorun çözmede önemli bir araçtır.

Bu yeni yaşam biçimine uyum sağlamak için insanlar çeşitli yollar benimsediler. Kimi topluluklar bahçıvanlığı benimsedi, yani geniş çapta sulama yapmadan ve saban kullanmadan basit el aletleriyle çalışan topluluklar olarak yaşamaya başladı. Bahçıvan (hortikültürel) topluluklar, elle temizledikleri küçük bahçelerde birkaç çeşit ürün yetiştiriyorlardı. Bu insanlar aynı bahçeyi birkaç yıl boyunca kullanıp sonra bir başka bahçeye geçtikleri için, yaygın tarım yaptıkları söylenebilir. Üretimin amacı, artı değer yaratmaktan çok yaşamını sürdürmektir. Bahçıvanlıkla geçinen toplumlar, genellikle düzenli aralıklarla şölenler düzenler (daha önce söz etmiştik) ve saygınlık kazanmak için üretim fazlasını diğer topluluklara armağan olarak sunarlar. Bu saygınlık; üretim, değiş-tokuş ve kaynak dağıtımında önemli sorumluluklar üstlenen liderlerin politik gücünün temelini oluşturur. Bu konulara ekonomiyle ilgili bölümlerde değineceğiz.

Yiyecek toplayıcılıktan daha büyük ve yerleşik nüfusu destekliyor olsa da çiftçilik genelde daha uzun süreli ve tekdüze çalışmayı gerektirir.

Bahçıvanlığın özellikle tropikal bölgelerde en yaygın türlerinden biri, **orman yakarak tarım** yapmaktır. Amazon ve Endonezya'daki ormanların sığır yetiştirmek ve benzeri etkinlikler için büyük oranda yakılması, insanların bu tarım türünü olumsuz algılamalarına yol açmıştır. Aslında bu yöntem, düşük nüfus yoğunluğu ve yeterli arazi gibi uygun koşullarda yapıldığında özellikle tropikal bölgelerde ekolojik açıdan uygun ve sürdürülebilir bir yiyecek üretim biçimidir. Ancak bu koşulların var olmaması durumunda, çevresel yıkıma yol açabilir. Orman ya-

orınan yakarak tarım yapma: Bahçıvanlığın yaygın bir türü olan bu yöntemde doğal bitki örtüsü kesilir, geriye kalanlar yakılır ve ekinler küllerin arasına ekilir.

karak arazi açma yöntemi, doğal ekosistemin çeşitliliğini yansıtır, aynı tarlada birkaç değişik ekin yetiştirmek mümkündür. Birlikte yetişen ekinler, tek başına yetişenlere göre böceklere ve bitki hastalıklarına karşı daha dayanıklı olur. Bu yöntem ekolojik açıdan sağlam olmakla kalmayıp, enerji açısından, ABD gibi gelişmiş ülkelerde kullanılan ileri teknoloji tarımından çok daha fazla verimlidir. Modern ileri teknoloji tarımcılığı, ürettiği verimden daha fazla enerji kullanımını gerektirirken, orman yakarak elde edilen arazilerdeki tarımcılık, harcanan her enerji birimi için 10-120 birim ürün üretir. Bu sistemin nasıl çalıştığına dönük güzel bir örnek, Brezilya'daki Amazon ormanlarında yaşayan Mekranoti Kayapo yerlilerinin yaşamının anlatıldığı **Özgün Çalışma** bölümünde yer alıyor.

Meksika, Chiapas'taki bu yakılmış arazinin görüntüsü, yangından hemen sonra ekinler daha büyümeden önceki halidir. Zarar verici bir tür gibi görünse de aslında uygun yapıldığında ormanlık arazi yakarak tarım arazisi yapmak tropik bölgelerde ekolojik açıdan sağlıklı bir ekin yetiştirme yöntemidir.

Bahçıvanlıktan teknolojik açıdan daha karmaşık bir tür olan **yoğun tarım**, arazinin ve doğal çevrenin çok daha fazla değişime uğramasına yol açar. Yoğun tarım, sulama, gübre ve hayvanlar tarafından çekilen metal ya da tahta bir saban kullanımını gerektirir. Dünyanın gelişmiş adı verilen ülkelerinde ise geniş araziler üzerinde yiyecek üretmek için yakıtla çalışan traktörler kullanılır. Bahçıvanlardan farklı olarak, ziraatçılar artı değer üretebilir; yani kendi gereksinimlerinden fazlasını, başka işlerde uzmanlaşmış ve üretici olmayan tüketiciler için üretirler. Bu artı değer, satılıp nakit paraya dönüştürülür ya da toprak sahibine verilen kira, vergi, haraç gibi yöntemlerle çiftçinin elinden alınır. Toprak sahipleri ve diğer meslek sahipleri, genelde politik gücün seçkinler sınıfının elinde toplanmış olduğu kent ve kasabalarda oturur. Bahçıvanlar ve yoğun tarımla uğraşanlar arasındaki ayrım, her zaman çok kesin çizgilerle belirlenemez. Örneğin

yoğun tarım: El aletlerinin dışında, sulama, gübre ve hayvanlar tarafından çekilen metal ya da tahta bir saban kullanımı gibi teknolojiler gerektiren ürün yetiştirme biçimi.

Kuzey Amerika'nın güneybatısında yaşayan Hopi Kızılderilileri bir yandan sulama yaparken bir yandan da basit el aletleri kullanırlar. Kendi gereksinimleri için üretim yaparken merkezi bir politik hükümete sahip olmadan kasabada yaşarlar.

Yiyecek üreticiler, ürün yetiştirme tekniklerini ya kuru iklime sahip yaylalara ya da tropik iklime göre ayarlamışlardır. Örneğin Güneybatı Asya'nın kuru yaylalarında tarım etkinlikleri, değişen mevsimlere göre ayarlanmış; çiftçiler buğday, yulaf, arpa, kenevir ve darı yetiştirmişlerdir. Eski Dünya'nın tropik topraklarında ise pirinç, patates ve kulkas gibi yumru köklü bitkiler tercih edilmiştir. Yeni Dünya'da şartlar benzer olmasına karşın değişik bitkiler üretilmiş; kuru yerlerde fasulye, mısır, kabak ve patates; tropik bölgelerde ise manyok yetiştirilmiştir.

Hayvancılık

Çiftçilerle ilgili tartışmamızı çok derinleştirmeden insanın çevreye uyarlanmasının bir başka çarpıcı örneği olan, keçi, koyun, sığır, lama ve deve gibi evcilleştirilmiş otlak hayvanlarını yetiştirme işi demek olan hayvancılığa geçelim. Hayvan sürüleriyle göçebe olarak yaşayan hayvan yetiştiriciler, göçebeliği yaşamın normal ve doğal bir parçası olarak görür. Bu kültürel boyut oldukça önemlidir çünkü göçebe hayvan yetiştiricilerin bir kısmı yakınlarındaki çiftliklere bağımlı olsalar ve hayvancılık dışındaki kaynaklardan daha çok para kazansalar da göçebe hayvancılık, kimliklerinin özünü oluşturur. Bu topluluklar, hayvana bağlı bir ekonomi üzerine kurulmuştur ancak toplumsal değerlerinden ötürü hayvan yetiştirmeyi yalnızca bir iş olarak görmezler. Bu durum onları hayvana bağlı ekonomiye sahip olan, ancak göçebelik yapmayan ve kültürel anlamda daha geniş bir toplumla özdeşlemiş Kuzey Amerikalı çiftçilerden ayırır.[16] Bu topluluk, yiyecek toplayıcılar, göçebe çiftlik işçileri, şirket yöneticileri ve göçebe olup da hayvan yetiştirmeyen herkesten farklı bir konumdadır.

Hayvancılık, Kuzey Afrika'dan başlayıp Arabistan Çöllerinden geçip İran, Türkistan ve Moğolistan yaylalarına kadar uzanan kurak bozkırlarda

hayvancılık: Keçi, koyun, sığır, lama ve deve gibi evcilleştirilmiş otlak hayvan sürülerini yetiştirme ve idare etme işi.

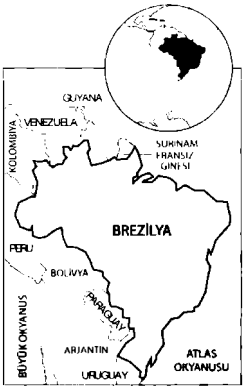
16 Barfield, T.J. (1984) , "Introduction", *Cultural Survival Quarterly,* 8 (2).

yaşayanlar için çiftçiliğe göre çok daha iyi bir geçim sağlama biçimidir. Yalnızca Afrika ve Güneybatı Asya'da 21 milyondan fazla insan göçebe hayvan yetiştiriciliğiyle geçimini sürdürür.

Özgün Çalışma

Mekranoti Kayapo'nun Bahçeleri

Mekranoti bahçesinin ekilmesi hep aynı sırada gerçekleşir. Önce erkekler ormanlık araziyi açar, kalıntıları yakarlar. Küllerde hem erkekler hem de kadınlar tatlı patates, manyok, muz, mısır, balkabağı, papaya, şeker kamışı, ananas, pamuk, tütün ve tohumundan süs eşyalarını ve insan vücudunu boyamakta kullanılan kırmızı bir boyanın elde edildiği annatto gibi bitkileri ekerler. Mekranotiler yabani otları ayıklamakla uğraşmadıkları için, orman bir süre sonra bahçeyi işgal eder. İkinci yıldan sonra yalnızca manyok, tatlı patates ve muz kalır. Yaklaşık üç yıl sonra ise geriye yalnızca muz kalır. Büyümesi için birkaç yüzyıl gereken birkaç ağaç türü dışında, 25-30 yıl sonra orman eski haline döner.

Ormanı yakarak tarım arazisi açma yöntemi, dünyada en sık kullanılan yöntemlerdendir. Daha önce Avrupa'da kullanılmış olmasına karşın Kuzey Amerika'daki Avrupalı yerleşimciler, bu yöntemi yerlilerden öğrendiler. Bir süre bu tekniğin ekolojik açıdan yıkıcı olduğu öne sürüldüyse de artık biliyoruz ki özellikle nemli tropik iklimlerde orman yakarak tarım arazisi açma tekniği, en iyi bahçıvanlık tekniklerinden biridir.

Antropologlar, tropiklerdeki Amerikan tarzı tarımın olası yıkıcı sonuçlarına dikkat çeken ilk kişilerdendi. Sürekli yüksek sıcaklık, çürümeye yol açan mikro organizmaların büyümesini kolaylaştırır; bu nedenle organik maddeler kolayca basit minerallere ayrışır. Şiddetli yağmurlar, bu değerli besin maddelerini çözer ve onları, toprağın bitkilerin ulaşamayacağı derinliklerine taşır. Ağaç yaprakları ve yeşillik, toprağı örterek serin kalmasını sağladığı ve ayrıştırıcıların büyümesini engellediği için, tropikal ormanlar, zenginliğini koruyabilir. Yağmurun büyük

bir miktarı, daha toprağa değmeden yapraklar tarafından tutulur. Bir ağaç kopup yere düştüğünde ve çürümeye başladığında, diğer bitkiler ortaya çıkan besinleri hemen emer. Güneş açık alan tarımıyla toprağı ısıtır, ayrıştırıcıların sayısı artar ve yağmur hızla topraktaki besinleri süzer. Birkaç yıl sonra, eğer tek ürünlük tarım için açılmışsa, zengin bir orman, çorak bir araziye dönüşebilir.

Mekranotiler muz ve papaya ektikten birkaç ay sonra, bu ağaçlar büyük orman ağaçlarının yaptığı gibi toprağı gölgeler. Değişik bitkiler ekildiği için ortaya çıkan mineraller anında emilir; mısır, besinleri çok hızlı alırken manyok daha yavaş emer. Ormanlık arazinin küçük miktarda ve geçici olarak temizlenmesi de ormanın kendini yenilemesini kolaylaştırır.

Ayrıştırıcıların neme ve sıcaklığa gereksinimi vardır, bu yüzden Mekranotilerin uzun süren kurak mevsimi, toprak ekolojisinin dengesini bozabilir. Kısa süre önce yakılmış Mekranoti tarlalarından ve bitişiğindeki ormandan alınmış toprak örnekleri, yerlilerin bahçelerindeki yüksek verimliliğin kaynağının ılıman iklimlerdeki gibi topraktan değil, çoğu nemli tropikte olduğu gibi orada yanan ağaçlardan kaynaklandığını göstermiştir.

Ormanı yakmak zor bir işlemdir ve belki de bu yüzden zamanlaması, topluluğun daha deneyimli ve bilgili üyelerine bırakılır. Eğer orman çok erken yakılırsa, yağmurlar daha ekin zamanı gelmeden küllerdeki mineralleri götürecektir. Eğer geç kalınırsa kalıntılar ıslak olduğu için tamamen yanmayacaktır. Bu yüzden bitkilere zarar veren böcekler ve yabani otlar ölmeyecek ve çok az mineral toprağa salınacaktır. Eğer rüzgar zayıfsa yangın istendiği kadar geniş alana yayılamayacak, eğer çok güçlüyse bu sefer kontrolden çıkacaktır.

Arazinin yakılmasından ve kömürleşmiş kalıntıların bir kısmının temizlenmesinden kısa bir süre sonra insanlar ekme işine başlarlar ve bu iş eylülden ekim ayına kadar sürer. Yuvarlak bahçenin tam ortasında kadınlar çukurlar kazarak içine birkaç tatlı patates atarlar. Yumru kökleri çamurla kapadıktan sonra genelde bir erkekten (kadınlardan birinin kocası ya da yakındaki herhangi bir erkek olabilir), tümseğin üstüne basmasını ve bir ayin yapmasını isterler. Bu büyü sayesinde çok ürün elde edeceklerine inanırlar. Tatlı patateslerin çevresinde büyük bir halka oluşturarak manyok gövdelerini birbiri ardına hızla toprağa saplarlar.

Büyüdükleri zaman manyok gövdeleri tatlı patates bölümünün önünde bir çit oluşturur ve o bölüme girebilmek için bitkilerin bazılarının kesilmesi gerekir. Manyok halkasının dışında kadınlar pamuk, şeker kamışı ve annatto ekerler. Muz bitkisi ve papaya ağaçları tohumları yere serpiştirilerek ekilir ve bu bitkiler en dıştaki halkayı oluşturur. Yerliler bahçeye ayrıca mısır, bal kabağı, karpuz ve ananas da ekerler. Bu bitkiler hızla büyür ve manyoklar olgunlaşmadan uzun zaman önce toplanır. Böylece bahçede değişik zamanlarda mısır, balkabağı, tatlı patates ve manyok gibi değişik bitkiler yetişmiş olur.

Mekranoti bahçeleri iyi gelişim gösterirdi. Az sayıda yerli, bahçelerindeki karpuzu domuzun yediğinden ya da mısır hasadının azaldığından şikayet ederdi. Genelde nehir kenarlarında bulunan büyük kemirgenlerden olan *capybara*, şeker kamışına olan düşkünlüğüyle tanınmasına karşın, tarladaki ekinlere pek dokunmazdı. Başka yerlerde sorun olan yaprak yiyen karıncalar bile Mekranoti'ye zarar vermezdi. Ara sıra o sene yeni bahçe ekmemiş bir komşu kabak, karpuz ya da ananas gibi ürünlerden bir miktar çalsa bile bu hırsızlıklar da çok sık görülmezdi. Genelde Mekranotiler, ektikleri her ürünü hasat edebilirlerdi.

Son olarak Mekranoti bahçelerinin verimliliğini ölçmek istedim. Ziraatçılar orman yakarak tarla yapma konusunda pek fazla bilgiye sahip değildi. Tarlanın yalnızca bir ürüne ayrıldığı ve hasadın tek bir seferde yapıldığı uygulamalara alışıktılar. Oysa burada bütün bitkiler bir arada dikiliyor ve insanlar bir şey istediklerinde tüketecekleri kadarını dalından koparıyordu. Toprağı kazıp alınana kadar manyoklar, toprağın altında kalıp birkaç yıl daha büyürlerdi.

Bahçelerin alanını ölçüp ne kadar manyok, mısır ve kabak olduğunu saymaya başladım. Kadınlar bahçelerin alanını hesaplamamı, bir uçtan diğerine şeritler uzatmamı ve sonra bahçede ne var ne yok saymamı tuhaf karşıladılar. Bazen bir kadından işaretli alanı kazıp ne kadar patates olduğunu söylemesini istiyordum. Bu isteklerim tuhaftı ancak kadınlar yine de yardımcı oluyor, mezuranın ucunu tutuyor ya da çocuklarını bana yardıma gönderiyordu. Muz gibi bazı bitkiler için yalnızca bahçedeki muz ağaçlarını ve üstlerinde görebildiğim muzların sayısını sayıyordum. Muzların ne kadar sürede büyüdüğünü izleyerek, ekin zamanına kadar

ne kadar süre geçtiğini görüyor ve böylece bahçedeki bir yıllık muz hasadını hesaplıyordum.

Tarladan döndükten sonra bahçedeki etkinliklere ne kadar zaman ayrıldığını yazarak Mekranotilerin yaşamlarını sürdürmeleri için ne kadar çalışmaları gerektiğini hesaplıyordum. Verilere göre bir saat boyunca bahçeyle uğraşarak bir Mekranoti, 18.000 kalorilik yiyecek üretiyordu. (Bir karşılaştırma yapmak açısından, ABD'de bir insanın günde 3000 kalori tükettiğini belirtelim.) Kötü geçen yıllara ve diğer köylerden gelebilecek konuklara karşı bir güvence oluşturması için, gerek duyduklarından fazlasını üretiyorlardı. Buna karşın, yaşamlarını sürdürmek için çok çalışmalarına gerek kalmıyordu. Yetişkinlerin bir haftada değişik işlere ayırdıkları zamana bakınca bahçıvan toplumlar için yaşamın aslında ne kadar kolay olduğunu görebiliriz:

Bahçe işleri	8.5 saat
Avlanmak	6.0 saat
Balıkçılık	1.5 saat
Yabani bitkiler toplamak	1.0 saat
Diğer bütün işler	33.5 saat

Hepsi birlikte toplanınca Mekranotiler haftada 51 saatten az çalışıyordu ve bu süreye işe gidip gelmek, yemek pişirmek, kırılan aletleri tamir etmek ve normalde haftalık işlerden bile saymadığımız bütün diğer işler dahildi. (D. Werner (1990), *Amazon Journey* (s.105-112), Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall'dan uyarlanmıştır.)

Bahtiyariler

Bu kurak bölgede yaşayan gruplardan biri olan Bahtiyariler, İran'ın batısındaki Zagros Dağları'nda yaşar ve binlerce yıldır keçi ve yağlı kuyruklu koyun sürülerini besler.[17] Ulaşım için Bahtiyarilerin bazıları kendi atlarını ve eşeklerini kullanır. Ancak koyun ve keçiler, yaşamlarını sür-

[17] Bahtiyarilerle ilgili bilgiler Barth, F. (1960), "Nomadism in the mountain and plateau areas of Southwest Asia, The problems of the arid zone" (s..341-35), UNESCO; Coon, C.S. (1958), *Caravan:The Story of Middle East* (2nd ed, ch. 13), New York: Holt, Rinehart and Winston; Salzman, P.C. (1967), "Political organization among nomadic peoples. Proceedings of the American Philosophical Society", 111,115-131 kaynaklarından alınmıştır.

Moğolistan'da hayvan yetiştiriciliği komünizmin çöküşünden sonra büyük oranda artmıştır. Bugün 2.2 milyon insan 2 milyon hayvan yetiştirmektedir ve toprakların %79'u hayvan otlağı olarak kullanılmaktadır. Bu topraklar dünyanın en büyük hayvan otlak arazisidir.

dürmeleri açısından büyük önem taşır.

İran'ın kentlerinde yaşayanların "dağ ayıları" diye nitelendirdikleri bu insanların giydikleri giysiler, yedikleri yiyecekler ve hayvanlarını sürdükleri yerler hep sert ve zorlu çevre koşullarına bağlıdır. Zagros'un 3000-4000 m yüksekliğindeki karlı dağları; uçurumları, sert kayalıkları, sivri tepeleriyle en usta dağcıları bile zorlarken burada yaşamayı da son derece tehlikeli hale getirir.

Bahtiyariler, sürüleri için daha iyi bir otlak bulmak amacıyla yıl boyunca iki kere göç ederler. Kışları alçak ovalarda, yazları dağlarda geçirirler. Yaylalardan ovalara mevsimsel göç etme olgusuna yaylacılık denir. Sonbaharda, henüz kış mevsimi çökmeden göçebeler çadırlarını ve bütün eşyalarını eşeklere yükler ve batıda, Irak'a komşu ılık ovalara inerler. Burada otlaklar gayet zengindir ve kış boyunca bol su alır. Baharda ovalar kuraklaştığında Bahtiyariler çimlerin yeşillenmeye başladığı dağlardaki vadilere geri dönerler. Bahtiyariler, bu yolculuk sırasında her biri 5000 kişi ve 50000 hayvandan oluşan beş grup halinde seyahat ederler.

Dönüş yolu çok tehlikelidir çünkü dağlardaki karlar erimeye başlamıştır ve geçitler, dağların zirvesinden gelen buz gibi kar suyuyla dolmuştur. Yeni doğum yapmış ke-

yaylacılık: Hayvancılık yapan toplulukların sürüleri için daha iyi otlak bulmak amacıyla kışları alçak ovalara, yazları yaylalara göç etmesi

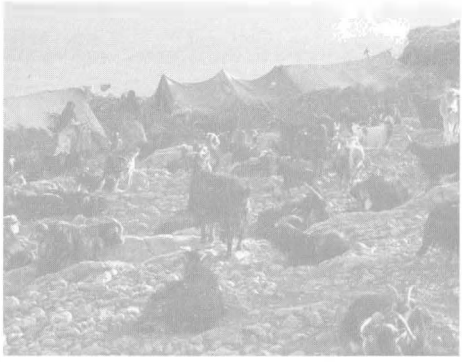
çi ve koyunların yavruları da bu yolculuğu iyice zorlaştırır. Suyun çok derin olmadığı yerlerden yürüyerek geçilirken, daha derin boğazlarda, keçi derisinden yapılmış sallarla çocuklar, yaşlılar, kuzu ve oğlaklar karşı kıyıya geçirilir. Erkekler buz gibi suyun içinde salları yüzerek iterler. Eğer gece gündüz çalışırlarsa bütün hayvan ve insanların karşıya geçmesi beş gün sürer. Elbette bu sırada pek çok hayvan boğulur.

Genelde dondurucu rüzgarın estiği dağ geçitlerinde Bahtiyarilerin yukarı tırmanışı sürer. Sivri kayalıklardan tırmanırken güçlü erkekler, bebeklerini ve yavru keçileri omuzlarına alıp taşırlar. Her göçte, göçebeler yaklaşık 300 km yol yapar. Geçtikleri yollar sabittir, ne zaman nereye varmaları gerektiğini bilirler. Yolculuk alışık oldukları bir süreç olsa da karşılarına ne çıkacaklarını kestiremezler. Göç, haftalar sürebilir çünkü hayvanlar yavaş hareket eder ve sürekli gözetilmeleri gerekir. Erkekler ve yaşça büyük erkek çocuklar, yolu belirleyip hayvanları sürerken kadınlar ve çocuklar genelde eşek üstünde yolculuk ederler.

Yaylalara vardıklarında Bahtiyariler, kadınların keçi kılından dokuduğu siyah çadırlarını kurarlar. Çadırın içinde fazla eşya yoktur ancak hepsi işlevseldir ve ustalıkla yapılmıştır. Yerde kadınların ördüğü yün halılar serilidir, duvarlara battaniyeler asılır; keçi derisinden yapılmış kaplar, bakır araç gereçler, kilden sürahiler ve tahıl torbaları çadırlardaki eşyalardır. Geleneksel Bahtiyari çadırları değişen çevre koşullarına uyarlanmanın en güzel örneklerindendir çünkü keçi kılı sıcağı içerde tutar, soğuğu ve suyu geçirmez, yazın da ısıyı engeller. Bu taşınabilir evlerin yapımı, toparlanması ve taşınması da kolaydır.

Bahtiyarilerin başlıca geçim kaynakları keçi ve koyundan elde edilen süt, et, peynir, tereyağı, yün ve posttur. Kadınlar çoğunlukla yün eğirip ipliğe dönüştürür, hatta bu işlemi yolun daha az zorlu olduğu zamanlarda eşek tepesinde bile yaparlar. Eğrilen yünler halı, çadır, giysi, taşıma çantaları ve diğer gerekli eşyaların yapımında kullanılır. Bahtiyariler, sınırlı da olsa bahçıvanlık yaparlar, yetiştirdikleri meyveleri hem kendileri yer hem de kenttekilere satarak para kazanırlar. İş bölümü cinsiyete göre yapılır. Erkekler avcılık ve nişancılık yapar, az da olsa at üstünde ava çıkar ama en çok koyun otlatır; kadınlar yemek pişirir, dikiş diker, dokuma yapar, çocuk yetiştirir, yakıt ve su taşır.

Hayvan sahibi olmanın çok önemli olduğu Bahtiyarilerde kadınların ekonomik ve politik gücü yoktur. Bahtiyariler, İran'da yaşasalar da kendi

Göçebe hayvancılık, dünyada tarım yapmak için çok sıcak, çok soğuk, çok kurak, çok dağlık ya da çok engebeli bölgelerdeki kültürel ekolojik uyarlanma biçimidir. İran'da zorlu Zagros Dağları bölgesinde, Bahtiyari çobanlar mevsimsel otlaklara göç ederken hayvanlarıyla birlikte karla kaplı yalçın geçitlerden ve buz gibi nehirlerden geçmek zorundadır.

yasalarının ve cezalarının olduğu geleneksel bir adalet sistemleri vardır. Bahtiyarileri seçimle başa gelen ya da görevi babalarından devralan hanlar yönetir. 20. yüzyılın başında, yaşadıkları topraklarda petrol bulunan hanlar zengin olmuştur. Genellikle iyi eğitim almış, İran ya da yabancı ülkelerde üniversitede okumuş olan hanların kentlerde de evleri vardır ama halklarıyla beraber yaşamak isterler. Erkeklerin hem ekonomik hem de politik hayatta söz hakkı olması, göçebe hayvancılarda yaygındır. Yaşlı Bahtiyari kadınlar, büyük oranda söz hakkı kazanabilir; hatta artık her yaşta kadın, gittikçe daha çok ekonomik güce sahip olmaktadır, çünkü yaptıkları halı ve kilimleri satarak eve para getirmektedirler.

Uygulamalı Antropoloji

Tarımsal Gelişim ve Antropolog

Yerli halkların geleneksel uygulamalarına dönük derinlemesine bilgi edinen antropologlar, genelde bu insanların bilgilerinin ustalıkları karşısında etkilenmişlerdir. Bu bilinç yalnızca antropoloji mesleği içerisinde kalmamıştır; genelde Batılı insanlar da yerli grupların çevreyle bütünlük içinde yaşadığına dönük bir kanıya sahiptir. Antropologlar yerli halkların da yalnızca insan olduğunu ve insanların da hata yapabileceklerini bildikleri için aslında Batılı insanlara böyle bir ileti vermemiştir. Ancak yine de bu insanların başarılarından olduğu kadar başarısızlıklarından da öğreneceğimiz çok şey vardır.

Arkeolog Ann Kendall bu aralar güney Peru'da And Dağlarındaki Patacancha vadisinde benzer bir çalışma yapıyor. Kendall, İngiltere'de Oxford yakınında eski tarım uygulamalarını canlandırmaya çalışan kır-

sal gelişim örgütü olan Cusichaca Vakfı'nın yöneticisi ve kurucusudur. 1980'lerin sonlarında arkeolojik kazılarda ve kırsal gelişim projelerinde 10 yıl çalıştıktan sonra Kendall, Cambrige Üniversitesi'nden botanik bilimci Alex Chepstow-Lusty'i iklim değişikliği ve paleo-ekolojik verileri incelemeye davet etmiştir. Bu bilim insanının ve Kendall'ın bulguları, Patacancha vadisinde 4000 yıl öncesine dayanan yoğun bir tarım olduğuna dönük kanıtlar sunmuştur. Araştırmalar, zaman içinde tarım arazisi açmak için arazinin büyük ölçekte temizlenmesinin ve yamaçların teraslanmamasının erozyon yüzünden verimli toprak kaybına yol açtığını ortaya koymuştur. 1900 yıl önce, verimli toprak kaybı ve iklimin soğuması, tarımda büyük bir düşüşe neden olmuştur. Daha sonra, yaklaşık 1000 yıl önce tarım tekrar canlanmış ve toprak daha verimli kullanılmıştır. Kendall'ın araştırmaları, İnka dönemi de dahil olmak üzere bölgede arazide yoğun sulamalı teras oluşturma yönteminin kullanıldığını göstermiştir. Bu yöntem erozyona karşı tedbir oluşturuyor ve en üst düzeyde tarımsal üretim elde edilmesini sağlıyordu. İşçiler, vadi tabanından aldıkları toprağı yukarı taşıyor, hem toprağı sabitlemek için hem de yakacak ve inşaat malzemesi sağlanması için ağaç dikiyordu. İnka zamanında bu sistem o kadar başarılı olmuştu ki vadide yaşayan insanların nüfusu 4 katına çıkarak neredeyse bugünkü rakam olan 4000'e ulaşmıştı. Ancak

İspanyollar Peru'yu işgal edince işler yine tersine döndü, teraslar ve ağaçlar bakımsız kaldı.

Bu araştırma bulguları, bilgiler ve yerli halkla yapılan görüşmelerden ve toplantılardan elde edilenler sonucunda, Cusichaca Vakfı terasların ve 5.8 km'lik sulama kanalının yeniden yapılmasını destekleme kararı aldı. Yerli halkın geleneksel yöntemlerle ve malzemelerle (kil, taş ve toprak) çalışması gerekiyordu. Aileler yenilenmiş terasların 160 hektarına mısır, patates ve buğday ektiler ve toprakların eskisine göre on kat daha verimli olduğunu gördüler. Bunun dışında 21 sulama sistemi yerleştirildi ve 800 aileye su ulaştı. Böylece bahçede kendi ürününü yetiştiren aileler, Avrupa tarzı sebze bahçeleriyle beslenme biçimleri ve sağlıkları için olumlu bir adım atmış oldular. 1997'den beri bu projeler ADESA adlı yeni ve bağımsız bir yerel kırsal gelişim örgütü yönetiminde yapılmaktadır.

Cusichaca Vakfı öncü çalışmalarını Apurimac ve Ayacucho gibi Peru'nun kuzeyindeki aşırı yoksul bölgelerde sürdürmekte, eski kanal ve teras sistemlerinin yeniden yapılmasında denenmiş ve sınanmış geleneksel teknolojiyi kullanmaktadır (K. Krajick, (1998), "Greenfarming by the Incas" *Science,* 281, 323'den uyarlanmıştır. Güncelleme ve ayrıntılar Kendall'la kişisel iletişim ve Cusichaca Vakfı raporlarından elde edilmiştir. Daha fazla bilgi için www.cusichaca.org'a bakınız.

Yoğun Tarım ve Sanayileşmemiş Toplumlarda Kentler

Tarımın yoğunlaşmasıyla çiftçilikle uğraşan bazı köyler, kasabalara, hatta kentlere dönüşmüştür (Şekil 6.3). Bu büyük nüfuslu merkezlerde daha önce çiftçilikle uğraşan bireyler, diğer etkinliklerle uğraşmaya başlamıştır. Böylece marangozluk, demircilik, heykeltıraşlık, sepetçilik ve taş kesiciliği gibi zanaatlarda ustalaşanlar kent yaşamını çeşitlendirmiştir.

Bahçıvanlar ve hayvancılardan farklı olarak, kentlerde yaşayanların doğal çevrelerine uyarlanmaları dolaylıdır. Doğaya uyum sağlamaktan çok, kentte yaşayan diğer insanlarla beraber yaşamaya uyum sağlamak önem kazanır. Bir dereceye kadar bu durum çiftçiler için de geçerlidir çünkü onlar da kentte yaşayanlara yiyecek sağlar. Kentli seçkinlerin siyasi denetimi altında olduklarından, çiftçilerin yaptıklarının çoğu, üzerlerinde pek denetimlerinin olmadığı ekonomik güçler tarafından belirlenir. Kentleşme be-

raberinde yeni bir toplumsal düzeni getirir. Toplum karmaşıklaştıkça eşitsizlik de artar ve kişiler kaynaklar üzerinde ne kadar söz sahibi oldukları, ne iş yaptıkları, cinsiyetleri ve doğdukları ailelerine göre sınıflandırılırlar. Toplumsal kurumlar; akraba, arkadaş ve tanıdıkların yüz-yüze görüştüğü ortamlar olmaktan çıkar, resmi ve bürokratik bir niteliğe bürünür, çeşitli alanlarda uzmanlaşmış politik örgütlenmeler oluşur.

Kentleşmeyle beraber insanın kültürel evriminin temposu da yükselmiştir. Yazı, tekerlek ve yelken icat edilmiş, ticaret yoğunlaşmış ve yayılmış, metalürji ve diğer zanaatlar gelişmiştir. Bazı erken kentlerde kraliyet sarayları ve tapınak gibi anıtsal binalar, çoğu savaşlarda esir olarak alınmış binlerce kölenin çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu mühendislik harikası binalar, günümüz mimar ve mühendislerini bile şaşırtmaktadır. Bu binalarda yaşayan rahip ve soylular, merkezi bir hükümet oluşturarak toplumsal ve dinî kuralları belirler; tüccarlar, askerler, zanaatkârlar, çiftçiler ve diğer vatandaşlar da bu kurallara uyarlardı.

Aztek Kent Yaşamı

16. yüzyılda Meksika'da ortaya çıkmış Aztek imparatorluğu, Amerika'nın yerli halklarının kurmuş olduğu gelişmiş kent yaşamına iyi bir örnek oluşturur.[18] İmparatorluğun başkenti Tenochtitlan (Günümüz Meksiko şehri), denizden 2000 metre yükseklikte verimli bir vadide kurulmuştur. 1519'da İspanyol fatih Hernan Cortes burayı ilk gördüğünde kardeş kent Tlatelolco ile birlikte nüfusu 200.000'di. Bu sayı o dönemin Londra'sının nüfusunun beş katıdır.

Aztek toplumsal düzeni üç sınıfa ayrılmıştı: soylular, sıradan halk ve köleler (serfler). Köleler toprağa bağlı çalışan ve toplumun en alt tabakasında yer alan gruptu. Bunların bir kısmı savaş esiriydi, bir kısmı ise toprak sahibi tarafından satın alınmıştı. Devlet mutlak monarşi ile yönetiliyordu. Vergi sistemi, mahkemeler, ambarların yönetimi ve askerî eğitimin denetimi gibi bazı görevler ise hükümet yetkilileri tarafından üstlenilmişti.

O dönemlerde dünyanın diğer devletlerinde olduğu gibi Aztek toplumu da yoğun tarıma dayanıyordu. Mısır başlıca üründü. Her aileye, bağlı

[18] Bilgilerin çoğu Berdan, F.F. (1982), "The Aztecs of Central Mexico", New York: Holt, Rinehart and Winston'dan alınmıştır.

olduğu akraba grubu tarafından bir miktar toprak veriliyordu ve aileler fasulye, kabak, su kabağı, biber, domates, pamuk ve tütün gibi ürünleri yetiştiriyordu. Az sayıda hayvan evcilleştirilmişti; bunlara örnek olarak, yemek için beslenen köpek ve hindiyi sayabiliriz.

Aztek toplumunda uzmanlaşma arttıkça pazar son derece önemli bir ekonomik ve toplumsal kurum haline dönüştü. Her kentte kurulan günlük pazarların yanı sıra, yılın değişik zamanlarında çeşitli kentlerde daha büyük pazarlar kuruluyordu. Alıcılar ve satıcılar uzak yerlerden bu pazarlara gelmek için yolculuk yapıyordu. Aztek başkenti ve diğer kentler arasındaki ticari bağlar Tenochtitlan'a çikolata, vanilya taneleri ve ananas gibi ürünlerin gelmesini sağlıyordu. Kardeş kent Tlatelolco'da kurulan pazar o kadar büyüktü ki İspanyollar onu Roma'daki pazara benzetiyordu. Aztek pazarlarında alışveriş yöntemi takastı. Ancak bazen kakao taneleri ve pamuktan yapılma pelerinler de para yerine geçiyordu. Pazarın toplumsal işlevleri de vardı; insanlar buraya yalnızca alışverişe değil, başkalarıyla tanışmaya ve olan biteni öğrenmeye de gidiyordu.

Şekil 6.3: Büyük erken uygarlıklar. Kuzey ve Güney Amerika'dakiler Afrika, Asya ve Avrupa'dakilerden tamamen bağımsız olarak gelişmiştir. Çin uygarlığı da kendinden önce Mezopotamya, Mısır vadisi ve İndus vadisinde kurulmuş uygarlıklardan bağımsız gelişmiştir.

Tenochtitlan'da Kutsal Bölge adı verilen geniş alanda büyük bir tapınak ve iki gösterişli saray yer alıyordu. Bu alanın çevresinde de her akraba grubuna ait törensel binalar vardı. Kentte zengin tabakanın evleri bulunur-

du; şık, çok odalı, bir ya da iki katlı, taştan yapılma, avlusunda çiçekler olan, sele karşı korusun diye taştan bir yükseltinin üzerine yapılmış bu evlerden yaklaşık 60.000 tane olduğu tahmin edilmektedir. Kentteki merkezî noktalar, büyük piramitsel tapınaklardı ve buralarda insan kurban etmenin de dahil olduğu dinî törenler gerçekleştirilirdi.

Aztek başkenti bir gölün ortasındaki ada-da kurulmuştur. İki su kemeri anakaradaki kaynaklardan şehre temiz su getiriyordu. Ayrıca şehrin doğusundaki bir hendek de göle tuzlu suyun akmasını engellemek için yapılmıştı. Kent suyla çevrili olduğu için surları yoktu ve anakaraya bağlantıyı üç geçiş yolu sağlıyordu. Şehrin diğer bölümleriyle iletişim kurmak kolaydı ve insanlar gerek sudan gerek karadan kolaylıkla yolculuk edebiliyordu. Pek çok kanal da şehrin içinden geçiyordu. Bu kanallarda binlerce kano, yolcu ve mal taşıyordu. Günümüz kentlerinde olduğu gibi, Tenochtitlan'da hem sefil hem de gösterişli evler vardı. Çiftçi kulübeleri odundan, samandan ve çamurla sıvanmış kamışlardan yapılıyor ve şehrin varoşlarında yer alıyordu.

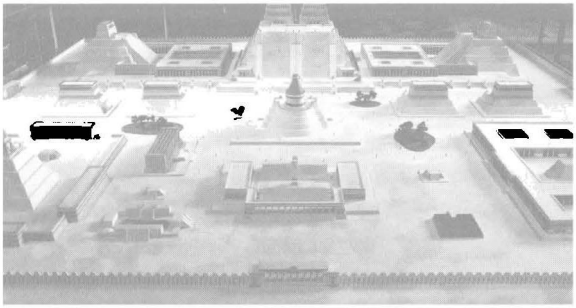

Yoğun tarımın bir çeşidi olan *chinampa* (Aztekler'in Tenochtitlan'da kullandıkları yüzer bahçelere verdikleri ad. Bu yüzen bahçelerin içine çamur doldurulur, ilk başlarda sabittirler ve üzerinde yetişen bitkilerin kökleri, göl tabanında bu bahçeleri sabitleştirir). Meksika Körfezi'ndeki çağdaş bir *chinampa* bahçesinin bir resmi.

İspanyol istilacılar Tenochtitlan'ın gösterişi karşısında büyülenmiş olsalar da 1519'da Meksiko'ya varmalarının hemen ardından, şehri yerle bir etmekten çekinmediler.

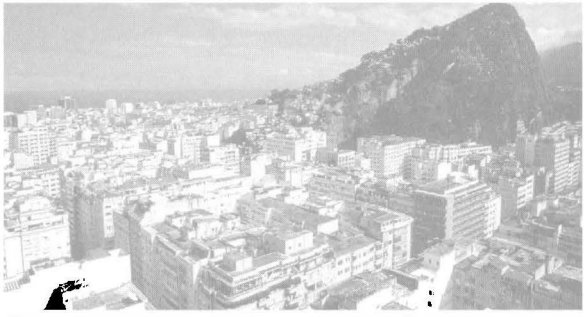
Modern Dünyanın Sanayileşmemiş Kentleri

Tenochtitlan en eski sanayileşmemiş kent yerleşiminin örneklerindendir. Sanayileşme öncesi kentler olarak da adlandırılan bu yerleşimlerin ar-

Aztek başkenti Tenochtitlan'ın merkezinin modeli.

tık tarihte kaldığı; bu kentlerin Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki sanayileşmiş kentler kadar ilerleme gösterememiş olduğu düşünülür. Bu etnik merkezci bakış açısı günümüzde de bu tip kentlerin, özellikle de "geri kalmış" ülkelerde hâlâ var olduğunu göz ardı eder. Sanayileşmiş kentlerin, sanayileşmemiş kentler kadar uzun ömürlü olacakları henüz belli değildir, çünkü sanayileşmemiş kentler dünyada binlerce yıldır varlığını sürdürmektedir. Bugün dünya nüfusunun yarısı kentlerde yaşıyor ve bu kentlerin çoğu, ciddi derece kirlilik sorunuyla karşı karşıya. 2015 yılına kadar, nüfusu 20 milyonu geçen yedi şehrin altısı, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın dışında yer alacaktır. Kırsaldan kente kaçış yüzünden kentlerdeki aşırı nüfus artışı büyük gecekonduların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gecekondularda milyonlarca insan, kötü beslenme ve yoksullukla boğuşmakta; aşırı kalabalık, sağlıksız ve hastalık yuvası yerlerde oturmaktadır.

Bu çağdaş sanayi kenti çok yakın zamanlı bir insan ürünü olsa da kökleri sanayileşme öncesi döneme dayanır. Sanayileşme öncesi kentlerin geçmişe ve sanayileşmiş kentlerin geleceğe ait olduğuna dönük genel kanı, yerleşik gerçeklerden çok, kültüre bağımlı varsayımlara dayanır.

sanayileşme öncesi kentler: Sanayileşmemiş uygarlıkların bir özelliği olan kentsel yerleşimler.

Bölüm Özeti

- Yaşam için zorunlu olan uyarlanma; organizmaların, belirli bir çevreye dönük yararlı bir uyum gösterme sürecidir. Uyarlanma sonucunda organizmada biyolojik değişiklikler görülür, bu durum çevreyi de etkiler. İnsanlar dışında başka canlılar kültürel uyarlanma yapamaz, bu sayede insanlar çok değişik çevre koşullarında yaşamayı başarmıştır. Kültürel uyum, insanların belirli bir çevrede yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan görüşler, etkinlikler ve teknolojiler bütünüdür.
- Kültür alanı; çeşitli toplumların benzer yaşam kalıplarını ve modellerini sürdürdükleri bir bölgedir. Coğrafi bölgeler, iklim ve topografya açısından her zaman tek biçimlilik göstermediği için, yeni keşifler her gruba eşit olarak yayılamaz. Çevresel farklılaşma teknolojide de değişkenliğe neden olabilir. Julian Steward coğrafi bölgeler içindeki çeşitliliği açıklamak için, kültürel ekoloji kavramını kullanmıştır. Bu görüşe göre, bir kültür belirli teknoloji ve bu teknolojinin en uygun olduğu çevresel özellikler açısından değerlendirilir.
- Toplumun sosyal ve politik açıdan örgütlenmesi, teknolojinin hayatın sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla kullanımını etkileyen diğer bir etmendir. Toplumun yaşama şeklinin oluşumunda rol oynayan kültürün, sözü edilen bu özellikleri kültürün özü, yani çekirdeğidir. Antropologlar kültür özleri ile çevre tipleri arasında doğrudan bir ilişki kurma eğilimindedirler.

Yiyecek toplayıcı hayat tarzı, insan uyarlanmasının en eski ve en evrensel şekli olarak, insanların yerleşim alanlarını, değişen yiyecek kaynaklarına göre değiştirmelerini gerekli kılar. Yerel grupların büyüklüğü hep sınırlı kalmıştır. Buna ilişkin bir açıklama, grupları besleyecek toprak kapasitesinin ancak küçük toplulukların varlığına izin verdiği, bir diğer açıklama ise insan sayısının azalması oranında çatışmaların da azaldığı görüşüdür. Yiyecek toplayıcılar arasında nüfus artışını düzenleyen mekanizmalar; beslenmeden ötürü kadın vücudunda yağ oranının fazla yükselememesi ve kadın doğurganlığını engellediği için emzirmenin teşvik edilmesi olmuştur.

- İnsanın toplumsal örgütlenmesinin üç önemli öğesi büyük olasılıkla et için avlanma sırasında gelişmiştir. Bunlar cinsiyete dayalı iş bölümü,

yiyecek bölüşümü ve gündelik etkinliklerin yapıldığı ve et paylaşımının gerçekleştiği yer olarak kampların kullanımıdır. Yiyecek toplayıcı toplulukların en belirgin özellikleri eşitlikçi yapılarıdır. Bu yaşam tarzı hareket ve mekân değiştirmeyi zorunlu kıldığından, kişi sadece yaşamını sürdürmek için yaşamsal önem taşıyan varlıklarını yanına alır. Böylelikle yaş ve cinsiyete dayalı konum farklılığı asgari düzeyde kalmaktadır. Eşitlikçilik, kadın ve erkek arasında da geçerlidir. Yiyecek kaynakları gruplar arasında eşit dağıtılır ve hiç kimsenin fazla mal edinmesine göz yumulmaz.

Yaklaşık 10.000 yıl önce gerçekleştiği varsayılan yiyecek toplayıcılığından yiyecek üreticiliğine geçiş, yabani yiyecek kaynaklarının evcilleştirilmesi ve günümüze kadar uzanan zaman diliminde kullanılmasını hazırlayan bir olgu olarak ele alınabilir. Yiyecek üreticiliği dönemini bir devrim olarak ortaya çıkaran süreç, yerleşik hayata geçilmesi ve insanların basit bahçıvanlık uygulamalarına başlamalarıdır. Bu dönemde pulluk kullanılmamış, sulama kanalları açılmamış, yoğun tarıma geçilmemiş, karmaşık işlemler olan gübre kullanımı ve hayvan besiciliği henüz geleneksel geçim kaynakları arasına girmemiştir. Hayvancılık (pastoralizm), sığır, koyun ve keçi gibi hayvanları evcilleştirerek sürüler oluşturmaya dayanan bir geçim yöntemidir. Bu işi yapan kişiler, genellikle göçebe bir hayat biçimi sürdürürler. Yeni ot ve su kaynaklarına ulaşmak için farklı otlakları dolaşmak zorundadırlar.

• Yoğunlaştırılmış tarım teknikleri artı değer yarattıkça, bireyler diğer etkinliklerde uzmanlaşmaya başladılar. Kentlerin gelişmesiyle toplumsal yapıda katmanlaşma sürecine girildi. Buna koşut olarak insanlar yaptıkları işlere ve içinde doğdukları ailelere göre sınıflandırılmaya başlandı. Toplumsal ilişkiler daha resmîleşti ve politik kurumlar oluşmaya başladı. Yiyecek toplayıcılıktan yiyecek üreticiliğe, yoğun tarımcılık ve sanayileşmemiş kentlerden sanayi toplumuna geçişin, kaçınılmaz bir süreç olduğu sonucunu çıkartmak yanıltıcıdır. Daha önceki uyarlanma biçimlerinin egemen olduğu bölgelerde de insanlar, içinde yaşadıkları çevre, yaptıkları işler ve sahip oldukları olanaklarla tatmin olabilmekte ve yukarıdaki gelişim tarzına alternatif bir yaşam biçimi benimsediklerinin bilincinde olarak yaşayabilmektedir. Çağdaş yiyecek toplayıcılığı, bahçıvanlık, hayvancılık, sanayileşmemiş kent oluşumu ve sanayileşmiş kent toplumları kendilerine özgü yöntemlerdir ve her biri başarılı bir uyarlanma biçimidir.

Düşünme Soruları

1. İnsanlık tarihinin başından beri insanlar, var olan kaynaklara uyarlanmak zorunda kalmıştır. Bu bölümde başarılı uyarlanma örnekleri gördük ancak başarısızlıklar da yaşanmıştır. Herhangi bir başarısız uyarlanma örneği biliyor musunuz? Ekolojik bir bakış açısına göre nedenler neler olabilir?

2. Cilalı Taş Çağı Devriminin en belirgin özelliği nedir? Günümüzde dünyada bu derece kökten değişimler görüyor musunuz?

3. Uygulamalı Antropoloji kutusunda anlatılan tarımsal gelişim projesini okuyarak değişim ve gelişim kavramları üzerinde düşünün. Teknoloji ve araç gereç gelişiminin ötesine geçen, kendinize ait bir ilerleme tanımı yapın.

4. "İlk zengin toplum" hakkında okuduklarınızı düşünerek toplumunuzda reklamın oynadığı rolü değerlendirin. Olmayan gereksinimleri yaratan reklam örnekleri verebilir misiniz? Bu reklamlar, olası müşterileri nasıl hedeflemektedir?

Anahtar Kavramlar

Kültürel uyarlanma
Ekosistem
İlerleme
Paralel evrim
Kültür tipi
Yiyecek toplama
Toplumsal ilişkilerin yoğunluğu
Orman yakarak tarım yapma
Hayvancılık
Sanayileşme öncesi kentler
Bahçıvanlık
Kültürel ekoloji
Yakınsak evrim
Kültür alanı
Kültürel öz
Taşıma kapasitesi
Cilalı Taş Devri Devrimi
Yoğun tarım
Yaylacılık

Önerilen Okumalar

Bates, D.G. (2001), *Human Adaptive Strategies: Ecology, Culture and Politics* (2nd ed), Boston: Allyn & Bacon.

İnsanın kültürel çeşitliliğini anlamada ekolojik bir yaklaşım benimseyen kitap, farklı uyarlanma deneyimlerini ve bunlarla ilişkili politik yapıları ele alıyor. Kuramsal konular, etnografik örnek olayların kullanımıyla sunuluyor.

Bogucki, P. (1999), *The origins of Human Society*, Oxford, England:Blackwell.

İnsan türünün küresel tarihini anlatan bu kapsamlı kitapta yazar, yiyecek toplayıcılık kökenlerimizden tarımsal ekonomiye geçişi ve oradan karmaşık toplumlara ve imparatorluklara dönüşümümüzü ele alıyor. İnsan başarılarının dökümünü yapan kitap, son beş yılda elde edilmiş arkeolojik verilerle de içeriği zenginleştiriyor.

Chatty, D. (1996), *Mobile Pastoralists: Development Planning and Social Change in Oman,* New York: Columbia University Press.

Kitap göçebe bir toplulukta modernleşme sürecini ele alarak hayvancılıktan maaşlı işlere geçişi ve kadının değişen rolünü inceliyor.

Lee, R.B., &Daly, R.H. (1999), *The Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers.* New York: Cambridge University Press.

Yiyecek toplayıcılarla ilgili kapsamlı bilgi

Lustig-Arecco, V (1975), *Technology: Strategies for Survival*, New York: Holt, Rinehart and Winston.

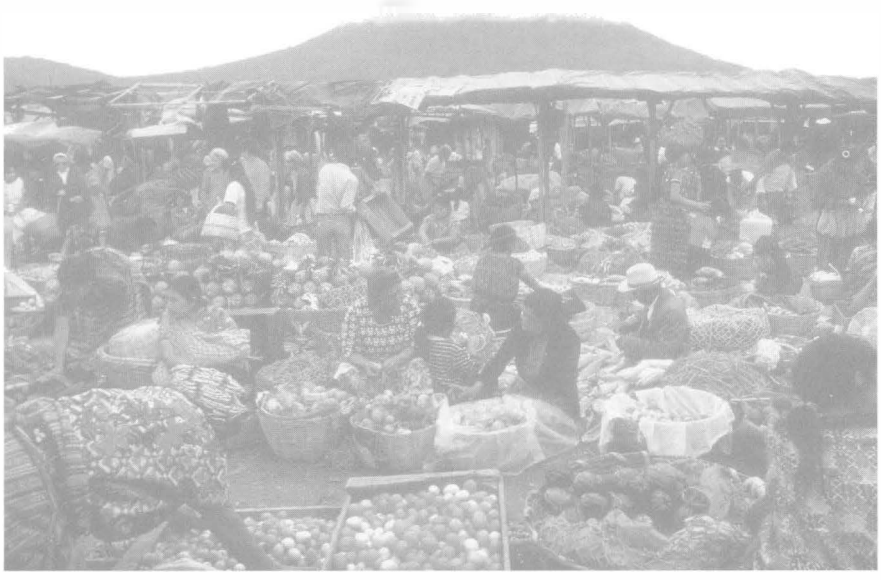
Daha önceleri ilgi görmüş olsa da teknoloji konusu 20. yüzyılda ihmal edilmiştir. Bu konuda yapılmış yakın zamanlı araştırmaları içeren kitap, teknoloji konusunu ele alıyor; avcı, hayvancıların ve çiftçilerin tekno-ekonomik adaptasyonu üzerine yoğunlaşıyor.

Schrire, C., (Ed.). (1984), *Past and Present in Hunter Gatherer Studies,* Orlando, Academic Press.

Yiyecek toplayıcı toplumlar hakkındaki mitleri çürüten yazılardan oluşan bir derleme. Özellikle editörün yazdığı giriş yazısı önerilir.

YEDİNCİ BÖLÜM

Ekonomik Sistemler

Bütün insanlar kısa ve uzun vadede hayatta kalmaları için gerekli kaynaklara erişme zorluğuyla karşı karşıyadır. Bu kaynakların eksikliğinde, insanlar değiş tokuş ya da ticaret gibi barışçıl yöntemler aracılığıyla bunları elde etme yoluna başvururlar. Bu gibi ekonomik işlemlerle toplumsal ağlar güçlendirilir. Bu faaliyetler; arkadaşlık, ortaklık ve ilişkiler, güvenlik ve refah arayışında önemli bir rol oynar. Sanayileşmemiş toplumlarda, pazarın başlıca özelliği, insanların belirli saatlerde yüz yüze gelip malları değiş tokuş etmeleri için olanak yaratmasıdır. Guatemala'nın dağlık bölgesindeki bu pazarda da bölge halkı ürettikleri malları, gerek duydukları ve ancak başka insanlardan satın alabilecekleri mallarla değiş tokuş ederler.

1 Antropologlar Ekonomik Sistemleri Nasıl İnceler?

Antropologlar malların, belirli toplumların genel kültürleri bağlamında üretim, dağıtım ve tüketim araçlarını incelerler. İktisatçılardan bazı kuram ve kavramlar almalarına rağmen, pek çok antropolog, insanların doğrudan üretime katılmadığı ve çıkar amaçlı olarak mallarını değiş tokuş etmedikleri kapitalist piyasa ekonomilerini, ekonomik sistemlerin hayata aktarımı açısından kısıtlı bulurlar.

2 Sanayileşme Süreçlerine Katılmayan Halkların Ekonomileri Nasıl İşler?

Sanayileşmemiş topluluklarda, yaş ve cinsiyete, biraz da zanaatkarlığa dayalı bir işbölümü vardır. Toprak ve diğer değerli kaynaklar, akraba grupları tarafından denetlenir ve bireysel mülkiyet hakkına ender rastlanır. Üretim, sayısal nitelikte olup ihtiyaç duyulduğunda yapılır ve malların çoğu, onları üretenler tarafından tüketilir. Sistem içi düzenleme mekanizmaları, herhangi bir kişinin elinde fazla mal yığılmasını engeller.

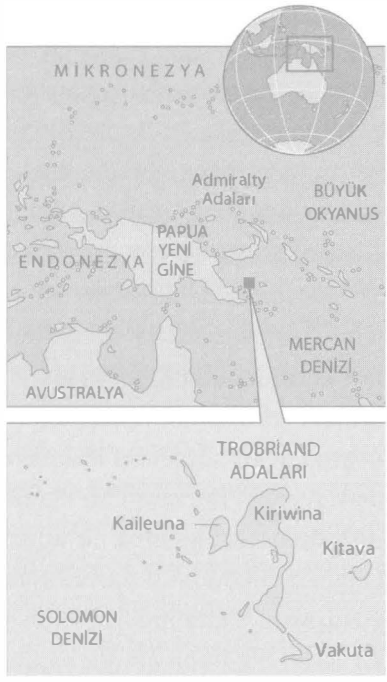
3 Sanayileşmemiş Toplumlarda Mallar Niçin ve Nasıl Takas Edilir?

Mallar, karşılıklılık, yeniden dağıtım ve/veya piyasa değiş tokuşu yollarıyla el değiştirir. Karşılıklılık; birbirlerine aşağı yukarı denk mal ve hizmetlerin karşılıklı alınıp verilmesidir ve genellikle törensel nedenlerle ya da saygınlık kazanma amacıyla yapılır. Yeniden dağıtım süreci, kaynakları toplayarak mal ve hizmet olarak yeniden dağıtacak hükümet ya da dinî seçkinler grubuna gereksinim duyar. Sanayileşmemiş toplumlarda doğrudan mal takasının yapıldığı belirli mekânlar anlamına gelen piyasa değiş tokuşu, sanayileşmiş toplumlarda para ya da sermaye hisse senedi biçiminde gerçekleşen dolaylı bir değiş tokuştur. Dijital teknolojinin gelişmesiyle ticaret, gittikçe artan bir oranda internet üzerinden ve üçüncü şahıslar aracılığıyla yapılmaya başlanmıştır.

Ekonomik sistem; malların üretildiği, dağıtıldığı ve tüketildiği bir düzenek olarak tanımlanabilir. Belirli bir geçim yöntemini benimsemiş bir topluluk mal üretmek, dağıtmak ve tüketmek zorunda olduğu için 6. Bölüm'de ele aldığımız geçim yöntemleri konusu doğal olarak ekonomik konuları da içerir. Ancak ekonomik sistemler şimdiye kadar ele aldığımızdan çok daha fazlasını kapsadığı için bu bölümde bunları incelemek istiyoruz.

Ekonomik Antropoloji

Sanayileşmiş ve sanayileşmemiş toplumlardan gelen araştırmacılar, geleneksel küçük ölçekli toplumların ekonomilerini incelerken, antropolojik verileri kendi teknolojileri, çalışma ve mülk edinme değerleri ve yargılarıyla algılayabilir. Örneğin, saygın bir ekonomi ders kitabından alınmış şu öneriye bir bakalım: "Bütün toplumlarda yaygın olan gerçek, insanların isteklerini ve gereksinimlerini karşılayabilecek girdilerin yetersizliğidir."[1] Bu etnik merkezci sav, pek çok toplumda insanların isteklerinin tamamen ve sürekli olarak tatmin edilebileceği ve bunun çevreye zarar vermeden yapılabileceğini kabul etmez. Bu toplumlarda insanlar istenen miktarda malı gereken zamanda toplar ve üretir; bundan fazlasını elde etmek anlamsızdır. Bu yüzden gerektiği zaman ne kadar çok çalışırlarsa çalışsınlar, geriye kalan zamanlarında, ekonomik anlamda "verimsiz" etkinliklere ayırabilecekleri saatler, günler hatta haftalar olabilir. Bu insanlar, sanayileşmiş ve sanayi sonrası toplumlardan gelen gözlemciler tarafından tembel ve aylak insanlar olarak betimlenebilirler.

ekonomik sistem: Malların üretildiği, dağıtıldığı ve tüketildiği bir düzenek.

[1] Heilbroner, R.L. & Thurow, L.C. (1981), *The Economic Problem* (6th ed., s.327), Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Hele de bu insanlar avcı-toplayıcıysa yaptıkları en yorucu ve beceri gerektiren iş bile yanlış yorumlanmaya açıktır. Hayatını çiftçilik, ticaret, fabrika ya da ofis işiyle kazananlara göre, avlanma bir spordur ve bundan dolayı yiyecek toplayıcı toplumlarda erkekler "eğlenceye yönelik" işlerle uğraşıyor olarak algılanırken kadınlar sanki ailenin bütün yükünü üstleniyor gibi görünürler.

Bir grup protestocu, zengin ülkeleri yoksul ülkelere karşı koruyan Dünya Ticaret Örgütü politikalarına karşı, örgütün 2003 yılında Meksika Cancun'daki toplantısında gösteri yapıyor. Ekonomi bilimi piyasayla ilgili olsa da ekonomik antropoloji, insanlar ve kültürün ekonomik süreçlerdeki belirleyici rolüyle ilgilenir. 1995'te kurulan ve merkezi Cenova'da olan DTÖ, 1947'de kurulmuş Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın ardılıdır. Yaklaşık 150 üye ülkesiyle ülkeler arasındaki ticaretin kurallarıyla uğraşan tek küresel uluslar arası örgüttür.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise; eldeki mal ve hizmetlerin arzıyla, bunlara duyulan talep arasında nasıl bir dengenin kurulduğudur. Kuşkusuz burada ekonomik olmayan değişkenleri, sözgelimi kültürün antropolojik değişkenini de hesaba katmak gerekir. Herhangi bir ekonomik davranış, toplumsal, dinsel ve politik bağlamlardan bağımsız ele alınamaz ve yalnızca ekonomi mantığıyla açıklanamaz. Ekonomik davranışlar ve kurumlar, katı ekonomik kavramlarla açıklanırsa ekonomik olmayan yaşamsal olguların göz ardı edilmesi gerekir ki bu olguların gerçek yaşamda derin bir etkisi vardır.

Örnek olay olarak, Yeni Gine'nin doğu ucunda oturan Trobriand Adalıların patates üretimlerine bakalım.[2] Trobriandlı bir erkek, zamanının ve enerjisinin çoğunu, kendi ailesi için değil, kız kardeşleri ve evli kız çocukları için patates yetiştirerek geçirir. Üretilen patatesin kadınlara verilmesinin iki nedeni vardır: Erkeğin, kadının kocasına destek olduğunu göstermek ve etki alanını genişletmek.

2 Weitner, A.B. (1988), *The Trobrianders of Papua New Guinea,* New York:Holt, Rinehart and Winston.

Hediye patatesler kadına verildikten sonra, kadının kocasına ait olan ve o erkeğin gücünü ve nüfuzunu simgeleyen patates kilerine yüklenir. Erkek bu patateslerin bir kısmını, kol düğmesi, gerdanlık, küpe, fındık, domuz, tavuk ve tahta sepet, tarak, hasır paspas, kireç çömlek gibi yerel olarak üretilen malları almak için kullanır. Bir kısmıyla da toplumsal sorumluluklarını yerine getirir. Örneğin, kızı evlendiğinde kızının kocasının akrabalarına patates vermesi beklenir. Statü ve güç kazanmak için bir toplantı düzenleyip davetlilere büyük miktarda patates vermek gerekir. Antropolog Annette Weiner bu durumu şöyle açıklar: "Patates deposu, banka hesabı gibidir. Dolu olduğunda sahibi zengin ve güçlüdür. Patates pişirilinceye ya da çürüyünceye kadar para gibi kullanılır. Bu yüzden hasattan sonra patatesler, günlük yiyecek olarak hemen tüketilmez."[3]

Kız kardeşine ya da kız çocuğuna patates vererek erkek hem kadının kocasına olan güvenini gösterir hem de onu kendine borçlu kılar. Hediyeyi alan kişi, bahçıvanı ve yardımcılarını patates ve bol miktarda domuzun pişirildiği bir ziyafetle ödüllendirir ama bu, borcu ödemeye yetmez. Trobriand yaşamında çok değerli sayılan taştan yapılma el baltası da bu borcu ödemeye yetmez. Borç ancak kadının servetiyle ödenebilir, bu servet de muz yaprağı demetleri ve yine yapraklardan yapılmış ve kırmızıya boyanmış eteklerdir.

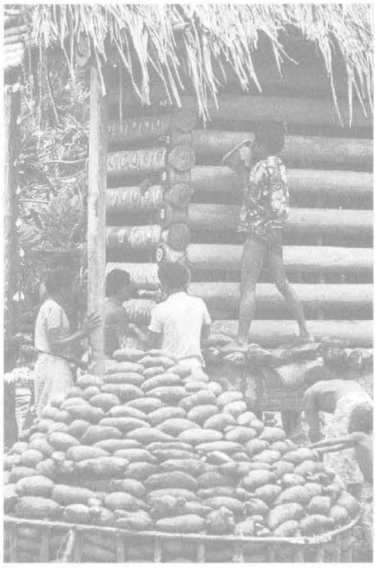
Muz yaprağı demetlerinin kullanım değeri hiç olmasa da yapımı büyük emek gerektirir. Muz yaprağı demetleri ve bunlardan yapılmış etekler, yakın bir süre önce ölmüş bir akrabanın yakınlarına ve cenazeye yardımcı olmuş kişilere borç ödemek için kullanılır. Ölen kişinin soyunun zenginliği ve hayatta kalma gücü de demetlerin ve eteklerin niteliği ve niceliği ile ölçülür. Erkek, karısının erkek kardeşinden patates aldığı için karısına da muz demeti ve eteği almaya yetecek kadar patates vermek ve karısının ailesinden birisi öldüğünde onun borcunu ödemeye yardımcı olmak zorundadır. Ölüm her an yaşanabileceği için erkek, karısının gereksinim duyduğu an kullanabileceği patatesleri hazır tutmak zorundadır. Ölüm veya karısının patateslerin hepsini isteme olasılığı, erkeğin serveti üzerinde bir kısıtlama getirir.

Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi Trobriandlılar da bazı nesnelere, yerine getirdikleri işlev ve sahip oldukları değerden öte önem verir ve

[3] Weiner, s.86

onlara değişik anlamlar yüklerler. Örneğin patates; toprak sahibi olma, korunma, yardım ve diğer zenginliklere erişim olanağı sağlayabilir. Böylece, patates takası ekonomik bir işlem olduğu kadar politik ve toplumsal bir ilişkidir. Muz yaprağı demetleri ve etekleri ise soyun politik gücünün ve ölümsüzlüğünün göstergesidir. Ölen için yapılan törenlerin ardından yapılan mal dağılımlarına baktığımızda erkeğin kadına ve onun değerlerine ne kadar bağlı olduğunu görürüz.

Trobriand Adası sakinleri için bu konular o kadar büyük önem taşır ki sanayileşmiş dünyanın para, eğitim, din ve hukuk gibi kavramları, bu topluma girmiş olmasına karşın, patates ekimi ve kadının servetinin korunması olgularına bağlı kalmışlardır. Modern kapitalist ekonomi bilimi kavramlarıyla ele alındığında bu etkinlikler anlamsız gelebilir ancak Trobriand değerleri ve kaygıları açısından anlamları büyüktür.

Trobriand Adası erkekleri zamanlarının ve enerjilerinin çoğunu kendileri için değil de başkalarına vermek için patates yetiştirmek için harcarlar. Bir şefle yapılan evlilik sonucu birbiriyle akraba sayılan erkekler tarafından toplanan bu patatesler, şefin patates deposuna konmak üzere.

Üretim ve Kaynakları

Her toplumda hangi işlerin nasıl ve kim tarafından yapılacağını, kaynak ve araçların kime tahsis edileceğini belirleyen gelenek ve kurallar vardır. Emek, ham maddeler ve teknoloji, sosyal grubun istediği mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılabilecek üretim kaynaklarıdır. Bu kaynakların kullanımını belirleyen kurallar, kültürün içinde yer alır ve ekonominin işleyiş tarzını belirler.

Emek Kaynakları ve Kalıpları

Emek, her türlü ekonomik sistemde temel kaynaktır. Her insan toplumunda değişik emek kalıpları geçerli olsa da insan kültürlerinde iki özellik her zaman var olagelmiştir: cinsiyete dayalı işbölümü ve yaşa dayalı iş-

bölümü. Çocuğu hem erkeğin hem de kadının büyüttüğü toplumlarda cinsiyete dayalı işbölümü etkili olmaz, ancak gerekli becerilerin öğrenilmesini hızlandırır çünkü kişi yalnızca bir yetişkinin dağarcığındakileri öğrenmektedir. Yaşa dayanan işbölümü ise bu becerilerin geliştirilmesi için yeterli zamanı yaratır.

Cinsiyete Bağlı İşbölümü

İnsan toplumlarında cinsiyete bağlı işbölümü, antropolojinin yoğun olarak ilgi gösterdiği bir konudur. Kadın ve erkeğin cinsiyetine özgü olarak yaptığı işler, gruptan gruba farklılık gösterir ancak işlerin çoğu, belirli bir cinsiyete uygun olduğu düşünülerek ayrılmıştır. Örneğin "kadın işi" olarak görülen görevler eve yakın ve ara verildikten sonra tekrar kolayca başlanabilecek niteliktedir. "Erkek işi" fiziki güç, kıvraklık, hız, hareket ve evden uzak mesafelere yolculuk gerektirir ve tehlike içerir. Kuşkusuz bu durum toplumdan topluma değişir. Bazen kadınlar işin ağır kısmını yapar, tarlada ekin ekerken saatlerini harcarlar.

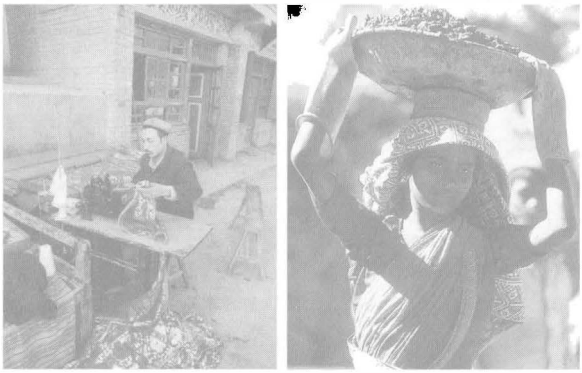
Bazı toplumlarda, kadın işin dörtte üçünü yapar ve bazı toplumlarda savaşçı olarak da hizmet verirler. Örneğin 19. yüzyıl Batı Afrika krallığı Dahomey'de (şimdi adı Benin'dir), kadınlar silahlı kuvvetlerin önemli bir kısmını oluşturmakta ve gözlemcilerin canlı tanıklığına göre, erkeklerden daha iyi savaşmaktadır. Eski İrlanda'da, Vikingler'de ve Kafkasya'daki Abhazya'da da kadın savaşçıların varlığına dönük kanıtlar vardır. 1940'lardaki 2. Dünya Savaşı'nda da 58.000 Sovyet kadın, ülkelerini Alman istilacılara karşı savunmak için cephede görev almıştır. 1950'lerde Fidel Castro'nun devrimci güçlerinde gönüllü kadın taburu ve 1960'larda Vietnam'daki savaşta görev alan kadınlar, bu duruma birer örnektir. Kadınların doğrudan savaşa katılıp katılmaması meselesi, ABD'de de süre giden bir tartışma konusudur. Sonuçta, cinsiyete dayalı iş bölümü basitçe erkeğin gücüne, etkinliğine ya da kadının doğurgan biyolojisine indirgenemez.

Cinsiyete dayalı iş bölümünü açıklarken, biyolojik etmenlere bakmak yerine kültürel ve tarihi etmenleri değerlendirerek belirli toplumlarda kadın ve erkeğin yaptığı işleri incelemek, daha etkili bir yöntemdir. Araştırmacılar erkek ve kadının esnek bir yapıyla birlikte çalışmasından, katı bir cinsiyet ayrımına uzanan işbölümü kalıplarını ortaya çıkarmıştır.[4]

[4] Sanday, P.R. (1981), *Female Power and Male Dominance: On the Origins of Sexual Inequality* (s.79-80), Cambridge, England: Cambridge University Press.

Güney Afrika'da Kalahari Çölü'nde yaşayan Ju/'huansiler (daha önceki bölümde uygulamalarını ele almıştık), *esnek/bütünleşmiş* kalıba bir örnektir. Bu kalıp daha çok avcı toplayıcı topluluklarda ve kendi yiyeceğini üreten çiftçi gruplarda görülür. Bu topluluklarda işlerin %35'i kadın ve erkek tarafından eşit olarak paylaşılır. Çoğu zaman hiç utanma sıkılma olmaksızın, erkeğin yapabileceği işlerin de kadınlar, kadınların yapabileceği işlerin erkekler tarafından yapıldığı görülebilir. Bu uygulamanın yaygın olduğu yerlerde erkek ve kız çocuklar, benzer şekillerde büyütülür, rekabeti değil işbirliğini öğrenir, hem yetişkin erkek hem de kadınlara yakın büyürler ve birbirleriyle eşitlikçi bir ilişki geliştirirler.

Cinsel ayrımın çok katı kurallara bağlandığı ikinci tip toplumda ise erkek ve kadının görev alanları çok katı ve net olarak çizilmiştir; hiçbir cins karşı cinsin işini yapamaz. Bu kalıba göçebe, yoğun tarımla ilgilenen ve sanayileşmiş toplumlarda rastlanır ve erkek, işi yüzünden çoğu zaman evinden uzaktadır. Erkek ve kız çocuklar ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yetiştirilir ve çocuklara uysal olmaları öğretilir. Ancak bir noktada erkek çocukların artık yetişkin bir erkek gibi davranması, sert, saldırgan ve rekabetçi olması beklenir. Bunun için erkekliklerini kanıtlamaya uğraşırlar ancak kadınlardan böyle bir şey beklenmez. Bu toplumlarda daha çok, erkeğin kadın üzerine egemenlik kurduğu görülmektedir. Tarihî olarak cinsiyete bağlı ayrımlar yaşamış toplumlar, eşitlikçi toplumlar üzerinde baskı kurarak bu toplumlardaki eşitlikçi yapıyı bozmuşlardır.

Görsel Karşıtlık: Çoğu zaman bir toplumda bir cinsiyet için uygun görülmeyen bir iş, diğer toplumda gayet uygun görülür. Çin'de bir Uigir dikiş dikiyor, komşu ülkelerden Butan'da ise bir kadın köprü inşaatı için beton harcı taşıyor.

Üçüncü tip toplulukta ise kadın ve erkek arasındaki ilişki, eşitsizlikten çok tamamlayıcılık niteliğiyle açıklanabilir. Bu toplumsal yapılanmada kadın ve erkek her düzeyde temsil edilir; rekabet olmasına karşın herkes ken-

di işinde yoğunlaşır. Bu bütünleşmiş toplumlarda hiçbir cinsiyet diğeri üzerinde egemenlik kurmaya çalışmaz. Çift cinsiyetli işbölümü, kendi ürününü yetiştiren bazı Kızılderililerde ve Batı Afrika krallıklarında görülebilir. Yukarıda söz ettiğimiz Dahomeanlar da bu gruplardan biridir.

Yaşa Dayalı İşbölümü

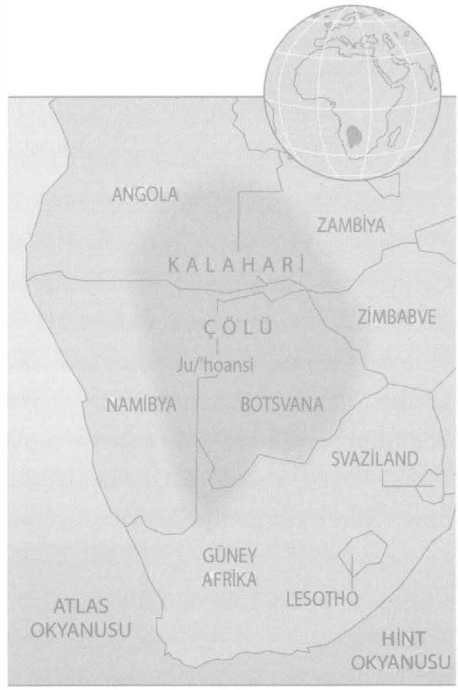
Yaşa dayalı işbölümü, insan topluluklarının tipik özelliklerindendir. Örneğin Ju/'hoansilerde, onlu yaşlarını bitirinceye kadar çocuklardan geçime katkıda bulunmaları beklenmez. Yetişkinlerin güç ve dayanıklılık düzeyine erişene kadar çocukların, çalılıklarda yetişen yumru köklere erişmesi zordur. Ju/'hoansiler yaklaşık 60 yaşında "emekli" olur. Daha yaşlı insanlar kendilerini beslemek için yiyecek toplasa da topluluğun yiyecek toplama etkinliğine katkıda bulunması beklenmez. Ancak yaşlı erkek ve kadınlar manevi roller üstlenirler. Gençler için tabu olan yiyecekler ve diğer bazı kısıtlamalar, onlar için geçerli değildir. Çocuklular ya da avlananlar için tehlikeli sayılan törensel maddeleri kullanmalarına izin verilir. Aynı zamanda ilerleyen yaşları sayesinde uzak geçmişte yaşanan olayları ve geçmiş olayların oluşturduğu zengin bilgeliği hatırlayabilir, daha genç yetişkinlerin karşılaşmaları olası sorunlara çözüm önerilerinde bulunabilirler. Böylece yaşlılar toplumun üretmeyen, katkıda bulunmayan bireyleri olmaktan oldukça uzaktırlar.

Görsel Karşıtlık: Sanayileşmemiş toplumlarda ev halkı tükettiğinin çoğunu üretir. Maya'larda erkekler tarlada yiyecek yetiştirmek için çalışır, kadınlar yemek pişirir ve evin içinde yakınında yapılabilecek işleri üstlenir.

Bazı yiyecek toplayıcı toplumlarda kadınlar ilerlemiş yaşlarına karşın yiyecek toplamaya ciddi katkıda bulunurlar. Batı Afrika'daki Hazdalar arasında yeni anneler bebek emzirirken yiyecek toplamada zorlanacakları için, bebekleri büyüyene kadar, kızlarının yerine anneleri yiyecek toplama işini üstlenir.[5]

5 Hawkes, K.,O'Connell, J.F. & Blurton Jones, n.G. (1997). "Hazda women's time allocation, offspring, provisioning, and the evolution of long postmenopausal life spans",*Current Anthropology*, 38, 551-577

Pek çok geleneksel çiftçi toplumunda, sorumluluk ve iş üretme anlamında yaşlı insanların yanı sıra çocuklar da büyük katkılar sağlarlar. Örneğin Güney Meksika ve Guatemala'daki Maya topluluklarında genç çocuklar kendinden küçük kız ve erkek kardeşlerine bakınakla kalmaz, aynı zamanda ev işlerine de yardımcı olurlar. Kız çocukları 7-8 yaşlarından itibaren ailenin geçimine katkıda bulunmaya başlarlar. 11 yaşına geldiklerinde mısır öğütme, odun kesme, ev süpürme ve su taşıma gibi ciddi ve önemli işler yapmaya başlarlar. Erkek çocukların yapması gereken iş azdır ama onlara da tavuk yakalamak ya da bebeklerle ilgilenmek gibi görevler verilir. 12 yaşına geldiklerinde ise tarlada çalışan erkeklere yemek götürmek ve dönüşte eve mısır taşımak gibi görevler üstlenirler.[6]

Benzer durumlara sanayileşmiş toplumlarda da rastlanabilir. İtalya, Napoli'de çocuklar ekonomide önemli rol oynarlar. Kız çocukları genç yaşta ev işi sorumluluğunu üstlenir, anne ve ablalarının evin dışında para kazanmasına olanak yaratırlar. Küçük kızlar da bir süre sonra bir komşunun ya da akrabanın yanına çırak olarak verilir ve bu sayede 14 yaşına geldiklerinde bir fabrikada işe girmelerine yardımcı olacak becerileri öğrenirler. Para kazanmaya başladıklarında haftalıklarını annelerine teslim ederler. Erkekler de küçük yaşta çıraklığa başlarlar ancak kendi özgürlüklerini daha kısa sürede elde ederler ve kızlara izin verilmeyen dışarı çıkma hakkını çok daha erken kazanırlar.[7]

Büyük kapitalist şirketler dünyanın yoksul ülkelerindeki gittikçe daha da ucuzlayan işgücünü aramaya başladıkça, çocuk emeğinin kullanımı da

6 Vogt, E.Z. (1990), *The Zinacantos of Mexico, a Modern Maya Way of Life* (2nd ed., s. 83-87), Fort Worth: Holt, Rinehart and Winston.

7 Goddard, V (1993), "Child labor in Naples", In W.A. Haviland & R.J. Gordon (Eds), *Talking about people* (s. 105-109). Mountain View, CA: Mayfield.

yaygınlaşan bir sorun olmuştur. Kesin rakamlara ulaşılamasa da, yalnızca Güney Asya'da 15 milyon çocuk işçi olduğu tahmin edilmektedir ve bunların arasında 4 yaşında çocuklar bile vardır. ABD, yıllar önce çocuk işçi çalıştırmayı yasaklayan kuralları kabul ettiyse de yoksul ülkelerin çocukları tarafından imal edilmiş 100 milyon dolarlık ürün ithal etmektedir. Bu ürünlerin arasında halı ve kilimlerden giysilere ve futbol toplarına kadar çeşitli mallar vardır.[8] 1990'larda ABD Başkanı Bill Clinton çalışmaya zorlanan çocuklar tarafından üretilmiş malların ithalatını yasaklayan bir yasaya imza atmıştır, ancak kural ihlallerini belirlemek ve bu yasayı uygulamak her zaman kolay olmamaktadır.

Bu Thai'li kız, dünyanın çoğu yerinde özellikle de büyük şirketler tarafından kullanılan çocuk işçilere bir örnektir. Batılı ülkelerde bile çocuk işgücü önemli bir ekonomik rol oynar.

İşbirliği

İşbirliğine dayalı çalışma grupları, sanayileşmiş ya da sanayileşmemiş, yiyecek toplayıcı ya da yiyecek üretici her toplumda bulunabilir. Eğer yapılan iş, tüm topluluğu ilgilendiriyorsa çalışmaya bir şenlik havası hakim olur. 1963 yılında İngiliz sömürgesi olmaktan kurtulup bağımsızlığını ilan ettikten sonra Batı Afrika ülkesi Kenya'nın devlet başkanı olan Jomo Kenyatta, ülkesinde iş sonrası yapılan eğlenceleri şöyle anlatıyor:

> Çevreden bir yabancı geçse, şarkı söyleyen ve dans eden bu insanların günlük sorumluluklarını yerine getirdiklerini anlayamaz. Çünkü Avrupalıların çoğundan farklı olarak, Afrikalılar saati esas alarak değil, güzel ruh halleriyle ve tutkularıyla çalışırlar. Avrupalılar bunu anlamaktan çok uzaktır.[9]

8 "It's the law: Child labor protection", (1997, November/December), *Peace and Justice News*, 11.

9 Herskovits, M. (1952), *Economic Anthropology: A Study in Comparative Economics* (2nd ed., s.103), New York: Knopf.

Batı Afrika'nın bazı kesimlerinde çalışma saatleri, iş bittikten sonra içilecek bira fıçısının gösterilmesiyle başlar. Bira işin karşılığında alınacak ücret değildir, hatta çoğu zaman işin karşılığı birayla ödenemeyecek kadar yüksektir. Ancak burada bira bir simgedir, bireyler kısa bir süre sonra birbirlerinin işlerine yardımcı oldukça bunun karşılığını alırlar.

Güney Afrika'daki Ju/'hoansiler arasında kadınların işi çok daha toplumsaldır. Kadınlar haftada üç defa kamptan uzaklaşarak yabani bitkileri toplamaya giderler. Tek başlarına gidebildikleri gibi çoğunlukla gruplar halinde giderler, yolda yüksek sesle konuşurlar ve şarkılar söylerler. Bunun nedeni, hem sıkıcı olabilecek bir işe renk katmak, hem de potansiyel tehlike kaynağı olan vahşi hayvanları bölgeden uzaklaştırmaktır.

Pek çok insan toplumunda yardımlaşma ve işbirliğinin gerçekleştiği en küçük birim ailedir. Sanayileşmemiş toplumda aile ve ev halkı, üretim ve tüketimin bir arada gerçekleştirildiği bir mekân iken, sanayileşmiş toplumda bu ikisi birbirinden ayrılmıştır. Örneğin Guatemala'daki Mayalı çiftçiler, Kuzey Amerikalı meslektaşlarından farklı olarak, ürettiklerini pazara çıkarmaz ve ticaretle ilgilenmezler. Onların tek ilgisi ailelerinin geçimini sağlayacak ürünü elde etmek ve ev halkının refahını yükseltmektir. Her aile kendi ürününü sağlamak için grup halinde çalışır ve ev halkı arasında üretim sırasında bir işbirliği mevcuttur. İşbirliği ev halkı dışındakilerle de yapılır ancak bu işbirliği her zaman gönüllü olarak yapılmaz. Bazen hısım ve akrabalara karşı yerine getirilmesi gereken görevler olarak bazen de kabilenin şefi ya da din adamının emriyle gerçekleşir. Böylece aile, akrabalık, din ve devlet kurumlarının hepsi, her işçinin işbirliği yükümlülüğünün niteliği ve koşulunu belirleyen örgütleyici öğeler olarak hareket ederler.

Antropolog Magdalena Hurtado'nun belirttiği gibi, işin evden uzaklaşması, bir seçim yapmayı beraberinde getirir. Evin dışında çalışmak da, tüm zamanını çocuğunun bakımına ayırmak da anne ve yavrusu açısından eşit derecede yararlıdır. Ancak esnek olmayan çalışma saatleri ve ev-iş arasında gidip gelme zorluğu, anneyi bu ikisinden birini seçmek zorunda bırakır.[10]

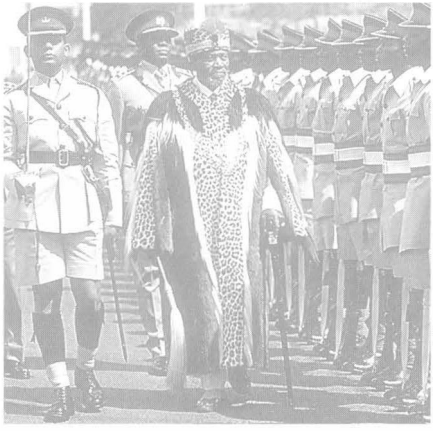
10 Hurtado, A.M. (2000). Origins of trade-offs in maternal care. Science, 287, 434.

Önemli Antropologlar

Jomo Kenyatta (1889-1978)

Kenya'nın ilk başkanı olan Jomo Kenyatta, antropoloji eğitimi almıştır ve işbirliği kavramını yerel düzeyden alıp devlet içinde uygulamıştır. Ulusal sloganı olan Harambee (Birlikte Başaralım) ile ülkesini İngiliz sömürge yönetiminden kurtarıp özgürleştirmiştir.

Kenya'nın en büyük etnik grubu Kikuyu'lardan biri olarak dünyaya gelen Kenyatta'nın ilk adı Kamau Ngengi'dir. Daha sonra adını Jomo Kenyatta olarak değiştirmiştir. Jomo'nun anlamı kendi dilinde "yanan mızrak" demektir, Kenyatta ise her zaman giydiği boncuklu kemer (kinyata) anlamındadır. Babası 1896'da öldükten sonra büyükbabasıyla birlikte yaşamaya başlamıştır ve İskoç misyonerlerin açtığı bir ilkokulda okuduktan sonra bir marangozun yanında çıraklık yapmıştır. 1915'te bir kenevir çiftliğinde çalışmaya başlayan ve 1917'de akrabalarının yanına Narok'a taşınan Kenyatta, burada Asyalı bir işverenin şirketinde çalışmaya başlamıştır. Bir yıl sonra başkent Nairobi'de ambar sorumlusu olarak iş bulunca başka bir misyoner okulunda akşam derslerine yazılmıştır. 1919'da eşiyle birlikte küçük bir dükkâna çevirdiği evleri, kendisi gibi bağımsızlık isteyen farklı etnik gruplardan insanların buluşma yeri haline gelmiştir. Nairobi'nin dışında yaşarken bir yanda da küçük bir çiftlik işletmeye devam etmiştir. 1920'lerin sonlarında Nairobi Kent Konseyi'nin su bölümünde çalışırken toprak yönetimi politikasıyla ilgilenmeye başlamış ve Kikuyu kültürü ve yeni tarım yöntemleriyle ilgili bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Kikuyu Merkezi Derneğinin başkanı olarak 1929'da ve daha sonra 1931'de Britanyalı sömürgecilerin yerleşmiş olduğu topraklarını geri alabilmek için Londra'ya gitmiştir. İngiltere'de kaldığı sürede Quaker Koleji'nde oku-

yan Kenyatta, 1930'larda London School of Economics'te Bronislaw Malinowski'nin öğrencisi olarak Antropoloji okumuştur. Bu süre içinde sömürgecilik karşıtı çeşitli makaleler yazmış, Londra Üniversitesi'nde ders vermiş ve kendi halkıyla ilgili antropolojik çalışmalar yapmıştır. En önemlisi de Kenya'nın bağımsızlık hareketinin başyapıtı olarak kabul edilen Facing Mount Kenya adlı özyaşam öyküsünü yazmıştır.

1945'te İngiltere'nin Manchester kentinde düzenlenen Afrika Birliği Kongresi'nin düzenleyicilerinden biri olarak görev aldıktan sonra Kenya'ya dönen Kenyatta, 1946'da Kenya Afrika Birliği'nin başkanı olmuş ve oy hakkı, ırk ayrımcılığının sonlanması ve kendi topraklarına yeniden sahip olma hakkı gibi konularda çalışmıştır. Ancak, bu diplomatik uygulamaları yararsız gören yerliler, Britanya sömürge yönetimine karşı ayaklanmıştır. 100 Britanyalının öldüğünü iddia ederek gerilla saldırılarına çok sert karşılık veren Britanya silahlı kuvvetleri, binlerce yerliyi öldürmüş ve Kenyatta da dahil olmak üzere kışkırtıcı olarak gördükleri kişileri de göz altına almıştır. Yedi yıl hapiste yatan Kenyatta saygınlığını arttırmış ve 1960'ta, hapisten serbest bırakılmasından kısa bir süre önce, Kenyalı yerliler tarafından yeni kurulan Kenya Afrika Ulusal Birliği'nin başkanı seçilmiştir. Ülkesi 1963'te özgürlüğünü kazandığında cumhuriyetin ilk başkanı seçilmiş ve 1978'deki ölümüne kadar bu görevde kalmıştır.

İşte Uzmanlaşma

Günümüz sanayileşmiş toplumlarında uzmanlık gerektiren çok sayıda iş vardır ve hiçbir birey, kendi yaşına ya da cinsiyetine uygun bir işte herhangi bir eğitim almadan çalışamaz. Ancak bu toplumlarda uzmanlaşma artsa da çağdaş teknolojiler, cinsiyete bağlı işbölümünü artık anlamsız kılmaya başlamıştır. Buna karşıt, işbirliğinin yaş ve cinsiyete göre belirlendiği sanayileşmemiş toplumlarda, toplumdaki her birey yaşına ve cinsiyetine uygun olan işin tüm boyutlarında yetkindir. Ancak sanayileşmemiş toplumlarda bile bir zanaat uzmanlaşmasından söz edilebilir. Bu uzmanlaşmaya en az yiyecek toplayıcı toplumlarda rastlansa bile orada da bir erkeğin bir konudaki becerisinden ötürü belli bir konuda çalışmasının istendiği durumlar vardır. Kendi yiyeceğini üreten topluluklar için uzmanlaşmanın ortaya çıkması daha kolaydır. Örneğin, Trobriand Adalarında bir kişi, bal-

ta sapı yapmak için taşa ihtiyaç duyduğunda, bu taşların fırınlandığı, uzak mesafedeki bir adaya gitmeli ve kil çanak almak istediğinde bir başka ada da oturan insanları bulmalıdır.

Uzmanlaşmanın bir diğer örneği, Etiyopya'nın kuzeydoğusunda, dünyanın en alçak ve en sıcak yerlerinden Danakil çukurunda yaşayan Afar kabilesi mensupları arasında görülmektedir. Bunlar eski çağlardan beri Doğu Afrika'da yaygın olarak ticareti yapılan tuz madencileridir. Tuz, bu çukur alanın kuzey bölgesinde yer alan geniş tuz ovasından çıkarılır. Bu ovaya inmek oldukça zor ve tehlikelidir. Hatta bölgeye gelip bu çukura inmeyi ve oradan da ovaya inebilmeyi başaran ilk Avrupalı olan L.M. Nesbitt, bu bölgeyi "evrenin cehennem çukuru" olarak betimlemiştir.[11] Gün boyunca sıcaklık aşırı derecelere çıkar, hatta gölgede 60-70 dereceye kadar yükselebilir. Tuz ovasında gölge de bulunmadığı için güneşten korunmak amacıyla önce tuz kütlelerinden sığınak yapmak gerekir. İnsanlar ve hayvanlar için yiyecek ve su bulmak mümkün değildir. Tüm sıkıntılar yetmiyormuş gibi, üstüne üstlük bu dağlık bölgede yaşayan Müslüman Afarlar ve Hıristiyan Tegreanlar birbirlerinin can düşmanıdır.

Ücretli işin ev dışında yapılması, kadınları acımasız bir seçim yapmak zorunda bırakmıştır: çocuklara bakmak ya da para kazanmak. Internet kullanımının artması, bazı kadınların işi evden yürütmelerini sağlamıştır.

Başarılı madencilik, zor koşullarda çalışmaya elverişli fiziki güç ve çalışma isteğinin yanı sıra, planlama ve örgütlenmede uzmanlaşmış beceri gerektirir.[12] Tuzu taşıyacak sürü hayvanlarının önceden beslenmesi gerekir yoksa karınları çok doluyken tuz taşıma kapasiteleri azalır. Sayıları 30-40 arasında değişen işçilere de yiyecek ve su götürülmesi gerekir. Kavurucu sıcaklara kalmamak için yolculuk gece yapılır. Geçmişte gelecek

[11] Nesbitt, L.M. (1935), *Hell-hole of creation*, New York: Knopf.

[12] Mesghinua, H.M. (1966), "Salt-mining in Enderta", Journal of Ethiopian Studies, 4(2); O'Mahoney, K. (1970), "The salt trade", *Journal of Ethiopian Studies*, 8(2).

saldırılara karşı da önlemler alınıyordu. Son olarak zamanlama da çok önemlidir. Çalışanlar kendi su ve yiyecek kaynakları tükenmeden ve hayvanları yola devam edemeyecek hale gelmeden, dinlenecek ve yemek yiyecek bir yer bulmalıdır.

Toprak ve Su Kaynaklarının Denetimi

Tüm toplumlar değerli doğal kaynaklarının (özellikle de su ve toprak) dağıtımına yönelik düzenlemelere sahiptir. Yiyecek toplayıcılar da kimin av yapacağına, kimin bitki toplamaya gideceğine ve bunların hangi mekânlarda gerçekleşeceğine karar vermelidirler. Bahçıvan toplumları tarım alanlarının nasıl elde edileceğine, işleneceğine ve başkalarına miras bırakılacağına karar vermek durumundadır. Hayvan yetiştiriciler ise toprakları otlatma ve sulama durumlarını ve sürülerini bir topraktan diğerine sürme haklarını belirleyecek bir sistem isterler. Yoğun tarımla uğraşanlar, toprakların tapularını ve sulama amaçlı su kullanım haklarını belirleyecek bazı yöntemler bulmak zorundadır. Gelişmiş Batı toplumlarında toprağın özel mülkiyet hakkı ve doğal kaynaklardan faydalanma hakkını düzenleyen bir sistem vardır. Toprakları ve su kaynaklarını satın alma ve satma işlemlerini düzenleyen ayrıntılı yasalar olmasına ve bunların genel olarak kabul görmüş olmalarına rağmen, kişiler değerli tarım arazilerini istedikleri zaman amacının dışında kullanabilirler.

Sanayileşmemiş geleneksel toplumlarda toprak; genellikle kuşaklar ve soylar (10. Bölümde üzerinde durulacak) gibi akraba gruplarınca kontrol altına alınır. Örneğin Ju/'hoansilerde her kafile, on ile otuz arasında değişen sayıda bireyler halinde yaklaşık 400 km karelik alanlarda yaşarlar. Bu topraklar onların vatanı ve memleketi sayılır. Bu topraklar sınırlarla değil, aralarına yerleştirilmiş su oluklarıyla belirlenir. Toprak, kız ve erkek kardeşler ya da kuzenlerden oluşan aile grubu içinde en uzun süre hayatta kalmış kişi tarafından sahiplenilir. Ancak bu sahiplenme, Batılı anlayıştan farklı, daha çok simgesel bir anlam taşır. Sahiplenenler toprağı satın alamaz ya da bir başkasına satamazlar; ancak bir başkası bu topraklara girebilmek için mutlaka sahiplenen kişinin iznini almak zorundadır. Bu kişilere izin vermemek de zaten neredeyse hiç rastlanmayan bir durumdur.

Yiyecek toplayıcılar, toprağı, su çukurları (Ju/'hoansilerde olduğu gibi), ataların ruhlarının barındıkları yerler (Avustralyalı Aborijinlerde oldu-

Ju/'hoansilerde küçük bir göl. Sınırları göl gibi temel özelliklere göre çizmek, Kalahari yerlileri gibi yiyecek toplayıcılara özgüdür.

ğu gibi) ya da su kanalları (Amerika'nın kuzeydoğusunda yaşayan Kızılderililerde olduğu gibi) gibi işaretlerle sınırlandırır. Bu sınırlar çok belirgin bir şekilde çizilmez. Bir sürtüşmeyi engellemek için bir ülke ve komşuları arasında bir tampon bölge olarak kullanılabilirler. Kafilelerin nüfusu da, yaşadıkları toprakların büyüklüğü gibi yaşadıkları yerdeki kaynaklara bağlı olarak küçülüp büyüyeceği için bu esnek sınırların uyarlanma özelliği gözden kaçmamalıdır. Bu uyarlanma, sınırları kesin çizgilerle ayrılmış, bireysel toprak sahipliğinin olduğu bir sistemde çok kolay sürdürülemez.

Batı Afrikalı çiftçilerden bazıları da toprak sahiplerinin merkezde bulunduğu feodal bir sistem kullanır. Bütün toprağın büyük şefe ait olduğu düşünülür. Şef bunu kendi aslarına, onlar da değişik soylara dağıtır. Soyların liderleri de her bir çiftçiye, işlemesi için bir miktar toprak verir. Ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi Afrikalılar, şefin aslarına (soylular) ve şefe (kral) bağlılık yemini ederler. Bu bağlılığın karşılığında krala/şefe kendi ürünlerini sunarlar, ona özel hizmet ederler hatta bazen gerekirse onun için savaşırlar.

Bu insanlar aslında toprağa sahip olmamakta, yalnızca kiralamaktadır. Toprak kullanıldığı sürece onu kullanım hakkı da sonraki kuşaklara geçer. Hiçbir kullanıcı, toprağı bir başkasına devredemez, satamaz, soydaki en yaşlı kişinin onayını almadan bir kısmını başkasına veremez. Eğer birey ar-

tık toprağı kullanmıyorsa kendi soyunun başındaki kişiye geri verir, o da bu toprağı aynı soydan bir başkasına devreder. Burada önemli olan ilke, kişilerin toprağı istedikleri süre boyunca kullanabilmesi, ama toprağı asla sahiplenmemesidir. Böylelikle çok değerli tarım toprağı bölünmemekte ve başka amaçlar için kullanılarak değerini kaybetmemektedir.

Teknoloji Kaynakları

Tüm toplumlar mallarını üretmede ve onları gelecek nesillere bırakmada kullanılacak araçları yaratma ve paylaştırma yöntemlerine sahiptir. Toplumun kullandığı araçların sayısı, türü ve bu araçları nasıl üretip kullanacağına dönük bilgi, o toplumun **teknolojisini** oluşturur. Bu araçlar toplumun üyelerinin sürdüğü yaşam tarzlarıyla doğrudan ilişkilidir. Yiyecek toplayıcılar ve kırsal göçebeler, devamlı hareket halinde oldukları için yerleşik hayat süren çiftçilere nazaran daha az sayıda ve basit araçlara sahiptirler. Ju/'hoansiler arasında bir bireyin kişisel mal varlıklarının ağırlığı yaklaşık 12-13 kg'dır ve mal varlıkları avlama, yiyecek toplama, balık tutma, ev yapma ve yemek pişirmeyle ilgili çok temel düzeyde araç gereçlerdir.

Yiyecek toplayıcılar çeşitli araçlar yapar ve kullanırlar. Araçları genelde kendi kullanımları için yapsalar da cömertlikten ötürü aletlerini bazen ihtiyacı olan kişilere ödünç verirler. Aletini tamamen veren ya da bir süreliğine ödünç veren kişiye, bunun karşılığında, bu aletler sayesinde elde edilen ürünlerden verilebilir. Örneğin, okunu avcı bir arkadaşına veren bir Ju/'hoansi, avcının avlayacağı hayvanlardan pay alabilir. Çünkü av sonucunda elde edilen ürün, yani av, oku veren kişi o an orada olmasa bile, ona "ait" olarak düşünülür. Bu bağlamda lüks ya da üretim fazlası malları biriktirmenin bir anlamı olamaz ve kimsenin diğerinden daha fazla mal varlığına sahip olmaması, konum farklılıklarını engeller.

Bahçıvanlar arasında balta, kazma sopası ve çapa, en temel aletlerdir. Bunları yapmak kolay olduğu için, herkes kendi aletini yapabilir. Bir aleti kullanma hakkı öncelikli olarak onu ilk yapan kişinindir; ancak kişi o an aleti kullanmıyorsa bir aile üyesi kullanma izni isteyebilir ve genelde hayır yanıtı almaz. Aleti kullandırmamak, diğer insanlarda alet sahibine karşı küskünlük yaratabilir. Eğer bir akraba o aletle yetiştirilen bir ekinin üreti-

teknoloji: Toplumun kullandığı araçlar, aletler ve bunları nasıl üretip kullanacağına dönük bilgi.

mine katkıda bulunmuşsa o akraba da ürüne ortak olur ve onun izni olmadan bu ürünler birisiyle değiş tokuşta kullanılmaz.

Yerleşik tarım topluluklarında, alet ve üretime yönelik araçların yapımı daha zor, karmaşık ve maliyetlidir. Böyle bir mülkiyet ilişkisinin olduğu yerde sahiplik daha çok vurgulanır. Tabii ki buna bağlı olarak araçların ödünç alınması ve kullanımı da ağır şartlara bağlanmıştır. Örneğin palmiye ekimi esnasında bir akrabanın kaybettiği bıçağı yeniden üretip yerine koymak kolaydır. Ancak demir pulluğu ya da biçer-döver makinesini yerine koymak oldukça güçtür. Karmaşık yapılı malların mülkiyetine ilişkin kurallar daha katı ve sert uygulanır. Bunları kimin, nasıl ve hangi şartlarda kullanılacağı, makinenin alınması için finans sağlayan kişi tarafından net ve açık bir şekilde belirtilmiştir.

Ju/'hoansi'lerde av, hayvanı öldüren okun sahibine aittir. Ancak oklar bir başkasına kolaylıkla verilebildiği için avın sahibi av sırasında orada olmayabilir bile.

Dengeleme Mekanizmaları

Yerleşik tarım toplumlarında mal edinme ve biriktirme olanakları göçebe yaşayan topluluklara göre kat kat daha fazla olmasına karşın, bu tarz toplumlardaki bazı sınırlamalar, en az göçebe topluluklardaki kadar etkili olabilir. Sosyal yükümlülükler, insanların aşırı zenginleşmesini engeller ve bireylerin diğerlerinden daha fazla mal sahibi olmasına izin verilmez. Zenginlik arttıkça, harcama ve başkalarına yardım etme yükümlülüğü de aynı ölçüde artar. Antropologlar bu sosyal yükümlülüklere, **dengeleme mekanizmaları** adını verir.

Bu mekanizmalar, eşitlikçi sosyal düzeni tehdit edecek mal edinimine izin vermeyen toplumlarda bulunur. Buna örnek olarak Maya köyle-

dengeleme mekanizmaları: İnsanları mal varlıklarını dağıtmaya zorlayan, böylece servetin tek elde toplanmasına engel olan toplumsal bir yükümlülük.

ri, Güney Meksika ve Guatemala'nın dağlık kasabaları verilebilir. Bu topluluklarda *kargo sistemleri* insanların edinebilecekleri servet fazlasını azaltmak için kullanılır. Kargo sistemi (13. Bölümde söz edeceğimiz kargo kültleriyle karıştırılmamalıdır), toplumdaki yurttaşlık ve törenlerle ilgili görevlerin çoğunu içinde barındıran ve her sene dönüşümlü olarak değişik kişilerin görevlendirildiği sivil ve dinî bir sıradüzendir. Tüm görevler erkeklerin hepsine açıktır ve her erkek en az bir kere, bir yıl sürecek bu görevi üstlenmek zorundadır. Görevler piramit yapıya benzer, yani alt düzeyde daha çok sayıda görev, üst düzeyde ise gittikçe azalan sayıda görev vardır. Örneğin 8000 kişilik bir toplulukta dört düzey görev vardır, bunların 32'si alt düzeyde, 12'si bir üst düzeyde, 6'sı onun da üstünde ve en tepede 2 görev vardır. Alt düzey görevler, kol gücüyle çalışmayı gerektiren, temizlik ve getir götür işleridir. Üst düzey görevler meclis üyeliği, hakimlik, belediye başkanlığı ve din görevliliğidir. Bütün görevler, karşılığında ücret alınmadığı için bir yüktür (İspanyolca kargo). Hatta görevi üstlenen kişiler, kendi görevleriyle ilgili törenlerde yiyecek, içki, müzik, havai fişek gibi masrafları ceplerinden öder. Bazı kargolarda yapılan masraf, kişinin 4 yılda kazanabileceği paraya denktir. Kargo sona erdikten sonra kişi normal hayatına döner ve bu sırada bir üst konuma çıkabilmek için para biriktirmeye başlar. Bütün erkekler en az bir kere bu görevi üstlenmek zorundadır. Bu konuda toplumsal baskı o kadar yoğundur ki kişiler toplumsal konumlarını yükseltebilmek için para biriktirip bir üst göreve geçmek için çabalar. Kişiler bu görevler sayesinde toplumsal saygınlık kazansalar da bu sistemin maddi açıdan hiçbir getirisi olmaz.

Kargo sistemi, bireyleri servetlerini kendilerine saklamak ya da başka bir yerde yatırım yapmaktansa, bu zenginliği paylaşmaya ve topluluğu için harcamaya iter. Ancak bu dengeleme mekanizmaları bunlara ek olarak, diğer bazı şeyleri de başarır. İnsanları bir arada ortaklaşa çalıştırarak, akrabalar, komşular ve kasaba halkı arasında doğabilecek gerginlikleri azaltmaya yardımcı olur. Ayrıca, görev sistemi aracılığıyla toplulukta gerekli olan görevlerin yerine getirilmesini sağlar. Sonuçta, toplumun ürettiği mallar gene toplumun refahını sağlamak için toplumsal dolaşıma sokulmuş olur. Böylece malın işe yaramayacak biçimde bir elde toplanıp yığılması engellenir.

Dağıtım ve Değiş Tokuş

Sanayileşmiş toplumlardaki para ekonomisi, iş ve tüketim arasında iki basamaklı bir süreci içerir. İş karşılığında alınan para, doğrudan tüketilmeden önce başka bir şeye dönüştürülmelidir. Bu ara-değiştirmenin bulunmadığı toplumlarda çalışmanın karşılığı genelde doğrudandır. Herhangi bir aile grubundaki işçiler, hasatlarını tüketirler. Avcı-toplayıcılar ise eve getirileni yerler ve sadece kendi yaptıkları araçları kullanırlar. Fakat resmî takas sistemlerinin olmadığı ortamlarda bile mal dağılımı gerçekleşebilir. Kuzey Amerika'ya göç etmiş olan Avusturyalı iktisatçı ve tarihçi Karl Polanyi, maddi malların dağıtımını başlıca üç kültürel sistem içinde değerlendirir: Karşılıklılık, yeniden dağıtım ve piyasa takası.[13]

Karşılıklılık

Karşılıklılık, yaklaşık olarak birbirine denk değerdeki mal ve hizmetlerin değiştirilmesi temeline dayanan, iki taraf arasındaki işlemdir. Hediye vermek de bu işlemlerden biri sayılabilir çünkü sanayileşmemiş toplumlarda da sanayileşmiş toplumlarda olduğu gibi karşılıksız hediye verilmez. Hediye verme olgusunun altında yatan, genellikle toplumsal yükümlülükleri yerine getirmek, hatta belki bu süreçte biraz da saygınlık kazanmaktır. Bu durumu Kuzey Amerika toplumunda, arkadaşlarına parti veren bir kişinin durumuna benzetebiliriz. Daveti veren kişi, ikram ettiği yiyecek ve içeceklerin en kalitelisini sunarak davetlileri etkilemeye çalışır. Çünkü sunduklarının benzeri ya da daha fazlası, en kısa sürede kendine geri dönecektir; ortamda bulunan misafirlerden hepsi olmasa da bir kısmı, onu da verdiği partilerden birine çağıracaktır.

Toplumsal gelenekler değiş tokuşun şekli ve niteliğini belirler. Sözgelimi Avustralya'da yerli halktan herhangi bir avcı grubu tarafından bir hayvan öldürüldüğünde et, avcıların aileleri ve diğer akrabaları arasında dağıtılır. Kampta bulunan herkes avcılara olan yakınlık derecelerine göre pay alırlar. En az istek gören kısımları ise avcılar kendilerine saklar. Örneğin bir kanguru avlandığında, sol arka bacak, avcının erkek kardeşine; kuyruk, avcının babasının erkek kardeşinin oğluna; yağlar, kayın pederine; kabur-

[13] Polanyi, K. (1968), *The Economy as Instituted Process,* E.E. LeClair, Jr., & H.K. Schneider (Eds.), *Economic Anthropology: Readings in Theory and Analysis* (s.127-138). New York: Holt Rinehart and Winston'un içinde.

galar, kayınvalidesine; ön bacaklar, babasının küçük kız kardeşine; kafa kısmı, eşine; iç organlar ve kan, avcının kendisine kalır. Eğer bu dağılımdan dolayı bir sorun çıkarsa bunun nedeni dağıtım ilkelerine tam uyulmamasıdır.

Bu Ju/'hoansiler kampta yaşayanlara paylaştırmak için eti kesiyorlar. Yiyecek toplayıcılardaki yiyecek dağıtım geleneği, genelleştirilmiş karşılıklılık için iyi bir örnektir.

Avcı ve ailesi bu dağıtımda haksızlığa uğramış gibi görünse de bir dahaki sefere bir başka avcı, bir hayvan vurduğunda bu sefer onlar daha fazla parça alacaktır. Bu alışverişler zorunludur. Burada herkesin pay alması ve topluluk bilincinin oluşması da planlanır. Öte yandan kolaylıkla bozulabilen et, işe yaramaz hale gelmeden önce tüm insanlara dağıtılmış olur. Böylelikle bu dağıtım işlemini, vadeli bir banka hesabına para yatırmak gibi düşünebiliriz.

Burada anlatılan Avustralyalı yerlilerin yiyecek dağıtım uygulamaları, **genelleştirilmiş karşılıklılık** örneğidir. Burada verilen hediyenin tam karşılığı ve ne zaman geleceği, kesin miktarda hesaplanmamıştır ve karşılığın geleceği de garantiye alınmış değildir. Karşılık beklemeden hediye vermek de bu türe girer. Çok yakın akrabalar arasında ve aile içi ilişkilerde daha çok bu tip karşılıklılık gözlemlenir. Ancak bireyler bu değiş tokuşun ekonomik olduğunu kabul etmez, bunu arkadaşlık ya da akrabalık yükümlülüğü olarak açıklarlar.

Dengeli karşılıklılık, uzun dönemli bir süreç olmayıp bu süreçte alma ve verme işlemi çok somut ve belirgindir. Toplumsal ilişkinin sürmesi için kişinin eş değer bir karşılık vermesi gereklidir. Dengeli karşılıklılık için Kuzey Amerika toplumundan verilecek örnek, arkadaşların sırayla

genelleştirilmiş karşılıklılık: Verilen hediyenin tam karşılığı ve ne zaman geri ödeneceği kesin olarak bilinmez.

dengeli karşılıklılık: Alma ve verme işleminin, malın değeri ve veriliş biçimi oldukça somut ve belirgindir.

birbirine içki ısmarlaması olabilir. Sanayileşmemiş bir toplumdan verilecek örnekler ise antropolog Robert Lowie'nin Montana'daki Crow yerlileri üzerinde yaptığı çalışmalardan alınmıştır.[14] Bufalo derilerini tabaklamada hünerli olan bir kadın, çadır kurmak için yeni bir örtüye, bunun için de 15-20 bufalo derisine ihtiyaç duyan bir komşusuna yardım teklif edebilir. Derileri tabaklayacak ve dikecek olan kadın, bu iş için yirmi kadar yardımcıyla beraber çalışabilir ve karşılığında çadır sahibi onlara bir ziyafet sunabilir. Kızılderililerden verilecek bir başka örnekte de Lowie'nin aktardığına göre, evli bir Crow kadını erkek kardeşine hediye olarak yiyecek getirirse, karşılığında erkek kardeş de kocasına verilmek üzere kız kardeşine on adet ok verebilir.

Burada sözü edilen alma, verme ve paylaşma, bir sosyal güvenlik ve güvence şeklidir. Bir aile, imkânı olduğunda başkalarına katkıda bulunur, öte yandan ihtiyaç duyduğu anda diğerlerinden kendine yardım elinin uzanacağının bilinci ve beklentisindedir. Genelleştirilmiş ve dengeli karşılıklılıkta bir tür dengeleme mekanizması söz konusudur ve uzun bu mekanizma vadede servetin eşit bir biçimde dağılımını mümkün kılmaktadır.

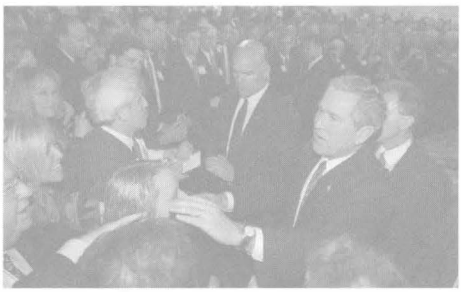
Olumsuz karşılıklılık, değiş tokuşun üçüncü şeklidir. Burada veren kimse, karşılığında en iyisini alma yarışı, rekabeti ve pazarlığı içerisine girer. Çıkarları birbiriyle çakışan taraflar, birbiriyle pek yakın olmayan toplulukların üyeleridir. Olumsuz karşılıklılığın en uç noktası, bir şeyi zorla almaktır. Daha az uç noktalarda ise hile yapma, aldatma ya da sıkı pazarlık yer alır. Örneğin sanayileşmiş toplumlarda, kullanılmış araba satıcısının bir arabayı "bayandan, az kullanılmış, temiz" olarak satması, oysa arabanın oldukça sorunlu olması buna bir örnektir. ABD'nin güneyinde yaşayan Navajolular arasında araştırma yapan antropolog Clyde Kluckhohn'a göre bu toplulukta, "ticaret yaparken yabancı kabileleri aldatmak" ahlaken kabul edilebilir bir davranıştır."[15]

olumsuz karşılıklılık: Veren kişinin karşılığında en iyisini almaya uğraştığı bir değiş tokuş biçimidir.

14 Lowie, R. (1956), *Crow Indians* (s.75), New York: Holt, Rinehart and Winston. (org. ed. 1935)

15 Kluckhohn, C. (1972), Sahlins, M.'den alıntılanmıştır, (1972), *Stone Age Economics* (s.200), Chicago: Aldine.

ABD'de politik kampanyalarla para toplamak hem dengeli hem de olumsuz karşılıklılık içerir. Büyük katılımcılar cömertliklerinin o adayı etkileyeceğini, karşılığında eşdeğer bir yarar göreceklerini düşünürler. Katkıyı alan kişi ise bunun karşılığında mümkün olduğu kadar az bir şey vermeye çalışır, ancak gelecekteki katkıları tehlikeye düşürecek kadar az olmamasına da dikkat eder.

Takas ve Ticaret

Bir grup insan arasında gerçekleşen değiş tokuş, genellikle genelleştirilmiş ya da dengeli karşılıklılık biçiminde olur. Eğer bu değiş tokuş iki grup arasında gerçekleşiyorsa düşmanlık ve rekabet için uygun bir ortam doğabilir. Bundan dolayı, bu tarz değiş tokuşlar, dengeyi sağlayacak yaklaşımlar geliştirilmediği sürece, olumsuz karşılıklılık sınıfında yer alır. Takas, bir grubun kısıtlı kaynaklarıyla diğer grubun arzu edilen mallarını değiştirmek anlamına geldiği için bir tür olumsuz karşılıklılıktır. Göreceli bir değer hesaplanır; kişiler sanki pek umurlarında değilmiş gibi davransa da, grup içindeki değiş tokuşların daha dengeli niteliğiyle karşılaştırıldığında, sıkı ve katı kurallara bağlı bir ticaret ilişkisi geliştirilir.

Hindistan'daki Kotalar ve onlara komşu üç kabile arasında, artı malların ticaretine ve belirli hizmetlerin değişimine yönelik, dengeli karşılıklılık ilkesine göre bir takas sistemi işlemektedir. Kota kabilesi ağırlıklı olarak müzisyendir ve demircilikle uğraşır. Yaptıkları demir aletleri diğer gruplara verirler ve dinî törenlerde müzik yaparlar. Todalar, Kotalara bir tür tereyağı ve bufalo verir. Bu iki topluluk arasındaki ilişki gayet sıcaktır. Badagalar tarımla uğraşır ve müzik ve demir alet karşılığında hububat satarlar. Kota ve Badaga arasında ciddi bir rekabet vardır, bu durum Kotaların üstünlük sağladığı tek taraflı ticari uygulamalara yol açmıştır. Ormanda yaşayan Kurumbalılar ise diğer topluluklara bal, kamış ve meyve verseler de esas işlevleri insanları doğaüstü güçlerden korumaktır. Kotalılar, Kurumbalılardan korkar ve bu durum ticari ilişkilerde Kurumbalılara bir üstün-

lük sağlar. Böylece verdiklerinden fazlasını elde ederler. Kısacası bu iki grup arasında da gizli bir düşmanlık vardır.

Sessiz ticaret hiçbir sözlü iletişimin gerçekleşmediği bir takas şeklidir. Aslında burada yüz yüze hiçbir temas yoktur. Geçtiğimiz 2000 yıldır, yiyecek toplayıcıların, yiyecek üreten komşularıyla arasındaki ilişki, bu şekilde gerçekleşmiştir. Yiyecek toplayıcılar daha büyük bir ekonomi içinde talep gören çeşitli malları sunmuşlardır. Bu ticaret türünün klasik tanımı şu şekildedir:

> Ormanda yaşayanlar ticaret yerine sarmaşıkların arasından sürünerek gelir ve kâfur, balmumu, maymun ödü, kuş yuvası gibi bir takım orman ürünlerini bir yere bırakırlar; sonra da biraz geriye çekilerek güvenli bir mesafede beklemeye başlarlar. Değiş tokuşta diğer taraf olan çiftçiler de yanlarında takas edecekleri değerli eşyalarını getirmişlerdir. Onlar da ormana gelir ve ticaret ortaklarının bıraktıklarına eş değer olarak kabul edilen metal kesme aletleri, ucuz elbiseler ve muz gibi yiyecekleri bırakırlar. Onlar da sessizce oradan ayrılır. Daha sonra oldukça utangaç olan yiyecek toplayıcılar, bu iki yığını ayrı ayrı kontrol eder ve tatmin olursa ikinci yığını alırlar. Daha sonra çiftçiler gelir ve diğer tarafın bıraktıklarını alarak geri çekilirler. Böylece değiş tokuş tamamlanmış olur. Eğer orman halkı bu paylaşımdan memnun kalmazsa bırakılanları almadan geri çekilir. Diğer taraf isterse teklifini artırır ve her iki taraf da memnun olana kadar bu iş böyle sürer.[16]

Sessiz ticaretin nedenlerinden biri de ortak bir dilin olmaması olabilir. Aslında bunun ötesinde bu uygulama, tarafların birbirine güvenmediği durumlarda barışı sürdürmeyi sağlar. Doğrudan ilişkiden kaçınarak iyi ilişkiler sürdürülmeye çalışılır. Bir diğer olasılık ise toplumsal konumun sözlü iletişimi olanaksız kıldığı durumlarda, değiş tokuş yapmayı olanaklı hale getirmesidir. Her durumda sessiz ticaret, gruplar arasındaki engellere rağmen malların takasını sağlamaktadır.

Kula Halkası

Ticaret, hayatta kalmamızda çok önemli bir yer tuttuğu ve gerekli mal ve hizmetlere ulaşmamızı sağladığı için, insanlar birbirleriyle iyi ticari ilişkiler kurmaya gayret eder. Bunun klasik bir örneği Kula halkasıdır, yani

sessiz ticaret: Hiçbir sözlü iletişimin gerçekleşmediği bir takas şeklidir.

[16] Coon, C.S. (1948), *A Reader in General Anthropology* (s.594), New York: Holt, Rinehart and Winston.

Büyük Okyanus'un güneyinde, Papua Yeni Gine'nin doğu kıyılarında büyük bir halka oluşturacak şekilde dizilmiş adalarda yaşayan ve gemicilikle uğraşan Malinezyalılar arasındaki ticari ilişkilerin altında yatan bir tür dengeli karşılıklılıktır. İlk olarak 1915-1918 yılları arasında Trobriand adalıları üzerinde etnografik araştırma yapan Bronislaw Malinowski tarafından yapılan bu tanımlamaya göre, bu ticari ilişkiler yüzyıllardır sürmektedir. Binlerce insanı etkileyen bu ilişki, günümüze kadar sürmüştür.[17,18]

Kulalı erkekler, Trobriand halkası içindeki adalara yolculuk yaparak, ürettikleri kırmızı deniz kabuklarından kolyeleri (soulava) ve beyaz kabuktan kelepçeleri (mwali) değiş tokuş amaçlı verirler. *Soulavalar,* saat yönünde bir adadan diğerine geçerken, *mwaliler* saat yönünün tersine hareket eder (Şekil 7.1). Kula'daki her erkek, kendininkine komşu adadaki ortaklarıyla ilişki kurar. Saat yönündeki komşusuna *soulava* verirken, ondan *mwali* alır. Saat yönünün tersindeki komşusuyla alış verişte ise elindeki *mwali*yi, ondan alacağı *soulava* ile değiştirir. Bu ticaret ortaklarının her biri, nesneyi adalar boyunca birbirine aktarır. Elden ele geçen bu nesneler, bütün adaları gezmiş olur. Böylece kabilelerin kendi ürettikleri kolyeler ve kelepçeler yine kendilerine dönmüş olur. Ancak nesneler bu süreçte pek çok kez değiş tokuş edilmiş, birbirlerinden uzaktaki adalardaki insanları dolaylı da olsa birbirine bağlamıştır. Kimse bu mücevherleri uzun süre kendine saklamaz; çünkü kolye ya da kelepçeyi uzun süre elinde tutmak, bu ticaret yolunu kesintiye uğratabilir. Bu nesneler, boylarına, renklerine, cilalarının kalitelerine ve yapılış öykülerine göre sıralanır. Bazıları o kadar ünlüdür ki bir köye geldiklerinde o köyde büyük bir heyecan yaratabilirler.

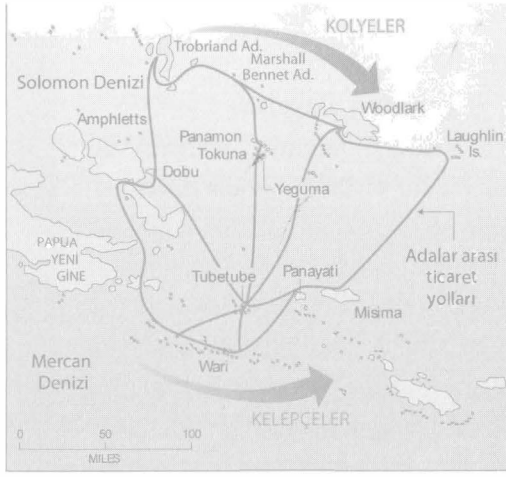
Kula yolculuğuna çıkan kişiler, ağaçtan oydukları kanolarıyla açık denizde uzun süre kürek çekerler. Yolculukları çoğu zaman tehlikelidir ve er-

Kula Halkası: Büyük Okyanus'un güneyinde, Papua Yeni Gine'nin doğu kıyılarında büyük bir halka oluşturacak şekilde dizilmiş adalarda yaşayan ve gemicilikle uğraşan Trobriand adalıları ve diğer Malinezyalılar arasındaki ticari ilişkilerin altında yatan bir tür dengeli karşılıklılık.

17 Malinowski, B. (1922), *Argonauts of the western Pacific* (s. 94). London: Routledge & Kegan Paul; Weiner, A.B. (1988).

18 Weiner, A.B. (1988), *The Trobrianders of Papua New Guinea* (s.139-157), New York: Holt, Rinehart & Winston.

keklerin haftalarca, hatta aylarca evlerinden uzak kalmasına neden olur. Kula yolculuklarındaki erkeklerin temel amacı bu değerli nesnelerin değiş tokuşu da olsa, bunun dışında başka amaçlar da vardır. Belki de Kula halkasını anlamanın en iyi yolu, onu tehlike ve belirsizliklerle dolu bir ekonomik düzenin sigorta poliçesi gibi görmektir. Bu deniz yolculukları, uzak kıyılarda ticaret yapan kişiler arasında toplumsal bir ortaklık geliştirerek ortak çıkarlara sahip kişilerin birbirine hoşgörülü olmasını sağlar. Bu değiş tokuş geleneği yalnızca hayatta kalmak için gerekli yiyecek ve diğer malların el değiştirmesini barışçıl bir biçimde sağlamakla kalmaz; Kula halkasına katılan Malinezyalılar sahip oldukları toplumsal konumun yaptıkları işle bağlantısı olduğuna emindir. Ortaklarının ünü ve birbirlerine aktardıkları malların değeri, bu kişiler için bir saygınlık kaynağıdır. Kendi yolculuklarının öykülerini ve sahiplerinin adlarını üzerlerinde taşıyan bu mücevherleri birbirlerine alıp vererek kişisel bir ün ve yetenek iddiasında bulunabilirler, böylece bu süreçte etkili birer tüccara dönüşürler.

Şekil 7.1 Kula halkasındaki deniz kabuğundan kolye ve kol bandı ticareti, bütün Melanezya'daki ticareti canlı tutar.

Diğer değiş tokuş malları gibi *soulava* ve *mwali* de elden ele geçmelidir yoksa değerlerini kaybederler. Bir malı adalar arası dolaşımdan çeken bir kişi, eleştiriyi göze alıyor demektir. Yalnızca saygınlığını ve nüfuzunu kaybetmekle kalmaz, bu kişi adaları bir arada tutan toplumsal ve ekonomik düzeni de bozmakla suçlanır ve tepki çeker.

Kula geleneği; tören, politik ilişkiler, ekonomik alış veriş, seyahat, büyü ve toplumsal bütünleşme gibi olguları kendi bünyesinde barındıran karmaşık bir olgudur ve ekonominin, kültürün geri kalanından ayrı tutulamayacağını gösterir. Devlet başkanlarının birbirlerine yaptıkları resmi ziyaretlerdeki hediye alışveriş uygulamasını düşündüğümüzde, bu durumun yalnızca geleneksel Trobriand toplumunda değil, günümüzün sanayileşmiş

toplumlarında da geçerli olduğunu görmek zor değildir.

Genç Trobriand'lı kadın, değerli Kula kabuklarını gösteriyor.

Yeniden Dağıtım

Yeniden dağıtım, malların bir merkezde toplanıp burada düzenlenmesi, sayılması ve yeniden dağıtılmasıdır. Bu süreçte iktidar kullanımı da söz konusudur. Bir tür hükümet kurulmasını destekleyecek düzeyde artı değer oluşturan toplumlarda; hediyeler, bağışlar, vergiler ve savaş ganimetleri, bir şef ya da bir liderin denetimi altındaki depolarda toplanır. Liderin bu geliri halka dağıtmasında üç neden vardır. Birincisi servet ve cömertlik gösterisiyle iktidarını sürdürmektir; ikincisi, kendi liderliğini destekleyen insanlara istediklerini vererek, yüksek bir hayat standardı sağlamaktır; üçüncüsü ise mükellef ziyafetler düzenleyerek ve davetlilere değerli hediyeler vererek diğer grupların liderleriyle ortaklıklar kurmaktır.

Güney Amerika'da And Dağlarında kurulmuş olan İnka İmparatorluğu, vergilerin toplanması (hasat, mal ve hizmetlerin hediye ya da zorunlu bağış biçiminde halktan toplanması) ve yönetim biçimi açısından, yeniden dağıtım sisteminin dünyada en etkin kullanıldığı yerlerdendir.[19] Yöneticiler, kaynakların dökümünü çıkarıyor ve nüfus sayımı yapıyordu. En yüksek döneminde nüfus, 6 milyona kadar çıkmıştı. Her zanaat sahibi, deniz aşırı ülkelerden getirilen hammaddeyi kullanarak belirli bir miktar mal üretmek zorundaydı. Madenlerde ve tarımda olduğu gibi; köprü, yol, su kemeri, tapınak ve kıtlık dönemleri için yiyecek fazlasının saklandığı depo yapımında da ücretsiz işçi çalıştırılırdı.

yeniden dağıtım: Malların bir merkezde toplanıp burada düzenlendiği, sayıldığı ve yeniden dağıtıldığı bir tür değiş tokuş türü.

[19] Mason, J.A. (1957), *The ancient civilizations of Peru*, Baltimore: Penguin.

Gelir ve harcamaların muhasebesi çok dikkatle tutulurdu. İnka imparatorunun ve akrabalarının denetlediği merkezî bir yönetim, üretimin sürmesini ve elde edilen malların dağıtılmasını sağlardı. İktidarı elinde bulunduranlar ve bürokratlar, büyük zenginlik içinde yaşardı ancak halkın da yoksulluk çekmeyecek kadar gelirlerden pay almasına dikkat edilirdi.

Günümüz ülkelerinin çoğunda merkezî hükümetler tarafından uygulanan ve kişinin gelirine göre vermesi gereken vergiler de yeniden dağıtımın birer örneğidir. Genellikle verilen vergilerin bir kısmını hükümet kullanır; kalan ise sosyal yardım, krediler, yatırımcılara teşvik gibi yöntemlerle nakit olarak; bir kısmı da askeri savunma, yasa yaptırımları, yiyecek ve ilaç denetimi, okullar, yol yapımı gibi hizmetlerle yeniden dağıtılır. Vergi kanunları ülkeden ülkeye büyük değişiklik gösterir. Avrupa ülkelerinin çoğunda zengin vatandaşlar, ABD'deki benzerlerine göre çok daha yüksek oranlarda vergi vermek zorundadır.

Dünya üzerindeki çoğu ülke, çok olandan alıp az olana yeniden dağıtmak üzere tasarlanmış bir vergi sistemine sahiptir. ABD'de bu sistemin etkililiği, Başkan George W. Bush'un önerdiği ve eleştirenlerin, zenginleri kayırdığını öne sürdüğü dönemsel vergi kesintisi planlarıyla değişiklik göstermektedir.

Saygınlık Kazanmak Amaçlı Servet Dağıtımı

Zamanlarının önemli bir kısmını geçime yönelik etkinliklere ayıran toplumlarda, kişiler arasında fazla bir zenginlik farkı olmaz; çünkü çeşitli kültürel mekanizmalar ve karşılıklılık ilişkisi, bu servet birikimlerini topluma eşit olarak dağıtmaya çalışır. Sınıflı toplumlarda ise artı değerler fazladır ve varsıllarla yoksullar arasındaki uçurum çok derin olabilir. Bu toplumlarda, toplumsal saygınlık amaçlı abartılı gösteriler (**abartılı tüketim**) zenginliğin dağıtılmasının altında yatan güçlü bir güdüdür.

Kişinin zenginliği ve konumu ile başkalarını etkileme çabası, sanayileşmiş toplumlarda önemli bir rol oynar ve bireyler arasında saygınlık kazan-

abartılı tüketim: Toplumsal saygınlık amaçlı servet gösterisi.

mak amacıyla bir rekabet yaşanır. Gerçekten de Kuzey Amerikalıların ve Avrupalıların çoğu, hayatlarının önemli bir kısmını başkalarını etkilemek için harcarlar. Bunun için markalı giysiler, mücevherler, büyük evler, büyük arabalar ve özel uçaklar gibi simgesel nesneler kullanırlar. Bu durum, müşteri isteklerini temel alan bir ekonomiye de gayet uygundur.

Bazı yiyecek toplayıcı ve kendi ürününü yetiştiren toplumlarda da abartılı tüketim türleri görülür. Pasifik'in kuzeybatı sahillerinde yaşayan Tlingit, Haida ve Kwakwaka'wakw gibi yerli Amerikalı grupların **potlaç**'ı buna örnektir. Potlaç, bir köydeki şefin, birikmiş yiyecekleri ve diğer malları bir zenginlik gösterisi olsun diye başkalarına dağıttığı törendir. Sözcüğün kökeni, Chinook Kızılderililerin dilinde "hediye" anlamına gelen *patshatl*'dır.

Köyünde böylesi bir ziyafet verebilmek için yeteri kadar artı değer biriktirmiş olan köyün şefi, su samuru kürkü, kurutulmuş somon balığı, battaniye ve diğer değerli eşyaları başkalarına dağıtırken cömertliği, büyüklüğü ve ulu ataları hakkında da abartılı konuşmalar yapar. Diğer şefler ona borçlu duruma düştükçe, başarılı ve cömert bir lider olmanın semeresini alır ve toplumdaki saygınlığı iyice artar. Gelecekte kendi köyü kıtlık yaşadığında potlaçta borçlu taraf kendisi olacaktır. Böyle bir şey söz konusu olduğunda, o da diğer şeflerin kendilerini öven abartılı konuşmalarını dinlemek zorunda kalacaktır. Alıcı konumunda olduğu için, bu sefer de toplumdaki saygınlığını yitirecektir.

Kuzey Amerika'nın kuzeybatı kıyısındaki Kwakiutl potlacında armağan alışverişi. Bu yerli Amerikalılar için potlaç ziyafetinde değerli armağanlar verilerek kişi saygınlık kazanılır.

Abartılı zenginlik gösterilerinde şefler bazen değerli malvarlıklarına zarar da verebilirler. 19. yüzyılın ikinci yarısında sıklıkla gözlemlenmeye

potlaç: Bir köydeki şefin, birikmiş yiyecekleri ve diğer malları bir zenginlik gösterisi olsun diye başkalarına dağıttığı tören.

başlanan bu gelişmeye, Avrupalılarla kurulan ilişkilerin tetiklediği kültürel değişimler neden olmuştur. Dışarıdan gözlemciler bu abartılı gösterileri israf olarak görseler de bu abartılı törenler, kıyı bölgelerinde ekolojik açıdan uyarlayıcı bir işlev görmüştür. Bu bölgelerde köyler sık sık kıtlıkla ve yoksullukla karşılaştığı için uzun vadede hayatta kalmaları, komşularıyla kuracakları işbirliklerine ve ticari ilişkilere bağlıdır. Potlaçlar; mal ve ürün fazlasının komşu köylere dağıtılması için bir olanak yaratarak köylülerin kıtlıkla savaşımına yardımcı olur.

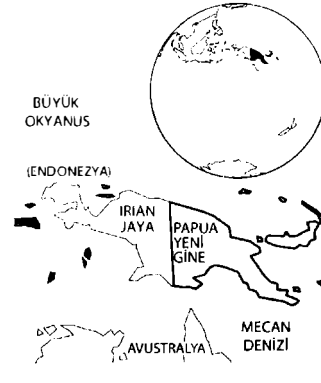
Artı değerin, kişilerin zenginliğini göstermek amacıyla biriktirilmesi ve kişinin toplumdaki konumunu yükseltmek için çevreye dağıtılmasına **prestij ekonomisi** adı verilir. Sanayileşmiş toplumlardaki abartılı tüketimden farklı olarak, bu ekonomide amaç başkaları elde edemesin diye mal biriktirmek değildir. Tam tersine, burada amaç, başkalarına vererek saygınlık kazanmak için servet biriktirmektir.

prestij ekonomisi: Artı değerin, kişilerin zenginliğini göstermek amacıyla biriktirilmesi ve kişinin toplumdaki konumunu yükseltmek için çevreye dağıtılması.

Özgün Çalışma

Papua Yeni Gine'de Prestij Ekonomisi

Ortalama bir babasoylu Enga grubunun nüfusu 33'tür ve yakın ilişkiye sahip geniş aile görüntüsü verirler. Bir sonraki düzey olan Enga alt-klanında, yaklaşık 90 üye vardır; bu üyelerin kutsal bir dans alanı bulunur, burada kutsal bir koru yer alır. Alt-klanın üyeleri, üyelerden birinin evlenmesi durumunda başlık parası için ya da damadın Büyük Adam olmak istediğinde hazır bulunması için para toplarlar. Bir alt-klan, diğer alt-klanlarla prestij kazanmak için rekabet içindedir, bu rekabet, üyelerin eş bulma ve bölgesel ortaklıklar kurma becerilerini de yakından ilgilendirir. Bir ev halkı üyesi, alt-klanın

politik ve ekonomik etkinliklerine katkıda bulunmaya çalışır; çünkü kendi ailesinin çıkarları, alt-klanın çıkarlarıyla yakından ilintilidir.

Enga alt-klanı, Yeni Gine'de yaşayan daha düşük nüfuslu toplumlardaki en büyük akraba grupları büyüklüğündedir. Ancak Engalar, babasoyluluk ilkesine göre daha küçük gruplara ayrılırlar; yaklaşık 350 üyesi olan bir klan, toprağın sahibi ve koruyucusudur. Klanın bütün üyelerinin geçimi bu toprağa bağlıdır. Klanların sahip oldukları toprağın sınırları kesin çizgilerle çizilmiştir, savaşlarda ve törensel etkinliklerde topraklarını savunurlar. Klanlar Büyük Adamlar tarafından yönetilirler ve klanlar arası ilişkilerde Büyük Adamlar klanları adına konuşur. Ayrıca askerî, politik ya da törensel etkinliklerde ev halklarını harekete geçiren de Büyük Adam'dır.

Alt-klan gibi klan da halk etkinliklerinin yapıldığı bir alandır. Klanın ana dans sahası ve atalara ait kült evi vardır. Bu törensel merkezlerde halkın bir araya gelmesi, diğer klanlara karşı grubun birlikteliğini göstermesi açısından önemlidir. Sackschewsky, bu durumu herkesin kendi kişisel kararlarını aldığı Enga ev halklarının aşırı bağımsızlığını aşmak için önemli bir taktik olarak görür. Ailelerin bağımsızlığı Büyük Adam için bir sorundur çünkü Büyük Adamlar, aileler arası birlikteliği destekleyerek, klanlarının rekabetçi ve tehlikeli toplumsal ortamda başarılı olmasını sağlamaya çalışır.

Enga klanının üyelerinin karşılaştığı sorunları düşünelim. Engalılar küçük bir toprakta yapılan yoğun tarımsal etkinliklerden geçimlerini sağlamaya çalışırlar. Çevrelerinde, en ufak bir zayıflıklarında onları bu topraktan çıkarmaya çalışacak düşmanlar vardır. Dış tehditlerle başa çıkmanın bazı yolları vardır:

1. Büyük, bütünleşmiş bir grup oluşturmak; sayıyı arttırarak karşılarındakileri saldırmaktan caydırmak.

2. Törenlerde cömertçe dağıtılan yiyecek ve diğer zenginliklerin birikmesine katkıda bulunmak.

3. Güçlü ve zengin olarak, savunma amaçlı ortaklıklar kurmak; komşularıyla arkadaş olmak ya da en azından onları tehlikesiz hale getirmek.

Bu üç hedefi başarmanın yolu, klanın her üyesini diğer üyeler adına savaşmaya istekli hale getirmek, klan içinde çatışmaları engellemek (normalde birey, toprak için en yakın komşularıyla, yani diğer klan

üyeleriyle rekabet içindedir) ve Büyük Adam'ın sunduğu etkileyici ziyafette klan üyelerine yiyecek ve değerli eşyalar vermekten geçer.

Klanın ekonomik ve politik başarısının ev halklarına bağımlı olması, aslında Büyük Adam'ın gücünün temelidir. Büyük Adam, kendisini izleyenleri, uyum içinde hareket etmeye güdüler. Resmî bir çalışma yeri ya da kurumsallaşmış bir gücü yoktur; bu nedenle ya ricayla ya da zorla, istediklerini yaptırmak durumundadır. Kişisel özellikleri sayesinde liderliğini sürdürür, genelde iyi bir konuşmacıdır, dinleyenleri ikna eder, akrabalık ilişkilerine ve yazılı belgelerin olmadığı döneme ait geçmiş olaylara ilişkin belleği çok iyidir; barışı korumaya uğraşır, zararda olduğunu düşünen grupların sert bir misilleme yapmasını engellemek için gerektiğinde onlara tazminat ödenmesini sağlar; başka çıkar yol kalmadığında da kendisini izleyenlerle birlikte savaşa gider.

Bu sistem için oldukça önem taşıyan uygulamalardan biri de, babasoylu gruplar arasında gelin alışverişidir. Bu alışverişte yiyecek, özellikle domuz ve değerli eşyaların alınıp verilmesi gereklidir. Kişinin toprak, domuz ve diğer zenginliklerden oluşan mal varlığını da etkileyen politik konumu, kendisinin ya da yakın akrabalarının evlilikleriyle oluşan ortaklıklara bağlıdır. Büyük Adam iyi bir pazarlıkçıdır ve nesillerdir yapılagelen evlilikler sayesinde oluşmuş hassas ortaklık bağları konusunda çok bilgilidir. Bu sayede gruptaki kişilerin iyi evlilikler yapıp rekabet gücünü korumasını sağlayabilir. Bu evlilikleri ayarlayarak hem kurulan ortaklıkların sayısını arttırır, hem de klana daha fazla kadının katılmasını sağlamış olur. Daha fazla kadın, daha fazla tatlı patates ve domuz demektir. Böylece grup güçlendikçe, kendi denetimi altındaki kadın, domuz ve değerli eşyalar da artmış olur. Gösterdiği çabalar, hem topluluk hem de kişisel çıkarları için verdiği ziyafette iyice belirginleşmiş olur.

Yeryüzündeki en çarpıcı ekonomik kurumlardan biri olan Malinezya ziyafetleri, ekonomi antropologlarını her zaman etkilemiştir. Büyük Adam aylarca uğraşarak, bu konuda çok da istekli olmayan klan üyelerinden yiyecek ve değerli eşyalar toplar ve bunları müttefiklerine armağan olarak sunar. Ancak bu cömertlik de bir rekabete dönüşebilir, Kawelka Büyük Adamı Ongka'nın dediği gibi: "Ben kazandım, bu kadar çok vererek seni alt ettim." Büyük Adam, müttefiklerinin kendisini ağırlayacağı günü beklemeye başlar, o gün onlar da kendisine eşdeğer ya da daha de-

ğerli şeyler sunacaklardır. Aşırı tüketim ve cömertlik gösterilerinin altında yatan rekabet, bugünkü ekonomiye o kadar benzemektedir ki neredeyse "ilkel" ve "çağdaş" ekonomiler arasındaki farkı kapatmaktadır.

Ancak Büyük Adamın ziyafetinin bağlamı iyi anlaşılmalıdır. Kuzey Amerika'nın kuzeybatı yakasındaki ünlü potlaçlara benzer biçimde, bu ziyafetler de yalnızca büyük ve görkemli adamların kendilerini tatmin ettiği yerler değildir. Kuzeybatı yakasında da çözümlendiği gibi, bu rekabetçi ziyafet, Newman'ın deyimiyle, "gruplararası ortak mülkiyet"in korunmasını sağlayan karmaşık etkileşimler içinde en çarpıcısıdır. Günümüz devletlerinde olduğu gibi, Enga klanının dışında bireyin haklarını koruyacak kimse yoktur. Klanın ötesinde yalnızca müttefikler, yabancılar ve düşmanlar vardır. Bunların çoğu başka klanların topraklarına göz dikmiştir ve bir zayıflık anında saldırıya geçeceklerdir. Küçük gruplar, yani sayıca küçük olanlar, sayılarını arttırmak ve başka klanlarla ittifak kurmaya çalışır. Böylelikle bir bireyin ailesinin geçim gücü, üyesi olduğu klanın politik arenada başarılı olmasına, yani klanın ve müttefiklerinin toplayabileceği asker gücüne bağlıdır.

Gruplarası ilişkileri düzenleyen mahkemelerin ve anayasaların yokluğunda Büyük Adamlar önemli bir rol üstlenmiştir. Grubu müttefiklere daha çekici hale getirmek, bunun için ziyafetlerde bir tür şovmenlik yapmak, tehlikeli düşmanlıkları önlemek için çatışmalarda arabulucuk yapmak, eski ittifakları sürdürmek ve yenilerini kurmak, hep Büyük Adamın görevlerindendir. Büyük Adamlar arasındaki rekabete karşın, zaman içinde ilişkiler gelişir, daha güvenilir ve kestirilir hale gelir, gruplar arası ilişkiler de daha düzenli olur.

Bu düzenliliğin etkisi, çoğu merkezî Enga klanını birbirine bağlayan *Te* döngüsünde kendini belli eder. Zincirin bir ucundan başlayan domuz, tuz ve diğer değerli nesneleri birbirine armağan etme olgusu, diğer klanlarla devam eder. Büyük Adamlar doğrudan bu sürece dahil olmak zorunda değildir, çünkü bu bireysel armağan alışverişler, kişisel ittifakların kurulmasını sağlar. Armağanlar klanlar zincirinde tek yönlü gerçekleştiği için bir süre sonra armağan veren klanlar karşılık beklemeye başlar. Zincirin diğer ucundaki bireyler, daha büyük bir ziyafet için domuz biriktirmeye başlarlar. Bu klanlar arası törenler, klanların büyüklüğünü ve zenginliğini belli etmeye yarayan gösterilere dönüşür.

Birkaç ay sonra armağan alışveriş törenleri, tam tersi doğrultuda hareket etmeye başlar. Bu törenlerdeki prestij gösterisi, katılımcılara maddi yarar sağlasa da gerçek amaç; savaş yerine barışı sağlamak, yeni ittifaklar kurmak ve varolanları güçlendirmek, klanın çekiciliğini arttırarak yeni müttefikler çekmek ve düşmanları korkutmaktır.

Bu örnekten çıkarılacak noktalar şunlardır:

Enga'nın yüksek yoğunluklu nüfusu iki gelişmeye neden olur: Öncelikle, artık orman sayısı azaldığı için beslenme için gereken orman meyvelerinin de sayısı azalmıştır. İkinci olarak, tarım için en uygun topraklar, başka amaçlar için kullanılmaktadır. Nüfus artışının bu iki önemli sonucunun şöyle etkileri vardır:

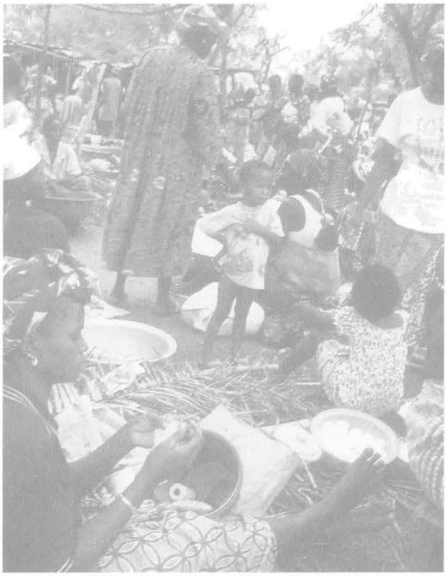
Toprağın nadasa bırakılarak verimliliğini yeniden kazanmasına izin verilmediği, yoğun ölçekli bir yiyecek üretimi yapılır. Enga'ların domuzlara olan bağımlılığı nedeniyle, tarım yapılan topraklar hem insan nüfusunu hem de oldukça çok yemek yiyen domuzları beslemelidir. Domuzların bakım maliyeti, hem yedikleri yiyecekleri hem de klan üyelerinin bahçelerinin korunması için gerekli çitlerin yapımını kapsayacak şekilde hesaplanır. Enga toplulukları kendi geçimlerini sağlayacak kadar yiyecek üretebilse de benzer ekonomiye sahip ve dağda yaşayan gruplarda kötü beslenme sorunu görülebilir. Bunun nedeni de üretimlerinin yeterli olmamasıdır.

Bunun dışında toprak yetersiz kaldığı için, savaşların çıkış nedeni genelde bir klanın topraklarını genişletme istediğidir. Geçim kaynaklarının ellerinden gitmesini istemeyen aileler, çok gönüllü olmadan klanın ve sülalenin politik etkinliklerine katılırlar. Bu etkinlikler genelde savaşçı nitelikte olsa ve düşmanlıkları çatışmalara dönüştürse de klanlar arasındaki toprak dengesini koruma işlevini görmüş olurlar.

İttifaklar yaratmanın üç ana yolu; evlilik yapmak, ziyafetlerde yiyecek paylaşmak (ortak yaşam) ve yiyecek ile değerli eşyaların alışverişiyle bir kredi ve borç ilişkisi kurmaktır. Bütün bu yöntemler, bu gruplar arasında yaygın olan prestij ekonomilerini oluşturur. Prestij ekonomisindeki önemli dönüm noktaları Büyük Adamlar tarafından denetlenir. Bu kişiler, konumlarını, yakın akraba gruplarına güvence sağlayan karmaşık ittifakları yöneterek korurlar. (A. Johnson (1989), Bahçıvanlar, Economic behaviour in tribes. S. Plattner (Ed.), Economic anthropology (s. 63-67). Stanford, CA: Stanford University Press.)

Pazar Ekonomisi

Bir ekonomist için **pazar ekonomisi**, mal ve hizmetlerin alınıp satılmasında fiyatların arz ve talebe göre belirlenmesi demektir. Kişisel bağlılıkların ve ahlakî değerlerin bu süreçte etkili olmaması gerekse de çoğu zaman etkilidir. Günümüzde artık alım satımın nerede gerçekleştiği önemli olmadığı için "pazar yeri" ve "pazar ekonomisi" kavramlarını birbirinden ayırt etmek gerekir.

Çoğu toplumda özellikle gelişen ülkelerde pazar, ekonomik olduğu kadar önemli bir toplumsal etkinliktir. Örneğin Fildişi Sahilleri'ndeki Toubokru'daki bu pazar gibi.

20. yüzyıla doğru, pazar ekonomisi belirli yerlerde ya da pazarlarda gerçekleşiyordu. Sanayileşmemiş toplumların çoğunda, hatta pek çok eski Avrupa ve Asya kentlerinde de durum hâlâ böyledir. Yiyecek üreten topluluklarda, merkezî siyasal yetkililer tarafından denetlenen pazar yerleri, kırsal bölgelerde yaşayan köylü ve çiftçilerin ürettikleri ürünleri, fabrikalarda ya da kent ve kasabalarda yaşayan zanaatkarın atölyelerinde üretilen mallarla değiştirmeleri için bir olanak sağlıyordu. Bundan ötürü, pazarların ortaya çıkması için hem merkezileşmiş bir siyasal örgütlenme hem de karmaşık bir iş bölümü gereklidir.

Geleneksel pazar; yerel, özel ve dışa kapalıdır. Fiyatlar, alışveriş işleminden tamamen bağımsız, görülmez pazar güçleri tarafından değil, yüz yüze pazarlıkla belirlenir. Ayrıca, alışverişlerde ille de para bulunması gerekmez; mallar, bu süreçte yer alan taraflar arasındaki bir takas işlemiyle de el değiştirebilir.

Sanayisi gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde pazar işlemlerinin çoğu, uluslararası ticaret fuarları gibi belirli mekânlarda yapılır; örneğin Çin'in Guangzhou'daki Kanton Ticaret Fuarı'na, 2005 baharında 10.000 Çinli gi-

pazar ekonomisi: Mal ve hizmetlerin alınıp satılmasında fiyatların arz ve talebe göre belirlenmesi.

rişimci ve 200 ülkeden müşteri katılmıştır. Ancak günümüzde dünyanın en uzak yerleri bile kablolarla birbirine bağlanmış olduğu için, her türlü eşyayı ve malı aynı kentte bulunmadan satın almak gittikçe kolaylaşıyor. EBay gibi internet şirketleri, coğrafi uzaklık ne olursa olsun bütün alış ve satış işlemlerini elektronik ortamda gerçekleştirmekteler. Bu nedenle insanlar sanayileşmiş ve sanayileşme sonrası ülkelerdeki pazarlardan söz ettiğinde çoğu zaman artık coğrafi konum önemli değildir.

Nevada, Fernley'de Amazon.com'un dağıtım merkezinde çalışan bir görevli. Online alışverişin ortaya çıkmasıyla insanlar fiziksel olarak görmedikleri malları alıp satmaya başlamıştırlar.

Sanayileşmiş ülkelerde yüz yüze gerçekleşmesine gerek kalmayan pazar ekonomisi, sanayileşmemiş ülkelerdeki pazarlardan çok daha farklıdır. Sanayileşmemiş ülkelerin fuar havasındaki bu pazar yerleri; duyu organlarımızı uyaran çeşitli görüntüler, kokular ve seslerin bulunduğu, renkli yerlerdir. Genelde satıcılar ya da onların aile üyeleri, kendi ürettikleri malları satar, böylece işlemleri kişiselleştirmiş olurlar. Dansçılar ve müzisyenler gösteriler yapar, bazen kavgaların çıktığı bile olur. Bu pazarlarda toplumsal ilişkiler ve kişiler arası etkileşimler ön plandadır ve ekonomik olmayan etkinlikler, bazen ekonomik etkinlikleri gölgede bırakabilir. Kısacası böylesi pazarlar, insanların arkadaşlıklar kurduğu, akrabalarını gördüğü, dedikodu yaptığı, çevrelerinde olup bitenlerden haberdar olduğu, bir yandan da kendi üretemedikleri malları elde etmeye çalıştıkları yerlerdir.

Para: Demir Paraların İcadı ve Değiş Tokuş Aracı Olarak Yayılması

Herhangi bir paranın kullanılmadığı pazar yerleri bulunsa da para, ticareti kolaylaştırır. Para diğer mal ve hizmetler için ödeme yapmakta ve

para: Diğer mal ve hizmetler için ödeme yapmakta ve onların değerlerini belirlemekte kullanılan bir şeydir; özel amaçlı ya da çok amaçlı bir kullanımı olabilir.

onların değerlerini belirlemekte kullanılan bir şeydir. Dayanıklılığı, taşınabilirliği, bölünebilirliği, tanınırlığı ve karşılıklı değiştirilebilir olması, paranın başlıca özelliklerindendir. Çeşitli toplumlarda para yerine kullanılmış nesneler arasında tuz, deniz kabuğu, değerli taşlar, kakao tohumları, özel boncuklar, hayvanlar ve demir, bakır, gümüş ve altın gibi değerli metaller vardır. Yakın zamana kadar Hint Okyanusu'ndan çıkarılmış deniz kabukları Asya, Afrika ve Büyük Okyanus bölgelerinde değiş tokuş aracı olarak kullanılmaktaydı. Bunun göstergesi, Çin yazı sisteminde "para" karşılığında kullanılan karakterin bir deniz kabuğu olmasıdır.

Yaklaşık 5000 yıl önce Mezopotamya'daki (günümüzün Irak'ı) tüccarlar ve sıradan halk, ticari etkinliklerinde takas yöntemini geride bırakmış ve alışverişlerinde gümüş parçalarını kullanmaya başlamıştır. Bu gümüş parçalarının değeri üzerinde bir anlaşmaya vardıklarında, en azından o siyasi yönetim bölgesi sınırları içinde daha karmaşık ticari gelişmeler yaşanmıştır. Değiş tokuş aracı, değeri bakımından standartlaştırıldıktan sonra, belirli bir miktarda ve belirli bir süre için para biriktirmek, borç almak ve vermek daha kolaylaşmıştır. Bu sürede bazı tüccarlar para ile ilgili iş yapmaya başlamış ve böylece bankacılık doğmuştur.

Eski Lidya parası, dünyanın ilk demir parasıdır. Lidya şu anda Türkiye topraklarında olan Anadolu'da kurulmuştu.

Para kullanımı komşu ülkelere ve daha ötelere de yayıldığında, metal birimler uzun dönem kullanılacak, kolayca saklanacak ve taşınacak biçimde değişime uğramıştır. Çoğu kültürde demir, bakır ya da gümüş parçaları; kılıç, balta ya da mızrak gibi kullanım değeri olan aletlerin küçük modelleri şeklinde üretilmeye başlanmıştır. Eski Akdeniz krallığı Lidya'da (Türkiye'nin güney batısı) bu metal birimler 2600 yıl önce, çeşitli boyutta ve ağırlıkta küçük metal yuvarlaklar biçimini almıştır.[20] Bunu izleyen yüzyıllarda demir paralar da kullanılan metalin saflığı ve değerine

[20] Davies, G. (2005), *A History of Money From the Earliest Times to Present Day* (3rd ed), Cardiff University of Wales Press.

göre bir standarta oturtulmuştur; örneğin 100 birim bakır, 10 birim gümüşe, o da 1 birim altına eşittir.

2000 yıl önce, bu paraların ticari amaçla kullanımı Avrupa'nın büyük bir kısmına yayılmış; para, Asya ve Afrika'da, özellikle ticaret yollarında ve kent merkezlerinde sıklıkla kullanılmaya başlamıştır. Bu dönemde daha fazla para üretmek için değerli metal gereksinimini karşılamak amacıyla yeni madenler açıldı. Yeni açılan madenlerde çalışacak ucuz insan gücü gereksinimini karşılamak amacıyla da savaşta esir alınmış insanlar madenlerde köle olarak çalıştırıldı.

Kenya dağlarında çay toplayan Kikuyu kadınları, Afrika'da tarımın büyük oranda kadın işi olduğunu gösteriyor. Bunun göz ardı edilmesi, dışardan tasarlanan ve toprakla erkeklerin uğraştığı varsayımından hareket eden kalkınma planlarının başarısız olmasına neden olur.

500 yıl zenginlik ve zafer arayan İspanyol kâşifler; büyük kentleri, tapınakları ve saraylarıyla ünlü Maya, Aztek ve İnka uygarlıklarını keşfetti. Gümüş ve altın nesnelerin güzelliği ve bolluğundan etkilenerek tapınakları yağmaladılar, altın ve gümüş madenlerini ele geçirdiler. Amerika'da İspanyol sömürge yönetiminin ilk 150 yılında tonlarca saf gümüş, gemilerle İspanyol sahil kenti Sevil'e taşındı ve İspanyol parası olarak basıldı. Elden ele, cepten cebe, nesilden nesle geçerek tüm dünyayı dolaşan bu paralar sayesinde tüccarlar ve bankerler de geleneksel toplumlarda köklü ekonomik değişimlerin yaşanmasına neden oldu, böylece dünyanın büyük bir kısmında tüccar kapitalizmi (merkantilizm) kavramı doğdu.[21]

Bu bölümün **Biyokültürel Bağlantı** parçasında anlatıldığı gibi, geleneksel batılı olmayan para türlerinin ekonomik değiş tokuş değerinin çok ötesinde anlamları vardır.

21 Wolf, E.R. (1982), *Europe and the People without History* (s.135-141), Berkeley: University of California Press.

Uygulamalı Antropoloji

Şirketlerin Dünyasında Antropoloji

Bir antropolog olarak kariyerimin ilk on beş yılında, bu bilim dalındaki çoğu insanın bir yüzyıldan fazladır yaptığı şeyi yaptım: Araştırmalarımı, uzak ve sanayileşmemiş egzotik halklarının kültürleri üzerine odakladım. Orta Amerika'daki yağmur ormanlarına ve çöllere gittim. Daha sonra kendi kültürüme bakıp antropolojinin yöntemlerini iş dünyasını, sivil toplum örgütlerini, siyaset ve eğitim kuruluşlarını incelemek için kullanmaya karar verdim. Sayıları gittikçe artan şirket antropologlarından biri oldum. Bize bu adın verilmesinin nedeni şirketleri inceliyor olmamızdır.

Şirket antropolojisinin bilim dalımıza yaptığı ilginç bir katkı, alan çalışmasına Guatemala, Yeni Gine ya da Samoa ormanlarının yanı sıra günümüz örgütlerini de eklemiş olmasıdır. Aslında gerçekten de egzotik bir şeyler bulmak için çok uzaklara gitmeye gerek yoktur. Çoğumuz yeşil yapraklı olmasa da betondan ormanlarda yaşıyoruz. Hepimizin karşılaştığı zorluk, bize en tanıdık gelen, gayet dünyevi kültürel alışkanlıkları bile eleştirel bir gözle, uzaktan incelemek ve bu süreçte nasıl yaşadığımıza dönük yeni anlayışlar geliştirmektir. Bir antropoloğun gözüyle baktığınızda bu alışkanlıkların bir kısmı oldukça tuhaf görünmektedir.

Örneğin antropolojik bakış açısıyla bir işyeri toplantısını gözlemlediğinizi düşünün. Kabilenin yaşlıları; büyük, parlak ve tahtadan bir masanın etrafına dizilmiş; el sıkışıyor ve birbirlerine ciddi bakışlar fırlatıyorlar. Erkekler aşağı yukarı benzer giysiler giymişler; pantolonları kemerle ya da askıyla tutturulmuş, ayaklarında siyah, parlak ayakkabılar var. Arada bir kadın sesi de duyuluyor ancak sonra erkeklerin konuşmaları içinde kadın sesi boğuluyor. Acaba bir antropologsanız ve denekleriniz sizinle konuşamayacak kadar yoğunsa ne yapabilirsiniz? Ben de çalışma odamı dünyanın değişik yerlerinden getirdiğim egzotik çikolatalarla doldurdum, ekmek kırıntısı gibi koridorlara da biraz bunlardan serpiştirdim ki benim odamı kolaylıkla bulabilsinler. O günden sonra odamda asla yalnız kalmadım.

Bu işin eğlendirici olduğu zamanlar da var. Aslında işim gayet ciddi bir iştir, belli bir amacım vardır. Şirketlere çalışmalarıyla ilgili bilgiler sunuyorum, böylece birlikte, verimliliği ve kârlılığı arttırıcı sorun çözme yöntemleri geliştiriyoruz. Size somut bir örnek vereyim.

1990-2000 yılları arasında IBM şirketinde konuk antropolog olarak çalıştım. 1980'lerin sonlarında çıkan kişisel bilgisayarlar, bilgisayar sektörünü oldukça değiştirdiği için bu dönemde IBM de yeni pazar taleplerine karşılık vermeye uğraşıyordu. Ancak değişime tepki vermekte geciktikleri için, IBM yöneticileri beni çağırmıştı. Şirket kültürünü değiştirmek için bir yöntem geliştirmekle görevlendirilmiştim. Eğer başarılı olursam IBM bu yöntemi dünyadaki pek çok müşterisine ve satıcısına da uygulayacaktı. Şirketin kültürünün röntgenini çekebilen bir çözümleme yazılımı geliştirdim. Bunu dünya üzerindeki 200'den fazla şirketten örnek alarak oluşturduğum bir veritabanı sayesinde gerçekleştirdim. Bu veritabanını kullanarak IBM'in kültürünü teşhis edip diğer kültürlerle karşılaştırdım ve sorunların nereden kaynaklandığını inceledim. Bunu izleyen yedi yıl boyunca, çeşitli bölümler ve bunların liderlik biçimleri çözümlendi. İstatistiksel işlemlerden sonra kültürel atıllık (değişime direnç) sorununun ölçümünü yaptım ve işletmedeki verimsizliklerin maliyetini belirledim. Çözüm süreci iki basamaklıydı:

1. Şirketi yeniden yapılandırarak bazı bölümleri IBM'le ortak ama bağımsız şirketler haline getirmek; böylece toplam işgücünü 400.000'den 250.000'e düşürmek.

2. Üst yöneticiler için ücret ve performans sistemlerini yeniden yapılandırarak onları birbirleriyle rekabet eden bölümler değil, işbirliği yapan takımlar haline getirmek;

Bu çözümler kültürel nitelikteydi ama o kültürün içinde bulunanların görmekte zorlanacağı sorunlardı. Benim teşhisim sayesinde IBM'ciler bazen en iyi çabaların bile insanları yanlış yönlendirebileceğini, yardımcı olmaktan çok engelleyici olacağını gördüler. Bulguları ve önerileri nesnel ve güvenilir bulduklarından, için verimliliği arttırmak için davranışlarını değiştirme konusunda istekliydiler.

IBM'de bir değişikliği daha gerçekleştirdim. Pantolon giyen ilk kadın yönetici oldum. Giysi kurallarını çiğnediğim söylendiğinde; pantolon giyen kadınların daha alçak gönüllü ve muhafazakar bir yaklaşıma sahip, kültürel değerlerine bağlı insanlar olduklarını söyledim. Başkan

yardımcılarından biri bunu duyunca başını geriye attı ve kahkahalarla güldü: "Hiç böyle düşünmemiştim!" (Bu kitap için Karen Stephenson tarafından yazılmıştır. Stephenson ve çalışmaları hakkında daha fazla bilgi öğrenmek istiyorsanız www.netform.com adresinden şirketini ziyaret edebilirsiniz.)

Yerel Kültürel ve Ekonomik Küreselleşme

Kültürel ön yargıların üstesinden gelememek, özellikle içinde bulunduğumuz küreselleşme çağında ciddi ekonomik yaptırımlara yol açabilir. Örneğin zengin ülkeler, ekonomik açıdan gelişmemiş olarak gördükleri ülkeler üzerinde uygun olmayan kalkındırma planları uygulamaya girişebilirler. Bu planlar, genellikle geniş ölçekli üretimlerle, o ülkenin kişi başına düşen üretimini arttırmayı hedefler; ancak bu da çoğu zaman, az sayıda kişinin zenginleşmesini, geri kalanların ise yoksulluk ve sefalet içinde yaşamasına yol açar.

Antropoloji doktorasını University of Chicago'dan alan Steve Barnett, uzun yıllar büyük şirketlerle çalışan bir danışmanlık firmasının başkanıydı. Şu anda New York Long Island'daki Citibank'ta başkan yardımcısı olarak çalışan Barnett, dünya üzerindeki tüketim kalıplarındaki uzun dönemli kültürel eğilimleri inceliyor.

ABD'ye ihraç etmek amacıyla sisal keneviri yetiştirmek için devlet, Brezilya'da küçük toprak sahiplerinin kendi yiyeceklerini yetiştirdikleri toprakları satın almış ve geniş üretim alanlarına dönüştürmüştür. Bu değişimle, köylüler işsizliğe itilmiş ya da düşük ücretle çalışan işçi haline gelmiştir. Kendi yiyeceklerini yetiştiremedikleri ve iyi beslenecek yiyecekleri alacak kadar da para kazanamadıkları için, bu insanların çoğu kötü beslenme kaynaklı hastalıklara yakalanmıştır. Benzer şekilde, yerel su kaynakları, bitki örtüsü ve yerleşim kalıplarını değiştirmek üzere tasarlanmış, hatta bazı hastalıkları yok etmeyi hedefleyen Afrika'daki kalkındırma projeleri de çoğu zaman hastalık oranlarının artmasına neden olmuştur.[22]

[22] Bodley, J.H. (1990), *Victims of Progress* (3rd ed., s.141), Mountain View, CA: Mayfield.

Bu gibi başarısızlıklar bütün kültürlerin tümleşik bir sistem olmasından kaynaklanır. Altyapıdaki ya da ekonomik tabandaki bir değişiklik, toplumun sosyal yapısı ve üstyapısındaki iç içe geçmiş öğeleri de etkiler. Potlaç ve Kula halkası örneklerinin gösterdiği gibi, geleneksel kültürlerdeki ekonomik etkinlikler; sosyal, siyasal hatta ruhani öğelerle çok karmaşık bir şekilde birbiriyle bağlantılıdır. Bu karmaşık ilişkileri dikkate almayan kalkınma programları, toplumda beklenmedik olumsuz sonuçlar doğurabilir. Neyse ki kalkınma projelerinin sorumluları artık bu konunun bilincine varmıştır ve antropoloji eğitimi almış kişilerin uzmanlığından yararlanma eğilimi artmıştır.

Diğer insan topluluklarının ekonomik örgütlenme biçimlerini, kendi toplumunun mantığı ve beklentileri tarafından etkilenmeden anlayabilme başarısı, günümüzde iş dünyasının yöneticileri için de önemli olmuştur.

Ekonomik yapıların kültürün diğer boyutlarıyla ne kadar iç içe olduğunu anlamak, şirketlerin karşı karşıya kalabileceği sorunları çözmesini sağlayabilir. Örneğin Gerber şirketi Afrika'da bebek maması satmaya başladığında, ABD'de olduğu gibi ürünün üstüne gülen bebek resmini koymuştu. Ancak daha sonra şirket yetkilileri, Afrika'da insanların çoğunun okuma yazma bilmediği için, ürün etiketlerine, ürünün kendi resmini koyduklarını anladılar. Benzer şekilde Frank Perdue marka tavuk reklamlarında kullanılan "yumuşak bir tavuk pişirmek için sert erkek gerekir" sloganı, İspanyolca'ya yanlış bir biçimde "şefkatli bir tavuk pişirmek için sertleşmiş erkek gerekir" olarak çevrilmiştir.[23]

Küreselleşme arttıkça bu gibi kültürler arası dil yanlışlarına dönük şirket bilinci de artmıştır. Bu yüzden üniversite öğrencileri arasından eleman seçmek için çalışan işe alma uzmanları, kültürler arası bir anlayışa sahip olan kişileri aramaya başlamıştır. İş dünyası, bir şirkette işe yarayan ve yaramayan stratejileri belirleyip çözümlemede antropolojik araştırma yöntemlerini kullanmanın gayet etkili olduğunu keşfetmiştir. Bu durum iş ya da şirket antropolojisi olarak bilinen ve **Uygulamalı Antropoloji** bölümünde de söz ettiğimiz bir uzmanlaşmayı beraberinde getirmiştir.

Göz ardı edemeyeceğimiz bir nokta da büyük şirketlerin, merkezlerini, sözüm ona gelişmiş ülkelerde kurmuş olmaları; dolayısıyla zayıfları korumak, yoksullara yardım etmek, küçük üreticileri desteklemek ya da çevre-

[23] Madison Avenue relevance. (1999). Anthropology Newsletter 40 (4), 32.

yi korumak için değil, kar etmek için çalışıyor olmalarıdır. Gündemlerinde her zaman "serbest ticaret", "serbest pazar" ve "serbest girişim" kavramları vardır. Çok uluslu şirketlerin ticari başarısının bedelini genelde avcı toplayıcı topluluklar, küçük çiftçiler, çobanlar, balıkçılar ve dokumacı ya da marangoz gibi yerel zanaatçılar öder. Bu mağdur insan gruplarının bakış açısına göre, serbestlik sloganları "vahşi kapitalizm" çağrısıdır. Bu kavram, güçsüzlerin bağımlılığa ve yoksulluğa mahkûm edildikleri yeni dünya düzeni için, özellikle Latin Amerika ülkelerinde sıkça kullanılmaktadır.

Devlet yapısıyla yönetilen toplumlarda siyasi yetkililer, düzenleme ve verilendirme amacıyla ekonomik etkinlikleri yönetme ve denetleme yoluna başvursalar da her zaman başarılı olamazlar. Hükümet kaynaklarının yetersizliği, bürokratik yönetimlerin hataları, devlet içindeki yozlaşmalar, insanların yasalardan ve vergi memurlarından kaçmaları gibi nedenlerden dolayı pek çok toplumda **kayıt dışı ekonomi** çok yaygındır. Bu gibi girişimler arasında ev temizliği, çocuk bakıcılığı, bahçe bakımı, inşaat ve tamir işleri, alkollü içki satışı, seyyar satıcılık, dilenme, fahişelik, kumar oynama, uyuşturucu satıcılığı, yankesicilik ve kaçak yabancı işçi çalıştırmak gibi etkinlikleri sayabiliriz.

Bu muhasebe defterlerine girmeyen kara borsa etkinlikler, uzun zamandır bilinmekle birlikte ekonomistler tarafından çok önemli görülmez. Ancak dünyanın çoğu ülkesinde kayıt dışı ekonomi, kayıt altındaki ekonomiden bile daha büyüktür. Çoğu yerde kayıtlı ekonomiye erişimi sınırlı olan işsizler ya da niteliklerine uygun bir işte çalışamayanlar, kıt kanaat geçinmeye gayret ederler. Bu sırada toplumun zengin bireyleri de kârlarını arttırmak için hükümetin getirdiği yasalardan kaçmanın bir yolunu bulmaktadır.

Artık küreselleşme; doğal kaynakların, malların ve insan gücünün alınıp satıldığı ulusal, bölgesel ve yerel pazarlarda da etkilidir. Dünyanın her yerinde insanlar, yeni ekonomik fırsatlar yakalıyor ve zorluklarla karşılaşıyorlar. Yeni güçlü teknolojiler aracılığıyla hızla ve kökten değişen şey yalnızca doğal çevremiz değildir; uzun süredir uygulanmakta olan geçim yöntemleri, ekonomik düzenlemeler, toplumsal örgütler, görüşler, inançlar ve değerler de büyük baskı altındadır.

Dünyada sayıları çok az kalan yiyecek toplayıcı toplulukların geleceği ne

kayıt dışı ekonomi: Satılabilir malların üretiminin türlü nedenlerden ötürü her türlü kamusal denetimden ve yasadan kaçması.

olacak? Ya da ataları gibi geçinmeye uğraşan milyonlarca çoban, çiftçi ve köylü ne yapacak? Sepetçilik, çanak çömlek yapımı, halı dokumacılığı, demircilik, eyer ve mobilyacılık gibi el yapımı üretimle hayatını kazanan topluluklar, makinelerde seri üretimle yapılmış benzer malların çok yakındaki dükkân ve mağazalarda daha ucuz fiyata satılmaya başlamasıyla nasıl geçinecek?

Biyo-kültürel Bağlantı

Kakao: Para Ağacındaki Aşk Tanesi

Birkaç bin yıl önce Güney Meksika'nın alçak bölgelerinde yaşayan yerliler, öğütülmüş ve kavrulmuş tanelerden sıcak bir içecek elde etme yolunu keşfettiler. Bu taneleri, günümüz bilim adamlarının *Theobroma cacao* adını verdiği ağaçlarda yetişen kavun şeklindeki meyve tohumlarından topladılar. Bal, vanilya ve tat katmak için başka çiçekler de ekleyerek çok hoşlarına giden bir içecek elde ettiler ve bu tanelerin, tanrılarının bir armağanı olduğuna inandılar.

Kakao taneleri kısa bir süre sonra uzun mesafeli ticaret ağlarının bir parçası oldu ve Meksika'nın yüksek yerlerinde de görülmeye başladı. Aztekli soylular de *cacahuatl*'den elde ettikleri bu içeceği kendi zevklerine göre değiştirdiler ve *chocolatl* adını verdiler. Bu taneler o kadar değerliydi ki Aztekler para yerine bunları kullanıyorlardı. İspanyol istilacılar 1520'lerde Guatemala ve Meksika'yı fethettiklerinde para yerine kakao tanelerinin kullanımı uygulamasını benimsediler ve yeni sömürgelerinde bu şekilde devam ettiler. Çikolata içme alışkanlığını da benimseyerek bunu bütün Avrupa'ya tanıttılar. Çikolata Avrupa'da hem lüks bir içecek hem de ilaç olarak kullanılmaya başlandı.[a]

Bunu izleyen 500 yılda çikolata sektörü, 14 milyar dolarlık küresel bir iş alanına dönüştü. ABD, kakao tanelerinin ya da kakao ürünlerinin baş ithalatçısıdır. Çikolata ürünlerinin %75'i kadınlar tarafından alınıyor ve yalnızca Sevgililer Günü'nde 1 milyar dolarlık çikolata satılıyor.

[a] Çikolatanın ayrıntılı tarihçesi için Coe, S.D., & Coe, M.D. (1996), The True History of Chocolate, New York: Thames and Hudson; Grivetti, L.E. (2005), *From Aphrodisiac to Health Food:A cultural History of Chocolate*, Karger Gazete (68)

Çikolatayı doğal bir aşk ilacı yapan şey nedir? Karbonhidrat, mineral ve vitaminlerin yanında çikolatada yaklaşık 300 kimyasal vardır ve bunların bir kısmı insanların ruh durumunu değiştirebilecek özelliktedir. Örneğin, kakao taneleri insan beynindeki zevk alma duygularını tetikleyen bazı kimyasal bileşimler içerir. Serotonin içeren *tryptophan*'a ek olarak, çikolatada bulunan *amfetamin* benzeri *phenylethylamine*, vücudun *dopamin* üretmesini sağlar ve sakinleştirici özelliğe sahiptir. Çikolatada ayrıca *anandamine* molekülü vardır, bu da beynin zevk merkezini harekete geçirir. Beyinde doğal olarak üretilen *anadamine*'nin ruhsal durum değiştirici özelliği, marihuana'dan elde edilenle aynı düzeydedir.[b] Yine içinde bulunan *theobromine* (tanrı yiyeceği), insan beyninin doğal afyon üretimini hızlandırır; ağrıyı azaltarak, tatmin ve hatta kendinden geçme duyguları uyandırır.

Bu kimyasallar Aztek kralı Montezuma'nın neden bu kadar çok çikolata içtiğini de açıklamaktadır. 1519'da sarayı ziyaret eden bir İspanyol, Montezuma'nın hizmetçilerinin, karılarının yanına gitmeden önce kralların "saf altından tasın içinde kakao bitkisinden yapılma bir içecek" götürdüklerini aktarmıştır. "İçi köpüklü çikolata içeceğiyle dolu, elli büyük sürahi taşıdıklarını gördüm. Kral bunlardan az bir miktarda içecekti. Hizmetçiler çikolata içeceğini her zaman büyük bir saygı içerisinde sunuyordu."[c]

[b] Kişisel iletişim, Lawrence C.Davis, Kansas State U.

[c] del Castillo, B.D. (1963), The Conquest of New Spain (s.226-227), New York: Penguin.

Bölüm Özeti

Ekonomik sistem; malların üretildiği, dağıtıldığı, ve tüketildiği bir düzenektir. Sanayileşmemiş ve okuma yazma bilmeyen toplumların ekonomi incelemeleri, her toplumun genel kültürü bağlamında ele alınır. Her toplum geçimini sağlama problemini; ham maddelerini, topraklarını, emeklerini ve teknolojilerini tahsis etmede ve mallarını dağıtmada kendine özgü önceliklerini dikkate alarak çözebilmektedir.

- İnsanın ortaya koyduğu iş, verim ve etkinlik sağlayan en önemli kaynaktır. İşin dağılımı cinsiyet ve yaşı temel hareket noktası olarak alan

kurallar tarafından belirlenir. Kadınların ve erkeklerin yapabildikleri iş türlerine baktığımızda az sayıda genelleme yapabiliriz. İş bölümünü birtakım biyolojik koşullara göre değerlendirmek yerine, başvurulması gereken en verimli yöntem; belirli bir toplum bağlamında kadının yaptığı işlerle diğer kültürel ve tarihsel faktörler arasındaki ilişkiye bakmaktır. Birlikte çalışan pek çok insanın işbirliği yapması, eğitimli ve eğitimsiz toplumların ortak özelliklerindendir. Ne var ki en basit teknolojiye sahip toplumlarda bile bir meslek ve iş alanı üzerinde uzmanlaşma, yaşamsal önem taşır.

- Tüm toplumların, toprağın değerli kaynaklarının üyelerine dağıtımını belirleyen kuralları vardır. Sanayileşmemiş toplumlarda bireyin toprak sahibi olması az rastlanan bir olaydır, çünkü genelde topraklar akrabalık gruplarınca denetim altında tutulur. Bu sistem, toprak ya da toprak sahiplerinin belirli bir alandaki kaynaklara göre ayarlanmasından dolayı, toprak kullanımında daha büyük bir esneklik sağlar. Kullandıkları araçların şekline göre insanların teknolojileri, geçim tarzlarıyla doğrudan ilişkilidir.
- Yiyecek toplayıcı toplumlarda, sırf kendi kullanımları için yapmış olsalar da insanlar kendi araçlarını başkalarına hiçbir ücret istemeksizin kullandırırlar. Tarımla uğraşan yerleşik topluluklarda maddi birikim sahibi olmak görece olarak daha kolaydır. Ancak bu durum servet ediniminde büyük ölçüde eşitsizliklerin doğmasına yol açar. Buna benzer pek çok toplumda, dengeleme mekanizmaları yoluyla görece olarak eşitlikçi bir toplumsal düzen sürdürülebilir.
- Sanayileşmemiş topluluklar, ürettiklerinin önemli bir kısmını kendileri tüketirler. Ancak onlar da diğer gereksinimlerini karşılama noktasında çözümü takasta bulmuşlardır. Dağıtım süreçleri karşılıklılık, yeniden dağıtım ve takas şeklinde ayrımlaşır. Bireyler ve gruplar arasında eşit mal ve hizmetlerin alışverişine dayanan işlem anlamına gelen karşılıklılık, dinî törenler eşliğinde gerçekleşir. Takas ve ticaret, gruplar arasında yapılır. Ticaretle mal değiş tokuşunda karşılıklılık özelliği vardır ve değişimi yapılan malların görece değerleri daha fazladır. Takas ise olumsuz karşılıklılığın bir şeklidir ve bir gruptaki az bulunan malın diğer gruptaki arzulanan malla değişimini ifade eder. Sessiz ticaret yüz-yüze teması gerektirmeyen ve içinde hiçbir sözlü iletişimin bu-

lunmadığı özel bir takas şeklidir. Bu takas biçimi olumsuz karşılıklılığın olası tehlikelerini denetim altına almaya çabalar. Hem karşılıklılık hem de katı bir ticaretin esas alındığı klasik bir örnek, Trobriand Adası sakinlerinin Kula halkasında görülür.

- Toplumsal saygınlığın dışa vurumu, üretilen malların artı değer oluşturduğu toplumlarda itici bir güç olarak yerini alır. ABD'de, saygınlık, biriktirilen malın gösterilmesi sonucu kazanılır ve gösterilen mal sahibinde kalır. Diğer toplumlarda ise kişiler servetlerini dağıtarak saygınlık kazanma peşindedir.

Güçlü bir biçimde merkezileşmiş bir siyasi örgütlenme, yeniden dağıtım için son derece gereklidir. Her hükümet, bir kısmıyla hükümet ve dinî seçkinleri desteklemek, geri kalanını ise kamu hizmeti olarak yeniden dağıtmak için vatandaşından vergi ve bağış talep eder. Vergilerin toplanması, hükümet hizmetlerinin sağlanması, kredi ve sübvansiyonlar ABD'de yeniden dağıtımın temel araçları olarak değerlendirilebilir.

Piyasada değişim olgusu, belirli bir bölgede bulunan malların çevreye dağıtımına imkân verir. Sanayileşmemiş toplumlarda pazar yerleri, insanlar tarafından üretilen malların takas edildiği belirli mekânlardır. Buralar aynı zamanda, toplanma ve haber edinme merkezi gibi de çalışırlar. Pazar ekonomisi para olmadan da takas ya da diğer karşılıklılık çeşitleriyle işlese de bazı özel işlemler için paranın kullanılması, işleri kolaylaştırır. Pazar ekonomilerinde kayıt dışı ekonomi, kayıtlı ekonomiden daha önemli olabilmektedir çünkü işsizlerin ve düşük gelirlilerin kayıtlı ekonomiye erişimi sınırlıdır. Kayıt dışı ekonomi, resmi denetim ve kurallardan kaçan ekonomik etkinliklerden oluşur.

- Ekonomiye antropolojinin bakış açısından yaklaşım günümüz uluslararası gelişim ve ticaret dünyasında büyük bir önem kazanmaya başlamıştır. Bu yaklaşım dikkate alınmazsa, gelişmemiş denen ülkelerdeki kalkınma programları başarısızlıkla sonuçlanacak ve uluslararası ticaret, karşılıklı kültürel yanlış anlamalar yüzünden sayısız engele takılıp kalacaktır.

Düşünme Soruları

1. Geçimini alışveriş yaparak değil de avlanarak, balık tutarak ve yiyecek toplayarak sürdürmeye çalışan bir grup göçebe toplulukla yaşa-

maya başladığınızı düşünün. Bu yaşam tarzı toplumsal ilişkilere, mal varlıklarına ve doğal hayata olan bakış açınızı nasıl etkilerdi?

2. Karşılıklılık ve pazar ekonomisi arasındaki farklılıkları düşünün. Sizin toplumunuzda her biri nasıl bir rol oynamaktadır?

3. Potlaç törenlerinin gösterdiği gibi saygınlık, kişinin servetini dağıtmasıyla kazanılabilir. Böylesi bir saygınlık kazanma mekanizması sizin toplumunuzda da var mı? Varsa nasıl işliyor?

4. Kula halkasında, etkili erkekler dengeli karşılıklılık ilkesi temelinde geniş bir toplumsal ağa katılıyorlar. Bu sistem, bireylerin olumsuz karşılıklılık ilkesine göre hareket etmeye başlaması durumunda neden çalışmaz?

5. Bu bölümde ele aldığımız gibi geleneksel kültürlerdeki ekonomik ilişkiler çoğunlukla toplumsal, siyasal, hatta ruhani konularla sarıp sarmalanmıştır. Kendi toplumunuzda ekonomik ilişkilerin kültürel sistemin diğer yapılarıyla ayrılamaz biçimde bağlı olduğu örnekler var mı? Ekonomik yapıyla oynamak, kültürünüzün diğer boyutlarını da etkiler mi?

Anahtar Kavramlar

Ekonomik sistem
Dengeleme mekanizmaları
Genelleştirilmiş karşılıklılık
Olumsuz karşılıklılık
Kula Halkası
Abartılı tüketim
Prestij ekonomisi
Para
Teknoloji
Karşılıklılık
Dengeli karşılıklılık
Sessiz ticaret
Yeniden dağıtım
Potlaç
Pazar ekonomisi
Kayıt dışı ekonomi

Önerilen Okumalar

Blumberg, R.L. (1991), *Gender, Family and the Economy: The triple overlap.* Newbury Park, CA: Sage.

Cinsiyet, ev yaşamı ve ekonominin karşılıklı ilişkisine bir bakış.

Dalton, G. (1971), *Traditional Tribal and Peasant Economies: An Introductory Survey of Economic Anthropology*, Reading, MA.: Addison-Wesley,

Ekonomik antropolojide bir uzman tarafından yazılmış ve adında belirtildiği gibi, "Geleneksel Kabile ve Köylü Ekonomisi: Ekonomik Antropoloji Araştırmalarına Giriş" kitabı.

Halperin, R.H. (1994), *Cultural Economies: Past and Present*, Austin: University of Texas Press.

Kültürel sistemlerdeki ekonomik süreçleri çözümlemeye kültürler arası bir yaklaşım.

Plattner, S. (Ed). (1989), *Economic Anthropology*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Alanda uzman on iki bilim adamı tarafından yazılmış, toplayıcı, bahçıvan, sanayi öncesi evrede, köylü ve sanayi toplumlarındaki ekonomik davranışlardan cinsiyet rolleri, ortak malvarlığı kaynakları, kayıt dışı ekonomi, kitle pazarlamacılığı gibi konulara değinen makalelerden oluşan bir derleme.

Wilk, R.R. (1996), Economics and Cultures: An Introduction to Economic Anthropology, Boulder, CO:Westview Press.

Bu canlı okuma kitabı antropoloji ve ekonomi arasındaki diyaloğun tarihçesinin izini sürüyor ve kesişimlerinin temel uygulama ve kuramsal sorunlarına değiniyor.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Grupların Oluşumu: İşbirliği Sorunu

Bölüm 8 Cinsellik ve Evlilik

Bölüm 9 Aile ve Ev Halkı

Bölüm 10: Akrabalık ve Soy

Bölüm 11: Cinsiyet, Yaş, Ortak Çıkarlar ve Sınıfa Göre Grup Oluşturmak

Giriş

Antropoloji biliminin insan düşüncesine yaptığı en büyük katkılardan biri, işbirliği yapmanın insanın hayatta kalması için ne kadar önemli olduğunu göstermesidir. İnsanlar, işbirliği yaparak, yiyecek ve yırtıcı hayvanların ve birbirlerinin saldırılarına karşı korunma gereksinimlerini karşılamış olurlar. Bu durum, bir dereceye kadar bütün primatlar için de söz konusudur. Ancak insanın işbirliğini diğer primatlardan ayıran özelliği, insanların geçimlerini sağlamak konusunda düzenli bir işbirliğine gitmeleridir.

İşbirliği için iyi bir toplumsal örgütlenme gerekir. İnsanlar değişik türde gruplar oluşturur ve bunların her biri, insanların günlük yaşamlarını sürdürürken yaşadıkları belirli zorlukların üstesinden gelmeye dönüktür. Toplumsal gruplar, insanlar için önemlidir çünkü üyelerine kimlik ve destek sağlarlar. Bir kültürün toplumsal yapısındaki temel yapıtaşı, ekonomik üretim, tüketim, miras, çocuk yetiştirme ve barınma gibi eylemlerin gerçekleştirildiği yer olan ev halkıdır. Ev halkının çekirdeği ailedir, yani anne baba ve çocuk bağından ve kadınla erkeğin birbirine karşılıklı bağımlılığından kaynaklanan bir akraba grubudur. Üçüncü Kısım'ın jenerik sayfasındaki fotoğrafta, Lhasa ve Gyangtse arasındaki evlerinin avlusunda Tibetli bir aile görülmektedir. Değişik biçimlerde örgütlenmiş olsa da aile her zaman erkek ve kadın arasında ekonomik bir işbirliği ve çocuk yetiştirmek için temel kültürel bir çerçeve sağlar.

Bütün insan toplumlarının karşılaştığı bir başka sorun da cinsel etkinliği düzenlemek, cinsel istekleri toplumsal düzen ve güvenlik ile dengede tutmaktır. Karşı cinse ilgi duymanın (heteroseksüellik) ve böylesi bir cinsel ilişkiye girmenin sonucu olarak dünyaya gelen çocukların yetişmesi söz konusu olduğunda; üreme amaçlı cinsellik, evlilik ve aile arasındaki sıkı ilişki göz ardı edilemez. Dünyada değişik evlilik ve aile kalıpları var olsa da ortak noktalar bütün toplumlarda aşağı yukarı aynıdır. Değişik aile ve evlilik yapıları, büyük oranda insanların çözümlemesi gereken özel durumların sonucunda ortaya çıkmıştır.

Kültürel sistemlerin çoğunda savunma, kaynakların dağıtımı gibi örgütsel sorunlara ve büyük çaplı işlere çözüm bulmak, tek bir ev halkının üstesinden gelemeyeceği konulardır. Sanayileşmemiş toplumlarda bu gibi sorunlar akrabalık gruplarıyla çözülmeye çalışılır. Bu büyük, birbirine bağlı bireylerden oluşan gruplar, birbirlerine olan bağlılıklarını ortak atalarına ya da hayatta olan bir bireye bağlarlar. Çok sayıda insanın akrabalık ilişkisiyle birbirine bağlı olduğu durumlarda bu gruplar, üyelerinin toplumsal rollerini ve birbirlerine karşı hak ve yükümlülüklerini kesin olarak belirleyerek önemli bir işlevi yerine getirmiş olur. Bu şekilde de bir bireyin beklenmeyen davranışlarda bulunmasını engeller ve gerginlik olasılığını azaltırlar. Akrabalık grupları, üyelerine maddi güvence ve düzenledikleri dinî törenlerle ahlaki destek de vermiş olur.

Akrabalık gruplarının toplumun örgütsel sorunlarını çözemediği durumlarda, toplumsal gruplar yaşa ve cinsiyete göre sınıflanır. Dünyanın çoğu yerinde, geçmişte ve günümüzde bu sınıflandırma yapılmıştır ve yapılmaktadır. Çoğu yerde üyelerin ortak çıkarlarına dayanan toplumsal grupların da önemli işlevler gördüğüne rastlanır.

Geçmişte ve günümüzde, kültürel sistemlerin çoğunda, üyelerinin toplumdaki derecelerine, yani toplumsal sınıflara dayanarak kurulan gruplara rastlanır. Sınıf yapısı eşitsizliği beraberinde getirir ve bir grubun diğer gruptan ekonomik, toplumsal ve siyasi derecelendirmesine göre ayrılmasına neden olur. Bu sıradüzensel toplumsal örgütlenme biçiminde, yüksek dereceli bir grup, daha düşük sınıftan çok sayıda insan üzerinde egemenlik kurmaya çalışabilir. Toplumsal sınıf üyeliği sistemi, akrabalık, oturulan yer, yaş ve diğer grup üyelikleriyle çakışınca, toplumun özel çıkarlara sahip gruplar halinde parçalanmasına neden olabilir. Sınıf sistemi, sürekli

yüksek dereceli sınıfların yararına dönük bir durum oluştururken diğerlerinin önemli kaynaklara erişimini engeller. Böylece, sıradüzensel toplumsal düzeni sürdürmeye uğraşan dinî ve siyasi kurumlara rağmen, sınıflara bölünmüş toplumlarda sık sık sınıf çatışmaları yaşanır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Cinsiyet ve Evlilik

Dünyanın her yerinde insanlar, bireylerin ve çocuklarının yaşamlarını sürdürmeleri için gereken kararlı toplumsal işbirlikleri kurmak amacıyla cinsel ilişkileri bir düzene koyma zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Ne türde olursa olsun evlilik, bu sorunun çözülmesi konusunda toplumlara kültürel bir yapı sağlar. Pek çok kültürün, evliliğin bu temel işlevine yüklediği değer, gösterişli evlilik törenlerinden de belli olur. Örneğin bu fotoğrafta gördüğümüz Yemenli Yahudi gelin ve damat, geleneksel düğün ziyafetinde anne ve babalarının yanında özel tören giysileriyle poz veriyorlar.

1 Evlilik Nedir?

Evlilik için yapılabilecek etnik merkezci olmayan bir tanım, iki ya da daha fazla sayıda insanın, birbirlerine, çocuklarına ve birbirlerinin akrabalarına karşı haklarını ve yükümlülüklerini belirleyen, kültürel yaptırımı olan birliktir. Çoğu toplumda eşler aynı ev halkının üyeleri olarak bir arada yaşıyor olsa da bu durum bütün toplumlar için geçerli değildir. Dünya üzerindeki evliliklerin çoğu, bir kadın ve bir erkek arasında gerçekleşse de diğer düzenlemelere de rastlanır. Örneğin pek çok kültür bir erkeğin çok sayıda kadınla evlenmesine izin verir ve bunu destekler.

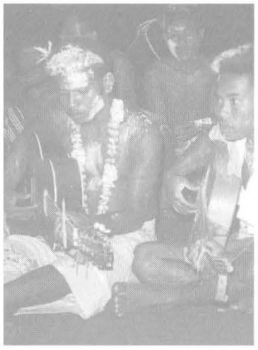
2 Evlilik ve Çiftleşme Arasındaki Fark Nedir?

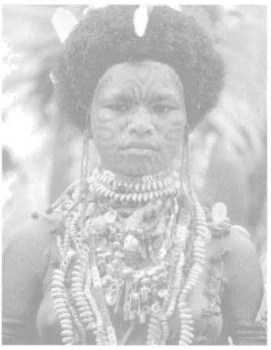
İnsanlar dahil, bütün hayvanlar, diğer bireylerle cinsel bir bağ kurar, yani çiftleşir. Bazı türlerde bu bağ ömür boyu sürerken, bazılarında bu bağ yalnızca tek seferlik cinsel eylem anlamındadır. Bazı hayvanlar tek bir bireyle çiftleşirken bazıları birden fazlasıyla çiftleşir. Ancak evlilik ekonomik, sosyal, yasal ve ideolojik güçlerle desteklenir. Sonuç olarak eşleşme biyolojik, evlilik kültüreldir.

3 Evlilik Neden Evrenseldir?

Evlilik, evrensel bir sorun olan cinsel ilişkilerin düzenlenmesine yardımcı olur. Böylece cinsel ilişki ve üreme hakları için yaşanan rekabetin toplum düzenini bozan, çatışmaya yol açan bir hal almasının önüne geçilir. Evliliğin ele aldığı sorun, evrensel olduğu için, evlilik kurumunun da evrensel olduğu düşünülür. Evliliğin aldığı şekil, mal varlığının nasıl dağıtıldığı ile olduğu kadar evlilik birliğinden kaynaklanan çocuklar üzerinde kimin hak ve yükümlülük sahibi olacağıyla da bağlantılıdır.

Önceki bölümlerde patates değiş tokuşunu ve Kula deniz yolculuklarını incelediğimiz Trobriand adası sakinlerinin geleneklerine göre, yedi veya sekiz yaşına gelmiş çocuklar birbirleri ile erotik oyunlar oynamaya başlarlar ve yetişkinlerin baştan çıkarıcı tavırlarını taklit ederler. Bunu izleyen 4-5 yıl içinde, ergenler ciddi anlamda cinsel eş arayışına başlar, cinsel ilişkiye girilen eşler sık sık değişir, biriyle yaşanan cinsel deneyimden sonra bir diğeri ile deneyim yaşamak hedeflenir. Onlu yaşların ortasına gelindiğinde, aşıkların buluşmaları gecenin büyük bir bölümünü kaplar ve aralarında yaşanan ilişkiler birkaç ay sürer. Sonunda aşıklar; aynı eşle tekrar tekrar buluşmaya başlar ve başkalarının tekliflerini reddeder. Çiftler hazır olduğunda, evlenme niyetlerini duyurmanın bir yolu olarak, bir sabah erkeğin evinin önünde beraberce boy gösterirler.

Görsel Karşıtlık: Karşı cinsi çekmek için Trobriand adalıları mümkün olduğu kadar çekici ve baştan çıkarıcı görünmelidir. Burada görünen genç erkekler kendilerini Johnson's bebek pudrasıyla süslemiştir, genç kadının güzelliği ise babasının verdiği süs eşyalarıyla daha da artırılmıştır.

Genç Trobriandlılara göre cinsel eşlerine çekici görünmek önemli bir iştir ve zamanlarının büyük bir bölümünü çekici ve baştan çıkarıcı görünebilmek için harcarlar. Gençlerin gün boyunca yaptığı sohbetler cinsel imalarla, baştan çıkarıcı sözcüklerle yüklüdür; bunların yanı sıra cinsel ilişkiye girilmek istenen kişiye küçük armağanlar sunularak sahilde bir gece geçirmek ya da delikanlıların ailelerinden ayrı yaşadığı eve gitmek isteği belirtilir. Kızlar da ailelerinden ayrı yaşadığı için, gençler ve ergenler kendi aşk ilişkilerini düzenleme özgürlüğüne sahiptir. Kızlar ve erkekler, bu oyunu herhangi bir cinsin diğerine üstünlüğü söz konusu olmaksızın oynarlar.

Tüm bu cinsel etkinliklerin önemsiz yeniyetme uğraşları olmadığına değinen Antropolog Annette Weiner'e göre aşıkları cezbetmek:

> Yetişkinlerin stratejilerle dolu dünyasına girmenin ilk adımıdır. Bu dünyada, başkalarını etkilemeye çalışırken bir yandan da onların sizi boyunduruğu altına almasını engellemeyi öğrenirsiniz. Karşı cinsle kurulan ilişkiler, yetişkinlerin aile dışın-

dan bireylerle ilişki kurarken karşılaştıkları durumları ve sorunları şimdiden yaşayarak öğrenme olanağı verir. Kişiler birbirleriyle çatışmalar yaşayabilir; kişinin istediklerini elde etmesi sabır, çok çalışma ve kararlılık gerektirir. Yetişkinlerin aşk dünyaları tehlikelerle doludur ve bazen düş kırıklıklarına sahne olabilir. Gençler olabildikleri kadar dikkatli ve korkusuz olmayı öğrenmelidirler.[1]

20. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Avrupa, Kuzey Amerika gibi Batılı toplumların çoğunda ve dünyanın pek çok yerinde, ergenlikte yaşanan cinselliğe dönük tutum, Trobriand'dakiyle tam bir tezat oluşturuyordu. Örneğin, ABD'de kişilerin evlilik öncesinde ve dışında cinsel ilişki yaşaması hoş karşılanmaz. Ancak son zamanlarda Avrupa ve Kuzey Amerika'daki uygulamalar da Trobriandlılarınkine doğru bir yaklaşım göstermiş olsa da evlilik öncesi cinsel ilişkiden uzak durma geleneği tamamen terk edilmiş değildir.

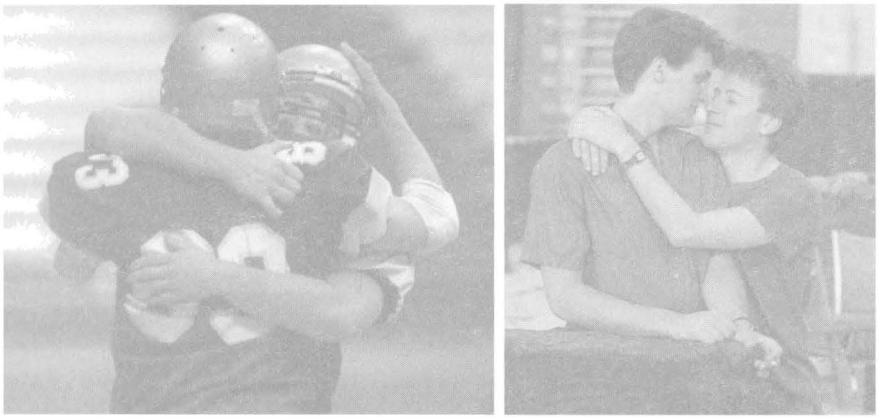
Doğurganlık dönemini derilerinin dışarıdan görünecek kadar şişmesiyle belli eden şempanzeler ve insana benzeyen diğer maymunlardan farklı olarak, insan dişisi böyle bir işaret vermez. Bu nedenle erkekler kadınların ne zaman doğurgan olduğunu bilemez ve böylece başarılı bir üreme için, dişinin yanında uzun süre kalmak isterler.

Cinsel İlişkilerin Denetimi

İnsan dişisinin, erkek gibi, kültür uygun gördüğünde ya da canı istediğinde cinsel ilişkiye girebilmesi, insanın ayırt edici özelliklerinden bir tanesidir. Karşı taraftan uygun bir işaret geldiğinde her an cinsel ilişkiye girebilme becerisi, genelde bütün erkek memeliler için olağan bir durum olsa da dişiler için bu durum pek geçerli değildir. Primat türlerinin çoğunda yavruları sütten kesilmiş ve henüz hamile kalmamış dişiler, yumurtlama dönemlerinde (yaklaşık ayda 1 kere) cinsel ilişkiye girebilirler. Yumurtlama döneminde vücutlarında yaşanan değişiklikleri herkesin görebileceği şekilde evrilmiş olan dişi primatlar, böylece uygun olduklarını çevredeki erkeklere duyururlar. Bu dönemin dışında cinsel ilişkiye gir-

[1] Weiner, A.B. (1988), *The Trobrianders of Papua New Guinea* (s.71), New York: Holt, Rinehart and Winston.

mekle pek ilgilenmezler. İnsana en çok benzeyen türlerden olan bonobolar biraz farklıdır. Şempanzelerde dişinin cinsel organı yumurtlama döneminde şişer ve cinsel ilişkiye hazır olduğunu gösterir. Dişi bonoboların cinsel organı sürekli şişiktir, böylece cinsel ilişki yumurtlama öncesinde, sırasında ve sonrasında gerçekleşebilir. Hatta bonobolarda cinsel ilişki her yaş ve cinsiyetten bireyler arasında yaşanabilir. İnsanlarda dişinin doğurganlığı herhangi bir işaretle dışarıya belli edilmez ancak bonobolar gibi, dişi hamile bile olsa, her an cinsel ilişkiye girebilirler. Bazı insan topluluklarında hamilelik dönemindeki cinsel ilişkinin, ceninin büyümesini hızlandırdığı düşünülmektedir. Örneğin Trobriand adası sakinleri, çocuğun kimliğinin annesinden geldiği düşünülür, ancak babanın görevi de çocuğu büyütmek ve beslemektir, daha hamilelik sürecinde anneyle sık sık ilişkiye girerek bu sorumluluğu yerine getirmeye başlar.

Görsel Karşıtlık: Eşcinsellik insan toplumlarında yaygın bir olgudur. ABD bu olgunun eleştirildiği ve iki erkek arasındaki yakınlığın sergilenmesinin çirkin hatta iğrenç kabul edildiği birkaç ülkeden biridir. Bunun bir istisnası ise futbol sahasıdır. Erkeksi hareketlerin en aşırılarının sergilendiği bu sahada, erkeklerin birbirlerine sarılması ve kucaklaması futbolcuların erkekliklerinin sorgulanmasına yol açmaz.

Eşcinsel davranışlara insanlarda olduğu gibi bonobolar arasında da rastlanır. Bu davranış bazı toplumlarda kınansa da 5. Bölüm'de gördüğümüz gibi bazı toplumlar bunları kişisel kabul edip ilgilenmez, hatta eşcinsel ilişkiye giren bireylere hoşgörüyle yaklaşılır. Çoğu dilde gerekli görülmediği için, bu davranışı tanımlayacak ayrı bir kavram bile yoktur. Hatta bazı kültürler erkek erkeğe cinsel ilişkiyi, bütün erkek çocuklarının yetişkin birer erkek

olmaları için yapmaları gereken bir erkekliğe başlangıç töreni olarak görür.[2] Bazı Yeni Gine toplumlarında yaşlı erkeklerden genç erkeklere, ağızdan cinsellik yoluyla meni aktarılması, karşı cinsle girilecek cinsel ilişkinin neden olduğu düşünülen güç kaybına karşı, bir güç toplama etkinliği olarak görülür.[3] Eşcinselliğe karşı yıllardır süre giden düşmanca tutuma karşı ABD'de bile bu olguya oldukça sık rastlanır. Eşcinsellik, yaşam boyu süren aşk ilişkilerinden günübirlik cinsel ilişkilere ya da dinî inançlarından dolayı evlenmeyen ruhban sınıfından hapishanelerdeki erkek ve kadın koğuşlarına kadar çeşitli bağlamlarda karşımıza çıkabilir. Geçtiğimiz 20-30 yılda eşcinsellik Amsterdam, Londra ve San Fransisko gibi kentsel kültür merkezlerinde günlük yaşamın kabul gören bir parçası haline gelmiştir. Bu örnek, bize cinsel davranışlarla ilgili toplumsal kuralların ve kültürel anlamların bir toplumdan diğerine büyük değişiklikler gösterebileceğini gösterir.

Dişilerin ve erkeklerin istedikleri an cinsel ilişkiye girme becerileri, her iki cinsten de üyeleri sosyal gruba bağlayıcı özellik gösterdiği sürece, ilk insanların hayatta kalmasına yardımcı olmuştur. Cinsel ilişki grup bağlarını güçlendirdiği gibi uyumlu toplumsal ilişkileri bozabilir de. Bu sorunu çözmenin yolu, cinsel etkinliği kültürel denetim altına almaktır. Böylece kültür insanlara ne, ne zaman ve nasıl yemeleri gerektiğini söylediği gibi ne zaman, nerede, nasıl ve kiminle cinsel ilişkiye girebileceklerini de söyler.

Uygulamalı Antropoloji

Antropoloji ve AIDS

Türümüzün sürmesi için gerekli olan cinsel etkinliğin, bir zevk kaynağı olduğu kadar, tehlike kaynağı da olması, insan hayatının cilvelerinden biridir. Sorun, cinsel yollarla bulaşan hastalıklardır ve bu tür hastalıkların hem sayısı hem de çeşidi son yıllarda artış göstermiştir. Kazanılmış bağışıklık sistemi yetersizliği demek olan AIDS'in başlıca bulaşma yolları, damar içi ilaç kullanımı, kan nakli ve cinsel ilişkidir.

[2] Kirkpatrick, R.C. (2000), "The evolution of human homosexual behavior" *Current Anthropology*, 41, 385.

[3] Herdt, G.H. (1993), "Semen transactions in Sambia culture" In D.N. Suggs & A.W. Miracle (Eds.), *Culture and Human Sexuality* (s.298-327), Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.

Yakın zamanlı raporlar, dünyada her gün 16.000 kişinin AIDS'e yakalandığını göstermektedir (şekil 8.1). Bu kutumuzda antropolog A.M. Williams ve diğer antropologların, bu hastalığı daha iyi anlamamızı sağlayacak araştırmasına değineceğiz.

Şekil 8.1: Dünya genelinde HIV/AIDS

Ortaya çıkışından yaklaşık 15-20 yıl kadar sonra AIDS dünya çapında bir salgın hastalık haline gelmiştir. Dünya Sağlık Örgütü, (WHO) dünya üzerinde 36 milyon insanın HIV virüsü (AIDS'li hastalarda bulunan virüs) taşıdığını tahmin etmektedir. HIV ve AIDS, en çok Sahra altı Afrika'sı ve Güneydoğu Asya'yı etkilemiş olsa da Kasım 2000'den itibaren ABD'deki AIDS vakalarının sayısı 920.000'a ulaşmıştır. Benim de çalıştığım Kaliforniya, San Fransisko'nun nüfusu 800.000'den azdır ancak, burada 24.509 AIDS vakası görülmüştür ve 1980'den beri 16.838 kişi bu hastalıktan dolayı yaşamını kaybetmiştir. AIDS vakalarından 22.161'i eşcinsel erkektir.[a]

[a] Hastalık Kontrol Merkezleri, altı aylık AIDS raporu (Haziran 1996'a kadar) (1997), Hastalık Kontrol Merkezleri: Atlanta; Aylık AIDS denetim özeti (Temmuz 1997'ye kadar); San Fransisko Halk Sağlığı Merkezi, AIDS bölümü, Seroepidemiyoloji ve Denetim Şubesi: San Fransisko. Önceleri HIV/AIDS takibi sorunluydu ve günümüzde pek çok insan bu virüsü taşıdığından habersizdir. Bu nedenle San Fransisko ya da başka bir yer için verilen sayılar gerçek rakamları yansıtmayabilir.

Bu salgının oranlarını daha iyi anlayabilmek için, salgın hastalık yayılma modelleri, halk sağlığı ve biyo-medikal bilgisi; psikolojik yorumlamalar kullanılarak kimin hastalığı kaptığı ve kapacağı ve hangi bölgelerde bu hastalığın daha sık görüleceği gibi konularda öngörülerde bulunulabilir. Ancak antropoloji farklı bir bakış açısı kullanarak, hastalığı kapmış ya da kapma tehlikesi olan insanlar arasındaki ilişkiyi ve bu kişilerin toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik çevrelerini açıklamaya yardımcı olur. Bu tür araştırmalar önemlidir çünkü böylece insanların HIV virüsünü nasıl kaptığına ve hastalığın neden bu kadar hızla yayıldığına dönük zengin bir veri tabanı elde etmiş oluruz. Bu bilgilerden yerel ve ulusal bütün kurumlar da yararlanabilir. Bunun ötesinde, antropolojik çözümlemeler genelde bireysel uygulamalar ve toplumsal ya da kültürel sistemler ile daha büyük yapısal güçler arasındaki devingen bağları da ortaya koyarak, HIV kaynaklı sorunların ortaya çıkış noktasına ulaşabilir.

Bu konuda çalışan takımların bir üyesi olarak ya da bireysel olarak veri toplarken ve çözümlerken, çoğu antropolog HIV ve AIDS'in çeşitli boyutlarıyla uğraşan başka insan gruplarıyla da birlikte çalışmak durumundadır. Antropoloji, her insan topluluğunun içindeki koşul ve olguların karmaşık ve birbiriyle iç içe olduğu görüşünden yola çıktığı için, bu sorunu anlayabilmek amacıyla çok çeşitli yöntemler ve kuramsal çerçeveler kullanırız. Sonuçta da tek değil, çok sayıda modeller geliştirmiş oluruz. Örneğin antropolog Richard Parker'ın Brezilya'daki çalışması, artan HIV/AIDS oranlarının altında, cinsel ilişkilerin güç ve eşitsizlikle olan ilişkisinin yattığını ortaya koymuştur. Paul Farmer ise, politik ekonominin ve hastalık üzerine yapılan yorumların Haiti'deki AIDS hastalarının yaşamını olumsuz etkilediğini ve bunun da hastalığın yayılmasına yol açtığını göstermiştir. Emily Martin gibi antropologlar da bilim, klinik araştırma ve AIDS hastaları arasındaki ilişkinin içinden kişinin bedeniyle ilgili yeni kavramların doğduğunu ve bunun da toplum ve kamu bilincini biçimlendiren uzmanların otoriter tutumu konusunda önemli bilgiler ortaya koyduğunu açıklamıştır.[b]

[b] bkz, Parker, R. (1991), *Bodies, pleasures, and passions: Sexual culture in contemporary Brazil*; Farmer, P. (1992); *AIDS and accusation: Haiti and the geography of blame*; Martin, E. (1994); Flexible bodies: *Tracking immunity in American culture-From the days of polio to the age of AIDS.*

Bu antropolojik araştırmalar HIV/AIDS üzerine yapılmış araştırmaları ve alanyazını zenginleştirmiş, çeşitli kurumların ve araştırmacıların yararlanabileceği kaynaklar yaratmışlardır. Benim gibi bazı antropologlar ise, virüsün kapılmasını ya da virüsü kaptıktan sonra hastalığın ilerlemesini engelleme boyutunda çalışmayı tercih etmiştir. Bu noktada antropoloji hem araştırma yapılması hem de program ve hizmetlerin değerlendirilmesi boyutunda katkıda bulunabilir. San Fransisko'daki Kaliforniya Üniversitesi'nde AIDS Önleme Çalışmaları Merkezi'nde çok disiplinli bir araştırma ekibindeki antropolog olarak yerel eşcinsel erkeklerle, kentteki AIDS örgütleriyle ve STOP AIDS projesiyle doğrudan ilişki halindeyim. Takım, çeşitli araştırma yöntemleri kullansa da ben bu toplulukların içine girerek, derinlemesine görüşmeler yaparak ve arşivleri inceleyerek antropolojik araştırma yöntemlerini kullanıyorum. Bunun dışında tarihsel bağlamlar, daha büyük yapısal olgular ve yerel uygulamalar arasındaki bağların betimlenmesini gerektiren antropolojik bakış açılarından da faydalanıyorum.

Korunmasız cinsel ilişkiye giren eşcinsel erkek grupları içinde HIV ve uyuşturucu kullanımı arasındaki ilişkiyi incelediğim bir araştırmamda, kentteki yoksul eşcinsel ve uyuşturucu kullanan erkeklerin, homofobik (eşcinsellere karşı duyulan korku ve nefret) akranlarından nasıl şiddet gördüğünü açıkladım. Bu durum, bu erkeklerin prezervatif kullanımını azalttığı gibi HIV engelleme eğitim ya da destek gruplarına katılmalarını da engelliyordu. Aynı zamanda orta sınıf eşcinsel erkeklerden uyuşturucu kullananlar da eğitim ya da destek hizmetlerine başvurmuyordu, çünkü toplumsal konumlarının ve değerlerinin kendileri için yeterli olduğuna inanıyor ve her şeyi kendi başlarına halledebileceklerini düşünüyorlardı.[c] Yerel HIV engelleme programlarını tasarlayan kişiler, bu bilgiler doğrultusunda, bu gruplardaki erkeklere dönük programlar hazırlamaya başladılar. HIV ve AIDS, yaşanmış deneyimlerin bir parçası olduğu için, insanların kendilik kavramlarını, cinsel alışkanlıklarını ve ortak yaşamlarını bu virüs çevresinde konumlandırmaları çok önemlidir. Bütün bu kavramlar HIV/AIDS programlarının bir parçası haline geldiği sürece, bu

[c] bkz. Williams, A.M. *Sex, drugs and HIV: A sociocultural analysis of two groups of gay and bisexual male substance users who practice unprotected sex,* Yayımlanmamış metin.

hizmetler insanların gereksinimlerine daha iyi karşılık verecek çünkü bu insanların gerçeklikleri açısından daha uygun ve anlamlı hale gelecektir.

21. yüzyılda biyo-teknolojinin bize sunduğu olanaklar genişliyor ve HIV/AIDS konusunda ilerlemeler kaydediyoruz. Ancak HIV ve AIDS kavramları da gittikçe karmaşıklaşıyor ve yönetilmesi zor bir hale geliyor. Yeni ilaç tedavileri Batı'daki ayrıcalıklı hastalıklar için bir umut olurken, bu tedavilere erişemeyen insanlar arasında hastalığın hızı gittikçe artıyor. Çoğu antropoloğa göre, kültüre özgü eğitim ve hizmetler, hastalığı engellemek için en uygun yöntem gibi görünüyor. Bu noktada, antropolojinin sunduğu çeşitli bakış açıları da gittikçe önem kazanıyor çünkü hastalığı engelleme çabalarının hepsinin temelinde, öncelikle HIV/AIDS kavramlarının insan toplulukları arasında nasıl yorumlandığının ve biçimlendiğinin anlaşılması gerekliliği yatmalıdır.

Cinsel İlişkilerin Düzenlenmesi

Tüm toplumlarda cinsel ilişkileri düzenleyen kültürel kurallar vardır. Örneğin Kuzey Amerika ve Kanada'da evlilik dışı cinsel ilişki bir tabudur. Bireylerin evlenerek bir aile kurması beklenir ve evlilik, bir başkasıyla cinsel ilişkiye girebilme hakkını kişiye verir. Eski Lahit'te Leviticus'un kitabında (20:10) tanımlanan katı Yahudi-Hıristiyan yasasına göre, zinanın cezası ölümdür. "Eğer bir erkek başka bir adamın karısıyla zina işlerse hem erkek hem de kadın taşlanarak öldürülecektir."

Yüzyıllar sonra, 17 ve 18. yüzyılda New England'daki Hıristiyan sömürgecileri arasında da kadın tarafından yapılan zina, ciddi bir suç olarak görülüyordu. Taşlanmaya neden olmasa da kadınlar toplum tarafından o kadar suçlanıyordu ki toplum içine çıkmaları yasaklanıyor ve evlerine hapsediliyorlardı. Nataniel Hawthorne tarafından yazılmış ünlü *Kırmızı Harf* adlı romanda da anlatıldığı gibi, zina suçu işleyen kadının elbisesine, zina yapmış kadın anlamına gelen "adulteress" sözcüğünün ilk harfi olan "A" işlenirdi.

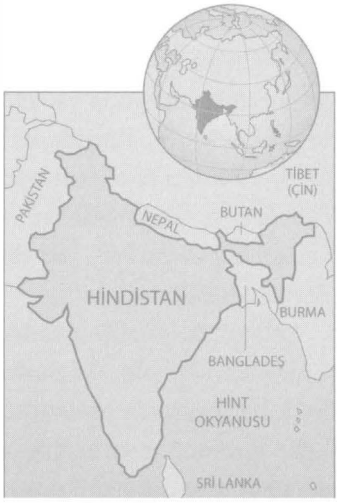
Bu gibi kısıtlamalar, Şeriat kanunlarının geçerli olduğu kuzey Afrika ve batı Asya'daki geleneksel Müslüman toplumlarında hâlâ vardır. Örneğin şeriata göre evlilik dışında cinsel ilişkiye girmekten suçlu bulunan kadınlar taşlanarak ölüme mahkum edilebilir. 2002 yılında evlilik dışında çocuk sahibi olan Kuzey Nijeryalı Müslüman bir kadın ölüm cezasına

çarptırıldı. Cezası İslam temyiz mahkemesinden dönse de sonunda şeriat hukuku uygulandı. Yetkililer, yasaların çiğnenmesini kamu önünde tartışarak, toplumsal yaşamı etkileyen kurallarla ilgili bir kamu bilinci yaratmaya çalışmaktadır.

Bu kısıtlayıcı kuralların bir olumlu etkisi, cinsel yolla bulaşan hastalıkların yayılmasını azaltmış olmasıdır. Örneğin HIV/AIDS, bu gibi kısıtlamaların olduğu ülkelerde çok az etkili olmuştur. Ancak bu toplumlar azınlıktadır. Günümüzde çoğu kültür bireysel özgürlüklere daha fazla önem verir. Bazı kültürler cinsellikle ilgili çok daha esnektir ve kişisel tercihleri düzenlemeye dönük kurallar yoktur. Aslında dünya üzerindeki kültürlerin çoğu, cinsel açıdan özgürlükçü ya da yarı özgürlükçüdür, yani evlilik öncesi cinsel deneyim yaşamayı hiç engellemez ya da az sayıda vakada engeller getirir. Bilinen toplumların az bir miktarı, yani %15'i, cinsel ilişkinin yalnızca evlilik içinde yaşanması gerektiğini söyleyen kurallara sahiptir.

Nayarlar

Nayarlar Güneybatı Hindistan'da yaşar ve aynı Trobriandlılar gibi cinsel açıdan özgürlükçü bir toplumdurlar[4] Nayarlar'daki kadın erkek ilişkilerinin boyutu farklıdır. Erkeklerin geniş bir hanede bir arada yaşadığı Nayarlarda, en yaşlı erkek, hane yönetiminden sorumludur.

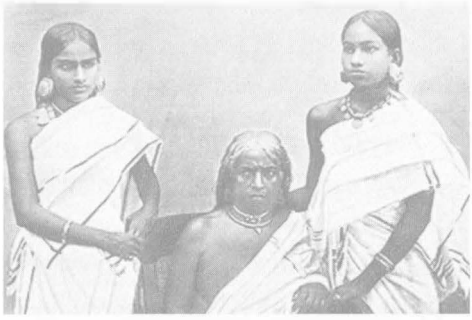
Nayarlardaki üç uygulama ilgi alanımıza girmektedir. İlk dönem kız çocuğunun adet günlerinin başlamasından kısa bir süre önce gerçekleşir. Genç kız, genç bir erkekle birlikte olur ve bu, bir törenle kutlanır. Birleşmede cinsel ilişki gerçekleşmeyebilir. Bu birliktelik kısa dönemlidir ve birkaç gün içerisinde son bulur. Birliktelik sonrasında iki tarafın birbirlerine karşı sorumlulukları yoktur. İlk birlikteliğin yaşandığı bu dönem, genç kızın yetişkinler dünyasına adım atmasını sağlar.

İkinci aşama, genç kızın uygun gördüğü bir erkekle sürekliliği olan bir cinsel ilişkiye girdiği dönemdir. İkinci dönem, kadın ve erkeğin resmî

[4] Nayarlarla ilgili yorumlarımız W.H. Goodenough, (1970), *Description and Comparison in Cultural Anthropology* (s. 6-11), Chicago:Adline, adlı kitaba dayanmaktadır.

bir cinsel ilişkiye girdiği dönemdir. Erkek, kadına ilişki sona erene dek yılda üç defa armağan almak zorundadır. Karşılığında erkek, gecelerini kadınla birlikte geçirebilir. Arada cinsel bir ilişki olsa da erkeğin eşine karşı ekonomik sorumlulukları yoktur, kadının evini kendi evi gibi görmez. İkinci dönemde kadın, aynı anda birden fazla erkekle benzer bir ilişki yaşayabilir. Bu dönem Nayarlar için evlilik dönemidir, kadının kimlerle cinsel açıdan beraber olabileceği belirlenmiş olur. Böylece erkekler arasında çıkabilecek çatışmalar azaltılmış olur.

Bu aşamada, **evlilik** kavramının antropolojik tanımına değinelim. Evlilik, iki ya da daha fazla insanın hem birbirlerine, hem çocuklarına hem de hısımlarına karşı hak ve yükümlülüklerini belirleyen, kültürel yaptırımı olan birliktir. Evlilik hak ve yükümlülükleri genelde cinsellik, iş, mal varlığı, çocuk yetiştirme, değiş tokuş ve konumla ilgilidir. Bu tanıma göre evlilik evrenseldir. Ancak bizim tanımımızda evliliğin yalnızca kadın ve erkek değil, insanlar arasında var olduğu belirtilmektedir. Kanada ve Hollanda gibi bazı ülkelerde eşcinsel evliliklerin toplumsal ve yasal açıdan kabul görmesi, bu tanımın değişmesine neden olmuştur. Bu konuya ilerde değinilecektir.

1913 yılı civarında çekilen resimde Nayarlı kızları ve bir erkeği görüyorsunuz.

Nayar'da doğum kontrolünün olmamasının doğal bir sonucu olarak kadın hamile kalır. Bu durumda kadının ilişkisinin olduğu bir erkek (biyolojik baba olsa da olmasa da) babalığı üstlenmelidir. Babalığı üstlenen erkek, kadına bazı armağanlar ve bir ebe getirir. Böylece bu üçüncü aşama çocuğun doğum haklarını belirler. Kuzey Amerikan ya da diğer sanayileşmiş toplumlarda olduğu gibi, çocuğun kütüğe kaydedilmesine denk bir uygulama olan bu durumla, çocuğun annesi ve babası belirlenmiş olur.

evlilik: İki ya da daha fazla insanın hem birbirlerine, hem çocuklarına hem de hısımlarına karşı hak ve yükümlülüklerini belirleyen ve kültürel yaptırımı olan birliktir. Evlilik hak ve yükümlülükleri genelde cinsellik, iş, mal varlığı, çocuk yetiştirme, değiş tokuş ve konumla ilgilidir.

Nayarlarla ilgili açıklamalarımıza son verirken, Nayar evlilik tipinin sıra dışı bazı özelliklerini vurgulamakta yarar var. Bir erkek armağanı vererek babalığı kabul ettikten sonra, çocukla ilgilenmeye devam edebilir ama ona karşı yasal bir sorumluluğu yoktur. Çocuğun eğitiminden ve bakımından annenin erkek kardeşleri, yani dayılar sorumludur. Dünyadaki pek çok kültürel gruptan farklı olarak, Nayarlarda ev halkı yalnızca anne, çocukları ve kadının akrabalarından oluşur. Bu oluşuma **kan** bağıyla **akrabalık** adı verilir. Kadının ilişkiye girdiği kocalar, yani **evlilik** bağı oluşturduğu erkekler ev halkından sayılmaz. Evlilik sayesinde kocasının akrabalarından herhangi biriyle de arasında bir **hısımlık** oluşmaz. Diğer bir deyişle, kız kardeşler ve çocukları, hepsi birlikte ağabeyleri, anneleri ve annelerinin erkek kardeşleriyle birlikte yaşar. Bu yaşam biçimi, sürekli savaş ortamının genç erkekleri evlerinden uzaklaştırması sonucunda güvenlik gereksiniminden dolayı doğmuştur. Nayarlar arasında kan ya da doğum bağıyla akraba kabul edilen kişiler arasında cinsellik yasaktır ve yalnızca diğer ev halklarında yaşayan kişilerle ilişkiye girilebilir. Böylece karşımıza, insana dair bir başka evrensel mesele olan ensest tabusu çıkmaktadır.

Ensest Tabusu

Evlilik gibi, **ensest tabusuna** da, yani yakın akrabalar arasında cinsel ilişkinin yasaklanmasına bütün kültürlerde rastlanır. Ancak yakın akraba tanımı bütün kültürlerde aynı olmayabilir. Hatta bu gibi tanımlar zaman içinde değişime de uğrayabilir. Tabunun kapsamı ve ayrıntıları kültüre ve zamana göre değişse de geçmişte ve günümüzde neredeyse bütün toplumlarda en azından anne-baba, çocuklar ve kardeşler arasındaki cinsel ilişki kesinlikle yasak kabul edilmiştir. Bazı toplumlarda bu tabu, kan bağı bulunan başka akrabaları da kapsar; örneğin amca, dayı, hala, teyze, birinci dereceden kuzenler, hatta hısımlar da bu yasağa dahildir. Antropologlar ta-

kan bağıyla akrabalık: Doğum yoluyla akrabalık.
evlilik bağı: Birbiriyle evli iki bireyin arasındaki bağ.
hısımlık: Evlilik bağıyla kurulan akrabalık.
ensest tabusu: Genelde anne baba-çocuk ve kardeşlere kadar indirgenebilen belirli bireylerle cinsel ilişkinin yasaklanması.

bularla yakından ilgilenir ve ensest tabusunun bu derece evrensel olması, onların konuya özel ilgi göstermesine neden olmuştur.

Konuyla ilgili birçok açıklama yapılmıştır. Farklı dönemlerde kabul görmüş açıklamalardan en basit ve en az doyurucu olanı ise "insan doğasının" içgüdüsel olarak enseste karşı duyduğu korkudur. Araştırmaların ortaya koyduğuna göre, birlikte büyüyen kişilerin birbirlerine duyduğu cinsel istek çok azdır. Ensest tabusu, sürekli yakın ilişki içinde bulunan anne baba ve çocukların, birbirlerini cinsel nesneler olarak görmelerini engeller. Bunun yanında, eğer içgüdüsel bir ensest korkusu varsa Kuzey Amerika'da yaşanan çok sayıda ensest ilişkiyi (tahminen 18 yaşın altındaki çocukların %10-14'ü ensest ilişkide bulunmuştur[5]) ya da Peru'daki İnka İmparatorluğunun hükümdarının kendi kız kardeşiyle evlenmesi (aslında babaları aynı olsa da anneler çoğu zaman farklıydı) gibi kurumsallaşmış ensest örneklerini açıklamak güçtür.

Her dönemde ensest tabusuna ilişkin çeşitli psikolojik açıklamalar yapılmıştır. Sigmund Freud buna psikoanalitik teorisinde bir yanıt aramaya çalışmıştır. Freud'a göre, oğlan çocuk annesini arzular ve bu durum babasıyla arasında bir rekabet yaratır (Freud buna Oedipus kompleksi adını verir). Kendisinden daha güçlü olan babasını öfkelendirmemek için oğlan çocuk bu duygularını bastırır. Benzer şekilde, kız çocuğun babasına olan ilgisi de (Elektra kompleksi) annesi ile arasında bir rekabet doğurur. Buradan hareketle, aile içi cinayetlerin daha çok anne-kız ya da baba-oğlan arasında gerçekleşmesi gerektiğini düşünebiliriz ancak böyle bir eğilimden söz edemeyiz.

Bazı psikologlar küçük çocukların cinsel deneyimden duygusal açıdan zarar görebileceğini, bunu saldırganlık ya da şiddet gösterisi olarak algılayabileceğini öne sürer. Bundan ötürü ensest tabusu, çocukları ailenin daha yaşlı üyelerinin cinsel yaklaşımlarından korur. Buna benzer bir kuram da, ensest tabusunun, toplumsal ve duygusal açıdan annelik için henüz çok küçük olan kız çocuklarının hamile kalmasını engellemeye yardımcı olduğu biçimindedir.

Genetik bilimi öğrencileri ensest tabusunun, aile içi cinselliğin zararlı etkilerinin önüne geçtiğini belirlemişlerdir. Bu doğru olsa da, özellikle ev-

[5] Whelehan, P. (1985), Review of Incest, a Biosocial View. *American Anthropologist*, 87, 678.

cil hayvanlar söz konusu olduğunda, yakın akrabayla cinsel ilişkiye girilmesi, ölümcül özellikler kadar istendik özellikleri de arttırabilir. İstenmeyen etkiler, yakın akrabayla cinsellik yaşamadan da ortaya çıkacağı için, bundan sorumlu olan genler topluluktan hızla yok olacaktır. Ancak genetiği farklı bir eşle cinsel ilişkiye girmek, bir topluluk içindeki genetik çeşitliliği arttıracağı için, evrim sürecinde bu durum genelde türlerin yararına çalışır. Genetik çeşitlilik olmazsa türler, değişen bir ortama biyolojik olarak kendilerini uyarlayamayabilir.

Ensest tabusunu tam olarak açıklayabilen bir kuram henüz geliştirilmemiştir. Bu tabunun, altında biyolojik nedenlerin yattığı kültürel bir olgu olduğunu gösteren kanıtlar vardır. Hayvan davranışları üzerine yapılan araştırmalar, bu tabunun görece olarak daha büyük, uzun ömürlü, olgunlaşması uzun süren ve zeki hayvanlar arasında yaygın olduğunu gösterir. İnsanlar her açıdan bu grubun içinde yer alır. Aynı zamanda insana yakın özellikler taşıyan bir çok primat –bonobolar ve şempanzeler– bu gruba dahildir. Cinsellik konusunda çok az sayıda sınırlamaları olmasına karşın, kuyruksuz maymunlar; kardeşler ve anne ile erkek yavruları arasındaki cinsel ilişkiden kaçınırlar. Bu da insan yavrularının kendilerine cinsel eş ararken yetiştiği grubun dışından birisini arama eğilimi içinde olmasının yalnızca kültürel boyutlu olmadığını gösterir. Araştırmalar, İsrail kibbutz'unda (İsrail'de ortaklaşa kurulmuş ve çocukların ortaklaşa bakıldığı çiftlik) birlikte büyüyen çocukların, bu konuda bir kural olmamasına, hatta grup içi evlilik teşvik edilmesine karşın, grup dışından kişilerle evlendiklerini göstermiştir. Çocukluktan beri aynı kibbutz'da birlikte büyümüş kişilerin cinsel ilişkiye girdiğine rastlansa da evlenmek için genelde ülkenin başka bölgelerinden kişiler seçilir.[6] İsrailli gençler askerlik görevlerini yerine getirmek için kibbutz'dan ayrıldıklarından dolayı tam evlenmeyi düşünecekleri yaşlarda kibbutz'dan uzak oldukları için, uygun eş adayları çoğunlukla başka bölgelerden kişiler olur.

Biyolojik nedenleri öne sürenlerin karşısına konabilecek en önemli örneklerden biri de 2000 yıl önce Eski Mısır'da tutulmuş ayrıntılı nüfus kayıtlarıdır. Bu kayıtlara göre kız kardeş-erkek kardeş evliliğine, özellikle sı-

6 Leavitt, G.C. (1990), "Sociobiological explanations of incest avoidance: A critical review of evidential claims," *American Anthropologist*, 92, 973.

İsrail kibbutz'unda birlikte yetişmiş çocuklar, çok ender olarak birbirleriyle evlenir. Bunun nedeni, birbirine yakın insanların birbirleriyle çiftleşmekten kaçınmaları için doğal bir içgüdüye sahip olmaları değil, askerlik görevlerinin onları kibbutz'dan ayırması ve evlenmeyi düşündükleri yaşlarda yeni insanlarla tanışmaya başlamış olmalarıdır.

radan çiftçiler arasında rastlanmıştır.[7] Antropolog Nancy Thornhill'in bulgularına göre 129 toplumun yalnızca 57'sinde anne baba–çocuk ve kardeşler arasında enseste dönük kesin kurallar vardır. 114 toplumda da kuzenler ve hısımlarla ilişkiyi denetleyen açık kurallar bulunur.[8]

Eğer insanlar arasında, aile içi cinselliği engelleyen biyolojik bir temel varsa belli ki uygulamada bu kural o kadar da ön planda değildir. Ensestin mekanizması henüz tam anlaşılamamıştır. Bu belirsizlik kafamızda pek çok soru uyandırır: Neden bazı toplumlarda ensest açıkça bir tabu olarak belirlenmişken diğerlerinde değildir? Neden bazı toplumlar ensestin bazı türlerine göz yumar ya da bu uygulamanın toplum üyelerinin bir kısmı için yapılmasını uygun bulur?

Biyokültürel Bağlantı

ABD'deki Evlilik Yasakları

Martin Ottenheimer tarafından yazılmıştır

ABD'de her eyaletin, birtakım akrabaların birbiriyle evlenmesini yasaklayan bazı kanunları vardır. Anne baba-çocuk ya da kardeş evlilikleri söz konusu olduğunda bütün eyaletlerin yasalarında bir söz birliği vardır ancak daha uzak akraba evlilikleri konusunda eyalet yasaları değişiklik gösterir. 31 eyalet, birinci dereceden kuzen evliliklerini yasaklarken, 19 eyalet bu konuda bir yasak getirmez. Ayrıca yasalar yalnızca

7 Leavitt, s.982.

8 Thornhill, N. (1993). W.A. Haviland & R.J. Gordon (Eds.) *Talking about people* (s.127). Mountain View, CA: Mayfield'den alıntılanmıştır.

doğum yoluyla oluşan akrabalıkları değil, bazı eyaletlerde üvey akraba ya da hısımlarla yapılacak evlilikleri de engeller.

Evlilik yasakları doğumla akraba olmayan insanlar için geçerli olsa da, Kuzey Amerikalılar bu yasakların biyolojik etmenlerden kaynaklandığına inanır. Yasakların, anne babaları birbirine çok yakın akraba olan kişilerin çocuklarını, olası kalıtsal hastalıklardan koruyacağı düşünülür. Birinci dereceden kuzen yasakları sıklıkla bu gerekçeyle savunulur.

Bu görüşle ilgili iki önemli sorun vardır. Birincisi, kuzen yasaklarının 19. yüzyılın ortalarında, yani çağdaş genetik biliminin gelişmesinden çok daha uzun bir süre önce yasalaşmış olmasıdır. İkincisi de, günümüz genetik araştırmaların, birinci dereceden kuzenlerin evlenmelerinin birbiriyle akraba olmayan kişilerin evlenmesinden istatistiksel açıdan anlamlı derecede bir tehlike taşımadığını göstermiş olmasıdır. O zaman neden bazı Kuzey Amerikalılar bu görüşü sürdürmektedir?

19. yy ABD'sinde insan gelişiminin, dış evliliğe dayalı olduğunu kabul eden bir evrim anlayışı gelişti. Kuzen evliliği ilkellik göstergesiydi ve iç evliliğin insanların zihinsel gelişimini engelleyeceğine, bunun da uygar yaşama bir tehdit oluşturacağına inanıldı. Genetik biliminin gelişimiyle, artık inanırlığını kaybetmiş bu evrimsel dogmayı destekleyen genetik verilere ulaşılacağı sanıldı.

İnsanın üremesi, kültürel bağlamda gerçekleşen biyolojik bir süreçtir. Her kültür, üremenin doğasına dönük kendi anlayışını geliştirir. Ancak bu, zamanla değişebilir. Şu anda Batı modeli üreme, mitokondriyal DNA'nin keşfedilmesi ve yeni üreme teknolojilerinin geliştirilmesiyle tetiklenen büyük bir dönüşüm geçirmektedir.

Bu süreç, biyolojik süreç ve kültürün birbiriyle ne kadar iç içe geçmiş olduğunu ve karşılıklı birbirlerini etkilediklerini gösteren bir örnektir.

İç evlilik (Endogami) ve Dış evlilik (Egzogami)

Nedenleri ne olursa olsun, toplumsal yapıya etkileri göz önüne alındığında, ensest tabusunun yararları görülür. Ensest ile ilgili yasaklar, iç evlilikle ya da kişinin kendi grubundaki bireylerle (örneğin kuzenler ve hısımlar) evlenmeyle ilgili yasaklarla yakından bağlantılıdır. Eğer grup, yalnızca kişinin birinci dereceden ailesi olarak görülüyorsa, o zaman toplumlar ge-

nelde **iç evliliği** yasaklar ya da caydırmaya çalışır; böylece dış **evliliği**, yani kişinin kendi grubunun dışındakilerle evlenmesini özendirmiş olur. Bazen bir düzeyde iç evlilik uygulanırken başka bir düzeyde dış evlilik uygulanabilir. Örneğin Trobriand Adası'nda her birey kendi klanı ve sülalesinin dışında birisiyle evlenmek zorundadır. Ancak kişinin kendi topluluğu arasında uygun cinsel eşler bulunduğunda, zorunlu olmasa da köy iç evliliği yapmak da yaygın bir alışkanlıktır.

Toplumlar, hangi akrabalarla evlenilebileceğini belirleyen kurallar açısından büyük farklılık gösterir. Örneğin Katolik Kilisesi birinci dereceden kuzenlerle evlenmeyi uzun süre önce yasaklamıştır ve bu evlilikler otuz ABD eyaletinde yasadışı kabul edilir. Ancak geriye kalan yirmi eyalette ve Avrupa'da bu konuda bir yasa yoktur. Hatta çoğu toplumda birinci dereceden kuzenler, en uygun eş adayı olarak kabul edilir. Bu konuda söylenenlerin tersine, birinci dereceden kuzen evliliklerinde çocuklar açısından büyük bir tehlike yoktur.[9]

19. yüzyılda Sir Edward Tylor, akraba evliliklerine bir seçenek olarak dışarıdan evliliğin yapılmasının nedeninin hayatta kalmak olduğunu söylemiştir.[10] Tylor'a göre atalarımız, dışarıdan evliliğin arkadaşlık bağlarını geliştirdiğini gördüğü için bu yolu uygulamaya başlamıştı. Fransız antropolog Claude Levi-Strauss'un da aynı konuda araştırmaları vardır. Levi Strauss, gruplar arasında eş alıp vermeyi, toplumsal bağlar oluşturma yöntemi olarak görüyordu. Bu bağların sayısını arttırarak çok sayıda insan bir araya gelir ve doğal kaynaklar, teknoloji ve başka yararlı bilgiler gibi kültürel birikimler ortaklaşa kullanılabilir. (**Önemli Antropologlar** bölümünü okuyunuz.) Levi-Strauss'un çalışması üzerine kendi bulgularını da ekleyen Yehudi Cohen, dış evliliğin gruplar arasındaki ticaretin gelişmesi, böylelikle gerekli mal ve kaynaklara erişimin sağlanması açısından önemli bir araç olduğunu belirtir. Dış evliliği gerektiren ensest tabularının, genelde en az karmaşık insan toplumlarında yaygın olduğuna, sanayileşmiş

iç evlilik: Belirli bir grup ya da sınıf içindeki insanlar arasındaki evlilik.
dış evlilik: Grup dışındakilerle evlilik.

9 Ottenheimer, M. (1996), *Forbidden Relatives* (s.116-133), Champaign: University of Illinois Press.

10 Keesing R.M. (1976), *Cultural Anthropology: A Contemporary Perspective* (s.286). New York: Holt, Rinehart and Winston'dan alıntılanmıştır.

toplumlarda anne baba-çocuk ve kardeş çerçevesinin ötesine geçmediğine dikkat çeken Cohen, resmî hükümetler ve diğer kurumların ticareti denetlemeye başlamasıyla bu tabunun daraldığını öne sürer. Hatta bugünkü durumun artık ensest tabusunu gereksiz kıldığını belirtir.

Başka bir deyişle, dış evlilik; Eski Mısır, İnka İmparatorluğu ve Hawai'de kraliyet ailelerindeki kardeş evlilikleri gibi ensest tabusundaki bazı ayrıksı durumları açıklamaya yardımcı olur. Kraliyet ailesi üyelerinin yarı kutsal kabul edilmesi, onların ölümlülerle evlenmelerine bir engel oluşturuyordu. Kardeşler tanrısallıklarını herhangi biriyle paylaşmamak, kraliyet soyunu bozmamak ve mal varlıklarını başkasının denetimine vermemek amacıyla dışarıdan evlenmişlerdir. Benzer biçimde, hem kız hem de erkek çocuk miras hakkından yararlandığı ve insanla toprak arasındaki ilişki çok önemli olduğu için, Eski Mısır'da tarımla uğraşan ailelerde, ailenin sahibi olduğu toprağın bölünüp parçalanmaması amacıyla, kardeş evlilikleri tercih edilmiştir.

Evlilik ve Çiftleşme Arasındaki Fark

Evliliği cinselliğe erişim hakkı olarak tanımlarsak, evlenme ve çiftleşme arasındaki farkı ayırt etmeliyiz. İnsanlar da bütün hayvanlar gibi, bazen uzun, bazen kısa süreliğine, bazen bir, bazen birden fazla kişiyle çiftleşir. Çiftleşilen eşler, evlilikten farklı olarak, yalnızca bireysel çabayla güvence altına alınır. Yalnızca evlilik, cinsel ilişkileri olduğu kadar, üreme haklarını ve yükümlülüklerini düzenleyen yasal, ekonomik ve toplumsal güçler tarafından korunur. Evliliğin cinsel birliktelikten fazlasını içermediği Nayarlarda bile, erkeğin karısına düzenli aralıklarla armağan vermesi gerekliliği bir kurala bağlanmıştır. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz: çiftleşme biyolojiktir, evlilik kültüreldir.

Çiftleşme ve evlilik arasındaki ayırımı kavrayabilmek için çağdaş Kuzey Amerika toplumundaki uygulamaları inceleyebiliriz. Bu toplumda **tekeşlilik** (monogami) –evliliğin taraflarının tek bir eşinin olması– yasal olarak tanınan tek evlilik türüdür. Başka tür evlilikler yasal olarak tanınmaz. Miras uygulaması, kişinin mal varlığının ve zenginliğinin diğer kuşaklara aktarılması, tekeşli evlilik kurumu üzerinden gerçekleştirilir. Buna karşıt, kişilerin çiftleşme kalıpları genellikle tekeşli değildir. Kuzey Amerika ve Avrupa'da kişinin eşini aldatmasına oldukça sık rastlanır, ayrıca son dö-

tekeşlilik: Evlilik içindeki eşlerin tek bir eşinin olması.

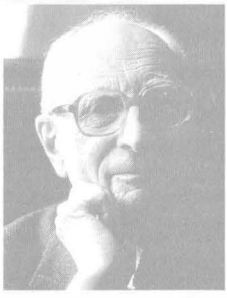
nemde özellikle genç çiftlerin nikahsız olarak birlikte yaşaması, kabul gören bir davranış olmuştur. Bu birlikteliklerin hiçbiri yasal değildir. Evlilikleri dışında bir başkasıyla cinsel ilişkiye girmeyen kişiler bile, eşlerinin ölümü ya da boşanma sonucunda birden fazla kişiyle çiftleşmiş olmaktadır. Örneğin ABD'de evliliklerin %50'si boşanma ile sonuçlanmakta ve boşanan bireyler, kısa bir süre içerisinde bir başka evlilik yapmaktadırlar.

Primatlar arasında genellikle tekeşli çiftleşme kalıpları çok yaygın değildir. Güney Amerika maymunlarının bazı küçük türleri, yaprak yiyen Eski Dünya maymunlarının bazı toplulukları ve küçük kuyruksuz maymunların tümü (jibonlar ve siamanglar), karşı cinsten tek bir bireyle bir yaşam boyu çiftleşirler ancak bu canlıların hiçbiri insanlara yakın değildir. Tekeşli primatların hiçbirinde bizim yakın primat akrabalarımızda ve kendi atalarımızda görülen erkek-dişi bedenlerindeki farklılık yoktur. İnsan türlerinin evrimsel gelişimine, tekeşli çiftleşme kalıbıyla başlamış olma olasılığı düşüktür. Bazılarının öne sürdüğünün tersine, insan türünün, çiftleşme davranışında doğası gereği tekeşli olduğunu söyleyemeyiz.

Evlilik yeni bir ailenin kurulmasını gerektirmese de kimin kiminle düzenli cinsel ilişki kurabileceğini belirlemesinin yanı sıra, kolaylıkla böyle bir amacı da yerine getirebilir. Sonuç olarak, çoğu insan toplumunda yeni aileler evlilik aracılığıyla kurulur. Sonraki bölümde evliliğin aile kurma boyutuna yakından bakacağız.

Önemli Antropologlar

Claude Lévi-Strauss (1908)

Claude Lévi-Strauss, insan aklının, algıladığı dünyayı temel bilgi parçacıklarına ayırarak bir düzen oluşturduğunu öne süren Fransız yapısalcılığın baş savunucularındandır. Bu kuramsal bakış açısına göre kültür, temelde yatan evrensel bir düşünce kalıbının bir ürünü olarak görülür. Her kültür kendi biricik fiziksel ve toplumsal çevresi tarafından olduğu kadar tarih tarafından da biçimlenir ve etkilenir. Kültürden sorumlu insan düşünce süreçlerinin temel yapısı, dünya üzerindeki insanlar için aynı olmasına karşın, kültürler büyük oranda çe-

şitlilik gösterir. Antropoloğun görevi, insanların bu süreci başarmasının temel ilkelerini açıklamak ve altta yatan kalıpları ortaya çıkarmaktır.

Lévi-Strauss'a göre insan düşüncesi süreci birbirine zıt kutuplar olarak yapılanmıştır; aydınlık-karanlık, iyi-kötü, doğa-kültür, ıslak-kuru, çiğ-pişmiş, erkek-kadın karşıtlıkları gibi. En büyük karşıtlık ise "kendilik" ve "başkaları" arasındadır; bu karşıtlık, kültürün de bağımlı olduğu simgesel iletişimin ortaya çıkması için gereklidir. İletişim, karşılıklı bir değiş tokuştur; malları ve eşlerin değiş tokuşunu bile kapsayabilir. Bu nedenle, ensest tabusu bu köklü olan "kendilik" ve "başkaları" karşıtlığından kaynaklanır. Etnografçıların tanımladığı çok sayıdaki çeşitli evlilik kuralları da bu evrensel tabunun üzerinden biçimlenir.

Evlilik Biçimleri

Tekeşlilik, Kuzey Amerikalılara en tanıdık gelen evlilik biçimidir. Tekeşlilik aynı zamanda en yaygın evlilik türüdür ancak bunun nedeni ahlaki olmaktan çok ekonomiktir. Çok karılı (polijini) toplumlarda erkek, birden çok kadınla evliliğin üstesinden gelebilecek kadar zengin olmalıdır. Yeni Gine'nin batısında yaşayan Kapaukulara göre, bir erkek evlenebildiği kadar çok kadınla evlenmelidir. Kadın da kocasının yeni kadınlarla evlenebilmesi için para harcamasını destekler.[11] Erkek, bir başka eş alacak paraya (başlık parası) sahip olmasına karşın evlenmiyorsa karısının erkeği boşama hakkı doğar (başlık parası konusuna ileride değinilecektir). Kültür üzerine olan bölümde gördüğümüz gibi, Kapauku toplumunda daha fazla kadınla evlenmek, bahçede çalışıp domuzlara bakmak için gereklidir; bu domuzlar zenginlik göstergesidir ve bütün erkekler çok kadın alarak başlık parası ödeyecek kadar zengin değildir.

Kenya'nın kuzeyinde yaşayan göçebe Turkanalarda, ailenin sahip olduğu hayvan sayısı, onlara bakacak yetişkin kadın sayısıyla doğrudan orantılıdır. Eğer erkeğin karısı çoksa hayvanlara bakacak kadın sayısı ve ailenin zenginliği de artacaktır. Bundan ötürü, bir erkeğin kocasıyla evlenmesi için bir başka kadın araması gayet olağandır. Ancak yine başlık parası devreye girer ve yalnızca zengin erkekler birden fazla eş alıp bakımını üstlenebilir.

11 Pospisil, L. (1963), *The Kapauku Papuans of West New Guinea*, New York: Holt, Rinehart and Winston.

Dünyada en sık rastlanan evlilik türü tekeşlilik olsa da en çok tercih edilen çok karılılıktır. Dünya topluluklarının %80-85'i çok kadınla evliliğe olumlu bakar. Asya ve Afrika'nın çoğu bölgesinde karşımıza çıkan çok karılılık, Avrupa ve Kuzey Amerika'da az da olsa görülür. Örneğin 1972'de evlilikle ilgili İngiliz yasaları, geleneksel olarak çokeşli yaşayan göçmenlerin yaşam biçimlerini kabul etmek üzere değiştirilmiştir. Müslümanlar ve Sefarad Musevileri gibi belirli dinsel azınlık gruplar için çok karılı evlilikler İngiltere'de yasaldır. Bir aile hukuku uzmanına göre bu yasa değişikliğinin ardında yatan gerçek neden, "kocaları tarafından terk edilmek zorunda kalan göçmen kadınların devlete yük olmasını engellemektir."[12]

Bugün ABD'de Rocky Dağları eyaletlerinde yaşayan, kendilerine Mormon diyen ve sayıları 20.000 ila 60.000 arasında değişen insan grupları genelde bir erkek ve iki ya da daha fazla kadının evliliğinden oluşan ailelerde yaşar.[13] Mormon Kilisesi bu uygulamayı onaylamasa da sayıları gittikçe artan bir azınlık, kendisine "Hıristiyan çokeşliler" adını vermiştir ve Yahudi-Hıristiyan İncil'in Eski Lahit'inden örnekler göstererek bu uygulamanın doğruluğunu kanıtlamaya çalışır.[14] Yasal olmamasına karşın resmî görevliler de bölgede rastlanan çok kadınla evliliğe göz yummaktadır. Bir avukat ve aynı zamanda bir erkeğin eşlerinden biri olan bir kadın şöyle diyor:

> Ben bunu kadının hem kariyer hem de çocuk sahibi olmasının en uygun yolu olarak görüyorum. Ailemizde kadınlar birbirlerine çocuk bakımında yardımcı oluyor. Tekeşli evliliklerde kadınların böyle bir ayrıcalığı yok. Eğer böyle bir yaşam tarzı şimdiye kadar geliştirilmemiş olsaydı kariyer sahibi kadınların hayatını kolaylaştırmak için eninde sonunda geliştirilirdi.[15]

çok karılılık: Bir erkeğin aynı anda birden fazla kadınla evli olması, bir tür çokeşlilik.

12 Cretney, S. (2003), *Family Law in the Twentieth Century: A history*, (s.72-73) New York: Oxford University Press.

13 Egan, T. (1999, February 28). The persistence of polygamy. New York Times Magazine, 52.

14 Wolfson, H. (2000, January 22). Polygamists make the Christian connection. Burlington Free Press, 2c.

15 Johnson, D. (1996). Polygamists emerge from secrecy, seeking not just peace but respect. W.A.Haviland & R.J. Gordon, (Eds.), Talking about people (2nd ed., s.129-131). Mountain View, CA: Mayfield'den alıntılanmıştır.

Görsel Karşıtlık: Hıristiyan çokeşli bir adam, üç karısı ve çocuklarıyla Utah'taki yurt görünümlü evinin önünde poz verirken. Yukarı Ginc'den Baranama'lı bir adam da iki karısı ve çocuklarıyla birlikte poz vermiş.

Çok karılılık genellikle tarımla uğraşan ve tarımsal ekinliklerin büyük oranda kadınların sorumluluğunda olduğu toplumlarda görülür. Bu toplumlarda kadın, hem iş gücü hem de çocuk doğuran kişiler olarak değerli görülürler. Çok karılı hanelerde kadınların çalışması, geliri arttırdığı ve kocaya fazla iş bırakmadığı için kadınların aile içinde söz hakkı fazladır. Çoğu zaman kadın, hasadın satışından elde edecekleri parayla başka bir yere taşınma özgürlüğünü de elde edebilir. Ailedeki her kadın çocuklarıyla birlikte, kocadan ayrı bir yerde yaşar. Erkek eşlerini arada bir ziyaret eder. Kadınların çocuklarıyla birlikte yaşadığı yerler, genelde büyük bir evin ayrı odaları ya da bölümleridir. Bu yerleşim düzeninden dolayı baba çocuklarla daha az ilgilenir ve çocuklar genelde kadınlar tarafından büyütülür. 5. Bölüm'de söz ettiğimiz gibi, bu durum, erkekliğini kanıtlamak isteyen erkek çocuklarda saldırgan davranışlara yol açabilir. Sonuç olarak genelde ekonomisi tarıma bağlı olan çok karılı toplumlar, askeri zaferlere de çok önem verir. Bu topluluklarda savaşa gitmenin bir nedeni de karşı grubun kadınlarını ele geçirmek, onları kendilerine eş yapmak, böylece çocuk sayısını ve zenginliği arttırmaktır. Sahra Afrika'sında zenginlik arttırmak amaçlı çok karılı evlilikler görülür. Günümüze kadar bu uygulamanın değişmeden gelmesi, bu aile yapısının ekonomik açıdan verimli bir sistem olmasından kaynaklanır.[16]

Zenginlik arttırmak amaçlı yapılan çok karılı evliliğin görüldüğü toplumlarda, genelde toplumdaki kadın ve erkek oranında dengesizlik vardır

16 White, D.R. (1988), "Rethinking polygyny: Co-wives, codes and cultural systems", *Current Anthropology*, 29, 529-572.

ve/veya kadınların evlenme yaşı erkeklerinkinden daha düşüktür. Bu evlilik örüntüsü savaşın yaygın olduğu ve genç erkeklerin çoğunun savaşırken yaşamını kaybettiği toplumlarda görülür. Erkeklerin ölmesi, toplumdaki kadın sayısını arttırır. Erkeğin üretim alanında daha fazla çalıştığı toplumlarda çok karılılık çok azdır. Bu koşullar altında, kadınlar erkeklere daha bağımlıdır ve yaptıkları işten çok, çocuk doğurma özelliğiyle saygı görür. Hayvan bakımından erkeğin sorumlu olduğu göçebe toplumlarda, kadın kısır ise zor durumda demektir. Kadının kısır olması, erkeğin yeni bir evlilik yapması için temel nedenlerden birisidir. Erkeğin tekrar evlenmesinin diğer bir nedeni de toplumdaki yüksek konumunu herkese gösterme isteğidir. Üretim işinin çoğunu erkeğin yaptığı toplumlarda, bir kadından fazlasının bakımını üstlenmek için erkeğin çok çalışması gerekir ancak çok azı bunu yapar. Toplayıcı toplumlarda Şaman (şifacı), usta avcılar ya da tarım toplumlarında zengin erkeklerin çokeşli evlilik yapma olasılığı daha yüksektir. Bu evliliklerde karılar genelde birbirlerinin kız kardeşidir; yaşamları boyunca birlikte yaşadıkları için evlendikten sonra da kendi evlerinde değil, birlikte yaşamaya devam ederler.

Günümüzde, dünya üzerinde tekeşlilik ve çok karılılık, en yaygın evlilik biçimleri olsa da, diğer türlere de rastlanır. Çok **kocalılık**, yani bir kadının aynı anda birden fazla erkekle evli olması durumu, yalnızca çok az sayıda toplumda, özellikle de erkeklerin yaşam sürelerinin kadınlara göre daha az ya da erkek çocuk ölüm oranının daha yüksek olduğu toplumlarda görülür. İki cins arasındaki oran dengelendiğinde kadınlar genellikle evlenmemeyi tercih eder. Çok kocalılığın az görülmesinin nedenlerinden biri de, erkeğin soyunun ilerlemesini diğer evlilik kalıplarına göre çok daha fazla kısıtlamasıdır. Nayarlar arasında çok kocalılık, kadın doğurganlığını arttırarak kadının soyunun sürmesini sağlamıştır. Bu evliliği kabul etmiş toplumlar arasında Doğu Inuitler (Eskimolar), Polinezya Marquesan Adası'nda yaşayanlar ve Tibetliler sayılabilir. Tibet'te erkek çocuğa fazla bir miras bırakılınadığı ve ekilecek toprak az olduğu için, erkek kardeşlerin aynı kadınla evlenmesi, toprağın sürekli bölünerek küçülmesini engeller. Tekeşlilikten farklı olarak çok kocalılık, nüfus artışı-

çok kocalılık: Bir kadının aynı anda birden fazla erkekle evli olması, bir tür çok eşlilik.

nı da düşürdüğü için, kıt kaynakların kullanımında olumlu etki yaratır. Tibet toplumunun ekonomisi, çiftçilik, hayvancılık ve ticarete dayandığı için erkek kardeş çokkocalılığı, bir ev halkının erkeklerinin bu üç geçim yönteminden de para kazanmasını sağlar.[17]

Grup evliliği birkaç erkek ve kadının birbirleri üzerinde cinselliğin kullanımı hakkı taşıdığı evlilik türüdür ve çok ender görülür. Kuzey Alaska'daki Eskimolar, akraba olmayan kişiler arasında yaşanan cinselliği, karşılıklı bağ ve destek göstergesi kabul eder. Bu bağları güçlendirmek için bir erkek, başka bir erkeğe geçici cinsel ilişki yaşaması için karısını ödünç verebilir.

Av takımına eleman çekmek için balina avlama takımının başı, takım üyelerinden birine kendi karısını sunar ve karşılığında onun karısını alır. Böylece bu erkekler arasında bir ortaklık ilişkisi başlar ve bu ilişki akrabalık kadar güçlüdür. Bu erkeklerin çocukları arasında da anne babalarının eş değişiminden doğan ve toplumca kabul gören bir ilişki vardır.[18]

1960'larda Kuzey Amerika ve Avrupa'da hippi olarak bilinen insanlar, kendi toplumlarında yerleşik kültür kalıplarına seçenekler aradılar ve grup evliliğini denediler. Ancak gördüğü ilgiye karşın, bu deneyim büyük oranda geçici bir olgu olarak tarihteki yerini aldı.

Kayınbiraderle Evlenme (Levirat) ve Baldızla Evlenme (Sororat)

Bazı toplumlarda, bir erkek öldüğünde geride eşi ve çocukları kalıyorsa, kadının, ölen erkeğin erkek kardeşiyle (kayınbiraderiyle) evlenmesi âdettir. Buna levirat denir ve bu âdet, dul kadını ve çocuklarının yaşamını güvence altına almanın dışında, kurulmuş olan akrabalık bağlarının, kadının cinselliği ve gelecekte doğacak çocukları üzerinde hak iddialarının sür-

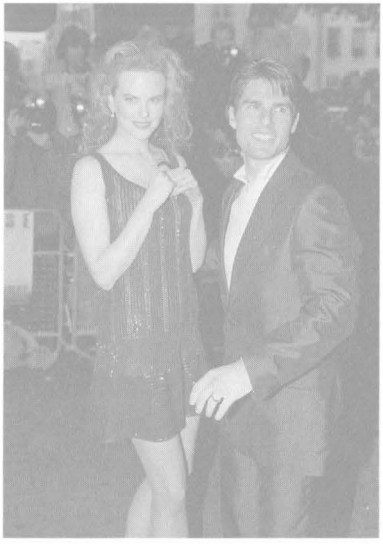
grup evliliği: Birkaç erkek ve kadının birbirleriyle cinsel ilişki kurabildiği evlilik türü.

levirat: Dul kadının ölen kocasının erkek kardeşiyle evlenmesi (erkeğin ölen erkek kardeşinin dul eşiyle evlenmesi).

17 Levine, N.E., & Silk, J.B. (1997), "Why polyandry fails, *Current Anthropology*, 38, 375-398.

18 Spencer, R.F (1984), "North Alaska Coast Eskimo", D.Damas (Ed.), Arctic, Vol. 5, *Handbook of North American Indians* (s.320-337), Washington, DC: Smithsonian Institution.

mesini de sağlar. Ölen kadının kız kardeşiyle (baldızıyla) evlenmeye sororat denir. Kız vermiş olan aile, ölen kişinin yerine bir kız daha vererek ilişkiyi sürdürmüş olur. Sororat ve leviratın uygulandığı toplumlarda iki aile arasında kurulmuş kayınlık ilişkileri, eşin ölümünden sonra bile korunmuş olur.

Film yıldızları Nicole Kidman ve Tom Cruise. ABD'deki evliliklerin %50'si gibi, onların evliliği de boşanmayla sonlandı. Buna karşın boşanmış kişilerin çoğu yeniden evlenmekte ve seri tekeşlilik oldukça yaygınlaştırmaktadır.

Seri Tekeşlilik

Kuzey Amerika toplumunda yaygın bir evlilik türü olan seri tekeşlilik, erkek ya da kadının birbiri ardına değişik eşlerle yaptığı evliliklerdir. Günümüzde insanların yaptığı ilk evliliklerin %50'si boşanmayla sona ermektedir ve bazı uzmanlar, süren evliliklerin de üçte ikisinin sona ereceğini tahmin etmektedir.[19] Evliliğin sona ermesiyle çoğunlukla çocuklar annede kalır. Bu durum, sosyolog ve antropologların Karayip Adalarında yaşayanlar ve ABD'deki düşük gelirli Afrika-Amerikalılar arasında gözlemledikleri kalıba benzerdir. Genç yaşta, evli olmadıkları erkeklerden çocuk doğuran kadınlar, geçimlerini sağlamak için çalışmak zorunda kalır. Dışarıda çalışmak için kadın bir akrabasının, genellikle de annesinin desteğine gerek duyar. Sonuç olarak ev halkının reisi genelde kadın olur (Karayiplerde bu oran %32'idir). Birkaç yıl sonra, çalışan ve çocuğunu büyütmek zorunda olan kadın, genelde bir erkekle evlenir. Hem ev işlerini yürütmek hem de çocuklarının bakımı için para kazanmak zorunda olmak, hayatı gittikçe zorlaştırdığı için kadın çareyi bir erkeğin desteğini almakta bulur.

sororat: Dul erkeğin ölen karısının kız kardeşiyle evlenmesi (kadının ölen kız kardeşinin kocasıyla evlenmesi).

seri tekeşlilik: Erkek ya da kadının birbiri ardına değişik kişilerle evlenmesi ya da birlikte yaşaması.

19 Stacey, J. (1990), *Brave New Families* (s.15, 286, n.46), New York: Basic Books.

ABD'de çiftler arasında da yapılan evlilik öncesi anlaşmalar, kadının ev dışında iş arama gerekliliğinin artması ve boşanma oranlarının gittikçe artması, orta sınıf beyazlar arasında da benzer bir yaşam biçiminin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Boşanmaların %90'ında kadınlar çocuğun sorumluluğunu üstlenir. Hatta günümüzde ABD'de doğan çocukların yaklaşık üçte biri evlilik dışıdır. Akraba ya da başka bir destekten yoksun kadınlar, tek başına çocuk büyütmekte zorlanmaktadır. Boşanmayı izleyen bir yıl içinde, kadının yaşam standardı %73 düşerken erkeğinki %42 artış göstermektedir.[20] Boşanmadan sonra babanın çocuğun bakımını üstlenmesi sağlanmaya çalışılır ancak evlilik dışı doğan çocukların %50'si babadan bir destek görmez. Destek veren babaların desteği de bazen gerekenin altında olmaktadır. Bu nedenle, yalnız bir anne, bir başka yetişkinin desteğini almak için çoğu zaman evlenmekte ya da yeniden evlenmektedir.

2003 Dünya Güzellik Yarışması'na ait bu resimde görüldüğü gibi, Amerikalıların belli bir tip güzellik ideali takıntısı artık bütün dünyaya yayılmaktadır.

Norveç ve Hollanda gibi bazı ülkelerde ise değişik nedenlerden dolayı benzer bir durum yaşanır. Örneğin Norveç'te doğan çocukların yarısı bekar annelerindir. Bunun nedeni yoksulluk değil, (Kuzey Denizi'nde bu-

20 Weitzman, L.J. (1985), *The divorce revolution: The unexpected social and economic consequences for women and children in America* (s.338), New York: Free Press.

lunan doğal gaz kaynaklı) zenginliktir. Bu çok zengin toplumda, kocanın ailenin bakımını üstlenen geleneksel rolü, zengin devlet desteği tarafından üstlenilmiştir.

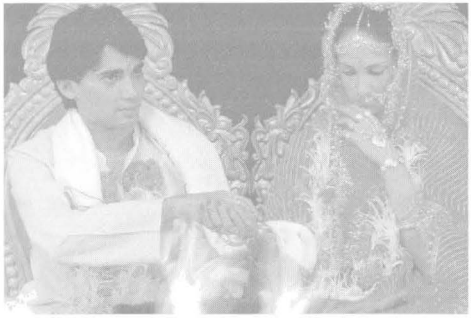
Eş Seçimi

Batının eşitlikçi düşüncesine göre kadın ya da erkek evleneceği kişiyi hiç bir baskı altında kalmadan özgür bir şekilde seçebilmelidir. Ancak bu düşünce evrensel olarak kabul görmemiştir. Her ne kadar soyut bir düşünce olarak kulağa hoş gelse de bu özgürlük, beraberinde yeni sorunlar ortaya çıkarmakta, sonuç olarak da Kuzey Amerika ve Avrupa toplumundaki evliliklerin dayanıksızlığına katkıda bulunmaktadır. Bunun baş sorumlularından biri de, Batı kültürünün, aşık olmak için (özellikle kadınlar için) gençliğin ve güzelliğin önemine yaptığı vurgudur. Kadının gençliği ve güzelliği, başta kadın giyimi, kozmetik, sinema, televizyon, müzik sanayileri olmak üzere sigara, alkollü ve alkolsüz içecek, otomobil ve daha pek çok ürün reklamlarında da açıkça sömürülmektedir. Antropolog Jules Henry'in konuya yaklaşımı şöyledir: "Erkek giyimi ve kozmetiği bile, bir gömlek reklamında erkeğe bakan bir kadın ya da parfüm reklamında erkeği koklayan güzel (büyük olasılıkla 35 yaş altı) bir kadın olmadan pazarlanamamaktadır."[21] Bütün herkes bu görüşe kanmasa bile, bu durum, bazı insanları evliliklerin küçük, önemsiz ve geçici özelliklere dayalı olduğu görüşüne itebilmektedir. Dünyanın bazı bölgelerinde evlilik böyle imgelerden etkilenmeyecek kadar önemli bir kabul edilmektedir.

Birçok toplumda evlilik ve bir aile kurulması o kadar önemli konulardır ki gençlerin kendi başlarına karar vermesine izin verilmez. İki bireyin evlenerek bir ömür boyu birlikte yaşayacak ve çocuklarını yetiştirecek olmaları, iki ailenin bu evlilik bağı aracılığıyla bir ortaklık kurmasından daha önemsizdir. Evlilik, aileler arasında bazı hakların aktarılmasına neden olur. Bu haklar mal-mülk, çocuklar ve cinsellikle ilgili haklardır. Bundan ötürü, evlilik aile biriminin ekonomik ve siyasal getirilerine göre düzenlenmektedir.

Aileler tarafından belirlenen ya da görücü usulü evlilikler, Kuzey Amerika toplumunda sık olmasa da görülür. Etnik azınlıklar arasında, kaybolacağından korkulan geleneksel değerlerin korunması için görücü usulü evlilik

21 Henry, J. (1966), "The metaphysic of youth, beauty and romantic love.", In S. Farber & R. Wilson (Eds.), *The Challenge to Women.* New York: Basic Books.

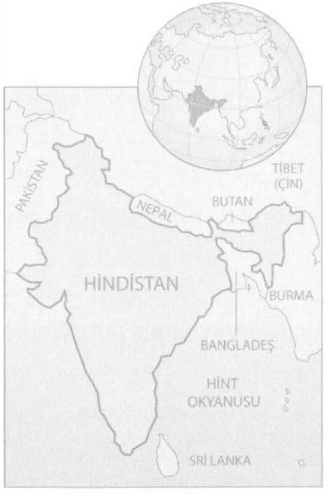
Görsel Karşıtlık: Evlilik insan grupları arasında ortaklıklar yaratma aracıdır. Bu ortaklıkların önemli ekonomik ve politik sonuçları olduğu için eş seçimi iki adet genç ve deneyimsiz insanın kararına bırakılamaz. Solda, evlilikleri anne babaları tarafından ayarlanmış Hintli bir çift. Sağdaki resim ise Prens Charles ve Prenses Diana'nın İngiltere'deki evlilik töreninde çekilmiştir. Kraliyet evliliği bir süre sonra bütün dünyanın dikkatle izlediği bir boşanmayla sona erdi.

yapılabilir. Zengin ve nüfuz sahibi aileler de çocuklarının özel okullarda okumasını sağlayarak dikkatlice onları "uygun" evlilikler yapmaya yönlendirirler. *New York Times* gazetesinin sosyete haberleri sayfalarına bakıldığında evlilik aracılığıyla kurulan bu gibi aile ortaklıklarına pek çok örnek görülebilir.

Özgün Çalışma

Hindistan'da Görücü Usulü Evlilik

Hindistan'da yaptığım ilk alan çalışmasından 6 yıl sonra, çağdaş bir kent olan Bombay'da orta sınıf üzerinde alan araştırması yapmak üzere tekrar bu ülkeye gittim. Daha önceki ziyaretimden kazandığım deneyimle, çalışmama görücü usulü evlilikleri de eklemeye karar verdim. Bu zamana kadar ABD'de evlilikleri başkaları tarafından ayarlanmış, evli ve boşanma sürecinde olan pek çok arkadaşımın tersine, şu anda da mutlu bir evlilik sürdüren pek çok Hindu çiftle tanıştım ve görücü usulü evliliklerin olumlu yönleri-

nin olumsuz yönlerinden ağır bastığını düşünmeye başladım. Hatta kendim de bir görücü usulü evlilik sürecine katılmayı düşündüm. ABD'de birçok arkadaşımı başarıyla birbiriyle tanıştırıp, defalarca çöpçatanlık yaptığım için bu yeni görevimde de temel kuralları öğrendikten sonra başarılı olacağıma inanıyordum.

Kendimi gösterme fırsatı kısa bir süre sonra ortaya çıktı. Önceki Hindistan gezimden bir arkadaşım en büyük oğlu için uygun bir gelin adayı bulmak istiyordu. Arkadaşım saygın bir aileden geliyordu ve oğlu da iyi eğitimli, yakışıklı bir delikanlıydı. Alan çalışmamın sonuna kadar ona uygun bir gelin bulacağımızdan emindim.

Temel kural, ailenin ününün ön planda tutulmasıdır. Birbirine uygun gelin ve damat adaylarının öncelikle aynı kast ve toplumsal sınıftan olmasına dikkat edilmelidir, ancak gelin ve damadın ailelerinin sınıf konumları benzerse alt-kastlar arasında geçişe izin verilebilir. Hindistan'da kızın ailesinin çeyiz getirmesi yasaklanmış olsa da her evlilikte yoğun bir armağan alışverişi yaşanır. Erkeğin ailesi talepte bulunmasa da, kızın ailesi kıza, erkeğe ve erkeğin ailesine armağan verme zorunluluğunu hisseder. Özellikle de yeni evlenecek çift, erkeğin anne babası, evli erkek kardeşleri ve onların aileleri ve evlenmemiş kardeşleriyle birlikte yaşayacaksa (bu durum kentli üst-orta sınıfta hâlâ çok yaygındır), kızın ailesi erkeğin ailesiyle iyi ilişkiler kurmak için çok uğraşır. Adına çeyiz denmese de uygun armağanlar vermek, gelinin ve damadın aileleri arasındaki ilişkileri, hatta gelinin yeni evinde nasıl muamele göreceğini de etkileyen etmenlerdendir.

Boşanmanın skandal kabul edildiği ve boşanma oranlarının çok düşük olduğu Hint toplumunda görücü usulü evlilik, yalnızca damat ve gelinin değil, ailelerin de yaşam boyu sürecek ilişkisi olarak görülür. Bu nedenle, kızın dış görünüşü önemlidir ancak karakteri daha önemlidir çünkü artık girdiği ailenin bir kızı olarak kabul edilir.

Arkadaşım gayet saygıdeğer bir eş, anne ve gelindir. Dindar, yumuşak huylu, alçak gönüllü ve saygılıdır. Dedikoduyu ve kavga etmeyi sevmez bu ikisi bir kadın için istendik özelliklerdir. Kadınların dedikodu yaptığı ve sürekli ağız dalaşına girdiği aileler, oğulları için iyi gelinler bulamaz. Anne babalar, kız çocuklarını, sürekli tartışmanın yaşandığı bir aileye gelin olarak vermek istemezler.

Kuzey Hindistan kökenli olan arkadaşının ailesi kırk yıldır Bombay'da yaşıyor ve eşi ticaretle ilgileniyor. Oğulları için eş bulmayı bu kadar geciktirmelerinin nedeni, oğlanın birkaç yıldır hava kuvvetlerinde pilot olarak çalışmış olması ve hep uzak yerlerde yaşamak zorunda kalmasıydı. Bu durumda erkeğe eşlik edecek bir kız bulmak anlamsız bir çaba olurdu. Arkadaşının ait olduğu toplumsal sınıfta, ekonomik güvencesine karşın askerî meslek çok prestijli görülmez ve uygun bir gelin bulmayı zorlaştırır. Çoğu aile, kızlarının böylesine tehlikeli ve sürekli gezmeyi gerektiren bir işte çalışan erkekle evlenmesini istemez.

Arkadaşının oğlu bir süre önce askeriyeyi bıraktı ve babasının yanında çalışmaya başladı. Üniversite mezunu, çağdaş, dünyayı gezmiş, iyi bir aileden gelen ve bana göre oldukça yakışıklı bir erkek olduğu için birden fazla gelin adayı arasından en iyiyi seçme özgürlüğüne sahipti. Bunları arkadaşıma söyledikten sonra o da bana şunları söyledi, "Ancak oğlunun kısa boylu ve esmer olduğunu da göz önünde bulundurmalıyız, bunlar uygun adayı bulmakta elimizi zayıflatan özellikler." Oğlunun boyu dikkatimden kaçmamıştı ancak rengin bir sorun yaratacağını düşünmemiştim. Çünkü bana göre esmer değil buğday tenliydi. Ancak yine de erkeğin ten renginin kızın ten rengine göre daha az önemli olduğunu daha sonra fark ettim.

Arkadaşının oğluna kız bulmakta kullanacağı en büyük kaynak, Bombay'daki arkadaş çevresiydi. Arkadaşlarının çoğunun kızı erkekle aynı yaşlardaydı ve bir kısmı oğluyla ilgilendiğini açıkça söylemişti. Ben en çok, hepsi birbirinden güzel, eğitimli ve yumuşak başlı beş kızı olan aileyle ilgilenmiştim. Anneleri arkadaşıma, "En beğendiğini oğluna seçebilirsin" demişti. Ufukta uygun bir aday görünüyordu. "Hadi gidelim ve birisini seçelim" dedim arkadaşıma. Ama arkadaşım, bilemediğim nedenlerden ötürü, nedense benim kadar hevesli görünmemişti.

Bu isteksizliğinin nedenini sorduğumda bana şunları söyledi, "Bak Serena, ailenin bir sürü kızı var. Her bir kız için nasıl çeyiz hazırlayacaklar? Tamam, biz bir talepte bulunmuyoruz ama evlenecek o kadar kızı varken bu ailenin onlara uygun bir düğün yapabileceklerinden emin değilim. Bu bizim en büyük oğlumuz, en iyisi onu ailenin tek kızıyla evlendirmek. Düğünün çok büyük ve gösterişli olmasını istiyo-

rum." Kızların niteliklerinin, düğünün eksikliğini kapatacağını söyledim. Arkadaşım bunu onayladı ama yine de harekete geçmek istemedi.

"Bana söylemediğin bir şey daha mı var?" dedim arkadaşıma. "Evet, bir konu daha var. Evli ve Bombay'da yaşayan bir kızları daha var. Annesi bana kayınpeder ve kayınvalidenin, kızlarının kendilerini sık ziyaret etmelerine izin vermediğinden yakınıyor. Acaba kızının sürekli dizinin dibinde olmasını isteyen bir anne midir, diye düşünmeye başladım. Eğer böyleyse, kız bizim eve uyum sağlamakta zorlanabilir. Bunun yaşanmasını istemem." Bu durumda beş kızlı aileyi elemek zorunda kaldık.

Biraz düş kırıklığına uğrasam da arkadaşının düşüncesine saygı duydum ve bir sonraki adaya odaklandım. Bu da arkadaş çevresinden birinin kızıydı. Arkadaşım bu aileye çok ilgi göstermişti; ailenin ünü çok iyiydi, hatta arkadaşınınkinden biraz daha üst alt-kasttan bir aileydi. Kız evin tek kızıydı, güzeldi, eğitimliydi ve ABD'de okuyan bir ağabeyi vardı. Ancak arkadaşım bu aileyle ilgilendiğini söyledikten kısa bir süre sonra, bu olasılık da ortadan kalktı ve başka bir aday aramaya başladık.

Bir gün arkadaşıma "O kız niye olmadı?" diye sordum. "Adını bir daha ağzına almadın. Çok güzel, çok eğitimliydi. Neden vazgeçtin?"

"Biraz fazla eğitimli. Kocamın babası kızı geçen gün otobüste görmüş. Şehri tek başına dolaşan bir kız bizim ailemiz için uygun olmaz." Bu seferki düş kırıklığım daha büyüktü, çünkü oğlanın kızı çok beğeneceğini düşünmüştüm. Daha sonra, kızın ailesinin toplumsal konumunun oğlanınkinden yüksek olduğu durumlarda gelinin kendini biraz daha üstün görebileceğini ve bunun da sorunlara yol açacağını öğrendim. Arkadaşım da bunun gelin adayından vazgeçmesinde önemli bir etmen olduğunu itiraf etti.

Bir başka adaydan da yeteri kadar çekici olmamasından ötürü vazgeçtikten sonra, artık aradan altı ay geçtiği için sabırsızlanmaya başlamıştım. Arkadaşım bana güldü, "Bu kadar acele etme," dedi. "Siz Amerikalılar, her şey bir an önce olsun istersiniz. Hemen evlenip hemen boşanırsınız. Biz burada evliliği çok ciddiye alırız, bütün her şeyi göz önünde bulundururuz. Kendi hatalarımızdan öğrenmek yeterli değildir. Evlilik ciddi bir iş olduğu için eğer bir hata yaparsak yalnızca kızımızın ya da oğlumuzun yaşamını değil, ailemizin de ününü mahvedebiliriz. Bu da kız ve erkek kardeşlerimizin evlenmesini de zorlaştırır. Bu yüzden çok dikkatli olmalıyız."

Dedikleri doğruydu ve ben de kendi kendime daha sabırlı olacağıma söz verdim. Hindistan'da bulunduğum süre içinde bu evliliğin gerçekleşmesini çok istiyordum. Ama olmadı. Hindistan'dan ayrıldığımda arkadaşım uygun gelin adayını bulmakta fazla bir yol alamamıştı.

İki yıl sonra Hindistan'a döndüğümde arkadaşım hâlâ oğluna kız arıyordu. Oğlan artık 30'una yaklaşmıştı ve arkadaşın da artık kaygılanmaya başlamıştı. Hindistan'ın değişik yerlerinde arkadaşlarımın olduğunu biliyordu. Bir yıl sonra Hindistan'a dönecektim, bu yüzden benden ona yardım etmemi ve uygun kızlar bulmamı istedi. Bana güvenmesi hoşuma gitmişti ama artık çöpçatanlıkta eskisi kadar başarılı olmadığımı düşünmeye başlamıştım. Yine de uğraşacağımı söyledim.

Hindistan'da geçirdiğim bir yılın sonuna doğru, arkadaşımın oğluna uygun bir gelin adayı olabilecek bir kızları olan aileyle tanıştım. Bu aile, Orta Hindistan'da orta büyüklükte, başarılı bir iş sahibiydi ve kast grupları arkadaşımınkiyle aynıydı. Kızları güzel ve şıktı, hatta üniversitede moda tasarımı okumuştu. Anne babası, kızlarının büyük bir kente gidip iş bulmasına izin vermemişti, yalnızca evden çalışıp diktiği elbiseleri satacak bir butik işletmesine izin vermişlerdi. Kız, mesleğinde ilerlemek istemesine karşın alçak gönüllü, evine düşkün bir kişiydi ve geleneksel bir biçimde yetiştirilmişti.

Arkadaşının oğluyla tanıştırmaktan söz ettiğimde kızın ailesi çok ilgi gösterdi. Kızları henüz evlenmek istemiyordu ama Bombay gibi gelişmiş ve modanın merkezi bir kentte yaşamak düşüncesi hoşuna gitti çünkü eğitimine devam edebileceğini düşündü. Kızın babasına arkadaşının adresini verdim ve bir iş için Bombay'a gitmeleri gerekirse erkeğin ailesiyle tanışabileceklerini söyledim.

New York'a dönmeden önce Bombay'a uğradım ve arkadaşıma bu yeni olasılıktan söz ettim. Olabileceğini söyledi ama kızın ailesi bir harekette bulunana kadar bir şey yapmadı.

Bir yıl sonra arkadaşımdan bir mektup aldım. Kızın ailesi Bombay'a gelmişti ve ailenin kızıyla arkadaşının kızı çok iyi arkadaş olmuştu. O yıl boyunca iki kız birbirini sık sık ziyaret ettiler. İşlerin iyi gittiğini düşünüyordum.

Geçen hafta bir düğün davetiyesi aldım. Arkadaşının oğlu ve kız evleniyordu. Onları ben tanıştırdığım için benim de orada bulunmam

bekleniyordu. Çok heyecanlandım. En sonunda başarmıştım! Hindistan'a gitmek üzere hazırlanırken kendi kendime şunları düşündüm: "Şimdi sırada arkadaşımın küçük oğlu var. Bildiğim, ona uygun güzel bir kızı olan bir aile var mı acaba?"

(Alındığı yer: S. Nanda (1992). Arranging a marriage in India. In. P.R. De Vito (Ed.). The naked anthropologist (pp. 139-143). Belmont, CA:Wadsworth.)

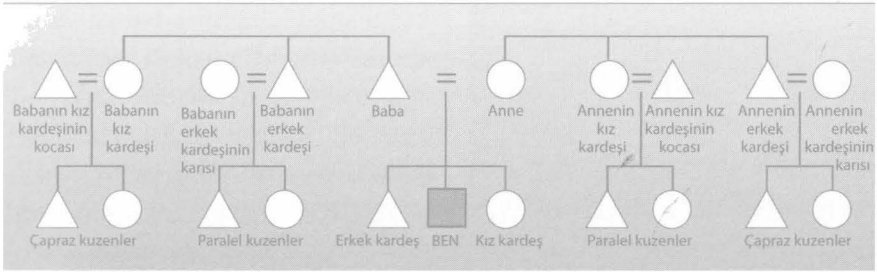
Kuzen Evliliği

Bazı toplumlarda bir erkeğin, babasının erkek kardeşinin (amcasının) kızıyla evlenmesi istenir. Bu evliliğe babasoylu paralel kuzen (aynı cinsiyetten iki kardeşin çocukları) evliliği denir (Şekil 8.2). Paralel kuzen, babanın erkek kardeşinin ya da annenin kız kardeşinin çocuğudur. Zorunlu olmamasına karşın, bu tür evlilikler Araplar, eski İsrailliler ve eski Yunanlar tarafından onaylanmıştır. Tüm bu toplumlar sıradüzensel yapıdadır, yani toplumun bazı üyelerinin diğerlerine göre daha fazla mal varlığı vardır. Erkek egemenliği ve erkek soyu vurgulansa da ailenin mal varlığı hem kız hem de erkek çocuklara miras bırakılır. Bu nedenle bir erkek, amca kızıyla (ya da kadının bakış açısına göre amca oğluyla) evlendiğinde, sülalenin mal varlığı parçalanmamış olur. Bu toplumlarda genellikle ailenin mal varlığı ne kadar büyükse paralel kuzen evliliği de o kadar sık görülür.

Anasoylu çapraz kuzen evliliği (Şekil 8.2) ise bir erkeğin annesinin erkek kardeşinin (dayısının) kızıyla ya da bir kadının babasının kız kardeşinin (halasının) oğluyla evlenmesidir. Çapraz kuzen, ayrı cinsiyetteki kardeş çocuklarının birbirine olan durumudur. Bu evlilik, yiyecek toplayıcı toplumlardan (örneğin Avustralya Aborijinleri) yoğun tarımla uğraşanlara kadar (Güney Hindistan'daki çeşitli topluluklar) çeşitli toplumlarda görülebilir. Yiyecek toplayıcı toplumlarda miras olarak çocuklara herhangi bir

babasoylu paralel kuzen evliliği: Bir erkeğin babasının erkek kardeşinin kızıyla ya da bir kadının babasının erkek kardeşinin oğluyla (yani baba tarafından paralel bir kuzenle) evlenmesidir.

anasoylu çapraz kuzen evliliği: Bir erkeğin annesinin erkek kardeşinin kızıyla ya da bir kadının babasının kız kardeşinin oğluyla (yani kızın baba tarafından çapraz kuzeniyle, erkeğin anne tarafından çapraz kuzeniyle) evlenmesidir.

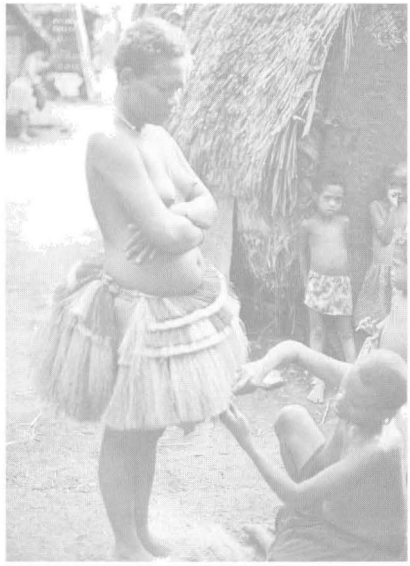

Şekil 8.2: Antropologlar akrabalık ilişkilerini göstermek için bunun gibi şemalar kullanırlar. Burada gösterilen şema, çapraz ve paralel kuzen arasındaki ayrımı vurgular. Bu tür şemalarda erkekler üçgen, kadınlar daire, evlilik bağı eşittir (=) işareti, kardeşlik yatay çizgi, anne baba-çocuk ilişkisi dikey çizgiyle gösterilir. Kavramlar BEN denen, cinsiyeti kadın ya da erkek olabilen bireye göre belirlenir.

mülk bırakılmamasına karşın, bu tür evlilikler toplumsal gruplar arasında dayanışma kurma ve koruma amacına yöneliktir. Tarım toplumlarındaysa mal varlığının mirası en belirleyici etmendir. Anasoyundan ilerleyen toplumlarda, mal varlığı ve diğer önemli haklar bir erkekten, kız kardeşinin oğluna geçer. Çapraz kuzen evliliklerinde, kız kardeşin oğlu aynı zamanda erkeğin kızının kocasıdır; yani damat aynı zamanda yeğendir.

Evlilik Değiş Tokuşları

Trobriand Adasında genç bir çift evlenmeye karar verdiğinde, erkeğin evinin önündeki taraçada birlikte otururak herkesin kendilerini görmelerini sağlar. Gelinin annesi yeni çifte pişmiş patates getirene kadar orada oturmaya devam ederler. Bir sonraki gün, erkeğin kız kardeşi geline üç uzun etek getirir. Etekler, yeni evli kadın için, ergenlik çağının cinsel özgürlük günlerinin bittiği anlamına gelir. Bunun ardından gelinin babası ve annesinin erkek kardeşi çifte bol miktarda pişmemiş patates sunar.

Evlendiğinin duyurulduğu gün, Trobriandlı gelin kışkırtıcı mini etekleri artık çıkarır ve damadın kız kardeşinin verdiği ilk uzun eteğini giyer. Bunun anlamı artık cinsel özgürlük günlerinin sona erdiğidir.

Çoğu Afrika toplumunda damadın ailesinin gelinin ailesine verdiği başlık parası sığır olarak da ödenebilir.

Bu sırada damadın babası ve annesinin erkek kardeşi (babasının soyunu ve kendi soyunu temsilen) taştan el baltaları, kilden çömlekler ve Kula deniz kabukları (7 Bölüm'e bakın) toplayarak genç kadının anne tarafından akrabalarına ve babasına sunarlar. Evliliğin birinci yılının sonuna kadar gelinin annesi genç çifte patatesten yapılma yemekler pişirir. Damadın akrabalarından, damadın babası ve annesinin erkek kardeşine kadar, gelinin ailesine sunulmak üzere armağan sağlamada çaba göstermiş herkes, gelinin anne tarafından akrabalarından ve babasından patates alırlar. Bu armağan değiş tokuşları, aileleri bir araya getirerek yakınlaştırır ve gelecekte kadının akrabalarının damadın bakımını üstlenme sorumluluğunu kabul etmesini sağlar.

Diğer topluluklarda olduğu gibi, Trobiandlılar da evliliği bir tür ekonomik değiş tokuşla resmileştirir. Trobiandlılarda bu olgu, armağan değiş tokuşuyla gerçekleşir. Bundan daha sık görülen bir uygulama olan **başlık parası** da gelinin ailesine para ya da diğer değerli malların verilmesidir. Başlık parası, gelinin bundan sonra yaşayacağı yeni evinde çocuk doğurmasının yanı sıra, işgücünden yararlanılmasının da beklendiği toplumlarda görülür. Kızın ailesi eksilen işgücünü bu şekilde karşılamaktadır.

Başlık parası basit bir kadın alım satımı değildir. Gelinin anne ve babası bu parayı kızlarına mücevher ya da ev eşyası almakta ya da pahalı düğün masraflarını ödeyebilmek için kullanır. Evliliğin devamını sağlaması açısından da önemlidir çünkü evlilik biterse başlık parası da geri ödenmelidir. Aileler arası bu tazminatın bir türü de kadınların aileler arasında değiş tokuşudur. "Eğer oğlun benim kızımla evlenirse benim oğlum da senin kı-

başlık parası: Damadın ya da ailesinin evlilik nedeniyle gelinin ailesine verdiği bir tazminat.

zınla evlenir." Bir başka tür de **gelin hizmeti** yani damadın bir süreliğine gelinin ailesi için çalışmasıdır.

Yoğun tarımla uğraşan Batı, Güney ve Doğu Avrupa toplumlarında da kızlar evlenirken beraberinde çeyiz getirir. ABD'de çeyizin bir türü, gelinin ailesinin düğün masraflarını ödemesidir. Çeyiz, kızın ailesinin mülkünü eşiyle paylaşmasını simgeler. Anne babası öldükten sonra mal varlıklarını kızlarına miras bırakmaktansa evlilik zamanı gelince bu parayı kızlarına verir. Ancak evlendikten sonra getirdiği mal varlığı kadının denetiminde olmaz. Örneğin birkaç Avrupa toplumunda kadının mal varlığı kocasının denetimine girer. Çeyiz parasından yararlanan erkek de ömür boyunca kadına bakmalı hatta kendisi öldükten sonra bile karısının yaşamını güvence altına almalıdır. Bu nedenle, çeyizin bir başka işlevi de dul kaldıktan (ya da boşandıktan) sonra kadının hayatını sürdürmesine destek olmasıdır. Çünkü bu gibi toplumlarda kadınlar işgüçleriyle değil, çocuk doğurma özellikleriyle değerli kabul edilirler Bu yüzden çocuk doğuramamış bir kadın sıkıntıya düşebilir ancak beraberinde getirdiği çeyizi onu terk edilmekten koruyabilir. Çeyiz, gelir düzeyi farklılıklarının önemli olduğu toplumlarda kadının ekonomik gücünü yansıtması açısından da önemlidir. Kadının evlenirken beraberinde getirdiği mal varlığı, erkeğin kendininkine denk toplumsal konuma sahip bir kadınla evlendiğini gösterir. Ayrıca anne babalarının ve akrabalarının yardımıyla kadın, istendik (yani zengin) bir kocayla evlenebilme şansını da yakalamış olur.

Bazı toplumlarda bir kadın evlendiğinde aile mirasından kendi payına düşeni alır ve damadın ailesinin gelinin ailesine verdiği başlık parasından farklı olarak yeni ailesine götürür.

gelin hizmeti: Evlilik sonrası damadın bir süreliğine gelinin ailesi için çalışması.

çeyiz: Kadının ailesinden kalacak mirasının evlilik sırasında kadına ya da kocasına verilmesi.

Aynı Cinsle Evlilik

Bölümün başında belirttiğimiz gibi evlilik; bir kadın ve bir erkek arasında değil, insanlar arasında da gerçekleşebilir. Çünkü bazı toplumlarda aynı cinsten kişilerin evlilikleri de toplumsal açıdan kabul görür ve yasalarca tanınır. Aynı cinsten kişilerin yaptığı evlilikler, karşı cinsle yapılan evliliklerin doyurucu bir çözüm getiremediği bazı sorunlarla başa çıkma konusunda bir yöntem sunuyor olabilir. Örneğin Afrika'nın Güney Sahra bölgesinde, kadın kadına evlilik görülen bir uygulamadır ancak çok küçük bir orandadır.

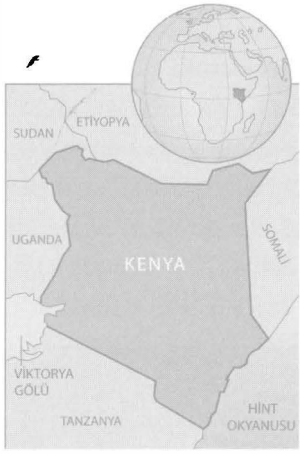
Avrupa'da hem erkekler hem kadınlar aile servetinden paylarına düşeni aldığı için kadınların Kiliseyle evliliği ve rahibe olması, kadının kocasına ya da çocuklarına aktaracağı mirasın kiliseye aktarılmasını sağlar.

Kadın kadına evliliğin ayrıntıları toplumdan topluma değişebilir. Batı Kenya'daki Nandiler, Afrika'daki benzer uygulamaların bir örneği olarak ele alınabilir.[22] Nandiler tarımla ve hayvancılıkla uğraşır. Temel üretim araçlarının (toprak ve hayvan sürüleri) denetimi erkeklerin elindedir. Miras yalnızca erkek çocuklar arasında paylaşılır. Nandilerde tercih edilen evlilik şekli çokkarılılık olduğu için miras, doğurdukları erkek çocuk sayısına göre kadınlar arasında paylaştırılır. Her kadının kendisine ait bir odası vardır; kadın, çocuklarına bakmakla yükümlüdür. Baba, çocuklarından uzak, soğuk bir kişi olarak haneyi yönetir. Böylesi bir aile yapılanması içerisinde kadının konumunu, doğurduğu erkek çocuklar belirler. Eğer kadının erkek çocuğu olmuyorsa kocasının soyunu devam ettiremediği için mirastan pay alamaz.

Erkek çocuğu olmamış kadın bu sorunların üstesinden gelebilmek için genç bir kadınla evlenir, genç kadına kocalık yapar. Amaç, erkek çocuk doğuramamış kadının genç kadın sayesinde erkek varisler edinmesidir. Genç kadın, evlendiği erkek çocuk doğuramamış kadının kocasıyla cinsel ilişkiye

22 Bilgiler, Obler, R.S. (1982), *Is the female husband a man? Woman/woman marriage among the Nandi of Kenya. Ethnology*, 19, 69-88.'e dayanmaktadır.

girer. Erkeğin kadına karşı hiçbir sorumluluğu yoktur. Bu birleşmeler sonucu eğer erkek çocuk dünyaya gelirse çocuğun sorumluluğunu erkek çocuk doğuramamış kadın, yani dişi koca üstlenir.

Kadının dişi koca olması, kadın kimliğinden vazgeçmesini ve erkek gibi davranıp, giyinmesini gerektirir. Kadının yeni kimliğinin gerektirdiklerinin tamamını sergilemesi oldukça zordur çünkü o ana kadar hayatını bir kadın olarak yaşamıştır. Genellikle kadın kimliğinin simgesi olarak görülen ev işleri bağlamında dişi kocalar erkek kimliğini benimser.

Kadın kadına evliliğin, taraflar açısından bazı yararları vardır. Erkek çocuğu olmayan ya da kısır olan kadının toplumdaki konumu yükselir, hatta kadın (dişi koca) neredeyse Nandi toplumunda kadına göre çok daha iyi bir konumda olan erkeklerle eşit kabul edilir. Dişi kocayla evlenen kadın genellikle daha önceden evlenmeden hamile kalmış olduğu için iyi bir evlilik yapamamıştır ve toplumdaki konumu düşüktür. Bu evlilik sayesinde onun da toplumsal konumu yükselir ve çocuklarının meşruluğunu güvence altına almış olur. Kadın kadına evliliklerde dişi koca eşine daha fazla zaman ayırır, sert davranmaz ve kararlarında eşine danışır. Bu evliliklerde tek sorun cinselliğin olmamasıdır. Dişi kocaların, daha önceden evli olduğu erkek kocası da dahil olmak üzere, cinsellikten tamamen vazgeçmeleri beklenir.

Vermont Temsilciler Meclisi'nin eşcinselliğini açıklayan tek üyesi olan William Lippert, sivil birlikler yasasının geçişini partnerine sarılarak kutluyor.

Yakın zaman önce aynı cinsle yapılan evlilikler ABD'de de bir tartışma konusu haline geldi. Bazı eyaletlerde bu tür evlilikleri yasaklayan kararlar ve ya-

salar çıkmıştır. Ancak 2000'de Vermont'ta aynı cinsle yapılan (eşcinsel) evlilikler yasalaşmış ve bu çiftlere de evliliğin getirdiği haklar tanınmıştır. 2003'te Massachusetts Yüksek Mahkemesi bu eyalette eşcinsel evliliğin anayasal hak olduğunu söyleyerek eşcinsel çiftlere de eşit evlilik haklarının tanınması yönünde karar vermiştir. Eşcinsel birlikteliklere karşı çıkanlar evliliğin her zaman kadın ve erkek arasında yaşandığını öne sürse de bunun yanlış olduğunu az önce okuduk. Aynı cinsle evlilik yalnızca Afrika'daki birkaç toplulukta değil, dünyanın değişik yerlerinde de görülür. Nandilerde olduğu gibi, bu evlilikler, toplum tarafından dışlanma tehlikesi yaşayan kişilerin toplum tarafından kabul edilir bir konuma yükselmesini sağlar.

Eşcinsel evliliklerin yasal olmadığı Maine'de bir lezbiyen evliliği. Hükümetin onaylamaması gey ve lezbiyenlerin ailelerinin ve arkadaşlarının önünde partnerleriyle evlilik bağı kurmalarını engellememiştir. Massachusetts Yüksek Mahkemesinin 2003 yılında bu eyalette eşcinsel evliliklerin anayasal hak olduğunu karara bağlaması, bütün ülkede tartışmaları yoğunlaştırmıştır.

Aynı cins birlikteliklere karşı sunulan bir ikinci sav da, ABD'de doğal kabul edilmeyen erkek ve kadın eşcinsellerin (gey ve lezbiyen) evliliklerinin yasallaşmasını sağlamasıdır. Ancak önceki bölümlerde söz ettiğimiz gibi, kültürler arası çalışmalar ve diğer türler üzerinde yürütülen araştırmalar eşcinsel davranışın doğal olmadığını gösterecek kanıtlar sunamamıştır.

Üçüncü bir nokta, evliliğin işlevinin çocuk doğurmak olduğudur. Evlilik ekonomik, politik ve yasal boyutlar da içerdiği için bu söylenen ancak kısmen doğrudur. Ayrıca günümüzde eşcinsel evliliklerin çocuk evlat edinmesi ya da çağdaş üreme teknolojilerinden yararlanması da gittikçe sık görülmektedir. Bunun yanında, Nandi ve Nayarlar örneğinde gördüğümüz gibi, çoğu toplumda kadınların cinselliklerinin ve üreme özelliklerinin birbirinden ayrılması söz konusudur.

Boşanma

Evlilik gibi boşanma da çiftin aileleri açısından büyük bir kaygı kaynağıdır. Evlilik dinselden çok ekonomik boyutlu olduğu için boşanma de bazı nedenlerle ve çeşitli zorluk derecelerinde gerçekleşir.

Kenya'daki Gusii çiftçileri arasında kısırlık ve iktidarsızlık boşanma nedenleridir. Hindistan'daki yoğun ormanlık bölgede yaşayan yiyecek toplayıcı Chenchular ve Kuzey Kanada'daki bazı yerli gruplar arasında çocuk doğduktan sonra boşanmak hoş görülmez; aileler, çifti birbirine uyum göstermeye zorlar. Bu durumun tersine, Amerika'da Arizona Hopi yerlilerinde kadın istediği zaman kocasını boşayabilir. Kocasının eşyalarını kapının önüne koyarak kocasına artık onu istemediğini söylemiş olur. Güney Amerika'nın güney kesimlerinde yaşayan Yahganlarda boşanma oldukça sık yaşanır ve erkeğin kaba davranması ya da ailenin geçimini sağlayamaması, haklı boşanma gerekçeleridir. Bu toplumlarda boşanma gerçekleşirse çocuklara bir şekilde bakılır. Batılı olmayan toplumların çoğunda yetişkin ve bekar bir kadın, sıra dışı bir durumdur. Boşanan kadın kısa sürede yeniden evlenir. Çoğu toplumda insanlar temelde ekonomik kaygılardan ötürü evlenir. Yeni Gine'de bir erkek cinsel gereksinimleri nedeniyle evlenmez çünkü bunları evlilik dışı yollarla da rahatlıkla karşılayabilir. Ancak erkeğin çömlek yapacak, yemek pişirecek, ağ örecek, sebze meyveleri yetiştirecek bir kadına ihtiyacı vardır. Aborijinlerde kadınsız bir erkeğin işi oldukça zordur. Çünkü yemeğini yapacak ve ona yakacak sağlayacak kimsesi yoktur. Benzer şekilde dışarıdan gelecek düşman saldırılarına karşı iyi savaşan erkek gücüne gerek duyulan toplumlardaki kadınlar da hem savaşçı hem de avcı özellikleri olan bir kocaya ihtiyaç duyarlar.

Dünyanın çeşitli noktalarında boşanma oranları yüksek olsa da (özellikle Hopi yerlileri gibi anasoyuna dayanan toplumlarda), Batılı sanayi toplumlarında bu oran o kadar yükselmiştir ki artık çoğu insan geleneksel evlilik türlerinin ve ailenin geleceği konusunda kaygı duymaktadır. 1000 ve 1800 yılları arasında Batılı toplumlarda boşanma neredeyse imkânsızdı ve insan ömrünün kısalığından ötürü 10 ya da 20 yıl süren evliliklerin sayısı çok azdı.[23] Ölümden ötürü ayrılma oranı düştüğü için, yasal yollarla ayrılma oranı yükselmiştir.

[23] Stone, L. (1998), *Kinship and Gender: An Introduction* (s.235), Boulder, CO:Westview Press.

Kuşkusuz ABD'de çok sayıda ve çeşitte boşanma nedeni vardır. Bazıları önceki sayfalarda söz ettiğimiz gibi önemsiz ve geçici konulardır. Bunun ötesinde ABD'de evlilik bir erkek ve kadın arasında uzun süreli, destekleyici, yakın, aşk ve sevgi dolu bir bağ olarak görülür. Bu ilişki, insanların, iş dünyasının baskılarından, ev dışındaki davranışlarını etkileyen yasal ve toplumsal kısıtlamalardan kaçarak sığındığı bir limandır. Ancak bireysel zevklerin peşinde koşmak ve bunları başka insanlarla rekabet ederek elde etmek üzere yetiştirilen insanların yaşadığı ve kadınların erkeklere boyun eğmesinin beklendiği bir toplumda, evlilik gerçeğinin her zaman bekleneni vermemesine şaşırılmamalıdır. Kötü muamele, eşlerin birbirini ihmal etmesi (genelde kocaların karılarını), ABD'de çok da az görülen sorunlar değildir. Ancak yakın zamana kadar insanlar aile içi şiddete, dışardan gelen şiddete göre daha hoşgörülü bakmıştır. Bugün insanlar artık hoşnut olmadığı evliliğini bitiren insanları (özellikle de kadınları) daha az yargılamaktadır. Kişiler artık katlanılması çok zor durumlara sonuna kadar dayanmayı bir çözüm olarak görmemekte, bundan dolayı yürümeyen evliliklere gösterilen akıllıca bir tepki olarak boşanma oranları gün geçtikçe artmaktır.

Bir hemşire insan embriyosu yaratırken. Artık çocuk sahibi olmanın tek yolu cinsel ilişki değildir. Yeni üreme teknolojileri, yeni bir sanayi yaratmış ve çocukların bir mala dönüşmelerine neden olmuştur.

Bölüm Özeti

- Primatlardan farklı olarak insanlarda dişi, ne zaman isterse ya da kültürü ona ne zaman uygun olduğunu söylerse, doğurganlık döneminde olup olmadığına bakmaksızın cinsel ilişkiye hazırdır. Cinsel ilişkiler bireyler arasındaki toplumsal bağları güçlendirebileceği gibi, tersi bir durumu da ortaya çıkartabilir. Cinselliğe erişim için yaşanan rekabet, toplum düzenini bozabileceği için, her toplumda cinselliğin kullanımını düzenleyen kurallar vardır. Antropologların araştırmalarına konu olan;

ebeveynle çocuk veya kardeşler arsındaki cinsel ilişkiyi yasaklayan ensest tabusu evrenseldir. Ensest tabusuyla ilgili henüz herkesi doyurucu bir açıklama geliştirilememiştir. Ensestle ilgili iki konu, iç evlilik ve dış evliliktir. İç evlilik, grup içinden bir bireyle evlilikken; dış evlilik, grup dışından bir bireyle evlenmek demektir. Eğer grup doğrudan doğruya aile olarak tanımlanırsa tüm toplumların iç evliliği yasaklayarak dış evlilik uyguladıkları söylenebilir. Dış evlilik uygulayan toplumlar, aynı zamanda başka bir düzeyde iç evlilik uygulayabilmektedir. İç evlilik, bazı kraliyet ailelerinde kardeşler arasında evlilik olarak şekil bulmuştur. Bu evlilikler, kraliyet soyunu ve mal varlığını korumak amacıyla yapılmıştır.

Kadın ve erkek arasında sürdürülen cinsel bir birliktelik olarak tanımlansa da evlilik ve çiftleşme, birbiri ile karıştırılmamalıdır. Çiftleşme, evlilik içinde yaşandığı kadar evlilik dışında da yaşanabilir. Ayrıca, evlilik, çiftleşmeden farklı olarak toplumsal, ekonomik ve yasal güçler tarafından da desteklenir. Bazı toplumlarda evlilik aracılığıyla yeni aileler kurulsa da bu durum bütün toplumlarda geçerli değildir.

- Kültürlerin çoğu cinsel açıdan özgürlükçüdür ve kişisel cinsel ilişkilere dönük kurallar getirmez. Ancak bazı kültürler evlilik dışında yaşanan her türlü cinsel etkinliği açıkça yasaklar. Bu kurallara uyulmaması durumunda hapis cezası, toplumsal dışlanma, hatta ölüm gibi cezalar geleneksel Yahudi-Hıristiyan ve Müslüman yasalarında yer alır.
- Tekeşlilik (monogami), tek bir eşle evlenmek anlamına gelir ve evlilik türleri arasında en yaygın olanıdır. Tekeşliliğin temelinde ekonomik nedenler vardır. Çokkarılılık, birden fazla kadınla evlenmek anlamındadır ve erkeğin ciddi bir ekonomik zenginliğe sahip olmasını gerektirir. Üretim işinin çoğunu kadınların yaptığı toplumlarda çokkarılı evlilikler ev halkının gelir düzeyini arttırıcı bir araç olarak da kullanılır. Çokkarılı evlilikler fazla yaygın olmasa da dünya toplumlarının çoğunda bu tür evlilik uygun kabul edilir. Dünyanın çoğu toplumunda erkek nüfusu kadın nüfusundan daha fazla olduğu için çokkocalılık, yani bir kadının birden fazla erkekle evlenmesi olgusu yaygın değildir. Birkaç kadınla birkaç erkeğin birliktelikleri ile oluşan evliliklere grup evliliği denir ve bu tür evlilik daha da enderdir. Kayınbiraderle evlilik anlamına gelen levirat dul kadının, eşinin erkek kardeşi ile evlenmesi; baldızla evlilik

anlamına gelen sororat ise dul kalan erkeğin, eşinin kız kardeşi ile evlenmesi demektir. Seri tekeşlilik, bir erkek ya da kadının ardı ardına teş eşli evlilikler yapmasıdır. Geçtiğimiz yıllarda bu evlilik oldukça yaygınlaşmıştır çünkü bireyler boşanıp bir başkasıyla evlenmektedir.

- Sanayi ve sanayi sonrası toplumlarının çoğunda evlilik, gençlik ve güzelliğin vurgulandığı romantik aşk hayali üzerine kurulmaktadır. Dünyadaki diğer toplumlarda evlilikler böylesi önemsiz ve geçici kavramlar üzerine kurulmaz. Batılı olmayan toplumlarda görücü usulü evliliklerin temel kaygısı ekonomidir. Aşk, kişiler evlendikten sonra başlar, önce değil. Evlilik iki ailenin oluşturacağı ortaklık olarak görülür.
- Kuzenler arası evlilik bazı toplumlarda yaygındır. Çapraz kuzenler arası evlilik, paralel kuzen evliliğinden daha sıktır. Çapraz kuzen evliliği, gruplar arasında bağlılık kurmak ve bunu sürdürmek amaçlı yapılır. Paralel kuzen evliliği ise mülkiyetin bölünmeden aynı grup üzerinde kalmasını ve kadının çocuklarının aynı baba soyunda kalmasını sağlar.

Çoğu insan toplumunda evlilikler, ekonomik değiş tokuşla resmiyet kazanır. Bazen gelinin ve damadın aileleri birbirlerine armağan alıp verirler. Bunların en sık görüleni, damadın ailesi tarafından gelinin ailesine ödenen başlık parasıdır. Kadınların hem işgücü olarak kullanıldığı hem de çocuk doğurduğu toplumlarda başlık parası uygulamasına sık rastlanır. Bir başka değiş tokuş yöntemi, kız çocuklarının takasıdır. Gelin hizmeti, damadın bir süre gelinin ailesi için çalışmasıdır. Çeyiz, kadının ailesinden alacağı mirasın, kendisine evlenirken verilmesidir. Amacı, işlerin erkekler tarafından yapıldığı ve kadınların yalnızca çocuk doğurma özellikleriyle değerli sayıldığı toplumlarda kadını güvence altına almaktır.

- Bazı toplumlarda aynı cinsten kişilerin evlenmeleri de söz konusudur. Bunun örneği, bazı Afrikalı topluluklarda görülen kadın kadına evliliklerdir. Bu evlilikler, karşı cinsle yapılan evliliklerin, yaşanan sorunlara çözüm bulmakta yetersiz kaldığı durumlarda çare olabilir.
- Boşanma tüm toplumlarda görülse de boşanma nedenleri ve sıklığı toplumlar arasında farklılıklar gösterebilir. ABD'de evliliklerin bitmesine neden olan konular arasında evliliklerin sağlam değil, geçici ve önemsiz temeller üzerine kurulması, insanların bireysel tatmin araması ve kadının erkeğe boyun eğmesinin beklenmesidir.

Düşünme Soruları

1. Tarihsel olarak çoğu geleneksel toplum diğer toplumlardan soyutlanmıştır ve böylece daha kapalı birer topluluğa dönüşmüştür. Küreselleşme çağında çoğu, dış dünyayla iletişime geçmiştir. Modern teknoloji yalnızca yabancı düşüncelerin ve malların değil, virüs ve bakterilerin de kolayca yayılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda cinsel özgürlüklerin yararlarını ve getirebileceği sorunları düşünün. Bu durum, kişisel haklar ve özgürlükleri nasıl etkiler?

2. Kuzey Amerika ve Avrupa'da çoğu insan evlilik dışında çocuk sahibi olsa da evlilik kurumu önemli bir toplumsal işlevi yerine getirir. Evliliğin bazı önemli işlevlerini göz önünde bulundurarak, bireyin ait olduğu toplumun türü ve evliliğin geleneksel yararlarından vazgeçme tercihi arasında bir ilişki olup olmadığını düşünün. Hangi kültürel koşullar altında evlenmemek ciddi bir soruna dönüşebilir?

3. Avrupa ve Kuzey Amerika'da çoğu kadın, çok kadınla evliliğin erkeklerin yararına bir uygulama olduğunu düşünür; geleneksel toplumlarda yaşayan kadınlar ise kocalarını başka kadınlarla paylaşmanın olumlu yönlerine odaklanır. Sizce çok karılılık hangi koşullarda kadınlar için yararlı olarak kabul edilebilir?

4. Sanayileşmemiş yiyecek toplayıcılar, çiftçiler ve hayvancılardan oluşan topluluklarda insanlar aşk, sevgi gibi duygularla hareket etmeden evlenirler. Bu tür kültürel sistemlerdeki evlilik kurumunu ele alırsak, altyapı, toplumsal yapı ve üst yapı modelindeki her bir katmanla nasıl ilişkilendirebiliriz?

Anahtar Kavramlar

Evlilik	Kan bağıyla akrabalık
Evlilik bağı	Hısımlık
Ensest tabusu	İç evlilik
Dış evlilik	Tekeşlilik
Çok karılılık	Grup evliliği
Levirat	Sororat
Seri tekeşlilik	Babasoylu paralel kuzen evliliği
Anasoylu çapraz kuzen evliliği	Başlık parası
Gelin hizmeti	Çeyiz

Önerilen Okumalar

DuToit, B. M. (1991), *Human Sexuality: Cross-cultural Readings*, New York: McGraw-Hill

Bu eserin, insan cinselliğinin çoğu boyutunu ele alan sayısız metinlerden farkı, çoğu insanın hayatını, Kuzey Amerikalılardan farklı yaşadığını göstermesidir. Okuyucu, âdet döngüsü, cinsellik, hamilelik ve çocuk doğurma, çocukluk, ergenlik, doğum kontrolü, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, cinsiyet rolleri ve menopoz gibi konuları kültürler arası boyutta okuyacak.

Goody, J. (1976), *Production and Reproduction: A Comparative Study of the Domestic Domain*, Cambridge, England: Cambridge University Press,.

Evlilik, mülk ve miras arasındaki ilişkiyi konu alan, Batıdaki evliliklerin tarihine ilişkin şaşırtıcı ayrıntılar veren ve karşılaştırmalı olarak çeşitli kültürlerdeki evlilikleri inceleyen bir kitap.

Ottenheimer, M. (1996), *Forbidden relatives*, Champaign: University of Illinois Press.

Bu kitap ABD'de kuzen evliliğini yasaklayan kuralları inceliyor. Neden bazı eyaletlerde böyle bir yasak varken diğerlerinde olmadığını açıklıyor. Batı dünyasında başka bir ülkede bu tür kuralların olmadığını belirterek bu farklılığın temellerine iniyor. Kuzen evliliğine karşı çıkmayı destekleyecek deneysel kanıt olmadığını belirten yapıt, bu yasağın bir söylenceye dayandığını öne sürüyor ve bu tür evliliklerin yasayla yasaklanmasının kültürel tarihi bağlamda çözümlemesini yapıyor.

Stone, L. (2000), *Kinship and Gender: An Introduction* (2nd ed.), Boulder, CO: Westview Press.

Cinsiyet konusuna odaklanan Stone, evlilik uygulamalarındaki bütün kültürler arası çeşitlilikleri daha geniş bir akrabalık bağlamında açıklamaya çalışıyor. Kitabın güçlü noktası, genel ilkeleri örneklemek için özel örnek olayları incelemesidir. Kitap, yeni üretim teknolojilerinin, akrabalık ve cinsiyet olgularına getireceği etkileri de tartışmaya açıyor.

Suggs, D.N., & Miracle, A.W. (Eds.). (1993), *Culture and Human Sexuality: A Reader, Pacific Groove*, CA:Brooks/Cole.

Çeşitli makalelerden oluşan bu kitap evrim, cinsiyet, aile, yaşam döngüsü, ensest, din, cinsel eğilim, hastalıkla ilişkili konuları inceliyor. Dünyada cinsellik ifadeleri ile cinsel düşünceler ve etkinliklerde kültürün rolü örneklerle anlatılıyor.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Aile ve Ev Halkı

Batı Afrika, Mali'deki evlerinde oturan bir Tuareg ailesi. Ailenin temel işlevlerinden biri, çocuk yetiştirme sorununu çözmektir. Her yeni gelen kuşak, grubun refahını sürdüreceği ve ortak çıkarlarını gözeteceği için, çocuklar bir grubun uzun dönemli yaşam savaşımında çok önemli birer yatırımdır. Her grup, gerekli kültürel bilgileri çocuklarına aktarmanın en uygun yolunu bularak başarısını sürdürmek ister. Çeşitli ortamlara uyarlanarak ve belirli sıkıntılara göğüs gererek, çocuk yetiştirme, cinsiyet ilişkileri, ev halkı ve aile yapılanmalarını ve yerleşim kalıplarını da kendi uygun gördükleri biçimde düzenlemeye çalışırlar. Bu koşullardaki değişimler toplumsal gerginliklerin yaşanmasına neden olabilir ve bu nedenle bazı ayarlamalar yapılması gerekebilir.

1 Aile Nedir?

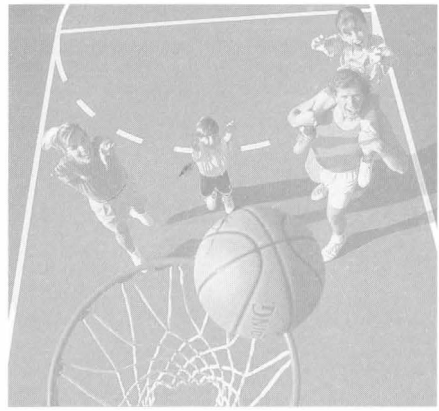
Aile kavramına değişik insanlar değişik anlamlar yüklese de, antropolojik açıdan aile, kan evlilik bağı ya da evlat edinme yoluyla bir araya gelmiş en az iki insanın oluşturduğu birimdir. Birçok aile türü vardır: bir ya da daha fazla çocuklu tek ebeveyn, çocuklu ve evli bir çift, pek çok çocuğa sahip çok eşli ailelerin hepsi birer ailedir. Aile türü toplumsal, tarihî ve ekolojik koşullarla ilişkilidir.

2 Aile ve Ev Halkı Arasındaki Fark Nedir?

Ev halkı, içinde ekonomik üretim, tüketim, miras, çocuk yetiştirme ve barınma olgularının düzenlenip gerçekleştirildiği, görev temelli yerleşim birimleridir. İnsan topluluklarının büyük bir çoğunluğunda ev halkı bir aileyi, ailenin bir kısmını ya da çekirdek üyelerini içerir; bazen ev halkının bazı üyeleri ailenin akrabası bile olmayabilir. Bazı toplumlarda, insanların içinde yaşadıkları ev halkı, aile kavramına göre insanların sandığından daha önemli olabilir.

3 Aile ve Ev halkı Örgütlenmesindeki Bazı Sorunlar Nelerdir?

Aileler ve ev halkı tüm insanların başa çıkması gereken sorunları çözümlemek için var olmasına karşın, oluşturdukları farklı biçimler tamamen kendilerine özgü sorunları da beraberinde getirir. Amerikan toplumunda olduğu gibi ailenin ve ev halkının küçük ve göreceli olarak bağımsız olduğu toplumlarda, bireyler akrabaların yardım ve desteğinden uzakta, çoğu durumda kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmaktadır. Birkaç yetişkinin yaşadığı geniş ev halkı ve aileler ise, üyeler arasında her an yaşanabilecek gerginlikleri denetim altına almanın yollarını bulmak zorundadır.

Evli bir çift ve bağımlı çocuklardan oluşan çekirdek aile ABD'de ideal olarak görülür.

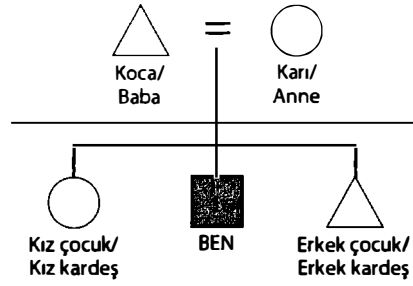
Kuzey Amerikalılar tarafından yaşamsal önemi olduğu kabul edilen ve toplumsal yapının çekirdeğini oluşturan aile, bugün önemli bir tartışma konusu halini almıştır. Evde kalıp çocuk bakmaktansa, iş hayatına atılmayı tercih eden kadınlar; bazen aynı cinsten, nikahsız birlikte yaşayan çiftler, yükselen boşanma oranları ve tek ebeveynli ev halklarının sayısının artmasıyla, Kuzey Amerika toplumunda anne-baba-çocuktan oluşan aile biriminin işlevleri ve hızlı toplumsal değişim sürecinde ayakta kalabilirliği sorgulanmaya başlamıştır. Bu sorulara duyulan ilginin ne derece arttığı 1980'de Beyaz Saray tarafından düzenlenen aile üzerine konferanslarda da görülebilir. Bu tarihten itibaren yapılan bütün politik kampanyalarda adaylar mutlaka "geleneksel aile değerlerine" vurgu yapmaya dikkat etmiştir.

Tarihsel ve kültürler arası çalışmalarda birbirinden farklı birçok aile modeli görülür. Hatta bu aile modelleri zamanla değişmektedir. Bu yüzden, bu bölümün açılış sayfalarındaki aile tanımı, dünya üzerinde kabul gören geniş kapsamlı aile türlerini etnik merkezci olmayan biçimde kapsar: Kan, evlilik bağı ya da evlatlık edinmeyle bir araya gelmiş iki ya da daha fazla insan. Birçok aile türü vardır: Bir ya da daha fazla çocuklu tek ebeveyn, çocuklu ve evli bir çift, pek çok çocuğa sahip çok eşli aileler, iki üç kuşak bir arada yaşayan büyükanne-babalar ve torunların hepsi birer ailedir. Bu durum, 2. Bölüm'de söz ettiğimiz İnsan İlişkileri Alan Dosyaları'nın kurucusu olan George Murdock'un 50 yıl önce yaptığı tanıma oldukça ters düşer. Murdock aileyi "ortak yerleşim yeri, ekonomik işbirliği ve üreme ile nitelenen toplumsal grup" olarak tanımlamıştır.[1]

aile: Kan, evlilik ya da evlatlık edinmeyle bir araya gelmiş iki ya da daha fazla insan. Birçok aile türü vardır: bir ya da daha fazla çocuklu tek ebeveyn, evli ve çocuklu bir çift, pek çok çocuğa sahip çok eşli aileler, iki üç kuşak bir arada yaşayan büyükanne-babalar ve torunların hepsi birer ailedir.

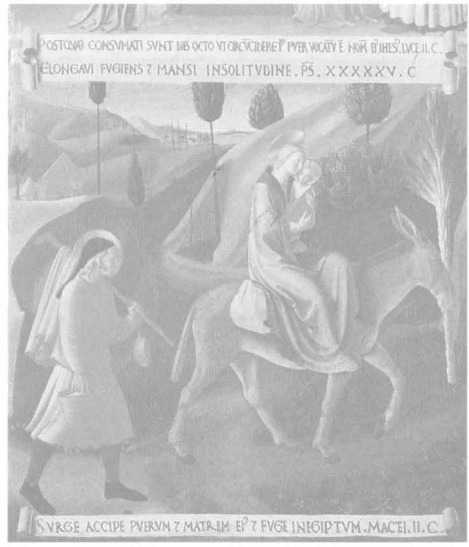
[1] Murdock, G.P (1949), *Social Structure* (s.2), New York: Macmillan.

Pek çok Kuzey Amerikalı ve Avrupalıya göre "doğal" ya da "normal" olarak kabul edilen aile yapısı, anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile modelidir (Şekil 9.1). Ancak aile kalıpları son yıllarda o kadar değişmiştir ki bu temel aile birimine yeni ve güncellenmiş bir tanım getirmek gereği doğmuştur. ("Aile Biçimleri" başlığı altında biz de yeni bir öneride bulunuyoruz.) Burada belirtilmesi gereken nokta, çekirdek ailenin diğer aile yapılarından daha normal ya da doğal olmadığı ve diğer aile biçimlerini incelemede ölçüt olarak kabul edilemeyeceğidir. Aslında, Kuzey Amerika ve çoğu Avrupa ülkesinde çok iyi bilinen tam bağımsız çekirdek aile, küçük aile gruplarının daha büyük ailesel gruplar halinde yaşadığı diğer toplumlarda pek de yaygın değildir. Çekirdek aile yapısı, belirli kültürel koşullara bir karşılık olarak insanlık tarihinde yakın bir zaman önce ortaya çıkmıştır. Kökenlerini 4. yüzyılda Roma Katolik Kilisesi tarafından yapılan bir takım düzenlemelere kadar götürebiliriz. Bu düzenlemelerle akraba evlilikleri yasaklanmakta, evlat edinme engellenmekte, çok karılılık, nikahsız birliktelik, boşanma ve tekrar evlenme kınanmaktadır. Bu uygulamalar bir erkek ve kadın arasındaki evlilik bağını güçlendirmenin yanı sıra birçok insanı erkek bir varisten mahrum bıraktı. Biyolojik olarak, bütün çiftlerin %20'si sadece kız çocuğuna sahip olabilir, bir diğer % 20'lik kısmı da hiç çocuk sahibi olamaz. Çokkarılılığı, nikahsız birlikteliği, boşanmayı ve yeniden evlenmeyi yasaklayan, evlat edinmeyi de uygun görmeyen Kilise, bu yolla insanların erkek çocuk sahibi olma araçlarını ellerinden aldı. Erkek varisi olmayan ailelerin bütün mal varlığı Roma Katolik Kilisesi'ne miras kalıyordu ve böylece Kilise birçok Avrupa ülkesinde en büyük toprak sahibi oldu. Kilise bugün de hâlâ aynı konumunu sürdürmektedir. Miras ve evlilik konularına karışarak aile hayatı üzerindeki denetimini müthiş derecede arttıran Kilise, böylece toplumun bütün tabakalarını etkileyen bir konuma geçti.[2]

Şekil 9.1
Bu şema bağımsız çekirdek aile içindeki ilişkileri gösterir. Ancak bu aile yapısı Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinin çoğunda sayıca azalmaktadır.

[2] Goody, J. (1983), *The development of the family and marriage in Europe* (s.44-46), Cambridge, England:Cambridge University Press.

Hıristiyanlığın kutsal ailesi. Meryem'in kocası Yusuf, onun babasının erkek kardeşinin oğluydu ve kendisi de kayınbiraderle evlilik (levirat) sonucu dünyaya gelmişti. Hıristiyanlığın ilk günlerinde her iki evlilik türü de uygun görülmüş olsa da 4. yüzyıldan sonra Roma Katolik Kilisesi tarafından yasaklanmıştır.

Avrupa ve Kuzey Amerika'nın sanayileşmesi ile birlikte, çekirdek aile diğer akrabalarından daha da uzaklaşmıştır. Bunun ilk nedeni, sanayileşmiş ekonominin hareketli işgücüne olan gereksinimidir; insanlar işin olduğu yere taşınmaya hazırlıklı olmalıdır, bunun en kolay yolu akrabalık bağlarının zayıflamasıdır. Bir diğer neden de, ailenin, kişilerin özel hayatlarına ve kendi iradelerine bir tehdit olarak gördükleri kamusal yaşamdan bir kaçış yolu olarak görülmesidir.[3] Aile içi ilişkiler, sürekli, koşulsuz ve karşılıklı sevgi ve şefkat içermeli; işbirliğine dayalı olmalı, duygu ve ahlakla yürütülmelidir. Aile dışındaki çalışma hayatında insanlar, emeklerini imzalanan sözleşmeler karşılığında satmaktadır; ilişkiler geçicidir, rekabete dayalıdır, başarıya göre ölçülür, yasa ve yaptırımlarla yürütülür. Bu görüşler 19. yy sonu ve 20.yy başında oldukça benimsenmiştir ve 1950'lerde bağımsız çekirdek aileden oluşan ev halkı %60'la en yüksek oranına yükselmiştir.[4] O zamandan beri bu sayı yarı yarıya azalmış; boşanmış, ayrı yaşayan ve hiç evlenmeyen bireylerin yaşadığı ev halkları gittikçe artmıştır.

Bu durum, gittikçe artan sayıda insanın yakınlık ve duygusal desteği aile dışı ilişkilerde aramasına; kötü muamele, çocukların ve eşlerin, özellikle kadınların ihmal edilmesi gibi aile içinde çok sık yaşanan sorunlara daha az hoşgörülü yaklaşmasına neden olmaktadır. ABD'de 1993-2002

[3] Collier, J. Rosaldo, M.Z., & Yanagisako, S. (1982), *Is there a family? New anthropological views*, In B. Thorne & M. Yalom (Eds.), *Rethinking the family: Some feminist questions* (s.34-35), New York: Longman.

[4] Stacey, J. (1990), *Brave new families* (s.5, 10), New York: Basic Books.

yılları arasında kadınlara uygulanan ev içi şiddet %55 azalmıştır. Buna karşın, 2002 yılında yarım milyon kadın eşleri tarafından saldırıya uğramıştır. Aynı yıl için ölüm oranı elde edilememiştir ancak 2000 yılında her gün 4, toplamda 1247 kadın sert bir aletle vurularak öldürülmüştür.[5] Güvenilir istatistiksel rakamlara ulaşmak kolay olmasa da dünyanın her yerinde kadınlara dönük şiddetin var olduğu ortadadır. Örneğin 2000'de yayınlanan Birleşmiş Milletler raporu, 1993 yılından beri her kıtadan bazı istatistikleri gösterir. Bunlardan örnek verecek olursak: Kanada'da kadınların %29'u şimdiki ya da önceki eşleri tarafından fiziksel saldırıya uğramakta; Hindistan'ın Utar Pradesh eyaletindeki evli erkeklerin %45'i eşlerine fiziksel şiddet uyguladıklarını söylemekte; İsrail'deki Arap kadınların %32'si eşlerinden bir tür fiziksel şiddet gördüğünü belirtmekte; Afrika Uganda'da iki bölgede görüşülen kadınların %41'i eşi tarafından dövüldüğünü ya da fiziksel şiddet gördüğünü söylemekte; Güney Amerika, Kolombiya'da görüşülen kadınların %19'u eşleri tarafından fiziksel saldırıya uğradığını bildirmekte ve liste böylece uzayıp gitmektedir.[6]

Kuzey Amerika'da aile dış dünyanın gürültü ve karmaşasından kurtulacağımız bir sığınak olarak görülse de aile içi şiddet oldukça yaygındır. Bu şiddetin kurbanları da genelde kadınlar ve çocuklardır.

Aile ve Toplum

Pek çok insan aileyi toplumdan farklı bir yerde konumlandırsa da aslında aileler de içinde bulundukları toplumun değerlerini ve yapısını etkiler ve bunlardan etkilenir. Antropologlar, en yakın akrabalardan oluşan en küçük birimden, kan ve evlilik bağıyla bağlanmış daha büyük gruplara kadar çeşitli boyutlarda aile türleri olduğunu belirlemişlerdir.

Aile, belirli tarihi ve toplumsal koşulların ürünüdür. Kültürel bir sistemin parçası olarak aile türleri bir toplumun altyapısı, toplumsal ya-

5 US Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, www.ojp.usdoj.gov/bjx.

6 "Domestic violence against women and girls", (2000, June), *Innocenti Digest*, 6, 4, Florence: United Nations Children's Fund, Innocenti Research Center.

pısı ve üstyapısındaki diğer özelliklerle karmaşık bir biçimde iç içe geçmiştir. Aile türleri, hem yapısal özellikleri farklı toplumlar arasında hem de aynı toplumun içinde yapısal katmanlar değiştikçe çeşitlilik gösterir. Bu nedenle başka toplumlardaki kadın ve erkeklerin nasıl yaşadığı tuhaf ve yabancı insan davranışları olarak değil, belirli zaman, yer ve toplumsal durumlarda yaşayan insanların deneyimlerinin inanıklı sonuçları olarak ele alınmalıdır

Özgün Çalışma

Kuzey Amerika'da Değişen Aile

17 ve 18. yüzyılda sömürge dönemi Kuzey Amerika'sında insanlar çiftçilik yapıyor ve genelde çekirdek aile halinde yaşıyordu. Buna ek olarak, zengin ev halklarında bir de hizmetçiler bulunuyordu. Ayrıca, daha az zengin aileler, çocuklarını daha zengin evlere, hizmetçi olarak çalışması ya da ticaret öğrenmesi için gönderiyordu. Böylece çoğu ev halkında, birbiriyle akraba olmayan pek çok insan bir arada yaşıyordu. İnsanların günlük yaşamında kişilerin biyolojik ailelerinden çok, birlikte yaşadığı ev halkı daha çok yer tutuyordu. Biyolojik çocuklara genelde hizmetçi gibi davranılıyordu.

Hane içinde evli çiftler, anne babalar ve çocukları için ayrı ve özel yerlere sahip değildi. Stephanie Coontz (Amerikan ailelerinin tarihi üstüne yazdığı kitabında), "Çalışma, yemek yeme, oyun oynama, dinî eğitim ve hatta uyku gibi etkinliklerin hepsi merkezî bir odada yapılırdı... Soylu aileler bile birkaç insanı aynı odaya yerleştiriyor ve hepsine tek bir yatak veriyordu. Ailenin iş, hizmetçiler ve Komşulardan soyutlanmış, özel bir hayatı yoktu" der. Ev halkları, işbirliği ve ekonomik değiş tokuşlar açısından birbirine oldukça bağımlıydı. Bugün özel yaşam dediğimiz şey, o zamanlar komşuların, kilise görevlilerinin ve bütün topluluğun gözü önündeydi.

Coontz, bu durumu, Nancy Cott'un sömürge dönemi boşanma kayıtlarını inceleyerek "Komşuların gayet soğukkanlı biçimde, günümüz insanlarının çok özel kabul ettiği konulara nasıl karışabildiğini anlatan örneklerle" açıklar. "Mary Angel ve Abagail Galloway, açık bir pencereden Adam Air'in Pamela Brichford'la cinsel ilişkiye girdiğine

tanıklık etmiştir. Bir süre çifti gözetleyen bu iki kişi, daha sonra bu eve girmiş ve erkeğe, karısı evdeyken böyle bir ilişkiye girmekten nasıl utanmadığını sormuşlardır."

Bunun dışında, sömürge dönemi Kuzey Amerika'sında "ev", dış dünyanın baskılarından kaçmak için bir sığınak olarak görülmüyordu. Ev halkı, (tarım ve çiftlik yönetimi, giysi üretimi ve ticaret gibi etkinlikler açısından) ekonomik üretimin merkezi olduğu için, kamusal alanla ev yaşamı arasında çok belirgin bir ayrım yoktu.

Ev halkı içinde, hem kadınlar hem de erkekler üretim sürecinde etkin görevler üstlenmişti. Ev halkı, erkek mal sahibinin yetkisindeydi. Kadınların yanı sıra, çocuklar, hizmetçiler, çıraklar ve bunun dışındaki herkes erkeğin yetkisi altındaydı. Sömürge toplumunun tamamı sıradüzensel bir yapıdaydı; kadınların kocalarına tabi olması gibi, düşük konumlu erkekler de yüksek konumlu erkeklerin astı olarak görülüyordu. Sömürge dönemi kadınının astlığı, biyolojisiyle ilgili bir kadınlık durumu olarak değil, toplumsal bir gereklilik olarak kabul ediliyordu.

Çoğumuz sömürge toplumunu cinsel etkinliği denetleyen gayet katı kurallarla ilişkilendirir. Gerçekten de bütün sömürgelerde evlilik dışı ilişki ve zinaya karşı yasalar vardı. Zina, (özellikler de evli bir kadının bir erkekle olan ilişkisi) ciddi olarak cezalandırılıyor, suçlular, herkesin önünde kırbaçlanıyor ya da öldürülüyordu. Dans ve belirli giysi türleri yasaktı. Yine de cinsellik açıkça konuşuluyor, suçlar tanımlanıyor ve cezalandırılıyor, cinsel konular çocuklardan saklanmıyordu. Kadınların kocalarına karşı şefkatli birer eş olması bekleniyordu.

Nüfus arttıkça, göçlerle birlikte yeni göçmenlerin sayısı çoğaldıkça, kentleşme ve diğer ekonomik ve politik değişimlerle birlikte babaerkil sömürge ailesi de yok olmaya başladı. Çekirdek ailenin özel hayatı ilkesi benimsendi. Ancak bu anlayış, kırsal kesimde ve işçi sınıfında çok daha yavaş gelişti ve bütün sınıflarda aileler, özellikle savaş, ekonomik bunalım ve kentleşme gibi gelişmelerin yaşandığı dönemlerde destek ve yardım için akraba gruplarına karşı bağımlılığını sürdürdü.

Aile yaşamı ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinde, 18. ve 19. yüzyılın başlarında yaşanan sanayileşmeyle bağlantılı olarak önemli değişimler yaşandı. Yeni sanayilerde yeni işçilere ve yöneticilere gerek duyulmaya

başlandı, bu sanayiler genellikle insanların evlerinden uzakta oluyordu. Ev halkı eskiden üretim ve tüketim birimiyken, artık yalnızca tüketim birimi haline dönüştü. Ev ve işyeri arasındaki ayrım belirginleşti. Yoksul ve işçi sınıfı ailelerinde hem kadınlar hem de erkekler çalışmak zorundaydı; ancak kadınlar genelde ilerleme olanağı bulunmayan, düşük ücretli işlerde çalışmaya zorlandı (günümüzde de Kuzey Amerikalı kadınların çoğu için bu durum geçerlidir). Orta ve üst sınıflarda, sanayileşme, kadınların üretimden çekilmesine neden oldu. Kadının rolü artık evin içinde, çocuk bakımıyla ve ev işleriyle sınırlıydı. Orta sınıf içerisinde çalışmayan bir eş, erkeğin toplumsal imgesi ve saygısı açısından önemliydi, çünkü erkeğin görevinin karısını ve çocuklarını korumak ve geçimlerini sağlamak olduğuna inanılıyordu. Üretimden uzaklaşan kadınlar, ekonomik açıdan kocalarına bağımlı oldu ve bu durum onları geri plana itti. Ancak bu durum toplumsal gereklilik olarak değil, doğal bir gereklilik olarak görülüyordu. Kadının astlığının, kadın ve erkek arasındaki doğal ve biyolojik farklılıklardan kaynaklandığına inanılıyordu. Kadının doğal yeri eviydi.

2. Dünya Savaşı'nın sonunda bazı Kuzey Amerikalılar, Amerikan ailesinin altın dönemi denilen bir yaşam tarzına başladı. 1950'lerde, çekirdek ailelerin banliyölere taşınması ve burada ev alması, bir orta sınıf olgusuna dönüştü. Baba-koca işe gidiyor, evin ekmeğini kazanıyordu. Tam zamanlı ev kadını olan anne, evde kalıyor; ev işleriyle ilgileniyor, çocuk yetiştiriyor ve kocasına destek oluyordu. Bu ideale göre, baba işyerinde yoğun çalışsa da hareketli bir aile yaşamına sahipti. Aile yaşamı özeldi; üyeler birlikte iyi zaman geçiriyordu, herkes iyi ve temiz bir orta sınıf mutluluğu yaşıyordu.

Coontz, 1950'lerin ailesinin bir söylenceden başka bir şey olmadığını; sağlam bir Amerikan geleneğini değil, yeniden yaratılmış bir geçmişe özlemi yansıttığını söyler. İdeal aile, Kuzey Amerikalıların çoğu için asla bir gerçeklik olmamıştı, özellikle de yoksullar ve zenciler için. Bazı aileler dışarıda mutluluk tablosu çizse de, içeride alkolik anne babalar ve yıpratıcı ilişkiler söz konusuydu. Bu dönemde kadınlar yaşamın pek çok alanından soyutlanmıştı ve maddi kısıtlılıklarla boğuşuyordu (kendi adlarına kredi kartı çıkaramamak gibi). Coontz'un sözleriyle, "kek pişirmek ve yeni yemekler denemek dışında başka alternatif-

leri yoktu" Çoğu kadın, yaşamdan soyutlanmaktan, domestik rollerinden ve ekonomik açıdan kocalarına bağımlı olmaktan hoşnut değildi.

1950'lerde ideal aileye yakın bir aile yaşamı sürmüş Kuzey Amerikalılar için bile, bu sonuç tarihî koşulların yarattığı bir şanstı. Savaşın sona ermesi ve herkesin rahatlamasıyla evlenme yaşı düşmüş, doğurganlık artmış, boşanma oranları azalmış ve orta sınıf aileler banliyölere taşınmıştı. Ancak 1950'lerin ailelerinde kadınların çalışmaması ve orta sınıfın ev alabilmesinin tek nedeni, Kuzey Amerika'nın savaş sonrasında yaşadığı kısa süreli bolluk dönemiydi. Kısa bir süre sonra, Amerikan rüyası artık ulaşılmaz hale geldi ve kadınlar çalışmak zorunda kaldı.

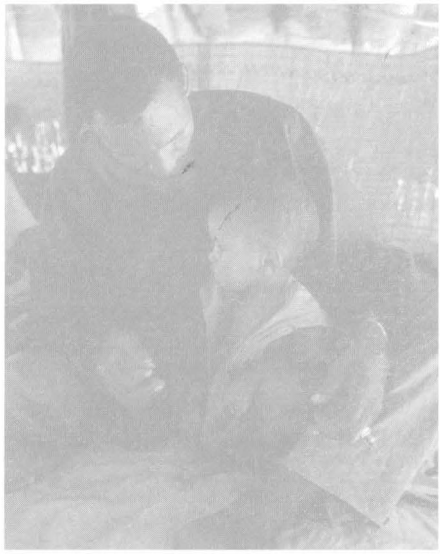
Gittikçe daha fazla kadın, işgücüne katılmaya başladı ve bu sayı her geçen gün artmaya devam etti. Bugün çalışma yaşındaki ve küçük çocuk sahibi kadınların çoğu iş sahibidir. Çalışan kadın sayısının artması ekonomik bir gereklilik olduğu kadar, ev işlerinin getirdiği bunalıma verilmiş bir tepkidir.

Kadınların işgücüne gittikçe daha fazla katılmasıyla birlikte, 20. yüzyılın ilerleyen yıllarında boşanma ve yeniden evlenme oranları da büyük artış gösterdi. Sonuç olarak, bugün pek çok aile, tek anne-baba tarafından idare edilir ve bunların çoğu kadındır. Karışık aileler, yani eşlerin önceki evliliklerinden doğmuş çocuklarla birlikte yaşanan ailelerin sayısı da artmıştır. Aynı süreçte, çocukların çoğu, iki aileye birden ait olduğunu düşünmektedir. Bu ailelerin her birinde boşanmış bir anne ya da babanın yanı sıra büyük olasılıkla bir üvey anne–baba ve üvey kardeş(ler) vardır.

Günümüzde Kuzey Amerika'da aileler eskisinden çok daha büyük bir çeşitlilik gösteriyor; anne babalık artık çocuğu dünyaya getirmekten çok, toplumsal ve yasal kavramlarla açıklanıyor. Gay ve lezbiyen evliliklerin ve yeni üreme teknolojilerinin yarattığı yeni gelişimleri de eklediğimizde Kuzey Amerika'da "aile" ve akrabalık ilişkilerinde gittikçe artan bir çeşitlilik ve esneklik gözlemliyoruz. Günümüzün en belirgin eğilimi, aile ve akrabalığın artık biyolojik bir bağlantı olmaktan çok, kişisel seçim ve karar olarak görülmeye başlanmasıdır. (L. Stone, (1998), *Kinship and Gender: An Introduction* (s.248-250, 255-256), Boulder, CO: Westview Press.'ten uyarlanmıştır. Bu kitap için Stone tarafından güncellenmiştir, 2003.)

Ailenin İşlevleri

İnsanlar arasında, yaşamını sürdürmek için bir gruba bağımlı olmak, temel özelliklerdendir. Maymunlar ve kuyruksuz maymunlarda bile grup içinde yaşamak her iki cinsiyetten yetişkinlerin katılımını gerektirir. Benzer primat türlerinde de yetişkin erkekler dişilerine göre daha büyük ve güçlüdür, diş yapıları da kavgada daha etkilidir. Bu özellikler grubun kendini savunmasında önemlidir. Ayrıca anne ve bebek arasındaki yakın ve uzun ilişki, yetişkin dişilerin savunma görevinde erkekler kadar etkili olmasını engeller.

Tuareg'li bir baba ve çocuğu, Mali'de Timbuktu yakınlarında Afrika Sahra Çölünün ucundaki çadırdan evlerinde. Çoğu toplumda çocukların bakımı, kadınlar kadar erkeklerin de sorumluluğundadır.

Çocukların Yetiştirilmesi

Bebeğin bakımıyla ilgilenmek, öncelikle yetişkin dişi primatın görevidir. Bebekler doğduklarında yardıma muhtaçtır ve annelerine bağımlılıkları diğer canlılardan (örneğin şempanzeler 4-5 yaşına kadar annelerine bağımlı yaşar) daha uzun sürer. Yapılan araştırmalar bebeğin anneye olan bağımlılığının sadece beslenme ve fiziksel bakımla sınırlı kalmadığını göstermiştir. Bebek primat, anne ilgi ve şefkatinden yoksun bırakıldığında, hayatta kalabilse bile normal bir gelişim ve büyüme gösteremez. Yetişkin erkeğin varlığı, anneyi tehlikelerden ve diğer grup üyelerinin tacizinden korur; annenin bebeğiyle yeteri kadar ilgilenebilmesine olanak tanır.

İnsanlar arasındaki cinsiyete dayalı iş bölümü, diğer primatlardaki cinsel ayrımdan öteye geçmiştir. Anne sütünün alternatifleri bulunana kadar insan dişileri yaşamlarının büyük kısmını çocuk büyüterek geçiriyordu. İnsan bebeklerinin annelerine olan gereksinimi, primatlarınkinden daha az değildir. Aralarındaki tek fark, insan bebeklerinin doğduklarında yardıma daha fazla gereksinim duyuyor olması ve bebeğin annesine olan bağımlılığının daha uzun sürmesidir. Tüm bunların yanı sıra, yapılan çalışmaların

Ailenin bir alternatifi de grup halinde bir tarımsal yerleşim olan İsrail kibbutz'u gibi bir çocuk yetiştirme birimi kurmaktır. Burada kibbutz çocukları öğretmen denetiminde yaratıcı bir oyun oynuyorlar.

gösterdiğine göre, insan bebekleri doğduklarında gıda ve fiziksel bakım açısından annelerine çok daha fazlasına gereksinim duyar. Ancak primatlardan farklı olarak, "annelik" görevini yalnızca "biyolojik anne" değil diğer kadınlar veya erkekler de yerine getirebilir. Bazı toplumlarda çocuk bakımı kadınlar tarafından olduğu kadar erkeklerce de üstlenilmiştir, hatta erkeğin çocuklara olan ilgisi, kadınlardan daha fazladır.

Ekonomik İşbirliği

Bütün insan topluluklarında çocukla ilgilenmek kadının birincil görevi olarak kabul edilse de kadınların farklı sorumlulukları da vardır. Uğraştıkları bazı ekonomik etkinlikler, geleneksel olarak çocuk bakımıyla ilgili görevleriyle uyumlu olsa ve çocuğun hayatını tehlikeye atmasa da bu durum bütün etkinliklere genellenemez. Örneğin anne yemek pişirirken, hele de açık bir ateş kaynağı varsa bir dikkatsizlik anında çocuğun yanması olasıdır. Anne (ya da bakıcı) başka bir işle ilgilenirken, çocuk ciddi sonuçlar doğurabilecek biçimde kendini yakabilir ya da kesebilir. Bazı toplumlarda bireyler, normalde karşı cinse uygun görülmüş görevleri yerine getirseler de kadınların ekonomik etkinlikleri genellikle erkeklerin etkinliklerini tamamlayıcı niteliktedir. Bu nedenle erkekler ve kadınlar kendi emeklerinin sonuçlarını paylaşırlar. (bkz. 6. ve 7. Bölümler.)

Erkek ve kadın arasındaki ekonomik işbirliğini kolaylaştırmanın ve anne-çocuk arasındaki yakın ilişkiyi korumanın etkili bir yolu, her iki cinsiyetten oluşan yetişkinleri içeren yerleşim grupları oluşturmaktır. Değişik kültürlerce tanımlanmış erkek ve kadın rollerinin farklı özellikleri, çocuğun uygun yetişkin rolüne hazırlanması için çocukla aynı cinsiyetten bir yetişkinin ona örnek olmasını gerektirir. Bunu başarmanın yolu aynı yerleşim grubunda yetişkin erkek ve kadınlar bulundurmaktır. Kültürler arası çözümlemelerde bulunmak için antropologlar kişinin doğduğu, evlat

edinildiği ve büyüdüğü aile ile anne baba olarak çocuk yetiştirdiği, kendisinin oluşturduğu aileyi birbirinden ayırır.

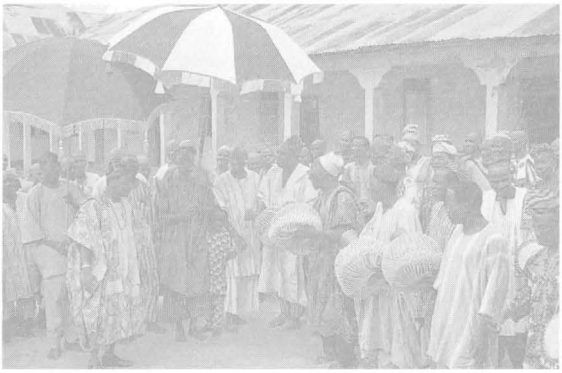
Bu görevlerin yerine getirilmesi için ailenin uygun olması, bu koşulları sağlayan tek hatta en iyi birim olduğunu düşündürmemelidir. Hatta en az aile kadar etkili başka uygulamalara verilecek bir örnek de İsrail kibbutz'udur. Kibbutz, çocukların erkek ve dişi uzmanlar tarafından yetiştirildiği ortak, tarımsal bir yerleşimdir. Çoğu yiyecek toplayıcı toplumlarda (önceki bölümlerde söz ettiğimiz Ju/'hoansi ve Mbuti örnekleri gibi), çocuk bakımı sorumluluğunu topluluğun bütün yetişkin üyeleri üstlenir. Bu nedenle anne babalar ava ya da bitki toplamaya gittiğinde kampta kalan yetişkinlerin, çocuklarına bakacaklarına inanarak çocuklarını geride bırakırlar. Brezilya'nın Amazon yağmur ormanlarında yaşayan ve bahçıvanlıkla uğraşan Mundurucularda da benzer bir düzenleme görülür. Mundurucu köylerinde erkek çocuklar 13 yaşına kadar erkeklerden ayrı, anneleri ve kız kardeşleriyle yaşarlar; bu yaştan sonra erkeklerin evine taşınırlar. Kız kardeşleri ise anneleriyle ve küçük erkek kardeşleriyle birlikte erkeklerin evinin çevresinde obeklenmiş iki ya da üç evde yaşamaya devam eder. Nayarlarda olduğu gibi evli erkek ve kadınlar ayrı ev halkının üyeleridir ve cinsel birliktelik için düzenli olarak buluşurlar.

Aile ve Ev Halkı

Akrabalar arasındaki çok çeşitli toplumsal düzenlemeler olduğu gibi, ev halkıyla ilgili de çeşitli düzenlemeler vardır. Kültürler arası karşılaştırmalar yapabilmek amacıyla, antropologlar ev halkını, içinde ekonomik üretim, tüketim, miras, çocuk yetiştirme ve barınma olgularının düzenlenip gerçekleştirildiği temel yerleşim birimi olarak tanımlar. Bu geniş tanım ev halkının evrensel olduğunu ve çeşitli biçimlerde ortaya çıktığını gösterir. İnsan topluluklarının çoğunda ev halklarının çoğu ailelerden oluşur. Çoğunlukla ailenin yanı sıra başka akrabalara da rastlanır. Ancak az önce söz et-

ev halkı: İçinde ekonomik üretim, tüketim, miras, çocuk yetiştirme ve barınma olgularının düzenlenip gerçekleştirildiği temel yerleşim birimi.

tiğimiz Mundurucular gibi başka türlü uygulamalar da vardır. Bazen ev halkının üyeleri birbiriyle akraba da olmayabilir, örneğin zengin ailelerin evlerinde ve kraliyet saraylarında yaşayan hizmetçiler ve ev işlerini yapan elemanlar, ustalarının yanında yaşayan çıraklar, bunlara birer örnektir.

Nijerya, Oyo'da Yoruba kentindeki sarayda bir kutlama. Kraliyet hanelerinin bulunduğu toplumlarda olduğu gibi, Yoruba sarayında da hükümdarla ve kraliyet ailesiyle akraba olmayan birçok birey yaşar.

Aile Biçimleri

Bazı toplumsal, tarihi ve ekolojik etkenler doğrultusunda aile farklı biçimler alabilir. Öncelikle, **evlilik bağına dayalı evlilikle kan bağına dayalı aile** arasında ayrım yapılmalıdır. Kan bağına dayalı aile bir kadın, kadının erkek kardeşleri ve çocuklarından oluşmaktadır. Kan bağına bağlı ailelere çok sık rastlanmaz, örneğin Nayarlarda ailelerin ortak olmaması ve evlerin ayrı olması, kan bağına dayalı aileye bir örnektir. Nayarlar dışında güneybatı Çin'de yaşayan Musuo halkı ve İrlanda kıyılarına yakın, Tory adasında yaşayan, Gal dilini konuşan ve balıkçılıkla geçinen Katolik halk da bu gruplara örnektir. Yirmili yaşların sonuna ya da otuzların başına kadar evlenmeyen Tory adası halkı, bu durumu şöyle açıklar: "Bu yaşta evlendiğinde, şimdiye kadar oluşturduğun yaşam tarzını değiştiremezsin. Evde bakımakla yükümlü olduğum kız ve erkek kardeşlerim varken neden gidip bir kocayla yaşamak için evimi terk edeyim? Sonuçta evleneceğim kişinin de ona bakan erkek ve kız kardeşleri vardır."[7] Topluluk nüfusu birkaç yüz kişiyle sınırlı olduğu için, karı ve kocalar birbirlerine kolayca ulaşabilecekleri yakınlıkta yaşarlar.

evlilik bağına dayalı evlilik: İki ya da daha fazla kişinin evlenmesiyle oluşmuş aile.

kan bağına dayalı aile: Bir kadın, kadının erkek kardeşleri ve çocuklarından oluşmaktadır.

7 Fox, R. (1981, Aralık 3). [Görüşme] Coast Telecourses, Inc. Los Angeles.

Dünya üzerindeki 192 kültür arasındaki aile türleri üzerine yapılan bir araştırma, geniş ailenin, bütün kültürlerin %48'inde görüldüğünü ve en yaygın tür olduğunu ortaya koymuştur. Çekirdek ailenin görülme sıklığı %25, çokeşli ailelerin %22'dir.[8] Ayrıca evli çiftin, önceki birlikteliklerinden olan çocuklarını büyüttüğü karışık aileler de vardır. Yakın zamanlarda zaten karmaşık olan aile türleri daha da çeşitlenmiştir. Bunun altında yatan neden yalnızca boşanma değil, tüp bebek gibi yeni üreme teknolojileri ve çocuğun hem biyolojik hem de evlat edinen anne babasıyla görüşebildiği açık evlat edinme uygulamasıdır.

Çekirdek Aile

En küçük evlilik bağıyla kurulmuş birim, çekirdek aile olarak bilinir. Uzun bir süre anne, baba ve çocuk(lar)dan oluşmuş birime bu ad verilirken artık bu kavram, tek anne ya da baba ve çocuk(lar) ya da çocuklu aynı cinsiyetten çiftler için de kullanılmaktadır. Antropolog Robin Fox 1960'ların sonlarında anne-çocuk birimini "temel" kabul ederek çekirdek aile kavramının bu birimden türediğini söylemiştir.[9] Çekirdek aile kavramının değişik türlerde küçük anne-baba çocuk birimlerini de içeren bir tanımı şöyle yapılabilir: Bir ya da daha fazla anne baba ve bağımlı bir çocuktan oluşan, üvey anne-baba, üvey kardeş ve evlatlık çocuklar da içerebilen bir grup.

1970'lerin başında çekirdek aileler ABD'deki ev halklarının %45'ini oluştururken bugün bu rakam %24'tür.[10] Bu düşüşe karşın, çekirdek aile, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika da dahil olmak üzere dünyanın çeşitli böl-

karışık aile: Evli çiftin önceki birlikteliklerinden olan çocuklarını büyüttüğü aile.

yeni üreme teknolojileri: Kiralık annelik ya da yapay döllenme gibi alternatif üreme teknolojileri.

çekirdek aile: Bir ya da daha fazla anne baba ve bağımlı bir çocuktan oluşan, üvey anne-baba, üvey kardeş ve evlatlık çocukları da içerebilen bir grup.

8 Winick, C. (Ed.) (1970), *Dictionary of Anthropology* (s.202), Totowa, NJ: Littlefield, Adams, &Co.

9 Fox, R. (1967), *Kinship and Marriage* (s.39). Baltimore: Penguin.

10 Irvine, M. (1999, Kasım 24), "Mom-and-Pop Houses Grow Rare", Burlington Free Press; *Current Population Survey*, (2002). U.S. Census Bureu.

gelerinde en uygun tür kabul edilir. Bu ülkelerde belli bir yaşı geçmiş gençlerin aileleriyle yaşamaları hoş karşılanmazken bir çiftin yaşlı anne babalarını kendi evlerine almaları da ahlaki bir yükümlülük olarak görülmez. Yaşlılar için emekli ya da huzur evleri vardır ve yaşlı anne babayı yanlarına almak, çiftler için ekonomik yük olmanın yanında, hem çiftin hem de yaşlıların özel hayatının ihlali gibi algılanır.

İki ebeveynli çekirdek aile, Inuit gibi Kanada ve Grönland'da zor kutup koşullarında yaşayan toplumlarda da göze çarpar. Kışın Inuit karı koca, çocukları ile birlikte Kuzey Kutbu'nun geniş düzlüklerinde yiyecek arar. Koca avlanır ve barınak inşa eder. Karısı yemek pişirir, çocuklara bakar, giysi diker ve tamir eder. Kadının görevlerinden birisi de ertesi gün erkeğin avlanmaya gidebilmesi için kocasının botlarını çiğneyerek derisini yumuşatmaktır. Kadın ve çocukları için yetişkin bir erkek olmadan hayatta kalmak olanaklı değilken, erkek için de kadınsız bir hayat düşünülemez.

Geleneksel çekirdek aileye bir alternatif de evlat edinme ya da yeni üreme teknolojileriyle çocuk sahibi olabilen gay ya da lezbiyen ailelerdir.

Zor çevre koşulları altında yaşayan çekirdek aile ve sanayileşmiş toplumlarda yaşayan çekirdek aile arasında ortaklıklar vardır. İki durumda da aileler kendi başlarının çaresine bakmak zorundadır, bu da aile üyeleri arasındaki bağımlılığı artırır. Acil durumlarda ve felaketlerde dışarıdan çok az yardım alabilirler. Yaşlıların yararlılıkları bittiğinde eğer olanaklar uygunsa yardım edilir. Anne veya babanın ölmesi durumunda, çocuk için hayat tehlikeli bir yere dönüşür. Ayrıca çekirdek aile yapısı, coğrafi hareketliliğe en fazla uyum gösterebilen yapıdır. Bu hareketlilik Inuitlerde beslenmek için gereken avcılığı olası kılarken Kuzey Amerikalılar için iş peşinde koşabilmek ve toplumsal konumu iyileştirebilmek için aile biriminin hareketli olması gerekir.

Ancak Inuitlerde bile çekirdek aile diğer akrabalardan, Kuzey Amerika toplumunda olduğu kadar bağımsız değildir. Inuit aileleri kendi

başlarına kaldığında buna geçici bir çözüm yolu gözüyle bakılır; çünkü zamanlarının çoğunda en azından birkaç aileden oluşan gruplar içinde yaşarlar, bir ailenin üyelerinin genelde diğer ailelerde de akrabaları vardır.[11] Bu aileler günlük hayatta birbirlerine yardım eder, yiyeceklerini ve diğer kaynakları paylaşır, bazen de birlikte yemek yerler. Inuitlerin birbirlerinin çocukları ve çok sayıda aileden oluşan grubun refahı için duydukları ortak sorumluluk duygusu, ABD'deki "herkes kendinden sorumludur" anlayışıyla karşıtlık yaratır. Amerikan toplumunda çocuğun sorumluluğu ve aile üyelerinin refahı bireysel sorumluluk olarak görülür ve dışarıdan çok az destek alınır.[12] Aileler birbirlerine yardım ediyor olsa bile böyle bir yükümlülükleri yoktur. Çocuk reşit olduğunda (18), anne babanın çocuk üzerindeki, çocuğun da anne babası üzerindeki yasal yükümlülükleri ortadan kalkar. Aileler işlevlerini yerine getirmekte zorlandıklarında, bu kendi hataları olmasa bile, dışarıdan gelecek destek, Inuitler de dahil olmak üzere dünyanın "devletsiz" toplumlarındakinden çok daha azdır.

Geniş Aile

Birbiriyle akrabalık ilişkisi olan iki ya da daha fazla çekirdek aile, daha büyük bir grup olarak birlikte yaşadığında buna **geniş aile** denir. Bu aile türü, bir parça evliliğe, bir parça da kan bağına dayalı aile yapısında olması nedeniyle genelde kardeşler, eşleri ve çocukları ile anne babalardan oluşur. Çekirdek aile, Kuzey Amerika'da her zaman bugün olduğu kadar bağımsız değildi. Daha önceden tarım döneminde çekirdek aile, kendisinden daha büyük bir geniş ailenin bir parçası durumundaydı. Tüm bu insanların bir kısmı ise kan bağı, bir kısmı evlilik bağıyla birlikte yaşıyor ve birlikte çalışıyordu. Genç kuşakların eşlerini de (karı ya da kocalarını) birlikte yaşamak üzere aileye getirmesi, geniş ailelerin de kan bağına dayalı ailede olduğu gibi süreklilik kazanmasını sağladı. Bir yandan yaşlı aile üyeleri ölüyor, bir yandan yeni üyeler aileye ekleniyordu.

geniş aile: Birbiriyle akrabalık ilişkisi olan iki ya da daha fazla çekirdek ailenin daha büyük bir grup olarak birlikte yaşaması.

11 Graburn, N.H. H. (1969), Eskimos without igloos: Social and economic developments in Sugluk (s.56-58), Boston: Little, Brown.

12 Collier, Rosaldo, & Yanagisako, s.34-35.

Inuitlerde bu resimdeki gibi çekirdek aileler yaygındır, ancak ABD'deki çekirdek aileler gibi diğer akrabalarından kopuk değildirler.

ABD'de geniş aileler, hâlâ daha bazı yerli Amerikan yerleşimlerinde görülebilir. Maine sahilinde olduğu gibi Kızılderili kökenli olmayanlarda da buna rastlanır.[13] Aile üyeleri çiftçilik ve denizcilikle uğraşarak kendi kendilerine yeterler. Çiftçilik tek başına ailenin geçinmesine yardım etmediği için alternatif olarak denizciliğe başlamış olan bu topluluk, ekonomik bunalım dönemlerinde denizciliğin olumsuz etkilenmesi yüzünden çiftçilikten de asla vazgeçmez. Çiftlikle ilgilenecek ve gemilerin bakımını yapacak eleman ve tayfa gibi işgücü gerekliliği, yeni evlenen çiftin ya gelinin ya da damadın anne babasının yanına yerleşmesiyle karşılanır. Çoğu insan, yaşamlarını, ayrı evlerde olsa bile aynı çiftlikte birlikte yaşadıkları akrabalarıyla birlikte ekonomik etkinliklere günü birlik katılarak geçirir.

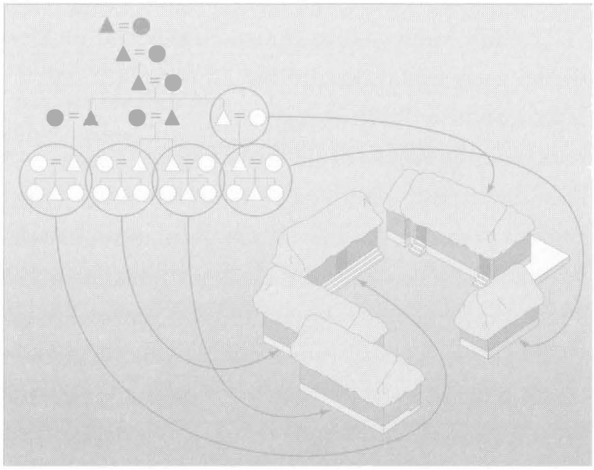
Belize, Guatemala ve Güney Meksika'daki Mayalar da geniş ailelerden oluşan ev halkı biçiminde yaşamaya devam ederler.[14] Toplulukların çoğunda oğlan çocuklar evlenerek eşleriyle birlikte açık bir alanın çevresine dizilmiş evlerden birine yerleşir. Bu evlerden en baştaki babalarınındır (Şekil 9.2). Çoğu ev halkı etkinliği bu açık alanda gerçekleşir; kadınlar kumaş dokur, erkekler konuk ağırlar, çocuklar birlikte oyun oynarlar. Ailenin başı erkek çocukların babalarıdır ve önemli karar-

13 Haviland, W.A. (1973), "Farming, seafaring and bilocal residence on the coast of Maine", *Man in the Northeast*, 6, 31-44.

14 Vogt, E.Z. (1990), The Zinacantecos of Mexico, A Modern Maya Way of Life (ende d., s.30-34), Fort Worth: Holt, Rinehart and Winston.

ları o verir. Ailenin bütün üyeleri, ortak bir amaç için birlikte çalışır ve dışarıdan gelecek her soruna tek beden olarak tepki verirler.

Tek bir ev halkı olarak birlikte yaşayan geniş aileler, Arizona'da yaşayan Hopi yerlileri için önemli toplumsal birimlerdir.[15] Ev halkının başı genelde yaşlı bir kadındır; kızları, kocaları ve çocukları hep birlikte yaşar. Kadınlar yiyecekleri işlemek ya da çömlek yapmak gibi ev işleriyle ilgilenirler. Toprak sahibi olabilirler ancak toprağı işleyen genelde erkeklerdir. Hasat döneminde yardım gerektiğinde diğer erkek akrabalar ya da arkadaşlar veya yerel dini örgütlerin belirlediği insanlar, birer çalışma grubu oluşturarak işbirliği yaparlar.

Şekil 9.2: Bu şema, baba yanı yerleşimli geniş ailedeki yaşam düzenini ve ilişkileri gösteriyor. Ölen ev halkı üyeleri siyahla gösterilmiştir.

Önceki bölümde kısaca değinildiği gibi, 1960 ve 1970'li yıllarda Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki gençler, geniş aile tipini yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Bu aileler (ya da komünler) birbiriyle akraba olmayan çekirdek ailelerden oluşuyordu ve bütün mal varlıklarını paylaşarak ortak bir yaşam sürüyorlardı. Bu çağdaş geniş ailelerin yaşam tarzı, ekonomik anlamda hayatta kalabilmek için mesleki işbölümü nedeniyle Kuzey Amerika kırsalında görülen eski geniş aile tipi ile benzerlikler taşıyordu. Bu ailelerin bir kısmında aile üyeleri geleneksel rollerine geri dönmekte; kadın çocuk bakımı ve ufak tefek ev işleriyle uğraşırken, erkek de ev dışında kendisine verilen görevleri yerine getirmektedir.

Çok Eşli Aile

Çok eşli aile, bireyin birden fazla eşi ve bütün çocuklarıyla yaşamasıdır. Çok eşliliğin 2 türü vardır. Çok karılılıkta erkeğin birden fazla karısı

15 Forde, C.D. (1950), *Habitat, Economy and Society* (s.225-245), New York: Dutton.

ve ortak çocukları vardır. Ender görülen çok kocalılıkta ise kadın, kocaları ve çocukları birlikte yaşarlar. Bu ailelerin karşılaştığı sorunlara dönük ayrıntılara ileriki kısımda değinilecektir.

Çağdaş Maya geniş aileleri, ev halkının ortak alanında çeşitli etkinlikleri yerine getirir. Örneğin bu resimde kadınlar dokuma yaparken diğer aile üyeleri başka etkinliklerle ilgilenmektedir.

Yerleşim Kalıpları

Evlilik bağıyla kurulmuş ya da geniş aile tiplerinin bir bölümünde evlilikle beraber kadın ya da erkek ya da her ikisi birden yeni bir haneye taşınmaktadır. Yeni evli çiftlerin seçebileceği beş ana yerleşim tipi mevcuttur. Bunlardan hangisinin seçileceğini diğer etmenlerin yanı sıra en çok ekolojik koşullar belirler. Evlilik sonrası yerleşim düzenlemeleri rastgele değildir, çevre koşullarına uyarlanma özelliği vardır. Burada yerleşim kalıplarının en sık görülen dördünü ele alacağız.

Evli çiftin, erkeğin babasının yanına yerleşerek orada yaşamasına, baba yanı yerleşim (patrilokal) denir. Bu yerleşim türüne, erkeklerin geçim sorumluluğunu üstlendiği ve birikimi yapılacak bir mal varlığına sahip olduğu, çok kadınla evliliğin yaygın görüldüğü, sürekli savaş halinin erkekler arasında işbirliği gerektirdiği, erkeklerin yetkiyi elinde taşıdığı ve düzenli politik örgütlenmenin bulunduğu durumlarda rastlanır. Bu durumlar, geçimi hayvancılık ya da yoğun tarıma dayalı toplumlarda bulunur. Baba yanına yerleşimin gelenek olduğu toplumlarda gelin, genellikle değişik bir topluluğa taşınmak zorunda kalır. Böyle durumlarda gelinin ailesi hem işe ya-

çok eşli aile: Bireyin birden fazla eşi ve bütün çocuklarıyla beraber yaşaması.
çok karılı aile: Erkeğin birden fazla karısı ve ortak çocuklarıyla yaşadığı çok eşli aile türü.
çok kocalı aile: Kadının birden fazla kocası ve çocuklarıyla birlikte yaşadığı çok eşli aile türü.
baba yanı yerleşim: Evli çiftin, erkeğin babasının yanına yerleşerek orada yaşadığı bir yerleşim kalıbı.

rayacak bir aile üyesini hem de onun doğuracağı çocukları kaybetmiş olur. Bu nedenle aileye sıklıkla başlık parası olarak bilinen bir tazminat ödenir.

Evli çiftin, kadının ailesi ile birlikte yaşamak üzere kadının ev halkına katılmasına **ana yanı yerleşim** (matrilokal) denir. Bu yerleşim türü, ekolojik koşullardan ötürü geçimden sorumlu kişinin kadın olduğu toplumlarda görülür. Bahçıvanlıkla uğraşan, politik örgütlenmenin merkezi olmayan ve kadınlar arası işbirliğinin önemli olan toplumlarda ana yanına yerleşim yaygındır. Buna bir örnek Hopi Kızılderilileridir. Tarımla uğraşan Hopi erkekleri olsa da toprak kadınların denetimindedir ve hasadın sahibi de onlardır. Erkeklerin tahıl ambarına girmesine bile izin verilmez. Ana yanı yerleşimde erkekler genelde içinde yetiştikleri aileden çok uzaklaşmazlar ve kendi ailelerine de zaman zaman yardımcı olurlar. Bu yüzden damadın ailesine bir tazminat parası vermeye gerek yoktur.

Bu eski fotoğraf evlerinin önünde duran Hopi yerlisi anne yanı yerleşimli geniş ailenin üyelerini gösteriyor. Geleneksel olarak kız kardeş ya da anne kız ilişkisi içindeki kadınlar kocalarıyla birlikte aynı binanın içindeki bitişik odalarda yaşar.

Yeni evli çiftin anne ya da baba yanına yerleşimlerden birini seçebileceği yerleşim türü olan **iki taraflı yerleşim** (ambilokal), ekonomik işbirliği için çekirdek ailede yaşayandan daha fazla insana gereksinim duyulduğu ancak eldeki kaynakların da kısıtlı olduğu toplumlarda görülür. Çift, gelinin ya da damadın ailesinin yanına taşınabilir ve aile üyeliği esnektir. Genç çift kaynakların en iyi göründüğü ve en çok işgücüne gerek duyulduğu yerde yaşar. Maine sahili boyunca yer alan ada ve yarımadalarda yaşayan geniş ailelerde genelde bu yerleşim türü uygulanmıştır.

Benzer yerleşim türüne Afrika'nın Ituri ormanında yaşayan bir yiyecek toplayıcı grup olan Mbuti pigmelerinde de rastlanır. Genelde Mbutiler bir

ana yanı yerleşim: Evli çiftin, kadının ailesi ile birlikte yaşamak üzere eşinin ev halkına katıldığı yerleşim kalıbı.

iki taraflı yerleşim: Evli çiftin ana ya da baba yanına yerleşimlerden birini seçebileceği yerleşim türü.

başka topluluktan insanla evlenir, bu nedenle eşlerden birinin mutlaka uzaklarda yaşayan bir akrabası olur. Çiftin yaşadığı bölgede yiyecek toplamak zorlaşırsa başka bir yere taşınmak her zaman söz konusudur. Bu iki taraflı yerleşim, Mbutilerin yiyecek bulma imkânlarını arttırır. Ayrıca içinde yaşadıkları topluluktan birisiyle tartışırlarsa çift yine diğer eşin topluluğuna taşınabilir. Böylelikle Mbuti kamplarının yapısı sürekli değişim gösterir çünkü bazı insanlar topluluktan ayrılırken yenileri katılır. Yiyecek toplayıcılar gibi yiyeceğini doğada bulan ve eşitlikçi bir toplumsal düzen sürdüren topluluklarda iki taraflı yerleşim, yaşamı sürdürme ve çatışma çözümleme konularında çok önemli bir etmen olabilir.

Hopi toplumu ana yanı yerleşimi uygulasa da ekinleri yetiştirmek erkeklerin sorumluluğudur. Geçmişte belki de kadınlar toprakla ilgileniyordu ancak sulama önem kazandıkça bu görevi erkekler üstlenmiştir.

Yeni evli çiftin gelin ya da damadın ailesinden ayrı bir yere yerleşmeleri, **ayrı** yerleşme *(neolokal)* olarak adlandırılır. Çekirdek ailenin bağımsızlığı söz konusu olduğunda karşımıza çıkan bu yerleşim türü, ABD gibi sanayileşmiş toplumlarda, ekonomik etkinliklerin çoğunun aile dışında yapıldığı ve bireyin iş bulabilmek için bir yerden diğerine taşınmasının gerekebileceği toplumlarda, diğer bütün yerleşim türlerine göre daha uygundur.

Dayı yanı yerleşim, evli çiftin damadın annesinin erkek kardeşinin yanına taşınmasıdır (Şekil 9.3). Bu yerleşim biçimini gerektiren koşullar baba yanı yerleşimle benzerlik gösterse de dayı yanı yerleşim biçimi yalnızca soyun kadın üzerinden yürütüldüğü toplumlarda görülür. Trobriand adası halkında, her birey doğduğu andan itibaren annesinin ve anneannesinin

ayrı yerleşim: Evli çiftin gelin ya da damadın ailesinden ayrı bir yere yerleşmeleri.

dayı yanı yerleşim: Evli çiftin erkeğin annesinin erkek kardeşinin yanında yaşaması.

soyuna aittir. Bu soy gruplarının her biri köyde bir bölge, ekilecek toprak ve deniz kenarında bir yer gibi yalnızca üyelerin kullanabildiği belirli bir mal varlığına sahiptir. Bu mal varlıkları her kuşakta erkek reis ya da benzer konumda bir erkek tarafından yönetilse de, soy kadın üzerinden ilerlediği için, erkekler bunları babalarından miras alamazlar. Liderlik konumu erkekten kız kardeşinin oğluna geçer. Bu nedenle soy grubunun varlığını denetleme sırası geldiğinde erkek, karısını, yerine geçeceği erkeğin, yani dayısının yanına götürür. Burada hep birlikte yaşarlar ve yaşlı adamı gözlemleyerek köy işlerinin nasıl yürütüldüğünü, etkili bir lider olabilmek için gerekli sözlü gelenekleri ve büyüleri öğrenir.

Evin önünde görülen Trobriand adası şefinin yerine, kız kardeşinin oğlu geçecek. Bu nedenle şef olması beklenen erkekler, dayı yanı yerleşim tipini uygularlar.

Trobriand adalıları ve şefleri dayı yanı yerleşimi uygulasalar da toplumda evli çiftlerin çoğu baba yanı yerleşime göre yaşarlar. Böylece erkek çocuklar, küçükken kendilerini büyütmüş ve beslemiş babalarına karşı yükümlülüklerini yerine getirirler. Karşılığında erkek çocuklar da babalarından mal varlıklarını miras alırlar; bu mal varlığında kil çömlekler ve değerli taş baltalar gibi aletler yer alır. Bu yerleşim biçimi sayesinde erkekler, kendi topraklarının yanı sıra babalarının soy grupları tarafından denetlenen toprakları da kullanabilir ve Trobriand toplumu içindeki ekonomik ve politik konumlarını iyileştirebilir. Kısacası, burada da her insan toplumunda olduğu gibi, evlilik sonrası insanların nerede yerleşeceğini belirleyen ana etmen yerleşim yerinin kişilerin yaşam tarzlarına uygunluğudur.

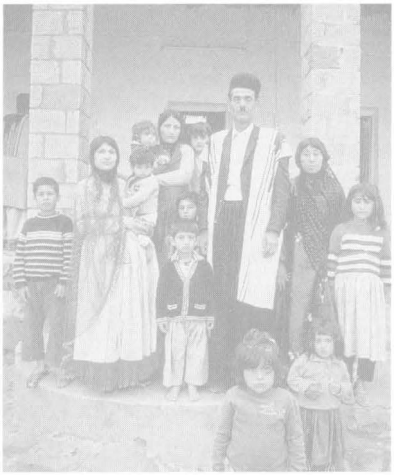
Aile ve Ev Halkı Örgütlenmesindeki Zorluklar

Aile ekonomik üretim ve tüketim, miras, çocuk bakımı gibi konuları örgütlemede ne kadar etkili olsa da aile içi ilişkiler kaçınılmaz olarak belirli bir miktar çatışma ve gerginlik içerir. Bu durum, ailenin büyük oranda destek ve sevgi kaynağı olduğu gerçeğini değiştirmez. Ancak çatışma olasılığı her za-

man vardır ve ailelerin işlevsiz hale gelmemesi için mutlaka çözümlenmelidir. Her aile tipi, değişik nedenlerle değişik gerginlikler yaşar ve bu gerginlikleri yönetmek için uygulanacak yöntemler, her birinde değişiklik gösterir.

Çok Eşli Ailelerin Zorlukları

Çok eşli ailelerde gerginliğin temel kaynağı, aynı kişiyle evlenmiş kişilerin birbirleriyle çatışma yaşayabilmeleridir. Bu gerginlikleri ortadan kaldırmanın bir yolu **kız kardeşlerle çok eşliliktir**. Birlikte büyümüş olan kadınların aynı erkekle evlenmelerinin, ayrı ev halkında yetişmiş ve daha önce hiç birlikte yaşamamış kadınların aynı erkekle evlenmelerinden daha uyumlu olacağı düşünülür. Bir başka çıkış yolu ise her eşe farklı bir ev bularak erkeğin cinsel birliktelik konusunda eşleri arasında ayrım gözetmeyen bir sistem uygulamasıdır. Bu uygulama, erkeğin eşleri arasında ayrım yapmasını da engellemiş olur. Çok karılılık böyle bir evlilikte yaşayan kadınlar için zor olsa da aslında durum sanıldığı kadar kötü olmayabilir (önceki bölümde Rocky Dağlarında çok karılı evlilik içinde yaşayan kadının söylediklerini hatırlayın). Bazı çok karılı evliliklerde kadınların büyük bir ekonomik özgürlüğü vardır ve kadının ağır ve sıkıcı işlerde çalışmak zorunda olduğu toplumlarda, çok karılılık, iş yükünü hafifletir ve kişinin sosyalleşerek sıkıntısını azaltmasını sağlar.

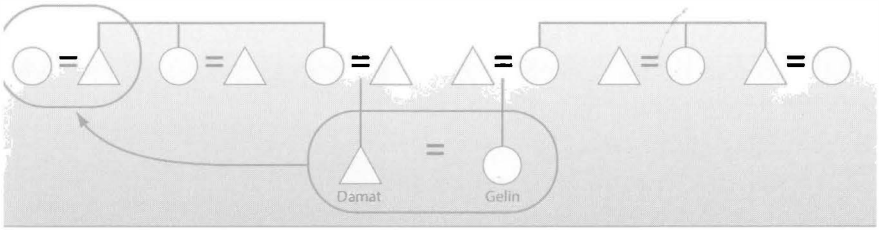

Bahtiyari erkek, karıları ve çocukları. Çok karılı ailelerde erkeğin karıları, çok kocalı ailelerde de kocalar arasında gerginlikler çıkabilir. Bunun dışında karılar-kocalar ve paylaştıkları eşleri arasındaki gerginliklerin çıkması da doğaldır.

Çok kocalı evliliklerde iki belirgin yapısal özellik sorun olabilir. Biri, kadının yaşı büyük olan kocalarının, genç olanlar üzerinde baskı kurma isteğidir. Erkek kardeşlerle çok kocalı evlilikte ise en küçük kardeşler ge-

kız kardeşlerle çok karılılık: Bir erkeğin birbiriyle kız kardeş olan kadınlarla evlenmesi.
erkek kardeşlerle çok kocalılık: Bir kadının birbiriyle erkek kardeş olan erkeklerle evlenmesi.

nelde eşlerinden oldukça genç yaştadır ve kadının doğurganlık dönemi geride kalmıştır. Dolayısıyla küçük erkek kardeşin üreme şansı, daha yaşlı kocalara göre azalmıştır. Bu nedenle Tibet'teki çok kocalı evlilikler sona erdiğinde ayrılığın nedenini genellikle genç kocalar oluşturmaktadır.[16]

Şekil 9.3: Dayı yanı yerleşimde, yeni evli çift, damadın dayısının yanına yerleşir.

Geniş Ailelerin Zorlukları

Ne kadar uyumlu olurlarsa olsunlar, geniş ailelerin de kendine has gerginlikleri mevcuttur. Geniş ailelerde karar hakkı genel olarak ailenin en yaşlı üyesine aittir ve ailenin diğer üyeleri alınan kararlara uymak zorundadır. Bir grup kardeş arasında da, yetki sahibi en büyük kardeştir. Bir diğer sorun ise yeni evlenen çiftlerin hayatlarını, katıldıkları ailenin beklentilerine göre ayarlama zorunluluklarıdır. Bu sorunları aşabilmek için kültürler; bağımlılık eğitimi, şeref ya da namus gibi kavramlarla aile içi birliği sağlamaya çalışırlar. 5. Bölüm'de söz ettiğimiz gibi, bağımlılık eğitimi, geniş aile ile ilgili bir düzenleme olup bağımsız ve özgür bireyler yetiştirmekten çok, hayatlarında başkasının söz sahibi olmasına eğilimli üyeler yetiştirir. Kuzey Amerikan toplumunda geniş aile yapısı içinde yaşamayı denemiş genç insanların karşılaştığı sorunlardan birisi de, genelde bağımsız olmak ve başkalarının isteklerine kolayca boyun eğmemek üzere yetiştirilmiş olmalarıdır.

Ailenin şerefi ve saygınlığını koruma kavramı, geniş ailelerdeki yaşlı üyelerin sahip olduğu güçlü bir denetleme yöntemidir. Kuzey Afrika'da bir genç, baba yanı yerleşimli geniş ailede, babasının ve ağabeylerinin kötü muamelesinden kaçıp anne tarafından akrabalarının, hısımlarının yanına hatta kendisini kabul eden başka bir ailenin yanına taşınabilir.[17] Ancak

16 Levine, N.E., & Silk, J.B. (1997), Why polyandry fails, *Current Anthropology*, 38, 385-387.

17 Abu-Lughod, L. (1988), *Veiled Sentiments: Honor and Poetry in a Bedouin Society* (s.99-103), Berkeley:University of California Press.

oğulları ya da erkek kardeşleri evden kaçarsa, bu ailenin erkeklerinin saygınlığı sarsılmış olur. Kocasının ailesinin ev halkına katılmış kadınların da kocasının ailesinin davranışlarından memnun kalmadığında doğduğu eve dönmesi, ailenin saygınlığına gölge düşüren başka bir öğedir.

Grubun birey üzerindeki önemini vurgulayan ve ailenin şerefinin ne pahasına olursa olsun korunması gereken toplumlarda, bütün çatışmalar engellenemese de bu yöntemler etkili olabilir. Bütün her şey denenip de ailede bir uyum sağlanamıyorsa kardeşler, aile mal varlığından kendilerine düşeni alıp ayrı bir ev halkı kurarlar. Boşanma bir çözüm olabilse de bunun ne kadar kolay yapılabileceği, bir toplumdan diğerine göre değişir. Anne yanı yerleşimlerde boşanma oranlarının yüksek olması, iyi gitmeyen evliliklerin kolayca sonlandırıldığını gösterir. Baba yanı yerleşimin görüldüğü toplumların çoğunda ise kadınlar, için boşanmak neredeyse olanaksızdır. Örneğin geleneksel Çin toplumunda kadınlar, kendi ailelerinden uzaklaştırılmak üzere yetiştirilirler.[18] Evlendiklerinde de babası ve erkek kardeşlerine olan bağımlılıklarının yerine, kocasına ve daha sonra oğullarına yaşam boyu sürecek bağımlılıkları başlar. Kocalarından kötü muamele gördüklerinde bile boşanmaları söz konusu olmadığı için, oğullarıyla aralarında çok güçlü bağlar oluştururlar ki böylece oğullarının kendilerini savunmalarını sağlarlar. Bu gibi annelerin geliştirdiği sağlıksız anne-oğul ilişkileri, çoğu zaman oğullarının evlendiği gelinlerin hayatını da zindana çevirir çünkü bu kızlar, oğullarının annelerine olan sevgisini azaltacak rakipler olarak görülür.

Bazı genç Kuzey Amerikalılar, komünler oluşturarak geniş aileyi yeniden canlandırmayı denediler. Bu çabalar bazen zora girebilir çünkü aile üyeleri hazırlıksız oldukları geniş aile örgütlenmesiyle ilişkili stresle başa çıkmakta zorlanabilirler.

[18] Wolf, M. (1972), *Women and the Family in Rural Taiwan* (s.32-35), Stanford, CA:Stanford University Press.

Çekirdek Ailelerin Zorlukları

Geniş ailelerin kendine özgü gerginlik ve çatışmalarının olduğu gibi, bir anne ve babadan oluşan çekirdek aileler, özellikle temel ekonomik özelliği olan üretim işlevini yitirdiği sanayi toplumlarında birçok sorunla karşı karşıyadır. Evde oturmaktansa işe gitme zorunluluğunun varlığı, ailedeki yetişkinlerin en az birisinin veya tamamının çalışmak zorunda olması, aile üyelerinin uzun süre birbirlerinden ayrı kalmalarına neden olmaktadır. Eğer eşlerin ikisi de çalışıyorsa (bu durum belli bir yaşam standartına ulaşmak için artık zorunluluk haline gelmiştir ve işyerleri yarı-zamanlı çalışma olanağını her zaman sunmamaktadır), işlerinin kendilerini sürüklediği yer, bazen karı ve kocayı ayrı yerlerde yaşamaya zorlamaktadır.

Bütün bunların üstüne, ayrı yere yerleşim, karıyı ve kocayı akrabalarından ayırır. Karı-koca arasında artık açıkça belirlenmiş sorumluluklar bulunmadığı için, çiftler bu sorumlukları kendileri belirler. Bu durumu zorlaştıran iki etmen vardır: Birincisi, geleneksel olarak kadının erkeğe olan bağımlılığının uzun zamandır Avrupa ve Kuzey Amerika'da orta ve üst sınıf toplumlarının bir özelliği haline dönüşmüş olmasıdır. İkinci etmen ise, Kuzey Amerika toplumunun, başkalarının zararına olsa bile rekabet yoluyla bireysel başarı duygusuna yaptığı vurgudur. Özellikle de kadın ve erkek, yaşama bakış açıları farklı ev halklarında yetişmişse sorun daha da büyüktür. Ayrıca akrabadan ayrı yaşamak, yeni evliliği düzene koymaya yardımcı olacak birisinin yakınlarda bulunmayışı demektir. Hatta akrabanın araya girme çabası genelde müdahale olarak algılanır.

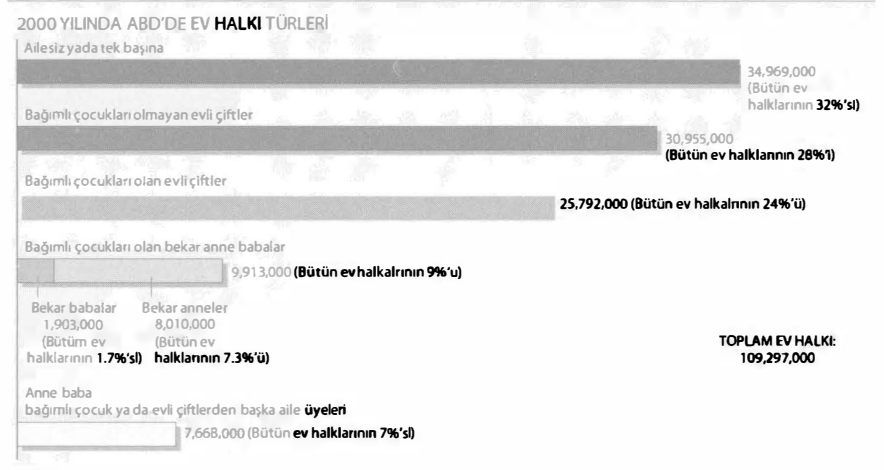
Ailenin akrabalık bağlarını koparması, genç anne adayının hamilelik ve doğum sürecinde aynı deneyimi yaşamış kadın akrabalarının ilgisinden ve yardımından yoksun kalmasına neden olur. Bunun yerine doktorlara (genelde kadın değil erkektir), kitaplara, internete, çoğu genellikle deneyimsiz olan arkadaşlarına ya da komşulara başvurmak zorunda kalan anne adayının durumu annelikte de değişmez. Aile içinde çocuk yetiştirmede örnek alınabilecek deneyimli kadınların olmaması, destek almak için doktorlara, kitaplara, internete ve deneyimsiz arkadaşlara danışma sürecini sürdürür. Sorunlar gittikçe kötüleşir, çünkü ailelerin çocuk yetiştirme yöntemleri birbirinden oldukça farklılık gösterir. ABD gibi rekabetçi bir toplumda, çocukların kendileri bunun ayırdına varır ve kendi amaçlarına ulaşmak için anne babalarına karşı bu farklılıkları kullanır.

Kendisini tamamen çocuğunu yetiştirmeye adayan kadınlar da bir başka sorunla karşılaşır: Çocuklar gittiğinde kadın zor durumda kalmaktadır. Kadının ev hayatı dışında bir kariyer edinmesi çözüm önerisi olarak sunulsa da bunun da getirdiği ayrı sorunlar vardır. Kadının kocası, geleneksel "kadının yeri evidir" düşüncesinde olabilir ya da orta yaşta bir kariyer edinmek zor olabilir. Erken yaşta iş hayatına başlamak da beraberinde bazı sıkıntılar getirir. Çocuk sahibi olmamayı göze alarak kariyer mi yapmalı yoksa her ikisine de sahip mi olmalı? Eğer ikisini de isterse geniş ailede olduğu gibi çocuklarına bakacak bir akraba bulamayabilir, o yüzden akraba olmayan kişilerle bir anlaşma yapmak gereklidir. Elbette bütün bunlar bir akraba yardımı ya da desteği olmadan verilecek kararlardır.

Çekirdek ailenin süreklilik göstermemesi, yaşlıların durumu açısından kaygı yaratabilecek bir sorundur. Çocuklar gittiğinde yaşlı anne babaların bakımını kim üstlenecektir? Kuzey Amerikan toplumunda çocukların böyle bir sorumluluk üstlenmesi beklenmez. Oysa bu sorun, kişinin beşikten mezara kadar sürekli bakıldığı geniş ailelerde ortaya çıkmaz.

Cinsiyet Sorunları ve Geleneksel Olmayan Ailelerin Yaşadığı Diğer Sorunlar

Kuzey Amerika ve Avrupa'nın bazı bölgelerinde gittikçe artan sayıda insan, yalnız ya da akrabaları dışındaki insanlarla aile dışı ev halkı içinde yaşamaktadır (Şekil 9.4). Aslında ABD'deki ev halklarının %32'si bu sınıfa

Şekil 9.4: 2000 yılı ABD Nüfus Bürosu sayılarına göre ABD'de ev halkı türleri

girer.[19] Pek çok insan da *geleneksel olmayan ailelerde* yaşamaktadır. Bunlara tek anne babalı ev halkları da dahildir. Bu ev halkları genellikle eşlerden birinin ölümü ya da boşanmanın sonucunda ortaya çıkar. Diğer nedenler, evlilik bağı dışındaki cinsel ilişkilerin artmasının yanı sıra, çocuk doğurma yaşındaki kadınların gittikçe düşen evlilik oranları ve tek başına anne olmayı tercih eden kadın sayısının artmasıdır. ABD'de doğumların üçte biri evlilik dışında yaşanır ve birkaç Kuzey Avrupa ülkesinde evlilik dışındaki doğum oranları yarıya yakındır.[20] ABD'deki tek anne babalı ev halkı yüzde 9'a çıkmış, evli ve çocuklu çiftlerin oranı ise %24'e düşmüştür. Tek anne babalı ev halkı şu anda %9 da olsa, ülkede yaşayan 18 yaşın altındaki bütün çocukların %28'inin yaşadığı ortam budur.[21]

Tek anne babalı ailelerin çoğunda çocuk anneyle yaşamaktadır. Boşanma durumunda babalar genelde kendi üzerine düşen nafakayı öder, fakat nafaka çocuk için gerekli olan gıda, sağlık ve giyim harcamalarına yetmediği için anne, çocuğunun ve kendisinin masraflarını karşılayabilmek için dışarıda çalışarak yeni aile bütçesine katkıda bulunur. Buradaki sorun mahkemenin belirlediği nafaka bedelinin, kadının ve çocukların gereksinimlerine göre değil, kadının para kazanma gücüne göre belirlemesidir. Orta sınıf değerlerine sadık kalarak evde oturup dışarıda çalışmayan ev kadınlarının eve hiç para getirmediği düşünülür, oysa evde kadının yaptığı ve parasal karşılığı olmayan iş, kocasının maddi kazancının artmasına yardımcı olur, ancak kadına bir ücret verilmediği için buna bir değer biçilmez. Belirgin bir şekilde ABD'deki bekar babaların birisiyle birlikte yaşama oranı, bekar annelerinkinden üç kat daha yüksektir.[22] Tek başına çocuk büyütürken bekar annelerin yoksullukla mücadele etmesi daha yüksek olasılıktır.

Anne, çalışırken çocuğunu veya çocuklarını akraba veya bakıcılara bırakabiliyor olsa da akraba veya bakıcıya ödenen ücret, aile bütçesini sarsar ve anne için durum daha da zorlaşır. Kadınlar çocuk büyütürken genelde nitelikli bir işte çalışacak becerileri önceden edinmediği için düşük ücretli bir işte çalışmak zorunda kalır. Ayrıca, becerileri olsa bile kadına ödenen ücret, aynı işi yapan erkeklere oranla daha düşüktür.

19 Güncel nüfus sayımı (2002), ABD Nüfus Sayım Bürosu.

20 Recent Demographic Developments in Europe-2000, Council of Europe.

21 Güncel nüfus sayımı (2002), ABD Nüfus Sayım Bürosu.

22 Güncel nüfus sayımı (2002), ABD Nüfus Sayım Bürosu.

Kadının aile reisi olduğu ev halkı sayısı arttıkça, yoksulluk sınırının altında yaşayan kadın (ve çocuklarının da) sayısı artmaktadır. ABD'de kadının aile reisi olduğu ailelerin üçte biri bu sınıfa girer ve çocukların dörtte biri yoksuldur. Ayrıca, bu kadınlar ve çocukları 1980'den beri yapılmakta olan toplumsal refah programlarındaki kesintilerden en kötü etkilenen gruplar olmuştur. Bu kesintilerden önce bile kadınların alım gücü düşmeye başlamıştır ve birçok kadına ve çocuğa yardımcı olan bu kesintiler, o zamandan beri çok önemli oranda azalmıştır.

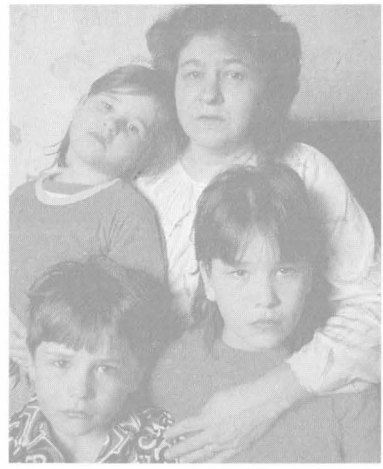
Kesintinin nedenlerinden biri de kadının reis olduğu ev haklarının yaşadığı yoksulluğun sorumlusu olarak bu ev halkı türünün sapkın olduğunun düşünülmesidir. Bu sapkınlığın kadınların evin dışına çıkıp, kendilerini destekleyecek koca bulmak yerine para kazanmak istemesinden kaynaklandığı gibi yanlış bir düşünce toplumda yaygındır. Aslında ABD tarihi boyunca kadınlar işgücüne katılmıştır ve nüfusun çok küçük bir oranı çalışmayan kadın olma rahatına kavuşmuştur.[23] Sapkın olmanın çok ötesinde, kadın yönetimindeki ev halkları, aslında cinsiyet rollerini kadınları bu kadar zor duruma sokacak biçimde belirleyen bir toplumdaki ekonomik kısıtlamalara akılcı bir tepki olarak doğmuştur.

Kadın reisli ev halkları ABD gibi sanayileşmiş toplumlara özgüdür ve yeni çıkmış bir olgu değildir. Erkeklerin şeker, kahve ya da muz tarlalarında ucuz işgücü olarak sömürüldüğü Karayip Denizi'ndeki ülkelerde uzun zamandır bilinen ve incelenen bir konudur. Bu gibi mevsimsel çalışma koşullarında, erkekler ailelerinden aylarca uzakta kalabilir ve hiçbir toplumsal ve siyasal güce sahip olmadan, üstelik çok düşük bir gelirle yaşamak zorundadır. Bu erkekler herhangi bir ev halkına yakınlaşmak zorundadır. Bu erkekler, ev halkının geçimini sağlayan kadınlar tarafından gözetilir. Kalkındırma projeleri kadınların para kazanma becerisini elinden aldıkça, diğer "gelişmemiş" ülkelerde de buna benzer kadın yönetimindeki aileler görülmeye başlanmıştır (bunun nedenleri ileriki bölümlerde açıklanacaktır).

Bir kısmından bu kitapta söz ettiğimiz karmaşık tarihsel nedenlerden dolayı kadınlar, dünyanın çoğu toplumunda yoksul, ayrıcalıksız ve deza-

23 Mullings, L. (1989), "Gender and the application of anthropological knowledge to public policy in the United Staes", S. Morgen (Ed.), *Gender and Anthropology* (s. 362-365). Washington: American Anthropological Association.

vantajlı kesimi oluşturur. "Gelişmemiş" ülkelerde dış borçların ödenmesi için Uluslararası Para Fonu ile yapılan anlaşmalardan en fazla etkilenen kadınlar ve çocuklardır. Hükümetlerin eğitim, sağlık gibi sosyal programlardan yaptığı kesintiler, kadın ve çocuklar üzerinde doğrudan olumsuz bir etki yapmış, borç geri ödenmesi ve sanayileşme için gereken sermayeyi biriktirme amaçlı döviz arttırma çabaları da kadın ve çocukların zararına işlemiştir. Bu arada insanların temel gereksinimlerini karşılamak için bir para ödemesi gereklidir. Eğer kadın şanslıysa kendisi ve çocukları için kazandığı ekmek parası sabit kalmaktadır, ancak çoğu zaman ekmeğin fiyatı yükselirken kadının aldığı ücret yerinde sayar.

ABD'de ev halkının reisi durumundaki bekar anneler oldukça zor durumdadır. Bu kadınlar ev halkını desteklemek için çalışmaya başladıklarında uygunsuz anne olarak görülmekte, evde çocuklarıyla beraber oturduğunda ise tembel ve bedavacı gibi sıfatlar yakıştırılmaktadır.

Bu bölümün başlangıcında sanayi toplumunun çekirdek ailesinin insan gereksinimlerini karşılamadaki etkililiğine dönük bazı sorular sorduk. Bu tartışmalarda açık bir şekilde ortaya çıkan şey, çekirdek ailenin üyeler üzerinde önemli kaygı ve gerginlik kaynağı olduğudur. Çok eşli, geniş ya da kan bağıyla kurulmuş ailelerdeki güvence ve duygusal bağların yoğunluğu, çekirdek ailelerde görülmemekte; aile üyelerinden birinin başına kötü bir şey geldiğinde diğer üyeler bundan daha kötü etkilenmektedir. Öte yandan alternatif aile ve ev halkı türlerinin de beraberlerinde kendilerine özgü sorun ve gerginlikler getirdiği ortadadır. "Alternatiflerden hangisi tercih edilebilir?" sorusuna vereceğimiz yanıt, kişinin üstesinden gelmek istediği sorunlara ve ödemeyi göze aldığı bedele bağlıdır.

ABD'de çekirdek ailelerin doğuşuna yol açan gelişmelerin artık değiştiği ortadadır. Ancak şimdiye kadar çekirdek ailenin yerine gelebilecek tek bir aile yapısı ortaya atılmamıştır, gelecekte de herhangi bir alternatifin tercih edileceğini kestiremeyiz. Aile ve ev halkı düzenlemeleriyle ilgili kesin olan tek şey, yalnız Kuzey Amerika'da değil, bütün dünyada, içinde bulunulan koşullar değiştikçe, evrimleşmeye devam edecekleridir.

Uygulamalı Antropoloji

Çocuk Ölümleri ile Başa Çıkma:

ABD'nin Maliye Bakanlığı'nın Program Değerlendirme ve Yöntembilim Bölümü'nde sosyal bilimler çözümlemeleri yapan bir antropolog olan Dr. Margaret Boone, 1979'da Washington D.C.'nin devlet hastanesinde uzmanlık çalışmalarına başladı. Çalışmasının amacı, kentsel alanda yaşayan siyahlar arasında sağlık durumu kötü olan anne ve bebeklerin toplumsal-kültürel temellerini anlama ve bulguları ilgili resmî ve özel kuruluşlara iletmekti. Boone, durumu şöyle özetliyordu:

"Sorun ölümdü. ABD'de görülen en yüksek bebek ölüm oranı. Washington D.C.'de yaşamlarının ilk yılında ölen bebek oranı, ABD'nin diğer büyük şehirlerine göre çok daha yüksekti ve kimse nedenini bilmiyordu"*

Washington'da, ABD'nin geri kalanında olduğu gibi, olumsuz koşullarda yaşayan zenci kadın sayısının artmasından dolayı bebek ölümleri Afrika kökenli Amerikalılar için önemli bir sağlık sorunu haline gelmişti. Bu kadınların bebekleri beyaz bebeklere göre iki kat yüksek bir oranda ölüyordu. Boone'nin çalıştığı hastanede hizmet sunulan kitle, ağırlıklı olarak yoksul Afrika kökenli Amerikalılardı.

Boone, bir buçuk yıl boyunca doğum, ölüm ve sağlık kayıtlarını gözden geçirdi, istatistiksel çözümlemeler yaptı; bebeği ölen kadınlarla, hemşirelerle, doktorlarla, sağlık görevlileriyle ve yöneticilerle görüştü. Bu arada kendisinin de belirttiği gibi, kayıtlar ve istatistiksel çözümlemeler ne kadar önemli olursa olsun (ki önemliydiler), kentli siyahların üreme sorunlarını anlamada esas bilgi kaynağı, doğum ve ölüm merkezinde, yani hastanede çalışma deneyimi olmuştu.

Boone'un vardığı sonuçlara göre, bebek ölümleri ve düşükler; doğum öncesi sağlık hizmeti alınmamasına, alkol ve sigara kullanımına, hamilelik ve hastanede kalma dönemlerinde yaşanan psikolojik sıkıntılara, şiddet vakalarına, etkin olmayan doğum kontrol yöntemlerine, er-

* Boone, E.S. (1987), "Practicing sociomedicine: Redefining the problem of infant mortality in Washington", D.C. R.M. Wulff & S.J. Fiske (Eds.), *Anthropological praxis:Translating knowledge into action* (s.56), Boulder, CO: Westview Press.

ken yaşta hamile kalmaya (ilk hamilelik yaşı ortalama 18'di) ve birkaç uyuşturucunun aynı anda kullanımına bağlıydı (herkesin beklentisinin tersine, eroin kullanımı alkolden daha az önemli bir etmendir ve uyuşturucu kullanımı, bebeği ölen ve ölmeyen anneler arasında çok farklılık göstermez). Kültürel etmenler arasında; her ölen bebeğin yerine yenisini yapma isteği, çocuklara verilen büyük değer, doğacak çocuğu hesaba katmadan hamile kalma isteği, aile planlaması yapmama, kadın ve erkeğin birbirine güvenmemesi, babanın aile oluşumunda rol almaması (Boone'un araştırmasına katılan kadınların üçte ikisi evli değildi) sayılabilir. Bu etmenlerin bazısının bebek ölümleriyle ilişkisi biliniyordu fakat çoğu Boone'un araştırması sonucu ortaya çıkmıştır.

Boone'un çalışmasının sonuçları göz önünde bulundurularak bebek ölümlerine ilişkin politika ve programlarda önemli değişiklikler yapılmıştır. Artık sorunun yalnızca tıbbi çözümlerle halledilemeyeceği kabul edilmektedir. Kentli Afrika kökenli Amerikalıların sağlık durumlarıyla bağlantılı toplumsal ve kültürel etmenleri ele almak bile büyük ilerleme sağlayacaktır ve yeni hizmet sunma sistemleri, bu gerçeği yansıtmaya başlamıştır.

Bölüm Özeti

Hayatta kalabilmek için grup yaşamına duyulan bağımlılık, insanların temel özelliklerinden birisidir. Çocuğun bakımı geleneksel olarak yetişkin kadının işidir ancak bazı toplumlarda erkekler kadınlara göre çocuklarıyla daha çok ilgilenirler. Çocuk bakımının yanı sıra, kadın, erkeklerin görevlerini tamamlayıcı nitelikte bazı ekonomik görevler de üstlenir. İçinde yaşadığı grupta çocuğun toplum içerisindeki rollerini görerek örnek alabileceği erkek ve kadın yetişkinlerin bulunması çocuk için olumlu bir durumdur.

- Ailenin etnik merkezci olmayan bir tanımı; kan, evlilik ya da evlat edinme yöntemiyle aralarında bağ bulunan iki ya da daha fazla insan grubudur. Aile bir ya da daha fazla çocuklu tek anne babadan, evli bir çifte ya da çocuklu çok eşli evliliklere, birkaç kuşak birlikte yaşayan anne babalar ve çocuklarına kadar değişik biçimlerde olabilir. Antropo-

loglar, kişinin içinde doğduğu, evlat edinildiği ve yetiştiği aileyle, kendisinin anne baba olup çocuk yetiştirdiği aileyi birbirinden ayırır.

- Aile kavramı, ekonomik üretimin, tüketimin, mirasın, çocuk yetiştirmenin ve barınmanın düzenlendiği ve gerçekleştiği temel yerleşim birimi olan ev halkından farklıdır. İnsan toplumlarının büyük çoğunluğunda çoğu ev halkı, ailelerden ya da ailelerin bölümlerinde oluşsa da pek çok başka ev halkı, düzenlemesi de vardır.
- Aileler ve ev halkları sabit ve değişmeyen oluşumlardır ve belirli toplumsal, tarihî ve ekolojik koşullara tepki olarak farklı biçimler alabilir. Karı koca ilişkisine dayanan aile, evlilik sonucu ortaya çıkar. Evlilikle oluşan en küçük birim çekirdek ailedir. Antropologlar tarafından anne, baba ve onlara bağımlı çocuklarından oluşan birim olarak tanımlansa da bu kitapta çekirdek aile, bir ya da daha fazla anne babadan ve bağımlı çocuklardan oluşan, hatta üvey anne baba, üvey kardeş ve evlatlık çocukları da kapsayan grup olarak ele alınmıştır. Karı koca ilişkisine dayanan ailenin karşıtı, birbirleriyle akraba kadınlar, onların erkek kardeşleri ve kadının bağımlı çocuklarından oluşan, kan bağına dayalı ailedir. Kuzey Amerika'da sanayileşmiş toplumlarda yaygın olarak görülen çekirdek aile, Inuit gibi zor çevre koşulları altında yaşayan toplumlarda da görülmektedir. Çekirdek aile, kendi başının çaresine bakabilme gücüne sahip olmalıdır. Sonuç olarak, çekirdek aile üyeleri çok az kişiye bağımlıdırlar. Bu aile biçimi, hareketlilik gerektiren iş değiştirmenin sık yaşandığı sanayi toplumlarında ve yiyecek toplayıcı toplumlarda görülmektedir. Yiyecek toplayıcılarda çekirdek aile, günümüz sanayi toplumlarındaki gibi diğer akrabalarından kopuk yaşamaz.

Kan bağına ya da evliliğe dayalı ya da geniş aile, çoğu sanayileşmemiş toplumun özelliğidir. Geniş aile üyelerinin bazıları kan bağı ile, bazıları ise evlilik bağı ile aileye bağlanmakta ve aile üyeleri birlikte çalışıp aynı ev halkı içinde bir arada yaşamaktadır. Karı koca arası ilişkiye dayalı aile ya da geniş ailenin temel yerleşim kalıpları şunlardır: baba yanı, ana yanı, iki taraflı yerleşim ve ayrı yerleşim.

- Çok eşli aileler iki biçimde ortaya çıkar: bir erkek ve birkaç karısından ve çocuklarından oluşan çok karılı evlilikler ve çok daha ender rastlanan, bir kadın ve birden fazla kocası ve ortak çocuklarından oluşan çok kocalı evlilikler.

Farklı aile örgütlenmeleri kendilerine özgü sorunları da beraberlerinde getirir. Çok eşli ailelerde daima tartışma ve gerginlik riski bulunmakta; tartışmalar eşler arasındaki uzlaşmazlıktan kaynaklanmaktadır. Bu sorunu ortadan kaldırmanın bir yolu kız kardeşler ya da erkek kardeşlerle evlenmektir. Erkek kardeşlerle evlilikte sorun, genç kocaların üreme şansının azalmasıdır. Geniş ailede, yetki dağıtımı gerginlik kaynağı olabilir çünkü kararlar yaşlı bireylerce alındığı için gençler bu kararlara katılmayabilir. Yeni evlenen çiftlerin, bundan sonra beraber yaşayacakları ailenin beklentilerine uymak zorunda olması da bir diğer sorundur.

Ayrı yerleşimde çekirdek aile üyeleri, akrabalarının destek ve yardımından yoksun oldukları için, eşler karşılaştıkları sorunları aşabilmek için kendi çözüm yollarını kendileri bulmalıdır. Özellikle Kuzey Amerika toplumunda kadın ve erkek arasında hâlâ var olan eşitsizlik, bireyselciliğe ve rekabete yapılan aşırı vurgu, kocalar ve karılar arasındaki sorumluluk bölgelerinin açıkça belirlenmemesi ve çocuk yetiştirme modeli eksikliği, çekirdek aile için sorun yaratmaktadır.

Kuzey Amerika'da tek anne babalı ev halklarının yüzdesi, geçtiğimiz otuz yılda artarken, anne-baba-çocuktan oluşan çekirdek aile yüzdesi azalmıştır. Tek anne babalı ev halklarının büyük çoğunluğu kadınlar tarafından yönetilmektedir. Kadının aile reisi olduğu hane tipi, gelişmemiş ülkelerde de yaygındır. Çünkü kadınlar kendileri ve çocukları için yeterli düzeyde para kazanmak için uğraştıkça kendilerini daha da derin bir yoksulluk içinde bulmaktadır.

Düşünme Soruları

1. Çocuk yetiştirmek yalnızca anne babalar için değil, ailenin üretimiyle katkıda bulunması beklenen toplum için de önemli bir sorundur. Sizin kültürünüz neden şu anda benimsemiş olduğu aile türünü ve ev halkı örgütlenmesini geliştirmiş olabilir? Bu örgütlenme biçimleri neden ortaya çıkmıştır? Bu düzenlemelerin yetersiz kalacağı ve değişmek zorunda olacağı koşullar neler olabilir?

2. Bekâr annelik genelde Kuzey Amerika'da yoksulluk ya da düşük gelirle ilişkilendirilse de artık her ekonomik koşuldaki kadın arasında gittikçe yaygınlaşmaktadır. Kültürel altyapı, toplumsal yapı ve üstyapı

modelini göz önünde bulundurarak bu gelişmenin nedenlerini açıklayabilir misiniz?

3. Kendinizi Nayarlar gibi kan bağıyla bağlı bir ailede düşünün. Ailede birbiriyle akraba kadınlar, onların erkek kardeşleri ve kadınların çocukları yaşıyor, eşler ve eşlerin çocukları dışarıda bırakılıyor. Bu düzenlemenin güçlü ve zayıf yönleri neler olabilir?

4. Kendi ailenizde nasıl bir yerleşim kalıbı var? İçinde yaşadığınız toplumu yansıtan bir kalıp mı? Alışık olduğunuz yerleşim kalıbının yararları ve getirdiği sıkıntılar nelerdir?

Anahtar Kavramlar

Aile	Ev halkı
Evlilik bağına dayalı evlilik	Kan bağına dayalı aile
Karışık aile	Yeni üreme teknolojileri
Çekirdek aile	Geniş aile
Çok eşli aile	Çok karılı aile
Çok kocalı aile	Baba yanı yerleşim
Ana yanı yerleşim	İki taraflı yerleşim
Ayrı yerleşme	
Kız kardeşlerle çok karılılık	Erkek kardeşlerle çok kocalılık

Önerilen Okumalar

Cigno, A. (1994), *Economics of the Family*, New York: Oxford University Press.

Aile örgütlenmesindeki değişimlerin ekonomik açıklaması.

Edwards, J. (Ed.) (1999), *Technologies of Procreation: Kinship in the Age of Assisted Conception*, New York: Routledge.

İngiliz antropologlar, yardımcı üreme tekniklerinin, ilişkilerin yeniden tanımlanmasına nasıl yol açabileceğini tartışıyor. Kitap, etnografik araştırmaları, çeşitli ev halkı üyeleriyle yapılan görüşmeleri, Parlamento'da ve doktorlar arasında gerçekleşen tartışmaları temel alıyor.

Goody J. (1983), *Development of the Family and Marriage in Europe*, Cambridge, England: Cambridge University Press.

Avrupa'da Katolik kilisesinin akrabalık gruplarının gücünü zayıflatarak mülk elde etmek amacıyla aldığı önlemler nedeniyle ailenin doğasının geçirdiği değişime değinen bir kitap. Avrupalı akrabalık ve evlilik anlayışının, eski Akdeniz uygarlıkları, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan nasıl farklılaştığını açıklıyor.

Modell, J. (1994), *Kinship with Strangers: Adoption and Interpretation of Kinship in American Culture*, Berkeley: University of California Press.

Yazar, evlat edinmiş bir antropolog olarak, Amerikan kültüründeki akrabalıkla ilgili çekirdek simgeleri (doğum, biyoloji ve kan) çözümlüyor ve evlat edinmeyle "uydurma" akrabalık deneyimi yaşayan insanlar üzerindeki etkilerini ele alıyor.

Netting, R. M., Wilk R. R., & Arnold, E. J.(Eds.) (1984), *Households: Comperative and Historical Studies of the Domestic Group*, Berkeley: University of California Press.

Ev halkının toplumdan topluma ve zaman içinde nasıl ve neden çeşitlilik gösterdiğini ele alan yirmi adet antropolojik metinden oluşan bir derleme.

Skolnick, A., & Skolnick, J. (Eds.). (2002), *Family in Transition* (12th ed), Boston: Allyn & Bacon.

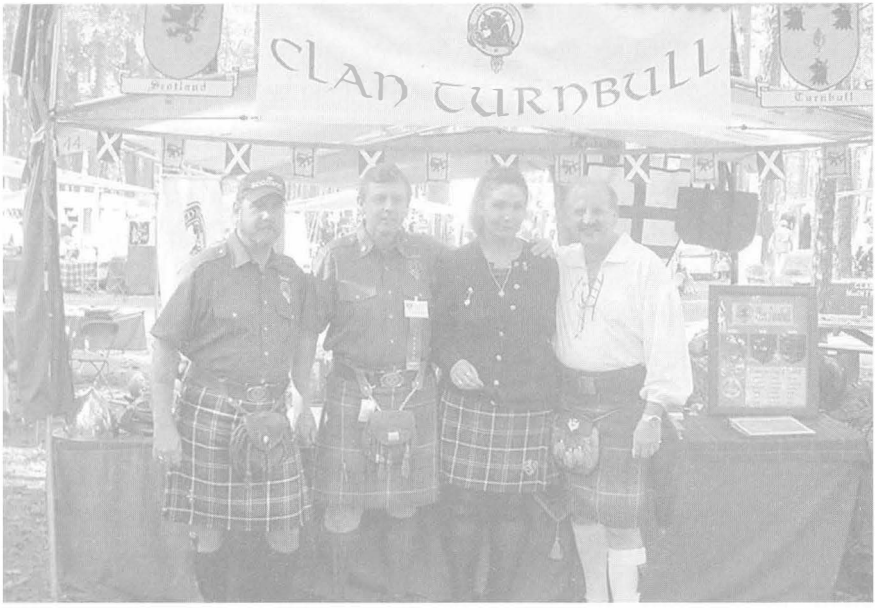
Güncel eğilimleri tarihsel bağlama oturtan bu kitap, aile yaşamının belirli zaman ve yerlerdeki toplumsal, ekonomik ve ideolojik koşullarla nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyuyor.

Stacey, J. (1990), Brave New Families: Stories of Domestic Conflict in Late Twentieth Century America, New York: Basic Books.

Bir sosyolog tarafından yazılmış olan bu kitap ABD'deki aile yapısını etkileyen değişiklikleri anlamak için antropolojik bir yaklaşım kullanıyor. Vardığı sonuca göre, aile kavramı gelecekte yok olacak, aksi düşünülemez. Ancak alternatif düzenlemeler, gelecek için umut dolu olanaklar sunuyor.

ONUNCU BÖLÜM

Akrabalık ve Soy

Bütün insanlar, destek ve güvence elde etmek için, kendi ailesinin ya da ev halkının yeterliklerini aşan bir toplumsal ağ yaratmak ve sürdürmek ister. En temel düzeyde bu ağ, akrabalıkla kurulur. Günümüzde benzer bir akrabalık düzenini Yeni Zelanda'daki Maorilerde görürüz. Yedi yüzyıl önce Maorilerin Polinezyalı ataları, bu ada ülkeye *waka* adı verilen büyük kanolarla gelmiştir. Bu kanoların şeflerinin ve diğer üyelerinin çocukları da vardı. Kuşaklar boyunca bu çocuklar, *iwi* (klan) denen büyük soy grupları oluşturdular. Bugün her bir Maori bir *iwi*'ye aittir ve ailesinin soyağacını 25 kuşak geriye götürerek atalarının kim olduğunu öğrenebilir. Bu nedenle Maori, *waka* denen toprak parçasını paylaşan ve birbiriyle ilişkili *iwi* gruplarının ortak adıdır. Bu *kanolardan* herhangi birinin üyesi olmak, Yeni Zelanda'nın ilk insan yerleşimcilerinin varisleri olarak, bireylere kültürel ve doğal kaynaklarla ilgili belirli haklar verir.

1 Akrabalık Nedir?

Akrabalık, bireylerin birbirlerine karşı belirli hak ve sorumluluklar taşıdığı, akrabalardan oluşan toplumsal ağdır. Bu ağın içinde kişinin yeri, ya da akrabalık durumu, bu hak ve sorumlulukların düzeyini belirler. Akraba gruplarına toplumsal bir yapı kazandırmak, kişiyi örgütsüz ve dağınık yaşamanın tehlikelerinden korur. Akrabalık, merkezî bir hükümet, askerî güçler, mali bankalar gibi kurumların olmadığı ya da iyi çalışmadığı toplumlarda özellikle önemlidir. Bu toplumlarda bireyler destek ve korunma gereksinimleri için geniş bir akraba ağına bağımlı yaşarlar.

2 Soy Grubu Nedir?

Üyelik ölçütünün, gerçek ya da efsanevi ortak bir atanın soyundan gelmek olduğu bir tür akrabalık grubudur. Soy, yalnızca erkeğe ya da kadına ya da bireyin isteğine göre bunlardan herhangi birine göre belirlenir. Bazı durumlarda ise bireyleri farklı amaçlara göre değişik gruplara ayırmak için aynı anda iki farklı sistem kullanılabilir. Yiyecek toplayıcılar ya da sanayileşmiş ve sanayi sonrası gibi soy gruplarının olmadığı toplumlarda insanlar, anne ve baba tarafından kan bağı bulunan en yakın akrabalarına bağımlıdır. Her bir yakın akraba, kişi merkezli aile grubu olduğu için, soy grubundan daha az kararlılık gösteren toplumsal bir birimdir.

3 Akraba Gruplarının İşlevleri Nelerdir?

Çeşitli türden akrabalık grupları, zarar görmeden bölünemeyecek olan kaynakların bütünlüğünü korumak, ev halkının sağlayabileceğinden fazla işgücünün gerektiği durumlarda işgücü sağlamak, kişisel savunma ya da saldırıda bulunmak için destek vermek gibi, insan topluluklarının sık yaşadığı sorunları çözmede kullanılan toplumsal örgütlenme araçlarıdır. Soy grupları gibi akrabalık örgütlenmeleri de geniş aile örgütlenmesinden doğar. Akrabalık kavramları da, o toplumdaki önemli soy türleri ya da diğer akrabalık gruplarına göre belirlenir.

Bütün toplumlarda, cinsel ilişkilerin düzenlenmesi, işin eşgüdümlenmesi ve çocuk yetiştirme sorumluluğunun düzenlenmesi gibi temel insan sorunlarının çözümlenmesi amacıyla bir aile ya da ev halkı örgütlenmesine gerek duyulur. Aile ve ev halkı örgütlenmesi, bu sorunların üstesinden gelmede etkili ve esnek yöntemler olsalar da çoğu toplum, aile ve ev halkı örgütlenmesinin başa çıkma becerilerinin ötesinde bazı sorunlarla karşılaşırlar.

Örneğin bağımsız bir yerel grubun üyeleri sıklıkla komşu gruplarla etkileşime girme, destek ve koruma isteğinde bulunma gereği duyar. Özellikle doğal ya da insan yapımı felaketlere karşı kendini savunmada başka gruplarla etkileşim önemli olabilir. Ayrıca, gruplar, geniş bir toprak parçası, su kaynağı, yabani göçebe hayvan sürüsü gibi, bölmesi ya da denetlemesi zor doğal kaynaklar üzerindeki haklarını paylaşmak gereği de duyabilir. Hatta insanlar çoğu zaman ev halklarının tek başına sağlayamayacağı büyüklükte iş gücünü bir araya getirmenin yöntemlerini de bulmaya çalışırlar. Son olarak da büyük toplumsal birimler, dışardan gelen saldırılara karşı destek toplama ya da kısıtlı kaynaklar üzerinde denetim sağlamak için komşu gruplara saldırı düzenleme konusunda çok gerekli olabilir.

İnsanlar bu gibi sorunları çözmek için destek çevrelerini genişletmenin yollarını bulmuşlardır. Bunun bir yöntemi, politik sistem aracılığıyla, yasaları yapıp yürütecek, barışı koruyacak, kaynakları dağıtacak ve diğer toplumsal işlevleri yerine getirecek kişileri bir araya getirmektir. Ancak politik olarak örgütlenmemiş toplumlarda, özellikle de yiyecek toplayıcı, bahçıvanlık ve çobanlıkla geçinen toplumlarda, insanları bir araya getirmede ağırlıklı olarak kullanılan yöntem **akrabalıktır**, yani bireylerin birbirleri üzerinde karşılıklı hak ve sorumluluklara sahip olduğu akraba ağlarıdır.

Soy Grupları

Bir toplumu, akrabalık bağlarına göre örgütlemenin en sık kullanılan yollarından biri, antropologların kavramıyla soy grupları yaratmaktır. Soy grubu; doğrudan gerçek (tarihsel) ya da kurgusal bir atanın soyuna üye ol-

akrabalık: Bireylerin birbirleri üzerinde karşılıklı hak ve sorumluluklara sahip olduğu akraba ağları.

soy **grubu:** Doğrudan gerçek (tarihsel) ya da kurgusal bir atanın soyuna üye olmakla oluşan akraba temelli toplumsal gruptur.

makla oluşan akraba temelli toplumsal gruptur. Soy grubunun üyeleri, anne baba-çocuk ilişkiler zincirini izleyerek ortak atalarıyla ilgili ilişkilerini bulabilirler. Kültürel açıdan anlamlı bazı yükümlülükler ve tabular da bu yapılandırılmış toplumsal grubu bir arada tutmada tutkal görevi görür.

Soy grubuna üyelik, bireylerin daha geniş bir toplumsal akrabalık ağı kurmasını sağlar. Bu ağ olmadan yiyecek, yakıt, barınma gibi gereklilikler için kullanılan ve yaşamsal önem taşıyan doğal kaynaklara ulaşmada birey tek başına yeterli olmazdı. Toplumlar politik örgütlenmeler şeklinde dönüştükçe soy gruplarının çoğu önemli işlevi, kurumlarca üstlenilmiştir ancak yine de akraba temelli gruplar varlığını sürdürecektir.

Daha büyük devlet toplumlarının parçası haline gelmiş çoğu geleneksel yerli toplumlar, hâlâ daha akraba temelli topluluklar olarak varlığını korumaktadır. Bu bölümün girişinde ve Biyokültürel Bağlantı bölümünde sözü edilen Yeni Zelandalı Maoriler için bu durum geçerlidir. Geleneksel toplum yapılarının ana öğelerini koruyan bu topluluk, *iwi* (klan) olarak bilinen otuz büyük soy grubu üzerinden örgütlenmiştir. Bu klanlar *waka* (kano) olarak bilinen, daha büyük toplumsal ve bölgesel birimleri oluşturur.

Bu sunakta eski Maya kenti Copan'ın Kralı Yax-Pac'ı ve atalarını görüyoruz, Kral böylece soyunu hanedanlığın kurucusuna kadar götürmektedir. Çoğu insan toplumunda, bu gibi soy ağacı bağlantıları bireylerin haklarını, ayrıcalıklarını ve yükümlülüklerini belirlemek için kullanılır.

En iyi şekilde işlemesi için, soy grubuna üyelik, açık bir şekilde tanımlanmalıdır. Eğer üyelikler birbiriyle çakışırsa kişi hangi gruba üye olduğu konusunda ikileme düşer ve hangi gruba bağlanacağını bilemez. Özellikle çıkarları çakışan soy grupları söz konusu olduğunda bu durum sorun yaratabilir. Üyeliği sınırlandırmak için pek çok yol vardır. En sık kullanılan yöntem, antropologların ***tek soyluluk*** dediği, üyeliğin bireyin erkek ya da kadın atalarına göre oluştuğu yöntemdir. Böylelikle her bi-

tek soyluluk: Soy grup üyeliğini yalnızca annenin ya da babanın geldiği soya göre belirler.

rey, doğduğu andan başlayarak yalnızca annesinin ya da babasının grubuna dahil olmuş olur.

Tek Soyluluk

Tek soyluluk (bazen tek taraflı soy da denir), soy grup üyeliğini yalnızca annenin ya da babanın geldiği soya göre belirler. Batılı olmayan toplumlarda, tek taraflı soy grupları oldukça yaygındır. Kişi, doğduğunda belirli bir soy grubuna üye olur; bu soy grubu, kültüre göre, anne üzerinden ilerleyen **ana soyluluk** ya da baba üzerinden ilerleyen **baba soyluluk** olarak belirlenebilir. Ana soylu toplumlarda dişiler, toplumsal önemleri kültürce kabul edilmiş varlıklardır çünkü grubun süre giden varlığından onlar sorumlu tutulur. Baba soylu toplumlarda bu sorumluluk grubun erkek üyelerine düşer, böylece onların toplumsal önemi artar.

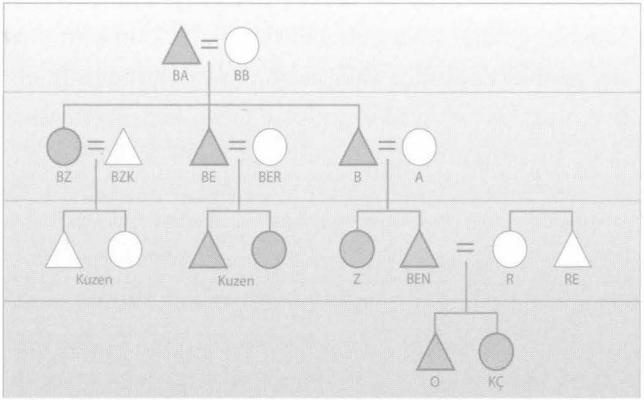
İster ana ister baba soylu olsun, tek soyluluğun iki ana biçimi vardır: **sülale** ve **klan**. Sülale, dört-beş kuşak önce yaşamış ortak bir atadan ya da kurucudan gelen, üyeleri arasındaki ilişkiler açık bir biçimde tanımlanabilen, tek taraflı akrabalık grubudur. Klan ise geniş bir tek taraflı akrabalık grubudur, içinde birkaç sülale barındırır ve üyeler genelde efsanevi ya da mitolojik bir atadan geldiklerine inanırlar.[1]

Soy sistemi ve kültürel sistemin altyapısı arasında yakın bir bağlantı vardır. Genellikle erkeğin aileyi geçindirdiği, erkek gücünün temel olduğu hayvancılık ve tarımla geçinen toplumlarda baba soyluluk baskındır. Kadının aileyi geçindirdiği ve bahçıvanlık yapılan toplumlarda ise ana soyluluk

tek soyluluk: Soy grup üyeliğini yalnızca annenin ya da babanın geldiği soya göre belirler.
ana soyluluk: Grup üyeliğinin yalnızca anne üzerinden ilerlemesi.
baba soyluluk: Grup üyeliğinin yalnızca baba üzerinden ilerlemesi.
sülale: Dört-beş kuşak önce yaşamış ortak bir atadan ya da kurucudan gelen, üyeleri arasındaki ilişkiler açık bir biçimde tanımlanabilen, tek taraflı akrabalık grubudur.
klan: Geniş bir tek taraflı akrabalık grubudur, içinde birkaç sülale barındırır ve üyeler genelde efsanevi ya da mitolojik bir atadan geldiklerine inanırlar.

[1] Hoebel, E.A. (1949), *Man in the Primitive World: An Introduction to Anthropology* (s. 646,652), New York: McGraw-Hill.

yaygındır. Dünyanın en eski gıda üretim merkezlerinden biri olan Güney Asya'da pek çok ana soylu toplum vardır. Ana soyluluk, Kuzey Amerika'da yerli topluluklarda, Güney Amerika'da tropikal ovalarda ve Afrika'nın bazı bölgelerinde de yaygındır.

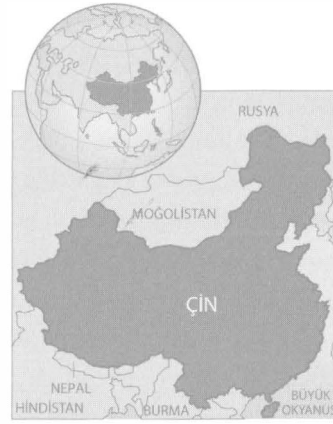
Şekil 10.1: Baba soyluluğun gelişim şeması. Yalnızca içi dolu daire ya da üçgenler BEN'le aynı soy grubundandır. BB büyükbaba, BA büyükanne, B baba, E erkek kardeş, K koca, O oğul, A anne, Z kız kardeş, KÇ kız çocuk ve R karı anlamına gelir.

Baba soyluluk ve Örgütlenmesi: Çin Örneği

Baba soyluluk (agnatik ya da erkek soyluluk olarak da bilinir) tek taraflı soy sisteminde, ana soyluluğa göre daha yaygındır. Bu soy grubunun erkek üyeleri, soylarını diğer erkek ataları yoluyla tek bir ortak ataya dayandırırlar (Şekil 10.1). Kız ve erkek kardeşler büyük babalarının, babalarının, babalarının kardeşlerinin ve amcalarının çocuklarının soy gruplarına aittirler. Bir adamın erkek ve kız çocukları da, soylarını ortak atalarının erkek tarafına dayandırır. Geleneksel baba soylu grupta çocukların üzerinde yetki sahibi olan kişi, baba ya da babanın büyük erkek kardeşidir. Bir kadın, babası ve erkek kardeşleriyle aynı soy grubundandır ama kadının çocukları bu gruba dahil değildir.

Baba soylu akrabalık örgütlenmesi, dünya üzerinde pek çok kültürde egemendir ve köklü politik ve ekonomik değişikliklere karşın bu durum değişmemiştir. Günümüz Çin'inde egemen etnik çoğunluk olan Hanlar arasında da durum böyledir. 1949'daki komünist yönetime kadar kırsal Çin toplumunun çoğu baba soyluydu, yalnızca ülkenin güneybatısındaki Mosuolar gibi çok az topluluk farklıydı. O zamandan beri büyük değişmeler olsa da eski sistem, farklı bölgelerde ve farklı şekillerde hâlâ varlığını sürdürmektedir. Geleneklere göre Han Çinlileri arasındaki ekonomik dayanışmanın temel birimi, yaşlı ebeveyn, onların çocuk-

ları, çocuklarının eşleri ve torunlarından oluşan geniş ailedir.[2]

Bu yüzden yerleşim de baba yanıydı ve Han Çinlilerinde çocuklar, babanın ve babanın erkek akrabalarının yönettiği bir ev halkı ortamında büyüyorlardı. Baba, çocuğun saygılı bir şekilde aradaki mesafeyi koruması gerektiği bir disiplin kaynağıdır. Genellikle, babanın erkek kardeşleri ve onların oğulları, aynı ev halkının üyeleridir. Bu yüzden amca, ikinci baba gibidir. Aynı saygı ve sadakat ona da gösterilir. Amcanın oğulları da gerçek bir erkek kardeş gibi görülür. Han Çincesindeki, kişinin kendi babası ve kendi erkek kardeşleri için kullandığı akrabalık kavramı, amca ve amcanın erkek çocukları için de kullanılabilir. Aile çok büyüdüğünde ve hantallaştığında, bir ya da daha fazla erkek çocuk, kendi ev halklarını kurmak üzere başka bir yere taşınırlar ama ayrıldıkları evle bağlarını koparmazlar.

Aile üyeliği her birey için önemli olsa da, en küçük sosyal birim, sülale ya da Hanlar arasında bilindiği gibi *tsu*'ydu. Her *tsu,* soylarını baba tarafından genellikle beş kuşak önceki ortak bir erkek ataya dayandıran erkeklerden oluşurdu. Bir kadın her ne kadar babasının *tsu*'suna dahil olsa da, evlendiğinde kocasının *tsu*'suna dahil olurdu. Yine de içinde doğduğu *tsu*'nun üyeleri onunla bağını kesmezdi. Örneğin annesi evlenmiş kızına, kızı hamileyken ve doğum yapacağı zaman yardım eder, erkek kardeşleri ya da erkek akrabaları kızın çıkarlarını korur, hatta kocası ya da kocasının akrabalarından kötü muamele gördüğünde müdahale edebilirlerdi.

Tsu'nun işlevi üyelerine ekonomik yardımda bulunmak ve düğün, cenaze, ölmüş ataları anma gibi törenlerde üyelerini bir araya toplamaktı. Üç kuşak öncesine kadar atalara her birinin doğum ve ölüm yıl dönemlerinde yemek ve kağıt paralar sunulurdu. Daha eskiden ölmüş atalar için ise yılda beş kez toplu ibadet edilirdi. Bütün tsu'ların, bütün üyelerinin adlarının kayıtlı olduğu, atalarına ait tabletleri sakladıkları kutsal emanetler kutusu vardı. Ekonomik ve dinî işlevlerinin yanı sıra, *tsu* yasal işlev de görür ve uygun olmayan davranışlarda bulunan üyeleri yargılardı.

[2] Hsiaotung, F. (1939), *Peasant Life in China*, London: Kegan, Paul, Trench & Truber'den yararlanılmıştır.

Ailelerin bölünüp yeni ailelerin doğması gibi, geniş soy grupları da düzenli aralıklarla ana aile kolları üzerinden bölünür. Bu bölünmenin nedenlerinden biri, toprak sahipliği ya da kârın adil dağıtılmadığının düşünülmesi gibi konular yüzünden erkek kardeşler arasında sorunlar çıkmasıdır. Bu gibi kopuşlar yaşandığında yeni *tsu*'nun bir temsilcisi, atalarına saygı gösterisinde bulunmak ve yakın zamanda yaşanmış doğumları ve ölümleri resmî soy ağacına işlemek için atalarının tapınağına gider.

Böylelikle, eski *tsu*'ya olan bağlılık hâlâ var olduğu için yüzyıllar boyunca, aynı soyadını taşıyan ve kendilerini büyük bir baba soylu klanın üyesi kabul eden soy grupları sıradüzeni gelişmiştir. Bununla birlikte soyadı dış evliliği de ortaya çıkmıştır, yani aynı klan içinde aynı soyadını taşıyan hiçbir insan birbiriyle evlenemez. Bu evlilik kuralı günümüzde de hâlâ geçerli olsa da klan üyeleri artık birlikte törensel etkinlikler düzenlememektedir.

Görsel Karşıtlık: Erkeğin kadın üzerindeki egemenliğini savunan baba soylu ve diğer toplumlarda, bu durum bazen kadınlara toplumsal olduğu kadar fiziksel zarar vermeye kadar gidebilir. 19. yüzyılda Çinli kadınların ayakları sıkıca bağlanıyordu, ABD'de ise kadınlar dar korselere sokuluyordu. Her iki uygulama da şekil bozukluğuna ve sakatlığa neden olmuştur.

Baba soylu sistem, kırsal kesimdeki bütün Han Çinlilerinin toplumsal ilişkilerine sızmıştır. Çocuklar babalarına ve kendilerinden yaşlı erkek akrabalara saygı ve sadakat göstermek ve anne babalarının kendileri için seçtiği kişiyle evlenmek zorundadır. Erkeklerin, anne baba yaşlandığında onlara bakma sorumluluğu vardır; hatta bu sorumluluk onlar öldükten sonra da yerine getirilmesi gereken törenlerle sürer. Miras babadan erkek çocuklara geçer ve mirastan yaşça en büyük çocuk daha fazla pay alır; çünkü

ev halkına katkısı daha çok olmuştur ve anne babanın ölümünden sonra ev halkına karşı sorumluluğu daha fazladır. Han'lı kadınların aile mirası üzerinde hakları yoktur; çünkü kadın evlendikten sonra babasının grubundan koparak (tabii çeşitli şekillerde ailesi kıza yardım edebilir) çocuk doğurmak için kocasının ailesine ve *tsu*'suna katılmıştır.

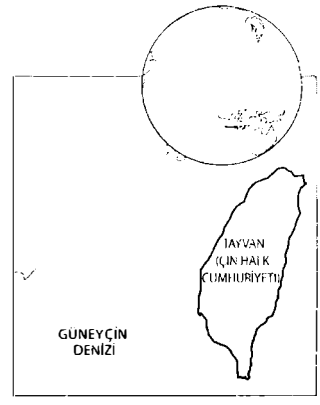
Önceden de belirtildiği gibi, baba soylu toplum, erkeklerin dünyasıdır. Kadınlar, kendilerine ne kadar değer verilirse verilsin, hep zorluklarla karşılaşırlar. Ancak kadınlar yine de bu zorluklara boyun eğmeyip sistemi ellerinden geldiği kadar kendi yararlarına olacak şekilde yönlendirmeye çalışırlar.

Özgün Çalışma

Erkeklerin Dünyasında Bir Kadın Olarak Yaşamak

Tayvan'ın kırsal bölgelerinde yaşayan kadınlar, yaşamlarını kocalarının ailesiyle birlikte bütün gün evde oturarak geçirmezler. Zamanlarının çoğunu dış dünyayla iletişim kurarak geçirirler; dış dünya, kırsal kesimdeki Tayvanlı kadınlar için köyün tamamı demektir. Böylelikle güçlü kayınvalidelerinden bağımsız hareket edebilecek bir destek elde etmiş olurlar. Erkeklerin dünyasında yaşayabilmek, kadınlar için oldukça büyük bir başarıdır çünkü köyün erkekleri orada doğmuştur ve çoğu zaman aralarında bir akrabalık bağı vardır. Oysa kadınların birlikte geçirilmiş çocuklukları ya da akrabalık bağları yoktur.

Kadınlar işlerinin çoğunu evin dışında yapmaya çalışırlar. Dere kenarında giysi yıkarlar, sebzeleri çeşme başında yıkar ve ayıklarlar, buluşma yeri olarak bilinen bir ağacın altında yama yaparlar, diğer kadınlarla birlikte bir bankta ya da taşların üstünde oturarak dinlenirler. Bir evin mutfağından diğerine sürekli bir geliş gidiş vardır; uzun ve sıcak yaz akşamüstlerinde, kadınlar açık kapılardan birbirleriyle konuşmaya devam ederler. Gelin olarak köyün dışından yeni gelen genç bir kadın, köyün

kadınları tarafından şüpheyle incelenir. Genç kadın, yeni dünyasını geldiği yerle karşılaştırıp eleştirmeye kalkmazsa, diğer kadınlar, yeni gelin çamaşır yıkamaya geldiğinde konuştukları konuyu değiştirmeyi bırakarak genç kadını yavaş yavaş aralarına kabul ederler. Yeni gelin, kendi yaşına uygun kadınlarla tanışıp arkadaşlık kurmaya başlasa da yaşlı kadınlarla da arasını iyi tutmalıdır. Genç kadın kendi sırlarını paylaşmak ve başkalarının sırlarını tutmak konusunda da deneyim kazanmalıdır çünkü kocası ve kocasının ailesi hakkında ileri geri konuşan kadınlar gruptan dışlanabilir, hatta züppelikle suçlanabilir.

The House of Lim kitabımda kadın topluluğuna karşı küstah davranmakla suçlandığı için bütün köyün sırt çevirdiği Lim-Chui-ieng'in talihsiz öyküsünü anlatmıştım. Peihotien'de bir dükkân sahibinin karısının da başına benzer bir durum geldi ve köy kadınlarından destek alamadı. Kocasının anne babasının, köylülere karşı çok esnek davranmaması ve alışverişte veresiyeye izin vermemesi konusunda uyarılan bu kadın, bu uyarıları bütün köylülerin kendisini dışlaması pahasına dinledi. Daha sonra kadının kocasıyla ve ailesiyle arası bozulunca köyde kendisine yardım edecek ve kocasıyla barışmasını sağlayacak kimsesi kalmamıştı.

Genç gelin, kendisini kadınlar topluluğunun bir üyesi olarak kabul ettirince bir miktar korumayı da güvence altına almış olur. Eğer kocasının ailesi, ona olan davranışlarında uygun görülen sınırları aşarlarsa, örneğin erkek kardeşlerinden birinin düğününe gönderilmezse, kocası ya da kocasının ailesi tarafından geçerli bir nedeni olmaksızın dövülürse, bu sorunu çeşme başında sebze yıkarken, köyde saygın bir yere sahip yaşlı bir kadına açabilir. Bu sorun kısa sürede diğer köy kadınlarına da yayılır ve kadınlardan biri, gelinin ev halkından biriyle konuşup hikâyeyi bir de onların tarafından dinler. Birkaç gün boyunca kadınlar her bir araya geldiklerinde bu konuyu konuşurlar. Eğer gelinin kadınlar topluluğundaki ilk yıllarıysa, kayınvalidesine hak verilme olasılığı daha yüksektir çünkü ne de olsa kayınvalide kadınlar topluluğunun daha eski bir üyesidir. Topluluğun görüşü kendi tarafında da olsa, bu tartışmalar sonucunda, kayınvalide gelininin bir dahaki isteğinde kendisini biraz daha dikkatli davranmak zorunda hisseder. Kayınvalidesinin yerini sarsmak ya da kendisine biraz saygınlık kazanmak

isteyen gelin de, yaş ve köyde bulunma süresi gibi öğelerin kişiye ne kadar önemli bir öncelik hakkı verdiğini anlamış olur. Kadınlar, savunmasız genç üyeleri için güçlü bir koruma görevi üstlenseler de aslında köy içinde oldukça tutucu bir birlik oluşturmuşlardır.

Tayvanlı kadınlar, güçlerini birleştirerek görünürde kendilerinin vermesine izin olmayan kararları etkilemek amacıyla, erkeklerin şereflerini kaybetmelerine bile neden olabilirler. Genç kadınlar kocaları üzerinde çok etkili olamasalar ve kayınpederlerine herhangi bir konudaki görüşlerini bildiremeseler de başarıyla birkaç çocuk büyütmüş yaşlı kadınlar, oğullarının tamamen erkeklere özgü işlerinde bile söz sahibidirler. Hatta sağduyusunu kanıtlamış yaşlı kadınlara kocaları, küçük ya da büyük ekonomik ve toplumsal konularda danışarak hareket eder. Ancak karılarının görüşlerini hiç önemsemeyen erkekler bile şeref kavramını göz ardı edemez. Şerefini kaybetmek, şeref kazanmaktan çok daha kolaydır. Peihotien'deki bir erkek arkadaşıma bir keresinde "şeref sahibi" olmanın anlamını sordum. "Eğer kimse ailen hakkında konuşmuyorsa şerefini koruyorsun demektir" diye yanıtladı. İşte kadınların gücü burada yatar. Bir erkek, kadınların uygun görmediği bir biçimde davranıyorsa kadınlar yalnızca kendi aralarında değil, oğulları ve kocalarıyla da bu erkek hakkında konuşur. Hiç kimse, bu erkeğe gidip ne yapması gerektiğini söylemese de erkek şerefini kaybetmeye başlar ve bu şekilde davranmaya devam ederse ataları, ailesi ve torunları bu utançtan payını alır. Çok az erkek bu tehlikeyi göze alabilir.

Tayvanlı erkeklerin, toplumun başarılı bir üyesi olmak için öğrenmek ve uygulamak zorunda oldukları kurallar çok açık, belirgin ve uyması kolaydır. Tayvanlı kadınlar da aynı kuralları öğrenirler ancak başarılı olmak istiyorlarsa bu kurallara bağlı kalmayıp bağlıymış gibi görünmeli; kuralları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeli ancak yönlendirmiyormuş gibi görünmeli; bu kuralları çocuklarına öğretmeli ancak kendilerini korumaları için çocuklarına güvenmemelidirler. Gerçekten başarılı bir Tayvan kadını; gücünü babası, kocası ya da oğlundan alıyor gibi görünen, oysa yalnızca kendine güvenen, sağlam bir bireyselcidir. Genç ve ürkek bir yeni gelin ile kendine güvenen, gürültücü ve çoğunlukla da iffetsiz olan, kayınvalidesi ve kocasından daha uzun süre ya-

şamış, yaşlı bir Tayvanlı kadın arasındaki fark, tecrübeli olan kadının kurallara bağlı kalmayıp bu kurallara uymak zorunda olanlardan faydalanmasını çok iyi bilmesidir. Çinli erkeklerin, kadınları sığ görüşlü ve toplumsal beceriler açısından yetersiz bulmalarının nedeni, aslında kadınların güç ve tekniklerinin bu yönünü asla görememeleridir.

(M.Wolf. (1972), *Women and the Family in Rural Taiwan* (s.37-41), Stanford, CA: Stanford University Press.)

Ana Soyluluk ve Örgütlenmesi: Kızılderili Örneği

Adından da anlaşılacağı gibi ana soyluluk, soyun kadın üzerinden belirlenmesidir (Şekil 10.2). Ancak ana soyluluk, baba soyluluktan bir açıdan farklıdır: soy ilerlemesi, hangi cinsiyetin yetkili olduğunu belirlemez.

Her ne kadar soy çizgisini kadın belirlese ve toplumda önemli bir güce sahip olsa da soy grubundaki mutlak yetkili, kadın değildir; bunu erkek ile paylaşır. Soy belirlemede kocalar değil, erkek kardeşler etkilidir. Görünüşe göre ana soylu sistemin amacı, kadın iş grubu içerisinde sürekli bir kadın dayanışmasını sağlamaktır. Çünkü ana soylu toplumlar genellikle kadınların ev içinde ve bahçede işin çoğunu üstlendiği bahçıvan toplumlarında görülür. Bu toplumlarda ekin yetiştirici olarak kadın iş gücü o kadar önemlidir ki toplum, ana soyluluk üzerinden ilerler.

Anaerkil sistemde erkek ve kız kardeşler, annenin, annenin annesinin, annenin kız ve erkek kardeşlerinin ve annenin kız kardeşlerinin çocuklarının soy grubuna dahildirler. Erkekler annelerinin ve kız kardeşlerinin soy grubuna aittir ve bir erkeğin çocukları da kendisinin değil, karısının soy grubuna aittir.

Tüm ana soylu sistemler için söylenemese de, karı koca arasındaki toplumsal bağın zayıflığı, genelde bu sistemlerin ortak bir özelliğidir. Kadının kocasının, paylaştıkları ev halkı üzerinde yetkisi yoktur. Mal paylaşımı, işleri düzenleme, anlaşmazlıkları giderme, törenleri denetleme ve miras kurallarını yerine getirme, kadının kocasının değil, erkek kardeşinin sorumluluğudur. Bu sırada kadının kocası da kız kardeşinin ev halkı üzerinde aynı sorumlulukları üstlenmiştir. Bu yüzden kız kardeşlerle erkek kardeşler arasındaki bağ ömür boyu sürerken, eşler arasındaki bağ bu kadar kuvvetli değildir. Ana soylu toplumlarda iyi gitmeyen evlilikler, baba soylu toplumlardakine göre daha kolay son bulur.

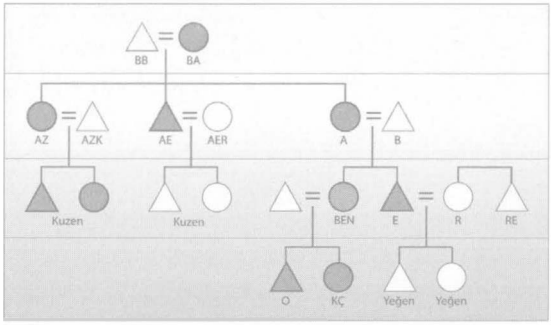

Güneybatı Çin'deki Masuolar anne soyludur. Burada görülen ailenin kadınları arasında kan bağı vardır, erkekler de onların kardeşleridir. 8. Bölümde söz ettiğimiz Nayarlar gibi Masuolu kocalar da, karılarından ayrı, kız kardeşlerinin evlerinde yaşarlar.

Ataları yüzyıllardır Kuzeydoğu Arizona'daki köylerde (pueblolarda) yaşayan ve çiftçilikle geçinen Hopiler, ana soyluluğa dayalı çok sayıda klana bölünmüştür.[3] (Bu durum diğer Kızılderili toplulukları için de geçerlidir, örneğin Arizona'daki Beyaz Dağ Apaçileri.) Her birey, doğar doğmaz annesinin klanına dahil edilir ve bu bağlılık o kadar önemlidir ki kişinin topluluk içinde bundan başka bir kimliği yoktur. İki ya da daha fazla klan bir araya gelerek daha büyük üst klanları oluşturur, antropologlar bu oluşuma *boy* adını verir. Hopi toplumunda boyların sayısı dokuzdur. Bunların her birinin içindeki üyeler, birbirine destek olmak ve dış evlilik yapmak zorundadır. Herhangi bir Hopi köyünde dokuz boyun hepsinden insanlar yaşadığı için, müstakbel eş adaylarına genelde kişinin kendi topluluğunda rastlanır. Değişik boylara üye olanların her köye eşit dağılmış olması, bireylere kendi köylerinin dışındaki köylere de giriş hakkı verir.

Hopi kültüründe boylar ve klanlar önemli akrabalık birimleri olsa da, asıl işlevsel gruplar sülalelerdir ve her köyde birkaç tane sülale bulunur. Her Hopi sülalesi en yaşlı kadın tarafından yönetilir, ancak kutsal ilaçları (insanların iyi olmaları için gereken ruhani güçler taşıyan nesneler) bulunduranlar, yaşlı kadının erkek kardeşi ya da dayısıdır ve bu kişiler, sülaledeki işlerin yürütülmesinde önemli görev alır. Yaşlı kadın, sıradan bir sülale reisi değildir çünkü grup üyeleri arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapabilir. Erkek kardeşi ya da dayısı yaşlı kadına öneride bulunsa eleştiri yapsa bile onun dediklerini dinlemek zorundadır ve yaşlı kadın yetkisini onlara devretmez.

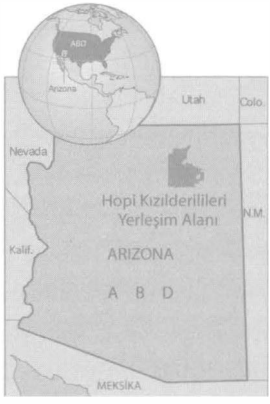
[3] Bilgilerin çoğu Connelly, J.C. (1979), "Hopi social organization" In A. Ortiz (Ed.) *Handbook of North American Indians*, Vol. 9. Southwest (s.539-553), Washington, D.C.:Smithsonian Institution'dan alınmıştır.

Yandaki ana soyluluğun gelişimini gösteren şema ile şekil 10.1'deki baba soyluluk şemasını karşılaştırın. Her iki örüntü, birbirini yansıtıyor. Bu şemada soyun babadan geçmediğine dikkat edin.

Pek çok kadın, Hopi toplumunun en küçük birimi olan ev halkı üzerinde yetki sahibidir ve erkekler ikinci plandadır. Ev halkları, sülalenin kadınları, onların kocaları ve evli olmayan oğullarından oluşur ve birbirine komşu odalarda, tek bir binanın içinde yaşarlar. Bugünlerde çekirdek aileler (anne tarafından bir ya da iki akrabayla birlikte) ayrı evlerde yaşamakta fakat ulaşım araçları sayesinde eskisi gibi yardımlaşmaya ve bağlarını korumaya devam etmektedir.

Hopi sülalelerin işlevi, toprak sahipliğini düzenlemek ve ev halkı üyelerinin geçimini desteklemek için toprağı bölüştürmektir. Bu topraklar, dışardan gelenler, yani toprak sahibi kadınların kocaları tarafından işlenir ve hasat kadına ait olur. Bu yüzden Hopi erkekleri hayatlarını eşlerinin sülalesi için çalışarak geçirirler, karşılığında da yiyecek ve barınacak yer alırlar. Erkek çocuklar tarımı babalarından öğrense de çocuğu farklı bir sülaleye dahil olduğu için babanın onun üzerinde bir yetkisi yoktur. Bu yüzden, anne ve baba, yaramaz bir çocukla başa çıkamadıklarında çocuğu cezalandırmak için çocuğun dayısı çağrılır. Bu nedenle erkeğin sorumluluğu hem karının sülalesine hem de kız kardeşinin ev halkına karşıdır. Geleneklere göre, eğer erkek yetersiz bir koca olarak algılanıyorsa karısı erkeğin eşyalarını kapının önüne koyar ve evlilik biter.

Ekonomik ve yasal işlevlerinin dışında, sülaleler Hopi törenlerinde de önemli bir rol oynar. Töreni düzenleyen derneklere üyelik gerekli özelliklere sahip herkese açık olsa da bu dernekleri klanlar sahiplenir ve yönetir; her

köyün önde gelen sülalesi, klanın temsilcisi konumundadır. Bu sülalenin, klanın dinî eşyalarının klan annesi tarafından korunduğu ve saklandığı bir evi vardır. Klan annesi, törenleri klanın "büyük dayısı" olan erkek kardeşiyle birlikte yönetir. Bu törenlerde pek çok şeyi erkekler yapsa da kadınların hâlâ çok önemli rolleri vardır. Örneğin her törende bulunması gereken, doğal ve ruhani hayatı simgeleyen mısır yemeğini kadınlar pişirir.

Hopi kadınları işlerinin çoğunu diğer kadınlarla birlikte yapar, böylece bir yandan da önemli konuları konuşacak zaman, yaratmış olurlar.

Geleneksel olarak her Hopi köyünün kendi şefi ve köy heyetinden oluşan özerk bir politik yapısı vardı. Ancak soy grubu örgütlenmesi burada kendini hissettirirdi çünkü bu heyet, konumlarını klanlarından miras alan erkeklerden oluşuyordu. Hatta şefin ve heyetin yetkileri de sınırlıydı ve şefin temel görevi, ruhani dünya ile köyü arasındaki uyumu sağlamaktı. Şefin ve heyetin aldığı kararlar tek taraflı yaptırımlar olarak değil, toplumun ortak çabası ve uyumuyla ortaya çıkardı. Kararlar oy birliğiyle alınırdı ve erkekler kadar kadınların da görüşleri göz önünde tutulmak zorundaydı.

Her ne kadar yetki erkeklerin elinde gibi görünse de, alınan kararların arka planında kadınların etkisi hissedilmekteydi. Sonuç olarak bu erkekler kadınların denetimindeki ev halklarında yaşıyorlar ve bu ev halkı içindeki konumları, onların yaşlı kadınlarla olan ilişkilerine göre belirleniyordu. Evin dışında, erkeklerin törenlerdeki rollerini yerine getirmesini reddetmesi kadınlara veto hakkını verirdi. Hopi erkeklerinin de kabul edeceği gibi "kadınlar işlerini bilmektedir."[4]

Diğer Soy Biçimleri

Samoan Adası yerlileri arasında (ve Güneydoğu Asya'da ve Pasifik'teki diğer pek çok kültürde) kişinin annesini ya da babasının soy grubuyla ilişkilendirilmeyi seçme olanağı vardır. **Esnek soy** sistemi, tek taraflı soyda bulunmayan bir esneklik sağlar. Ancak bu esneklik, tek soylu grupların

[4] Schlegel, A. (1977), "*Male and female in Hopi thought and action*", In A. Schlegel (Ed.), *Sexual Stratification* (s.254), New York:Columbia University Press.

üyeler için rekabet etmesine neden olabileceği için bir çatışma ve gerginlik ortamı da yaratabilir.

Bu sorun, çift soyluluk biçiminde görülmez. **Çift soyluluk**, soyun aynı zamanda hem ana hem de baba soylu olarak kabul edildiği, ender görülen bir sistemdir. Bu sistemde bazı amaçlar için ana soyluluk, bazıları içinse baba soyluluk benimsenir.

Genellikle çifte soyun görüldüğü yerlerde, ana soylu ve baba soylu gruplar, toplumun farklı alanlarında etkinlik gösterirler. Mesela Doğu Nijeryalı Yakölerde mülkiyet, hem ana soylu hem de baba soylu olarak ikiye ayrılır.[5] Baba soylu mallar, toprak gibi sürekli üretken mallardır. Ana soylu mallar ise çiftlik hayvanları gibi tüketilen mallardır. Yasal olarak daha zayıf olan ana soyluluk, dinî açıdan baba soyluluğa göre daha önemlidir. Çifte soy sayesinde, bir Yakö'ye babasının soyundan meralar, annesinin soyundan ise dinî ayrıcalıklar miras kalabilir.

Son olarak, soy hem ananın hem de babanın ailelerinden eşit olarak geliyorsa antropologlar *iki taraflı soy* kavramını kullanırlar. Bu sistemde insanlar, cinsiyetlerine ve anne babanın ailesine bakmadan soylarını bütün atalarına dayandırırlar. Bu toplumlarda insanlar ailenin her iki tarafındaki akrabalarına da benzer adları verirler, örneğin büyük anne ya da büyük baba kavramlarında ailenin anne ya da baba tarafına bir vurgu yapılmaz.

İki taraflı soy, çeşitli yiyecek toplayıcı kültürlerde görülür ve ekonomisi tarıma ve sanayiye dayalı ya da sanayi sonrası toplumlarda da oldukça yaygındır. Örneğin Avrupa, Avustralya ve Kuzey Amerika'da çoğu kişi babalarının aile adını alsa da (baba soyluluğun baskın olduğu bir kültürel tarih göstergesi), kendilerini hem babalarının hem de annelerinin ailelerinin birer üyesi olarak görürler.

Soyun Kültürel Sistemle Bütünleşmesi

Soy nasıl aktarılırsa aktarılsın, soy gruplarını yalnızca kişiye duygusal destek ve aidiyet duygusu sağlayan bir grup akraba olarak tanımlamak yeterli olmaz. Sanayileşmemiş toplumlarda soy grupları, zor ve belirsiz hayat koşullarında kişilere güvence ve hizmet sağlayan, iyi örgütlenmiş çalışma

[5] Forde, C.D. (1968), "Double descent among the Yakö", In P.Bohannan & J. Middleton (Eds.), *Kinship and Social Organization* (s. 179-191), Garden City, NY:Natural History Press.

birimleridir. Soy gruplarının yerine getirdiği işlevler çok çeşitlidir. Üyelerine karşılıklı yardım sağlayan ekonomik birimler olmanın yanında, yaşlılara ve zayıflara destek olup evlilik ve ölüm gibi durumlarda yardımda bulunurlar. Soy grubu genellikle bireyin kiminle evlenip evlenemeyeceğini belirlemede önemli rol oynar. Ayrıca dinî geleneklerin korunmasında da etkindirler. Mesela atalar için ibadet etmek, grup dayanışmasını güçlendiren, etkili bir yöntemdir.

Çoğu toplumda, bireylerin bir sülalenin üyesi olmak dışında yasal ya da politik konumları yoktur. "Vatandaşlık" sülale üyeliğinden türediği ve yasal konum da buna bağlı olduğu için, politik güç de sülaleden türer. Sülale, yaşlı üyeler ölse de yeni doğanlarla desteklendiği için sürekliliği olan bir varlıktır ve şirket benzeri eylemlerde bulunur. Örneğin mal sahibi olur, üretim etkinliklerini örgütler, mal ve işgücünü dağıtır, kişilerin konumlarını belirler ve diğer gruplarla olan ilişkileri düzenler. Bu nedenle temelinde güçlü ve etkili bir toplumsal örgütlenme yatar.

Yakın aile bağları Doğu Avrupalı Yahudi kültüründe her zaman önemli olmuştur. Bu bağları ABD'de de korumak amacıyla Doğu Avrupalı Yahudiler esnek soylu gruplar oluşturmuşlardır.

Akraba temelli toplumlarda, soy grubu, toplumsal örgütlenme için önemli bir yapı sağlamasının dışında, toplumun dünya görüşünde (üstyapı) yansımasını bulur. Bu dünya görüşü, üyelerine bir açıklama getirir ve yön belirler. Başka bir deyişle, üyelerin ortaklaşa benimsediği ve kültürel açıdan uygun törenlerle ve bir takım toplumsal uygulamalarla pekiştirdiği bazı önemli kültürel görüşler ve değerler vardır. Akraba temelli toplumlarda geleneksel bir kurum olan soy grupları, politik kurumların etkisiz olduğu ya da pek gelişemediği devlet düzenindeki toplumlarda da etkisini gös-

terir. Dünya üzerindeki pek çok ülkede, özellikle devlet yetkililerinin erişemediği uzak dağlık ya da çöl köylerinde durum böyledir.

Geleneksel soy gruplarıyla ilişkilendirilen kültürel görüşler, değerler ve gelenekler derinden gömülü olduğu için bu gibi kültür örüntüleri, diaspora topluluklarında (anavatanlarından göç etmiş olmalarına karşın göç ettikleri ülkede etnik azınlık grupları olarak kültürel kimliklerini korumaya çalışan göçmenler) da sürer. Bu gibi durumlarda, insanların alışık olmadıkları devlet örgütlü ortamlarda karşılaştıkları sorunlara akraba temelli kültürel çözümler aramaları yaygındır. Bunun bir örneğini aşağıdaki **Özgün Çalışma**'da göreceğiz.

Açıkça görülüyor ki soylar, davranış kurallarını belirler. Toplumda hangi tür soy baskın olursa olsun, hem annenin hem de babanın akrabaları, toplumsal yapının önemli öğeleridir. Soyun yalnızca baba tarafından ilerlemesi, anne tarafındaki akrabaların önemsiz olduğunu göstermez. Bunun anlamı, grup üyeliği bağlamında annenin akrabalarının dışarıda bırakıldığıdır. Benzer şekilde ana soylulukta babanın akrabaları da grup üyeliğinin dışında tutulur.

Önceki bölümlerde, baba tarafından akrabaların, Güney Pasifik'te yaşayan ana soylu Trobriand adası yerlileri için ne kadar önemli olduğunu gördük. Çocuklar annenin soy grubuna ait olsa da babalar çocukları büyütme ve eğitmede önemli görev alır. Evlilikle birlikte gelinin ve damadın baba tarafından akrabaları, armağan değiş tokuşuna katkıda bulunur ve bir erkek, yaşamı boyunca, baba tarafından akrabalarının, toplum içindeki ekonomik ve politik konumunu iyileştirmesine yardımcı olmasını bekler. Erkek çocuklar babanın kişisel malvarlıklarını miras alırlar.

Bazı kültürlerde, yaşamlarını sürdürmek konusunda olağan dışı sorunlarla karşılaşan sülaleler, dinî tören aracılığıyla dışardan kişileri evlatlık alma yöntemini seçebilir. Örneğin Kuzeydoğu Amerika'daki Iroquois Kızılderilileri bu yöntemi uygulamak zorunda kalmıştır. 17 ve 18. yüzyıllarda özel olarak seçtikleri savaş esirleri ile beraber Hollandalı, Fransız, İngiliz ve diğer yerli olmayan yabancıları kendi sülalelerine ekleyerek savaş ve felaketlerden dolayı yaşadıkları nüfus kayıplarını telafi etmeye çalışmışlardır. Yeni üyeler törenlerle sülaleye eklenmiş ve o sülalede doğanlarla aynı haklara sahip olmuşlardır.

Sülale Dışı Evlilik

Sülalelerin ortak bir özelliği dış evliliktir. Önceki bölümde açıkladığımız gibi bunun anlamı, sülale üyelerinin evlenecekleri kişileri başka bir sülaleden bulması gerektiğidir. Dış evliliğin sağladığı en büyük yarar, sülale içinde aynı cinsiyetteki kişiler arasındaki rekabeti önlemesi ve gruptaki dayanışmayı güçlendirmesidir. Sülaleler arasındaki evlilik, sadece iki kişi arasındaki bağı değil, aynı zamanda sülaleler arasındaki bağı da kuvvetlendirir. Bu durum sülalelerin daha büyük toplumsal sistemlerin birer öğesi olmalarını sağlar. Son olarak sülaleler arası evlilik, toplum içindeki iletişimi açık tutar ve sülaleler arası bilgi aktarımını sürekli kılar.

Çağdaş Kuzey Amerikalı Kızılderili topluluklarında, akrabalık ve soy, klan üyeliğinde çok önemli bir rol oynar. Bunun örneğini **Uygulamalı Antropoloji** bölümünde görebilirsiniz.

Sülaleden Klana

Zaman içinde kuşaklar ilerledikçe ve sülaleye yeni üyeler katıldıkça bu büyüklük, sülalenin kaynaklarının topluluğun ihtiyaçlarını karşılayamayacak hale gelmesine ve yönetimin zorlaşmasına neden olabilir. Bu sorunlar baş gösterince, Çin *tsu*'sunda olduğu gibi bir **parçalanma** yaşanır; yani sülale daha küçük yeni sülalelere bölünür. Genellikle yeni sülalelerin üyeleri birbirleriyle olan bağlarını sürdürürler. Bu sürecin sonunda daha büyük bir soy grubu olan klanlar ortaya çıkar.

Klan, genelde birkaç sülaleden oluşur ve soylarını (genellikle efsanevi ya da mitolojik) bir ortak ataya dayandıran ama bunu soy ağacıyla ispatlayamayan üyelerden oluşan, geniş bir tek soylu gruptur. Ortak atayla olan bağlar, ayrıntılı olarak bilinemez çünkü bu kurucu ata çok eski bir zamanda yaşamıştır. Klan sülaleden bir boyutta daha ayrılır: Sülalenin çekirdek üyelerinin bir özelliği olan aynı yerleşim yerinde yaşama olgusuna klanda genelde rastlanmaz. Ayrıca sülalede baba soylu, ana soylu ya da esnek soylu bir soy grubu söz konusu olabilir, klanda bu yoktur.

Klan üyeleri, sülale gibi toplu değil, dağınık yerleştiği için, somut bir ortak malları yoktur. Bunun yerine daha çok törenler ve politik konular

parçalanma: Soy grubunun iki ya da daha fazla yeni soy grubuna bölünmesi.

için bir araya gelirler. Üyeler sadece özel olaylarda özel amaçlar için toplanır. Ancak klanlar, önemli bütünleştirici işlevleri yerine getirirler. Sülalelerde olduğu gibi dış evliliği düzenlerler. Üyelerin dağınık olması nedeniyle, üyelere kendi klanları dışında yerel gruplara katılma hakkını tanırlar. Klan üyelerinin birbirlerini korumaları ve misafirperver olmaları beklenir. Bu yüzden, farklı yerel gruplara üye olsalar bile, aynı klana ait herkesten beklenen şeyler ortaktır.

Klanlarda, sülalelerdeki yerleşim birliği olmadığından, üyeler arasında dayanışmayı ve tanınmayı sağlamak için hayvanlar, bitkiler, doğal güçler, renkler ve özel nesneler simge olarak kullanılır. "Totem" adı verilen bu simgeler, genellikle klanın efsanevi kökeniyle ilgilidir ve klan üyelerinde ortak soy bilincini pekiştirir.

Antropolog Peggy Reeves Sanday Sumatra'da Minangkabaular arasında bir tören için bir araya gelmiş ana soylu klanlın üyeleriyle birlikte. Yetişkin erkek yaşlı kadın liderin (Sanday'ın solunda duran), erkek kardeşidir ve klanın erkek lideridir. Bu özel günde başka erkeğin olmaması, bu toplumda kadınların egemenliğini göstermektedir.

Totem sözcüğünün kökeni Amerika Yerlisi Ojibwalarda "o benim akrabam" anlamına gelen "ototeman" sözcüğüdür. **Totemcilik** İngiliz antropolog A. R. Radcliffe-Brown tarafından "toplumsal yaşamda önemli kabul edilen bitkiler, hayvanlar ve diğer doğal nesnelerle toplum arasında özel bir bağ sistemi kuran gelenek ve inançlar kümesi" olarak tanımlanır.[6] Örneğin Hopi yerlilerinin Arizona'daki kadın soylu klanlarına ayı, mavi kuş, kelebek, kertenkele, örümcek, yılan gibi totemle ilgili adlar verilir.

totemcilik: Toplumsal yaşamda önemli kabul edilen bitkiler hayvanlar ve diğer doğal nesnelerle toplum arasında özel bir bağ sistemi kuran gelenek ve inançlar kümesi.

6 Radcliffe-Brown, A. R. (1931), "Social Organization of Australian Tribes", *Oceana Monographs* 1, 29.

Totemcilik kültüre göre değişiklik gösterir. Günümüz sanayileşmiş ve sanayi sonrası toplumlarında totemciliğin hafifletilmiş çeşitlerini görebiliriz. Örneğin spor takımlarına ayılar, aslanlar ve diğer vahşi kediler gibi güçlü yabani hayvanların adları verilir. ABD'de bu örnekler; Demokratik Parti'nin eşeği, Cumhuriyetçi Parti'nin fili, The Elks (geyikler), The Lions (aslanlar) gibi dernek ve toplumsal örgütlerle de genişletilebilir. Bu hayvan amblemleri ya maskotlarının biyolojik bir soy ya da güçlü akrabalık kavramlarını içermediği ya da klan totemleriyle ilişkili çeşitli dinî ayinlerle bağlantısı olmadığı bilinir.

Yukarda belirttiğimiz ana soylu klanlara ek olarak, bir de soyunu yalnızca erkekler aracılığıyla kurucu bir ataya dayandıran baba soylu klanlar vardır. Tarihsel olarak bu özellikteki klanlar özellikle İskoçya dağlık bölgelerinde yaygındır ve kendisini Mac ya da Mc (oğlu anlamına gelen eski bir Keltik sözcük) ön ekiyle belli eder. Geçtiğimiz birkaç yüzyılda McGregor ve Mackenzie gibi büyük İskoç klanları, üyeleri ekonomik olanaklarını artırmak için başka yerlere taşınınca dağılmıştır. Bugün bu klanların soyundan gelenler bütün dünyaya, özellikle de Avustralya, Kanada, İngiltere, Yeni Zelanda ve ABD gibi ülkelere dağılmıştır. Geçtiğimiz 20-30 yılda çok geniş bir alana yayılmış olan bu torunlar, atalarının klanlarına olan akrabalık bağlarını yeniden kurmanın yollarını aramıştır. Çoğu, uzaklardan gelip geleneksel anavatanları olan İskoçya'nın dağlarındaki klanlarının yıllık buluşmalarına katılmıştır. Bu klan üyeleri, birbiriyle olan akrabalıklarını yün şallar, kiltler (İskoç eteği) ya da klanlarının kareli kumaşından yapılmış (her klanın ayrı bir rengi ve deseni vardır) diğer giysileri giyerek gösterirler.

Uygulamalı Antropoloji

Yerli Amerikalı Klana Üyelik Tartışmasının Çözümü (Harald E.L. Prins)

1998 sonbaharında Kuzey Maine'deki Micmacların Aroostook zümresinin klan şefinden bir telefon aldım. Üyelik tartışmasının çözümüyle ilgili olarak benden yardım istiyordu. Çatışmanın konusu, sayısı birkaç yüzü bulan kişinin, ellerinde Micmac akrabalıklarını kanıtlayan bir belge olmadan klan üyesi olmasıydı. Topluluktaki gelenekselciler klan ör-

gütünün Kızılderili olmayanlar tarafından ele geçirildiğini öne sürüyordu. Resmi konumları sorgulanan bu kadar çok üyesi varken, klan yönetimi de kimin sağlık, barınma ve eğitim programlarından yararlanmaya hakkı olduğuna karar veremiyordu. Klan içinde hizipleşme ve ciddi tartışmalar başlamıştı; bu nedenle klanın yaşlıları, üyelik sorununu çözüme kavuşturmak amacıyla resmî bir soruşturma yapılmasına karar vermişti. Zümreyle uzun süredir çalıştığım için ben de tarafsız bir kişi olarak bu görev için çağrılmıştım.

Savunma antropologu olarak ilk işim, 1981'de, Micmac'ların beni (ve Bunny McBride'yi) Araştırma ve Geliştirme Müdürü olarak işe almasıyla başlamıştı. O zamanlar henüz klan olarak resmen tanınmamış, yoksul ve topraksız bir topluluktular. O dönemde zümrenin politik stratejilerini belirledik ve Kızılderililik konumlarının federal hükümet tarafından tanınması için dilekçe yazdık; avlanmak, kapan kurmak ve balık tutmak için geleneksel haklarını aradık, hatta klanın kayıp topraklarını geri istedik.

Maine, Chapman'daki Sanipass-Lafford ailesi geleneksel Micmac yerleşim akraba grubunu temsil ediyor. Bu gibi geniş aileler genelde torunlar ve dünürler, amcalar, dayılar, halalar ve teyzeler gibi iki taraftan akrabalık ilişkisi olan aile üyelerini içerir. Sanipass aile albümünden alınmış bu resim, 1980 ortalarında ailenin birkaç üyesini gösteriyor: Marline Sanipass Morey, iki yeğeni ve amcasıyla.

Bu çabalar için halk desteği sağlamak amacıyla toplulukla ilgili bir film hazırladım (Our Lives in Our Hands, 1986). En önemlisi, klanın tanınması için gereken akrabalık konuları ve diğer hükümet ölçütlerini yerine getirmek amacıyla sözlü tarih toplamaya çalıştık ve ayrıntılı arşiv belgeleme işine girdik. Arşiv belgelerinde önemli soyağacı kayıtlarına ulaştığımızda çoğu Micmac yetişkininin büyük anne ve babalarının ikisi Kızılderili olarak resmen kayıtlıydı.

Bu kanıta dayanarak, Aroostook Micmaclarının bölgedeki toprakları üzerinde hak sahibi olduklarını gösterdik ve Washington D.C.'deki politikacıları bu topluluğun klan olduğunu ve topraklarına yerleşmeleri gerektiğini belirten bir yasayı geçirmeye ikna ettik. 1990'da resmî görüşmeler yapılırken ABD Senatosunda uzman tanık olarak dinlendim. Ertesi yıl Micmac Yerleşimi Yasası, federal yasa olarak kabul edildi. Böylece zümre artık ABD'deki bütün diğer tanınmış klanlar gibi maddi destek (sağlık, barınma, eğitim ve çocuk bakımı) ve ekonomik kalkınma kredileri almaya hak kazandı. Bunun dışında zümreye Maine'de yaklaşık 2000 dönümlük toprak almaları için de maddi destek yaratıldı.

Hükümet fonlarıyla zenginleşen ve etkinliklerini genişleten 500 üyeli zümre, karmaşık bürokratik yönetmeliklerle şaşkına döndü. Klan üyeliğine kimin başvuracağını belirleyen resmî temel kuralları belirlemedikleri ve federal hükümetin getirdiği yönetmelikleri görmezden geldikleri için, yüzlerce yeni insan rahatça klan listesine adını yazdırdı.

1997'de Aroostook zümresinin nüfusu 1200'e çıkmıştı ve Micmac gelenekçileri, adını yazdırmış kişilerin üyeliklerinin yasallığını sorguluyordu. Zümrenin varlığını tehlikeye sokan gerginlikler yaşanırken şef beni aradı ve klanın yarısının üyelik iddialarını değerlendirmemi istedi. 1999 başında yeni üyelerin akrabalık kayıtlarını inceledim ve birkaç ay sonra raporumu Micmac topluluğuna sundum.

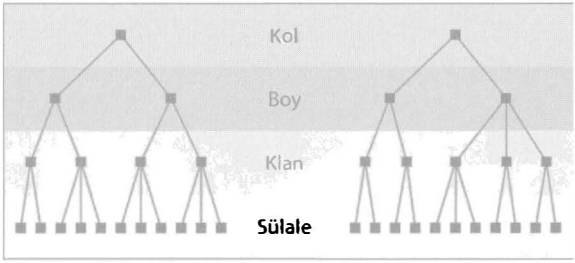
Geleneksel dualar edildi, otlar yakıldı, davullar çalındı; somon balığı ve geyik etinden oluşan geleneksel yemek yendi ve sonunda sıra, bulgularımı açıklamaya geldi. Resmî ölçütlere göre özgün üyelerin 100 kişilik soydaşı ve yeni gelenlerin 150'si üyelik koşullarını yerine getiriyordu ve birkaç yüz yeni üyenin klan listelerinden kaydının silinmesi gerekiyordu. Şarkılar söylendi, davullar çalındı ve kapanış duaları edildikten sonra Micmac buluşması dağıldı.

Bugün klanda 850 üye var ve işler yolunda görünüyor. Klan, kendisine bir miktar arazi aldı. Presque adasına yakın küçük bir yerleşim yerinde de şu anda yaklaşık 200 Micmac yaşıyor. Bu arazide şu anda klan yönetim ofisleri, sağlık kliniği ve bir kültür merkezi bulunuyor.

Boylar ve Kollar

Diğer büyük soy grubu türleri boylar ve kollardır (Şekil 10.3). Boy (Yunanca kardeşlik anlamına gelen *phratry* sözcüğü karşılığı), atalarının ortak olup olmadıkları kesin olarak bilinmeyen ama ortak kabul edilen, en az iki klandan oluşan tek taraflı bir soy grubudur. Klan üyeleri gibi boy üyeleri de ortak bir ataya bağlarını tam olarak kanıtlayamasalar da böyle bir atanın var olduğuna inanırlar.

Eğer bütün toplum, klan ya da boy olup olmadıklarına bakılmaksızın sadece iki büyük soy grubuna bölündüyse, bu iki parçadan her birine **kol** (Fransızca *moitié*, "yarın" anlamına gelen sözcükten türemiştir) denir. Her bir kolun üyeleri ortak bir atayı paylaştıklarına inanırlar ancak bunu soyağacıyla kanıtlayamazlar. Sülale ve klanlarda üyeler arasındaki akrabalık duygusu, boy ve kol üyelerindekinden daha güçlüdür. Bunun nedeni boy ve kolların daha büyük olmaları ve daha geniş alana yayılmış olmalarıdır.

Şekil 10.3: Bu şema, sülaleler, klanlar, boylar ve kolların oluşturduğu örgütsel sıradüzeni gösterir. Her kol boylara, her boy klanlara ve her klan da sülalelere ayrılır.

Değişik klanlardan gelen insanlar arasındaki akrabalık duyguları genelde zayıf olduğu için kol, klan temelli toplulukları birbirine bağlamak için uydurulmuş, zorunlu bir toplumsal alışveriş ağıdır. Yani, klan grupları arasındaki karşılıklılığı kurumsallaştıran kol sistemi, kendi başına yaşamını kolaylıkla sürdüremeyecek olan aileleri birbirine bağlar.

Sülaleler ve klanlar gibi boylar ve kollar da genelde dış evlilik yapar ve evlilik bağıyla yeni ilişkiler kurarlar. Klanlara benzer biçimde, Hopilerde olduğu gibi üyelerine başka topluluklara girme hakkı tanırlar. Kişinin klan üyelerinin bulunmadığı bir toplulukta boy üyeleri ona misafirperverlik

boy: Atalarının ortak olup olmadıkları kesin olarak bilinmeyen ama ortak kabul edilen en az iki klandan oluşan tek taraflı bir soy grubu.

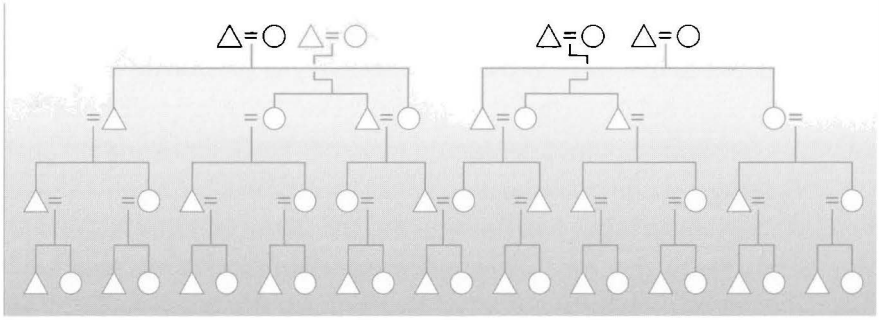
kol: Bütün toplumun soy temeline göre ikiye bölündüğünde ortaya çıkan gruplar.

gösterir. Kollar da birbirlerine karşılıklı hizmet edebilirler. Bir topluluk içinde yaşayan kollardan bir üye öldüğünde bireyler gerekli yas tutma törenleri için diğer kol üyelerinden destek beklerler. Kollar arasındaki bu bağımlılık aynı zamanda bütün toplumun birbiriyle bağlılığını korur.

Winnebago Kızılderili ulusunun (1993'ten beri Ho-Chunk Ulusu– "Kutsal Dilin Halkı" olarak bilinmektedir) akraba temelli toplumsal yapısı, kol sistemine ilginç bir etnografik örnek oluşturur. On iki baba soylu klan biçiminde örgütlenmiş olan bu Yerli Amerikalıların geleneksel yerleşim bölgesi, Güney Wisconsin'in ormanlık alanları ve çayırlarıdır. Bu Kızılderili ulusu "yukarıdakiler" (Gökyüzü) ve "aşağıdakiler" (Yeryüzü) olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Gökyüzü kolu, Kartal, Şahin, Güvercin ve Gök gürültüsü klanlarına; Yeryüzü kolu ise Ayı, Bufalo, Geyik, Elk (Kanada geyiği), Balık, Yılan, Su Ruhu ve Kurt klanlarına ayrılır. Dış evliliği benimsemiş bu klanlar hem Ho-Chunklar arasındaki evliliği ve önderlik konumlarını düzenler hem de geleneksel yerleşim alanlarını belirler. Örneğin Gökyüzü klanları köyün güneybatısında, Yeryüzü klanları ise kuzeydoğuda oturmak zorundadır.[7] Böylesine kesin çizgilerle belirlenmiş akrabalık örüntülerinin, geleneksel köy yerleşiminde de yansımasını bulması, eski Ho-Chunk köylerinde kazı yapan arkeologların oldukça ilgisini çekmiştir.

İki eşit yarıya bölünmüş ana soylu klanlar arasındaki kurumsallaşmış karşılıklılık ilkesi, Güney Amerika'nın Amazon bölgesindeki tropik ormanlarda bulunan çoğu geleneksel Kızılderili köyündeki çember biçimli yerleşim kalıbında görülebilir. Köyün bir yarısında bir kola ait klanlar, onun karşısında ise diğer kola ait klanlar yer alır. Klanlar genelde ana soylu olduğu için, bu akraba temelli topluluktaki kurumsallaşmış karşılıklılık kuralları gereğince bir kadın, köyün karşı tarafındaki klanlardan bir erkekle evlenir ve sonra erkek, kadının klan evine taşınır. Ancak oğulları bir gün evlenmek istediğinde, babasının kolundan bir klandaki kadınla evlenecek ve babasının annesinin yerleşim alanına taşınacaktır. Başka bir deyişle, kurumsallaşmış karşılıklılığın kol sistemi, birbiriyle bağlantısız klanlar arasında toplumsal bir fermuar işlevi görerek onları birbirine bağlar.

[7] Radin, P. (1923), *The Winnebago Tribe*, In 37th annual report of the Bureau of American Ethnology, 1915-1916 (s.35-550), Washington, D.C.: Government Printing Office.

Şekil 10.4: Akraba grubunun örüntüsü. Bu insanlar ortak bir atayla değil, yaşayan bir akrabayla birbirine bağlanmıştır; burada kız ve erkek kardeşler en alt sıranın merkezinde gösterilmektedir.

İki Taraflı Soy ve Akraba Grupları

Soy grupları toplumda önemli bir yer tutsa da her toplumda bulunmaz. Ayrıca soy grupları dışında, başka geniş akrabalık grupları da vardır. Çoğu Avrupa ve Amerika toplumunun ve birkaç yiyecek toplayıcı kültürün özelliklerinden biri olan iki taraflı soy, bireyin soyunu her iki cinsiyet üzerinden genetik açıdan yakın akrabalarına dayandırır. Diğer bir deyişle, bireyin soyu hem annesine hem babasına hem de onların anne babalarına göre ilerler. Kuramsal olarak kişi hem anne hem de baba tarafından bütün kan bağı bulunan akrabalarıyla eşit şekilde ilişkilidir. Bu ilke, bireyi sekiz tane büyük büyük anne ve büyük büyük babaya; ayrıca 3. ve 4. kuşak kuzenlerine bağlar.

Bu kadar büyük bir grup, toplumsal açıdan kullanışlı olmadığı için, akraba grubu denilen ve sadece anne ya da sadece baba tarafından akrabaları içeren bir biçim alır. **Akraba grubu**, bireyin anne ya da baba tarafından yakın kan bağı bulunan akrabaları olarak tanımlanabilir. Bağlar dikey değil, yatay olduğu için, yani, BEN ya da ilişkilerin derecesinin kendisine göre belirlendiği kişi, grubun merkezinde yer aldığı için, akraba grubu gerçek bir soy grubu değildir (Şekil 10.4).

Çoğu insan akraba grubu kavramını basitçe akrabalar olarak nitelendirebilir. Akraba grubu düğünler, aile toplantıları ve cenaze törenleri gibi

akraba grubu: Bireyin anne ya da baba tarafından yakın kan bağı bulunan akrabaları.

BEN: İlişkilerin derecesinin kendisine göre belirlendiği merkezdeki kişi.

önemli olaylarda gördüğümüz, hem anne hem baba tarafından kan bağımız bulunan akrabalardan oluşur. Akraba grubunun üyelerini, büyük anne ve babalara ve genelde birinci dereceden kuzenlerimize kadar genişletebiliriz.

Akraba grubunun sınırları değişken ve belirsizdir. Hiç kimse önemli törenlere hangi akrabalarını çağırıp çağırmayacağına kolayca karar veremez. Kaçınılmaz olarak, genellikle uzak akrabaların davet edilip edilmemesi üzerine bazı tartışmalar yaşanır. Bu yüzden akraba grubunun sınırları belirli değildir ve sülale kadar kesin çizgileri yoktur. (Ayrıca geçicidir, ömrü, kendisine yüklenen işlev süresincedir.)

Bu resimde damadın akraba grubu; babası, annesi, iki erkek kardeşi, teyzesi/halası ve yeğeninden oluşmaktadır.

Akraba grubunu diğer soy gruplarından ayıran en büyük özellik, kendi kendine sürmemesidir; BEN'in ölümüyle sonlanır. Sabit bir önderi yoktur, ayrıca bir mal varlığına sahip olup yöneterek sonra onu devredemez. Bu belirsizlik, geçicilik ve değişen ilişkilerden dolayı akraba grubu, BEN'den bağımsız bir işlev gösteremez. Çoğu durumda iş örgütleyemez, adaleti sağlayamaz ya da bir konum belirleyemez.

Ancak akraba grubunda yardımlaşma vardır. Örneğin Batılı olmayan toplumlarda, ticaret ya da küçük çaptaki savaş grupları, akraba grubundan oluşmaktadır. Grup, belirli bir işlevi yerine getirmek için toplanır, ganimeti bölüşür ve sonra dağılır. Akraba grubu ayrıca törensel bir grup olarak hareket edip, dine kabul edilme gibi törenlerde toplanır. Geleneksel Avrupa toplumlarında akraba grupları kefalet ücretini toplamak, kurbanın ailesine yardımcı olmak ya da kişinin kendi akraba grubundan öldürülen ya da yaralanan birinin intikamını almak gibi eylemlerde de bulunabilir. Sonuç olarak akraba grupları, dış evlilik yoluyla evliliği de düzenleyebilir.

Akraba grupları, kapitalist ücret karşılığı çalışma koşullarının toplumsal hareketliliğe neden olduğu, bireyselciliği geliştirdiği ve dolayısıyla güçlü akrabalık örgütlenmesini zayıflattığı sanayileşmiş ve sanayi sonrası devlet toplumlarında sıkça görülür.

Soy Grubunun Kültürel Evrimi

Nasıl ki farklı toplumlarda farklı aile tipleri görülüyorsa aynı şekilde aile dışı akraba grupları da görülür. Örneğin soy grupları genelde küçük olan yiyecek toplayıcı toplumların sık rastlanan bir özelliği değildir. Birçok ürün yetiştiren ve hayvancılık yapan toplumlarda toplumsal yapının temel çerçevesini soy grupları oluşturur.

Genellikle sülalelerin geniş aile örgütlerinden doğduğu ve bu yapıların, çözümlemeye yardımcı olacakları örgütsel zorluklar bulunduğu sürece de varlığını sürdürecekleri kabul edilir. Sülalelerin ortaya çıkış ve gelişme sürecinde şunlar görülür. Genişlemiş ailenin üyeleri bir takım nedenlerden dolayı gruptan ayrılarak başka yerlerde yeni aileler kurar. Ama bunu yaparken bağlı oldukları aile grubundan fazla uzaklaşmazlar. Ortak atalarının bilincini koruyarak örgütlü bir biçimde ortak etkinliklere katılmaya devam ederler. Bu süreç ilerledikçe sülaleler gelişir ve zaman içinde klanlara, hatta kollara dönüşebilir.

New York eylaetindeki Iroquois konfederasyonunu oluşturan Altı Ulus'un klanları, insanların üye köylerde özgürce gezebilmesine izin veren bir akrabalık oluşturmuştur. 1710'da yapılmış bu portre, Mohawk Ulusunun şefi olan Sa Ga Yeath Qua Pieth Tow'u gösteriyor. Arkasında duran ayı, klanının simgesidir.

Klanların oluşmasında bir diğer yol ise özerk etnik grupları politik açıdan bütünleştirmek amacıyla oluşturulan hayali akraba gruplarıdır. Örneğin bugünkü New York eyaletini oluşturmuş olan altı Iroquois Kızılderili ulusu, farklı köylerde yaşayan aynı adlı sülaleleri akraba kabul ederek klanlar oluşturmuşlardır. Böylece hepsinin üyeleri, birbirleriyle kurgusal bir kız ve erkek kardeşliği oluşturmuştur. Bu sistem sayesinde, örneğin Mohawk köyündeki bir Ayı klanı, yakındaki Oneida köyüne ya da daha uzaktaki Onondaga, Cayuga, Tuscarora hatta anavatanlarından birkaç yüz kilometre uzaklıktaki Seneca köyüne bile gittiğinde

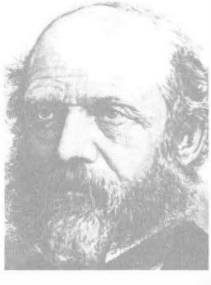
oradaki Iroquois yerleşimlerinde yerli Ayı klanı üyelerince güler yüzle karşılanır. Bu yolla, altı komşu Iroquois ulusu, daha önce varolandan daha geniş bir kültürel birlik sağlamıştır.

Daha büyük ve daha geniş alana yayılmış soy grupları geliştikçe geniş ailenin ve sülalenin oluşumunu etkileyen şartlar değişebilir. Örneğin gelişen politik kurumların, geçim kaynaklarının denetimini eline geçirmesi, sülalelerin ekonomik temellerini sarsabilir. Ancak klanlar birleştirici işlevlerini sürdürebildikleri sürece varlıklarını koruyabilirler. Örneğin önceki sayfalarda sözünü ettiğimiz İskoç klanları, hem toplumsal hem de coğrafi açıdan geniş çeşitlilik gösteren akrabalar arasında bütünleştirici bir işlev görürler ve bunu sanayileşmiş ve sanayi sonrası toplumlardaki hareketlilikle çatışmayacak biçimde yaparlar.

Çekirdek ailenin ya da tek ebeveynli ev halkının önemli yer tuttuğu toplumlarda iki taraflı soy ve akraba grubu örgütlenmeleri ortaya çıkar. Bu durum, çağdaş sanayi ve sanayi sonrası, Üçüncü Dünya Ülkelerindeki yeni gelişmekte olan ve dünya geneline yayılmış yiyecek toplayıcı toplumlarda da görülebilir.

Önemli Antropologlar

Lewis Henry Morgan (1818-1881)

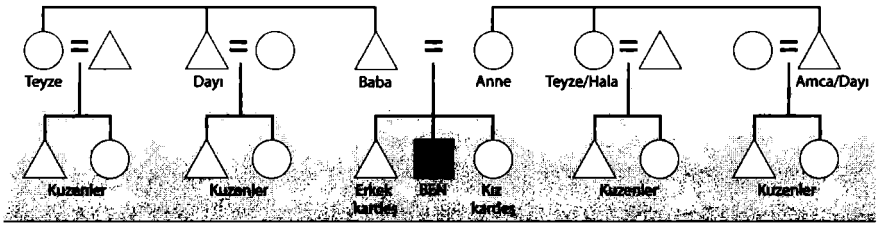

19. yüzyıl Kuzey Amerika antropolojisinin önemli kuramcılarından olan Morgan, akrabalık çalışmalarının kurucusu olarak kabul edilir. *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family* (1871) adlı kitabında Amerika yerlilerinin Asya kökenli olduklarını kanıtlamak için, dünya üzerindeki insanların akrabalık sistemlerini sınıflandırmış ve karşılaştırmıştır. Bunu yaparken insan ailesinin bazı aşamalardan geçerek evrildiğini savunan etnik-merkezci bir görüş geliştirmiştir. Bu aşamaların ilki, rastgele cinsel ilişkide bulunulan ilkellik düzeyidir, son aşama ise tek eşli ve baba soylu ailedir. Sonradan yapılan çalışmalar Morgan'ın yanıldığını ortaya koysa da değişik akrabalık sistemlerinin incelenmesine dönük çalışmaları, gelişim-

sel ya da tarihsel hipotezlerin gelişimine katkıda bulunmuştur. Akrabalık kavramları ve davranış arasındaki bağı keşfederek sosyolojik çalışmalar için akrabalığın önemini ortaya koymuştur. Akrabalık ve evrimsel çalışmalara yaptığı katkının yanı sıra ürettiği Iroquoislerin etnografisi, temel bilgi kaynağı olarak kabul görmektedir.

Akrabalık Kavramları ve Akraba Grupları

Akraba olan insanları akraba grupları, sülaleler ya da klanlar olarak örgütleme sistemi akrabalara verilen isimleri de etkiler. Akrabalık kavramları kültürden kültüre değişir, bireylerin kendi toplumlarında kapladıkları konumu yansıtır ve bir akrabayı diğerinden ayırt etmeyi sağlar. Bu ayırt edici etmenler cinsiyet farkı, kuşak farkı ya da soy ağacı farkı olabilir. Her farklı akrabalık kavramı düzeneğinde, bu etmenlerden birisi diğerlerine göre daha ön planda olabilir.

Şekil 10.5: Eskimo sistemi çekirdek aileyi vurgular (halkayla çevrilmiş olan). BEN'in babası ve annesi BEN'in amca/dayı–teyze/halasından, kardeşleri de kuzenlerinden ayrı tutulur.

Belirli bir toplumda insanların akrabaları için kullandığı kavramlara bakan bir antropolog, akraba gruplarının nasıl yapılandığını, hangi ilişkilerin özellikle önemli kabul edildiğini ve çeşitli ilişkilerde geçerli olan tutumları anlayabilir. Örneğin bazı diller erkek kardeş ve kuzeni tanımlamak için aynı kavramı kullanırken, bazıları kuzen, erkek yeğen ve kız yeğen için ayrı sözcükler kullanır. Bazı diller en büyük erkek kardeşi, daha küçük erkek kardeşlerden ayırmayı gerekli görür ve her birine ayrı bir ad verir. İngilizceden farklı olarak çoğu dil, annenin kız kardeşiyle babanın kız kardeşi için ayrı sözcükler kullanır.

Hangi etmen ön planda olursa olsun, tüm akrabalık kavram düzeneklerinin iki önemli görevi vardır. Bunlardan birincisi benzer bireyleri tek bir

sınıfa koymak; ikincisi ise farklı insanları birbirinden ayrı sınıflara ayırmaktır. Genel olarak kişiye göre, bireylerin hak ve yükümlülükleri aşağı yukarı benzerse, bu akrabalar için aynı kavram kullanılır. Örneğin, İngilizce konuşan Kuzey Amerikalıların çoğu, annenin ve babanın kız kardeşi için aynı kavramı kullanır ve bu iki akrabanın benzer bir konumda olduğunu belirtmiş olur.

Yukarıda anlatılan ilkelerin uygulanmasından, farklı bir akrabalık kavramları sistemi ortaya çıkmaktadır. Eskimo, Hawaii, Iroquois, Crow, Omaha, Sudan, Kariera ve Aranda sistemlerinin her biri, antropologların tanımladığı sistemi ilk ya da en iyi temsil eden gruplardır. Bunların ilk beşi oldukça karmaşıktır ve dünyada çok az toplumda görülür. Ancak bazı temel ilkelerden örnek vermek için, dikkatimizi ilk üç sistem üzerinde yoğunlaştıracağız.

Eskimo Sistemi

Eskimo akrabalık sistemi, diğer sistemlere göre oldukça enderdir ve Avrupa kökenli Amerikanlarda ve bazı yiyecek toplayıcı toplumlarda (Inuitler ve diğer Eskimolarda) görülür. Bazen *soy sistemi* olarak da adlandırılan Eskimo sisteminin temeli anne, baba, kız ve erkek çocuklardan oluşan çekirdek ailedir. Bunun dışında kalan bütün akrabalar, birkaç büyük sınıfa ayrılır (Şekil 10.5). Örneğin baba, babanın erkek kardeşinden (amca/uncle) ayrılır ama babanın ve annenin erkek kardeşleri bir tutulur (her ikisine de "uncle" denir). Anne ve babanın kız kardeşleri de benzer kabul edilir ve her ikisine de "aunt" denir. Ayrıca kuzen (cousin) terimi, cinsiyet ya da anne tarafı–baba tarafı ayrımı yapılmadan tüm amca ve dayılar ile teyze ve halaların çocukları için kullanılır.

Diğer terminolojilerden farklı olarak Eskimo sistemi, çekirdek ailenin her bir üyesi için ayrı bir kavram içerir. Bunun nedeni büyük olasılıkla Eskimo sisteminin, genellikle kişinin günlük yaşamında birinci dereceden aile üyeleriyle etkileşime girdiği, iki taraflı soy sisteminin etkin olduğu toplumlarda bulunmasıdır. Bu durum, ailenin akrabalardan bağımsız ol-

Eskimo sistemi: Temeli anne, baba, kız ve erkek çocuklardan oluşan çekirdek ailenin kabul edildiği, bunun dışında kalan bütün akrabaların amca/dayı, teyze/hala ve kuzen gibi büyük sınıfa ayrıldığı sistem.

duğu, onlarla ayrı yaşadığı ve törenler dışında pek bir arada bulunmadığı Kuzey Amerika toplumları için de geçerlidir. Bu yüzden çoğu Kuzey Amerikalı genellikle her zaman bir arada oldukları en yakın akrabalarını (anne, baba, kardeşler) farklı isimlendirirken, her iki taraftan diğer akrabalarını (anne ve babanın kız ve erkek kardeşleri ve kuzenler) bir bütün olarak ayrı bir konumda görür.

Hawaii Sistemi

En çok Hawaii ve güney orta Büyük Okyanustaki diğer adalarda görülen, ancak başka yerlerde de rastlanan Hawaii akrabalık sistemi terminolojisi; en az terimi olan, en basit sistemdir. Bu sistem *nesil sistemi* olarak da bilinir çünkü aynı kuşakta ve aynı cinsiyette olan akrabalar için aynı kavramlar kullanılır (Şekil 10.6). Örneğin bir kişinin anne babasının neslinde ,kişinin babası için kullanılan terim hem babasının erkek kardeşleri hem de annesinin erkek kardeşleri için kullanılır. Aynı şekilde anne, annenin kız kardeşleri ve babanın kız kardeşleri için de tek sözcük kullanılır. BEN'in kuşağında erkek ve kız kuzenler cinsiyete göre ayrılır; kız ve erkek kardeşlerle bir tutulur.

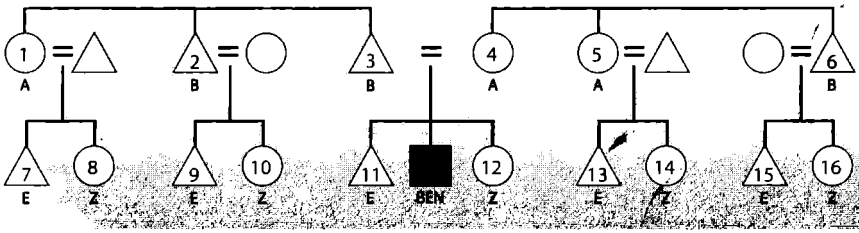
Hawaii sisteminde güçlü bir tek çizgili soy sistemi yoktur ve hem anne hem de babanın tarafının üyeleri, aşağı yukarı birbirine eşit görülür. Bu nedenle kişinin anne ve babasının kardeşleri birbirine benzer kabul edilir ve cinsiyetlerine uygun, tek bir kavramla adandırılır. Benzer biçimde annenin ve babanın kardeşlerinin çocukları, BEN'in erkek ve kız kardeşi gibi görülür. Ensest tabusu yüzünden de birbirleriyle evlenemezler.

Iroquois Sistemi

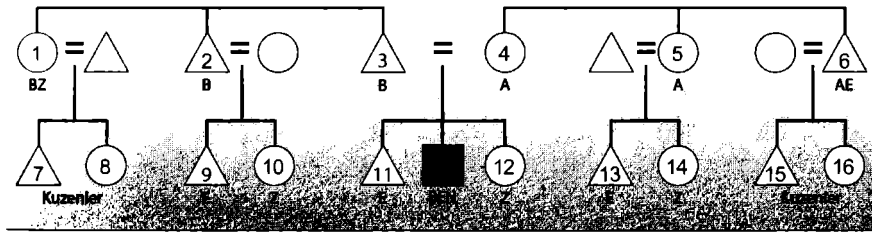
Iroquois akrabalık sistemi terminolojisinde, baba ve babanın erkek kardeşi ortak bir terimle ifade edilir. Aynı şekilde anne ve annenin kız kar-

Hawaii sistemi: Aynı kuşakta ve aynı cinsiyette olan akrabalar için, aynı kavramların kullanıldığı sistem.

Iroquois sistemi: Baba ve babanın erkek kardeşi, anne ve annenin kız kardeşi için aynı kavramların kullanıldığı, ancak babanın kız kardeşi ve annenin erkek kardeşi için farklı kavramların bulunduğu sistem. Kişinin paralel kuzenleri, erkek kardeşler ve kız kardeşler gibi görülür; ancak aynı yaşlardaki çapraz kuzenler için diğer akrabalardan farklı terimler kullanılır.

Şekil 10.6: Hawaii akrabalık sistemi. BEN'e göre 2 ve 6 numaralı erkekler, babayla (3) aynı ada sahiptir; 1 ve 5 numaralı kadınlar da anneyle (4) aynı adı taşır. BEN'in kuşağındaki bütün kuzenleri (7-16), erkek kardeş ve kız kardeş kabul edilir.

Şekil 10.7: Iroquois akraba kavramları sistemine göre babanın erkek kardeşi (2), babayla aynı adı taşır (3); annenin kız kardeşi de (5), anneyle (4) aynı adı taşır. Ancak 1 ve 6 numaralı kişiler için kullanılan kavrmlar ayrıdır. 9-14 numaralı kişiler, kardeş kabul edilirken 7,8,15 ve 16 kuzen kabul edilir.

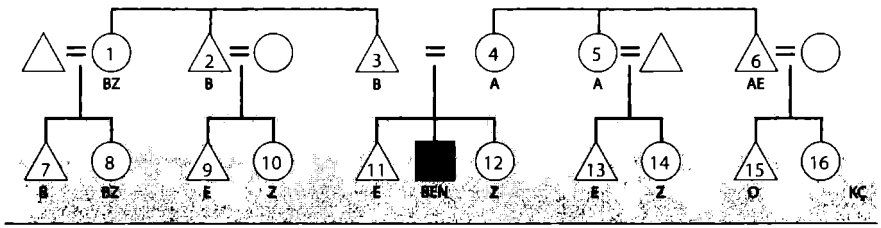
deşi için kullanılan terim de ortaktır; ancak babanın kız kardeşi ve annenin erkek kardeşi için farklı terim kullanılır (Şekil 10.7) Bir kişinin kendi neslindeki erkek kardeşleri, kız kardeşleri ve paralel kuzenlerinden (babanın erkek kardeşinin çocukları ve annenin kız kardeşinin çocukları) aynı cinsiyete sahip olanlar için aynı kavram kullanılır. Çünkü bu çocuklar, BEN'nun gerçek anne ve babasıyla aynı sınıfta olan kişilerin çocuklarıdır. Çapraz kuzenler (babanın kız kardeşinin çocukları ve annenin erkek kardeşinin çocukları) için, diğer akrabalardan farklı terimler kullanılır. Çapraz kuzenler, birbirine bağlı sülaleler arasındaki bağı güçlendirmek için, evlenecek eş olarak seçilebilir.

Iroquois adı, Kuzey Amerika'nın kuzeydoğu ormanlık bölgelerinde yaşayan Iroquois Kızılderililerinden gelmektedir ve genelde çok yaygın bir sistem olup tek taraflı soy gruplarında görülür. Örneğin, yakın bir zamana kadar kırsal Çin toplumunda bu sistem kullanılmıştır.

Crow Sistemi

Daha önceki sistemlerde kimi akrabalar ortak terimler altında gruplanırken, aynı nesile ait kimi akrabalar da birbirinden ayrılıp farklı adlandırılmıştır. Crow sisteminde ise bazı akrabalar arasında nesil farkı gözetilmez.

İsmini Montana'da, Büyük Ovaların kuzeyinde yaşayan ve Apsaroke adıyla da anılan Crow Kızılderililerinden alan sistem, dünyanın çoğu yerinde karşımıza çıkar. Bu bölümde ele aldığımız Hopi Kızılderilileri de bu sistemi kullanır. Güçlü bir ana soylu yapı sergileyen sistemde anne ve babanın akrabaları farklı adlandırılır (şekil 10.8). Baba tarafından çapraz kuzenler, anne baba nesli akrabalarla bir tutulurken; anne tarafındakiler, BEN'in çocuklarının neslindekilerle bir tutulur. Bunun dışında sistem, Iroguois sistemi kavramlarıyla benzerlik gösterir.

Şekil 10.8: Crow sistemi, 4 ve 5 gibi 2 ve 3 de, aynı kavramlarla ifade ediliyor. BEN'in paralel kuzenleri (9-10-13-14) kardeş kabul edilirken; annenin erkek kardeşinin çocukları, erkek BEN ve erkek kardeşiyle bir tutuluyor.

Aşina olmayan biri için, Crow sistemi çok karmaşık ve mantıksız gözükür. Peki, neden böyle bir sisteme ihtiyaç duyulmuştur? Hopi gibi topluluklarda birey kimliği soy ilişkilerine dayanır ve ana soylu bir örgütlenme söz konusudur. Bu durumda babanın kız kardeşi, kızı, hatta annesinin tek bir kavram altında nesilden bağımsız olarak birleştirilmesi mantıklıdır. Bu kadınlar, BEN'i dünyaya getiren soyun temsilcisidir. Erkek BEN'in çocukları ve annesinin erkek kadeşinin çocukları da BEN'in sülalesinin erkeklerinden türemiştir. Bu nedenle BEN'in, anne tarafından çapraz kuzenleriyle kendi çocuklarının neslini bir tutulması da mantıklıdır.

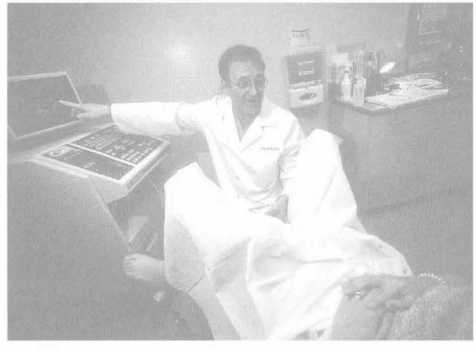
Crow sistemi: Babanın kız kardeşiyle bu kız kardeşin kızının aynı kavramlarla ifade edildiği ana soylu sistem. Sistemde anne ile annenin kız kardeşi bir görülür, baba ve erkek kardeşine ise bilikte üçücü bir şahıs gibi bakılır. Paralel kuzenler, erkek ve kız kardeşlerle bir tutulur.

Crow akrabalık sisteminin geçerli olduğu anaerkil toplumlarda kız kardeşler ömür boyu birbirlerine yakın yaşar. Tıpkı Arizona'daki Hopilerin geleneksel evlerinde, kız kardeşlerin bitişik odalarda yaşaması gibi. Bu şartlarda anneyi kız kardeşinden ve çocukları, teyze çocuklarından ayırmak âdeta mümkün değildir. Annenin erkek kardeşi ve onun çocukları ise başka yerde yaşar.

Akrabalık Kavramları ve Yeni Üreme Teknolojileri

Eğer kendi akrabalık sisteminiz dışındakiler size tuhaf ve karmaşık geliyorsa 1978'de yaşanmış bir olayın sonuçlarını düşünün. Bu tarihte dünyanın ilk tüp bebeği, rahim dışında ve cinsel ilişki olmadan üretildi. O zamandan beri bu yöntemle binlerce bebek dünyaya geldi ve bütün bu yöntemler, üreme dağarcığının bir parçası haline geldi. Yeni üreme teknolojileri, taşıyıcı annelik ve yapay döllenme gibi alternatif üreme araçlarıdır.

Doktor, bir başka kadının yumurtasının içine yerleştirildiği bir kadının hamileliğini izliyor. Yeni üreme teknolojilerinin gelişimi, akrabalık kavramlarını derinden etkilerken çocukların metalaşmasına da izin vermiştir.

Bu teknolojiler büyük ve bazen de akıl karıştırıcı üreme olasılıklarını doğurmuştur. Örneğin eğer bir çocuk, bağışlanmış bir yumurtanın döllenip doğum için başka bir kadının rahmine yerleştirilmesiyle dünyaya geldiyse gerçek anne kimdir? Hatta yumurta, evli olmadığı bir erkeğin bağışladığı spermden ya da bu kadınlardan herhangi biriyle cinsel ilişki kurma

yöntemiyle döllenmiş de olabilir. Günümüzün değişen toplumlarındaki annelik ve babalık kavramlarını kapsamak için yaklaşık en az on adet yeni kavrama gerek duyduğumuz söylenmektedir.[8]

Açıkçası yeni üreme teknolojileri, geleneksel akraba kavramlarını da etkilemektedir. İnsan olma duygumuzu da aşarak bizleri akrabalıkla ilgili yerleşmiş görüşler, başkalarıyla akraba olmanın anlamı ve alışık olmadığımız akrabalık türlerine dönük haklarımız ve sorumluluklarımız hakkında yeniden düşünmeye zorluyor.

8 Stone, L. (1998), Kinship and Gender (p.272), Boulder, CO: Westview Press.

Bölüm Özeti

- Sanayileşmemiş toplumlarda; güvenlik, malların veya kaynakların bölüşülmesi ve kullanımı gibi ailelerin ya da ev halklarının tek başlarına çözemeyecekleri sorunları, genellikle akrabalık grupları çözmeye çalışır. Toplumlar daha büyük ve daha karmaşık bir yapı kazandığında bu sorunları çözme işini, resmî politik sistemler üzerine alır. Akrabalık grupları karşımıza genellikle soy grupları olarak çıkarlar. Soy grubunun temelindeki ölçüt, bireyin soyunun, bir dizi anne baba-çocuk zincirleriyle ortak bir ataya dayanmasıdır. Tek taraflı soy sisteminde, akraba grubu üyeliği için sadece erkeğin ya da sadece kadının soyu takip edilir. Ana soylulukta kadının, baba soylulukta erkeğin soyu izlenir.
- Soy sistemi, büyük ölçüde toplumun ekonomik temeline bağlıdır. Genellikle ana üretim işini erkeğin yerine getirdiği toplumlarda baba soyluk, kadının yerine getirdiği toplumlarda ana soyluluk baskındır. Antropologlara göre, soy grubu üyeliği nasıl belirlenirse belirlensin, anne ve baba beraberce toplumsal yapının en önemli parçalarını oluşturur.

Baba soylulukta erkek üyeler soylarını ortak bir erkek ataya dayandırır. Bu sistemde bir kadın, babasının ve erkek kardeşlerinin soy grubundandır ancak kadının çocukları bu gruba ait olmaz. Çocuklar üzerindeki yetki, babada ya da amcadadır. Baba soylu toplumda, genç erkeklerin daha yaşlı erkeklere, kadınların erkeklere ve kocasının ev halkından olan kadınlara karşı davranışlarında uyması gereken kurallar, başlıca gerilim kaynağıdır.

Ana soyluluk bir bakıma baba soyluluğun tam tersidir çünkü soy sistemi kadına dayanır ve ortak ata kadındır. Ancak baba soyluluk, yetkiyi tamamen erkeğe verirken, ana soylulukta kamusal yetki kadında olmak zorunda değildir. Yine de ana soylu toplumda kadınlar, baba soylu toplumdaki kadınlara göre, kararların alınmasında daha fazla söz sahibidir. Ana soylu sistem, üretimi kadınların yaptığı toplumlarda yaygındır. Bu sistemde erkeğin kendi evinde değil de, kız kardeşinin evinde yetkili olması, gerginliğe neden olabilir. Hem bu durum hem de tatmin etmeyen evliliklerin sona erdirilmesindeki kolaylık, ana soylu toplumlardaki boşanma oranının baba soylu toplumlardakinden daha yüksek olmasına neden olur. Çifte soy sistemi bazı amaçlar için baba soylu, bazı amaçlar içinse ana soylu sistemi kullanır. Esnek soy sisteminde ise bireyin, annesinin ya da babasının soy grubundan bir tanesini seçme hakkı vardır.

- Soy grupları, üyelerine yardım ve güvenlik sağlayan gelişmiş yapıdaki ekonomik birimlerdir. Ortak bir dine inanarak ya da ortak bir ataya taparak grup dayanışmasını sağlayabilirler. Sülaleler, kan bağına sahip olan ve soyu gerçek bir ortak ataya dayanan, dayanışma içerisindeki soy grubudur. Sülalelerde dış evlilik yaygın olduğu için, grup içindeki cinsel rekabet engellenmiş olur. Ayrıca kişinin başka sülaleden bir kişiyle evlenmesi sülaleler arası bağı güçlendirir, iletişimi ve bilgi aktarımını kolaylaştırır.
- Parçalanma, büyük bir sülalenin yeni ve daha küçük sülalelere bölünmesi ve ilk sülalenin artık bir klana dönüşmesidir. Klan üyeleri ortak bir atadan geldiklerine inanırlar ancak bu atayla olan bağlarını kesin olarak bilemezler. Sülaleler toplu olarak yerleşmişken, klanlar daha geniş alana dağılmışlardır. Yerleşim birlikteliği olmadığı için kimliklerini korumak ve üyelerini tanımak için, ortak atalarını hatırlatan, genellikle doğadan alınmış simgelerden oluşan totemleri kullanırlar. Ortak atayı paylaştığı varsayılan tek soylu, iki ya da daha fazla klan grubuna boy denir. Toplum iki yarıya bölündüğünde ve her bir yarı, bir ya da iki klandan oluşuyorsa bu ana soy gruplarına da kol denir.

Sanayileşmiş ve sanayi sonrası ve pek çok yiyecek toplayıcı toplumun özelliği olan iki taraflı soyun belirlenmesinde hem anne hem de

baba tarafı rol oynar. Toplumsal açıdan pratik olmadığı için bu büyük grup, akraba grubu denilen anne ve baba tarafından, yakın akrabaları içeren gruba indirgenir. Kardeşler dışında hiç kimsenin akrabalık grubu aynı olamaz. Farklı toplumlarda farklı soy sistemleri görülmektedir. Çekirdek ailenin yaygın olduğu toplumlarda, iki taraflı akrabalık ve akraba grubu örgütlenmesi yoğun olarak görülmektedir.

Tüm toplumlarda kültürel kurallar, akrabalık ilişkilerinin nasıl tanımlanacağını belirler. Cinsiyet, kuşak ve soy ağacı gibi etmenler akrabaların ayırt edilmelerini sağlar. Hawaii sistemi en basit akrabalık sistemidir. Aynı cinsiyetteki ve aynı nesildeki tüm akrabalar için aynı kavram kullanılır. İngilizce konuşan Kuzey Amerikalıların kullandığı Eskimo sistemi ve diğerleri de, çekirdek aileyi vurgular ve diğer akrabaların adlandırılmasında genellikle pek ayrım yapmaz. Iroquois sisteminde bir kişinin babası ve amcası için ortak bir sözcük, annesi ve teyzesi için de ortak bir sözcük kullanılır. Paralel kuzenler erkek ve kız kardeşlerle eş tutulur ancak çapraz kuzenler ayrı görülür.

Hamile kalmayı doğumdan, yumurtayı rahimden ayıran yeni üreme teknolojilerinin ortaya çıkışıyla geleneksel akrabalık ve cinsiyet kavramları da sorgulanmaya başlamış, yeni toplumsal sınıflar ortaya çıkmıştır.

Düşünme Soruları

1. Varsayalım destek ve güvenlik gerekçeleriyle kendi aileniz ve ev halkınızın dışında bir toplumsal akraba ağı oluşturmak zorunda kaldınız. Bu zorluğun üstesinden nasıl gelirdiniz?

2. Sanayileşmiş ve sanayi sonrası toplumlarda yetişen insanlar genelde kişisel özgürlük, bireysellik ve özel hayat gibi kavramları mutluluk için gerekli görürler. Geleneksel devletleşmemiş toplumlardaki akrabalık ilişkilerinin toplumsal işlevlerini göz önünde bulundurursanız neden bu kavramların toplumdan uzaklaştırıcı, hatta tehlikeli derecede bencil olduğu sonucuna varabilirsiniz?

3. En basit akrabalık kavramları sistemlerinden biri olan Eskimo sistemi çoğu Avrupalı, Kuzey Amerikalı ve karmaşık çağdaş toplumlarda yaşayanlar için işlevsel açıdan neden uygun düşer?

4. Antropologların bir kültürdeki akrabalık kavramları sistemlerini çözümlemeyle bu kadar ilgilenmesinin bir temel nedeni, bu sistemlerin grubun toplumsal yapısını anlamaya dönük hızlı ve derinlemesine bilgi vermesidir. Bu durum neden özellikle yiyecek toplayıcılar, hayvancılık ve çiftçilikle uğraşanlar için geçerliyken, sanayileşmiş ve sanayi sonrası toplumlarda kentlerde yaşayanlar için daha az geçerlidir?

5. "Yalnızlık" anlamına gelen İngilizce sözcük "loneliness" bazı Kuzey Amerika Kızılderili dillerine "hiç akrabam yok" biçiminde çevrilir. Bu durum, yerli kültürlerde akrabalığın önemi hakkında size ne anlatır?

Anahtar Kavramlar

Akrabalık	Soy grubu
Tek soyluluk	Ana soyluluk
Baba soyluluk	Sülale
Klan	Çift soyluluk
Esnek soy	Totemcilik
Parçalanma	Boy
Kol	Akraba grubu
BEN	Eskimo sistemi
Hawaii Sistemi	Iroquois sistemi

Önerilen Okumalar

Carsten, J. (Ed.). (2000), *Cultures of Relatedness: New Approaches to the Study of Kinship,* Cambridge, England:Cambridge University Press.

Akrabalıkla ilgili yerleşik görüşlerin, evlilik ve cinsiyet ilişkilerindeki köklü değişiklikler tarafından dönüşüme uğradığı bir dönemde "akrabalık" olgusunu kültürler arası karşılaştırmalı biçimde ele alan bir yapıt.

Finkler, K. (2000), *Experiencing the New Genetics: Family and Kinship on the Medical Frontier,* Philadelphia: University of Pennsylania Press.

Akrabalığın tıbbi ve genetik boyutlarını ve çağdaş tıbbi/genetik bilgi ve uygulamaların toplumsal etkisiyle ilgili tartışmaları inceleyen bir kitap.

Fox, R. (1968), *Kinship and Marriage in an Anthropological Perspective,* Baltimore: Penguin.

Bu harika kitap, akrabalık ve evlilik kavramlarının antrpolojik açıdan ele alınışında kullanılan çözümleme yöntemlerini özetliyor. Radcliffe-Brown'un *African Systems*

of Kinship and Marriage kitabını güncelliyor ve akraba grupları ve toplumsal örgütlenmeye odaklanıyor.

Parkin, R. (1997), *Kinship: An Introduction to Basic Concepts,* Camirdge, MA: Blackwell.

Akrabalık incelemelerinin temeline inen, yararlı bir kitap.

Schusky, E. L. (1983), *Manual for Kinship Analysis* (2nd ed.), Lanham, MD: University Press of America.

Akrabalık, şemalama, sistem sınıflandırması ve soy gibi konuları, örnekler vererek tartışan yararlı bir kitap.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Cinsiyet, Yaş, Ortak Çıkarlar ve Sınıfa Göre Gruplandırma

Büyük ölçekli toplumlarda doğan ve büyüyen bireyler, akrabalığın çok ötesine geçen karmaşık toplumsal yapılar içinde başarılı olma sorunuyla karşı karşıyadır. Ellerinde kemanlarıyla görülen Kaliforniya'daki bu Asya Amerikalı genç kızlar yaşa, cinsiyete, etnik kökene ve ortak çıkarlara göre gruplanma olgusuna bir örnek oluşturur; bu ölçütler insanların akraba ya da soy olmaksızın gruplara ayrılmasını sağlayan araçlardan bir kısmıdır.

1 Toplumları Örgütlemek İçin Hangi İlkeler Kullanılır?

Akrabalık ve evliliğin yanı sıra insanlar kendilerini cinsiyete, yaşa, ortak çıkarlara ve unvana (sınıf da dahil) göre gruplandırarak yalnızca evlilikle, aile/ev halkı, soy grubu ya da akraba grubu ile çözülemeyecek sorunların üstesinden gelmeye çalışırlar.

2 Yaş Sınıflandırması Nedir?

Grupların, yaşın temel alınarak oluşturulması anlamına gelen yaş sınıflandırması, Avrupa ve Kuzey Amerika'da olduğu gibi, tüm toplumlarda insanları örgütlemek için kullanılan önemli yöntemlerden biridir. Yaş sınıflarına ek olarak bazı toplumlarda yaş kümeleri de vardır ve bunlar, belirli bir dönemde doğmuş olup yaş sınıflarında birlikte hareket eden insanlardan oluşur.

3 Ortak ilgi Toplulukları Nelerdir?

Ortak İlgi toplulukları, belirli sorunları çözmek için bir araya gelmiş insanlardan oluşur. Bu oluşuma bireyler tamamen gönüllü ya da zorunlu olarak katılabilirler. Ortak ilgi toplulukları, binlerce yıl önce kurulmuş olan ilk tarım çiftliklerinden bugüne kadar tüm insan toplumlarında görülmüş ve özellikle günümüzde sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan toplumlarda daha da belirginleşmiştir.

4 Toplumsal Tabakalaşma Nedir?

Tabakalaşma; toplumun, temel kaynaklardan, gücünden ve saygınlığından eşit yararlanmayan iki ya da daha fazla toplumsal sınıfa bölünmesidir. Bu sıradüzensel toplumsal yapı, merkezi politik denetimin bulunduğu büyük ve çok çeşitlilik gösteren nüfusa sahip bütün toplumlarda karşımıza çıkar. Eski krallıklarda ve imparatorluklarda olduğu kadar, çağdaş cumhuriyetlerde de bu duruma rastlanır. Toplumsal sınıflara üyelik, Kuzey Amerika'da olduğu gibi açık; yalnızca kişisel başarı ve zenginliğe bağlı olabileceği gibi kapalı, yani Hindistan'da olduğu gibi kast olarak bilinen sıradüzensel sınıflara üyeliğin yalnızca doğum yoluyla belirlendiği ve yaşam boyu değişmeyeceği biçimde de gerçekleşebilir.

Akrabalık ve evliliğe dayanan toplumsal örgütlenme, antropologların oldukça ilgisini çekmiştir. Bunun birkaç nedeni vardır: Öyle ya da böyle akrabalık ve evlilik tüm toplumlarda örgütleyici ilkeler olarak işlev görür ve bu ilkeler, antropologların özellikle üzerinde durduğu devletleşmemiş küçük toplumlarda ve kabile topluluklarında, en önemli örgütleyici öğelerdir. Akrabalık sistemlerinin işleyişindeki matematiksel yapı bizleri şaşırtmaktadır. Akrabalık ve evliliğe gösterilen bu ilgi nedeniyle bazıları, toplumsal örgütlenmenin ilkelerinin yalnızca bu ikisi olduğu gibi yanlış bir fikre kapılabilirler. Ancak çağdaş sanayileşmiş toplumları incelediğimizde, başka ilkelerin de önemli yer tuttuğunu görebiliriz. Bu bölümde toplumsal örgütlenme ilkelerinden cinsiyete, yaşa, ortak çıkara ve toplumsal sınıfa göre gruplandırmayı inceleyeceğiz.

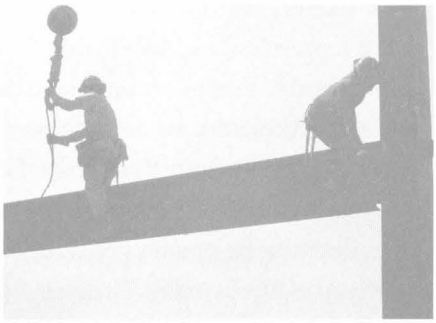
Cinsiyete Göre Gruplandırma

Önceki bölümlerde de gördüğümüz gibi, cinsiyete göre iş bölümü tüm toplumlarda görülür. Bazı toplumlarda (örneğin önceden ele aldığımız Ju/'hoansiler), kadın ve erkeğin üstlendiği görevler iki cins tarafından paylaşılır. İnsanlar karşı cinsin üstlendiği bazı görevleri yerine getirebilir ve bunu yaparken toplumdaki yerleri sarsılmaz. Ancak bazı toplumlarda kadının yapacağı işlerle erkeğin yapacağı işler katı bir şekilde birbirinden ayrı tutulmuştur. Örneğin New York'un yerlileri olan Mohawklar, Oneidalar, Onandagalar, Cayugalar, Senecalar ve Tuscaroralarda (Iroquois sisteminin altı ulusu) toplum, yerleşik kadınlar ve göçebe erkekler olarak ikiye bölünmüştü. Birbiriyle kan bağı olan kadınlar aynı köyde yaşar ve bütün Iroquoislerin varlıklarını sürdürmeleri için mısır, fasulye ve bal kabağı yetiştirirdi. Her ne kadar erkekler evler ve köyleri korumak için tahta çitler inşa etseler ve kadınlara tarlalarını temizlemekte yardım etseler de işlerinin en önemli kısmı köyden uzaktaydı. Yaptıkları işlere avcılık, balıkçılık, ticaret, savaşçılık ve diplomatlık örnek verilebilir. Bunun sonucunda, erkekler köyde geçici olarak kısa süreliğine kalırlardı.

Kadınların işleri erkeklerin işlerinden daha az saygın görülse de, yine de herkes bu işlerin, yaşamın devamını sağladığı konusunda hemfikirdir. Hatta kadınlar anne yanı yerleşimli geniş ailelerin reisiydiler, soyun devamını sağlar ve miras onlardan devralınırdı. Törenlerde de en önemli rol kadına aitti. Ev halkı dışındaki köy ve kabile kurulunda ve Altı Ulus liginde

liderler erkek olmasına karşın, erkekleri bu görevlere atama ve gerektiğinde bu kurulları veto etme hakkı kadınlarındı. Böylelikle erkek liderliği kadın yetkisiyle dengelenirdi.

Görsel Karşıtlık: New York'lu Iroquois'lerde toplum, evde yaşayan kadınlar ve daha hareketli bir yaşam süren erkekler olarak bölünmüştür. Erkeklerin işleri, onları köyün dışında yaşamak zorunda bırakmıştır. Günümüzde de bu uygulama devam ediyor, çünkü erkekler çelik sanayinde çalışmak için Kuzey Amerika'nın çeşitli şehirlerinde uzun süreli yaşamak zorundadır.

Altı Uluslu Iroquois toplumunda cinsiyetler arası ilişkiyi "ayrı ama eşit"tir, şeklinde açıklayabiliriz çünkü cinsiyetlerin hiçbiri, diğeri üzerinde egemenlik kurmaya çalışmaz. Tüm bunlara bağlı olarak, bu toplumda tecavüz oranının çok düşük olduğu, 19. yüzyılda Iroquois sistemini inceleyen gözlemciler tarafından doğrulanmaktadır. Savaş döneminde bile kadın tutsaklar cinsel şiddet görmemiştir ve bu gerçek 1779'da ABD'li Brigadier General James Clinton tarafından şöyle yorumlanmıştır: "Vahşiler ne kadar kötü olursa olsun, kadın tutsakların namusunu asla lekelemiyorlar."[1]

Iroquois erkekleri genellikle köy dışında olsalar da, köydeyken kadınlarıyla beraber yemek yer ve yatarlardı. Bu durum, 9. Bölüm'de kısaca bahsettiğimiz Amazon yağmur ormanı yerlilerinden Mundurucuların uygulamasından farklıdır. Mundurucu toplumunda erkekler hem köy dışında çalışır hem de köye geldiklerinde kadınlardan ayrı evlerde kalırlar. 13 yaşının üstündeki tüm erkekler, büyük bir evde hep beraber yaşarken; kadınlar, kızlar ve ergenliğe erişmemiş erkek çocuklar, erkeklerin evinin çevresinde kümelenmiş iki ya da üç evde yaşarlar. Her durumda erkekler erkek-

1 Littlewood, R. (1997), Military Rape, *Anthropology Today*, 13 (2), 14.

lerle, kadınlar da kadınlarla işbirliği yapar ve birlikte çalışır. Cinsiyetler arası ilişki, birbiriyle uyumlu değil, birbirine karşıdır. Mundurucu inancına göre, cinsiyetlerin rolleri değişmiştir. Eskiden, kadınlar erkekler üzerinde egemenlik sahibiydi; gücün simgesi ve kadının doğurganlığının göstergesi olan kutsal borular kadınındı. Ancak kadınlar avlanamadığı ve kutsal boruların içindeki ruhların ihtiyacı olan eti sağlayamadıkları için kutsal boruları erkeklerin almasına ve egemenliklerini kurmalarına izin vermiş oldular. O zamandan beri borular, erkeklerin evinde saklanıp korunmaktadır. Boruları kadınların görmesi yasaktır. Kadınların boruları geri almasından korkan erkekler, onlara korku ve kıskançlıkla yaklaşır ve zor kullanarak kadınları denetlemeye çalışırlar. Kadınlar daha düşük bir düzeyde olmayı sevmez ve kabul etmezler. Erkekler tüm dinî ve politik liderlikleri ellerinde tutsalar da kadınlar ekonomik alanda özerktir.

Kuzey Amerika'da uzun zamandır kadınların erkek otoritesine boyun eğmesi beklenmiştir ancak son yıllarda cinsler arasında daha eşitlikçi bir ilişki kurulmasına çaba gösterilmektedir. Bunun başarılamadığı yerlerden biri de Güney Baptist Kilisesi'dir, çünkü burada hâlâ daha kadınların erkeklere boyun eğmesi beklenir.

Aralarında çok büyük farklar var olmasına karşın, geleneksel Avrupa ve Avrupalı Amerika kültürü ile Mundurucu inançları arasında benzerlikler de vardır. Örneğin 19. yüzyılda yaşamış birçok aydına göre, erkek egemenliği ve ataerkillik, kendinden önceki kadın egemenliğinin ve anaerkilliğin yerine geçmiştir. Hatta kadınları kontrol etmek için erkeğin gerekirse güç kullanması fikri, Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinde yer alır. (Değişen davranışlara karşın bugün bile, Amerika'da üç kadından biri cinsel tacize uğramıştır). Mundurucu ile geleneksel Avrupa toplumu arasındaki en büyük fark; Avrupa toplumundaki kadınların ekonomik özgürlüğünün olmamasıdır. Bugün bu değişiyor olsa da Kuzey Amerika'da ve diğer Batılı toplumlarda kadının erkeklerle ekonomik açıdan eşit duruma gelebilmesi için kat etmesi gereken uzun bir yol vardır.

Yaşa Göre Gruplandırma

Yaşa göre gruplandırma o kadar önemli ve alışılmış bir sistemdir ki cinsiyete göre gruplandırmayla birlikte, kişinin toplumdaki yerini belirleyen evrensel etmenlerden biri olarak görülür. Kuzey Amerika'da bir çocuğun ilk arkadaşları, genelde kendi yaşındaki çocuklardır. Onlarla birlikte anaokuluna başlar ve uzun bir süre eğitim sistemi içinde birlikte hareket ederler. Belirli yaşlarda bazı filmleri görmeye, araba kullanmaya başlar; oy kullanmak, alkollü içkiler içmek ve askere gitmek gibi yetişkinlere özgü şeyleri yapma hakkı kazanırız. Kuzey Amerika'da insanlar belirli bir yaşta emekli olur ve hayatlarının son yıllarını toplumdan soyutlanmış olarak emekli topluluklarında geçirirler. Kuzey Amerika'da insanlar sevse de sevmese yaşlandıkça "genç", "orta yaşlı", "yaşlı" gibi sıfatlarla etiketlendirilirler ve yaştan başka hiçbir şeyi gözetmeksizin sınıflandırılırlar.

ABD'deki yaş gruplandırması, eğitim sisteminde de kendini gösterir. Örneğin çocukların 5 yaşındayken anaokuluna başlaması gerekir.

Yaşa göre gruplandırma, Batılı olmayan toplumlarda da önemli bir rol oynar ve en azından olgun olmayan, olgun olan ve fiziksel gücü azalmakta olan yaşlı insanlar arasında bir ayrım yapar. Bu toplumlarda ileri yaşın önemi büyüktür ve kişinin en saygın görüldüğü dönemdir (Bu yaşlar kadının ilk kez erkekle toplumsal eşitlik kazanmasını sağlayabilir). Yaşlıların terk edilmesi ya da önemsenmemesi, çok ender görülen olaylardır. Yaşlı akrabalarını terk eden Inuitler bile, bunu grubun yaşamını sürdürmesinin tehlikeye düştüğü ve başka çarelerinin olmadığı durumlarda yaparlar. Okuma yazma bilmeyen toplumlarda yaşlılar; bilgelik kaynağı olarak görülen, birikimli insanlardır. Böyle kabul edildikleri ve artık geçim etkinlikleriyle uğraşmaları beklenmediği için kültürel birikimleri torunlarına aktarmaları onların sorumluluğudur. Okuma yazmanın olmadığı bir toplumda yaşlıları bir kenara atmak, çağdaş bir toplumda tüm okulları, arşivleri ve kütüphaneleri kapatmaya benzer.

ABD'de, üzerinden uzun zaman geçmiş olaylarda, yaşlılardan çok yazılı kaynaklara güvenilir. Hatta insanlar hızlı değişime o kadar iyi uyum sağlamıştır ki, büyük anne ve babalarının ve aynı nesildekilerin deneyimlerinin bugünün dünyasıyla hiç ilgisi olmadığını düşünürler. Aslında emekli olmak, kişinin topluma verebileceği bir şeyin kalmadığı ve kişinin, gençlerin yolundan çekilmesi gerektiği anlamına gelir. "Geleneksel altın saatin (bir zamanlar emekli olanlara verilen armağan) neyi simgelediği çok açıktır. "Bugüne kadar kazanacağın parayı kazandın ve zamanın doldu. Bu saat artık yalnızca yetişkinliğin sonuyla ölüm arasında kalan zaman dilimi için ilerleyecek."[2]

Yaşlılık, Kuzey Amerika'da gittikçe daha büyük bir sorun haline gelmektedir çünkü 65 yaş üstündekilerin genel nüfus içindeki oranı %13'tür ve uzmanlar 2030'a kadar yaşlı nüfusun 70 milyonu bulacağını (genel nüfusun %20'si) tahmin etmektedir.[3] Uzun yaşayan insanların sayısı arttıkça ileri yaşa ulaşmak, artık bir başarı gibi görülmemekte ve bu nedenle de yaşlılar, daha az saygı görmektedir. Yaşlılara dönük yaygın kanı, bu kişilerin artık üretken olmadıkları ve daha da kötüsü, ciddi bir ekonomik yük olduklarıdır. İşin tuhafı, ABD'de modern bilimin tüm olanakları, toplum tarafından bir kenara atılmış insanların vücutlarını hayatta tutmak için kullanılmaktadır.

Yaşın kurumsallaştırılması sürecinde, toplumsal konumu belirlemede, kültürel etmenler biyolojik etmenlerden daha önemli görülmektedir. Tüm toplumlar insan hayatını pek çok devreye ayırır ve bu devrelerin nasıl tanımlandığı, kültüre göre değişiklik gösterir. Bu devrelere uygun düşen etkinlikler, tutumlar, yasaklar ve zorunluluklar da belirlenir. Bazı durumlarda bunlar, bir yaştan diğerine geçişte bireylere yardımcı olacak, gereken yetenekleri kazandıracak ya da ekonomik dayanışmayı öğretecek şekilde tasarlanır. Bu etkinlikler, tutumlar, yasaklar ve zorunluluklar genellikle örgütlenmiş grupların oluşmasında temel olarak kabul edilir.

Yaş Gruplandırmasının Kurumları

Yaşı temel alarak üyeliğini belirleyen örgütlü insan sınıfına yaş grubu denir. Kuramsal olarak bir yaş grubuna üyelik kendiliğinden gerçek-

2 Turnbull, C.M. (1983), *The Human Cycle* (s.229), New York: Simon & Schuster.

3 US Department of Commerce, Census Bureau, January 2000.

leşir: Uygun yaşa ulaşan herkes, koşulsuz olarak belirli bir yaş grubuna dahil olur. Örneğin sistemlerine kısaca değineceğimiz Doğu Afrikalı Tirikilerde bu uygulamayı görürüz. Ama bazen üyelik bu kadar kolay olmayabilir. Örnek olarak Kuzey Amerika ovalarında yaşayan yerli kabilelerin bazılarında belli bir yaş grubuna girecek erkeklerin uygun elbiseler satın alması, dansları ve şarkıları bilmeleri gerekirdi. Bazı toplumlarda yaş grubuna üye olmanın ücreti yüksektir ve üyelik için uygun her kişi gruba katılamaz.

Bir yaş grubuna üye olma ya da birinden diğerine geçme, bireysel olarak biyolojik bir ayrımla (ergenlik gibi) ya da evlilik ve doğum gibi toplumsal açıdan tanınmış bir konum değişikliğiyle olur. Yaş grubu üyelerinin benzer etkinliklerde yer almak, dayanışma içinde olmak, benzer yönelim ve isteklere sahip olmak gibi ortak yönleri olsa da üyelikleri, fizyolojik yaşlarıyla koşut olmak zorunda değildir. Gençlikten yaşlılığa doğru giden süreçte, yaş dilimleri törenle belirlenebilir. Buna bir örnek Yahudi'lerin geleneksel *mitzvah* (İbranice "on emirden birinin oğlu" anlamına gelir) törenidir. Bu törende 13 yaşına gelen bir çocuğun, artık dinî görev ve sorumluluk yaşına eriştiği kabul edilir.

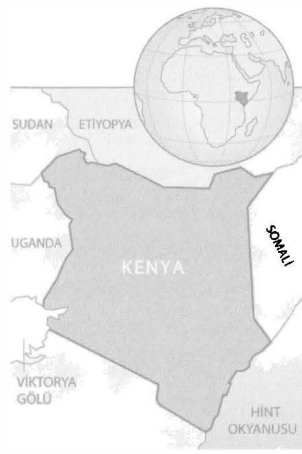
Daha yaşlı olan grubun, genç olandan saygı beklemesi ve onlarla ilgili bazı sorumlulukları kendine görev bilmesi söz konusu olsa da bu durum, bir grubun diğerinden daha iyi, daha kötü ya da daha önemli olduğu anlamına gelmez. Gruplar arasında bir rekabet söz konusu olabilir, örneğin ABD'de üniversite kampüslerinde birinci sınıflarla ikinci sınıflar arasında çekişme vardır. Bireyler herhangi bir şey kanıtlamaya gerek bile duymadan genç olmanın gerçeklerini kabul ederler. Yaş gruplarına ek olarak bazı toplumlarda yaş kümeleri (yaş sınıfları da denir) bulunur. **Yaş kümesi**, belirli bir zaman diliminde doğmuş ve yaş grupları içinde birlikte ilerleyen, yerleşik bir gruptur. Yaş kümelerinin yaş gruplarından farkı, belli bir dönem sonra da varlığını sürdürebilmesidir. Yaş kümesinin üyeleri genelde yaşamları boyunca birbirleriyle yakın ilişki içinde olurlar.

yaş grubu: İnsanların, yaşları temel alınarak örgütlenmesi; her birey yaşamı boyunca bir dizi kategorilerden geçer.
yaş kümesi: Belirli bir zaman diliminde doğmuş ve yaş grupları içinde birlikte ilerleyen yerleşik bir gruptur.

Yaş gruplandırmasının gücü, bağlayıcılığı ve düzenliliği antropologlar tarafından da tartışılmaktadır. Yaş kümesi kavramı sadakat ve karşılıklı destek gibi güçlü duyguları vurgular. Yaş kümesi gruplarının ortak malları, şarkıları, armaları, düzenli toplantıları olabileceğinden ortak karar almak üzere örgütlendiklerinden ve bir lider seçtiklerinden dolayı, yaş kümesiyle yaş grubunun arasındaki ayrıma dikkat edilmelidir. Yaş gruplarını; (genç insanları ilgilendiren, yaşlandıkça önemini yitiren ve dağılan) geçici yaş grupları ve insanları hayatları boyunca etkileyen kapsamlı sistemler olarak da ikiye ayırabiliriz.

Afrika Toplumlarında Yaş Gruplandırması

Dünyanın pek çok yerinde yaş, gruplandırma için kullanılan ölçütlerden birisi olsa da bunun en çeşitli ve ayrıntılı kullanıldığı yer Afrika'da, Sahra Çölü'nün güneyindedir. Kenya'da yaşayan birçok göçebe toplumdan birisi olan Tirikileri bu duruma örnek verebiliriz.[4] Bu toplumda on beşer yıllık dönem içinde doğmuş her erkek çocuğu, o dönemde üyeliğe açık belirli bir yaş kümesine üye olur. Toplamda yedi adet yaş kümesi vardır ve her dönemde bir tanesi üyeliğe açık olur. Kümelerden birine üyelik kapandığında bir diğeri 15 yıllığına açılır ve bu durum, 105 yıl geçip (7 kere 15), ilk yaş kümesi yeni üyeler kabul edene kadar böyle sürer.

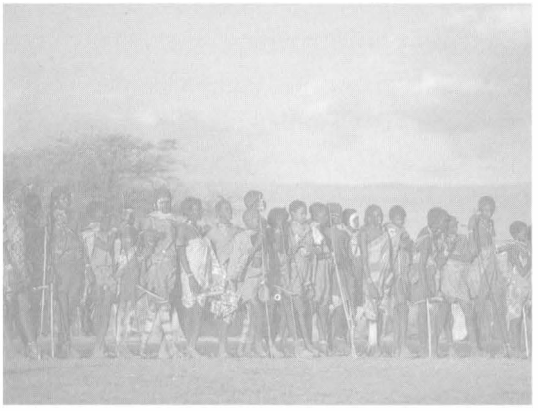

Tiriki yaş kümelerinin üyeleri, yaşam boyu birlikte hareket eder ve dört yaş grubundan geçer: Yaş grubunda ilerleme, bir yaş kümesinin kapanıp diğerinin üyeliğe açıldığı 15 yıllık dönemlerde gerçekleşir. Her yaş grubunun kendi görevleri ve sorumlulukları vardır. Geleneksel olarak ilk ya da "savaşçı" yaş grubu, ülkeyi korumakla sorumludur ve üyeler savaşarak ün kazanırlar. Sömürge döneminden beri bu geleneksel işlev, savaşın bitmesiyle sona ermiş ve bu yaş grubunun üyeleri, topluluklarını terk ederek iş bulmak ya da okumak için başka yerlere taşınmıştır.

[4] Sangree, W.H. (1965), "The Bantu Tiriki of Western Kenya", In J. L. Gibbs, Jr. (Ed.), *Peoples of Africa* (s. 69-72), New York: Holt, Rinehart and Winston.

Bir sonraki yaş grubu olan "Büyük Savaşçılar" daha sonra yönetsel sorumluluk üstlendiklerinde gerek duyacakları becerileri öğrenmek dışında başka görev üstlenmezler. Örneğin birisi öldükten sonra, cenazenin ardından miras paylaşım toplantılarını yönetirler. Farklı toplulukların yaşlıları arasında elçi görevi de üstlenen Büyük Savaşçılar, bugünlerde merkezi Tiriki yönetimi bürokrasisinde ortaya çıkmış yönetim kadrolarından sorumludur.

"Yargıç Büyükler", üçüncü yaş grubudur; yönetimle ilgili görevlerin çoğundan ve yerel çatışmaların çözümlenmesinden sorumludurlar. Bu grup, bugün de yerel yargı organı olarak görev yapar. "Manevi Büyükler", ev halkı, alt-kabile, altı ayda bir yapılan dua törenlerinde ve üye alma törenlerinde, atalara ait tapınakların çevresinde yapılan ibadetlerde rahip görevini yüklenir ve yöneticilik yapar. Doğa üstü güçlere sahip olduğuna inanılan "Manevi Büyükler" son yıllarda atalara tapınanların sayısı azaldığı için pek çok geleneksel işlevlerini kaybetmiştir. Yine de üye kabul törenlerinde en önemli konumda bulunmakta ve büyü yapma gibi doğa üstü güçlere sahip olduklarına inanılmaktadır.

Ortak İlgi Toplulukları

Dünyadaki kentleşmiş sanayi toplumlarının artışı, bireyleri akrabalarından ayırmış ve **ortak ilgi topluluklarının** artmasına yol açmıştır. Bu topluluklar, belirli etkinlikler, hedefler, değerler ya da inançları paylaşan insanların bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkar. Antropolog Meredith Small'ın gözlemlerine göre:

> Genelde akrabalık çizgilerini arkadaşlar ve meslektaşlar üzerinden geçiriyor, ailesel beklentilerimizi kan ya da gen değil, zamanı paylaştığımız kişilere aktarıyoruz

ortak ilgi toplulukları: Belirli etkinlikler, hedefler, değerler ya da inançları paylaşan insanların bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan topluluklar.

ve böylece geniş aile deneyimini yaşıyoruz. Gençler çetelere, yaşlılar kulüplere katılıyor; bebekleri bile oyun gruplarına koyuyoruz. Bağımsızlık ve kendi başının çaresine bakmanın vurgulandığı bir kültür tarafından kuşatılmamıza karşın, içimizdeki toplumsal hayvan, kan bağı olmasa da, bağlantılar kurmak istiyor.[5]

Ortak ilgi toplulukları, yeni ve şaşırtıcı bir ortamda yaşamla başa çıkmayı öğrenme, köyden kente ya da bir ülkeden diğerine taşınıldığında gerekli davranışları ya da yeni bir dili öğrenme gibi sorunlar konusunda bireylere yardımcı olur. Ortak ilgi toplulukları, doğaları gereği esnek olduğu için, hem kentlerde hem de geleneksel köylerde bu gereksinimleri doldurmanın bir yolu haline gelmiştir. Ortak ilgi toplulukları, yalnızca modernleşen toplumlara özgü değildir. Pek çok geleneksel toplumda da görülürler ve ilk olarak bahçıvanlıkla uğraşan köylerle birlikte ortaya çıktıklarına dair önemli kanıtlar vardır. Ayrıca geleneksel toplumlardaki topluluklar da ABD ve Kanada'daki kadar karmaşık ve örgütlü olabilir.

Görsel Karşıtlık: Bu iki fotoğrafın da gösterdiği gibi ortak ilgi topluluklarının çeşitliliği bizleri şaşırtabilir.

Ortak ilgi toplulukları, antropoloji alanyazınında genelde gönüllü kuruluşlar olarak tanımlansa da bu kavram yanıltıcı olabilir. Çünkü katılım tamamen gönüllü olarak gerçekleştiği gibi, yasal zorunluluktan dolayı da olabilir. Örneğin ABD'de yasalara göre silahlı kuvvetlere katılmak, kişinin seçimiyle olan bir şey değildir. Sendikaya üye olmak zorunlu değildir ama eğer kişi sendikaya katılmazsa, ona bağlı bir kuruluşta çalışamaz. Gönüllü kuruluş derken asıl kastedilen; bu kurumların cinsiyet, yaş, akrabalık, evlilik ya da yaşanan yer temeline dayanmadığıdır. Katılım genellikle gönüllüdür ama bazı durumlarda gönüllü olmak zorunda değildir.

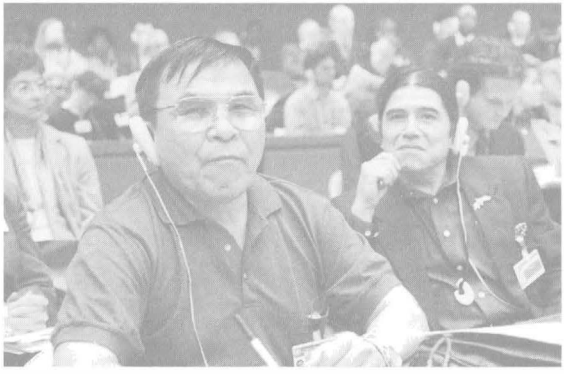
Çeşitli Ortak İlgi Toplulukları

Ortak ilgi topluluklarının çeşitliliği şaşırtıcıdır. ABD'de her türlü kadın klüpleri, sokak çeteleri, özel ordu, spor ve hizmet kulüpleri, Okul

5 Small, M.E. (2000), "Kinship envy", *Natural History*, 109(2), 88.

Aile Dernekleri, kilise ve diğer dinî örgütler, siyasi partiler, işçi sendikaları, çevre örgütleri, Uluslararası Af Örgütü gibi insan hakları örgütleri gibi onlarcası bu listede yer alabilir. Amaçlarından bazıları arkadaşlık, eğlence ve bazı değerlerin öne çıkarılması, ekonomik çıkarların korunması ve sürdürülmesi olarak sıralanabilir. Bu kurumlar, etnik azınlıkların geleneksel şarkılarını, tarihini, dilini, ve ahlaki inançlarını koruma gibi hizmetler de vermişlerdir. Örneğin Batı Afrika'daki kabile birlikleri hâlâ bu amaca hizmet etmektedir. Genellikle yasadışı çalışan benzer örgütler de okullaşma sisteminin kabilesel kimliği yok edecek şekilde tasarlanmış olmasına karşın, Kuzey Amerikalı yerlilerde etnik benliğin tekrar dirilmesini sağlamıştır.

Bu grupların oluşturulmasında bir diğer önemli güç de bireylerin doğaüstü güçlere inanması olabilir. Crow Kızılderilileri Tütün Derneği, sadece üye olanların ayinlerine katılabildiği British Columbia'nın Kwakiuth Kızılderilileri ve Hopi Yerlerinin Kachina kurumları, bunlara örnek verilebilir. Diğer geleneksel topluluk türleri askerî, mesleki, politik ya da eğlence grupları olabilir. Amerikan Lejyonu, sendikalar, site kurumları/komşuluk, üniversite mezun dernekleri ve her türlü kooperatif bunlara örnektir.

Uluslararası Kızılderili Konseyi gibi sivil toplum örgütleri, yerli halkların haklarını korumak için kurulmuş ortak ilgi gruplarıdır. Burada Antonio Gonzales ve Şef Gideon James Cenova'da 1998 yılında BM İnsan Hakları Komisyonunu'nun 54. oturumuna tanıklık ediyorlar.

Sanayileşmemiş toplumlarda bu gibi örgütler genelde herkese açık değildir ancak en baskın özellikleri, bir köyün ya da köy gurubunun ortak çıkarı ve iyiliği için çalışmalarıdır. Hopi yağmur büyücülerinin yapacağı büyüler ile yağan yağmur üye olanın da, olmayanın da ürününü besleyecektir.

Özgün Çalışma

Yahudi Eruv'u: Kamusal Alanda Simgesel Yer

Kültürel antropologlar, coğrafi bir alanın nasıl kültürel açıdan anlamlı bir yere; yani hayvan yetiştirme, futbol oynama, bahçecilik yapma ya da tapınma gibi belirli bir amaç doğrultusunda kullandığımız bir mekâna dönüştüğüyle ilgilenirler. Tenis kortu ya da basketbol sahasında olduğu gibi, bu gibi yerlerin belirli sınırları vardır. Dışardan bakanlar bu simgeleri kolaylıkla anlayamaz ve topun taca çıkması ya da faul yapılması gibi olayları, biz onlara kuralları ve simgeleri açıklayana kadar bilemezler.

Zaman zaman iki farklı kültürel grup, aynı coğrafi bölgede yerleşmiş olsa da, her biri bu yeri kendi grubunda anlamlı olacak biçimde görür. Haritalarda çoğu çağdaş ulus devletin sınırlarının, geleneksel kabile ya da etnik grup alanlarının ortasından geçtiğini görürüz. Çeşitli kentsel topluluklarda da mekânlar yalnızca orada yaşayanların anlayabileceği biçimde bölünmüştür.

Kendi topluluklarının sınırlarını Şabat töreni amacıyla belirleyerek eski bir geleneği canlı tutan Ortodoks Yahudiler, buna bir örnek olarak verilebilir. Şabat günü, sınırları belirlenmiş alan, ortak simgesel alana dönüşür. Bu simgesel kapalı alan eruv'dur ve sözcük anlamı, "özel ve kamusal alanın birleşmesi, bütünleşmesidir." Yani ev halkının özel mekânları ile kaldırım, sokak ve belki de parklar gibi halka açık alanlar Şabatta tek bir büyük ortak haneye dönüşür.

Ortodoks topluluklarda eruv'un amacı, dinî açıdan tanımlanmış "iş" üzerindeki Şabat yasaklamalarından birini rahatlatmaktır: bu iş, özel alandaki nesneleri halka açık yere ya da halka açık yerdekileri özel alana taşımaktır. Şabat'ta eğer eruv varsa, Ortodoks Yahudiler eruv alanı içerisinde yaptıkları taşıma işlerini, sanki kendi evlerindeymişçesine gerçekleştirir. Eruv, katı Ortodoks Yahudilerin dinî açıdan kapalı mahalle içinde, bebek arabalarını ve tekerlekli sandalyelerini itebilecekleri anlamına gelir. Normal koşullarda bu taşıma işlemini gerçekleştirmek yasaktır ancak eruv sayesinde bütün aile üyeleri, küçük bebekler ve sakat bireyler de sinagogdaki dinî törenlere katılabilir ya da dinî kuralların dışına çıkmadan birbirleriyle görüşebilirler.

Eski zamanlarda, eruv sınırları, evlerin ve avluların duvarları ve toplulukların yaşadığı kentlerin duvarlarıydı. Ancak günümüzde artık duvar olmadığı için topluluklar ince ipler ya da teller kullanarak ya da telefon ve elektrik direklerinin tellerini kullanarak sınırlarını belirleyebilirler. Bunlar, dışardan bakanlar tarafından anlaşılmaz çünkü zaten ortamın bir parçasıdır; yalnızca topluluk üyeleri tarafından bilinir.

Eruv konusu ilk olarak 30 yıl önce, pek çok Yahudi evinde bulunan, anneme ait *Yahudi Yasaları* kitabına göz gezdirirken dikkatimi çekti. Bu kitabın büyük bir bölümü, Şabat ayinleriyle (yedinci gün, tapınma ve zorunlu dinlenme için ayrılmış Tanrı'nın günü) ilgilidir. Bu kuralların çoğu bana gizemli ve günümüz yaşam koşullarına uyarlanması çok zor gelmişti.

Antropolog olarak bazı uygulamalar için yapılmış açıklamalar çok ilgimi çekmişti çünkü bu açıklamalar, Şabat'ın özelliği ve Yahudi kimliğinin biricikliğiyle ilgili, kişilerin bilincini arttırma amacını taşıyordu. Hepsinden çok, eruv'un ilginç gelme nedeni ise onun bir şeyleri yasaklamaktan çok bir şeyler yaratıyor olmasıydı. Kentli haneleri tek bir ortak haneye, yalnızca bir topluluğa değil, gerçek bir özel eve dönüştürüyordu. Bu ortak alanın çevresindeki simgesel duvarlar, diğerlerini dışarıda tutmak için değil, kendi üyelerini içine almak ve böylece, her bir ev halkının gerçek duvarlarını silmek için dikilmişti.

Eruv yaratma töreni, bir üyenin bir somun ekmek alarak diğer üyeleri de bu ekmeğe ortak etmesiyle başlar. Bir hanenin simgesi, bu simgesel açıdan en anlamlı yiyeceği ortak sahiplenmektir (tüketmek değil). Eruv hanesinin sınırları birbirine bitişik olmalıdır, yalnızca bireylerin kendi evlerindeki kapılar gibi bazı simgesel geçitlerin olması yeterlidir. Bu bitişiklik ya da komşuluk sağlandığı sürece eruv, yüzlerce ve hatta binlerce evi içine alabilir. Oldukça kentleşmiş ve pek çok yabancıdan oluşan bir topluluk içinde ayrı yerlerde oturan Yahudi ev halklarının bu simgesel birleşmesi bana olağan üstü gelmişti.

Dinî bir topluluk üyesi olan Kuzey Amerikalı Yahudilerin çoğu, Reform sinagoguna üyedir (diğer büyük gruplar Muhafazakârlar ve Ortodokslardır). Amerikan Reform Yahudiliği 1846'da eruv'u bir Şabat uygulaması olmaktan çıkarmıştır. Bu konuyla ilgilenmeye başladığımda

eruvların sayısı çok azalmıştı. Ortodoks Yahudi topluluklarının çoğu, özellikle Doğu sahilindeki birkaç büyük şehirde yaşıyordu. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Yahudilerin çoğu banliyölere taşındı ve ilk defa buralarda beyaz halkla bir arada yaşamaya başladı.

1970 başlarında Yahudi kimliği konusunda bazı değişimler yaşanmaya başlandı. Genç Yahudilerin bir kısmı kendilerini ana akım toplumundan ayıran geleneksel uygulamalarına dönüş yaptı. 1960'ların sivil haklar hareketinin yaşandığı döneme denk gelen bir başka olay da Afrika kökenli Amerikalıların, Afrikalı köklerini vurguladıkları, "Siyah Gurur" adı verilen harekettir. Başka etnik azınlıklar da kendi kültürel dışavurumlarını geliştirdikçe toplum önce bunlara hoşgörüyle sonra saygıyla yaklaşmaya başladı. Bu değişen toplumsal iklimde Ortodoks Yahudiler kendilerinden önce gelenlerin yapmaya cesaret edemediği kadar kendi kimliklerini ortaya koydular. Bu bağlamda hem kentsel hem de varoşsal ortamlarda yeni eruvlar gelişmeye başladı. Bu sırada bazı Yahudiler farklılıklarının dışavurulmasına karşı çıktılar, Yahudi topluluğu içinde ana akım toplumla özdeşleme ve kendi ayırt ediciliğini ortaya koyma konusunda tartışmalar yaşanmaya başlandı.

Ortaya çıkan eruv'ların çoğu bir sorun yaratmadıysa da İngiltere Kuzey Londra'daki bir girişim, ancak yasal mücadele ile gerçeğe dönüştü. İnananların dini yükümlülüklerini yerine getirmelerine olanak tanıyan gözle görünmeyen bir sınırın, inanmayan kişileri niye bu kadar rahatsız ettiği konusu uzun süre tartışıldı. Bu tartışma, çoğu diyaspora (anavatanından uzakta yaşayan insanlar) grubunu içinde bulunduran, günümüzün küreselleşen çoğulcu toplumları için önemli olan pek çok başka konuyu da gündeme getirdi. Bu gibi toplumlarda diyaspora kültürleri, bu grupların çevrelerindeki topluluklarla etkileşimi sayesinde yaratılır ve gelişir. Bu gruplar kendilerine karşı yapılan ayrımcılığa bir tepki gösterdikleri gibi aynı zamanda kendi kökenlerini ve inançlarını paylaşan kişilerle sürekliliklerini ve ilişkilerini sürdürme amacı taşırlar.

Araştırmamda, eruv çatışmalarında tarafların ağırlıklı olarak Yahudilerden oluştuğunu gördüm. Eruv karşıtları, ana akım kültüre uymayan ve saygı göstermeyen Yahudi gettolarının oluşmasından çekiniyordu. Bu nedenle eruv çatışması, çağdaş bir toplumda diğer gruplarla ve

kendi içlerinde nasıl yaşamaları gerektiği konusunda anlaşamayan Yahudiler arasında bir tartışmaya dönüşmüştür. (İlginç bir şekilde, Yahudi din liderleri 2000 yıl önce eruv yasalarını oluştururken Yahudilerin başka insan gruplarıyla yaşarken kendi ortak kimliklerini nasıl koruyacakları konusu, başlıca kaygılarından biriydi.)

Yahudiler, içinde yaşadıkları toplumla özdeşleşme ya da farklılıklarını koruma konusunda tartışma yaşayan tek diyaspora grubu değildir. Çoğu diyaspora grubu, çoğulcu bir toplumda rahat ve korkusuzca, tüm üyelik haklarına ve ortak kökenlere sahip kişilerle bir araya gelip bağlarını kuvvetlendirebilecekleri ve toplumsallaşabilecekleri olanaklara sahip olarak yaşamak isterler.

Eruv, mahallenin topluluk bilincini kuvvetlendirmenin simgesel bir aracıdır; çok çeşitli bir toplum içindeki bir grup için anlamlı bir mekân yaratma yöntemidir. Kentli gruplar için de etnik kilise aynı işlevi görür. Buna benzer mahalle kimlikleri, dışa kapalılık konusunda bazı tartışmalar yaratsa da, kent yaşamı içinde kültürel geleneklerin korunmasını kolaylaştırır.

Kadın ve Erkek Kuruluşları

Bazı toplumlarda kadınlar, erkekler kadar ortak ilgi topluluğu kuramamıştır çünkü kendilerini kısıtlayan erkek egemen kültürlerde yaşarlar ya da çocuk yetiştirmenin ardı arkası kesilmeyen ve önceden kestirilemeyen talepleriyle boğuşmak zorunda kalırlar. Askerî görevler gibi erkek kurumlarının bazı işlevleri, kültürel olarak yalnızca erkeklere özel ya da kadınlara göre itici olarak tanımlanmıştır. Dünyanın geleneksel birkaç toplumunda kadının toplumsallaşması için mevcut olan olanaklar o kadar zengindir ki yapılandırılmış kadın kuruluşlarına fazla gerek kalmaz. Örneğin Kuzey Doğu Amerika Yerlileri'nde (Iroquois Altı Ulus da buna dahildir), erkekler çok uzun süre köyün dışındaki ormanda, yalnız başlarına ya da bir kişi ile beraber avlanırlardı. Kadınlar ise erkeklerin tam tersine köyde, yakındaki bahçelerde, topluluktan kadınlar ile birlikte çalışarak günlük hayatlarını sürdürüyorlardı. Kadınlar için hem konuşabileceği hem de gerek duyduğunda yardım alabileceği pek çok kadın vardı.

Kadınlar arasında spor merkezli ortak ilgi toplulukları gittikçe yayılmaktadır. Örneğin resimde İsveç kadın millî futbol takımını görüyoruz.

Kültürler arası araştırmalar bugün kadınların kendi kurumlarında -hatta erkeklerinkilerde de- önemli görevler üslendiğini göstermektedir. Crow (Apsaroke) yerlilerinde kadınlar, kendi özel gruplarının dışında, gizli Tütün Topluluğunda bile yer almışlardır. Afrika'da kadın sosyal kulüpleri; erkeklerin yapamadıklarını tamamlamak, kadınları eğitmek, el sanatları ve hayır işleriyle ilgilenmek gibi işlevleri yerine getirirler. Sierra Leone'de bir zamanlar sıradan dansçı bir toplumken kentleşme sonucunda yeni amaçları olan karmaşık örgütler halini alan dans *compinleri* genç kadın ve erkeklerden oluşan karma gruplar olarak geleneksel müzik eşliğinde dans ederler ve çeşitli amaçlar için para toplarlar.[6]

Yeni bilgisayar teknolojisi sanal ortak ilgi gruplarını gittikçe arttırmıştır ve bu gruplar etnik kökenden hobilere ve özel eğitim gereksinimlerine kadar değişik konularda olabilir. Bu sağır Hopi kadını, işaret dilini öğreniyor ve böylece diğer sağır insanlarla ve yerli Amerikalılarla sohbet odalarında konuşabiliyor.

Kadın hakları örgütleri, bilinç yükseltme grupları ve diğer mesleki kadın örgütleri, dolaylı ya da dolaysız olarak bugünün toplumsal ortamından doğmuş kuruluşlardan bazılarıdır. Bu gruplar basit arkadaşlık ve destek gruplarından; ulusal hatta uluslararası ölçekte etkili, politika, spor, sanat, ruhani konular, bağış ve ekonomi konularına odaklanan derneklere kadar geniş bir yelpaze oluşturur. Kadınların katılımında çözülmemiş bir nokta var ise bu da, bazı toplumlarda kadınların katılımı, erkeklerinki kadar önemliyken; bazı toplumlarda neden kadınların dışarıda tutulduğunun belirlenmesidir.

6 Steady, F.C. (2001), *Women and the Amistad Connection, Sierra Leone Krio Society* (s.71-80), Rochester, VT:Schenkman Books'a bakınız.

Sanayileşme Sonrası Ülkelerdeki Topluluklar

Çeşitliliğine ve önemine karşın Kuzey Amerika'da ortak ilgi topluluklarına katılımın düştüğü gözlenmektedir. Bu eğilimi gözlemleyenler, bunu sivil katılımda genel bir düşüşün parçası olarak görmektedir. İnsanlar artık barlarda, akşam yemeklerinde ve ev gezmelerinde daha az zaman geçiriyor. Biz burada yalnızca nedenler üzerinde akıl yürütebiliriz ancak bu nedenlerin bir kısmı, insanların artık ev eğlencelerine gittikçe daha çok zaman ayırmasıdır. Örneğin ABD'de yetişkinler her gün ortalama 4 saati TV izleyerek geçirmektedir. Ayrıca insanların yer değiştirme sıklığı da birbirleriyle yüzeysel arkadaşlık ilişkisi kurmaktan öteye geçememelerine neden olmaktadır. Buna, Kuzey Amerikalıların çalışma saatlerinin bütün sanayileşmiş toplumlardan daha uzun olmasını da eklersek, toplumsallaşmaya ayrılan sürenin ne kadar azaldığı görülür. Buna göre evden işe geliş gidişte harcanan her 10 dakika, sivil katılımda %10 azalmaya neden olmaktadır.

Bunların dışında internet kullanımının artışı ve insanların her geçen gün bilgisayar başında daha çok zaman geçirmesi, evden çıkmadan birbirleriyle iletişim kurmalarına izin veriyor. Siber dünya, sanal ortak ilgi topluluklarının sayısında bir patlama yaratmıştır. Bu durum aslında bu kuruluşların sayısında bir azalma olmadığını gösteriyor. Her birinin kendine özgü kuralları bulunan bu kuruluşlar, üyelerinin neler yazıp yazamayacağını ve nasıl davranmaları gerektiğini belirlerler.

Tabakalaşmış Toplumlarda Toplumsal Sınıfa Göre Gruplandırma

Toplumsal sınıf ve diğer toplumsal tabakalaşmayı incelerken adil olmayan, hatta zalimce ayrımlarla karşılaşsak da; bu ayırımlar bazı toplumlarda yaygın ve güçlü bir olgudur. Özellikle nüfusu büyük ve çeşitlilik gösteren kentsel uygarlıklarda tabakalaşma kaçınılmazdır. **Tabakalaşmış toplumlar**, insanların sıradüzensel olarak tabakalara ya da düzeylere ayrılmış ve buna göre sınıflanmış olduğu ve insanların, yaşamlarını destekleyen temel kaynaklar, nüfuz ve saygınlık açısından eşit olmadığı toplumlardır.

tabakalaşmış toplumlar: İnsanların toplumsal katmanlara ayrıldığı ve yaşamlarını destekleyen temel kaynaklar, nüfuz ve saygınlık açısından eşit olmadığı toplumlar.

Düşük düzeyli tabakanın üyelerinin, üst tabakadaki üyelere göre daha az ayrıcalığı ve gücü vardır. Buna ek olarak, karşılaştıkları zorunluluklar ve kısıtlamalar daha baskıcıdır ve daha az ödül karşılığında daha çok çalışmak zorundadırlar. Kısacası, toplumsal tabakalaşma, kurumsallaşmış eşitsizliğe neden olur. Yüksekten alçağa doğru bir sıralama yoksa tabakalaşma da olmaz ve toplumsal farklılıklar tabakalaşmaya yol açmaz. ABD'de Hispanik (İspanyol kökenliler), Afrikalı Amerikalı ve Kızılderili grupları, düşük düzeyli tabakalardaki konumlarda mücadele etmek zorundadır. Uygulamalı Antropoloji bölümünde görüldüğü gibi bu grupların gereksinimleri genellikle gelişim çabalarında göz ardı edilmektedir.

Tüm insanların eşit kabul edildiği **eşitlikçi toplumlar**, tabakalaşmış toplumların tamamen zıddıdır ve herkesin, temel kaynaklara eşit erişim hakkı vardır. 6. Bölüm'de gördüğümüz gibi bazı istisnalar dışında toplayıcı toplumlar eşitlikçidir. Bu toplumlarda konumları doldurmaya yetecek insan sayısı kadar değerli konum vardır ve bireyin toplumdaki yerini kendi yetenekleri belirler. Yoksul bir avcı eğer yeteneği varsa iyi bir avcı olabilir, yoksul avcılar, grubundan geldiği için iyi avcılar grubuna katılması engellenmez. Yoksul avcılar, toplumsal bir tabaka oluşturmaz. Hatta içinde yaşadıkları topluma ait kaynaklarda diğer üyeler kadar bir paya sahiptirler. Hiç kimse yoksul avcıya yemekten pay vermemeyi ya da karar alırken onun görüşlerini dikkate almamayı ya da hakkı olan herhangi bir şeyi vermemeyi düşünmez.

eşitlikçi toplumlar: Tüm insanların eşit kabul edildiği ve herkesin temel kaynaklara eşit erişim hakkı bulunduğu toplumlar.

Uygulamalı Antropoloji

Antropologlar ve Toplumsal Etki Tahmini–Sue Ellen Jacobs

ABD'de antropologlar, kalkınma projeleri planlayıcıları için bir topluluk ya da mahalle için veri toplamayı da içeren bir tür politika araştırması olan toplumsal etki değerlendirmesi yaparlar. Bu değerlendirmede, projenin kimi ve nasıl etkileyeceği ve bu etkinin olumlu mu olumsuz mu olacağı gibi sorulara yanıt aranır.

ABD'de otoyol yapımı, kentsel yenilenme, su dağıtım kanalları ve toprak ıslah çalışmaları gibi resmî bir izin ya da devlet desteği gerektiren projeler için toplumsal etki değerlendirmesi istenir. Bu projeler genelde düşük sosyo-ekonomik düzeydeki insanları etkileyecek yerlerde yapılır çünkü altta yatan neden, bazen bu insanlara proje aracılığıyla fayda sağlamak, bazen de bu insanların projenin getireceği olumsuzluklara itiraz edecek güçten yoksun olmalarıdır.

Antropolog Sue Ellen Jacobs, New Meksiko'da Toprak Islah Bürosunun, Kızılderili Merkezi ile işbirliği içinde gerçekleştirdiği su dağıtım kanalları projesinin toplumsal etkisini değerlendirmek üzere görevlendirildi. Projeye göre, su dağıtım barajı ve Rio Grande üzerinde sulama amaçlı kapsamlı bir kanal sistemi inşa edilecekti. Latin Amerika kökenli Amerikalılardan oluşan 22 topluluk ile iki yerli Pueblo, bu projeden etkilenecekler arasındaydı. Bölgede işsizlik oranı yüksekti; projenin, kentleşme eğilimini arttıracağı (bunun da kuramsal olarak endüstriyel gelişmeyle ilişkili olacağı düşünülüyordu) ve yoğun tarıma geçişi hızlandıracağı düşünülüyordu.

Ancak şehir plancılarının hesaba katmadığı bir konu vardı: Bölgede yaşayan Latin Amerika kökenliler ve Kızılderili halk, kendi tüketimleri için çiftçilik yapıyor, elinde kalan bir miktar ürünü de satmak için pazara götürüyordu. Topraklarını da 300 yıl önce kurulmuş bir kanal sistemiyle suluyorlardı. Bu kanalların bakımı; toplulukları tanıyan, su yasalarını, hendek yapımını ve sürdürülebilir ekin üretimini bilen, seçilmiş kişilerce yapılıyordu. Bu görevliler su dağıtımı, toprak kullanımı ve diğer her türlü konuda çıkabilecek sorunları çözüme kavuşturuyordu. Yeni proje bu kişileri devre dışı bırakacak ve su dağıtımını bir avuç hükümet görevlisinin eline teslim edecekti. Kısacası yerel hükümetin en önemli yetkilerinden biri kaybolacaktı.

Jacobs, halkın büyük kesiminin projenin karşısında yer aldığını anladı ve hazırladığı raporla Kongre'yi, projenin yarardan çok zarar sağlayacağına ikna etti. Projenin yapılmasına karşı çıkılmasının en önemli gerekçelerinden biri, üç yüz yıldır süregelen sulama sisteminin yok olacak olmasıydı. Projeyi planlayanlar bu geleneksel sulama sisteminin kültürel ve tarihsel önemini görmezden gelmişlerdi. Eski baraj-

ların ve hendeklerin yerli soy gruplarına bağlı olduğu gerçeği de resmî belgelerde belirtilmemişti.

Yerel yönetimin yetkisini azaltmanın ötesinde, projenin çeşitli olumsuz etkileri de olacaktı: Nüfus artışı ve taşınma, balıkçılık ve nehir kaynaklarının kullanımının yok olması, yeni sağlık sorunları, boğulma vakalarının artışı, tozlanma ve böcek üremesi bunlardan bazılarıdır.

(J. Van Willigen (1986), *Applied Anthropology* (s.169), South Hadley, MA: Bergin & Garvey'den uyarlanmıştır.)

Toplumsal Sınıf ve Kast

Toplumsal sınıf, tabakalaşmış bir toplumda, değerlendirme sistemine göre eşit ya da eşite yakın saygınlığa sahip bireyler kümesidir. Eşite yakın tanımlaması önemlidir çünkü belirli bir sınıf içerisinde bile bir miktar eşitsizlik olabilir. Geniş ve çok çeşitli ayrıcalıkların bulunduğu toplumlarda sınıflar arası ayrımlar çok belirgin ve gözle görünür değildir.

Kast tabakalaşmış toplumda üyeliğin doğumla belirlendiği ve yaşam boyunca hiç değişmediği kapalı toplumsal sınıf sistemidir. Bütün insanların eşit doğduğu ilkesinin tam tersi olan kast sistemine göre, insanlar ne eşittir ne de eşit olabilir. Kastlarda katı bir iç evlilik vardır ve çocuklar da doğar doğmaz anne babalarının kastına dahil olurlar.

Bu konuda Hindistan'daki geleneksel Hint kast sistemi en çok bilinenidir. Belki de dünyanın en uzun süren toplumsal sıradüzeni olan bu sistem, toplumsal grupların "dinî saflık" temelinde karmaşık bir sıralaması olarak tanımlanabilir. 2000 kadar değişik kastın her biri, sıralamaları coğrafi bölgelere ve zamana göre değişiklik gösterse de kendisini diğer kastlardan aşağıda ya da yukarıda, ayrı bir topluluk olarak kabul eder. Değişik kastlar, belirli meslek ve yiyecek alışkanlıkları, giyim tarzı, dinî saflık ve kirlenme kavramlarını içeren ayinler gibi bazı geleneklerle ilişkilidir. Konumlar arasındaki farklılığın nedeni, karma denen dinî doktrinle, yani kişinin hayattaki yerinin, önceki hayatlarında yaptıklarıyla belirlendiği inancıyla açıklanır.

toplumsal sınıf: Değerlendirme sistemine göre eşit ya da eşite yakın saygınlığa sahip bireyler kümesi.

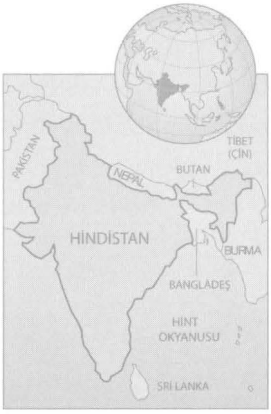
kast: Üyeliğin doğumla belirlendiği ve yaşam boyunca hiç değişmediği, kapalı toplumsal sınıf sistemi.

Yakın ilişkilerine karşın bu iki bireyin giydiği giysiler, birbirleriyle olan etkileşimleri farklı sınıflardan geldiklerini açıkça gösteriyor.

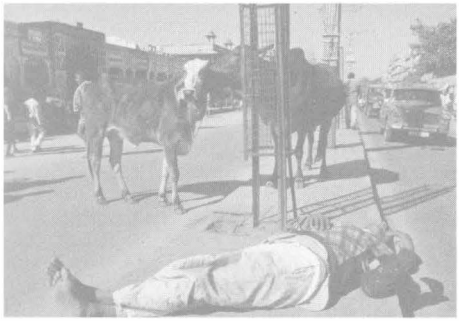
Bu kastların ya da *jatis*'lerin her biri, *varna* (sözcük anlamı renktir) denen dört temel sınıfa ayrılır. Bu sınıflar birbirinden kısmen mesleklere göre ayrılır ve azalan dinî saflık durumuna göre de birbirlerine göre düzeyleri belli olur. Bu toplumsal sıradüzenin dinî temeli, Manu Kanunları denen kutsal metinde yer alır. Bu metin, yaklaşık 2000 yıllıktır ve geleneksel Hindular tarafından kültürel kurumlarında en yüksek yetkiye sahip olduğu düşünülür. Brahmanları en saf ve en yüksek *varna* olarak tanımlayan kanun, din adamları ve kanun yapıcılardan oluşan bu sınıf, din ve öğrenme dünyasını temsil eder. Onların bir altında, savaşçılardan ve yöneticilerden oluşan Kshatriyalar vardır. Bu sınıfı Vaisyalar (tüccarlar), yani ticaret ve tarımla ilgilenenler izler. En altta Shudralar vardır (zanaatçılar ve işçiler). Yaşamlarını zanaatlarıyla sürdüren bu sınıf, diğer üç *varna*'ya hizmet eder.

Varna sisteminin dışında, "dokunulmazlar" ya da Dalitler olarak bilinen beşinci sınıf bireyler de vardır. Bütün insanlar arasında dinen en saf olmayanlar olarak kabul edilen bu dışlanmış grup, toprağa ya da bir ticaret aletine sahip olamaz. Dokunulmazlar ekonomik ve politik gücü elinde tutanların emrinde her an hazır bekleyen, büyük ve ucuz bir işgücünü oluştururlar. Kast sisteminin yoksullukla boğuşan kurbanlarına biraz olsun saygınlık kazandırmak için ulusalcı Hindu lideri Mahatma Gandhi onlara *harijan*, yani Tanrı'nın çocukları adını vermiştir.

Hindistan'ın 1950'lerdeki ulusal anayasası, kast ayrımını ve dokunulmazlık uygulamasını ortadan kaldırmaya niyetlendiyse de kast sistemi Hindu kültürünün çok derinlerine kadar işlemiştir ve Güneydoğu Asya, özellikle de Hindistan'ın

kırsal kesiminde hâlâ yaygındır. Hindistan'ın gizli ırk ayrımcılığı (*apartheid*) denen bu sistemde, çoğu eyalette bütün bir köy, kast sistemiyle ayrılmış durumdadır. Hindistan nüfusunun %15'ini oluşturan 160 milyonluk Dalit sınıfı, yalnızca bu kast içinde doğdukları için toplumsal soyutlanma, aşağı görülme ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bir Dalit'in gölgesinin bile üst kastları kirlettiğine inanılır. Bu insanlar köyün kendilerine ayrılan kısmının dışına çıkamaz, halka açık kuyulardan su içemez ve üst kastlarla aynı tapınakları ziyaret edemez. Dalit çocukları sınıflarda en arka sıralara oturmak zorundadır.

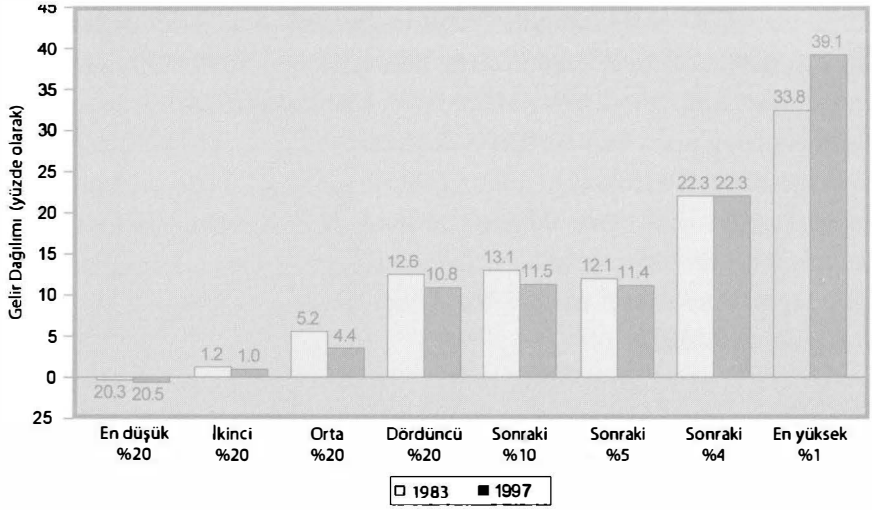

Kaldırımda uyuyan evsizler; biri Hindistan'da, diğeri ABD'de. Hindistan'daki dokunulmazlar gibi dışlanmış gruplar, tabakalaşmış toplumların ortak özelliğidir. ABD'de nüfusun %20-23'ü yoksullukla boğuşmaktadır. Bu oranın büyük bir kısmını Afrika kökenli Amerikalılar oluşturur ve çoğu, kölelik döneminden kalma ayrımcılık kurbanı olmaktadır.

Kast benzeri durumlara, dünyanın başka yerlerinde de rastlanır. Örneğin Bolivya, Ekvator ve birkaç Güney ve Orta Amerika ülkesinde, zengin üst sınıf dışa kapalıdır ve Avrupa kökenli olmayanlarla evlilik pek sık görülmez. Buna karşıt, bu ülkelerdeki yoksul işçi-emekçi sınıfı, ağırlıklı olarak Amerikan yerlilerinden ve köylülerden oluşur. Ayrımcılık ABD'de de vardır ve ülkenin üst sınıfı yalnızca Avrupa kökenlilerden oluşur.

Amerikan Devrimi'nden sonra New England'daki birkaç eyalet, Virginia ve diğer güney eyaletlerle birlikte, beyazların siyahlarla ve Amerikan yerlileriyle evlenmelerini yasaklamıştır. ABD federal hükümeti 1863'te resmî olarak köleliği yasakladıktan sonra bile, bu melezleşme/ırk karışımı yasaları Maine'den Florida'ya çoğu eyalette uzun yıllar yürürlükte kalmıştır.

1924'te Virginia Genel Meclisi Irksal Bütünlük Yasası'yla, açık tenli olsalar bile Afrika kökenlilerin beyaz olarak kabul edilmesi engellenmiştir. "Bir Damla" olarak bilinen bu kurala göre kişinin atalarından birinin Afri-

Şekil 11.1
ABD'de servetin %70'i, nüfusun %10'luk kesiminin elindedir. Ülkenin resmî yoksulluk oranı dört yıldır artmaktadır; 2000'de 26 yıldır %11.3 olan oran 2004'te %12.7'ye çıkmıştır. Gerçek sayı verecek olursak, 2004'te 37 milyon insan resmî yoksulluk eşiğinin altındaydı, yani 2000'den 5.4 milyon kişi daha fazla. Bu şemanın gösterdiği gibi, yoksulluk oranları azınlıklar için çok daha yüksektir.

ka kökenli olması durumunda bile ırksal saflığı bozulmuş oluyordu ("bir damla zenci kanı"). Ne kadar açık tenli olurlarsa olsunlar bu kişiler, beyazlara uygulanmayan pek çok ayrımcı uygulamalara maruz kalıyorlardı. Bu gibi kurumsallaşmış ırk ayrımcılıkları, köleliğin kaldırılmasından sonra bir yüzyıl daha sürmüştür ve bugün bile ABD'nin çoğu bölgesinde kişisel ayrımcılıklara rastlanır.

1960'larda kabul edilmiş ABD sivil haklar yasasına karşın (evde, okulda, işte ve oy kullanmada renk, ırk, din ya da ulusal kökene göre ayrımcılık yapılmasını engellemek üzere) etnik eşitsizlik, kendini başka biçimlerde gösterir. Ortalama bir Afrika Amerikalı ev halkı, ortalama beyaz Amerikalı ev halkının kazandığı bir dolara karşılık 54 sent kazanmakta, genel refah düzeyinden payına 12 sent düşmektedir.[7] (Şekil 11.1).[8]

7 Boshara, R (2003, January/February), "Wealth Inequality: The $6000 Solution", *Atlantic Monthly*.

8 Kennickell, A.B. (2003, November), "A rolling tide: Changes in the distribution of wealth in the U.S. 1989-2001", *Levy Economics Institute*.

Görsel Karşıtlık: Sınıf ve kastın simgesel göstergeleri, kişinin yaşadığı evin büyüklüğü ve biçimi gibi yaşam tarzı öğelerini de içerir.

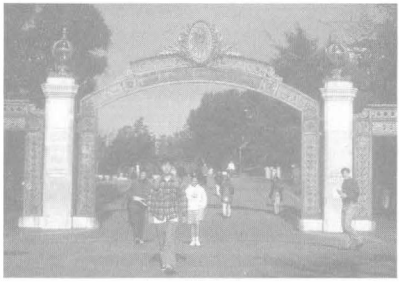
Ten rengi ve zenginlik temeline dayanan kast benzeri bir başka toplumsal sistem ise Güney Afrika'dadır. Bu ülkede kısa zaman öncesine kadar Avrupa kökenli azınlık, *apartheid* (Afrikaanca'da ayrımcılık anlamına gelir) olarak bilinen bir politika uygulamıştır. Irkçı beyazların üstünlüğü ideolojisinde, yerli ve koyu renkli Afrikalılar, toplumun alt tabakası olarak görülmüştür. Katı ırkçı ayrımcı politikanın temelleri önceden atılmış olmasına karşın, *apartheid* 1948'de ulusal yasaya dönüşmüştür.

Geçtiğimiz 20–30 yılda Güney Afrika hükümetinde denetimi elinde tutan Avrupalı azınlık bir takım ırkçı yasa ve yönetmelikler geçirerek kendilerine ayrıcalık getiren, yerli halka ayrımcılık yapan bir toplumsal düzen yaratmışlardır. O zamandan beri ten rengindeki farklılıkları temel alan ayrımcı hükümet politikası, toplumsal var oluşun her düzeyini etkilemiştir. "Irklar arası" evliliği yasaklamanın yanı sıra *apartheid* yasaları "siyahların" ve "renklilerin" nerede yaşayabileceği, çalışabileceği ve eğlenebileceğini bile belirlemiştir. Özel yaşama tecavüz eden bu yasalar "ırklar arası" cinsel ilişkiyi bile suç saymıştır.

1960'ların başında Güney Afrika'daki *apartheid* rejimi, eskiden beri Swazi, Xhosa ve Zulu gibi Afrika'nın yerli uluslarının yerleşim yeri olmuş toprakların, yarı bağımsız ülkelere dönüşmesine karar vermiştir. Buna göre koyu renkli Afrikalılar siyahların vatanlarında toprak sahibi olabilecek, ancak, beyazlara ait geniş yerleşim alanlarında toprak sahibi olamayacaklardı.

Uluslararası alanda yalnız kaldığı, ülke içinde de sorunlar gittikçe arttığı için Güney Afrika hükümeti 1993 yılında *apartheid* sistemini kaldırmak zorunda kaldı. Bir yıl sonra bütün ırkların oy kullanma hakkına sahip olduğu ilk seçimde *apartheid* karşıtı eylemci, Xhosa dilini konuşan Them-

bu ulusundan gelen bir avukat olan Nelson Mandela, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin ilk yerli başkanı seçildi. Bugün *apartheid*'in kalkmasından beri on yılı aşkın bir süre geçmiştir; hükümet artık beyaz azınlık denetiminde değildir ve ırkçı politikalar uygulanmamaktadır. Ancak günlük uygulamada ayrımcılık hâlâ vardır; Avrupa kökenlilerin çok azı yoksul sınıfta yaşarken, bu büyük sınıfın çoğunu renkliler oluşturmaktadır

ABD gibi sanayileşmiş ve sanayi sonrası toplumlarda sınıf atlayabilmenin yolu büyük oranda yüksek öğrenim olanağını elde etmeye bağlıdır.

Tüm bunlar akla Hint Kast sisteminin temelinde yatan dinî temizlik ve kirlilik kavramlarını getirmektedir. Güney Afrika'daki beyazlar, siyahlar ile ilişki kurduklarında temizliklerinin yok olacağını düşünürler. Hindistan ve Güney Afrika'daki dokunulmazlar ve siyahlar, topraksız ya da hareketli iş gücünü oluşturan ve her zaman siyasi denetimi elinde tutanların sömürüsüne açık bir sınıftır. Topraksız adamların oluşturduğu, devletin emrinde hazır bekleyen benzer bir hareketli iş gücü, 2.200 yıl önce Çin'de de ortaya çıkmıştır.

Toplumsal sınıf yapısının temelinde rol farklılaşması yatar. Rol çeşitliliği, uygarlıkların -insanların büyük çoğunluğunun kentlerde yaşadığı, merkezden örgütlenmiş devlet toplumları- önemli bir özelliği olduğu için tabakalaşmaya zemin hazırlar. Uygarlıklardaki nüfusların büyüklüğü ve türdeş olmamaları, insanları yönetilebilir büyüklükte bazı toplumsal sınıflara bölme gereği doğurmuştur. Bu yüzden de toplumsal tabakalaşma, kentsel uygarlıkların en belirleyici özelliklerinden birisidir.

Toplumsal sınıflar pek çok şekilde belirginlik kazanır. Bunlardan birisi **sözlü değerlendirme,** insanların kendi toplumlarındaki diğer insanlar hakkındaki söyledikleridir. Bu değerlendirmeye politik, askerî, dinî, ekonomik ya da mesleki roller; zenginlik ve mal; akrabalık; fiziksel özellikler (ten rengi gibi); toplumsal etkinlikler; konuşulan lehçe ve daha pek çok özellik gibi dikkat çeken ve hakkında olumlu ya da olumsuz herhangi bir

sözlü değerlendirme. Tabakalaşmış toplumdaki insanların kendi toplumlarındaki diğer insanlar hakkında söyledikleri.

şey söylenen şeyler girebilir. Birbirinden farklı kültürlerin farklı görüş açıları olacağı için, bir kültürde olumlu kabul edilen, diğerinde olumsuz olabilir, hatta bir diğerinde hiç önemsenmez.

Kültürel değerler değişebileceği için, bir zamanlar uygun görülen, daha sonra görülmeyebilir. Bu yüzden bir araştırmacı sözlü değerlendirmelerle yanlış yönlendirilebilir çünkü insanların söylediği şeyler, toplumsal gerçeklikle tamamen örtüşmeyebilir. Örnek olarak, Mısır'ın resmî dili klasik Arapçadır, yani kutsal kitap Kuran'ın dilidir. Son derece saygın kabul edilse de bu dil, yalnızca resmî ortamlarda ve belgelerde kullanılmakta, günlük etkileşimde yeğlenmemektedir. Bu dili en iyi bilenler üst sınıftan değil, daha çok alt-orta sınıftandır. Bu insanlar (eğitim dilinin klasik Arapça olduğu) devlet okullarında eğitim görmekte ve bürokratik görevlerde çalışmaktadır (burada resmî yazışmalarda klasik Arapça kullanılır). Üst sınıf ise özel okullara gider, iş ve sanayinin küresel ekonomisinde ve diplomaside başarılı olmanın koşulu olan yabancı dilleri öğrenir.[9]

Toplumsal sınıflar, ilişki örüntüleri yoluyla da kendini açık eder. Yalnızca kimin kim ile etkileşimde olduğu değil, nasıl ve ne bağlamda olduğu da önemlidir. Batı toplumlarında arkadaşça ilişkiler genellikle aynı sınıftakiler arasında vardır. Diğer sınıftan insanlarla olan ilişkiler daha resmîdir ve belirli ortamlarda yer alır. Örneğin, bir kurumdaki yönetici ve hademe farklı sınıflardandır. Birbiriyle sürekli iletişim içinde olsalar da bu iletişim şirket içinde gerçekleşir ve belirli davranış kalıplarının kullanımını gerektirir.

Toplumsal sınıfları belirgin kılan üçüncü bir yol ise **simgesel göstergelerdir**. Örneğin ABD'de belirli etkinlikler ve mal varlıkları bir sınıf göstergesidir: meslek (bir çöpçünün konumu, bir tıp uzmanından farklıdır), varlık (zenginler genelde yoksullardan daha üst sınıftadırlar); giysi ("mavi yakalı" ve "beyaz yakalı" ayrımı); eğlence çeşitleri (üst tabakanın insanları bilardo salonlarında bilardo oynamak yerine golf oynar ya da bilardoyu kendi evinde veya bir kulüpte oynar); yerleşim yeri (üst tabaka varoşlarda ya-

simgesel göstergeler: Tabakalaşmış bir toplumda belirli bir toplumsal sınıfın göstergesi olan etkinlikler ve iyelikler.

9 Haeri, N. (1997), "The reproduction of symbolic capital: Language, state, and class in Egypt", *Current Anthropology* 38, 795-816.

şamaz); araba markası ve daha pek çok şey. Kişinin evinde kaç banyo olduğu gibi ölçüler bile, sınıf göstergesi sayılabilecek simgelerdendir. Ama sınıfın belirlenmesiyle ekonomik konum ya da gelir durumu bire bir örtüşmeyebilir. Örneğin bir çöp toplayıcısı ya da araba fabrikasında çalışan sendikalı bir işçi, genelde doktora sahibi ortalama bir üniversite profesöründen daha fazla para kazanabilir.

Simgesel göstergeler yalnızca yaşam tarzına ait etmenleri içermez, hayatta kalma olasılığı bile sınıf göstergesi olabilir. Üst sınıfın üyeleri için yaşam koşulları alt sınıftakilere göre daha az zordur. Bu durum kendisini, daha uzun bir hayat ve daha düşük oranda çocuk ölümü olarak gösterir. Ayrıca üst sınıf insanları arasında, gençlik yıllarında daha iyi beslenmenin ve daha az hastalıkla karşılaşmanın bir sonucu olarak daha iyi bir fiziksel yapı ve dinçlik de vardır (Biyokültürel Bağlantı'ya bakınız).

Biyokültürel Bağlantı

Afrika Gömü Alanı Projesi (Michael Blakey)

1991'de aşağı Manhattan'da çalışan inşaat işçileri, yaptıkları kazı sonucunda, 17 ve 18. yüzyılda New York'a getirilerek, şehrin yapımına ve zenginleşmesine katkıda bulunmuş 10.000 Afrikalı kölenin gömüldüğü bir alanı ortaya çıkardılar. Bu keşifle birlikte, Afrikalı Amerikalılar yapımı süren federal bina projesinin durması için protestolar düzenlediler çünkü bina gömü alanını yok edecekti.

Afrika kökenli bir biyoloji antropoloğu olarak, elime Afrikalı Amerikalı toplulukla birlikte çalışarak hem kapsamlı bir biyokültürel araştırma yapmak hem de gömü alanının kutsallığını korumak gibi bir olanak geçmişti. Bulunan iskeletler yeniden gömülebilir ve burası anıtlaştırılabilirdi. Araştırmada, köleleştirilmiş ve New York'a gömülmüş bu insanların, yaşamları boyunca karşılaştıkları deneyimleri anlayabilmek için geniş bir Afrika diyaspora bağlamı kullanan arkeolojik ve tarihî çalışmalar yer alacaktı.

Gömü alanından alınan 419 adet numuneyi inceleyen takımımız, çeşitli iskelet biyoloji yöntemlerini kullanarak 200.000'dan fazla kalıtım, şekilbilim, yaş, cinsiyet, gelişme ve büyüme, kas gelişimi, sarsıntılar, beslenme ve hastalık gibi gözlem içeren bir veri tabanı oluşturdu-

lar. Kemikler apaçık bir biçimde ortaya biyokültürel bir bağlantı koyuyordu: Bütün toplulukta görülen fiziksel yıpranma, hepsinin köleleştirildiğini söylüyordu.

Bu çalışmadan hareketle, artık Afrikalıların New York'taki sömürge hayatlarında kötü beslenme, kasları büyütecek ve hatta yırtacak derecede yorucu fiziksel güç kullanımı ve 15–25 yaş arası için çok yüksek ölüm oranlarıyla karşı karşıya kaldığını anlıyoruz. Bu genç yetişkinlerin çoğu köle gemileriyle ülkeye getirildikten kısa bir süre sonra ölmüştü. Çok azı 40 yaşını geçmişti ve yalnızca %2'si 55'ten fazla yaşayabildi. Kilise kayıtları, New York'ta yaşayan Avrupa kökenliler için çok çarpıcı farklılıklar ortaya koyuyor: 55 yaşını geçen İngiliz kökenlilerin sayısı Afrika kökenlilerden 8 kat fazlaydı; ergenlik ve 20'li yaşların başlarındaki ölüm oranları da oldukça düşütü.

İskelet araştırmaları, çocukken ölen ve büyük olasılıkla New York'ta doğan Afrikalıların da sağlıklı bir gelişim gösteremediğini ve Afrika'da doğanlarda rastlanmayan düzeyde yüksek bir kurşun kirliliğine maruz kaldığını gösteriyor. New York'taki köle kadınlarda doğurganlık düşük, bebek ölümü yüksekti. Bu açılardan kuzeydeki bu sömürge kent, Afrikalı esirlerin en zor koşullarda yaşadığı Güney Karolina ve ekonomisinin bağlı olduğu Karayiplere çok benziyordu.

Bu gömü alanında bulunanlar; birbiriyle savaş halinde olan ve insan köle talebinde bulunan Avrupalılarla mücadele eden Afrika devletlerinden Kalibar, Asante, Benin, Dahomey, Kongo, Madagaskar ve benzerlerinden geliyordu. Köleleşmeye karşı çıkıyor, insanlık dışı koşullarda yaşatılmalarına, ölülerini dikkatli biçimde gömerek ve kültürlerini ellerinden geldiği kadar koruyarak direniyordu.

Toplumsal Hareketlilik

Çoğu tabakalaşmış toplum, üyelerine az da olsa toplumsal hareketlilik –kişinin toplumsal sınıfında aşağı ya da yukarı doğru bir değişim– olanağı sunar. Toplumsal sıralamasını yukarı doğru değiştirenler için bu durum,

toplumsal hareketlilik: Kişinin toplumsal sınıfının aşağı ya da yukarı doğru değişmesi.

adaletsiz sistemdeki gerginliğin bir derece rahatlamasını sağlar. Bütün sıradüzensel toplumsal düzenlemelerin sabit olduğu ideolojisine sahip Hint kast sisteminde bile, bir derece esneklik ve hareketlilik vardır. Bireyler kast sıradüzeninde yukarı ya da aşağı doğru ilerleyemese de grup olarak daha yüksek bir konumda olma iddiasında bulunabilirler ve diğer kişileri bu konuda yönlendirerek bunu başarabilirler.

Yine de kast yapısındaki toplumlar, toplumsal hareketlilikteki kısıtlamalardan dolayı **kapalı-sınıf toplumlarına** örnektir. Yüksek oranda sınıf hareketliliğine izin veren toplumlara **açık-sınıf toplumlar** denir. Bu toplumlarda bile hareketlilik sanılandan daha zordur. ABD'de "Fakirlikten zenginliğe" sloganıyla herkesin zengin olabileceğine inanılsa bile, sınıf değişimi sanılandan daha zordur ve çok az derecede aşağı ya da yukarı hareketlilik söz konusudur. Eğer bu değişim ailede birkaç kuşaktır sürüyorsa büyük bir sınıf değişimi olarak görülebilir. ABD toplumu çok ender görülen büyük yukarı doğru değişimleri abartırken, çok sayıda yaşanan aşağı doğru olan değişimleri ya da yerinde saymaları görmezden gelmektedir.

Tabakalaşmış bir toplumdaki sınıf değişimi, aile örgütünün türüne bağlıdır. Toplumsal hareketlilik, daha çok bireyin az kişiye bağlı olduğu bağımsız çekirdek ailelerden oluşan toplumlarda yaygındır. Özellikle yerleşim kalıbı, ayrı yerleşim biçimindeyse bireylerin, birer yetişkin olduğunda içine doğdukları aileyi terk edecekleri varsayılır. Böylesi toplumsal ortamlarda, dikkatli yapılan bir evlilik, mesleki başarı, içinde büyüdükleri orta sınıf aileden kopma gibi etmenler, bireyin yükselmesinin önünü açar.

Geniş ailenin yaygın olduğu toplumlardaysa sınıf değişimi daha zordur çünkü her birey, çok sayıda akrabaya bağlıdır. Eğer böyle bir toplumdaki birey, daha yüksek bir toplumsal sınıfa yükseliyorsa tüm ailenin de yükselmesine yardımcı olması beklenir. Bu bölümdeki **Küresel Uzantı** kutusunda anlatıldığı gibi, gayet başarılı Fildişi Sahili futbolcularının aileleri, çocukları sayesinde yukarı doğru bir toplumsal hareketlilik elde etmiştir.

kapalı-sınıf toplumlar: Toplumsal hareketliliği katı bir biçimde kısıtlayan tabakalaşmış toplumlar.

açık-sınıf toplumlar: Yüksek oranda sınıf hareketliliğine izin veren tabakalaşmış toplumlar.

Küresel Uzantı

Futbol Diplomasisi? 2006 Dünya Kupası'nda Fildişi Sahili'nin (lakabı "Filler") ulusal futbol takımının kaptanlığını Didier Drogba yaptı. Eski Fransız Batı Afrika sömürgesi olan ülkenin Ağabeydjan kentinde doğan Drogba, ülkedeki altmış beş etnik gruptan biri olan Betelerdendir. Genç yaşta bir Belçika kulübünde oynamak üzere kiralanan başarılı santrfor, daha sonra 8 milyon dolara bir Fransız kulübüne geçmiş ve Marsilya'ya taşınmıştır. 2004'te yılın futbolcusu seçilmiş, bir sezon sonra da İngiltere'nin şampiyon takımı Chelsea Futbol Kulübü'nde, rekor sayılan 42 milyon dolarlık bir transfere imza atmıştır. İngiltere'de imzaladığı sözleşmesi dışındaki yıllık geliri, 6 milyon dolardan fazladır.

Yaxchilan adlı Maya şehrinde bulnan bu taş oyması levha, kralı karılarından biriyle beraber gösteriyor. Levha, bu kültürü tanıyan biri için cinsiyetler arasındaki eşitsizliği gösteriyor. Çünkü kadın, sadece erkeklerle olan ilişkileriyle sanata yansımış; kral kocas ve tahtın varisi oğluyla birlikte resmedilmiş.

Ortalama bir Fildişi Sahili vatandaşının yılda 1600 dolar kazandığı düşünülünce Drogba gibi futbol yeteneklerinin para ve ün kazanmak için yurtdışına gitmesi şaşırtıcı değildir. Aslında Fildişi Sahili millî futbol takımının 23 üyesi de normalde yurtdışında, en zengin Avrupa takımlarında oynamaktadır. Kupa için Mısır'da Fransız bir koç önderliğinde çalışmışlardır. Bu sırada ülkeleri, güneydeki etnik grupların kuzeydekilere karşı kışkırtıldığı kanlı bir iç savaşta harap olmuştur.

Fildişi Sahili'nin döviz gelirinin %90'ı kakao tanelerinden gelir. Uluslararası spor yıldızı Drogba, Fransa ve Almanya'da yayınlanan kendi ülkesinin çikolatasının reklamlarında görünmektedir. Aynı zamanda barış kampanyası da yapan Drogba, Almanya'daki 2006 Dünya Kupası maçlarında milyonlarca Fildişi Sahilli vatandaşı tarafından izlenmiş, hem kuzeyi

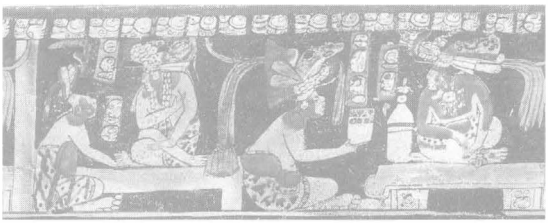
hem de güneyi temsil eden futbol takımıyla stadyumdaki Fillerin birliğinin, ülkedeki Fildişi Sahillilerin de çatışmaları çözümlemelerini sağlayacağını ve ülkenin yeniden bir araya geleceğini umut ettiğini söylemiştir.

Küresel Çelişki: Dünya Kupası'nda oynayan Fildişi Sahili takımının kaptanı neden Fillerin farklı gruplardan gelen Fildişi Sahillileri bir araya getireceğini umnmaktadır?

Tabakalaşmanın Sürdürülmesi

Her türlü toplumsal tabakalaşma genelde nüfusun büyük bir kesimi için yaşamı zorlaştırsa da alt sınıflar kültürel sistemin altyapısı ya da dünya görüşü sayesinde sessiz kalmışlardır. Bu altyapı, bilgiyi denetleyerek, törenler düzenleyerek ve diğer ideolojik yöntemlerle kendi görüş ve değerlerini topluma kabul ettirmeye çalışan yönetimdeki elitler tarafından yönlendiriliyor olabilir.

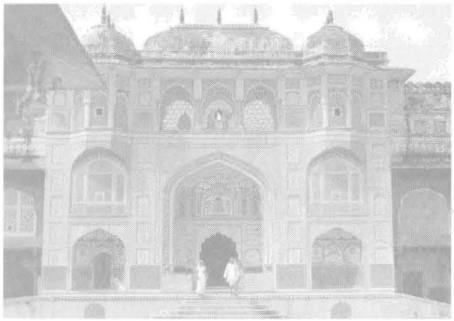
Örneğin Hindistan'da reenkarnasyona (ruh göçü/yeniden dünyaya gelme) ve yanılmaz bir doğa üstü gücün varlığına inanmak, insanların belirli bir kastta bulunmalarının onlara önceki hayatlarında yapmış olduklarından ötürü verilmiş bir ceza ya da ödül olduğuna inanmalarını sağlar. Eğer bireyler bu ömürlerinde kastlarına uygun görevleri sadık bir biçimde yerine getirirlerse gelecekteki yaşamlarında daha yüksek bir kastta doğacaklarını umut ederler. Görevlerini en iyi biçimde yerine getirerek yeniden dünyaya gelme döngüsünden kurtulabilir, hatta bütün varlıkların kendisinden doğduğuna inanılan tanrısallıkla bir bütün olabilirler.

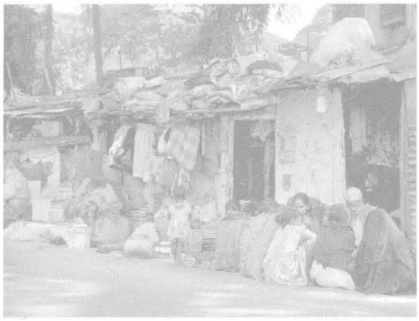

Seranik bir vazonun üzerinde yer alan bu resimde, iki maya kralının sahip olduğu yüksek statü; mücevherleri, süslü başlıkları ve oturdukları tahtlardan belli oluyor. Bu halklar arasındaki, belli başlı sülaleler, bütün önemli makamları işgal ettiği için, tabakalaşmadan söz edilebilir.

Ortodoks Hindulara göre kişinin kastı, dışardan sanıldığı gibi kazara belirlenmiş bir konum değil, kazanılan bir konumdur. Bu nedenle, kast sistemi açıkça insanlar arasındaki eşitsizliği tanısa da (ve yasal kabul etse de) bunun altında sonsuz bir eşitlik ve adalet olduğu varsayılır. Bu görüş, ABD'dekiyle çelişir çünkü ABD'de insanların eşit olduğu öne sürülürken çeşitli gruplar baskı görür, hatta ayrımcılığa uğrar.

Bütün bu bedele karşılık (toplumsal sınıflar çok sayıda insan için baskı dolu bir yaşam demektir), sınıfların birleştirici özelliği de vardır. Bütün akrabalık, yerleşim, meslek ve yaş grubu ilişkilerini aşan sınıf olgusu, toplumun küçük oluşumlara bölünme olasılığını düşürmüş olur. Örneğin Hindistan'da ardı ardına gelen bir grup fatih, kast sıradüzeninde savaşçılara kadar yükselmişlerdir. Değişik etnik ve dinî gruplardan gelen bu insanlar önderlerini savaşçı olarak kabul ettirmiş ve kadın üyeler de üst sınıftaki Brahmalarla evlenerek topluluğu genişletip ve yükseltmişlerdir.

Görsel Karşıtlık: Kast sistemi Hindistan'da 50 yıl önce yasaklanmış olsa da bu fotoğrafta görüldüğü gibi kast temelli servet, saygınlık ve güç farklılığı sürmektedir. Solda Jaipur'daki Maharajaların sarayı, sağda Bombay'da düşük kastlı ailelerin yaşadığı sokak gecekonduları.

Yine de tabakalaşma, doğası gereği genellikle küçük bir grup insana, egemenlik kurma ve çok sayıda insanı zorlu yaşam koşullarında yaşatmak için araç sunar. Örneğin Güney Afrika'daki 4.5 milyon Avrupa kökenli beyaz, 25 milyon Güney Afrika yerlisi siyahı yönetmiştir; ABD'de ve dünyanın birçok yerinde ise kölelik zulmünü yaşatmıştır. Bir istila ya da kölelik olmadan bile etnik farklılıklar toplumsal sınıfların tanımlanmasında bir etmendir. Yalnızca Afrikalı Amerikalılar için değil, diğer Kuzey Amerikalı azınlıklar da kendileri için toplumsal ve ekonomik zorluklar getiren ırkçı ön yargılarla boğuşmak zorunda kalmıştır.

ABD'de toplumu denetleyenlerin diğerlerini oldukları yerde tutmalarını sağlamalarının bir aracı da ırkı belirgin hale getirmektir.

Herhangi bir tabakalaşma sisteminde egemen güçler kendi üstünlüklerini iddia eder ve bunu göz korkutma ya da propaganda (dedikodu, basın yayın, dinî öğretiler ve benzerleri) aracılığıyla yaparak kendi konumlarının normal, doğal, ilahi güç tarafından uygun görülen ya da hak edilmiş olduğunu öne sürerler. Berkeley, Kaliforniya Üniversitesi'nden ABD'li antropolog Laura Nader'in dikkat çektiği gibi, "düşünce sistemleri zaman içinde gelişir ve toplumda kendi inançlarını ve değerlerini evrenselleştirmeye çalışan belirli sınıfların ve grupların çıkarlarını yansıtır."[10]

Çeşitli dinî ideolojiler aracılığıyla toplumsal düzenin ilahî olarak belirlendiği ve sorgulanmaması gerektiği söylenir. Kurumsallaşmış düşünce yapılarının da yardımıyla, iktidardakiler, alt sınıftakilerin "yerlerini bileceğini" ve "seçilmiş elitler"le egemenlik mücadelesine girmeyeceklerini umarlar. Eğer egemenlik mücadelesi başlarsa elitler devlet gücünü ve bütün kurumlarını kullanarak kendi ayrıcalıklı konumlarını korumaya çalışır.

10 Nader, L. (1997), "Controlling processes: Tracing the dynamic components of power", *Current Anthropology* 38, 271.

Bölüm Özeti

- Cinsiyete göre gruplandırma, kadın ve erkeği farklı toplumlarda farklı derecelere ayırmıştır. Çiftler bazı toplumlarda zamanın büyük çoğunluğunu birlikte geçirirken, bazılarında ayrı yemek yemek, ayrı uyumak kadar aşırı uygulamalar vardır. Bazı toplumlarda kadın ve erkek eşit kabul edilirken, bazılarında iki cinsten biri üstün görülür.

Yaş gruplandırması, akrabalık gruplandırması yerine kullanılabilecek bir diğer yöntemdir. Yaş grubu, yaşa göre örgütlenmiş insan grubudur. Bazı toplumlarda yaş grupları, aynı anda bir yaş grubuna giren ve hayatın çeşitli devrelerinde birlikte ilerleyen insanlardan oluşan yaş kümelerine bölünmüştür. Bir yaş grubundan diğerine geçiş için belirli yaşlar vardır. Yaş gruplandırmasının en çeşitlenmiş biçimi Sahra Çölü güneyindeki Afrika topluluklarında görülür. Doğu Afrika'da yer alan Tirikilerde, yedi yaş kümesi, birbirini izleyen yaş grubundan geçer. Her yaş kümesi 15 yılı kapsadığı için, yeni üye alımı 105 yılda bir gerçekleşir. Bu sistem Amerikan üniversite sınıflarına benzer. Örneğin 2004 yılı gi-

rişliler (bir yaş kümesi), birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar birbirini izleyen dört yaş grubundan geçecektir.

- Ortak ilgi toplulukları, hızlı toplumsal değişim ve kentleşmenin ürünüdür. Önceden akraba ya da yaş gruplarının yerine getirdikleri işlevleri üstlenmişlerdir. Kentlere yeni taşınmış insanlara bu değişim sürecinde zorluklarla mücadele edebilmeleri için yardım ederler. Ortak ilgi toplulukları, geleneksel toplumlarda da görülür; hatta kökleri, ilk olarak bahçıvanlık tarımı yapan toplumlara kadar dayanır. Üyelik gönüllü ya da bazen yasal açıdan zorunludur. Bazı toplumlarda kadınların bu kurumlara katılması yasaklanırken bazılarında kadınlar da erkeklerle eşit olarak ortak ilgi topluluklarına katılırlar. Son zamanlarda bu topluluklara katılımın düştüğü gözlenmiştir çünkü bireyler artık zamanlarının çoğunu evinde geçirmektedir. Buna karşılık internet kullanımı ve sanal topluluklar artış göstermektedir.

Temel kaynak paylaşımı, nüfuz ve saygınlık konularında eşit olmayan iki ya da daha fazla sınıfa bölünmüş toplumlara tabakalı toplum denir. Bu toplum tipi, insanların nitelikleriyle saygı gören konumlarda bulunmayı hak ettikleri eşitlikçi toplumla karşıtlık oluşturur. Toplum içindeki insanlar cinsiyet, yaş, toplumsal sınıf ya da kast temel alarak sınıflanabilir. Aynı sınıfın üyeleri temel kaynaklara erişim ve saygınlık açısından birbirine eşit veya eşite yakındır. Sınıflar arası farklar kesin olarak belirlenemez. Kesin ve düzenli ayrımların yapıldığı toplumlarda çok fazla sayıda tabaka ortaya çıkar. Sadece genel ayrımların yapıldığı toplumlarda birkaç tane toplumsal sınıf ortaya çıkar. Kast, üyeliğin doğumla belli olduğu ve kişinin ömrünün sonuna kadar aynı kaldığı kapalı bir sınıf sistemidir. Birey kendi kastından biriyle evlenmek zorunda olduğu için çocukları da bireyin kastına dahil olur.

- Toplumsal sınıflaşmanın temelinde rol farklılıkları yatar. Ama toplumdaki tabakalaşma için rol farklılığıyla birlikte bu rollere karşı toplumun olumlu ve olumsuz tutumu ve daha değerli olan rollere ulaşmada getirdiği sınırlamalar da önemlidir. Toplumsal sınıfların değişik dışavurumları vardır. Bunlardan birisi, bireylerin toplumun diğer üyeleri hakkında söyledikleriyle oluşan sözlü değerlendirmedir. Bir diğer dışavurum da kimin kiminle, nasıl ve hangi bağlamda ilişki kurduğunu belir-

leyen ilişkiler örüntüsüdür. Toplumsal sınıfların simgesel göstergeleri de vardır. Bireyin etkinlikleri ve sahip olduğu şeyler, bireyin toplumsal sınıf konumunu gösterir. Son olarak, yaşam kalitesindeki farklılıklar da önemli bir göstergedir çünkü yüksek konumlu insanlar, genelde düşük sınıflardaki kişilere göre daha iyi ve daha uzun bir yaşam sürer.

Tabakalaşmış her toplumda az ya da çok sınıf değişimi olasıdır. Hareketliliğin en kolay olduğu toplumlara açık sınıflı toplumlar denir. Ancak çoğu zaman hareketlilik kısıtlıdır. Hareketliliğin derecesi yüksek öğretime erişim ya da toplumdaki yaygın aile yapısıyla doğrudan bağlantılıdır. Sınıflar arası hareketlilik, geniş ailenin yaygın olduğu toplumlarda oldukça kısıtlıyken, bağımsız çekirdek ailelerin oluşturduğu toplumlarda hareketlilik daha kolaydır.

Düşünme Soruları

1. Gençler anne babasının evinden ayrılıp üniversitede okumaya ya da iş bulmaya başka bir yere gittiğinde akrabalığa değil de ortak çıkarlara dayalı toplumsal ilişkiler kurma zorluğunu yaşarlar. Siz hangi ortak ilgi gruplarına aitsiniz, neden?

2. Hangi durumda akrabalık bir toplumsal yapıda en önemli örgütsel ilke olma özelliğini kaybeder?

3. Toplumsal tabaka sisteminde, üst sınıfın ya da kastın üyelerinin neden "hukuk ve düzen" görüşüne olan inancı alt tabakalarda yaşayanlara göre daha güçlüdür?

4. ABD'de kölelik 1863'te resmi olarak kaldırılmıştır, Hindistan'da kast ayrımı ve dokunulmazlık 1950'de anayasal olarak yasaklanmıştır, Güney Afrika'da ırk ayrımcılığı 1993'te kaldırılmıştır. Bu önemli politik değişimleri göz önünde tutarak, bu toplumlarda, geleneksel olarak aşağı görülen gruplara karşı toplumsal baskının tamamen sona erdiğini söyleyebilir misiniz?

Anahtar Kavramlar

Yaş grubu	Yaş kümesi
Ortak ilgi toplulukları	Tabakalaşmış toplumlar
Eşitlikçi toplumlar	Toplumsal sınıf
Kast	Sözlü değerlendirme

Simgesel göstergeler
Kapalı-sınıf toplumlar
Toplumsal hareketlilik
Açık-sınıf toplumlar

Önerilen Okumalar

Bernardi, B. (1985), *Age Class Systems: Social Institutions and Policies Based on Age*, New York: Cambridge University Press.

Bu kitap yaşın toplumda örgütlenme ve güç dağılımını sağlayan bir araç olarak kullanılması konusunda farklı kültürleri karşılaştıran bir çözümleme sunuyor.

Bradfield, R. M. (1998), *A Natural History of Associations*, New York: International Universities Press.

İlk olarak 1973'te basılmış olan kitap, ortak ilgi gruplarının antropolojik açıdan incelendiği ilk temel yapıttır ve bu grupların kökenine ve akraba temelli toplumlardaki rollerine dönük kapsamlı bir kuram sunar.

De Mott, B. (1990), *The imperial middle: Why Americans can't think straight about class*, New York: Morrow

ABD'nin sınıfsız toplum olduğu efsanesini eleştiren yapıt, bu görüşü çürüten toplumsal ve politik kanıtları ortaya koyuyor.

Hammond, D. (1972), "Associations", *Reading*, MA: Addison-Wesley Modular Publications, 14.

Ortak ilgi kumlarını ve yaş gruplarını ele alan alan yazını kısaca gözden geçiren bir kitap.

Lenski, G.E. (1984), *Power and Privilege: A Theory of Social Stratification*, New York: McGraw-Hill.

Bu klasik yapıtta yazar, tabakalaşmanın toplumlarda nasıl ortaya çıktığını çözümlemek için tarihsel ve karşılaştırmalı bir yaklaşım benimsemiş.

Price, T.D., & Feinman, G.M. (Eds.) (1995), *Foundations of Social Inequality*, New York: Plenum.

Bu kitap toplumsal eşitsizliğin ortaya çıkışını inceleyen çeşitli araştırmacıların makalelerinin bir derlemesi.

Sanday, P. R. (1981), *Female Power and Male Dominance: On the Origins of Sexual Inequality*, Cambridge, England: Cambridge University Press.

Bu kültürler arası çalışmada, Sanday, insan toplumlarında kadın erkek ilişkilerinin nasıl düzenlendiğini anlatıyor ve erkek egemenliğinin kalıtımsal olmayıp yiyecek kıtlığı, göç ve sömürgecilik gibi gergin ortamlarda ortaya çıktığını gösteriyor.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Düzen Arayışı: Düzensizlik Sorunu

Bölüm 12 Politika, Güç ve Şiddet
Bölüm 13 Ruhanilik, Din ve Doğa Üstü Güçler
Bölüm 14 Sanat

Giriş

İşbirliği gibi varlığımız için vazgeçilmez bir öğenin kendi içerisinde yıkım tohumları taşıması yaşamın çelişkilerinden biridir. Ancak insanların örgütsel gereksinimlerini karşılamak için oluşturdukları gruplar, bir yandan üyeler arasında işbirliği sağlarken, bir yandan da toplumu yıkıma götürecek şartları oluşturur. Bu durumu farklı futbol takımlarını destekleyen tarafların karıştığı kavgalarda, çoğu Kuzey Amerika şehrinde yer alan çete savaşlarında ve hepsinden en ciddisi de Güney Avrupa'daki Sırplar ve Arnavutlar ile Doğu Afrika'daki Tutsi ve Hutular gibi komşu etnik gruplar arasındaki kanlı çatışmalarda görebiliyoruz. "Benim grubum seninkinden iyidir" tutumu, dünya kültürlerinden sadece biri için geçerli değildir ve sık sık gruplar arası rekabet biçimine dönüşür: Bir soy grubuyla diğer bir soy grubu, erkeklerle kadınlar, bir yaş grubuyla diğer bir yaş grubu, bir sosyal sınıfla başka bir sosyal sınıf gibi. Bu çeşit rekabetlerin her zaman yıkıcı olduğu söylenemez; aksine grup üyelerinin "haysiyetlerini kaybetmemek" ya da alay konusu olmamak adına işlerini en iyi şekilde yapmalarını sağlayabilir. Ancak eğer rekabet şiddete dönüşürse ciddi bir sorun yaratır. Toplumsal yaşam yalnızca gruplar arasında değil, bir grubun üyeleri arasında da bir miktar sürtüşmeyi beraberinde getirir. Bu nedenle bütün toplumlar bazı üyelerinin, başkalarını rahatsız edici davranışlar gösterebileceğini göz önünde bulundurmak zorundadır. Öte yandan, kimse ne zaman bir patlama yaşanacağını ve bunun ne şekilde olacağını tam olarak bilemez. Bu belirsizlik, toplumsal yaşamın gerektirdiği öngörülebilirliğe ve 5. Bölüm'de sözü edilen, bireylerin belirlilik ve yapıya olan derin psikolojik kökenli gereksinimine ters düşer. Dolayısıyla her toplum, çatışmaları çözecek ve toplumsal düzenin çökmesini engelleyecek araçlara gerek duyar. 12. Bölüm; politika, güç ve toplumsal düzenin sürdürülmesine odak-

lanarak bu araçları ele alacaktır. Din ve politika birbiriyle çok ilişkili görünmese de ikisi de aynı amacı gerçekleştirmeye uğraşır: toplumu beklenmedik ve istenmedik şeylere karşı korumak. Bir kültür üyelerinin gereksinimlerini karşılamak amacıyla donatma, örgütleme ve denetleme konularında ne derece etkin olursa olsun, mevcut teknoloji ve örgütsel çözümlerle üstesinden gelinemeyen sorunlar her zaman olacaktır. Her kültür, bu amaçla gerçekliğin (görünmeyen ve ölümsüz de dahil olmak üzere) biçimi ve özüyle ilgili kavramlar ve inançlar kümesi ve bunları ifade edecek dinsel ayinler kümesi oluşturmalıdır. Bu ayinlerin bazıları doğa üstü varlıkları ve güçleri amaca uygun kullanarak sorunları çözmeyi hedeflemelidir. Kısacası din ve büyü dediğimiz şeyler, yaşamın belirsizliklerini belirli kılmaya yarar. Bunlar aynı zamanda herkesçe paylaşılan değerler, inançlar ve gelenekler yoluyla bütünleştirici bir güç de olabilir. Ayrıca dinin, varolan toplumsal düzeni mantıklı kılarak bir ahlak düzeni haline getirmesi de önemli bir işlevdir. Bu nedenle din ile büyü arasında ve siyasi örgütlenme ile toplumsal denetim arasında bir bağlantı söz konusudur. Kültür ve doğa üstü olgular 13. Bölüm'ün tartışma konusu olarak ele alınacaktır.

Sanat da din ve büyü gibi insan yaşamını iyileştirmeye, yaşama şekil ve anlam vermeye katkıda bulunur. Aslında sanat ve din arasındaki ilişki oldukça derindir çünkü sanat dediğimiz şeyin çoğu, dine yönelik olarak kullanılır: Dinî ayinleri açıklayan mitler, ilahi figürleri betimleyen nesneler, törenlerde kullanılan müzik ve danslar, doğaüstü deneyimleri kaydetmek için ya da kendi başına doğa üstü güç nesnesi olarak kullanılan resimsel sanat gibi. Gerçek anlamda müzik, dans ya da başka bir sanat türü, aynı büyü gibi, psikolojik duyarlılıkları kullanarak başkalarını etki altına almak ve böylece toplumsal gerçekliği, kişinin çıkarları doğrultusunda algılamalarını sağlamak için kullanılır. Ayrıca din gibi sanat da sanatçının biçimsiz bir hammaddeye biçim vermesinde görüldüğü gibi, insanın düzen arayışını ifade eder. İşte bu nedenle, 14. Bölüm sanatı ele alacaktır.

ON İKİNCİ BÖLÜM

Politika, Güç ve Şiddet

En büyüğünden en küçüğüne kadar bütün toplumlarda insanlar kimin, neyi, ne zaman, nerede ve nasıl alacağına karar vermelidir. Politik örgütlenme pek çok biçimde yer alır ve devlet bunlardan yalnızca biridir. Çoğu zaman devletler, aynı devlet içinde yaşayan bir ulusun üyelerinin diğer ulusları baskı altında tutarak (hatta bazen yok ederek) denetim altında tutulur. Bu resimde Quechna yerlileri Ekvator devlet başkanının kuklasını yakarak yoksul yerli topluluklarını hiçe sayan, zenginleri daha da zenginleştiren uygulamaları protesto ediyorlar.

1 Güç ve Politik Örgütlenmenin Farkı Nedir?

Bütün toplumsal ilişkiler güçle bağlantılıdır ve güç, bireylerin ya da grupların kendi isteklerini başkalarının istekleri dışında da olsa yaptırabilme yeteneğidir. Güç, toplumlar düzeyinde de işlev görür. Düzeni kurmak, sürdürmek ve çatışmaları çözümlemek yeteneği politik örgütlenme gerektirir, bu da bir toplumun içeride düzeni sürdürme ve dışarıda diğer toplumlarla ilişkilerini yönetme aracıdır. Politik örgütlenme, merkezî ve resmî olabileceği gibi (şeflik ve devlet gibi), daha az merkezî ve resmî de olabilir (çeteler ve kabileler).

2 Toplumsal ve Politik Düzen Nasıl Sağlanır ve Sürdürülür?

Toplumsal denetim, içsel –bireylerin içine işlenmiş kültürel değerler aracılığıyla– ya da yaptırımlar aracılığıyla dışsal olabilir. Olumlu yaptırımlar toplum üyelerinin uygun görülen davranışlar göstermesini sağlarken, olumsuz yaptırımlar kabul görmeyen davranıştan caydırmayı amaçlar. Eğer olumsuz yaptırımlar yetkili bir politik aracı tarafından düzenlenir ve uygulanırsa yasa halini alır. Bir toplum içinde ya da gruplar arasında düzen sağlamak amacıyla zor kullanılabilir. Devletler ve şeflikler politik amaçlarına ulaşmak için sık sık savaş yapsalar da bazı gruplar örgütlenmiş şiddetten kaçınır.

3 Politik Sistemler Nasıl Halk Desteği Kazanır?

Merkezî yönetim olmayan sistemlerde insanlar kararların alınmasına katkıda bulunacağı için sadakat ve işbirliği sorunu yaşanmaz. Merkezî sistemler, uzun vadede sistemin etkililiğini azaltma tehlikesine karşın daha çok güç, hatta baskı kullanırlar. Dünya üzerindeki bütün politik örgütler güçlerini meşrulaştırmak için değişen derecelerde doğa üstü görüşlerden destek alırlar.

14. Louis "Ben Devletim" demiştir. 17. yüzyıl Fransa'sının kralı bu sözüyle uçsuz bucaksız topraklar ve burada yaşayan milyonlarca insan üzerinde mutlak egemenliğini ilan etmiştir. Yalnızca Tanrı'ya hesap vereceğini söyleyerek kendisini yasa, yasa koyucu, mahkeme, yargıç, gardiyan, infazcı, kısacası Fransa'daki politik güçlerin tamamı olarak gördü.

Mutlakıyetçi Louis, omuzlarına çok fazla sorumluluk üstlenmişti. Bu işlevlerin her birini yerine getirmiş olsaydı, bir devlet gibi tam olarak çalışan büyük bir politik örgütün gerek duyduğu sayı kadar, yani binlerce insanın görevini tek başına yapması gerekirdi. 17 yüzyıl Fransa krallığı bir politik örgüt olarak, bugünkü devletlerden pek farklı değildi. Tüm büyük devletlerin, herkesi ilgilendiren yasaları koyan, onaylayan ve uygulayan yöneticileri, yasa koyucuları ve yargıçları içeren ve bir sıradüzene sahip ayrıntılı merkezî yapılara ihtiyacı vardır.

Bu tip karmaşık gruplar ilk olarak 5000 yıl önce ortaya çıkmıştır. Genelde düzenli olamayan bu grupların çoğu tarih içinde geçici ya da kalıcı olarak kaybolmuştur. Bazıları başka devletlerle birleşmiş, bazıları çökmüş ya da küçük politik birimlere bölünmüştür. Yaklaşık 1500 yıldır ayakta olan Japonya gibi bazı günümüz devletleri çok eskidir ve çoğunun geçmişi ABD'den çok daha eskiye dayanır. Günümüz devlet toplumlarının egemenliğine karşın, hâlâ politik örgütlenmenin esnek ve gayri resmî akrabalık sistemlerine dayandığı ve liderlerinin gerçek güce/iktidara sahip olmadığı toplumlar da vardır. **Gücü**, bireylerin ya da grupların kendi isteklerini başkalarının istekleri dışında da olsa yaptırabilme yeteneği olarak tanımlıyoruz. İki ayrı kutup olan akraba temelli ve devlet örgütlü politik örgütlenme türlerinin dışında da çok çeşitli sistemler vardır.

Politik Sistem Çeşitleri

Politik örgütlenme, ister bir zürafa avını örgütlemek olsun, isterse sulanacak arazilerin yönetimi ya da ordu toplamak olsun, bir toplumda gücün

güç: Bireylerin ya da grupların kendi isteklerini başkalarının istekleri dışında da olsa yaptırabilme yeteneği.

politik örgütlenme: Bir toplumda gücün dağıtımı ve toplumda bulunuş biçimi; toplumsal düzeni oluşturma, sürdürme ve toplumsal düzensizliği azaltına aracıdır.

dağıtımı ve toplumda bulunuş biçimidir. Kısacası, toplumsal düzeni oluşturma, sürdürme ve toplumsal düzensizliği azaltına aracıdır. Dünya halkları arasında çok çeşitli politik örgütlenme ortaya çıksa da antropologlar dört temel politik sistem belirleyerek konuyu basitleştirmişlerdir. Bunlar zümreler (band), kabileler, şeflikler ve devletlerdir. Bunlardan ilk ikisinde merkeziyetçi olmayan, diğer ikisinde merkeziyetçi yönetim söz konusudur.

Merkezileşmemiş Politik Sistemler

Son dönemlere kadar Batılı olmayan pek çok toplumun ne bir yönetim biçimi ne de belirlenmiş görevleri ve yetkileri olan liderleri vardı. Bunun yerine, toplumsal örgütlenme temelini evlilik ve akrabalık oluşturuyordu. Bu toplumların ekonomileri, kendi geçimlerini sağlayacak kadardır ve nüfusları genelde azdır. Liderlerin, halkı yasalara ve geleneklere uymaya zorlayacak gerçek anlamda bir gücü olmasa da bireyler bunlara uymazsa dedikodu ve alay konusu olurlar, hatta toplumdan dışlanırlar. Önemli kararlar, yetişkinlerin arasında bir anlaşma sağlanarak ortaklaşa alınır. Karara

POLİTİK ÖRGÜTLENME TÜRLERİ

Simgesi özelliğin → o türdeki daha az ve daha fazla karmaşık toplumlarda çeşitlilik gösterdiği anlamındadır.

	ZÜMRE	KABİLE	ŞEFLİK	
ÜYELİK				
İnsan sayısı	On ve üstü	Yüz ve üstü	Bin ve üstü	On bin ve üstü
Yerleşim örüntüsü	Hareketli	Hareketli ya da sabit: 1 ya da fazla köy	Sabit: 2 ya da daha fazla köy	Sabit: Bir çok köy ya da kent
İlişkilerin temeli	Akrabalık	Akrabalık, soy grupları	Akrabalık, unvan ve yaşanan yer	Sınıf ve yaşanan yer
Etnik köken ve diller				1 ya da fazlası
YÖNETİM				
Karar verme, liderlik		"Eşitlikçi" ya da Büyük Adam	Merkezi, kalıtsal	Merkezi
Bürokrasi				Çok düzey
Güç ve bilginin tekeli	Yok		Yok→Var	
Çatışma çözümleme			Merkezi	
			Yok→En büyük köy ya da kasaba	
EKONOMİ				
Yiyecek üretimi		Yok→Var	Var→Yoğun	Yoğun
Emek uzmanlaşması			Yok→Var	
Değiş tokuş			Yeniden dağıtım ("bağış")	Yeniden dağıtım ("vergiler")
Toprak deneti		Soy grubu	Şef	Çeşitli
TOPLUM				
Tabakalaşmış			Evet, akrabaya göre sıralanmış	Evet, sınıf ya da kast
Kölelik			Biraz, küçük ölçekli	Biraz, büyük ölçekli
			Yok→Var	
			Yok→Biraz	

karşı çıkanlar ya çoğunluğa uyar ya da gruptan ayrılmak gibi başka bir eylemde bulunurlar. Bu eşitlikçi politik örgütlenme, büyük bir esneklik sağlar ve çoğu durumda uyarlayıcı özelliktedir. Akraba temelli toplumlarda güç paylaşıldığı için kimse ortak kullanılan kaynaklar ya da kamu işlerinde tek başına egemenlik kuramaz; bireyler daha büyük ve karmaşık politik sistemlerde yaşayanlardan çok daha fazla özgürlüğe sahiptir.

Zümre Örgütlenmesi

Zümre, oldukça küçük ve gevşek örgütlenmiş akraba düzenine sahip bir gruptur. Zümreler düzenli olarak, belirli bir alanda yaşayan ve her biri politik açıdan bağımsız olan küçük, geniş ailelere bölünür. Bu örgütlenme türü, daha çok insanların politik açıdan özerk, geniş aile grupları biçiminde örgütlendiği ve birlikte kamp kurduğu yiyecek toplayıcı ve diğer göçebe toplumlarda görülür. Bu aileler, yiyecek toplamak ya da başka akrabalarını ziyaret etmek için düzenli aralıklarla küçük birimlere ayrılır. Zümreler, birbiriyle akraba olan (ya da öyle sanılan) kadın ve erkeklerden, onların eşlerinden ve evlenmemiş çocuklarından oluşan akrabalık grubudur. Zümreler birbiriyle bağı olan ve ortak bir bölgede yaşayan, çevre koşulları geçimlerine izin verdiği sürece aynı bölgede yaşamaya devam eden aileler birliğidir. Zümre, bilinen en eski politik örgüttür çünkü bütün insanlar bir zamanlar yiyecek toplayıcıydı ve yaklaşık 10.000 yıl önce tarım ve çiftçilik gelişene kadar da öyle kaldılar.

Zümreler eşitlikçi ve küçük olduğu, en fazla 100 kişiden oluştuğu için resmî ve merkezî bir politik sisteme ihtiyaç yoktur. Herkes birbiriyle akrabadır ve birbirlerini kişisel olarak tanır; bu nedenle en temel değer birbiriyle geçinmektir. Çatışmalar, dedikodu, alay, doğrudan pazarlık ya da arabuluculuk gibi yöntemlerle çözümlenir. Arabuluculuk yöntemi kullanılırken soyut yasalar ya da kurallara uymaya değil, her iki taraf için de bir çözüm elde etmeye çalışılır. Hiçbir yöntem başarılı olmazsa geçinemeyen bireylerin grubu terk edip akrabalarının yaşadığı bir yere taşınma ya da kendi topluluklarını kurma seçenekleri vardır.

zümre: Oldukça küçük ve gevşek örgütlenmiş akraba düzenine sahip, belirli bir alanda yaşayan ve her biri politik açıdan bağımsız olan küçük, geniş ailelere bölünebilen bir gruptur.

Zümreyi etkileyen kararların alınmasında tüm yetişkin bireyler toplanarak oy birliği ile sonuca varırlar. Karar alınırken oy çokluğu değil, oy birliği sağlanmalıdır. Bir kişi yetenekleri sayesinde lider olabilir ve topluluğun güvenini elinde tuttuğu sürece lider olarak kalır. Liderlerin insanları kararlarına uymaya zorlayacak güçleri yoktur ve insanların kabul edeceğinin fazlasını isteyen bir lider, kısa sürede destekçilerini kaybeder.

Zümrelerin düzensiz liderlik sistemine, daha önceki bölümlerde de söz ettiğimiz Kalahari Çölü'nde yaşayan Ju/'hoansi Bushmenleri örnek verebiliriz. Ju/'hoansi zümrelerinden her biri, birlikte yaşayan ailelerden oluşur. Bu aileler, akrabalık bağı ile birbirlerine ve lidere bağlıdır. Lider çoğunlukla erkektir ama kadın da olabilir. Her zümre yerleştiği bölgenin kaynaklarının sahibidir. Ama iki zümre aynı anda, aynı alanda yaşayabilir. 'Kxau' ya da "sahip" adı verilen zümre başkanı, zümrenin o toprak üzerindeki iddialarının odak noktasıdır. Lider, gerçek anlamda toprağın ve kaynakların gerçek sahibi değildir, sadece simgesel olarak grup üyelerinin haklarını temsil eder. Eğer lider, gruptan ayrılıp başka bir bölgede yaşamaya başlarsa liderlikten vazgeçmiş demektir ve bu durumda grubun başına başka bir lider geçer.

Bir Ju/'hoansi lideri olan Toma'yı dünya çapında pek çok insan etnografik bir film olan *The Hunters* ile tanımıştır.

Kaynaklar ihtiyacı karşılayamayacak kadar azaldığında zümre, liderin önderliğinde başka bir alana geçer. Göçün ne zaman, nereye olacağına karar vermek ve grubun önünde ilerlemek liderin görevidir. Lider yeni yerleşim alanını belirler, ilk olarak kendi yerleşeceği yeri seçer. Liderin başka bir ödülü ya da görevi yoktur. Örneğin Ju/'hoansi lideri yargıç değildir ve diğer zümre üyelerini cezalandırmaz. Suçlular halk tarafından cezalandırılır ve haklarında dedikodu yapılır. Anlaşmazlıkları önlemenin en kolay yolu, anlaşmazlığa neden olan kişilerin, akrabalık bağlarından ötürü giriş hakkı bulunan başka bir gruba gönderilmesidir.

Kabile Örgütlenmesi

Merkezî yetkinin olmadığı, ikinci sistem kabiledir. Kabile kavramı biraz sorunludur çünkü birden fazla anlamda kullanılır. İngilizce sözcük Latince *tribus*'tan türemiştir ve 2500 yıl önce Romalıların üç ana bölümüne verilen addır. Roma kabileleri sonradan 35'e çıkmış olsa da bu kavram bu anlamda kullanılmaya devam etmiştir ve bir ulusun büyük alt bölümlerinden biri anlamına gelir. İncil, İbranice'den Latince'ye, sonra da İngilizce'ye çevrilirken kabile sözcüğü, İsrail'in on iki alt bölümü için de kullanılmıştır. Zamanla devlet olarak örgütlenmemiş her türlü insan grubunu ifade etmiştir.

Geçtiğimiz yüzyıllarda İngilizler ve diğer Avrupalılar, dünyanın en uzak köşelerine kadar ulaşınca, bu kavram kendi üstün(!) uygarlıklarına göre aşağı gördükleri insanlar için kullanılmaya başlamıştır. Hatta oldukça güçlü merkezi devlet yapısına sahip diğer Batılı olmayan insanlar için bile (örneğin Aztekler) bu kavram yaygınlık kazanmıştır. Kabile sözcüğü hâlâ daha olumsuz ya da küçültücü anlamda kullanılır. Örneğin dünyanın diğer yerlerindeki politik gerilimler "kabilecilik" olarak görülür oysa çoğu zaman durum zorla yaratılmaya çalışılan bir devletteki bir etnik grubun ya da ulusun diğerlerini kendi çıkarları doğrultusunda sömürmeye çalışmasından doğmaktadır.[1]

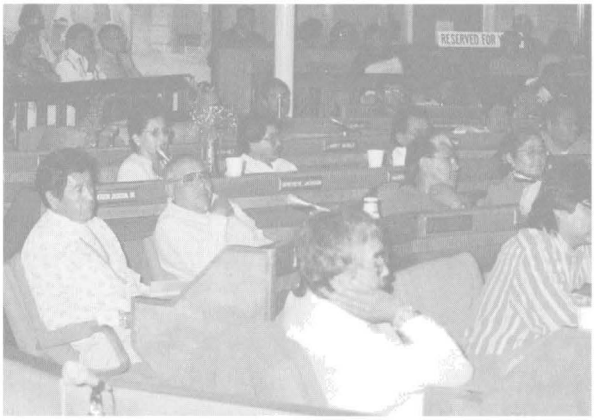
Üstelik kabile kavramı ABD gibi bazı ülkelerde belirgin bir yasal anlam da taşır. Örneğin ABD yasaları, tarihsel bağı bulunan zümre, kabile ya da şeflik gibi çeşitli grupları yönetsel amaçlarla bir kavram altında birleştirir ve "Kızılderili konumlarından dolayı ABD'nin Kızılderililere sağladığı özel program ve hizmetlerden yararlanan herhangi bir Kızılderili kabilesi, zümresi, ulusu ya da diğer örgütlü grup ya da topluluğunu" kabile olarak tanımlar.[2]

kabile: Antropolojide, birleştirici bir etmenden dolayı politik açıdan örgütlenmiş, geniş çaplı akraba temelli gruplardır. Bu grupların üyeleri ortak bir ataya, kimliğe, kültüre, dile ya da toprağa sahiptir.

1 Whitehead, N.L., & Ferguson, R.B. (1993, November, 10), "Deceptive stereotypes about tribal warfare" (s.A48); *Chronicle of Higher Education*, Van Den Berghe, P.L. (1992), "The modern state: Nation builder or nation killer?" *International Journal of Group Tensions*, 92 (3), 199-200.

2 25 U.S. Code, par.450-450n.

Antropolojide kabile sözcüğü, birleştirici bir etmenden dolayı politik açıdan örgütlenmiş, geniş çaplı akraba temelli gruplardır. Bu grupların üyeleri ortak bir ataya, kimliğe, kültüre, dile ya da toprağa sahiptir. Bu büyük politik varlıklarda insanlar hane özerkliğinden bir miktar feragat eder ve karşılığında düşman saldırısı ya da açlık gibi tehlikelere karşı korunma sağlarlar. Her zaman olmasa da genellikle kabilenin ekonomisi hasat ekinine ya da hayvancılığa bağlıdır. Bu geçim yöntemleri yiyecek toplayıcılıktan daha fazla ürün sağladığı için kabilelerin üye sayısı, zümrelerin üye sayısından fazladır. Kabilenin nüfus yoğunluğu zümrenin dört katıdır ve daha yoğun nüfus, özellikle köylerde yaşayanlar için beraberinde dilencilik, zina ve hırsızlık gibi sorunları da getirir.

Burada Navajoların ulusal bağımsızlığının uygulanması için ABD hükümetinin getirdiği koşulları yerine getirmek için oluşturulmuş, geleneksel olmayan bir yönetim organı olan Navajo Kabile Meclisi'nin bir toplantısını görüyorsunuz.

Her kabile, çeşitli amaçlar doğrultusunda bir araya gelmiş birkaç küçük ve özerk yerel topluluktan oluşur. Zümrede olduğu gibi politik örgütlenme geçici ve gayri resmîdir. Savunma, istila etme ve kıtlık zamanlarında kaynakları birleştirme, bozulmadan dağıtılması gereken beklenmedik bir ganimet gibi, kabiledeki grupların birkaçının ya da hepsinin güç birliği yapması gereken bir durum ortaya çıkarsa gruplar dayanışma içinde birleşir. Sorun çözüldüğünde her grup, özerk yönetimine geri döner.

Kabiledeki liderlik oldukça gayrı resmîdir. Örneğin ABD'nin güneybatısındaki Navajo yerlileri hükümeti; sabit ve tüm gücü elinde tutan, liderliği de merkezden gelmesi gereken oluşumlar olarak görmezler. Yerel lider yaşından, bilgeliğinden ve dürüstlüğünden dolayı saygı duyulan bir erkektir. Bu yüzden grup üyeleri lidere akıl danışır ama liderin denetim gücü ya da önerilerini uygulatmak gibi bir yetkisi yoktur. Kararın son şek-

lini almasında liderin etkisi ve sorumluluğu diğer üyelerden daha fazla olsa da, grupla ilgili kararlar oy birliği ile alınır. Grup kararlarına uyulmasını sağlayan toplumsal mekanizma; bireye desteğin kesilmesi, dedikodu, eleştiri ve anti sosyal davranışların, hastalıklara ya da kötü kadere neden olduğu inancından oluşur.

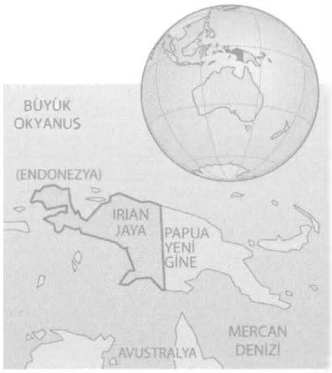
Kabile liderliğine bir başka örnek de Big Man/Büyük Adam'dır. Güney Pasifik'te yaygın olan bu duruma göre, bu adamlar yerelleşmiş soy gruplarının ya da toprak gruplarının liderleridir. Büyük Adam kişisel kazancı için bol miktarda kurnazlık ve hesap kitap yapar ama kabilesinin refahı için küçük miktarda katkıda bulunur. Yetkisi kişiseldir, resmî bir konumu yoktur ya da seçimle gelmez. Büyük Adam konumu, onu diğer kabile üyelerinin üstüne çıkaran ve sadık izleyiciler kazandıran bazı eylemlerin sonucunda gelir.

Batı Yeni Gine'deki Kapaukular, bu tür politik örgütlenmeye bir örnektir. Kendi aralarında Büyük Adam'a *tonowi*, yani "zengin kişi" derler. Bu konumu kazanmak için kişi; erkek, zengin, cömert ve etkili bir konuşmacı olmalıdır. Fiziksel cesaret ve doğaüstü güçlerle başa çıkma becerisi de *tonowi*'nin özelliklerindendir ancak şart değildir. *Tonowi* köy biriminin başkanı işlevini görür.

Kapauku kültürü zenginliğe çok değer verdiği için, zengin bir adam başarılı ve hayran olunmaya değer görülür; ancak bu kişi özelikle borç verme konusunda da cömert olmalıdır. Diğer köylülere borç vermeyi reddedenler toplumdan soyutlanır, bunlarla dalga geçilir ve aşırı durumlarda savaşçı grubu tarafından infaz edilirler. Bu toplumsal baskı, ekonomik zenginliğin grup içinde dağıtılmasını sağlar.

Tonowi, verdiği borçlarla politik güç elde eder. Köylüler onun isteklerine boyun eğer çünkü borçludurlar ve borçlarını geri ödemek zorunda kalmak istemezler. Henüz *tonowi*'den borç almamış olanlar da gelecekte alabilecekleri için aralarının iyi olmasını isterler.

Tonowi, genç erkek çırakları evine alıp onlara yiyecek ve kalacak yerin yanı sıra iş eğitimi de vererek daha fazla destek kazanır. Çıraklık bittiğinde bu erkeklere borç da vererek evlenmelerine yardım eder. Bu kişiler de karşılığında onun elçisi ve koruyucusu olarak görev yaparlar. Evden ayrıldıklarında bu erkekler *tonowi*'ye karşı minnet ve saygı bağıyla bağlı kalır. Politik destek ayrıca *tonowi*'nin akrabalarından da gelir ve bu ilişkiler de beraberinde çeşitli yükümlülükler getirir.

Tonowi çeşitli ortamlarda liderlik işlevi görür. Dışarıya karşı grubunu temsil eder ve çatışma çıktığında arabulucu ya da yargıç olarak görev yapar. Önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi *tonowi*'nin zenginliği Kapauku ekonomisinin temelini oluşturan domuzları beslemekten kaynaklanır. Bu nedenle *tonowi* her an kötü yönetim ya da şanssızlık sonucu servetini kaybedebilir. Bununla bağlantılı olarak Kapauku politik yapısı da her an değişebilir ve servetini ve dolayısıyla gücünü kaybeden *tonowi*'nin yerine bir başkası *tonowi* olabilir. Bu değişimler politik örgütlenmeye bir esneklik kazandırır ve bir *tonowi*'nin çok uzun süre erk sahibi olmasını engeller.

Kabile şeflerinin erkek olması daha yaygın olsa da bazı kültürlerde kadınlar da liderlik konumuna geçebilir. Örneğin Güney New England'daki bazı Algonquian Kızılderili kabilelerinde kadın şefler olmuştur. Şimdiki Rhode Island'da yerleşmiş olan Saconetler de Awashunkes denen karizmatik bir kadın tarafından temsil edilirdi. Bu kadın önemli bir şef ya da *sachem*'di ve 1671'de İngiliz sömürgecilerle yapılan barış anlaşmasında ve daha pek çok anlaşmada kabilesini temsil etmişti.[3]

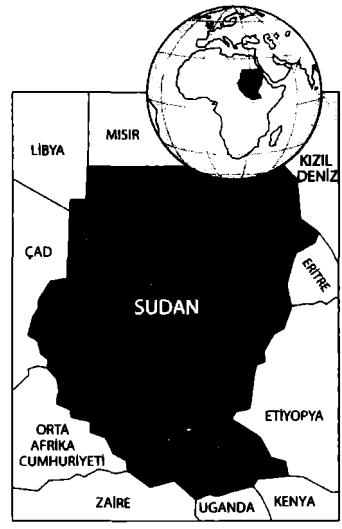

Yeni Gine'li bu Büyük Adam, "resmî" tören giysisini giyiyor.

Akrabalık Örgütlenmesi

Pek çok kabile toplumunda, örgütlenme birimi ve politik yetki, ortak bir atadan geldiklerine inanan insanların oluşturduğu klandır. Klan içinde, üyeler arası ilişkileri düzenlemek ve diğer klanlarla olan ilişkilerde kendi klanını temsil

3 Plane, A.M. (1996), "Putting a face on colonization:Factionalism and gender politics in the life history of Awashunkes, the "squaw sachem" of Saconnet, In R.S. Grumet (Ed.) *Northeastern Indian Lives*, 1632-1816 (s.140-175), Amherst: University of Massachusetts Press.

etmek; yaşlıların, kadın ya da erkek başkanların sorumluluğudur. Grup olarak bütün klanların yaşlı üyeleri, yabancılara karşı ilişkilerde birleşerek kabile içinde bir konsey oluşturabilirler. Klan üyeleri tek bir topluluk olarak birlikte yaşamadıkları için klan örgütlenmesi, gerektiğinde bağlantılı toplulukların üyelerini bir araya getirme işini hızlandırır.

Politik örgütlenmenin başka bir kabilesel akrabalık bağı biçimi **bölünmüş sülale sistemidir**. Soylarını erkeğe dayandıran toplumlarda görülen bu sistem, kabile grubunun klanlara ya da büyük sülalelere bölündüğü, bu dalların da kendi içinde daha küçük sülalelere ayrıldığı, ender görülen akraba temelli bir örgütlenmedir. Bu sisteme örnek, Dinka ve Nuer ile kan davası güttükleri komşuları Sudan'lı sığır çobanları gibi Doğu Afrikalı kabile gruplarıdır. Maasai gibi başka Doğu Afrikalı çobanlardan farklı olarak, bu göçebe gruplarda soy grubu üyeliğini aşan bir yaş grubu örgütlenmesi yoktur.

Bölünmüş kabilenin ekonomisi, geçimini sağlayacak miktardan biraz daha fazla üretime dayalıdır. Üretim küçük ölçeklidir ve kabilenin iş gücü ancak temel gereksinimleri karşılayacak kadardır. Kabiledeki her sülale aynı şeyleri ürettiği için, hiçbiri diğerinin ürünlerine bağımlı değildir. Sülalelere bölünmüş toplumların politik örgütlenmesi genellikle gayri resmîdir. Yaşlı kabile üyeleri kişisel yetki kullansa da, politik kurumlar ve şefler bu sistemde yer almaz. Marshall Sahlins[4], bölünmenin, parçalanmış kabile toplumunu belli bir eyleme geçmek için geçici olarak bir araya getirmenin toplumsal bir aracı olduğunu belirtmiştir ve Güney Sudan'ın bataklıkların-

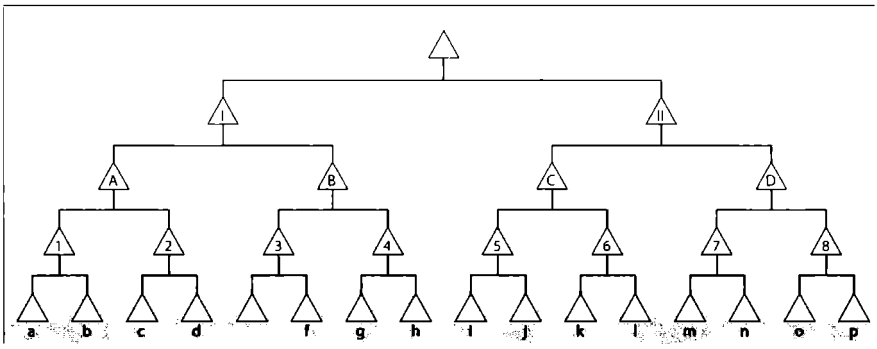
bölünmüş sülale sistemi: Soylarını erkeğe dayandıran toplumlarda rastlanan, kabile grubunun klanlara ya da büyük sülalelere bölündüğü, bu dalların da kendi içinde daha küçük sülalelere ayrıldığı, ender görülen bir akraba temelli örgütlenme.

[4] Sahlins, M. (1961), "The segmentary lineage: An organization of predatory expansion", *American Anthropologist*, 63, 322,343.

da ve savanlarında yaşayan Nuer toplumunda bu sistemin nasıl işlediğini anlatmıştır. Nuer kabilesi en az yirmi klandan oluşan yaklaşık 200.000 kişilik bir gruptur. Bu klanların hepsi baba soyludur ve büyük sülalelere bölünmüştür. Her büyük sülale de daha küçük sülalelere bölünmüştür. Bu bölünmeler sonucunda ortaya çıkan en küçük sülale tipi, soyunu ortak bir büyük büyük babaya dayandıran insanlardan oluşmaktadır (Şekil 12.2).

Nuer kabilesinde klanların bir alt seviyesindeki büyük sülaleler birbirine eşittir ve en küçük özerk birimin üstünde herhangi bir liderlik ya da politik örgüt yoktur. Sülalenin üstyapısı daha küçük bölümler arasında ortaya çıkan çatışmalarda etkin hale gelen bir ortaklıktan ibarettir. Küçük sülale bölümleri arasında çıkan ciddi bir anlaşmazlıkta, diğer bölümlerin üyeleri, yakın olduğu sülalenin tarafını tutar ve daha büyük sülaleler de işe karışabilir. Bu tip politik örgütlenme sistemine *tamamlayıcı ya da dengeli muhalefet* denir.

Nuerler arasında çok sık çıkan anlaşmazlıklar, sülalelere bölünmüş sistem nedeniyle büyük kan davalarına neden olabilir. Toplumsal parçalanmaya neden olabilecek bu anlaşmazlıklar, "leopar derili şef"in uzlaştırma girişimleri ile en aza indirilir. Leopar derili şef, gerçek anlamda bir şef değildir, yalnızca uzlaştırıcı konumundadır; politik gücü yoktur ve sülale ağının dışında tutulur. Yapabileceği tek şey, kan davalı sülaleler arasında, bir kişinin ölmesi yerine, kan bedeli olarak karşı tarafa sığır verilmesine tarafları ikna etmektir. Bu arabuluculuk taraflara, daha fazla insan ölme-

Şekil 12.2: Bölünmüş sülale örgütlenmesi: a ve b, 1'in en küçük sülalelerini; 1 ve 2, A'nın küçük sülalelerini; A ve B, I'in büyük sülalelerini; I ve II ise tek bir klanın en büyük sülalelerini temsil eder. Örneğin a ve e arasındaki ciddi bir anlaşmazlıkta b, c ve d'nin üyeleri, güçlerini e'ye karşı birleştirir çünkü a'ya daha yakındırlar.

den bir adım geriye çekilme şansı verir ancak taraflar herhangi bir nedenden dolayı uzlaşmak istemezse, leopar derili şefin, tarafları anlaşmaya zorlayacak yetkisi yoktur.

Akraba Grubunun Ötesindeki Politik Bütünleşme

Önceki bölümde tartıştığımız gibi, Doğu Afrikalı Tirikiler benzeri kabile toplumlarında, yaş grubu ve yaş kümeleri akrabalık grupları dışında politik bütünleşme sağlar. Ortak bölgesel ve akraba gruplarını aşan bu örgütler, değişik sülale ve klanlardaki üyeleri birbirine bağlar. Örneğin Tirikilerde savaşçı yaş grubu ülkeyi korurken, daha yaşlı olan yargıç grubu anlaşmazlıkları çözer. En yaşlı grup olan Ruhani grup ise bütün Tirikilerin iyi oluşuyla ilgilenir. Kabilenin politik işleri çeşitli yaş gruplarının sorumluluğunda olduğu için bu örgütlenme türü, oldukça bağımsız akraba gruplarının çatışmaları çözümlemesini sağlar, hatta bazen sülaleler arasında kan davasının çıkmasını engeller.

Nuerler arasındaki leopar derili şef, sülaleler arasındaki anlaşmazlıkları çözümlemeye çalışır.

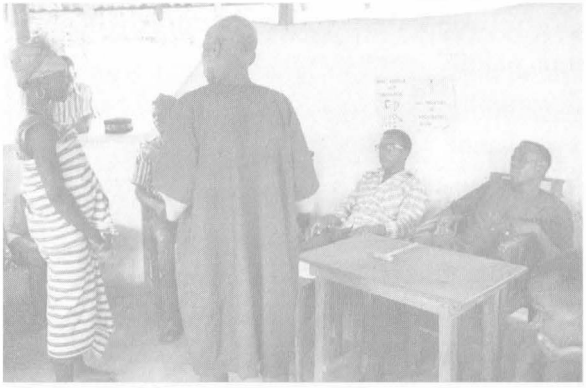
Dünya üzerindeki kabileler içinde politik olarak birleştirici bir diğer sistem de önceki bölümlerde ele aldığımız ortak ilgi gruplarıdır. Örneğin, 19. yüzyılda Kuzey Amerika'da Büyük Ovalarda yaşamış olan Kızılderili uluslarının çoğu, bölgesel ve politik birimden oluşuyordu. Buna ek olarak, birkaç askerî birlik ya da savaşçı kulübü de bulunuyordu. Örneğin Cheyenneler arasında bu gruplardan yedi tane vardı. Bir erkek çocuğu, savaşçı konumuna eriştiğinde bu topluluklardan birine davet edilir ve burada topluluğun rütbe işaretleri, şarkıları ve törenlerini öğrenirdi. Bu savaşçı birliklerin askeri işlevlerinin yanı sıra törensel ve toplumsal işlevleri de vardı.

Cheyenne savaşçıların günlük görevleri kamptaki olayları denetlemek, göç eden konvoyları korumak ve bütün kabile bufalo avındayken bireysel avlanmaya karşı yaptırım uygulamaktı. Ayrıca her savaşçı birliğin, önemli

törenlerde sergiledikleri dansları vardır. Her Cheyenne zümresi birbirine benzer adlar taşıyan bir askerî birliğe sahip olduğu için bu birlikler, tüm kabileyi politik ve askerî amaçlar doğrultusunda bir araya getirebilirlerdi.[5]

Merkezî Politik Sistemler

Zümrelerde ve kabilelerde politik yetki, merkezî değildir ve her grup hem ekonomik hem de politik açıdan özerktir. Politik örgütlenme akrabalık, yaş ve ortak çıkar gruplarına dayanır. Nüfus küçük ve oldukça homojendir, insanlar hayatları boyunca aynı tip işlerle uğraşırlar. Toplumsal yaşam karmaşıklaştıkça, yani nüfus arttıkça ve teknoloji geliştikçe, mesleki uzmanlık ve ticaret ağları artı değer üretir, bazı birey ve grupların diğerleri üzerinde denetim gücü artmaya başlar. Bu tip toplumlarda politik yetki ve güç sadece bir bireyde, yani şefte ya da bireylerden oluşan bir grupta, yani devlette yoğunlaşır.

Kpelle kenti şefi bir anlaşmazlığı çözümlüyor

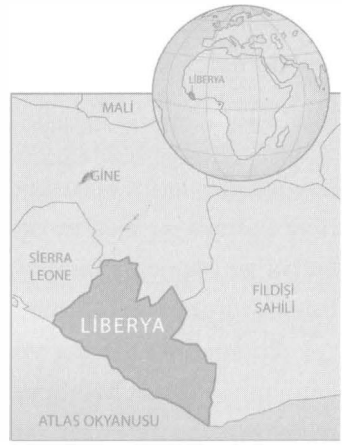
Şeflikler

Şeflik, iki ya da daha fazla yerel grubun tek bir yönetici –şef– altında örgütlendiği ve onun altındakilerin sıradüzensel biçimde dizildiği bölgesel bir yönetim biçimidir. Her bireyin sıradüzen içindeki konumu, şefe yakınlığına göre belirlenir. En üst düzeydekiler şefe en yakın olanlardır ve daha alttakilere göre daha ayrıcalıklıdırlar.

Şeflik genelde ömür boyu sürer ve kalıtsaldır. Çoğunlukla babadan oğula ya da soyun anneden mi babadan mı ilerlediğine bağlı olarak, şefin kız

şeflik: İki ya da daha fazla yerel grubun tek bir şef altında örgütlendiği ve onun altındakilerin sıradüzensel biçimde dizildiği bölgesel bir yönetim biçimidir.

[5] Hoebel, E.A. (1960), *The Cheyennes: Indians of the Great Plains*, New York: Holt, Rinehart and Winston.

kardeşinin oğluna geçer. Şeflikteki liderin, zümredeki ve sülaledeki liderden farkı, mutlak yetki sahibi olmasıdır ve bu yetki her zaman ve her işte üyeleri bir araya getirir. Örneğin şef, toprağı halkına dağıtabilir ya da halkı askere çağırabilir. Şefliklerde büyük ve küçük altbölümleri denetleyen büyük ve küçük yetkililerden oluşan ve genel kabul görmüş bir sıradüzen vardır. Bu düzenleme aslında, her düzeyde lideri birbirine bağlayan bir emir komuta zinciridir. Bu zincir kabile gruplarını, ister çamurdan bir kulübe isterse mermer bir saray olsun, şefin karargâhına bağlar. Şefler, neredeyse her zaman erkek olsa da bazı kültürlerde ölmüş bir şefin politikaya yatkın eşi, kız kardeşi ya da kız çocuğu da bu güçlü konumu devralabilir. Tarihten bir örnek, 1827'de Tahiti'deki Polinezya şefliğinin liderliğini ölen üvey kardeşinden devralarak 50 yıl boyunca, ölene kadar bu görevi sürdüren Kraliçe Pomare IV'tür.

Şef, kendi yönetimi altındaki herkesin ekonomik etkinliklerini denetler Şeflikler tekrar paylaşıma dayalı bir sisteme sahiptir ve yetiştirilen ürünün fazlasını ve topluluğun işgücünü de denetlerler. Bu nedenle bazen çiftçilerden pirinç kotası ister ve bunu, tüm topluma paylaştırırlar. Benzer şekilde, işçileri sulama kanalları, saray ya da tapınak yapımında çalıştırmak üzere işe alabilirler.

Şef, istediği kadar mal edinebilir ve bunları çocuklarına miras bırakabilir. Toprak, sığır ve ustaların ürettiği lüks eşya gibi mallar, şefin gücüne güç katar. Hatta şeflikteki yüksek düzeydeki aileler, aynı yöntemi kullanır ve soylu konumlarının kanıtı olarak bu malları gösterirler.

Batı Afrika Liberya'daki Kpelleler bu örgütlenmeye örnek gösterilebilir.[6] Kpelle şefliklerinin her birisinin başında "yüce şef" vardır. (Bu şefliklerden her biri şimdi Liberya Devletinin bir eyaletidir.) Bu yüce şef'in geleneksel görevleri anlaşmazlıkları dinlemek, düzeni korumak, yolların bakımını denetlemek ve kutsal ilaçlar yapmaktır. Günümüzde Liberya hükümetinin maaşlı resmî memuru olarak çalışan yüce şefler, halkla hükümet

6 Gibbs, J.L., Jr. (1965), *The Kpelle of Libieria*, In J.L. Gibbs, Jr. (Ed.), *Peoples of Africa* (s.216-218), New York: Holt, Rinehart and Winston.

arasında arabuluculuk yaparlar. Şeflik içinde toplanan vergi ve mahkeme ücretlerinden komisyon alırlar, ayrıca kauçuk ekim alanı işletiminden de bir ücret keserler. Her ev halkından belli miktar pirinç, ayrıca yardım ve arabuluculuk talebinde bulunanlardan da armağanlar alırlar. Yüksek yaşam standartlarını korumak için, yüce şefin emrinde üniformalı habercileri ve eğitimli bir memur vardır; zenginliğinin göstergesi olarak, çok sayıda karıya ve işlemeli elbiselere sahiptirler ayrıca emek gerektiren bir işte çalışmak zorunda değildirler.

Bu sıradüzende her yüce şefin altında, şefliğin içindeki bölgelere bakan, onun altında kasabalara bakan, onun da altında mahalle ya da köylere bakan daha alt düzey şefler vardır. Her biri, bir üst seviyedeki şefin vekili olabilirler ve alt seviyelerinde bulunan şeflerle köprü oluştururlar. Yüce şef ya da bölge şefleri genelde uzaktadır, ilçe ve mahalle şefleri yerel düzeyde halkın kolayca ulaşabileceği konumdadırlar.

Genelde dünyanın her yerindeki şeflikler oldukça hareketlidir; alt düzeydeki şefler üst düzeylere çıkmaya çalışır ya da yüce şefler birbirleriyle mutlak yetki için mücadele eder. Örneğin sömürgecilik öncesi Hawaii'de, toprak kazanmanın ve gücünü korumanın yolu savaşmaktı. Şefler tüm adaların yüce şefi olmak için diğer adaları ele geçirmeye çalışırdı. Bir şef diğerini yenerse bütün mallarına el koyar, soylu sınıfı ve yenilen şef genelde öldürülürdü. Daha sonra yeni şef kendi yandaşlarını önemli politik konumlara atardı. Bunun sonucunda yönetimde hiç kimse devamlılık sağlayamamıştı.

Devlet Sistemi

Devlet, en resmî politik örgütlenmedir ve uygarlık göstergelerinden biri olarak görülür. Devlet, belirli bir alan içerisinde, yasa yapma ve toplumsal düzeni korumak için güç kullanma yetkisine sahip, resmî bir hükümet tarafından örgütlenen ve yönetilen çok sayıda insanı barındıran merkezi sistemdir. Devlet yönetimindeki politik seçkin tabakanın bakış açısına göre, devletin oluşumu ve sürdürülmesi olumlu bir gelişme, hatta ilerleme olarak görülür. Bu görüş, politik ayrıcalıklara ve dediklerini yaptırtabilme

devlet: Antropolojide, yasa yapma ve toplumsal düzeni korumak için güç kullanma yetkisine sahip, merkezî bir politik örgütlenmedir.

özgürlüğüne sahip olmayanlarca paylaşılmaz. Antropolog Bruce Knauft'un gözlemlediği gibi:

> Büyük olasılıkla, zorlama ve şiddetin, örgütsel kısıtlamanın sistemli araçları olarak ortaya çıkışı, özellikle gittikçe artan toplumsal-ekonomik karmaşıklık ve ciddi anlamda çoğalan yiyecek fazlası ve gıda üretimiyle desteklenen politik sıradüzenle birlikte olmuştur.[7]

Büyük bir nüfus için yiyecek üretiminin artması gereklidir. Bu artış, sulama ve teraslamayla, dönüşümlü ekilen ürünlerle, sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş topraklar için yoğun rekabetle, pazar sistemini ve uzmanlaşmış kentsel kesimi destekleyecek büyüklükte kırsal nüfusla birlikte arazinin büyük bir dönüşüm geçirmesine neden olur. Bu koşullar altında ayrıcalıklı üyeliği yaygınlaştıran şirket grupları artar, etnik farklılıklar ve etnik merkezcilik daha sık dile getirilir, toplumsal çatışma olasılıkları birden çoğalır. Bürokrasiye, askeriyeye ve (genelde) resmî bir dine sahip devlet kurumları, çok sayıda çeşitli grubun bir bütün olarak işlev göstermesi için bir araç olarak kullanılır.

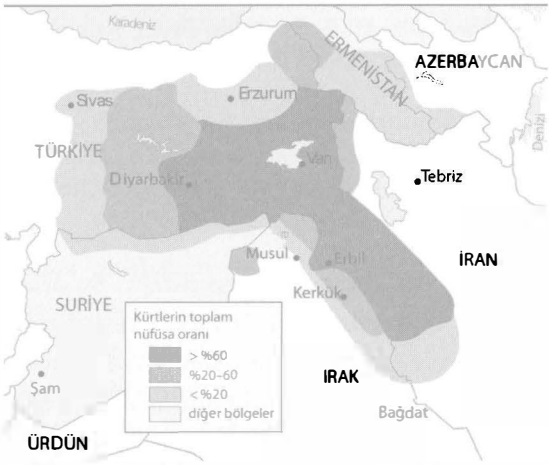
Baskın ideolojisi kalıcı ve istikrarlı olmak olsa da 5000 yıl önce ilk devletin ortaya çıkışından beri, devletler pek de kalıcı olamamıştır. Kısa süreliğine istikrar elde etmiş olsalar da artık devletler uzun vadede istikrasızlık ve geçicilik eğilimi göstermektedir. Dünyanın hiçbir yerinde devletler, insanlığın icat ettiği en uzun süreli toplumsal yaşama biçimi olan, daha az merkezî politik sistemler kadar uzun süreli olamamıştır.

Bu noktada devlet ve ulus kavramlarını ayırmamız gereklidir. 1. Bölüm'de belirttiğimiz gibi **ulus**; ortak bir kültür, dil, coğrafi alan ve tarih üzerinden bir kimlik paylaşan insan grubudur.[8] Bugün uluslararası tanınmışlığı olan yaklaşık 200 devlet vardır ve çoğu 2. dünya savaşından sonra (1945) ortaya çıkmıştır. Buna karşın, çok uzun zamandır var olan yaklaşık 5.000 ulus vardır. İzlanda, Japonya ve Swaziland örneklerinde olduğu gibi

ulus: Ortak bir kültür, dil, coğrafi alan ve tarih üzerinden bir kimlik paylaşan insan topluluğudur.

7 Knauft, B.M. (1991), "Violence and sociality in human evolution", *Current Anthropology*, 32, 391.

8 Clay, J.W. (1996), "What's a nation?" In W.A. Haviland & R.J. Gordon (Eds.), *Talking about people* (2nd ed., s.188), Mountain View, CA: Mayfield.

Şekil 12.3: Çoğu İran, Irak ve Türkiye'de yaşayan Kürtler, ulussuz devlete bir örnek teşkil eder.

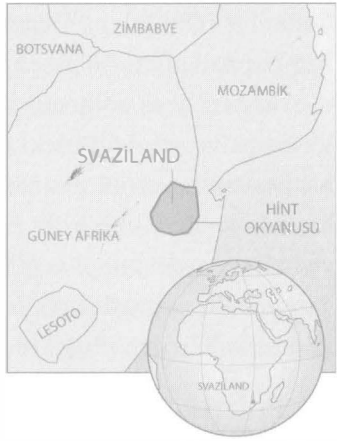
devlet ve ulusun birbiriyle denk düşmesi ender görülen bir durumdur.

Dünya devletlerinin %73'ü çoğulcudur, yani sınırları içinde bir ulustan fazlası yaşar.[9] Çoğu zaman daha küçük uluslar ve gruplar, kendilerini bir ya da daha fazla baskın ulusun ya da etnik grubun devleti denetlediği bir ortamda bulurlar. Sıkça ayrımcılıkla hatta baskıyla karşılaşırlar ve bazı azınlık uluslar, politik konumlarını iyileştirmenin yolunu bağımsız bir devlet kurmak olarak görürler. Bu süreçte ciddi bir muhalefetle, hatta şiddetli çatışmalarla karşı karşıya kalırlar. Toprakları İsrail tarafından işgal edilmiş Filistin ve Rusya Federasyonu içindeki Çeçenlerin durumu böyledir. Silahlı mücadele sonucunda yeni bir devlet ortaya çıksa da (Bosna'nın Sırp egemenliğindeki Yugoslavya'dan ayrılması ya da Doğu Timor'un Endonezya'dan kopup bağımsızlığını kazanması), bazı uluslar kendi devletlerini böylesi açık bir şiddet yaşamadan kurmuşlardır. Örneğin eski bir Hollanda sömürgesi olan Güney Amerika'nın kuzeydoğu sahilindeki Surinam bu duruma bir örnektir.

Devletin önemli bir boyutu, sınırlar içinde ve dışında düzeni sağlamak için yetkinin dağıtılmasıdır. Polis, dış işleri, savunma bakanlıkları ve diğer bürokrasiler düzen bozucu suç, terör ve isyan eylemlerini denetleme ve cezalandırma işlevini görür. Bu gibi aracılar sayesinde devlet, yetkisini kişisel olmayan, tutarlı ve önceden kestirilebilir bir biçimde belli eder.

ABD gibi Batılı hükümet biçimleri, devlet hükümetleridir, örgütlenme ve çalışma biçimleri çoğu insan tarafından bilinir. Devlet sistemine çok bilinmeyen bir örnek olarak, Güneydoğu Afrika'da yaşayan ve Bantu dilini konuşan Swaziland'ı (dünya üzerindeki çok az sayıdaki ulus devlettendir)

9 Van Den Berghe, P.L. (1992), "The modern state: Nation builder or nation killer?" *International Journal of Group Tensions*, 92 (3), 193.

verebiliriz.[10] Swaziland'da halk genelde çiftçidir ancak sığır yetiştiriciliği, çiftçilikten daha değerlidir. Dinî törenler, servet ve güç hep sığırla ilişkilidir. Bunların yanı sıra çeşitli iş alanlarında uzmanlaşma da vardır; bazı insanlar demircilik, tahta oymacılığı ve çömlekçilik alanlarında uzmandır. Swazilerin kapsamlı bir pazarı olmamasına karşın, üretilen mal ve hizmetlerin ticareti yapılır.

Geleneksel Swazi yetki sisteminde oldukça gelişmiş ikili bir monarşi (şimdi artık yoktur), babadan oğla geçen bir aristokrasi, ayrıntılı akrabalık ayinleri ve bütün ülkeyi kapsayan yaş grupları yer almaktadır. Kral ve annesi bütün ulusal etkinliğin merkezî kişileridir ve Swazi devletinin tüm üyelerini bir araya getirir: Yüksek mahkemelere başkanlık eder, ulusal toplantılar düzenler, yaş sınıflarını denetler, toprağı bölüştürür, ulusal geliri halka dağıtır, ayinlerde ön sırada yer alır, önemli toplumsal olayların düzenlenmesini sağlarlar.

Kralın danışmanları, büyük prensler yani amcaları ve kardeşleridir. Bu kral ve prenslerle birlikte çalışan belirli klanlardan seçilmiş, *tinsila* ya da "kan kardeşleri" denen iki kişi daha vardır. Bu adamlar kralı kötülere karşı korumakla ve kişisel yaşamında da ona hizmet etmekle görevlidir. Ayrıca krala biri asker biri sivil olmak üzere *tindvuna* ya da danışman denen iki kişi kılavuzluk eder. Halkın istekleri ve fikirleri iki mecliste ele alınır. Bunlardan birincisi büyük prenslerden oluşan "liqoqo" yani özel meclis (1986'da dağılmıştır); diğeri ise şeflerden, liderlerden ve devletin bütün yetişkin erkeklerinden oluşan "libanda" meclisidir. *Liqoqo*, krala öneride bulunabilir, karar alabilir ve bu kararları uygulamaya koyabilir. Örneğin toprak, eğitim, geleneksel ayinler, adlî uygulamalar ve ulaşım gibi konularda karar verebilirler.

Swazi hükümetinde yönetim, en küçük yerel birimden merkezî yönetime kadar, yukarıya doğru daralan bir yapıdadır. En küçük yerel birim olan çiftliğin lideri, yasal ve yönetsel güce sahiptir. Çiftlikte işlenen suç-

10 Kuper, H. (1965), "The Swazi of Swaziland," In J.L. Gibbs, Jr. (Ed.), *Peoples of Africa* (s.475-512), New York: Holt, Rinehart and Winston.

lardan ve çiftliğin mallarından sorumludur, çiftlikte yaşayanları üstlerine karşı temsil eder. Bölgesel düzeyde, politik örgütlenme, merkezî yönetime benzer. Ama bölgenin şefi ve ona tabi olanlar arasında kişisel bir ilişki vardır ve şef, bölgedeki tüm aileleri tanır. Bölge şefi otokratik eğilimler gösterirse, onun yönetiminde yaşayanlar bağlılıklarını daha anlayışlı bir şefe yönlendirebilirler. Swazi memurları görevlerini hayat boyu yapar ve yalnızca, devlete ihanet ve büyücülük yüzünden işten çıkarılabilirler. Yetersizlik, sarhoşluk ve aptallık hoş karşılanmasa da işten çıkarılmak için yeterli neden oluşturmaz.

Politik Liderlik ve Cinsiyet

Kültürel yapılandırmaya ya da siyasi örgütlenme çeşidine bakılmaksızın, kadınların erkeklerden daha az sıklıkta önemli siyasi liderlik konumlarında bulunduğu bir gerçektir. Ayrıca, kamusal açıdan önemli konumlarda bulunduklarında da güçleri ve yetkileri genellikle erkeklerinkinden azdır. Yine de istisnalar vardır; söz ettiğimiz gibi Güney New England'daki kadın Hintli *sachemler*, Üst Nil Vadisindeki eski Cush (Etiyopya), Nubian krallığı'nın güçlü kraliçesi Candace, İspanya Castile'deki 1. Isabella (Katolik), İngiltere'nin 1. Elizabeth'i (Bakire Kraliçe), Rusya'da Çariçe Katerina gibi. Bunların içinde en bilineni İngiltere, İskoçya, Galler ve İrlanda'da çok uzun dönem gücü elinde bulundurmuş olan Kraliçe Victoria'dır. Victoria, Hindistan da dahil olmak üzere pek çok sömürgenin de kraliçesi olmuştur. 1837'den 1901'e kadar Britanya İmparatorluğunu yönetmiş olan Victoria, büyük olasılıkla bütün dünyanın en güçlü lideri olmuştur.

Hollanda Kraliçesi Wilhelmina da tarihte önemli bir kişiliktir. Saltanatının son on yılında yalnızca Hollanda'yı değil, denizaşırı sömürgeleri, özellikle de (1948'de Endonezya adıyla bağımsızlığına kavuşmuş olan) Doğu Hint Adalarını da kapsayan çok büyük bir alanda egemenlik kurmuştur. Hollanda anayasasına göre kraliyet soydan gelir ve cinsiyet ayrımı yapmaz. Yaşça büyüklük sırasına göre kraliyetin yasal veliahtlarına geçer. 1890'da son kral öldüğünde, hayatta kalan tek çocuğu Wilhelmina onun tahtına geçmiş, 1890'da kraliçe olmuş ve 1948 yılına kadar kraliyeti o yönetmiştir. Onun ardından kızı Juliana tahta geçmiş, onu da Hollanda'nın şimdiki kraliçesi olan Beatrix izlemiştir. Denebilir ki, Hollanda tahtı, yüzyıldan uzun bir süredir ana soylu bir hal almıştır.

Politik liderliği miras alan kadınların yanı sıra, gittikçe artan sayıda kadın da devlet başkanı ya da başbakan olarak bu görevlere seçilmektedir. Şu anda ya da yakın geçmişte kadın devlet başkanı olmuş ülkelere Endonezya, Pakistan, İrlanda, Sri Lanka, Norveç, Hindistan, Türkiye ve Filipinler örnek verilebilir. Bu gibi yüksek makamlara kadınların seçilmesi az rastlanan bir durum olsa da kadınlar bazı toplumlarda düzenli olarak erkeklerle eşit düzeyde politik güce sahip olabilmektedir. Örneğin, zümre topluluklarında, grup liderinin bir erkek olması gerekliliğine karşın, kadınların kamusal işlerde erkekler kadar söz hakkı olması olağandır. New York eyaletinin Iraquois ulusları arasındaki ev halkı ve klan düzeyi hariç, bütün liderlik konumları, istisnasız erkeklerin elindeydi. Köy ve kabile meclislerinde, hatta Iraquois konfederasyonunda da bütün yönetsel konumlarda erkekler vardı. Ancak yine de erkekler bu konumlarını tamamen kadınlara borçludur çünkü yalnızca kadınlar erkekleri bu yüksek konumlara aday gösterebilir. Hatta kadınlar meclislerde erkekler için etkin biçimde lobi yapabilir ve canları istediğinde bir erkeğin görevden alınmasını sağlayabilir.

Yukarıdaki örneklerin ortaya koyduğu gibi, kadınların politikada sık görülmüyor olması, politik alanda güç sahibi olmadıkları anlamına gelmez. Kadınların kapalı kapılar ardında oynayabileceği çeşitli roller olduğu gibi; Batı Afrika, Nijerya'daki İgboların iki cinsiyetli sisteminde olduğu gibi, daha görünür rolleri de vardır. Igbolarda her politik birimde erkekler ve kadınlar için ayrı politik kurumlar vardır, bu nedenle her iki cinsiyet de hem kendi özerk yetki sahasına hem de paylaşılmış sorumluluk sahasına sahiptir.[11] Her politik birime bir erkek başkanlık eder ve *obi,* yalnızca erkek topluluğundan sorumlu olsa da hükümetin başı kabul edilir. *Omu* ise bütün topluluğun annesi kabul edilmekle birlikte uygulamada yalnızca topluluğun kadın üyeleriyle ilgilenir. Bir kraliçeden farklı olarak (her ikisi de tahtta olsa da) *omu* ne *obi*'nin eşi, ne de bir önceki *obi*'nin kızıdır.

Obi'nin, kendisine öneride bulunmak ve gücünü keyfi kullanmasını denetlemek üzere kabilenin ileri gelenlerinden oluşan bir meclisinin olması gibi, *omu*'ya, *obi*'ninkiyle aynı sayıda kadınlardan oluşan bir meclis hizmet eder. *Omu*'nun ve meclis üyelerinin görevleri, halk pazarı için yasalar belir-

[11] Okonjo, K. (1976), "The dual-sex political system in operation: Igbo women and community politics in midwestern Nigeria," In N. Hafkin & E. Bay (Eds.), *Women in Africa*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Dünya çapında kadınların önemli politik liderlik konumlarında bulunması, erkeklere göre çok daha az rastlanan bir durum olsa da buna aykırı durumlar söz konusu olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Bunların arasında Britanya İmparatorluğunu 1837'den 1901'e kadar yönetmiş olan Kraliçe Viktorya, zamanının en güçlü politik lideriydi.

lemek (alışveriş kadın etkinliği olarak görülür), düzenlemeler yapmak, köy ve kasabadan gelen kadınlara ilişkin sorunlarla ilgilenmeyi kapsar. Eğer bu sorunlar erkekleri de ilgilendiriyorsa *omu* ve meclisi, *obi* ve meclisi ile işbirliği yapar. Ayrıca dullar, ölen kocalarının yas süresini sona erdirecek dinî ayinler için *omu*'ya giderler. *Omu* tüm kadınları temsil ettiği için, konumuna uygun şekilde davranmalı, bütün önemli kararlarda kadınların onayını almalı ve onların arasında işbirliğini sağlamayı gözetmelidir.

Omu ve meclisine ek olarak, Igbo kadın hükümeti, her köy ya da kasabadan seçilmiş temsilcilerden oluşan kadınlar meclisini de içerir. Aynı zamanda köy ya da sülale düzeyinde savaşları önlemek ve kavgaları durdurmak için faaliyet gösteren kadınların oluşturduğu siyasî baskı gruplarını da kapsar. Bu baskı grupları, bir topluluk içine doğmuş kadınları (köylerde dış evlilik ve baba yanı yerleşim yaygın olduğu için kadınların çoğu başka yerde yaşamıştır) ve evlilik yoluyla topluluğa katılmış kadınları kapsar. Görevleri, hastalık ve stres dönemlerinde kadın eşlere yardım etmek ve tembel ve dik kafalı kocaları yola getirmektir.

Igbo sisteminde, kadınlar kendi işleriyle ilgilenir ve kadınların çıkarları, hükümetin bütün düzeylerinde temsil edilir. Bununla birlikte, kadınlar erkeklerin uyguladıklarına benzer yaptırımlara başvurarak kararlarını ve yasaları yürürlüğe koyma hakkına sahip-

lir. Grevler, boykotlar, kadına ya da erkeğe "haddini bildirmek" de bunlara dahildir. Politik bilimci Judith Van Allen bunu şöyle açıklar:

> Bir erkeğe haddini bildirmek ya da onunla savaşmak, bazen gece geç saatte evinin önünde toplanıp dansedip karısının sıkıntılarını dile getiren ve kocanın erkekliğiyle dalga geçen, küfür dolu şarkılar söylemek; kadınların patates ezmek için kullandıkları tokmaklarla kulübesine vurmak, hatta kulübesini yıkmak ya da çamurla kaplamak ve adamı biraz hırpalamak gibi eylemleri içerir. Erkeğin bu muameleyle karşılaşmasının gerekçeleri, karısına kötü davranması, kadın pazarının kurallarını çiğnemesi, ineklerinin kadının ekinlerini yemesine izin vermesidir. Erkek pişman olana ve yaptıklarını düzelteceğini söyleyene kadar, kadın bütün bir gün ve gerekirse gece boyunca erkeğin kulübesinde kalabilir.[12]

İgbo siyasi sisteminde kadının yetki alanı göz önünde bulundurulduğunda, 1800'lü yıllarda İngilizlerin, sömürgeci yasalarını zorla kabul ettirmeye çalıştıklarında, kadınların sahip olduğu güç ve özerkliği kavrayamamaları şaşırtıcıdır. Bunun bir nedeni, İngilizlerin, kadın için en iyi yerin evi olduğunu düşünen erkek egemen toplumu yansıtan kendi kültürel değerlerinden ötesini görememeleridir. Aslında bu görüş, o zamanlarda Britanya İmparatorluğunun başında bulunan uzun süreli ve güçlü Kraliçe Victoria iktidarından dolayı ayrıca çelişkilidir. Ancak yine de Igbo kadınlarının siyasette önemli roller üstlenebileceğine inanmakta zorlandıkları için İngilizler, yerine alternatif biçimler sunmadan kadınların geleneksel özerklik ve gücünü yok eden "reformlar" geliştirmişlerdir. Sonuçta, Igbo kadınları geleneksel eşitliklerini kaybetmiş ve erkeklere boyun eğer hale gelmiştir.

Politik Örgütlenme ve Düzenin Sürdürülmesi

Bir toplumun politik örgütlenmesi nasıl olursa olsun, her zaman toplumsal düzenle ilişkilidir ve insanların kabul edilebilir ölçülerde davranmalarını sağlamak için çalışır, bu şekilde davranmadıklarında da yapılması gereken uygun eylemi tanımlar. Şeflikler ve devletlerde, bir yetkilinin elinde toplumla ilgili düzenlemeleri yapma gücü bulunur. Zümrelerde ve kabilelerde ise insanlar genelde kendilerinden beklendiği gibi davranır ve herhangi bir merkezî politik yetkinin doğrudan müdahalesine gerek kal-

[12] Van Allen, J. (1979), "Sitting on a man: Colonialism and the lost political institutions og Igbo women," In S. Tiffany (Ed.), *Women in Society* (s.169), St. Albans, VT: Eden Press.

maz. Dedikodu, eleştiri ve doğaüstü güçlerden korkma, anti sosyal davranışlara karşı etkin caydırıcılardır.

Bu tür gayrı resmi görünümlü etmenlerin insanları nasıl hizaya getirdiğine bir örnek olarak, Papua Yeni Gine'nin Wape halkına göz atabiliriz. Wape halkı, ölü atalarının ruhlarının sülale topraklarında dolaştıklarına, onları yabancılardan koruduklarına ve avlanırken onlara yardım ettiklerine inanırlar.[13] Bu ruhlar onlara ya da onların soyundan gelenlere karşı hata yapanın avlanacak hayvan bulmasını engelleyerek ya da silahlarını kaybettirerek avlanmalarını olanaksızlaştırır, böylece insanları gerek duyduğu etten yoksun bırakmış olur. Bu günlerde Wape halkı av tüfeğiyle avlanmaktadır. Bu av tüfeğini topluluk, tek bir kişinin kullanımı için alır ve bu kişi bütün topluluk için avlanır. Ancak avda kullanılan fişekler topluluk üyeleri tarafından alınır. Eğer avcı, tüfeği ateşler fakat vuramazsa bu durum onun hatası gibi görülmez. Bunun nedeni, mermi kovanının parasını ödeyen topluluk üyesinin kendisinin ya da yakın bir akrabasının birisiyle kavga etmesi ya da yanlış davranması ve bundan ötürü o kişinin ölü atasının ruhunun da avcının avı kaçırmasına neden olarak öç almasıdır. Eğer avcı avlanacak hayvan bulamadıysa, bunun nedeni intikam almak isteyen ataların hayvanları uzaklaştırmasıdır. Köylülerin yetkili avcısı olan kişi, adına avlandığı kişilerin yaptığı hatalar yüzünden sürekli olarak ataların ruhlarının yaptırımlarına maruz kalmaktadır.

Wape halkına göre, birisinin ölmüş atasının düşmanlığını kazanmamak ve avı başarıyla tamamlamak için kavgalardan uzak durmak ve toplumda huzur içinde yaşamak gerekir. Ne yazık ki, herhangi bir insan toplumunda barışı ve huzuru tam anlamıyla sürdürmek imkansızdır, Wapeler de istisna değildir. Av iyi geçmediği zaman, avcı, köyünde neyin kötü gittiğini, hangi kavgaların yaşandığını öğrenmelidir. Bu öğrenme, genellikle yapılan yanlışların itiraflarını içeren özel bir görüşme şeklinde gerçekleşir. Eğer bu da olmazsa çözüm getirilene kadar suçlamalar devam eder. Sorun hiçbir şekilde halledilemiyorsa yeni düşmanlıklar yaratmamak için görüşmeler sona erdirilir. Böylece herkesin davranışı toplumun dikkatine sunulmuş olur, insanlara kendilerinden beklenen davranışlar hatırlatılır ve bazı kötü davranışlardan kaçınmaları teşvik edilir.

13 Mitchell, W.E. (1973, December), "A new weapon stirs up old ghosts," *Natural History Magazine*, 77-84.

İçselleşmiş Denetim

Wapelerin ataların ruhlarına dönük kaygıları, içselleştirilmiş ya da kültürel denetime iyi bir örnektir. Bu denetimde, inançlar öylesine yerleşmiştir ki her birey kendi hareketlerinden sorumludur. **Kültürel denetim**, bireylerin akıllarında derin bir biçimde içselleşmiş inançlar ve değerler aracılığıyla denetimdir. **Toplumsal denetimde** ise açık bir baskı aracılığıyla dışarıdan uygulatma vardır. Kültürel denetimin örneklerine Kuzey Amerika toplumunda da rastlanabilir. Örneğin ensest ilişkilerden kaçınma, yasal bir cezalandırma korkusundan ziyade, bu eylemin düşüncesinden duyulan tiksintiden ya da yapıldığı zaman duyulacak utançtan kaynaklanır. Ancak belli ki toplumun bütün bireyleri böyle hissetmemektedir yoksa özellikle babalar ve kız çocukları arasında bu kadar yüksek bir ensest oranı yaşanmazdı. Elbette hiçbir caydırıcı, yüzde yüz etkili değildir. Kültürel denetimler bilincimizle bütünleşmiştir; doğa üstü güçler tarafından cezalandırma (avları sabote eden ata ruhları gibi) ve büyüyle yapılan misilleme korkusu gibi caydırıcılara dayalıdır. Cehennem korkusuyla yanlış bir şey yapmaktan korkan dindar bir Hristiyan, toplumdaki hiç kimse onun ne yaptığını bilmese bile bir gün cezalandırılacağını düşünür.

Dışsallaşmış Denetim

Zümre ve kabilelerde bile içselleşmiş denetimler tam anlamıyla yeterli olmadığı için her toplum, yaptırım denen, dışsallaşmış toplumsal denetimlerle toplumsal kurallara uygunluğu sağlamaya çalışır. Toplumdaki her büyüklükteki grup içinde yer alan, kültürel ve toplumsal denetimleri de içeren yaptırımlar, toplumdan topluma değişiklik gösterir ancak genel olarak iki ana sınıfa ayrılır: olumlu ya da olumsuz. Olumlu yaptırımlar, ödüller ve unvanlar, kişinin çevresindekiler tarafından tanınması gibi teşviklerden oluşurken; olumsuz yaptırımlar hapis cezası, para cezası, fiziksel cezalandırma ya da toplum kurallarının ihlalinden dolayı toplumdan soyut-

kültürel denetim: Bireylerin akıllarında derin bir biçimde içselleşmiş inançlar ve değerler aracılığıyla denetimdir.
toplumsal denetim: Açık bir baskı aracılığıyla dışarıdan denetim.
yaptırım: Toplumsal kurallara uygunluğu sağlamaya çalışan dışsallaşmış toplumsal denetimler.

İranlı Şirin Ebadi, demokrasi ve insan hakları konusunda gösterdiği çabalarından ötürü 2003'te Nobel Barış Ödülü'nü almıştır. Bu gibi ödüller, onaylanan davranışları desteklemek için toplumların kullandığı olumlu yaptırımlara örnektir.

lanma gibi tehditlerden oluşur. Yaptırımların etkili olabilmesi için keyfi olmamaları gerekir. Tutarlı biçimde uygulanmalı ve toplumun üyeleri tarafından bilinmelidir. Bazı bireyler toplumsal kurallara uymanın yararlı olduğuna ikna olmamışsa bile, uymamanın sonuçlarına katlanmaktansa toplumsal kurallara uymayı yeğlerler.

Yaptırımları, yasal bir hükme dayanıp dayanmamaları ile bağlantılı olarak resmî ve gayri resmî olmak üzere ikiye ayırabiliriz. ABD'de bir kişi kiliseye üstü çıplak, altına da yalnızca şort giymiş olarak giderse bazı gayri resmî yaptırımlarla karşılaşabilir. Örneğin din görevlilerinin sert bakışları ve kiliseye gelmiş diğer kişilerin kıkırdamaları, bunlara bir örnektir. Ancak kişi eğer kiliseye çırılçıplak giderse toplum içine uygunsuz bir durumda çıkma suçundan resmî bir olumsuz yaptırımla karşılaşabilir. İşte bu durumda kişi yasayı çiğnemekten suçlu bulunabilir.

Resmî yaptırımlar, yasalar gibi, tam ve belirgin bir şekilde insanların davranışlarını düzenlemeye çalışan örgütlü yaptırımlardır. Örgütlü olumlu yaptırımlara başka örnekler, askeri madalyalar ve parasal ödüller olabilir. Olumsuz bağlamda ise saygınlık yitirme, mülküne el konulması, tutukluluk, hatta bedensel sakatlık ya da ölüm örnek olarak verilebilir. Gayri resmî yaptırımlarda, kültürel denetim egemendir ve

Olumsuz yaptırımlar arasında savaş da vardır, resimde görülen Yeni Gine'deki Mount Hagen yakınındaki silahlı dansçılar cinayet için bir karşılık istiyorlar.

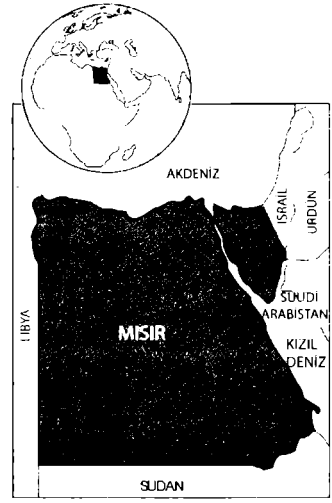
davranışların uygun görülüp görülmediği konusunda, toplum ya da grup üyelerinin anında onaylama ya da onaylamama dışavurumlarıyla kendiliğinden yayılır. Başkalarının tepkisi, en önemsiz görünen alışkanlıkları bile insanlara uygulatma konusunda oldukça etkilidirler. Bütün insanlar toplum tarafından kabul görmek istediği için, yasaların yokluğunda bile, giyimlerinde, yemek yemelerinde ve konuşmalarında onları yönlendiren kurallara boyun eğerler.

Özgün Çalışma

Bedevi Toplumunda Gücün Sınırları

Bireylerin bağımsızlıklarına düşkün olduğu ve eşitliğe inandığı toplumlarda, yetki sahiplerinin konumu sağlam değildir. Bedevi toplumunda güç; zor kullanarak değil, ahlaki değerler sergilemek yöntemiyle, diğer insanların saygısını kazanarak elde edilebilir. Güç sahibi insanların saygı duyulan bir toplumsal duruşları (*gima*) vardır. Şerefli olmak, kendisine bağlı olanları korumak ve gözetmek, adil olmak ve görevini kötüye kullanmamak; saygı görmek için yapılması gerekenlerin başında gelir. Ayaklanmaların en aza indirilmesi için liderler, yetkilerini ustalıkla pekiştirmeli ve kendilerine bağlı olanların özerkliklerine de izin vermelidir.

Yetki sahibi kişilerin, kendilerine bağlı olanlara, hatta çocuklara bile saygılı davranmaları gerektiğinden ilişkilerin eşitsizliğini vurgulamamaya özen gösterirler. Bu toplumlarda ilişkinin niteliğini belirsizleştiren nazik tanımlar çoktur. Örneğin bir keresinde ev sahibim çobanlara çoban dediğim için beni uyardı ve "Biz onlara 'koyun insanları' deriz. Daha kibar bir sözcüktür" dedi. Kurgusal akrabalık kavramları da ilişkilerdeki eşitsizliği örterek aynı işlevi yerine getirir.

Yetki sahipleri, kendilerine bağımlı kişiler üzerindeki yetkilerini açıkça kul-

lanarak bu kişileri toplum içinde küçük düşüremez. Yetkililerin konumu, kendisine bağımlı kişilere bağlı olduğu için, eğer bu kişileri kendisinden uzaklaştıracak hareketler yaparsa destek tabanını kaybeder. Bir üst, kendisine bağımlı bir kişiye herkesin içinde emir verirse hakaret ederse ya da ona vurursa halk ayaklanabilir. Bu gibi durumlarda gerginlik yükselir; çünkü kişi onur ve şerefini korumak için karşı saldırıya geçme gereği duyar. Verilen bir emri yerine getirmemek, bağımlı kişilerin tepkilerini yansıtır ve yetkili kişinin gücünün azaldığını gösterir.

Diktatörlüğe kesinlikle uzun süreli katlanılmaz. Kişiler, güç sahiplerini sınırlandıran yaptırımlara başvurabilir. Durumundan hoşnutsuz olan bir kişi aracılara başvurabilir ve yaşça çok genç olanlar dışında herkes köklü çözümlere gidebilir. Koruyucularından (hamilerinden) memnun olmayanlar başka bir koruyucuya bağlanabilir. Gençler babalarını ya da amcalarını bırakıp anne tarafından akrabaları için çalışabilir ya da başka bir aileye katılabilir. Son yirmi yıldır genç erkekler çalışmak için Libya'ya gitmektedir.

Küçük kardeşler, geçimsiz ağabeylerinden ayrılabilir, aile mülkünden paylarını düşeni isteyip ayrı bir eve çıkabilir. Örneğin kamplarında yaşadığım dört erkek kardeşten ikisi, evlerini ve işlerini ayırıp başka bir yere gitmişti. Diğer ikisi, hayvanları, malları ve masrafları paylaşmaya devam ediyordu. Ben oradayken, gerginlikler yaşanmaya başlamıştı. Ağabey, toplumda daha çok saygı gören bir kişiydi; erkek kardeş ise onun kadar zeki ve sorumluluk sahibi değildi. Çoğunlukla birlikte çalışıyor, işleri ortak yürütüyor ve fazla bir sorun yaşamıyorlardı. Küçük kardeş karar almayı ağabeyine bırakıyor ve onun dediklerini yerine getiriyordu.

Ancak bir gün gerginlik su yüzüne çıktı. Ağabey bir gün canı sıkkın biçimde eve geldiğinde öğle yemeğinin hazır olmadığını gördü, karılarından birine çıkıştı ve çocuklarının karnı acıktığı için şikayet ettiğini söyledi. Karısını çocuklarını açlıktan öldürmeye çalışmakla suçladı ve dövmekle tehdit etti. Erkek kardeşi araya girip olayı yatıştırmaya çalışınca ağabey bu sefer kardeşine döndü ve hakaret etmeye başladı. Kardeşini tembellikle suçladı (çünkü önceki gün kardeşi söz verdiği halde koyunların bakımını yerine getirmemişti) ve neden karısının hiç iş yap-

madan boş boş oturmasına izin verdiğini sordu. Sonra diğer karısına yöneldi ve elinde bir sopayla bağırarak kadını dövmeye kalkıştı.

Erkek kardeş çok sinirlendi ve annelerini eve çağırdı. Aralarını düzeltmek için çağrılan anne ortalığı yatıştırdı fakat erkek kardeş, ağabeyinin evinden ayrılmaya kararlıydı. Ağabey bu kadar alıngan davrandığı için kardeşini azarladı, onun ağabeyi olduğunu ve isterse onu dövebileceğini hatırlattı. Anne de evlerin ayrılmasını istemiyordu. Sonuçta herkes sakinleşti ancak buna benzer bir iki olayın daha yaşanması durumunda küçük kardeşin evden ayrılması kaçınılmaz olacaktı.

Bedevi toplumunda baskıcı kocası tarafından kötü muamele gören bir kadın bile kızgınlıkla (*mughtaza*) evden ayrılabilir. Bu davranış kadının doğal kabul edilen bir tepkisidir, hatta daha sonra kocası kadının ailesine armağanlar vererek kendini affettirmelidir. Ancak baskıcı babalara karşı kız çocuklarının yapabileceği fazla şey yoktur. Özellikle evlenme konusunda babalarının kararlarına direnen kadınların başvuracağı son çare intihar olabilir. Bazı genç erkek ve kadınların, babalarının kendi evlilikleriyle ilgili kararlarına direnemeyip çareyi intiharda aradığına dönük çok öyküler duydum. Nafla adlı yaşlı bir kadının anlattığı öyküde bu baskıya nasıl direnildiğini görürüz:

"İlk evliliğimi baba tarafımdan kuzenimle yaptım. Onunla aynı kampta yaşıyorduk. Bir gün bir sürü erkek bizim çadırımıza geldi, neler olduğunu merak ettim. Benim için geldiklerini duydum. Çadıra gittim ve herkese seslendim, 'Eğer bir şey yapmayı düşünüyorsanız, durun. Ben istemiyorum. Ancak kimse yerinden kıpırdamadı. Ben her gün ağladım. Çünkü evlenmek istemiyordum. Çok küçüktüm, sanırım on dört yaşımdaydım. Sonra insanlar şarkılar söylemeye, davullar çalmaya başladılar; herkes bana bunun bir başkasının düğünü olduğunu söyleyerek beni rahatlatmaya çalıştı. Ben de onlara katıldım ve şarkılar söyledim, bu durum böyle günlerce sürdü. Sonra düğün günü geldi. Bir akrabam beni yakaladı, çadırın içindeki küveti çıkardı. Beni yıkamaya çalışıyorlardı. Çığlıklar atmaya başladım, bana su dökmeye çalıştıkça onlara vurarak karşı çıkıyordum.

Amcamın oğlunun akrabaları develerle geldiler ve beni onun çadırına götürdüler. Sürekli bağırıyordum. Sonra amcamın oğlu gerdek gecesi için çadıra geldi. O gece yorganların arasına saklandım. Beni kim-

se bulamadı. Babam çok kızmıştı. Birkaç gün kocamla birlikte çadırda kalmam gerektiğini söyledi. O çadırdan çıkar çıkmaz, görümcemin kaldığı çadırın arkasına saklandım. Ondan benim nerede olduğumu kimseye söylememesini rica ettim ve geceyi orada geçirdim.

Ama beni buldular ve çadıra geri götürdüler. O gece babam çadırın önünde elinde silahıyla durdu. Ben çadırdan çıkmaya çalıştığımda sigarasından bir nefes çekiyordu, ben de onun hâlâ orada olduğunu anlıyordum. En sonunda kendimi bir hasıra sardım. Damat geldiğinde beni aradı ama bulamadı.

En sonunda ailemin evine geri döndüm ve cin çarpmış numarası yaptım. Vücudumu kasıyor, gözlerimi deviriyordum. Herkes tütsüler getiriyor ve benim için dua ediyordu. Sonra bir şifacı çağırdılar ve bu kişi cin çarpmasına evliliğimin neden olduğunu söyledi. Sanırım ailem de çok genç olduğuma karar verdi ve kocama dönmeye zorlamadılar. Kasılma nöbetlerim sona erdi, annem babam o kadar mutluydu ki başlık parasını geri verdiler ve evliliğim iptal edildi."

Nafla babasının kararına doğrudan karşı çıkamamıştı ama dolaylı yollardan onun iradesine direnmişti. Haksızlığa uğrayan, kötü muameleye gören, herkesin ortasında aşağılanan ve küçük düşürülen diğer kişiler gibi o da babasının, hatta belki amcasının yetkisine ayak diremişti.

Cin çarpması gibi doğaüstü yaptırımlar genelde zayıflar ve bakıma muhtaçlarla ilişkilendirilse de aslında yetkinin kötü kullanımına karşı son direnme noktasıdır. Bu kişilere kötü davranıldığında, ataların soylarının, doğaüstü misillemeyle bu sorunu yaratan kişinin sülalesini lanetleyeceğine inanılır. Bir Bedevi masalına göre, bir kadın iki genç kıza yiyecek vermeyi reddeder ve sonra hasta olur. Pişirdiği yemekte kan görür, yoksullara yardım etmemenin cezasını böylece çekmiştir. Nafla'nın anlattığı öyküde de cin çarpması bir tür direnmedir.

Bütün bu yaptırımlar güçlü insanların güçlerini kötüye kullanmaması için bir denetim mekanizması olarak işlev görür. Ayrıca yetkili konumda olanların gücü, kendilerine bağımlı olanların saygısına dayanır ve bu durum da yetki sahiplerinin güçlerinin hassas bir dengeye oturduğunu gösterir. (L.Abu-Lughod. (1986), *Veiled sentiments: Honor and Poetry in Bedouin Society* (s.99-103), Berkeley: University of California Press.)

Büyücülük Aracılığıyla Toplumsal Denetim

Merkezi politik sistemi olan ya da olmayan toplumlarda büyücülük bazen toplumsal denetim aracı olarak işlev gösterir ve hem içsel hem de dışsal denetimi içerir. Birey komşusunun kendisine kara büyüyle karşılık vereceğini düşünürse ona bir rahatsızlık vermeden önce iki kez düşünür. Benzer biçimde bireyler büyücülük yapmakla suçlanmak istenmeyebilirler, bu nedenle daha dikkatli davranırlar.

Sudan'da Azandeler arasında kendisine büyü yapıldığına inanan kişiler bir kâhine başvurabilir; kâhin gerekli ayinleri yerine getirdikten sonra, büyüyü yapan cadının kimliğini ortaya koyar.[14] Bu durum ortaya çıkınca cadı daha fazla sorun çıkmaması için işbirliği yapmak zorundadır. Eğer kurban ölürse ölenin akrabaları cadıya karşı büyü yaptırabilirler ve bu sırada bir köylünün ölmesi hem cadının suçunun hem de büyünün etkisinin kanıtı olarak kabul edilir.

Azandeler için büyücülük, hem toplumsal düzeni bozan davranışlara karşı bir yaptırım hem de doğal düşmanlık ve ölümle başa çıkma yoludur. Kimse büyücü olarak bilinmek ve bir büyü kurbanı olmak da istemez. Azandeler, duygusal tepkilerini kurumsallaştırarak başarılı bir biçimde toplumsal düzeni sürdürmektedir.

Yasa Aracılığıyla Toplumsal Denetim

Kanada'nın kuzeyindeki Inuitler arasında bütün suçların bireyler arasındaki tartışmalardan kaynaklandığı görüşü yaygındır, bu nedenle bireyler arasında çözümlenmelidir. Bunun bir yolu şarkı düellosudur, kişiler birbirlerine hakaretler içeren ve yalnızca o durum için bestelenmiş şarkılar söylerler. Toplum müdahale etmese de alkışların yoğunluğu düelloyu kimin kazandığını belirler. Amaç, suçluyu cezalandırmaktan çok, toplumsal uyumu yeniden sağlamaktır. Eğer sağlanamazsa, birbiriyle sorun yaşayan taraflardan biri, başka bir zümreye taşınabilir. Yine de bağlayıcı yasal bir yetkili yoktur.

Batılı toplumlarda birisine karşı suç işleyen kişi, pek çok karmaşık yasal süreçlerden geçer. Ağır ceza durumlarında birinci amaç, kurbana yar-

[14] Evans-Pritchard, E.E. (1937), *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande.* London: Oxford University Press.

dım etmekten çok, suçluyu belirlemek ve cezalandırmaktır. Suçlu polis tarafından tutuklanır, yargıcın ya da jürinin önünde yargılanır ve suçun ciddiyetine göre para cezası, hapis cezası hatta ölüm cezasına çarptırılabilir. Kurbanın kaybının ya da zararının yerine konması çok ender görülür. Bu olay zinciri içinde, suçlu taraf, davacı ya da davalıyla hiçbir kişisel tanışıklığı olmayan polis, yargıçlar, jüri üyeleri ve gardiyanlarla iletişim içindedir. Geleneksel Inuit kültürüne göre bütün bunların çok tuhaf gelmesi doğaldır. Bu iki sistem, birbirinden tamamen ayrı varsayımlar üzerinden hareket etmektedir.

Yasanın Tanımı

İki Inuit, şarkı yarışmasına girerek tartışmalarını sonlandırınca o konu kapanmış kabul edilir ve bir daha kimse bir eylem beklentisi içine girmez. Böylesi bir yarışmanın sonucunu yasal bir karar olarak tanımlayabilir miyiz? Eğer her yasa bir yaptırımsa ama her yaptırım yasa değilse toplumsal yaptırımlarla yasa dediklerimiz arasında nasıl ayrım güdeceğiz?

Kuzey Kanada'daki Inuitler arasında anlaşmazlıkların çözümlenmesinde kullanılan geleneksel yaklaşım şarkı düellosu yapmaktır.

20. yüzyıl antropologları açısından yasanın tanımı ciddi bir tartışma konusudur. Bronislaw Malinowski 1926 yılında yasanın, gelenekten farkının, "yasaların, bir kişinin yükümlülükleri ve bir başkasının haklı iddiaları olarak görülmesi, yalnızca psikolojik güdülerle değil, bağlayıcılığı olan belirli bir toplumsal mekanizma ve karşılıklı bağımlılık üzerinden yaptırım uygulanması" olduğunu söylemiştir.[15] Başka bir deyişle, yasalar toplumsal denetime örnek oluşturur çünkü açık baskı uygularlar.

Gelenek kuralına bir örnek olarak, çağdaş Kuzey Amerika toplumunda akşam yemeğine davet edilmiş konukların daha sonra ev sahibini yemeğe davet ederek borçlarını ödemelerini gösterebiliriz. Ev sahibi daha sonra

15 Malinowski, B. (1951), Crime and Custom in Savage Society (s.55), London: Routledge

konuğun verdiği partiye davet edilmezse kendisini kandırılmış hissedebilir. Ancak yiyecekler için harcadığı 30 doları geri almak gibi yasal bir iddiası olamaz. Oysa bir kişi manav alışverişinde aynı miktar para kadar dolandırılmış olsaydı yasalar devreye girerdi. Malinowski'nin tanımı, yasanın bazı temel özelliklerini ortaya koymuş olsa da yasal ve yasal olmayan yaptırım ayrımını net bir şekilde açıklayamamış olması, yasanın daha uygulanabilir bir tanımını yapma sorumluluğunu, daha sonraki dönemlerdeki antropologlar üstlenmiştir.

Yasaları, araştırmalarına konu edinen öncü antropologlardan E. Adamson Hoebel'e göre, "kişiler yasal bir toplumsal kuralı ihmal ya da ihlal ettiğinde, kişileri fiziksel olarak cezalandırma ayrıcalıkları toplumca kabul edilmiş kişiler ya da gruplar tarafından cezalandırılırlar."[16] Hoebel'in fiziksel güce vurgu yapması, yasaların geleneksel olarak merkezî mahkeme sistemiyle ilişkilendirilmesini istemediği içindir. Çünkü yetkili yasama organı tarafından çıkarılmış ve devletin adli mekanizmaları tarafından yürürlüğe sokulan yasalar, Batı hukuk felsefesinin temel öğeleri olsa da insan yasasının evrensel belkemiğini oluşturmaz. Merkezî yargılama kavramının hiçbir anlam taşımadığı toplumlarda hukuk kavramı uygulanabilir mi? Hukuk ölçütlerinin hepsini olmasa da bir kısmını yerine getiren düello, şarkı yarışması ve toplumsal açıdan göz yumulan kendi başının çaresine bakma biçimlerini nasıl sınıflandırabiliriz?

Her durumu kendi kültürel bağlamı çerçevesinde değerlendirmek en doğrusudur. Yasalar bir toplumun temel varsayımlarını yansıtır, bu yüzden bir toplumun yasalarını anlamak için kişi, önce altta yatan değerleri ve varsayımları anlamalıdır. Yasanın uygun bir tanımı, bütün amaçlar ve kültürler arası karşılaştırmalar için yararlı olmalıdır; bu nedenle yasa olumsuz resmî yaptırımlar olarak nitelenebilir.

Yasanın İşlevleri

The Law Of Primitive Man (1954), "İlkel Adamın Hukuku" adlı eserinde Hoebel, Cheyenne yerlileri arasında özel mülkiyeti ortaklaşa kullanma-

yasa: Olumsuz resmi yaptırımlar.

16 Hoebel, E.A. (1954), *The Law of Primitive Man: A Study in Comparative Legal Dynamics* (s.28). Cambridge, MA: Harvard University Press.

nın, toplumun temel ilkesi olduğu bir dönemden bahseder. Ancak daha sonra, bazı insanlar başkasının atını izin almadan kullanma hakkını kendilerinde görmüştür. Yatan Kurtlar, Savaşan Geyikler topluluğunun atlarını izinsiz almasından şikayetçi olmuşlar; atlarının geri dönmediğini ve uğradıkları zarardan ötürü bir karşılık almak istediklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine, Savaşan Geyikler, gelecekte bu tür sorunların yaşanmaması için atların artık izinsiz alınmayacağını duyurmuştur. Ayrıca birbirlerine vermiş oldukları malların iadesini istemiş, iade etmeyenlerin kırbaçla cezalandırılacağını söylemişlerdir.

Bu durum, yasanın üç temel işlevini ortaya koyar. İlki; aynı toplumun üyeleri arasındaki ilişkileri ve belirlenmiş koşullar altında uygun davranışları tanımlamasıdır. Yasalar, insanların toplumun diğer bireylerine dönük kişisel hak ve görevlerini bilmelerini sağlar. Yasanın ikinci temel işlevi, yetkililerin yaptırımların uygulanmasında baskı kullanmasını sağlamasıdır. Merkezî politik sistemlerde bu yetki genelde hükümet ve hükümetin yargı sisteminin elindeyken, merkezî olmayan sistemlerde, güç kullanma yetkisi doğrudan zarar gören tarafa verilebilir. Üçüncü olarak yasa, toplumsal ilişkileri düzenler ve toplumsal esnekliği sağlar. Yeni durumlar ortaya çıktıkça yasa, eski kural ve varsayımların geçerliklerini koruyup korumadığını değerlendirmeli ve yapılması gereken değişikliklere karar vermelidir. Yasanın eğer etkili biçimde işlemesi isteniyorsa değişikliklere de yer bırakılmalıdır.

Uygulamada ise, yasa kesinlikle hakkında yapılan yazılı tanımlamalar kadar açık değildir. Herhangi bir toplumda insanlar genellikle çeşitli alt grupların üyesidirler ve bu grupların kurallarına uyarlar. Örneğin, bu bölümde ele aldığımız Kapaukularda, her birey aynı zamanda ailenin, ev halkının, sülalenin ve bir konfederasyonun üyesidir ve tüm bu grupların farklı kurallarına uymak zorundadır. Antropolog Leopold Pospisil'e göre, bireyin birbiriyle çelişen yasal durumlara düşmemesi imkânsızdır:

> Ensest, konfederasyondaki bazı sülalelerde cezası idam veya dayak olan bir suç iken bazı küçük sülalelerde cezalandırılmaz, hatta ensest olarak görülmez bile. Hatta alt sülalelerden birinde tercih edilen bir evlilik türüdür. Aynı sülalenin farklı alt sülaleleri arasında çok büyük yasal farklılıklar olabilir.[17]

17 Pospisil, L. (1971), *Anthropology of Law: A Comparative Theory* (s.36), New York: Harper & Row.

Bunun ötesinde, toplum içinde yaptırımların uygulanması her düzeyde değişiklik gösterebilir. Kapauku ev halkının başı, bir diğer ev halkı üyesini döverek ya da tokatlayarak cezalandırabilir. Ancak bir mala el koyma yetkisi yalnızca sülalenin başkanındadır. ABD'de de belediye, devlet ve eyalet yargı gücü arasında ayrımlar vardır. Her toplumda yargılama yetkisinin karmaşıklığı, yasa hakkında kolay bir genelleme yapmayı zorlaştırır.

Suç

Gözlemlediğimiz gibi, yasal olsun olmasın, olumsuz yaptırımların önemli bir işlevi de insanları toplumsal kuralları çiğnemekten caydırmaktır. Hırsızlık yapmayı tasarlayan bir kişi, yakalanma ve cezalandırılma olasılığının bilincindedir. Ancak yaptırımların caydırıcılığına rağmen her toplumda yasaları çiğneyen ve kendilerini davranışlarının sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda bırakan bireyler vardır.

Kanada'da kısa süre önce gözden geçirilmiş Suç Yasası, Konuşma Çemberi gibi yerli Amerikalı geleneklerini kullanan yeni adalet süreçlerinin de yolunu açmıştır.

Batı toplumlarında devlete karşı ve bireye karşı işlenmiş suçlar arasında belirgin bir ayrım vardır. Ancak zümre ve kabile gibi devlet olmayan toplumlarda bütün suçlar bireylere ya da akraba gruplarına (aileler, sülaleler, klanlar vb.) karşı işlenmiş kabul edilir. Bireyler ve akraba grupları arasındaki tartışmalar, özellikle de küçük gruplarda sorun yaşayanların sayısı az olsa bile, toplam nüfusun büyük bir oranını oluşturduğu için, toplumsal düzeni ciddi anlamda bozabilir. Örneğin, geleneksel olarak Inuitlerde ailenin ötesinde etkili bir evsel ya da ekonomik birim bulunmadığı için, iki kişi arasındaki tartışma, üyelerin zor zamanlarda ailelerin birbirine yardım etmelerini engelleyebilir, bu nedenle toplumsal bir kaygıya dönüşür. Bu gibi durumlarda yargılamanın amacı suçluyu cezalandırmaktan çok, toplumsal düzeni yeniden sağlamaktır. Toplumu bir bütün olarak ilgilendiren suçlar ve yalnızca birkaç bireyi ilgilendiren suçlar arasında ayrım yaparken bunlara toplu ya da kişisel diyebiliriz.

Temelde anlaşmazlıklar iki biçimde sona erdirilebilir. Birincisi, anlaşamayan taraflar tartışma ya da uzlaşma yoluyla gönüllü olarak karşılıklı tatminkâr bir anlaşmaya varabilir. Bu anlaşma biçimine müzakere denir. Eğer tarafsız bir üçüncü kişinin yardımını içeriyorsa, o zaman arabuluculuk adını alır. Zümre ve kabilelerde arabuluculuk görevini üstlenen üçüncü kişinin hiçbir zorlama gücü yoktur ve bu nedenle anlaşamayan tarafları bir karara uymak zorunda bırakamaz. Ancak eğer arabulucu büyük saygı duyulan bir kişiyse anlaşmayı da etkileyebilir.

Şefliklerde ve devletlerde, yetkili bir üçüncü taraf, anlaşamayan tarafların uyması gereken bağlayıcı bir karar sunabilir. Bu sürece **hüküm** verme denir. Arabuluculuk ve hüküm verme arasındaki fark yetkidedir. Hüküm le çözüme kavuşan bir uyuşmazlıkta, anlaşamayan taraflar kendi durumlarını ortaya koyar ancak en son karar verme sürecine katılmazlar.

Hüküm verme sürecinin nitelikleri, evrensel bir genel geçerliğe sahip olmasa da her toplum anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak için bir tür müzakere süreci kullanır. Müzakereler çoğu zaman hüküm vermenin ön koşulu ya da alternatifidir. Örneğin, ABD'de sendika uyuşmazlıklarının çözümünde greve giden işçiler, genelde üçüncü tarafın arabuluculuğuyla önce yönetimle müzakere yaparlar. Eğer devlet, grevin devamını toplum geneli için tehlikeli bulursa, anlaşmazlık içindeki taraflar, sorunun çözülmesi için tarafsız bir hakeme başvururlar.

Yargıcın işi zor ve karmaşıktır. Anlaşmazlık yaşayan taraflar, kamu ve diğer yargıçlar tarafından adil görülen bir karara varmak için, yalnızca sunulan kanıtları gözden geçirmek yeterli değildir; çeşitli kurallar, değerler ve önceden alınmış kararlar da göz önünde tutulmalıdır.

Hapis cezası benzeri cezalandırıcı adalet, Kuzey Amerika'da en yaygın yaklaşım olsa da, en azından Yerli Amerikalılar arasında suçlu davranışını değiştirmede etkili bir yöntem olmadığı ortadadır. Kanada'da yaşayan Kı-

müzakere: Anlaşamayan tarafların tartışma ya da uzlaşma yoluyla gönüllü olarak karşılıklı tatminkar bir anlaşmaya varması.
arabuluculuk: Anlaşmazlığın tarafsız bir üçüncü kişinin yürüttüğü müzakere aracılığıyla çözülmesi.
hüküm verme: Tarafsız bir üçüncü kişinin, anlaşamayan tarafların uyması gereken bağlayıcı bir karar sunması.

zılderili topluluklar uzun yıllardır adalet hizmetlerinin yerlilerin değer ve gelenekleriyle daha tutarlı olacak biçimde yenilenmesi konusunda federal hükümetlerine baskı yapmıştır. 1999'da Kanada Yüce Mahkemesi ülkenin ceza kanununun şu ilkeyi içerecek biçimde değişmesine karar vermiştir: "Uygun durum söz konusu olduğunda, bütün suçlular için, özellikle de yerli topluluklardaki suçlular için, hapis cezası dışındaki geçerli tüm yaptırımlar göz önünde bulundurulmalıdır."[18] Yerli topluluklar özellikle Yerli Amerikalı gruplar tarafından kullanılan geleneksel düzeltici adalet tekniklerinden Konuşma Çemberi'nin kullanılmasını istemişlerdir. Bu teknikte çatışma yaşayan taraflar, eşit söz hakkına sahip olur ve her defasında bir kişi, sözü hiç kesilmeden konuşur. Konuşan kişinin elinde konuşma değneği (ya da kartal tüyü ya da başka bir simgesel alet) vardır ve bunun amacı, o an o kişinin konuştuğunu, diğerlerinin de onu dinleme sorumluluğunu taşıdığını göstermektir.

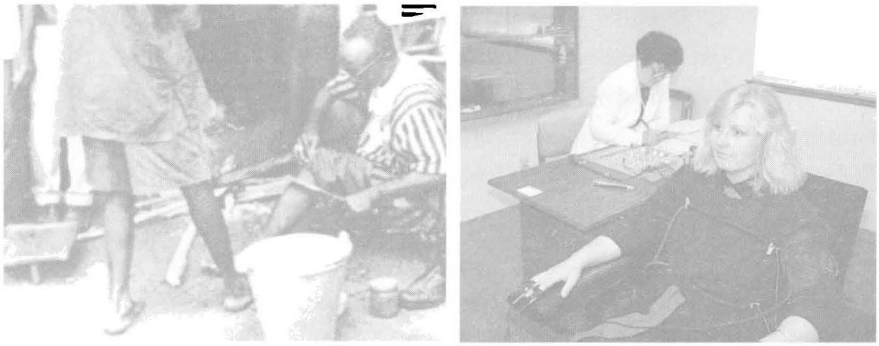
ABD'de son otuz yılı aşkın bir süredir, çeşitli anlaşmazlıkları çözmek için mahkemelerden kaçış ve müzakere ve arabuluculuğa yönelme yaşanmaktadır. Çoğu hukukçu, bu değişimi aşırı yoğun mahkeme salonlarını rahatlatmak ve böylece daha önemli konulara eğilebilmek için olumlu bir gelişme olarak görür. Bu değişimle birlikte ideolojik bir değişim de yaşanmaktadır; düzen ve uyum daha olumlu algılanmakta, demokratik görülmeyen açık zorlama, yerini ikna yoluyla denetime bırakmaktadır.

Soyut düşündüğümüzde bu değişim olumlu görünmekte ve zümre/kabile toplumlarındaki kültürel denetim sistemine dönüşü çağrıştırsa da, arada yaşamsal bir farklılık vardır. Zümre ve kabile toplumlarında anlaşma fazla zorlayıcı değildir çünkü bütün ilgili bireyler eşit koşullarda birbiriyle görüşebilir ve arabuluculuk yapabilir. Oysa ABD'de güç dağılımında büyük farklılık vardır ve kanıtların ortaya koyduğuna göre güçlü olan taraf, arabuluculuk ve müzakere yöntemine başvurmaktadır. Antropolog Laura Nader'in işaret ettiği gibi artık adalet ve anlaşmazlığın nedenleri üzerinde fazla durulmadan işleri yoluna koymak kaygısı baskındır. Bu da oldukça kısıtlayıcı bir durumdur ve baskıcı türden bir toplumsal düzen üretir.[19] ABD'de ve dünyanın diğer yerlerindeki sanayileşmiş ve sanayileşme sonra-

18 Criminal Code of Canada, s. 718.2(e).

19 Nader, L. (1997). Controlling processes:Tracing the dynamic components of power. Current Anthropology, 38, 714-715.

sı toplumlarda anlaşmazlık çözümü alanındaki uzmanlar, çatışmaları dengeli çözümlere kavuşturmanın etkili yöntemlerini buluyorlar. Bunun bir örneğini Uygulamalı Antropoloji bölümünde görebilirsiniz.

Görsel Karşıtlık: Psikolojik stres değerlendirme yönteminin iki aracı: Kpelle'lerin çetin sınavı ve Batılı yalan makinesi.

Birçok merkezî politik sistemin bulunduğu toplumda doğaüstü ya da insan ötesi güçlerin insanları çetin bir sınavdan geçirerek yargıda bulunduğuna dönük inançlar vardır. Liberya'nın Kpelle kabilesinde işlenen bir suçun faili bulunamamışsa şüphelenilen kişileri konuşturmak için hükümetin yetkilendirdiği bir kişi, kızgın bıçağı şüpheli sanıkların bacağına değdirir. Eğer bacak yanarsa şüpheli suçludur, eğer yanmazsa kişi masum kabul edilir. Ancak hükümet yetkilisi yalnızca bıçağı ısıtıp bacağa değdirmez. Şüphelinin bacaklarına önce masaj yapar, sonra bıçağın yeteri kadar sıcak olduğuna karar verince kendi bacağına değdirir. Kendi bacağının yanmadığını göstererek eğer kişi masumsa bıçağın yakmayacağını göstermiş olur. Sonra bıçağı şüpheliye değdirir. Bu noktaya kadar bilinçli ya da bilinçsiz, yetkili kişi sanığın mimiklerini, titremelerini ve terleme miktarını vs. gözlemleyerek kimin suçlu olduğuna karar vermeye çalışır. Eğer şüpheli çok fazla kaygılı göründüyse bunun suçluluk olasılığına dönük bir işaret olduğu kabul edilir. Bu yargıya varıldıktan sonra bıçak kişiyi yakacak ya da yakmayacak şekilde şüpheliye uygulanır. Yetkili, bıçağı ne kadar süre ateşte tuttuğuna, bıçağı nasıl bir açıda tuttuğuna ve basınç uygulama durumuna göre şüpheliyi yakma ya da yakmamayı becerebilir.[20]

Kızgın bıçak yönteminin benzeri bir yöntem de yalan makinesi kullanılmasıdır. Burada kullanılan yöntem doğa üstü değil, daha çok bilimseldir.

20 Gibbs, J.L., Jr. (1983), (Interview), *Faces of Culture: Program 18*, Fountain Valley, CA: Coast Telecourses.

Aslında yalan makinesi insan üstü bir araç olarak kişilerin yalan söyleyip söylemediğini anlayamaz. Makineyi uygulayan kişi sanıkların sınanma durumunda gösterdikleri kaygı düzeyini inceler. Kpelle kabilesinin yetkilisiyle yalan makinesini kullanan kişi arasında aslında çok ortak nokta vardır.

Uygulamalı Antropoloji

Çatışma Çözümleme ve Antropolog–William Ury

Çatışma çözümleme konusuna şiddet içerikli yaklaşımların sonuçlarının çok yaygınlaştığı bir çağda artık çatışma yönetiminin önemi gittikçe artmaktadır. Bu meslekte bir dünya lideri olan antropolog William L.Ury, bağımsız bir müzakere uzmanıdır.

Ury, lisansüstü eğitimini alırken, antropolojiyi sorunlara uygulamanın bir yolunu aramaya başladı ve özellikle her düzeydeki anlaşmazlıklar konusuna eğildi. Antropolojinin barışın korunmasındaki rolü üzerine bir makale yazdı; müzakere ve dünya sorunları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan bir hukuk profesörü olan Roger Fisher'e gönderdi. Fisher bunun üzerine genç öğrenciye, uluslararası arabuluculuk yapmak isteyenler için yazdığı bir kitabı birlikte yazmayı önerdi. Araştırmasını birlikte yaptıkları ve ortaklaşa yazdıkları kitap; çok geniş bir okuyucu kitlesine ulaştı çünkü ev içinde yaşanan tartışmalardan, işçi-işveren çatışmalarına ve uluslararası krizlere kadar her alanda uygulanabilecek temel ilkeleri içeriyordu. *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In* (1981) *(Evet Dedirtmek: Pes Etmeden Uzlaşarak Anlaşmaya Varma Yöntemleri)* başlıklı bu kitap milyonlarca sattı ve yirmi bir dile çevrildi. Bu nedenle kitabın adı "müzakerecinin İncili"ne dönüştü.

Getting to Yes üzerinde çalışırken Ury ve Fisher, Harvard Hukuk Okulu'nda Müzakere Programı'nı başlattılar ve müzakere sürecindeki yeni yaklaşımlara ve uygulamalara ilgi duyan değişik alanlardan akade-

misyeni bir araya getirdiler. Bugün bu uygulamalı araştırma merkezi arabuluculara, iş insanlarına ve hükümet yetkililerine müzakere konusunda eğitim veren, bir çok üniversiteden oluşan bir konsorsiyum haline gelmiştir. Bu merkezin dört temel hedefi vardır: (1) daha iyi anlaşmazlık çözüm uygulamaları tasarlamak, uygulamak ve değerlendirmek; (2) uygulayıcılar ve bilim adamları arasındaki işbirliğini zenginleştirmek; (3) müzakere ve anlaşmazlık çözümleme eğitimi için programlar ve materyaller hazırlama; (4) başarılı çatışma çözümleme çabalarına dönük halk bilincini ve anlayışını arttırmak.

1982'de Ury, Harvard'dan antropoloji doktora derecesini alarak mezun oldu. Tez konusu *Talk Out or Walk Out: The Role and Control of Conflict in a Kentucky Coal Mine (Konuş ya da Yürü: Kentucky Kömür Madeninde Çatışmanın Rolü ve Denetimi)* idi. Daha sonra hem derslere girdi hem de Müzakere Programı'nda liderlik rolünü sürdürdü. Özellikle kendini programın Küresel Müzakere Projesi'ne yoğunlaştırdı (ilk adı Savaşı Önleme Projesiydi). Bugün Harvard'daki akademisyenlik görevini artık sürdürmeyen Ury, Küresel Müzakere Projesi'nin yöneticisi olarak görev yapıyor, yazılar yazıyor, danışmanlık yapıyor ve zor insanlarla ve durumlarla başa çıkmak konusunda atölye çalışmaları düzenliyor.

Ury, uzun yıllardır yaptığı antropolojik araştırmaların getirdiği kültürler arası bakış açısını kullanarak etnik sorunlar ve ayrılıkçılık konularında uzmanlaşmıştır; özellikle beyaz ve siyah Güney Afrikalılar, Sırplar ve Hırvatlar, Türkler ve Kürtler, Kuzey İrlanda'daki Katolik ve Protestanlar, eski Sovyetler Birliği'ndeki Ruslar ve Çeçenler üzerinde çalışmıştır.

Ury'nin uygulamalı antropoloji çalışmalarındaki en etkili araçları, anlaşmazlık çözümlemesi üzerine yazdığı kitaplardır. 1993'te *Getting Past No: Negotiating Your Way from Confrontation (Hayır'ın Ötesine Geçmek: Uzlaşarak Çatışmadan Çıkma Yöntemleri)* adlı kitabında müzakereyle ilgilenmeyen, birbirine düşman taraflara nasıl ulaşılacağını yazdı. 1999 tarihli kitabı *Getting to Peace: Transforming Conflict at Home, at Work and in the World*'de *(Barış Sağlama: Ev, İş ve Dünya'daki Çatışmaları Çözümleme Yöntemleri)* çevremizdeki topluluğun iki taraf arasındaki yıkıcı çatışmaların önlenmesinde ve çözümlenmesinde oynayabileceği rolü ele alır.[a]

[a] Pease, T. (2000, Spring), "Taking the Third Side", *Andover Bulletin.*

2002'de, *Must We Fight? (Savaşmak Zorunda mıyız?)* başlıklı kitabında, şiddet ve savaşın kaçınılmaz olduğuna dönük yerleşik düşüncelere karşı çıkarak insanoğlunun şiddetli çatışmalar kadar işbirliği ve birlikte yaşama gücüne de sahip olduğuna dönük ikna edici kanıtlar sundu. Bu kitaptaki ana nokta, şiddetin bir seçim olduğudur. Ury'nin sözcükleriyle "çatışma asla sona ermeyecek ama şiddet erebilir."[b]

Ury'nin ve bu alanda çalışan diğer insanların yapmaya çalıştığı şey, rekabetçi, kazan-kaybet tutumların artık yerini insanlar arasında gittikçe artan karşılıklı bağımlı ilişkilere bıraktığı bir dünyada, müzakere kültürü yaratılmasına yardımcı olmaktır.

[b] Ury, W. (2002, Winter), "A Global Immune System", *Andover Bulletin*; www.PON, harvard.edu ve www.thirdside.org adreslerine de bakın.

Politik Örgütlenme ve Dış İlişkiler

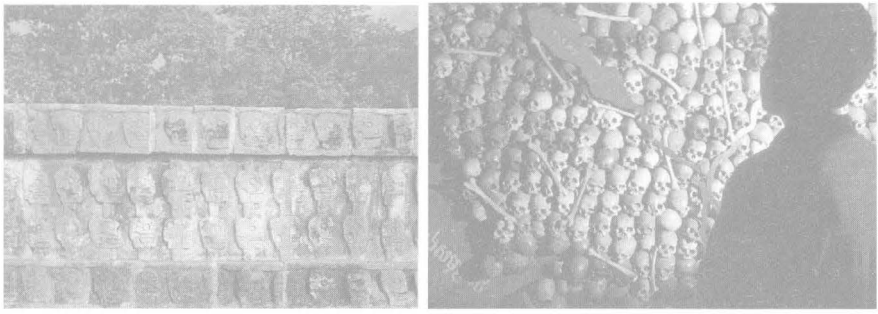
İçişlerin düzenlenmesi, her türlü politik sistemin önemli bir işlevi olsa da tek işlevi değildir. Diğer bir işlev dış işlerin, yalnızca başka devletlerle değil; başka zümreler, sülaleler, klanlar ya da en büyük özerk politik birimle olan ilişkilerin, yönetilmesidir. Toplumun içinde düzeni sağlamak için gücün kullanılması gibi dış ilişkilerin yürütülmesinde de güce başvurulabilir.

Savaş

Şiddet söz konusu olunca türümüzün çok korkunç bir sabıkası vardır. Birdenbire ortaya çıkan bireysel ve ölümcül saldırganlık patlamalarının çok ötesinde savaş biçimindeki örgütlü şiddet, insanların acı çekmesine, hem canın hem de malın yok olmasına neden olmuştur. 5000 yıldan beri yaklaşık 14.000 savaş yaşanmıştır ve yüzlerce milyon insan yaşamını kaybetmiştir.

Örgütlü şiddetin değişik güdüleri, amaçları, yöntemleri ve ölçekleri vardır. Örneğin bazı toplumlar, yalnızca savunma amaçlı savaşa girerler ve ciddi bir tehditle ya da saldırıyla karşılaşmadıkları sürece silahlı çatışmalardan kaçınırlar. Bazılarıysa, köle, altın ya da petrol gibi maddi kazanç, toprak genişletme ya da ticaret yollarını denetlemek gibi belirli stratejik amaçlar gütmek için savaş başlatırlar. Bazı kültürlerde saldırgan savaşlar, dünya görüşünü ya da dini yaymak ve dünyanın diğer yerlerindeki kötü ve

sapkın düşünceleri yok etmek gibi ideolojik nedenlerle yapılır. Savaşın ölçeği, yerel silahlı çatışmalardan küresel ölçekteki geniş kapsamlı savaşlara kadar değişiklik gösterir. Buna ek olarak, iç savaşlar (aynı devletin içindeki değişik coğrafi, etnik, dinî grupların ya da siyasi görüşlerin birbiriyle savaşması), profesyonel silahlı kuvvetlerin savaştığı, resmen ilan edilmiş uluslararası savaşlar ve küçük ölçekli, vur-kaç taktikli operasyonları içeren düşük yoğunluklu gerilla savaşları olmak üzere de bir ayrım yapılabilir.

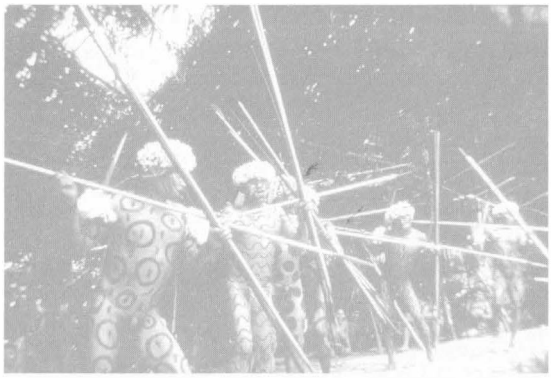
Meksika'nın güneyindeki eski Maya kenti Chichen Itza'daki bu taş duvarda olduğu gibi, insan kafataslarının sergilenmesinin amacı, savaşta düşmana karşı kazanılmış bir zaferi ya da kurban edilmiş savaş esirlerini anmaktır. Bazen de kafataslarından yapılmış bu Kamboçya haritasında olduğu gibi, örgütlü bir şiddetin korkunç anısını canlı tutmak için kullanılır. 1970'lerde Kamboçya'da Kızıl Kmer rejimi 1.7 milyon masum Kamboçyalının ölümüne neden olmuştu.

Savaşlar neden yaşanır? Bazıları insanların doğaları gereği saldırgan olduğunu savunur. Bunun bir kanıtı olarak Tanzanya'da şempanzelerin sergilediği grup davranışını örmek gösterirler. Bu grupta araştırmacılar bir grup şempanzenin diğer grubu sistematik olarak yok ettiğini ve yaşam alanını ele geçirdiğini gözlemlemişlerdir. Araştırmacılar ayrıca Brezilya ve Venezuela sınırının iki tarafında yaşayan Yanomami Yerlilerinin davranışını da örnek gösterirler. Bu tropik iklim bahçıvanları ve yiyecek toplayıcıları sürekli savaş halinde yaşar ve bazı bilim adamları bunun bütün insanların bir zamanlar gösterdiği davranışın örneği olduğunu öne sürer.

Bu görüşe karşı çıkanlar şempanzelerin ve onların yakın akrabası bonoboların savaşçı davranışlarının çok geniş kapsamlı gözlemlenmediğini belirtir.[21] Aslında bonobolar anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözmedeki be-

21 Power, M.G. (1995), "Gombe revisited: Are chimpanzees violent and hierarchical in the "free" state?" *General Anthropology*, 2(1). 5-9.

cerileriyle bilinir. Herkes Yanomamilerin anlatıldığı kadar vahşi olduğuna katılmaz, bu yüzden insanların bir zamanlar onlar gibi yaşadığını öne süremeyiz. Bütün insanlar gibi Yanomamilerin de bir geçmişi vardır ve bugünkü etkinlikleri hiç kuşkusuz belirli bir tarihsel bağlamı yansıtır. Ancak 20. yüzyılın ortasından beri bu topluluk Yanomami topraklarını işgal eden ve sömüren yabancıların yarattığı baskı yüzünden gittikçe artan bir karışıklık ve şiddet içine girmiştir.[22]

Yanomamilerin savaşçı kişilikleri olduğu iddia edilse de aslında Yanomamilerin bu özelliği daha çok Brezilya ve Venezuela devletlerinden kaynaklanan dış baskılar sonucu ortaya çıkmış yakın zamanlı bir olgudur.

Başka bir deyişle, insanlar arasındaki savaş ve kuyruksuz maymunlar arasındaki saldırgan grup davranışı, bir tür biyolojik eğilimin kaçınılmaz dışavurumundan çok, belirli bir duruma özgü bir özellik olabilir. Bu durum, bazı insanların öne sürdüğü gibi ilk insanlarda şiddetin hiç görülmediği anlamına gelmez. ABD'nin kuzeybatısındaki Kennewick'teki 9000 yıllık, hatta İtalya'da Grimaldi mağaralarındaki daha eski insan iskeletlerine saplanmış bulunan mızrak uçları, bize aksini kanıtlamaktadır. Ancak, savaş evrensel bir olgu değildir çünkü dünyanın bazı bölgelerinde hiçbir savaşın yaşanmadığı bilinmektedir. Örneğin Güney Afrika'da Bushmen, Yeni Gine'de Arapesh ve Hindistan'da Cayna toplumları, bildiğimiz kadarıyla herhangi bir savaşın tarafı olmamıştır. Ancak savaşmayan toplumlarda değişen düzeylerde şiddete rastlanabilir. Antropolog Robert Gordon, günümüz savaşlarında insan ayırmadan gerçekleştirilen öldürmelerle, Yeni Gine'deki savaşı şöyle karşılaştırıyor:

> Yeni Gine'deki savaş, şimdiye kadar bizim (sanayileşmiş dünyanın) yaptığımız savaştan biraz daha "uygardır" çünkü yalnızca iki grup arasında gerçekleşir. Bir yabancı olarak çatışma esnasında gidip insanlarla konuşabilir, röportaj yapabilirsiniz.

22 Mann, C.C. (2000), "Misconduct Alleged in Yanomami Studies", *Science*, 289, 2,253.

Bu sırada çatışma devam ediyor olabilir ancak oklar sizi ıskalayacaktır. Çatışmanın dışındakilerin hayatı tehlikede değildir, fotoğraf bile çekebilirsiniz.[23]

Savaşın son 10.000 yılda, yiyecek üretim tekniklerinin keşfinden, özellikle de 5000 yıl önce merkezî devletlerin ortaya çıkışından beri bir sorun haline geldiğini düşündürtecek çeşitli nedenler vardır. Özellikle son iki yüz yılda, gelişen silah teknolojisi ve sivillere yönelik şiddet, içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Günümüz savaşlarında artık yalnızca sivillerin değil, ölen çocukların sayısının bile asker sayısını geçtiğini söyleyebiliriz. Bu yüzden savaş, çok eski değil, yakın zamanlı bir sorundur.

Merkezî olmayan politik sisteme sahip yiyecek toplayıcılar arasında da tek tük şiddet olaylarının yaşandığı bilinse de yakın zamana dek savaş görülmüyordu. Bunun altında yatan bazı nedenler vardır. Öncelikle, yiyecek toplayıcı zümreler arasındaki coğrafi sınırlar ve üyelik, oldukça değişkendir ve kesin çizgilerle belirlenmemiştir; bir gün bir zümreyle avlanan kişi, ertesi ay başka bir zümreyle avlanabilir. Bu da savaş halini zorlaştırıcı bir etmendir. Bunun dışında her zümre birbiriyle akrabalık bağına sahiptir. Herkesin komşu zümrede, kız kardeşi, erkek kardeşi ya da kuzeni yaşar. Ayrıca yiyecek fazlasının bulunmaması, uzun süreli savaşı zorlaştırır. Son olarak, insanların kendilerini doğadan üstün değil de onun bir parçası olarak gördüğü bir dünya görüşü, başka insanların sömürülmesine engeldir. Özetle, nüfusun küçük olduğu ve insanların kendilerini doğal yaşamın bir parçası olarak gördüğü, yiyecek fazlalığının bulunmadığı, mal sahipliğinin en alt düzeyde olduğu ve devlet örgütlenmesinin var olmadığı bir ortamda bir grubun diğerine örgütlü şiddet uygulama olasılığı küçüktür.[24]

Bahçıvanlık ya da çiftçilikle uğraşanların kendi hallerinde toprakla uğraşan insanlar olduğu düşünülse de bu insanlar arasında savaş hali oldukça yaygındır. Bunun bir nedeni, yiyecek üreticilerin yiyecek toplayıcılara göre daha sömürgeci bir dünya görüşüne sahip olmasıdır. Diğeri de, avcı toplayıcıların nüfusunun genelde taşıma kapasitesinin altında olmasına karşın, tarımla uğraşanların nüfuslarının daha çok artma eğiliminde olmasıdır. Nüfus artışı denetim altına alınmazsa kaynaklar yetersizleşebilir. Bu tehlikeyi önlemenin en geçerli yolu, diğer insanların kaynaklarını ele ge-

[23] Gordon, R. J. (1981, December). [Interview]. Los Angeles: Coast Telecourses.

[24] Knauft, s.391- 409.

çirmektir. Ayrıca sabit bir toprak parçasına duyulan bağlılık, yiyecek toplayıcılara göre çiftçilerde üyeliği daha az esnek yapar. Ayrıca, uzaklardan kişilerle evlilik yapmaktansa çiftçiler genelde yakın çevrelerindekilerle evlenir, bu da onların uzaklarda akraba edinmelerini engeller. Katı anne yanı ya da baba yanı yerleşimli toplumlarda her yeni kuşak, aynı toprakta yaşamak zorundadır ve toprak ne kadar küçük ya da büyük olursa olsun, grup ona bağımlı yaşar.

El değmemiş toprakların bulunması, savaşı engellemede yeterli caydırıcılıkta bir etmen değildir. Ormanlık alanları yakarak tarıma açan çiftçiler arasında ortaya çıkan, tarım arazisi için yapılan rekabet sıklıkla düşmanlığa ve silahlı çatışmaya dönüşür. Politik denetimin merkezileşmesi ve mülkiyetin artması savaş için daha çok neden oluşturur. Bu insanlar, özellikle de devlet biçiminde örgütlenmiş olanlar arasında, savaşın şiddeti insanların hiç ayrım yapmadan ölmesine neden olabilir. Bu durum özellikle çağdaş devletlerde zirveye ulaşmış durumdadır. Hatta, yakın zamanda devletsiz toplumlarda gözlemlenmiş savaşların (kabile savaşları olarak bilinir) çoğu sömürgeci devletlere gösterilen bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.[25]

Savaş, Avrupalıların gelmesinden önce de Amerika'nın kuzeydoğusunda vardı, ancak 16. yüzyılda Kızılderili topraklarının yerlilerin elinden alınması, özellikle de kunduz gibi hayvanların kürkünün Avrupa'da çok talep görmesinin doğrudan bir sonucu olarak gruplar arası çatışmalar artmaya ve yoğunlaşmaya başladı. Zengin av alanları için yaşanan rekabet, tüfeğin ve diğer Avrupa kökenli silahların kolay bulunabilirliğiyle birleşince şiddet tırmandı. Avrupalıların ticari mal olarak getirdiği alkol de saldırganlığı tetikledi ve her bir ölüm, intikam duygusu yarattı. Bütün bunlar Kunduz Savaşları olarak bilinen kanlı savaşlar döngüsüne yol açtı ve bu döngüye Breton Adası Burnu'ndan Chesapake Koy'una, içeride Büyük Göller'e kadar yiyecek toplayıcılar ve bahçıvanlar da dahil olmak üzere neredeyse bütün yerli gruplar katıldı. Bu savaşlar ve düzenli aralıklarla tekrarlanan şiddetli patlamalar, 17. yüzyılın büyük bir kısmında devam etti.[26]

[25] Whitehead, N.L., &Ferguson, R.B. (1993, November), "Deceptive streotypes about tribal warfare," *Chronicle of Higher Education,* A48.

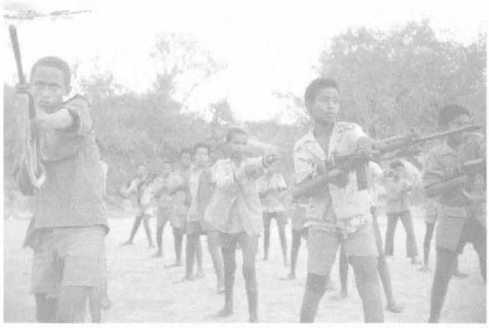
[26] Prins, H.E.L. (1996), *The Mi'kmaq: Resistance, Accomodation, and Cultural Survival* (s.106), Orlando: Harcourt Brace.

Kunduz Savaşlarına katılan pek çok yerli Amerikan gruplarının içinde Mohawk, Oneida, Onondaga, Cayuga ve Seneca gibi Iroquois ulusları da vardı. Avrupalılar ayaklarını bu topraklara basmadan önce, bu komşu gruplar kendi aralarında bir ortaklık yaratarak ve saldırganlıklarını yabancılara yönlendirerek kendi aralarında yaptıkları savaşı sona erdirmişlerdi. Ünlü Iroquois Konfederasyonu bu yolla oluşmuştur. Yakındaki ve uzaktaki komşularıyla savaşan konfederasyon üyeleri bir egemenlik kurmuş ve kurbanlarını Iroquois üstünlüğünü kabul etmeye zorlamışlardır. Ancak kurbanlarıyla aralarındaki ilişki, doğrudan bir boyun eğdirme şeklinde değildi. Kurbanlar bir haraç ödeyerek Iroquoislerden "koruma" satın alıyordu. Bu korumanın bedeli, ödenen haracın da ötesine geçerek, yapılan törenlerde Iroquoislere saygı gösterisinde bulunmak, kurbanın ülkesinden başka topraklara savaş amaçlı geçiş hakkı elde etmek ve genç erkeklerin Iroquois savaşlarına katılması gibi karşılıklar olarak da ödeniyordu.

Iroquois ulusları ve Avrupalılar arasında yapılacak bir karşılaştırma öğretici olabilir. 1095 yılında Papa 2. Urban, Avrupa'daki Hristiyan soylularının kendi aralarındaki sonu gelmez çekişmelerine bir son vererek bir araya gelmelerini ve düşmanlıklarını kâfir olarak gördükleri Ortadoğu'daki Müslüman Türklere ve Araplara yönlendirmelerini anlatan bir konuşma yaparak Birinci Haçlı Seferi'ni başlatmıştır. Aynı konuşmada, Papa "kâfirlerin" kaynaklarını ele geçirmenin ekonomik yararlarından da üstü kapalı olarak söz etmiştir. Haçlı Seferleri'nin yalnızca dinî ideolojiyle başlamadığı ortada olsa da Kudüs'ü ve Kutsal Toprakları Müslümanlardan almak gibi amaçlarla haklı çıkarılmıştır. Haçlı Seferleri'nin başarısı kısıtlı olmuştur. 1271'den 1272'ye kadar süren dokuzuncu ve sonuncu seferden 20 yıl sonra, Filistin'deki son Hristiyan mevkisi de Müslüman orduya teslim olmuştur.

Bunu izleyen yüzyıllarda Avrupalıların Hristiyan güçleri dikkatlerini, devlet kurmaya ve dünyanın diğer ülkelerinde sömürgeci yayılmaya yönlendirmiştir. Bu büyüme ve dışa doğru yayılmayla birlikte ilerleyen bir başka olgu da teknoloji ve savaş örgütlenmesinin de gelişmesidir. Devletlerin ortaya çıkışıyla (yalnızca Avrupa'da değil, dünyanın diğer bölgelerinde de) savaşların ölçeğinde çok büyük bir değişiklik olmuştur. Devletin insan ilişkilerini düzenlemede güç kullanımının yasallaşmasını ve çok sayıda insanı örgütleme becerisini göz önünde bulundurduğumuzda bu durum çok da şaşırtıcı gelmemelidir.

Örneğin Meksika'nın ortasındaki dağlık alanlarda, 1400'lerin ortalarından 1520'lerin başına kadar sürekli savaş halinde yaşamış olan Aztek devletini düşünelim. Savaş sayesinde devlet haraç toplamış ve bölgesel egemenlik elde etmiştir. Komşularıyla savaşarak elde ettikleri esirleri tanrılarına kurban etmişlerdir çünkü Aztek inancına göre kozmik düzeni sürdürmek için insan kurban edilmesi gerekir. "Kurban edilen savaşçı *teomiqui*'dir, 'tanrısal bir biçimde ölmüş kişidir'; güneşi besleyerek dünyanın üstüne ışığını göndermesini sağlayacak ve güneşi canlı tutacaktır."[27] Aztekler için, bu dünya görüşü, bitmez tükenmez saldırganlığı haklı çıkarıyor, hatta kutsallaştırıyordu. Hatta ünlü antropolog Eric Wolf'a göre Aztek savaş tanrısı Huitilopochtli'nin ve diğer tanrıların imgelerini taşıyan din adamları; ordunun önünde yürüyor, bir ateş yakarak ve deniz kabuğundan yapılma boruları üfleyerek savaşın başlaması için işaret veriyordu. Savaşın ardından elde edilen zaferde, Wolf devam eder, "sonuç her zaman aynıydı: boynuna tahtadan tasmalar takılmış uzun bir savaş esiri kuyruğu, tanrıların sunağında kurban edilmek üzere Tenochtitlan'a doğru uzun bir yolculuğa çıkıyor."[28] Binlerce esir, askerî bir seferberliğin ardından kurban edilebiliyordu ve bir yıl içinde 20.000 esir Aztek devletinin başkentinde tanrılara sunuluyordu.

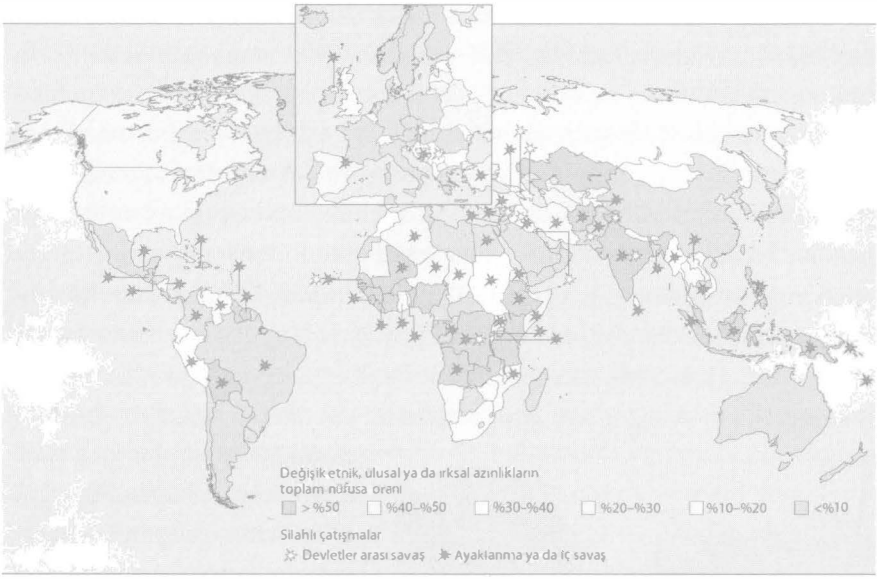

Dünya üzerindeki çoğu orduda çocuklar da savaşır. Bugün 300.000'den fazla çocuk asker vardır ve yaşları 12'ye kadar düşmüştür. Bu erkek çocukları, Eritre'de gerilla olmak üzere eğitim alıyor.

Bu Aztek örneği de Hristiyan Haçlı Seferleri gibi, savaşın ideolojik güdülenmelerinin ve gerekçelerinin, toplumun dünya görüşüne, yani bir kültürün üyelerinin kendi gerçekliklerinin biçimi ve özüyle ilgili paylaştıkları görüşlerin bütününe gömülü olduğunu gösterir. Bu dünya görüşünün diğer boyutlarını, dine ve doğaüstü konulara odaklanan bir sonraki bölümde ele alacağız.

27 Keen, B. (1971), The Aztec Image in Western Thought (s.13), New Brunswick, NJ:Rutgers University Press.

28 Wolf, E.R. (1999), Envisioning Power: Ideologies of Dominance and Crisis (s.263), Berkeley: University of California Press.

Şekil 12.4
Çok uluslu devletlerde bir ulus ülke içindeki diğer ulusları bastırmaya çalıştığı için savaş durumu yaygındır.

Şu anda dünyada devam eden pek çok savaş var ve çoğu savaşın yaşandığı topraklar birer ölüm tarlasına dönüşmüş durumda (Şekil 12.4). Bugün savaş kurbanlarının çoğunu yaşlılar, kadınlar ve çocuklardan oluşan siviller oluşturmaktadır. Günümüz savaşlarının çoğu devletler arasında değil; hükümetin yozlaştığı, etkisiz kaldığı, halkın desteğini yitirdiği ülkelerin içinde yaşanmaktadır. Şu örnekler konuya ilişkin somut veriler sunacaktır: 1975 ve 1979 yılları arasında Kamboçya'daki Kızıl Kmerler 1.7 milyon vatandaşını öldürmüştür, bu da ülke nüfusunun %20'sine denk düşmektedir. 1990'larda Güney Sudan'da 2-3 milyon kişi savaş yüzünden ölmüştür. 1998-2003 yılları arasındaki savaşta Kongo'da 5 milyon kişi ölmüştür ve bu savaşa komşu devletlerden de küçük ordular katılmıştır. Rus ordusunun, bağımsızlık isteyen Çeçen ayrılıkçılarına karşı yürüttüğü savaş, Kuzey Sumatra'da özgürlük isteyen Açelere karşı savaşan Endonezya ordusu, Afganistan ve Irak'taki gerillalara karşı savaşan ABD ordusu, Kolombiya'da süre giden operasyonlar ve daha pek çok benzerleri. Ayrıca dünya üzerinde Filistin, Liberya, Kosova ve Kuzey İrlanda gibi şiddetli çatışmaların yaşandığı pek çok sıcak nokta vardır. Bunun dışında pek çok

ordu, çocukları da askere almaktadır; bugün en küçüğü 12 yaşında olan 300.000 çocuk asker vardır.

Yukarıdaki örneklerin de gösterdiği gibi savaş nedenleri karmaşıktır; ekonomik, politik ve ideolojik etmenleri içerir. Savaşı ortadan kaldırma sorunu ve savaşı ortadan kaldıramamamın bedeli, hiç bugünkü kadar büyük olmamıştır.

Önemli Antropologlar

Laura Nader (1930 -)

Laura Nader 1960'larda kariyerinin en başından beri meslektaşları arasında ön plana çıktı ve Kaliforniya Üniversitesi'nde antropoloji bölümünde ilk öğretim üyesi oldu.

Nader ve üç kardeşi Lübnan'dan göçmen olarak gelmiş bir ailenin çocukları olarak Connecticut, Winsted'de büyüdü. Kendi sözleriyle, "Babam Lübnan'dan politik nedenlerden ötürü ayrıldı ve özgürlükler ülkesine geldiğinde politikayı ciddiye almaya başladı. Bu yüzden biz de kamusal konulara ilgi duymamız gerektiğini düşünerek büyüdük." Nader ve kardeşlerine, varsayımları sorgulamaları gerektiği de öğretilmişti. Hem Nader hem de erkek kardeşi Ralph, meslek yaşamlarını bunun üzerine oturttu. Laura Nader; hukuk, adalet, toplumsal denetim ve onun güçle bağlantısı üzerine kültürler arası çalışmalarıyla tanınır. Ralph ise tüketici avukatı, eski ABD başkan adayı ve halk sağlığı ve yaşam kalitesi konularının sıkı bir denetçisidir.

Laura Nader'in lisans çalışmaları Meksika'da bir yıllık yurtdışı eğitimini de içeriyordu. Daha sonra Radcliffe Koleji'nde antropoloji doktorası için çalışmalarını sürdürürken Meksika'ya dönerek Oaxaca'daki Sierra Madre Dağları'ndaki Zapotek yerlilerinin köyünde alan çalışması yaptı. Geriye dönüp bu çalışmasını düşündüğünde şöyle diyor Nader, "1950'lerde Güney Meksika'ya gittiğimde Zapoteklerin yaşamlarını nasıl örgütlediğini, sorunlarını nasıl çözdüğünü ve mahkemeye gittiklerinde neler yaptıklarını inceledim. Bu ülkeye geri dön-

düğümde Amerikalıların müşteri ve hizmet şikayetlerini nasıl çözümlediğini incelemeye başladım."

Nader'in Berkeley'de derslere girmeye başladığı yıllarda Vietnam Savaşı başlamıştı ve kampüste sürekli barış ve sivil haklar için gösteriler yapan öğrencilerin ortaya çıkardığı karışık bir durum vardı. Nader, bilim insanı-eylemci olarak meslektaşlarına çağrıda bulundu ve dünyada gücü elinde tutan seçkinler üzerine araştırma yapmaya davet etti. 1972'de yazdığı *İnsanın İncelenmesi* adlı kitabında bahsettiği gibi, "İnsan şu ana kadar hiç öncülü olmayan bir durumla yüz yüzedir. Şimdiye kadar yaptığı eylemler ve eylemsizliklerle, türünün bu kadar çok üyesi üzerinde yaşatma ve öldürme gücüne sahip olmamıştı.

Bugüne kadar Nader'in araştırmalarının sonuçları yüzden fazla yerde yayınlanmıştır. Bunların arasında *Naked Science–Anthropological Inquiry into Boundaries, Power, and Knowledge* (1996) ve *The Life of Law: Anthropological Projects* (2002) sayılabilir.

Hukuk antropolojisinin gelişiminde önemli bir rol oynayan Nader, temel varsayımlarını (temel dogmalar) eleştirel olarak sorguladığı için; hukuk, çocuk sorunları, nükleer enerji ve bilim (kendi mesleği de dahil olmak üzere) alanlarında çalışan uzmanların tepkisini çekti. Öğrencilerinin de eleştirel düşünmesini, yetkiyi sorgulamasını ve güç sahibi seçkinlerin "denetleyici süreçlerinden" kurtulmalarını isteyen Nader, 2000 yılında Amerikan Antropoloji Derneği'nin en onurlu sorumluluklarından birini aldı ve yıllık toplantısında bir konuşma yaptı. (Laura Nader'le yapılan görüşmeden uyarlanmıştır. *California Monthly*, Kasım 2000).

Biyokültürel Bağlantı

Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve İnsan Şiddeti

21. yüzyılın başında savaş ve şiddet, artık eskiden çoğu toplumda olduğu gibi yalnızca erkeklere ait konular değildir. Savaş, dünyanın pek çok yerinde sivil yaşamda da görülüyor; kadın ve çocukların günlük yaşamlarını etkiliyor. Hatta bazı devletlerde, savaşa katılmaları kısıtlı olsa da, kadınlar askerî kuvvetlerde de hizmet veriyor. ABD'de bazı kadın

askerler, kendilerini erkek meslektaşları kadar güçlü, yetenekli ve eğitimli gördükleri için cinsiyetin savaşa katılmalarına engel olmasını istemiyorlar. Bazıları ise biyolojik temelli cinsiyet farklılıklarının, savaşı yalnızca erkeklere özgü bir alan yaptığına inanıyor.

Bilim adamları uzun zamandır erkeklerin savaşa daha uygun olduğunu çünkü doğal ayıklanmanın erkekleri kadınlardan daha büyük ve güçlü kıldığını savunmuştur. Cinsel ayıklanma olarak da bilinen bu görüş ilk kez 19. yüzyılda Darwin tarafından öne sürülmüştür. O zamanlar Darwin, hayvan türlerindeki erkeklerin; boynuz, kuşlardaki canlı tüyler, ve insanlardaki zeka ve alet kullanımı gibi fiziksel farklılıklarının eş bulmada rekabet ederken erkeklere yardımcı özellikler olduğunu belirtmiştir. Bu senaryolarda erkeğin üreme başarısı, bir "tohum yayma" stratejisiyle, yani mümkün olduğu kadar çok dişiyle cinsel ilişki kurmayla en tepeye çıkar.

Öte yandan dişiler, üreme başarısını bireysel çocuğuna odaklanarak arttıran eleyici/seçici konumdadır. Bu cinsel ayıklanma kuramına göre erkek-erkek rekabetinin yüksek olduğu türlerde erkekler, dişilerden bedence daha iri ve saldırgan olur. Tek eşli türlerde erkekler ve dişilerin bedenleri birbirine yakın olur.

Primatolog Richard Wrangham, bu cinsel ayıklanma görüşünü bir adım daha ileri götürmüştür. Demonic Males kitabında, erkek saldırganlığı ve ataerkilliğin evrimsel bir temeli olduğunu ileri sürer ve insanların, yakın kuzenlerimiz şempanzeler gibi geniş bir alanda egemenlik kurmuş, birbirine sıkıca bağlı erkek gruplarından oluşan bir çete gibi yaşadığını söyler. Bu özellikler "Doğal ayıklanmanın çirkin mirasını ve düşmanlarla karşılaşıldığında öldürme eğiliminin ortaya çıkmasını açıklamak için yeterlidir."[a] Şiddet, erkek egemen toplumsal düzen yaratır: "Ataerkillik, erkeğin evrimsel çabalarla ortaya çıkmış kadınları denetleme ve aynı zamanda yabancılara karşı rekabet ederken erkek arkadaşlarıyla dayanışma içinde olma davranışı olarak kendini gösteren biyolojilerinden kaynaklanır."[b] Wrangham evrimsel güçlerin kadınları da bi-

[a] Wrangham, R., & Peterson, D. (1996), *Demonic Males* (s.168). Boston: Houghton Mifflin.

[b] Wrangham, R., & Peterson, D. (1996), *Demonic Males* (s.125), Boston: Houghton Mifflin.

çimlendirdiğini söylerken, dişilerin evrimsel çıkarlarının erkeklerle işbirliği yapmadan karşılanamayacağını öne sürer.

Feminist bilim insanları bu bilimsel modellerin cinsiyet temelli olduğuna ve bilim insanlarının kültüründen kaynaklanan cinsiyet kurallarını içerdiğine dikkat çeker. Darwin'in cinsel ayıklanma modeli, dişinin edilgen, erkeğin etken görüldüğü Victoria dönemi cinsiyet kurallarına dayanıyordu. ABD'li primat bilimci Laura Fedigan, Darwinci modellerde kadınların yalnızca erkeklerle paylaştıkları genler sayesinde biyolojik durumlarını iyileştirdikleri bir kuyruk muamelesi gördüğünü söyler.[c] Wrangham'ın yakın zamanlı *Demonic Males* kuramı benzer olarak kültür tarafından biçimlenmiştir ve egemen dünya düzenini (askeri devletler) ve cinsiyet kurallarını (saldırgan erkekler) içerir. Her iki durumda da varsayılan bilimsel kuram, bir takım toplumsal geleneklerin doğal temelini oluşturmuştur.

Bunun anlamı, cinsiyetler arası biyolojik farklılıkların doğal dünyada incelenemeyeceği değildir. Tam tersine, cinsiyet farklılıklarını inceleyen bilim insanları, kendi kültürel inançlarını doğaya nasıl yansıttıklarının bilincinde olmalıdır. Bu sırada bazı kadın askerlerin tutumları, "askeri uzmanlaşmanın" cinsiyetle belirleneceği görüşüne karşı çıkmayı sürdürmektedir.

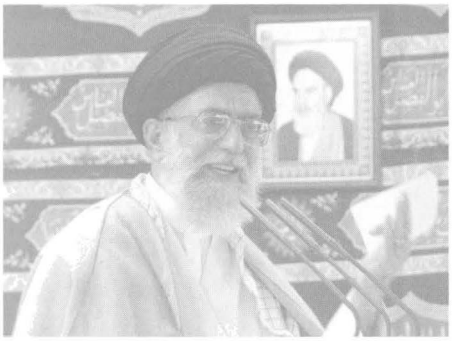
[c] Fedigan, L.M. (1986), "The changing role of women in models of human evolution", *Annual Review of Anthropology* 15, 25-66.

Politik Sistemler ve Yasallık Sorunu

Bir toplumun politik sistemi ne olursa olsun, politik sistem insanların bağlılığını kazanabilecek yollar bulmalıdır. Merkezileşmemiş sistemlerde yetişkinler karar verme sürecine katılır, sadakat ve işbirliği özgürce verilir çünkü her birey politik sistemin bir parçası olarak görülür. Grup büyüdükçe örgütlenme daha resmileşir ve halk desteğini sağlama ve sürdürme sorunu da büyür.

Merkezî politik sistemler, toplumsal denetim aracı olarak baskıyı kullanır. Ancak burada bir risk vardır çünkü baskı kullanacak görevlilerin sayısı çok fazladır ve bu görevliler de kendi içlerinde politik güç oluşturabilir. Ayrıca çok baskı uygulamak kızgınlığa yol açabilir ve işbirliğini azal-

tabilir. Bu nedenle politik devletler genelde kısa ömürlüdür; çoğu toplum, toplumsal baskının daha az aşırı biçimlerini kullanır. ABD'de bunun yansımasını toplumsaldan çok kültürel denetimin artışında görebiliriz. Önemli **Antropologlar** kutusunda söz ettiğimiz Laura Nader; güç, toplumsal ve kültürel denetim konuları üzerine yaptığı antropolojik araştırmalarıyla tanınmaktadır.

Görsel Karşıtlık: ABD gibi din ve devletin anayasayla ayrıldığı ülkelerin tersine İran ve Büyük Britanya gibi ülkelerde politika ve din arasında çok daha yakın bir ilişki vardır. Örneğin Şii Müslüman lider Ayetullah Hameney, İran'ın yalnızca en üst düzeydeki ruhani lideri değil, aynı zamanda en büyük politik yetkilisidir. İngiltere'de Kraliçe Elizabeth yalnızca ülkesinin simgesel devlet başkanı değildir, aynı zamanda Anglikan Kilisesi'nin başıdır.

Politik sürecin temeli **yasallık** kavramı, ya da siyasi liderlerin yönetme hakkıdır. Güç gibi yasallık da politik sistemin bir destek biçimidir, ancak güçten farklı olarak yasallık, bir toplumun sahip olduğu değerleri temel alır. Örneğin Kapaukularda *tonowi*'nin gücünün yasallığı, sahip olduğu servetten kaynaklanmaktadır. Hawaii, İngiltere ve Fransa'daki kralların ise yönetmek için ilahî bir güce sahip olduğu düşünülürdü; Batı Afrika'daki Dahomey devletinin başı ise yasallığını yaşından alır çünkü her zaman yaşayan en yaşlı erkek yönetimi üstlenir.

Yasallık, gücü elinde tutma, kullanma ve dağıtma hakkı verir. Yasallığa dayalı güç yetkidir ve yalnızca zor kullanmaya dayalı güçten farklıdır Yetkiye boyun eğme, boyun eğmenin "doğru" olduğu inancından kaynaklanır. Zora dayalı güce boyun eğmek ise özgürlük, fiziksel iyilik

yasallık: Siyasi liderlerin, belirli bir toplumun değerleri doğrultusunda yönetme, gücü elinde tutma, kullanma ve dağıtma hakkıdır.

hali, yaşam ya da mal varlıklarından yoksun bırakılına korkusundan kaynaklanır. Bu nedenle, yasallığa dayalı güç simgeseldir ve gücü tanıyan ve kabul edenlerin olumlu beklentilerine dayalıdır. Eğer beklentiler düzenli olarak karşılanmazsa (devlet başkanı ekonomik zenginliği dağıtmazsa ya da lider, felaketlerle başa çıkma ya da önleme konusunda sürekli başarısız kalıyorsa), kabul edilmiş güç figürünün yasallığı zarar görebilir ya da tamamen çökebilir.

Din ve Politika

Aztek Savaşları ve Haçlı Seferleri örneklerinde belirttiğimiz gibi din ve politika arasında sıkı ve karmaşık bir ilişki vardır. Dinî inançlar yasaları etkileyebilir: Ensest gibi insanların günah kabul ettiği eylemler, çoğu zaman yasadışıdır. Din çoğu zaman politik düzene yasallık kazandırır.

Sanayileşmiş ve sanayileşmemiş toplumlarda doğa üstü varlığa/varlıklara duyulan inanç önemlidir ve bu inanç yönetime yansır. Dinin politik yaşama etkisini en iyi açıklayan örnek Ortaçağ Avrupa'sıdır: En küçük sorunlar için bile Kutsal Savaşlar'ın yapılması, Meryem Ana ve diğer azizlerin adına yapılan devasa katedraller için işçiler çalıştırılması, ilahî yönetim gücüne sahip kral ve kraliçelerin papaya bağlılık yemini etmeleri ve bütün önemli konularda onun izini almaları, dinin politikaya etkisinin örnekleridir.

Columbus öncesi Amerika'da Aztekler, ilahî bir kralı olan dinî bir devlet kurmuştu ve bu devlet, tanrılara kurban etmek üzere köle elde etmek amacıyla sürekli savaş halinde olmasına karşın başarılı oldu. Peru'da İnka İmparatoru, Güneş Tanrısı'nın soyundan geldiğine inanıldığı için mutlak yetkiye sahipti. "İslam Cumhuriyeti" olan günümüz İran devletinin başkanı, Şiilerin en kutsal kişisi sayılır.

Amerikan başkanının göreve başlarken İncil'e el basarak yemin etmesi, doların üzerindeki "In God We Trust" (Yalnızca Tanrıya Güveniriz) yazısı, hükümet toplantılarının çoğunun bir dua ile başlaması, "Tanrı yardımcımız olsun" sözünün yasal ortamlarda kullanılması; dinin politik güce yasallık kazandırmasına birer örnektir. Kilise ve devletin resmî olarak ayrılmasına karşın hükümetin dinî yasallığı her alanda geçerlidir.

Bölüm Özeti

• Toplumlar, politik örgütlenme aracılığıyla toplumsal düzeni sağlar ve korur, kamu işlerini yönetir ve toplumsal düzensizliği azaltır. Hiçbir grup, üyelerini, üzerinde anlaşılmış davranış kurallarına uymaya ikna etmeden ya da zorlamadan işlev gösteremez.

Politik sistemler, merkezî olmayan zümreler ve kabilelerden merkezî şeflikler ve devletlere kadar değişiklik gösterse de temelde dört tiptir. Zümre, belirli bir alanda yaşayan, küçük ve gevşek örgütlenmiş, politik açıdan özerk, geniş aile gruplarına ayrılabilen ve akrabalık bağlarıyla bir arada bulunan gruptur. Zümrelerdeki politik örgütlenme demokratiktir; dedikodu ve alay etme biçiminde dışa vuran toplumsal görüşle resmî olmayan denetim uygulanır. Zümre liderlerinin kişisel yetkisinin ömrü, genelde üyeleri kendilerinin iyi bir yönetici olduğunu ve doğru kararlar aldığını düşündüğü sürecedir.

Antropolojide kabile; birleştirici bir etmen çevresinde politik açıdan bütünleşmiş, üyelerinin ortak bir ata, kimlik, kültür, dil ya da coğrafi alanı paylaştığı akraba temelli gruplardır. Ekonomisi ekin yetiştirme ya da çobanlığa dayalı olan kabilelerin nüfusu, zümreden büyüktür ve kabile içindeki aile birimleri özerk ve eşitlikçidir. Zümrede olduğu gibi politik organizasyon geçicidir, liderlerin yetki sağlama konusunda baskıcı araçları yoktur.

Kabilelerdeki yetkinin bir çeşidi de Büyük Adam'dır. Büyük Adamlar lider olana kadar büyük oranda servet ve politik güç toplamalıdır. Kabile toplumlarının çoğunda örgütsel politik birim, ortak atadan geldiklerine inanan kişilerin oluşturduğu klandır. Üyelerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen ve diğer klanlarla olan ilişkilerde grubunu temsil eden kişi, bir grup yaşlı üye ya da kadın ya da erkek bir yetişkindir. Sülalelere bölünmüş sistem, genelde insanların soylarını erkek tarafından ortak bir kurucu ataya dayandırdıkları, oldukça ender görülen, akraba temelli bir örgütlenmedir. Kabilelerdeki yaş grubu sistemleri, coğrafi alan ve akraba gruplanmalarının üstündedir. Liderlik, yaş grubuna aynı anda kabul edilen ve bir yaş grubundan diğerine aynı anda geçip yaşlı grubuna üye olan erkek grubuna verilir. Ortak çıkar kurumları bazı kabilelerde politik yetkiyi elinde tutar.

• Toplumlar kalabalıklaştıkça ve toplumsal, politik ve ekonomik açıdan heterojenleştikçe liderlik daha merkezileşir. Şeflik iki ve daha fazla yerel akraba temelli grubun, bir şeflik altında örgütlendiği bölgesel yönetim biçimidir. Bireyin konumu, soy grubundaki yeriyle ve şefle olan ilişkisinin yakınlığıyla belirlenir. Şefin görevi bütün konularda topluluğunu bir araya getirmektir. Şef kişisel servetini arttırabilir ve böylece güç desteğini arttırarak bunu varislerine aktarır.

Devlet, en merkezî politik örgütlenmedir ve belirli bir alanda yaşayan çok sayıda insanı ilgilendiren karmaşık bir politik kurumdur. Üyeleri yasa yapma ve toplumsal düzeni korumak için güç kullanma yetkisine sahip, resmî bir hükümet tarafından örgütlenir ve yönetilir. Devlet birbirinden farklı, katmanlaşmış toplumlarda bulunur ve genelde servet ve güç dağılımı dengesizdir. Devletler istikrarlı değildir ve geçicidir. Devlet, ulustan farklıdır çünkü uluslar ortak bir kültür, dil, coğrafi alan ve tarih üzerinden ortak bir kimliği olan insan topluluğudur.

• Araştırmalar politik liderlik görevindeki kadın sayısının erkekten daha az olduğunu gösterir. Kuzeydoğu ABD'deki Iroquois halkı gibi birkaç toplumda, kadınlar da erkeklerle eşit politik haklara sahip olmuştur. Merkezî politik sistemlerde kadınların erkeklere boyun eğmesi daha büyük olasılıktır.

• İçselleşmiş ve dışsallaşmış olmak üzere iki tür denetim vardır. İçselleşmiş denetimler kültürlenmiş bireyler tarafından kendi kendine uygulanır ve utanma, doğa üstü güçler tarafından cezalandırma ve büyüyle misilleme yapma korkusu gibi caydırıcılara dayalıdır. Yaptırım denen dışsallaşmış denetimler kültürel ve toplumsal denetimi birleştirir. Olumlu yaptırımlar, ödüller ve başkalarınca kabul görme gibi teşvik edicilerden oluşurken; olumsuz yaptırımlar ise hapis cezası, para cezası, fiziksel cezalandırma ya da şerefini kaybetme gibi tehditleri içerir. Toplum kurallarının ihlalinden dolayı toplumdan aforoz edilme gibi tehditlerden oluşur. Toplumsal denetimin diğer aracıları, cadılık inancı ve dinî yaptırımlardır. Yaptırımlar, grup kurallarına ve yasaya uyulmasını ve topluluk içindeki her toplumsal bölümün yerini korumasını sağlamaya çalışır. Yasa, yani resmî olumsuz yaptırımlar, toplum üyeleri arasındaki ilişkileri, birbirlerine nasıl davranıp davranmamaları gerek-

tiğini tanımlar; yaptırımlara uyulması için yetki dağıtır. Merkezî politik sistemlerde yetki, hükümette ve mahkemelerdedir; merkezi olmayan toplumlarda ise bu yetki doğrudan zarar görmüş kişiye verilir.

Zümre, kabile ve şefliklerden farklı olarak, devlet toplumları devlete karşı ve kişiye karşı işlenmiş suçlar arasında ayrım yapar. Anlaşmazlıklar iki yolla çözümlenir: müzakere ve hüküm verme. Bütün toplumlar bireysel anlaşmazlıkları çözümlemek için müzakereyi kullanır. Müzakere sürecinde taraflar, üçüncü bir kişinin yardımını alarak ve almayarak bir anlaşmaya varırlar. Hüküm vermede yetkili bir üçüncü taraf, dış ilişkileri ya da politik açıdan özerk birimler arasındaki ilişkileri düzenlemeye çalışır.

Savaş evrensel bir olgu değildir. Kendini doğanın parçası olarak gören bir dünya görüşüne sahip devlet olmayan örgütlenmiş toplumlardan farklı olarak, merkezî politik sistemler üyelerinin bağlılık ve desteğini sağlamak ve sürdürmek zorundadır. Güç ve baskı kullanma, en sonunda politik sistemin etkililiğini azaltır. Yasallık ya da siyasi liderlerin güç kullanma hakkı, yetki için gereklidir. Yasal hükümetler, göz dağı verme ve baskıya dayalı yönetimden farklıdır. Dünyadaki hükümetlerin çoğu, az ya da çok ideoloji kullanır; din de siyasi gücü yasallaştırmanın yöntemlerinden biridir.

Düşünme Soruları

1. Bütün toplumlardaki temel sorun kimin neyi, ne zaman, nerede ve nasıl elde edeceğidir. Çoğu devlette politik güç, egemen ulus ya da etnik gruba ait birkaç seçkinin elinde toplanmıştır. Örneğin Ekvator'daki Quechnalar gibi bastırılmış bir gruba ait olduğunuzu düşünün. İnsan haklarınızın sürekli çiğnendiği, etnik grubunuza karşı ayrımcılık yapan bir politik sistemin içinde olsaydınız ne yapardınız?

2. Bölümün başında verilen politika tanımının temel tanımını göz önünde bulundurarak eşitlikçi toplumlardaki güç kavramının göreceli olarak neden önemsiz bir rol oynadığını söyleyebilir misiniz?

3. Eğer politik örgütlenme; düzeni oluşturmak, sürdürmek ve çatışmaları çözümlemek işlevi görüyorsa bir ülkedeki hükümetin gücünü yasallaştırmak için neden bu kadar uğraştığını söyleyebilir misiniz? Bir hükümet yasallığını kaybedince ne olur?

4. Baskın durumdaki uluslardan ve etnik gruplardan örnek verebilir misiniz? Bu eşitsizliğin temeli nedir?

5. Kendi hükümetiniz başka bir ülkeye karşı savaş ilan ettiğinde askerleri savaşa göndermek için nasıl bir haklı gerekçe buluyor? Yakın zamandaki savaşlarda ülkenizde ölen sivillerle askerlerin oranını biliyor musunuz?

Anahtar Kavramlar

Güç	Politik örgütlenme
Zümre	Kabile
Bölünmüş sülale sistemi	Şeflik
Devlet	Ulus
Kültürel denetim	Toplumsal denetim
Yaptırımlar	Yasa
Müzakere	Arabuluculuk
Hüküm verme	Yasallık

Önerilen Okumalar

Gledhill, J. (2000), *Power and its Disguises: Anthropological Perspectives on Politics* (2nd ed.), Boulder, CO: Pluto Press.

Küresel düzeni biçimlendiren güç ilişkilerini ortaya çıkaran yazar, tarım uygarlıklarını ve yerli devletleri olmayan toplumları işleyerek sömürge bağlamında baskınlık politikası ve direnç konularını ele alıyor ve konuyla ilgili Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki günümüz politikalarını inceliyor.

Gordon, R. J., & Meggitt, M.J. (1985), *Law and Order in the New Guinea Highlands*, Hanover, N.H.: University Press of New England.

Bu etnografik çalışma Mae-Engalar arasındaki kabile savaşlarının yeniden ortaya çıkışını inceliyor ve günümüz dünyasında iki önemli konuyu ele alıyor: "gelişmemiş" ülkelerdeki kanun ve düzenin değişen doğası ve insan toplumlarında şiddetin niteliği.

Johnson, A.W., & Earle, T. (1987). *The Evolution of Human Socities, from Foraging Group to Agrarian State*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Ekonomik ve ekolojik antropolojinin bir sentezi olarak yazılmış olmasına karşın bu kitap aynı zamanda insan toplumlarındaki politik örgütlenmenin evrimini de ele alıyor. Aile düzeyindeki örgütlenmeden yola çıkıp devlet örgütlenmesine doğru ilerleyen yazarlar, aradaki dokuz düzeyi de inceliyor ve her birini örnek olay incelemeleriyle örneklendirerek her düzeyin ortaya çıkışını belirleyen koşulları tanımlıyor.

Kurtz, D.V. (2001), Political Anthropology: Paradigms and Power, Boulder, CO: Westview Press.

Bu yapıt, politik güç/liderler ve yetkiden akrabalığa, devlete ve politik evrimden post modernizme kadar çeşitli konuları kapsıyor.

Nader, L., & Todd, H.F. Jr. (1978). *The Disputing Process: Law in Ten Societies*, New York: Columbia University Press.

Çatışma çözümlemesine kültürler arası karşılaştırmalı bir bakışa sahip açıklayıcı bir kitap.

Ury, W. (Ed.). (2002). *Must We Fight? From the Battlefield to the Schoolyard – A New Perspective on Violent Conflict and its Prevention,* Hoboken, NJ: Jossey-Bass.

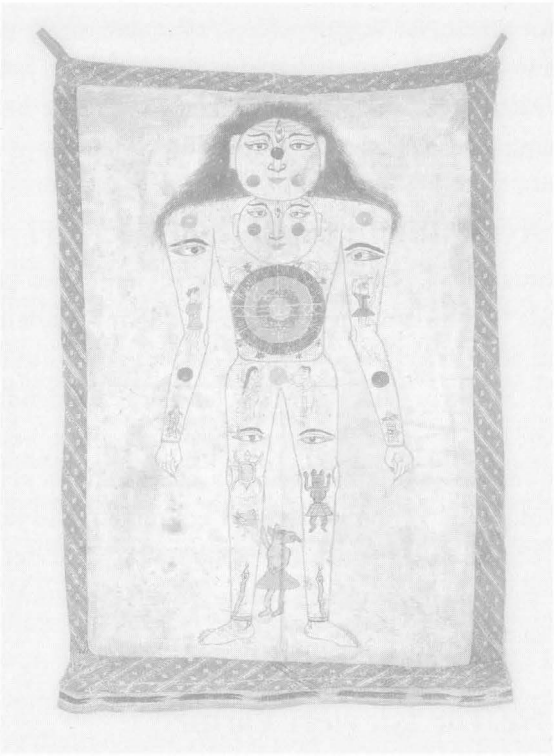
Şiddet ve savaşın kaçınılmaz olup olmadığı sorusuna dönük önde giden antropologlar ve başkalarınca sunulan kanıtlar, insanoğlunun işbirliği ve beraber yaşama potansiyelinin, şiddetli çatışmalara girmeye olduğu kadar yüksek olduğunu ortaya koyuyor.

Whitehead, N., & Ferguson, R.B. (Eds.) (1992), *War in the Tribal Zone*, Santa Fe: School of American Research Press.

Bu kitabın ana noktası, merkezî yetkinin, yönetmediği devletsiz halklarla ilişki kurmaya başladığı "kabilesel alandaki" karmaşık etkileşimden kaynaklanan savaşın dönüşümü, yoğunlaşması ve kabilelerin oluşumudur. Bu alanlarda yeni bitkiler, hayvanlar, hastalıklar ve teknolojiler, sömürgecilerden bile önce ortaya çıkar ve hızla yayılır. Bu ve benzeri değişiklikler var olan toplumsal ve politik ilişkileri bozar, yeni ortaklıklar doğurur ve çatışmalar yaratır.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Maneviyat, Din ve Doğaüstü

Kendini bilen ve kendi hakkında düşünen varlıklar olarak insanlar, yaşamını sürdürme gibi bir biyolojik sorunun dışında, varlıklarını anlamlandırma gereğinden doğan zihinsel sorunlarla da karşılaşırlar. Diğer kaygıların dışında, insanın kökeni ve kaderle ilgili sorularla boğuşurlar. Çoğu kültürde, bir kuşaktan diğerine aktarılan, yaşamın kökenine dönük öyküler, dünya üzerinde bireyin ve grubun yerini belirlemesine yardım eder. Örneğin Hindistan'da bir Hindu tarikatı olan Caynalar, bütün yaşamın, bu resimde görülen ve zamanın başlangıcından beri var olan, kozmik bir varlıktan doğduğuna inanır.

1 Din Nedir?

Din, bir toplumun dünya görüşünü kapsayan kültürel sistemin üst yapısının bir kısmını oluşturur. Din, ruhani gerçeklik ya da doğa üstüyle ilgili görüşlerin yanı sıra birbiriyle ilişkili inançlar ve törensel geleneklerin örgütlü bir sistemidir. İnsanların, açıklama getirmekte ya da üstesinden gelmekte zorlandığı sorunlarla başa çıkmalarını sağlayan din (ve daha az resmileşmiş manevi inançlar ve gelenekler), aynı zamanda insanların dünyaya anlam verme çabalarını da yönlendirir. Bu sorunların üstesinden gelmek için kişiler manevi ya da doğaüstü varlıklara ve güçlere başvurur, onları etkilemeye, hatta kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışırlar.

2 Dinin Ayırt Edici Özellikleri Nelerdir?

Din, insanların doğaüstü varlıkları ve güçleri kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamak ve kullanmak için yararlandığı dualar, şarkılar, danslar, adaklar ve kurbanlar gibi çeşitli inanç ve ayinleri bünyesinde barındırır. Doğaüstü varlıklar ve güçler olarak nitelendirilen varlıklar, tanrı ve tanrıçalar, ataların ya da başkalarının ruhları, belli bir kişiliği olmayan güçler olabilir. Bütün toplumlarda bu varlıklarla ve güçlerle uğraşma ve toplumun diğer üyelerine ayinsel etkinliklerinde yardımcı olma gibi konularda becerikli kişiler vardır. Bir takım söylenceler sistemi, insanların içinde yaşadıkları dünyadaki deneyimleriyle tutarlı bir biçimde mantığa bürür ya da açıklar.

3 Dinin Ne Tür İşlevleri Vardır?

Belirli bir din, insanların inandığı şeyi yerine getiriyor ya da getirmiyor olsa da bütün dinlerin önemli psikolojik ve sosyolojik işlevleri vardır. Din, bilinmeyeni açıklayarak kaygıyı azaltır, kriz dönemlerinde doğaüstü güçlerin yardım edeceği inancıyla insanları rahatlatır. İnsanda doğru ve yanlış bilincini oluşturur, kabul edilebilir davranış örneklerini belirler ve karar verme yükünü bireylerden alıp doğaüstü güçlere aktarır. Ayinler aracılığıyla, sözlü geleneklerin öğrenilmesinde bir eğitim aracı olarak kullanılır. Son olarak din, toplumsal dayanışmanın sağlanmasında önemli bir rol oynar.

Yaradılış öykülerine göre, ABD'nin güneybatısında yaşayan Tewa dili konuşan Pueblo yerlileri, şu anda yaşadıkları yerin kuzeyindeki bir gölden ortaya çıkmışlardır. Bir zamanlar kurak bir alan olan bu bölgede yaz insanları ve kış insanları olarak ikiye ayrılarak, Rio Grande nehrinin güneyine doğru göç etmişlerdir. Göç süresince toplam 12 defa farklı yerlerde konaklamışlar ve sonunda New Mexico denen yerde tekrar tek bir topluluk hâlini almışlardır.

Tewalara göre; tüm varlıklar üç insan ve üç manevi ya da doğa üstü varlık olmak üzere altı sınıfa ayrılmıştır. Belli bir sıradüzene göre sıralanmış insan sınıflarının her biri, bir manevi sınıfla eşleştirilmiştir. İnsanlar öldüklerinde, hemen kendilerine uygun ruhani sınıfa geçerler. Doğaüstü sınıflar doğal yaşamdaki bölümlere de uygundur. Bu da özünde Tewa dünya görüşünü, yani bir kültürün üyelerinin kendi gerçekliklerinin biçimi ve özüyle ilgili paylaştıkları görüşler bütününü kapsar.

Farklı dünya görüşlerine sahip insanlar için bu gibi manevi inançlar mantık dışı ya da keyfi gelebilir, oysa durum böyle değildir. Kendisi de Tewa olan antropolog Alfonso Ortiz, kendi kültürünün geleneksel dünya görüşü yalnızca tutarlı ve anlamlı olmakla kalmayıp toplumsal açıdan da işlevseldir. Aslında bu inanç, Tewa toplumunun kültürel sisteminin üstyapısını oluşturmakta ve topluluğun yaşam modelini yansıtmaktadır.[1] Tewa toplumunda, *pueblo* (İspanyolca halk, ya da köy ya da kasaba anlamına da gelir) kaynakları, toplumsal örgütlenmesi, törenleri ve yetkisi birbirlerinden ayrı, bağımsız iki kola ayrılmıştır. Bir kimse bu kollardan herhangi birisine girer ve üyelik, Rio Grande Nehri boyunca yapılan mistik yolculuktaki on iki duraklamaya denk düşen yaşam döngüsü ayinleriyle pekiştirilir. Doğum ve ölümle ilgili ayinsel törenler bütün toplulukça paylaşılsa da diğer ayinler iki kolda farklılık gösterir. Tewalarda en yüksek toplumsal sınıf, insanlar ve ruhlar dünyası arasında arabuluculuk yaparken aynı zamanda iki kol arasında da barışı sağlayan din adamlarınındır.

Tewa dünya görüşü dinî inançlar ve geleneklerle sıkı sıkıya ilişkilidir ve her biri Tewa yaşamı ve toplumunun her boyutunun bir parçasıdır. Bu

dünya görüşü: Bir kültürün üyelerinin kendi gerçekliklerinin biçimi ve özüyle ilgili paylaştıkları görüşler bütünü.

[1] Ortiz, A. (1969), *The Tewa World* (s.43), Chicago: University of Chicago Press.

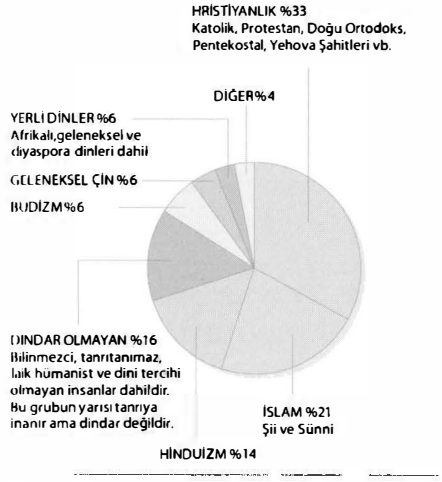
dünya görüşü aynı zamanda, her Tewalının inandığı, benliğin, *pueblo* topluluğunun ve daha büyük dünyanın ikili (dualistik) ve birleşmiş temelini oluşturur. Dinleri de sayısız arabuluculuk noktası sağlayarak iki kolun tek bir topluluk olarak bir arada yaşamalarına yardımcı olur. Topluluğun kökenini doğa üstü alana çekerek kutsallaştırır ve bireylerin yaşamın önemli geçişleriyle başa çıkmalarına yardım edecek törensel ayinler sunar. İnsan topluluğunun ayna imgesi olan ölümden sonraki yaşam ya da öteki dünya görüşüyle de ölümü sorgularken bunu toplumsal yapıyı pekiştirecek biçimde yapar. Kısacası Tewa dini, Tewa deneyiminin bütün öğelerini tek bir kalıp içinde yoğurur ve Tewa toplumunun kültürel istikrar ve sürekliliğinin sağlam temelini oluşturur.

Tewa toplumunda olduğu gibi, bütün kültürlerdeki insanlar için belirli manevi ya da dinsel inançlar ve gelenekler, ölümle yüzleşmek ve ölümü açıklamak gibi birçok sosyal ve psikolojik gereksinimi karşılar. Din, bireysel ve grup yaşamına anlam katar, gücünü manevi varlıklardan alarak ölümden sonra da varlığın sürekli olacağını öne sürer. İnsanların sıkıntılı ve ölümlü varlıklarını aşabilmelerinin yolunu gösterir; geçici de olsa ruhani umut ve rahatlama sağlar. Dinin toplumsal işlevleri, psikolojik olanlardan daha az önemli değildir. Geleneksel dinler, grup kurallarını pekiştirir, bireysel davranışları denetleyecek ahlaki yaptırımlar sağlar, toplumu bir arada tutan ortak değer ve amaçların zeminini oluşturur. Din evrenseldir çünkü bütün insan kültürlerinde ortak olan toplumsal ve psikolojik gereksinimleri karşılar. Hatta son 100.000 yılda yeryüzünde yaşamış ve herhangi bir dine ya da inanca sahip olmamış bir insan grubu yoktur. 20. yüzyılın büyük kısmında ateizmin komünist devlet dogması olduğu Arnavutluk ve Sovyetler Birliği'nde bile, din tamamen ortadan kaybolmamıştır.

19. yüzyılda Avrupalı entelektüel geleneği, modern bilimin insanlara manevi inanç ve geleneklerin mantıksızlığını göstereceğini ve sonunda dinin yerine geçeceğini öne sürdü. Geçerli bilimsel açıklamalar elde edildik-

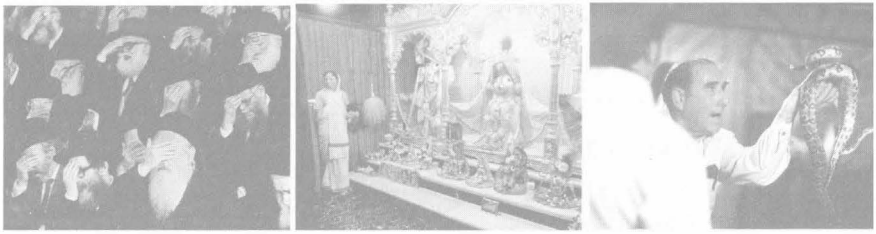
çe insanların dinî inançlarını, batıl söylenceleri ve yanlış tapınmalarını bırakacağı beklentisi vardı. Ancak bugüne kadar böyle bir şey yaşanmamıştır, hatta çoğu yerde tam tersi bir eğilim gözlenmektedir. Geleneksel Hristiyan dinleri bir düşüş göstermiş olsa da mezhep farkı gözetmeyen ruhanilik yükseliştedir. Yükselişte olan bir başka şey de genelde bilime karşı güçlü bir tavır takınan köktenci dinlerdir. Örnek olarak Afganistan, Cezayir ve İran gibi ülkelerde İslami kökten dincilik, İsrail ve ABD'deki Yahudi kökten dinciliği, Hindistan'daki Hindu kökten dinciliği sayılabilir. Hristiyan kökten dinciliği, ABD, Orta Amerika ve Sahra altı Afrika'sındaki evanjelik mezheplerin sayısındaki aşırı artışta kendini gösteriyor. ABD'de Hristiyanlık dışı dinlere inananların sayısı da gittikçe artmaktadır: İslamiyet (5-7 milyon inanan, 1990'da 527.000), Budizm (1.1 milyon, 1990'da 401.000), Hinduizm (800.000, 1990'da 227.000), ayrıca Wicca (temelini eski Batı Avrupa ve Hristiyanlık öncesi inançlardan alan, yakın geçmişte türemiş doğa odaklı bir dindir ve yaklaşık 310.000 inananı vardır) gibi çeşitli yeni dinler bunlardan bazılarıdır.[2] Dünya nüfusunun yalnızca %16'sının dinsiz olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir (Şekil 13.1).

Şekil 13.1: Dünyadaki büyük dinler ve bütün inananlara göre yüzdeleri, 2005. Yuvarlamalar ve her grup için verilen yaklaşık rakamlar yüzünden toplam 100'ü geçmektedir. Kaynak: Adherents.com

Bilim, dini ortadan kaldırmak bir yana, köktenci dinlerin patlamasını hızlandırmıştır bile denebilir çünkü bir yandan geleneksel psikolojik desteklerin çoğunu ortadan kaldırırken, bir yandan da teknolojik uygulamalarıyla pek çok yeni sorunlara yol açmaktadır. Nükleer felaket, kimyasal ve biyolojik terörizm, kirliliğin yaşamı tehdit edecek boyuta ulaşması, hayvanların klonlanması gibi biyo-teknolojik gelişmelerin sonuçlarının getirdiği rahatsızlık; genetiği değiştirilmiş canlıların üretilmesi, ileride dölleme amaçlı insan

2 US. Census 2000; Adherents.com

Görsel Karşıtlık: Dinin ölümüne neden olmak bir yana bilimsel bilginin artışı yeni kaygılar yarattığı ve insan varlığına dönük yeni sorular ürettiği için modern yaşamda din geleneğinin sürmesine katkıda bulunmuştur. Kuzey Amerikalılar Yahudilik gibi (solda) geleneksel dinlere inanmaya devam ederken, bir yandan Vrindaban (ortada) ve evanjelizm (sağda) gibi ithal tarikatlara inananlar da vardır.

spermi ve yumurtalarının saklanabilmesi ve insan DNA'sının yönlendirilebilmesi bu sorunlardan başlıcalarıdır. Bunların üstüne, çoğu insan küreselleşmeden ötürü geleneksel toplulukların dağılmasıyla duygusal karışıklık ve psikolojik sarsıntı yaşamakta; ayrıca yabancı görüşlerin, değerlerin ve tanımadığımız güçlerin denetiminde olan kitle iletişim araçları yaşamlarımızı istila etmektedir. Bu yeni kaygılarla baş edebilmek için, din, toplumsal ve psikolojik destek sunmaktadır.

Batılı bilimsel rasyonalizme karşın, dinin devam eden etkisi de göstermektedir ki din toplumda egemen ve devingen bir güce sahiptir. Antropologlar herhangi bir dinin metafiziksel gerçekliklerini yargılama yetisine sahip olmasalar da dinin insanlar ve toplumla ilgili somutlaştırdığı olguları bize gösterebilir.

Dine Antropolojik Yaklaşım

Antropolog Anthony F. C. Wallace dini; "doğadaki ve insandaki durum dönüşümlerini başarmak ya da engellemek amacıyla doğaüstü güçleri harekete geçiren, söylencelerle mantığa bürünmüş ayinler kümesi" olarak tanımlamıştır.[3] Bu tanımın altında, insanların kendilerinde kaygı yaratan, teknolojik ya da örgütsel yöntemlerle çözemedikleri ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldıklarında, bu sorunların üstesinden gelebilmek için doğa üstü varlıklara ve güçlere sığındığı gerçeği yatar. Bu sığınma için ayin gereklidir ve ayin, dinin birincil dışavurumu olarak görülür. Dinlerin ana işlevi, kaygıları ortadan kaldırmak ve güven duygusu aşılamak, böylelikle insanların

[3] Wallace, A.F.C. (1966), *Religion: An Anthropological View*, New York: Random House.

gerçeklikle başa çıkabilmelerine yardımcı olmaktır. Bu özelliği dine, yaşamsal bir değer kazandırır.

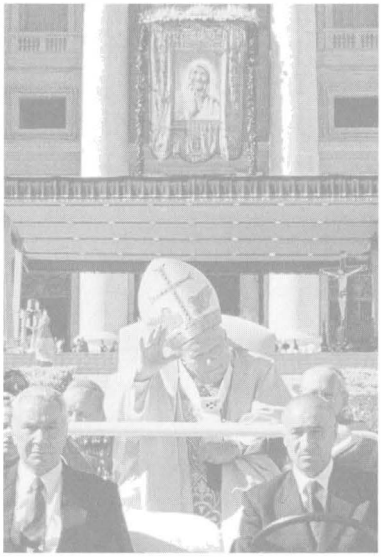
Bu boyutları da göz önünde bulundurarak dinin daha basit bir tanımını şöyle yapabiliriz: **Din**, manevi gerçeklik ya da doğaüstüyle ilgili görüşlerin yanı sıra insanların evrende kendi denetimlerinin dışındaki boyutları yorumlayabilme ve denetlemelerini sağlayan, ilişkili inançlar ve törensel geleneklerin örgütlü sistemidir. Dine benzeyen **maneviyatın** ilgi alanı da maddiyat değil kutsal varlıklardır, ancak maneviyat ortaklaşa değil daha çok bireyseldir ve belirgin bir biçim ya da geleneksel örgütlenme gerektirmez.

Çağdaş sanayileşmiş toplumlar da dahil olmak üzere, bilinen hiçbir kültür, şimdiki ya da gelecekteki koşulları denetlemeyi tam olarak başaramadığı için maneviyat ya da din, bilinen bütün kültürlerde rol oynar. Bu noktada önemli değişkenlikler söz konusudur. Bir uçta kendilerini doğanın efendisi olarak değil, bir parçası olarak gören ve çevrelerini kendi istekleri doğrultusunda değiştirecek teknolojik olanakları sınırlı, toplayıcı dönem insanları vardır. Geçen bölümde doğalcı dünya görüşü olarak sözünü ettiğimiz durum budur. Yiyecek toplayıcılar arasında din, günlük yaşamdan ayrılamaz. Din, aynı zamanda kendi toplumlarındaki ilişkilerin eşitlikçi doğasını da yansıtır çünkü bireyler tabakalaşmış toplumlardaki bireylerin yaptığı gibi üst düzeylerdeki ilahîlerin yardımı için yalvarmaz. Diğer uçta ise bütün sorunların teknolojik ve örgütsel becerilerle çözülebileceği ideolojisine sahip Batı uygarlığı yer alır. Batı kültüründe dinin günlük yaşamda etkisi daha azdır ve din daha çok özel durumlarla kısıtlanmıştır. Doğa üstü varlıkların sıradüzensel duruşu da (örneğin bazı dinlerde Tanrı meleklerin, azizlerin ya da kutsal kişilerin üstündedir) içine gömülü bulunduğu toplumun tabakalaşmış doğasını yansıtır.

din: Manevi gerçeklik ya da doğaüstüyle ilgili görüşlerin yanı sıra insanların evrende kendi denetimlerinin dışındaki boyutları yorumlayabilme ve denetlemelerini sağlayan ilişkili inançlar ve törensel geleneklerin örgütlü sistemi.

maneviyat: İlgi alanı da maddiyat değil kutsal varlıklardır. Dinden farklı olarak, maneviyat ortaklaşa değil daha çok bireyseldir ve belirgin bir biçim ya da geleneksel örgütlenme gerektirmez.

Karmaşık ve tabakalaşmış toplumsal düzen içerisinde bile çeşitlilik olabilir. Dinsel etkinlikler, kendi kaderlerini belirlediklerini düşünen toplumsal seçkinlerin yaşamında, daha düşük sınıflardakilerin ya da köylülerin yaşamındaki kadar belirleyici olmayabilir. Alt tabakalar için din, toplum içinde bulundukları bağımlı konumun bir tazminatıdır. Ancak din, toplumun seçkinleri için de önemini korur çünkü din sayesinde ayrıcalıksız insanlar, varolan toplumsal düzeni daha az sorgular. Kişiler, öldükten sonra her şeyin daha iyi olacağı umuduyla yaşamdaki mağdur konumlarına daha kolay katlanabilir. Böylelikle dinî inançlar, değişik sınıflardan insanlar arasındaki ilişkileri olmasa bile, kavrayışları etkiler ve sürekli kılar.

Papa II. John Paul, Arnavut Hıristiyan Misyoneri Rahibe Teresa'nın azizleştirildiği bir töreni yönetiyor. Roma Katolikliği ve doğa üstü varlıkların sıradüzeni (Tanrı, İsa, melekler, azizler ya da kutsak kişiler) içinde bulunduğu toplumun tabakalaşmış yapısını yansıtır ve onaylamış olur. (Rahibe Teresa portresi Papa'nın arkasındadır.)

Dinin Uygulaması

Dinlere daha fazla önem kazandıran, dinin buyrukları ve kurallarının gerektirdiği etkinliklerdir. Dinî törenlere katılmak, kişiye mutluluk duygusu –gönül rahatlığı, güvenlik, hatta kendinden geçme– ya da din kardeşine yakınlık duygularını kazandırabilir. Dinlerin inançları ve törensel uygulamaları birbirinden farklı olsa da, hatta ayinler yabancılara tuhaf gelse de hepsi aynı toplumsal ve psikolojik işlevleri yerine getirir.

Doğa Üstü Varlıklar ve Güçler

Doğa üstü varlıklara ve güçlere inanmak, dinin ayırt edici özeliklerinden bir tanesidir. Başka yöntemlerle denetleyemediğimiz şeyleri dinle denetlemeye çalışırken insanlar dua, kurban ve diğer dinî uygulamalara ya da manevi ayinlere yönelir. Bu uygulamalar, yararlanılabilecek manevi güçlerin ya da insanların sorunlarına çözüm üretebilecek doğa üstü varlıkların bulunduğunu önceden varsayar. Dünya üzerindeki kültürlerde kabul edi-

len doğa üstü güçler ve ruhlar çok çeşitli olmasına karşın, bunları üç ana başlık altında inceleyebiliriz: Tanrısal varlıklar (Tanrılar ve Tanrıçalar), ataların ruhları ve diğer manevi varlıklar.

Tanrılar ve Tanrıçalar

Tanrı ve tanrıçalar, insanlardan uzak, yüce varlıklardır. Tanrısal varlıkların evrenin tamamını kontrol altında tuttuklarına inanılır. Eğer birden fazlasına inanılıyorsa (**çok tanrıcılık**/politeizm) tanrı ve tanrıçalardan her biri, evrenin belli bir bölümünü denetler. Eski Yunan'da Zeus'un göklerin efendisi, Poseidon'un denizlerin hakimi, Hades'in yer altının ve ölenlerin efendisi olduğu düşünülürdü.

Bu üç kardeşin yanı sıra Yunan mitolojisinde yaşamın ve evrenin farklı yönleriyle ilgilenen başka tanrı ve tanrıçalar da bulunurdu. Panteon, ya da Yunanlarda olduğu gibi tanrı ve tanrıçaların birlikteliği düşüncesi, Batılı olmayan birçok toplumda da vardır. Devletler genellikle fetihlerle büyüdüğü için fethedilmiş yerlerin yerel tanrı ve tanrıçaları da resmi devlet panteonuna (bir halkın tüm tanrı ve tanrıçaları) eklenmektedir. Panteonlarla ilgili bir diğer konu da, insanların genelde pek önemsemediği üstün bir ilahı barındırmalarıdır. Örneğin Meksika dağlarındaki Aztekler üstün bir çiftin varlığını kabul eder ama pek önem vermezlerdi. İnsanlardan bu kadar uzakta duran bir ikilinin insanlarla ilgilendiklerini düşünmez, kendileriyle ilgili konulara en çok ilgi gösteren daha az uzaktaki tanrısal varlıklara yönelirlerdi.

Bir halkın tanrılara, tanrıçalara ya da ikisine de inanıp inanmaması erkek ve kadınların günlük yaşamda birbirleriyle nasıl ilişki içinde olduklarına bağlıdır. Genelde kadının erkeğe göre daha değersiz olduğu toplumlarda, ilahlar arasındaki sıradüzende üstünlük, erkek olan tanrılara aittir. Dünyanın sanayileşmemiş bölgelerinde bu toplumlar, genelde ekonomileri hayvan yetiştirmeye ya da yoğun tarıma dayanan, bu etkinliklerin erkekler tarafından denetlendiği, çocukların yetişmesinde de babanın baskın olduğu toplumlardır.

çok tanrıcılık: (Tek bir tanrı ya da tanrıça olduğuna inanan tektanrılılıktan farklı olarak) birden fazla tanrı ve tanrıça olduğu inancı.
panteon: bir topluluğun sahip olduğu tanrılar ve tanrıçalar

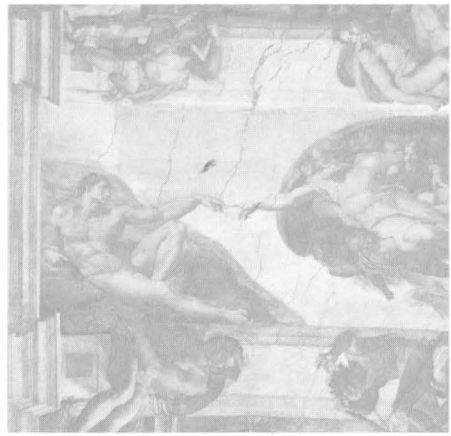
Tanrıçalar, genellikle ekonomide kadının önemli bir rol oynadığı, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olduğu, erkeklerin eşleri ve çocukları üzerinde baskınlık kurmaya çalışmadığı toplumlarda belirgindir. Bu toplumlarda ekin yetiştirme genelde ağırlıklı olarak kadınların elindedir. Örneğin Ortadoğu'daki diğer göçebe kabilelerde olduğu gibi ilk İbraniler de tanrılarını erkeksi ve otoriter kavramlarla tanımlardı. Buna karşın, tanrıçalar dinî ayinlerde ana roller üstlenmişlerdi ve çiftçiler tarafından daha çok sevilirlerdi. Tanrıçalar aydınlığı, sevgiyi, verimi ve doğurganlığı simgelerdi. Yaklaşık 3200 yıl önce İbraniler Kenan topraklarına (Filistin) girdiklerinde toprağı sürmeye ve ekin yetiştirmeye başladılar; dolayısıyla toprakla yeni ve farklı bir bağ kurmuş oldular. Yerleşik hayata geçtikçe yağmur, mevsimsel döngüler ve toprağın bereketi daha önemli hale geldi (Kenan halkı için durum zaten böyleydi) ve İbraniler de zamanla Kenan tapınmasına uyum sağlayarak bölgedeki tanrıçaları ilah olarak kabul ettiler. Kendi tapınma biçimlerine tamamen ters olsa bile Kenanlı dişi ilahlara tapınak, çiftçilerin güvenlik isteklerine daha çok karşılık veriyordu.

Daha sonra İsrailli kabileler ulusal birliklerini sağlamanın yolunu komşu uluslara askerî tehditler yöneltmede bulunca ve kimliklerini etnik merkezci biçimde "seçilmiş insanlar" olarak güçlendirmeye başlayınca tanrıçalara tapınma yerini erkeksi kabile tanrılarına bıraktı. Bu eski otoriter ve erkeksi tanrı kavramı günümüze kadar gelmiştir ve yalnızca Yahudi geleneğinde değil, kökenleri eski İsrail bölgesinden çıkmış Hristiyanlık ve İslamiyette de yaygındır. Sonuç olarak bu erkeksi-otoriter model, erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkinin günümüze kadar sürmesine de neden olmuştur ve kadınlar Yahudi, Hristiyan ve İslam toplumlarında her düzeyde erkek egemenliğine boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Ataların Ruhları

İnsanın bir bedenden ve bir ruhtan oluştuğu düşüncesi, ataların ruhlarının geriye dönebileceği inancının yaygın bir şekilde kabul görmesini sağlamıştır. 5. Bölümde ele aldığımız Penobscot yerlileri "her insanın canlı bir ruha sahip olduğunu, bu ruhun dilerse kendisini bedenden soyutlayabileceğini, bedenden bağımsız hareket edebileceğini, dilerse ayrıldığı bedene tekrar geri dönebileceğini" iddia eder. Benzer fakat daha mantıklı olan iddia ise ölümle birlikte ruhun bedenden ayrıldığı ve varlığını sürdürdüğüdür.

İnsanların çevrelerinde olup biten olaylara sebep ararken atalarının ruhlarının bu olaylarda etken olabileceğini düşünmelerinin nedeni; ölen kişilerin ruhlarının geriye dönebileceklerine olan inançlarıdır. Geriye dönen ruhlar tıpkı insanlar gibi iyi veya kötü olabilirler. Ruhlar, insanlar gibi hislere, duygulara ve davranışlara sahiptirler. Yardımsever veya kötü huylu olabilirler. Ölen kişilerin geriye gelerek kabile ya da grubu lanetleyebileceği korkusu, insanları daha dikkatli davranmaya itmektedir. Bu korku toplumsal yapıyı güçlendirmektedir.

Batı toplumunun ataerkil doğası dinde de kendisini gösterir. Roma'daki Sistine Şapeli'nin tavanında tasvir edildiği gibi erkek bir tanrı ilk adama hayat vermiştir. İlk kadın daha sonra ilk erkekten yaratılmıştır.

Dünyanın pek çok yerinde kabul gören bir başka inanış, ölen kişilerin ruhlarının dünyaya farklı şekillerde dönmesidir. Bazı Afrika kabilelerinde ruhların geriye döndüğüne ve kabile hayatına katıldıklarına inanılır. Ruh, bedenden yoksun olduğu için görünmezdir. İnsanlar atalarının ruhlarını görmeseler de ruhlar onları görebilir. Bundan dolayı ruhları sinirlendirebilecek herhangi bir davranıştan kaçınılmalı ve ruhlara saygı gösterilmelidir. Eğer ruhlar sinirlenirlerse kabileye hastalık ve ölüm musallat olur. Ölen ruhların dünyaya geri dönüşü ile ilgili inanışlar bu kadarla sınırlı değildir. Şu ana kadar ruhun bedenden ayrı olarak dünyaya döndüğü düşüncesinin yansımalarını ele aldık. Bazı Afrika kabilelerinde ve dünyanın farklı bölgelerinde, ölen kişinin ruhunun yeni doğan bir bebeğin bedeninde tekrar dünyaya geldiğine inanılır. Bu kabilelerde herhangi bir ölümden kısa bir süre sonra dünyaya gelen bebeğin, ölen kişiye benzeyip benzemediği dikkatlice ölçülür. Böylesi bir inanış, sülalelerin gücüne ve soyluluğuna verilen önemin işaretidir.

Ölen atalar, geleneksel Çin toplumunda oldukça önemlidir. Bir çocuk kendisine hayatı hediye etmiş olan anne babasına karşı daima sorumludur. Anne babası yaşlandığında, onları rahat ettirmeli, saygıda kusur etmemeli, huzurlu bir şekilde hayatlarının son bölümlerini yaşamalarını sağlamalıdır.

Erkek çocuğun, anne babasına karşı olan yükümlülükleri oldukça fazladır. Çocuğun görevi sadece anne ve babası hayattayken değil, onlar öldükten sonra da sürer. Ebeveynin ölümünden sonra çocuk, doğum ve ölüm günlerinde mezarlarını ziyaret etmelidir. Eğer anne baba evlenmesi için oğullarına bir kız beğenirlerse oğlanın itiraz hakkı yoktur, evlenmek zorundadır. Ölen kişilerin ruhlarına bu derece önem verilmesinin nedeni ruhların geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki sürekliliği sağladığı düşüncesidir.

Ataların Ruhları

İnsanın birbiriyle iç içe geçmiş bir bedenden ve akıl ya da bir ruhtan oluştuğu düşüncesi ataların ruhlarına dönük inançla tutarlıdır. Örneğin Maine'deki Penobscot yerlileri, her insanın bedenden bağımsız hareket edebilen, canlı bir ruha sahip olduğuna inanır. Bu görüşe göre ruh, transa geçince ya da rüya görürken ya da ölünce bedenden ayrılır, bu nedenle ruhun ölümden sonra da yaşayabileceği görüşü oldukça mantıklıdır. Ataların ruhuna inancın bulunduğu durumlarda, bu varlıkların o toplumdaki insanlarla hâlâ ilgilendikleri görüşü de yaygındır. Örneğin önceki bölümde Yeni Gine'deki Wape Papuanların, ataların ruhlarının, yaşayan insanların et elde etmesini sağladığına ya da engellediğine dönük inançlarını ele aldık. Yaşayan insanlar gibi bu ruhlar da iyi veya kötü olabilir, kimse nasıl bir davranış göstereğini bilemez. Aynı belirsizlik duygusu, "Bu yaptığım harekete nasıl tepki gösterecekler?" korkusu gibi, bireyler üzerinde yetki sahibi yaşlılara karşı duyulan kaygı gibi, ataların ruhlarına karşı da duyulur. Bunun ötesinde ruhların da insanlar gibi iştahı, duyguları ve davranışları vardır. Böylelikle toplumsal gerçekliği yansıtır ve pekiştirirler.

Dünyanın pek çok yerinde kabul gören bir başka inanış, özellikle tek soylu soy sistemlerinin bulunduğu toplumlarda yaygındır. Bazı Afrika kabilelerinde ruhların geriye döndüğü inancı oldukça ayrıntılıdır. Ruhlar aynı insanlar gibi davranır; sıcağı, soğuğu ve acıyı hissedebilirler, hatta boğularak ya da yanarak ikinci kez ölebilirler. İnsanlar atalarının ruhlarını görmeseler de, ruhlar onları görebilir, hatta aile ve sülale toplantılarına katılırlar ve kendilerine bir sandalye ayrılır. Eğer ruhlar sinirlenirlerse kabileye hastalık ve ölüm gönderebilirler.

Ebeveynin ölümünden sonra çocuk, doğum ve ölüm yıldönümlerinde onlara yiyecek, para ve tütsü götürmelidir. Ayrıca insanlar yıl boyunca dü-

zenli aralıklar sülalelerinin atalarına topluca tapınmalıdır. Bir oğlan çocuk doğurmak, atalara dönük bir yükümlülük olarak görülür çünkü erkek çocuk, babalarının atalara dönük görevlerini üstlenir. Bu nedenle atalarının gereklerini karşılamak (ve kendi toplumunda da bu sayede saygı görebilmek) için erkek, iki taraf da bunu istemese de bile, aileye evlatlık olarak alınmış bir kızla evlenip onu itaatkar bir eş olarak yetiştirebilir. Hatta bir baba, kızını zorla bir erkekle evlendirebilir. Kız çocukları kendilerini doğuran aileleri tarafından bile soyutlanır ve evlendikleri zaman da eşinin ailesi tarafından kabullenilmeleri uzun sürer. Ancak öldükten sonra kadının canlı ruhu bir tabletle birlikte kocasının ailesinin mabedine konur ve ailenin resmi üyesi olarak görülür. Sonuç olarak, kadının bir oğlu olduğunda, kadın oğlunun kendisine bakması için çok uzun bir süre böyle bir bağın oluşması için uğraşmış olur.

Ataların ruhuna inanmak özellikle soy temelli grupların bulunduğu toplumda yaygındır.

Önemli Antropologlar

Sir Edward B.Tylor (1873-1917)

İngiliz bilim adamı Sir Edward B.Tyler canlıcılık kavramına antropologların dikkatini çekmiş olmasıyla tanınır. Üniversite eğitimi olmamasına karşın, Tylor bir İngiliz üniversitesinde antropolojide kürsü sahibi olmuş ilk kişidir. Oxford'da önce öğretim görevlisi, sonra doçent, en son da (1895'te) profesör olarak çalışmıştır. Antropolojiye olan ilgisi, henüz çok gençken ABD'ye olan gezileriyle birlikte başlamıştır. ABD'de Kızılderili köylerini, daha sonra Küba'yı ve Meksika'yı gezmiş; Aztek ve daha yakın zamanlı yerli halk ve İspanyol kültürünün karışımından doğan uygarlığının başarılarından etkilenmiştir.

Tylor'un sayısız yayınları, *pachisi* ve *patolli* adlı oyunlar arasındaki olası tarihsel bağlantı (Hindistan ve eski Meksika'da oynanmıştır), evlilik sonrası yerleşim kalıpları arasındaki yapısal bağlantılar gibi konuların kökenini incelemiştir. Tylor ayrıca kültürün ilk geniş anlamda kabul gören tanımını geliştirmiştir (2. Bölüm). Yabani olarak adlandırılan

insanların, uygarlaşmış insanların yozlaşmış bir hali oldukları görüşü onun zamanında yaygın bir kanı olduğu için, bu görüşe karşı çıkmak amacıyla dinî kavramlara ve uygulamalara yazılarında geniş yer vermiştir. Bir Protestan tarikatı üyesi olarak yetişmiş Tylor'a göre "yabaniler", herkes gibi birer entelektüeldi ve kendi sorunlarıyla uğraşıyordu ancak kısıtlı bilgiler yüzünden (Tylor gibi) engelliydiler.

Canlıcılık (Animizm)

Doğa üstü varlıklara olan inancın en yaygınlarından biri olan canlıcılık, doğadaki tüm varlıkların canlı olduğunu ve bedenlerinden ayrı birer kişiliğe sahip olduklarını ileri sürer. Ruhlar ve hayaletler yalnızca insanlarda ve hayvanlarda değil; insan yapımı nesnelerde, bitkilerde, taşlarda, dağlarda, kuyularda ve diğer doğa öğelerinde de bulunur. Ormanlarda da çok sayıda serbestçe dolaşan ruhlar vardır. Bu ruhlar genelde insanlara tanrı ve tanrıçalardan daha yakındırlar, insanlarla yakından ilgilenirler, insanlara karşı iyi kalpli, kötü kalpli ya da tarafsız davranabilirler. Ruhlar bazen korkutucu, sevimli hatta yaramaz bile olabilirler. İnsanların davranışlarından memnun ya da rahatsız olabilecekleri için insanlar onlara karşı nasıl davranacaklarına dikkat etmelidir.

Canlıcılık, insanın kendisini doğanın efendisi olarak değil, doğanın bir parçası olarak gördüğü toplumlara özgüdür. Bu duruma da, insan yaşamıyla diğer canlıların, hatta nehirlerin ve dağların yaşamı arasında nitel açıdan çok fark olmadığını düşünen yiyecek toplayıcı ve bazı yiyecek üretici toplumlarda rastlanır. Bu toplumlarda tanrılar ve tanrıçalar pek önemli değildir, ancak ormanlar ruhlarla doludur. Tanrılar ve tanrıçalar, dünyayı yaratmış, yaşama uygun bir yer haline getirmiş olabilirler; insanları iyileştiren, Şaman'a yardım eden ya da onu engelleyen, avlanırken insanları kollayanlar ruhlardır.

Canlılaştırma (Animatizm)

Doğa üstü güçlerin, doğa üstü varlıklara verildiği düşüncesi, genel bir kabul görmüş olsa da bu düşünceyi kabul etmeyenler de vardır. Örneğin Malezyalılar "mana"yı tüm nesnelerin yapısında var olan bir güç olarak ni-

canlıcılık: Doğadaki tüm varlıkların canlı olduğu ve bedenlerinden ayrı birer kişiliğe sahip oldukları inancı.

telendirirler. "Mana" kendine ait fiziksel yapısı olmayan fakat başka bedenlerde ortaya çıkan doğa üstü bir güçtür. Bir savaşçının başarısı kendi gücüne değil, boynuna astığı muskadaki mana'ya bağlıdır. Benzer bir şekilde, bir çiftçi ürün yetiştirmeyi, toprağın ıslahını, ekim ve hasat için en uygun zamanı çok iyi bilebilir ancak yine de iyi ürün elde etmek için mana'ya bağımlıdır ve onun için tarlanın bir ucuna basit bir sunak yapar. İyi bir ürün elde etmişse bunun anlamı gerekli mana'yı kendisine ayırabildiğidir. Kişiselleşmiş bir güç olmaktan çok, mana soyuttur; duyularımızla erişebileceğimizin ötesinde duran bir gizilgüçtür. R. H. Codrington, "erdem, saygınlık, yetki, iyi talih, etki, kutsallık, şans gibi sözcükler, belirli durumlarda mana'nın anlamına yakın bir anlam taşırlar... Mana bazen bir insana ya da şeye iliştirilen doğal erdem ya da güçten daha fazlasıdır"[4] demiştir. Bünyesinde bulunduran bir kavram ve elde edilen başarının kaynağı" olarak tanımlamıştır. Bu tür kişisel olmayan gizilgüç ya da enerji inancı, Kuzey Amerika yerlilerinde de yaygındır. Iroquoinler "orenda", Siouxlar "wakonda", Algonquianlar "manitou" olarak adlandırdıkları güçlere inanmaktadırlar. Her kıtada bulunmasına karşın, bu inanç evrensel değildir.

R. R. Marett, doğanın kişisel olmayan manevi bir güç ya da doğa üstü gizilgüç tarafından canlandırıldığı ya da harekete geçirildiği görüşüne **canlılaştırma** (aminatism) adını vermiştir. Canlılaştırma (belirli bir maddesi ya da biçimi olmayan güç) ve canlıcılık (bağımsız manevi varlıklara inanma) birbirinin yerine geçen inançlar değildir. Melanezya ve az önce belirttiğimiz Kuzey Amerika yerli kültürlerinde iki inanç aynı anda görülebilir.

Doğa üstü varlıklara ve güçlere olan inancı anlamaya çalışan kişiler sıklıkla bu inançların nasıl sürdürüldüğü sorusunu sorar. Bu sorunun yanıtının bir kısmı güç gösterileridir. Canlılaştırma ve/veya doğa üstü varlıkların gücüne inananlar, çevrelerinde olanları bu güçlerin bir uygulaması olarak görmeye eğilimlidir. Örneğin Melanezyalı bir savaşçı kendi gücünden emindir çünkü gereken mana'ya sahiptir ve eğer başarılı olursa, bu başarısını mana gücünün bir kanıtı olarak kabul eder. "Bu güce sahip olmasay-

canlılaştırma: Doğanın kişisel olmayan manevi bir güç ya da doğaüstü gizilgüç tarafından canlandırıldığı ya da harekete geçirildiği inancı.

[4] Liendhart, G. (1960), *Religion*, In H. Shapiro (Ed.), *Man, Culture and Society* (s.368), London: Oxford University Press.

dım savaşı kaybederdim" görüşü vardır. Bunun ötesinde, mana'ya inandığı için savaşırken daha cesur davranır ve belki de başarılı ve başarısız olmayı belirleyen de bu inançtır.

Başarısızlıklar yaşansa da açıklamaları vardır. Belki daha önceden kendisine hakaret ettiği için manevi güç hâlâ o kişiye kızgındır ve bu nedenle duasını kabul etmemiştir. Melanezyalı savaşçının savaşı kaybetmesinin nedeni belki de mana'yı yeteri kadar ortaya çıkaramamış olması ya da rakibinin mana'sının daha fazla olmasıdır. Her durumda insanlar genellikle başarıyı, başarısızlığa göre daha çok geneller. Başarısızlıklar bir süre sonra unutulsa da doğa üstü güçlerin yardımıyla kazanılan zaferlerin hikâyeleri yıllarca anlatılır.

Doğa üstü varlıklara olan inancın kalıcı olmasını sağlayan bir diğer boyut da bu varlıkların insanların alışık olduğu kişisel özellikler taşımasıdır. Doğa üstü varlıklar, ölümsüz olmalarına karşın insanlarla aynı şekilde dünyaya gelirler ve benzer ilgi alanlarına sahiptirler. Örneğin Penobscot yerlileri yarı insan özellikler taşıyan bir kahraman olan, Gluskabe adlı bir deve inanırlardı. Sıradan ölümlüler gibi Gluskabe de kanoda yolculuk yapar, kar ayakkabısı giyer, Kızılderili çadırında yaşar ve taştan ok uçları yapardı. Herkesin bildiği şehvet ve kıskançlık duygularına sahipti. Bu gibi özellikler doğa üstü varlıkları daha inanılır kılar.

Mitolojinin inançları sürekli kılmadaki rolü küçümsenmemelidir. Sonraki bölümde ele alınacak olan söylenceler (mitler), dinî inançlar ve uygulamaları mantığa bürüyen açıklayıcı anlatılardır. Pek çok Avrupa kökenli Amerikalıya göre söylence sözcüğü, gerçekte olmamış hayali olaylarla ilgili uydurulmuş bir hikayeyi çağrıştırsa da, dünya görüşlerinin bir kısmını bir söylencenin oluşturduğu insanlar için durum böyle değildir. Bu insanlar için söylenceler kutsal ve gerçek hikâyelerdir ve çağdaş Avrupa ve Kuzey Amerika kültüründeki tarihsel belgelerden bir farkı yoktur. Söylenceler okur yazar toplumlarda bile yaygındır. İncil'in dünyanın yaratılışını anlatan ilk bölümündeki iki Yahudi ve Hristiyan yaradılış öyküsü de buna örnek olarak gösterilebilir. Söylenceler çeşitli doğa üstü varlıkların yaptıklarını anlatan öykülerdir ve kendilerine olan inançları pekiştirirler.

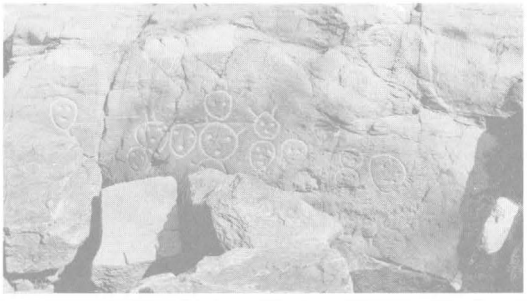
Din Uzmanları

Kadın ve Erkek Din Görevlileri

Bütün insan toplumlarında, görevi dinî ibadetlerde insanlara rehberlik etmek olan bireyler vardır. Bu kişilerin doğa üstü varlıklarla bağlantı kura-

bilme ve doğa üstü güçleri yönlendirebilme yeteneği olduğu düşünülür. Genelde bu görev için özel bir eğitim almışlardır. Ayrıca bu görevi yerine getirmeye uygun bir takım kişilik özelliklerine de sahiptirler.

Tam zamanlı uzmanları destekleyebilecek kaynaklara sahip toplumlar, dinî ibadetleri yönlendirme ve doğa üstü güçleri etkileme görevini kadın ve erkek din görevlilerine verir. Bu kişilerin tanınmış dinî bir örgütlenmeye üyeliği kabul edilmiştir; göreve törenle başlamışlardır ve kendilerinden öncekiler gibi bir unvan ve işleve sahiptir. Güç kaynakları bu görevlilerin işlev gösterdiği toplum ve kurumdur. Batılı toplumlarda rahip ve rahibe olarak bilinen bu görevliler; bağlı bulunduğu örgütlü dindeki resmî unvanlarına göre papaz, haham gibi adlar alabilir. Yahudi, Hristiyan ve İslam dinlerinde en önemli görevlerin çoğu erkekler tarafından doldurulmuştur. Kadın din görevlileri yalnızca kadınların ekonomiye önemli katkıda bulunduğu, tanrı kadar tanrıçaların da kabul edildiği toplumlarda vardır.

Yerli Amerikalılar Connecticut Nehri boyunca trans halindeyken gördükleri yüzleri kayalara oymuşlardır.

Şamanlar

Dinde mesleki uzmanlaşmanın bulunmadığı toplumlar, bu uzmanlaşmanın olduğu toplumlardan çok daha eskidir. Uzmanlaşma olmayan toplumlarda, doğa üstü varlıklarla ve güçlerle iletişim kurabilme ve onları yönlendirme gücüne ve becerisine sahip bireyler ön plana çıkmıştır. Bu güç ve beceriler bu kişilere bazı kişisel deneyimlerle, genelde tek başlarınayken gelmiştir. Bu kişiler, değiştirilmiş bilinç halindeyken hastaları iyileştirme, havayı değiştirme, hayvanların hareketlerini kontrol etme ve geleceği görebilme gücü veren bir imgelem alırlar. Bu ve benzeri becerilerini ilerlettikçe bu kişiler Şaman rolünü üstlenir.

kadın ve erkek din görevlileri: Başkalarının dinî ibadetlerini yönlendirme ve doğa üstü güçlerle iletişim kurma ve onları etkileme görevini üstlenmiş, tam zamanlı din uzmanları.

Şaman sözcüğü ilk olarak canlıcılık inancına sahip Tungus ve diğer Sibiryalı yarı göçebe toplumlarda tıbbi-dinî uzmanlara ve manevi liderlere verilmiş addır. Oruç tutma, davul çalma, şarkı söyleme ve dans etmenin yanı sıra sanrı görmeyi sağlayan mantarların yenmesi gibi çeşitli tekniklerle Sibiryalı Şamanlar, transa ya da değişik bilinç hallerine girerler. Uyanık rüya durumundayken Şamanlar, insanları iyileştirmeye yardımcı olan koruyucu hayvanlar gibi ruhların yer aldığı başka bir gerçeklik deneyimi yaşarlar.

Şamanizm üzerine yapılmış kültürlerarası karşılaştırmalı araştırmalar, tıbbi-dinî iyileştirme geleneğinin Sibirya dışındaki geleneksel kültürlerde de bulunduğunu göstermiştir. Bu nedenle Kuzey ve Güney Amerika'daki yerli topluluklardaki çeşitli manevi liderlere ve geleneksel şifacılara da şaman sözcüğü uygun görülmüştür. Dünyada Şamanizm alanında önde gelen uzmanlardan olan Antropolog Michael Harner **Şaman**'ı şöyle tanımlar:

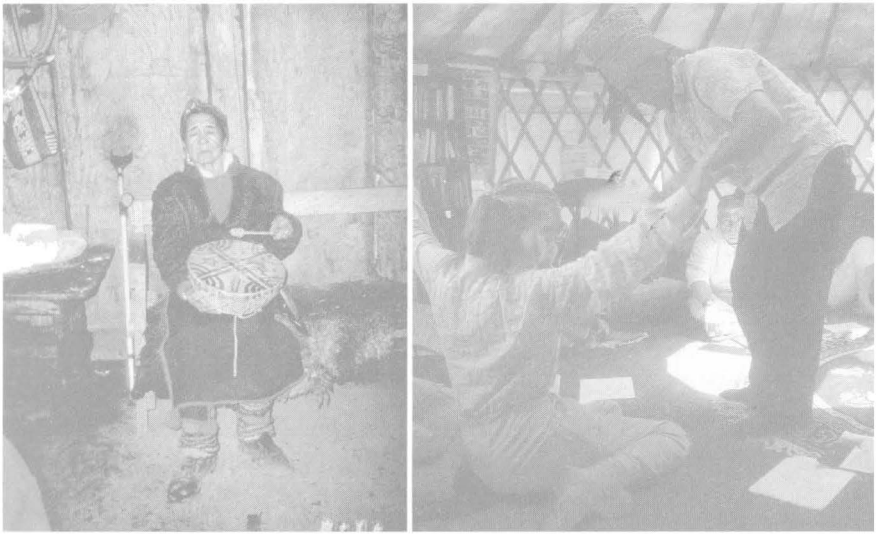
> Bilgi ve güç elde etmek ve başkalarına yardımcı olmak amacıyla normalde gizli olan bir gerçekliği kullanmak ve onunla iletişime geçmek için kendi isteğiyle değişik bir bilinç haline giren erkek ya da kadındır. Şaman'ın hizmetinde çalışan en az bir, genelde birden fazla "ruhları" vardır.[5]
>
> Şaman kavramı yakın zamanlarda o kadar ilgi çekmiştir ki Batılı olmayan din adamı, şifacı ya da kâhinlere hiç ayrım yapılmaksızın Şaman denmeye başlanmıştır.[6]

A.B.D'de milyonlarca insan geleneksel Lakota yerlisi Kutsal Adamı olan Kara Geyiğin otobiyografisini, Carlos Castenada'nın Yagui yerlisi bir Şaman olan Don Juan'la yaşadığı kurgusal deneyimleri okuyarak Şamanlıkla ilgili önemli bilgiler edinmiştir. Son dönemlerde Şamanizmle ilgili sayısız kitap ve yayın çıkmıştır ve bazı Avro-Amerikalılar Şaman geleneğini canlandırmaya çalışmıştır. Bu gelişme, yerli Amerikalılar arasında büyük bir rahatsızlık yaratmıştır ("Toprağımızı çaldılar, şimdi de dinimizi çalıyorlar"). Meraklısı gittikçe artan yeni dinler arasında Şamancılık büyük ilgi

Şaman: Bilgi ve güç elde etmek ve başkalarına yardımcı olmak amacıyla normalde gizlenmiş bir gerçekliği kullanmak ve onunla iletişime geçmek için kendi isteğiyle değişik bir bilinç haline giren kişi.

[5] Harner, M. (1980), *The way of the saman: A guide to power and healing* (s.20), San Francisco: Harper & Row.

[6] Kehoe, A. (2000), *Shamans and religion: An anthropological exploration in critical thinking*, Prospect Heights, IL:Waveland Press.

Görsel Karşıtlık: Şili'deki ve Kuzey Amerika'daki yeni akım Şamanizmindeki geleneksel Mapuche Şamanları. Şamanizm çağdaş sanayi toplumlarında da kendine yer edinmiştir.

çekmektedir. Özellikle şifacılar, köktenci Hristiyanlar ve evanjelistler de Şamanizmle pek çok ortak özellik paylaşmaktadır.

Şamanlar çeşitli öğrenme aşamalarından ve münzevi hayatı yaşamak, oruç tutma, fiziksel işkence, duyumsal yoksunluk, sanrılar görmek gibi psikolojik ve duygusal zorluklarla dolu uygulamalı deneyimlerden geçerek Şaman olma hakkını kazanırlar. Bu sanrılar, Şaman transa geçince görülür ve kendiliğinden olabileceği gibi psikoaktif bitki ya da mantarlar gibi bilinç hali değiştirici ilaçların tüketilmesiyle de yaratılabilir.

New England'ın kuzeyindeki Penebscot yerlilerinde herkes Şaman olabilir çünkü resmî bir kurum, dinî bilince yol göstermek için kural ve yönetmelik belirlememiştir. Şaman görüntülerini görebilmek için genelde Penebscot erkekleri tek başlarına meditasyon yapar, duyumsal yoksunluk yaşayarak ve uzun ve derin soluklar alıp vererek değişik bilinç haline geçmeye çalışırlar. Hepsi başarılı olamaz ancak başarısız olanlar toplum gözünde küçük görülmez. Transa geçebilenler bedensel varlıklarından kurtulup imgelemlerindeki bir hayvanın ruhuyla özel bir ilişki kurar. Yardımcı hayvan, Şamanizmin temel öğelerindendir ve bu hayvan daha sonra Şaman'ın yanında yer alarak görevlerini yerine getirmesine yardım eder.

Şamanizm değiştirilmiş bilinç haliyle bağlantılı olduğu ve trans durumlarını yaratan insan sinir sistemi evrensel olduğu için, Şamanizm deneyimi

yaşayanlar benzer görsel, işitsel, dokunsal, kokusal ve tatsal sanrıları görürler. Şamanizmin yaygın görülmesi ve her yerdeki Şaman geleneklerinin çarpıcı benzerliği, bu evrensel nörolojik kalıtımın bir sonucudur. Aynı zamanda değişik bilinç halinde yaşanan duygulara yüklenen anlamlar ve içerikler kültürle belirlenir, bu nedenle genel benzerliklerine karşın yerel geleneklerin ayrıntıları her zaman farklılık gösterir.

Şaman, genelde iyileşmek ya da gelecekle ilgili bilgi almak için kendisine danışmaya gelmiş kişi adına hareket eden bir dinî arabulucudur. Bu amaçla Şaman kendi etkisini kullanmak için doğa üstü güçlere müdahale eder. Şamanlar ve diğer din adamları arasındaki temel fark, din adamlarının insanlara, Şamanların ise doğa üstü güçlere ne yapması gerektiğini söylemesidir. Verdiği hizmetin karşılığında Şaman'a bir ücret verilir, bu ücret taze et, patates ya da kişinin en sevdiği eşyası olabilir. Bazı durumlarda Şaman'ın saygınlığının, yetkisinin ya da toplumsal gücünün artması da yeteri kadar doyurucu bir ödüldür.

Şaman arabuluculuk yaparken olaya biraz tehlike katarak heyecanı arttırmayı hedefler. Şaman transa girdiğinde, öte dünyaya yolculuk ettiği ve ruhlarla etkileşime girdiği duygusunu yaşar. Bu ruhları ekilemeye çalışırken aslında onlarla tehlikeli bir mücadeleye girmiş olur çünkü doğa üstü güçlerin her zaman tehlikeli olduğu düşünülür. Bunun bir örneği Afrika'nın Kalahari Çölündeki Ju/'hoansi Bushmenlerinin yaptığı trans dansıdır. Bu toplumda erkeklerin yarısı, yaşlı kadınların da üçte biri Şaman'dır. Transa girmenin en büyük nedenleri yağmur yağdırmak, hayvanları denetlemek ve **Özgün** Çalışma'da göreceğiniz gibi hastaları iyileştirmektir. Nerede olurlara olsunlar hasta iyileştirmek, Şamanların her zaman en önemli etkinliğidir.

Çoğu insan toplumunda Şamanların transa geçmeleri, el çabukluğuyla yapılan bazı numaralar ve vantriloklukla aynı zamanda gerçekleşir. Kutuplarda yaşayan insan toplumlarında Şaman, ruh çağırma seansları sırasında ortamın karanlık olmasından da yararlanarak ilginç sesler ve gürültüler çıkararak izleyicileri etkileyebilir. Bazı Batılı gözlemciler bu tür hileleri Şamanizmin sahte yüzünün kanıtı olarak kabul etse de acaba bu gösteri yalnızca bir numara mıdır? İşin doğrusu, Şamanlar yaptıkları numaralarla insanları etkilediklerini bilirler. Ancak Şamanizmi incelemiş herkes, Şamanların doğa üstü güçlerle ve ruhlarla iletişime geçme güçlerine gerçekten inandıklarını söyleyebilir. Bu güç, transa geçerek doğrulanmış olur ve Şa-

manlara insanları küçük teknik konularda yönlendirme hakkını verir. Kısacası Şamanlar, sıra dışı numaralar sergilemelerini, sahip oldukları doğaüstü güçlerin bir kanıtı olarak kabul ederler.

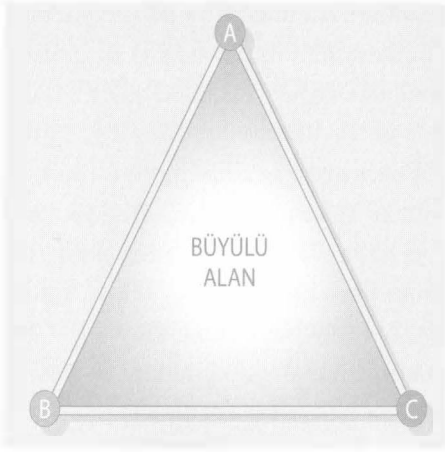
Şamanizmin toplumdaki önemi küçümsenmemelidir. Toplumdaki bireyler, Şamanizm sayesinde ruhsal dinginlik kazanmakta ve psikolojik olarak rahatlamaktadırlar. Şamanizm insan denetiminin ötesindeki doğa üstü güçleri ve ruhları etkileyerek saldırılara karşı sağlam durmak, aşkta mutlu olmak ve sağlığın yeniden kazanılması gibi konularda psikolojik güvence sağlarlar. Şaman gösterilerinin en temel nedeni hastalıklardır ve bu kavramı başka kültürlerden insanların tam olarak anlaması zordur. Değişik kültürlerde insanlar, değişik hastalıklar yaşarlar ve yaşanan hastalıkları da farklı tanımlarlar. Hastanın iyileşmesi için hastalığın kültürel açıdan teşhisi yapılmalı ve o kültürün inancına göre tedavisi belirlenmelidir.

Şamanların tedavisi hastalığın ortadan kalkmasını sağlamasa da hastanın psikolojik olarak rahatlaması, hastalığın iyileşmesi açısından da önemlidir. Antropolojik bakış açısına göre Şamanist iyileştirme, Şamanist bileşik dediğimiz üç köşeli bir modelle anlaşılabilir (şekil 13.2). Bu üçgen, Şaman ve hasta arasındaki ve her ikisinin de bağlı olduğu toplulukla olan ilişkilerden doğar. İyileştirmenin gerçekleşebilmesi için Şaman'ın kendi manevi güç ve tekniklerinden emin olması gereklidir. Benzer biçimde hasta da Şaman'ı uygun teknikleri kullanan gerçek bir iyileştirme ustası olarak görmelidir. Son olarak üçgenin son noktası olan "büyülü alan", yani Şaman'ın hastayı iyileştirme uğraşının sergileneceği topluluk, iyileştirme törenini ve uygulayıcısını etkili ve yararlı görmelidir. Bu dinamikler yalnızca Şaman şifa törenlerine özgü değildir, Batı kökenli tıbbi tedavilerde de benzer toplumsal psikolojik süreçler geçerlidir.

Şamanizmin bir topluma sağladığı şey, dikkatin belli bir noktada yoğunlaşmasıdır. Şaman güvenilmez bir kişidir; toplumun gözünde bu kadar güce ve beceriye sahip bir kişi, iyiliği olduğu kadar kötülüğü de harekete geçirebilir. İnsanlar Şaman'ın başarısızlıklarını görevi kötüye kullanma olarak görüp onu öldürmeye bile karar verebilir. Aynı zamanda Şamanlar kötülük yapan kişileri belirleyip onları cezalandırma yetenekleriyle toplumsal düzeni sürdürmeye de yardımcı olabilirler.

Şamanizm Şamanlara saygınlık ve maddi getiri sağlar. Bu açıdan Batılı toplumlarda mesleklerinden ötürü büyük oranda saygı görüp ekonomik

açıdan da yararlanan tıp doktorlarından çok farkları yoktur. Şamanizm, Şamanlar için de terapi niteliğinde olabilir çünkü normal koşullarda dengesiz bir kişilik olarak nitelenebilecekken, kişiliğinin aşırı yönlerinin toplumca onaylandığı bir ortam yaratılmış olur. Psikolojik açıdan dengesiz bir insan (bütün Şamanlar öyle olmasa da), başkalarının sorunlarıyla yoğun olarak uğraşırken kendilerini iyileştirebilirler. Bu açıdan Şamanizm biraz kişinin kendini çözümlemesi özelliğini taşır. Yerli bir kültürde Şaman olan kişiler, Batılı toplumda doğmuş olsalardı büyük olasılıkla psikolog ya da psikiyatr olacaklardı. Son olarak Şamanizm sanatsal eğilimi olan kişilerin kendilerini dışa vurmaları için de uygun bir ortam yaratır. Batı toplumlarında da sanatsal dışa vurum olanakları bulunsa da Şamanizm, tiyatro, tıp, psikolojik ve manevi boyutları bir araya getirmesinden dolayı kendine özgü bir olgudur.

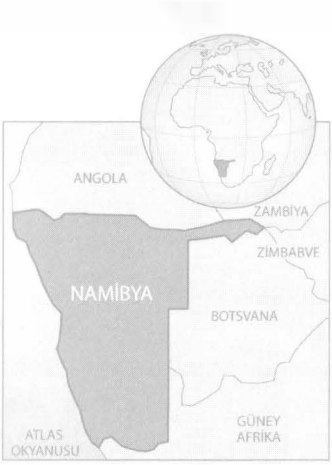

Şekil 13.2
Büyülü Alan: Şamanist Bileşik. Şamanist iyileştirme, şamanın etkili ve yararlı teknikler kullanan gerçek bir şifa ustası olduğuna inanan üç öğe, Şaman (A), hasta (B) ve içinde bulundukları topluluk (C) tarafından yaratılan "büyülü alan" içinde gerçekleşir.

Özgün Çalışma

Kalaharili Ju/'hoansiler Arasında Şifacılık

Ruhların insanları etkileme yollarından biri de onlara hastalık, ölüm ya da şanssızlık taşıyan görünmeyen oklardan atmaktır. Eğer oktan korunabilirse, kişi hasta olmaz. Eğer hastalık vücuda girdiyse hastanın iyileşmesi için okların çıkarılması gerekir. Eğer hasta iyileştirilemiyorsa bu işlemi ataların ruhları yapmalıdır. Eğer insanlar hastayla sürekli kavga ediyorsa, işbirliği yapmıyor ve onunla bir şey paylaşmıyorsa, kocası başka kadınlarla ilişkiler yaşıyor ve ona değer vermiyorsa, bu hastanın yaşayıp ölmesi kimseyi ilgilendirmiyor demektir ve o zaman ruh, kadını gökyüzüne alabilir.

Ruhlarla iletişim kurmak ve görünmez oklarını vücuttan çıkarmak, Ju/'hoansi şifacılarının, yani n/um (mana'nın Ju/'hoansi dilindeki karşılığı) denen güce sahip kadın ve erkeklerin görevidir. N/um genelde onu ortaya çıkarmak için çaba gösterene kadar şifacıda atıl durumda bekler. N/um başka bir şifacının şarkı söylemesi ya da bir alet çalmasıyla harekete geçebilse de, genelde iyileştirici özelliği olan bir tören ya da trans dansı yapılır. Kadınların söylediği şarkılar eşliğinde şifacılar bazen saatlerce ateşin çevresinde dans ederler. Müzik, yorucu dans, duman, ateşin sıcaklığı ve şifacıların yoğun dikkati, n/um'un ısınmasına neden olur ve kaynama noktasına geldiğinde transa geçilir.

Bu anda n/um güçlü bir iyileştirici olarak etkin hale gelir ve bütün topluluğa yardım eder. Trans halindeyken şifacı ellerini ateşin çevresinde oturan herkese dokundurur ve törensel olarak onları iyileştirir. Ellerini insanların kafalarına, göğsüne ya da hastalığın olduğu yere hafifçe dokunduran şifacının bu sırada vücudu titrer, nefes alıp vermesi derinleşir, yoğun olarak terlemeye başlar. Bütün bunlar gücün etkisini gösterdiği anlamına gelir. Kişinin vücudunda bulunan her türlü "kötülük" şifacının vücuduna aktarılır ve omurilik kemiğine doğru yol alır. Hastalık, şifacının tüyler ürperten çığlığıyla vücudundan dışarı atılır.

Transtayken, şifacılar ateş çemberinin hemen dışında oturan çeşitli tanrıları ve ruhları görebilir. Bazen ruhlar ölmüş akrabalara ve arkadaşlara aittir, bazen de sıradan insanlardır. Kim olursa olsunlar, şifacılar topluluğun başına gelen şanssızlıktan bu ruhları sorumlu tutarlar. Ruhlara bir şeyler fırlatılır, bağırılır ve ruhlar, içlerinden birisini kendi köylerine alıp götürmesi konusunda uyarılır.

Ciddi bir hastalığı iyileştirmek için en deneyimli şifacılar çağırılır, çünkü bir tek onların bu tehlikeli manevi keşfe çıkmaya yetecek bilgisi vardır. Trans halindeyken şifacıların ruhlarının bedenlerinden ayrıldığı ve hastalığın ya da sorunun nedenini keşfetmek için ruhlar dünyasına yolcu-

luğa çıktığına inanılır. Bu durumdan genelde bir atanın ruhunun ya da tanrının sorumlu olduğu düşünülür ve bu konuyu yeniden düşünmesi istenir. Eğer şifacı onu ikna edebilirse yani ruh kabul ederse hasta kişi iyileşir. Eğer ruh iletişimi sevmiyorsa ya da anlayışlı değilse hasta iyileşemez. Şifacı bu durumda bir üst tanrıya gider ama bu da işe yaramayabilir. Bir şifacının söylediği gibi, "Bazen Tanrıyla konuştuğumda, 'Ben bu kişinin ölmesini istiyorum ve onu iyileştirmene yardım etmeyeceğim' diyor. Bazen Tanrı yardım ediyor, ertesi sabah hasta yatağından kalkıp sağlığına kavuşuyor."

Bu yolculuklar tehlikelidir çünkü şifacının ruhu bedeninde değilken, vücudu yarı ölüdür. Bilinç kaybına yakın bir durumdadır ve bu durum tıbbi ve bilimsel araştırmalarla da gözlemlenmiştir. Ölüme yakın bu durumda şifacıyı, diğer şifacıların n/um'unun koruduğuna inanılır. Bu işlemden sonra diğer şifacılar ona büyük ilgi ve özen gösterir; vücuduna masaj yapar, ellerini üzerine koyarlar. Şifacılar bu çabalarını, kişi bilincini yeniden kazanana, yani ruhu bedenine dönene kadar sürdürürler. (M. Shostak, (1983), *Nisa: The life and words of a !Kung woman* (s.291-293), New York: Vintage'dan alınmıştır.)

Dini Ayinler ve Törenler

Bütün ayinler dini değildir (örneğin Kuzey Amerika'daki üniversite mezuniyet törenleri) ancak dini olanlar ibadet bağlamında önemli bir rol oynar. Dini ayin, kişinin doğaüstüyle bağ kurma aracıdır, dinin uygulamaya dönük yüzüdür. Dini ayinler toplumsal gerginlikleri azaltır ve gruptaki bağı güçlendirir. Bunun da ötesinde, önemli anların hatırlanması, toplumsal sıkıntıların ve ölüm gibi bireysel boyutta yaşanan acıların hafifletilmesine yardımcı olur. Antropologlar çeşitli ayin türlerini sınıflara ayırmışlardır. Bunlar geçiş ayinleri ve pekiştirme ayinleri olarak ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Geçiş Ayinleri

Geçiş ayinleri, kişinin yaşam döngüsünde önemli aşamaları belirleyen ayinlerdir. Fransız halkbilimci Arnold Van Gennep, antropolojinin klasiklerinden birisi olarak kabul edilen yapıtında, bireylerin yaşamlarında doğum, ergenlik, evlilik, anne babalık, sınıf atlama, mesleki uzmanlaşma ve ölüm gibi yaşamsal önem taşıyan olaylarda ya da önemli toplumsal geçişlerde destek olan geçiş ayinlerini çözümlemiştir.[7] Bütün bu olaylar için düzenlenen törenleri üç aşamaya ayırmıştır: ayrılma, geçiş ve katılım. Birey bir dönemde toplumdan ayrılır, uzaklaşır, bir süre tek başına yaşar, en sonunda da yeni konumunda tekrar topluma kabul edilir.

Van Gennep Avustralya Aborjinlerinde erkek çocukların erkekliğe geçiş törenlerini anlatmıştır: Yetişkinler tarafından belirlenen zaman geldiğinde erkek çocuklar köyden alınır (ayrılma), bu arada kadınlar ağlar ve direniş gösterisi olan bir ayin yaparlar. Kamptan uzak bir yerde çevre köylerden gelen erkekler toplanır. Yetişkinler şarkı söyleyip dans ederler. Bu sırada erkekliğe geçiş yapacak çocuklar ölü gibi kabul edilir. Ayinin en can alıcısı noktası sünnet ya da dişin kırılması gibi bir bedensel işlemdir. Antropolog A. P Elkin'in konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

> Yapılan şey, ölüm oyunun sürdürülmesidir. Sünnet etme, dişlerini kırma veya diğer simgesel davranışlar acemiyi öldürmüştür: Bu ayinden sonra genel kampa dönmez ve böylece hiçbir kadın tarafından görülmemiş olur. Çünkü acemi, kabilenin sıradan yaşamına göre ölmüştür.[8]

geçiş ayinleri: Kişinin yaşam döngüsünde doğum, evlilik ve ölüm gibi önemli evreleri belirleyen ayinlerdir.
ayrılma: Geçiş ayinlerinde bireyin ayinsel olarak toplumdan ayrılması.
geçiş: Geçiş ayinlerinde ayrılma sonrası ve katılım öncesi bireyin toplumdan soyutlandığı dönem.
katılım: Geçiş ayinlerinde bireyin topluma yeniden katılarak yeni konumunda yaşamını sürdürmesi.

7 Van Gennep, A. (1960), *The rites of passage*, Chicago: University of Chicago Press.

8 Eklin, A. P. (1964), *The Australian Aborigines*, Garden City, NY: Doubleday/Anchor Books.

Bu geçiş aşamasında acemi için gizli törenler düzenlenir ve bir tür eğitim verilir ancak en önemli nokta, aceminin toplumdan tamamen soyutlanmasıdır. Avustralya'daki ergenliğe geçiş ayinlerinde, acemi üyeye, bütün yetişkin erkeklerin bilmesi gereken bilgilerin öğretildiği, yoğunlaştırılmış dersler verilir. Bu olayın yarattığı sarsıntı, aceminin her şeyi öğrenmesini ve hatırlamasını sağlayacak, pedagojik bir tekniktir. Okur yazar olmayan bir toplumda kültürel geleneklerin sürekliliği kişilere bağlıdır, bu nedenle etkili öğretme yöntemleri gereklidir.

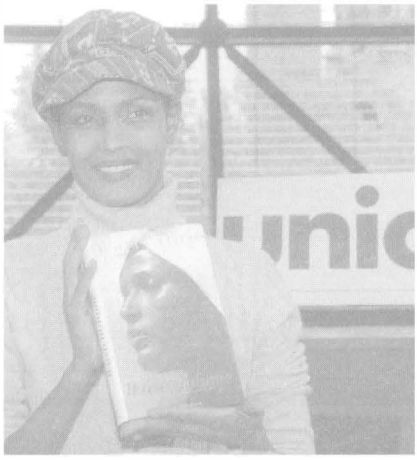
Acemi, topluma geri döndüğünde (katılma), sanki ölümden dönmüşçesine törenlerle karşılanır. Bu törenler toplumu bireyin yeni konumu konusunda uyarmaya yöneliktir; böylece acemi artık kendisinden beklenildiği gibi davranmalı, karşılığında toplum da yeni durumuna uygun davranışlar göstermelidir. Bireyin yeni hakları ve görevleri açık bir şekilde belirtilmiştir. Toplum tarafından koruma altına alınır. Bu açıdan, ergen, Amerikan toplumunda bireyin toplumdaki konumunun belirsiz olduğu, ne yetişkin ne de çocuk olduğu bir dönem olarak görüldüğü ergenlik döneminden oldukça farklı bir konumdadır.

Avustralya örneğinde erkek çocuklar sadece yetişkinliğe değil *erkekliğe* de geçmiş olurlar. Bu toplumda, cesaret ya da dayanıklılık önemli erkeksi erdemler olarak görülür ve diş kırma ya da sünnet gibi acı verici deneyimlerin bu erdemleri kazandırmaya yardımcı olacağı düşünülür. Benzer biçimde Batı Afrika'daki Mende kabilesindeki kızlar için de kadınlığa geçiş ayinleri yapılır. Kızlar âdet görmeye başladığında kabileden ayrılarak haftalar belki de aylar sürecek bir eğitime tabi tutulurlar. Bu süre içerisinde çocukluk elbiseleri çıkartılarak bedenleri kille sıvanır. Kısa etekler giydirilir, vücutları boncuklarla ve tellerle süslenir. Daha sonra geçiş döneminin farklı bir bölümü başlar. Kız ameliyat edilerek cinsel organlarının bir kısmı (klitorisi ve küçük dudaklar) alınır. Ameliyatın gerekçesi, genç kızın doğurganlığını artırmaktır. Topluma yeniden katılana kadar, acemilere, eğitimleri bitince onların da katılacağı bir dernek olan Sande'deki deneyimli kadınlar tarafından çocuk doğurmaya hazır bir kadın olarak ahlaki ve uygulamalı sorumluluklar öğretilir. Bu eğitim katı değildir; şarkı söyleme, dans etme ve öykü anlatma gibi etkinlikler düzenlenir ve bol miktarda yiyecek yenir. Böylelikle katılımcılara olumlu bir kadınlık imgesi ve güçlü bir kız kardeşlik duygusu kazandırılır. Eğitim tamamlandıktan sonra çeşit-

li yapraklar suda kaynatılarak hazırlanan bir ilaçla genç kızın vücudu yıkanır ve eğitim boyunca onları korumuş büyülü kalkan ortadan kaldırılır.

Mende kadınları eğitimlerini tamamladıktan sonra, cinselliklerinin bilincinde kadınlar olarak evlilik ve çocuk doğurmaya uygun duruma gelmiş olur. Ameliyat sırasında çekilen acı, aslında çocuk doğururken duyulacak acının simgesidir. Ameliyat sırasında Sande derneğinden destek aldıkları gibi doğum sırasında da aynı dernekten destek alacaklardır. Ameliyatla ilgili bir diğer sav da klitorisin (penisin kadın bedenindeki eşdeğeri) alınmasının cinsel belirsizliği ortadan kaldıracağıdır.[9] Ameliyat olan kız, artık kadın olduğunun farkındadır. Bu örnekte toplumsal cinsiyetin simgesel dışavurumunun, insanların kültürel yaşamlarında önemli bir konu olduğunu görüyoruz.

Antropolojinin kültürel göreceliğe bağlılığı, Mende kadınlığa geçiş ayinlerindeki klitoris sünneti uygulamasını anlamasını sağlar. Ancak kitapta daha önce söz ettiğimiz gibi kültürel görecelilik, antropoloğun bir geleneği eleştirmesini engellemez. Kadın klitorisinin kesilmesi oldukça tehlikeli bir gelenektir ve dünya üzerinde yaklaşık 100-140 milyon kadın, klitorisin tamamen alınması, cinsel organın dışının tamamen kesilmesi, vajinanın bir kısmının kapatılması (çocuk doğurduktan sonra erkek eğer isterse ilişki için ameliyatla tekrar açılır ya da yırtılır) gibi çeşitli kadın sünneti türleri yaşamaktadır. Yılda yaklaşık 2 milyon genç kızın benzer bir ameliyat geçirdiği tahmin edilmektedir. Bu gelenek özellikle Afrika'da 28 ülkede yaygındır. Afrika dışında da Umman, Yemen, Birleşik Arap Emirlikleri (İran, Irak, Ürdün, Libya ya da Suudi Arabistan'da yoktur), Endonezya ve Güney Malezya'daki Müslümanlar arasında da görülmektedir. Ayrıca New York'ta yaklaşık 227.000 kadının sünnetli olduğu kes-

6 yaşındayken sünnet edilen Somalili kadın Waris Dirie, deneyimlerini anlattığı kitabını tanıtıyor.

[9] MacCormack, C.P (1977), "Biological events and cultural control", *Signs*, 3, 98.

tirilmektedir.[10] Bu listeden anlaşılacağı gibi kadın sünneti İslam dininin bir gerekliliği değildir; ne Kuran'da, ne İncil'de Allah adına kadınları kesmekten söz edilir. Geleneğin Müslümanlar (hatta bazı Hristiyan ve Yahudi gruplar da) tarafından uygulandığı yerlerde bu gelenek, erkeklerin, kadınların cinselliğini denetim altına alma işlevi görür.

Bu uygulamanın kadınlar üzerindeki sonuçları sarsıcıdır. Henüz çocukken bu ameliyatı geçirmiş Somalili bir kadın şu soruları soruyor:

> Ya âdet sancısından ayakta duramayacak durumdayken bile kilometrelerce yol yürüyüp keçilerine su bulmak zorunda olan küçük kız? Çocuk doğurur doğurmaz bir kumaş parçası gibi iğne ve iplikle vajinası dikilecek olan kadın? Dokuz aylık hamile olmasına karşın, geride bıraktığı on bir aç çocuğu için yiyecek arayan kadın? İlk çocuğunu doğurmaya gün sayan yeni evli kadına ne olacak?[11]

Acı ve ameliyatın kadının cinsel tatminini etkilemesinin yanı sıra sayısız kadın bu ameliyattan sonra aşırı kanama, şok, hastalık kapmak, rahim ya da anüslerinin zarar görmesi, tetanos, idrar yolu hastalıkları, kan zehirlenmesi, AIDS, hepatit B ya da daha sonra doğum yaparken yara yerinin yırtılmasından dolayı ölmektedir. Son zamanlarda bu uygulama insan hakları ihlali olarak kınanmaktadır ve 22 Afrika ülkesinde bu geleneğin sona erdirilmesi için dernekler kurulmuştur.

Pekiştirme Ayinleri

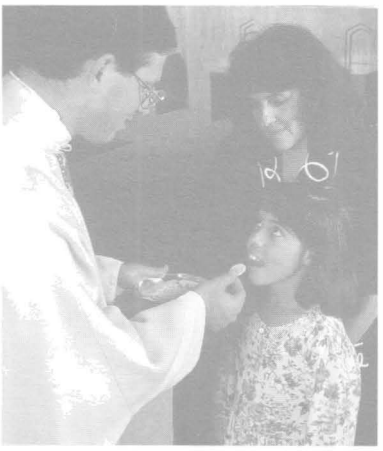
Pekiştirme ayinleri bir grubun yaşamındaki bir bunalım anında yer alan ve bireylerin birbirine bağlı kalmasını sağlayan törenlerdir. Yaşanan bunalım, hasadı etkileyecek derecede bir kıtlığın yaşanması, düşmanın savaş açması, bir salgın hastalığın baş göstermesi gibi çeşitli olaylar olabilir ve toplu olarak yapılan törenlerde tehlike duygusu rahatlatılmaya çalışılır. Ortak bir çaba için bir araya gelen insanlardaki karmaşa ve korku, yerini ortaklaşa eyleme ve iyimserliğe bırakır. İlgili herkesin ilişkileri dengelenmeye çalışılır, topluluğun değerleri övülür ve onaylanır.

pekiştirme ayinleri: Bir grubun yaşamındaki bir bunalım anında yer alan ve bireylerin birbirine bağlı kalmasını sağlayan törenler.

[10] *Female genital mutilation*, (2000), Fact Sheet No: 241, World Health Organization; Dirie, W., & Miller, C. (1998), *Desert flower: The extraordinary journey of a desert nomad* (s.218, 219), New York: William Morrow.

[11] Dirie & Miller, s.213.

Bireyin ölümü o kişinin yaşamındaki en büyük dönüm noktası olarak görülebilir, hatta eğer grup küçükse o grup için bile büyük bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Nüfusu az olan bir grubun üyesi ölürse grup dengeleri alt üst olur. Geride kalanlar grubun düzenini tekrar sağlamak zorunda oldukları gibi, duygusal bağla bağlandıkları bir kişinin yokluğuna da kendilerini alıştırmak zorundadırlar. Cenaze törenleri, ölen kişiye duyulan bağlılığı ve sevgiyi, topluma rahatsızlık vermeden dışa vurmanın ve toplumsal uyum sağlamanın bir yolu olarak düşünülebilir. Cenaze törenlerinin ölen kişiye dönük çelişkili yanları da vardır. Örneğin cenaze törenlerinin bir bölümünde, Melanezyalılar, ölen kişinin etini yer. Antropolog Malinowski'nin tanık olduğu bu ayinsel yamyamlık, Melanezyalılar tarafından "son derece büyük iğrenme ve dehşet duygularıyla gerçekleştirilmekte ve arkasından kusma krizine girilmektedir. Ancak bu yamyamlık aynı zamanda saygı, sevgi ve bağlılık eylemi olarak yerine getirilir."[12] Bu gelenek ve onunla ilgili yaşanan duygular, ölüme karşı karmaşık bir tutum sergilendiğini açıkça ortaya koyar. Geriye kalanlar, bir yanda ölen kişiyle bağlarını sürdürmek ister, öte yandan ölümün neden olduğu dönüşüm karşısında tiksinme ve korku duyarlar. Malinowski'ye göre cenaze törenleri, bir taraftan bireylerin duygularını ifade etmeleri için toplum tarafından onaylanmış ortak bir araç görevi görürken, diğer taraftan da toplumsal bütünlüğün korunmasını amaçlar.

Ayinsel yamyamlık çeşitli toplumlarda değişik biçimlerde görülür. Hıristiyanlıkta, gerçek olmaktan çok simgeseldir; bazı Hıristiyanlar Komünyon ayininde yenen ekmeğin İsa'nın bedeninden bir parça olduğuna inanır.

Pekiştirme ayinleri yalnızca bunalım dönemleriyle sınırlı değildir. Mevsimsel değişikliklerin insan etkinliklerini etkileyecek kadar büyük olduğu bölgelerde bu ayinler yıllık törenler olarak yapılır. Özellikle bahçıvan ve tarım topluluklarında görülen bu törenlerde ekin ekme, ilk ürünü alma

[12] Malinowski, B. (1954). Magic, science and religion (p.50). Garden City, NY: Doubleday.

ve hasat dönemi törenleri düzenlenir. Bu olaylar, bu toplumlardaki insanların yaşamlarındaki önemli olaylardır ve doğanın yaratma ve bereketine karşı duyulan saygının bir anlatımıdır. Her şey iyi giderse törenlere katılmak, grup bağlılığını pekiştirmiş olur. Bunun dışında bu törenler ciddi bunalım dönemleri için de bir prova görevi görür, insanlar korku ve umutsuzluğa kapılmamanın gerektiği sıkıntılı durumlarda ayinsel etkinliklerle doğa üstü güçlere bir bağımlılık alışkanlığı geliştirmiş olur.

Din, Büyü ve Büyücülük

Ayin geleneklerinin en çarpıcıları arasında, bazı özel formüller kullanarak doğa üstü güçlerin iyi ya da kötü amaçlar doğrultusunda yönlendirilebileceği inancının uygulanışı vardır. Büyü kavramının klasik antropolojideki tanımı böyledir. Pek çok toplumda, iyi mahsul alabilmek, av hayvanlarının zenginleşmesi, evcil hayvanların doğurganlığını arttırmak, hastalıklardan kaçınmak ve iyileşmek gibi amaçlarla "büyü" yapılır.

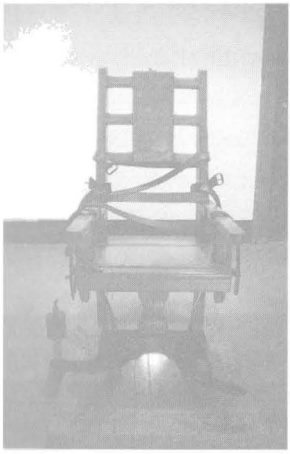
1980'lerde ABD başkanlığı yapmış olan kocasının sık sık görüş aldığı Nancy Reagan, Beyaz Saray yıllarında düzenli olarak bir astroloğa danışırdı.

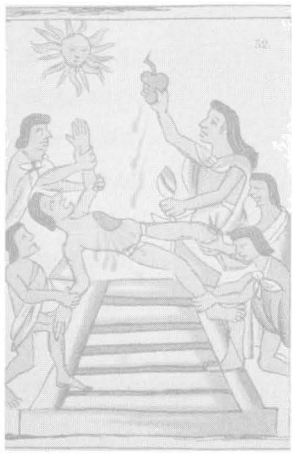
Günümüzde çoğu Batılı insan, yaşadıkları dünyayı somutlaştırma ve söylencelerden kurtarma çabası içinde, kendi bilinçlerinde büyülü gizemlerin varlığını bastırmaya çalışsa da onlardan etkilenmeye devam etmektedir. Şeytanın ve büyünün etkisinde kalanların ayrıntılı öykülerinin anlatıldığı kitaplar ve filmlerin yanı sıra ABD'de her gün gazetelerde yıldız falları artık alışıldık bir görüntü haline gelmiştir. Abraham Lincoln'un eşinin Beyaz Saray'a medyum çağırdığının öğrenilmesine ne kadar tepki gösterildiyse, Başkan Reagan'ın eşinin düzenli olarak astrologlara danıştığı ortaya çıkınca da benzer bir karmaşa yaşanmıştır. Günümüzde ABD'de medyumlara ve manevi kişilere danışan insanların sayısı gittikçe artmaktadır. 1996 Gallup anketine katılanların %20'si ölülerin yaşayanlarla iletişim kurabileceğine inandıklarını, %22'si ise bunun olasılığına inandığını söylemiştir. Antropolog Lauren Kendall'ın sözleriyle:

> Çoğu cadı, büyücü, Hristiyanlık öncesi rahip, Kabalist ve Şaman...günümüz İngiltere'si ve ABD'sinde büyü yapmaktadır ve on binlerce insan tarafından konumları

kabul edilmiştir. Büyücü genellikle sıradan, genelde orta sınıftan ve oldukça zeki bir insandır; çoğunun bilgisayar bilgisi kuvvetlidir.[13]

Batılı olmayan ve köy kökenli insanların, dünyayı büyü çerçevesinde anlamaya çalışmaları sık rastlanan bir durumdur ancak çok sayıda eğitimli Batılı insan da böyle yapmaktadır.

Görsel Karşıtlık: Bu iki resim arasındaki ortak nokta, ikisinin de bulundukları toplumlardaki insanların kaygılarına dönük kurumsallaşmış büyüsel tepki örnekleri olmasıdır. Ölüm cezasının bulunduğu devletlerde suçluları öldürmek, Azteklerin güneşi gökyüzünde tutmak için insan kurban etmelerinden daha caydırıcı olmamaktadır.

19. yüzyılda, bütün zamanların en çok okunan antropoloji kitaplarından *The Golden Bough*'un yazarı Sir James George Frazer, büyü ve din arasında kesin bir ayrımın söz konusu olduğunu belirtir. Frazer'a göre din, "insan yaşamını ve doğayı denetlediği ve yönettiğine inanılan üstün güçlerin öfkesini yatıştırma ve onlarla uzlaşma çabasıdır."[14] Büyü ise, algılanan bazı doğa kanunlarının, çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmesine yönelik bir girişimdir. Aynı nedenlerin, aynı sonucu doğuracağından, büyücünün hiç şüphesi yoktur. Bundan dolayı Frazer büyüyü sahte bir bilim olarak nitelendirir; çağdaş bilimden farkı, olaylar dizisini yöneten bazı yasaların yanlış anlaşılmasıdır.

Frazer'in büyü tanımlaması yararlı olmasına karşın antropologlar artık Frazer'in büyü ve din arasındaki ayrımını kabul etmez. Birbirinden ayrı olmak bir yana, büyü uygulamaları artık dinî ayinlerin bir parçası olmuştur ve hem din hem de büyü, doğrudan doğaüstüyle ilgilenir. Gerçekte Frazer'in ayrımı, büyüyü dinden ayrı gören Batılı kültürün bir önyargısı olmaktan öteye geçemez.

[13] Kendall, L. (1990, October). In the company of witches. Natural History, 92.

[14] Frazer, J.G. (1931). Magic and religion. In V.F. Calverton (Ed.), The making of man: An outline of anthropology (s.693). New York: Modern Libray.

Frazer büyünün iki temel ilkesi olduğunu öne sürer. Birinci ilke, "benzerlerin benzerleri doğuracağı" görüşü olan, **taklitçi büyüdür** (bazen *duygudaş büyü* de denir). Örneğin Güneydoğu Asya'da Burma (Myanmar) toplumunda reddedilen bir âşık, sevdiği kişinin bir benzerini yapması için büyücüye başvurur. Bu benzer nesne suya atıldığında şanssız kızın delireceği düşünülür. Yani kız, kendisine benzer nesnenin kaderine benzer bir kader yaşayacaktır.

Frazer'ın ikinci ilkesi **bulaşıcı büyü**, yani bir zamanlar bir ilişki kurulmuş olan kişiler ya da nesnelerin, bu ilişki kopmuş bile olsa birbirlerini etkileyebileceği görüşüdür. Bulaşıcı büyünün en yaygın örneği bir kişi ve saç, tırnak ya da diş gibi vücudunun herhangi bir parçası arasındaki kalıcı ilişkidir. Frazer'ın örnek olarak verdiği Güney Afrika'daki Lesotho'daki Basutolar, kırılan ya da çekilen dişlerini dikkatlice saklarlar çünkü dişleri kötü bir ruhun eline geçerse diş sahibine karşı kötü bir büyü yapabilirler. Bu gelenekle ilişkili olarak Batılı toplumlarda da özel insanların dokunduğu değerli nesneler örnek olarak verilebilir. Bir azizin kalıntıları ya da Elvis Presley, İngiltere Prensesi Diana gibi hayranlık duyulan kişilerin eşyaları da bu gruba dahil edilebilir.

Büyücülük

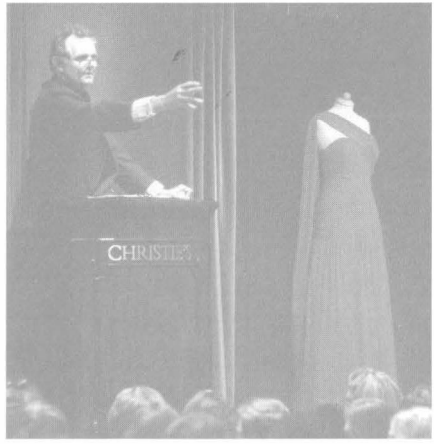
1692 yılında Massachusetts, Salem'de büyücü olduklarından şüphelenilen iki yüz kişi yakalandı, on dokuzu asıldı, bir tanesi de yakalandığı yerde öldürüldü. 19 yıl sonra kurbanların akrabalarına tazminat ödenmiş olsa da Salem büyücülerinden sonuncusu ancak 1957 yılında Massachusetts yasalarına göre beraat edebildi. **Büyücülük**, olayların, bazı kişilerin doğuştan gelen doğa üstü güçle başkalarına zarar verme, hastalık ve ölümüne neden olma yeteneğine sahip oldukları inancını temel alarak açıklanmasıdır.

taklitçi büyüdür: Benzerlerin benzerleri doğuracağı ilkesine dayalı, bazen *duygudaş büyü* de denen bir büyü.

bulaşıcı büyü: Bir zamanlar bir ilişki kurulmuş olan kişiler ya da nesnelerin, bu ilişki kopmuş bile olsa birbirlerini etkileyebileceği ilkesine dayalı büyü.

büyücülük: Olayların, bazı kişilerin doğuştan gelen doğa üstü güçle başkalarına zarar verme, hastalık ve ölümüne neden olma yeteneğine sahip oldukları inancıyla açıklanması.

Kuzey Amerikalıların çoğu karanlık tarih sayfalarında kaldığını düşünse de, büyücülük bugün ABD'de yaygınlığını korumaktadır. 1960'lardan itibaren ABD'de büyüye olan ilgi neredeyse patlamıştır. Bu ilgi yoğunluğu sadece Kuzey Amerika'da değildir, dünyanın farklı coğrafyalarında örneğin Nijerya'nın Ibibiosu'nda da yaşanmaktadır. Ülkedeki çağdaş ve bilimsel eğitim yaygınlaşsa bile talihsizliğin bir açıklaması olarak büyücülüğe olan inanç artış göstermektedir.[15] Hatta Ibibio toplumunun genç ve daha eğitimli üyeleri arasında başkalarını büyü yapmakla suçlama oranı daha yüksektir. Suçlananlar daha çok toplumun yaşlı ve daha geleneksel üyeleridir; bu durum da hızlı değişen toplumlarda yaşanan kuşaklar arası düşmanlığın bir dışa vurumu olarak görülebilir.

Ünlü kişilerin Bir zamanlar dokunduğu ya da sahip olduğu nesnelerin değerli sayılması, Batılı kültürlerde sık görülen bir durumdur. Burada Prenses Diana'nın bir gece elbisesinin Haziran 1997'de New York'ta Christies'te açık arttırmada satışını görüyoruz.

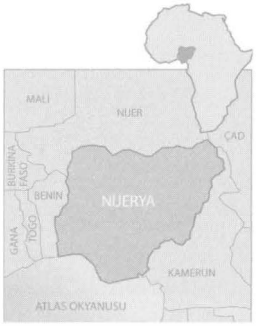
Ibibo Büyücüleri

Sahra Altı Afrika'da yaşayan en geleneksel toplumlardan Nijerya'lı Ibibioların büyüye ve büyücülüğe olan inancı çok derin ve köklüdür. Ekinleri yiyen fare aslında bir cadıdır; girişimci bir genç başvurduğu bir işe kabul edilmez ya da sınavını geçemezse büyülenmiş demektir. Çarçur edilen paranın, hastalıkların, yılan sokmasının, yıldırım çarpmasının kısacası her türlü talihsizliğin, hastalığın ya da ölümün sorumlusu büyücülerin kötü niyetleri hareketleridir. Günümüz Ibibiolarının hastalıkların mikroorganizmalardan kaynaklandığı konusundaki bilgileri hiçbir şeyi değiştirmez çünkü hastalanan kişiye bu mikroorganizmalar gönderilmiştir. Ibibioların dinî inançları talihsizlik konusunda değişik açıklamalar yapsa da genelde

[15] Offiong, D. (1985), *Witchcraft among the Ibibio of Nigeria*, In A.C. Lehmann & J.E. Myers (Eds.), *Magic, Witchcraft, and Religion* (s.152-165). Palo Alto, CA: Mayfield.

hep olumsuz bağlamdadır ve insanların ilgisini çok çekmez. Eğer bir kişinin başına kötülük gelirse büyü, insanlara kötülüğün nedeni olarak, kişinin çocuğunun yaramazlığı ya da bir tabunun çiğnenmesinden daha doyurucu bir açıklama sunar.

Ibibio büyücüleri kimlerdir? İçlerinde başka bir tanınmış büyücüden edinmiş oldukları özel bir madde olduğuna inanılan erkek ya da kadınlardır. Büyücüler başkalarına zarar verme niyetinde olup olmadıklarına bakmaksızın iğneler, renkli iplikler ve diğer malzemelerden yapılmış bu maddeyi yutarak başkalarına zarar verme, hatta ölümüne neden olma gibi özel bir güce sahip olurlar. Bu güç tamamen psişiktir, büyücüler ayinler düzenlemez ya da büyülü karışımlar yapmaz. Bu güç, büyücülere kendilerini hayvana dönüştürme ve kurbanlarını büyük bir hızla yakalama yeteneği verir. Büyücü kurbanını yakalayınca ona işkence eder ya da ruhunu bir hayvana dönüştürür ve onu yer.

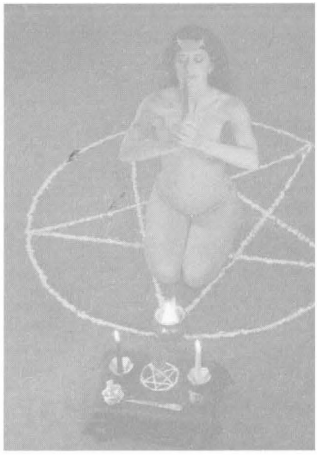

Kimin büyücü olduğunu anlamak için davranışları tuhaf ve sıra dışı olan, ahlaksız ve toplumdan kopuk yaşayan kişilere bakmak gerekir. Bu özelliklerden bir iki tanesi kişinin büyücü olarak tanımlanmasına yeter. İnsanları selamlamaktan hoşlanmayan, herkesten uzakta ve tek başına yaşayan, bir şeyi çok pahalıya satan, zina yapan ve ensest ilişkilere giren, geceleri etrafta dolaşan, akrabalarından ya da topluluktan birinin ölümüne yeteri kadar üzülmeyen ve ailesiyle ilgilenmeyen kişilerin büyücü olduğuna inanılır. Büyücüler kötü görünüşlü ve kötü davranışlı kişilerdir, davranışları kabul edilebilirlik sınırlarını aştığı için toplum düzenini bozan kişiler olarak görülürler.

Ibibiolar ve Afrikalılar başlarına gelen kötü olaylardan büyücülüğü sorumlu tutmak konusunda yalnız değildirler. Benzer inanışlara her toplumda rastlanır. Ibibiolar büyücülerin güçlerinin doğuştan geldiğine (gerçi sonradan da kazanılır) ve kontrol edilemediğine inanırlar. Bu güçlerin neden olduğu etkinlikler, uygun davranışın antitezidir ve istenmedik kişilik özelliklerini sergileyen kişiler genellikle büyücülükle suçlanır.

Ibibiolar şeytani ve zarar verici kara büyücülerle, güçleri daha fazla olan ama genelde çok zararlı büyüler yapmayan iyi huylu büyücüleri bir-

birinden ayrı tutarlar. Bu ayrım, İngiliz antropolog Lucy Mair'in "kâbus büyücüleri" ve "günlük yaşam büyücüleri" ayırımına bir örnek oluşturur.[16] Kâbus büyücüleri, toplumdaki kötü kavramının vücut bulmuş şekilleri olarak başta cinselliğe ait kurallar olmak üzere, doğru davranış kurallarını hiçe sayar. Rüyaların ve bastırılmış fantezilerin bir ürünü olan kâbus büyücülerine her toplumda rastlanır. Ibibiolarda olduğu gibi modern Navajo toplumunda ya da Antik Roma'da hayvana dönüşebilen ve kurbanlarını yiyen büyücüler bunlardır. Günlük yaşam büyücüleri ise toplum kurallarına ve yaşamına uyum sağlamayan, somurtkan, küstah, içe dönük ve sevimsiz insanlardır; ancak bunun dışında çevreye bir zararları olmaz. Bu büyücüler rahatsız edildiklerinde tehlikeli olabilir; hastalığa, ölüme, ürünlerin ziyan olmasına, hayvanların hastalanmasına yol açabilir. Bundan ötürü büyücü olduğuna inanılan kişilere dikkatlice ve saygıyla yaklaşılır.

Kuzey Amerika'da büyücülüğe gösterilen ilgi son 30 yılda, özellikle de toplumun eğitimli kesimlerinde artmıştır. Genel kanının tersine, büyücülük yalnızca ya da öncelikli olarak şeytanla işbirliği yapmakla ilgilenmez.

Büyücülüğün İşlevleri

Neden büyücülük? Aslında "Neden olmasın?" şeklinde sormamız daha iyi olurdu. Mair'in gözlemlediği gibi, hastalıklar başta olmak üzere her gün yaşayabileceğimiz bunalımları atlatmak için elimizde kanıtlanmış az sayıda teknik varken büyüye inanmak saçma değil, kaçınılmazdır. Kimse hasta olmak istemez ama eğer hastalık bir büyücünün lanetinden kaynaklanıyorsa tek çözüm yolu, hastalığı ortadan kaldırmak için de büyü yapmaktır. Büyü yalnızca hiç hak etmediği halde acı çeken insanların içini rahatlatmakla kalmayıp nedeni bilinmeyen birçok olayın da açıklaması olmaktadır. Bu durumda büyü reddedilemez. Bir insan, hastalığının doğal nedenlerden kaynaklandığına ikna olsa bile, bir Ibibiolu gibi ilk aklına gelen sorular "Neden ben?" ve "Neden şimdi?" olacaktır. Böyle bir düşünce yapısı, olayı şansa bı-

[16] Mair, L. (1969), *Witchcraft* (s.37), New York: McGraw-Hill.

rakmaz; her şeyin bir nedeni ya da anlamı olmalıdır. Büyücülük insanlara bir açıklama getirerek karşı eyleme geçmek için bir temel ve araç olmaktadır.

Büyücülük her zaman zararlı olmak zorunda değildir. İspanyol engizisyonu boyunca kilise görevlileri büyünün olumlu yönlerini kabul etmişlerdi. İnsanların hastalık ve ölüme büyücülerin neden olduğunu düşündüğü çoğu Afrika toplumunda kara büyünün bile olumlu işlevleri görülebilir. Kötülüğün failinin peşine düşmek bile toplumsal davranış haline dönüşen ortak bir arayışa döner.

Cadı avı, hastanın ya da ölen kişinin de dahil olduğu toplumsal ilişkilerin sorgulandığı, sistemli bir soruşturmadır. Kadın ya da adam eşine sadık mıydı, oğlu görevlerini yerine getirmiyor muydu, arkadaşları mı kötüydü ya da kurban, bu kusurlardan birini işlemiş miydi? Suçlamalar karşılıklı olarak devam ederken, kısa bir süre sonra o toplumda yaşanmış her türlü düşmanca davranış kendini açık eder.[17]

Kişinin davranışlarının halkın gözünün önüne serilmesi olasılığı, insanlara kendi toplumlarında hoş görülen ve görülmeyen davranışların neler olduğunu sürekli hatırlatır. Böylece kişiler hoş görülmeyen kişilik özelliklerini ellerinden geldiği kadar bastırmaya çalışırlar, yoksa bir gün kendileri de cadı ya da büyücü olmakla suçlanabilirler. Buradan hareketle büyünün toplum düzenini koruyan bir işlevi olduğunu söyleyebiliriz.

Navajolar Arasında Büyücülüğün Psikolojik İşlevleri

Büyücülük, ABD'nin güneybatısında yaşayan Amerikan yerlilerinden Navajolar için çok önemlidir. Navajolarda birkaç değişik tür büyücülük vardır. Cadıların geceleyin bir araya gelerek insan yedikleri ve uzaktaki insanları bile öldürebildiklerine inanılır. Kara büyücülüğün cadılıktan farkı; kurbanın tırnağını, saçını ya da eski giysilerini kullanarak büyü yapmasıdır. Sihirbazların da çalışma biçimi diğerlerinden ayrılır; örneğin bir cesetten alınmış diş gibi bir nesneyi lanetleyerek kurbanın vücuduna iğneyle aktarırlar.

Bir hastalığın Navajo büyüsünden kaynaklanıp kaynaklanmadığı, **kâhinlikle**, yani sıradan yöntemlerle öğrenilemeyeni ortaya çıkarmaya yarayan bir

kâhinlik: Sıradan yöntemlerle öğrenilemeyeni ortaya çıkarmaya yarayan bir tür büyü ya da manevi bir ayin.

[17] Turnbull, C.M. (1983), The Human Cycle (s.181), New York: Simon & Schuster.

tür büyü ya da manevi bir ayinle öğrenilir. Kişi büyücülükle suçlanınca halkın önünde sorgulanır, hatta geçmişte bunu itiraf edene kadar kişiye işkence yapılırdı. Büyücünün lanetinin bir gün kendisine döneceğine inanılır, bu yüzden sorgulanmadan bir yıl sonra büyücünün ölmesi beklenir. Büyücülüğünü itiraf etmiş bazı kişilerin de sürgünde yaşamasına izin verilmiştir.

Clyde Kluckhohn'a göre, Navajo büyücülüğü Avrupa kökenli Amerikalıların neden olduğu kaygı, gerginlik ve engellenmeyi yönlendirmenin aracı olmuştur.[18] Navajolardaki uygun davranış kurallarının sertliği, düşmanlığın dışavurumuna izin vermez; bunun tek istisnası kişiyi büyücülükle suçlamaktır. Bu gibi suçlamalar sayesinde, bastırılmış olumsuz duygular, toplumun genelini rahatsız etmeden bireylere yönlenmiş olur. Büyücülükle suçlamanın bir işlevi de, kişinin normal koşullarda öfke ya da düşmanlık gösteremeyeceği kişilere bu olumsuz duygularını doğrudan yansıtmasına izin vermesidir. Olumlu etkilerden birisi ise bireylerin, büyücülükle suçlanmalarının önünü kesecek biçimde davranmaya çaba göstermeleridir. Aşırı zenginlik, büyücülükle ilişkilendirildiği için kişiler mal varlıklarını arkadaşları ve akrabaları arasında dağıtır, böylece ekonomik farklılıklar dengelenmiş olur. Benzer biçimde Navajolar, ihmal edilirlerse yaşlıların büyücüye dönüşeceğine inanırlar, bu yüzden insanlar yaşlı akrabalarına iyi bakma gereği duyarlar. Liderlerin de büyücü olduğu düşünüldüğü için insanlar doğa üstü güçlerin kendilerini cezalandırmasından korkarak liderlerinin dediğini yerine getirmeye çabalar.

Bu gibi çözümlemeler, çizdiği olumsuz imgeye karşın, büyücülüğün toplum içindeki gerginlikleri yönetmeye dönük, olumlu bir işlev gördüğünü düşündürtür. Ancak, olaylar kontrolden çıkıp herkesin suçlandığı bir kriz ortamına dönüşebilir, örneğin Salem davalarında 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar yarım milyon insan büyücülükle suçlanmıştır. O dönemler, Avrupa toplumu için politik ve dinî çatışmaların yaşandığı bir dönüşüm dönemiydi. Bu gibi dönemlerde insanların memnun olmadıkları gelişmelerden ötürü suçlayacak bir günah keçisi bulması çok kolaydır.

Dinin İşlevleri

Dinî inançlar bazı toplumsal ve psikolojik işlevler görürler. Bu işlevleri daha sistematik biçimde açıklayabiliriz. Dinin psikolojik işlevlerinden

[18] Kluckhohn, C. (1944), "Navajo Witchcraft", *Papers of Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology*, 22(2).

biri, insan zihninde düzgün bir evren modeli oluşturmak, böylece düzgün insan davranışını yerleştirmeye çalışmaktır. Bunun ötesinde bilinmeyeni açıklayarak ve anlaşılır kılarak bireylerin korkularını ve kaygılarını azaltır. Gördüğümüz gibi açıklamalar genellikle çeşitli türlerdeki doğa üstü varlıkların ve güçlerin var olduğunu varsayar ve insanlar bu varlıkları yönlendirmeye çalışır. Krizle başa çıkmanın aracı da bellidir: İlahî yardım, kuramsal olarak, diğer hiçbir şey işe yaramadığında sığınılacak tek şeydir.

Dinin toplumsal işlevi, insanları davranış biçimiyle ilgili düşünmeye yönlendirmesidir. Bu bağlamda din bir toplumsal denetim aracıdır. Geçen bölümde gördüğümüz gibi toplumsal denetim yalnızca kanunlarla sağlanmaz; doğru ve yanlış, iyi ve kötü kavramları da toplumsal denetim araçlarıdır. Doğru eylemler, o kültürce tanınan doğa üstü güçlerin onayını almış olur. Yanlış eylemler ise doğa üstü güçler tarafından cezalandırılmayı gerektirir. Kısacası din, insanların eylemleriyle ilgili suç ve kaygı duygularını harekete geçirerek insanları bir düzen içinde tutmaya yardımcı olur.

Din, kabul edilebilir davranışın ana hatlarını ortaya koyar. Söylenceler ve din arasındaki bağlantıdan söz etmiştik. Söylenceler genelde doğa üstü ya da sıra dışı varlıkların toplumun yürürlükteki ahlak kurallarını örnekleyen öykülerinden oluşur. Örneğin Penobscot Kızılderili kültür kahramanı olan Gluskabe, yalan söyleyenleri, insanlarla alay edenleri, hile yapanları, açgözlüleri, aşırı tepki gösterenleri ve Penobscot kültüründe uygun görülmeyen diğer davranışları sergileyenleri cezalandırır. Hatta, söylencelerde geçen belirli durumlar, benzer koşullarla karşılaşan insanlar için kılavuzluk yapar. Eski ve Yeni Ahitler ile Kuran da bu tür içerik açısından zengindir. Dinin sunduğu örnekler ve benimsediği ahlak kuralları aracılığıyla, din toplumsal düzenin gerekçesini oluşturur ve sürmesine katkıda bulunur.

Dinin bununla bağlantılı bir psikolojik işlevi de, toplumun ahlak kuralları ilahi güçler tarafından belirlendiği için, en azından önemli durumlarda insanların omuzlarından büyük bir yükü kaldırmasıdır. Kişilerin işlerin gidişatından kendilerini değil de tanrıları ya da manevi güçleri sorumlu tutması, inanılmaz bir rahatlık sunmaktadır.

Dinin bir diğer toplumsal işlevi de toplumsal dayanışmanın sürdürülmesini sağlamasıdır. Şamanlarla ilgili bölümümüzde, bu gibi insanların ilgiyi bir noktaya toplamakta ve grup birliğine katkıda bulunmakta başarılı olduklarını gördük. Buna ek olarak, ortaklaşa yapılan ayinlere katılmak ve

aynı şeylere inanmak, kişilerin grupla özdeşleşmesini arttırır. Ayinlerdeki ortam oldukça duygusal olduğu için, insanlar sonuçta kendilerini daha iyi hisseder. Böylece din, toplumun gereksinimlerini yerine getirerek psikolojik bir güvence sağlamış olur.

Dinin eğitici bir işlevi de vardır. Avustralya yerlilerinin yaptıkları ergenliğe geçiş törenleri, gençlere kabile hakkında birçok şey öğreten, hızlandırılmış kurslar gibidir. Tören ortamında akılda kalıcı bir ortam yaratıldığı için, yaşananlar daha iyi öğrenilir ve yazılı olmayan kültürün sürekliliği sağlanır. Mendelerdeki kadınlığa geçiş törenlerinde de bireyler toplumdaki yetişkin rollerine hazırlanırlar. Pekiştirme törenlerinde de eğitim boyutu vardır. Bu törenlerde kültürel önemi olan konuları anlatan oyunlar oynanır. Örneğin yiyecek toplayıcılar danslarında av tekniklerini gösteren figürler yapar, çiftçiler törenlerinde iyi bir ürün almak için yapılması gerekenleri vurgularlar. Bütün bunlar insanların iyi oluşuna katkıda bulunacak bilgilerin korunmasını sağlar, dünya görüşleri dışa vurulmuş olur, böylece ortak kendilik anlayışları pekişir. Bütün bunlara ek olarak insanlar çoğu zaman fiziksel, duygusal ya da toplumsal rahatsızlıkların iyileştirilmesi gibi belirli bir hedefe ulaşmak için de dine dönebilir (Özgün Çalışma ve Uygulamalı Antropoloji bölümlerinde örnekler verilmiştir.)

Uygulamalı Antropoloji

Çağdaş Tıbbı Swaziland'ın Geleneksel İnançlarıyla Bağdaştırmak

Batılı toplumlarda biyo-medikal mikrop kuramı kabul edilse de dünyanın diğer toplumlarında bu durum geçerli değildir. Örneğin Afrika'nın güneyindeki Swaziland'da çoğu hastalığın kara büyüden ya da atalarının kendilerini korumaktan vazgeçmesinden kaynaklandığına inanılır. (Cinsel yoldan bulaşan hastalıklar ve diğer bulaşıcı hastalıklar, bu inancın dışında kalır.) Batılı tıbbın etkili olduğunun kabul edildiği alanlarda bile şu soru egemendir: Neden bu hastalık bu insanın başına geldi? Bu nedenle, hastalığın tedavisi için Swaziler şifalı bitki uzmanlarına, ataların ruhlarıyla iletişime geçtiğine inandıkları medyumlara ve yakın zamanda da Hristiyan şifacılara başvurmuşlardır. Ne yazık ki, geleneksel şifacıların kullandığı bitkisel ilaçlar etkili olsa da ve yapılan

ayinlerde hasta ve ailesinin stresinin ve kaygılarının azaltılması, hastanın iyileşmesinde önemli bir rol oynasa da bu gibi insanlar tıp çevreleri tarafından birer soytarı olarak görülmektedir. Her 110 kişiye 1 geleneksel şifacının, her 10.000 kişiye 1 doktorun düştüğü bir ülkede doktorlar ve şifacılar arasında yapılacak bir işbirliğinin yararı ortadadır. Bunu ilk ortaya koyan kişi antropolog Edward C. Green olmuştur.

Harvard Halk Sağlığı Okulu'nda araştırmacı olan Green, 1981 yılında, Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Kurumu tarafından desteklenen Kırsal Alanda Sudan Kaynaklanan Hastalıkların Denetlenmesi Projesi çerçevesinde araştırmacı olarak Swaziland'a gitti. Su ve sağlık hizmetleriyle ilişkili bilgi, tutum ve uygulamaları anlamak için oraya giden Green, klasik anketlerin eksikliklerinin bilincindeydi (1. Bölüm). Bunun yerine açık uçlu görüşmeler yaptı ve katılımcı gözlem yöntemini kullandı. Görüşme yaptığı ve kendisine bilgi veren kişiler, geleneksel şifacılar, hastaları ve kırsal sağlık eylemcileri (bölge kliniklerinde koruyucu sağlık konusunda 8 haftalık eğitim görmüş bireysel topluluklar) idi. Böyle bir antropolojik araştırma olmadan Green'in güvenilir bir anket tasarlaması ve yorumlaması olanaksız olurdu. Bu sayede Green Swazilerin hastalıklar ve tedavi kuramları konusunda derin bilgi sahibi oldu.

Geleneksel uygulamaların olumlu katkısını anlamaya dönük bir niyetle yola çıkmış olan Green, doktorlarla işbirliği yapmanın da yollarını buldu. Örneğin geleneksel şifacılar Afrika'ya dışardan gelmiş hastalıkların tedavisinde Batı kökenli tedavilerden yararlanıyordu ve geleneksel ilaçlar çocuklara, soluma ya da bir tür aşıyla veriliyordu. Yani geleneksel olmayan ilaçlar ve aşılar, geleneksel yöntemlerle sunulduğunda kabul edilebiliyordu.

Her iki tarafın da kuşkularını gören Green ve Swazilili ortağı Lydia Makhubu (yerli ilaçların özelliklerini incelemiş bir kimyager), sağlık bakanlığına hem sağlık görevlilerinin hem de yerli şifacıların üzerinde çalıştığı bir sorun olan bebek ishali konusunda işbirlikli bir proje önerisinde bulundu. İshal sorunu halkta kaygı yaratıyordu ve şifacılar bu gibi hastalıkları önlemek için bir yöntem arıyordu. Aslında ishali önlemek için geleneksel tedavilerle uyum gösteren bir tedavi yöntemi mev-

cuttu: Ağızdan sıvı alma, yani bir dönem boyunca ağızdan bazı bitkisel karışımların alınması tedavisi.

Pilot projede şifacılara ağızdan alınacak tuzlu sıvılar dağıtıldı ve talimatlar verildi. Sonuçlar olumluydu. Böylece sağlık görevlileri işbirliğinin yararlarına ikna oldular; şifacılar da paketlerin kendilerine verilmesini, hükümetin kendilerine duyduğu güvenin göstergesi olarak algıladılar.

O zamandan beri AIDS, cinsel yolla bulaşan hastalıklar ve tüberkülozun önlenmesinde ortaklaşa çalışma konusunda önemli adımlar atıldı. Bütün bu çabalar, yerleşik inanç sistemleriyle uyum içinde yürütülebilecek yöntemlerin bulunmasının önemini göstermektedir. Çok sık yapıldığı gibi geleneksel inançlara doğrudan karşı çıkmak, insanlar arasında gerginlik, karmaşa ve kızgınlık yaratmak dışında bir işe yaramamaktadır. *(Uyarlandığı kaynak: E.C. Green (1987), The planning of health education strategies in Swaziland, and the integration of modern and traditional health sectors in Swaziland, In. R.M. Wulff & S.J. Fiske (Eds.), Anthropological praxis: Translating knowledge into action (s.15-25, 87-97). Boulder, CO: Westview Press, 2003. Güncellemeler kitap yazarlarının Green'le yaptığı kişisel iletişime dayanmaktadır.)*

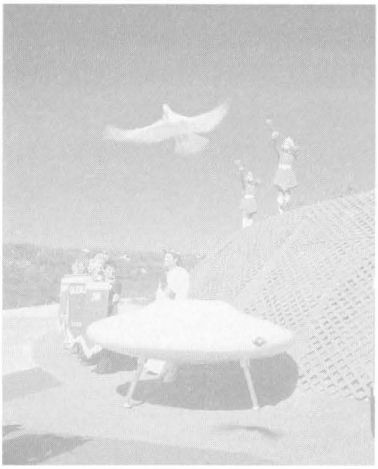
Din ve Kültürel Değişim

Yeniden Canlandırma Hareketleri

Kültür değişimi bu kitabın son konusu olsa da dini, antropolojik açıdan ele alınca yeniden canlandırma hareketlerine değinmemek olmaz. Bu hareketler toplumsal karışıklık, ortak kaygı ve umutsuzluk duygularına bir tepki olarak yapılmış, köklü kültürel reform hareketleridir. Bunlardan biri 1931'de Pasifik Okyanusu'ndaki Solomon Adaları'ndan biri olan Buka'da yaşandı. Yerliler arasında peygamberlerinin, beyazların yaşadıkları yerleri kasıp kavuracak bir tufanın olacağını, daha sonra da Batılı mallarla dolu bir geminin geleceğini iddia ettikleri, dinî bir hareket ortaya çıktı. Peygamberleri, inananlara malları koyacakları depolar yapmalarını ve sömürgeci polisleri geri püskürtmek üzere hazırlanmalarını söylüyordu. Ge-

yeniden canlandırma hareketleri: Toplumsal karışıklık, ortak kaygı ve umutsuzluk duygularına bir tepki olarak yapılmış köklü kültürel reform hareketleri.

mi ancak yerliler ellerindeki bütün yiyecekleri bitirince geleceği için, herkes tarlada çalışmayı bıraktı. Liderlerinin tutuklanmasına rağmen, hareket uzun yıllar devam etti.

Resimde gördüğünüz, 1954'te kurulmuş yeni akım yeniden canlandırma hareketlerinden biri olan Unarius Bilim Akademisi'nin üyeleridir. Hareketin çıkış noktası, akıllı uzaylıların yeryüzüne gelip insanlarda yeni bir manevi bilinç uyandıracağı inancıydı. Unarius, *Universal Articulate Interdimensional Understanding of Science*'in (boyutlararası bilim anlayışının evrensel ifadesi) kısaltmasıdır.

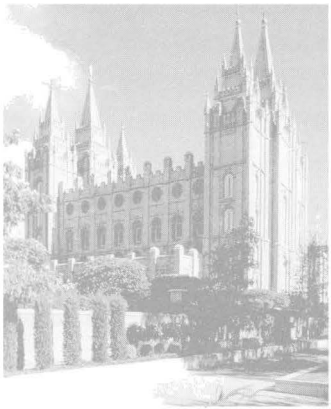
Bu anlattığımız olay tek örnek değildir. Bu gibi **kargo kültleri** ve ölü akrabalarının dirileceğini, beyazların köleleştirileceği ve yok edileceği, büyük servetler kazanılacağını vadeden benzeri manevi hareketlere, Güney Pasifik bölgesindeki Melanezya kültürleri 20. yüzyılın başında Batılı kapitalist güçler tarafından yok edildiğinden beri rastlanmaktadır. Bu mezhepler değişik yer ve zamanlara dağılmış olduğundan, benzerlikleri toplumsal koşullardaki benzerliklerin bir sonucudur. Bu bölgelerde yerlilerin geleneksel kültürleri yok edilmiştir; siyasi ve ekonomik güç, Avrupalıların ya da Avrupa etkisindeki yerlilerin ellerindedir. Yerliler Batı yapımı malların yüklenmesinde ve dağıtımında çalışıyor olsa bile bu malları nasıl edinecekleri konusunda bir fikirleri yoktur. Gerçeğin soğuk yüzü, kültürel yozlaşma ve ekonomik yoksunluğun neden olduğu engellenmelere bir umut olmayınca, çözüm ancak dinlerden gelmektedir.

Canlandırma hareketleri; yozlaşan kültürün yeniden düzenlenerek, doyurucu bir kültür halini alması için toplumun üyeleri tarafından gerçekleştirilen, bilinçli yeniden yapılandırma hareketleridir. Bu hareketler sadece dinde değil, kültürel sistemin tamamında da bir yeniden canlandırmanın gerekliliğini savunmaktadır. Grubun kaygıları ve engellenmeleri çok yoğunlaştığında yapıl-

kargo kültleri: Melanezya'da Batılı kapitalist güçlerin yıkıcı etkilerine bir tepki olarak doğmuş, insanların ölü akrabalarının dirileceğini, beyazların köleleştirileceğini ve yok edileceğini ve büyük servetler kazanılacağını vadeden manevi hareketler.

ması gereken şey, bütün toplumsal sistemi alaşağı etmek ve yerine yenisini koymaktır. 1890'larda Kuzey Amerika Kızılderililerinin gerçekleştirdiği Hayalet Dansı'ndan, 1950'lerde Kenya, Kikuyu'daki Mau Mau'ya ve Melanezya'nın kargo mezhebine dek uzanan aşırı ve bazen şiddetli dinî tepkiler, Avrupa egemenliğine karşı ortaya çıkmıştır. Bunların sıklığı karşısında antropologlar altta yatan nedenleri ve genel özelliklerini çözümlemeye çalışmışlardır.

Canlandırma hareketleri sadece sömürge topraklarına özgü değildir, ABD'de de yüzlerce hareket ortaya çıkmıştır. Bunlardan en bilinenler, 19. yüzyılda başlamış Mormonluk, daha yakın geçmişte ise rahip Sun Myung Moon'un liderliğindeki Unification Kilisesi, "peygamberleri" David Koresh önderliğindeki Branch Davidians ile Marshall Herf Applewhite ve Bonnie Lu Trousdale Nettles yönetimindeki Cennetin Kapısı mezhepleridir. Bu dört örneğin gösterdiği gibi, yeniden canlandırma hareketleri büyük bir çeşitlilik gösterir ve bazıları diğerlerine göre daha fazla destek bulmuştur.

Görsel Karşıtlık: ABD'de Mormonluk, toplumda genel kabul görme konusunda oldukça başarılı olmuş yeniden canlandırma hareketlerine bir örnektir. Buna karşıt olarak, Branch Davidienleri, genel toplumun öğelerine o kadar karşıydılar ki yaşanan şiddetli bir çatışmanın sonunda Teksas Waco'daki karargâhlarında hareket üyelerinin çoğu yanarak can verdi.

Antropolog Anthony Wallace yeniden canlandırma hareketlerinin aşamalarını, tüm dönemleri göz önüne alarak şu şekilde sıralamıştır.[19] İlk aşama, toplum üzerindeki baskının çok büyük olmadığı aşamadır. Gereksinimleri karşılayabilecek kültürel yeterlilik vardır. Daha güçlü bir grubun baskı-

19 Wallace, A.F.C. (1970), Culture and Personality (2nd ed., s.191-196), New York: Random House.

sı ve ciddi ekonomik bunalım gibi durumlarda toplum üzerindeki baskı sürekli büyüyecek ve Wallace'ın ikinci aşamasına geçilmiş olacaktır. İkinci aşamada baskı, toplumsal boyuttan çok bireysel boyuttadır. Eğer iyileştirici değişimler yaşanmazsa kültürel çarpıklıklar baş gösterecek ve artık bunalım, kabul görmüş gerginlik azaltıcı yöntemlerle çözülemeyecektir. Kültürün gittikçe kötüleşmesi, yeniden canlandırma dönemiyle anlaşılabilir. Bu dönemde etkin bir mezhep ya da dinî hareket, nüfusun önemli bir oranını etkisi altına alır. Genelde bu hareket, var olan koşullardan o kadar kopuktur ki daha en başından başarısız olmaya mahkümdur. Örneğin Cennetin Kapısı mezhebi; biraz, bin yılın sonunda dünyanın yok olacağını söyleyen vahiysel Hristiyan inançlarından, biraz da UFO'lar gibi çağdaş Kuzey Amerikan kültürünün söylencelerinden alıp kendi karışımını yaratmıştı. İnananları; ruhlarının, kendilerini "eve" götürmek üzere Hale-Bopp kuyrukluyıldızının kuyruğunda hazır bekleyen uzay gemisindeki uzaylılarla birleşeceğini düşünerek toplu intiharlara girişmişlerdi. Benzer bir kendini imha girişimi de Branch Davidianlar arasında görülmüş, hükümet yetkililerine olan nefretleri gerekçe gösterilerek mezhebin Teksas, Waco'daki kampına resmî bir saldırı düzenlenmiştir. Buna tepki olarak mezhep üyeleri kendi karargâhlarını ateşe vermiş, dinî hareketi ve yaşamlarını yakıp yok etmişlerdir.

Bir hareketin bir kültürün altında yatan ve gizli kalmış uyarlayıcı güçleri keşfedip uzun ömürlü bir dinin ortaya çıkması daha ender görülür. Mormonların durumu buna bir örnektir. İlk başta ciddi biçimde cezalandırılan ve izleri sürülen Mormonların dinleri, bugün ABD'de kabul görmektedir. Yeniden canlandırma hareketleri; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi bilinen bütün dinlerde yaşanmıştır. Yeniden canlandırma hareketlerine 15. Bölümde tekrar döneceğiz.

Bölüm Özeti

- Manevi gerçeklik ya da doğaüstüyle ilgili görüşlerin örgütlü bir sistemi olan din, bütün kültürlerin önemli bir parçasıdır. Din, insanların, evrenin kendi denetimleri dışında bulunan boyutlarını yorumlamalarına ve denetlemelerine yardımcı olan inanç ve uygulamalar bütünüdür. Yiyecek toplayıcılığı yapan toplumlarda din, günlük yaşamın temel bir parçasıdır. Toplumlar daha karmaşık bir yapıya kavuştukça dinin gündelik yaşamdaki önemi azalır.

• Din, doğa üstü varlıklara ve güçlere inançla tanımlanabilir. Dua, kurban ve diğer ayinlerle insanlar, bu doğa üstü varlıkların yardımını dilerler. Doğa üstü varlıklar üç temel başlık altında toplanabilir. Ilahlar (tanrı ve tanrıçalar), ataların ruhları ve diğer ruhani varlıklar. Tanrı ve tanrıçalar ulu fakat insana uzak varlıklardır. Evreni veya evrenin bir bölümünü kontrolleri altında tuttuklarına inanılır. Tanrı ve tanrıçalar arasındaki görev dağılımını, gündelik yaşamdaki kadın erkek ilişkilerinin durumu belirler. Ataların ruhuna inanmak, insanların bir beden ve ruhtan oluştuğu inancına dayanır. Ölüm anında bedenden ayrılan ruh, insanların arasına karışmaya devam eder. Bu inanç, soy temelli grupların bir özelliğidir.

Canlıcılık (animizm), kendilerini doğanın bir parçası olarak gören insanlar arasında yaygındır ve doğanın canlı olduğuna ya da bedenlerden ayrılabilen ve her biri bir kişilik sahibi olan ruhlarla bir enerji kazandığına ilişkin bir inançtır. Bu manevi varlıklar insana, tanrı ve tanrıçalara göre daha yakındırlar ve insanların sorunlarıyla daha fazla ilgilenirler. Canlılaştırma (animatism), bazen canlıcılıkla birlikte görülür ve doğanın, belli bir kişiliği olmayan, kendisini herhangi bir nesnede gösterebilen manevi bir güç tarafından canlandığına ya da harekete geçtiğine inanır.

Doğa üstü varlıklara ve güçlere olan inanç, insanların güç gösterisi olarak algıladığı olgularla sürdürülür. İnancın sürmesinin bir nedeni de doğa üstü varlıkların insanlara benzer özellikler sergilemelerinden dolayı gerçekçi olmalarıdır. Söylenceler de dinî inançları açıklamada ve inancı pekiştirmede kullanılır.

• Tüm toplumlarda, dinî uygulamaları yönetme ve doğa üstü dünyayla iletişime geçme görevleri olan, din adamları ya da kadınları ya da Şaman gibi adları olan uzmanlar vardır. Şamanlar, değişik bilinç hallleri aracılığıyla doğa üstü varlıklarla iletişim kurma ve onları yönlendirme konusunda uzman kişilerdir. Performansları, toplumdaki bireylerin üzerinde gerginliğin hafiflemesini sağlayabilir ve Şamanlar toplumsal düzeni korumada yararlı görevler üstlenebilir. Şamanizm, Şaman'a saygınlık, bazen de maddi yarar ve sanatsal dışa vurum için bir ortam sağlayabilir.

• Ayinler dinin uygulamasıdır. Ayinler aracılığıyla toplumsal bağlar pekişebilir. Bireyin yaşam döngüsündeki önemli evreleri vurgulayan ayinlere, geçiş ayinleri denir ve üç evreden oluşur: ayrılma, geçiş ve bü-

tünleşme. Ayinler insanları birleştirir, korkuları hafifletir ve ortaklaşa davranmalarını sağlar. Topluluktaki cenaze, ekin ve hasat dönemleri gibi önemli olaylarda yapılan törenler de birer ayindir. Doğa üstü güçlerin belirli biçimde davranmasını sağlamak için yapılan ayinsel bir uygulama olan büyü de taklitçi ve bulaşıcı büyü olarak ikiye ayrılır.

- Büyücülük, insanların kişisel bir suçluluk duygusu üstlenmeden başlarına gelen şanssızlıkları açıklamak için etkili bir araçtır. Kötü niyetli büyücülük bile toplumsal denetim adına olumlu etkide bulunabilir. Ayrıca grubun genelini rahatsız etmeden düşmanlık ve engellenme duygularının dışa vurumu için ortam sağlar.

Din, birçok önemli toplumsal işleve sahiptir. Öncelikle, doğru ve yanlış kavramlarını yerleştirerek geniş çaplı yaptırımlar oluşturur. İkinci olarak, kabul edilebilir davranışın ölçütlerini belirler ve toplumsal düzenin korunmasını sağlar. Üçüncü olarak karar verme yükünü kişilerden alır ve sorumluluğu tanrılara verir. Dördüncü işlevi, toplumsal beraberliğin sağlanmasında önemli bir rol oynamasıdır. Beşinci olarak, geleneksel kuralların öğrenilmesini kolaylaştırır ve böylece okur yazar olmayan kültürlerin sürekliliğini sağlar. Son olarak din; fiziksel, duygusal ya da toplumsal rahatsızlıkların iyileştirilmesi gibi belirli bir hedefe ulaşma umudu verir.

Yeniden canlandırma hareketleri, artan toplumsal rahatsızlık, kaygı ve umutsuzluk duygularına bir tepki olarak insanların köklü kültürel reform aradığı dönemlerde ortaya çıkar. Bu hareketler her kültürde görülebilir. Batılı sömürgeciler ve kapitalizm tarafından tehdit edilen Melanezya adalıları arasında sık görülen kargo kültleri, 20. yüzyılın başından beri değişik dönemlerde kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Nerede görülürse görülsün, yeniden canlandırma hareketleri, ortak bir gelişim gösterir ve bazen bu hareketlerden dinler doğar.

Düşünme Soruları

1. Biyolojik yaşam zorluğunun ötesinde, insanlar varlıklarını anlamlandırmak gereksiniminden doğan zihinsel zorluklarla da karşılaşırlar. Siz de yaşamınızın anlamını ve insan türünün kökeni ya da kaderi gibi derin konular üzerinde düşünüyor musunuz? Kültürünüz, dinî ya da

manevi inançlarınız bu büyük sorulara anlamlı yanıtlar bulmakta size nasıl kılavuzluk yapıyor?

2. Şamanist bileşiğin temel öğeleri günümüz kiliselerindeki rahiplere ve hastanelerde çalışan tıp doktorlarına da uygulanabilir mi? Şaman, rahip ve tıp doktoru arasında çalışma alanları açısından bazı benzerlikler bulabilir misiniz?

3. Yeniden canlandırma hareketleri ani sömürgeleşme ve modernleşmeden kaynaklanan rahatsızlıklara bir tepki olarak ortaya çıkar. Kuzey Amerikan İncil Kuşağı'nda Hristiyan köktenciliğinin de bir rahatsızlığa tepki olarak arttığını söyleyebilir misiniz?

4. Batı Avrupa, ABD ve Kanada gibi sanayi sonrası toplumlarda, Şamanizm ve alternatif iyileştirme tekniklerine gittikçe artan bir ilgi vardır. Küreselleşme ve bu olgu arasında bir ilişki kurulabilir mi?

Anahtar Kavramlar

Dünya görüşü	Din
Maneviyat	Çok tanrıcılık
Panteon	Canlıcılık
Canlılaştırma	Kadın ve erkek din görevlileri
Şaman	Geçiş ayinleri
Ayrılma	Geçiş
Katılım	Pekiştirme ayinleri
Taklitçi büyü	Bulaşıcı büyü
Büyücülük	Kâhinlik
Yeniden canlandırma hareketleri	Kargo kültleri

Önerilen Okumalar

Guthrie, S. (1993), *Faces in the clouds: A new theory of religion*, New York: Oxford University Press.

Dindeki insanbiçimciliğin keşfini yaparken beyin jimnastiği yapmanızı sağlayan bir kitap

Kalwet, H. (1988), *Dreamtime and inner space: The world of the shaman*, New York: Random House.

Afrika, Amerika, Asya ve Avustralyalı şamanların olağan üstü deneyimlerini ve şifa verme yeteneklerini ele alan bir kitap.

Kehoe, A. (1989), *The ghost dance: Ethnohistory and revitalization*, Fort Worth: Holt, Rinehart and Winston.

1890'da ova yerlileri arasındaki Hayalet dansı hareketini anlatan ve çözümleyen; günümüz Kuzey Amerika kültürü, dinî inançları ve uygulamaları üzerindeki etkisini ele alan bir yapıt.

Klass, M. (1995), *Ordered universes: Approaches to the anthropology of religion*, Boulder, CO: Westview Press.

Din antropolojisi ve dinî çeşitlilik gibi temel konulara giriş düzeyinde bilgi veren anlaşılması kolay bir kitap.

Klass, M., & Weisgrau, M. (Eds.) (1999), *Across the boundaries of belief: Contemporary issues in the anthropology of religion*, Boulder, CO: Westview Press.

Okuyucuyu, üzerinde düşündürtecek güncel makalelerden oluşan derleme

Lehmann, A. C., & Myers, J.E. (Eds.) (2000), *Magic, witchcraft and religion: An anthropological study of the supernatural* (5th ed.), Mountain View, CA: Mayfield.

Kültürler arası kapsamı olan, geleneksel olan ve olmayanı birlikte alan bu okumalar, hem kabilesel hem de modern dinleri anlatıyor. Antropolojinin olağan üstü olaylara bakış açısını yansıtan iyi bir kaynak.

Pandian, J. (1998), Culture, religion and the sacred self: A critical introduction to the anthropological study of religion, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Yazar, dinî simgeselcilik ve kendiliğin kültürel oluşumlarıyla olan ilişkisini göz ardı etmeden söylence, ayin, Şamanizm ve dinî hareketler üzerine yapılmış antropolojik araştırmaları özetliyor.

Rappaport, R.A. (1999), Holiness and humanity: Ritual in the making of religious life, New York: Cambridge University Press.

Antropolojinin en yenilikçi düşünürlerinden birinin bu son çalışması dinsel ayinin doğa, anlam ve işlevlerini sorguluyor.

Scupin, R. (Ed.). (2000), Religion and culture: An anthropological focus, Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.

Dünyanın büyük dinî gelenekleri üzerine yazılmış makalelerin derlemesi.

Wallace, A.F.C. (1966), Religion: An anthropological view, New York: Random House.

Yeniden canlandırma hareketleri konusunda uzmanlaşmış bir antropoloğun dini ele aldığı klasik bir kitap.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sanat

Bütün kültürlerde ve bütün zamanlarda insanlar kendileri ve çevreleriyle ilgili duygularını ve görüşlerini yaratıcı biçimde dile getirme çabası içine girmişlerdir. Bütün toplumlar sanatı özel bir kültürel alan olarak görmese de insanlar her çeşit güzelliği simgesel olarak dışa vurmak, takdir etmek ve paylaşmak amacıyla görsel, sözel, müzikal, bedensel ve benzeri alanlarda estetik biçimler geliştirmişlerdir. Bu sanat biçimlerinden biri de insan derisinin simgesel desenlerle renklendirildiği, binlerce yıldır uygulanan dövmedir.

1 Sanat Nedir?

Tanımlaması zor da olsa yaşamı yorumlamak, dışa vurmak ve hayattan zevk almak amacıyla, insanın düş gücünün yaratıcı kullanımına sanat denir. Sanat, Batı toplumlarının çoğunda yalnızca estetik amaçlı, yararı olmayan bir uğraş olarak değerlendirilirken, geçmiş ve günümüzdeki çoğu toplum, sanatı, kültürlerinin her boyutunu, din, akrabalık ve etnik kimlikle ilgili görüşlerin simgesel dışavurumu olarak kullanmışlardır. Aslında, insan elinin değdiği her şey, insan derisi, saç, giysi, ev, araç, silah ve araçlar, birer sanatsal yaratıcılık nesnesine dönüşebilir.

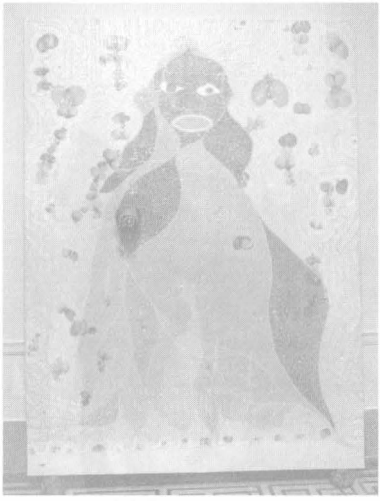
2 Antropologlar Neden Sanatı İnceler?

Antropologlara göre sanat, bir toplumun ortak görüşlerinin, değerlerinin ve ilgi alanlarının bir yansımasıdır. Bu durum özellikle sözel, müzikal ve görsel sanatlar, yani söylenceler, şarkılar, resimler ve oymacılıkta kendini belli eder. Antropologlar bu sanatlardan bir halkın kendisini nasıl anladığını, kendi gerçekliklerini ve çevrelerindeki diğer varlıkları nasıl algıladıklarını anlayabilirler. Sanat ve yaratıcılığın kültürler arası boyutta incelenmesiyle farklı dünya görüşleri, dinî inançlar, politik görüşler, toplumsal değerler, akrabalık yapıları, ekonomik ilişkiler ve tarihsel bellek hakkında bilgi edinebiliriz.

3 Sanatın İşlevleri Nelerdir?

Sanat, günlük yaşama güzellik ve zevk katmanın yanı sıra bazı işlevleri de yerine getirir. Örneğin söylenceler, dünyayla ilgili temel açıklamalar sunar ve doğru davranışlar için kültürel ölçütleri belirler; sözlü sanatlar genelde bir kültürün gelenek ve değerlerini yayar ve korur. Şarkılar da benzer bir işlevi, müzikal biçimlerin gerektirdiği yapılar içerisinde gerçekleştirir. Her türlü sanat biçimi, belirli bir toplumun özelliğini yansıtma derecesine göre, o toplumun birlik ve beraberliğine katkıda bulunur. Sanat, politik konuları ifade edebilir ve toplumsal değişimi yaratacak olayları etkileyebilir. Sanat genelde dinî amaçlarla, ilahî bir gücü, kutsal bir varlığı, ataların ruhunu ya da bir hayvanın ruhunu onurlandırmak ya da ondan yardım istemek için yaratılır.

Kuzey Amerika'da sanat genellikle bir lüks, daha üretken etkinliklerden ayrı olarak, kişisel zevk ya da başkalarına zevk vermek için ilgilenebilecek bir uğraş olarak görülür. Bu tutum özellikle kaynaklar kısıtlı olduğunda belirginleşir. Yerel düzeyde, örneğin okul bütçesi görüşmelerinde ilk kesintiye uğrayacak olan sanat etkinlikleridir. Kuzey Amerikalı çoğu yetişkin, sporun rekabetçi bir dünyada başarı için gerekli olan becerileri geliştirdiğini düşünürken, sanatı çok gerekli görmez; sanat zevklidir ve güzeldir ancak pahalıdır ve somut bir getirisi yoktur. Ulusal düzeyde, bütçe uzmanları savunma, ekonomi ya da diğer hükümet etkinlikleri gibi maddi bir getirisi olmadığı için sanata ayrılan fonları kesme taraftarıdır. Toplumun önemli bir kesimi de sanatçıları ve sanat destekçilerini çok çalışan ve daha çok yararı dokunan insanların katkılarıyla desteklenen bir seçkinler sınıfı olarak görür. O zaman müzelerdeki sergilerin, tiyatro gösterilerinin, hatta filmlerin neden bu kadar sık politik tartışmalara konu olduğu sorusu aklımıza gelebilir. Eğer sanat bu kadar az önem taşıyorsa ve yalnızca bizi eğlendirmeye yarıyorsa neden hükümetler, politikacılar ve dinî liderler halka sunulacak sanat eserlerinin denetimiyle bu kadar çok ilgileniyorlar?

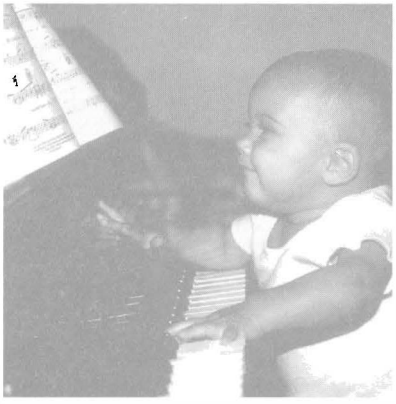
Sanatın gücü, 1999'da New York'taki Brooklyn Müzesi'nde sergilenen Chris Ofilis'e ait *The Holy Virgin Mary* tablosuna halkın gösterdiği tepkide bir kez daha belli olmuştur. Ressam tabloya fil dışkısı sürdüğü için belediye başkanı çok sinirlenmiş ve müzeden maddi desteğini çekmeye çalışmıştı.

Sanatsal dışavurum önemsiz değildir ve insanlar için konuşma kadar temeldir. Konuşarak nasıl duygularımızı iletiyorsak, sanatsal anlatımla da bunu yaparız. Konunun başında belirttiğimiz gibi, **sanat**, yaşamı yorumlamak, anlatmak ve ondan zevk almak amacıyla insanın düş gücünün yaratıcı kullanımıdır. Bunu yapanlar yalnızca "sanatçı" dediğimiz özel insan grubu değildir. Örneğin bütün insanlar bedenlerini çeşitli biçimlerde süs-

sanat: Yaşamı yorumlamak, anlatmak ve ondan zevk almak amacıyla insanın düş gücünün yaratıcı kullanımı.

lerler ve bunu yaparken, hem birey hem de toplumun birer üyesi olarak kim oldukları hakkında bir bildirimde bulunmuş olurlar. Benzer biçimde, bütün kültürlerdeki insanlar değerlerini, umutlarını ve kaygılarını dışa vurdukları öyküler anlatırlar ve bu süreçte kendilerini ve çevrelerindeki dünyayı nasıl gördüklerine dönük ipuçları vermiş olurlar. Kısaca, bütün insan toplulukları yaşamı yorumlamak, anlamak, kutlamak ve ondan zevk almak amacıyla düş güçlerini kullandıkları bir sanatsal dışavurum uğraşı içindedir. Hatta bunu yaklaşık 40.000 yıldır yapmaktadırlar. Bazı eğitimli uzman azınlığının anlayabileceği ve para ayırabileceği bir lüks olmanın çok ötesinde, yaratıcılık herkesin bir biçimde katıldığı, gerekli bir etkinliktir.

Sanatın yalnızca estetik işlevinin olduğu ama somut yararının olmadığı görüşü, çağdaş Batı toplumlarının zihninde yer etmiştir. Örneğin genç Mısır kralı Tutankamun'un mezarından çıkan nesneler, güzellikleriyle insanları kendilerine hayran bıraktırabilirler. Oysa bu nesneler, insan gözünü okşasın diye değil, kralın ebedi yaşamını güvence altına almak ve bedenine girip onu kontrol altına alabilecek kötü güçlere karşı korumak için yapılmıştır. Gemilerde söylenen heyamola şarkısını estetik bir zevkle, bir eğlence aracı olarak dinleyebiliriz. Ancak yalnızca rüzgar gücüyle çalışan yelkenli gemiler zamanında, heyamola, çok işlevsel bir şarkıydı. Yelkenleri indirmek ya da kaldırmak gibi görevlerin zamanında yapılması için bir ritim oluşturur, aynı zamanda gemi tayfasının yaptığı işten zevk almasını sağlayarak işlerin verdiği sıkıntıyı azaltır ve performansı arttırırdı.

Henüz 1 yaşını doldurmadan ve piyano başında oturan bu bebeğin resmi, gelişmekte olan beyinler için müziğin önemini gösteriyor. Araştırmalar özellikle erken yaşlarda müzikle tanışmanın, öğrenmeyi geliştirdiğini göstermektedir.

Dünyanın her yerindeki insan toplumlarında sanat ve günlük yaşamın diğer boyutları arasında bu gibi bağlar vardır. Sanat, yiyecek koyduğumuz ve taşıdığımız çanak çömlekten, evlerinin içini döşemek için çobanların dokuduğu halı ve kilimlere kadar, her gün kullandığımız işlevsel nesnelerle de bütünleşmiştir. Bu nesnelere oyulmuş ya da dokunmuş

desenler, bütün toplum için anlamlı görüşler ve değerleri anlatır. Yalnızca Batı'da ve yalnızca kısa bir süre önce, güzel sanatlar, "sanat, sanat içindir" anlayışıyla toplumun genelinden kopmuş ve sanat eserlerini kendi zevkleri için evlerinde tutmak isteyen, zengin koleksiyoncuların eline geçmiştir. Yine de halk sanatı gelişmeye devam etmektedir çünkü sanat, kültürün diğer boyutları gibi insanların yaptığı her şeyle çok yakından ilişkilidir. Sanat aracılığıyla insanların yaşamlarındaki değerlere ve dünya görüşlerine dönük bir fikir edinebiliriz.

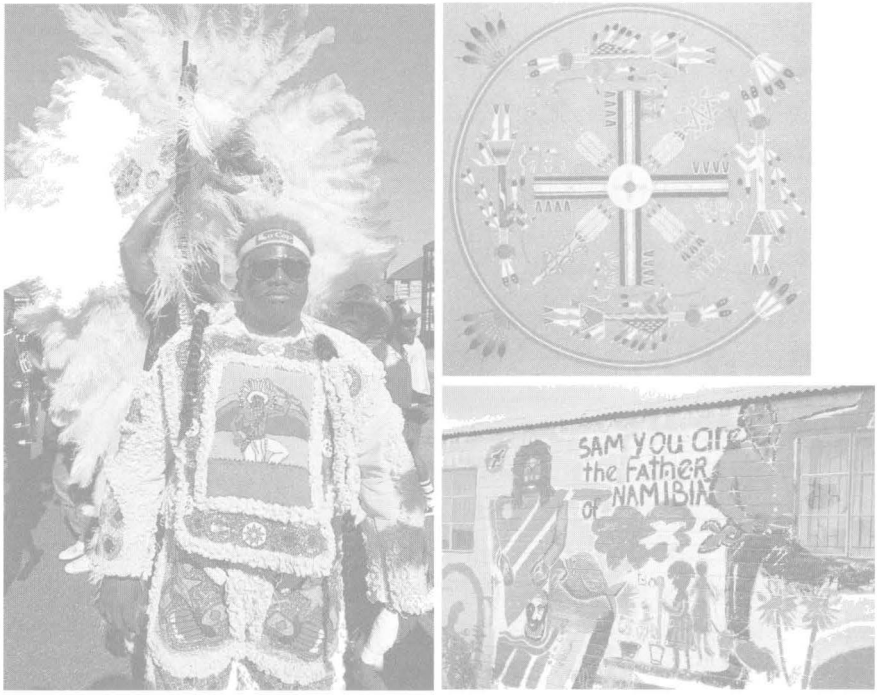
Günümüz insanlarına göre altın ve değerli taşların bir mezarın içine gömülmesi, bu taşların çöpe atılması gibi gelir. Bir Navajo yerlisinin sadece dinî bir tören için kum taşı, toprak taşı, odun kömürü, kil ve kurutulmuş sebzelerden yaptığı bir kum tablosu hazırlayıp dinî törenin bitiminde tablosunu bozması da gereksiz bir davranış olarak görülebilir.

Sanat, ister güzellik amacıyla yapılsın, isterse somut bir yararı olması için gerçekleştirilsin, her durumda simgesel bir anlatım biçimine ve yaratıcı düş gücünü oluşturan duyguların dışa vurumuna gereksinim vardır. İnsanın simgeleştirme yeteneği evrensel olduğu ve kültürel değerler ile ilgi alanları tarafından biçimlenerek ve onları ifade ettiği için, sanat, antropolojinin önemli inceleme konularından biridir.

İnsanın iyi oluşuna katkıda bulunan, yaşamı anlamlandırmamıza ve şekillendirmemize yarayan bir etkinlik ya da davranış olarak sanat, din ile ilişkilidir ancak ondan ayrıdır. İngiliz antropolog Raymond Firth'in belirttiği gibi "din, deneyimlerden anlam çıkarma sanatıdır ve örneğin şiir gibi diğer sanat dallarına benzer biçimde birebir değil, simgesel olarak kabul edilmelidir."[1] Sanat ve din arasındaki çizginin nerede başlayıp bittiği belli değildir. Resimler, danslar, şarkılar, kostümler, maskeler ve süslemelerin karışımından oluşan, özenle hazırlanmış bir törende, sanatın nerede bitip, dinin nerede başladığını kesin olarak söylemek zordur. Ayrıca müzik, dans ve diğer sanat dalları, kişilerin kendi çıkarları doğrultusunda, başka bir insanın ya da grubun gerçeklik algılarını değiştirmek amacıyla da kullanılabilir. Gerçekten de sanat, insan tutkularını, isteklerini, korkularını, merakını, açgözlülüğünü, düşlerini, gururunu belli bir amaç doğrultusunda yönlendirmek ama-

[1] Alıntılandığı yer, Herdt, G.H. (1993), Semen Transactions in Sambia Culture, In. D.N. Suggs & A.D. Mirade (Eds.), Culture and Human Sexuality (s.319), Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.

cıyla kullanılabilir.[2] Pazarlama uzmanları da bunun gayet bilincindedir ve bu nedenle reklamlarında her zaman müzik ve imgeleri kullanırlar.

Görsel Karşıtlık: Dünya sanatının çoğu, işlevsel olduğu kadar estetik nedenlerle yaratılır. Burada saat yönünün tersine doğru gördüğümüz resimlerde hastalığı iyileştirmek (Navajo kum tablosu), kültürel kimliği ifade etmek (New Orleans'lı "Siyah Yerliler"in Mardi Gras kıyafeti) ve politik bildiri (Güneybatı Afrika, Namibya, Katatura'dan bir grafiti) için kullanılan sanat örneklerini görüyoruz.

Sanatın Antropolojik Açıdan İncelenmesi

Sanatı kültürel bir olgu olarak ele alan antropologlar, bir kültürdeki yaratıcı etkinliğin mümkün olan her biçimini sınıflandırmak, fotoğraflamak, kaydetmek ve betimlemek gibi zevkli uğraş alanlarıyla ilgilenirler. Dünyada sanatsal dışavurumun çok çeşitli biçimleri ve tarzları vardır. İnsanlar dünyanın dört bir yanında yeni sanat ürünleri yaratmaya devam ettiği için dün-

[2] Gell, A. (1988), Technology and magic, *Anthropology Today*, 4(2). 7; Lewis-Williams, J.D. (1997). Agency, art and altered consciousness: A motif in French (Quercy) upper Paleolithic parieatal art, *Antiquity*, 71, 810-830.

yadaki süslemeleri, beden süslerini, giyim çeşitlerini, halı ve battaniye desenlerini, çömlek ve sepet sitillerini, mimari süslemeleri, anıtları, tören maskelerini, efsaneleri, çalışma şarkılarını, dansları ve diğer sanat türlerini derlemek ve betimlemek, sonu olmayan bir uğraştır. Bu derleme süreci bir çözümlemeye ve sanat ile kültürün geri kalanı arasındaki ilişkiye dönük genellemelere yol açar.

Kültür ve sanat arasındaki ilişkiyi incelerken izlenebilecek en iyi yol, belirli sanat dallarıyla ilgili yapılmış genellemeleri incelemektir. Sanatın tüm dallarını tek bir bölümde incelemek olanaklı olmadığı için yalnızca görsel, sözlü sanatlar ve müzik üzerinde duracağız.

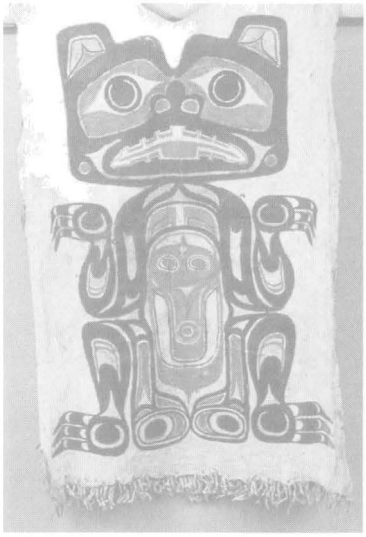

Güney Meksika'daki bu Coca-Cola reklamının etkililiği, kullanılan renklerde yatmaktadır. Bölgedeki Maya yerlileri için kırmızı, kutsal kanın rengidir, şafağı ve doğumu temsil eder. Yeşil, yeşim taşının rengidir; yaşam veren yağmurları ve cenneti temsil eder. Beyaz da verimliliğin rengidir.

Görsel Sanatlar

Çoğu insan için, sanat sözcüğünün akla ilk getirdiği şey bir resim, çizim ya da eskiz gibi görsel bir imgedir. Gerçekten de dünyanın çoğu yerinde insanlar uzun zamandır kemikleri oyarak, kayaları kazıyarak, mağara duvarlarını ve kayaların üstünü boyayarak; tahta, kabak ve kilden çanakları renklendirerek; kumaş, hayvan postu, hatta kendi vücutlarını boyayarak resim yapmaktadır. Görsel sanatın türleri, bilinen her insan kültürünün bir parçası olmuştur.

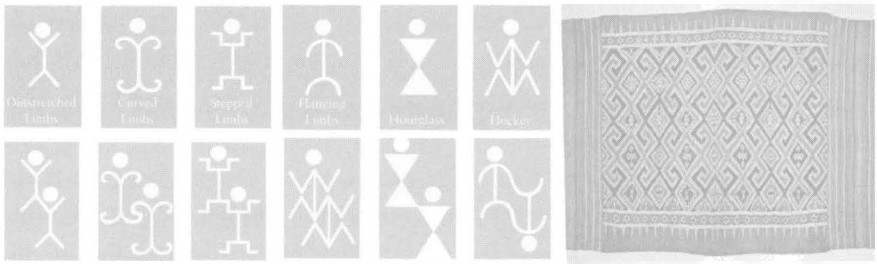
Simgesel anlatımın bir türü olan görsel sanat, temsili (doğayı taklit eden) ya da soyut (doğadaki biçimlerin yalnızca temel kalıplarını ya da düzenlemelerini örnek alan) olabilir. Aslında bu iki tür birbirinden kopuk değildir, çünkü en temsili resim bile doğadan genellemeler yaptığı ve güzellik, çirkinlik ve genel duygu anlatımlarını soyutladığı için soyuttur denebilir. Doğala en yakın sanat ve en simgesel soyut sanat, iki ayrı uçta yer alır. Bazı Kızılderili sanat türlerinde hayvan figürleri o kadar üsluplaştırılmıştır ki bu kültürü tanımayan birisinin bunu anlaması zordur. Sanat soyut gibi görünse de; sanatçı, hayvanlara karşı duygularını yansıtmak için şekilleri bilerek abartmış ve değiştirmiş olsa da aslında, doğayı temel almıştır. Sa-

Bu tören giysisindeki üsluplaştırılmış resim, bir ayıyı temsil ediyor. Güney Alaska ve British Columbia'da yaşayan yerlilerin sanatı genelde hayvanları resmetse de bu resimler doğada göründüklerinden oldukça farklıdır. Resimleri anlayabilmek için, kişinin bu yerli sanatta simgelerin kullanımını biliyor olması gerekir.

natçılar, bu abartmaları ve dönüştürmeleri, Kuzeybatı kıyısındaki Kızılderili kültürünün estetik ilkeleri doğrultusunda yapar; yaptıkları sanat yalnızca diğer sanatçılar tarafından değil, topluluğun diğer üyeleri tarafından da anlaşılır.

Simgelerin herkesçe anlaşılması, geleneksel sanatın özelliklerindendir. Sanatçının bireysel yaratıcılığı ve kendine özgü düş gücü temel alınarak değerlendirilen çağdaş Batı sanatının tersine, geleneksel sanat, topluluk ve paylaşılan simgecilikle ilgilidir. Daha önceden söz ettiğimiz gibi avcı toplayıcılar, göçebe çobanlar, orman yakma çiftçiliği yapanlar ve küçük ölçekli geleneksel toplumlarda yaşayanlar, akrabalık ilişkilerine büyük önem verirler. Bu gibi toplumlarda akrabalıkla ilgili konular, üsluplaştırılmış motiflerde ve renkli desenlerde anlatılabilir. Kuzey Amerikalı sanat tarihçisi Carl Schuster ve antropolog

Üstteki sırada görülen resimler, soyağacı örüntülerinin oluşumunda kullanılan "yapı taşları" olan üsluplaştırılmış insan figürlerini gösterir. Her figür, yanındaki figürlere eklemlenerek soy ya da diğer akrabalık ilişkilerini örnekleyecek şekilde tasarlanmıştır. Alt taraftaki figürler ise temel figürlerin birbirlerine kol ve bacaklarla nasıl bağlandığını gösterir. Binlerce yıldır dünya üzerindeki insanlar bu figürleri birbirine bağlamıştır; sonuçta çanak çömlek, heykeltıraş ve dokuma gibi sayısız sanat dalında bize gayet tanıdık gelen geometrik desenler ortaya çıkmıştır. Bu desenler eğitimli gözlerin anlayabildiği üzere, aslında soy ağacını gösterir.

Edmund Carpenter'ın belirttiği gibi, insan derisine hayvan postuna, kilden çanak çömleklere, tahtaya, kayalara ve her türlü yüzeye kazınmış ya da boyanmış bazı yaygın ve sık tekrarlayan geometrik motiflerin kültürlerarası ve tarihsel karşılaştırmaları, tamamen süsleme amaçlı ya da soyut gibi algıladığımız çoğu desen aslında simgeseldir. Bu simgesellik, evlilik ve soy gibi toplumsal ilişkileri örnekleyen, soya ait resimlemeyle şifrelenmiş olabilir.[3]

Paylaşılan simgesellik, geleneksel dövme sanatının da temelidir. Bu durum Özgün Çalışma bölümünde de göreceğimiz gibi artık değişmektedir.

[3] Schuster, C. & Carpenter, E. (1996), *Patterns that connect: Social symbolism in ancient and tribal art*, New York: Abrams; Prins, H.E.L. (1998), "Book Review of Schuster" C., & Carpenter, E., *American Anthropologist*, 100(3), 841'e de bakınız.

Özgün Çalışma

Çağdaş Dövme Topluluğu

1990'larda lisansüstü derecesini almış bir antropoloji öğrencisi olarak, alan çalışmalarımda neyi, daha doğrusu kimi inceleyeceğim hakkında hiç bir fikrim yoktu. Hayvan hakları savunucusu olarak çalıştığım için evim tavşan, kedi, köpek, kuş ve çeşitli çiftlik hayvanlarıyla doluydu ve uzun süreli gezilere çıkamıyordum. Bu yüzden de geleneksel kültürleri çalışma konusu olarak seçmek, bana göre değildi.

Profesörlerimden biri gerçekten burnumun dibindeki bir konu üzerinde çalışmamı önerdi: dövmecilik. Bende de birkaç dövme vardı ve genelde dövmeli kişilerle zaman geçirirdim, üstelik eşim de bunlardan biriydi. Hatta eşim dövmeciliği bir meslek olarak yürütmeye başlamıştı, ancak yine de dövmenin araştırma konusu olabileceği hiç aklıma gelmemişti. Dövme, günlük yaşamımın bir parçasıydı ve bana artık hiç de egzotik gelmiyordu. Ancak profesörüm bana yanıldığımı söyledi ve ben de bunun benim için pek de zor bir konu olmayacağını düşünerek konuyu kabul ettim. Ne de olsa dövme uygulamasına, bedenime dövme yaptırmaya ve dövme yapılan yerlerde bulunmaya alışıktım.

Ancak karşıma hiç beklemediğim bazı engeller çıktı. Araştırmamada önce, eşimle birlikte "dövme topluluğu" olarak bilinen gruba katılmanın yolunu soruşturduk. Bu grup, yeni katılımcılara karşı hiç

de sıcak davranmayan, kapalı bir gruptu. Kendisi dövmeli ve eşi de mesleğe yeni başlamış, dövmeci bir insan olarak kendimi dışlanmış hissettim. Ancak bir antropolog olarak düşündüğümde, son derece tabakalaşmış bir toplumsal grubun en alt basamağında olduğumu anladım. Bu grupta sanatçının konumu; sınıfı, coğrafyası, mesleki ve sanatsal başarılarına göre belirleniyordu; bir dövme meraklısının konumu ise dövmesinin türü ve büyüklüğü, yapan sanatçı, basın yayın organlarının kendisine gösterdiği ilgi gibi ölçütlere bağlıydı. Hem içeriden (dövmeli bir kişi) hem de dışardan (antropolog) bir insan olduğum için, çalışmamın odak noktası belli olmuştu: Bir zamanlar işçi sınıfının sanat türü olan dövmecilikte sınıf ve konum nasıl belirleyici hale gelmişti?

Bu araştırmanın yazarı Dr. Margo De Mello'nun vücudundaki dövmelerden biri.

Yaklaşık 5 yıl boyunca dövmecilikle ilgili çalışmalar yaptım ve yazılar yazdım; dövmeli insanların kendileri ve birbirleri hakkında konuştukları dövme dergilerinde, gazetelerde, internet haber gruplarında ve ülke çapında dövmeyle ilgili her türlü olayda kendi dövme topluluğumu oluşturmaya çalıştım. Sanatçıların çalışmalarını izlemek için saatlerimi dövme yapılan yerlerde geçirdim, "dövme öyküleri" topladım. Bu öyküler insanların kendi dövmeleriyle ilgili anlattığı genelde ayrıntılı, bazen de ruhani olabilen öykülerdi. Yaratıcı sanatçıların kariyerlerini inceledim, hatta kendim bile biraz dövme yapmayı öğrendim; kocamın üstünde birkaç çirkin dövme denemem bile oldu.

Dövme; derinin, dış yüzeyinden (epidermis), ikinci yüzeyine (dermis) girilerek, iğne ve mürekkep ya da başka bir pigmentle boyanmasıdır. Halk sanatının çoğu türü gibi hem estetik hem de işlevsel amaçlar taşır. Dövmeler güzel ve estetik bir görüntü oluşturmanın yanı sıra, dövmeyi taşıyan kişinin kişiliği ve toplumdaki yeriyle ilgili çeşitli anlamlar da barındırabilir. İster cezalandırma amacıyla (tutsak ve tutukluların dövmelenmesi gibi), isterse klan ya da tarikat üyeliğini, dinî ya

da kabilesel bağlılığı, toplumsal konum ya da evlilik durumunu belli etmek için yapılsın, dövmeler her zaman bir işaret olmuştur. Dövme, insanların toplumsal varlıklar olarak kendilerini göstermelerinin en basit yöntemlerinden biridir, ya da Fransız antropolog Clause Lévi-Strauss'un sözleriyle, dövme insanları "çiğ" hayvanlıktan, "pişmiş" kültürel varlıklara dönüştürmüştür. Gerçekte dövmecilik, vücut sanatının en uzun ömürlü ve evrensel biçimlerinden biridir ve geçmişi Üst Yontma Taş Devrine (10.000-35.000 yıl önce) kadar dayanır. Dövmenin ilk sağlam kanıtı Ötzi, "Buz Adam"dır. İtalya-Avusturya sınırında dağcılar tarafından bulunan bu 5.300 yıllık mumyalanmış bedende elli yedi tane mavimsi siyah renkte dövme vardı.

Dövmeler iletişimsel güçlerini basit bir işaret-anlam ilişkisinden fazlasına borçludur; renk, biçem, yapılış yöntemi ve vücuttaki yeri gibi öğelerin hepsi önemlidir. Eskiden kolaylıkla görünen yerlere yapılan dövmeler, başkaları tarafından okunsun diye tasarlanırdı. Ancak günümüzde, en azından ABD gibi Batılı ülkelerde dövmeler artık işlevsellikten uzaklaşıp estetiğe, somuttan soyuta yönelmiş ve iletişim gücünü kaybetmeye başlamıştır. Çoğu orta sınıf Kuzey Amerikalı için dövme, ortak bir kimlikten çok kişisel kimliklerini ve daha ince bir sanatsal duyarlılığı sergileme aracı haline gelmiştir. Çoğu insan için dövmeler herkesçe görünen işaretler değil, özel birer anlatım biçimine dönüşmüştür, özellikle kadınlar vücutlarının herkesçe görünmeyen yerlerinde daha küçük dövmeleri yeğlemeye başlamıştır.

Dövmenin ABD'de işçi sınıfına ait bir halk sanatı olmaktan çıkıp daha ince estetik bir sanata dönüşmesi süreci 1970 ve 1980 yılları arasında Kuzey Amerikan kültüründeki bazı değişimlerle bağlantılıdır. Bu dönemde kadın, çevre, gay ve lezbiyen hareketleri gibi dönüşümcü toplumsal hareketler yaşanmaya başlandı ve bunların her biri, dövmecilikte görülen değişimlerin simgesel ve söylemsel bağlamını oluşturdu. Buna ek olarak, bu zaman diliminde iyi eğitim almış sanatçıların dövmeciliğe başlamasıyla farklı geçmişlerden ve sanatsal duyarlılıklardan gelen insanların her biri, dövmeciliğe katkıda bulunmuş oldu. Sanatsal çeşitlilik arttıkça, vücut süsleme sanatı yeni ve daha ruhani bir bağlama oturdu ve orta sınıftan dövme yaptıran kadın ve erkeklerin sayısı gittikçe arttı.

Bu bağlamda sanatçının ustalığı, dövmenin içeriği gibi özellikler gelişim gösterdikçe dövme bir güzel sanat dalına dönüşmeye başladı. Dövmenin sanatsal nitelik taşımanın yanı sıra daha üst düzey, ruhani bir gerçeklik ifade ettiği de düşünülürse ancak o zaman sanat olarak görülür. Japon, Mikronezya ya da Melanezya tarzlarını taklit eden bazı dövmeler, örnek olarak kabul edilirler; yani bunlar diğer dövmelerin kıyaslandığı sanatsal dövmelerdir.

Bazı insanlara göre dövmenin sanat olarak tanımlanması çok uygun düşmeyebilir, çünkü kalıcı değildirler (beden bir süre sonra yaşlanır ve ölür) ve bir galeride sergilenmeleri söz konusu olamaz. Ancak çağdaş dövme sanatı gösterileri, dövmelerin fotoğraflarını çekerek ve camekanlarda sergileyerek bu sorunların üstesinden gelmeye çalışır. Dövmeleri bir müze ya da galeri ortamında ya da bir sanat kitabı içinde çerçeveleyerek, toplumsal işlevinden uzaklaştırmış ve sanata dönüştürmüş oluruz.

Kalbin ortasına yazılmış bir isim gibi, işçi sınıfı tarafından sık kullanılan dövmeler bugün ABD'nin dövme sıradüzeninde en alt sıralarda yer alır. Bu gibi dövmeleri yapanlar orta sınıf sanatçı olarak görülür ve yaptıkları iş, sanat olarak adlandırılamayacak kadar açık, ortada ve günlük deneyimler ve toplumsal yaşamla iç içe olmakla eleştirilir. Daha az "okunabilir" çağdaş ve sanatsal dövmeler gittikçe beğeni toplamakta ve işlevleri artık kolayca anlaşılamamaktadır. Yabancı ya da egzotik kültürlerden seçilen desenlerle, kişiye özel yapılan bu dövmeler, bireyselcilik pahasına toplumsal boyuttan vazgeçmektedir. Bu sanatsal dövmeler artık ortaklaşa anlaşılan ve insanların birbirleri hakkında bilgi alıp verdiği bir sistemin parçası olmaktan uzaklaşmıştır. Bazıları yalnızca süs amaçlıdır, bir anlamı olanlar da genelde çok kişisel anlamlar taşır.

ABD'deki dövmeler, Kaptan James Cook'un 18. yüzyılda Büyük Okyanus'taki keşifleriyle Kuzey Amerika'ya taşınmıştır. Bu dövmeler zaman içinde gruba bağlılık simgesi olmaktan çıkıp kişisel kimlik göstergesi olmuş; eski işlevini, anlamını ve içeriğini kaybedip yenilerini kazanmıştır. Küreselleşen dünyamızda dövme desenleri kültürel sınır tanımadan yer değiştirmektedir. Bu hareket dövmenin özgün ve herkesçe

paylaşılan anlamından uzaklaşması anlamına gelir. Ancak yine de taşıdığı anlam tamamen kaybolmaz. Örneğin Kuzey Amerika'nın Kuzeybatı kıyısındaki yerlilerin yaptırdığı bir dövme, Boston'da yerli olmayan bir kişi tarafından da yaptırılıyorsa, o kişinin, kravat-ceket simgeli tüketici kültürüne karşı olduğu anlamına gelebilir (Margo DeMello, (2003), The Modern Tattoo Community, Department of Anthropology, San Francisco State University. Dr. DeMello, şu kitabın yazarıdır: *Bodies of Inscription: A Cultural History of the Modern Tattoo Community*, (2000), Durham: Duke University Press.

Güney Afrika Kaya Sanatı

Şimdiye kadar oldukça ayrıntılı olarak incelenmiş olan Güney Afrika'daki Bushmanların kaya sanatı, sanatın incelenmesinde kullanılan yaklaşımları örnekleyen, zengin bir gelenektir. Dünyanın en eski geleneklerinden biri olan bu sanat, 27.000 yıl boyunca, 20. yüzyılın başında Avrupalı sömürgeciler bu sanatı yaratan Bushman toplumlarını yok edene kadar sürmüştür. Namibya ve Botsvana gibi bölgelerde hayatta kalmış Ju/'hoansi ve diğer Bushman grupları bir kaya sanatı yaratmamışlardır ancak kaya sanatının ifade ettiği genel inanç sistemini paylaşırlar.

Bushman kaya sanatı, kaya sığınaklarının duvarlarında ve kaya çıkıntılarının yüzeylerindeki resimler ve oymalardır. İnsanlar ve hayvanlar oldukça ayrıntılı biçimde, bazen durağan halde, çoğu zaman ise hareketli sahnelerde resmedilmişlerdir. Bu figürlerin yanı sıra noktalar, zigzaglar, eğik çizgiler gibi soyut işaretler de vardır. Oldukça yakın zamana kadar bu soyut işaretlerin anlamı Bushmanlar dışındakiler tarafından çözülememişti. En az bunun kadar gizemli bir başka durum da var olan resimlerin üstüne sık sık yenilerinin boyanması ya da kazılmasıydı.

Karışık yönlerine karşın, Güney Afrika kaya sanatına uzun zamandır hayranlık duyulmaktadır. Özellikle resimler oldukça güzeldir ve bakması insana zevk verir. Bu sanatı ilk inceleyen uzmanlar, kaya sanatını yalnızca estetik boyutta ele almış ve nesnelerin nasıl resmedildiğini çözümlemeye çalışmıştır. Boyaları inceleyerek Bushmanların siyah için odun kömürü ve spekülarit; beyaz için porselen kili ve gypsum, kırmızı ve kırmızı-kahverengi tonları için demir oksit kullandıklarını; renkleri yağ, kan ve bazen suyla

karıştırdıklarını gördüler. Boya, sert kayaya büyük bir ustalıkla uygulanmıştı. Hayvanların bedenlerindeki çizgilerin kusursuzluğu, gölgelendirmenin yapılış biçimi ve gerçekçiliği hayranlık uyandırıyordu. Bushmanlar sık sık Afrika geyiği çizmişti. Öküze benzer bu antilop oldukça ayrıntılıydı; hayvanın alnındaki kızıl tüyler, burnunun siyahlığı, toynakları, omzundaki deri katmanları ve boynuzundaki kıvrımların hepsi resimde belli oluyordu.

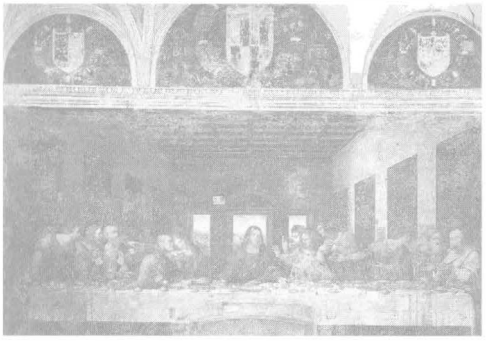

Güney Afrika'daki Bushman kaya resimleri genelde doğaüstü güçlere sahip olduğu düşünülen hayvanları resmeder. Şamanlar da bu resimlerde görünür: Sağ taraftaki örnekte Şamanlar kuşlara dönüşmektedir ve bu sırada bedenleri uzamaktadır (bir figür diğerinden daha uzundur, kendinden daha alttaki Şamanların üzerinde bedeni dalgalanmaktadır), ancak bu yanılsamalar transtayken yaşananlardan kaynaklanır.

Bushman kaya resimlerinin nasıl yaratıldığının çözümlenmesinde kullanılan estetik yaklaşımın yanı sıra, uzmanlar bu sanatın neyi betimlediğini de öyküsel yaklaşımla inceler. Elinde yaylar, oklar, ok kılıfları ve avlanma torbaları olan erkeklerin gösterildiği av sahneleriyle Bushman yaşamının yönleri gösterilmektedir. Bazı resimlerde balık ve diğer hayvanları avlamakta kullanılan ağlar da vardır. Kadınlar, cinsiyetlerinin özellikleriyle gayet belirgin biçimde gösterilmiştir ve ellerinde kazı çubukları vardır. İlginç olan, kadınların yiyecek toplarken gösterilmemesidir. Bushmanların beslenmesinde toplanan yiyeceklerin ne kadar önemli olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu durum tuhaftır. Elbette Bushmanlar için av çok önemliydi ve resimlerde bunu yansıtmışlardır ancak avlanma sahneleri de resimlere çok sık konu olmamıştır. Ayrıca Afrika geyiği gibi bu sanatta çok sık görülen hayvanlar, Bushmanların yediği hayvanları temsil etmez. Buradan, Bushmanların yaşamında öyküsel yaklaşımın bizi yanlış yönlendirebileceği sonucuna ulaşabiliriz.

Bu sanatta resmedilen diğer sahneler, trans dansıyla ilişkilidir ve bu dans, günümüz Bushmanları için de en önemli ayindir. Bu resimlerin trans dansı olduğunu şu özelliklerden anlayabiliyoruz: gösterilen insanların sayısı ve bedenleri öne doğru eğilmiş dans eden erkeklerin çevresinde el çırpan kadınlar (transa girince vücutlarına giren sancıdan ötürü erkeklerin bedeni öne doğru bükülürdü), kanayan burunlar (transa girenlerde yaygındır), arkaya doğru uzanmış kollar (günümüz Bushmanları bunu daha fazla doğaüstü güç, yeni *n/um* toplamak için yapar), dans çıngırakları ve sinek kovacağı (görünmez hastalık oklarını çıkarmak için kullanılır). Böylece, bu sanatın ne ile ilgili olduğuna dönük, öyküsel ve estetik yaklaşımlardan elde edemediğimiz önemli bir ipucu elde ediyoruz. Bunun için yorumlayıcı yaklaşıma gerek vardır.

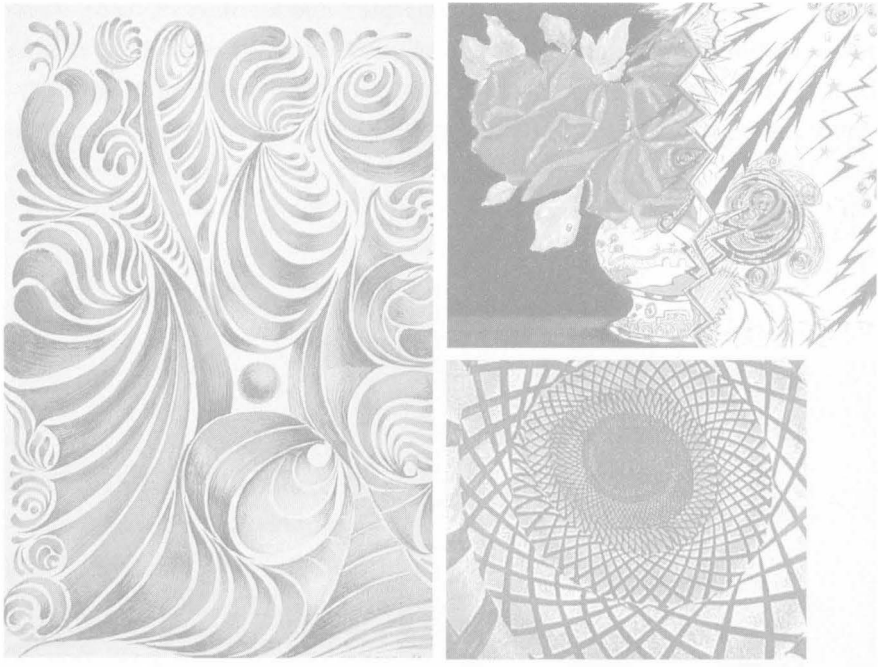

Leonardo da Vinci'nin *Son Akşam Yemeği* tablosu. Bu resmi gerçekten anlamak için kişinin Hıristiyanlıkla ve İtalyan ressamın (1452-1519) yaşadığı yer ve zamanda kullandığı genel kültürel simgeleri ve inançlarıyla ilgili bilgi sahibi olması gerekir.

Estetik, öyküsel ve yorumlayıcı yaklaşımlar arasındaki ayrım, Leonardo da Vinci'nin ünlü *Son Akşam Yemeği* tablosunu düşündüğümüzde belirginleşir.[4] Hristiyan olmayan bakış açısına sahip kişi, 15. yüzyıla ait İtalya'daki bu duvar resminde masada oturan on üç kişiyi yemek yerken görür. Adamlardan birisi bir para çuvalını sıkıca kavramıştır ve biraz sakarca davranarak masadaki tuzu devirmiştir, ancak bunun dışında ortada sıra dışı bir durum yoktur. Estetik açıdan, Hristiyan olmayan gözlemci, resmin düzeninin var olan mekâna çok iyi uyduğunu, erkeklerin tavırlarının çok iyi betimlendiğini ve hareketin çok iyi aktarıldığını söyleyebilir. Öyküsel yaklaşıma göre resimde gelenekler, masa başı kuralları, giysiler ve mimari ön plandadır. Ama bu resmin gerçek anlamını çözmek için Batı kültüründe tuz dökmenin uğursuzluk anlamına geldiğini, paranın da kötülüğü simgelediğini biliyor olmalıdır. Bu bile yeterli değildir, bu sanat

[4] Bu örnek Lewis-Williams, J.D. (1990), *Discovering Southern African Rock* Art (s.9), Cape Town and Johannesburg: David Philip'ten alınmıştır.

yapıtının tam olarak anlaşılması için kişi Hristiyanlık inancını bilmelidir. Yorumlayıcı düzeye geçmek için simgeleri ve sanatı yapan kişilerin inançlarını bilmek gereklidir.

Bu resimlerin ikisinde görülen kıvrımlar ve zigzaglar, migren ağrısı çeken kişiler tarafından çizilmiştir ve transın ilk aşamasında görülen klasik göz içi olgusunu yansıtır. Sağ altta, kafesten duvarları olan tünel resmi de transın ikinci aşamasından üçüncüye geçişte görülenenlerin temsili resmidir.

Güney Afrika kaya sanatına yorumlayıcı yaklaşımı uygulamak için iki şeyi bilmek gerekir: Bushman etnografisi ve transın özellikleri. Transla ilgili bilgilerimiz, hem etnografik verilerden hem de laboratuarlarda yapılan deneylerden elde edilmiştir. İster ABD'li kentliler olsun, ister Güney Afrika'daki yiyecek toplayıcılar ya da Amazon ormanındaki bahçıvanlar, bütün insanların sinir sistemi aynı olduğu için transa girerken üç evreden geçerler. İlk evrede, sinir sistemi parlak, titreşimli, dönen ve sürekli değişen geometrik şekiller yaratır ve buna göz **içi olgusu** denir (migren ağrıları çeken

göz içi olgusu: Trans halindeyken görülen ve merkezî sinir sisteminin yarattığı parlak, ve titreşimli geometrik şekiller.

herkes bunu yaşamıştır). Genelde görülen imgeler ızgaralar, paralel çizgiler, zigzaglar, noktalar, eğimli çizgiler ve süslemeli desenlerdir.

Kişi transın içinde derinleştikçe beyin, tıpkı değişik bilinç halinde olduğu gibi, soyut biçimleri anlamlandırmaya çalışır. Bu sürece yorumlama denir ve bu süreçte kişinin kültür ve deneyimi devreye girer. Transa girmiş Bushman; ızgara biçimlerini zürafanın derisindeki beneklere, eğimli çizgileri arı kovanına (bal Bushman lezzetlerinden biridir ve transta duyulan vızıldama sesi de bu yanılsamayı güçlendirir), noktaları da transa girmiş Şamanlarda görülen nu/m'a benzetir. Bir Eskimo'nun ya da Los Angeles'li bir insanın bu şekilleri aynı biçimde yorumlaması beklenemez.

Transın üçüncü ve en derin evresinde kişiler artık gördüklerini gözlemlemekten çıkar ve onun bir parçası olurlar. Bu evrede kendilerini sürekli dönen bir tünelin ya da kenarları kafes gibi bir burgacın içinde hissederler. Bu sırada hayvan, insan ve çeşitli canavar imgeleri görürler. Önceki evrelerde görülen göz içi olgu biçimleri, bu **kutsal simgelerle** (ikonik imgeler) bütünleşir. Göz içi imgeleri geri planda kalsa bile genel imgeden pek ayırt edilemeyebilir. Kutsal imgeler kültüre özgüdür; bireyler kendi kültürlerinin kendilerine yüklediği imgeleri görürler, çoğu zaman bu imgeler duygusal içeriklidir. Bushmanlar genelde Afrika geyiği görürler, bu hayvanın özellikle yağmur yağdırma gücü olduğuna inanılır. Bu nedenle Şamanların transa girdiklerinde yapmaya çalıştıkları şeylerden biri de Afrika geyiği yakalamaktır, böylece yağmur yağdıracaklarına inanırlar.

Buradan, Afrika geyiklerinin kaya sanatında neden bu kadar önemli olduğunu anlayabiliriz. Ayrıca zigzaglar, noktalar, ızgaralar da çoğu zaman bu sanatın bir parçasıdır. Kaya sanatında görülen diğer karmaşık özellikleri de anlamak böylece kolaylaşmaktadır. Örneğin transın üçüncü evresinde gerinme, uzama, uçuyormuşçasına hafifleşme duygusu ve suyun içindeymiş gibi nefes almada zorluk yaşama gibi durumlar görülebilir. Bu nedenle resimlerde anormal uzunlukta ya da yüzer veya uçar durumdaki insan betimlemelerine de rastlıyoruz. Trans olgusunun bilinen özelliklerinden biri de bir hayvana dönüşmedir. Eğer kişi bir hayvanı görür ve düşünürse transın derin bir evresinde bu olguyu yaşar. Bu özellik de resimlerde görülen yarı

kutsal simgeler: Transın en derin evresinde görülen hayvan, insan ve çeşitli canavar imgeleri

insan–yarı hayvan yaratıkları açıklar. Son olarak, bir sanat yapıtının diğerinin üstüne yapılması da şöyle açıklanabilir: Trans halindeyken görülen imgeler döndükleri ve hareket ettikleri için birbirinin üstüne binmektedir ama eğer transa girmiş olan kişi eski bir görüntünün kaya resmine bakarsa, yeni görüntüler eski görüntülerin üstündeymiş gibi görünecektir.

Yorumlayıcı yaklaşım; Güney Afrika kaya sanatının, günlük yaşamdan alınmış sahneleri yansıtıyor gibi görünse bile aslında Şamancılık inancı ve uygulamalarıyla yakından bağlantılı olduğunu anlayabilir. Şamanlar transtan çıkıp gördükleri üzerinde düşündüklerinde, bunları kaya yüzeylerine resmetmeye ve kazıyarak çizmeye uğraşırlar. Bu resimler yalnızca önemli bazı görüntülerin kayıtları olmakla kalmaz, kendi içsel güçlerinin de bir kanıtıdır. Bu nedenle yeni bir trans deneyimi gerektiğinde, bu yeni deneyim, eski görüntülerden güç almak için onların resimlenmiş olduğu yerde yapılacaktır.

Sözlü Sanatlar

Halkbilgisi (folklor) kavramı, ilk olarak 19. yüzyılda Avrupa köylülerinin (okur yazar seçkinlerin geleneklerinden farklı olarak) yazılı olmayan öyküleri, deyişleri, âdetleri ve inançları için kullanılmış; daha sonra ise bütün toplumların sözlü geleneklerini kapsamıştır. Halkla ilgili bilgilerin incelendiği **halkbilim** ise, antropolojiden bağımsız ancak bağlantılı bir bilim dalı halini almış; hem etnolojik hem de edebi bir bakış açısıyla tema, motif, tür ve yapıların kültürlerarası karşılaştırmalarını konu edinmiştir. Çoğu antropolog ve dilbilimci halkbilgisi ve halk öykülerindense bir kültürün sözlü gelenekleri ve sözlü sanatlarından söz etmeyi yeğlerler çünkü yaratıcı sözlü anlatım çok çeşitli biçimlerde olabilir ve halk sanatıyla güzel sanatlar arasındaki ayrım, Avrupalı (ve Avrupa kökenli) seçkinlerin kırsal kesimdeki insanların geleneksel olarak ürettiği yaratıcı dışavurumlarını ayrı tutmak için getirdiği bir ayrımdır.

Sözlü sanatlar, yapılandırılmış ve özel bir biçimi olan öykü, tiyatro, büyülü sözler, atasözü, bilmeceler, sözcük oyunları, isim verme yöntem-

halkbilgisi (folklor): İlk olarak 19. yüzyılda Avrupa köylülerinin (okur yazar seçkinlerin geleneklerinden farklı olarak) yazılı olmayan öyküleri, deyişleri, âdetleri ve inançları için kullanılmış, daha sonra bütün toplumların sözlü geleneklerini kapsamış olan kavram.
halkbilim: Halkbilgisinin incelenmesi (dilbilimin dili incelemesi gibi).

leri, iltifatlar ve hakaretler gibi türleri içerir. Öyküler, sözlü sanatların derlenmesi ve kaydedilmesi en kolay türüdür. Kuzey Amerikan kültürünün bir parçası olarak kolay yayınlanabilir olmaları da halk tarafından ilgi görmesini sağlamıştır. Öyküleri üç ana başlık altında toplayabiliriz: söylence, efsane ve masal.

Fransa'daki Peche-Merle mağarasındaki bu geç dönem Taş Çağı resimlerinde boğanın üstünde ve yanında noktalar vardır. Bu noktalar ressamın trans halindeyken gördüğü şeyleri boyadığının göstergesidir. Kaya sanatının trans deneyimiyle ilişkisi, dünyanın değişik yerlerinde de gözlemlenmiştir.

Söylence

Konuşma anlamına gelen Yunanca *mythos* sözcüğünden türemiş olan **söylence** kavramı, insanın varoluşunun temel bilgilerini (biz ve dünyadaki her şey nereden geliyor, neden buradayız, nereye gidiyoruz) açıklayan kutsal öykü anlamına gelir. Bu açıklama işlevinin dışında, söylence dinî inançlar ve uygulamaları için mantıklı bir zemin oluşturur ve "doğru" davranış için kültürel ölçütleri belirler. Aşağıda New England'ın kuzey batısındaki ve Quebec'in güneyindeki Abenakilerin geleneksel yaradılış söylencesi alıntılanmıştır:

> Başlangıçta "yüce sahip Tabaldak" bütün canlıları yaratmış fakat onlara son şekillerini vermemişti. Tabaldak bir taştan kadın ve erkeği yarattı fakat sonucu beğenmedi çünkü kalpleri sert ve soğuktu. Taşları kırdı, taş kalıntıları bugün Abenaki vatanının her yerinde görülebilir. Tabaldak taş yerine bu sefer yaşayan bir ağaç parçasını kullandı. Bir ağaç parçasından yaratılan kadın ve erkekten, daha sonra bütün Abenakiler türediler. Bu insanlar da ağaç gibi toprağa bağlıydılar ve (rüzgâr esince ağaçların yaptığı gibi) zarifçe dans ediyorlardı. Tabaldak tarafından yaratılmamış tek canlı Odzihozo idi. Odzihozo kendi kendini yaratmıştı. Kendini ça-

söylence: İnsanın varoluşunun temel bilgilerini (biz ve dünyadaki her şey nereden geliyor, neden buradayız, nereye gidiyoruz) açıklayan kutsal öykü.

murdan yaratmış gibiydi ancak Odzihozo, yaratıcıdan çok bir dönüştürücü olduğu için kendini birden bire oluşturmuş olamazdı. Önce kafasını oluşturmuş sonra bedenini ve kollarını yaratmıştı. Bacaklarının büyümesini beklemeden dünyaya şekil vermeye başladı. Vücudunu elleri üzerinde sürüklemesi sonucu açtığı kanallar nehirlere dönüştü. Dağları yaratmak için elleriyle çamur biriktirdi. Bacaklarının da büyümesiyle Odzihozo'nun işleri daha kolaylaştı. Bacaklarını uzatmasıyla akarsu kollarını ve denizleri oluşturdu.

Akarsu kanallarını, göl yataklarını açan, dağ ve tepeleri şekillendiren Odzihozo idi. Abenakiler bu sürecin ne kadar sürdüğünü çok uzun bir süre tartışmışlardır. İşini bitirince Odzihozo ortaya çıkan şeyi beğendi. Oluşturduğu Champlain Gölü Odzihozo'nun son eseriydi. Bu gölü o kadar çok beğendi ki, manzarayı rahatça görebileceği şekilde Burlington Körfezi'nde bir kayanın üzerine çıkarak kendini taşa çevirdi. Odzihozo başyapıtını hâlâ çok beğeniyor çünkü bugün hâlâ bu manzarayı izliyor. Abenakiler bu yoldan geçerken ona tütün sunarlar. Bu kayaya Odzihozo adını vermişlerdir çünkü bu kaya aslında onun kendisidir.[5]

Bu tür inanılmış, kabul edilmiş ve kalıcı olmuş söylenceler insanların geleneksel inançlarının bir parçası hâline gelmiştir (dünya görüşü, kendi gerçekliklerinin biçimi ve özü ile ilgili bir kültürün üyelerinin paylaştığı ortaklaşa görüşler bütünüdür). Bu Abenaki söylencesinin ayrıntılarından, bu insanların tüm canlılar arasında bir bağ olduğunu, tüm canlıların ortak bir atadan türediğini, insanların soyunun canlı bir ağaç parçasından geldiğini düşündüklerini söyleyebiliriz. İnsanları cansız bir varlık olan taştan yaratmak çok doyurucu bir açıklama olmazdı. Tüm canlıların ortak bir soydan geldiği düşüncesi Abenakilerin hayatta kalmak için avladıkları hayvanlara özel bir saygı duymalarını sağlar. Örneğin bir kunduz, misk faresi veya su kuşu avlandığında kemikleri rastgele sağa sola atılmaz. Kemikler saygıyla suya geri atılır ve böylelikle hayvanların nesillerinin koruma altına alındığı düşünülür. Benzer bir şekilde et yemeden önce bir parça yağ ateşe atılarak Tabaldak'a teşekkür edilir. Hayvanları korumak amacıyla israftan kaçınılır çünkü hayvan haklarına saygı göstermemek, hayvanların neslini tüketebilir.

5 Haviland, W.A., & Power, M.W. (1994), *The original Vermonters: Native Inhabitants, Past and Present* (gözden geçirilmiş baskı, s.193). Hanover, NH: University Press of New England.

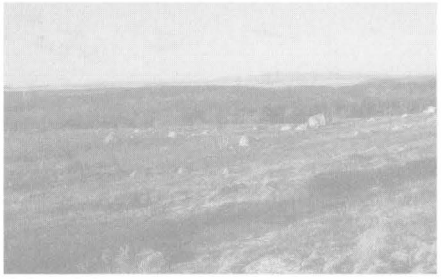
Odzidzo'nun kendisini taşa çevirerek sonsuza kadar yaptığı güzelliklerin tadını çıkarması, insanların iyi olanı değiştirmeye çalışmak yerine, çevrelerindeki güzelliklerin farkına varınaları ve onları oldukları gibi kabul etmeleri gerektiğini vurgular. Varolan bir şeyin iyiliğinin sorgulanması, yaratıcı gücün yargısını sorgulamak anlamına gelecektir. Bunun gibi açıklayıcı söylencelerin bir özelliği, bilinmeyenin basitleştirilerek, bilinenlerle açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu söylence insanın ve diğer canlıların varoluş aşamalarını anlatırken aynı zamanda nehirlerin, dağların, göllerin ve diğer yeryüzü şekillerinin nasıl oluştuğunu da açıklamaktadır. Bazı tavır ve davranışlarla ilgili yaptırımlar da uygulanmaktadır. Abenekilerin söylencesi yaratıcı hayal gücünün bir ürünüdür, bir sanat eseri olmanın yanı sıra dinî bir bildiridir.

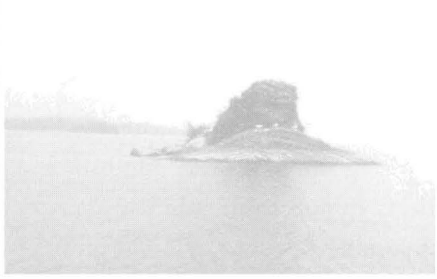
Mitolojinin ilginç olan bir yönü de dünyanın farklı yerlerinde farklı zamanlarda yaşamış insanların benzer öykülerini anlatmasıdır. Bu öykülerdeki benzer konulardan biri de anaerkil düzen ya da kadınların iktidarıdır. Birçok toplumda kadınların erkekler üzerinde egemenlik kurduğu dönemleri anlatan öyküler vardır. Bu öykülerde erkekler, kadınların zorbalığına ya da yetersizliğine karşı ayaklanarak kendi üstünlüklerini zorla kabul ettirirler. Bazı feministlerin da onayladığı bu görüşe göre bu mitler, 19. yüzyılda birkaç ünlü Avrupalı bilim insanı tarafından, insan kültürünün evriminde yaşanmış anaerkil düzenin bir kanıtı olarak görülür. Antropologlar, bazı toplumlarda kadın ve erkeğin eşit olduğunu belirlemiş olsa da (Batı Abenaki toplumu bunlardan birisidir), kadının erkeğe baskın olduğu ya da onu denetlediği bir toplum bulunabilmiş değildir. Anaerkil düzene ait söylencelere rastlanan toplumların, daha çok erkeklerin kadınlar üzerinde egemenlik kurduğu toplumlar olması ilginçtir.[6] Erkek egemenliğine bir gerekçe kazandırarak bu sistemin doğruluğunu kanıtlayabilmek için böyle söylenceler üretilmiştir. Erkeklerin kadın iktidarını devirerek denetimi ele geçirdiği söylenceler, iki cinsiyet arasında var olan çelişkili ilişkiyi yansıtır.

Söylencelerin çözümlenmesi ve yorumlanması ayrıntılı bir çalışma gerektirir ve artık kendi başına bir çalışma alanı haline gelmiştir. Söylence üretmek insan yaratıcılığının önemli bir türüdür ve üretim sürecini ve sonuçlarını inceleyerek insanların dünyayı nasıl algıladığına dönük ipuçları

6 Sanday, P.R. (1981), *Female power and male dominance: On the origins of sexual inequality* (s.181), Cambridge, England: Cambridge University Press.

elde edebiliriz. Ancak yorumlamada bazı sorunlar ortaya çıkabilir: Söylenceler gerçekten inanılanlar mıdır yoksa gerçeğin bir türü olarak simgesel ya da duygusal olarak mı benimsenir? İnsan davranışını ne dereceye kadar belirler ve yansıtır? Dışarıdan bakan birisi bir söylencenin o kültür içindeki anlamını kavrayabilir mi? Aynı kültürün ürünü olup birbirine taban tabana zıt söylenceleri nasıl değerlendireceğiz? (Örneğin İncil'deki Yaradılış bölümünde iki farklı öykü vardır) Yeni söylenceler ortaya çıktıkça eskiler kaybolduğuna göre, söylencelerin içeriği mi yapısı mı önemlidir? Tüm bu soruların üzerinde ciddi bir şekilde düşünmemiz gereklidir.

Abenakilere göre kuzey New England'daki yabanmersini tarlasındaki bu kayalar, kalpleri soğuk ve sert olduğu için Yaratıcı tarafından kırılmış olan ilk kadın ve erkeğin kalıntılarıdır. İkinci resimdeki büyük kaya parçası adını, Abenakiler arasında Odzihozo olarak bilinen, Kuzey Amerika'nın kuzeydoğusunda nehir ve göl yataklarını belirlemiş olan efsanevi dönüştürücüden alır. Yeri Vermont, Burlington Koyunda Champlain Gölü'ndedir.

Efsane

Söylencelerin daha karmaşık ama daha az sorun içerenlerine efsane denir. **Efsaneler**, önemli bir olay ya da kişiyle ilgili geleneklerle kuşaktan kuşağa aktarılmış, tarihsel bir kanıt olmadan doğru kabul edilmiş öykülerdir. ABD'de anlatılan çağdaş "şehir efsaneleri"nden biri başkanken Ronald Reagan tarafından çok sık anlatılan, Şikago'da yaşayan ve yoksulluk yardımıyla geçinen Afrika kökenli Amerikalı bir kadınla ilgilidir. Efsaneye göre, bu kadın, değişik adlarla topladığı 103 adet sosyal yardımlaşma çekiyle zengin bir yaşam sürmekteydi. Bu efsane bütün benzerlerinin ortak özelliklerini paylaşmaktadır: Belirli bir yazarı yoktur, her zaman birden fazla çeşidi vardır, ancak buna karşın akla yatkın olmalarına yetecek kadar bol ayrıntıyla

efsane: Önemli bir olay ya da kişiyle ilgili geleneklerle kuşaktan kuşağa aktarılmış, tarihsel bir kanıt olmadan doğru kabul edilmiş öykülerdir.

anlatılır ve bize içinde yaşadığımız kültürle ilgili bir şeyler söyler. Bu efsanede vergi verenlerin paralarından yoksullara harcanan paradan ötürü hükümete duyulan öfke, kendi başının çaresine bakmayı gerektiren bireyselcilik, çok çalışma ve ayrıca ABD toplumunda süre giden ırkçılık (öyküdeki kadın Afrika kökenlidir) vardır.

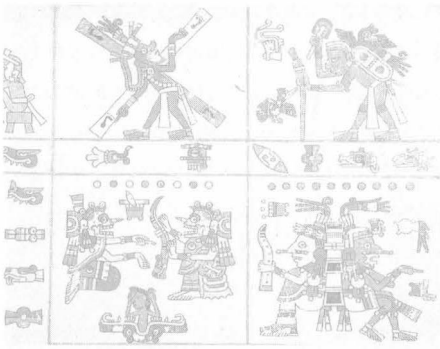
Bu örnekte görüldüğü gibi efsaneler, söylenceler gibi okur yazar olmayan, sanayileşmemiş toplumlarla sınırlı değildir. Efsaneler genellikle kahramanların yiğitliklerinin, insanların göçlerinin ve yerel geleneklerin ortaya çıkışının anlatıldığı, gerçek ile olağan üstü olayların birbirine karıştığı yarı tarihsel olaylardır. İnsanların eğlenirken etkilenip ders almalarını amaçlayan bu efsanelere inanılıp inanılmaması önemli değildir. Bu işlevlerinin yanı sıra efsaneler aile, topluluk ya da ulus içinde gurur duygularını arttırır.

Okur yazar toplumlarda efsanelerin işlevleri, belli bir dereceye kadar tarih bilimi tarafından üstlenilmiştir. Bir tarihçinin söylediği gibi tarih, kendimizi daha iyi hissetmemizi sağlamak için kendi oluşturduğumuz efsanelerden oluşur.[7] Sorun, tarihin her zaman insanlara duymak istediklerini anlatmaması, hatta duymak istemediklerini anlatmasıdır. Kendi kültürel istek ve umutlarını geçmişe yansıtan toplumlar, bazı önemli olayları göz ardı edebilirken bazı önemsiz ayrıntıları abartmaktadırlar. Bu durum her ne kadar bilinçsizce yapılıyor olsa da tarihsel gerçekleri efsaneye dönüştürme güdüsü o kadar güçlüdür ki bazen tarihin tekrar yazılmasına neden olabilir. Örneğin 15. yüzyılda Aztekler, kralları Itzcoatl döneminde eski Meksika'daki egemenliklerini daha da abartarak kendi tarihlerini yeniden yazmışlardır.

Değişik grupların aynı tarihsel olayı birbirinden tamamen farklı biçimlerde anlattığına dönük pek çok örnek vardır. Örneğin New England'a yerleşmiş beyaz sömürgeciler ve onların torunları bölgede 17. yüzyılda yaşanan Şef Metacomet önderliğindeki yerli ayaklanmasını ihanet olarak tanımlar ve dinsiz vahşilere karşı ilahî gücün yardımıyla zafer kazandıklarını öne sürerler. Bu şiddetli çatışmada her iki taraftan da binlerce kişi yaşamını kaybetmiştir. Yerlilerin çoğu komşu uluslara sığınmış olsa da yüzlerce Kızılderili esir düşmüş, köle olarak satılmış ve uzak topraklarda ölmüşlerdir. İngiliz sömürgecilerin baskılarına ve topraklarını ele geçirmesine direnemeyen Kızılderililerin vatanlarında kalmasına izin verilmiş ama çok küçük yerleşim birimlerinde beyazların yönetimi altın-

[7] Stoler, M. (1982), *To Tell the Truth*, Vermont Visions, 82(3),3.

da yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Anma törenlerinde ve yazılı tarihî belgelerde, bu çatışmanın Kızılderililer boyutundan hiç söz edilmez.[8] Bu nedenle Amerikan yerlileri tarihin tek taraflı yazılmasına değinirler ve tarihî gerçekleri kurgudan ayırmaya çalışan bilim insanları, gerçek olup olmadığına bakmadan inanmak istedikleri şeylere inanmaktan vazgeçmeyen insanların gazabına uğrarlar.

Eski Meksika yerlileri el yazması. 1400'lerin ortalarında Kral Itcoatl (Obsidyen Yılan) döneminde Aztekler tarihlerini, geçmişlerini yüceltecek şekilde yeniden yazdılar. Politik açıdan merkezî devletlerde sık rastlanan bu gibi gözden geçirmeler genelde tarihî kayıtların kasıtlı olarak değiştirilmesine neden olur.

Şiir ya da düzyazı türündeki uzun efsaneler **destan** olarak adlandırılır. Afrika'nın batısında ve ortasında anlatımı, saatler hatta günler süren, ince ayrıntılarla dolu uzun destanlar, insanların hayatında önemli bir yer tutar. Bu uzun destanlar; tarih, kurumlar, ilişkiler, değerler ve düşünceler hakkında doğrudan ya da dolaylı bilgi veren, kültürün farklı birçok yönünü tanımlayan, gerçek ansiklopediler olarak tanımlanabilir. Destanlar, okur yazarlık oranının düşük olduğu ve bir tür politik örgütlenmenin bulunduğu toplumlarda, kültürün yasal ve politik geleneklerini ve uygulamalarını yayma ve koruma işlevini görürler.

Efsaneler, doğa üstü olayları anlatırken, mitolojik ayrıntılar da barındırabilir, bu nedenle söylence ve efsane arasında açık bir ayrım bulunmamaktadır. Örneğin, Orta Afrika'nın dağlık kesimindeki yağmur ormanlarında yaşayan Nyanga toplumunun Mwindo destanında kahraman Mwindo, yeryüzünde, atmosferde, su altında ve gökyüzünde gezerken, okuyucu da bu sırada Nyanga halkının kendi dünyasının sınırlarını nasıl algıladığını görebilir.

destan: Şiir ya da düzyazı türünde yazılmış, gerçek ya da efsanevi bir kişinin yaşamındaki görkemli olayları anlatan uzun öyküler.

8 Calloway, C. (1997), "Introduction: Surviving the Dark Ages", In C.G. Calloway (Ed.), *After King Philip's War: Presence and Persistence in Indian New England* (s.1-28). Hanover, NH: University Press of New England.

Mwindo'nun maceraları ve akıllı, cömert ve iyi kalpli kişiliği anlatılırken bizlere Nyanga kültürü, akrabalık ve aile yapıları ile değerleri hakkında bilgi vermektedir. Destanda şarkılar, danslar ve tamtamlar da yer alır. İçinde atasözlerinin ve masalların geçmesi nedeniyle efsaneler diğer sözlü sanatlarla yakından bağlantılıdır. Örneğin geçen bölümde söz ettiğimiz Mendelerin Kambili destanının, 150'nin üzerinde atasözü içerdiği söylenmektedir.

Antropologlar için efsanelerin dinî olmayan, daha gerçekçi kısımlarının önemi, kültürün onaylanmış ya da olması gereken etik davranış kurallarını oluşturmasıdır. Efsanelerde temel konu, sorunları çözmek ve akıl hocalığı yapmaktır. Çatışmalar, mücadeleler, yüzleşmeler, fiziksel ve psikolojik sınavlar efsanelerin içeriğini oluştururlar. Birçok soru açık veya üstü kapalı olarak cevaplandırılır. Kültür cinayete izin verir mi, verirse hangi koşullarda verir? Hangi davranışlar cesurluk ya da korkaklık olarak adlandırılır? Savaş halinde uygun davranış biçimleri nelerdir? Bir kültür özgecilik ya da kişinin kendini feda etmesini onurlandırır ya da bunu tanır mı? İşte bu noktada sanatın gündelik hayatla ilişkilendirilerek yorumlanmasının, beraberinde ciddi sorunları getirmesi söz konusu olabilir. Sanata göre olumlu hatta üstün kabul edilen bazı davranışlar, gündelik hayatta kesinlikle onaylanmayabilir. Avrupa-Amerika kültüründe katiller, şarlatanlar ve serseriler, bazen birer kahramana dönüşür ve birer efsane olurlar. Ancak dışarıdan birisi, bu efsanelerin 19. yüzyılın Vahşi Batısı'ndaki Billy the Kid ya da Jesse James gibi kaçaklarının ahlak anlayışını yücelttiğini söylediğinde Kuzey Amerikalılar bu görüşe karşı çıkacaktır.

Masal

Masal, yaratıcı öykülerin üçüncü türüdür; dinsel ve tarihsel değildir, kurgusal ve eğlendirmek amacıyla kullanılır. Yine de bazen dinleyenleri eğiterek ders vermeyi de amaçlayabilir. Batı Afrika, Gana kaynaklı " Baba, Oğul ve Eşek" isimli masalın kısa özetini okuyarak masallar hakkında genel bir çıkarımda bulunabiliriz.

> Bir baba ve oğul, mısırın hasadından sonra ürünü satarak kazandıkları paranın bir kısmıyla bir eşek alırlar. Hava ısındığında patateslerini tarladan toplayarak eşeklerine yüklerler ve ambara götürmek üzere yola çıkarlar. Eşeğe baba biner. Bir süre sonra karşılaştıkları kişiler adamı ayıplayarak "Ne tembel adamsın! Bu sıcakta oğlun ya-

masal: Kurgusal olan ve eğlendirmek amacıyla kullanılan yaratıcı öykü.

yan yürüsün sen eşeğe bin. Kendinden utan" derler. Baba adamlara hak vererek eşekten iner ve oğlunu eşeğe bindirir. Yollarına devam ederken yaşlı bir kadınla karşılaşırlar. Kadın oğlanı eşeğin sırtında görünce "Sen ne terbiyesiz çocuksun. Yaşlı baban çıplak ayakla yürüyor, sen eşeğe binmişsin. Ayıp!" der. Bunun üzerine oğlan da eşekten iner ve babasıyla birlikte yola yayan devam ederler, eşek de arkalarından gelir. Bir süre sonra yolda yaşlı bir adamla karşılaşırlar. Yaşlı adam baba ile oğlunun durumunu görünce şaşırır. "Siz ne kadar aptal insanlarsınız. Bir eşeğiniz var, ona bineceğiniz yerde bu sıcakta çıplak ayakla yürüyorsunuz" der. Dinle. Bir iş yaparken başkalarıyla karşılaştığında, diğerlerine kulak asmadan istediğin şekilde işine devam et.

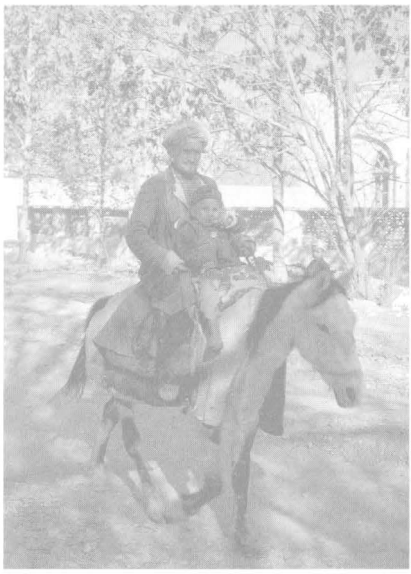
Bu masal, geleneksel halkbilgisi çalışmalarında kullanılabilecek bir türdür. Benzerlerine Hindistan, Güneybatı Asya, Güney ve Batı Avrupa, ABD ve Batı Afrika'da rastlanan evrensel bir "ahmak" hikayesidir. Dünyanın dört bir yanında, tekrar eden temel bir **motif** ya da öykü durumu olan "herkesi memnun etmeye çalışan baba ve oğlu" anlatılmaktadır. Bazı ayrıntılarda farklılıklar olsa da olayların sıralaması, hatta öykünün sözdizimi bile aynıdır: Köylü bir adam ve oğlu birlikte çalışır, bir hayvan satın alırlar, bu üçlü yola koyulur, baba binince eleştirilir, oğlu binince eleştirilir, her ikisi yürür yine eleştirilirler ve bir sonuç çıkarılır.

Her kültürde rastlanan bu tür öyküler şu soruyu sormamıza neden olur: Nereden doğmuşlardır? Öykü bir yerde doğup diğer kültürlere mi dağılmıştır (yayılma)? Yoksa öyküler ayrı noktalarda, benzer ortamlardaki benzer nedenlerden dolayı mı doğmuştur (bağımsız yaratma)? Belki de insan beyninin evrimsel oluşumunda derinliklerde gömülü imgeler mi bu öyküleri yaratmıştır? Yoksa öykülerin mantık sınırları belli olduğu için değişik kültürler benzer motifler mi yaratmaktadır?[9] Avrupa ve Afrika kaynaklı şaşırtıcı sayıda öykünün kökeni Hindistan'a dayanmaktadır, bu da masalların yayılmasına bir kanıttır. Yalnızca yerel öyküler de vardır. Antropologlar yerel masallardaki türleri şöyle belirlemişlerdir: İnsan ve hayvan öyküleri, hileler, insanların içine düştüğü çıkmazlar, hayaletler, ahlaksal, müstehcen ve saçma masallar. Örneğin Batı Afrika'da kahramanların hayvan olduğu çok sayıda öykü vardır. Köle ticareti döneminde bu hikâyeler Amerika'ya taşınmış ve orada yayılmıştır.

motif: Bir halk masalındaki öykü durumu.

9 Gould, S. J. (2000), "The narthex of San Marco and the Pangenetic Paradigm", *Natural History*, 109 (6), 29.

Antropologlar için öykülerin önemi, kültürler arasında nasıl yayıldığında yatar. Böylece öyküler hem kültürler arası etkileşimde, hem de kültürlerin soyutlanmışlığına kanıt olarak değerlendirilir, hem de kültürel yapının kendi içerisindeki kenetlenmesini de gözler önüne serer. Batı Afrika kültürlerinin ABD'nin güneydoğusundaki tarihî köle bölgelerinde ne kadar etkili olduğu, yıllardan beri tartışma konusudur. Aynı durum halk masalları için de geçerlidir. Bir ekol, masallardaki Avrupa etkisini bulup vurgularken başka bir ekol masallardaki Afrika etkisine vurgu yapmaktadır. Antropologlar bu tartışmaları bir kenara bırakıp masalların yayılmasıyla ilgilenir. Masallar, tıpkı efsaneler gibi insanların evrenselleşmiş ahlaki sorunlarına yerel çözümler üretir, hatta bir ahlak felsefesi oluşturur. Antropologlar baba, oğul ve eşek masalının Batı Afrika'da mı doğduğunu yoksa oraya Avrupa ya da Orta Doğu'dan mı geldiğini araştırır. Bu masalın Batı Afrika'da anlatılması, o kültür için geçerli bir konu olduğunu gösterir. Masalın verdiği ders, keyfi toplumsal eleştiri karşısında kişinin kendine güvenmesi gerektiğini söylüyorsa demek ki bu düşünce o kültürün değer ve inançları arasında yer almaktadır.

Böyle bir görüntü akıllara "Baba, Oğul ve Eşek" masalını getirebilir. Yerli kültürdeki hayvanlara göre değişiklik gösterebilen bu masalın çeşitli türleri vardır, ancak esas öykü sabittir: Baba ve oğul boş yere herkesi memnun etmeye çalışmaktadır.

Diğer Sözlü Sanatlar

Söylenceler, efsaneler ve masallar antropolojik çalışmalarda öne çıksa da pek çok kültürde bunların dışında kalan sözlü sanatlar da oldukça önemlidir. Örneğin Mısır'ın batısındaki çölde yaşayan Awlad Ali Bedevi kabilesinde şiir, özel iletişim ve kişinin kendini dışa vurabilmesi için kullanılan canlı ve etkin bir sözlü sanattır. Bu toplumda iki tür şiir vardır. Birincisi törenlerde erkekler tarafından seslendirilen gayet ayrıntılı, kahraman-

lık şiirleridir. Diğer şiir türü ise günlük konuşmaları süsleyen kısa şarkılardır (*ghinndwas*). Yaşlılar tarafından kadınların ve gençlerin önemsiz uydurmaları olarak kabul edilen bu şarkılar, kişisel sorunları ve duyguları ele alan, basit yapılı şarkılardır. Erkek egemen Bedevi toplumunda bu şarkıların küçük görülmesine karşın, *ghinndwa*'lar gündelik yaşamda önemli yer tutar. Bu küçük şarkılarda, kişiler ahlak sistemiyle çelişen ifadeler kullansalar bile hoş görülürler. İnsanlar, bu ahlaksız duygu ve düşünceleri yalnızca çok yakınlarıyla paylaşarak ve geleneksel yöntemlerle ortaya koyarak, aslında bunları denetim altında tutabildiklerini göstermiş ve ahlaki duruşlarını da güçlendirmiş olurlar.

Awlad Ali Bedevilerinin "küçük şarkıları" ya da ghinnawa'lar, insanların bu genç kadınların yaptığı gibi, ekmek yapmaya benzer günlük işlerini yerine getirirken yapılan sıradan konuşmaları içerir. Topluluk, bu küçük şarkılar sayesinde konuşulması hoş karşılanmayan konuları ele alabilir.

Halk sanatı için genelde geçerli olduğu gibi, Awlad 'Ali'nin küçük şarkıları normalde tabu sayılan düşünce ve görüşlerin ortaya konması için kültürel açıdan onaylanmış bir ortam yaratır. Kuzey Amerika toplumunda sık yapılan felaket esprileri de buna bir örnektir. Antropolog Lila Abu-Lughod'un söylediği gibi:

> Bireylerin sisteme karşı başkaldırmalarının hem kültürel açıdan işlenmesi hem de yaptırım uygulanması, Awlad 'Ali'ye özgüdür. Şiirler kişisel yaşamı dile getirse de bireysel değildir, kendiliğinden gelişir, her biri kendine özgüdür, resmî değildir ama kamusaldır, geleneksel ve kalıplaşmış bir sanattır. Daha da önemlisi, bu şiirsel başkaldırı söylemi eleştirilmez, tam tersi hoş görüyle karşılanır. Şiir, Awlad 'Ali toplumunda ayrıcalıklı bir söylemdir. Diğer Araplar ya da diğer sözlü kültürler gibi Bedeviler de şiiri ve diğer sözlü sanatları çok severler... *Ghinnawa*'ları hem severler hem de müstehcen ve dine karşı olduğu için biraz uygunsuz bulurlar. Şiirle ilgili belirsizlik önemlidir ve yalnızca muhalefetin kültürel anlamı bağlamında bir anlam kazanır. Genel söylem, Awlad 'Ali'nin toplumsal ve politik sistemini destekleyen ideolojiyle ilişkili ahlaki davranışlar olan dürüstlük ve alçakgönüllülük gibi değerlerle belirlendiği için, genel yapı-

ya uygun olmayan şiirsel söylemin ve onun aykırı iletilerinin farklı bir değer kümesiyle belirlendiğini düşünebiliriz. Oysa durum böyle değildir. Sisteme başkaldırı söylemi olan şiir, sistemin temel değeri ve namus kurallarının temel gerekirlerinden olan özgürlüğü simgeleştirir.[10]

Şarkı sözleri tüm kültürlerde şiirsellik taşır. Şiir ve öyküler jest, mimik ve hareketlerle beraber ezbere sergilendiğinde tiyatro gösterisi haline gelirler. Tiyatro gösterisi ise dans, müzik ve gösterilerle birleştirildiğinde halk kutlaması halini alır. Sanat etkinliklerini tek tek ele aldıkça aslında hepsinin birbirine bağımlı ve bağlantılı olduğunu görürüz. Sözlü sanatlar, müzik ve diğer sanatları üreten aynı yaratıcı düş gücünün farklı dışa vurumlarıdır.

Müzik Sanatı

Belirli kültürel ortamlarda müzik sanatının incelenmesi 19. yüzyılda halk şarkılarının derlenmesiyle başlamış, daha sonra da **etno-müzikbilim** dediğimiz ayrı bir uzmanlık alanına dönüşmüştür. Halk masallarının incelenmesi gibi etno-müzikbilim de hem antropolojiyle ilişkilidir hem de ondan bağımsızdır. Ancak genel anlamda antropolojinin ilgi alanına giren bazı noktaları belirlemek olasıdır.

Başlangıç için şu soruyu sorabiliriz, bir kültür müziği nasıl algılar? Müziği diğer dışavurum türlerinden ayırt ederken en önemli nokta nedir? Bir kişinin müzik dediğine, diğeri gürültü diyebilir. Müzik, sözel olmayan öğeler içeren bir iletişim türüdür. İletilen bilgi, somut düşüncelerden çok soyut duygulardır ve değişik dinleyiciler tarafından çeşitli yollarla deneyimlenir. Müziğin sözel olarak iletilemeyen şeyleri iletmesi, müzik üzerine tartışma yapmayı da zorlaştırır. Aslında müzik üzerine yapılmış, üzerinde uzlaşma sağlanmış bir tanım yoktur çünkü değişik halklar müziğe değişik türleri dahil ederken, bazı türleri müzik içinde ele almazlar. Etno-müzik bilimciler, araştırmalarında temel olarak almak için bir müzik tanımı yapmalıdırlar ve müzik ile müziğe benzer olan arasında bir ayrıma gitmelidirler. Bildik olmayan bir müziksel anlatıma yaklaşmanın yolu, ya ait olduğu yerdeki yerli kavramlarla ya da ezgi, ritim ve biçim gibi geçerli müzikbilim kavramlarıyla açıklamaktır.

etno-müzikbilim: Bir toplumun müzik sanatının kendi kültürel ortamında incelenmesi.

[10] Abu-Lughod, L. (1986), *Veiled Sentiments* (s.252), Berkeley: University of California Press.

Etno-müzikbilimin tarihsel gelişiminin çoğu, ilk başta Avrupa müziğinin incelenmesi amacıyla doğmuş olan müzikbilime dayanır. Ancak sorunlardan biri, müzik tartışmalarının Avrupa müziğinde önemli öğeler (tonlama, ritim, ezgi ve benzerleri) üzerinden yapılmasıdır. Avrupa müziği ağırlıklı olarak ezgi ve ritim kavramlarıyla tanımlanır. Ezgi, tonlamanın bir işlevidir, ritim de tempo, vurgu ve ölçülü tekrarları içeren bir kavramdır. Bu kavramlar Avrupa dışı müziklerde bulunsa da bir performansın genel özelliklerini oluşturmayabilirler.

Avrupa kökenli olmayan müziği inceleyen ilk araştırmacılar, beş tonlu (pentatonik) ölçülerin basitliği ve nakaratların sürekli tekrarlanması karşısında oldukça şaşırdılar. Bu araştırmacılar müzikte çok sık nakarat kullanılmasını, yaratıcılık eksikliği olarak algıladılar. Bu yüzden karmaşık ve oldukça gelişmiş Avrupa kökenli olmayan müziklerin çoğu, ilkel ve biçimsiz olarak adlandırıldı ve göz ardı edildi. Gerçekte, nakarat ve tekrar, Avrupa müziğinin de bir gerçeği ve temel bir ilkesidir.

Genel olarak, insan ürünü olan müziğin, sabit ve düzenli aralıklarla kullanılan ton çeşitliliği, yani ölçü açısından, doğal müzikten (kuş sesleri, kurt ve balina sesleri gibi) farklı olduğu söylenir. Ölçü sistemleri ve çeşitlemeleri müzikte **tonlama** olarak bilinir. İnsanlar, bir ton ve onun ilk yüksek tonu arasındaki mesafeyi ölçülü basamaklara bölerek biçimsiz ses dizilerinden kapalı sistemler yaratırlar. Batılı ya da Avrupalı sistemde temel ton ve onun ilk yüksek tonu arasındaki mesafeye oktav denir ve oktavlar beşi tam perde (ton), ikisi de yarım perde (ton) olmak üzere yedi basamaktan oluşur. Tam perdeler daha sonra kendi içlerinde yarım perdelere bölünür ve böylece on iki perdelik bir ölçü geliştirilmiş olur. Bazı kuşların, seslerini Batılı müzik ölçüsünde söylemesi ilginçtir.[11] Belki de insanlar ölçü geliştirirken kuşlardan etkilenmişlerdir. Çevredeki sesler, doğal yaşam alanının temel bir öğesidir ve bunu çağdaş bir orkestraya da benzetebiliriz. Her canlının kendi frekansı, ses gücü, tınısı, süresi vardır; diğer müzisyenler arasında kendine özgü bir yer tutar. Açık bir sesli ileti gönderen bu "hayvanlar orkestrası", herhangi bir canlı topluluğu içinde kendine özgü

tonlama: Müzikte, ölçü sistemleri ve çeşitlemeleri.

11 Gray, P.M., Krause, B., Atema, J., Payne, R., Krumhansl, C. & Baptista, L. (2001), "The music of nature and the nature of music", *Science*, 291, 52.

bir sesi temsil eder.[12] Belki bu yüzden bir insana gayet doğal gelen bir ses, diğerine gelmeyebilir. Batılı insanlar erken yaşta on iki perdeli ölçüye ve onun kurallarına kulak dolgunluğu edindikleri için, bu müzik onlara doğal gelir. Ancak aslında doğal olan, yalnızca bu müziğin kısmen dayanmış olduğu yüksek ton/perde dizileridir.

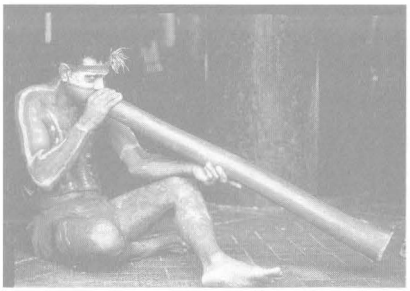
Yarım tonlu sistemin en yaygın alternatiflerinden biri, beş tonlu sistemdir ve bu sistem, ölçüyü beş eşit aralıklı tona böler. Bu ölçüye Avrupa halk müziği de dahil olmak üzere dünyanın her yerinde rastlanır. Örneğin Java adasındaki insanlar, Avrupalı ve Amerikalıların doğal kabul ettiği aralıklarla ilişkisi olmayan beşli ve yedili sistemi birlikte kullanan kültürlerden biridir. Arap ve Fars müziği, bir tonun üçte birine denk, küçük birimler kullanır ve ölçüleri genelde on yedi ya da yirmi dört basamaklıdır. Hindistan'da tonun çeyreği kullanılır ve bu sesler Batılı bir kulak tarafından ayırt edilemeyebilir. Ancak Batılılar bu sistemlerdeki ezgi ve ritmi anlayabilir ve bu sesler onlara tuhaf gelir. Antropologlar duydukları müziği anlayabilmek için eğitimli bir kulağa sahip olmalıdır. Halk şarkılarını derleyenlerin yalnızca birkaçı, yarım tonlu olmayan müziği notaya dökme ve çözümleme uğraşına girmiştir.

Müziğin düzenleyici öğelerinden biri olan, düzenli ya da düzensiz ritim, bazen tonlamadan daha önemlidir. Bunun bir nedeni kalp atışımız, nefes alışımız ve yürüyüşümüz gibi kendi içimizdeki ve suyun damlaması, dalgaların çarpması gibi dışarıdaki doğal ritimlere sürekli kulağımızın açık olmasıdır. Daha doğmadan önce annemizin kalp atışına ve hareketlerindeki ritimlere alışırız; bebekken de ritmik dokunma, okşanma ve sallanma gibi eylemlerle karşılaşırız.[13]

Geleneksel Avrupa müziği genellikle iki, üç ve dört vuruşlu örüntülerle ölçülür; bu örüntüleri bölmek için zayıf ve güçlü vuruşlar kullanılır. Avrupalı olmayan müzik beş, yedi ve on bir vuruşlu olabilir, çoklu ritimler bulunabilir; bazen bir müzik aleti üçlü vuruş yaparken, diğeri beş ya da yedili çalabilir. Batı Afrika'nın davul müziğinde çoklu ritimlere sık rastlanır ve böylece ritimler birbirinin üstüne biner. Avrupalı olmayan müzik, kayan ritimler de kullanabilir; üçlü vuruşun ardından ikili ve beşli vuruş ge-

12 Gray ve diğerleri, s.53

13 Dissanayake, E. (2000), "Birth of the arts", *Natural History*, 109 (10), 89.

Yiyecek toplayıcılar arasında bile müzik önemli bir rol oynar. Burada Avustralyalı Aborijin'i *digeridoo* çalarken görüyoruz.

lebilir ve bunlar, müziğin içinde hiç tekrar etmeden, bir defalık kullanılabilir. Bu vuruş örüntüleri sabittir ve her biri birer birimdir.

Antropologların bu karmaşık teknik konuları bilmesi zorunlu değildir ancak müzik performansındaki ustalığı anlayabilecek kadar bilgiye sahip olmaları gerekir. Bunun anlamı bir kültürdeki insanların bu yaratıcı etkinliği uygulama derecelerini anlayabilmektir. Ayrıca, müziksel biçimlerin ve aletlerin yayılması, kültürel etkileşim açısından önemli bir kanıttır.

Sanatın İşlevleri

Sanatın her biçiminin, estetik zevk vermek dışında sayısız işlevi vardır. Bu işlevlerin bir kısmına önceki paragraflarda değinilmiştir. Antropologlar ve kendi kültürlerinin dışındaki kültürleri anlamak isteyenler için sanat, bir kültürün dünya görüşüne dönük bilgi, cinsiyet ve akrabalık ilişkilerinden dinî inançlara, politik görüşlere ve tarihsel belleğe kadar değişik konularda ipucu verir.

O toplumun içindekiler içinse sanat; toplumsal konum, manevi kimlik ve politik güç gösterisi için kullanılabilir. Bunun bir örneği Amerika'nın Kuzeybatı sahilinde yaşayan yerlilerin diktiği totem direklerinde görülebilir. Şeflerin evlerinin önüne dikilen bu direkler, toplumsal sıradüzenin görsel pusulası olan simgelerle süslenmiştir. Benzer biçimde sanat, akrabalık bağlarını göstermek için de kullanılır, örneğin İskoçların kareli kumaştan yapılma kiltleri, klan ilişkisini göstermek için kullanılır. Sanat, gruba bağlılık ve kimlik göstergesi de olabilir. Butan'ın ejderhası, ABD'nin kartalı, Kanada'nın akçaağaç yaprağı, Türkiye'nin hilali, Lübnan'ın sedir ağacı; parada, hükümet binalarında ve benzeri ortamlarda kullanılan ulusal amblemlerdir. Sanat bazen politik görüşleri dışavurmak ve olayların gidişatını etkilemek için de kullanılabilir, ABD'de 1960'larda karşı kültür niteliği taşıyan rock ve folk müzikleri buna örnektir. Sanat, bazen de geleneksel kültürü ve atalık bağlarını yaymak için kullanılır, örneğin nesilden nesile geçen destanımsı

şiirler buna örnektir. Çoğu zaman sanat dinî amaçlar için; ilahî bir varlığı, atanın ruhunu ya da bir hayvanın ruhunu onurlandırmak ya da ondan yardım dilemek için de kullanılır. Belki de sanatın çoğu işlevini ele almak için tek bir türe, yani müziğe odaklanmak daha iyi olacaktır:

Teknik konulara girmeden de antropologlar müziğin bir toplumdaki işlevini inceleyebilirler. Müzik yapmak bütün kültürlerin ortak yönüdür. Arkeologlar 40.000 yıl öncesine ait ve bugünkülere benzer kemikten yapılmış flütler ve düdükler bulmuşlardır. Yiyecek toplayıcı toplumların da kendine özgü bir müziği olmuştur. Kalahari Çölü'nde, yalnız başına avlanan Ju/'hoansi avcısı hoşça vakit geçirmek için yayıyla bir melodi çalar. (Kılıcın saban demirine sürtmesiyle hoş sesler çıkarılabileceğinin keşfinden çok önce, bir insan, nerede ve ne zaman olduğu bilinmese de ok ve yayın sadece öldürmek için değil, müzik yapmak için de kullanılabileceğini keşfetmiştir.) New England'ın kuzeyinde yaşayan Abenaki Şamanları avlanırken, düşmanları tuzağa düşürmek ya da kadınları cezbetmek için sedir ağacından yapılmış flütler çalmışlardır. Ayrıca vızıltı çıkarmak için üzerine deriden yapılmış iki tel gerilmiş olan davullar Şamanların ruhlar alemiyle iletişim kurmada kullandıkları araçlardan olmuştur.

Müzik aynı zamanda güçlü bir belirleyici kimliktir. Çoğu marjinal gruplar öz kimliklerini belirlemek, grubu bir arada tutmak ve çoğu zaman egemen kültürün baskısına karşı çıkmak ya da toplumsal ve politik görüşlerini dile getirmek için müziği kullanır. Bu tür müzik gruplarına örnek olarak, müzik festivallerine katılan çeşitli etnik gruplardan İngiltereli Rolling Stones ve Cold Play, Kuzey Amerikalı rap sanatçıları Outkast, Eminem ve Puff Daddy'e kadar geniş bir yelpazeyi gösterebiliriz. Potlaçlar ve meclis toplantıları da diğer işlevlerin yanı sıra, Kızılderililerin kendi etnik kimliklerini onama ve kutlama işlevlerini yerine getirir. Müzik, grup kimliğiyle bağdaştığı için bu toplantılarda önemli bir yer tutar. Müziğin bağdaştırıcı özelliği yalnızca sözlerden değil; belirli tonlar, ritimler ve aletsel özelliklerinden de kaynaklanır. Örneğin İskoçlar bir araya geldiğinde gayda ve keman sesi olmadan o toplantıların belirleyici özelliği ortadan kalkmış olur.

Müziğin kimlik belirleme gücü her yerde tanınmıştır. İngilizler, Britanya ordusunun İskoçya alaylarında güçlü bir kimlik duygusu yaratmak için gaydayı kullanmış, hatta İskoçya'nın içinde gaydanın çalınmasını bile yasaklamıştır. Zamanla Britanya gayda geleneği, İskoç gayda geleneğine dönüşmüş

ve bu ülkede yayılmıştır. Bugün İskoçlu gaydacıların çaldığı marşların çoğu, İngiltere'nin müzik gelenekleri doğrultusunda, bu aletin kısıtlarına uyacak biçimde yazılmıştır. Daha az çalışan ve *ceol mor* olarak da bilinen gayda marşları, geçtiğimiz yüzyılda canlandırılmaya çalışılmıştır ancak günümüzde bu marşlar, yükselen ulusalcı duygularla bağdaştırılmaktadır.

Şamanların yaygın kullandığı tekniklerden biri de sürekli davul çalmaktır çünkü ritmik çıkarılan sesler transa geçişi kolaylaştırır.

İskoçya dağlarında çalınan gaydanın İngilizler tarafından benimsenmesi ve askeriyede kullanılması, müziği politik bir gündeme oturtmanın örneğidir. İspanya'da 1930'larda iktidara gelen diktatör Fransisko Franko en küçük kasabalarda bile korolar oluşturarak vatan sevgisi aşılayan şarkıların söylenmesini istemiştir. İrlanda'da da Comhaltas Ceoltoiri Eireann, geleneksel İrlanda müziğinin derlenerek söylenmesini desteklemiştir. Fransa'nın Bretanya ve İspanya'nın Galicia bölgelerinde de Keltik kültürünü yeniden canlandırmada müzik önemli bir rol oynamaktadır. Oynadığı rol ve kullanılma nedeni ne olursa olsun, müzik ve bütün sanat dalları, kişinin yaratabileceği ve başarı duygusuyla ya da yalnızca üretmenin verdiği zevkle gurur duyabileceği etkinliklerdir. Bunun dışında, duyguların ve yaşam deneyimlerinin başka insanlarla paylaşılmasını ve böylece iletişim kurulmasını sağlayan toplumsal davranışlardır. Ancak her insanın yaratıcılığı, içinde yaşadığı kültürün gelenekleriyle kısıtlandığı için, her toplumun sanatı farklıdır ve üyelerinin kimliklerini belirlemesine yardımcı olur.

Müziğin toplumsal işlevi, özellikle şarkılarda belli olur çünkü şarkılarda sözlü anlatım vardır. İlk çalışmaların şarkılara odaklanmasının nedeni, büyük olasılıkla bundandır. Şarkılar diğer sözlü biçimler gibi, grubun değerleri, inançları ve ilgi alanlarını anlatır ve bunları yaparken tonlama, ritim, tını ve müzik türü gibi kurallara bağlı kalır. Bu nedenle müzik de diğer sanatlar gibi, sömürgecilik nedeniyle gelenekleri unutulma ve yok olma aşamasına gelmiş yerli toplulukların, kültürlerini koruma ve yeniden canlandırma çabalarında önemli bir rol oynar. Bunun örnekleri Önemli

Antropologlar ve **Uygulamalı Antropoloji** bölümlerinde görülebilir.

Şarkıların pek çok işlevi vardır ve eğlence, bunlardan yalnızca bir tanesidir. İş şarkıları, kol gücüyle çalışanların yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur; ağır ve tehlikeli işlerin eşgüdümünü sağlamak, balta ya da çekiç vuruşlarını ayarlamak, açık denizlerde demir alma ve yelkenleri toplama işaretini vermek, zaman geçirmek ve gerginliği azaltmak gibi amaçları yerine getirmiştir. Şarkılar; bebekleri uyutmak, hayvanların daha fazla süt vermesini sağlamak, kötü ruhları uzaklaştırmak ve malların reklamını yapmak için de kullanılmıştır. Şarkıların toplumsal ve politik işlevleri de vardır; kullanılan şiirsel dil ve ritmin yanı sıra ve hoş ve uygun bir ezgiyle görüşlerin hızlı ve etkili biçimde yayılmasını sağlarlar.

İskoç gaydacıların çaldığı şarkıların çoğu İngiliz kökenli olsa da o kadar benimsenmiştir ki çoğu insan bu müziğin İskoç dağlarının eski bir özgün sanat türü olduğunu düşünür.

ABD'de marjinal toplumsal ve etnik gruplar, şarkıları aracılığıyla daha geniş bir kitleye ulaşmaya ve içinde bulundukları zor duruma karşı halkın acıma duygularını harekete geçirmeye çalışırlar. Buna verilecek en iyi örnek, ataları esir alınarak Atlas Okyanusu'nu aşıp köle olarak satılmış Afrika kökenli Amerikalılardır. Bu deneyimleri önce ilahilere sonra da gospel, jazz, blues, rock and roll ve rap müziklerine dönüşmüştür. Bu müzik biçimleri Kuzey Amerika'da da geniş kitleleri etkilemiş ve Elvis Presley, Benny Goodman gibi beyaz şarkıcılar, bu müziği kendilerince yorumlayarak beyaz dinleyici kitlesine ulaştırmıştır. Leonard Bernstein, George Gershwin, Antonin Dvorzak ve Francis Poulenc gibi değişik tür müziklerin bestecileri bile, Afrika kökenli Amerikalıların müziğinden etkilenmiştir. Kısacası, kölelerin müziği bütün dünyaya yayılmış, ancak aynı zamanda bu kölelerin torunları, ikinci sınıf konumundan kurtulmak için savaşımlarını sürdürmek zorunda kalmıştır.

1950 ve 60'larda ABD'de Pete Seeger ve Joan Baez gibi şarkıcılar insan haklarını savunan ifadeleriyle dikkat çekmişlerdir. Bu iki müzisyenin ünü, toplumsal ve politik inançlarının da yayılmasını sağlamıştır. Bu müzisyenlerin ünü, müzik performanslarındaki ustalıktan ve dinleyicileriyle kurdukları iletişimden kaynaklanmıştır. İnsan hakları ve barış hareketlerinde müzik o kadar güç kazanmıştır ki Seeger; sağ kanattan Senatör Joseph McCarthy'nin, sol görüşü Amerikan karşıtı ve vatan sevgisinden yoksun olmakla bir tutan, komünizm karşıtı Haçlı Seferi'nin hedefi haline gelmiştir. Bu politik cadı avı nedeniyle Seeger, eğlence dünyası tarafından kara listeye alınmıştır.

Avustralya'da Aborijinlerin geleneksel şarkıları artık mahkemelerde erken yerleşim kalıplarının kanıtı olarak sunulmaya başladığı için yeni bir yasal işlev üstlenmiştir. Böylece yerli halk daha geniş toprak parçaları üzerinde hak iddia etmeye başlamış, böylece doğal kaynakların satışından elde edilen kârdan paylarına düşeni almaları mümkün olmuştur. Avustralya'yla birleştikten sonra Britanyalılar bu toprakları sahipsiz ilan etmiştir. Aborijinler toprak sahipliklerini şarkı ve öykülere kaydetmiş olsa da bu kayıtlar Britanya mahkemelerinde kabul edilmemiştir. 1970'lerin başında Aborijinler bu durumun adil olmadığını savunmuş ve Avustralya hükümeti soruna daha olumlu yaklaşarak sınırlı da olsa kuzey bölgelerde yaşayan yerlilere geleneksel sahiplik hakkı tanımaya başlamıştır. 1992'de toprağın sahipsiz olduğu kararı iptal edilmiştir ve diğer bölgelerde yaşayan yerli halklar da hak iddialarını sürdürmektedir. Yeni hak iddialarına da olumlu yaklaşılmakta ve yerlilere eşit haklar verilmektedir. Kutsal alanlar tanınmakta, kârlar geleneksel sahiplerle bölüşülmektedir. Yerli sahipliğin kanıtı olarak Aborijin şarkılarındaki yerleşim, gezi ve toprak kullanımıyla ilgili kayıtlara danışılmaktadır.[14]

Batı Afrika'da Mali'deki işçiler davul sesiyle çalışıyorlar. Böylece işin hızını ayarlamış, işgücünü birleştirmiş ve sıkıntıyı azaltmış oluyorlar.

[14] Koch, G. (1997), "Songs, land rights, and archives in Australia", *Cultural Survival Quarterly*, 20(4).

Müzik, temel insan düşüncelerini ezgi ve ritimle daha çekici ve akılda kalıcı kılarak somut bir biçim verir. İçeriği ister öğretici, taşlamalı, ilham verici, dinî, siyasal ya da tamamen duygusal olsun, şarkılar biçimsiz olana bir biçim kazandırır; ifadesi zor duygulara, tekrarlanması ve paylaşımı kolay, simgesel bir iletişim yöntemi sağlar. Şarkı söyleyen topluluk, bir birlik halinde paylaşılan deneyimin bir biçiminin ve anlamının olduğuna inanır. Bu da topluluğa bir biçim ve anlam kazandırır.

Önemli Antropologlar

Frederica de Laguna (1906-)

Batılı olmayan insanların sanatı her zaman antropolojinin önemli bölümlerinden biri olmuştur ve bunu Frederica de Laguna örneğinde görebiliriz. Columbia Üniversitesi, Bryn Mawr Koleji'nde eğitim gören ve doktora derecesini alan Laguna, ilk alan gezisini 1929'da Grönland'da Danimarkalı bir grupla yaptı. Bir yıl sonra güneydoğu Alaska'da çalışmaya başladı ve daha sonra sürekli bu bölgeye gitti. İlk araştırması arkeolojikti ve Alaska'nın tarih öncesi dönemlerine dönük öncü çalışmalar başlattı. Yerli topluluklara olan ilgisi arttıkça etnografik çalışmalarının sayısını da arttırdı. Geçmişi anlamak için, geçmişin günümüze olan etkilerini anlamak gerektiğini ve yerli halkların günümüzdeki durumlarını anlamak için önce geçmişlerini öğrenmemiz gerektiğini söyledi.

1949'da değişik bölgelerde çok sayıda çalışma yürüttükten sonra Yakutat'taki Tlingit yerlilerinin kökenlerini incelemeye başlayan Laguna, arkeolojik ve etnografik araştırmayı birleştirdi. 1972'de, ortaya üç ciltlik dev yapıt *Under Mount St. Elias* çıktı. Bu üçlü yapıtta, şimdi ölmüş olan yaşlılar tarafından söylendiği ve anlatıldığı şekliyle Tlingit şarkıları ve öyküleri büyük yer tutuyordu. Bilimsel antropolojik değerinin yanı sıra bu çalışma Tlingitlerin kendileri için de son derece önemliydi.

"Freddy" de Laguna, Yakutat'ta çalışmaya başladığında Tlingitli çocuklar yatılı devlet okullarına gönderiliyor ve kendi kültürleri hakkında

hiçbir şey öğrenemiyorlardı. Kendi dillerinde konuştukları zaman cezalandırılıyorlardı. Burada amaç, yerli kültürün merkezdeki Amerikan kültürü içinde eritilmesiydi. Böylece, yaşlar öldükçe geleneklerin çoğu kaybolacaktı. Ancak Laguna'nın üçlemesiyle birlikte, topluluk kaybetmek üzere olduğu değerlerin çoğunu yeniden canlandırmaya başladı. Laguna'nın dediği gibi, şarkılar ve öykülerin sahiplerine geri verilmesi gerekir, bu yüzden 1997'de Yakutatlı Tlingitler onun kendilerine kazandırdıklarından dolayı Laguna'yı onurlandırdılar. Yenilenmiş kültürlerinin gücünü "Büyükanne Freddy"e borçlu olduklarını her fırsatta dile getirmektedirler.

Sanat, Küreselleşme ve Kültürün Hayatta Kalması

Sanat, göze, kulağa, burna (bazı törenlerde yakılan tütsüler ve tütünler) ve dile (değişik kültürlerin yemek pişirme sanatında karşımıza çıkan değişik kokular ve tatlar) hitap eder. Gerçekte sanat, kültürün o kadar önemli bir parçasıdır ki, önce sömürgecilik şimdi de küreselleşme yüzünden dünya üzerinde yaşam biçimleri tehlike altında olan, yerli topluluklar, kültürlerini canlı tutmanın yolu olarak estetik anlatımları kullanmaktadır. Halı, sepet ya da güzel ve iyi yapılmış ya da canlandırılmış herhangi bir geleneksel sanat biçiminin, "Biz hala buradayız, kendi inancı ve değerleri olan, farklı bir kültüre sahip bir topluluğuz" iletisini taşıyan güçlü bir simge olabileceğini keşfetmişlerdir.

Sanat, yerli kültürlerin haklarının korunması konusunda önemli bir işleve sahiptir. Örneğin 10. Bölüm'de Uygulamalı Antropoloji bölümünde sözü edilen Kuzey Maine'de yaşayan Micmac yerlilerinin Aroostook Zümresi'nin hakları konusunu ele alalım. Bu zümrenin haklarının korunması için belgesel film çekilmiş ve politikacılar ile halka zümrenin kültürel kimliği ve sıkıntılarıyla ilgili bilgi vermek üzere bu film izlettirilmiştir.[15] O dönemde yalnızca 10 kadar aile, geleneksel sepet yapımıyla

[15] Prins, H.E.L., & Carter, K. (1986), *Our Lives in Our Hands*, Video and 16mm, Color, 50 min, Distributed by Watertown, MA: Documentary Educational Resources and Buckspot, ME: Northeast Historic Film; bkz. Prins, H.E.L. (2002), "Visual media and the primitivist perplex: Colonial fantasies, indigenous imagination, and advocacy in North America" In F.D. Ginsburg et al., *Media Worlds: Anthropology on New Terrain* (s.58-74). Berkeley: University of California Press.

uğraşıyordu. Oysa sepetçilik nesillerdir genel bir geçim yöntemiydi ve her evde sepet yapımını bilen insanlar vardı. Kendi yaşamlarını belirleme isteği için duydukları yoğun istekle birlikte Micmac kimliğinin amblemi olan sepetçilik, filmin odak noktasını oluşturmuş ve zümrenin haklarını geri almasında büyük katkı sağlamıştır. Bunun ötesinde film, Micmac sepetlerine büyük bir ilgi yaratmış, sepet yapımında gereken emek ve ustalık sergilenince, sepetler hak ettikleri fiyata ulaşmış ve yeniden Micmacların geçimine katkıda bulunan bir uğraş haline gelmiştir. Gençler sepetçiliğe ilgi duymuş ve ailelerindeki yaşlılarla yakın ilişkiler kurarak onlardan bu ustalığı öğrenmeye çalışmışlardır.

Diğer sanat türleri gibi müzik de her kültürde değişiktir ancak yabancı etkileri yaratıcı yeniliklere ve karışımlara yol açabilir. Fotoğrafta Kuzey Amerikalı kovboy şarkıcısı Bob Livingston, Kuveytli Arap müzisyenlerle bir dünya turnesinde müzik yapıyor.

Sanat ve kültürün sürekliliği arasındaki ilişkiye, buna benzer çok örnek verilebilir. Bu örneklerden bir diğeri Uygulamalı Antropoloji bölümünde verilmektedir.

Uygulamalı Antropoloji

Kültürel Mirası Korumak

Antropologların uzaklara gidip, Batılı yaşam tarzıyla "kirlenmemiş" küçük zümreler ve kabileler üzerinde çalışmalar yaptığı günler geride kaldı. Artık dünya üzerinde böyle bir topluluk neredeyse hiç kalmadı, kalanlar da "ilerleme" adına artık geleneksel yöntemleri bir kenara bırakmak baskısıyla yüz yüzeler. Çoğu zaman zümre ve kabile üyelerinden yerli kimliklerini unutmaları isteniyor ve toplumsal merdivenin en düşük basamağından yukarı tırmanmalarına olanak ya da izin vermeyen bir kalıbın içine sokuluyorlar. Kendi gereksinimlerini karşılayabilen, gururlu ve kimliğine sahip çıkan özerk bir topluluktan; kendi kimliğinden gurur duymayan, içinde yaşadıkları çok uluslu devletin daha şanslı üyeleri tarafından küçük görülen, yoksunluk içinde kıvranan bir alt tabaka insanlar grubuna dönüşüyorlar.

Bu insan gruplarının kendileri gibi yaşama ve kendi kültürel kimliklerinden yoksun kalınama hakları, antropolojinin temel konularındandır. Ancak antropologların, yıllardır inceledikleri bu toplumların ve kültürlerin yok olmasından kaygı duymak için daha başka nedenleri de vardır. Öncelikle, bu gruplarla ilgili bilgi toplamak, gittikçe acil ele alınması gereken bir önceliktir. Eğer insan doğası dediğimiz tanımı zor kavram hakkında daha çok şey öğrenmek istiyorsak, bütün insanlarla ilgili güvenilir verilere gerek duyarız. Bundan da önemlisi, geleneksel toplumlardan biri yok olduğunda, insanlığın bir kısmı yok olmuş demektir, hele de bu toplulukla ilgili elimizde yeterli kayıtlar yoksa. Bu kayıp, insanlık olarak hepimizi yoksullaştırır. Bu nedenle antropologlar çoğu toplumu böylesi bir unutulmadan kurtarmıştır. Bu kurtarma çabası, insanlık mirasının korunmasına katkıda bulunduğu gibi, artık Batılılaşmış bir etnik grubun kendi geleneksel kültürel kimliğini yeniden keşfetmesini ve canlandırmasını da sağlayabilir. Ancak en iyisi, kültürel geleneklerin kaybolmasını engellemektir.

Kaliforniya'da yaşayan Pomo yerlileri için, sepetçilik, Avrupalı yerleşimcilerin kıtaya gelmesinden uzun zaman öncesinden beri önemli bir etkinlik olmuştur. Değişik dokuma yöntemleri, çeşitli kamışlar ve sazlar kullanarak tekneden eve kadar her şeyi sepetten yapan bu halk, sık dokumasıyla su bile taşıyabilen sepetlerle bu konuda çok ilerlemiştir. Avcı toplayıcı bir yaşam sürdürmelerine karşın, sepet yapabilmek için saz tarımı yapmıştır. Pomo sepetleri, sağlamlıkları ve güzellikleriyle dünyadaki en güzel örneklerdendir ve müzeler ile ve koleksiyoncuların gözdesidir. Ne yazık ki Pomo sepetçiliği 1970'lerde, San Fransisko'nun kuzeyinde Warm Springs barajı–Sonoma Gölü projesinin başlamasıyla tehlikeye düşmüştür. Bu proje sonucunda Pomoların yetiştirdiği özel sazların ekim alanları yok olacaktı.

Çeşitli arkeologlar, Yerli Amerikalılar ve pek çok başka gruptan insan bir araya gelerek projeye itirazlarını sundular ve konu federal bölge mahkemesine taşındı. ABD Askerî Mühendisler Kurumu, antropolog Richard N. Lerner'e danıştı. Lerner, Kuzeybatı Kaliforniya'da daha önce de su kaynakları programlarıyla bağlantılı toplumsal kültürel konular üzerinde danışmanlık yapmıştı. Lerner'in ilk işi, sorunun çözüm yolları-

nı araştırmak ve üstesinden gelmek için çözüm yolları bulmak oldu.

Kapsamlı arkeolojik, etnografik ve benzeri araştırmalar 1976'da tamamlandıktan sonra Lerner, Pomo sepetçilik malzemelerinin Ulusal Tarihî Yerler Bürosu tarafından "tarihî mal varlığı" olarak tanınmasını sağladı ve Mühendisler Kurumunun baraj inşasının olumsuz etkilerini hafifletme yollarını bulmasını istedi. Sonuçta ortaya Lerner'in önderliğinde geliştirilen ve uygulanan etno-bitki projesi çıktı. Pomo yerlileri ve bitki bilimcilerle çalışan Lerner, barajın akıntı yönündeki uygun araziye 48.000 saz dikilmesini sağladı. 1983 sonbaharında, sazlar hasat etmeye uygun boya geldiğinde kaliteleri çok yüksekti. Bu ilk hasattan beri dokuyucu grupları her sene bölgeye geri dönüyor. Bu yazı yazılırken de Pomo yerlilerinin sepetçilik sanatını canlı tutmak için bu bölgeden saz toplamaya geliyorlardı.

(Uyarlandığı kaynak: Richard N. Lerner (1987), Preserving plants for Pomos, In R.M. Wulff & J. Fiske (Eds.), Anthropological praxis: Translating knowledge into action (s.212-222), Boulder, CO: Westview Press. Ek ve güncel bilgiler Lerner'le yapılan kişisel iletişimle elde edilmiştir, Kasım 2003.)

Bölüm Özeti

- Bir tanım getirmek zor da olsa sanat, yaşamı yorumlamamıza, açıklamamıza ve ondan zevk almamıza yardımcı olan yaratıcı düş gücümüzün bir ürünüdür. Faydacı bir amaç gütmeden, fiziksel dünyayı simgeler aracılığıyla biçimlendiren bu yetenek, yalnızca insanlara özgüdür. Antropologlar, sanatı kültürel değerlerin ve insanların ilgi alanlarının bir yansıması olarak ele alırlar. Bütün toplumlar sanatı özel bir sınıf olarak görmez; ancak dünyanın her yerinde insanlar, güzellikleri simgesel olarak anlatmak, takdir etmek ve deneyimlerini paylaşmak amacıyla estetik biçimler geliştirmişlerdir.
- Görsel sanatlar temsili ya da soyut olarak ikiye ayrılsa da aslında bu iki boyut, bir yelpazenin iki ayrı ucunu temsil eder. Güney Afrika'daki kaya sanatı, sanatın irdelenmesinde kullandığımız üç değişik yaklaşımı ortaya koyar. Estetik ve öyküsel yaklaşımlar, neyin, nasıl resmedildiğine odaklanır. Yalnızca bu yaklaşımı kullanmak bize sanat hakkında çok ayrıntılı bilgi vermez ve sanatçılar hakkında yanlış bilgiler verebilir. Yorumlayıcı yak-

laşım, başka insanların sanatı hakkında daha çok açıklama yapabilir. Bu yaklaşım, zengin bir etnografya ve veri araştırmasını gerektirir; sanatın sanıldığından daha derin bir anlamı olduğunu anlamamızı sağlar. Güney Afrika kaya sanatına uyguladığımızda, kaya resimlerinin Şamancılık gelenekleri ve inançlarıyla ne kadar bağlantılı olduğunu görebiliriz.

• Sözlü gelenekler bir kültürün yazılı olmayan öykülerini, inançlarını ve geleneklerini gösterir. Sözlü sanatlar öykü, tiyatro oyunu, şiir, atasözleri, bilmeceler ve sözcük oyunlarını içerir. Antropolojik araştırmalara en fazla konu olan sözlü sanat türü öykülerdir. Öyküler; söylence, efsane ve masal olmak üzere üç ana başlık altında toplanabilir. Söylenceler, insanın varoluşunu irdeleyen dinî temelli öykülerdir. Olması gereken bir dünya resmi çizerek, insanların yapması gereken davranışlar için bir ölçüt oluşturmaya çalışır. Efsaneler; töreleri, kahramanlık hikâyelerini ve göçleri konu eden ve gerçekmiş gibi anlatılan öykülerdir. Destanlar okuma yazmanın yaygın olmadığı ve devlet politik örgütlenmesinin bulunduğu toplumlarda görülen, şiir ya da düzyazı olarak yazılmış, uzun efsanelerdir. Destanlar bir kültürün yasal ya da politik uygulamalarını yaymaya ve korumaya yarar. Sözlü kültürün yerini yazılı kültürün aldığı toplumlarda destanların işlevini tarih bilimi üstlenir. Efsaneler, kültürel yapı içindeki ahlaki davranış modeli hakkında ipuçları içerdiği için antropologların ilgi alanlarına girer. Masallar kurgusal, dünyevi ve tarihsel olmayan anlatımlardır ve eğitirken eğlendirmeyi hedefler. Masalların yayılış biçimi kültürel etkileşim ya da kültürel soyutlanmayla ilgili önemli kanıtlar sunar.

Belirli bir kültürel ortamdaki müziği inceleyen bilim dalına etno-müzikbilim denir. Genelde insan müziği, ölçüler açısından ele alınır. Kültürden kültüre değişiklik gösteren ölçü sistemlerinin bir öğesi de tonlamadır. Tonlama ezgi ve uyumun sınırlarını ve olasılıklarını belirler. Ritim de her kültürde değişiklik gösterir ve müzikteki düzenleyici faktördür.

• Sanat günlük yaşama güzellik katmanın yanı sıra, çeşitli işlevleri yerine getirir. Söylenceler uygun davranış kurallarını belirlerken, müzik de dahil olmak üzere sözlü sanatlar, bir kültürün geleneklerini, değerlerini ve ilgi alanlarını aktarır ve korur. Sanat ne kadar belirli bir topluma özgüyse, o toplumun birlik ve bütünlüğüne o kadar katkıda bulunur. Sanat, politik görüşleri dışa vurmak ve olayları etkileyerek top-

lumsal değişim yaratmak amacıyla da kullanılabilir. Çoğunlukla dinî amaçlarla, bir ilahtan, atanın ruhundan ya da hayvanın ruhundan yardım istemek için kullanılan sanat, bir kültürün dünya görüşü hakkında bize bilgiler verir. Aynı zamanda kişinin ya da grubun akrabalık bağlarını, toplumsal konumunu, siyasi görüşünü, manevi ya da dinî kimliğini ortaya koyar.

- Sanat bir kültürün kimliği için o kadar temeldir ki Batılı olmayan halkların kültürlerini ayakta tutma çabalarının da bir parçası olmuştur. Küreselleşme dalgasında insanlar kültürel inançlarını, değerlerini ve geleneklerini korumak için sanata sarılmaktadır.

Düşünme Soruları

1. Kültür yaratan hayvanlar olarak türümüzün ilk ortaya çıktığı andan beri insanlar, kendileri ve çevrelerindekilerle ilgili duygu ve düşüncelerini yaratıcı biçimde aktarmaya uğraşmıştır. Ellerindeki sanat türlerinin çeşitliliğini düşünecek olursanız, sizin kültürünüzdeki insanlar bu zorluğun üstesinden nasıl gelmiştir? Müzik, dans, imgeler, heykel gibi sanat dallarından hem güzel hem de anlamı olan bazı belirgin örnekler verebilir misiniz?

2. Dünyanın çoğu bölgesinde, özellikle Polinezya kültürlerinde, dövme geleneksel bir beden sanatı biçimidir. Maori gibi Polinezya uluslarında dövme desenleri genellikle kültürel simgelere dayanır ve desenlerin anlamları, topluluğun bütün üyeleri tarafından anlaşılır. Sizin toplumunuzda görülen dövmeler, kültürünüzdeki geleneksel motiflere mi dayanıyor yoksa simgesel anlamları mı var?

3. Akrabalık ilişkileri küçük ölçekli geleneksel toplumlarda önemlidir. Evlilik ve soyla ilgili kanılar, sanatsal desen ve motiflerde temsil edilir. Sizin toplumunuzda ilgi duyulan temel konular nelerdir? Bu konular kültürünüzün sanat biçimlerinde yansımasını buluyor mu?

4. Bazı kültürlerde sanatın yalnızca yaşayanlar için yapılmadığını, hatta sanat yapıtlarının gömüldüğünü gördük. Bazı kültürlerde de oldukça değerli sanat nesneleri yakılmakta ya da yok edilmektedir. Eğer sanata karşı böyle bir tutumun, güzelliğin takdir edilmesi anlamına gelmeyeceğini düşünüyorsanız, bu gibi mantıksız gibi görünen kültürel uygulamaların altında yatan nedenler neler olabilir?

5. Avrupa ve Kuzey Amerika'da çoğu müze ve özel koleksiyoncu dinî törenlerde kullanılmak üzere yapılmış Kızılderili maskeleri ya da Afrika heykelleri gibi kabile sanatı ile ilgilenmektedir. Sizin dininizde yeri olan ve sanat olarak toplanabilen, satın alınan ya da satılan resim ya da oymacılık gibi kutsal görülen nesneler var mıdır?

Anahtar Kavramlar

Sanat	Göz içi olgusu
Halkbilgisi	Halkbilim
Söylence	Efsane
Destan	Masal
Motif	
Etno-müzikbilim	Tonlama

Önerilen Okumalar

Caton, S.C. (1999), *Lawrence in Arabia: A film's Anthropology*, Berkeley: University of California Press.

Bu görsel antropolojik çalışma, David Lean'in 1962 yapımlı destansı Hollywood yapıtlarından Arabistanlı Lawrence'ı ele alıyor. 1900'lerin ortalarında Gregory Bateson, Margaret Mead ve Hortense Powdermaker'ın öncülüğünde başlayan kültürlerarası film çözümlemesi geleneğini temel alan çalışmasında Caton, uzun metrajlı filmin, içinde üretildiği kültürle ilgili temel öğeleri ortaya çıkarabileceğini gösteriyor.

Demello, M. (2000), *Bodies of inscription: A cultural history of the modern tattoo community*, Durham, NC: Duke University Press.

Kendisi de dövmeli olan ve bir dövmeciyle evli olan bir antropoloğun dövmelerle ilgili özgün çalışması. Yazar çeşitli dövme topluluklarını belirliyor ve betimliyor, bunların arasında çeteler, bisikletliler, orta sınıf 68 kuşağı ve Kayıp Kuşak da yer alıyor. Çalışma, dövmeyi toplumsal ekonomik bir gösterge olarak ele alıyor.

Dundes, A. (1980), *Interpreting Folklore*, Bloomington: Indiana University Press.

Halkbilim uzmanlarının derleyip sınıflandırdığı makalelerden oluşan bu kitap, halkbilimin konuları ve yöntemleriyle ilgili geleneksel varsayımları inceliyor.

Hannah, J. L. (1988), *Dance, Sex and Gender*, Chicago: University of Chicago Press.

Diğer sanat türleri gibi danslar da kültürün sürdürülmesine ve ortaya çıkmasına katkıda bulunur. En eski sanat türlerinden biri olan dans, insan bedenini cinsellikle paylaşır. Genel okuyucu kitlesi için yazılmış olan bu kitap, dansın görsel imgesi çerçevesinde cinselliği ve cinsel kimliklerin oluşumunu inceliyor.

Hatcher, E. P. (1985), *Art as Culture: An Introduction to the Anthropology of Art*, New York: University Press of America.

Görsel sanatları kültürün diğer öğeleriyle ilişkilendiren, okunması kolay olan bu kitaptaki çizimler, Batı kökenli olmayan toplumlarda yapılan çeşitli sanat türlerinin anlaşılmasını kolaylaştırıyor.

Layton, R. (1991), *The Anthropology of Art* (2nd ed.), Cambridge, England: Cambridge University Press.

Batı kökenli olmayan sanatın çeşitliliğine dönük yazılmış bu yapıtta estetik zevk, sanatın yararı ve sanat nedir gibi önemli sorulara yanıt aranıyor.

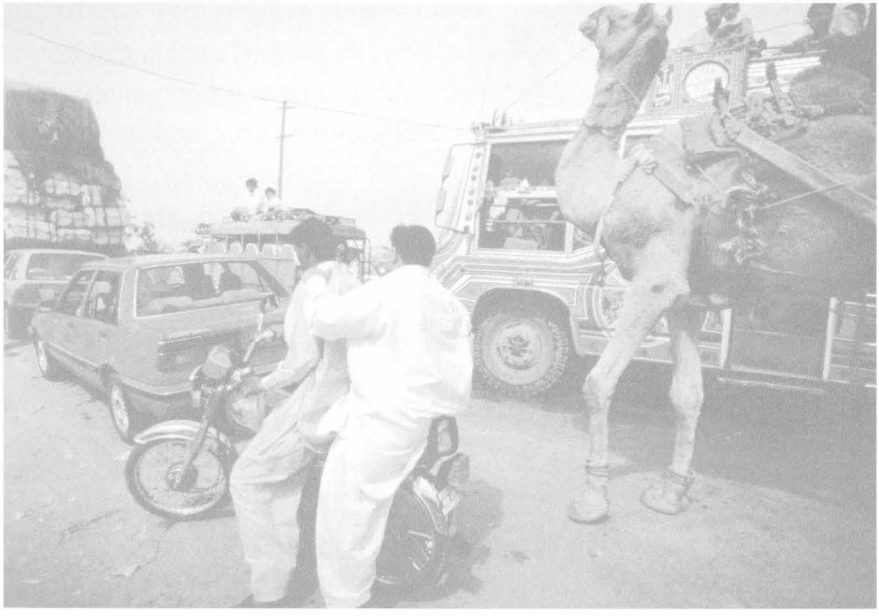
Merriam, A. P (1964), *The Anthropology of Music*, Chicago: Northwestern University Press. Müziği, kültürün toplumsal örgütlenme, estetik etkinlik, ekonomi ve din gibi her alanına yansıyan karmaşık bir davranış olarak ele alan bir kitap.

Otten, C. M. (1971), *Anthropology and Art: Readings in Cross-cultural Aesthetics*, Garden City, NY: Natural History Press.

Antropologlar ve sanat tarihi uzmanları tarafından kaleme alınmış, sanat ve kültür arasındaki işlevsel ilişkiye dikkat çeken makaleler içeren bir kitap.

BEŞİNCİ KISIM

Değişim ve Gelecek: Küreselleşme Sıkıntısı

Bölüm 15 Değişim Süreçleri
Bölüm 16 Küresel Sorunlar, Yerel Tepkiler ve Antropolojinin Rolü

Giriş

15. Bölüm'ün konusu olan kültürel değişim sürecinin anlaşılması, antropolojinin en temel ve en önemli hedeflerinden biridir. Genellikle zengin, sanayileşmiş ve sanayi sonrası toplumlarda yaşayan insanlar değişimi "ilerleme" ile bir tutar. Çoğunlukla da ilerlemeyi, teknoloji destekli, daha iyi bir geleceğe doğru, önceden belirlenmiş küresel bir süreci izleyen hareket olarak kabul eder ve insanlığın geri kalanının kendilerini örnek alacağını düşünürler. Bu köklü inanış, birçok Avrupalı ve Kuzey Amerikalı'nın dünyanın diğer bölümlerinde bulunan farklı kültürleri yanlış yola sapmış, geri kalmış, modası geçmiş ve gelişmemiş olarak tanımlamasına yol açar. Tabii ki bu tür sonuçlara varmak yanlıştır çünkü 6. Bölümde gördüğümüz gibi kültürler, genelde oldukça farklı yönlerde gelişmiştir ve bireylerinin gereksinimlerini karşılayan hiçbir kültür ya da kültürel özellik, geri kalmış değildir. Örneğin, konu çöl yolculuğu olduğu zaman bir önceki sayfadaki resimde Güney Asya'da trafik sıkışıklığında görülen deve, herhangi bir motorlu araçtan daha güvenilirdir.

İlerleme ve ilerlemenin kaçınılmazlığına olan inancın, ister zengin ve güçlü ülkelerin, isterse kaynak ve teknoloji açısından görece yoksul ülkelerin bir parçası olsunlar, dünya halkları üzerinde önemli etkileri bulunur. Örneğin, birçok Kuzey Amerikalı için değişim, tanım olarak iyi bir şey anlamına gelir ve eski olan her şey, her ne kadar iyi işlese de modası geçmiş ve tatmin edici olmayan bir şey olarak kenara atılmayı hak eder. Bu görüşü kabul eden Kuzey Amerikalılar, büyük olasılıkla "eski," "geleneksel" ya da "ilkel" olarak etiketlenmiş bütün kültürlerin, insanlığın ileriye doğru büyük yürüyüşünde geçmişe gömülmesi gerektiği fikrini benimsemektedir. Böylesi etnik merkezli ve yanlış akıl yürütme, bu kültürler belli koşullara ne kadar iyi uyum sağlamış olursa olsun, geleneksel kültürlere sahip halkların hayatlarına büyük oranda müdahale edilmesine küresel bir izin çıkmasına yol açar.

Zengin sanayileşmiş ve sanayi sonrası toplumlardaki kültürel ön yargıları tanımlama ve eleştirmeye yönelik bilinçli bir girişim, değişim sürecini çok farklı bir şekilde anlamamıza olanak sağlar. İnsanlar, belli güçler ya da sorunlar karşısındaki tepki biçimlerini bilinçli olarak değiştirebilmelerine karşın, değişimin büyük bir kısmı tesadüfen gerçekleşir. Tarihî kayıtlar garip ve rastlantısal olaylarla doludur. Değişim kapasitesi olmadan kültürle-

rin değişen koşullara uyum sağlaması olası değildir ancak, etkili dış güçler tarafından yaratılan ya da zorlanan büyük değişimler, bütün bir halkı ve kültürlerini tehlikeye atabilir. Bu değişimler, 2. Bölüm'de ele aldığımız öngörülebilirliğe duyulan toplumsal gereksinim; 5. Bölüm'de ele aldığımız bireyin düzen ve yapı gereksinimi; 6. Bölüm'de ele aldığımız toplumların çevrelerine uyum sağlama gereksinimi ile çelişebilir.

Antropologlar değişimi inceledikçe ve insanların varoluş sorunlarını çözmek için kullandıkları çeşitli yöntemleri öğrendikçe, büyük bir kültürel çelişkinin daha çok farkına varırlar. Kültürün başlıca işlevi sorunları çözmektir, bunu yapmak da kaçınılmaz olarak yine çözülmesi gereken başka sorunların ortaya çıkmasına yol açar. Belki de insanların değişim ve bu değişime neden olan olaylar konusunda düşünmeye bu kadar zaman ayırmasının nedeni de budur. Bunu, sanat da dahil olmak üzere birçok şekilde yaparız. Örneğin, araba saplantısı olan bir ülkenin ıssız bir tepesinde eski araçlardan oluşturulmuş bir Amerikan Yerlisi anıtı bulunur. Sanatçı, bu heykeli, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında acımasız bir çatışmadan sonra Büyük Okyanus'taki Iwo Jima adasında Amerikan bayrağını dikerken görüntülenen bir Pima Kızılderilisi ve arkadaşlarının anısına yapmıştır.

İnsan türünün günümüzde karşı karşıya kaldığı ve çoğu, teknolojik buluşların ve kültürel uygulamaların bir sonucu olan sayısız küresel sorunu gördüğümüzde (16. Bölüm) hızla büyüyen sorunlarla artık başa çıkamadığız bir eşiğe gelip gelmediğimizi düşünmeden edemiyoruz. Bu durum, geleceğin, gelecek kuşaklar için sevimsiz olacağı anlamına gelmese de, mevcut durumu göz önünde bulundurduğumuzda bizi parlak bir geleceğin beklediğini söylemek sorumsuzluk olur.

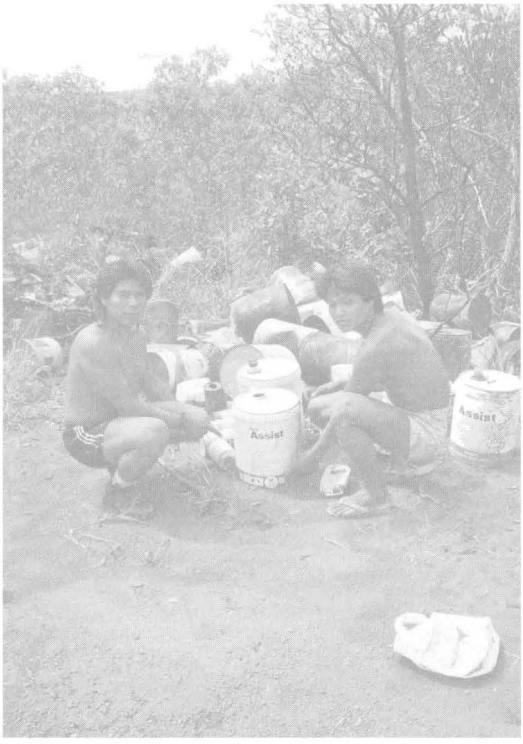
İnsanların birbirleri ve hepimizi hayatta tutan doğa ile uyum içinde yaşadığı, sıkıntı ve acıların azaldığı, hatta tamamen ortadan kalktığı bir gele-

cek oluşturabilmek için, insanların şu anda içinde bulunduğu durumu eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmek zorundayız. Yalnızca yeni olanaklar yaratmak için çalışmakla kalmayıp, aynı zamanda türümüzü uzun vadede tehdit eden ve şimdiye dek birçok yaşam biçimini yok etmiş olan birçok adaletsiz, müsrif ve yıkıcı görüş ve davranışı da ortadan kaldırmamız ya da düzeltmemiz gerekiyor. Dünyanın birçok bölgesinde nüfus, tehlikeli boyutta yoğundur ve neredeyse her yerde yaşamsal önem taşıyan temel kaynaklara erişim konusunda kabul edilemez keskinlikte farklılıklar vardır. Bu sorunlar, beraberlerinde yoksulluktan açlığa, çevre kirliliğine, varsıllar ile yoksullar arasında gittikçe büyüyen uçurumun yol açtığı hoşnutsuzluk, umutsuzluk ve burukluk kültürüne kadar, felakete yol açma olasılığını barındıran başka kötülükleri de getiriyor.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

Değişim Süreçleri

Değişim yeteneğinin insan kültürleri için her zaman yaşamsal bir önemi olmuştur. Çünkü farklı çevreler, değişen çevresel koşullar ve yeni durumlara uyum sağlama, uzun süre hayatta kalabilmek için zorunludur. Günümüzde milyarlarca insan, bizi her zamankinden hızlı bir şekilde ve kökten değişmeye zorlayan teknolojik gelişmeler ve diğer büyük değişiklikler denizi içinde boğulmaktadır. Bu zorlamalar, dünyanın dört bir yanındaki geleneksel halklar için daha da rahatsız edicidir çünkü bu değişimler genellikle güçlü dış kuvvetler tarafından bu halkların geleneksel yaşam biçimlerinin altı oyularak ve seçimini kendilerinin yapmadığı yeni gerçeklikler yaratılarak dayatılmaktadır. Resimde kendi memleketleri Güney Brezilya'da gördüğümüz Nambikwara Kızılderilileri, yasa dışı ağaç kesimi yaparak ormanlarını yok eden göçebe bir topluluk, ayrıca dere ve ırmaklarını kirleten altın madencileri ve çiftçilerin tehdidi altındadır. Burada iki Nambikwara, Kızılderili olmayan ve Avrupa pazarlarına ihraç edilmek üzere ucuz ürün yetiştirmek için bölgelerine tecavüz eden soya fasulyesi çiftçileri tarafından topraklarına atılmış tehlikeli tarım ve böcek ilaçlarını gösteriyor.

1 Kültürler Neden Değişir?

Tüm kültürler çeşitli nedenlerden ötürü er ya da geç değişir. İnsanlar sorunlar ya da zorluklara karşılık kasıtlı olarak yöntemlerini değiştirebilirler, ancak çoğu değişim öngörülmemiş, planlanmamış ve yönetilmemiştir. Var olan değerler ve davranışlarda değişim, yeni fikirler ya da araçlarla tanışmamızı sağlayan diğer halklarla ilişki kurarak da ortaya çıkabilir. Bu ilişki, bir grubun diğer bir grubu ele geçirmesi yoluyla, tamamen yabancı fikir ve âdetlerin zorla kabul ettirilmesini de içerebilir. Kültürel değişim yoluyla toplumlar, değişen koşullara uyum sağlayabilirler ancak her değişim olumlu ya da uyarlanabilir değildir.

2 Kültürler Nasıl Değişir?

Kültürel değişimin işleyişinde yenilik, yayılma, kültürel kayıp ve etkileşim vardır. Yenilik, sonrasında bir toplumun üyeleri tarafından kabul edilen bir şeyin keşfi ya da yaratılmasıdır. Yayılma, bir grubun diğerinden bir şey ödünç alması, kültürel kayıp ise var olan bir âdet ya da niteliğin yerine yenisi koyularak ya da koyulmaksızın terk edilmesidir. Kültürel etkileşim, genellikle daha güçlü bir grup ile ilk elden, yoğun bir temas sonucu bir grupta ortaya çıkan büyük bir değişimdir. Bu olgu genelde baskın toplumlar, diğer toplumlara geleneksel kültürlerini terk edip yabancı olanı benimseme yönünde baskı yaparak, etkinliklerini güçlü bir şekilde sınırlarının ötesine yaydıklarında görülür.

3 Modernleşme Nedir?

Modernleşme, geleneksel, sanayileşmemiş toplumların, teknolojik olarak karmaşık toplumların özelliklerini edindikleri bir değişim sürecine gönderme yapan, tartışmalı bir terimdir. Dünyanın tüm bölgelerini birbirine bağlayan hızlandırılmış modernleşme, küreselleşme olarak bilinir. Genellikle iyi bir şey olduğu varsayılsa da, modernleşme, beklentilerin, yerel kaynakların ve fırsatların çok ötesinde olduğu bir "hoşnutsuzluk kültürü"nün oluşmasına yol açmasının yanında, toplumda büyük önem taşıyan âdetlerin ve değerlerin de yıkılmasına neden olmuştur.

Kültür, insan türünün değişimlere uyum sağladığı ve varoluş sorunlarını çözdüğü başlıca araç haline gelmiştir. Din, akrabalık, evlilik, politik ve ekonomik kurumlar gibi çeşitli kültürel kurumlar, tümleşik bir kültürel sistem oluşturmak üzere birleşmiştir. Sistemler genelde istikrarı korumak üzere çalıştığından, kültürler, genelde bağlı oldukları koşullar ya da insanların bu koşulları algılama biçimleri değişmediği sürece istikrarlarını sürdürür. Arkeolojik çalışmalar bir kültürün parçalarının uzun dönemler boyunca varlıklarını koruyabildiğini gösterir. Örneğin, 6. Bölüm'de Kuzeydoğu Amerika'da yaşayan yerlilerin kültürünün binlerce yıl boyunca büyük oranda değişmeden sürdüğünü görmüştük.

İstikrar, birçok geleneksel kültürün çarpıcı bir özelliği olsa da tüm kültürler iklimsel, ekonomik, politik ya da ideolojik koşullardaki değişimlere uyarlanma gücüne sahiptir. Uyarlanma, bir halkın yararına dönük işleyen değişimin bir sonucudur. Ancak tüm değişimler olumlu ya da uyumlu değildir, tüm kültürler de gerekli değişiklikleri, olması gerektiği şekilde gerçekleştirebilecek şekilde donatılmamıştır. İstikrarlı bir toplumda değişim yumuşak ve aşamalı olarak gerçekleşir ve kültürün temel yapısını üzerinde önemli bir şekilde değiştirmez. Ancak zaman zaman değişimin hızı, etkileyici bir biçimde artabilir ve kültürel sistemin istikrarını bozabilir, hatta onu tamamen yıkabilir. Modern dünya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından, Amerikan devletinin Kızılderili bölgelerini geliştirmek ve yağmur ormanlarının geniş kaynaklarından kâr etmek için bulunduğu girişimlere bağlı olarak Amazonlardaki birçok yerli kabilesinin yok edilmesine kadar benzer köklü değişimlerle doludur.

Değişimin nedenleri çoktur: tesadüfi keşifler, belli bir sorunu çözmeye yönelik kasıtlı girişimler, yeni yaşam biçimleri, araçlar geliştiren ya da bunları dayatan insanlar ile iletişimde bulunmak bunlardan birkaçıdır. Bazen değişim belli hareketlerin ya da olayların beklenmedik sonuçlarına bağlı olarak meydana gelir. Bu konuda verilebilecek sayısız örneğe, 500 yıl kadar önce Kuzeydoğu Amerika'da Algonkin Kızılderililerinin vatanlarında Avrupa sömürgelerinin oluşturulmasını da ekleyebiliriz. Günümüzde birçok insan bu değişimin, yeni gelenlerin kültürünün bölgenin yerli halkından daha iyi ve daha ileri olduğu için gerçekleştiğine inanıyor. Ancak bunun tam tersi olduğu da öne sürülebilir çünkü o dönemde burada yaşayan Kızılderililer, çoğu Avrupalı'ya göre

daha iyi bir beslenme biçimine sahipti, sağlıkları daha iyiydi ve daha az şiddete maruz kalıyorlardı.[1]

Amerikan tarihine daha yakından bakıldığı zaman, New England'da sömürgelerin oluşmasının, birbirinden bağımsız bir dizi tarihî olayın bir dönüm noktasında çakışmasının bir sonucu olduğu görülebiliyor. 1500'lerde İngiltere'deki ekonomik ve politik gelişmeler, nüfus artışının yaşandığı bir dönemde çok sayıdaki çiftçinin kırsal bölgeleri terk etmesine, dolayısıyla da bir dış göçün yaşanmasına yol açtı. Tamamen tesadüfen, tüm bunlar Avrupalıların Amerika kıtasını keşfetmesinden kısa bir süre sonra meydana geldi. Yeni Dünya'yı hızlı nüfus artışlarına bir çözüm olarak gören İngilizler, ele geçirdikleri ve New England adını verdikleri topraklarda denizaşırı sömürgeler kurdular. İlk girişimler başarısız oldu, ancak daha önce görülmemiş boyutlardaki bir hastalık, yerli halkın yüzde 75–90'ının ani bir şekilde ölmesine yol açınca sömürgeciler başarılı oldu. Bu yıkıcı salgın, yerlilerin Avrupalı balıkçılar ve tüccarlarla ilişki kurmaları sonucu maruz kaldıkları çok sayıdaki yabancı hastalıktan kaynaklanıyordu. (Avrupalılar yüzyıllar boyunca, dönem dönem halkın yüzde 70–80'ini öldüren bulaşıcı hastalıkların kuluçkaya yatmasına ve yayılmasına olanak tanıyan koşullarda yaşadı. Hayatta kalanlar bu hastalıklara karşı daha iyi bir direnç geliştirdiği için, bu direnç zaman içinde Avrupa halkları arasında daha genel bir hal kazanmaya başladı. Avrupalıların Amerika'yı istila ettiği dönemde ise Kızılderililer bu hastalıklara karşı dirençten yoksundu.)

Bağışıklık konusu İngiltere'nin Kuzey Amerika'da sömürgeleşmesinde büyük bir rol oynadıysa da bir diğer önemli etmen olmasaydı İngilizlerin hayatta kalan yerlilerin topraklarını ele geçirmesi yine mümkün olmayabilirdi. İngilizler Atlas Okyanusu'nu geçerken diğer halkları baskı altında tutmak için kullandıkları politik ve askerî teknikleri de yanlarında götürdüler. Bunlar daha önce İskoçya'yı, İrlanda'yı ve Galler'i baskı altında tutmak için kullandıkları taktiklerdi. Buna ek olarak "yalnızca savaş" ideolojisi ile gelmişlerdi ve bunun, kendilerini savunan yerli halkları topraklarından etmek için haklı bir gerekçe olduğuna inanıyorlardı.

Günümüzde güçleri eşit olmayan topluluklar arasındaki kültürel ilişki arttıkça bir grubun diğer bir gruba değişimi dayatması süreci de devam edi-

[1] Stannard, D. E. (1992), American Holocaust (s. 57-67), Oxford: Oxford University Press.

yor. Bu süreç, değişimi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirecek güce sahip olanlar arasında "ilerleme" olarak adlandırılıyor. Ancak ilerleme (6. Bölüm'de tanımlanıyor), ondan çıkar sağlayan ya da faydalanan insanlar tarafından *tanımlandığı* şekilde, gelişmeyi ima eden, göreceli bir terimdir. Başka bir deyişle, ilerleme, değişik bakış açılarına göre farklı algılanabilir.

Değişim Mekanizmaları

Yenilik

Kültürel değişimin başlıca kaynağı yeniliktir, yani toplumda geniş çaplı kullanım alanı bulan tüm yeni fikir, yöntem ya da araçlardır. Birincil yenilik tamamen yeni bir fikir, yöntem ya da aracın yaratılması, icat edilmesi ya da tesadüfen keşfedilmesidir. İkincil yenilik ise varolan bir fikir, yöntem ya da aracın, bilinçli olarak uygulanması ya da uyarlanmasıdır.

Birincil yeniliğe örnek olarak kilin ateşte pişirilmesinin, kili kalıcı olarak sertleştirdiğinin keşfedilmesi gösterilebilir. Tahminlere göre tarihî kamp ateşlerinde kilin kaza ile pişirilmesi çok sık meydana geliyordu, ancak böyle bir tesadüf, birisi tarafından kullanılabileceği anlaşılana kadar herhangi bir değer taşımaz. Bunun kullanılabileceği aşağı yukarı 25.000 yıl önce, insanların pişmiş kilden heykelcikler yapmaya başlaması ile anlaşılmıştır. Ancak insanların pişmiş kilin kullanım alanının zengin olduğunu fark etmesi ve çanak çömlek yapmaya başlaması, 8.500–9.000 yıl öncesine dayanır.

Takip edebildiğimiz kadarı ile bilinen en eski çömleklerin gelişimi şu şekilde olmuştur:[2] Dokuz bin yıl önce Güney Doğu Asya'daki insanlar kap olarak hâlâ taş kâseler, sepetler ve hayvan derilerini kullanıyordu. Ancak ev yapımında, ardiye çukurlarının astarlanması ve heykelciklerin yapımında kullandıkları kilin işlevlerinin farkındaydılar. Buna ek olarak yemek pişirme alanlarında yere yapılmış kil tekneler ile kil ocak ve fırınlar

birincil yenilik: Tamamen yeni bir fikir, yöntem ya da aracın yaratılması, icat edilmesi ya da tesadüfen keşfedilmesi.

ikincil yenilik: Mevcut bir fikir, yöntem ya da aracın bilinçli olarak uygulanması ya da uyarlanması.

[2] Amiran, R. (1965), The beginnings of pottery-making in the Near East, In F. R. Matson (Ed.) *Ceramics and Man* (s.240-247), Viking Fund Publications in Anthropology, 41.

bulunuyordu, bu da kilin kaza ile pişirilmesini kaçınılmaz hâle getiriyordu. Pişmiş kilin, yani birincil yeniliğin önemi anlaşıldıktan sonra, buna bilinen tekniklerin, yani ikincil yeniliklerin uygulanması mümkün hâle geldi. Kili bildikleri şekillerde biçimlendirebiliyorlardı ancak artık bilindik kapların şekillerini kullanmaya başlamışlardı. Şekillendirilen kil, ya açık ateşte ya da yemek pişirmek için kullanılan araçlarda pişirilebiliyordu. Bilinen en eski Güneydoğu Asya çömlekleri, deri ve taş kaplara benzer ancak zaman içinde çömlekçiler özellikle bu yeni teknolojiye uygun olan şekil ve süsleme teknikleri geliştirmiştir.

Geleneksel toplumlarda erkeklerin çömlekçilik yapması ender görüldüğünden (eğer bu meslek ticari bir uzmanlık haline gelmemişse), ilk çömlekleri kadınların yapmış olması daha olasıdır. İlk başta ürettikleri kaplar el yapımıydı ve kullandıkları fırın ya da ocaklar, yemek pişirmek için kullandıkları ocak ve fırınlardı. İnsanlar çömlekçilikte geliştikçe, kullandıkları teknolojiyi de geliştirdiler. Üretimi kolaylaştırmak için kil, çalışma sırasında döndürebilecekleri bir örtü ya da başka bir yüzeyin üzerinde biçimlendiriliyordu. Böylece çömlekçi, kilin etrafında hareket etmek için ayağa kalkmak zorunda kalmadan çalışmaya devam edebiliyordu. Bir sonraki uzmanlaşma ise hareket ettirilebilen yüzeyin dikey olarak dönen bir şaftın, yani matkaplar için kullanılan ve bilinen bir uygulama üzerine yerleştirilmesi oldu; böylece çömlek tezgahı yaratıldı, bu da toplu üretime yol açtı. Aynı şekilde çömlek fırınları da ısının daha iyi hareket edebileceği şekilde geliştirildi ve pişirme bölmesi ateşin kendisinde ayrıldı. Tesadüf eseri bu çömlek fırınları bakır, teneke, altın, gümüş ve kurşun gibi madenleri eritebilecek kadar ısı üretiyordu. Tahminlere göre bu da tesadüfen keşfedildi

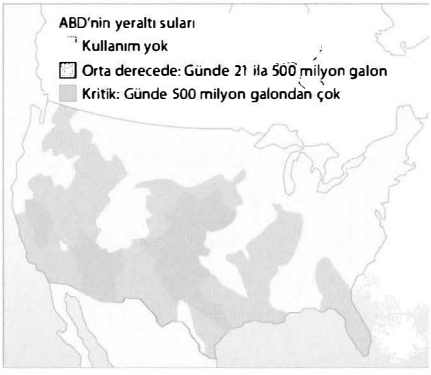

Bir Hopi Kızılderilisi çömlek pişiriyor. Kil çömleklerin pişirilmesinin onları daha dayanıklı hâle getirdiğinin keşfedilmesi, büyük olasılıkla Orta Doğu'da ateşin yanında bulunan kil kaplı teknelerin kaza ile pişmesi ile gerçekleşmiştir.

–başka bir birincil yenilik daha– ve eski çömlek fırınından bacalı fırınların geliştirilmesi için zemin hazırlanmış oldu.

Birincil yeniliklerin ortaya çıkmasından sorumlu olan kazalar, çevresel değişimler ya da başka gereksinimlerden dolayı oluşmaz, ayrıca uyarlayıcı olmaları da gerekmez (bkz. Şekil 15.1). Ancak yine de kültürel içerik tarafından biçimlendirilirler. Sonuç olarak, 25.000 yıl önce, göçmen yiyecek toplayıcıların pişirilmiş kil çömlekleri keşfetmesi, daha sonra Güneydoğu Asya'da yerleşik çiftçiler tarafında keşfedilmesinden oldukça farklıdır. Bu keşif, Güneydoğu Asya'da kültürel bir zincirleme hareketi başlatmış ve bir buluş, bir diğerine yol açmıştır. Gerçekten de belli kültürel hedefler, değerler ve bilgiler bir araya getirildiğinde bazı yenilikler neredeyse kaçınılmaz bir hale gelir.

Bir kültürün iç dinamikleri belli bazı yenilikçi eğilimleri desteklese de bazılarına karşı nötr kalabilir ya da onları hepten engelleyebilir. Gerçekten de Polonyalı gökbilimci Nikolas Kopernik'in gezegenlerin, güneşin etrafında döndüğünü keşfetmesi ve Avrupalı bitkibilimci Gregor Mendel'in, kalıtımın temel yasalarını keşfetmesi, zamanlarının ve bulundukları yerin gereksinimleri, değerleri ve hedeflerinin ötesinde olan, benzersiz deha örnekleridir. Dahası, Mendel'in çalışmaları, ölümünden 16 yıl sonrasına, 1900 yılı içinde birbirinden bağımsız çalışan 3 bilim adamının aynı kalıtım yasalarını yeniden keşfetmesine kadar tam anlamıyla anlaşılamamıştı. Yani, Batı kültüründe yeni bir yüzyıla girilirken, Mendel'in deneyleri ile daha önceden keşfedilmeseydi bile Mendel'in yasaları keşfedilecekti.

Resim 15.1
İnsani uygulamalar uyarlayıcı olabilir ya da olmayabilir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletlerinde nüfusu hızlı artan bölgelerde yer altı sularının tüketilmesi uzun vadede uyarlayıcı olmamasına karşın, insanlar bu davranışı göstermeyi sürdürmektedir.

Bir yeniliğin kabul görebilmesi için toplumun gereksinim, değer ve hedefleri ile görece uyum içinde olması gerekmesine karşın, tek başına bu etmenler yeterli olmayabilir. Gelenek ya da alışkanlıkların gücü, insanların yeni ya da yabancı olanı hemen kabul etmesine engel olur, çünkü insanlar genelde uyum sağlamalarını gerektiren bir şeyi benimse-

mek yerine, alışkın oldukları şeylere bağlı kalır. Buna bir örnek olarak, adını klavyelerin üst sırasında yer alan harflerden alan ve İngilizce klavye kullananlar tarafından çok iyi bilinen QWERTY klavyesinin kullanılmaya devam edilmesi gösterilebilir. 1874 yılında oluşturulan QWERTY sistemi, genel harf düzeninin sıkışmasını en aza indirmiştir. Bu özellik, diğer istendik mekanik özelliklerle birleşince, ticari olarak başarılı ilk daktilo ortaya çıkmıştır. Ancak QWERTY klavyesinin bazı ciddi eksiklikleri vardır. İnsan alttan ikinci sıradaki harfleri ne kadar çok kullanırsa, o kadar az hata yapar ve parmaklarını en az derecede yorarak hızlı yazabilir. Ancak QWERTY klavyesinde vuruşların yalnızca yüzde 32'si orta sırada, buna karşılık yüzde 52'si üst sırada ve yüzde 16'sı en zor olan alt sırada yapılır. Dahası, bu diziliş daha zayıf olan sol elin ve en zayıf olan serçe parmağının çok fazla kullanılmasını gerektirir.

Belli bir amaç için icat edilen aletler, farklı amaçlar için kullanılabiliyor. İngiltere'deki Liverpool Üniversitesi'nden araştırmacılar, cep telefonlarının erkekler tarafından kadınlara statü sahibi ve çekici bir partner izlenimi vermek için kullanıldığını ortaya koymuşlardır.

1932 yılında, ayrıntılı çalışmalarının ardından Amerikalı eğitim profesörü August Dvorak QWERTY klavyesinin eksiklerini gideren bir klavye (Şekil 15.2) geliştirdi. Yapılan testler Dvorak klavyesinin, QWERTY klavyesini kullanmayı öğrenmek için gereken zamanın üçte biri zamanda öğrenilebileceğini gösterdi. Dahası, bir kez öğrendikten sonra Dvorak sistemi daha az yorucudur ve klavye kullanıcısının ortalama başarısını yüzde 68, hızını ise yüzde 74 oranında artırır. Peki öyleyse Dvorak neden QWERTY'nin yerini alamadı? Bunun cevabı bağlılıktır. QWERTY daha önceden kullanıldığı için Dvorak sistemini geliştirene kadar üreticiler, klavye operatörleri, öğretmenler, satıcılar ve büro yöneticileri eski klavyeye bağlanmıştı bile. İnsanlar buna alıştıkları için günümüze kadar da İngiliz dilinin standart klavyesi olmaya devam etmiştir.[3]

Açıkçası, bir yeniliğin yerini alabileceği şey, yöntem ya da fikirden belirgin şekilde daha iyi olması, onun kabul göreceğinin garantilemez. Yeniliği or-

3 Diamond, J. (1997), "The Curse of QWERTY", *Discover*, 18 (4), 34-42.

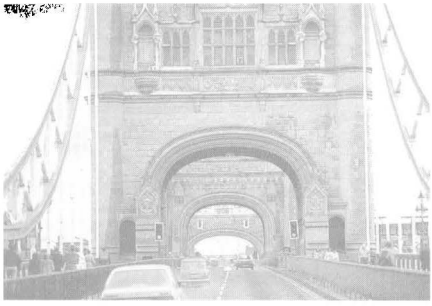
taya çıkartan kişinin ve onu kabullenebilecek kişilerin saygınlığının bunda büyük bir etkisi olabilir. Eğer yeniliği ortaya çıkartan kişinin saygınlığı yüksekse, yeniliğin genel olarak daha çok kabul görmesi kolaylaşır. Eğer düşükse, yeniliği ortaya çıkartan kişi, saygınlığı yüksek bir sponsor bulamadığı sürece kabul görmesi daha düşük bir olasılıktır.

Şekil 15.2
Dvorak ve QWERTY klavyelerinin karşılaştırılması. Görünürde her açıdan daha üstün olmasına karşın Dvorak klavyesi, QWERTY klavyesi daha önce kullanılmaya başlandığı için kabul görmedi.

Yayılma

Göçmenler Kuzey Amerika'da New Plymouth sömürgesini kurduğunda Kızılderililer onlara Kuzey Amerika'nın yerel bitkisi olan mısırı nasıl yetiştireceklerini öğretmeseydi büyük bir ihtimalle açlıktan ölürlerdi. Belli fikir, gelenek ve uygulamaların bir kültürden bir diğerine geçmesi yayılma olarak adlandırılır. Kültürler arası alışveriş o kadar alışıldık bir şeydir ki Kuzey Amerikalı antropolog Ralph Linton'a göre bu alışveriş, her kültürün neredeyse yüzde 90'ını oluşturur. İnsanlar ödünç aldıkları şeyler konusunda yaratıcı davranır, birçok olasılık ve kaynak arasından seçim yaparlar. Genelde yapılan seçimler, içinde bulundukları kültüre uyumlu olanlarla kısıtlı olur. Örneğin 1960'larda, bugün olduğu gibi ülke nüfusunun yarıdan fazlasını

İnsanın refleksleri bir şeyi belli bir şekilde yapmaya alıştıktan sonra, bunu farklı bir şekilde yapmak zorlaşır. Bu yüzden Kuzey Amerikalılar İngiltere'ye gittiğinde, ya da tersi durumda yolun "yanlış" tarafında araba kullanmak zor gelir.

yayılma: Belli fikir, gelenek ve uygulamaların bir kültürden diğerine geçmesi.

oluşturan Guatemala'daki Maya Kızılderilileri, benimsedikleri şeyin getirisi açıkça ortada olduğu ve köklü gelenekleri ile ters düşmediği sürece Batı yöntemlerini benimsiyordu. Böylece metal çapa, kürek ve pala kullanımı kısa süre için standart hale geldi çünkü taş aletlerden daha kullanışlıydılar ve aynı zamanda el aletleri kullanarak geleneksel yöntemlerle mısır tarımı yapmak için elverişliydiler.

Ancak Mayalar için üstünlük sağlıyor gibi görünen başka çağdaş uygulamalar, Kızılderili geleneklerine ters düşüyor gibi algılandığında kabul görmemiştir. Bu tür uygulamaları kabullenmek, kişinin toplumdan dışlanmasına yol açabilir. Bu durum, suni gübre ve böcek ilacı kullanarak ithal etmek üzere Mayaların yemediği ve yalnızca şehirde alıcı bulan sebzeler yetiştiren genç bir çiftçinin başına gelmiştir. Bu şekilde çalışmaya devam ederse evlenebileceği "iyi" bir kadın bulamayacağını fark etmiştir ("iyi" bir kadından kast edilen ise daha önce başka bir erkekle cinsel ilişkiye girmemiş, çalışkan, ev işlerinde becerikli ve kocasının gereksinimlerini karşılamaya istekli bir kadındır). Ancak alışılmadık yöntemlerinden vazgeçtikten sonra toplum tarafından "gerçek" bir erkek olarak kabul edilmiş, yani çalışkan bir şekilde çiftçilik yaparak evini geçindiren ve geleneksel yöntemlerle kömür yapan bir erkek olmuştur. Artık diğer yerli erkeklerden farklı görülmediği için de kısa süre içinde iyi bir evlilik gerçekleştirmiştir.[4]

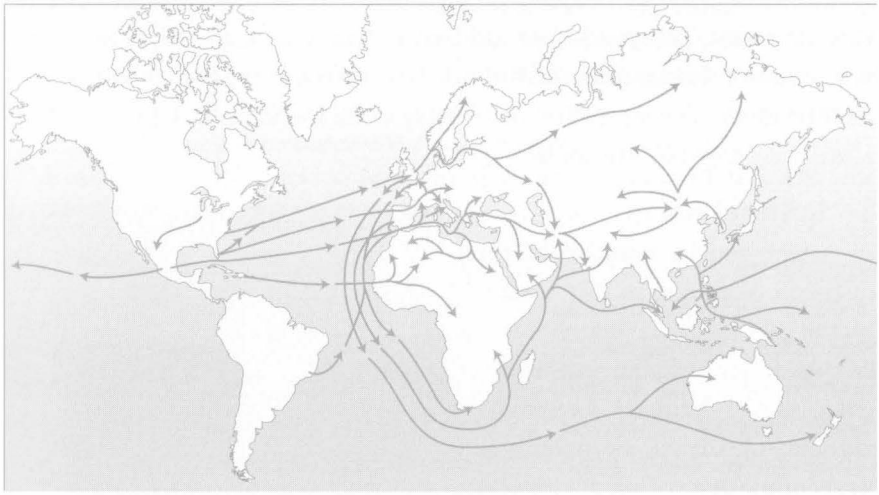

İnsanların başka kültürlerden ödünç aldıkları şeyleri, yaratıcı bir şekilde biçimlendirip kendilerine nasıl uyumlu hale getirdikleri, Afrika'daki bu iki genç Zambiyalı çocuğun Amerika Birleşik Devletlerinden gönderilen kullanılmış elbiseleri kendilerine göre yeniden düzenlemelerinde görülebilir.

Kültürel ödünç alma eğilimi çok güçlüdür, hatta bu konuda antropolog Robert Lowie, kültürün parça ve yamalardan oluştuğu yorumunu yapmıştır. Ödünç alınan özellikler genelde büyük bir değişimden geçer. Varolan kültürel özellikler de ödünç alınana daha uygun hale gelecek biçimde değişebilir. Kültürel

[4] Reina, R. E. (1966), *The Law of the Saints* (s.65-68), Indianapolis: Bobbs-Merrill.

ödünç almanın boyutlarının bilincine varmak bize şaşırtıcı sonuçlar sunabilir. Örneğin, tüm dünyadaki insanların Amerikan yerlilerinden ödünç aldığı şeyleri bir düşünün. Kızılderililer tarafından geliştirilen ("keşfedilen") patates, avokado, fasulye, kabak, domates, yer fıstığı, manyok, sivri biber, çikolata, tatlı patates ve mısır gibi yerli bitkiler, dünya yiyeceğinin önemli bir kısmını oluşturur. Hatta Amerika Kızılderilileri dünyanın çeşitli mutfaklarına başlıca katkıda bulunan halklar olarak kabul edilir ve en çok sayıda besleyici yiyeceği geliştirmiş olmaları ile bilinirler.[5]

Şekil 15.3
Tütünün yayılması. Batı yarıkürenin tropik bölgelerinden Kuzey ve Güney Amerikanın büyük bir bölümüne yayılan tütün, Christoper Columbus'un 1492'de Amerika'yı keşfetmesinden sonra hızla bütün dünyaya yayılmıştır.

Kızılderililer tarafından bulunan uyuşturucu ve uyarıcıların en bilineni tütündür (Şekil 15.3), ancak kokaindeki koka, efedrindeki efedra, ağrı kesicilerdeki datura ve müshillerdeki cascara da onların buluşudur. Avrupalılar, Kızılderililerinin gelişmiş bir eczacılık bilgisine sahip olduğunu fark etmiştir. Örneğin, 17. yüzyılda Peru ve Ekvator'daki İspanyol Cizvit misyonerleri, yerli şifacılardan, ağaç kabuğundan sıtma tedavisinde kullanılan kininі elde etmeyi öğrenmiştir. Amerikan yerlileri tarafından şifa amaçlı kullanılan 200 bitki ve ot, bir dönem Amerikan Eczacılık Ansiklopedisine ya

5 Wetherford J. (1988). *Indian givers: How the Indians of the Americas transformed the New World* (s.115), New York: Ballantine.

da Ulusal Kodeks'e eklenmiştir. Bunun dışında, Kızılderililer tarafından geliştirilmiş olan çeşitli pamuk türleri, dünya giyim ihtiyacının büyük bir kısmını karşılarken yün panço, parka ve mokasenler herkesin tanıdığı şeylerdir. Ödünç alınan bu şeyler bütün dünyada çağdaş toplumlarla o denli tümleşmişlerdir ki çok az kişi gerçek kaynaklarının farkındadır.

Yayılmanın önemine karşın, başka kültürlerden gelen bir yenilik bazen, yalnızca "yabancı" olduğu için zor olabilir. Örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde eski ve oldukça kullanışsız olan İngiliz sisteminden vazgeçilip çok daha mantıklı ve kullanışlı olan metrik sisteme geçilmemesinin nedeni de budur. Dünyadaki tüm ülkelerin temel olarak metrik sisteme geçmiş olmasına karşın Amerika Birleşik Devletleri'nde bu geçişin ancak yüzde 50'si tamamlanmış durumdadır. Yani, etnik merkezcilik kültürel ödünç almaya bir engel oluşturabilir.

Kültürel Kayıp

Çoğu zaman insanlar kültürel değişimi yeniliklerin bir birikimi olarak görür. Ancak biraz düşününce yeniliklerin kabul edilmesinin çoğu zaman kültürel kayba, yani varolan uygulama ve özelliklerin kaybedilmesine yol açtığı fark edilebilir. Örneğin, eski zamanlarda at arabaları ve kağnılar, Kuzey Afrika ve Güneybatı Asya'da geniş çaplı olarak kullanılırken 1.500 yıl kadar önce tekerlekli araçlar Fas'tan Afganistan'a kadar olan bölgede neredeyse tamamen kaybolmuş ve yerlerini develere bırakmıştır. Bunun nedeni, geçmişe dönüş isteği değil, develerin yük hayvanı olarak daha kullanışlı olmasıdır. Eski Roma İmparatorluğunun yaptırdığı yollar

Kültürel değişimin beklenmedik sonuçları olabileceği gibi değişime direnmenin de beklenmedik sonuçları olabilir. ABD'nin metrik sisteme geçmeye direnmesi Mars'ta bir uzay mekiğinin kaza geçirmesine neden oldu. Bilim adamlarının bir kısmı metrik sistemi kullanırken bir kısmı eski İngiliz sistemini kullanıyordu.

kültürel kayıp: Var olan bir uygulama ya da özelliğin terk edilmesi.

bozulmuştu ve bu dirençli hayvanlar yol olsa da olmasa da rahatça ilerleyebiliyordu. Dayanıklılıkları, uzun ömürlü olmaları, nehirlerden ve zorlu zeminlerden geçebilme özellikleri, yük develerini bölge için tercih sebebi haline getirdi. Ayrıca işçilik açısından da ekonomiktiler: Bir at arabasında her iki çekici hayvan için bir insan gerekirken tek bir kişi, altı tane yük devesini idare edebiliyordu. Bu konuyu inceleyen biyolog Stephen Jay Gould bunun birçok Batılı'yı şu nedenlerden dolayı şaşırttığını söylüyor:

> Tekerlek kültürümüzde bir simge haline geldi... akıllı faydalanma ve teknolojik ilerleme... Develerin başarısı temel bir konuya dikkat çeker... İster biyolojik olsun ister kültürel, uyarlanma, ilerleme merdiveninde kaçınılmaz bir basamağı değil, belirli yerel çevrelere daha iyi uyumu temsil eder. Tekerlek, muazzam bir buluştu ve kullanım alanları da çeşitliydi (at arabası dönemi sona erdikten sonra bile çömlekçiler ve değirmenciler onlardan vazgeçmedi). Ancak develer bazı koşullar altında daha yararlı olabilir. Tekerlekler, tıpkı kanat, yüzgeç ve beyin gibi belli amaçlara yönelik seçkin birer araçtır, içsel üstünlüğün birer simgesi değildir.[6]

Yeni buluşlar, beklenmedik kültürel değişimlere yol açabilir. Tıpkı mikrodalga fırınların Amerika Birleşik Devletleri'nde aile yemeklerinin yok olmasına yol açması gibi.

Yararlı özelliklerin kaybedilmesinin gözden kaçan bir tarafı daha vardır: Bu da yerine bir şey koymadan kayıptır. Buna örnek olarak, geçmiş tarihte Kuzey Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyısı açıklarındaki Kanarya Adalarındaki yerlilerin tekne kullanma özelliğinin ortadan kalkmasıdır. Bu yerlilerin atalarının büyük olasılıkla tekne kullanmıştır çünkü tekneleri olmadan ne kendileri bu adalara gelebilirdi ne de hayvanlarını buraya taşıyabilirlerdi. Daha sonra, tekneleri ortadan kalktığı için bu yerliler ne adalar arasında ne de anakara ile iletişim kurabildi. Yararlı bir şeyin kaybolmasının nedeni, adada cilalı taşlardan balta yapmaya uygun taşların eksikliği, dolayısıyla da marangozluğun kısıtlanmasıydı.[7]

6 Gould, S. J. (1983), *Hen's Teeth and Horses' Toes* (s.159), New York: Norton.

7 Coon, C. S. (1954), *The Story of Man* (s.174), New York: Knopf.

Baskıcı Değişim

Yenilik, yayılma ve kültürel kayıp, hangi değişimleri kabul edip etmeyeceklerine kendileri karar verebilen toplumlarda gerçekleşebilir. Ancak insanlar her zaman kendi seçimlerini yapma özgürlüğüne sahip olmaz. Çoğu zaman kendilerinin yapmak istemeyeceği değişimler, başka gruplar tarafından zorla ve genelde bir fetih ya da sömürgeleşme süreci sırasında kabul ettirilmiştir. Birçok durumda, antropologların kültürel etkileşim olarak adlandırdıkları bir durum ortaya çıkar.

Kültürel Etkileşim

Kültürel etkileşim, insanların kendi grupları ile başka, genelde daha güçlü bir grup arasında birinci dereceden yoğun iletişime bağlı olarak, yapmak zorunda kaldıkları büyük çaplı kültürel değişimlerdir. Her zaman güç kullanımı içerirler. Bu değişim, fetih sırasında olduğu gibi doğrudan ya da istenen değişimlerin gerçekleştirilmemesi durumunda güç uygulanacağının açık ya da üstü kapalı bir şekilde ima edilmesi gibi dolaylı olarak gerçekleşebilir. Diğer değişkenlerin arasında kültürel farklılığın derecesi; ilişkinin koşulları, yoğunluğu, sıklığı ve şiddeti; ilişki kurulan birimlerin görece konumları; kimin baskın kimin edilgen olduğu ve ilişkinin karşılıklı mı yoksa tek taraflı mı olduğu bulunur. Kültürel etkileşim ve *yayılma* eşanlamlı terimler değildir; bir kültür bir başkasından, hiçbir şekilde kültür etkileşimi yaşamadan da ödünç alabilir.

Kültürel ilişki sırasında birçok şey yaşanabilir. Birleşme ya da kaynaşma iki kültürün bireysel kimliklerini kaybetmesi ve tek bir kültür oluşturmasıyla gerçekleşir. Bunun tarihî bir örneği olarak Amerika Birleşik Devletlerindeki İngilizce konuşan Protestan Avrupa kökenli Amerikalıların kaynaşması ideolojisi gösterilebilir. Ancak bazı durumlarda kültürlerden bir tanesi özerkliğini yitirirken bir grup, sınıf ya da etnik grup olarak kimliğini korumaya devam eder. Bu durum, fetih ya da kölecilikte sık görülen bir durumdur ve kaynaşma ideolojisine karşın çoğu Kızılderili yerleşim bölgesinde olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde pek çok örneği gö-

kültürel etkileşim: İnsanların kendi grupları ile başka, genelde daha güçlü bir grup arasında birinci dereceden yoğun iletişime bağlı olarak yapmak zorunda kaldıkları büyük çaplı kültürel değişimler.

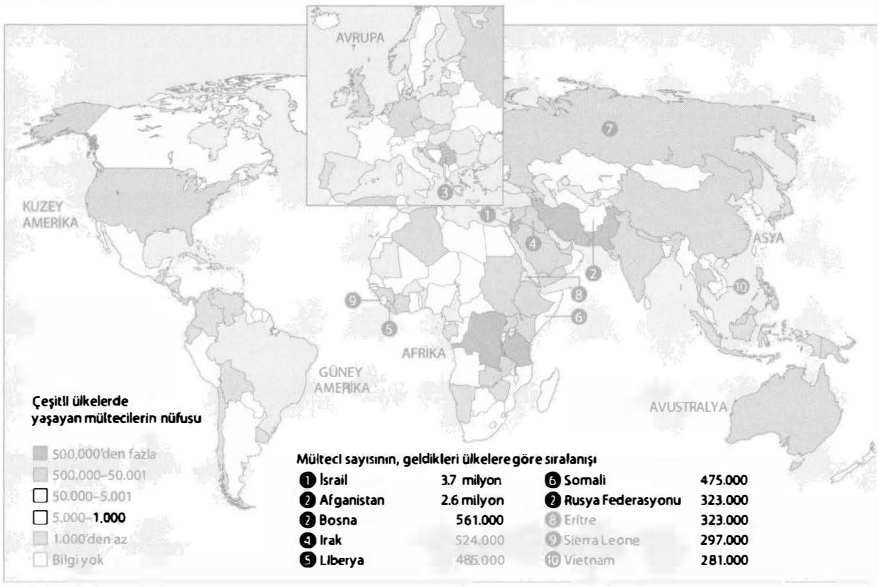
rülebilir. Dünyanın neredeyse her yerinde insanlar vatanlarından zorla ayrılmak zorunda kalabilir. İnsan toplulukları hidroelektrik santral yapımı, büyük baş hayvan için otlanma alanları, madencilik çalışmaları ya da otoyol çalışmalarına yer vermek için yerlerinden edilebilir. Örneğin Brezilya'da yağmur ormanlarını geliştirme çalışmaları sırasında yerli kabileler toplu halde "ulusal parklara" aktarıldı ve o kadar insan için kaynakların yeterli olmadığı, hatta eski düşmanlar ile iç içe yaşamak zorunda kaldıkları bölgelere yerleştirildiler.

Kültürel yok oluş, bir kültürün üyelerinin çok büyük bir kısmının ölmesi ve geriye kalanların başka kültürden insanların arasında yaşayan sığınmacılar haline gelmesi ile gerçekleşir. Günümüzde bunun örnekleri dünyanın birçok bölgesinde görülebilir (Şekil 15.4). Özellikle iyi belgelenmiş bir olay 1968 yılında Brezilya'nın Amazon havzasında yaşanmıştır. Bazı müteahhitler çeşitli yerli gruplarını arsenik, dinamit ve uçaktan makineli tüfeklerle öldürmeleri için katiller tutmuştur. Brezilya'da yerli halkla uğraşmak için hâlâ şiddete başvuruluyor (bkz.Özgün Çalışma). Örneğin, iyimser tahminlere göre 1980'lerde aşağı yukarı 1.500 Yanomami hayatının kaybetmiş; çoğu sığır çiftliği sahibi ve altın arayıcıların kuzeye, Brezilya'ya akın etmesiyle, kasıtlı katliamlara kurban gitmiştir. 1990 yılına kadar Yanomami topraklarının yüzde 70'i yasadışı yollardan istimlak edilmiş; nehirler cıva ile kirlendiği için balıklar zehirlenmiş; sıtma, cinsel hastalıklar ve tüberküloz salgınları yaşanmıştır. Yanomamilerde ölüm oranı yılda yüzde 10'a kadar çıkmış ve doğurganlıkları sıfıra kadar düşmüştür. Birçok köyde ne çocuk ne de yaşlı nüfusu kalmış, hayatta kalanlar ise soylarının tükenmesi korkusu yaşayarak kaderlerini beklemeye başlamıştır.[8]

Brezilyalıların bu tür durumlar karşısındaki tutumları, iki Kayapó yerlisi ve bir antropoloğun Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı diplomatik geziye verdikleri tepkide görülebilir. Bu kişiler Dünya Bankası, ABD Kongresi ve Dış İşleri Bakanlığındaki görevliler ile topraklarının ve yaşam biçimlerinin uluslararası yatırım şirketlerinin projeleri yüzünden yok edilmesi konularını görüşmek için kuzeye gitmişlerdir. Üçü de Brezilya'nın Dış İşleri Yasası'nı ihlal etmek suçuyla yargılanmıştır. Bu suçlama ve konuyla ilgili başka acımasız davranışlar, uluslararası bir öfkeye neden olmuş ve Brezilya-

[8] Turner, T. (1991), "Major shift in Brazilian Yanomami policy", *Anthropology Newsletter*, 32(5), 1, 46.

lı yetkililerin, ülkenin yerel halklarının yararına olacak yasa tasarıları sunmasına yol açmıştır. Ancak bu tasarıların olumlu bir değişim sağlayıp sağlamayacağı ya da tamamen kabul edilip edilmeyeceği hâlâ bir bilinmezdir.

Şekil 15.4
Çokuluslu devletlerde yaşayan halklar arasındaki anlaşmazlıkların sonucunda artış gösteren mülteci nüfus, sığındıkları ülkelere yük oluyor ve bir istikrarsızlık kaynağı oluşturuyor.

Soykırım

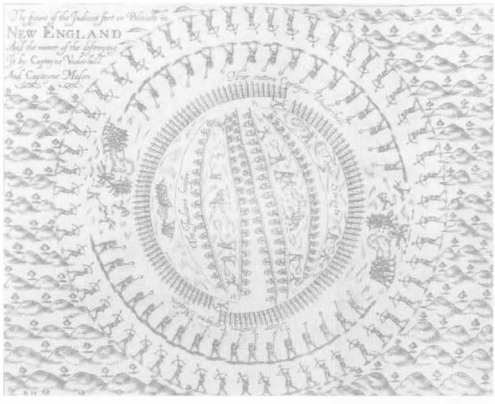

Brezilya yerlileri sorunu, **soykırım**, yani bir halkın başka bir halk tarafından yok edilmesi konusunu gündeme getirir. Soykırım, bir halkın, genelde ilerleme adına, kasıtlı bir uygulaması ya da başka halklar üzerindeki etkisini umursamadan hareket etmeleri sonucunda gerçekleşir. Soykırım dünya için yeni bir konu değildir. Örneğin Kuzey Amerika'da 1637 yılında Connecticut eyaletindeki Mystic kö-

Soykırım: Bir halkın başka bir halk tarafından yok edilmesidir. Bu yok ediş, genelde ilerleme adına, kasıtlı bir uygulama ya da başka halklar üzerindeki etkisini umursamadan hareket eden bir halkın uygulamalarının sonucunda kazara gerçekleşir.

yünde yangın çıkartarak Pequot Kızılderililerini yok etmeye yönelik bir girişimde bulunulmuştur. Yangından kaçmaya çalışan, çoğunluğu silâhsız yaşlılar, kadınlar ve çocuklar vurularak öldürülmüştür. Sömürge yetkilileri, Pequot adının anılmasını bile yasaklayarak, bu olayı belleklerden silmeye çalışmışlardır. Bunun ardından 1890 yılında Güney Dakota'da Wounded Knee'de gerçekleştirilen son katliama kadar birkaç Kızılderili katliamı daha gerçekleştirilmiştir.

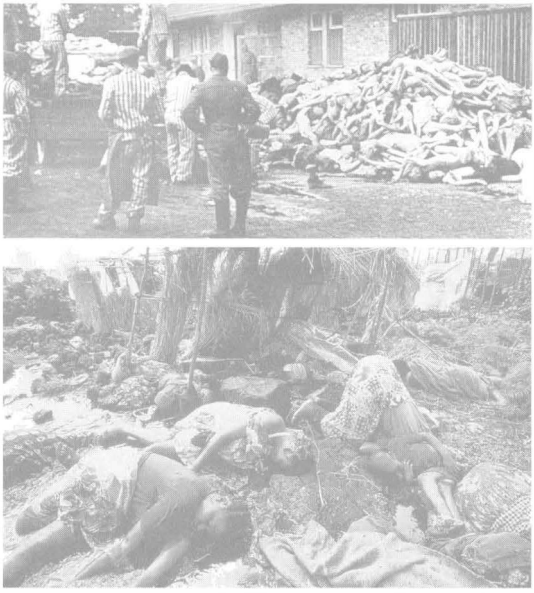
Bu tür hareketler yalnızca Kuzey Amerika ile kısıtlı kalmaz. 19.yüzyılın en ünlü soykırımlarından bir tanesi, Avustralya'nın güneyinde bulunan Tazmanya adasının halkının katledilmesidir. Bu olayda askerî gücün kullanılması Tazmanyalıların tamamen yok edilmesine yetmediyse de askeri güçlerin başaramadığını bir İngiliz Protestan misyoneri başarmıştır. George Augustus Robinson, hayatta kalan yerlileri toplayıp misyonerlik merkezine getirmeyi başarmıştır. Oraya geldikten sonra depresyon ve Avrupa kökenli hastalıkların birleşimi, son safkan Tazmanyalıların da hayatını kaybetmesine yeterli olmuş ve Robinson, Avrupa'ya zengin bir adam olarak geri dönmüştür.

Soykırım tarih boyunca görülmüş bir trajedidir. 1638 tarihli bu çizim; İngiliz sömürgecilerin Narragansettli müttefikleriyle bir olup yanan evlerinden kaçan Pequot Kızılderilisi kadın, çocuk ve silahsız erkekleri vurdukları anı gösteriyor.

Yakın tarihte en iyi bilinen soykırım hareketi, İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanya'sının Avrupalı Yahudileri ve Romanları (çingeneleri) ırk üstünlüğü ve insan ırkının "iyileştirilmesi" adına yok etme girişimidir. Ne yazık ki bu olayın sanki benzersiz ve özelmiş gibi genel olarak "soykırım" olarak anılması, bu canavarca hareketin aslında çok sık görülen bir olgunun yalnızca tek bir örneği olduğu gerçeğini unutmamıza yol açar. Yakın geçmişteki çok sayıdaki kitlesel katliam örneklerinin arasında Kızıl Kimerlerin 1970'lerde Kamboçya'da 1.7 milyon kişiyi öldürmesi de vardır. Bunu izleyen on yıl içerisinde Guatemala'da yerli halklara karşı başlatılan devlet destekli terör zirveye tırmanırken Irak hükümeti de

Kürt köylülerine karşı zehirli gaz kullanmıştır. 1990'larda Afrika'da Rwanda'da yarım milyondan fazla Tutsi, komşuları Hutular tarafından katledildi ve günümüzde Rus ordusu, bağımsızlıklarını isteyen Çeçenlere karşı savaşmakta. Tahminler farklılık gösterse de 20. yüzyıl içinde soykırım ve zulme bağlı olarak 83 milyon kadar insan hayatını kaybetmiştir.[9]

Görsel Karşıtlık: 20. yüzyılda gerçekleşen birçok soykırımdan iki örnek: 1930'larda ve 1940'larda Hitler yönetimindeki Almanya'da Yahudi ve çingelere karşı; 1994'te Ruanda'da Hutular tarafından Tutsilere karşı.

Eğer bu tür çirkin uygulamaların sona ermesini istiyorsak bunların arkasında yatan şeyleri daha iyi anlamamız gerekiyor. Antropologlar etkin bir biçimde bu konuyu incelemekte ve hem kültürler arası hem de durum odaklı araştırmalar yapmaktadır. Ortaya çıkan bulgulardan bir tanesi dinî, ekonomik ve politik çıkarların düzenli olarak soykırım nedenleri arasında görülmesidir. Örneğin Tazmanya'da İngiliz yün üreticileri, yerli halkın adadan gitmesini ve adayı tamamen kendi koyunlar için istiyordu. Hükümet, askerî hareketleri ile yerlilere karşı savaştıysa da sonunda adanın yün üreticilerinin eline geçmesini sağlayan Robinson'un misyonerlik çalışmaları olmuştur.

Dünyanın başka bir bölgesinde ise, 1960'lar ve 1970'ler boyunca Afrika'nın güneyinde Namibya'daki Ju/'hoansi yerlileri, kendilerini Tazmanya'dakine benzer bir durum içinde bulmuştur. Dinî (Hollanda Reform Kilisesi), politik (Namibya Doğa Koruma Bakanlığı) ve ekonomik (tarımsal/pastoral, ve turizm) çıkarların birleşimi sonucunda Ju/'hoansi kabilesi,

9 White, M. (2001), *Historical atlas of the twentieth century, http://users.erols.com/mwhite28/20century.htm;* ayrıca bkz. Van Den berghe, P. (1992), "The modern state: Nation builder or nation killer?" *International Journal of Group Tensions,* 22, (3), 198.

zorla yeni bir bölgeye yerleşmeye zorlandı, bu nedenle hastalıklar ve ilgisizlik yüzünden ölüm oranı doğum oranlarını aşmaya başladı. Bunun gibi başka örnekler de gösterilebilir ancak bu son örnek, soykırımın her zaman kasıtlı olarak gerçekleşmek zorunda olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Soykırım, başka insanlar üzerindeki etkisi düşünülmeden gerçekleştirilen hareketlerin önceden kestirilemeyen etkileri sonucunda da meydana gelebilir. Ancak hayatı söndürülen insanlar için soykırımın bilinçli ya da bilinçsiz olarak gerçekleştirilmiş olması bir önem taşımaz, çünkü her iki durumda da aynı ölümcül kaderle yüzleşmek durumunda kalırlar.

Namibya'da Kalahari Çölü'nde yaşayan yerliler, resimde gördüğümüz Tsumkwe gibi yerleşim alanlarına toplanmıştır. Yaşamsal gereksinimlerini karşılayacak olanaklardan yoksun kalan bu tür insanlar genelde ilgisizliğe ve depresyona mahkûm olur.)

Yönlendirilmiş Değişim

Kültürel etkileşimin en aşırı örnekleri askerî hareketler ya da fetihler ve kontrol etmeye başladıkları kültür hakkında hiçbir şey bilmeyen ya da umursamayan baskıncıların geleneksel politik yapıları yıkması sonucunda yaşanır. Kendilerine dayatılan değişmelere etkili bir şekilde karşı koyamayan ve geleneksel toplumsal, dinî ve ekonomik etkinliklerinin çoğunu yerine getirmekten alıkonulan yerli halkı bireyleri birbirinden uzaklaştıran ve topluluklarının bütünlüğünü zedeleyen yeni uygulamaları kabullenmeye zorlanabiliyor. Yukarıda sözü geçen Namibya'daki Ju/'hoansi kabilesi için de aynı durum gerçekleşti. 1960'ların başlarında toplanan yerliler Tsumkwe'de, kendi gereksinimlerini karşılamalarının mümkün olmadığı bir bölgeye yerleştirildi. Hükümet yiyecek yardımında bulunduysa da yapılan yardım, temel besin gereksinimlerini karşımaya yeterli değildi. Sağlıkları bozulan ve geleneksel etkinliklerine alternatif üretme olanağından yoksun kalan Ju/'hoansiler, kavgacı ve depresif bir ruh haline girdi ve daha önce de belirtildiği gibi ölüm oranları, doğum oranlarını aşmaya başladı. Namibyalı antropolog Robert J. Gordon 1980 yılında bölgeye yaptığı bir

ziyaretin ardından "daha önce Tsumkwe gibi ölüm ve çürümenin kokusunu alabildiğiniz başka bir yerde bulunmamıştım"[10] demiştir. Ancak takip eden yıllar içinde hayatta kalmayı başaran Ju/'hoansiler konuyu ele almaya başladı. Geleneksel vatanlarındaki sulak bölgelere geri döndüler; antropologların ve refahlarıyla ilgilenen başka kişilerin de yardımıyla hayvancılık yaparak varlıklarını sürdürmeye çalıştılar. Bunda başarılı olup olamayacakları zaman içinde belli olacak çünkü hâlâ karşılarında birçok engel vardır.

Yerli halkların üstünde yapılan sömürgeleşme çalışmalarının bir yan ürünü, 1. Bölüm'de açıkladığımız *uygulamalı antropolojinin* büyümesi ve uygulamalı sorunların çözümü için antropolojik tekniklerin ve bilginin kullanılması olmuştur. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1876 yılında, hükümetin Kızılderili politikalarında kullanabileceği güvenilir bilgileri toplamak üzere Amerikan Etnoloji Kurumu kuruldu. O dönemde antropologlar bilim dallarının faydasından emindi ve Kızılderililer arasında etnolojik çalışmalar yapan birçok antropolog büyük miktarda zaman, enerji, hatta çıkarları dışarıdan tehdit altında olan bilgilendiricilere destek olmak için para harcadı.

20. yüzyılda uygulamalı antropolojinin kapsamı ve içeriği, toplum mühendisliğinin bir şekli olarak genişledi. Yüzyılın ilk bölümünde, Amerika'da neredeyse kendi başına bütün bir antropolog kuşağını yetiştiren Franz Boas'ın uygulamalı çalışmaları, ülkenin göçmen politikasını yeniden şekillendirme konusunda yararlı oldu. Bu Alman Yahudi göçmeni, karşılaştırmalı kafatası ölçümlerine dayanan etkileyici istatistiksel verilerle dönemin yaygın ırk kuramlarına meydan okudu. Batı Avrupa'dan gelen Yahudi olmayan göçmenlere ayrıcalık tanıyan ve Yahudiler ile Amerika'ya gelmesi istenmeyen diğer kişilere karşı ayrımcılık yapan kuramların, gerçeklere değil, ırkçı ön yargılara dayandığını kanıtladı. 1930'larda yararcı (pragmatik) amaçlara sahip antropologlar, Amerika Birleşik Devletleri'nde endüstriyel ve başka kurumsal ortamlarda çeşitli araştırmalar yaptı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile beraber ABD sınırlarının ötesindeki, özellikle Büyük Okyanus'ta bulunan sömürge yönetimlerine antropoloji eğitimi almış Amerikan subaylarının müdahalesi de arttı. Japonya'nın savaştan sonraki hızlı toparlanmasında, antropologların ABD istilasını şekillendirmesinin de etkisi bulun-

10 Gordon, R. J. (1992), *The Bushmen myth: The Making of a Namibian Underclass* (s.3). Boulder, CO: Wetviews Press.

maktadır. Günümüzde de antropologlar Büyük Okyanus'ta bulunan ABD'ye bağlı bölgelerde aktif bir rol oynamaya devam ediyor.

Ancak çoğu zaman, farklı etnik grupların ya da yabancı toplumların ilişkilerine müdahale eden devletler ve güç sahibi kurumlar, kültürler arası uzmanlığa ve bilgiye sahip antropologlardan mesleki yardım almayı önemsemez. Bu gibi ihmaller, şu anda harap durumda olan Irak ve Afganistan gibi etnik olarak bölünmüş ülkelerin yeniden yapılandırılması çalışmalarında çok sayıda önlenebilecek hatanın meydana gelmesine neden olmuştur.

Günümüzde uygulamalı antropologlar toplumsal yapı, değer sistemleri ve geliştirilmesi hedeflenen kültürlerin işlevsel ilişkileri konularındaki uzman bilgilerinden dolayı uluslararası kalkınma alanında büyük talep görüyor. Ancak kalkınma antropologlarının karşı karşıya kaldığı bir zorluk vardır: Antropolog olarak başka halkların saygınlığına ve kültürel birliğine saygı göstermeleri, ancak bir yandan da bu kültürlerin belli yönlerini değiştirmek için yardım etmeleri istenir. Eğer bu talep, halkın kendisinden geliyorsa sorun değildir, ancak çoğu zaman bu talep dışarıdan gelir. Her ne kadar öngörülen değişim, hedeflenen toplumun iyiliği için olsa da o topluluğun üyeleri, her zaman bunu aynı şekilde görmeyebilir. Uygulamalı antropologların dış güçlerin topluluklara, özellikle de karşı koyacak güce sahip olmayan topluluklara ne şekilde müdahale edileceği konusunda ne derecede yardımcı olacakları, ciddi bir ahlaksal sorudur.

Antropoloji araştırmalarının kullanım alanı ve faydaları ile ilgili bu tür eleştirel sorulara doğrudan cevap olarak geçtiğimiz yarım yüzyıl içerisinde ortaya alternatif bir uygulamalı antropoloji türü çıkmıştır. Eylem antropolojisi ve savunma antropolojisi gibi çeşitli isimlerle bilinen bu tür toplum temelli araştırmalar, işbirliği içinde gerçekleştirilen eylemler ve yerli topluluklar, etnik azınlıklar ve istila edilmiş ya da bastırılmış gruplarla dayanışmayı içerir.

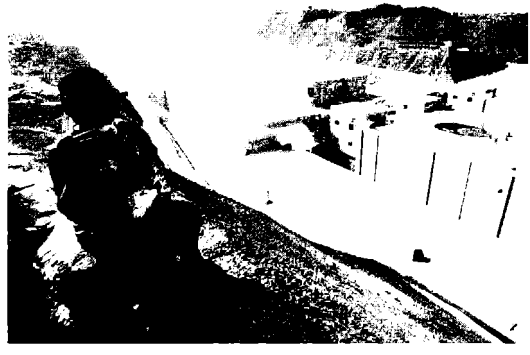
Özet olarak, günümüzde antropolojinin uygulamalı kullanımı hiç olmadığı kadar artmıştır. Bu kitaptaki **Uygulamalı Antropoloji** bölümlerinde de gösterildiği üzere, artık antropologlar mesleklerini hem kendi ülkelerinde, hem yurt dışında akademik olmayan birçok ortamda yerine getirebiliyor.

Uygulamalı Antropoloji

Kalkınma Antropolojisi ve Barajlar

35 yılı aşkın akademik ve uygulamalı bir kariyere sahip olan Kalkınma Antropolojisi Enstitüsü (IDA) başkanı ve idari müdürü ve Binghamton'da bulunan New York Devlet Üniversitesi'nin saygın profesörü Michael M. Horowitz, uygulamalı antropoloji alanına öncü nitelikte katkılarda bulundu.

Horowitz 1976 yılında IDA'nın kurucu üyeliğini yaptıktan sonra, enstitünün yöneticiliğini de yapmaktadır. Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu, BM Kadın Vakfı ve Amerikan Uluslararası Kalkınma Dairesi (USAID) gibi uluslararası kalkınma kuruluşlarında ve Oxfam ve Uluslararası Doğayı Koruma Birliği gibi sivil toplum kuruluşlarında (STK), antropolojinin uygulamalı bir bilim olarak kullanılmasında önemli bir rol oynadı. Birkaç kuşak genç akademisyen ve profesyonele akıl hocalığı yaptı, gelişmekte olan ülkelerden gelenlere özellikle ilgi gösterdi ve sözüm ona az gelişmiş ülkelerdeki düşük gelirli çoğunluğu güçlendirmek için antropolojinin karşılaştırmalı ve bütüncül yöntemlerinin kullanılmasına öncülük etti.

Yerli bir kadın, Çin'de Yangtzee Nehri üzerinde bulunan Three Gorges hidroelektrik barajı üzerinde gemileri seyrederek kahvaltı ediyor. Yapımına 1992 yılında başlanan ve 2009 yılında bitmesi öngörülen baraj, inşaatına başlandığından beri tartışmalara konu oluyor ve tüm dünyadaki çevre korumacıları ile nehir boyunda yaşayan köylü ve çiftçileri endişelendiriyor. Tamamlandığı zaman, bu baraj dünya tarihinde görülmüş en büyük zoraki insan göçüne neden olacak ve 365 mil uzunluğundaki baraj gölüne yer açmak için 2 milyona yakın insanın yer değiştirmesi gerekecek. Şimdiden yer değiştirmek zorunda kalanların şikayetleri ise tükenmek bilmiyor. Bu Uygulamalı Antropoloji bölümünde anlatılan barajın aksine, Three Gorges Barajı'nın yapımında tek bir antropologa bile danışılmadı.

Horowitz'in kırsal alanlarda ve nehir kıyılarında yaşayan insanlarla yaptığı çalışmalar, gelişmekte olan ülkelerdeki küçük üreticilerin ve toprak sahiplerinin refahına olumlu etkilerde bulundu. Bunun en güzel örneği, çalışmalarının Batı Afrika'da bir hidroelektrik barajının, akıntı yönünde yaşayan insanların hayatı ve geçimleri üzerindeki etkisidir. 1980'lerde başlayarak IDA ekibi ile birlikte Mali, Senegal ve Moritanya'dan geçen Senegal Nehri boyunca ayrıntılı antropolojik araştırmalar yaptı. Yaptıkları çalışmalarla barajın yapılmasından önceki, suların çekilmesine bağlı tarımın, sulama yapılarak yapılan tarımdan daha iyi sonuçlar verdiğini ve çevre için daha iyi olduğunu tespit ettiler. Elde edilen bu bulgular bu ülkelerin ve ilgili STK'ların, sistemi Mali'deki Mantali Barajı'ndan kontrollü bir tahliye sistemi ile yönetmeye ve baraj öncesi sistemi mümkün olduğu derecede yeniden canlandırmaya karar vermesine yol açtı. Horowitz'in uzun vadeli alan araştırmaları, mevsimsel sellerin bir milyona yakın küçük üretici için ekonomik, çevresel ve sosyokültürel getirisi olduğunu ortaya çıkardı.

Resmi hükümetler, STK'lar ve kalkınma yatırımı kurumları tarafından kabul gören Horowitz ve IDA çalışanlarının, Senegal Nehir Yatağı Görüntüleme Çalışmaları (SRBMA) için yaptığı araştırmalar yeniden yerleşme ve nehir yönetimi alanında bir çığır açtı ve halen kalkınma politikalarını etkilemeye devam ediyor. IDA'nın Batı Afrika'daki çalışmalarından önce, hiçbir hidroelektrik barajı kontrollü tahliye sistemi ile çalışmamıştı. O zamandan beri IDA Mozambik'teki Zambezi Nehri ve Laso, Kamboçya ve Vietnam'daki Mekong Nehri, dünyanın çeşitli yerlerinde SRMBA modelini uygulamak üzere davet edildi.

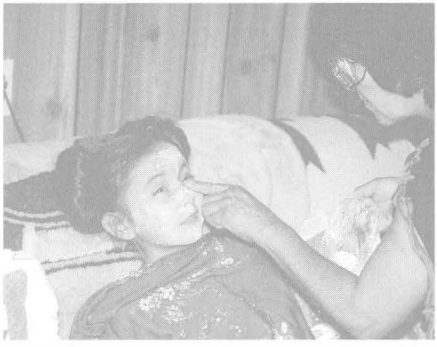
(W. Young (Ed.) uyarlanmıştır (2000), Kimball Ödülü sahibi, Anthropology News, 41 (8), 29, IDA ile yapılan kişisel görüşmelere göre güncellenmiştir, Kasım 2003.)

Baskıcı Değişime Tepkiler

Yerli halkların dışarıdan gelen kişilerin kendilerine dayattığı değişimlere verdiği tepkiler, önemli ölçüde farklılık gösterir. Bazıları rahat bırakılmak umudu ile en yakındaki ormana, çöle ya da başka uzak yerlere göçmüştür. Brezilya'da, bir zamanlar kıyıda yaşayan bazı topluluklar, bu olasılığı değerlendirmiş ve 1960'larda Amazon ormanlarını geliştirmeye yöne-

lik büyük çalışmalar başlayana kadar da başarılı olmuştur. Başkaları ise, örneğin Kuzey Amerika'daki birçok Kızılderili, karşı koymak için silahlara sarıldıysa da sonunda anlaşma imzalamak ve atalarının topraklarının büyük bir kısmını terk etmek zorunda kalmış, bu şekilde kendi ülkelerinde fakirleşmiş bir alt sınıf haline gelmiştir. Günümüzde ise askerî olmayan yöntemlerle, ayrı bir halk olarak kimliklerini korumak ve topraklarındaki doğal kaynaklar üzerindeki kontrolü tekrar geri almak için savaşıyorlar.

İnsanlar güçlü dış baskılara karşın geleneklerinden bazılarını korumaya başardığında ortaya çıkan şey **bağdaştırma (senkretizm)**, yani yerel ve yabancı özelliklerin yeni bir sistem içerisinde birleşmesidir. Bunun en güzel örneklerinden biri, davranış biçimlerinden bazılarını daha önceki bölümlerde incelediğimiz Melanezya'nın Trobriand Adası'nda oynanan kriket oyunudur. Trobriandlılar İngiliz yönetimi altındayken misyonerler, normalde patates hasadından sonra düzenlenen festivalde yer alan erotik dans ve açık cinselliğin yerini alması için, yerlilere bu sessiz ve sakin İngiliz oyununu öğretmiştir. Geleneklere göre bu mevsimde kabile reisleri geceler süren danslar düzenleyerek ve şenliklere katılan yüzlerce genç evli çifte yiyecek sunarak ünlerini arttırıyordu. Aylar boyunca her gece cinsellik çağrıştıran çığlıklar ve şarkılar eşliğinde tahrik edici danslar yapılır ve gecenin sonunda çiftler birlikte çalılıkların arasında kaybolurdu. Hiçbir kabile reisi bir diğerinin altında kalmak istemediğinden (çünkü altta kalmak reisin büyü güçlerinin sorgulanmasına yol açabilirdi), dansların çekişmeli bir yönü bulunuyordu ve bazen kavgalar çıkabiliyordu. İngiliz Protestan misyonerlerine göre, kriket tüm bunlara bir son vermek ve giyinme, din ve sportmenliğe "medeni" bir geçiş yapmak

Bir bağdaştırma örneği. Hopi Kızılderilileri Avrupa kökenli Amerikalılardan birçok şeyi almış olmalarına karşın (bardak ve elektrik prizlerine dikkat edin) bu tür "ödünç alınmış" şeyler, geleneksel şeylerle birleştirilir. Örneğin bu tören sırasında geleneklere göre genç kızın yüzüne mısır unu sürülür.

bağdaştırma (senkretizm): Kültürel etkileşim sürecinde yerel ve yabancı özelliklerin yeni bir sistem içerisinde birleşmesi.

için iyi bir yoldu. Ancak Trobriandlılar oyunun İngiliz kurallarını "çöpe" atmaya kararlıydı. Oyunu, tıpkı eski heyecan verici dans yarışmaları gibi belirgin bir Trobriand olayına dönüştürdüler.

Kriketi benimseyen Trobriandlılar, oyuna savaş kıyafetlerini, savaş büyülerini ve erotik dansları eklediler. Artık kabile şefleri her gece dansçılar davet etmek yerine kriket maçları düzenlemeye başladı. Atışlar İngiliz tarzından çok, kendi mızrak atışlarına benzeyen bir tarza dönüştürüldü. Oyunlardan sonra ise zenginliklerini gösteren büyük şölenler düzenlendi. Değiştirilmiş şekli ile kriket, geleneksel saygınlık ve değiş tokuş sistemine hizmet etmeye başladı. Kriketi özgün haliyle edilgen bir biçimde kabul etmeyerek yaratılan Trobriand kriketi, zekice ve yaratıcı bir biçimde temel yerli özellikleri yansıtacak, karmaşık bir etkinlik olarak uyarlandı. Oyuncular ve izleyiciler gururlu ve neşeli davranır, oyuncular kim olduklarını dışa vurmak kadar oyunda iyi bir skor elde etmeyi de önemser. Oyuna hazırlanırken giyilen erotik kıyafetlerden cinsel metaforlarla dolu tezahüratlara, sayı aralarında yapılan şehvetli danslara kadar oyuna katılan herkesin hem kendi önemi, hem takımının şanı hem de oyunu izleyen yüzlerce güzel kız için oynadığı açık bir şekilde ortadadır.

Yeniden Canlandırma Hareketleri

Baskıcı değişime karşı sık görülen bir başka tepki ise yeniden canlandırmadır. Bölüm 13'te de belirtildiği üzere, yeniden canlandırma hareketleri genel toplumsal rahatsızlık, kaygı ve umutsuzluk duygusuna karşılık gerçekleştirilen köklü kültürel reform girişimleridir. Kültür, toplumsal ilişki ve etkinliklerin birincil bağları koptuğunda ve dış güçler tarafından anlamsız etkinlikler dayatıldığında, bireyler ve gruplar tepkilerini, yeni gelen kültürel öğeleri reddederek, tarihi köklerini ve geleneksel kimliklerini geri isteyerek ve manevi düş güçleriyle gösterir. Bu yeniden canlandırma hareketlerinin bazıları tıpkı Afganistan'daki Taliban'da olduğu gibi devrimsel bir kimliğe bürünebilir.

Amerika Birleşik Devletlerinde yeniden canlandırma hareketleri sık yaşanmıştır. Ne zaman nüfusun belli bir kesimi, yaşam koşullarının Amerikan rüyasına ters düştüğünü hissetse bu olgu yaşanmıştır. Örneğin, 19. yüzyıldaki dönemsel bulıran ve iç savaştan sonra on yıllarca devam eden düş kırıklığı, çok sayıda yeniden canlandırma hareketine yol açmıştır ve

bunların en bilineni Mormonların hareketidir. 20. yüzyılda ise yeniden canlandırma hareketleri büyük şehirlerin kenar mahallelerinde ve Apalachia bölgesi gibi bastırılmış kırsal alanlarda sık sık görülmüştür. 1960'lara gelindiğinde bu hareketlerin bazıları içe dönük olmaktan çıkıp daha etkin bir hale gelmiştir ve bunun bir örneği de Siyah Müslüman hareketidir. 1960'lar aynı zamanda orta sınıf, hatta üst sınıf ailelerin gençlerinin yeniden canlandırma hareketlerinin yükselişine de tanıklık etmiştir. Bu hareketlerde barış, eşitlik ve bireysel özgürlük gibi sıkça dile getirilen kültürel değerler; tüzel kurumların dayattığı sürekli savaş, yoksulluk ve bireysel hareketlerin kısıtlanması gibi gerçeklerle çatışma içinde görülüyordu. Gençler bu gerçeklere özgür aşkı destekleyerek, hippi gruplarına katılarak, rock ve folk müziğin yeni türlerini dinlemeye başlayarak, bilinç değiştirici uyuşturucular kullanarak, otoriteye karşı gelerek, saçlarını uzatarak ve sıra dışı elbiseler giyerek karşılık verdiler.

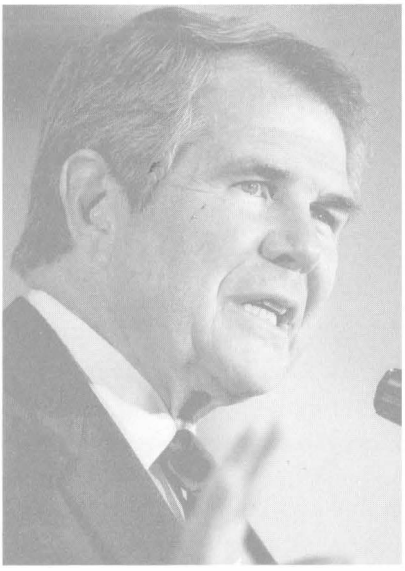

Geçmişte kalmış gelenekleri hayata döndürmeye çalışan yeniden canlandırma hareketleri yalnızca "gelişmekte olan" ülkelere özgü bir şey değildir; Amerika Birleşik Devletlerinde Rahip Pat Robertson bu tür bir hareketin lideridir.

1980'lere gelindiğinde, yeniden canlandırma hareketleri toplumun daha yaşlı ve daha zengin kesimlerinde bile benimsenmeye başladı, tıpkı sözde dindar sağın yükselişinde olduğu gibi. Bu örneklerdeki tepkiler, Amerikan Rüyasının başarısızlığı uğramış olması duygusundan çok, bu rüyaya bir tehdit oluşturduğu düşünülen toplum içindeki muhaliflere ve eylemcilere, yabancı hükümetlere, inanmayı yeğledikleri fikirlere karşı çıkan yeni fikirlere ve modern hayatın karmaşasına karşı gösterilmiştir.

Açıkçası, değer sistemleri her ne nedenle olursa olsun, var olan gerçeklerden uzaklaştığı zaman bir tür tepki hareketine dönüşebilecek kültürel bir kriz durumu oluşabilir. Ancak, baskı altına alınmış, fethedilmiş, istila edilmiş halkların hepsi yerleşik otoriteye başkaldırmaz, hatta neden ayaklanmadıkları bir tartışma konusudur. Ayaklandıkları zaman, kültürel dire-

niş, yeniden canlandırma hareketinin bir başka biçimine bürünebilir. Bir kültür, baskın kültürün sözde getirilerini daha yoğun bir şekilde yaşamak için kültürel etkileşim sürecini hızlandırabilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde Melanezya'daki kargo kültler genelde bu yönde olmuştur, oysa daha eski kültler geleneklerini hayatta tutmaya önem veriyordu. Bazen de bir hareket, Plains Kızılderililerinin Hayalet Dansı için ya da günümüzde bazı dinci sağ hareketler gibi, yok edilmiş ancak henüz unutulmamış yaşam biçimlerini yeniden canlandırmaya çalışır. Bazen, uzun süreden beri düşük bir toplumsal konumda görülmüş, bastırılmış ve dışlanmış, kendine ait alt kültür ideolojisine sahip bir grup, yeni bir toplumsal düzen oluşturmaya kalkışabilir. Batılı halklar için bunun en bilinen örnekleri Musevilik ve Hristiyanlığını ilk dönemleridir.

Geçmişte kalmış geleneksel yaşam tarzını geri getirmeyi amaçlayan Yeniden Canlandırma Hareketleri, sadece "az gelişmiş" ülkelerde görülmüyor. ABD'deki Rahip Pat Robertson böyle bir hareketin lideridir.

Ayaklanma ve Devrim

Bir toplum içindeki hoşnutsuzluğun derecesi belli bir düzeye ulaştığında ayaklanma, yani yerleşik bir hükümet ya da iktidardaki yetkililere karşı örgütlü silahlı direniş olasılığı da artar. Örneğin, tarih boyunca bütün dünyada birçok halk ayaklanması olmuştur. Çoğu zaman bu tür ayaklanmalar kabul edilemez koşullar altında ailelerini geçindirmekte güçlük çeken çiftçilere yeni vergiler uygulayan baskıcı hükümetler tarafından tetiklenir. Güney Meksika'da hâlâ devam etmekte olan Zapatista Maya yerlileri ayaklanması buna bir örnektir. Bu ayaklanma, kendilerine dayatılan değişimler yüzünden geçimleri tehlikeye düşen ve Meksika

ayaklanma: Yerleşik bir hükümet ya da iktidardaki yetkililere karşı örgütlü silahlı direniş.

anayasasındaki hakları hiçbir zaman tam olarak hayata geçirilmeyen binlerce küçük Kızılderili çiftçiyi kapsamaktadır.

Oldukça kısıtlı hedefleri olan ayaklanmaların aksine, devrimler daha köklü bir değişimi kapsar. Örneğin, 1979 yılında kökten dincilerin İran'daki Şah yönetimini devirip, yerine, sürgünden geri dönen yüksek rütbeli bir Şiî Müslüman lideri olan Ayetullah Humeyni'yi getirdiğinde böylesi kökten bir değişim yaşanmıştır.

Devrimlerin neden ortaya çıktığı ve neden çoğu zaman bu devrimleri başlatan insanların beklentilerini karşılayamadıkları sorusu yanıtlanamamıştır. Ancak İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerin 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında güttükleri sömürge politikaları bütün dünyada, devrimin neredeyse kaçınılmaz olduğu bir durum yaratmıştır. Çoğu sömürge, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi bağımsızlığını kazanmış olsa da, daha güçlü ülkeler bu "az gelişmiş" ülkeleri doğal kaynakları ve ucuz iş güçleri için sömürmeye devam etmekte, bu durum da yöneticilerinin yabancı güçlere karşı öfke duymasına neden olmaktadır. Bağımsızlıklarına yeni kavuşan ülkelerin seçkin tabaka yöneticilerinin sınırları dahilinde yaşayan insanlar üzerinde güç uygulamaya çalışması hoşnutsuzluğun daha da artmasına neden olmuştur. Ortak geçmişlerini, farklı kültürlere sahip olmalarını, sürekli olarak kendi bölgelerinde yaşamış olmalarını ve geleneksel hür iradelerini kanıt gösteren bu halklar, kendilerini ayrı bir ulus olarak tanımlamakta ve yabancı hükümet olarak kabul ettikleri bu yöneticilerin yasallıklarını kabul etmemektedir.

Dünyanın birçok ülkesinde bir ulusun insanları tarafın yönetilen hükümetler devletin içinde bulunan diğer bir ulusun insanlarını kontrol etmek için çoğu zaman baskıya başvuruyor. Yakın zamanda Endonezya'dan ayrılıp bağımsızlığını kazanan Doğu Timor'da olduğu gibi bu, çoğu zaman iç savaş ile sonuçlanıyor.

devrim Toplum ya da kültürdeki köklü değişim. Siyaset arenasında eski bir hükümetin devrilmesi ve yerine tamamen yeni bir hükümetin getirilmesi durumunu tanımlar.

Sonuç olarak birçok eski sömürgede, çok sayıda insan, başka ulusların güdümündeki hükümetlerin topraklarını ellerinden alınalarına (ilhak) ve kimliklerini yok etmelerine karşı koymak için silahlara sarılmıştır. Çok etnik gruplu devletler, birleşmiş bir ülkeye dönüştürülmeye çalışılırken, başka ülkelerden gelen yönetici kesimi ülke halkının topraklarını, kaynaklarını ve belli kültürel kimliklerini ellerinden almaya koyulmuştur. Bu olgu öylesine sık görülür ki, antropolog Pierre Van den Berghe modern devletlerin "ulus kurma" olarak adlandırdığı şeyi "ulus katletme" olarak tanımlar.[11] Günümüzün en önemli gerçeklerinden biri, dünyadaki farklı ulusların büyük bir kısmının şu anda içinde yaşadıkları hükümetlere hiçbir zaman onay vermemiş olmasıdır.[12] Yeni oluşmakta olan ülkelerin çoğunda bu tür insanlar savaşmaktan başka çareleri olmadığını düşünmektedir.

Geçmişteki çeşitli devrimlerin incelenmesi sonucunda aşağıdaki koşullar, ayaklanma ve devrimlerin nedeni olarak belirlenmiştir:

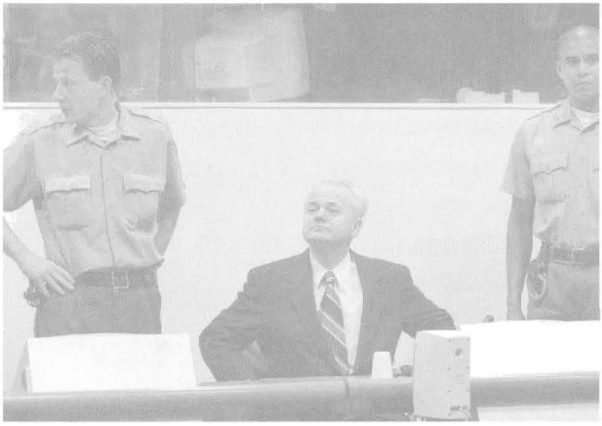
- Çoğu zaman dış işleri politikasının başarısızlığı, mali sıkıntılar, sevilen bakanların görevden alınması ya da halkçı politikanın değiştirilmesine bağlı olarak yetkililerin saygınlıklarını yitirmesi.
- Ekonomik gelişmeye dönük bir tehdidin varlığı. Fransa ve Rusya'da halkın bazı kesimlerinin (meslek sınıfları ve kentlerdeki işçi sınıfı) ekonomik gelirleri yukarı doğru çıkarken, birden yükselişe geçen yiyecek fiyatları ve işsizlik gibi nedenlerden dolayı, yaşam standartları düşmüştür.
- Hükümetlerin tutarlı bir politika geliştirememesi gibi kararsızlık durumları. Bu tür hükümetler olayları kontrol etmek yerine, olaylar tarafından kontrol edilmektedir.
- Entelektüel sınıfın desteğinin yitirilmesi. Bu tür bir kayıp, devrim öncesi Fransa ve Rusya hükümetlerini felsefi destekten yoksun bırakmıştı ve okur yazar halk arasındaki benimsenme oranının düşmesine yol açmıştı.
- Halkın büyük bir kısmını hükümete karşı ayaklandırabilecek yeterli karizmaya ve hitap gücüne sahip bir lider ya da liderler grubu.

Çin, Fransız ve Rus devrimlerinde olduğu gibi ülke içindeki yetkililere direnmenin dışında, günümüzde pek çok devrim, dışarıdan gelen dayatmalara karşı olmuştur. Bu tür direnişler, sömürge güçlerine karşı silahlı di-

11 Van Den Berghe, P (1992), "The modern state: Nation builder or nation killer?" *International Journal of Group Tensions*, 22(3), 191-207.

12 Niwetschemann, B. (1987). *The third world war. Cultural Survival Quarterly*, 11(3), 3.

reniş yürüten bağımsız hareketler şeklinde yer alabilir. Cezayir'in Fransa'dan bağımsızlığını almak için verdiği mücadele de buna bir örnektir. Bugün dünyada devam eden yüzlerce silahlı çatışmanın neredeyse tamamı, bir zamanlar Avrupa ülkelerinin birer sömürgesi olan Afrika, Asya, Merkez ve Güney Amerika'daki ekonomisi zayıf ülkelerde yaşanır (Şekil 15.5). Bu savaşların büyük bir kısmı, ülkenin sınırları içinde bulunan ve yerlilerin yabancı güç olarak kabul ettikleri otoritelerin baskı ve zapt etmesinin karşısında kişisel hayatlarının, topluluklarının, topraklarının ve kaynaklarının kontrolünü korumak ya da geri almak isteyen bir ya da birden fazla halk ya da etnik grup ile devlet arasında gerçekleşir.[13]

Yugoslavya Cumhuriyetinin görevden alınan başkanı Slobodan Milosevic, savaş suçlarından dolayı Hollanda Lahey'deki Uluslararası Adalet Mahkemesinde yargılandı. Sırp diktatör, etnik temizlik ve özgürlüklerini isteyen Boşnak, Hırvat ve Kosova Arnavutları üzerinde kitle katliamı uygulamaktan suçlandı.

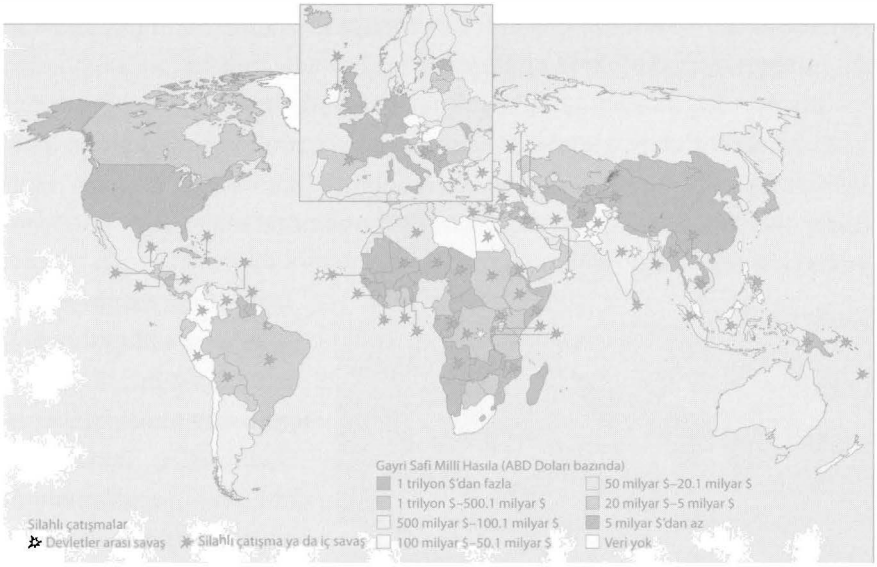
Her başkaldırı, beraberinde devrimsel sonuçlar getirmez. Güney Afrikalı antropolog Max Gluckman'a göre ayaklanmalar

> "alçakları kovup" yerine başkalarını getirir, ancak ne kültürel ideolojiyi ne de toplumsal yapının biçimini değiştirmeye yönelik bir girişimde bulunmaz. Siyasi devrimler, erk sahibi yetkilileri devirip toplumsal yapıyı, inanç sistemlerini ve simgelerini değiştirmek amacıyla yapılır. Siyasi devrimler genelde çalkantılı, şiddetli ve kısa süreli olur. Başarılı bir devrim, kısa bir süre içinde istikrarlı ancak değişmiş bir toplumsal yapıyı yeniden oluşturmaya yönelir; ancak yine de siyasi, toplumsal ve bazen de ekonomik ve kültürel sonuçlar elde etmek uzun vadede gerçekleşir.[14]

Devrimler her zaman hedefledikleri amaca ulaşamayabilir. Örneğin 1940'ların sonundaki Çin komünist devriminin ilan ettiği hedeflerinden bir

13 Nietschemann, s.7

14 Alıntı Hoebel, E. A. (1972), *Anthropology: The Study of Man* (4th ed., s.667), New York: McGraw-Hill.

Şekil 15.5: 1990'lardaki silahlı çatışmalar günümüzde olduğu gibi dünyanın fakir ülkelerinde yoğunlaşıyor.

tanesi, kadınları ataerkil toplumun baskılarından kurtarmaktı. Bu sistemde kadınların ömürleri boyunca erkek akrabalarına boyun eğmeleri gerekir– önce babalarına, daha sonra kocalarına, onun ölümünde sonra ise en büyük oğullarına. Bazı değişiklikler yapılmış olmasına karşın, devrimcilerin kültürel bakış açısı yüzünden genel bir dönüşüm yaşanamamıştır. En az 22 yüzyıl gerisine kadar uzanan bir ataerkil geleneği değiştirmek kolay değildir ve bu gelenek, Çin liderlerinin 1949 yılından beri verdiği birçok kararı bilinçsiz bir şekilde de olsa etkilemektedir. Günümüzde Çin'in kırsal alanlarında geçmişte olduğu gibi bir kadının hayatı hâlâ, ister babası, ister kocası ya da oğlu olsun, kendi çaba ya da başarısızlıklarından çok, bir erkekle olan ilişkisine göre belirlenir. Dahası, kadınlara hâlâ başlıca görevlerinin karılık ve annelik etmek olduğu söylenir. Evin dışında çalıştıkları zaman, çoğunlukla düşük ücretli, düşük konumlu ve sosyal güvencesi olmayan işlerde çalışmak zorunda kalırlar. Hatta 1990'lar, kırsal kesimlerden kadınların kaçırılmasına ve eş ya da işçi olarak satılmasına tanık olmuştur. Kocalarının ev halkı için ücretsiz çalışmaları ya da dışarıda düşük ücretler (ki bu da yine evin kasasına geri döner) karşılığında çalışmaları; iş dağılımını, babasoylu ev halkı reisinin dağıttığı bir çalışma sistemine dayalı olan Çin'in ekonomik gelişiminin de altında ya-

tan özelliktir.[15] Sonuçta kadınlar bir süreliğine özgürlüklerini kazansalar da yaşlandıklarında tekrar oğullarına bağımlı hale gelirler.

Bu durum, devrim hedeflerinin gerçekleştirilememesinin devrimcilerin kendi kültürel geçmişlerinden kaynaklanabileceğini gösterir. Kırsal Çin'de kadınlar evlendikçe ve iş güçleri ailenin erkek liderleri tarafından kontrol edildiği sürece, kadınlar birer ticari mal olarak görülmeye devam edecektir.

Çin'de kadınların iş gücü ekonomik büyüme açısından büyük önem taşır. Bu işgücünün büyük bir kısmı, işgücünün dağıtılmasında birer devlet görevlisi gibi çalışan erkek aile reisleri tarafından denetlenir.

Devrimlerin görece yeni bir olgu olduğu ve yalnızca geçtiğimiz 5.000 yıl içerisinde yaşandığı unutulmamalıdır. Bunun nedeni, politik ayaklanmanın yapılabilmesi için, öncelikle karşı koyulacak merkezî bir politik yetkili kurumun (şeflik ya da devlet) gerekli olmasıdır. Devletler (hatta şeflikler) 5.000 yıl öncesinde henüz oluşmamıştı. Kabile ya da gruplar halinde örgütlenmiş, merkezî otoriten yoksun topluluklarda ayaklanma ya da politik devrimin gerçekleşmesi mümkün değildir.

Modernleşme

Günümüzde meydana gelen toplumsal ve kültürel değişimleri tanımlamak için en sık kullanılan kavramlardan bir tanesi de **modernleşmedir**. Bu kavram, en açık biçimiyle, gelişmekte olan toplulukların Batılı sanayi toplumlarının kültürel özelliklerinin bazılarını aldığı, her şeyi sarmalayan küresel bir politik ve sosyoekonomik süreç olarak tanımlanmaktadır. Latince'deki *modo* ("şu anda") sözcüğünden türetilen modernleşme, sözcü-

modernleşme: Gelişmekte olan toplulukların Batılı sanayi toplumlarının kültürel özelliklerinden bazılarını aldığı, her şeyi sarmalayan küresel bir siyasi ve sosyoekonomik süreç.

15 Gates, H. (1996), "Buying brides in China–again", *Anthroplogy Today*, 12(4), 10.

ğün tam anlamıyla "şimdiki zamandaki" bir şeye işaret eder. Bu kavramın arkasındaki baskın fikir "modernleşmenin" Kuzey Amerika ve diğer sanayi topluluklarına benzemek olduğu ve bunu yapmamanın geçmişe saplanıp kalındığı; geri, daha aşağı ve geliştirilme gereği içinde bulunulduğudur. *Modernleşme* sözcüğünün bu şekilde kullanılmayı sürdürmesi talihsizliktir. Ancak bu durumu değiştiremeyeceğimize göre, şu anda yapılabilecek en iyi şey, sözcüğü kullanmaya devam ederken bu sorunlu tek taraflılığın bilincinde olmaktır.

Modernleşme sürecini anlamanın en iyi yolu, bu olguyu dört alt sürecin birleşimi olarak ele almaktır. Bu alt süreçlerden bir tanesi *teknolojik gelişmedir*. Modernleşme süreci içerisinde geleneksel bilgi ve teknikler yerlerini, çoğunlukla endüstrileşmiş Batı'dan ödünç alınan bilimsel bilgi ve teknik uygulamalarına bırakır. Bir diğer alt süreç ise *tarımsal gelişmedir* ve kendini geçindirmeye yönelik yapılan tarımdan, ticari tarıma geçiş ile görülür. İnsanlar artık kendi kullanımları için tahıl ve hayvan yetiştirmek yerine, ticari değeri olan ürünler yetiştirmeye başlar ve daha çok nakit ekonomisine, dolayısıyla da tarım ürünlerini satmak ve başka ürünler almak için küresel pazarlara bel bağlar. Bir diğer alt süreç de *sanayileşme*, yani başta petrol olmak üzere enerji maddeleri üzerine yoğunlaşmaktır. İnsan, hayvan gücü ve genel olarak el sanatları önemini yitirmeye başlar. Dördüncü alt süreç ise *kentleşmedir* ve nüfusun kırsal alanlardan şehirlere göçmesi ile kendini belli eder. Bu alt süreçlerin dördü de birbirleri ile bağlantılı olmalarına karşın ortaya çıkma sıralarının belli bir düzeni yoktur.

Modernleşme devam ederken bunu başka değişimlerin de izlemesi olasıdır. Siyaset dünyasında, genelde politik partiler ve bir tür seçim mekanizması ortaya çıkar ve beraberinde yönetim bürokrasisi de gelişir. Resmî eğitimde kurumsal öğrenim olanakları genişler, okur yazarlık oranı artar, eğitimli seçkin yerliler gelişir. Geleneksel uygulamalar geriledikçe birçok düşünce ve uygulama alanında din önemini kaybetmeye başlar. Akrabalıklarla ilgili birçok geleneksel hak ve görevler, özellikle de uzak akrabalıklarla ilgili konular değişikliğe uğrar, hatta tamamen yok olur. Son olarak, toplumsal tabakalaşmanın görüldüğü yerlerde, toplumsal hareketlilik artar ve atfedilen konumlar önem kaybederken kişisel başarıların önemi artar.

Görsel Karşıtlık: Yapısal ayrımlaşma. Günlük kullanım için gereken birçok ürün, örneğin tereyağı (solda) eskiden evde yapılırken bugün neredeyse kullandığımız her şey tıpkı marketlerden satın aldığımız süt ürünleri gibi, uzmanlaşmış üretimin bir ürünü haline gelmiştir.

Modernleşmenin başka iki özelliği de şu ana kadar anlatılanlarla beraber gerçekleşir. Bunlardan bir tanesi olan **yapısal ayrım**, iki ya da daha fazla rolü (örneğin politik, ekonomik ve dinî) üstlenen tek bir geleneksel rolün, her biri tek bir özel işlevi olan iki ya da daha fazla role ayrılmasıdır. Bu süreç, toplumun parçalanmasını temsil eder ve toplumun farklı bölümlere ayrılmasını engellemek için yeni bir **tümleştirici mekanizma** ile dengelenmesi gerekir. Bu mekanizmalar, resmî hükümet yapılarını, resmî devlet ideolojilerini, siyasi partileri, yasaları, çalışma ve ticaret birliklerini ve diğer ortak çıkar bağlantılarını kapsar. Tüm bunlar diğer toplumsal bölümleri birleştirir ve bu şekilde ayırıcı güçlere karşı koymaya hizmet eder. Ancak bu iki güç, modernleşmeye karşı koyan tek güçler değildir. Bunlara bir üçüncüsü olan **gelenek** gücünün, yani modernleşen toplumlarda işlerin yeni yapılma biçimlerine birer engel oluşturabilen, kuşaktan kuşağa aktarılan, ge-

yapısal ayrım: İki ya da daha fazla rolü (örneğin politik, ekonomik ve dinî) üstlenen tek bir geleneksel rolün, her biri tek bir özel işlevi olan iki ya da daha fazla role ayrılması.

tümleştirici mekanizma: Toplum içinde ayrıma karşı koyan kültürel mekanizmalar; modernleşen toplumlarda bunlar resmî hükümet yapılarını, resmî devlet ideolojilerini, siyasi partileri, yasaları, çalışma ve ticaret birliklerini ve diğer ortak çıkar bağlantılarını kapsar.

leneksel fikir ve uygulamaları da eklemek gerekir. Ancak bu olgular her zaman bir çatışma içinde olmak zorunda değildir. Bazen gelenekler modernleşmeyi kolaylaştırabilir. Örneğin, geleneksel akrabalık bağları, kırsal kesimden kentlere göç eden insanlara, orada bulunan ve kendilerine yardım edebilecek olan akrabaların olması durumunda yararlı olabilir. Kişinin akrabaları ticari başarı için gerekli olan mali finansmanı sağlayabilir.

Modernleşmenin bir parçası olan teknoloji patlaması, insanları ve fikirleri bir yerden başka bir yere, şaşırtıcı bir hızda ve yüksek sayılarda taşımayı mümkün kılmıştır. Daha önceden bağımsız olan kültürel sistemler başkalarıyla ilişki kurmaya başladı. New York ve Pukapuka arasındaki kültürel fark azalırken balıkçılar ile doktorlar arasındaki fark artmaktadır. Hiç kimse bunun kültürel çeşitlilik içinde net bir kazanç ya da net bir kayıp anlamına mı geldiğini bilmiyor, ancak herhangi bir şeyin tüm dünyada yayılması, bu ister DDT (çok zehirli olduğu için ABD'de yasaklanan bir böcek ilacı) olsun ister yeni bir düşünce olsun, dikkatle izlenmelidir. İnsanların ve insani kültürel sistemlerin birbirinden farklı olması, onların en heyecan verici yanlarıdır; ancak tüm dünyada kot pantolonun, Coca-Cola'nın, rock and roll müziğin, sosyalizmin, kapitalizmin ya da herhangi bir şeyin yayılmasından anlaşılabileceği gibi çeşitlilik yok olmaktadır. Bir şarkı unutulduğunda ya da bir tören artık yapılmamaya başladığında, insanlık mirasının bir parçası sonsuza dek yok edilmiş oluyor.

Modernleşmenin ya da başka kültürel değişimlerin etkisini yaşamış olan geleneksel kültürlerin yakından incelenmesi, bu tür kültürlerin yaşadığı sorunların bazılarının belirlenmesine yardımcı olur. Burada Ekvator'daki Shuar Kızılderililerine ve Norveç, İsveç, Finlandiya ve Rusya'nın kutup bölgelerinde yaşayan Saami halklarından biri olan Skolt Lapplarına odaklanacağız.

Skolt Lappları ve Kar Aracı Devrimi

Anavatanları Finlandiya'nın kuzeyi olan Skolt Lappları, geleneksel olarak balıkçılık yaparak ve Ren geyiği yetiştirerek geçimlerini sağlıyordu.[16]

gelenek: Kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel fikir ve uygulamalar. Bunlar modernleşen toplumlarda işlerin yapılma biçimlerindeki yeniliklere birer engel oluşturabilir.

16 Pelto, P. J. (1973), *The Snowmobile Revolution: Technology and Social Change in the Arctic*, Menlo Park, CA: Cummings.

Bazı malzemeler için dış dünyaya bağımlı olmalarına karşın sosyoekonomik sistemleri için hayati önem taşıyan kaynaklar yerel olarak bulunabiliyordu ve herkese açıktı. Kimsenin kısıtlı kaynaklara ulaşması yasaklanmamıştı ve insanlar arasındaki toplumsal ve ekonomik farklılıklar çok küçüktü. Onlarınki temel olarak eşitlikçi bir toplumdu.

Çoğu Saami halkında olduğu gibi Skolt Lappları için Ren geyiği yetiştiriciliği hayatlarında önemli bir rol oynuyordu ki kendilerini bir halk olarak, bu etkinlik temelinde tanımlıyorlardı. Kuşaklar boyunca Ren geyikleri evde tüketilmek üzere ya da dışarıdan alınması gereken malzemeleri alabilmek için satılmak üzere et kaynağı olmuştu. Ayrıca ayakkabı ve elbiseler için deri, dikiş için sinirlerden yapılma iplik ve çeşitli eşyaları yapmak için boynuz ve kemik de sağlıyorlardı. Dahası, Ren geyikleri kışın kızakları çekmek için, kar olmadığı dönemlerde de yük hayvanı olarak kullanılıyordu. Doğal olarak bu hayvanlar ilgi odağıydı. Sürüler büyük değildi ancak özellikle uzun süren kış aylarında oldukça fazla bakım ve zaman gerektiriyordu. Erkekler sürülerle ilgileniyor ve kayaklarla hareket ediyorlardı; kasım ve ocak ayları arasında Ren geyiklerine çok yoğun bir bakım yapılırken ocak ve nisan ayları arasında ise ara ara ilgilenmek yeterliydi.

1960'ların başlarında kar araçları piyasaya çıktı. Bu yeni makinelerin işlerini fiziksel olarak kolaylaştıracağına ve ekonomik olarak daha avantajlı hale getireceğine inanan Skolt Ren geyiği yetiştiricileri, bunları kısa bir süre içerisinde benimsedi. İlk kar aracı Finlandiya'ya 1952 yılında getirildi. 1971 yılında Skolt Lapplarının ve bölgedeki diğer insanların elinde çalışır durumda yetmiş tane makine bulunuyordu. Az sayıda Lapp, sürü çalışmalarını kayak üstünde yapmaya devam etti ancak böyle yaptıkları için saygınlıklarını yitirdiler. Ren geyiği kızakları da artık ulaşım aracı olarak kullanılmamaya başladı. 1967 yılında kışları ulaşım aracı olarak kızak kullanmaya devam eden yalnızca 4 kişi kalmıştı ve çoğunluk artık Ren geyiklerini çekici hayvanlar olarak kullanmıyordu. Kar araçlarına geçmeyen sürü sahipleri, kendilerini diğerlerine göre dezavantajlı hissetmeye başladı.

Bu mekanikleşmenin sonuçları oldukça sıra dışı ve geniş kapsamlıydı. Kar aracı teknolojisi geleneksel becerilerin yerini aldıkça Lappların kendi

başlarına hayatta kalma becerileri de kaybolmaya başladı ve dış dünyaya olan bağımlılıkları önemli derecede arttı. Kar aracı almanın büyük masrafı (kutuplarda birkaç bin dolar ödemeleri gerekiyordu) ve bunların bakım ve yakıt masrafları ile karşı karşıya kalan Lapplar birden yüklü miktarda paraya gereksinim duymaya başladılar. Erkekler para kazanmak için eskisine göre toplulukların dışında daha sık çalışmaya başladı. Daha önce görülmemiş bir bağımlılık durumuna geldiklerinden, yardım almak için hükümet emekliliği ve yoksulluk yardımı gibi kaynaklara yöneldiler

Bir Saami erkeği İskandinavya'nın kutup tundrasında ailesinin çadırının yanında durmuş, Ren geyiği sürüsünü arıyor. Asırlık bir iş yapmasına karşın hayvanlarını gütmek için bir kar aracı kullanıyor.

Gittikçe artan bağımlılığın ve para gereksinimin, daha geliştirilmiş Ren geyiği besiciliği yapabilmek için ödenmeye değer bir bedel olup olmadığı tartışılabilir. Peki ama hayvancılık gerçekten de gelişti mi? Aslında kar araçları Ren geyiği besiciliğinde oldukça büyük bir gerileme yaşanmasına neden olmuştur. 1971 yılında bir aile sürüsündeki hayvan sayısı ortalama 50'den 12'ye kadar düşmüştür. Bu kadar küçük sürüler, ekonomik açıdan kendi ayakları üzerinde durabilecek güçte değildir. Dahası, bu sürülerin varlığını korumak mümkün olamaz çünkü Ren geyiği sürüleri serbest olarak dolaşır ve bu kadar küçük sürüler, ilk fırsatta daha büyük sürülere katılır. Sürü sahibi ve sürü arasındaki eski, yakın ve uyumlu ilişki gürültülü ve sarsıcı bir ilişkiye dönüşmüştür. Günümüzde Ren geyiklerinin karşılaştığı insanlar artık gürültülü ve dumanlı makinelerin üzerinde, ormanların içinden fırlayan ve onları uzun mesafeler boyunca kovalayan kişilerdir. İnsanlar sürülerinin kış aylarında yiyecek bulmasını kolaylaştırmak, dişi geyiklere doğum sırasında yardım etmek ve onları avcılara karşı korumak yerine artık bu hayvanları kesiyor ya da kısırlaştırıyor. Doğal olarak Ren geyikleri insanlardan sakınmaya başladı. Sonuç olarak geyikler evcil olmaktan çıktı ve ilk fırsat-

ta dağılmaya ve ulaşılması daha zor bölgelere kaçmaya başladı. Dahası, kar araçları ile rahatsız edilen sürülerde yeni yavruların sayısı önemli derecede düşüş gösterdi. Bu örnek, bizlere, değişimin her zaman uyarlayıcı olmayabileceğini gösterir.

Mekanize hayvancılığın masrafları ve sürülerin küçülmesi sonucunda çoğu Skolt Lappı hayvancılığı tamamen bıraktı. Artık erkeklerin büyük bir kısmı sürücülük yapmıyor. Ekonomik alternatifler kısıtlı olduğundan bu durum ciddi bir ekonomik soruna yol açıyor. Bu durum, çoğu insanın, bir nakit-kredi ekonomisinde yer almalarından dolayı gelirleri olsun ya da olmasın, ödemelerinin olduğu gerçeği ile daha da zor koşullar altında yaşamasına neden olur. Ortadaki sorun yalnızca ekonomik değildir, çünkü Lappların geleneksel kültüründe Ren geyiği yetiştirmek, erkekliğin özünü temsil eder. Sonuç olarak günümüzde Ren geyiği yetiştirmeyenler, geçmişte görmedikleri bir yoksulluk çekmenin yanı sıra erkek olamadıkları duygusunu da yaşamakta.

Rollerin yeniden değerlendirildiği bu ekonomik ayrım, eskiden eşitlikçi olan toplumun artık tabakalaşmış bir topluma dönüşmesine yol açmıştır. Varlıklarda farklılıkların ortaya çıkması ile beraber yaşam tarzlarında da değişiklikler yaşanmıştır. Artık Ren geyiği besiciliğine başlamak çok zordur çünkü büyük miktarda para yatırımı yapmak gereklidir. Üstelik günümüzde hayvan besiciliği, geleneksel kültürün parçası olmayan beceri ve bilgileri de gerektirmektedir. Herkes bu bilgi ve becerilere sahip olmadığı için, bunlara sahip olmayanlar bu işi yapmak istedikleri zaman başkalarına bağımlı olacaktır. Sonuç olarak bir zamanlar herkese açık olan ve yaşamsal önem taşıyan kaynaklara erişim artık kısıtlıdır.

Shuar Çözümü

Skolt Lappları modernleşmenin birçok olumsuz etkisinden kaçamadıysa da modernleşmek ya da modernleşmemek seçimi tamamen kendilerine aitti. Buna karşılık Shuar Kızılderilileri (tarihte Jivaro olarak biliniyorlar) Amazon havzasında bütün toplulukları yok eden dış güçlere karşı koymak için başka seçenekleri kalmadığına karar verene kadar bilinçli olarak modernleşmeden kaçındılar. 1964 yılında bölgelerine gittikçe daha çok Ekvatorlu sömürgecinin gelmesi sonucunda topraklarını kaybetme tehdidi ile karşı karşıya kaldıklarında, geleceklerini kendileri belirlemek için tamamen

bağımsız bir tüzel bir birlik olan Shuar Federasyonunu kurdular. İstemeyerek de olsa Ekvator hükümeti tarafında tanındıktan sonra federasyon, kendini resmî olarak üyelerinin toplumsal, ekonomik ve ahlaki gelişimine ve resmî hükümet birimleri ile kalkınma sürecini eşgüdümlemeye adadı. Federasyon kurulduğundan beri 96.000 hektardan çok kamu arazisini güvence altına aldı; halkın başlıca gelir kaynağı olarak 15.000 büyük baş hayvan edindi; kendi dillerini kullanarak ve çoğunlukla Shuarlı öğretmenler kullanarak kendi eğitimlerini üstlendiler; kendi iki dilde yayın yapan yayın kuruluşlarını ve gazetelerini kurdular. Tüm bunlar Shuarların günlük yaşamlarını değiştirdi ancak yine de kendi dillerini konuşmak, kendi topraklarında yaşamak, ortaklaşa üretip dağıtmak, eşitlikçi bir ekonomiye sahip olmak ve en üst düzeyde özerkliği koruyan akrabalık sistemine dayalı topluluklarını sürdürmek gibi kültürel olarak belirleyici özelliklerini korumayı başardılar. Sonuç olarak tüm değişimlere karşın hâlâ birer Shuar olduklarını ve Ekvatorlulardan farklı olduklarını hissedebiliyorlar.[17]

Shuar örneği, Amazon yerli ulusların, izin verildiği zaman ağır dış baskılara karşın kendi kaderlerini kendi ellerine alabildiklerini gösteriyor. Ne yazık ki yakın zamana kadar çok azı bu olanağa sahip olabildi. Avrupalılar, Amazon ormanlarını istila etmeden önce bu bölgede 700'den fazla farklı yerli kabilesi yaşıyordu. 1900 yılına gelindiğinde Brezilya'da bu sayı 270'e düştü; günümüzde ise 180'e kadar geriledi.[18] Bunların çoğu kendilerini, bu bölümünde bahsettiğimiz Yanomamilerinkine benzer durumlarda bulmaktadır. Yine de bazıları kendilerine karşı uygulanan yıkıcı dış güçlere karşı oldukça yaratıcı bir direniş gösteriyor. Takip eden Özgün Çalışma'da Brezilya'da yaşayan ve 1976 yılından beri Amazonlarda alan araştırmaları yapan bir antropolog, bu güçleri aşmanın ne kadar zor olduğunu anlatıyor.

17 Bodley, J. H. (1990), *Victims of Progress* (3rd ed. s.160-162), Mountain View, CA: Mayfield.

18 *Cultural Survival Quarterly,* (1991), 15(4), 38.

Özgün Çalışma

Brezilya'da Yerlilere Karşı Şiddet

Geçtiğimiz otuz yılda, Brezilya'da, Kuzeybatı Amazon'daki Rio Negro Yerli Örgütler Federasyonu'nun kurulması gibi örneklerin gösterdiği gibi, yerli hareket çeşitli politik zaferlere ve "fetihlere" imza attı. Yerleşim alanlarının sınırlarının kendi istekleri doğrultusunda belirlenmesi ve yerli liderlerin belediye yönetimlerinde anahtar konumlarda görev almasıyla, bu zaferler bölgede yaşayan farklı dil gruplarından 20.000 civarındaki yerli için önemli ilerlemeler anlamına gelir. 1976 yılından beri burada antropolojik ve tarihî çalışmalar yaptığım için bu bölgeye yoğunlaşmak istedim. Ayrıca Brezilya'da yaşamak üzere geri geldiğimden beri Federasyon'la 12 yıldan beri ilişki içindeyim. 20 yıl önceki dış birimlere (misyonerlikler ve askeriye) bağımlı olma durumu tamamen değişti ve bütün bölgeyi kapsayan yerli konfederasyonlar tarafından eşgüdümlenen yerel yerli politik kuruluşların (20'den fazla) sayısı oldukça arttı. Misyonerler tarafından yerli halkların neredeyse kendi kimliklerinden utanma noktasına gelene kadar bastırılan kültürel gelenekleri Amazonlardaki yerli hareketine yaptığı katkılarının uzun vadede çok belirleyici olacağına inandığım Baniwa Gersen Luciano gibi parlak bir lider ile gelişim gösterdi.

Kuzeybatı Amazonlar, Brezilya'da sürdürülebilir gelişme ve bu modellerin ne şekilde uygulamaya geçirilebileceği ile ilgili soruların sınama alanına dönüştü. Bu tür modeller Kuzeybatı Amazonlarda yaşamsal birer seçenek midir yoksa STK'lar ve bu tür modeller hakkındaki akademik konuşmalar ve yerli halkların belli ve acil gereksinimleri arasında hâlâ büyük bir boşluk mu bulunuyor? STK'lar, yerli/beyaz ilişkileri ve bu bölgedeki yerli kültürünün yeniden canlandırılması konularında yerel düzeydeki politikalara ne derece katkıda bulunabilir? Başlıca so-

run, yeni modeller değil eski sorunlar ve iyileşmek için yeteri kadar zamanı olmayan eski yaralardır. Başlıca iki düşman olan ırkçılık ve kişisel dokunulmazlık sürekli olarak zaferlere gölge düşürmektedir. (Bundan ötürü Brezilya'daki yerli hakları adına yapılan mücadelede yalnızca zaferleri değil yenilgileri de kayıt altına almak önemlidir.)

Brezilya'da Boa Vista'da şehir merkezinde "kutlama yapan" altın madencisi heykeli. Yerli halkın topraklarını istila eden altın avcıları ve başka pek çok grup, büyük oranda ölüm ve yıkıma yol açmıştır. 1993 yılında bir grup yerli, bir çiftçiyi topraklarından çıkartınayı başardığında, bir adam radyo programını arayarak kendisini profesyonel "katil" olarak tanıtmış ve (yerlileri destekleyen) rahibi öldürmeyi, kafasını kesmeyi ve heykelde altıncının elinde görülen tepside sergilemeyi önermiştir.

Yerli Misyonerlik Konseyi (Brezilya Katolik Kilisesinin yerli ilişkileri ile ilgilenen bir bölümü) her yıl Brezilya'daki yerli halklara karşı uygulanan şiddetle ilgili bir rapor yayınlıyor. İstatistikler yalnızca her yıl yerlilere karşı uygulanan şiddetin arttığını göstermekle kalmıyor, aynı zamanda uygulanan şiddet türlerinin de arttığını gösteriyor: liderlerin öldürülmesi, katliamlar, resmî sağlık kuruluşlarının ilgisizliği yüzünden çıkan salgın hastalıklar, yasa dışı tutuklamalar ve polis şiddeti. Ülkede yerlilere karşı uygulanan şiddet olayları karşısında etkilenmemek mümkün değildir. Peki bu olaylar ulusal medyada ne şekilde yansıtılıyor ve yetkililer bu konularla ne şekilde ilgileniyor? Yerli/beyaz ilişkilerini niteleyen bu şiddetin belli bir örüntüsü var mı?

Brezilya'da Yerli Halklara Karşı Uygulanan Şiddet

Brezilya'da yerli halklara karşı uygulanan şiddetin en sık görülen örüntüsü, suçu işleyen kişilerin cezalandırılmamasıdır. Brezilya'da yerli halklara karşı uygulanan şiddet korkunç boyutlarda ve üzüntü vericidir ancak kontrol edilebilmekten çok uzaktır. Yerlilere karşı uygulanan şiddet olaylarında sürekli aynı senaryo tekrarlanır ve olaylar adaletin karşısına getirilmez. Özellikle toprak ve kaynak hakları yüzünden yaşanan

gerilim ve çatışmalar yıllar içinde birikmiş ve FUNAI'nin (Brezilya'daki yerli bürosu) ilgisizliği ile birleşince sarsıcı katliamlar ya da cinayetlerle sonuçlanmıştır. Uluslararası baskıların etkisiyle, incelemeler derhal başlatılsa ve suçlular tutuklanmış olsa da sürekli ertelemeler, davanın ilk baştaki aciliyetini kaybettirir. Bunun ardından zanlılar davayı etkilemek için zaman kazanmaya çalışır ve incelemeler gittikçe uzar. Dava mahkemeye gönderildiğinde ya da gönderilebildiğinde ise hiçbir zaman zanlıyı suçlu bulmaya yetecek kadar kanıt bulunamaz; zanlılar ya beraat eder ya da hafif cezalarla kurtulur. Bu senaryonun sonucunda, etnik gruplar arası ilişkilerde şiddet, kendini tekrarlamaya devam eder.

Örneğin, tanınmış bir Guarani lideri olan Marçal Tupâ-y, 1983 yılında Marçal'ın halkının toprakları üzerinde hak iddia eden yerel bir çiftçinin kiraladığı bir katil tarafında öldürülmüştür. Herkes tarafından bilinen suçun azmettiricisi, yerel mahkemeye çıkartılana kadar 10 sene geçmiştir. Sonuçta çiftçi "delil yetersizliğinden" beraat etmiştir. Bir başka örnek ise on dört ölü, yirmi üç yaralı ve on "kayıp" ile sonuçlanan yukarı Solimões bölgesindeki Ticuna yerlilerinin katliamıdır. Katliam, bir toprak anlaşmazlığını "çözmek" isteyen bir çiftçi tarafından tutulan on dört silahlı adam tarafından gerçekleştirilmiştir. Hem federal hem de yerel yetkililer bu olayı ört bas etmek istediği için dava yıllarca sürüncemede kalmıştır. Zamanında gösterilen ulusal ve uluslararası ilgiye karşın şimdi, aradan neredeyse on yıl geçtikten sonra davayla ilgili haberler basında artık yer almıyor. Ertelenen adaletin sonucunda, şu anda dava için yalnızca bir yargı yetkisi bulunmaktadır ancak böyle bir yargılamanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli değildir.

Bir diğer senaryo ise, şiddet olaylarının medya tarafından çarpıtılarak, esas kurbanların şiddeti yaratanlar olarak gösterilmesi ve kurbanların suçlanmasıdır. Böylece kurbanlara karşı uygulanan fiziksel şiddet, sembolik şiddetle pekişmiş olur. Brezilya ve Venezuela'daki Yanomami (yerliler) konusu bu sürecin en çarpıcı örneğidir.

Bu örnekte yapısal bellek kaybı ve kişisel dokunulmazlık çok kötü bir seviyeye ulaşamamıştır çünkü bütün dünya uzun bir süre Yanomami konusuna odaklanmıştır. Yine de bu durum Yanomamileri ne fiziksel şiddetten (1983 yılında Haxlmu köyünde on yedi Yanomami katle-

dildi) ne de ırkçı saldırılardan koruyabildi. Bu olaylar, 2 yıl önce Folha de São Paulo gazetesinde yayınlanan ve tanınmamış bir muhabir olan Jaber Cristaldo'nun makalelerine konu olmuştur. Cristaldo "Lano Blöfünün Perde Arkası" adlı ilk makalesinde yalnızca katliamın kanıtlarını sorgulamakla kalmayıp, yerlilerin beyazlara karşı sayısız şiddet olayının hiçbir zaman gündeme getirilmediğini yazarak davanın odak noktasını değiştirdi. Yanomamileri tarif ederken Napoleon Chagnon yarattığı meşhur "Vahşi Halk" imgesini temel olan Cristaldo, Yanomami kültürünün kendisinin "şiddetle mimlenmiş" olduğunu ve Haxlmu katliamı ile ilgili yaratılan uluslararası öfkenin antropologlar ve yerli savunma organizasyonları tarafından örgütlenmiş bir komplodan ibaret olduğunu iddia etti. Yanamomilerin Amazonların uluslararası kullanıma açılmasına dönük sözde bir kampanya için yem olarak kullanıldığını ileri sürdü ve "Silahlı Kuvvetler, antropologların düzenlediği bu komplonun farkına varmalı yoksa kısa bir süre sonra mavi bereliler (BM müdahalesini kastediyor) Amazonlara girecektir" uyarısında bulundu. Bu söyleme göre Brezilyalılar kurban, Yanamomiler ve onların destekçileri ise saldırgan durumuna düşmektedir.

Şiddetin "Sansasyona" Dönüştürülmesi

Günümüzde Brezilya'daki yerli/beyaz ilişkilerini niteleyen yapısal şiddeti ve medyanın etnik gruplar arasındaki şiddeti ne şekilde yansıttığını gösteren sayısız dava örnek gösterilebilir. Birçok örnekte medyanın yerel, bölgesel ve ulusal güç yapılarına hizmet ettiği açıkça görülür. Bu tür şiddet olaylarının açıklanmasının, bireylere ya da gruplara karşı gerçekleştirilen vahşetin sorumlularını bulamadığı da ortadadır. Yerli halklar, kendilerine dışarıdan dayatılan taleplere çoğu zaman oldukça yaratıcı bir şekilde direnebildiklerini, uyum gösterebildiklerini ve değişebildiklerini kanıtlamıştır. Ancak Brezilya toplumu, en büyük iki iç anlaşmazlığı aşmaktan aciz olduğunu defalarca göstermiştir: ırkçılık ve suçun cezasız kalması. Hükümetler etnik ve toplumsal azınlıkların çok uluslu bir toplum içinde bir arada var olması ve saygın bir biçimde yaşaması için yaşamsal önem taşıyan politikaları uygulamaktaki başarısızlıklarını sürdürmeye devam etmektedir. İşin ciddiyeti 1997 yılında bir

kez daha gündeme gelmiştir. Bir Pataxó yerlisi lideri, Brezilya'nın başkentinde yapılan "Yerli Günü" kutlamalarının ardından orta-üst sınıftan beş genç tarafından vahşi bir şekilde yakılmıştır.

...Yerli gününde [her zaman] bir tür korkunç tören gerçekleşir. Medya, sanki soyu tehlikede olan bir hayvan türüymüşçesine yerli halkların "kaçınılmaz yok oluşundan" bahseder. Çevrebilimciler ve antropologlar gezegenin gelecekte de hayatta kalabilmesi için toplumsal çeşitliliğin yaşamsal önemini ve yerli halkların gerekliliğini sürekli olarak hatırlatır. Brezilyalıların yerli halklar ve genel olarak azınlıklarla ilgili bilincinin değişmesi gerekiyor. Bu insanlar, yalnızca büyük bir geçmişin "son hayatta kalanları" ya da "kalıntıları" değildir, aynı zamanda geleceğimizi biçimlendirme becerisine sahip kişilerdir. (*Alıntı R. M. Wright. (1997), Violence on Indian Day in Brazil 1997: Symbol of the Past and Future,* Cultural Sruvival Quarterly, 21(2), 47-49.)

Küreselleşme ve "Az Gelişmiş" Dünya

Az önce incelediğimiz örnekler çağdaş devlet toplumlarında hayatta kalan yerli halkların modernleşmeden ne şekilde etkilendiğini gösterdi. Afrika, Asya, Güney ve Orta Amerika'da ve diğer yerlerdeki sözde az gelişmiş dünyada ülkeler, köklü politik ve ekonomik değişim ve kültürel başkalaşımın sancısını çekiyor. Hatta endüstriyel üretim, kitle taşımacılığı ve iletişim ve bilgi teknolojilerindeki yeni buluşlar, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki toplulukları da etkiliyor. 1. Bölüm'de tanımlandığı biçimde, dünyanın bütün bölgelerinin birbirine bağlandığı ve birbiriyle ilişkili her şeyi saran tek bir sisteme dönüştüğü hızlandırılmış gelişme sürecine küreselleşme diyoruz.

Tüm dünyada ekonomik etkinliklerin –ya da en azından denetimlerinin– aile/toplum ortamından kaldırıldığına tanık oluyoruz. Değişen iş gücü pazarı karşısında değiştirilmiş aile yapısını görüyoruz: Küçük çocukların sevgi görmek için geniş bir aile yerine yalnızca anne babalarına bağımlı olması; anne ve babanın yetkilerinin azalması; okulların birincil eğitim sistemi olarak ailelerin yerini alması; yaşlı insanların son günlerini ailelerinin yanında değil de bakım evlerinde geçirmesi ve benzeri birçok başka değişim. Esas sorun, tüm bunların fazla hızlı meydana gelmesi ve geleneksel ailelerin bunlarla adım adım başa çıkma olanağının bulunmamasıdır. Avrupa ve Ameri-

ka'da gerçekleştirilmesi kuşaklar boyunca süren değişiklikler, gelişmekte olan ülkelerde tek bir kuşak içinde gerçekleştirilmeye çalışılıyor. Bu süreç içinde insanlar çoğu zaman, aslında vazgeçmek istemedikleri ve önemsedikleri değerlerin yok oluşuna tanıklık ediyor. Tüm dünyada uzak ülkelerde alan çalışması yapan antropologlar, bu kültürel geleneklerin küresel güçler tarafından ne şekilde etkilendiğini ve çoğu zaman yok edildiğini gözleriyle gördü. Tüm dünyada yaşanan bu başkalaşıma odaklanan ilk ve en önemli antropologlardan biri olan Eri Wolf, 20. yüzyılın küresel değişimine ve karmaşasına doğrudan tanık olmuştur (bkz. Önemli Antropologlar).

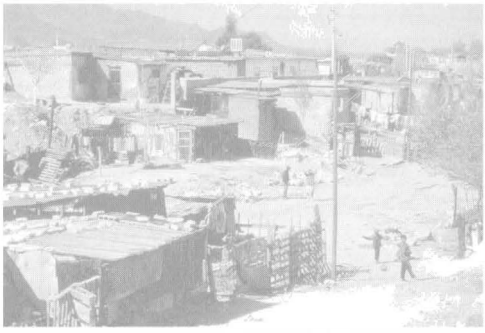
Çoğu zaman modernleşmenin yükü en çok kadınları etkiler. Örneğin, tarımın ticaret haline getirilmesi, genelde kadınların geleneksel toprak haklarını göz ardı eden toprak reformlarını içerir. Bu durum onların kaynaklara erişimini ve onları kontrol etmesini kısıtlarken aynı zamanda gıda üretimi ve işlemesinin makineleşmesi de iş bulma olanaklarını önemli derecede azaltır. Bunun sonucunda görevleri gittikçe daha çok evin içiyle kısıtlanır; ancak ticari üretim insanların başlıca ilgi alanı hali geldiğinden beri, ev işlerinin değeri de toplum gözünde gittikçe düşmektedir. Dahası, erkekler evde yardım etmeye daha az vakit bulduklarından ev içi işlerin de yoğunluğu artıyor; kamu toprakları ve kaynakları özelleştirildikçe ve ormanlar ticari sömürüye açıldıkça yakıt ve su taşımak daha zor bir hale geliyor. Üstüne üstlük dünya pazarları için pamuk ve kenevir gibi yenmeyen mahsullerin ya da çay, kahve ve kakao (çikolatanın ham maddesi) gibi lüks mahsullerin üretimi, ev halkını büyük fiyat değişiklikleri karşısında korumasız bırakıyor. Bunun sonucu olarak insanlar çiftçiliğin eskiden sağladığı yüksek kaliteli yiyeceklere ulaşamıyor ve kötü besleniyor. Modernleşme ile beraber kadınlar kısa süre içinde kendilerini gittikçe daha da alçalan bir konumda buluyor. İş yükleri artarken yaptıklara işe verilen değer azalıyor, aynı şekilde eğitim durumları ve tabii ki sağlıkları da bozuluyor.

Küreselleşme: Sancılı olmak zorunda mı?

Çoğu antropolog, modern teknolojik dünyada sıkışıp kalmış Batılı olmayan geleneksel halkları etkileyen değişimi bir eziyet olarak görüyor. Ancak sanayileşmiş Batı dünyasındaki genel tutum, modernleşmenin hem kaçınılmaz hem de iyi olduğu yönündedir –ve alınan "ilaç" ne kadar acı olursa olsun "geri kalmış" halkların Batılılar gibi olmak adına buna katlanmalarına değeceğine düşünülür. Bu görüşün çağdaş dünyanın soğuk politik

ve ekonomik gerçekleri ile pek bağlantısı yoktur. Batı dünyasının orta ve üst sınıfının standartları, yenilenemez kaynakların tüketimi temeli üzerine kuruludur ancak dünya nüfusunun yalnızca küçük bir bölümü bu değerli kaynakların büyük bir kısmına erişim hakkına sahiptir. Örneğin, 1970'lerin başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfusu, dünya nüfusunun yüzde 5'inden daha küçük bir kısmını oluştururken tüm dünya kaynaklarının yüzde 50'sini tüketiyordu. Bu dengesizlik hâlâ sürüyor ve görünüşe göre yakın gelecekte dünya nüfusunun büyük bir kısmı, hiçbir zaman Batılı ülkelerde yaşayan insanlar ile karşılaştırılabilecek yaşam standartlarına ulaşamayacak. Her şeyden önce sanayileşmiş ve sanayileşme sonrası Batı dünyasındaki insanlar, kaygısız ve çoğu zaman da müsrif kaynak tüketimlerini ciddi bir şekilde azaltmalıdırlar. Ne yazık ki şu ana kadar çok azı bunu yapmak için yaşam standartlarını değiştirme isteğini göstermiştir.

Zengin ve fakirler arasındaki uçurum büyümeye devam ederken dünyada sayısız insan sanayileşmiş ve sanayi sonrası ülkelerdeki orta ve zengin sınıfların sahip olduğu maddi standarta sahip olmayı amaçlıyor. Her yıl milyonlarca insan yoksulluk sınırının altına kayıyor.[19] Bu durum, antropolog Paul Magnarella'nın deyimi ile, amaçların yerel olanakları fazlasıyla aştığı yeni bir "hoşnutsuzluk kültürünün" gelişmesine yol açmıştır. Artık geleneksel değerlerden doyum sağlayamayan ve kırsal bölgelerde kendilerini geçindiremeyen insanlar, daha iyi bir yaşam yaratabilmek için büyük kentlere göçüyor. Çoğu zaman da yaşamları, ulaşabileceklerinin çok ötesindeki bir şeyleri beklerken yoksul, aşırı kalabalık ve hastalık dolu gecekondu mahallelerinde sönüp gidiyor. Ne yazık ki, geleceğin toz pembe olacağına dair tahminlere karşın, dünyada yüz milyonlarca insan bu acı gerçeğe sıkışıp kalmış durumda; yoksulluk, açlık, hastalık ve daha başka pek çok tehlikeyle savaşıyor.

Juarez, Meksika yakınlarındaki bir gecekondu mahallesi. Dünyanın her yerinde milyonlarca insan büyük kentlere kaçıyor ancak çoğu, bu tür gecekondu mahallelerinde hastalık, yoksulluk ve erken yaşta ölüme mahkum oluyor.

19 Kurth, P (1998, Ekim 14), "Capitol Crimes", *Seven Days*, 7.

Önemli Antropologlar

Eric R. Wolf (1923–1999)

Eric Wolf'un yaşam öyküsünde, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları da dahil olmak üzere 20. yüzyılın sıkıntılarını görebiliriz. Devlet destekli şiddeti deneyimlediği için güç sorununu incelemek amacıyla antropoloji ile ilgilenmeye başlayan Wolf, antropolojiyi en bilimsel insanlık ve en insancıl bilim olarak kabul etmiş; köylüler, güç ve kapitalizmin geleneksel uluslar üzerindeki değiştirici etkisi konularında karşılaştırmalı tarihî araştırmaları ile ünlenmiştir.

Eric'in hayatı Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Avusturya'da başladı. Savaş döneminde Eric'in Avusturyalı babası, Sibirya'da savaş esiri olarak bulunduğu sırada, sürgünde olan Rus annesi ile tanıştı. Barış sağlandıktan sonra çift evlenip Viyana'ya yerleşti ve 1923 yılında Eric dünyaya geldi. Avusturya'nın başkentinde ve sonradan babasının işi gereği, şimdiki Çek Cumhuriyeti'nde bulunan Sudetenland'da büyüyen Eric, oldukça rahat bir hayatın keyfini sürdü. Yazlarını Alp dağlarında, egzotik kostümler giyen köylülerin arasında geçiriyor ve babasının Sibiryalı göçebelerle yaşadığı maceralarla ilgili, annesinin anlattığı hikayeleri dinliyordu.

1938 yılında Adolf Hitler Almanya'da iktidarı ele geçirip Avusturya ve Sudetenland'ı topraklarına kattığında ve Yahudileri tehdit etmeye başladığında, Eric'in hayatı değişti. 15 yaşındaki oğullarının güvende olmasını isteyen anne ve babası Eric'i İngiltere'ye okula gönderdi. 1940'da, İkinci Dünya Savaşı başladıktan bir yıl sonra, İngiliz yetkililer, istilanın kaçınılmaz olduğuna inandığından Eric gibi yabancıların bir toplama kampına alınmasını emretti. Wolf, burada Nazi istilası altındaki Avrupa'dan gelen başka sığınmacılarla karşılaştı ve ilk defa Marksist kuramlarla tanıştı. Kısa bir süre sonra İngiltere'den ayrılıp New York'a gitti ve yazıldığı Queens Üniversitesi'nde, Malinowski'nin öğrencisi olan Profesör Hortense Powdermaker, onu antropoloji ile tanıştırdı.

1943 yılında 20 yaşında bir mülteci gönüllü olarak ABD ordusunun 10. Dağ Tümenine yazıldı. İtalya'nın Toskana bölgesindeki dağlarda savaşırken çatışmada gösterdiği cesaretten dolayı Gümüş Yıldız madalya-

sı ile onurlandırıldı. Savaş bittikten sonra Wolf, Amerika Birleşik Devletleri'ne döndü, lisansını tamamladı ve Columbia Üniversitesi'nde Julian Steward ve Ruth Benedict'in öğrencisi olarak yüksek lisans yapmaya başladı. 1951 yılında, Porto Riko'da yaptığı alan çalışmaları ile doktorluk unvanını aldıktan sonra Meksika köylüleri üzerinde ayrıntılı araştırmalar yapmaya başladı. Çeşitli Amerikan üniversitelerinde kısa süreli görevler aldıktan sonra 1961 yılında Michigan Üniversitesi'nde öğretmenlik yaptı. Üretken bir yazar olan Wolf, 1969 yılında Vietnam savaşının en kızgın döneminde yayınlanan dördüncü kitabı *Yirminci Yüzyılın Köylü Savaşları* ile büyük ilgi topladı. Savaşa karşı Amerikan Antropoloji Birliği içinde kurulan tamamen yeni bir ahlak komisyonuna başkanlık etti ve Güneydoğu Asya'da yapılan antropolojik çalışmaların, isyan karşıtı kullanım alanlarını ortaya çıkartmaya yardımcı oldu.

Wolf 1971 yılında Bronx, New York'ta bulunan Lehman Üniversitesi'nden teklif edilen profesörlüğü kabul ederek Michigan'dan ayrıldı. Lehman'da verdiği derslere her türlü etnik geçmişten gelen işçi sınıfı öğrencileri katılıyordu, bunların büyük bir kısmı İspanyolca olarak verdiği derslere de katılıyordu. Buna ek olarak New York Şehir Üniversitesi'nin Yüksek Lisans programında antropoloji öğretiyordu. Çok sayıda kitap yayınladıktan sonra Wolf, ödül kazanan kitabı *Avrupa ve Tarihi Olmayan Halklar*'ı (1982) yazdı. 1990 yılında MacArthur "dahi" ödülünü kazandı. 1999 yılında kansere yenik düşmeden kısa bir süre önce fikir ve erkin, kültür aracılığıyla ne şekilde birbirlerine bağlandığını inceleyen *Envisioning Power: Ideologies of Dominance and Crisis* adlı kitabını yazdı.

Bölüm Özeti

• Kültürler oldukça istikrarlı olabildiği halde kültürel değişim az ya da çok her kültürün özelliklerinden biridir. Değişim genelde tesadüfen meydana gelir, buna belli hareket ve olayların beklenmedik sonuçları da dahildir. Bir diğer neden ise insanların farkına vardıkları bir sorunu çözmeye yönelik bilinçli girişimlerdir. Son olarak, değişim iki toplum arasındaki şiddetli temas sırasında bir gruba dayatılabilir. Uyarlanma ve ilerleme değişimin nedenlerinden çok sonuçlarıdır, ancak tüm değişim-

ler uyarlayıcı olmak zorunda değildir. *İlerleme* göreceli bir kavramdır ve farklı gruplar için farklı anlamlar taşır.

• Kültürel değişimle ilgili olan mekanizmalar yenilik, yayılma, kültürel kayıp ve kültürel etkileşimdir. Kültürel değişimin en büyük kaynağı yeniliklerdir, yani toplum içinde geniş kapsamlı kabul gören her yeni fikir, yöntem ya da araçlardır. Birincil yenilik yeni bir fikir, yöntem ya da aracın yaratılması, icat edilmesi ya da keşfedilmesidir –örneğin kili pişirmenin onu sertleştirdiğinin keşfedilmesi gibi. İkincil yenilik var olan bir fikir, yöntem ya da aracın yeni biçimde kullanımı ya da değiştirilmiş halidir– örneğin kilin bilinen şekiller haline getirilip bilinen teknikler ile pişirilmesi. Birincil yenilikler hızlı kültür değişimlerine yol açabilir ve başka buluşlara öncülük edebilir. Bir yeniliğin kabul edilme şansı tamamen olmasa da kısmen, yerini alacağı yöntem ya da nesneden ne derecede üstün olarak algılanacağına bağlıdır. Kabul görmesi aynı zamanda yeniliği getiren kişinin prestijine de bağlıdır. Yayılma, bir topluluğun başka bir topluluktan kültürel bir öğeyi ödünç almasıdır. Kültürel kayıp, bir özellik ya da uygulamanın, yerine yenisini getirerek ya da getirmeyerek terk edilmesidir. Antropologlar kültürel etkileşim konusuna, insanların kendi kültürleri ile daha güçlü başka bir kültür arasında yoğun ve birinci elden yaşanan temasın sonucunda yapmak zorunda kaldıkları büyük kültür değişikliklerine de büyük önem vermiştir.

Uygulamalı antropoloji –pratik sorunların çözülmesi için antropolojik görüş ve yöntemlerin kullanılması– antropologların sömürge yöneticilerine, yerli kültürleri anlamalarına yardım etmeleri ile ortaya çıkmıştır. Elde edilen bilgiler çoğunlukla bu kültürleri daha iyi denetleyebilmek, bazen de ciddi bozulmaları önlemek için kullanılmıştır. Geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında uygulamalı antropolojinin farklı bir kullanım alanı ortaya çıkmıştır. Eylem antropolojisi, toplum temelli araştırmaları ve yerli topluluklarla, etnik azınlıklar ve diğer istila edilmiş ya da bastırılmış gruplarla işbirliği içinde yapılan eylemleri ve dayanışmayı kapsar. Başka insanların hayatını değiştirmekte ne kadar ileriye gidecekleri, uygulamalı antropologlar için ciddi bir ahlaksal sorundur.

Yerli halkların kendilerine dışarıdan zorlanan değişimler karşısında verdikleri tepkiler, önemli derecede farklılık gösterir. Bazıları rahat bı-

rakılmak umudu ile ulaşılması zor bölgelere çekilirken bazıları ilgisizliğe kurban gider. Bazıları, örneğin Trobriand Adası sakinleri, geleneksel kültürlerinin değerlerini, yabancı uygulamaları kendi yerli değerlerine uyacak şekilde biçimlendirerek korumuştur; bu, olgu bağdaştırma (senkretizm) olarak bilinir. Bir kültürün değerleri gerçeklikten büyük oranda kopmaya başladığında bu durum, yerini yeniden canlandırma hareketine (geniş çaplı toplumsal bozulmaya karşılık olarak köklü bir kültürel reformun yapılmasına yönelik çabalar) ve toplu kaygı ve umutsuzluk duygusuna bırakabilir. Bazı yeniden canlandırma hareketleri, baskın kültürden beklenen çıkarlardan daha çok yararlanabilmek için kültürel etkileşim sürecini hızlandırabilir. Başkaları ise geçmişte kalan ancak hâlâ hatırlanan bir yaşam tarzını tekrar canlandırmaya çalışır. Başka örneklerde ise bastırılmış gruplar, ideolojilerine bağlı olarak yeni bir toplumsal düzen oluşturmaya çalışabilir. Bir topluluk içindeki hoşnutsuzluğun düzeyi belli bir seviyeye ulaştığında ayaklanma (kurulu bir hükümete ya da iktidara karşı örgütlü silahlı direniş) çıkma olasılığı yükselir. Hoşnutsuzluğun düzeyi daha da artarsa devrime yani, toplum ya da kültürdeki köklü bir değişime yol açabilir. Politik arenada devrim, eski hükümetin devrilmesi ve yerine yenisinin getirilmesini tanımlar.

- Modernleşme her şeyi saran, küresel bir politik ve sosyoekonomik değişimi tanımlar. Bu sırada gelişmekte olan topluluklar, Batılı sanayileşmiş ülkelere ait kültürel özellikler edinir. Bu süreç dört alt süreçten oluşur: teknolojik gelişme, tarımsal gelişme, sanayileşme ve kentleşme. Diğer değişimler politik düzen, eğitim, din ve toplumsal düzende gerçekleşir. Modernleşmenin başka iki etkisi ise yapısal ayrılma ve toplumsal tümleşmenin yeni güçleridir. Modernleşmenin bir örneği Finlandiya'daki Skolt Lapplarında görülebilir. Bu insanlar, Ren geyiği besiciliğini kolaylaştırmak için kar araçlarını aldıktan sonra, geleneksel ekonomileri yıkılmıştır. Ekvator'daki Shuar yerlileri ise diğer Amazon halklarının çoğunun başına gelen yıkımdan kurtulmak için modernleşmiştir. Şu ana kadar başarılı olmuşlardır ve başka gruplar da onların örneğini izleme çabalarını sürdürmektedir. Ancak yine de bu tür kültürlerin karşısına çok büyük güçler çıkabilir ve dünyanın geneli için modernleşmenin insanların yaşam kalitesini arttırmaktan çok bozulmaya yol açtığını söyleyebiliriz.

Düşünme Soruları

1. Bu bölümde de okuduğunuz üzere bir halkın kendi kültürünü değiştirme becerisi, uzun vadede insanlığın hayatta kalması açısından önemli bir konu olmuştur. Ancak küreselleşme hepimizi gittikçe artan bir hızda uyum sağlamaya zorluyor. Kendi durumunuzu düşünerek, kendi aileniz, toplumunuz ya da çevrenizde değişikliklere neden olan bir hükümet kurumu ya da büyük bir şirket gibi güçlü bir dış kuvvet tanımlayabilir misiniz? Bu değişikliklerin herkesin iyiliğine olduğunu düşünüyor musunuz?

2. Günümüzde kültürel değişimin itici güçlerinden bazıları hangileridir? Serbest pazardan tüm dünyada en çok yarar sağlayan gruplar hangileridir?

3. Medya düzenli olarak ölüm ve yıkımla sonuçlanan şiddetli ayaklanmalar ya da silahlı çatışmalardan bahsediyor. Sizce neden bu kadar çok insan savaşma ihtiyacı hissediyor?

4. Toplumlar modernleşme sürecine dahil olmaya başladığı zaman, kültürel sistemlerindeki tüm katmanlar bu değişimlerden etkilenir. Sizce insanlar, kendilerinin kabul ettiği değişimlerin uzun vadeli etkilerinin her zaman farkında mıdır? Kendi topluluğunuz ya da çevrenizde önceden kestirilememiş bir değişim var mı?

Anahtar Kelimeler

Birincil yenilik	Ayaklanma
İkincil yenik	Devrim
Yayılma	Modernleşme
Kültür kaybı	Yapısal ayrım
Kültürel etkileşim	Tümleştirici mekanizmalar
Soykırım	Gelenek
Bağdaştırma	

Önerilen Okumalar

Barnett, H. G. (1953), "Innovation: The Basis of Cultural Change", New York: Mc Graw-Hill.

Değişim hakkında yazan birçok kişinin sıkça alıntı yaptığı standart bir yapıt.

Bodley, J. H. (1998), Victims of Progress (4th ed.), New York: Mc Graw-Hill.

İlerleme olarak adlandırılan olgunun yerli insanların hayatlarında yaptığı yıkıcı etkiyi bilen ve bu sürecin bugün de sürdüğünü, üstelik kendi toplumlarının buna büyük katkıda bulunduğunu bilen çok az sayıda Kuzey Amerikalı vardır. Çoğu insan için bu kitap bir çığır açacaktır.

Gordon, R.J. (1992), *The Bushman Myth: The Making of a Namibian Underclass*, Boulder, CO: Westview Press.

Bushman kültürünün ve Bushmanlarla ilgili Avrupa kökenli söylencelerin geçtiğimiz 150 yılda nasıl değiştiğine dönük aydınlatıcı bir çalışma.

Inda, J.X., & Renato, R. (Eds.) (2001), *The Anthropology of Globalization: A Reader*, Malden, MA, and Oxford: Blackwell.

Bu geniş çaplı okuma kitabında, çeşitli kültürlerin gittikçe birbirine daha çok bağlandığı süreçler; Afrika, Asya, Karayipler ve Kuzey Amerika gibi dünyanın çok değişik yerlerinden insanların bu süreçlerle ilgili kendi kültürlerine özgü yollarla buldukları uzlaşma yöntemleri ele alınıyor.

Maybury-Lewis, D. (2001), *Indigenous Peoples, Ethnic Groups, and the State* (2nd ed.), Boston: Allyn & Bacon.

Cultural Survival örgütünün kurucusu tarafından yazılan bu kitap, modernleşmenin kabilecilik ve etnik cemaatlar üzerindeki etkilerini özetliyor. Yerli halkların etnik azınlıklar olarak içinde yaşadıkları devletlere yabancılaşmalarını ortaya koyarak etnik çatışmaların ve yerli halkların haklarının korunması konusunda bilincin artması sürecini de tartışıyor. Kitap bu konuda tek örnektir; yerli halklara ve savaşımlarına dönük yazılmış bireysel etnografiler sunar.

Prins, H.E.L. (1996), *The Mi'kmaq: Resistance, Accomodation and Cultural Survival*, Belmont, CA:Wadsworth.

Bu ince ama içeriği zengin örnek olay incelemesi 500 yıllık bir tarihe yayılıyor ve bir kabile ulusunun bu zaman diliminde nasıl direndiğini, sömürgeleşme çağında yaşadığı zorlukları, kendi geleceğini belirleme ve kültürel canlanma çabalarını anlatıyor. Kitabın çok sesliliği eşine az rastlanır türdendir.

Stannard, D.E. (1992), *American Holocaust*. Oxford: Oxford University Press.

Stannard, Avrupalılar ve yerli kültürlerin etkileşiminden doğan Amerika kıtasındaki 500 yıllık kültürel değişimi ele alıyor. Bu sırada soykırıma odaklanarak bunu İkinci Dünya Savaşı'ndaki Yahudi soykırımına bağlıyor ve bu olgunun kökeninin Batı kültüründe ve Hıristiyanlıkta ne kadar derinlerde yattığını vurguluyor.

ON ALTINCI BÖLÜM

Küresel Sorunlar, Yerel Tepkiler ve Antropolojinin Rolü

Günümüz dünyasında, ülkeler ve topluluklar, yaşamlarını sürdürmek için kendi ülkesinden kaçan ekonomik ve siyasi sığınmacılarla başa çıkmanın yollarını aramaktadır. Bunun altında yatan en büyük neden yoksulluk ve yoksul ülkelerle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki zengin ülkeler arasındaki ekonomik uçurumun gittikçe açılmasıdır. Bir diğer etmen de korkudur. Egemen etnik ya da dinî grubun yönetimde olduğu ve kendi doğal kaynaklarına, ulusal kimliklerine ve kültürel geleneklerine sahip çıkmaya çalışan azınlıkların haklarının çiğnendiği ülkelerde insanlar siyasi çatışmalardan ve baskılardan kaçmaktadır.

1 Antropologlar Bize Gelecek Hakkında Ne Anlatabilirler?

Antropologlar gelecekteki kültürel oluşumları tam olarak kestiremeseler de, belirli kalıpları ve eğilimleri tanımlayabilir ve bunların sürmesi halinde ortaya çıkabilecek sonuçları öngörebilir. Ayrıca, zaten tanımlanmış sorunlara ışık tutabilir, bunların birbirleriyle ve diğer bilim dallarındaki uzmanların gözünden kaçabilen kültürel uygulamalar ve yapılarla olan ilişkilerini gösterebilirler. Kültürel gerçekleri ve altlarında yatan yapıları sistematik olarak daha geniş bağlamda ve karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele almak, antropolojinin alanına girer.

2 Günümüzdeki Kültürel Eğilimler Nelerdir?

En temel kültürel eğilimlerden biri küreselleşme, yani güçlü Batılı ülkelerin ürünlerinin, teknolojilerinin, görüşlerinin ve kültürel uygulamalarının dünya çapında benimsenmesidir. Homojen ve küresel bir dünya kültürüne doğru ilerleyen bu hareketin karşısında, dünya üzerindeki etnik ve dinî grupların kendi eşsiz kültürel kimliklerini yeniden ortaya koyma ve biricik tarihsel geleneklerini vurgulama hareketi vardır. Üçüncü bir eğilim ise gittikçe kendini daha çok belli etmektedir; nüfusun, enerji kullanımının ve tüketimin artması, doğal kaynaklarımızı yok etmekte, atık sorununu yaratmakta ve çevremizi zehirlemektedir.

3 İyi Bir Gelecek İçin Hangi Sorunlar Çözümlenmelidir?

Nüfusun yer değiştirmesi, kaynakların dengesiz dağılımı, doğal kaynakların yok olması, çevresel yıkım, güçlü teknolojiler ve nüfus patlaması gibi konuların yarattığı ciddi sorunlarla başa çıkabilmek için yaratıcı ve etkili çözümler bulunmak zorundadır. Bugüne kadar tüm bunlar sanki birbirinden ilişkisiz sorunlar gibi görülmüştür. Antropoloji, küresel kültürel sistemin ortaya çıkışını ve yerel topluluklar üzerindeki köklü etkisini eleştirel ve gerçekçi bir anlayışla ele alır. Antropolojinin kültürler arası ve tarihten de yararlanan bakış açısı, sorunları çözmede ve bütün halkların insan haklarından yararlandığı bir geleceği sağlamada çok önem taşır.

Antropoloji, hakkında yeterli bilgiye sahip olmayanlar tarafından uzun zaman önce uzaklarda olmuş olaylarla ilgilenen egzotik bir bilim dalı olarak tanımlanır. En yaygın basmakalıp düşünce ise antropologların tüm zamanlarını geçmişi incelemeye ve günümüzde geleneksel yaşamlarını sürdüren kabileleri tanımlamaya ayırmış olduklarıdır. Bu kitabın çeşitli örneklerinde gösterdiğimiz gibi, ne arkeologlar ne de paleoantropologlar (geçmişi en çok inceleyen antropologlar olsa bile) ilgi alanlarını tarih öncesi dönemlerle sınırlandırmazlar. Günümüz kültürlerine odaklanan etnografçılar da aynı zamanda sanayileşmiş ve sanayi sonrası toplumların yaşamlarıyla ilgilenirler. Gerçekte antropologlar bütün insan kültürleriyle, yani benzerlikleri, farklılıkları ve birbirlerini nasıl etkiledikleriyle ilgilenir.

Antropologlar gelecekle ve getireceği değişikliklerle ilgilenirler. Çoğu insan, günümüzün küreselleşme sürecinin beraberinde neler getireceğini, neleri değiştireceğini ve nelere zarar vereceğini merak eder. Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, geleneksel toplumlar teknolojik olarak gelişmiş Batılı toplumlarla etkileşime girdiklerinde, kültürlerinde beklenmedik derecede hızlı bir değişim yaşanmakta ve genelde bu gelişim olumsuz olmaktadır. Küreselleşmenin önüne geçmek olanaksız göründüğü için hepimiz şu soruyu soruyoruz: Yüzlerce ve binlerce yıl içinde oluşmuş binlerce farklı kültür, önlerine çıkan bu çok sayıda sorunun üstesinden başarıyla gelebilecek midir?

İnsan Kültürünün Geleceği

Sorunları çözmede ve anlamada antropolojinin rolünü kavramak için, gelecekle ilgili yazılan yazında ve yapılan planlama çabalarında ortaya çıkan hatalara bakmalıyız. Öncelikle, gelecekçi yazarlar ve planlayıcılar, 50 yıl sonrasına bakar ve gelecekle ilgili yaptıkları tasarılar genelde yakın zamana ait olaylara dayalıdır. Bu durum insanların bugün geçerli olan bir eğilimin her zaman devam edeceğini düşünme eğiliminden kaynaklanır. Bu varsayımın tehlikesi, antropolog George Cowgill'in yorumunda yer alır: "Çok yüksek bir binanın tepesinden atlayan bir insana 20. kata doğru düşerken işlerin nasıl gittiğini sormuşlar, "şimdilik iyi" diye yanıt vermiş."[1]

Gelecekçi tasarılarda ortaya çıkan bir diğer hata, konuları soyutlanmış biçimde, bir uzmanın yetkinlik alanının dışındaki bu konuyla bağlantılı

[1] Cowgill, G.L. (1980), "Letter", *Science*, 210, 1, 305.

eğilimlere hiç değinmeden ele almasıdır. Örneğin tarımsal planlama yapılırken genelde hep belli bir miktar su kaynağı olduğu varsayılır. Şehir planlamacılarının ya da başkalarının aynı suyu planlarının bir parçası yapıp yapmadıkları hesaba katılmaz. Bu nedenle insanlar aslında gelecekte var olmayacak doğal kaynaklar üzerine planlar yapıyor olabilir. Bu da bizi, gelecekçilerin üçüncü hatasına yönlendirir: kişinin kendi toplumsal grubunun ya da kültürünün umut ve beklentilerini geleceğe yansıtma eğilimi, ortaya çıkabilecek sorunları görmek ve ele almak için gereken bilimsel nesnelliğe zarar verir.

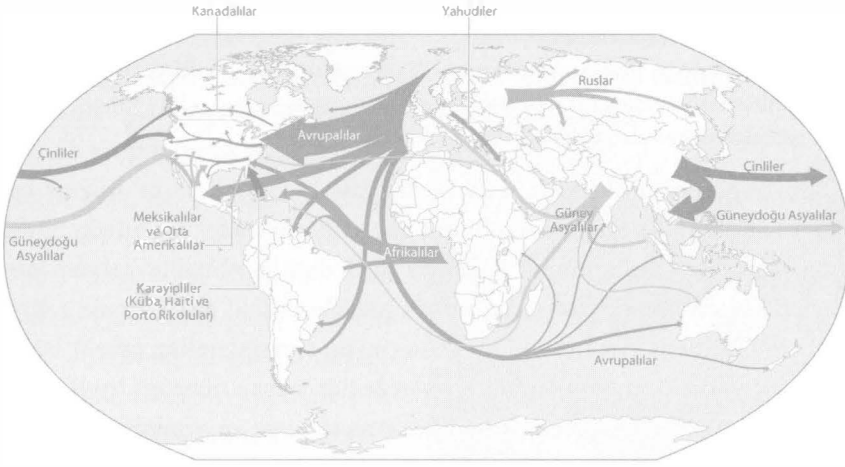
Antropolojinin geleceğe dönük anlayışı açık ve nettir. Bütüncül ve tümleştirici bakış açısına sahip olan antropologlar, parçaların daha büyük resim içinde nasıl oturduğunu görebilmek konusunda uzmandır. Karşılaştırmalı ve uzun dönemli tarihsel bakış açılarıyla, kısa dönemli eğilimleri daha derin ve geniş bir bakış açısıyla ele alabilirler. Eski arkeolojik bulgulara, dilbilimsel bilgilere, biyolojik verilere ve yaşayan kültürlerde yaptıkları katılımcı gözlemlerine dayanan yüz yıllık karşılaştırmalı kültür araştırması birikimleriyle, antropologlar, kültüre bağlı savları tanıyabilirler. Son olarak, antropologlar çeşitli sorunlarla başa çıkmanın alternatif yöntemleri konusunda bilgi sahibidirler.

Küresel Kültür

İnsan toplulukları her zaman hareket halinde olmuştur. Ama günümüzde daha fazla insan, çağdaş ulaşım araçları sayesinde daha hızlı ve daha uzağa yolculuk yapabilir (Şekil 16.1). Basılı medyadan telgraf ve telefona; radyo ve televizyondan uydu ve internete kadar iletişim teknolojisindeki devrimler, daha fazla bilgiyi daha fazla insana, daha hızlı ve daha uzağa iletmemize olanak vermiştir. İnsanların, ürünlerinin ve görüşlerinin küresel akışı, kültürel değişimde önemli bir rol oynamaktadır.

1900'lerin ortalarından beri yaygın bir inanç, gelecekte tek bir homojen dünya kültürünün var olacağı üzerinedir. Bu görüş, büyük oranda iletişim, ulaşım ve ticaretteki gelişmelere bağlı olarak dünya insanlarını gitgide aynı kıyafetler giyen, aynı yemekleri yiyen, aynı gazeteleri okuyan, aynı TV programlarını izleyen, uydu ve internet aracılığıyla haberleşen insanlar haline dönüştürdüğü gözlemine dayandırılır. Dikkate değer bir nokta da, en az 175 milyon insanın (dünya nüfusunun %2.5'unun) doğdukları

ülkeler dışında bir yerde yaşadığıdır. Bu insanlar mülteci olarak değil, bir başka ülkenin vatandaşıyken para kazanmak üzere başka bir ülkede göçmen olarak bulunmaktadır. Bu eğilimler sürerse, Kuzey Amerikalılar 2100 yılında Afganistan, Botsvana, Kolombiya ve Danimarka gibi ülkelere yolculuk yaptıklarında yerli halkların kendi yaşam tarzlarına benzer bir yaşam sürdürdüğünü göreceklerdir, diye düşünebiliriz. Dünya üzerindeki etnik çatışmalara bakarak şu soruyu sorabiliriz, durum gerçekten böyle midir?

Şekil 16.1: Dünyadaki göçler. Göç, dünya coğrafyasını büyük oranda etkilemiştir ve kültürel değişim ve gelişime, görüş ve yeniliklerin dağılmasına ve bugün dünya üzerindeki insan ve kültür karışımına katkıda bulunmayı sürdürmektedir. İç göçler bir ülkenin içinde yaşanırken, dış göç, bir ülkeden ya da bölgeden diğerine göç anlamına gelir. Son 50 yılda dünyadaki en önemli göçler içeride yaşanmıştır. Bunun en önemli nedeni, küresel kentleşmenin artmasından sorumlu olan kırdan kente göçtür. 20.yy ortalarına kadar üç tür dış göç önemliydi: daha iyi yaşam koşulları ve olanakları bulmak için yapılan gönüllü göç; insanların, savaş, politik huzursuzluk ya da çevresel felaketlerden dolayı ya da köle ya da savaş tutsağı olarak vatanlarından sürüklendiği gönülsüz ya da zoraki göç; zorlamayla olmayan ancak koşulların gerektirdiği zorunlu göç. (Allen, J.L., & Shalinsky, A.C., Student Atlas of Anthropology, s.73, copyright 2004, McGraw-Hill, Inc. McGraw-Hill şirketler grubunun bir kuruluşudur)

Dünya Birbirine Yaklaşıyor mu Birbirinden Uzaklaşıyor mu?

Batılı tarzı giyim, bisikletler, arabalar, kameralar, bilgisayarlar ve içecek gibi öğelerin dünyanın tüm bölgelerine yayılması şaşırtıcıdır. Japonya gibi pek çok ülke "Batılılaşma" yolunda uzun bir yol kat etmiştir. Dahası,

Pepsi gibi ürünlerin dünya çapında yayılması, bazılarınca homojen bir dünyanın gittikçe geliştiği biçiminde algılanır.

insanlık tarihinin 5000 yıllık geçmişine bakılacak olursa siyasi birimlerin sayıca azalıp daha büyük ve daha kapsayıcı hale gelme eğilimi söz konusudur. Bu eğilimin gelecekte de devam etmesinin mantıklı bir sonucu olarak özerk siyasi birimler teke indirgenecektir bu da tüm dünyayı kapsayacaktır. Bazı antropologlar dünyanın 23. yüzyılda siyasi açıdan bir bütün haline geleceğini ön görmektedir.[2]

Bu öngörünün eksikliği, büyük devletlerin, geçmişte ve bugün hep göstermiş oldukları dağılma eğilimini göz ardı etmesidir. Geçmişin büyük imparatorlukları daha küçük bağımsız devletlere ayrılmakla kalmamıştır, bugün, hemen hemen dünyanın bütün bölgelerindeki devletler de coğrafi ve etnik birimlere ayrılma eğilimi gösterir. Bu siyasi dağılma, güçlü hükümeti olmayan çok etnik gruplu devletlerde her zaman olasıdır, özellikle de bu ülkeler çok büyükse, içinde seyahat etmesi zorsa ve ortak bir ulusal dil gibi birleştirici kültürel güçler yoksa olasılık daha da artar. Örneğin Afganistan'da böyle bir durum yaşanmıştır. Bu büyük, dağlık ülkede birkaç büyük etnik grup baskındır: Güneyde yaşayan Paştunlar, kuzeyde yaşayan Tacik, Özbek, Hazarlar ve Türkmenler. Paştunlar sayıca en kalabalık gruptur ve son iki yüzyıldır bölgeye egemen olsalar da oldukça bağımsız olan diğer etnik gruplara politik iradelerini kabul ettirememiş ve kendi dilleri Paşto'yu ülkenin ulusal dili haline getirememişlerdir.

Çok etnik kökenli devletlerin dağılma eğilimi, 1990'larda ABD ve eski Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra daha belirgin hale gelmiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Ukrayna gibi bağımsız devletlere bölünmesinin ardından 1992'de de Çekoslovakya; Çek ve Slovak cumhuriyetlerine ayrılmıştır. Aynı yıl Yugoslavya Cumhuriyeti şu anda Balkan Dağlarında bulunan beş bağımsız devlete bölünmüştür. Çok etnik gruplu devletlerin bölünmesi eğilimini

2 Ember, C.R., & Ember, M. (1985), *Cultural Anthropology* (4th ed., s.230), Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Kanada'da Fransızca konuşan halkta, İspanya'daki Basklarda, Çin'de Tibetlilerde, Burma'da Karenlerde, Endonezya'da Aceh'te, Türkiye, İran ve Irak'taki Kürtlerde ayrılıkçı hareketler olarak gözlemek mümkündür. Kızılderililerin kendi yönetim şekillerini belirleme ve erklerini koruma girişimlerinde görüldüğü gibi, ABD de bölücü hareketlerden payına düşeni almıştır.

Bu örnekler, doğum, kültür ve toprak miraslarından dolayı kendilerini farklı ulusların üyeleri olarak gören ve farklı etnik kökenli halkların siyasi denetimlerine karşı koyan halklarla ilişkilidir. Bugün dünya üzerinde Birleşmiş Milletlerin resmi üyesi olarak tanınmış 191 devlete karşılık (1940'lardan beri yaklaşık 50 ülke daha katılmıştır), 5000 ulusal grup vardır.[3]

Etnik gruplardan bazılarının nüfusları ve bulundukları alanlar küçük olsa da (birkaç dönümde yaklaşık 100 kişi kadar) bazıları oldukça büyüktür. Örneğin, Burma'nın güneyinde yaşayan Karen halkı, 4.5-5 milyon gibi bir nüfusla dünyadaki ülkelerin yaklaşık yarısından daha fazla nüfusa sahiptir.

Başka ulusların denetlediği devlet rejimlerinin baskısı ve dayatması karşısında, bu gruplar şiddet içermeyen İskoç ve Galler milliyetçiliğinden, İrlandalıların, Cezayirlilerin, Vietnamlıların ya da Filistinlilerin kanlı bağımsızlık savaşlarına kadar değişik tepkiler gösterir. Bazı durumlarda bağımsızlık mücadeleleri yıllardır sürmektedir.

Yaklaşık 50 yıl önce, Pekin'deki komünist Çin hükümeti Tibet'i topraklarına eklediğinde ve Himalaya bölgesinde yaşayan Budistleri de yönetmeye başladığında, on binlerce Tibetli, komşu ülke Nepal'e kaçmak zorunda kaldı ve buradaki sığınma kamplarında yaşamaya başladı. Solda görülen Dalai Lama da pek çok sığınmacıdan biriydi. Tibet'in manevi lideri, 1959 yılında dondurucu soğukluktaki, karlarla kaplı dağlardan geçerek anavatanından kaçtı. Lama, hâlâ burada sürgünde yaşamaktadır.

Günümüzde dünya ülkelerinin yarısında, yaklaşık 35 milyon insan, ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalmış ya da uluslararası sınırları geçerek mülteci olmuştur (sayfa 403'teki Şekil 15.4'e bakın). Bu şanssız insanların 12 milyonu zor koşullarda yaşamakta ve yoksullukla boğuşmaktadır. Bazen bir etnik grubun nüfusunun büyük

3 *Cultural Survival Quarterly* (1991), 15(4), 38.

bir kısmı evlerini terk etmek ve hayatta kalmak için kaçmak zorunda kalabilir. Örneğin Batılı medyada pek adı geçmese de Orta ve Güney Sudan'da 4 milyon Dinkalı, Nuerli ve diğer Afrikalı topluluklar, ülke içinde başka yerlere göç etmekte ya da mülteci olmaktadır.

Siyasi birimlerin büyüklüğü artarken sayıca azaldığı bir eğilimin doyma noktasına geliyor olduğumuz da söylenebilir. Belki de artık bu birimler, yine daha küçük birimlere bölünme eğilimine girmiştir. Bu örneklere karşın birkaç yeniden birleşme örneği de verebiliriz. Bunların arasında en iyi bilineni, 2. Dünya Savaşı'nda doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılan Almanya'nın 1990'da federal cumhuriyet altında birleşmesidir. Bir diğer dikkate değer gelişme de Avrupa ülkelerinin yakın zaman önce pek çok soruna karşın, Avrupa Birliği adı altında birleşmesidir.

Küresel Kültür: İyi Bir Fikir mi Değil mi?

Ortak bir küresel kültür düşüncesi herkese çekici gelebilir, çünkü yanlış anlaşılmaları ve geçtiğimiz yüzyıllarda şiddetli çarpışmalara ve büyük ölçekli savaşlara yol açmış birbiriyle çatışma halindeki bakış açılarını azaltacaktır. Antropologlar, bu görüşü şüpheyle karşılar çünkü büyük değişiklikler yaşansa bile, ayrı dünya görüşleri varlığını sürdürmeye devam edecektir. Örneğin uzun zamandır ABD'yle müttefik olan Avrupa devletleri, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi konusunda birbirinden farklı görüşler sunmuşlardır.

Bazıları genelleşmiş dünya kültürünün gelecek için istendik bir özellik olacağını öne sürebilir. Bazı geleneksel kültürler değişen ortama ayak uyduramayacak kadar belli bir noktaya odaklanmış olabilir. Örneğin geleneksel yaşam süren ve Güney Amerika'nın tropik yağmur ormanlarına uyum göstermiş Amazon yerlileri, yabancı istilacıların ani ve köklü değişiklikleriyle karşılaştıklarında kültürleri çökebilir. Bunun nedeni, ormanda yaşayan insanların geleneklerinin, toplumsal ve siyasi örgütlenmelerinin günümüz yaşam koşullarına uygun olmaması ve yerini yeni kültüre bırakması gerekliliği şeklinde belirtilir. Bu iddianın sorunu, geleneksel toplumların kendi gündemlerine uygun olarak kendi uyarlanma olanaklarından yoksun bırakılmış olduklarını görmemesidir. Geleneksel toplumların yok oluşuna doğa kanunları değil, küstahlık, hoşgörüsüzlük ve açgözlülüğün yanı sıra yerlilerin yerleşmiş olduğu toprakları istila et-

me ve sömürme hevesiyle beslenen güçlülerin siyasi ve ekonomik tercihleri neden olmaktadır.

Eğer izin verilirse, Amazon yerlilerinin kendi etnik ve kültürel kimliklerini kaybetmeden değişen gerçekliğe uyum gösterme olasılığı önceki bölümde Ekvator'daki Shuarların durumuyla örneklendirilmiştir. Ancak, Brezilya'da Amazon yağmur ormanlarını "kalkındırma" baskısı o kadar yoğundur ki bütün yerli topluluklar bir kenara atılarak, hatta yok edilerek, küresel kereste, enerji ve madencilik şirketlerinin ve tarımla ilgili kuruluşların kâr getirici etkinliklerini sürdürmeleri için ortam yaratılmaktadır. Eğer daha fazla sığır yetiştirmek amacıyla insanlar kendi vatanlarından başka yerlere sürüklenirlerse ve hayatlarını sürdürme yöntemleri ellerinden alınırsa küreselleşen dünyaya uyum göstermeleri beklenemez. Yetiştirilen sığırlardan elde edilen etin çoğu, dondurulup Avrupa'ya gönderilir. Elde edilen kârların çoğu da ülkeyi terk eder, çünkü büyük çiftliklerin çoğunun sahibi ve işletmecisi yabancı şirketlerdir. 1990'lardan beri ormanlık alanların bir kısmı yerlilerin yerleşim yeri olarak ayrılmış olsa da yok etme süreci sürmektedir.

Burada belirtilmesi gereken bir başka nokta, küreselleşme sürecinde, ekonomik ve teknolojik güce sahip kişilerin başkalarını, hatta bütün toplumları, kendisinden aşağıda, hizmetçi gibi, kendinden kopuk ve kendi kendini yönetmeye ve insan haklarına hakkı olmayanlar olarak tanımlıyor olduklarıdır.

Etnik Diriliş

Coca Cola, Big Mac, kot pantolon ve güneş gözlüğü gibi ürünlerin dünya çapında benimsenişine ve geleneksel kültürün yok olması için yapılan baskılara karşın, günümüz dünyasında kültürel farklılıklar hâlâ varlığını sürdürür. Aslında dünyanın her yerinde küreselleşmenin çeşitli boyutlarına karşı direnme eğilimi vardır. Buna kanıt olarak verdiğimiz çeşitli örneklerin yanı sıra, Cenova merkezli Dünya Ticaret Örgütü'nün politikalarına

Dünya genelinde yerli halklar gittikçe daha yüksek oranda yaşadıkları hükümetlere karşı kendi çıkarlarını savunmak adına organize oluyorlar. Burada İsviçre'nin Cenevre kentinde Birleşmiş Milletler Yerli Halklar Meselesi Forum'una katılan delegeleri görüyoruz.

Bazen modernleşmeye direnme, geçtiğimiz yıllarda Afganistan'da olduğu gibi kültürel gelenekselcilik ve köktendincilik biçiminde yaşanabilir. Bu tepkisellik bu ailenin giysilerinde, özellikle annenin çarşafında ve babanın sakalında kendisini gösteriyor.

karşı yapılan halk protestolarını da gösterebiliriz. Ayrıca *Greenpeace* ve daha az köktenci çevre gruplarının Fransa'nın Büyük Okyanus'taki deneylerine ve Japonya'nın ticari balina avcılığına karşı gösteriler yaptığı da bilinmektedir. Bu karşı duruşa verilecek diğer örnekler, Fransız çiftçilerinin büyük tarım şirketlerine, genetiği değiştirilmiş ürünlere, endüstriyel tarıma ve McDonald's fast-food restoranlarına simgesel saldırılarıdır. Küreselleşmeye gösterilen direnme Peru ve Kolombiya'daki devrimsel hareketlerde olduğu kadar Cezayir ve Mısır gibi ülkelerde Müslüman köktendinci hareketlerde de görülür. Eski komünist ülke Moğolistan'da Şamanizmin yakın zaman önce yeniden dirilişi de diğer bir örnektir. Ayrıca dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan yerli halkların gittikçe yükselen politik eylemleri de dikkat çekmektedir.

1970'lerde dünya üzerindeki yerli halkların kendi kaderini belirleme hareketi, 1975'te Dünya Yerli Halklar Kurulu'nun oluşumu ile sonuçlanmıştır. Kurul bugün Birleşmiş Milletler tarafından tanınmış resmi bir sivil toplum örgütü olarak çalışır ve yerli halkların durumunu bütün dünyanın dikkatine sunar. Bu hareketin öncüleri, kendi toplumlarını halka dayalı, eşitlikçi ve doğaya yakın olarak görürler ve varlıklarını bu şekilde devam ettirmeye kararlıdırlar. 1993'te 124 yerli grubun ve örgütün temsilcileri, oluşturulması yaklaşık on yıl sürmüş bir Yerli Halkların Hakları Bildirgesini taslağını onaylamıştır. BM Genel Meclisi'ne sunulmuş olan taslakta, 150 madde yerli kültürel mirasa saygı duyulmasını, yerlilerin toprak ve kendi kaderlerini belirleme haklarının tanınmasını, her türlü baskı ve ayrımcılığın uluslararası yasalar tarafından sonlandırılmasını istemiştir. Şimdiye kadar bu taslak belge, büyük oranda simgesel kalmıştır. BM tas-

lağı değerlendirmeye almıştır ve yalnızca birkaç maddesini onaylamıştır. Taslağın benimsenip benimsenmeyeceği belirsizdir.

Avrupa kökenli Amerikalılar, herkesin kendileri gibi olmak istemediği gerçeğine alışmakta zorluk çekmektedir. ABD'de çocuklara Amerikan yaşam tarzının bütün toplumların arzu ettiği bir şey olduğu öğretilmiştir. Yoksul ülkelerdeki halklar, yaşam koşullarını iyileştirmek ve özgürlüğün nimetlerinden yararlanmak isteseler de, bunun anlamı Amerikalı gibi olmak değildir. Bugün ABD, Japonya ve birkaç Avrupalı kapitalist ülke tarafından yönlendirilen küreselleşen dünyada, bir zamanlar Batılı değerleri benimsemiş ülkeler artık Batılı görüşlere, eğilimlere ve uygulamalara sırt dönmektedir. Bunun çarpıcı örneğini Afganistan'da Taliban olarak bilinen (Paşto dilinde özellikle İslamiyette öğrenci anlamına gelir) bir grup Müslüman köktendincinin kültürel tepkisinde görebiliriz. Rus ordusunun ülkeden çıkarılmasına yardımcı olduktan ve sivil savaşın bitmesinden sonra, 1990'larda iktidara gelen Taliban, geleneksel İslam yasalarının köktendinci çeşidini (şeriat) uygulayarak katı dinî değerlere dayalı bir İslam Cumhuriyeti yaratma çabasına girdi. Buna benzer, biraz daha az köktenci olan, modernlik karşıtı bir tepki de ABD'de görülmektedir. Son yıllarda, sonradan dine dönen ve benzer nitelikteki köktendinci politikacıların seçilmesiyle, geleneksel Hristiyan değerlerine dayalı bir ulusal kültür yaratma çabası baş göstermiştir.[4]

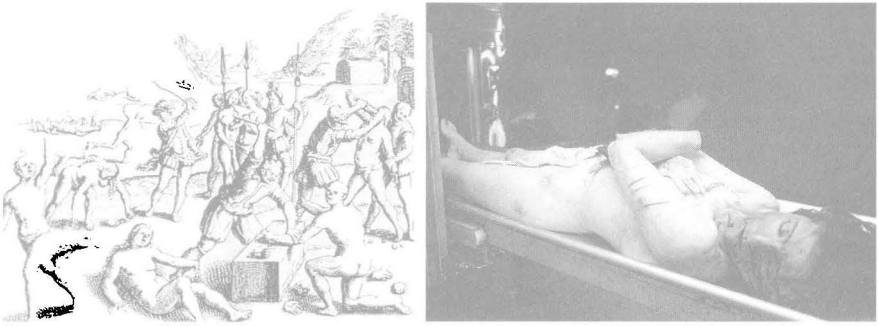

Kanada'nın yerlilerinin haklarına dönük değişken tutumlar, Nunavut adlı, yaklaşık Batı Avrupa büyüklüğünde bir eyaletin yaratılmasına yol açtı. Bu bölge şu anda Inuitlerin kendileri tarafından yönetilmektedir. Resimde yaşlı bir Inuit'in 30 Mart 1999'da Nunavut'un yasama meclisinin kuruluşuna adanmak üzere geleneksel "qulluliq" yaktığını görüyoruz.

[4] Marsella, J. (1982), "Pulling it together: Discussion and comments", In S. Pastner & W.A. Haviland (eds.), *Confronting the Creationists* (s.79-80), Northeastern Anthropological Association, Occasional Proceedings, 1.

Kültürel Çoğulculuk ve Çok Kültürlülük

Homojen bir "tek dünya kültürü" geleceğin kaçınılmaz bir dalgası değilse, o halde nedir? Bazıları etnik grupların küreselleşmeye bir tepki olarak daha ulusalcı olacağını öngörmekte, her grubun kendi benzersiz kültürel mirasını vurgulayarak komşu gruplarla olan farklılıklarının üzerinde duracağını öne sürmektedir. Ancak bütün etnik gruplar kendilerini ayrı devletlere sahip uluslar gibi örgütlemez. Hatta komşu etnik grupların ya da ulusların bir araya gelerek siyasi birlik oluşturması ve bu sırada kendi kültürel kimliklerini korumaya devam etmesi, sık rastlanan bir durumdur. Ancak bu gibi çoğulcu toplumlar ortak kültürel kimliğe ve mirasa sahip olmadığı, aynı dili ya da dini paylaşmadığı için, aralarındaki siyasi ilişkilerde gerginlik çıkabilir. Etnik merkezcilik duyguları patlamaya hazır olduğu için siyasi baskı artabilir ve sonuçta ortaya ayrılık ve bağımsızlık ilanı çıkabilir.

Görsel Karşıtlık: Guatemala'da askerî ve hükümet yönetimindeki gruplar, tek bir ulusun (Ladina) diğerini (Maya) denetim altında tutması için şiddet uygulamıştır. Bu iki resim arasında korkutucu bir benzerlik vardır; soldaki resim, 1522 yılında Mayalara saldıran İspanyolları gösterir, sağdaki ise Guatemala hükümetine bağlı askerî güçler tarafından öldürülen bir Maya'lının fotoğrafıdır. Şiddet azalmış olsa da tamamen sona ermemiştir.

Çoğulcu ya da çok kültürlü toplumlarda bölücü baskıları azaltmanın bir yolu, kültürel farklılıkları karşılıklı saygı ve hoşgörüyle karşılamaktır. **Çok kültürlülük** olarak bilinen bu politika ya da öğreti, aynı ülkede bir arada yaşayan farklı kültürlerin değerini kabul eder ve bütün vatandaşların birbirlerinin görüş ve değerlerini özgürce ifade etme haklarına saygı duy-

çok kültürlülük: Çok etnik gruplu bir toplumda kültürel çeşitliliği yönetebilmek için aynı ülkede bir arada yaşayan kültürel farklılıklar için saygı ve hoşgörü duyulmasını vurgulayan bir politika.

maları gerekliliğini vurgular. Baskın etnik grubun kendi kültürünü ulusal ölçüt olarak belirlediği ve aynı devlet içindeki diğer grupların bunu benimsetmeye zorladığı devlet politikalarının tersine, çok kültürlülük toplumun kültürel çeşitliliğinin yönetilmesi için bir halk politikası oluşturur. Çok kültürlülüğünün bazı bildik örneklerine, İtalyanca, Almanca, Fransızca ve Roman dilini konuşan insanların aynı hükümet yönetiminde yaşadığı İsviçre'de; hem Fransızca hem de İngilizce konuşan insanların hem de çok sayıda yerli halkın bir arada yaşadığı Kanada'da rastlanır.

Guatemala'da adli antropologlar, bir toplu mezardan, devlet eliyle gerçekleşen katliamın kurbanlarını çıkarıyorlar.

Rigoberta Menchu, yerli halkların hakları için yaptığı eylemlerden dolayı 1992 yılında Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştır.

Kültürel çoğulculuk çok kültürlülükten daha yaygın olsa da bazı çok etnik gruplu ülkeler, yakın zaman önce resmî eritme potası ideolojilerinden vazgeçip sindirme politikasını benimsemeye başlamıştır. Çok kültürlülüğe doğru yol alan ülkelerden biri olan ABD'de şu anda 120 değişik etnik grup (ayrıca yüzlerce resmen tanınmış Amerikan yerlisi grubu) vardır. Avustralya'da da ülke sınırları içerisinde yüzden fazla etnik grup ve seksenden fazla konuşulan dil bulunur. Benzer değişimler Avrupa ülkelerinin çoğunda da yaşanmaktadır çünkü geçtiğimiz yıllarda milyonlarca göçmen, başka ülkelerden gelip bu ülkelere yerleşmiştir. Bu değişimler kolay değildir ve protestoları da beraberinde getirir. Ancak çoğulcu ülkelerin çoğunda, hükümetler ulusal kültürel sistemi başarıyla yapılandıracak ideolojik bağlılığa ya da siyasi kapasiteye sahip değildir.

Göz ardı etmememiz gereken bir nokta, dünyada "ulus oluşturma" denilen sürecin genellikle, milliyeti o ülkeyi yönetenlerden farklı insanların kültürlerinin yok olma çabasını da içerdiğidir.[5] 20. yüzyılın son 20 yılında devletler kendi sınırları içerisindeki insanlarla savaşmak için, bütün diğer programlar için, harcadığından daha fazla para harcamıştır. Afrika'da devlet borçlarının neredeyse tamamı ve gelişmemiş ülkelerdeki bütün diğer borçların yaklaşık yarısı, kendi vatandaşlarına karşı savaşmak için devletin aldığı silah masraflarından kaynaklanır.[6] Kültürel gelenekler birbirinden ayrıldıkça çoğulculuğun işlemesi daha zorlaşmaktadır.

Guatemala'daki Mayalara karşı şiddet eylemleri, yapılan barış antlaşmasıyla azalsa da komşu Meksika'nın Chiapa eyaletinde Maya karşıtı şiddet artıyor. Resimde Aralık 1997 katliamının kurbanlarına ait tabutları görüyorsunuz.

Politik bir yapı olan devlet, insanın düş gücünün bir ürünüdür ve kimse bizi kültürel çoğulculuğa ve çok kültürlülüğe daha hoş görüyle yaklaşan yöntemler bulmaktan alıkoyamaz. Örneğin İsviçre'de çok kültürlülük dört etnik grubu da memnun edecek biçimde işlemektedir. Küçük devletlerden (kantonlardan) oluşan bu konfederasyonda, doğrudan demokrasi politikası geleneği, ülkenin bölgesel, dilsel ve dinî farklılıklarıyla çelişmeyecek bir siyasi örgütlenmeyle bir arada yürütülür.

5 Van Den Berghe, P (1992), "The modern state: Nation builder or nation killer?" *International Journal of Group Tensions* 22 (3), 194-198.

6 *Cultural Survival Quarterly* (1991), 15 (4), 38.

Diğer siyasi arenalarda aynı başarıyı tekrarlamak çok çaba gerektirir ancak en azından uluslararası alanda grup hakları kavramı tanınmıştır. Eyleme geçmekte her zaman başarılı olamasa da BM Genel Meclisi'nin 1966 yılı İnsan Hakları Sözleşmesi açık bir biçimde şöyle der:

> Etnik, dinî ya da dilsel azınlıkların bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara ait kişilerin kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerini açıkça söyleme ve uygulama, kendi dillerini konuşma hakları korunacaktır.[7]

Eğitim bunu gerçeğe dönüştürmede anahtar rol oynayacaktır.

[7] Bodley, J.H. (1990), Victims of Progress (3rd ed., s.99), Mountain View, CA. Mayfield'den alıntılanmıştır.

Uygulamalı Antropoloji

Yerli Halkların Haklarının Savunuculuğu

Antropologlar dünyada sayısı zaten azalmış olan yerli halkların hızla yok olmasından dolayı kaygı duyuyor. Bu kaygının başlıca nedeni, olayı bir insan hakları sorunu olarak görmeleridir. Dünyada bugüne kadar sanayileşmeden kaçmış bölgelerin hızla kalkındırılması ya da gelişmiş ekonomilerin refahı için yaşamsal önem taşıyan kaynakların elde edilmesi çabası hız kazanmıştır. Bu kalkındırma çabaları, hükümetler, iş dünyası kuruluşları (genellikle büyük çokuluslu şirketler) ve uluslararası kredi kurumları tarafından planlanıyor, maddi açıdan destekleniyor ve yürütülüyor. Yerli halkların haklarını koruyan yasaların bulunduğu yerlerde bile ne yazık ki bu programlara bu insan topluluklarının hakları dahil edilmiyor.

Örneğin Brezilya'da Amazon havzasının kalkındırılması için hükümet yollar inşa etmiş, ülkenin diğer kesimlerindeki yoksul insanları bu bölgelere yerleştirmiştir. Bunun sonucunda yeni gelenlerle yerli halk arasında çatışmalar çıkmış, üstelik yeni gelenlerden bulaşan hastalıklar yüzünden çok sayıda yerli ölmüştür. Çok geçmeden bölgeye yeni gelen Brezilyalı yerleşimciler bu toprakların kendi tarım yöntemleri için uygun olmadığını anlamış ancak bu süre içinde odunculuk, madencilik ve tarım gibi çıkarlardan dolayı yerli halkı bu bölgeden uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Sonuç olarak, yeni Brezilyalılar hastalık dolu

gecekondularda yaşarken, yerliler de dışarıdan kendilerine getirilen hastalık ve şiddetle boğuşurken sayıları gittikçe azalmıştır. Hayatta kalanlar da genelde kendilerini destekleyecek kaynaklardan yoksun yerlere yerleştirilmişlerdir.

Yerli halkların topraklarına yeniden kavuşabilmesi ve dışardan gelen sömürünün durdurulması için değişik ülkelerden çeşitli antropologlar savunma grupları kurmuşlardır. Bunlardan başlıcası ABD'de Cambridge, Massachusetts merkezli *Cultural Survival* (Kültürel Kalım) şirketidir. Bu örgütün ilgilendiği şey, yerli kültürleri romantik bir yaklaşımla, bozulmamış bir konumda saklamak ve "canlı bir müze sergisi" gibi incelemek değil, soyları tükenmekte olan grupların kendi durumlarını değerlendirmelerine, değişen koşullara uyum gösterınelerine ve dış politik güçlere karşı kendi kaderlerini belirlemelerine yardımcı olmak amacıyla bilgi ve destek sağlamaktır. Yerli halkların merkezdeki egemen toplumlarla kaynaşması gerektiğini öne süren genel kanıya karşı çıkan *Cultural Survival*, bu insanların nasıl yaşamaları gerektiği konusunda kendilerinin karar verme özgürlüğüne sahip olmalarını destekler. Kolaylaştırıcı işlevini üstlenen örgüt, yerli halkların kendi tanımladıkları sorunlarla başa çıkmak üzere başlattıkları projelerde destek sağlar. Örgüt, ayrıca antropologlar benzer sorunlar yaşamış başka yerli halklar ve desteği çok değerli olan hükümet yetkililerinden oluşan ağları bu konuda harekete geçirebilir. Örgütün kampanyalarının dünyanın her yerindeki yerli halkların yaşadığı zorlukların duyurulmasında rolü çok önemlidir.

Cultural Survival'ın sağladığı parasal destek ve diğer her türlü yardım, özellikle yerli halkların toprak haklarının güvence altına alınması ve yerli federasyonların örgütlenmesi konularına odaklanmıştır. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma konusunda yerel boyutta tasarlanmış deneyleri de desteklemektedir. Bunların arasında Türkmen Dokuma Projesi (Afgan mültecilerin geleneksel halı dokumacılığından gelir elde etmesine yardımcı olmayı amaçlar), Ikwe Pazarlama Ortaklığı (Minnesota yerlilerinin yabani pirinç ve el sanatlarını pazarlamalarına yardımcı olmayı amaçlar) sayılabilir. *Cultural Survival* Girişimi de, *Yağmur Ormanı* adlı gofretin (bu da *Cultural Survival* tarafından yaratılmıştır) içinde kullanılan kuruyemiş gi-

bi yerli ürünleri geliştirmek ve genişletmek için kurulmuştur. Örgüt 1982'de büyük bir başarı kazanmış, Dünya Bankası'nı, bankanın girişti̇ği bütün projelerde kabile halklarının ve azınlıkların haklarını ve özerkliğini güvence altına alan bir politikayı benimsemeye ikna etmiştir. Bu başarılara karşın, dünyanın her yerindeki yerli halkların yaşamda kalmasını güvence altına almak konusunda yapılacak daha çok iş vardır.

Etnik Merkezcilik ve Kültürel Çoğulculuk

Kültürel çoğulculukla ilişkili en büyük sorun, etnik merkezciliktir. Varlığını sürdürebilmesi için bir toplumun bir derece etnik merkezci olması, başka kültürlerin nasıl yaptığına bakmaksızın kendi yöntemlerinin uygun olduğunu düşünmesi gereklidir. Böylesi bir ulusal kendinden hoşnutluk duygusu, bireylerin kültürel gelenekleriyle gurur duymalarını ve ona bağlanmalarını sağlar. Böylece kişiler ait oldukları gruplarından psikolojik destek alırlar ve gruba daha sıkı bağlanırlar. Kişinin kimliğini gruptan aldığı toplumlarda, kişinin kendi geleneksel görüşlerinin ve uygulamalarının ideal olduğu düşüncesi, kişisel değer duygusu açısından gereklidir.

Bir yanda evi Rus roketi tarafından yok edilmiş üzgün bir Çeçen kadını, diğer yanda 1990 yılın yazında Kahnawake'de Quebec eyaletinin yerli müttefikleriyle yüzyüze gelen Mohawk Kızılderilileri hakları savunucusu bir grup militan. İki fotoğraf da tek bir ulus tarafından yönetilen devletlerin, devletin çıkarlarını diğer ulusun çıkarlarına üstün tutarak, kendi sınırları içinde yaşayan diğer ulusların halklarına karşı silah kullanma konusunda ne kadar istekli olduğunu gösteriyor.

Bu kitabın çeşitli bölümlerinde defalarca örneklendirdiğimiz gibi etnik merkezciliğin olumsuz yanı, kişilerin kolaylıkla kendi çıkarları için diğer kültürleri aşağı görme ve sömürme aracına dönüşebilmesidir. Oysa etnik merkezcilik böyle olmak zorunda değildir, ancak olduğu zaman da genelde huzursuzluk, düşmanlık ve şiddetle sonuçlanır.

"Sayıca çok olanın daha iyiyi hak ettiği" görüşü dünya hükümetleri tarafından sürdürülmektedir. Bu görüş aslında kendi kaynaklarıyla geçinen çiftçilerin, kırsal alan göçebelerinin ya da yiyecek toplayıcıların kullandığı doğal kaynakların kamulaştırılması için bir gerekçe olarak kullanılmakta; bu grupların haklarına, kaygılarına ve isteklerine saygı gösterilmemektedir. Ancak çoğunluk gerçekten daha fazlasını mı hak eder? Çokuluslu şirketlerin yükselişine baktığımızda bu sorunun yanıtını bulabiliriz.

Çokuluslu Şirketlerin Ortaya Çıkışı

Dünyanın siyasi bütünleşmeye karşı direnci, kısmen de olsa çokuluslu şirketlerin ortaya çıkışıyla dengelenmiştir. Çünkü devletler arası sınırları aşan bu şirketler, insanları birbirinden ayıran siyasal, dilsel ve kültürel farklılıklara karşın küresel bir birlik kurulmasını kolaylaştıran bir güçtür.

Çokuluslu şirketler dünya üzerinde yeni değildir, (yatırımcılar tarafından desteklenmiş ve bir yönetim kurulu tarafından yönetilmiş güçlü bir girişim olan 1602 yılında kurulan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, dünya çapında ticari merkezlerle ve okyanuslarda büyük ticari filolarla iki yüzyıl hayatta kalmıştır) fakat bu kuruluşlar 1950'lerden sonra çok daha yaygınlaşmış ve bu tarihten beri de dünyada büyük bir ekonomik ve siyasi güç haline gelmişlerdir. General Electric, Shell ve Toyota gibi modern çağ devleri, ortak mülkiyet bağları ile bir araya gelmiş şirket topluluklarıdır ve ortak bir yönetim stratejisini paylaşırlar. Belirli bir ülkedeki merkez bürodan çok sıkı bir şekilde denetlenen bu girişimler, etkinlik gösterdikleri ülkelerin halklarının çıkarlarına uygun olsun ya da olmasın, ortak yönetim kurullarında belirlenen kazançlar için, sınır ötesi üretimleri örgütlerler. Bir açıdan teknolojik devrimin bir ürünü olan çokuluslular, ileri düzeyde bilgi işlem donanımı ve elektronik iletişim olmadan, dünya çapındaki işletmeleriyle iletişimlerini sürdüremezler.

Dışarıdan, kişiler üstü bir kurum tarafından yönetiliyor gibi görünse de aslında çokuluslu şirketler çok az sayıdaki zengin kapitalist tarafından yönetilir ve şirket kârları doğrudan bu kişilere aittir. Elinde en fazla sayıda hisse bulunduran ve en güçlü yöneticiler, siyasi liderlerden farklı olarak herkesçe bilinmezler. Bu yüzden çok az insan dünyanın en büyük şirketlerini sayarken Wal-Mart, Shell, ExxonMobil, British Petroleum, General Motors, Daimler Chrysler, Toyota, General Electric ve Citigroup gibi isimleri söyleyebilir (Şekil 16.2). Bu iş dünyası devlerinin her birinin

yıllık geliri 150 milyar doların üstündedir, içlerinden üçünün geliri ise 300 milyar doları geçmiştir.[8]

Çokuluslu şirketlerin gücü öylesine büyüktür ki, ulusal hükümetlerin ya da Birleşmiş Milletler, Kızıl Haç, Uluslararası Adalet Divanı, Dünya Kiliseler Birliği gibi uluslararası örgütlerin isteklerine gittikçe daha çok engel olabilmektedirler. Bu şirketler tarafından kullanılan bilgiler, toplumdan ya da kuruluş içindeki alt kademelerden bile büyük ölçüde gizlendiği için hükümetlerin bilinçli siyasi kararlar almak için gerekli bilgilere ulaşmaları zorlaşmıştır. Örneğin, ABD Kongresi'nin tütün yasasıyla ilgili karar vermek için gerek duyduğu bilgiyi tütün şirketlerinden elde etmesi yıllar sürmüştür. Enerji ve medya şirketlerinden yasama için gerekli verileri elde etmek de gittikçe zorlaşmaktadır. Bunun da ötesinde çokuluslu şirketler, dış politikayı ilgilendiren siyasi kararları geçersiz kılabileceklerini göstermişlerdir. Bu durum bazılarınca ulusal zaafların ve düşmanlıkların aşılması adına umut verici bir işaret olarak algılansa da küresel arenanın yalnızca kendi kârlarıyla ilgilenen, çok büyük ve güçlü şirketler tarafından belirlenmesi konusu kaygı yaratmaktadır. Bir pazar araştırmasına göre,

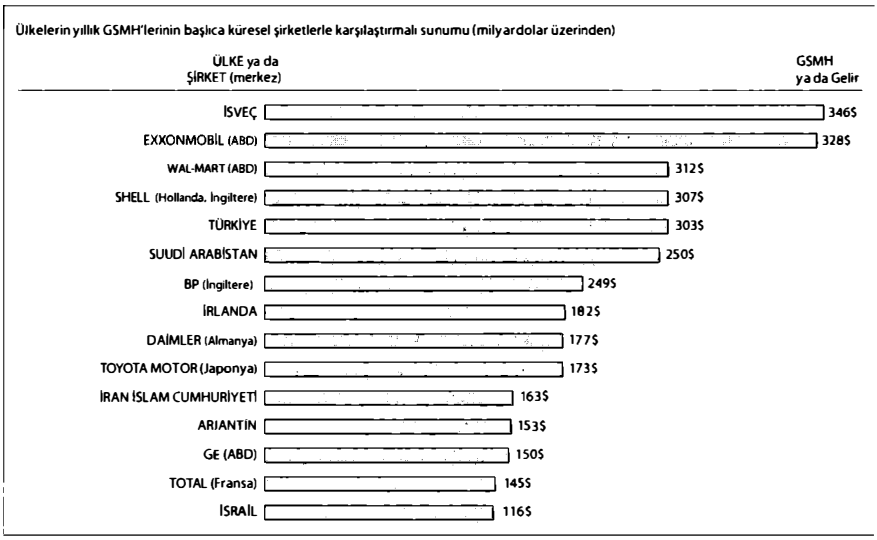
> Bugün ilk 100 büyük şirket, dünyanın mal varlıklarının %33'ünü denetlemektedir ancak dünya işgücünün yalnızca yüzde birini içinde barındırmaktadır. General Motors Danimarka'dan, Wal-Mart Güney Afrika'dan büyüktür. Çok büyük şirketler dünya üzerinde serbestçe dolaşmakta, yasa yapıcılara lobi etkinliği düzenlemekte, seçimlere para desteği sağlamakta, en iyi anlaşmayı elde etmek için hükümetleri birbirine düşürmektedir. Şirketler dünya haberlerinin ve bilgi akışının çok büyük bir kısmını elinde tutmaktadır.[9]

Çokuluslu şirketlerin iktidardaki hükümetlerin isteklerini görmezden gelebilmesi, bu hükümetlerle işbirliği içinde olabilmesi kadar kaygı vericidir. Hatta en kötü sonuçlar bu işbirliklerinden çıkmıştır. Brezilya'da yaşanan olay, diğer ülkelerde de yaşanabilecek tarzdadır ve belgelerde yer almıştır. Ülkedeki 1964'teki askerî darbeden sonra Amazon yağmur ormanlarını olabildiğince hızlı bir şekilde "kalkındırmak" isteyen yeni hükümet ile çok sayıda çokuluslu şirket (ALCOA, Borden, Union Carbide, Swift-Ar-

8 Forbes International 500 List.

9 www.adbusters.org, 10 Ocak 2003 tarihinde erişilmiştir. Ayrıca Hertz, N. (2001), The Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy (s.43), New York: Arrow Books'a da bakınız.

mour ve Volkswagen'ın yanı sıra İhracat-İthalat Bankası, Amerikan Kalkınma Bankası ve Dünya Bankası gibi destek ve kredi sağlayıcı finans kuruluşları bunlardan bazılarıdır) arasında bir ortaklık kurulmuştur.[10]

Şekil 16.2: Günümüz tüketim dünyasında çokuluslu şirketlerin yıllık gelirlerinin bir ülkenin bir yılda ürettiği ürün ve hizmetlerin toplam değerine (Gayri Safi Milli Hasıla GSMH olarak da bilinir) eşit olması, hatta bunu aşması sıra dışı bir durum değildir. Bu grafik, bazı ülkelerin GSMH'sini ve başlıca küresel şirketlerin yıllık gelirlerini gösteriyor. (GSMH bir ülkede servet dağılımının dengesizliği hakkında hiçbir ipucu vermez.) (Rakamlar 2002 yılında www.forbes.com ve www.worldbank.org adreslerinde yayınlanmıştır)

Brezilya mucizesi adını verdikleri projeyi gerçekleştirmek için bölgede, yeni yol yapım çalışmalarına başlanmış, uygun olmayan teknoloji ve ekolojik açıdan hatalı uygulamalar getirilmiş ve sonuçta geniş ormanlık alanlar yarı çöle dönüştürmüşlerdir. Daha hayret verici olan ise ekonomik gelişmeye engel olarak görüldükleri için bütün insan topluluklarının bölgeden uzaklaştırılmasıdır. Ülkenin yoksul kuzeydoğu bölgesindeki toprak sıkıntısını hafifletmeye çalışan, ancak güçlü seçkinler tabakasının elindeki geniş kırsal arazileri parçalayıp çok gerek duyulan toprak reformunu başlatmak konusunda isteksiz davranan hükümet, çok büyük ölçekli yeniden yerleşim programları başlatmıştır. Milyonlarca Brezilya köylüsünü Amazon'a çağırmışlar ve ormanı yok edip uzun zamandır çeşitli yerli ulusların

10 Davis, S.H. (1982), *Victims of the Miracle*, Cambridge, England: Cambridge University Press.

yaşadığı bu ormanlık arazide çiftçilik yapmaya teşvik etmişlerdir. Kısa süre sonra yeni gelen köylülerin ailelerini geçindirecek üretimi yapamadığı anlaşılmış, bu nedenle on binlerce insan, altın madenciliğine başlamıştır. Bunun sonucunda nehirler cıvadan dolayı zehirlenmiş, ciddi sağlık sorunları yaşanmıştır. Durum yoksul köylüler için kötü sonuçlar yaratmıştır ancak bu proje ve politikaların yerli halklar üzerinde yarattığı hastalık, ölüm ve acılar çok daha büyük olmuştur. Yerli topluluklar, 1930'larda Stalin'in Sovyetler Birliği'nde yarattığı Büyük Korku dönemindeki ya da 2. Dünya Savaşı'nda Nazilerin yaptığı kıyımdan daha fazlasına uğramıştır (ve hâlâ uğramaktadır). Eğer belgelerle kayıtlı olmasaydı şu anda bu yaşananlara inanmak güç gelebilirdi.

Brezilya'nın Grand Carajs demir cevheri madeni, devletlerin kalkınma amaçlı desteklediklerı projelere örnektir. Ancak bu gibi projeler hem ekolojik açıdan sağlıklı olmayan teknolojilerin kullanımını gerektirir hem de toprakları elinden alınan yerli halklar üzerinde yıkıcı etkiler yaratır.

Çokuluslu şirketler hem dünyayı hem de işe aldıkları da dahil olmak üzere her alandaki insanların yaşamını değiştirmektedir. Antropolog Jules Henry, ABD'deki yaşam üzerine yaptığı 1965 tarihli klasikleşmiş araştırmasında şu sonuca varmıştır: Herhangi bir büyük şirkette (çokuluslu olan ya da olmayan) çalışmak, "saldırganlık, dengesizlik, terk edilmişlik ve korunmasız kalma korkusu" yaratmaktadır. Birçok insan için, çalıştıkları iş, yapmak istediklerinden çok, yapmak zorunda kaldıkları iştir (...) bu yüzden bu işte çalışmak, kendilerinden bir parçayı silmek anlamına gelir."[11]

"Gelişmemiş" ülkelerde, geleneksel tarım, yerini makineli tarıma bırakınca, kadınlar büyük şirketlerde ucuz işgücü kaynağı olmuştur. Ailelerinin gelirine başka türlü katkıda bulunamayan kadınların, düşük ücret karşılığı bu işlerde çalışmaktan başka şansı yoktur.

11 Henry, J. (1965), *Culture Against Man* (s.127), New York: Vintage Books.

Paraguay'da Maka yerlisi bir kadın. Dünyadaki en yoksul insanlar genelde zenginlerin artık giymediği giysileri giymek zorundadır, bu yüzden her düzeyden insanı, şirket logolarını taşıyan giysiler giyerken görebilirsiniz. Büyük şirketlerin (Disney medya kuruluşu gibi) bireyler üzerindeki gücü, şirketlerin reklamını yaptıkları ürünlerin, müşterileri ikna etme becerisindedir.

Henry'nin zamanından beri bu duygular gittikçe yayılan ve isimsizleşen çokuluslu şirketler ağında daha da derinleşmiştir.[12] Şirket merkezlerinde alınan kararlar işlerin gerçekleştiği yerlerden gittikçe uzaklaşmakta, şirketler eskisinden daha fazla bilgi işlem sistemlerine bağımlı olmakta, artık kararlar belirli koşullara bağlı olarak ve stratejiler için programlanmış bilgisayarlar tarafından alınmaktadır. Yalnızca şirket çıkarları doğrultusunda karar alan soğuk hesaplama sistemleri karşısında, çalışanlar, şirketin etkinlik alanını dünyanın başka bir bölgesine kaydıracağı endişesiyle şirketten bir talepte bulunmaya korkmaktadırlar.

Bitmek tükenmek bilmeyen ucuz emek arayışlarında çokuluslu şirketler, bir zamanlar İngiltere ve New England'da görülen 19. yüzyıl tekstil fabrikalarındaki uygulamalara dönmüşler ancak ölçeklerini genişletmişlerdir. Artık fazla ustalık istemeyen montaj işlerinde kadınlar daha fazla tercih edilmektedir. Üçüncü Dünya ülkelerinde, geleneksel çiftçilik yerini, ihraç edilecek ürünlerin yetiştirilmesi için yapılan mekanik tarıma bıraktıkça kadınlar, ailelerinin geçimine daha az katkıda bulunabilmektedir. Bununla birlikte ev işlerinin değer kaybetmesiyle, kadınlar üzerinde, aile geçimine destek olmak için hanenin dışında iş aramaları için bir baskı oluşmuştur. Bu ülkelerde çoğu kadın, bir eğitim alacak ya da iş becerisi geliştirecek zamana ve kaynağa sahip olmadığı için, yalnızca düşük ücretli işlerde çalışabilirler. Şirket yetkilileri kadın işçileri geçici işçi konumunda tutmaya dikkat eder çünkü işçi giriş çıkış oranının yüksek olması, ücretlerin düşük tutulmasını sağlar. Evlenene

12 Pitt, D. (1977), "Comment", *Current Anthropology*, 18, 628.

kadar aile sorumluluklarından uzak olacakları düşünüldüğünden, çalıştırmak için daha çok evli olmayan kadınlar tercih edilir. Gelişmekte olan ülkelerde önemi gittikçe artan çokuluslu şirketler, cinsiyet temelli bir iş bölümünün ortaya çıkışına katkıda bulunmaktadır. Kadınlar ev işlerinin üstüne, bir de çok fazla beceri gerektirmeyen düşük ücretli işlerde günde on beş saate kadar çalışabilmektedir. Daha yüksek ücretli ya da en azından özel beceriler gerektiren meslekler, genellikle ek olarak ev işleriyle uğraşmadıkları için çalışma süreleri daha kısa olan erkeklerin elindedir. Bir iş becerisinden yoksun erkekler ise (bu durumda pek çok erkek vardır), işsizliğe mahkûm olurlar.

Büyük şirketler, çalışanlar için olduğu kadar tüketiciler için de sorunlar yaratır. Üreticiler ile ürün ve hizmet tüketicileri arasındaki ilişkilere dönük, 10 yıl süren yoğun bir araştırmadan sonra, antropolog Laura Nader; Kuzey Amerikalı şirketlerin işlediği, defalarca tekrarlanan ve belgelerle kanıtlanmış suçların olduğunu bulmuş ve bunların var olan şikayet mekanizmalarıyla mahkeme içinde ya da dışında çözümlenemediğini vurgulamıştır. Aralarında adaletsiz bir güç dengesi bulunan üreticiler ve tüketiciler arasında yüz yüze gerçekleşemeyen ilişkilerin bedeli ağırdır: duyarsızlık ve sistemin kendisine olan inancın kaybolması.

Son zamanlarda çokuluslulaların gücü, medyanın genişlemesiyle daha da artmıştır. Son 20 yılda küresel ticari medya sistemi gelişmiş, çoğu, ABD merkezli birkaç büyük şirketin elinde toplanmaya başlamıştır. Bu büyük şirketlerden biri de şu anda 126 milyar dolardan fazla satış rakamına ulaşmış, dünyanın başlıca elektronik ve üretim şirketlerinden biri olan General Electric'in sahibi olduğu NBC'dir. NBC'ye ek olarak GE, çeşitli yayın şirketlerine de sahiptir; bunlardan ikisi Paxson İletişim ve Telemundo İletişim Grubudur. NBC ayrıca New York, Los Angeles, Chicago ve Washington DC gibi büyün kent merkezlerinde çeşitli televizyon istasyonlarına ve CNBC ve MSNBC gibi dijital medya ve kablo ağı şirketlerine de sahiptir. GE ayrıca GE Uçak Motorları, GE Ticari Finans, GE Tüketim Maddeleri, GE Endüstriyel Sistemler, GE Sigorta, GE Tıbbi Sistemler, GE Plastik, GE Güç Sistemleri, GE Özel Ürün Materyalleri ve GE Ulaşım Sistemleri gibi çeşitli şirketlerin de sahibidir.

Televizyon ve diğer medya organlarının yanı sıra reklam sektörünün de denetimini elinde tutan GE gibi büyük şirketler, dünya üzerindeki yüz

milyonlarca sıradan insanın görüşleri ve davranışları üzerinde kimsenin şüphelenmeyeceği ve aklına bile getiremeyeceği kadar büyük bir etki yaratır. Örneğin ideal insan vücuduyla ilgili kültürel ölçütleri biçimlendiren güçlü pazarlama iletilerini düşünelim. ABD'de *Extreme Makeover* adlı TV programının bu kadar çok izlenmesi ve ilgi görmesi, bu kaygının bütün dünyada ne kadar yaygınlaştığını bizlere gösteriyor. Bu programda, binlerce başvuran arasından seçilen birkaç kişinin, yıllardır düşledikleri şey gerçekleştiriliyor: daha iyi bir görüntüye sahip olmak ve böylece daha iyi bir yaşama kavuşmak. Ücretsiz estetik ameliyat ve her türlü kozmetik işlemden geçirilen bu insanlardan karşılık olarak, bu işlemlerin kamera önünde yapılmasına ve daha sonra uluslararası televizyon kanallarında yayınlanmasına izin vermeleri isteniyor. Aşağıdaki Özgün Çalışma, kozmetik ameliyat yaygınlığının ayrıntılarını bizlere sunuyor.

Modern elektronik ve dijital teknolojilerin her yere erişebilme özelliği yeni bir küresel medya çevresinin oluşumuna yol açmıştır. Radyo ve televizyonla birlikte internet, artık dünya çapında kitlesel iletişimin en yaygın aracıdır. Bugün fiber optik kablolar ve dünyanın yörüngesindeki iletişim uyduları sayesinde gerçekleşen küresel bilgi akışı, tamamen dijital-elektronik niteliktedir ve Arjun Appadurai'nin "küresel medya-oluşumu" olarak adlandırdığı, yeni bir sınırsız kültürel uzayda gerçekleşmektedir (Önemli Antropologlar bölümüne bakınız).

Özgün Çalışma

Vücudu Standartlaştırmak: Bir Seçim Sorunu

Seçim sorunu, tıp ve iş dünyasının, kadınların bedenlerini biçimlendirmede denetleme süreçlerini nasıl yarattığının altında yatan konudur. Vücut imgeleri, içinde bulundukları kültürel ortamlar içinde kişilere doğal gelir. Örneğin göğüs silikonları ABD'nin kültürel ortamında tuhaf karşılanmaz, benzer şekilde kadın sünneti de Sudan ve diğer Afrika ülkelerinde doğal görülür. Ancak çoğu feminist yazar, kadın sünnetini göğüs dikleştirme ya da büyütme ameliyatlardan ayırır çünkü Kuzey Amerikalı kadınlar göğüslerine silikon taktırmayı kendileri seçerken Afrikalı kadınlar büyük olasılıkla daha küçük bir kız çocuğuy-

ken bu işlemi geçirmek zorunda bırakılırlar. Göğüs silikonlarıyla ilgili en sık tartışılan konulardan biri de kadınların bu seçimlerinin gerçekten özgür iradeyle mi gerçekleştiği yoksa altta yatan gizli bir yönlendirme olup olmadığıdır.

Özgür irade konusunu tartışmak için önce güzellik sanayinin nasıl çalıştığını bilmek gerekir. Şirket hesap verebilirlik araştırmacısı Linda Coco, bu konuda bilgi toplamak için çeşitli alanlarda çalışmalar yaptı, milyarlarca dolarlık güzellik sanayiinin kadın bedenini nasıl parçalara ayırdığını ve her biri için ürünler yarattığını gözlemledi.

Coco'nun araştırması, bazı kadınların resmî güzellik ideolojisine nasıl kapıldığını ve göğüs silikonlarının yüz binlerce kadını nasıl tuzağa düşürdüğünü ortaya koyuyor. Kimin ne zaman bu tuzaklara kapıldığını anlamak, güç ekolojisini kavramak açısından önemlidir. Göğüslerine silikon taktıran kadınların yaş ortalaması 36'dır. Bu yaştaki bir kadının genelde iki çocuğu vardır ve artık güzellik sanayiinin kendine güveni olmayan müşterisi, hatta *hypertrophy* (küçük göğüslü) hastasıdır. Coco, Amerikan Plastik ve Yeniden Yapılandırma Cerrahisi Derneği'nin (ASPRS) eski başkanlarından birinin sözlerini alıntılıyor: "Bu şekil bozuklarının (küçük göğüsler), hastanın dişilik öz-algılamasının düşüklüğünden kaynaklanan yetersizlik, öz-güven eksikliği, vücut imgesinin bozulması ve genel bir iyi oluş eksikliğiyle kendisini belli eden bir hastalık olduğuna dönük, elimizde bol miktarda tıbbi bilgi vardır. Bu nedenle büyütme, (kadın) hastanın yaşam kalitesini yükseltmek için gereklidir." Başka bir deyişle kozmetik cerrahi, hastanın psikolojik sağlığı için gereklidir.

Plastik cerrah, resmî göğüs yapımını bir sanat olarak görür. Amaç kadın bedenini klasik Batı sanatının ideallerine uygun hale dönüştürmektir. Bozuklukları düzeltmede öncü yöntemler geliştiren bir cerrah, Yunan heykellerini ideal kadın figürü olarak kabul etmiş, göğüslerin tam boyutunu ve biçimini ölçmüş, kaburgalarına ve göğüs kemiğine göre konumunu hesaplamış ve benzeri ölçümler yapmıştır. Coco'nun çözümlemelerine göre, plastik cerrahın yaptığı tekno-sanat, resmî göğüs biçimini yeniden yaratır ve görünürde bunu kadınların psikolojik rahatsızlıklarını hafifletmek için kullanır. Cerrah burada hem psikolojik sağaltman hem de sanatçı olmuştur.

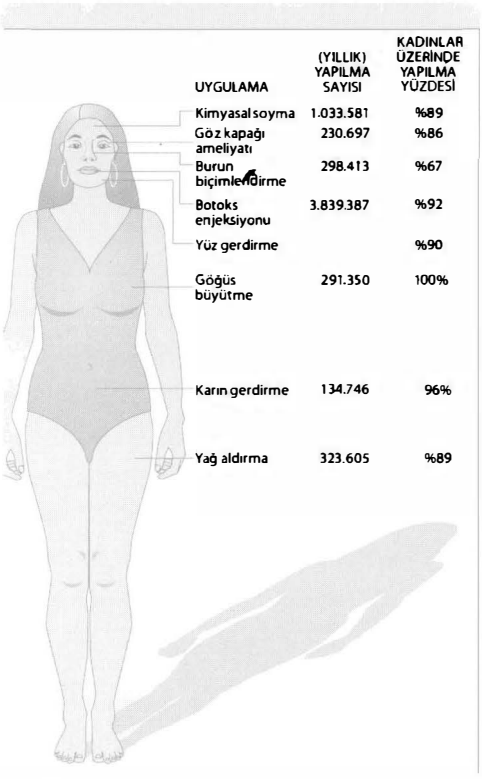
Sanat ve psikolojinin yanında, elbette plastik cerrahi pazar ekonomisinin talep ve olanaklarına da karşılık verir (Şekil 16.3). 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında plastik cerrah sayısında bir patlama yaşandı. ASPRS, bir tıp derneğinden çok, ticari bir girişim gibi davranmaya başladı; medyaya reklamlar verdi ve ameliyatların ücretlerini düşürdü. Böylece satışlar patladı ve kadınlar kocalarının işlerini güvence altına almak, erkekleri cezbetmek ya da toplumsal kabul görmek için göğüs ameliyatlarına saldırdı. Coco bunu "babaerkil kapitalizm" olarak adlandırır ve bunun özgür bir tercih mi yoksa "akıl sömürgesi" mi olduğunu sorgular.

Bunu anlamak için Coco, hasta-doktor ilişkisindeki ve bilginin kontrolündeki güç dengelerini inceledi. Sonuçta kadınlara, "medya, plastik cerrahlar, kadın dergileri, başka kadınlar ve iş dünyası tarafından eğer göğüslerinin biçimini değiştirirlerse yaşamlarının iyileşeceği görüşünün aktarıldığını(...)dış görünüşle ilgili toplumsal zorunluluğun kişiselleştirildiğini, psikolojikleştirildiğini ve normalleştirildiğini" gördü. Toplumsal araştırmalara göre kadınlar, toplumsal baskıları ne kadar içselleştirirlerse, kararları o kadar kendilerinin aldığını hisseder.

Ancak ameliyatlarında sorunlar çıkan kadınların, silikon takmalarına yol açan bu zorlama ikna sürecinin bilincine varması, beklenen bir sonuçtur. Bu insanlar bir açıdan, beyin yıkamasından kurtulmuş tarikat üyelerine benzer; yaşadıkları düş kırıklıkları, onları ilk başta bu kararı almaya cesaretlendiren sistemi sorgulamalarına neden olur. Sonuçta, sanayiye karşı bir protesto oluşturmaya başlar; bunu ağlarda, haber iletilerinde, destek gruplarında, çalıştaylarda ve seminerlerde anlatmaya başlarlar. Eski tarikat üyeleri gibi, kadınlar da bu alanda çalışan büyük şirketlere ve sigorta kurumlarına karşı davalar açmaya ve haklarını aramaya başlarlar. Göğüs silikonlarını tercih etmenin, kadınların denek olduğu bir denetleme süreci matriksinin parçası olduğunu öğrenirler. Uygun koşullar yaratıldığında, bu olay herkesin başına gelebilir. Sudan'da bir genç kıza kadın sünnetinin onun için yapıldığı söylenir; tıpkı ABD'de doğal göğüslerin yerine yapaylarının yaratılmasının, kadının dişiliğini yeniden kazanması için yapıldığının söylenmesi gibi. Bu iki durumda güç, değişik biçimlerde uygulansa da Coco aradaki benzerliğe dikkat çe-

ker: "Kuzey Amerika'da kadın göğüslerine yapılan ameliyatlar, Sudan'da kadın sünnetinin taşıdığı toplumsal simgeye ve kültürel zorlamanın dışavurumuna benzer. Bu nedenle kadınların neden göğüs güzelleştirme ameliyatı olmak istedikleri sorusu tartışmalı bir hal alır."

Göğüs silikonları bütün dünyada, özellikle de Çin'de yayılmaktadır. Acaba silikonlar Doğu ve Batı arasındaki kimin daha babaerkil olacağı yarışında, Çin'deki ayak bağlama geleneğine mi denk düşer? Yanıt her ne olursa olsun, çoğu toplum bilimci, tarihsel yer değiştirme dönemlerinde, yani yaşam döngülerinde, insanların alışık olduğu simge ve yapılarda bir kırılma yaşandığında, insanların ikna edilmeye daha açık olduğunu belirtir. Bu dönemlerde medya da bize geçmişten, günümüzden ya da hayali dünyalardan kaynaklanan imge ve görüşleri sunmaya başlar.

Şekil 16.3
ABD'de kozmetik ameliyatlar ve uygulamalar (2005) ve kadınlar üzerinde uygulanma oranları. 2005'te ABD'de 2.1 milyon kozmetik ameliyata, 9.4 milyar dolar ise ameliyat dışı uygulamaya (kimyasal soyma, kolajen dolgusu vb.) olmak üzere toplam 12.4 milyar dolardan fazlası harcandı. 1997'den 2005'ye kadar, kozmetik uygulamaların sayısı %444 artmıştır.

Feminist araştırmacılar kadının becerilerini tanımlayan, standartlaşmış bir vücut biçimi oluşturan ve kadınlarda neyin güzel olduğunu belirleyen denetleme modellerini kırmaya çalışır. Bazı yazılarında insanların akıllarını kozmetik sanayinin ve moda dergilerinin sunduğu güzellik yapılarından özgürleştirme çabası vardır. Bazılarında da etnik grupların, Batılı güzellik anlayışının kendilerinin nasıl görünmeleri ge-

rektiğini gösteren reklamlardan nasıl etkilendiğini anlatırlar. Seçim bir yanılsamadır; insanlarda bir zevkin oluşumu, tüketim örgütlenmesindeki değişimlerle çok yakından bağlantılıdır. (L. Nader (1997), "Controlling processes: Tracing the dynamics of power", *Current Anthropology*, 38, 715-717'den uyarlanmıştır.)

Küreselleşme Çağında Yapısal Güç

Yukarda anlattıklarımızın hepsi 1900'ların ortasından beri yayılınacı kapitalizmin yeni bir türünün ortaya çıktığını göstermektedir. Küreselleşme adı altında, önceden var olan dünya çapındaki ticari ağların üzerinde yükselen küreselleşme, bir avuç güçlü, ağırlıklı olarak Avrupa kökenli, kapitalist devletin yönettiği ve uzaklarda yaşayan yabancı ulusları sömürdüğü sömürge sisteminin ardılıdır. Oldukça karmaşık ve çalkantılı bir olgu olan küreselleşme; bireylerin, şirketlerin ve siyasi kurumların kendi çıkarları doğrultusunda doğal kaynakları, ucuz işgücünü ve yeni ticari pazarları yeniden düzenleyerek ve kullandığı, devingen bir süreçtir. Bunu gerçekleştirebilmek, büyük bir güç sahibi olmayı gerektirir.

Güç, bireylerin ya da grupların kendi isteklerini başkalarına zorla, hatta onların kendi istek ve iradelerine karşın yaptırtmaktır. Güç, belirli bir topluluk ya da toplumun içinde ve dışında yasayı ve düzeni yeniden oluşturmaya ya da sürdürmeye dönük ortaklaşa davranışı eşgüdümleme ve düzenlemede önemli bir rol oynar. Toplumlar içinde ve toplumlar arasında önemli düzeyde güç farklılıkları vardır. Eric Wolf (15. Bölüm'ün **Önemli Antropologlar** bölümünde anlatılmaktadır) yapısal güç olarak adlandırdığı makro düzeyde gücü anlamının önemine değinmiştir. **Yapısal** güç, toplumlar içinde ve arasında sistemsel etkileşmeyi örgütler ve yönetir, bir yanda ekonomik ve siyasi güçleri, öte yanda kamusal görüş, değer ve inançları biçimlendiren ideolojik güçleri yürütür.[13]

Yapısal güç: Toplumlar içinde ve arasında sistemsel etkileşimi örgütleyen ve yöneten; bir yanda ekonomik ve siyasi güçleri, öte yanda kamusal görüş, değer ve inançları biçimlendiren ideolojik güçleri yürüten güç.

[13] Wolf, E. (1999), Envisioning power: Ideologies of dominance and crisis (s.5), Berkeley: University of California Pres.

Yapısal güç kavramı, yalnızca şeflikler ve devletler gibi bölgesel politik örgütler için geçerli değildir; aynı zamanda küreselleşme sürecinde ortaya çıkan karmaşık yeni kültürel oluşumları da içine alır. Yapısal güç, dünyanın değişen ekonomilerini ve politik kurumlarını yöneten küresel güçlerle; kamusal görüş, değer ve inançları biçimlendiren küresel güçler arasındaki sistemsel bütünleşmeye dikkati çeker. Siyaset bilimci, uluslararası güvenlik uzmanı bir zamanlar Savunma Bakanlığında Bakan yardımcılığı yapmış olan Joseph Nye, dünya üzerinde bu iki başlıca etkileşim içindeki güçlere "sert güç" ve "yumuşak güç" adını vermiştir.[14] **Sert güç**, ekonomik ve askerî güçle desteklenen zorlayıcı güçtür. **Yumuşak güç** ise zorlayıcı olmaktan çok benimseticidir. Çekim ve ikna yöntemiyle insanları, görüşlerini, inançlarını, değerlerini ve davranışlarını değiştirmeye iter. Propaganda bir tür yumuşak güç olsa da ideolojik etki gücünün kullanılması (kalbin ve aklın küresel mücadelesi), daha yumuşak araçlarla da etki gösterebilir; örneğin yabancı yardımlar, uluslararası diplomasi, haber medyası, spor, eğlence, müze sergileri ve akademik görüş alışverişleri gibi.

Günümüzün küreselleşme sürecinde ABD, dünyadaki bütün müttefiklerinden ve rakiplerinden daha fazla sert güce sahiptir. Askerî harcamalarda liderdir (340 milyon dolar), bunu Japonya izler (47 milyon dolar). Liste, Fransa (34 milyon dolar) ve Çin ile (31 milyon dolar) devam eder. Aslında dünyanın egemen süper gücü olarak ABD, askerî kuvvetlerine listedeki diğer 20 ülkenin toplamından daha fazla kaynak ayırır. Nükleer güce sahip sekiz ülkenin (Rusya, İngiltere, Fransa, Çin, İsrail, Hindistan, Pakistan ve Kore) toplam 30.000 nükleer füzesi ve bombası varken, ABD'nin elinde bulundurduğu silah, hepsinin toplamından fazladır.[15]

Askerî güce ek olarak, küresel yapılanma sürecinde, sert gücün bir yöntemi de ekonomik gücün, zorlama ve göz dağı vermede kullanılmasıdır.

Sert güç: Ekonomik ve askeri güçle desteklenen zorlayıcı güç.
Yumuşak güç: Çekim ve ikna yöntemiyle insanları, görüşlerini, inançlarını, değerlerini ve davranışlarını değiştirmeye iten güç.

14 Nye, J. (2002), The Paradox of American Power: Why the World's only Superpower can't go it Alone, New York: Oxford University Press.

15 Sparks, J. (2003, Aralık 22), "The Power Game", *Newsweek*, 142(25).

Ekonomik boyut ve üretkenlik, teknolojik yeterlik, finans gücü, daha zayıf devletlerin kendi çalışanlarını, doğal kaynaklarını ve yerel pazarlarını korumak amacıyla koyduğu ticari engellerini kırmak için kullanılabilir. Dünyanın en büyük ekonomisi ve önde giden ihracatçısı olan ABD, küresel ölçekte ticaret yapan şirketleri adına uzun bir süre serbest ticaret kavramını oturtmaya çalışmıştır. Bu amaçla bazen askeri müdahale ya da büyük ölçekli işgallerle yabancı ülkelerin politik yapısında bazı değişimler yapılmasını sağlamıştır. Örneğin Guatemala'da büyük muz ekim alanlarının sahibi olan United Fruit şirketi, ülkede demokratik yöntemlerle seçilmiş yeni hükümetin şirketin ekonomik çıkarlarını tehdit etmeye başladığını görünce, 1954 yılında ABD hükümeti tarafından tasarlanmış bir askeri darbe düzenlenmiş ve hükümet devrilerek yerine ABD yanlısı bir diktatörlük kurulmuştur. Tarih boyunca ABD (ve birkaç güçlü ülke), dünya çapında benzeri askeri müdahaleler yapmıştır. Bu nedenle çoğu insan meyveden petrole, mikroçiplerden otomobillere kadar değişik alanlarda varlık gösteren şirketlerin çıkarları için askerî gücün kullanılması olasılığını, dünyayı tehdit eden bir eğilim olarak görmektedir. Büyük şirketler de hükümetlere ve Cenova merkezli Dünya Ticaret Örgütü, Washington DC merkezli Uluslar arası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası vb. küresel bankacılık kurumları gibi uluslar arası örgütler üzerinde büyük siyasi ve mali güç sahibi olabilmektedir.

Yoksul ve gelişmekte olan ülkelere yardım amaçlı kısa dönemli krediler vermek konusunda uzmanlaşan IMF'nin mali kaynakları yaklaşık 300 milyar dolardır. Dünyanın en zengin 5 ülkesi (ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere) bu küresel fonun %40'ını elinde tutmakta ve yönetim kurulunu belirlemektedir. IMF'nin yapısal gücü yalnızca maddi destek vermeyi seçtiği kalkınma projeleri ve politikalarında değil, borçlunun ekonomik ve maddi kalkınmasını izleyen denetleme uygulamasında da yatar. Dünya Bankası, yaklaşık 100 gelişmekte olan ülkede yoksulluğu azaltmak için yol, okul ve sağlık sistemleri projelerini desteklemek için uzun dönemli krediler (yıllık 20 milyar dolar) verir. Bu kredilerin kullanımı tıpkı IMF bünyesindeki gibi büyük oranda birkaç güçlü kapitalist devlet tarafından denetlenmektedir. Jeopolitik kısıtlamalar altında işleyen bu küresel bankacılık kurumları, sermaye akışını dünyanın belirli bölgelerindeki projelere gayet stratejik olarak yönlendirir; bazı hükümetleri desteklerken bazılarından sermayesini esirger.

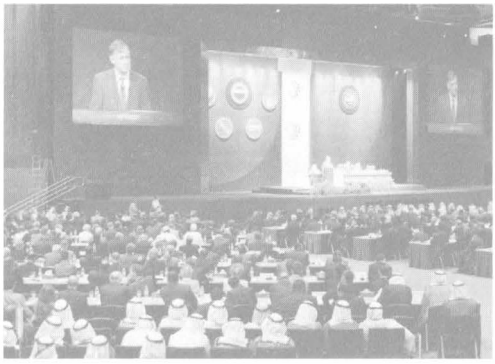
Hem IMF hem de Dünya Bankası, destekledikleri projelerin politik ve kültürel sonuçlarına karşı hassas olmamakla suçlanmaktadır. Örneğin 1990'larda Dünya Bankası güney Şili'de enerji elde etmek amaçlı Bio-Bio Nehri'nde baraj yapımı projesi için kredi sağlarken yerli Pehuenche halkının insan hakları konusunu tamamen göz ardı etmiştir. Baraj, Pehuenche topraklarının büyük bir kısmını sular altında bırakmış, yüzlerce insanı kendi istekleri dışında başka yerlerde yaşamaya mecbur bırakmıştır. Benzer şekilde yine Dünya Bankası, ülkenin yoksul Han Çinli çiftçilerinin bir kısmını Qinghai'de daha verimli topraklara yerleştirmek amacıyla Çin hükümetine 40 milyon dolarlık kredi sağlamıştır. Ancak bu topraklar Tibetlilerin anavatanı saydığı bölgeydi. Bu nedenle Tibetliler bankanın, Çin'e o bölgedeki Tibet etnik azınlığını yok etmek konusunda destek sağlamasını protesto etmişlerdir.

Küreselleşme yalnızca çok uluslu şirketlerin korkunç kârlar elde ettiği bir güç sahası sağlamakla kalmaz. Çoğu geleneksel kültürde felaketler yaratır ve uzun süredir varlığını sürdüren toplumsal örgütleri de yok eder. 21. yüzyılda ekonomik eşitsizlik, küresel bir eğilime dönüşmüştür: yoksullar gittikçe yoksullaşmakta, zenginler daha da zenginleşmektedir. Binlerce kişi kazanırken, milyonlarca insan kaybetmektedir.

Küresel şirketlere diğer ülkelerden daha fazla ev sahipliği yapan ABD, küresel güvenlik çevresi olarak adlandırdığı bir olgu yaratarak ve bunu denetleyerek kendi çıkarlarını korumaya çalışmaktadır. Pahalı silahlara sahip olmayan (ya da olması ve geliştirmesi engellenen) pek çok ülke, biyolojik ve kimyasal silah geliştirmiştir. Daha az güçlü politik gruplar da dahil olmak üzere başka ülkeler de yerel, bölgesel ya da küresel savaş stratejilerinin bir parçası olarak, gerilla taktiklerine ve terörizme başvurmaktadır.

Egemenlik ve kâr arayışında askerî ve ekonomik sert güce olan bağımlılıklarının yanı sıra, yumuşak güce de başvuran devletler ve şirketler, elektronik ve dijital medya, iletişim uyduları ve diğer bilgi ve iletişim teknolojisi biçimleri aracılığıyla, ideolojik ikna yöntemini kullanmaktadır. Yumuşak gücün bir diğer görevi de küreselleşmenin olumlu ve ilerici bir süreç olduğu görüşünü (özgürlük, serbest ticaret, serbest pazar gibi kavramlarla) pazarlamak ve yaymak, kapitalizme karşı çıkan her türlü görüşü olumsuz sözcüklerle tanımlamak ve markalamaktır. Küresel arenada-

ki yumuşak ve sert gücün karmaşık etkileşimin bir sonucu da dünya çapında ortaklaşa bir bilinç oluşturarak dünyanın değişik yerlerinde yaşayan insanların yeni kültürel düzeni anlamasını ve benimsemesini sağlamaktır. Var olan kültürel farklılıklar, politik ayrımlar, rekabet halindeki kültürel farklılıklar, süper güç egemenliğine karşı gittikçe artan dünya çapındaki dirençle birleşince dünya gittikçe daha istikrarsız, kırılgan ve kestirilemez bir hale gelmektedir.

Eylül 2003'te iki küresel bankacılık kurumu olan IMF ve Dünya Bankası'nın yıllık toplantısı. Her iki kurumun da yapısal gücü korkunç büyüklüktedir çünkü sermaye akışını dünyanın belirli bölgelerine doğru yönlendirerek çok büyük ekonomik değişimler yaratırlar.

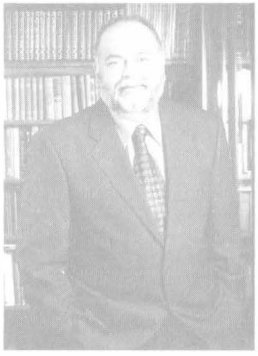
Yapısal güç ve onunla ilişkili sert ve yumuşak güç kavramları, dünya üzerindeki yerel toplulukların hayatta kalmaya uğraştıkları güç sahasını daha iyi anlamamızı sağlar. Bunu anlamak demek, küresel arenadaki güç dengesizliğini kavramak demektir. Egemen bir devlet ya da şirket, sert ve yumuşak güçlerini ne kadar etkili biçimde kullanırsa kullansın, küreselleşme sürecinin de önüne bazen engeller çıkabilir. Zengin sanayileşmiş ülkeler de dahil olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde küreselleşmeye direnmeler görülmektedir. Bu direnme kendisini gelenekselcilik ya da yeniden canlandırma hareketleri, yani eski düzene, insanların daha huzurlu olduğu günlere geri dönme çabası olarak kendini gösterebilir. Bu tepkisel hareketlerin bazıları kendisini etnik milliyetçilik ya da köktendinci hareketler olarak dışa vurabilir. Bazıları da köktenci çevre gruplarından barış gruplarına kadar daha halka yakın hareketlere katılabilir. Bu hareketler, iddialarını yaymak için her geçen gün daha çok interneti kullanmaktadır. Devletler ve büyük şirketler güçlerini ve etki alanlarını elektronik iletişim teknolojiler sayesinde büyütmüş olsa da aynı teknolojiler daha güçsüz durumdaki birey ve gruplara da bazı olanaklar sunmakta, egemen toplumdakinden farklı ya da ona aykırı olan bilgilerin ve etkinliklerin yayılmasında bir araç görevi görmektedir.

Önemli Antropologlar

Arjun Appadurai (1949-)

Arjun Appadurai, dünyadaki milyonlarca göçmenden birisidir. Hindistan'da büyüyen Appadurai, Bombay Üniversitesi'nde okuduktan sonra ABD'ye giderek eğitimine burada devam etmiş ve akademik kariyeri üzerinde yoğunlaşmıştır. Yurtdışında yaşarken etnik grupların dünya üzerindeki dağılımıyla ve bu dağınık grupların, üyelerinin kültürel kimliklerini nasıl korudukları konularıyla ilgilenmiştir. Hindistan, Güney Afrika ve Filipinler'de yaptığı alan çalışmalarında, göçmenlerin güçlü toplumsal ağlar oluşturduklarını ve teknoloji sayesinde coğrafi sınırların ötesine ulaştıklarını göstermiştir.

Appadurai, dünya çapında insan ilişkilerini yeniden ayarlayan ve kültürel sistemleri yeniden yapılandıran karmaşık ve oldukça kestirilemez nitelikteki süreçleri anlamamıza yardımcı olacak kuramsal kavramlar geliştirmiştir. Günümüz dünyasında çoğu insan hâlâ daha coğrafi sınırlarla belirlenmiş topluluklar olarak yaşasalar da Appadurai bu sınırların gittikçe anlamsızlaştığına vurgu yapar. Çünkü ortaya çıkan yeni küresel çevrede bazı "kültürel akışlar" vardır ve bu uluslar ötesi kültürel akışların yaşandığı beş tane küresel mekân ya da boyut bulunur. Appadurai bunları insanlar tarafından yaratılmış, yapılandırılmış ya da dönüştürülmüş "oluşumlar" olarak tanımlar:

1. Etno-oluşumlar: göçmenlerin, mültecilerin, sürgündekilerin, turistlerin ve diğer hareket halindeki grup ve insanların akışkan ve kaygan ortamı.

2. Tekno-oluşumlar: Önceden kısıtlayıcı olan sınırlar arasında yüksek hızlarda hareket eden küresel yapılandırmalar.

3. Finans-oluşumlar: Döviz spekülasyonlarının ve para transferlerinin yaşandığı küresel kavşaklar.

Medya-oluşumlar: Bilgi üreten ve yayan elektronik medya gücünün dağılımı, ayrıca bu medyanın yarattığı geniş ve karmaşık öyküler ile görsel imgeler dağarcığı.

İdeo-oluşumlar: Devletlerin ürettiği ideolojiler ve devlet dışı kurumlar ve hegemonya karşıtı güçlerin geliştirdiği alternatif ideolojilerdir. Toplumlar politik kültürlerini ve ortak kültürel kimliklerini bunların çevresinde örgütlerler.

Appadurai, doktora derecesini Şikago Üniversitesi'nden 1976 yılında almıştır; Pennsylvania, Şikago ve Yale Üniversitelerinde dersler vermiştir. Şu anda New York kentinde New School Üniversitesi'nde dekandır. Akademik görevlerinin yanında, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi çeşitli örgütlerde danışman olarak da görev almıştır.

Yapısal Şiddet Sorunları

Silahla donanmış devletler, çok uluslu şirketler ve çok zengin seçkinler grubu; küresel kaynakları ve enerji akımlarını kullanma, yönlendirme ve dağıtma becerilerine bağlı olarak, ortaya çıkan dünya sistemini yapılandırmak ve yeniden düzenlemek, küresel süreçleri kendi çıkarları için yönlendirmek için zorlayıcı ve benimsetici güçlerini kullanmaktadır. Bu tür yapısal güç, başkalarının refahını olumsuz etkilemeye başlayınca ortaya yapısal şiddet çıkmaya başlamış demektir. Yapısal şiddet, sömürgeci ve adil olmayan toplumsal, politik ve ekonomik sistemlerin neden olduğu, sindirme, çevresel yıkım, yoksulluk, açlık, hastalık ve erken ölüm gibi fiziksel ve psikolojik zararlardır. Açıkça görülüyor ki, şimdiki yapılar mutlu azınlığın zenginliği, rahatı ve zaferi için çalışmak üzere konumlandırılmıştır, geriye kalan çoğunluğa ise yoksulluk, hizmetkârlık, acı ve ölüm düşmektedir. Her gün dünya üzerinde milyonlarca insan güçlü devletlerin ya da küresel şirketlerin yönlendirdiği kalkınma programları ve kendi kârlarını arttırıcı etkinliklerden kaynaklanan kıtlık, ekolojik felaket, sağlık sorunları, siyasi istikrarsızlık ve şiddet gibi sorunlarla yüz yüze gelmektedir.

Yapısal şiddeti tanımlamak için kullanılabilecek bir ölçüt, 1948'de BM'nin bütün üyeleri tarafından resmen benimsenmiş İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesi'nde geçmektedir. O zamanlar UNESCO'nun sosyal bilimler bölümünün başındaki İsviçre-Arjantin kökenli antropolog Alfred

Yapısal şiddet: Sömürgeci ve adil olmayan toplumsal, politik ve ekonomik sistemlerin neden olduğu, sindirme, çevresel yıkım, yoksulluk, açlık, hastalık ve erken ölüm gibi fiziksel ve psikolojik zararlar.

Metraux'nun da dahil olduğu pek çok antropolog, bu önemli belgenin taslağının hazırlanmasında önemli bir sorumluluk üstlenmiştir. Sözleşmenin önsözü, "insanlık ailesinin bütün üyelerinin saygınlığının ve eşit ve elinden alınamayacak haklarının tanınması; dünyada özgürlüğün, adaletin ve barışın temelidir"[16] der. Genel olarak yapısal şiddet, bireylerin ve toplulukların sağlıklı, barış içinde ve saygın bir yaşam sürme haklarının sistemli biçimde ihlal edilmesidir.

İnsan hakkı ihlalleri yeni bir konu olmasa da küreselleşme, yapısal şiddeti aşırı derecede yaygınlaştırmış ve yoğunlaştırmıştır. Örneğin en zenginler ve en yoksullar, güçlüler ve güçsüzler arasındaki farkın gittikçe büyümesine neden olmuştur. 1960'ta dünyanın en zengin yirmi ülkesindeki ortalama gelir, en yoksul yirmi ülkesinin 15 katıyken bugün artık 30 katıdır.[17] Daha da dikkat çeken bir gerçek, dünyanın en zengin 255 kişisinin toplam malvarlığının, dünya nüfusunun %47'sini oluşturan en yoksul insan grubunun yıllık gelirine eşit olmasıdır. Gerçekte dünyadaki insanların yarısı, günlük 2 dolardan daha düşük bir parayla geçinmek zorundadır, 1.2 milyardan fazla insan ise günde 1 dolarla yaşamını sürdürmektedir. Başka bir deyişle, insan nüfusunun en yoksul %80'lik kesimi, dünyadaki mal ve hizmetlerin %14'ünden; geriye kalan %20'lik en yoksul kesim ise yalnızca %1.3'ünden yararlanmaktadır. Bu sırada en zengin %20'lik kesim, mal ve hizmetlerin %86'sını elinde tutmaktadır.[18]

Yapısal şiddetin yoksulluk dışında kendini belli ettiği çeşitli durumlar vardır. Bunlara kültürel yıkım, açlık ve aşırı şişmanlık, çevresel kirlenme, duygusal hoşnutsuzluk gibi konuları örnek gösterebiliriz.

Açlık ve Aşırı Şişmanlık

Basın yayında sıkça karşımıza çıktığı gibi yüz milyonlarca insan açlıkla boğuşmakta, bu da çeşitli sağlık sorunlarına, erken ölüme ve başka türlü sıkıntılara neden olmaktadır. Bugün dünya ülkelerinin dörtte birinden

16 www.ccnmtl.columbia.edu/projects/mmt/udhr/.

17 www.worldbank.org/poverty (2003 istatistiği)

18 Kurth, P (1998, Ekim 14), "Capital Crimes", *Seven Days*, 7; Swaminathan, M.S. (2000), "Science in response to basic human needs", *Science*, 287, 425. Ayrıca *Human Development Report* 2002, "Deepening democracy in a fragmented world", United Nations Development Program'a bakınız

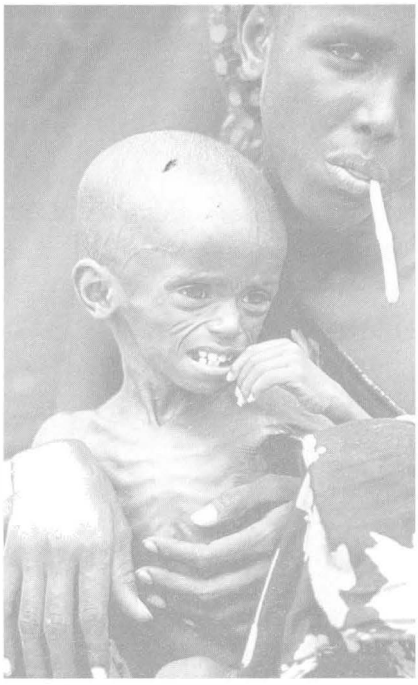
fazlası, kendi nüfusunu doyuracak kadar gıda üretemediği gibi, gerekli gıdaları ithal edecek paraya da sahip değildir. Bu ülkelerin büyük çoğunluğu Sahra altı Afrika'sındadır. Dünyada yaklaşık 1 milyar insan, yeterli beslenemez. 5 yaş ve altı 6 milyar çocuk her yıl açlıktan ölmekte, hayatta kalanlar da fiziksel ve zihinsel sorunlar yaşamaktadır.[19] Bu durumun kurbanları açısından, bu etkinin nedeni, belirli bir kişinin kasıtlı ve düşmanca bir hareketi olmasa da ortada bir şiddet vardır. Şiddetin kaynağı, yapısal gücün önceden planlanmamış ancak korkutucu derecede gerçek olan etkisidir. Örneğin, ithal malların desteklenmesi yüzünden yerli pazarların yok edilmesi, bir yapısal şiddet örneğidir.

İşin tuhafı, dünyada açlıktan ölen milyonlarca insan varken, milyonlarca insanın da aşırı yemesi, hatta bu yüzden ölmesidir. Aşırı beslenen insanların sayısı artık, yeterli beslenemeyen insanların sayısını aşmıştır. Washington DC'deki World Watch Kurumuna göre dünya üzerinde 1.1 milyar kişi fazla kiloludur ve bunların 300 milyonu aşırı şişmandır. Aşırı şişmanlıkla bağlantılı sağlık sorunlarında (felç, şeker, kanser ve kalp hastalıkları) ciddi bir artış gören Dünya Sağlık Örgütü, artık aşırı şişmanlığı küresel bir salgın hastalık olarak sınıflandırmaktadır. Aşırı yemek özellikle makinelerin çalışma hayatının ve diğer etkinliklerin fiziksel yükünü kolaylaştırdığı toplumlarda yaşayan bireyler için sağlıksızdır ve zaten sanayileşmiş ve sanayi sonrası toplumlarda yaşayan insanların yarısından fazlasının kilolu olmasının nedeni de budur. Ancak aşırı şişmanlık salgınının altında yatan tek neden, aşırı yemek ve fiziksel etkinlikten uzak durmak değildir. Hazır gıdalarda bulunan yüksek şeker ve yağ değerleri de önemli bir nedendir. Sorun gittikçe yaygınlaşmakta ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde ciddi bir kaygı konusu haline gelmektedir. Şu anda dünyada en yüksek oranda aşırı şişman insan yüzdesine Samoa ve Fiji gibi yerlerde yaşayan Büyük Okyanus'taki adaların halklarında rastlanmaktadır. Nauru adasında erkeklerin %65'i ve kadınların %70'i aşırı şişman sınıfına girer. (Ancak insanlar yalnızca abur cubur yediği ve hareket etmediği için kilolu ya da aşırı şişman olmaz. Kültürel etmenlerin yanı sıra kalıtsal ya da biyolojik nedenler de bu duruma etkide bulunabilir.)

Açlık konusunda ise sorunun %10'u kuraklık, sel, savaş gibi çeşitli toplumsal, ekonomik ve politik sorunlardan kaynaklanır. 20. yüzyıl bo-

19 *Hunger Project* 2003; Swaminathan, s.425.

yunca 44 milyon kişi, insan etkinliklerinden kaynaklanan kıtlık yüzünden ölmüştür.[20] Örneğin bazı Sahra altı Afrika ülkelerindeki durmak bilmeyen iç savaşlar, ekin ekmeyi ve hasat yapmayı olanaksızlaştırır, çünkü tarlalar sürekli mülteci ve askerlerin silahlı çatışmalarına sahne olur. Bir diğer sorun da Afrika, Asya ve Latin Amerika'da bir zamanlar insanların geçinmek için ekin ektikleri milyonlarca dönümün artık para getiren ve ihraç edilen ürünlere ayrılmış olmasıdır. Bu değişim, bu ülkelerdeki seçkinler sınıfının üyelerini daha da zenginleştirirken, gelişmiş ülkelerdeki insanların kahve, çay, çikolata, muz ve sığır eti gibi lüks gereksinimlerini karşılar. Toprağı kendi gereksinimlerini karşılamak için kullananlar başka yerlere yerleşmek zorunda bırakılmış, çoğu hiç bir iş bulamadıkları kentlere ya da tarım yapmaya uygun olmayan arazilere göç etmiştir. Afrika'da tarıma uygun olmayan topraklar genelde göçebe çobanlar tarafından mevsimsel olarak kullanıldığı için, bu topraklarda tarım etkinliği başlatılınca hayvanların otlayacağı meralar da küçülmüştür. Arazinin tarlaya dönüştürülmesi, hayvanların aşırı otlatılmasıyla birleşince toprak ve su kaynakları tükenmiş; bu durum çobanlar ve çiftçiler için felaket yaratmıştır. Şu anda artık 250 milyon insandan fazlası tarlada ürün yetiştiremiyor, 100 ülkede 1 milyar insanın da ekin yetiştirme olasılıkları azalıyor.[21]

Dünyadaki gıda sistemi, gelişmiş uluslardaki zengin azınlığı tatmin etmek üzere tasarlanmış olduğundan dünyanın çoğu bölgesinde açlık sorunu yaşanır.

20 *Hunger Project* 2003; White, M. (2001), "Historical atlas of the twentieth century", http:/users.erols.com/mwhite28/20centry.htm.

21 Godfrey, T. (2000, Aralık 27), *Biotech Threatening Biodiversity*, Burlington Free Press, 10A.

Hükümet yetkilileri ve ABD'li kalkınma uzmanlarının gelişmekte olan ülkelere yaptıkları öneri, Kuzey Amerika tarımını verimli hale getirmiş uygulamaları benimsemeleridir. Ancak bu öneride adı geçen büyük ölçekli, ticari tarım uygulamaları, büyük maddi yatırımlar gerektirir, oysa küçük çiftçiler ve yoksul ülkeler kimyasal gübrelere, böcek ve yabani ot öldürücü ilaçlara ve makineleri çalıştıracak benzin ve mazota para harcayabilecek durumda değildir.

Amerikan tarzı tarımın da getireceği başka sorunlar vardır; bunlardan biri, bu tarımın enerji açısından verimli olmamasıdır. Üretilen her bir kalori için, 8 ya da 20 kalori arasında bir enerji harcanmaktadır.[22] Oysa bir Asyalı yaş pirinç yetiştiricisi, geleneksel yöntemlerle, harcanan her bir kalori yerine 300 kalori üretir. Ayrıca, Kuzey Amerikan tarımı, diğer kaynakları da boş yere harcar: Üretilen her bir 0.5 kg gıda için yaklaşık 14 kg verimli toprak zarar görmektedir.[23] Orta batı ABD'de toprağın verimli kısmının yaklaşık %50'si, geçtiğimiz 100 yıl içinde kaybolmuştur. Bu sırada, kimyasal gübre ve zararlı böcek ilaçlarından kalan zehirli maddeler, beklenmedik yerlerde birikerek yeraltı ve yeryüzü sularını zehirler; balıkları, kuşları ve diğer yararlı canlıları öldürür; doğal ekolojik döngüleri alt üst eder ve büyük sağlık sorunlarına yol açar. Kısa dönemde olağanüstü sonuç alabilme başarısına karşın, Kuzey Amerika'da bile bu savurgan gıda üretim sisteminin uzun süre devam edip edemeyeceği konusunda ciddi tereddütler vardır.

Kaliforniya'nın merkez vadisinde yapıldığı gibi ekinleri ilaçlamak, kısa dönemde kazançlı olurken uzun dönemde kirlilik ve sağlık sorunları yaratır.

22 Bodley, J.H. (1985), *Anthropology and Contemporary Human Problems* (2nd., s.128), Palo Alto, CA:Mayfield.

23 Chasin, B.H., & Franke, R.W. (1983), "US farming: A world model?" *Global Reporter*, 1(2), 10.

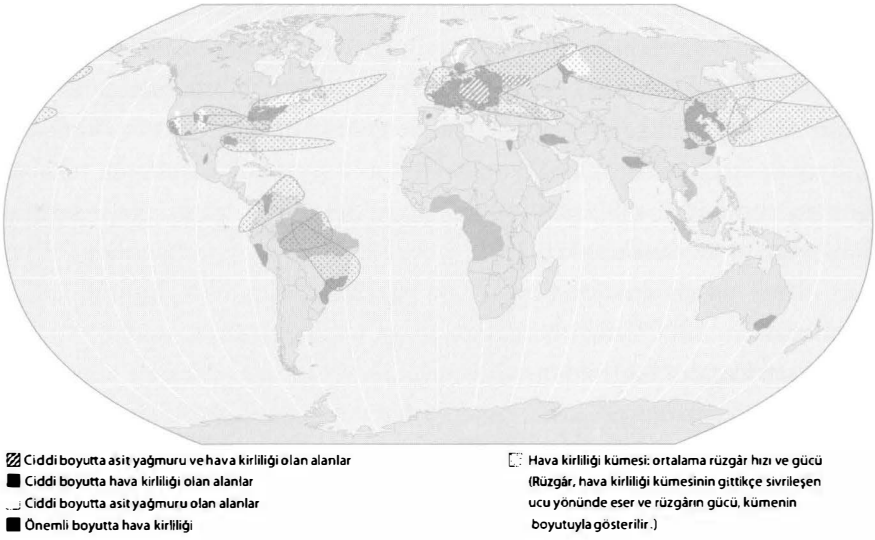
ABD tarzı tarımı uygulamanın bir diğer zorluğu da devlet desteği (sübvansiyon) boyutudur. Serbest pazar konusundaki resmî söyleme karşın, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki zengin kapitalist devletler tarım desteklerine yıllık 100-300 milyar dolar arasında para ayırmaktadır. Dünyanın en büyük tarım ihracatçısı olan ABD'de bu desteklerin %75'i çiftçilerin en zengin %10'luk kesimine ve büyük tarım şirketlerine gitmektedir.

Küresel arenadaki bu gibi ekonomik güçlerle yüzyüze gelen yoksul ülkelerdeki küçük çiftçiler, devlet desteğiyle çok büyük miktarlarda üretim yapan ve çoğu zaman genetiğiyle oynanmış ürünler satan tarım şirketleriyle aynı pazarda mallarına alıcı aramaktadır. Bu yapısal koşullarda rekabet gücünü kaybeden çiftçilerin çoğu, tarımı bırakmak zorunda kalmakta, köylerinden ayrılmakta, kentlerde iş aramakta ya da yurtdışında göçmen işçi olarak çalışmaktadır. Çoğu Maya yerlisinin bugünkü durumu böyle özetlenebilir. 1980'lerden beri çoğu insan Guatemala'daki şiddet ve yoksulluktan kaçmış, binlerce insan Güneydoğu Florida gibi yerlere yerleşmiş; yasadışı göçmen olarak düşük ücretli işlerde çalışmaya başlamıştır. Anavatanlarındaki yoksulluk, bu insanları açlıkla boğuşmak zorunda bıraktığı için; yapısal şiddetin kurbanları, göç ettikleri ülkelerde kalmak, sürgünde, vatandaşlık haklarından, iş güvencesinden ya da sağlık sigortasından yoksun, ucuz işçiler olarak belirsiz bir yaşam sürdürmek zorunda kalmışlardır.

Kirlilik

Büyük tarım şirketlerinin etkinlikleri çevresel yıkıma neden olmakta, ancak ortaya çıkan kirlilik, belirli birey ve toplumların elde edeceği yüksek kârlar uğruna göz ardı edilmektedir. Endüstriyel etkinlikler görülmemiş oranlarda zehirli atık üretmekte ve fabrikadan çıkan gazlar, havayı kirletmektedir. Örneğin fabrika gazlarının asit yağmuruna dönüşmesi Amerika'nın kuzey doğusundaki tüm orman ve göllerin zarar görmesine sebep olmaktadır. Yüksek oranda su buharı ve asit içeren hava, akciğerler için zararlıdır; ancak tek etkilenen akciğerlerimiz değildir. Yeraltı ve yerüstü sularının asitlenmesi ile zehirli kurşun, kadmiyum, civa ve alüminyumun çözünebilirliği artar. Örneğin dünyadaki ekilebilir alanların %17'sinde alüminyum oranı, bitkileri zehirleyecek kadar yüksektir. Alüminyumun bunama, Alzheimer ve Parkinson gibi hastalıklar ile bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. Bunlar sanayileşmiş ülkelerdeki üç önemli sağlık sorunudur. Ger-

çekten de kalkınmanın kendisi, sağlığı tehdit eden bir öğedir. Afrika, Büyük Okyanus adaları, Güney Amerika ve başka yerlerde yaşayan yerli halkların; gelişmiş ülkelerdeki yaşam tarzını benimseyene kadar şeker hastalığı, aşırı şişmanlık, yüksek tansiyon ve kalp damar hastalığının bazı türlerine yakalanmadıkları bilinmektedir.

Şekil 16.4
Küresel kirlilik. Fiziksel coğrafyanın bütün süreçleri kara, deniz ve havadaki enerji ve maddenin akışıyla başlar ve biter. Bu değiş tokuş sisteminde atmosfer öncelikli olduğu için, hava kirliliği, çevresel sistemlerde insanın neden olduğu en tehlikeli değişimdir. Nitrojen oksitler ve sülfür gibi kirleticiler; toprağa, bitkilere ve doğal yaşama büyük zarar veren asit yağmurlarına neden olur. Dumanlı sis olarak kendini gösteren hava kirliliği, insan sağlığı için oldukça tehlikelidir. Atmosfer bilimciler, karbon dioksit, metan ve sanayi ile tarımsal etkinliklerden ortaya çıkan diğer gazların gittikçe artmasıyla, atmosferin ısıyı tutmadaki (sera etkisi olarak da bilinir) etkinliğinin de arttığına inanmaktadır. Bunun sonucunda ortaya çıkacak olan küresel ısınmanın dünyanın her yerinde iklim değişikliğine neden olmasından korkulmaktadır.

Okyanuslara da ulaşan zehirli maddeler, deniz mahsulleri tüketicileri için de tehlike oluşturur. Örneğin Kanadalı Inuitler, polychlorinated biphenyl (PCB'ler) olarak bilinen kimyasal atıklarla kirlenen sularda beslenen balık ve deniz memelilerini yemekten kaynaklanan sağlık sorunları yaşamaktadır. Çevrelerini kirleten saanyi kaynaklarından binlerce mil uzakta yaşayan Inuit kadınlarının bebeklerini besledikleri sütlerinde, şimdi Gü-

ney Kanada'lı kadınlarınkine oranla beş-on kat daha fazla PCB vardır.[24] Çevresel kirlenmenin dünyadaki herkesi etkilediği ortadadır (Şekil 16.4).

Bangladeş'teki bu sel resmi, küresel ısınmadan kaynaklanan yapısal şiddete örnektir. Deniz yüzeyi yükseldikçe alçakta kalan toprakların sele uğrama olasılığı ve selin şiddeti artar.

Buna bir de büyük oranda fosil yakıtların yakılmasından kaynaklanan küresel ısınmayı da (sera etkisi) eklemeliyiz. Küresel ısınmanın boyutları tam olarak bilinmese de bilim insanları bunun gerçekleşmekte olduğu konusunda hemfikirdir. Uzmanlar, küresel ısınmanın tropikal hastalıkların coğrafi dağılımını genişleteceği ve ısı artışından kaynaklanan dumanın, solunum yolu hastalıklarını da yaygınlaştıracağını öne sürüyor. Bunun dışında sıcaklık dalgalarından kaynaklanan ölümlerin, 2003 yılında Avrupa'da 52.000 kişinin aşırı sıcaklıkla bağlantılı sorunlardan ölmesi gibi bir artış göstermesi beklenmektedir.[25] Ne yazık ki bu konuya dönük kamu ilgisi çok düşüktür. Bunun başlıca nedeni, enerji şirketlerinin, düzenledikleri halkla ilişkiler kampanyalarıyla insanları küresel ısınmanın gerçek olmadığına ikna etmeleridir. Bir zamanlar tü-

Kuzey Amerika'da spor arabaların yaygınlığı, zengin ülkelerdeki tüketicilerin dünyanın yoksul ülkelerinde çevresel yıkıma nasıl katkıda bulunduğunu gösteriyor. Brezilya'da odun kömürü elde etmek için, elektrikli testerelerle geniş ormanlık araziler yok edilmektedir. Çünkü odun kömürü, bu arabalarda kullanılan yüksek kaliteli çelik için gerekli dökme demir yapımında kullanılır. Çevresel zararın yanı sıra, odun kömürü yakarken çalışan işçiler de bundan olumsuz etkilenir.

[24] Inuit Tapiirit Kanatami, http://www.tapirisat.ca/english_text/itk/departments/enviro/ncp/

[25] Larsen, J. (2006, Temmuz 28), Earth Policy Institute, Eco-economy updates.

tün şirketleri de sigara içmenin tehlikeli olmadığını öne süren kampanyalar düzenlemişlerdi.

Yapısal şiddetin kendini gösterdiği alanlardan biri de gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere gönderilen tehlikeli atıklardır. Bu eğilim, ucuz işgücü ve daha az katı güvenlik ve çevre yasalarıyla da desteklendiği için, şirketler için daha düşük üretim maliyeti ve daha yüksek kâr anlamına gelir. Genellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek konumlu memurlar ve iş dünyası insanları, bu denizaşırı atık gönderme sürecinden maddi olarak kazançlı çıkarken; güçsüz işçiler sömürülmüş ve çevresel kirlilik yayılmış olur. Örneğin yakın zaman önce Batı Afrika ülkesi Benin'in başkanı, Avrupalı bir atık şirketiyle bir anlaşma imzalayarak şirketin zehirli ve düşük radyoaktif oranına sahip atıklarını siyasi muhaliflerine ait topraklara bırakmasına izin vermiştir.[26] ABD'de hem hükümet hem de sanayi kuruluşları, Amerikan yerlilerini, ekonomik sorunlarını çözmelerinin yolunun topraklarına nükleer ve diğer tehlikeli atıkları kabul etmelerinden geçtiğine ikna etmeye çalışmaktadır.

Fransa başbakanı Eylül 2003'te küresel ısınma üzerine düzenlenmiş uluslararası bir konferansın açılış konuşmasını yaparken polisler göstericileri denetim altında tutuyor. Sanayileşmiş ülkelerin sera gazına en büyük katkıyı yapan ülkeler olduğu ve küresel ısınmanın sonuçlarının son derece tehlikeli olduğu bilinse de hükümetler henüz sorunu çözmek amacıyla etkili adımlar atmamıştır.

Kirliliğin nedenleri ve tehlikeleriyle ilgili genel bir bilinç düzeyimiz olmasına karşın, insan türü neden kendi yaşadığı yere zarar veren uygulamaları denetlemeye yanaşmaz? Bu sorunun yanıtının bir kısmı felsefi ve dinî geleneklerde yatar. Politika bölümünde gördüğümüz gibi Batılı sanayileşmiş toplumlar, İncil'de (Kuran'da da geçer) belirtilen dünya üzerindeki insan egemenliğini benimsemiştir ve bunu dünyayı ve üzerinde yaşayan her şeyi bastırmak ve denetlemek olarak yorumlarlar. Küresel

26 *Cultural Survival Quarterly* 15(4), s.5 (1991).

kirliliğe en büyük katkıda bulunanlar, bu gelişmiş toplumlardır. Örneğin ortalama bir Kuzey Amerikalı tek bir Afrikalı'dan yüzlerce kat daha fazla tüketir ve bunun sonucu olarak yarattığı atık ve çevresel yıkıma katkısı daha fazladır (Şekil 16.5). Kuzey Amerika'daki her bir insan, atmosfere ortalama 20 ton karbondioksit (sera gazı) salar. "Gelişmemiş" ülkelerde bu oran kişi başına 3 tondan daha azdır.[27] Bitki bilimci Peter Raven'e göre "eğer herkes Amerikalı gibi yaşasaydı bu tüketim düzeyini sürdürebilmek için üç dünyaya gerek duyardık."[28]

Yapısal Şiddet ve Nüfus Kontrolü

1750'de dünya üzerinde 1 milyar insan yaşıyordu. Geçtiğimiz iki yüzyılda bu sayı yaklaşık 2.5 milyara çıktı. 1950 ve 2000 arasında ise toplam nüfus 6 milyara fırladı (Şekil 16.6). Bugün Hindistan ve Çin'in nüfusu 1 milyarı aşmıştır. Bu artışlar oldukça önemlidir çünkü nüfus artışı, açlık ve kirlenmeyi ve bunlarla bağlantılı pek çok sorunu da beraberinde getirir. Nüfus artışını kontrol altına almak, bu sorunları çözmese de, nüfus artışı durdurulmazsa diğer sorunların çözülmesi ya da hafifletilmesi pek olası değildir.

Bir nüfusun sabit kalabilmesi için doğum ve ölüm oranları arasında denge sağlanması gerekir. İnsanlar öldüklerinde yalnızca kendi yerlerine geçecek sayıda çocuk doğurmalıdır. Buna **yerine koyma amaçlı üreme** denir. Avrupa ve Kuzey Amerika nüfusları dışında, 1976'dan önce doğum oranlarında önemli bir düşüş belirtisi görülmemiştir. Özellikle yoksul insanlar daha çok çocuk doğurma eğilimindedir çünkü çocuklarını temel kaynakları olarak görürler. Çocuklar çiftliklerde çalışmak için gerekli işgücünü oluşturur ve yaşlıların tek güvence kaynağı onlardır. Tarih boyunca insanlar ancak belirli bir zenginlik düzeyine ulaşınca, yani güvence olarak çocuklarını değil de mal varlıklarını görmeye başlayınca aile nüfusunu sınırlama eğiliminde olmuşlardır. Ancak as-

yerine koyma amaçlı üreme: Doğum ve ölüm oranları arasında bir denge sağlanması durumu; insanların öldüklerinde yalnızca kendi yerlerine geçecek sayıda çocuk doğurması.

27 Broecker, W.S. (1992, April). Global Warming on trial. Natural History, 14.

28 Becker, J. (2004, March), *National Geographic*, 90.

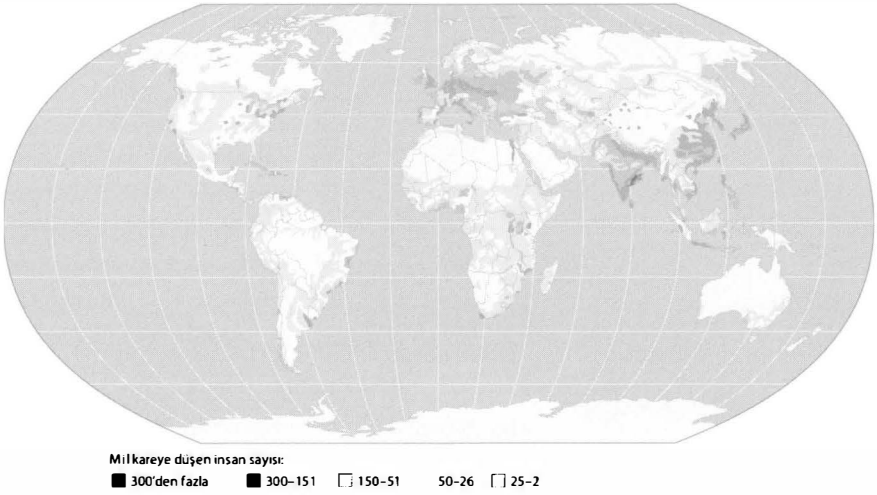

Şekil 16.5
Küresel enerji tüketimi. Dünyanın en fazla enerji tüketen ülkeleri Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'dadır, kişi başına yıllık ticari enerji tüketimi en az 100 giga jül'dür. (Bir gigajül yaklaşık 3.5 ton kömüre denktir.) Bu ülkelerin bazısında, örneğin ABD ve Kanada'da tüketim oranları 300 giga jül dolayındadır ve bu da kişi başına yılda 10 ton kömürden fazladır. Düşük gelirli ülkelerde ise enerji tüketim miktarı ABD'dekinin %1'inden daha azdır. (Bu rakamlar ticari olmayan enerji tüketimini kapsamaz, dünyanın az gelişmiş ülkelerinde odun, tezek ve diğer organik maddeler de yakıt olarak kullanılır.) (Allen, J.L., & Shalinsky, A.C., Student Atlas of Anthropology, s.73. Copyright 2004 McGraw-Hill, Inc. McGraw-Hill şirketler grubunun bir kuruluşudur.)

lında çocuklar bu aileler için bir masraftır. Bunu göz önünde bulundurunca dünyanın yoksul ülkelerinde doğum oranlarının neden bu kadar yüksek olduğunu anlayabiliriz. Yoksullukla boğuşan insanlar için tek umut çocuklarıdır.

1970'lerin ortalarından beri neredeyse bütün sanayileşmiş ülkelerde ve dünyanın en kalabalık ülkesi Çin de dahil olmak üzere 19 gelişmemiş ülkede, doğum oranları, yerine koyma düzeyinin altına gerilemiştir (kadın başına 2.1 çocuk). Afrika, Güney Asya, Orta ve Güney Amerika'nın (dünyanın en yoksul ülkelerinin bulunduğu yerler) büyük bir kısmında doğum oranları hafif bir düşüş göstermiştir.[29]

[29] Bongaarts, J. (1998), Demographic consequences of declining fertility, *Science*, 282, 419; Wattenberg, B.J. (1997, Kasım 23), *"The population explosion is over"*, *New York Times Magazine*, 60.

Şekil 16.6
Küresel nüfus yoğunluğu. İnsan nüfusunun üç büyük yoğunlaşma alanı bu haritada görülmektedir: Doğu Asya, Güney Asya ve Avrupa, bunları daha az yoğunlukla Kuzey Amerika'nın doğusu izler. Güney Asya'da nüfus artışı hala hızlıdır ve 21. yüzyıl başlarında yoğunluğun daha da artması beklenmektedir. Diğer üç bölgedeki yoğunluğun ise ekonomik kalkınmadan dolayı şimdiki düzeyinde kalması beklenmektedir. Şu anda varolanların dışında gelecekte yüksek nüfus yoğunluğu olması beklenen bölgeler, nüfus artış oranının dünya ortalamasının üstünde olduğu Orta Afrika, Orta ve Güney Amerika'dır. (Allen, J.L., & Shalinsky, A.C., Student Atlas of Anthropology, p.73. copyright 2004 McGraw-Hill, Inc. McGraw-Hill şirketler grubunun bir kuruluşudur.)

Nüfus kontrolünde gösterilen ilerlemeye karşın ortalama doğurganlık oranları yerine koyma düzeyinin üstündedir; bu yüzden dünya üzerindeki insanların sayısı büyümeye devam etmektedir. Nüfusla ilgili kestirimlerde bulunmak çok gerçekçi sonuçlar vermeyebilir çünkü AIDS gibi değişkenler bu kestirimleri değiştirebilir. Ancak yine de güncel öngörülere göre dünya nüfusu, 2050 yılında 9.37 milyar insanla zirveye ulaşacaktır.

Dünyada yaşayan yaklaşık 6 milyar insanın yaşamının sürdürülebilmesi için petrol gibi yenilenemeyen kaynakların sonuna kadar kullanılması gereklidir. Petrol şu anda en çok gelir getiren kaynak durumundadır ancak bu kaynak da tükendiğinde artık gelir getiren hiçbir şey kalmamış olacaktır.

Doğum oranlarının, yerine koyma oranının altına düştüğü ülkelerde yaşlıların sayısı, daha genç yaştaki üretken nüfusa oranla yükselmektedir. Kuzey Amerika ve diğer Batılı sanayileşmiş ülkelerde yaşlıların bakımı oldukça pahalıdır ve hem zaman hem de para açısından bu masrafları karşılayacak genç nüfus sayısı gittikçe azalmaktadır.

Hoşnutsuzluk Kültürü

Geçtiğimiz yıllarda dünyanın en yoksul ülkelerinde yaşayan insanlarına, zengin ülkelerinkine benzer yaşam standartlarına ulaşmaları gerektiği ve ulaşabilecekleri düşüncesi pazarlanmaya çalışıldı. Ancak böyle lüks bir yaşam standardını sürdürmek için gerekli olan kaynaklar sonsuz değildir. Geçen bölümde gördüğümüz gibi beklentiler ve gerçekleşenler arasındaki farkın gittikçe açılması, bir hoşnutsuzluk kültürünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sorun yalnızca varolan doğal kaynakları tüketen bir nüfus artışı değildir; insanların çoğunun iş olanakları, barınma, sağlık ve temizlik, boş zaman etkinlikleri ve polis koruması gibi olanaklara da eşit erişim hakkı yoktur. Aşırı kalabalık, kirlilik ve toprak erozyonuyla gittikçe bozulan çevresel denge içinde, kişisel düş kırıklıkları gittikçe daha çok ses getirmeye başlamıştır.

Hoşnutsuzluk kültürü yalnızca yoksul ve yoğun nüfuslu ülkelerle sınırlı değildir. Kapitalizm, gittikçe artan talep ve satın alma gücüne sahip insanları hedefleyen güçlü pazarlama stratejileriyle beslenen bir sistemdir. Bu süreçte, gereksinimleri elde edebileceklerinden fazla olan insanlar da bir miktar hoşnutsuzluk duyar ve paralarını maddi düşlerin peşinde koşmaya harcarlar.

Eğer insanlar, gelecek nesiller için sürdürülebilir bir yaşam yaratmak istiyorsa, kültürel değerler ve güdülenmelerinde olduğu kadar, toplumsal kurumlar ve kullandıkları teknoloji türlerinde de büyük değişiklikler yapmaları gerekir. Günümüz zengin toplumlarının başlıca özelliği haline gelmiş olan tüketim ve kişisel çıkarlar peşinde koşmak, yerini daha dengeli

toplumsal ve çevresel ahlak kurallarına bırakmalıdır. Bu yeni anlayış için dünyanın Batılı olmayan kültürlerinin çoğunda bulunan değerlere göz atılabilir. Bu değerler, insanlığı doğaya üstün kılınayı hedeflemekten çok, doğanın bir parçası olarak gören bir dünya görüşünü içerir. Aynı zamanda hiçbir bireyin, toplumun ya da devletin; başkalarını göz ardı ederek kaynakları tekelinde bulundurma hakkına sahip olmadığını onaylayan, toplumsal sorumluluk bilinci de buna dahildir. Sonuç olarak, dünyanın geleneksel toplumlarındaki akrabalık ve başka ilişkilerde görüldüğü gibi bireyler arasında destekleyici bağlar geliştirmenin ne kadar önemli konusunda bir bilinç geliştirmeye gerek vardır.

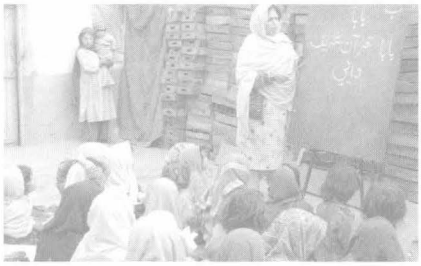
Bu kitabın ilk bölümünde belirtildiği gibi, antropoloji her yerde ve bütün zamanlarda yaşamış insanların karşılaştırmalı incelenmesidir. Değişik toplumlar ve kültürlerle, onların görüşleri ve davranışlarıyla ilgili güvenilir bilgi elde etmeyi hedefler. 1800'lerin ortasında, daha bu bilimin ilk ortaya çıktığı zamanlardan beri antropologlar türümüzün bütün kültürel ve biyolojik çeşitliliğini incelemeye çalışmıştır. Bu süreçte dünyanın her yerinde yaşayan insanlar arasında görülen çeşitli kültürel ve biyolojik çeşitlilikleri bütün ayrıntılarıyla anlatmışlardır. Bunu yaparken çok büyük miktarda etnografik insan yapımı malzemeleri toplamışlar, yüzlerce değişik kültürü görsel yönden de belgelemek için resimler ve filmler kullanmışlardır.

İlk antropologların yaklaşık yüzyıl önce incelediği kültürlerin çoğu, bugün güçlü dış etkiler ve içsel dinamikler yüzünden büyük değişimler geçirmiştir. Bazıları ölümcül salgın hastalıklar, şiddetli çatışmalar, kültürel etkileşim, etnik ve soy kırımlar yüzünden ortadan kaybolmuştur. Değişen ve kaybolan kültürlerle ilgili elimizde kalan tek belge, bazen buraya araştırmaya gitmiş bir antropologun elindeki kayıtlar olmaktadır. Ancak antropologlar değişik insanlar ve kültürlerle ilgili bilgileri korumaktan daha fazlasını yapar. Kitabın değişik bölümlerinde anlattığımız gibi kültürlerin neden birbirinden farklı ya da birbirine benzer olduğunu, neden ve nasıl değiştiklerini ya da değişmediklerini açıklamaya çalışır. Dahası, her kültürün insanlığa bakışını gösteren belirli bilgileri ve anlayışlarını tanımlamaya çaba gösterir.

Diğer bilim insanlarından ve uzmanlardan farklı olarak, gerçekleri ve etkinlikleri bağlantısız ve ayrı olarak ele almaktansa, antropologlar her bir ekonomik, toplumsal, siyasi ve ideolojik olayı ve süreci devingen bir sistemin parçası olarak anlamaya ve açıklamaya çalışır. Bu doğrultuda yapısal

güç ve yapısal şiddet gibi kuramsal kavramlar da oluşturur. Küreselleşme çağında yerli toplulukları karşılaştırmalı bakış açısıyla ele almaları, aşırı nüfus, yiyecek sıkıntısı, kirlilik ve genel hoşnutsuzluk gibi sıkıntıları anlamamıza katkıda bulunur. Örneğin yerli halklara yardımcı olmaktan çok onlara zarar vermiş olan Dünya Bankası destekli kötü yönetilmiş kalkınma projelerinin altında yatan nedenlerden biri de uygun insanların işe alınmamış olmasıdır. Banka artık antropolojik bilgi ve yöntemlerin değerini anladığı için, dünya çapındaki projelerinin çoğunda çok sayıda uzman antropolog çalıştırmaktadır. Aynı durum başka uluslararası örgütler, küresel şirketler ve devlet kurumları için de geçerlidir.

Bazı antropologlar yalnızca farklı kültürleri incelemekle kalmaz, günümüzün hızla değişen dünyasında yaşam savaşı veren kuşatılmış gruplara da yardımcı olmaya çalışır. İnsanlıkla ilgili edindikleri ve antropolojinin karşılaştırmalı bakış açısıyla derinleştirdikleri bilgilerini uygulamaya koyarlar. Antropolojik araştırmanın insanlara çekici gelmesi ve sorunlara yerel ve küresel düzeylerde çözüm getirebilme becerisi, insanları bu bilim dalına çekmektedir. Bu insanların çoğu, eski de olsa geçerliliğini hâlâ koruyan, antropolojinin bilimler arasında en özgürleştiricisi olma yolunda ilerlemesi gerektiği görüşünden esin almaktadır.

"Küçük bir grup kendini adamış insanın dünyayı değiştirebileceğinden asla kuşku duymayın, hatta dünyayı değiştirecek olan tek şey budur" (Margaret Mead, antropolog). Çoğu antropolog, çalışmalarını yaptıkları topluluklar için uygulama alanı bulunan bilgiler elde ettikleri alan çalışmaları yapmışlardır. Ayrıca 2. Dünya Savaşı'nda, savaştan yıpranmış Avrupa'nın kıtlık sorunuyla başa çıkmak için Oxford Üniversitesi bünyesinde kurulmuş Oxfam gibi uluslararası hizmet örgütlerinde çalışan antropologlar da vardır. Bugün Oxfam dünya üzerindeki mülteciler ve yardıma gerek duyan başka insanlar için yardım elini uzatır. Antropologlar uzun zamandır Paris merkezli olan ve dünyanın her yerinde şubeleri bulunan UNESCO (BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) içinde de etkin çalışmalar sürdürmektedir. 1946'da kurulan UNESCO,

barışa ve güvenliğe katkıda bulunmak amacıyla uluslar arasında eğitim, bilim ve kültürel boyutlarda işbirliğini arttırmaya çalışır. Antropologlar, 1961'de Londra'da kurulmuş ve siyasi tutsakların yararına çalışan Uluslararası Af Örgütü gibi uluslararası insan hakları örgütlerinde de çalışır. 160 ülkede etkinlik gösteren UAÖ'nün 1 milyondan fazla üyesi vardır ve İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesi'ni temel alarak bütün insan hakları ihlallerini sonlandırmaya uğraşır. 1977'de bu örgüt Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştır. Bazı antropologlar da bir başka Nobel Barış Ödülü sahibi Sınır Tanımayan Doktorlar'la çalışarak, 1971'de Paris'te kurulmuş olan ve seksenden fazla ülkede 2000 gönüllüsü olan bu örgüte hizmet eder.

Bölüm Özeti

- Antropologlar, insanlığın geleceğini ilgilendiren kararların daha akıllıca alınabilmesi için dünyada varolan durumu daha iyi anlamamıza çaba harcar. Olayları bağlam içinde değerlendirme deneyimleri, uzun vadeli tarihsel bakış açıları, kültürel ön yargıları tanıma yetenekleri ve kültürel seçenekleri iyi tespit etmeleri dolayısıyla antropologlar bu iş için en uygun kimselerdir.
- Her ne kadar insanlık biyolojik olarak değişiyorsa da kültür, insanların varlıklarına ilişkin sorunlarını çözebilecekleri başlıca araçtır. İletişim, ulaşım ve dünya ticaretindeki hızlı gelişmeler, bazılarına göre bizi, çatışmaların azaldığı tek bir dünya kültürüne doğru götürmektedir. Antropologların çoğu, bu konuya kuşkuyla yaklaşır çünkü sanayileşmiş

ülkelerin geleneksel toplumlara "modası geçmiş" gözüyle bakması, eleştirilmesi gereken bir gerçektir.

Çoğulcu toplumlarda sık görülen etnik gerilim, bazen şiddetli çatışmalara döner ve sonunda resmî bir ayrılık yaşanır. Bu gibi toplumlarda kültürel çeşitliliği yönetmek için bazı ülkeler çok kültürlülüğü benimsemiştir. Bu kavram, kültürel farklılıklara karşılıklı saygı ve hoşgörü gösterilmesi gerektiğine inanan resmî bir kamu politikasıdır.

- Uluslararası sınırları aşan çokuluslu şirketler, insanları ayıran siyasal, dilsel, dinî ve diğer kültürel farklılıklara karşın dünyanın bütünleşmesinde önemli bir güçtür. Çoğu ulusal hükümetten daha fazla olan güç ve servetleri, medyanın genişlemesiyle daha da artmıştır. Küreselleşmenin başlıca oyuncuları olan büyük şirketler, yüz milyonlarca insanın görüşleri ve davranışları üzerinde büyük etki gücüne sahiptir. Servet ve güç peşinde koşan devletler ve çokuluslu şirketler, kıt doğal kaynaklar, ucuz işgücü, yeni ticaret pazarları ve daha fazla kâr için siyaset arenasında birbirleriyle rekabet içindedir.

Yapısal güç kavramı, ekonomik ve politik kurumları yöneten, kamu görüş ve değerlerini biçimlendiren küresel güçleri kasteder. Sert güç, ekonomik ve askerî güçle desteklenirken yumuşak güç ise ideolojik ikna yöntemidir. Dünyanın en büyük şirketlerinin neredeyse tamamı, bir avuç zengin ve güçlü devletlerde kurulmuştur. Bu devletler aynı zamanda uluslararası ticaret ve finans örgütlerini de denetler. Yoksul ülkelerdeki kalkınma projeleri her zaman yerli halkların yararına çalışmaz. Küreselleşme büyük şirketler için korkunç kârlar sağlarken çoğu geleneksel kültürde felakete neden olur ve uzun süreli toplumsal örgütleri yıkar. Yumuşak güç aracılığıyla küreselleşme herkes için olumlu ve ilerici bir süreçmiş gibi pazarlanır, oysa bu süreçte yoksullar gittikçe yoksullaşırken zenginler daha da zenginleşir. Küreselleşen süper güç egemenliğine karşı, dünya çapında bir direniş oluşturmuştur. Bu nedenle ortaya çıkan yeni dünya düzeni tutarsız, kırılgan ve kestirilemez niteliktedir.

- Küreselleşmenin bir diğer sonucu ise büyüyen yapısal şiddet, yani sömürgeci ve adaletsiz toplumsal, siyasi ve ekonomik sistemlerin neden olduğu bastırma, kültürel ve çevresel yıkım, yoksulluk, açlık ve aşırı şişmanlık, hastalık ve erken ölüm gibi fiziksel ve psikolojik zarardır.

Kontrolsüz nüfus artışı bütün bu sorunları daha da kötüleştirmektedir. Medyanın yarattığı yükselen beklentiler, sınırlı olanaklarla birleştiğinde hoşnutsuzluk kültürü de yaygınlaşmaktadır.

Eğer insanlar, gelecek nesiller için sürdürülebilir bir yaşam yaratmak istiyorsa kültürel değerler ve güdülenmelerde olduğu kadar toplumsal kurumlar ve kullandığımız teknoloji türlerinde de köklü değişimler yapmaları gerekir. Günümüz zengin toplumlarının başlıca özelliği haline gelmiş olan tüketim ve kişisel çıkarlar peşinde koşmak, yerini daha dengeli toplumsal ve çevresel ahlak kurallarına bırakmalıdır. Bilimlerin en özgürleştiricisi olarak bilinen antropolojide uzmanlaşmış antropologlar bu değişimi yaratmaya katkıda bulunabilir. Antropologlar kültüre bağımlı düşünmenin tehlikesinin bilincindedir ve küreselleşme çağında yerli toplulukların bazen çatışan gereksinimleri ve isteklerini anlama ve dengeleme sorununa bütüncül ve tarihsel bir bakış açısı sunarlar.

Düşünme Soruları

1. Günümüz dünyasında, topraklarında bir çok etnik grubu barındıran ülkelerin çoğu, "ulus oluşturma" sıkıntısı çekmektedir. Azınlıkların kendi doğal kaynaklarını, ulusal kimliklerini ve kültürel geleneklerini koruma çabalarının ayaklar altına alındığı ülkelerde, İsviçre'deki gibi bir politik örgütlenmenin işler duruma gelmesi için neler gereklidir?

2. Wal-Mart gibi yıllık geliri 250 milyar dolar olan, dünyanın büyük şirketlerinin çoğu ABD'dedir. Ekonomik açıdan bakıldığında, bu iş hacmi 45 milyon insanın yaşadığı Güney Afrika'dan daha fazladır. Böylesi büyük şirketler, ekonomik güçlerini ne şekilde kullanabilir? Örneğin ABD hükümetinin dünya ticaret politikasını etkileyebilirler mi? Bu durumda bu şirketler serbest ticaretten mi yoksa korumacı bir politikadan mı yana olur?

3. Yapısal güç ve yapısal şiddet arasındaki ilişkiyi düşündüğünüzde, yaşam tarzınız (giysi ve yiyecek alışverişiniz, kullandığınız araba) vb. etkinlikleriniz, küreselleşme sürecini yansıtıyor ya da bu süreci etkiliyor mu?

4. Antropolog Arjun Appadurai birkaç küresel akış şekli tanımlamıştır, bunlardan biri de haber medyasıdır. Appadurai, ortaya çıkan küresel medya çevresine "medya-oluşumu" adını verir. Dünyadaki iki bü-

yük medya kuruluşu Disney (ABC televizyonun sahibi) ve General Electric'tir (NBC televizyonu ve birkaç kablolu TV şirketinin sahibi). Bu TV kuruluşlarıyla bu şirketler büyük bir yumuşak güç sahibi olmaktadır. Sizce dünya haberlerinin seçilmesi ve genel kamuya sunulmasında bu medya patronluğunun bir etkisi oluyor mudur?

Anahtar Kavramlar

Çok kültürlülük	Yapısal güç
Sert güç	Yumuşak güç
Yapısal şiddet	Yerine koyma amaçlı üreme

Önerilen Okumalar

Appadurai, A. (1996), Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization, Minneapolis: University of Minneapolis Press.

Önemli bir antropoloğun küreselleşmenin nasıl çalıştığını anlattığı bu temel kitapta, göç ve elektronik arabuluculuk gibi güçlerin, günümüz kültürünün korunmasında edindiği biçimlendirici rol tartışılıyor.

Bodley, J. H. (2000), Anthropology and Contemporary Human Problems (4th ed.), Palo Alto, CA: Mayfield.

Antropolog Bodley, aşırı tüketim, kaynakların tükenmesi, açlık, aşırı nüfus artışı, şiddet ve savaş gibi günümüzde dünyayı tehdit eden sorunları ele alıyor.

Friedman, J. (Ed.) (2003), Globalization, the State and Violence, Walnut Creek, CA: Altamira Press.

Küreselleşmenin ve günümüz dünya düzenini niteleyen "ölümcül patlayabilirliğin" canlı ve derinlemesine çözümlemesi. Friedman bir grup saygın uzmanla birlikte; ekonomik, toplumsal ve kültürel parçalanmaya yol açan uluslar ötesi suç, ticaret ve terör ağlarını belirleyen küresel süreçleri ve siyasi güçleri inceliyor.

Ginsburg, F.D., Abu-Lughod, L., & Larkin, B. (Eds.) (2002), Media Worlds: Anthropology on New Terrain, Berkeley: University of California Press.

Antropolojide medya çalışmaları konusunda öncülerce yazılmış devrim yaratıcı bu makaleler, değişik kültürlerde film, video, radyo, televizyon ve sinemanın yerini ve işlevini tartışıyor ve günümüz halklarının ve kültürlerinin içinde yaşadıkları medya-oluşumları olmadan anlaşılamayacağını gösteriyor.

Lewellen, T.C. (2002). *The Anthropology of Globalization: Cultural Anthropology Enters the 21st Century*, Westport, CT: Greenwood Publishing Group/Bergin & Garvey.

Küreselleşmeye giriş, özeti ve eleştirel yaklaşım. Anlaşılması kolay bu yapıtın, etnografik örneklerle de içeriği zenginleştirmiştir.

Ong, A. (1999), *Flexible Citizenship: the Cultural Logistics of Transnationality*, Durham, NC: Duke University Press.

Ong, Çinli ulus ötesi topluluğun, yani batılı olmayanların çevrelerini nasıl şaşırttığını anlatıyor ve dünyanın günümüz koşullarının Çin'in yükselişi için uygun bir bağlam yarattığını öne sürüyor.

Pitts, V. (2003), *In the Flesh: the Cultural Politics of Body Modification*, New York: palgrave Macmillan.

Kitap, ABD'deki vücut değişikliği uygulamalarıyla cinsellik ve cinsiyet ve teknotüketim kültürü üzerine süregiden mücadele arasındaki ilişkiyi kapsamlı bir biçimde işliyor.

Stiglitz, J.E. (2003), *Globalization and Its Discontents*, New York: Norton.

Nobel ödüllü ekonomist, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi küreselleşmeyi yönlendiren başlıca kurumların işlevlerini ve güçlerini açıkça tartışırken bir yandan bu kurumların politikalarının olumlu ve olumsuz sonuçlarını değerlendiriyor.

Trouillot, M.R. (2003), *Global Transformations: Anthropology and the Modern World*, New York: Palgrave Macmillan.

Antropolojinin tarihçesini inceleyen ve bilim dalının geleceğiyle ilgili öngörülerde bulunan yazar, meslektaşlarını küreselleşmenin egemen öykülerini sorgulamaya ve bilim dalının anahtar kavramları üzerinde yeniden düşünmeye davet ediyor.

Sözlük

Abartılı tüketim: Toplumsal saygınlık amaçlı servet gösterisi.

Açık-sınıf toplumlar: Yüksek oranda sınıf hareketliliğine izin veren tabakalaşmış toplumlar.

Adlandırma töreni: Bir çocuğa adının verildiği özel bir olay ya da tören.

Adli antropoloji: Yasal amaçlarla insan iskeletinin kalıntılarının belirlenmesi konusunda uzmanlaşan bir uygulamalı fiziksel antropoloji dalı.

Aile: Kan, evlilik ya da evlatlık edinmeyle bir araya gelmiş iki ya da daha fazla insan. Birçok aile türü vardır: Bir ya da daha fazla çocuklu tek ebeveyn, evli ve çocuklu bir çift, pek çok çocuğa sahip çok eşli aileler, iki üç kuşak bir arada yaşayan büyükanne-babalar ve torunların hepsi birer ailedir.

Akraba grubu: Bireyin anne ya da baba tarafından yakın kan bağı bulunan akrabaları.

Akrabalık: Bireylerin birbirleri üzerinde karşılıklı hak ve sorumluluklara sahip olduğu akraba ağları.

Alan çalışması: Antropologların inceledikleri yere giderek araştırma yapmaya verdikleri ad.

Alfabe: Bir dilin seslerini temsil eden ve belirli bir düzeni olan simgeler dizisi.

Alt yapı: Toplumun ekonomik temellerini geçim yöntemlerini ve temel gereksinimlerini karşılamak için kullanılan aletler ve diğer maddi donatımları içerir.

Altkültür: Daha geniş bir toplumun içindeki bir grubun uyduğu kendine özgü standartlar ve davranış kalıpları bütünü.

Alt-Paleolitik: Yontma Taş Devri denen, 2.5 milyon yıl önce başlayıp 250.000-200.000 yıl öncesine kadar uzanan, Oldowa ve Acheulean aletleriyle öne çıkan bir dönem.

Ana soyluluk: Grup üyeliğinin yalnızca anne üzerinden ilerlemesi.

Ana yanı yerleşim: Evli çiftin, kadının ailesi ile birlikte yaşamak üzere eşinin ev halkına katıldığı yerleşim kalıbı.

Ana soylu çapraz kuzen evliliği: Bir erkeğin annesinin erkek kardeşinin kızıyla ya da bir kadının babasının kız kardeşinin oğluyla (yani kızın baba tarafından çapraz kuzeniyle, erkeğin anne tarafından çapraz kuzeniyle) evlenmesi.

Antropoloji: Antropoloji, dünyanın her yerinde, tarih boyunca yaşamış ve hâlâ yaşayan insan topluluklarının incelenmesidir.

Arabuluculuk: Anlaşmazlığın tarafsız bir üçüncü kişinin yürüttüğü müzakere aracılığıyla çözülmesi.

Ara-cinsiyetli: Üreme, cinsel organları ve/veya cinsiyet kromozomları tam olarak erkek ya da kadın olmayan insanlar.

Arkeoloji: Genellikle geçmişten gelen malzeme kalıntılarını inceleyerek insan davranışını tanımlayan ve açıklayan bilim dalı.

Australopithecus: 4.2 ve 1 milyon yıl öncesinde Güney ve Doğu Afrika'da yaşamış ve iki ayak üzerinde durabilen birkaç türü kapsayan cins. Bu türlerden biri, doğrudan insanın atasıydı.

Ayaklanma: Yerleşik bir hükümet ya da iktidardaki yetkililere karşı örgütlü silahlı direniş.

Ayrı yerleşim: Evli çiftin gelin ya da damadın ailesinden ayrı bir yere yerleşmeleri.

Ayrılma: Geçiş ayinlerinde bireyin ayinsel olarak toplumdan ayrılması.

Baba soyluluk: Grup üyeliğinin yalnızca baba üzerinden ilerlemesi.

Baba yanı yerleşim: Evli çiftin, erkeğin babasının yanına yerleşerek orada yaşadığı bir yerleşim kalıbı.

Baba soylu paralel kuzen evliliği: Bir erkeğin babasının erkek kardeşinin kızıyla, ya da bir kadının babasının erkek kardeşinin oğluyla (yani baba tarafından paralel bir kuzenle) evlenmesi.

Bağdaştırma (senkretizm): Kültürel etkileşim sürecinde yerel ve yabancı özelliklerin yeni bir sistem içerisinde birleşmesi.

Bağımlılık eğitimi: Kişinin kendi başının çaresine bakmasındansa, verilen sorumlulukların yerine getirilmesi ve gruba bağımlılığı vurgulayan çocuk yetiştirme geleneği.

Bağımsızlık eğitimi: Bireyin bağımsızlığına, kendine güvenmesine ve kişisel başarıya vurgu yapan çocuk yetiştirme geleneği.

Bahçıvanlık: Kazma ve çapa gibi basit el aletleriyle yapılan ekme biçme etkinliği.

Başlık parası: Damadın ya da ailesinin evlilik nedeniyle gelinin ailesine verdiği bir tazminat.

Beden dili: Yüz ifadeleri, bedenin duruşu ve hareketler aracılığıyla hem istendik hem de bilinçaltı iletileri karşımızdakilere aktaran bir iletişim kurma sistemidir.

BEN: İlişkilerin derecesinin kendisine göre belirlendiği merkezdeki kişi.

betimsel dilbilim: dilbilimin, bir dilin bütün özelliklerini kaydederek, betimleyerek ve çözümleyerek ortaya çıkarmaya çalışan dalı.

Biçim sınıfları: Herhangi bir tümcede aynı biçimde işlev gösteren (isim, fiil ve sıfat gibi) sözcük sınıfları ya da sözcük türleri.

Biçimbilim: Bir dildeki sözcük oluşumuyla (fiil çekimleri, çoğul ekleri

ve bileşik sözcükler vb.) ilgili kalıplar ve kuralların incelenmesi.

Biçimbirimler: Bir dilde anlam taşıyan en küçük ses birimleri. Biçimbirimler, sesbirimlerinden farklıdır, çünkü kendi başlarına bir anlamları olmasa da eklendikleri sözcüklerin anlamını değiştirirler.

Bilgilendirici: Verdikleri bilgilerle, etnografçının çevresinde olan biteni anlamasına yardımcı olan, incelenen toplumun üyeleri.

Birincil yenilik Tamamen yeni bir fikir, yöntem ya da aracın yaratılması, icat edilmesi ya da tesadüfen keşfedilmesi.

Boy: Stalarının ortak olup olmadıkları kesin olarak bilinmeyen ama ortak kabul edilen, en az iki klandan oluşan tek taraflı bir soy grubu.

Bölünmüş sülale sistemi: Soylarını erkeğe dayandıran toplumlarda görülen, kabile grubunun klanlara ya da büyük sülalelere bölündüğü, bu dalların da kendi içinde daha küçük sülalelere ayrıldığı, ender rastlanan bir akraba temelli örgütlenme.

Bulaşıcı büyü: Bir zamanlar bir ilişki kurulmuş olan kişiler ya da nesnelerin, bu ilişki kopmuş bile olsa birbirlerini etkileyebileceği ilkesine dayalı büyü.

Bütünsel bakış açısı: İlişkileri ve karşılıklı bağımlılığı anlamak için kültürün çeşitli yönlerinin mümkün olan en geniş bağlamda ele alınması gerektiğine inanan, antropolojinin temel ilkelerinden birisi.

Büyücülük: Olayların, bazı kişilerin doğuştan gelen doğaüstü güçle başkalarına zarar verme, hastalık ve ölümüne neden olma yeteneğine sahip oldukları inancıyla açıklanması.

Canlıcılık: Doğadaki tüm varlıkların canlı olduğu ve bedenlerinden ayrı birer kişiliğe sahip oldukları inancı.

Canlılaştırma: Doğanın kişisel olmayan ruhani bir güç ya da doğaüstü gizilgüç tarafından canlandırıldığı ya da harekete geçirildiği inancı.

Cilalı Taş Devri Devrimi: İnsanların bitki ve hayvanları evcilleştirmesiyle bağlantılı olarak başlayan büyük kültürel değişim.

Cinsiyet geçişli: Cinsiyet değiştirmiş ya da ikili erkek-kadın cinsiyet yapılanmasında, kültürel açıdan kabul edilen bir orta konumda yer alan kişiler.

Cinsiyetli konuşma: Dünya üzerinde bazı dillerde erkek ve kadınların farklı sözdizimlerini kullanması.

Çekirdek aile: Bir ya da daha fazla anne baba ve bağımlı bir çocuktan oluşan, üvey anne-baba, üvey kardeş ve evlatlık çocukları da içerebilen bir grup.

Çekirdek değerler: Belirli bir kültürün önem verdiği değerler.

Çekirdek sözcük dağarcıkları: Bir dilde en temel ve uzun ömürlü sözcükler; örneğin zamirler, sayı adları,

vücut kısımları ve doğal nesnelere verilen adlar.

Çerçeve değiştirme: Dilin sözdizimsel birimlerini tanımlamada kullanılan bir yöntem. Örneğin "isimler" dediğimiz sınıf. "Bir görüyorum" çerçevesine uyacak herhangi bir sözcük.

Çeyiz: Kadının ailesinden kalacak mirasının evlilik sırasında kadına ya da kocasına verilmesi.

Çift soyluluk: Soyun bazı amaçlarla ana, başka bazı amaçlarla da baba soylu olarak kabul edildiği bir sistem.

Çoğulcu toplum: İki ya da daha fazla etnik grubun ya da ulusun tek bir devletin sınırları içinde birlikte yaşadığı, ancak kendi kültürel farklılıklarını koruduğu bir toplum.

Çok eşli aile: Bireyin birden fazla eşi ve bütün çocuklarıyla yaşaması.

Çok karılı aile: Erkeğin birden fazla karısı ve ortak çocuklarıyla yaşadığı çok eşli aile türü.

Çok karılılık: Bir erkeğin aynı anda birden fazla kadınla evli olması, bir tür çok eşlilik.

Çok kocalı aile: Kadının birden fazla kocası ve çocuklarıyla birlikte yaşadığı çok eşli aile türü.

Çok kocalılık: Bir kadının aynı anda birden fazla erkekle evli olması, bir tür çok eşlilik.

Çok kültürlülük: Çok etnik gruplu bir toplumda kültürel çeşitliliği yönetebilmek amacıyla aynı ülkede bir arada yaşayan kültürel farklılıklar için saygı ve hoşgörü duyulmasını vurgulayan bir politika.

Çok tanrıcılık: (Tek bir tanrı ya da tanrıça olduğuna inanan tektanrılılıktan farklı olarak) birden fazla tanrı ve tanrıça olduğu inancı.

Çok-bölgesel hipotez: Günümüz insanının dünyanın her yerinde eşzamanlı olarak *H. Erectus*'tan *H. Sapien*'e doğru olan bir geçiş süreci sonunda ortaya çıktığını öne süren hipotez.

Dengeleme mekanizmaları: İnsanları mal varlıklarını dağıtmaya zorlayan, böylece servetin tek elde toplanmasına engel olan toplumsal bir yükümlülük.

Dengeli karşılıklılık: Alma ve verme işleminin, malın değeri ve veriliş biçiminin oldukça somut ve belirgin olduğu ilişkiler.

Destan: Şiir ya da düzyazı türünde yazılmış, gerçek ya da efsanevi bir kişinin yaşamındaki görkemli olayları anlatan uzun öyküler.

Devlet: Antropolojide, yasa yapmak ve toplumsal düzeni korumak için güç kullanma yetkisine sahip merkezî bir politik örgütlenme.

Devrim Toplum ya da kültürdeki köklü değişim. Siyaset arenasında eski bir hükümetin devrilmesi ve yerine tamamen yeni bir hükümetin getirilmesi durumunu tanımlar.

Dil ailesi: Ortak bir dilden türemiş diller grubu.

Dil: Belirli kurallara göre bir araya getirilmiş sesler ya da el kol hareketlerini kullanarak gerçekleştirilen bir iletişim sistemidir.

Dilbilgisi: Bir dilin biçimbirimlerini ve söz dizimini de içeren bütün biçimsel yapısı.

Dilbilim: Dilin bütün boyutlarının bir yönteme bağlı kalınarak incelenmesi.

Dilbilimsel antropoloji: İnsan dillerinin incelenmesi.

Dilbilimsel ayrılma: Ortak bir dilden değişik dillerin ortaya çıkma süreci.

Dilbilimsel görecelik: Bir dilin, o dili konuşan kişilerin düşünce ve davranışlarını biçimlendirmede önemli bir rol oynadığı görüşü.

Dilbilimsel milliyetçilik: Etnik azınlıkların, hatta ülkelerin, dillerini yabancı sözcüklerden temizleyerek bağımsızlıklarını korıma çabası.

Din: Manevi gerçeklik ya da doğaüstü güçlerle ilgili görüşlerin yanı sıra insanların evrende kendi denetimlerinin dışındaki boyutları yorumlayabilme ve denetlemelerini sağlayan ilişkili inançlar ve törensel geleneklerin örgütlü sistemi.

Dış evlilik: Grup dışındakilerle evlilik.

Doğal ayıklanma: Belirli bir çevreye en uygun özelliklere sahip bireylerin hayatta kalması ve bu özellikleri barındırmayan bireylere göre daha fazla sayıda üremesi ilkesi ya da mekanizması.

Dünya görüşü: Bir kültürün üyelerinin kendi gerçekliklerinin biçimi ve özüyle ilgili paylaştıkları görüşler bütünü.

Düzenek değiştirme: Bir dilden ya da bir lehçeden diğerine geçiş yapma süreci.

Efsane: Önemli bir olay ya da kişiyle ilgili geleneklerle kuşaktan kuşağa aktarılmış, tarihsel bir kanıt olmadan doğru kabul edilmiş öykülerdir.

Ekonomik sistem: Malların üretildiği, dağıtıldığı ve tüketildiği bir düzenek.

Ekosistem: Doğal çevreden ve bu çevrede yaşayan organizmalardan oluşan ve hepsinin birlikte hareket ettiği bir sistemdir.

Ensest tabusu: Genelde anne baba-çocuk ve kardeşlere kadar indirgenebilen belirli bireylerle cinsel ilişkinin yasaklanması.

Erkek kardeşlerle çok kocalılık: Bir kadının, birbiriyle erkek kardeş olan erkeklerle evlenmesi.

Eskimo sistemi: Temeli anne, baba, kız ve erkek çocuklardan oluşan çekirdek ailenin ön plana çıkarıldığı, bunun dışında kalan bütün akrabaların amca/dayı, teyze/hala ve kuzen gibi büyük sınıflara ayrıldığı sistem, çizgisel sitem.

Esnek soy: Kişinin kendisini annesinin ya da babasının soy grubuyla ilişkilendirmeyi seçme olanağının bulunduğu sistem.

Eşitlikçi toplumlar: Tüm insanların eşit kabul edildiği ve herkesin temel kaynaklara eşit erişim hakkı bulunduğu toplumlar.

Etnik dilbilim: Dilbilimin, dil ve kültür arasındaki ilişkiyi inceleyen dalı.

Etnik grup: Kendilerini ortak bir ata ve köken, dil, gelenek ve geleneksel inançlar gibi çeşitli kültürel özelliklere sahip bir grup olarak tanımlayan ve bunu ilan eden insanlar.

Etnik köken: Yunanca "ulus" anlamına gelen *ethnikos*'dan gelen bu sözcük, "gelenek" anlamına gelen *ethnos* sözcüğüyle de ilişkilidir ve etnik bir grup tarafından paylaşılan kültürel görüşlerin dışavurumudur.

Etnik merkezcilik: Kişinin kendi kültürünün en iyisi olduğu inancı.

Etnik psikoz: Belirli etnik gruplara özgü zihinsel hastalıklar.

Etnografya: Belirli bir kültürün, alan çalışmasına bağlı olarak ayrıntılı biçimde betimlenmesi.

Etnoloji: Farklı kültürlerin karşılaştırmalı ve tarihsel bakış açısıyla, etnografik kayıtlar kullanılarak, gruplar arasında neden önemli farklılıklar ve benzerlikler olduğunu açıklayan antropolojik kuramlar geliştirerek incelenmesi ve çözümlenmesi.

Etno-müzikbilim: Bir toplumun müzik sanatının, kendi kültürel ortamında incelenmesi.

Ev halkı: İçinde ekonomik üretim, tüketim, miras, çocuk yetiştirme ve barınma olgularının düzenlenip gerçekleştirildiği temel yerleşim birimi.

Evlilik: İki ya da daha fazla insanın hem birbirlerine, hem çocuklarına hem de hısımlarına karşı hak ve yükümlülüklerini belirleyen, kültürel yaptırımı olan birliktir. Evlilik hak ve yükümlülükleri genelde cinsellik, iş, mal varlığı, çocuk yetiştirme, değiş tokuş ve konumla ilgilidir.

Evlilik bağı: Birbiriyle evli iki bireyin arasındaki bağ.

Evlilik bağına dayalı aile: İki ya da daha fazla kişinin evlenmesiyle oluşmuş aile.

Evrim: Bir popülasyonun genetik oluşumunun, kuşaklar boyunca gösterdiği değişim.

Fiziksel antropoloji: Biyolojik antropoloji olarak da bilinen fiziksel antropolojide insanlar biyolojik birer organizma olarak ele alınır.

Geçiş ayinleri: Kişinin yaşam döngüsünde, doğum, evlilik ve ölüm gibi önemli evreleri belirleyen ayinler.

Geçiş: Geçiş ayinlerinde ayrılma sonrası ve katılım öncesi bireyin toplumdan soyutlandığı dönem.

Gelenek: Kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel fikir ve uygulamalar.

Bunlar modernleşen toplumlarda işlerin yapılma biçimlerindeki yeniliklere birer engel oluşturabilir.

Gelin hizmeti: Evlilik sonrası damadın bir süreliğine gelinin ailesi için çalışması.

Genelleştirilmiş karşılıklılık: Verilen hediyenin tam karşılığı ve ne zaman geri ödeneceği kesin olarak bilinmez.

Geniş aile: Birbiriyle akrabalık ilişkisi olan iki ya da daha fazla çekirdek ailenin, daha büyük bir grup olarak birlikte yaşaması.

Gerçek: Gözlem teknikleri konusunda uzmanlaşmış birkaç gözlemci tarafından doğrulanmış bir gözlem.

Glottokronoloji: Dilbilimde ortak bir dilden dallanan dillerin, bu ayrımı ne zaman yaşadığını belirlemelerine yardımcı olma yöntemi. Dillerin temel sözcük dağarcıklarının çözümlenmesiyle gerçekleştirilir.

Göz içi olgusu: Trans halindeyken görülen ve merkezi sinir sisteminin yarattığı parlak ve titreşimli geometrik şekiller.

Grup evliliği: Birkaç erkek ve kadının birbirleriyle cinsel ilişki kurabildiği evlilik türü.

Güç: Bireylerin ya da grupların kendi isteklerini, başkalarının istekleri dışında da olsa yapturabilme yeteneği.

Halkbilgisi (folklor): İlk olarak 19. yüzyılda Avrupa köylülerinin (okur yazar seçkinlerin geleneklerinden farklı olarak) yazılı olmayan öyküleri, deyişleri, âdetleri ve inançları için kullanılmış, daha sonra bütün toplumların sözlü geleneklerini kapsamış olan kavram.

Halkbilim: Halkbilgisinin incelenmesi (dilbilimin dili incelemesi gibi).

Hawaii sistemi: Aynı kuşakta ve aynı cinsiyette olan akrabalar için aynı kavramların kullanıldığı sistem.

Hayvancılık: Keçi, koyun, sığır, lama ve deve gibi evcilleştirilmiş otlak hayvan sürülerini yetiştirme ve idare etme işi.

Hipotez: Belirli olgular arasındaki ilişkinin kesin olmayan biçimde açıklanması.

Hısımlık: Evlilik bağıyla kurulan akrabalık.

Hominidler: Yaşayan ve soyu tükenmiş bütün kuyruksuz maymunları ve insanları içeren, geniş omuzlu, kuyruksuz primat grubu.

Homo erectus: "Dik duran insan" 2 milyon yıl önce, *Homo* cinsi içinde Afrika'da ortaya çıkan ve Eski Dünyanın tamamına yayılmış olan bir tür.

Homo habilis: "Becerikli insan." Australopithecine'den daha büyük bir beyne ve daha büyük bir yüze sahip olan *Homo* cinsine ait ilk fosiller, 2.5 milyon yıl öncesine uzanmaktadır.

Hüküm verme: Tarafsız bir üçüncü kişinin, anlaşamayan tarafların uyması gereken bağlayıcı bir karar sunması.

İç evlilik: Belirli bir grup ya da sınıf içindeki insanlar arasındaki evlilik.

İki ayaklılık: İnsanlarda ve atalarında bulunan, iki ayak üzerinde hareket edebilme özelliği.

İki taraflı yerleşim: Evli çiftin ana ya da baba yanına yerleşimlerden birini seçebileceği yerleşim türü.

İkincil yenilik: Var olan bir fikir, yöntem ya da aracın bilinçli olarak uygulanması ya da uyarlanması.

İlerleme: İnsanların daha yüksek ve ileri bir evreye doğru geliştikleri ve mükemmele doğru bir adım daha attıklarına inanan etnik merkezci bir kavram.

İnsan İlişkileri Alanı Dosyaları (İİAD): Kültürel özellikler ve coğrafi konumlara göre sınıflandırılmış, her geçen gün büyüyen, karşılaştırmalı etnografik veriler. Merkezi Yale Üniversitesi'dir ve internetten de ulaşılabilir.

Irk: Biyolojide, bir tür içindeki alt grupları işaret eden tasnif kategorisi. İnsanlara uygulanamaz çünkü insanları belirgin kategorilere ayırmak, insan türünün biyolojik çeşitliliği ile bağdaşmaz. Bazı toplumlarda ırk, kültürel anlamda önemli bir kategoridir.

Iroquois sistemi: Baba ve babanın erkek kardeşi, anne ve annenin kız kardeşi için aynı kavramların kullanıldığı, ancak babanın kız kardeşi ve annenin erkek kardeşi için farklı kavramların bulunduğu sistem. Kişinin paralel kuzenleri, erkek kardeşler ve kız kardeşler gibi görülür, ancak aynı yaşlardaki çapraz kuzenler için diğer akrabalardan farklı terimler kullanılır.

İşaretler: Anlamı gayet doğal ve belirgin olan içgüdüsel sesler ve el kol hareketleridir.

Kabile: Antropolojide, birleştirici bir etmenden dolayı politik açıdan örgütlenmiş, geniş çaplı akraba temelli gruplardır. Bu grupların üyeleri ortak bir ataya, kimliğe, kültüre, dile ya da toprağa sahiptir.

Kadın ve erkek din görevlileri: Başkalarının dinî ibadetlerini yönlendirme, doğaüstü güçlerle iletişim kurma ve onları etkileme görevini üstlenmiş, tam zamanlı din uzmanları.

Kâhinlik: Sıradan yöntemlerle öğrenilemeyeni ortaya çıkarmaya yarayan bir tür büyü ya da ruhani bir ayin.

Kan bağına dayalı aile: Bir kadın, kadının erkek kardeşleri ve çocuklarından oluşmaktadır.

Kan bağıyla akrabalık: Doğum yoluyla akrabalık.

Kapalı-sınıf toplumlar: Toplumsal hareketliliği katı bir biçimde kısıtlayan, tabakalaşmış toplumlar.

Kargo kültleri: Melanezya'da Batılı kapitalist güçlerin yıkıcı etkilerine bir tepki olarak doğmuş; insanların ölü akrabalarının dirileceğini, beyazların köleleştirileceğini veya yok edileceğini ve büyük servetler kazanılacağını vadeden manevi hareketler.

Karışık aile: Evli çiftin önceki birlikteliklerinden olan çocuklarını büyüttüğü aile.

Karma dil: İki ayrı dilin sözcüklerinin ve söz diziminin basitleştirildiği ve birlikte kullanıldığı bir dil.

Kast: Üyeliğin doğumla belirlendiği ve yaşam boyunca hiç değişmediği, kapalı toplumsal sınıf sistemi.

Katılım: Geçiş ayinlerinde bireyin topluma yeniden katılarak yeni konumunda yaşamını sürdürmesi.

Katılımcı gözlem: Etnografyada, incelenen bir insan grubunun kültürünün; toplumsal katılım ve kişisel gözlem, o grubun üyeleriyle uzun döneme yayılmış görüşmeler ve tartışmalar yoluyla ele alınması

Kayıt dışı ekonomi: Satılabilir malların üretiminin, türlü nedenlerden ötürü her türlü kamusal denetimden ve yasadan kaçması.

Kendilik bilinci: Kişinin kendini birey olarak tanımlama, kendi üzerine düşünme ve kendini değerlendirme yetisi.

Kinesik: İletileri aktaran yüz ifadelerini, beden duruşunu ve hareketleri anlamaya ve çözümlemeye çalışan sistem.

Kırma dil: Karma dilin, bir topluluğun ana dilinin tamamen yerine geçmesiyle oluşan dil.

Kişilik: Bir kişinin kendine özgü düşünüş, duyuş ve davranış biçimi.

Kız kardeşlerle çok karılılık: Bir erkeğin birbiriyle kız kardeş olan kadınlarla evlenmesi.

Klan: Geniş bir tek taraflı akrabalık grubudur, içinde birkaç sülale barındırır ve üyeler genelde efsanevi ya da mitolojik bir atadan geldiklerine inanır.

Kol: Bütün toplumun soy temeline göre ikiye bölündüğünde ortaya çıkan gruplar.

Kula halkası: Büyük Okyanus'un güneyinde, Papua Yeni Gine'nin doğu kıyılarında, büyük bir halka oluşturacak şekilde dizilmiş adalarda yaşayan ve gemicilikle uğraşan Trobriand adalıları ve diğer Malinezyalılar arasındaki ticari ilişkilerin altında yatan bir tür dengeli karşılıklılık.

Kuram: Bilimde, doğal bir olgunun güvenilir veri kitlesiyle açıklanması.

Kutsal simgeler: Transın en derin evresinde görülen hayvan, insan ve çeşitli canavar imgeleri.

Kültür alanı: Benzer yaşam tarzlarına sahip birkaç toplumun yaşadığı coğrafi bölge.

Kültür tipi: Belirli bir teknolojiyle ve bu teknolojinin belirli çevresel özelliklerle ilişkisiyle ilgili öğelerin bütünü.

Kültür: Bir toplumun paylaştığı ve üyelerine yaydığı görüşler, değerler ve algılardır. Bu görüş, değer ve algılar; davranışı yaratır, yorumlamada kullanılır ve davranışa yansır.

Kültüre bağlı: Kişinin kendi kültürünün varsayım ve değerlerine dayalı, dünya ve gerçeklikle ilgili kuramlar.

Kültürel antropoloji: İnsan davranışı, düşüncesi ve duygularındaki geleneksel kalıpların incelenmesi. İnsanlar kültür üreten ve değiştiren canlılar olarak görülür.

Kültürel denetim: Bireylerin, akıllarında derin bir biçimde içselleşmiş inançlar ve değerler aracılığıyla denetimidir.

Kültürel ekoloji: Kültürlerin çevreleriyle olan devingen etkileşimi.

Kültürel etkileşim: İnsanların kendi grupları ile başka, genelde daha güçlü bir grup arasında birinci dereceden yoğun iletişime bağlı olarak yapmak zorunda kaldıkları, büyük çaplı kültürel değişimler.

Kültürel görecelik: Kişinin başka kültürlerin uygulamalarını anlama çabasıyla kendi yargılarını bir kenara koyması gerektiğini öne süren tez.

Kültürel kayıp: Var olan bir uygulama ya da özelliğin terk edilmesi.

Kültürel öz: Toplumun hayatını kazanmasında önemli rol oynayan kültür özelliklerine verilen isim. Toplumun yiyecek üretme teknikleri, yaşadığı çevrede varolan kaynakların bilgisi ve bu tekniklerin yerel çevreye uygulanmasıyla ilgili çalışma düzenlemeleri de bu kavramın içindedir.

Kültürel uyarlanma: İnsanların yaşamlarını sürdürmelerini hatta gelişmelerini sağlayan görüşler, etkinlikler ve teknolojiler bütünü.

Kültürlenme: Bir toplumun kültürünün bir nesilden diğerine aktarılması ve bireylerin, toplumun üyesi haline dönüşmesi.

Küreselleşme: Dünya çapında birbiriyle ilişkili olma durumu; doğal kaynakların, ticari malların, insan gücünün, sermayenin, bilginin ve bulaşıcı hastalıkların küresel hareketleri.

Lehçe: Bir dilin, belirli bir bölgeyi, mesleği ya da toplumsal sınıfı yansıtan, karşılıklı anlaşmaya yetecek kadar birbirine benzer biçimleri.

Levirat: Dul kadının ölen kocasının erkek kardeşiyle evlenmesi (erkeğin, ölen erkek kardeşinin dul eşiyle evlenmesi).

Masal: Kurgusal olan ve eğlendirmek amacıyla kullanılan yaratıcı öykü.

Modernleşme: Gelişmekte olan toplulukların Batılı sanayi toplumlarının kültürel özelliklerinden ba-

zılarını aldığı, her şeyi sarmalayan küresel bir siyasi ve sosyoekonomik süreç.

Moleküler antropoloji: İnsan evrimi, uyarlanması ve çeşitlenmesiyle ilgili hipotezleri sınamak amacıyla genetik ve biyokimyasal teknikler kullanan bir biyolojik antropoloji dalı.

Motif: Bir halk masalındaki öykü durumu.

Mousterian: Avrupa, Orta Doğu ve Afrika'daki bütün insanların bundan 125.000-40.000 yıl önce kullandığı Orta Yontma Daş döneminin taş sanayisi.

Müzakere: Anlaşamayan tarafların tartışma ya da uzlaşma yoluyla gönüllü olarak karşılıklı tatminkâr bir anlaşmaya varması.

Neandertaller: 125.000 ila 30.000 yıl öncesine dek Avrupa, Asya'nın güneyi ve güney batısında yaşamış olan, eski *Homo Sapienler*'den ayrı bir grup.

Oldowa: 2.5 ve 2.6 milyon yıl önce başlamış ilk taş alet yapımı.

Olumsuz karşılıklılık: Veren kişinin karşılığında en iyisini almaya uğraştığı bir değiş tokuş biçimi.

Orman yakarak tarım yapma: Bahçıvanlığın yaygın bir türü olan bu yöntemde doğal bitki örtüsü kesilir, geriye kalanlar yakılır ve ekinler küllerin arasına ekilir.

Ortak ilgi toplulukları: Belirli etkinlikler, hedefler, değerler ya da inançları paylaşan insanların bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan topluluklar.

Öğreti: bir inancın ya da görüşün bir otorite tarafından resmî olarak doğru ve tartışmasız bir biçimde kabul ettirilmesi.

Örnek kişilik: Birbirlerine kültürel açıdan bağlı olan insanların arasında en yüksek sıklıkta görünen kişilik özellikleri bütünü.

Paleoantropologlar: İnsan evriminin tarihini inceleyen antropologlar.

Paleoantropoloji: İnsan türünün kökenini ve öncüllerini inceleyen bilim dalı.

Panteon: Bir topluluğun sahip olduğu tanrılar ve tanrıçalar.

Para: Çeşitli mal ve hizmetler için ödeme yapmakta ve onların değerlerini belirlemekte kullanılan bir şey; özel amaçlı ya da çok amaçlı bir kullanımı olabilir.

Parçalanma: Soy grubunun iki ya da daha fazla yeni soy grubuna bölünmesi.

Paralel evrim: Kültürel evrimde, az çok benzer kültürel geçmişe sahip olmasına karşın aynı uyum sürecini yaşayan toplulukların evrimi.

Pazar ekonomisi: Mal ve hizmetlerin alınıp satılmasında fiyatların arz ve talebe göre belirlenmesi.

Pekiştirme ayinleri: Bir grubun yaşamındaki bir bunalım anında yer alan ve bireylerin birbirine bağlı kalmasını sağlayan törenler.

Politik örgütlenme: Bir toplumda gücün dağıtımı ve toplumda bulunuş biçimi; toplumsal düzeni oluşturma, sürdürme ve toplumsal düzensizliği azaltma aracıdır.

Potlaç: Bir köydeki şefin, birikmiş yiyecekleri ve diğer malları bir zenginlik gösterisi olsun diye başkalarına dağıttığı tören.

Prestij ekonomisi: Artı değerin, kişilerin zenginliğini göstermek amacıyla biriktirilmesi ve kişinin toplumdaki konumunu yükseltmek için çevreye dağıtılması.

Primat bilim: Yaşayan ve fosil primatları inceleyen bilim dalı.

Primat bilimciler: Yaşayan primatların biyolojisini, davranışlarını ve evrimsel tarihlerini inceleyen uzmanlar.

Primat: Lemur, loris, tarsier, maymun, kuyruksuz maymun ve insanları içeren bir memeli alt-grubu.

Proksemi: İnsanların mekân algısı ve kullanımının kültürler arası bir konu olarak incelenmesi.

Maneviyat: İlgi alanı maddiyat değil kutsal varlıklardır. Dinden farklı olarak, maneviyat ortaklaşa değil daha çok bireyseldir ve belirgin bir biçim ya da geleneksel örgütlenme gerektirmez.

Sanat: Yaşamı yorumlamak, anlatmak ve ondan zevk almak amacıyla insanın düş gücünün yaratıcı kullanımı.

Sanayileşme öncesi kentler: Sanayileşmemiş uygarlıkların bir özelliği olan kentsel yerleşimler.

Seri tekeşlilik: Erkek ya da kadının birbiri ardına değişik kişilerle evlenmesi ya da birlikte yaşaması.

Sert güç: Ekonomik ve askeri güçle desteklenen zorlayıcı güç.

Ses ayrımları: Dilin gerçek seslerine benzemelerine karşın sözcük olarak adlandırılabilecek, diziler oluşturmayan sesler. "A – a" ifadesi olarak da bilinir.

Ses birimleri: Bir dilde, anlamda farklılık yaratan en küçük ses birimleri.

Sesbilgisi: Bir dilin seslerinin sistemli bir biçimde tanımlanması ve betimlenmesi.

Sesbilim: Dil seslerinin incelenmesi.

Sesin niteliği: Yan-dilde, tizlik, telaffuz tempo ve tını gibi, konuşmacının sesinin arka planı olarak işlev gören özellikler.

Seslendirmeler: Algılanabilir ve göreceli olarak daha kısa aralıklarla açılıp kapatılan, gerçek, tanımlanabilir sesler. Seslendirmeler sesli niteleyiciler (kıkırdama, iç çekme vb), sesli belirleyiciler (ses yüksekliği, tempo vb.) ve ses ayrımlarıdır ("a-a" gibi).

Sesli belirleyiciler: Yan-dilde, konuşmayı yoğunluk açısından değiştiren ses yüksekliği, tizlik ve tempodur.

Sesli niteleyiciler: Yan-dilde ağlama ya da gülme, esneme gibi "konuşma aracı" olan niteleyiciler.

Sessiz ticaret: Hiçbir sözlü iletişimin gerçekleşmediği bir takas şekli.

Simgeler: Bir şeyi anlamlı ancak keyfi biçimde temsil eden işaretler, amblemler ve diğer şeyler.

Simgesel göstergeler: Tabakalaşmış bir toplumda belirli bir toplumsal sınıfın göstergesi olan etkinlikler ve iyelikler.

Sororat: Dul erkeğin ölen karısının kız kardeşiyle evlenmesi (kadının ölen kız kardeşinin kocasıyla evlenmesi).

Soy grubu: Doğrudan gerçek (tarihsel) ya da kurgusal bir atanın soyuna üye olmakla oluşan akraba temelli toplumsal grup.

Soykırım: Bir halkın başka bir halk tarafından yok edilmesi. Bu yok ediş, genelde ilerleme adına, kasıtlı bir uygulama ya da başka halklar üzerindeki etkisini umursamadan hareket eden bir halkın uygulamalarının sonucunda kazara gerçekleşir.

Söylence: İnsanın varoluşunun temel bilgilerini (biz ve dünyadaki her şey nereden geliyor, neden buradayız, nereye gidiyoruz) açıklayan kutsal öykü.

Söz dizimi: Bir dildeki tümce ve tümcecik (sözcük öbekleri) yapımının kural ve ilkeleri.

Sözlü değerlendirme: Tabakalaşmış toplumdaki insanların, kendi toplumlarındaki diğer insanlar hakkında söyledikleri.

Sülale: Dört-beş kuşak önce yaşamış ortak bir atadan ya da kurucudan gelen, üyeleri arasındaki ilişkileri açık bir biçimde tanımlanabilen, tek taraflı akrabalık grubu.

Şaman: Bilgi ve güç elde etmek ve başkalarına yardımcı olmak amacıyla, normalde gizlenmiş bir gerçekliği kullanmak ve onunla iletişime geçmek için kendi isteğiyle değiştirilmiş bilinç haline giren kişi.

Şeflik: İki ya da daha fazla yerel grubun tek bir şef altında örgütlendiği ve onun altındakilerin sıradüzensel biçimde dizildiği bölgesel bir yönetim biçimi.

Tabakalaşmış toplumlar: İnsanların toplumsal katmanlara ayrıldığı ve yaşamlarını destekleyen temel kaynaklar, nüfuz ve saygınlık açısından eşit olmadığı toplumlar.

Taklitçi büyü: Benzerlerin benzerleri doğuracağı ilkesine dayalı, bazen *duygudaş büyü* de denen bir büyü.

Tarihsel dilbilim: Dilbilimin, hem yaşayan hem de ölü dillerin tarihçesini ve aralarındaki ilişkiyi irdeleyen bir dalı.

Taşıma kapasitesi: Var olan yiyecek elde etme yöntemleriyle ve eldeki kaynaklarla beslenebilen insan sayısı.

Tek soyluluk: Soy grup üyeliğini yalnızca annenin ya da babanın geldiği soya göre belirler.

Tekeşlilik: Evlilik içindeki eşlerin tek bir eşinin olması.

Teknoloji: Toplumun kullandığı araçlar, aletler ve bunları nasıl üretip kullanacağına dönük bilgi.

Tıbbi antropoloji: Kültürel ve biyolojik antropolojinin kuramsal ve uygulamalı yaklaşımlarını, insan sağlığı ve hastalıklarının incelenmesinde kullanan bir antropoloji uzmanlık alanı.

Tonlama: Müzikte, ölçü sistemleri ve çeşitlemeleri.

Tonlamalı dil: Söylenen sözcüğün ses perdesinin, sözcüğün telaffuzunu ve anlamını etkilediği diller.

Toplum: Ortak bir yaşam alanına, dile ve kültüre sahip, hayatta kalmak ve kalınmak için ortak bir çaba gösteren örgütlenmiş bir grup ya da birbirine bağımlı insanlardan oluşan gruplar.

Toplumsal cinsiyet: Cinsiyetler arasındaki biyolojik farklılıklara yüklenmiş kültürel ayrıntılar ve anlamlar.

Toplumsal denetim: Açık bir baskı aracılığıyla dışardan denetim.

Toplumsal hareketlilik: Kişinin toplumsal sınıfının aşağı ya da yukarı doğru değişmesi.

Toplumsal ilişkilerin yoğunluğu: Kamp üyeleri arasındaki etkileşimin yoğunluğu ve sayısı.

Toplumsal sınıf: Değerlendirme sistemine göre eşit ya da eşite yakın saygınlığa sahip bireyler kümesi.

Toplumsal yapı: Toplumun üyelerini bir arada tutan, kurallarla yönetilen ilişkilerle ve bu üyelerin hakları ve yükümlülükleriyle ilgilidir. Ev halkı, aileler, kurumlar, güç ilişkileri ve politika, toplumsal yapının bir parçasıdır.

Totemcilik: Toplumsal yaşamda önemli kabul edilen bitkiler, hayvanlar ve diğer doğal nesnelerle toplum arasında özel bir bağ sistemi kuran gelenekler ve inançlar kümesi.

Tümleştirici mekanizma: Toplum içinde ayrıma karşı koyan kültürel mekanizmalar; modernleşen toplumlarda bunlar resmî hükümet yapılarını, resmî devlet ideolojilerini, siyasi partileri, yasaları, çalışma ve ticari birlikleri ve diğer ortak çıkar bağlantılarını kapsar.

Tür: Ortak özelliklere sahip, kendi içinde çiftleşebilen ve bunun sonunda canlı ve doğurgan yavrular dünyaya getirebilen popülasyonlar ya da popülasyon gruplarıdır. Farklı türler birbiriyle çiftleşemez.

Ulus: Ortak bir kültür, dil, coğrafi alan ve tarih üzerinden bir kimlik paylaşan insan topluluğudur.

Uyarlanma: Organizmaların kendilerini çevrelerine ayarlama süreci ve bunun sonucu.

Uygulamalı antropoloji: Genelde bir danışan için antropolojik bilgi ve yöntemlerin kullanılarak sorunların çözülmesi.

Üst yapı: Bir grup insanın dünyayı şeklini, sorunlarını, olanaklarını ve bu dünyadaki kendi yerlerini anlamlandırmakta kullandığı görüşler, inançlar ve değerler bütünü. Din ve ulusal ideoloji de bu yapının içindedir.

Yakın zamanlı Afrika kökenli hipotez: Bugün yaşayan anatomik açıdan çağdaş bütün insanların Afrika'daki tek bir eski *H. Sapien* topluluğundan doğrudan evrildiğini söyleyen hipotez. Daha sonra gelişen kültürel yetenekleri sayesinde grup üyeleri 100.000 yıl önce Afrika'dan çıkmış ve dünyaya yayılarak diğer eski insan biçimlerinin yerine geçmiştir. Havva hipotezi olarak da bilinir.

Yakınsak evrim: Kültürel evrimde, farklı kültürlere sahip halkların, benzer çevresel koşullara, benzer kültürel uyarlanmalar geliştirmesi.

Yan-dil: Dile eşlik eden ve anlam taşıyan sesler. Bu sesler kıkırdama, inleme, iç çekme olabileceği gibi tizlik ve hız gibi sesin nitelikleri de olabilir.

Yapısal ayırım: İki ya da daha fazla rolü (örneğin politik, ekonomik ve dinî) üstlenen tek bir geleneksel rolün, her biri tek bir özel işlevi olan iki ya da daha fazla role ayrılması.

Yapısal güç: Toplumlar içinde ve arasında sistemsel etkileşimi örgütleyen ve yöneten; bir yanda ekonomik ve siyasi güçleri, öte yanda kamusal görüş, değer ve inançları biçimlendiren ideolojik güçleri yürüten güç.

Yapısal şiddet: Sömürgeci ve adil olmayan toplumsal, politik ve ekonomik sistemlerin neden olduğu sindirme, çevresel yıkım, yoksulluk, açlık, hastalık ve erken ölüm gibi fiziksel ve psikolojik zararlar.

Yaptırım: Toplumsal kurallara uygunluğu sağlamaya çalışan, dışsallaşmış toplumsal denetimler.

Yasa: Olumsuz resmî yaptırımlar.

Yasallık: Siyasi liderlerin, belirli bir toplumun değerleri doğrultusunda, yönetme, gücü elinde tutma, kullanma ve dağıtma hakkıdır.

Yaş grubu: İnsanların, yaşları temel alınarak örgütlenmesi; her birey yaşamı boyunca bir dizi kategoriden geçer.

Yaş kümesi: Belirli bir zaman diliminde doğmuş ve yaş grupları

içinde birlikte ilerleyen yerleşik bir grup.

Yayılma: Belli fikir, gelenek ve uygulamaların bir kültürden diğerine geçmesi.

Yaylacılık: Hayvancılık yapan toplulukların, sürüleri için daha iyi otlak bulmak amacıyla kışları alçak ovalara, yazları yaylalara göç etmesi.

Yazı sistemi: Dil birimlerini belli bir düzene göre temsil etmek amacıyla kullanılan görünür ya da dokunulabilir işaretler kümesi.

Yeni üreme teknolojileri: Kiralık annelik ya da yapay döllenme gibi alternatif üreme teknolojileri.

Yeniden canlandırma hareketleri: Toplumsal karışıklık, ortak kaygı ve umutsuzluk duygularına bir tepki olarak yapılmış, köklü kültürel reform hareketleri

Yeniden dağıtım: Malların bir merkezde toplanıp burada düzenlendiği, sayıldığı ve yeniden dağıtıldığı bir tür değiş tokuş türü.

Yer değiştirme: Zaman ve mekân açısından farklı olayları ve nesneleri ayırt edebilme yeteneği.

Yerine koyma amaçlı üreme: Doğum ve ölüm oranları arasında bir denge sağlanması durumu. İnsanların öldüklerinde yalnızca kendi yerlerine geçecek sayıda çocuk doğurması.

Yiyecek toplama: Avlanma, balıkçılık, yabani bitki toplama.

Yoğun tarım: El aletlerinin dışında, sulama, gübre ve hayvanlar tarafından çekilen metal ya da tahta bir saban kullanımı gibi teknolojiler gerektiren ürün yetiştirme biçimi.

Yumuşak güç: Çekim ve ikna yöntemiyle insanları; görüşlerini, inançlarını, değerlerini ve davranışlarını değiştirmeye iten güç.

Zümre: Oldukça küçük ve gevşek örgütlenmiş akraba düzenine sahip, belirli bir alanda yaşayan ve her biri politik açıdan bağımsız olan küçük, geniş ailelere bölünebilen bir grup.

İndeks

11 Eylül olayları 67
14. Louis 583
2. Dünya Savaşı
  ulusal karakter üzerine çalışmalar 290-293
Abartılı tüketim 389-391
ABD
  Amerikan Etnoloji Bürosu 758
  metrik sisteme geçiş 750
  eşcinsel evlilikler tartışması 426, 454
  boşanma oranları 434, 441, 455, 460
  yalnızca İngilizce konuşulması yasası 243
  evlilik yasakları 427, 431-432, 453-454
  askeri müdahaleler ve şirket çıkarları 753, 755
  Mormonluk 683
  çoklu kültürlülüğe doğru hareket 802-805
  kuzen evliliği söylencesi 430-432
  New York Afrika Gömü Alanı 566-567
  eyalet hükümetleri 598
  Afrikalı kölelerin tabakalaşması 568
ABD Uluslararası Kalkınma Kurumu (USAID) 760
ABD Kızılderililerle İlişkiler Başkanlığı 276
Abenakiler, söylencelerin yaratılması 319, 707-708, 710
Abu-Lughod, Lila 610
Açık sınıf toplumlar 568, 574
Ad verme töreni 309
Adli antropoloji 34
Afganistan
  etnik gruplar 795-798
  Taliban rejimi 801
Afrika
  Afarlar 375
  Tiriki toplumunda yaş gruplandırması 547-548
  kadın sünneti geleneği 667-668, 814
  yiyecek toplayıcı gruplar 323-330
  Nijerya'da cinsiyet ve Igbo liderliği 602-603
  HIV/AIDS projeleri 73-75
  Ibibo büyücülük uygulamaları 673
  geleneksel tıpta yerli bitkiler 72-74
  Kpelle şefliği 594-595
  Swaziland'da çağdaş ve geleneksel tıp 679, 681
  Nuer bölünmüş sülale örgütlenmesi 592
  Homo kalıntısı alanları 176, 191

Swazi devlet sistemi 599-600
Afrika kökenli Amerikalı nüfusu 492-493, 553
Afrika kökenlilik hipotezi 189-191
Afrikalı Amerikalı İngilizce lehçesi 248
Ahlak, antropolojik yükümlülükler 90-91
AIDS, Kazanılmış Bağışıklık Sistemi Yetersizliği Sendromu
kültüre özgü eğitim ve hizmetler 424
etnografik alan çalışmaları 72-75
HIV 420-425
Aile
karışık aileler 475
çağdaş ailelerin karşılaştığı zorluklar 483-488
ev halkıyla karşılaştırma 462, 463, 465, 473-475
kan bağı ve evlilik bağı 474
ekonomik işbirliği 463, 472-473, 481
işlevler 461, 463, 477
sanayileşmenin etkisi 465, 467-470, 491, 404
anne ve bebek sağlığı 492-493
yeni üreme teknolojileri 470, 475-476
aile olmayan ev halkları 488-491
geleneksel olmayan aileler 488-491
çekirdek aileler 464-465, 475-477
çok kocalı ve çok karılı aileler 462-463, 479-480, 484, 491
çocuk yetiştirme 461-462, 473, 487
ev içi şiddet oranları 466
Trobriand adası ailelerinde ilişkiler 482-483
yerleşim kalıpları 480-483
tek ebeveynli aileler 462-463
toplum ve ailenin rolü 463, 466-467
çalışan anne babalar 467-470
Akıl sağlığı
akıl hastalıklarının kültürel algılanışları 301-305
hastalıkların etnik dışavurumları 304-306
Akraba grubu 520-527, 534-537, 540, 593, 845
Akrabalık
çağdaş kişisel tercih 463
yeni üreme teknolojileri bağlamında 533-534
toprağın denetimi 464, 479, 481, 483
çapraz ve paralel kuzenler 531
üyelerin rollerini belirleme 472, 479, 490
maddi güvencesi ve ahlaki destek 500-501, 511, 514-515
çekirdek aile 475
büyük Adam prestij ekonomileri 391, 395
akrabaların toplumsal ağı 499-500
kabile örgütlenmesi 587, 590
Akrabalık Grupları
Crow akrabalık sistemi 532
Eskimo akrabalık sistemi 529
Hawaii akrabalık sistemi 530
Iroquois akrabalık sistemi 530-531
Al yanaklı şebek (Rhesus) 162

Aletler
Homo erectus 177-178
hakkak kalemi 187
Homo 146, 174
Mousterian geleneği 185-186
Oldowa alet geleneği 174, 177, 178
Üst Paleolitik aletler 186-188
Alıcı iki dillilik 239-240
Amerikalı yerliler, Kızılderililer
uyarlanma 318
Apaçi nüfusu 71
Kuzeybatı Sahili yerlileri sanatı 701
Pomo yerlilerinin sepetçiliği 728-729
Berdache ya da iki ruhlu bireyler 274-275, 298
Cherokee yerlileri heceleme sistemi 257
ortak ilgi toplulukları 548-550
Cree heceleme sistemi 257
kültürel ödünç 748, 750
Hopilerde geniş aileler 485-486, 494
yiyecek toplayıcılık ve avlanma becerileri 312, 318, 326
soy ağacı ve kabile üyeliği 528, 536
ova yerlilerinin hayalet dansı 683, 688
Hopi yerlilerinde boşanma nedenleri 455
Hopi dili 243, 261
aracinsiyetli ve cinsiyet geçişlilerin rolleri 297, 299
konuşma çemberinde adalet 617
Kwakiutl yerli halkı 289
Lakota dili 247
Hopilerde ana soylu toplum 510
ad verme gelenekleri 270-271, 307, 309
Navajo yerlileri 229
Kuzey Ute yerlileri 238
Kuzeybatı Sahili potlaç töreni 390-391, 394, 403, 409, 721
ova kültürü 322
karşılıklılık sistemleri 382, 384, 389
Şamanlar ve Şamanizm 657, 662
Iroquoiların altı ulusu 542, 554
Tewa dünya görüşü 643
Algonquian kültüründe Windigo psikozu 304-306
Winkte 275, 297
Navajolarda büyücülük 675
Zuni yerlileri 289
Amerikan Antropoloji Derneği 89, 630
Amerikan Eczacılık Ansiklopedisi 749
Amerikan Etnoloji Bürosu 56, 758
Amerikan Felsefe Kurumu 48
Amerikan Lejyonu 550
Amish toplulukları 106, 120
Amok hastalığı 306
Ana soylu çapraz kuzen evliliği 845
Ana soyluluk 503-504, 510, 514, 516, 534-535, 537, 845
Ana yanı yerleşim 481-483
Anatomik açıdan "çağdaşlık" 191-192
Androjen duyarsızlık sendromu 295
Ani bebek ölümleri 58
Animizm (Canlıcılık) 654
Anoreksiya nervosa 305
Anthropomorpha, primatlar 150
Antropoloji
uygulamalı antropoloji 60, 86

arkeoloji, alan 59, 64
geniş ve bütünsel bakış açısı 48
karşılaştırmalı yöntemler 57, 61-63, 87-88, 97
kültürel antropoloji 59, 68-69, 71, 96
gelişimi 53
araştırmada etik/ahlak 713
feminist antropoloji 121
hipotez 82, 87
dilbilimsel antropoloji 59, 68, 96
tıbbi antropoloji araştırmaları 78, 96
fiziksel antropoloji 59-61, 63, 96
eski tarım uygulamalarını canlandırmak 350
Apaçi yerlileri 109-110
Appadurai, Arjun 823-824
Applewhite, Marshal Herf 683
Ara cinsiyetlilik 295
Arabuluculuk
anlaşmazlıklarda 616-617
barışma mekanizması 161-162
Ardipithecus 170
Arkeoloji 59, 64, 96, 129
Armelagos, George 176
Arsuaga, Juan Luis 181
Aşırı şişmanlık 131
Ataların ruhu, inançlar 642, 649-653, 662, 685
Ateşin denetlenmesi 180
Atlar, Kuzey Amerika 318
Australopithecus 170-171, 254
Avlanma
şempanzeler ve bonobolar 164, 166
Homo erectus'un örgütlü avlanması 180-181
simgesel şekiller 145
Avustralya
Aborijin erkekliğe geçiş töreni 665
Arnhem Land çalışması 87
yerlilerin toprak iddiaları 800
geleneksel Aborijin şarkıları 724
Ayaklanma ve devrim 765-767
Ayetullah Humeyni 766
Aymara yerlileri 269
Aynı cinsiyet evlilikleri 94-95, 245, 452-454
Ayoreo yerlileri 244
Ayrı yerleşim 482, 494
Ayrılma, geçiş ayinleri 665
Aztek uygarlığı
kent yaşamı ve yiyecek üretimi 353-356
Kral Itzcoatl efsanesi 712
kentlerde toplumsal düzen 354
savaş hali 627, 634
"Baba, Oğul ve Eşek" masalı 713-715
Baba yanı yerleşim 480-483
Babasoyluluk 119, 392
Babil Kulesi 250-251
Baez, Joan 724
Bağdaştırma 732, 788
Bağımlılık eğitimi 280-282
Bağımsızlık eğitimi 281, 284
Bahçıvanlık 312-315, 341-346, 349, 352
Bahtiyari çobanlar, kültürel ekolojik uyarlanma 347-350
Baraj inşası, kalkınma antropolojisi 760-761
Barnett, Steve 402
Başlık parası 435, 450, 454, 458
Batılı Abenakiler 129

beden dili 226-228, 261
Beden dili-ses tonumuz 226
Bedevi toplumu
küçük şarkılar 716
toplumsal denetim 716
Benedict, Ruth 289, 291-292
Benga, Ota 194-195
Berdache ya da iki ruhlu kişiler 274, 276, 297-298
Bernstein, Leonard 723
Beslenme biçimi
şempanze ve bonobolar 164
Homo erectus 178-181
Kuzey Amerika'da aşırı şişmanlık (obezite) salgını 130-131
Betimleyici dilbilim 143, 233
Bilgilendiriciler 70, 85, 98, 758
Birincil yenilik 743, 745, 787, 789
Birleşmiş Milletler
BM Kadın Vakfı (UNIFEM) 760-761
BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) 824-838
BM Gıda ve Tarım Organizasyonu (FAO) 760-761
Bitkilerin evcilleştirilmesi, sulamanın gelişmesi 130-132
Biyo-arkeoloji 65
Biyolojik antropoloji 65
Blakey, Michael 65, 566
Blumenbach, Johann 194
Boas, Franz 63, 86, 195-196, 230, 288, 758
Bonobolar
dişilerin yumurtlama döneminin dışardan belli olmaması 166
dişilerin cinsel organlarını birbirine sürtmesi 161, 167
dişilerin birbirine konumu 157
avlanma 164-166
Kanzi'nin dil becerileri 252
primatlar 149-150, 152, 154, 156
barışma davranışı 158, 160, 163
cinsel davranışlar 165-167
barışma amaçlı cinsel ilişki 160-161
toplumsal davranış 153, 156-158, 167
nesnelerin alet olarak kullanımı 148, 168, 172
Boone, Margaret 492-493
Boşanma 455-456, 458
Boylar 511, 522
Bölünmüş sülale sistemi 591, 638
Brezilya
yerli halklara yapılan kötülükler 778-782
yerli bürosu FUNAI 780
Misyonerlik Konseyi 779
Budizm 645
Bulaşıcı büyü 672, 686
Burma, Karen halkı 797-798
Bush, George W. 227-389
Büyü
bulaşıcı büyü 672, 686-687
taklitçi büyü 672, 686-687
büyülü alan, Şamanist bileşke 661-662
dinî ayinlerdeki rolü 670-672
Büyücülük
İbibo büyücülük uygulamaları 673
Navajo kahinliği 676-677
siyasi denetim 672-673
kara büyücülük 611, 674, 676, 679
cadılık 636
cadı avları 676
sihirbazlık 676

Büyük Adam prestij ekonomisi, Papua Yeni Gine 391-395
Büyük Bunalım 76
Büyülü alan 661-662
Canlı isimler 225
Canlıların sınıflandırılması
Homo türü üzerine "ayırıcılar" ve "bütünleştiricilerin" tartışması 181-182
Canlılaştırma (Animatizm) 654-656
Cansız isimler 225
Carpenter, Edmund 697
Castenada, Carlos 658
Cenaze törenleri ve ayinler 669
Cennetin kapısı kültü 683-684
Cezayir 645, 800
Chagnon, Napoleon 781
Chalepah, Alfred 71
Chantek Projesi 212
Cherokee nüfusu 257, 273
Childe, Gordon 339
Cinsel ilişkiler, kültürel denetim
zina suçu 424
ensest tabusu 427-429
HIV/AIDS tehlikesi 73-75, 421-425
şeriat kanunu 424-425
bkz. Eşcinsel davranış
bkz. Evlilik
Cinsel organlar
hadım 296-299
ara cinsiyetlilik 295
kadın sünneti 667-668, 814, 816, 817
Cinsel tutumlar, kültürel değişim ve dışavurum 132-133
Cinsel yolla bulaşan hastalıklar 72-75, 78
Cinsellik, cinsel kimlik
kültürel belirleme 114
zorla ya da gönüllü hadım 296-299
aracinsiyetli bireyler 294-297, 299
Cinsiyet geçişlilik rolleri 543
Clinton, James 542
Coco, Linda 815-817
Codrington, R.H. 655
Cohen, Yehudi 432-433
Cold Play 721
Coontz, Stephanie 467, 469
Costner, Kevin 247
Cott, Nancy 467
Cowgill, George 793
Cristaldo, Janer 781
Crow Yerlileri Tütün Topluluğu 550, 555
Custer, George Armstrong
Çeçenistan, savaş/çatışma 598, 628
Çekirdek aile 424-425, 475-482, 512, 527, 529
Çekirdek değerler 293, 308
Çekirdek sözcük dağarcıkları 235-236
Çerçeve değiştirme 224-225, 848
Çeşitlilik
biyolojik çeşitlilik 146
kültürel anlamlar 148
genetik mutasyon 148
topluluk içerisinde 157, 167
Çetin sınav (Yalan makinesi ve diğer yöntemler) 618
Çevre
tarımsal uygulamalar 828-829
baraj inşaatının etkisi 760-761
kirlilik ve çevresel yıkım 829, 832, 836

dünya çapında enerji tüketimi 792, 824, 828, 831
Çeyiz 451
Çift soyluluk 514
Çiftçilik
denetimli orman yakma 345
sulamanın gelişmesi 339, 341
küreselleşmenin etkileri 828-829
bahçıvanlık 312, 314-315, 341-342, 349
savaş durumu 621-629
toprak ve su kaynakları 340
yerleşik hayat 340
orman yakarak tarım arazisi açma 341-342, 344, 346
Çiftleşme 433-434
Çin
komünist devrim 768
Homo erectus alanları 178, 184
geleneksel babasoylu toplum 504-507
Tsu sülalesi 505-507, 517
göğüs silikonlu kadınlar 817
Çivi yazısı 256
Çobanlık 350, 404-405, 501
Çocuk işçiler 371
Çocuk yetiştirme gelenekleri 264-265, 284
Çoğulcu toplum 110-112
Çok bölgeli hipotez 189-190, 192, 202-203
Çok eşli aileler 462, 463, 484
Çok karılılık 436-438, 464, 479, 484
Çok kocalılık 438, 480
Çok kültürlülük 32, 802-804, 842
Çok tanrılılık 649
Çok uluslu şirketlerin büyümesi 821, 824
Çömlekçilik, kilin pişirilmesi 599, 744
Çöp Projesi 65-66
Da Vinci, Leonardo 703
Dalai Lama 797
Davidians tarikatı 683-684
Darwin Charles
biyolojik evrim 81
doğal ayıklanma ve evrim kuramı 81, 631
Davranışsal uyarlanma, erken primatların 148, 156
De Laguna, Frederica 725
De Waal, Frans 158
Dengeli karşılıklılık 382-384, 386
Deri rengi
derinin uyarlanma özelliği 198-199
evrim 146-147
melanin düzeyleri 198-199
Destanlar 712, 730
Develer 750-751
Devlet
siyasi örgütlenme sistemleri 592
Dış evlilik 431-433, 457, 511, 517, 522, 525, 535, 602
Dış göç 795, 803
Dikkat eksikliği ve hiperaktivite (aşırı hareketlilik) bozukluğu 302
Dil ailesi 234, 261
Dil ve iletişim
Amerikan işaret dili 211, 213, 218, 251-252
kuyruksuz maymunların iletişim becerileri 253-254

beden dili 28, 226
düzenek değiştirme 249
lehçe ve toplumsal lehçeler 248, 259, 261
yer değiştirme olgusu 252
sömürgeciliğin etkisi 236-238
etnik dilbilim 240-242, 246-248, 259-261
dillerin soyunun tükenmesi 237
cinsiyetli konuşma 247
beden dili, ses tonu 226
gluttochronology 235
insanın kültürel bağımlılığı 206-207, 229-230
pazar yerinin önemi 396
kinesik 226, 261
akrabalık kavramları246
dil aileleri 234
iletişim sistemleri 207
anlamlı işaretler ve simgeler 211, 218
dilin kökenleri 249
yan dil 231-232, 251, 259, 261-262
proksemi 229-230, 259, 261-262
kırma ve karma diller 238
alıcı ya da edilgen iki dillilik 239
işaret dilinden konuşma diline geçiş 254
Homo'ların konuşma becerisi 253-254
standart İngilizce 248-249
tonlamalı diller 233
konuşmadan yazıya geçiş 255, 258
seslendirmeler ve sesli niteleyiciler 232, 259
sesli belirleyiciler 232, 261
ses ayrımları 232
sesin niteliği 231-232
bkz. Dilbilim
Dilbilim
düzenek değiştirme 249
betimleyici dilbilim 143, 233
lehçeler ve toplumsal lehçeler 248
etnik dilbilim 240, 242, 246, 248, 254, 260-261
biçim sınıfları 224-225
çerçeve değiştirme 224
dilbilim ve sözdizimi 253, 258-260, 714
tarihsel dilbilim 233-235, 259, 261
akrabalık kavramları 246
dil ve cinsiyet 246
dilbilimsel görecelilik 242, 260-261
biçimbirim 223, 261, 847
biçimbirim çalışmaları 224, 259
ses birimleri 222-223, 261
sesçil alfabe 222
ses bilgisi 221, 258, 261
sesbilim 221, 236, 258, 261
Sapir-Whorf hipotezi 242
isimlerin alt sınıfları 225, 236
Dilbilimsel antropoloji 59, 68, 96, 98, 240, 261
Dilbilimsel milliyetçilik 238, 243, 259, 261
Din
ataların ruhu 652-653
canlıcılık (animizm) 654-655, 658
antropolojik yaklaşım 646, 661, 681
sanatın katkısı 662
kültler ve yeniden canlandırma hareketleri 681-684

kültürel değişim 681
Evanjelist hareket 659
özellikleri 642
yiyecek yasakları 324
köktenci hareketler 645, 659
cenaze törenleri ve ayinler 669
günlük yaşama anlam katması 647
kutsal savaşlar 634
bilimsel bilginin etkisi 646, 771
gücü yasallaştırma 634
büyücülük uygulamaları 762
erkeksi-otoriter tanrı 650
uygulamalar 648, 654, 656, 685
din adamları ve kadınları 643, 660
psikolojik ve toplumsal işlevler 642-646, 654
din uzmanları 656
ayin ve törenler 664-670
siyasi örgütlenme ve devletlerdeki rolü 579
manevi gerçeklik 642
doğaüstü varlıklar ve güçler 642, 646, 661
bkz. Maneviyat
Dinozorlar, soyu tükenme 149, 151
Dirie, Waris 667-668
Diş
erken primatlar 182
Homo erectus 178
Homo habilis 172
bkz. İskelet
Dobu adası halkı 288-289
Doğal ayıklanma, tanım 147
Doğaüstü varlıklar ve güçler 642
Dokunma duyusu 154
Dövme
sanat biçimi 699-700
yaratılması 696-697
üyelik 698
uygulama 697-698
dövme toplulukları 697-698
Dünya bankası 810, 820-821, 838
Dünya görüşü 837
Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 364, 799, 820, 843
Dünya Ticaret Örgütü (WTO) 364, 799, 820
Dünya Yerli Halklar Konseyi 799-800
Dünyada açlık 826
Düzenek değiştirme 249, 260
Düzenleme mekanizmaları 362
Dvorak, Antonin 723
Dvorak, August 746
Eaton, Boyd 176
Ebadi, Sirin 606
Edilgen çift dillilik 239
Efsaneler 710-713, 730
Eğitim
ABD'de okulda rekabet 282-284
din 642
pekiştirme ayinleri 668-670
dil becerilerini öğretmek 217
Ekonomik antropoloji 208, 363-364
Ekonomik sistemler
yaşa göre işbölümü 369-371
dengeli karşılıklılık 382-384, 386
takas 362, 381, 384-385, 396, 398
Maya köylerinde kargo sistemleri 379
abartılı tüketim 389-391
çalışma gruplarının işbirliği 371-372

uzmanlaşma 374-375, 403i 407
dağıtım 362
cinsiyete göre işbölümü 367, 471, 541, 813
bekar annelerin para kazanma gücü 441, 489
genelleştirilmiş karşılıklılık 382-383
pazar yerlerinin önemi 396-397
kayıt dışı ekonomiler 404
Kula halkası 385-387, 403, 408
toprak ve su kaynakları 340, 376, 827
dengeleme mekanizmaları 379-380
Pazar ekonomisi 396-397
olumsuz karşılıklılık 383-384, 407-409
prestij ekonomisi 391, 395
karşılıklılık 362, 381-384, 386, 389
yeniden dağıtım 331, 362, 381, 388-389, 407-408
sessiz ticaret 385, 407, 409
teknoloji kaynakları 378
Trobriand adası halkı 364-366, 374, 386-388
çocuk işgücünün kullanılması 371
borç ve kredi ağı 391-395
Ekosistem 317-318, 342, 359
Ekvator'daki Shuar Yerlileri 773, 776-777, 788, 799
Elizabeth, Queen 600, 633
Elkin, A.P. 665
Eminem 721
Endonezya, savaş durumu ve etnik çatışmalar 598, 600, 628, 667, 766, 797
Ensest tabusu 427-430, 435, 457, 459
Erkek kardeşlerle çok kocalılık 438-439
Erkek kuruluşları ve örgütleri 554-555
Erkek psödohermafrodit 295
Erkek soy grubu 504-507
Esber, George 109-110
Eski *Homo Sapien* 182
Eskimo akrabalık terimleri sistemi 529-530
Esnek soy sistemi 513, 535
Eşcinsel davranış
bonobolar 419
bağlam çeşitliliği 420
aynı cinsiyetin evliliği 426
Eşitlikçi toplumlar 557
Etnik gruplar
etnik çatışmalar 112, 795
ayrılıkçı hareketler 797
Etnik köken 107, 112, 593, 796-797
Etnik psikozlar ve diğer kültür-bağımlı hastalıklar 306
Etnik-bilim 325
Etnik-merkezcilik 136, 141-142, 193, 597, 750, 802, 807
Etnik-tarih 128- 129
Etnografya
kültürel antropolojinin bir dalı olarak 69-72
alan çalışması 71, 75, 77, 134
bütünsel bakış açısı 70
katılımcı gözlem 70
Etnoloji, kültürlerarası çalışmalar 77-78
Etno-müzikbilim 717-718, 730
Ev halkı
iki taraflı yerleşim 481-482
çağdaş ailelerin karşılaştığı zorluklar 479-480
aileyle karşılaştırma 462

kan bağına dayalı aile 474, 477, 494
kadının yönetimindeki ev halkları 490
ABD'de birlikte yaşayan çiftler 463-465, 476, 479
anne yanı yerleşim 481
ayrı yerleşim 482, 494
baba yanı yerleşim 480-486
tek ebeveynli ev halkları 423, 465
Hsu, Francis 293
Evanjelizm 646, 659
Evcilleştirme
ilk bitki ve hayvanlar 325, 338-339
Evlilik
başlık parası 481
gelin hizmeti 451, 458-459
eş seçimi 442-443
görücü usulü 442-444, 458
evlilik bağına dayalı aile 462-466, 474, 480
cinsel ilişkilerin denetlenmesi 489
kuzen evlilikleri 430, 432, 449
ortaklık kurma 387-388, 439, 442-443
boşanma 450-456
çeyiz 444-445, 451, 458, 459, 848
ekonomik değiş tokuş 450
iç evlilik, dış evlilik 431-432, 457, 539
biçimleri 435, 438
erkek kardeşlerle çok kocalılık 438-439, 484
grup evliliği 439
yasal tanımlar 426-427
baldızla ve kayınbiraderle evlilik 439
ABD'de evlilik yasakları 430-431
kraliyet ailelerinde evlilik 433
çiftleşme 433-434
tek eşli evlilikler 436, 458, 456
kilise- rahibe evliliği 452
çok kocalılık 484-485
çok karılılık 118, 436-438, 457, 484, 494
eşcinsel evlilikler 452-454, 458, 470
seri tekeşlilik 440-442
kızkardeşlerle çok karılılık 438-439
Evlilik bağı 462-464, 522
Evlilik bağına dayalı aile 474
Evrim
konuşma için anatomik yapılar 220-221
yakınsak ve paralel 319
memeliler ve primatlar 146, 149-151, 153
insanın kökeni hipotezleri 189-192
kültürün rolü 146
Evrimsel tıp 179
Eylem antropolojisi 759, 787
Facing Mount Kenya, (Kenyatta) 374
Farmer, Paul 422
Fausto-Sterling, Anne 295-296
Feminist antropoloji 121
Fenike alfabesi 257
Filipinler, üçüncü cinsiyet 297, 299, 309
Firth, Raymond 693
Fisher Roger 619
Fiziksel antropoloji
primat bilimi 62, 98-99, 159
Paleoantropoloji çalışmaları 61, 174, 183, 189
insanların biyolojik organizma olarak incelenmesi 60, 96, 148, 159

Fossey, Dian 158
Fox, Robin 90, 475
Franco, Francisco 224-701
Fransa
  Cezayir'in bağımsızlık savaşımı 797, 800
  Chauvet mağarası, sanat 145
Frazer, James George 671-672
Freud Sigmund 277-291-428
Frye, Marilyn 228
Galdikas, Birute 158
Gardner, Allen 251-261-123
Gardner, Beatrice 251
Geçiş ayinleri 664-667
Geçiş ayinleri sonrası katılım 665, 668
Gelin hizmeti 451, 458
Genelleşmiş karşılıklılık 382
Genetik
  Hominidlerin moleküler düzeydeki ataları 169
  biyolojik cinsel anormallikler 294
  Ensest tabusu 427-429, 431, 433, 435, 457, 459, 530
  ara cinsiyetli kişilerin doğma olasılığı 294-299
Geniş aile 281, 391, 475, 477-481, 485-487
Genler 49, 60, 199, 202-203, 206, 429
Gershwin, George 723
Gey ve lezbiyen ilişkiler
  çekirdek aile alternatifi 475-479
  aynı cinsle evlilik 452-454
  anne babalık ve aileler 470
Gibonlar 149, 169
Giysiler, kültürel değişim 132, 299
Gluckman, Max 768
Goethe 53
Goldschmidt, Walter 138
Gombe Şempanze Koruma Alanı 158, 164-165, 175, 202
Gonzales, Antonio 550
Goodall, Jane 157-159, 164, 202
Goodman, Benny 723
Gordon, Robert 70, 623, 757, 790
Gorer, Geoffrey 291
Goriller
  sınıflandırma 149-151
  dil becerileri 217
Gould, Stephen Jay
  antropoloji ve bilimsel yaklaşım 79
  develerin tekerleğe üstünlüğü 750-751
Göç
  dış göç 742, 795
  gönülsüz ya da zoraki göç 795
  zorunlu göç 795
  iç göç 795
  gönüllü göç 795
Gömüler
  New York Afrika Gömü Alanı 65, 566
Görsel sanatlar 690, 695, 729, 733
Görücü usulü evlilik 442-444, 458
Göz içi olgusu 704-705
Green, Edward C. 680-681
Grup evliliği 439
Grup kişiliği 285-287
Guatemala
  kültürel çoğulculuk 802-803
  askeri darbe 809, 820
  Mayalara karşı şiddet 802, 804

Gücün yasallığı 632-634
Güney Afrika
Bushman kaya sanatı 701-702
ırk ayrımcılığı (apartheid) 563-564
HIV/AIDS geleneksel şifacılar 75
Güney Amerika
Mundurucu cinsiyet rolleri ve ev halkı 543
Yanomami halkı 622-623, 753, 777, 780-781
Güney Sudan, savaş durumu ve çatışma 245, 591, 628, 798
Hadım, zorla ya da gönüllü 296-297, 299
Hale-Bopp kuyruklu yıldızı 684
Halk sanatı 693, 698-699, 706, 716
Halk bilgisi 706, 714
Halkbilim 49, 665, 706
Hall, Edward 229-230
Hallowell, Irving 303
Harner, Michael 658
Hastalık ve ölüm
uygarlık hastalıkları 175-176
çevresel kirlenmenin etkileri 831
yerli halklarda salgın hastalıklar 742-743
şeker hastalığı oranı 175-176
bebek ölümü 492-493
aşırı şişmanlık (obezite) salgını 826
taş devri yaşam tarzı 175-176
HIV/AIDS ve cinsel yolla bulaşan hastalıklar 425
geleneksel tedaviler 679-681
dünyada açlık 824-829
Havva hipotezi 189-190
Hawai akrabalık sistemi 530-531, 536-537, 596, 633
Hawthorne, Nathaniel 424
Hayatta kalma
temel insan gereksinimleri 313-314
geçim etkinlikleri 313-314
Hayvanların evcilleştirilmesi 312, 325, 338-339, 349, 354, 358
Henry, Jules 442, 811-812
Hermafroditler 295, 299
Herodot 53
Hindistan
görücü usulü evlilik 442-444, 458
kast sistemi 559, 561
tabakalaşmış topluluklarda hareketlilik 567-568
Nayarlarda cinsel uygulamalar 425, 427
üçüncü cinsiyet rolleri 297
Hinduizm 645
Hipotez 79
Hısımlık 427
Hitler, Adolf 756, 785
HIV, insan bağışıklı sistemi yetersizliği virüsü
kültüre özgü eğitim ve hizmetler 420, 424
salgın 420, 424-425
Hoebel, E. Adamson 613
Holmes, Lowell 298
Hominoidler 168-170
Homo
beyin büyümesi 169-177
aletler 146, 148, 156, 168, 175
Homo diurnus 150

Homo erectus
ateşin denetlenmesi 180-181
iklim değişikliklerine kültürel uyarlanma 179, 183, 194
dişler 179, 181
örgütlü avlanma kanıtı 146
fiziksel özellikler 564
Turkana gölündeki uzun boylu genç fosil 179
aletler 178, 180-181
Homo nocturnus 150
Homo sapien
antropolojik inceleme 182
fosil alanları 181-182
üst dönem taş devri alet takımları 186-187
Homo sapiens idaltu 189
Hopi Kızılderilileri 343, 455, 479, 481, 518, 532, 550
Hristiyanlık
Hristiyan çok eşliler 436
ailenin tanımı 424
köktendinci hareketler 801
"kutsal savaşlar" 634
ayinsel yamyamlık 669
Hurtado, Magdalena 372
Hüküm verme 616, 637
İç evlilik 431-432
İç göç 798
İki ayaklılık
Hominidler 168
Homo beyin büyüklüğü 169, 171, 177
insan evriminde 147
iskeletsel kanıt 151, 154
İki taraflı akraba grupları 536
İki taraflı yerleşim 481-482, 494
İkincil yenilik 743-744
İletişim (bkz. dil ve iletişim)
İlk uluslar
siyah gurur hareketi 553
Inuitlerde çekirdek aile 476-478
dil koruma çabaları 233-240
Imanishi, Kinji 24, 27, 33, 158-159
İncil
otoriter bir metin olarak 81
çeşitli eski insan topluluklarına göndermeler 81
cinsel ilişkilerin düzenlenmesiyle ilgili yazılar 53
İndeks
Inka kültürü 250
İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesi 824, 839
İnsan hakları ihlalleri
yapısal şiddetti belirlemek 824, 826, 829, 832, 838
yerli halklar 724, 742
İnsan İlişkileri Alan Dosyası 128
İnsan Zihni Üzerine Bir Deneme, Locke, 265
İnsanlığın En Tehlikeli Söylencesi: Irk Safsatası, Montagu 196
Internet
ortak ilgi toplulukları web siteleri 556
küresel yazı sistemi 257
Inuitler 271, 438, 476-478, 529, 544, 611-615, 801, 830
Irak, savaş durumu 67, 245, 628, 667, 755, 759, 797-798
İran
İslam cumhuriyeti 634, 801

Müslüman köktendinci değişim 766
Irk
biyolojik tür 146, 182
insan bağlamında uygunsuz kullanım 197-198
siyasi ve toplumsal önemi 193-196
toplumsal oluşum 193-196
Irksal üstünlük, safsata, kavram 196
Iroquois akrabalık kavramları sistemi 516, 526-529, 531
İskeletler
erken insan 169
Homo sapienler'de sakatlık ve arterit 185
primatlarda esnek omurga eklemi 155
bkz. Diş 152-153
İskoçya
Pibroch ve *ceol mor* müziği 722
İskoç gaydası 721-723
İslam
köktendinci hareketler 800, 822
erkeksi-otoriter tanrı kavramı 650
İspanya, kemik çukuru, *Homo sapien* kalıntıları 181
İsrail, kibbutz 429-430, 472-473
İş
işbölümü 362, 366
çalışma gruplarının işbirliği 372
uzmanlaşma 374-375, 403
esnek/bütünleşmiş kalıp 368
hareketli işgücünün aileye etkisi 465
kalıplar 366, 368
cinsiyete göre iş 367, 369
çocuk işgücünün kullanımı 371
Jacobs, Sue Ellen 557-558
James, Gideon 550
Japonya
batılılaşma 795, 800-801, 819, 820
savaş sonrası antropolojinin rolü 758
genelleşmiş ulusal karakter çalışmaları 290, 293
Jhala, Jayasinhji 33, 55
Jivaro yerlileri 776
John Paul, II 82
Jolly, Allison 212
Ju/'hoansi halkı
zümre liderliği 586-588
çocuk yetiştirme uygulamaları 278, 280
işbölümü 369, 372
yiyecek toplayıcılık 330-330, 333, 335
zorla yeniden yerleşim 756, 758
Şamanizm 660
Kabile, yetki sistemleri 599
Kadın Antropoloji Topluluğu 56
Kadın psödohermafrodit 295
Kadın sünneti 667-668, 814, 816-817
Kadınlar
kozmetik ameliyat 814-815, 817
iş bölümü 387, 396
kadın din uzmanları 656-657
yiyecek toplayıcı toplumlar 327-329
"iyi kadın" 748
modernleşmenin etkisi 783
siyasi liderlik 600
kadın sünneti uygulamaları 667-668
kırsal Çin babasoylu toplumu 504, 531

toplumsal klüpler ve kuruluşlar 549, 554-556
savaş durumu ve çatışamalar 394-395
Trobriand adası halkında kadının üretimi 122-127, 134
Kâhinlik 676
Kalkınma Antropolojisi Enstitüsü 760
Kan bağına dayalı aile 474-477, 491
Kan bağıyla akrabalık 427
Kanada
Nunavut'un yaratılması 801
yalnızca İngilizce konuşulan bölgeler 239, 243
adalet süreçlerinin gözden geçirilmesi 616
Kapalı toplumsal sınıf 540, 561, 568
Kapauku Papuan halkı 118-119, 435, 589-590, 614-615, 633
Kargo kültleri 682, 686
Karışık aileler 470, 475
Karma dil 238, 261
Kasımpatılar ve Kılıç (Benedict) 291
Kast ve kast benzeri toplumsal sistemler 561, 563-564, 568, 570-571, 573
Katılımcı gözlem 267, 794
Katolik Kilisesi
aile gruplarının tarihsel düzenlemeleri 432, 464-465
rahibelerin evliliği 452
Kayınbiraderle evlilik 439
Kayıt dışı ekonomiler 404
"Kemik Çukuru" *Homo Sapien* kalıntıları 181
Kemikler (iskeletler) 64, 88, 171, 182, 566
Kendall, Ann 350-352
Kendall, Lauren 670
Kendilik
davranışsal çevre 264-265, 271-272, 277, 305
kültürlenme süreci 277
adlandırmayla kimlik kazanmak 269, 271
kurallara yönelim 264, 271-272
nesnelere yönelim 271-307
kendilik bilinci 237-269, 271, 273
mekânsal yönelim 272
tabula rasa kuramı 265
zamansal yönelim 307
bkz. Kişilik
Kendilik bilinci 267-269, 271, 273, 307, 309
Kendilik kavramı 267-273, 277, 281-282, 307
"Kennewick Adam" 623
Kentler
Aztek kent yaşamı ve yiyecek üretimi 353-356
yoğun tarım ve kentleşme 312, 320, 352-353
kırsal nüfusun göçü 742, 773, 784
sanayileşmemiş ve sanayi sonrası kentler 355-356
Kenyatta, Jomo 24, 29, 33, 371-374
King, Martin Luther, Jr. 249
Kırmızı harf, (hawthorne) 424
Kırmızı Kolobus maymunları 164
Kırmızı toprak boyası 186
Kişilik
çekirdek değerler 293, 308-309
kültürel beklentiler, kadın erkek

davranışları 103, 230
bağımlılık ve bağımsızlık eğitimi 280-285
gelişimi 264-265, 277-278
etnik psikozlar 304, 306, 309
cinsiyet rolleri 278, 460
grup kişiliği 285
örnek kişilik 286-287
ulusal karakter ve kalıplaşmış önyargı 290-292
normal ve anormal türler 301
Rorschach Testi 301
Tematik Algı Testi 287-288
trans deneyimi 706-707
bkz. kültürlenme
Kişisel toplumsal mekan 229-231
Kızıl Kmerler 628
Kluckhohn, Clyde 103, 383, 677
Knauft, Bruce 597
Koku duyusu 153-154
Kongo, savaş hali 567, 628
Konner, Melvin 176
Konuşma
anatomik yapı ve biyoloji 211-212
bkz. dil ve iletişim
Kopernik, Nikolas 745
Koresh, David 683
Koro hastalığı 296, 306, 722
Köktendinci hareketler 645, 659
Kölelik
arkeolojik alan 82
şarkılar ve müzik 717, 719, 722-725
Köprücük kemiği, primatlar 155
Kula ticaret halkası 385-387, 403, 408-409
Kurtlarla Dans 247
Kutsal imgeler 705
Kutsal Meryem Ana, Ofilis 691
Kutup histerileri 306
Kuyruksuz maymunlar
işaret diliyle iletişim 253
dil becerileri 252
Kuzen evlilikleri 430-432, 448-449, 458
Kuzey Amerika
yaş grupları 546-547
ailelerin değişen rolü 463-467
bağımsızlık çatışması ve takım oyuncuları 283
yerli nüfusların kültür alanları 321-323
aşırı şişmanlık (obezite) salgını 131
Kuzey Ute yerlileri 240-241
Kültler
kargo kültleri 380, 682, 686, 765
Kültür
simgelere dayalı 115
değişim 132-133
çekirdek değerler 293
kültürlerarası karşılaştırmalar 127-129
devingen sistemler 119-120
kültürlenme 113-114, 119, 132
etnik-tarihsel araştırma 129
toplumsal cinsiyet rolleri 105
insan ilişkileri alan dosyaları 128
ideoloji ya da üst yapı 117, 140
altyapı 117
tümleşmiş özellikler 116-119
öğrenilmesi 102, 113-115
hayatta kalmadaki rolü 103, 104, 119
toplumsal yapı 116-117

yapısalcı-işlevselci yaklaşım 120
geleneksel dünya görüşü 643
bkz. uyarlanma ve kültürel değişim.
Kültür alanları 321-322
Kültür tipi 323
Kültürde altyapı 116-117, 140
Kültüre bağlı savlar 794
Kültürel antropoloji
etnografya ve etnolojiler 69-72, 75-78
sömürge döneminde alan çalışması 467-470
Kültürel değişim
kültürel etkileşim 740, 752, 757, 765, 787
kültürel ödünç alma 748, 750
kültürel kayıp 750, 752, 787
yönlendirilmiş değişim 757
soykırım 754-757
uygulamalı antropolojinin büyümesi 758-759
yenilik 743-747
birincil ve ikincil yenilik 745-750
baskıcı değişime tepkiler 761-763
modernleşmenin rolü 770-773, 776, 783, 788
bağdaştırma 762
Kültürel denetim 605-606, 617, 633
Kültürel ekoloji 317
kültürel kayıp 740, 750, 752, 787
Kültürel etkileşim 720, 730, 740, 752, 765, 787-788, 837
Kültürel görecilik 137-138
Kültürel uyarlanma
biyolojik bağımlılık 156
Kültürel uyarlanma süreci 314
Kültürel üstünlük 48
Cultural Survival girişimi 805-807
Kültürlenme
kişilik gelişimiyle ilişkisi 264, 266-267, 277
Kültürün özü 357
Küresel ısınma 830-832
Küresel köy 97
Küreselleşme
hızlandırılmış modernleşme 740
dengesiz sancılı süreç 783-784
çok etnikli devletlerin çöküşü 796
kültürel akışlar 823
antropolojik araştırmalardaki etkisi 838
çevresel etki 745, 761
etnik kökenin yeniden dirilişi 797
küresel yapılanmada sert ve yumuşak güç 819, 821-822
homojen kültür 802
gelişmemiş ülkelere etkisi 804
çokuluslu şirketlerin etkileri 808-
yapısal şiddetin yoğunlaşması 824-826, 829, 832, 838
ulusal ve etnik tepkiler 701, 763-764
sanat ve kültürel mirasın korunması 800, 802
kısa ve uzun dönemli bakış açıları 794, 798, 839
yapısal güç 818-819, 822, 824, 837, 818, 840-842
Laguna, Grace de 48
Lakota dili 247
Lamarck, Jean Baptiste 81-82
Lame Deer 275
Latah hastalığı

Leach, Edmund 76
Leacock, Eleanor Burke 24, 26, 33, 119, 121-122
Leakey, Louis 158, 160
Leap, William 241-242
Leclerc-Madlala, Suzanne 26, 33, 72-73, 75
Lee, Richard 331, 360
Lemurlar 149-150
Lerner, Richard, N. 728, 729
Levi-Strauss, Claude 432, 434-435, 699
Life of Law, Nader 630
Linnaeus, Carolus 150, 168, 193
Linton, Ralph 113, 747
Lippert, William 453
Lock, margaret 88-89
Locke, John 265
Lorisler 62
Lowie, Robert 383, 748
Madde kullanımı 136
Magnarella, Paul 784
Mair, Lucy 675
Makhubu, Lydia 680
Malinowski, Bronislaw 131, 134, 374, 386, 612-613, 669
Maneviyat
  artan ilgi 645
Manganez dioksit 186
Marett, R.R. 655
Martin, Emily 302-422
Masallar 265, 713-717, 730
Maya halkı
  kargo sistemleri 380
  yapısal şiddet 829
  Zapatista Maya yerlileri ayaklanması 765
Maya uygarlığı
  klasik dönem 82-83
  soy grupları 503
  çağdaş çiftçilik tekniklerinin yayılması 748
  İspanyol saldırıları 802
  Tikal 83
Maybury-Lewis, David 138, 790
Maymunlar, primatlar 149-152
McCarthy, Joseph 724
Mead, Margaret 278, 280, 288-291, 309, 732, 838
Medya, şirketlerin genişlemesi 794, 811, 814, 819, 821
Meksika
  Tenochititlan 353-354
  Tlatelolco 353-354
Melemchi, Nepal, değiştirilmiş bilinç hali 301-304
Memeliler
  ilk ortaya çıkış 151
  iskeletler 151, 154, 183
Menchu, Rigoberta 803
Mendel, Gregor 745
Mengele, Josef 66
Metraux, Alfred 824-825
Metrik sistem 750
Micmac Yerleşiminin Aroostook Zümresi 726
Mısır
  hiyeroglif yazı sistemi 256-257, 260
  Bedevi toplumunda toplumsal denetim 607-610
Migren ağrıları, göziçi olgusu765
Milosevic, Slobodan 768

Mitoloji
okur yazar toplumlarda 656, 711
dinî inançları korumada 656
Modernleşme
tarımsal kalkınma 771, 783
hoşnutsuzluk kültürü 784
sanayileşme 771, 784
tümleştirici mekanizmalar 789
mekanikleşmiş ren geyiği yetiştiriciliği, Skolt Lapplar 774
süreç 770-772
geleneklerin rolü 748
yapısal ayrım 772
teknolojik gelişim 739, 771, 788
Mohawk nüfusu 220
Moleküler antropoloji 60-61, 98
Monboddo, Lord 216
Montagu, Ashley 196
Morgan Henry Lewis 527
Mormonluk 683
Moses, Yolanda 24, 26, 33, 56
Motifler 696-697
Mousterian alet geleneği 185-186
Mundorff, Amy Zelson 26, 67
Murdock, George Peter 128, 463
Musevilik 765
Müzik
Keltik etkileri 722
etno-müzikbilim çalışmaları 717-720
insan müziği, doğal müzik 718
transa geçiş 704-706
şarkıların amaçları 692
zenci İngilizcesi ile rap müziği 723
toplumsal işlevi 722
tonlama 718-719, 722, 730, 732
Myanmar, Karen halkı 672, 797
Nader, Laura 572, 617, 629-630, 633, 813
Nader, Ralph 629-630
Nambikwara yerlileri 739
Nayarlar, cinsel uygulamalar 426, 433, 438, 454
Neandertals 183-186
Nesbitt, L.M. 375
Netsilik Inuit 271
Nettles, Bonnie Lu Trousdale 683
New York şehri Afrika gömü alanı 567
Nunavut 801
Nüfus
mülteciler 754
yerine koyma amaçlı üreme 833
nüfus kontrolü olarak yapısal şiddet 833-836
Nye, Joseph 819
Obezite 131
Ofilis, Chris 691
Okul aile dernekleri 550
Oldowa alet geleneği 174, 177-178, 845
Olumlu yaptırımlar 605-606, 636
Olumsuz karşılıklılık 383-384
Olumsuz yaptırımlar 605-606, 615, 636
Orangutanlar
sınıflandırma 149-153
dil becerileri 217
Chantek projesi 212
Organ nakli, biyo-kültürel kaygılar 88-89, 93
Orman yakma tarımı 345, 696
Orrorin, fosil 170
Orta Amerika, yerli nüfuslar 317-323
Ortak ilgi toplulukları 540, 548-550, 554-556, 574-575

Ortiz, Alfonso 643
Outkast 721
Oxfam 760, 838
Öğreti 80
Ölüm, beyin ölümü, kültürel kavramlar 88-89
Örnek kişilik 264, 287, 292
Paleoantropoloji 61, 98, 174, 183, 189
Panteon 649, 687
Papua Yeni Gine, Büyük Adam Prestij Ekonomileri 391-395
Para 68, 115, 118, 213, 280, 297
Paralel evrim 319
Paralel kuzen evliliği 448, 458-459, 846
Parçalanma 517, 537, 592, 772
Paredes, Anthony 137
Parker, Richard 422
Pasifik adaları, yerli halklar 194
Patterns of Culture (Benedict) 289-290
Pazar ekonomisi 396-397, 408-409, 818
Pekiştirme ayinleri
  kadınlığa geçiş ayinleri 666-679
  geçiş ayinleri 664-667
  toplumsal ve psikolojik işlevler 648, 667, 678
Perdue, Frank 403
Peru
  Quechua ve Aymara dilleri 239
  sosyolojik ve etnografik çalışmalar 84
Pibloktoq ve kutup histerisi 306
Pigment (boya)
  Neandertallerin kullanışı 186
  törensel kum tabloları 693
Pine ridge yerleşimi 247
Pleistocene, iklim değişiklikleri 178
Pospisil, Leopold 118, 614
Potlaç 390, 391, 394, 403, 409, 721
Powdermaker, Hortense 732, 785
Powell, John Wesley 86
Prenses Diana 443, 673
Presley, Elvis 672, 723
Prestij ekonomisi 391, 395, 409
Primat bilim 62, 98-99 203
Primatlar
  anatomik uyarlanma 152
  ağaçta yaşamak 151
  iki gözle ve üç boyutlu görme 153-154
  beyin büyüklüğü 146, 171
  duyu organlarının değişimi 153
  diş yapısı 152, 179
  primat bebeklerin bağımlılığı 471
  birbirlerinin tüylerini temizleme 163
  çiftleşme kalıpları 433-434
  barışma 158, 163
  iskeletler 154
Primatlarda birbirini temizleme 163
Primatlarda zekâ 250
Prins, Harald 71, 519, 790
Psikolojik antropoloji 288, 303, 310
Puff, Daddy 721
Purdum, Elizabeth, D. 137
Putnam, Fredric Ward 86
Quechua yerli nüfusu 239
Qwerty ve Dvorak klavyeleri 746-747
Radcliffe-Brown, A.R. 119-120, 518, 537, 529
Rahip Sun Myung Moon'un liderliğindeki Unification Kilisesi 683
Rappaport, Roy 59, 688
Rathje, William 65, 123
Raven, Peter 833

Reagan, Nancy 670
Reagan, Ronald 710
Reischauer, Edwin 96
Rio Negro Yerli Örgütler Federasyonu 778
Robertson, Pat 764-765
Robinson, George Augustus 755
Rolling Stones 721
Roma İmparatorluğu 257, 750
Roscoe, Will 276
Rosebud Kızılderili yerleşimi 247
Ruanda 756
Rusya Federasyonu, etnik gruplar 111-112
Sağlık
  evrimsel tıp çalışmaları 175-176
  yerleşim ve yiyecek üretiminin etkisi 175-176
Sahlins, Marshall 327-328, 591
Samoa, üçüncü cinsiyet rolleri 298-299
Sanat
  antropolojik açıdan incelenmesi 694-695
  vücut sanatı 699
  Güney Afrika'da Bushman kaya sanatı 701-702
  toplumsal konumun gösterilmesi 720
  göziçi olgusu 704-705
  halk sanatı 693, 698-699, 706, 716
  işlevleri 690, 692, 720-725
  kutsal simgeler 705
  müze sergileri 819
  müzik sanatı 717
  estetik cerrahi 814
  kültürel mirasları korumak 727-729
  üsluplaştırılmış insan figürleri 696
  sözlü sanat 706, 710
  görsel sanat 695, 729
Sanayileşme
  kültürel etkiler 770, 773
  yaşam tarzı ve beslenme üzerindeki etkisi 175-176
Sanayileşme öncesi kentler 355-356
Sanday, Peggy Reeves 128, 518, 575
Sapir, Edward 222, 242, 259
Sapir-Whorf hipotezi 242
Sarı toprak boyası 186
Savaş durumu/çatışma
  Kapauku halkı 118-119
  yoksul ülkelerde silahlı çatışma 765-768
  çocuk askerler 628-629
  savaşı tanımlayan metaforlar ve kavramlar 222
  2. Dünya Savaşı'nda Navajo şifrelemesi 256
  evrensel olgu 613, 616, 623
Savunma antropolojisi 759
Schuster, Carl 203, 696
Seeger, Pete 724
Seligman, C.G. 71
Selin denetim altına alınması, barajlar, kalkınma antropolojisi 760-761
Semaw, Sileshi 173
Seneca nüfusu 541
Senegal nehir yatağı görüntüleme çalışmaları 761
Sert güç 819, 821-822, 840, 842
Ses ayrımları 261
Seslendirmeler, sınıflar 232, 259, 261
Sesli belirleyiciler 232, 261
Sesli niteleyiciler 232, 261
Sessiz ticaret 385, 407, 409

Shostak, Marjorie 176, 664
Shreeve, James 197
Silent Language, Hall 230, 262
Simgeler 115-116
Simgesel göstergeler 565-566
Sınır Tanımayan Doktorlar 839
Sıtma
biyolojik tepki olarak orak hücre özelliği 49
baklanın zehirleyici özelliği 49
Sivil toplum kuruluşları 400, 550, 760, 800
Sivil zayiat 245
Siyah Müslüman hareketi 764
Siyasi örgütlenmeler
zümre örgütlenmesi 585
merkezî siyasi sistemler 594, 597, 614, 637
şeflikler 582, 584, 595-596
tamamlayıcı ya da dengeli muhalefet 592
büyücülük aracılığıyla denetim 611
kültürel denetim 420, 605-606, 617, 633, 638
dışsallaşmış ve içselleşmiş denetim 605
resmî ve gayri resmî yaptırımlar 606
halk desteğini kazanmak 632
yasal toplumsal denetim 612
leopar derili şef 592-593
akrabalığın ötesinde siyasi bütünleşme 593
siyasi liderlik ve cinsiyet 600
siyasi sistemler 582
olumlu ve olumsuz yaptırımlar 605-606, 615
güç 236-239, 245
dinin rolü 634
bölünmüş sülale sistemi 591, 638
toplumsal denetim 579, 605, 611-612, 629, 632, 638
devlet sistemleri 596, 598
kabile örgütlenmeleri 587
merkezî olmayan siyasi sistemler 584-585
kadın liderler 590, 601-603
Skolt Laplar, mekanize ren geyiği besiciliği 773-774
Small, Meredith 548
Smithsonian Enstitüsü 86
Snow, Clyde 66-67
Soğuk savaş 796
Son Akşam Yemeği, (da Vinci) 703
Sovyetler Birliği, dağılma 796, 811
Soy grupları
esnek soylu grup 515, 517, 535, 537
iki taraflı soy 514, 524, 529
klanlar 526-527
kültürel evrim 526-527
çift soyluluk 514
parçalanma 517
grup üyeliği 502-503
sülale 503, 505, 511-513, 515, 517, 522, 526
anasoyluluk 124-127
kollar 522-523, 526
boylar 511, 522
babasoyluluk 503-504, 510, 512, 514, 534
totemcilik 518-519, 537
tek soyluluk 502-503
Soy grupları 501, 513-517
Soykırım 75-757
Soyu tükenme 752-753
Söylence ve öykülerin yaratılması 249, 251

Sözel sanatlar
felaket şakaları 716
destanlar 712, 730
biçimler 722
efsaneler 711-713
motifler 714
söylenceler ve efsaneler 715
şiir ve "küçük şarkılar" 715-717
tabu konular 716
masallar 713-715
Sözlü değerlendirme 564-565, 573
Stanford, Craig 164-165, 395, 410, 510, 638
Stephenson, Karen 402
Stevenson, Matilda Coxe 56
Steward, Julian 323, 326, 357, 786
Suç
zümre ve kabile topluluklarında 615-619
olumsuz yaptırımlarla denetim 382, 605-606, 615, 636-637
Sulama 131, 323, 325, 339, 341, 306, 343
Suriye, eski kültür 54
Sülale soy grupları 501-502, 515-516
Sünnet 665-668
Süt, hazım 93
Şamanlar, Şamanizm
sanatsal dışavurum 662-664
din ve maneviyat 642-645
Şarkı düellosu 611-613
Şeflikler 582, 584, 595-596, 635-637, 770, 869
Şempanzeler
cinsel ilişki eşini cezbetmek 164
insanlar ve kuyruksuz maymunlarla karşılaştırma 149-150
tüylerini temizleme 163
avlanma partileri 164
dil becerileri 250-255
primatlar 149-150
tecavüz 167
kendilik bilinci 267
cinsel davranış 164-167
et paylaşma 165
toplumsal davranış 167
tartışma çözümlemede 3. kişinin arabuluculuğu 160-163
savaş benzeri davranışlar 622, 631
Şerefini korumak 485
Şiddet
yerli topluluklara karşı 741-742, 752-753, 778-779
yapısal şiddetin göstergeleri 824-825
Tabakalaşmış toplumlar 556-557
Taklitçi büyü 672, 687
Talk out or walkout: The role and control of conflict in a Kentucky coal mine (Ury) 620
Tanrı ve tanrıçalar 642, 649-650, 654, 657, 685
Tarihsel dilbilim 233-235, 259, 261
Tarım, orman yakarak toprak açma 341-342, 344, 346
Tarsier 148-150
Taş Çağı Ekonomisi (Sahlins) 327-328
Taşıma kapasitesi 330
Tayvan, geleneksel toplumda kırsal kadınlar 507-510
Tazmanya, yerli halkların yok edilmesi 755-756
Tematik algı testi 287-288
Terörizm
hükümet destekli eylemler 800, 805

Tevrat 81
Thomas, Elizabeth Marshall 114
Thornhill, Nancy 430
Tıbbi antropoloji 78, 176
Tibet 81, 92, 160, 412, 438-439, 485, 797, 821
Tobias, Philip 182
Tonlama 233, 259, 261-262
Tonlamalı diller
Topluluk içindeki mesafe 231
Toplum
  çoğulcu toplumlar 110-112, 142
Toplumsal cinsiyet
  kültürlerarası alternatif modeller 78-294
  kültürel roller 299
  kişilik gelişimi 278
  yiyecek toplayıcılarda işbölümü 332-336
  beden dilinde cinsiyet göstergeleri 226-231
  dil ve cinsiyet 246
  siyasi liderlik 600
  zorla ya da gönüllü hadım 296-299
  çocuk yetiştirmedeki rolü 501
  toplumsal örgütlenme 643-733
  Samoa'da üçüncü cinsiyet rolleri 298-299
  cinsiyet değiştirme 297, 299
Toplumsal denetim 559, 582, 605, 611-612, 629, 632, 636, 638, 678, 686
Toplumsal hareketlilik 567-568, 575, 771
Toplumsal lehçeler 248
Toplumsal mekân, uzaklık 229
Toplumsal örgütlenme
  sanayi sonrası dünyanın kurumları 556
  ortak ilgi toplulukları540, 548-549, 554, 556
  sivil toplum örgütleri 400, 550
  toplumsal sıralama ve sınıf 556-557
  gönüllü kuruluşlar 549
Toplumsal sınıf
Toplumsal tabakalaşma
  kast ve kast benzeri toplumsal sistemler 561, 563, 568
  eşitlikçi toplumlar 557
  ilişki kalıpları 542-543
  ırksal durum 561-564, 571
  rol ayrışması 541, 564
  toplumsal sınıf 559, 564
  toplumsal hareketlilik 567-568
  simgesel göstergeler 563, 565-566, 574-575
  sözel değerlendirme 564-565
Toplumsal yapı 759, 768
Totemcilik 818-519, 537
Transa geçme
  sanatsal temsili 703
  insanın transa geçme yeteneği 705-706
Trobriand adası halkları
  cinsel eşlerini cezbetme 417
  hamilelikle ilgili inançlar 124-127
  ekonomik sistemler 361-363
  hamilelikte cinsel ilişki 419
  adalar arası ticaret sistemi 374, 386
  evlilik uygulamaları 418
  İngiliz sömürgeciliğinde kriketi dönüştürme 424
Turnbull, Colin 283
Turner's hastalığı 294
Tümleştirici mekanizmalar 789
Türkmen halı dokumacılığı 405
Tütün 344, 354, 708, 749, 809, 831
Tylor, Edward B. 103, 432, 653-654

Ulusal Bilim Kuruluşu 89
Ulusal karakter 290-293, 308
Uluslararası Para Fonu (IMF) 820-822, 843
"Ulus öldürme" 762
Under Mount St. Elias (de Laguna) 725
United Fruit şirketi 820
Ury, William L. 619-621, 639
Uyarlanma
  primatlarda davranışsal uyarlanma 156-158, 163-168
  yakınsak evrim 319
  kültürel değişim 312, 339
  kültürel evrim 317
  kültür alanları 321-322
  kültürel öz 323-324
  kültür tipleri 323
  ekosistemler 317-318
  doğal ayıklanma 315-316
  birim olarak organizmalar ve çevreler 314-315
  paralel evrim 319
  doğal ayıklanmadaki rolü 147-149
  bkz. kültürel uyarlanma
Uygulamalı antropoloji
  şirket antropolojisi 403
  kalkınma antropolojisi ve baraj inşası 760-761
  Swaziland'da çağdaş ve geleneksel tıp 679
  Kültürel mirasları korumak 727-729
  Çatışma çözümlemede rolü 619-621
  Yerli halkların hakları 550
  Toplumsal etki değerlendirmesi 557-558
Uygulamalı antropoloji 758-759
Üçüncül leş yiyiciler 207
Üst Paleolitik halklar
  küçük heykeller ve oymalar 118
  Atlatlar/ok atıcılar 187-188
  denizi geçmek 186-187
  çeşitli ortamlarda kültürel uyarlanma 186
  Kaya sanatı 118
  uzmanlaşmış alet üretimi 186-187
  Trans ve manevi uygulamalar 118
Van Allen, Judith 603, 795, 834-835
Van Den Berghe, Pierre 767
Van Gennep, Arnold 665
Victoria, kraliçe 600, 603
Vietnam savaşı 630
Vrindaban 646
vücut süslemeleri, kültürel dışavurum 101
Wadi el Hol 256, 258
Wallace, Anthony 683
We'wha 298
Weiner, Annette 124, 127, 365, 417
Weismann, August 81
Wicca 645
Williams, A.M. 423
Williamson, Rhonda Kay 276
Windigo 304, 306
Woldoff, Milford 184
Wolf, Eric 627, 785, 818
Wolf, Margery 810
World of living things, Imanishi 159
World Watch Institute 826
Yabani çocuk 265
Yahudi köktendinciliği 645
Yahudi nüfusu
  eski kültür 83
Yakın toplumsal mekân 229
Yakın zamanlı Afrika kökenlilik

hipotezi 190-191
Yakınsak evrim 319, 359
Yamyamlık, ayin 669
Yanomamiler 623, 753, 777, 780-781
Yapısal güç 818-819, 822, 824, 838
Yapısal şiddet 824-826, 829, 832, 838
Yasa/yasal sistem
  antropolojik çalışmalar 584
  zümre ve kabile çatışmalarında 584
  resmî olumsuz yaptırımlar 582, 605
  yalan makinesi, çetin sınav 618-619
  toplumsal denetim 611-613
Yaş
  yaş kümeleri 540, 546, 593
  toplumsal örgütlenme 541
  kurumları 541-548
  toplumsal örgütlenmede 541
Yayılma 747-748, 740
Yaylacılık 348
Yazı sistemleri
  çivi yazısı 256, 260
  erken Sami yazıları 256
  ilk alfabeler 260
  internetin küresel yazı sistemi 237-238
  okur yazarlık 258, 712, 771
Yeni çağ dini 658-659
Yeni Gine
  Tsembaga bahçıvanlık uygulamaları 315-317
  Wape halkı ve düzeni koruma 604-605, 657
Yeni üreme teknolojileri 431, 456, 470, 475-476, 496, 533-534, 536
Yenilik 743, 745, 750, 752
Yer değiştirme olgusu 252
Yiyecek paylaşımı 334-335
Yiyecek toplayıcılarda toplumsal ilişkilerin yoğunluğu 330
Yiyecek toplayıcılık
  uyarlanma 313-316
  taşıma kapasitesi 330
  yiyecek toplayıcıların özellikleri 329-332
  toplumsal ilişkilerin yoğunluğu 330
  eşitlikçi toplumlar 336-338
  yiyecek paylaşımı 334-335, 395
  kampın önemi 335
  toplumsal bağları korumak için evlilik 433-439
  malzeme teknolojisi 335-336
  gruplarda nüfus büyüklüğünü düzenlemek 331-332
  yiyecek kaynakları alanı 313
  ateşin kullanımı 353
  yaşam tarzı 320, 323, 340
Yiyecek üretimi
  tarımsal üretim 339-340
  yoğun tarım ve kentleşme 352-353
  Cilalı Taş Devri 339
  yiyecek tabuları 324
  dönemsel göç 312, 330
Yiyecek, kültürel önem 114-115
Yoğun tarım 312, 320, 327, 342, 352-353
Yontma Taş Devri 174, 185-188, 699, 845
Yönlendirilmiş değişim 757-759
Yumuşak güç 819, 822
Yunan alfabesi 257
Yunanistan, eski kültür 49, 53-54
Zenci İngilizcesi ya da Ebonik 248
Zulu, geleneksel şifacılar 72-73
Zuni Man-woman (Roscoe) 276
Zuni yerlileri 289
Zümre örgütlenmesi 585

KAYNAKÇA

Abbot, E. (2001). *A history of celibacy*, Cambridge, MA: Da Capo Press.

Aberle, D. F., Bronfenbrenner, U., Hess, E. H., Miller, D. R., Schneider, D. H., & Spuhler, J. N. (1963), The incest taboo and the mating patterns of animals, *American Anthropologist, 65*, 253–265.

Abu-Lughod, L. (1986), *Veiled sentiments: Honor and poetry in a Bedouin society*, Berkeley: University of California Press.

Adams, R. E. W. (1977), *Prehistoric Mesoamerica*, Boston: Little, Brown.

Adams, R. M. (1966), *The evolution of urban society*, Chicago: Aldine.

Adams, R. M. (2001), Scale and complexity in archaic states, *Latin American Antiquity, 11*, 188.

Adbusters, *www.adbusters.org*, Ocak 2003.

AIDS Monthly Surveillance Summary (Temmuz 1997). (1997). San Francisco.

Al-Issa, I., & Dennis, W. (Eds.). (1970), *Cross-cultural studies of behavior*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Alland, A., Jr. (1970), *Adaptation in cultural evolution: An approach to medical anthropology*, New York: Columbia University Press.

Alland, A., Jr. (1971). *Human diversity*. New York: Columbia University Press.

Allen, J. L., & Shalinsky, A. C. (2004), *Student atlas of anthropology*, New York: McGraw-Hill/Dushkin.

Allen, J. S., & Cheer, S. M. (1996), The nonthrifty genotype, *Current Anthropology, 37*, 831–842.

Allen, S. L. (1984), Media anthropology: Building a public perspective, *Anthropology Newsletter, 25*, 6.

Amábile-Cuevas, C. F., & Chicurel, M. E. (1993), Horizontal gene transfer, *American Scientist, 81*, 332–341.

Ambrose, S. H. (2001), Paleolithic technology and human evolution, *Science, 291*, 1,748–1,753.

American Anthropological Association, (1998). Statement on "race." *www.ameranthassn.org*.

Amiran, R. (1965), The beginnings of potterymaking in the Near East. In F. R. Matson (Ed.), *Ceramics and man* (s. 240–247). Viking Fund Publications, in *Anthropology*, No. 41.

Anderson, C. M. (1989). Neanderthal pelvis and gestational length, *American Anthropologist, 91*, 327–340.

Andrews, L. B., & Nelkin, D. (1996). The bell curve: A statement, *Science, 271*, 13.

Ankel-Simons, F., Fleagle, J. G., & Chatrath, P. S. (1998), Femoral anatomy of *Aegyptopithecus zeuxis*, an early Oligocene anthropoid, *American Journal of Physical Anthropology, 106*, 413–424.

Appadurai, A. (1996), *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Appenzeller, T. (1998), Art: Evolution or revolution? *Science, 282*, 1,451–1,454.

Arensberg, C. M. (1961), The community as object and sample, *American Anthropologist, 63*, 241–264.

Armstrong, D. F., Stokoe, W. C., & Wilcox, S. E. (1993), Signs of the origin of syntax, *Current Anthropology, 34*, 349–368.

Ashmore, W. (Ed.). (1981), *Lowland Maya settlement patterns*, Albuquerque: University of New Mexico Press.

Bailey, R. C., & Aunger, R. (1989), Net hunters vs. archers: Variation in women's subsistence strategies in the Ituri Forest. *Human Ecology, 17*, 273–297.

Balandier, G. (1971). *Political anthropology*, New York: Pantheon.

Balikci, A. (1970), *The Netsilik Eskimo*. Garden City, NY: Natural History Press.

Balter, M. (1998), Why settle down? The mystery of communities, *Science, 282*, 1,442–1,444.

Balter, M. (2001), In search of the first Europeans, *Science, 291*, 1,724.

Balter, M. (1999), A long season puts Çatalhöyük in context, *Science, 286*, 890–891

Balter, M. (2001), Did plaster hold Neolithic society together? *Science, 294*, 2,278–2,281

Banton, M. (1968), Voluntary association: Anthropological aspects, In *International encyclopedia of the social sciences* (cilt. 16, s. 357–362). New York: Macmillan.

Barber, B. (1957), *Social stratification*, New York: Harcourt.

Barfield, T. J. (1984), Introduction, *Cultural Survival Quarterly, 8*, 2.

Barham, L. S. (1998), Possible early pigment use in South-Central Africa. *Current Anthropology, 39*, 703–710.

Barnard, A. (1995), Monboddo's *Orang Outang* and the definition of man, In R. Corbey & B. Theunissen (Eds.), *Ape, man, ape-man: Changing views since 1600* (s. 71–85). Leiden: Department of Prehistory, Leiden University.

Barnett, H. (1953), *Innovation: The basis of cultural change*, New York: McGraw-Hill.

Barnouw, V (1985), *Culture and personality* (4. baskı), Homewood, IL: Dorsey Press.

Barr, R. G. (1997, October), The crying game, *Natural History, 47*.

Barth, F. (1961), *Nomads of South Persia: The Basseri tribe of the Khamseh confederacy*, Boston: Little, Brown (anthropoloji serisi).

Barth, F. (1962), Nomadism in the mountain and plateau areas of South West Asia, *The problems of the arid zone* (s. 341–355). Paris: UNESCO.

Barton, R. F. (1919), Ifugao law. Berkeley: *University of California Publications in American Archaeology and Ethnology, XV*.

Bar-Yosef, O. (1986), The walls of Jericho: An alternative interpretation, *Current Anthropology, 27*, 157–162.

Bar-Yosef, O., Vandermeesch, B., Arensburg, B., Belfer-Cohen, A., Goldberg, P., Laville, H., Meignen, L., Rak, Y., Speth,

J. D., Tchernov, E., Tillier, A-M.. & Weiner, S. (1992), The excavations in Kebara Cave, Mt. Carmel, *Current Anthropology, 33*, 497–550.

Bascom, W. (1969), *The Yoruba of southwestern Nigeria*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Bates, D. G. (2001), *Human adaptive strategies: Ecology, culture, and politics* (2nd ed.), Boston: Allyn & Bacon.

Bates, D. G., & Plog, F. (1991), *Human adaptive strategies*, New York: McGraw-Hill.

Beals, A. R. (1972), Gopalpur: *A South Indian village*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Beattie, J. (1964), *Other cultures: Aims, methods and achievements*. New York: Free Press.

Becker, J. (2004), March), *National Geographic*, 90.

Bednarik, R. G. (1995), Conceptmediated marking in the Lower Paleolithic, *Current Anthropology, 36*, 605–634.

Behrensmeyer, A. K., Todd, N. E., Potts, R., & McBrinn, G. E. (1997). Late Pliocene faunal turnover in the Turkana basin, Kenya, and Ethiopia. *Science, 278*, 1,589–1,594.

Beidelman, T. O. (Ed.), (1971), *The transition of culture: Essays to E. E. Evans-Pritchard*, London: Tavistock.

Bell, D. (1997). Defining marriage and legitimacy, *Current Anthropology, 38,* 241.

Belshaw, C. S. (1958), The significance of modern cults in Melanesian development, W. Lessa & E. Z. Vogt (Eds.), *Reader in comparative religion: An anthropological approach*, New York: Harper & Row.

Benedict, R. (1959), *Patterns of culture*, New York: New American Library.

Bennett, J. W. (1964), Myth, theory, and value in cultural anthropology, E. W. Caint & G. T. Bowles (Eds.), *Fact and theory in social science*, Syracuse, NY: Syracuse University Press.

Berdan, F. F. (1982), *The Aztecs of Central Mexico*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Bermúdez de Castro, J. M., Arsuaga, J. L., Cabonell, E., Rosas, A., Martinez, I., & Mosquera, M. (1997). A hominid from the lower Pleistocene of Atapuerca, Spain: Possible ancestor to Neandertals and modern humans, *Science, 276,* 1,392–1,395.

Bernal, I. (1969), *The Olmec world.* Berkeley: University of California Press.

Bernard, H. R. (2002) *Research methods in anthropology: Qualitative and quantitative approaches* (3rd ed.). Walnut Creek, CA: Altamira Press.

Bernard, H. R., & Sibley, W. E. (1975). *Anthropology and jobs.* Washington, DC: American Anthropological Association.

Bernardi, B. (1985) *Age class systems: Social institutions and policies based on age*, New York: Cambridge University Press.

Berra, T. M. (1990), *Evolution and the myth of creationism.* Stanford, CA: Stanford University Press.

Berreman, G. D. (1962), *Behind many masks: Ethnography and impression management in a Himalayan village.* Ithaca, NY: Society for Applied Anthropology (Monograph No. 4).

Berreman, G. D. (1968), Caste: The concept of caste. *International Encyclopedia of the Social Sciences* (cilt 2, s. 333–338), New York: Macmillan.

Bicchieri, M. G. (Ed.). (1972), *Hunters and gatherers today: A socioeconomic study of eleven such cultures in the twentieth century.* New York: Holt, Rinehart & Winston.

Binford, L. R. (1972), *An archaeological perspective*, New York: Seminar Press.

Binford, L. R., & Chuan, K. H. (1985), Taphonomy at a distance: Zhoukoudian, the cave home of Beijing man? *Current Anthropology, 26.* 413–442.

Birdsell, J. H. (1977), The recalibration of a paradigm for the first peopling of Greater Australia. J. Allen, J. Golson & R. Jones (Eds.), *Sunda and Sahul: Prehistoric studies in Southeast Asia, Melanesia, and Australia* (s. 113–167), New York: Academic Press.

Blumberg, R. L. (1991), *Gender, family, and the economy: The triple overlap*, Newbury Park, CA: Sage.

Blumer, M. A., & Byrne, R. (1991), The ecological genetics and domestication and the origins of agriculture, *Current Anthropology, 32,* 23–54.

Boas, F. (1962), *Primitive art.* Gloucester, MA: Peter Smith.

Boas, F. (1966), *Race, language and culture*, New York: Free Press.

Bodley, J. H. (2000), *Anthropology and contemporary human problems* (4. baskı), Palo Alto, CA: Mayfield.

Bodley, J. H. (1997), Comment. *Current Anthropology, 38,* 725.

Bodley, J. H. (1998), *Victims of progress* (4. baskı), San Francisco: McGraw-Hill.

Boehm, C. (2000), The evolution of moral communities, *School of American Research, 2000 Annual Report,* 7

Bohannan, P. (Ed.), (1967), *Law and warfare: Studies in the anthropology of conflict*, Garden City, NY: Natural History Press.

Bohannan, P., & Dalton, G. (Eds.). (1962), *Markets in Africa.* Evanston, IL: Northwestern University Press.

Bohannan, P., & Middleton, J. (Eds.). (1968), *Kinship and social organization*, Garden City, NY: Natural History Press (American Museum Source Books in Anthropology).

Bohannan, P., & Middleton, J. (Eds.). (1968), *Marriage, family, and residence*, Garden City, NY: Natural History Press (American Museum Source Books in Anthropology).

Bolinger, D. (1968), *Aspects of language*, New York: Harcourt.

Bongaarts, J. (1998), Demographic consequences of declining fertility, *Science, 182*, 419.

Bonvillain, N. (2000), *Language, culture, and communication: The meaning of messages* (3rd ed.), Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Boone, E. S. (1987), Practicing sociomedicine: Redefining the problem of infant mortality in Washington, D.C. In R. M. Wulff & S. J. Fiske (Eds.), *Anthropological praxis: Translating knowledge into action* (s. 56), Boulder, CO: Westview Press.

Bordes, F. (1972), *A tale of two caves*, New York: Harper & Row.

Bornstein, M. H. (1975), The influence of visual perception on culture, *American Anthropologist, 77*(4), 774–798.

Brace, C. L. (1981), Tales of the phylogenetic woods: The evolution and significance of phylogenetic trees, *American Journal of Physical Anthropology, 56*,411–429.

Brace, C. L. (1997), Cro-Magnons Rus? *Anthropology Newsletter, 38*(8), 1, 4.

Brace, C. L., Nelson, H., & Korn, N. (1979), *Atlas of human evolution* (2. baskı), New York: Holt, Rinehart & Winston.

Brace, C. L., Ryan, A. S., & Smith, B. (1981), Comment, *Current Anthropology, 22*(4), 426–430.

Brace, C. L. (2000), *Evolution in an anthropological view* (s. 341), Walnut Creek, CA: Altamira.

Bradfield, R. M. (1998), *A natural history of associations*. (2. baskı), New York: International Universities Press.

Bradford, P. V., & Blume, H. (1992), *Ota*

Benga: The pygmy in the zoo, New York: St. Martin's Press.

Braidwood, R. J. (1960), The agricultural revolution, *Scientific American, 203*, 130–141.

Braidwood, R. J. (1975), *Prehistoric men* (8. baskı), Glenview, IL: Scott, Foresman.

Brain, C. K. (1968), Who killed the Swartkrans ape-men? *South African Museums Association Bulletin, 9*, 127–139.

Brain, C. K. (1969), The contribution of Namib Desert Hottentots to an understanding of australopithecine bone accumulations, *Scientific Papers of the Namib Desert Research Station*, 13.

Branda, R. F. & Eatoil, J. W. (1978), Skin color and photolysis: An evolutionary hypothesis. *Science, 201*, 625–626.

Brettell, C. B., & Sargent, C. F. (Eds.). (2000), *Gender in cross-cultural perspective* (3. baskı). Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.

Brew, J. O. (1968), *One hundred years of anthropology*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Broecker, W. S. (1992, Nisan), Global warming on trial, *Natural History, 14*.

Brothwell, D. R., & Higgs, E. (Eds.). (1969), *Science in archaeology* (gözden geçirilmiş baskı), London: Thames & Hudson.

Brown, B., Walker, A., Ward, C. V., & Leakey, R. E. (1993), New *Australopithecus boisei* calvaria from East Lake Turkana, Kenya. *American Journal of Physical Anthropology, 91*, 137–159.

Brown, D. E. (1991), *Human universals*, New York: McGraw-Hill.

Brues, A. M. (1977), *People and races*, New York: Macmillan.

Brunet, M., et al. (2002), A new hominid from the Upper Miocene of Chad, Central Africa. *Nature, 418*, 145–151.

Burling, R. (1969), Linguistics and ethnographic description, *American Anthropologist, 71*, 817–827

Burling, R. (1970), *Man's many voices: Language in its cultural context*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Burling, R. (1993), Primate calls, human language, and nonverbal communication. *Current Anthropology, 34*, 25–53.

Butzer, K. (1971), *Environment and anthropology: An ecological approach to prehistory* (2. baskı), Chicago: Aldine.

Byers, D. S. (Ed.). (1967), *The prehistory of the Tehuacan Valley: cilt 1. Environment and Subsistence*, Austin: University of Texas Press.

Cachel, S. (1997), Dietary shifts and the European Upper Paleolithic transition, *Current Anthropology, 38*, 590.

Calloway, C. (1997), Introduction: Surviving the Dark Ages, In C. G. Calloway (Ed.), *After King Philip's War: Presence and persistence in Indian New England* (s. 1–28). Hanover, NH: University Press of New England.

Campbell, B. G., & Loy, J. D. (1995), *Humankind emerging* (7 baskı), New York: HarperCollins.

Carmack, R. (1983), Indians and the Guatemalan revolution, *Cultural Survival Quarterly, 7*(3), 52–54.

Carneiro, R. L. (1970), A theory of the origin of the state, *Science, 169*, 733–738.

Caroulis, J. (1996), Food for thought, *Pennsylvania Gazette, 95*(3), 16.

Carpenter, E. (1973), *Eskimo realities*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Carroll, J. B. (Ed.). (1956), *Language, thought and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*, Cambridge, MA: MIT Press.

Cartmill, M. (1998), The gift of gab, *Discover 19*(11), 64.

Cashdan, E. (1989), Hunters and gatherers: Economic behavior in bands. In S. Plattner (Ed.), *Economic anthropology* (s. 21–48). Stanford, CA: Stanford University Press.

Catford, J. C. (1988), *A practical introduction to phonetics*, Oxford: Clarendon Press.

Caton, S. C. (1999), *Laurence of Arabia: A film's anthropology*, Berkeley: University of California Press.

Cavalli-Sforza, L. L. (1977), *Elements of human genetics*, Menlo Park, CA: W. A. Benjamin.

Cavallo, J. A. (1990, Şubat), Cat in the human cradle, *Natural History*, 54–60.

Centers for Disease Control. (1997), *Centers for Disease Control Semi-Annual AIDS Report* (through June 1996), Atlanta, GA.

Chagnon, N. A. (1988), *Yanomamo: The fierce people* (3. baskı), New York: Holt, Rinehart & Winston.

Chagnon, N. A., & Irons, W. (Eds.). (1979), *Evolutionary biology and human social behavior*, North Scituate, MA: Duxbury Press.

Chambers, R. (1983), *Rural development: Putting the last first*, New York: Longman.

Chan, J. W. C., & Vernon, P E. (1988), Individual differences among the peoples of China. J. W. Berry (Ed.), *Human abilities in cultural context* (s. 340–357), Cambridge, England: Cambridge University Press.

Chang, K. C. (Ed.). (1968), *Settlement archaeology*, Palo Alto, CA: National Press.

Chapple, E. D. (1970), *Cultural and biological man: Explorations in behavioral anthropology*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Chase, C. (1998), Hermaphrodites with attitude, *Gay and Lesbian Quarterly, 4*(2), 189–211.

Chasin, B. H., & Franke, R. W. (1983), U.S. farming: A world model? *Global Reporter, 1*(2), 10.

Chatty, D. (1996), *Mobile pastoralists: Development planning and social change in Oman*, New York: Columbia University Press.

Chicurel, M. (2001), Can organisms speed their own evolution? *Science, 292*, 1824–1827.

Childe, V. G. (1951), *Man makes himself. New York: New American Library.* (orj. 1936)

Childe, V. G. (1954), *What happened in history*. Baltimore: Penguin.

Cigno, A. (1994), *Economics of the family*. New York: Oxford University Press.

Ciochon, R. L., & Fleagle, J. G. (Eds.). (1987), *Primate evolution and human origins*, Hawthorne, NY: Aldine.

Ciochon, R. L., & Fleagle, J. G. (1993), *The human evolution source book*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Clark, E. E. (1966), *Indian legends of the Pacific Northwest* (s. 174). Berkeley: University of California Press.

Clark, G. (1967), *The Stone Age hunters*, New York: McGraw-Hill.

Clark, G. (1972), *Starr Carr: A case study in bioarchaeology*, Reading, MA: Addison-Wesley.

Clark, G. A. (1997), Neandertal genetics, *Science, 277*, 1,024.

Clark, G. A. (2002), Neandertal archaeology: Implications for our origins, *American Anthropologist 104*(1), 50–67.

Clark, J. G. D. (1962), *Prehistoric Europe: The economic basis*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Clark, W. E. L. (1960), *The antecedents of man*, Chicago: Quadrangle Books.

Clark, W. E. L. (1966), *History of the primates* (5. baskı), Chicago: University of Chicago Press.

Clark, W. E. L. (1967), *Manapes or ape-men? The story of discoveries in Africa*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Clarke, R. J. (1998), First ever discovery of a well preserved skull and associated skeleton of *Australopithecus*, *South African Journal of Science, 94*, 460–464.

Clarke, R. J., & Tobias, P. V. (1995), Sterkfontein member 2 foot bones of the oldest South African hominid, *Science, 269*, 521–524.

Clay, J. W (1987), Genocide in the age of enlightenment. *Cultural Survival Quarterly 12*(3).

Clay, J. W. (1996). What's a nation? W. A. Haviland & R. J. Gordon (Eds.), *Talking about people* (2. baskı, s. 188–189), Mountain View, CA: Mayfield.

Clough, S. B., & Cole, C. W. (1952), *Economic history of Europe* (3. baskı), Lexington, MA: Heath.

Codere, H. (1950), *Fighting with property*, Seattle: University of Washington Press (American Ethnological Society, Monograph 18).

Coe, S. D. (1994), *America's first cuisines*. Austin: University of Texas Press.

Coe, W. R. (1967), *Tikal: A handbook of the ancient Maya ruins*, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum.

Coe, W. R., & Haviland, W. A. (1982), *Introduction to the archaeology of Tikal*. Philadelphia: University Museum.

Cohen, J. (1997), Is an old virus up to new tricks? *Science, 277*, 312–313.

Cohen, M., & Armelagos, G. (Eds.). (1984), *Paleopathology at the origins of agriculture*, Orlando, FL: Academic Press.

Cohen, M. L. (1967), Variations in complexity among Chinese family groups: The impact of modernization, *Transactions of the New York Academy of Sciences, 295*, 638–647.

Cohen, M. L. (1968), A case study of Chinese family economy and development, *Journal of Asian and African Studies, 3*, 161–180.

Cohen, M. N. (1977), *The food crisis in prehistory*, New Haven, CT: Yale University Press.

Cohen, M. N. (1995), Anthropology and race: The bell curve phenomenon, *General Anthropology, 2*(1), 1–4.

Cohen, M. N., & Armelagos, G. J. (1984), Paleopathology at the origins of agriculture: Editors' summation, M. N. Cohen & G. J. Armelagos (Eds.), *Paleopathology at the origins of agriculture*, Orlando, FL: Academic Press.

Cohen, R., & Middleton, J. (Eds.), (1967), *Comparative political systems*, Garden City, NY: Natural History Press.

Cohen, Y. (1968), *Man in adaptation: The cultural present*, Chicago: Aldine.

Colburn, T., Dumanoski, D., & Myers, J. P. (1996, March), Hormonal sabotage, *Natural History*, 45–46.

Cole, S. (1975), *Leakey's luck: The life of Louis Seymour Bazett Leakey, 1903–1972*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Collier, J., Rosaldo, M. Z., & Yanagisako, S. (1982), Is there a family? New anthropological views. In B. Thorne & M. Yalom (Eds.), *Rethinking the family: Some feminist questions* (s. 25–39). New York: Longman.

Collier, J. F., & Yanagisako, S. J. (Eds.). (1987). *Gender and kinship: Essays toward a unified analysis*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Connelly, J. C. (1979). Hopi social organization. In A. Ortiz (Ed.), *Handbook of North American Indians, cilt 9, Southwest* (s. 539–553). Washington, DC: Smithsonian Institution.

Connor, M. (1996), The archaeology of contemporary mass graves, *SAA Bulletin, 14*(4), 6, 31.

Conroy, G. C. (1997), *Reconstructing human origins: A modern synthesis* (s. 427), New York: Norton.

Constable, G., & the Editors of Time-Life, (1973), *The Neanderthals*. New York: Time-Life.

Cook, S. F. (1972), *Prehistoric demography*, Reading, MA: Addison-Wesley.

Coon, C. S. (1957), *The seven caves*, New York: Knopf.

Coon, C. S. (1958), *Caravan: The story of the Middle East* (2. baskı). New York: Holt, Rinehart & Winston.

Coon, C. S. (1971), *The hunting peoples*, Boston: Little, Brown.

Coon, C. S., Garn, S. N., & Birdsell, J. (1950), *Races: A study of the problems of race formation in man*, Springfield, IL: Charles C Thomas.

Cooper, A., Poinar, H. N., Pääbo, S., Radovci, C. J., Debénath, A., Caparros, M., Barroso-Ruiz, C., Bertranpetit, J., Nielsen-March, C., Hedges, R. E. M., & Sykes, B. (1997), Neanderthal genetics, *Science, 277*, 1,021–1,024.

Coppens, Y., Howell, F. C., Isaac, G. L., & Leakey, R. E. F. (Eds.), (1976), *Earliest man and environments in the Lake Rudolf Basin: Stratigraphy, paleoecology, and evolution*, Chicago: University of Chicago Press.

Corbey, R. (1995), Introduction: Missing links, or the ape's place in nature. R. Corbey & B. Theunissen (Eds.), *Ape, man, ape-man: Changing views since 1600* (s.1). Leiden: Department of Prehistory, Leiden University.

Cornwell, T. (1995, Kasım 10). Skeleton staff. *Times Higher Education*, s. 20.

Corruccini, R. S., (1992), Metrical reconsideration of the Skhul IV and IX and Border Cave 1 crania in the context of modern human origins, *American Journal of Physical Anthropology, 87*, 433–445.

Cottrell, F. (1965), *Energy and society: The relation between energy, social changes and economic development*, New York: McGraw–Hill.

Cottrell, L. (1963), *The lost pharaohs*, New York: Grosset & Dunlap.

Courlander, H. (1971), *The fourth world of the Hopis*, New York: Crown.

Cowgill, G. L. (1980), Letter, *Science, 210*, 1,305.

Cowgill, G. L. (1997), State and society at Teotihuacan, Mexico, *Annual Review of Anthropology, 26*, 129–161.

Cox, O. C. (1959), *Caste, class and race: A study in dynamics*, New York: Monthly Review Press.

Crane, L. B., Yeager, E., & Whitman, R. L. (1981), *An introduction to linguistics*, Boston: Little, Brown.

Crocker, W. A., & Crocker, J. (1994), *The canela, bonding through kinship, ritual and sex*. Fort Worth, TX: Harcourt Brace.

Culbert, T. P. (Ed.), (1973), *The Classic Maya collapse*, Albuquerque: University of New Mexico Press.

Culotta, E. (1992), A new take on anthropoid origins, *Science, 256*, 1,516–1,517.
Culotta, E. (1995), Asian hominids grow older, *Science, 270*, 1,116–1,117.
Culotta, E. (1995), New finds rekindle debate over anthropoid origins, *Science, 268*, 1,851.
Culotta, E. (1995), New hominid crowds the field, *Science, 269*, 918.
Culotta, E., & Koshland, D. E., Jr. (1994), DNA repair works its way to the top, *Science 266*, 1,926.
Cultural Survival Quarterly. (1991). 15(4), 5. *Cultural Survival Quarterly.* (1991). 15(4), 38. Dalton, G. (Ed.). (1967), *Tribal and peasant economics: Readings in economic anthropology.* Garden City, NY: Natural History Press.
Dalton, G. (1971), *Traditional tribal and peasant economics: An introductory survey of economic anthropology*, Reading, MA: Addison-Wesley.
Daniel, G. (1970), *The first civilizations: The archaeology of their origins*, New York: Apollo Editions.
Daniel, G. (1975), *A hundred and fifty years of archaeology* (2. baskı) London: Duckworth.
Darwin, C. (1936), *The descent of man and selection in relation to sex.* New York: Random House (Modern Library). (orij. 1871)
Darwin, C. (1967), *On the origin of species.* New York: Atheneum. (orig. 1859)
Davenport, W. (1959), Linear descent and descent groups. *American Anthropologist, 61*, 557–573.
Davis, S. H. (1982), *Victims of the miracle.* Cambridge: Cambridge University Press.
Day, G. M. (1972), Quoted in T. C. Vogelman (Director) and Department of Anthropology (Producer), *Prehistoric life in the Champlain Valley* [Film]. Burlington, VT: University of Vermont.
Dean, M. C., Beynon, A. D., Thackeray, J. F., & Macho, G. A. (1993), Histological reconstruction of dental development and age at death of a juvenile *Paranthropus robustus* specimen, SK 63, from Swartkrans, South Africa. *American Journal of Physical Anthropology, 91*, 401–419.
Death and disorder in Guatemala (1983), *Cultural Survival Quarterly, 7*(1).
DeBeer, Sir G. R. (1964), *Atlas of evolution*, London: Nelson.
Deetz, J. (1967), *Invitation to archaeology*, New York: Doubleday.
Deevy, E. S., Jr. (1960), The human population, *Scientific American, 203*, 194–204.
de Laguna, F. (1977), *Voyage to Greenland: A personal initiation into anthropology*, New York: Norton.
de Laguna, G. A. (1966), *On existence and the human world*, New Haven, CT: Yale University Press.
DeMello, M. (2000), *Bodies of inscription: A cultural history of the modern tattoo community*, Durham, NC: Duke University Press.
De Mott, B. (1990), *The imperial middle: Why Americans can't think straight about class*, New York: Morrow.
de Pelliam, A., & Burton, F. D. (1976), More on predatory behavior in nonhuman primates, *Current Anthropology, 17*(3).
d'Errico, F., Zilhão, J., Julien, M., Baffier, D., & Pelegrin, J. (1998), Neandertal acculturation in Western Europe? *Current Anthropology, 39*, 521.
Desowitz, R. S. (1987), *New Guinea tapeworms and Jewish grandmothers*, New York: Norton.
Dettwyler, K. A. (1997, Ekim), When to wean, *Natural History, 49*.
Devereux, G. (1963), Institutionalized homosexuality of the Mohave Indians, H. M. Ruitenbeck (Ed.), *The problem of homosexuality in modern society*, New York: Dutton.
DeVore, I. (Ed.). (1965), *Primate behavior: Field studies of monkeys and apes.* New York: Holt, Rinehart & Winston.
de Waal, A. (1994), Genocide in Rwanda, *Anthropology Today, 10*(3), 1–2.
de Waal, F. (1996), *Good natured: The origins of right and wrong in humans and other animals*, Cambridge, MA. Harvard University Press.
de Waal, F., Kano, T., & Parish, A. R. (1998), Comments, *Current Anthropology 39*, 407–408, 410–411, 413–414.

de Waal, F. (2001), Sing the song of evolution, *Natural History, 110*(8), 77
de Waal, F. (2001), *The ape and the sushi master*, New York: Basic Books.
Diamond, J. (1994), How Africa became black, *Discover, 15*(2), 72–81.
Diamond, J. (1994), Race without color, *Discover, 15*(11), 83–89.
Diamond, J. (1996), Empire of uniformity, *Discover, 17*(3), 78–85.
Diamond, J. (1997), The curse of QWERTY, *Discover, 18*(4), 34–42.
Diamond, J. (1997), *Guns, germs, and steel* (s. 203), New York: Norton.
Diamond, J. (1998), Ants, crops, and history, *Science, 281*, 1,974–1,975.
Dissanayake, E. (2000), Birth of the arts, *Natural History, 109*(10), 89.
Dixon, J. E., Cann, J. R., & Renfrew, C. (1968), Obsidian and the origins of trade, *Scientific American, 218*, 38–46.
Dobyns, H. F., Doughty, P L., & Lasswell, H. D., (Eds.). (1971), *Peasants, power, and applied social change*, London: Sage.
Dobzhansky, T. (1962), *Mankind evolving*, New Haven, CT: Yale University Press.
Doist, R. (1997), Molecular evolution and scientific inquiry, misperceived, *American Scientist, 85*, 475.
Domestic violence against women and girls. (2000, Haziran). *Innocenti Digest*, 6. s. 4. Florence: United Nations Children's Fund, Innocenti Research Center.
Donnan, C. B., & Castillo, L. J. (1992), Finding the tomb of a Moche priestess, *Archaeology, 45*(6), 38–42.
Douglas, M. (1958), Raffia cloth distribution in the Lele economy, *Africa, 28*, 109–122.
Dozier, E. (1970), *The Pueblo Indians of North America*, New York: Holt, Rinehart & Winston.
Draper, P. (1975), !Kung women: Contrasts in sexual egalitarianism in foraging and sedentary contexts, R. Reiter (Ed.), *Toward an anthropology of women* (s. 77–109). New York: Monthly Review Press.
Driver, H. (1964), *Indians of North America*, Chicago: University of Chicago Press.
Dubois, C. (1944), *The people of Alor*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
Dubos, R. (1968), *So human an animal*, New York: Scribner.
Dumurat-Dreger, A. (1998, Mayıs/Haziran). Ambiguous sex or ambivalent medicine? *The Hastings Center Report, 28*(3), 24–35, (Intersex Society of North America Web site: *www.isna.org*.)
Duncan, A. S., Kappelman, J., & Shapiro, L. J. (1994), Metasophalangeal joint function and positional behavior in *Australopithecus afarensis*, *American Journal of Physical Anthropology, 93*, 67–81.
Dundes, A. (1980), *Interpreting folklore*, Bloomington: Indiana University Press.
Duranti, A. (2001), Linguistic anthropology: History, ideas, and issues, In A. Duranti (Ed.), *Linguistic anthropology: A reader* (s. 1–38). Oxford: Blackwell.
Durant, J. C. (2000, Nisan 23), Everybody Into the gene pool, New York Times Book Review, s. 11.
Durkheim, E. (1964), *The division of labor in society*, New York: Free Press.
Durkheim, E. (1965), *The elementary forms of the religious life*, New York: Free Press.
duToit, B. M. (1991), *Human sexuality: Cross-cultural readings*, New York: McGraw-Hill.
Eastman, C. M. (1990), *Aspects of language and culture* (2. baskı), Novato, CA: Chandler & Sharp.
Edey, M., & the Editors of Time-Life. (1972), *The missing link*, New York: Time-Life.
Edey, M. A., & Johannson, D. (1989), *Blueprints: Solving the mystery of evolution*, Boston: Little, Brown.
Edmonson, M. S. (1971), *Lore: An introduction to the science of folklore*, New York: Holt, Rinehart & Winston.
Edwards, J. (Ed.), (1999), *Technologies of procreation: Kinship in the age of assisted conception*. New York: Routledge (dağıtım: St. Martin's Press).
Edwards, S. W. (1978). Nonutilitarian activities on the Lower Paleolithic: A look at the two kinds of evidence. *Current Anthropology. 19*(1), 135–137.
Eggan, F. (1954), Social anthropology and the method of controlled comparison, *American Anthropologist, 56*, 743–763.

Eiseley, L. (1958), *Darwin's century: Evolution and the men who discovered it*, New York: Doubleday.

Eisenstadt, S. N. (1956), *From generation to generation: Age groups and social structure*, New York: Free Press.

Elkin, A. P. (1964), *The Australian aborigines*, Garden City, NY: DoubleDay/Anchor Books.

Ellison, P. T. (1990), Human ovarian function and reproductive ecology: New hypotheses, *American Anthropologist, 92*, 933–952.

Ember, C. R., & Ember, M. (1985), *Cultural anthropology* (4. baskı), Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Ember, C. R., & Ember, M. (1996), What have we learned from cross-cultural research? *General Anthropology, 2*(2), 5.

Enard, W., et al. (2002), Molecular evolution of FOXP2, a gene involved in speech and language. *Nature, 418*, 869–872.

Epstein, A. (1968), *Sanctions, In International Encyclopedia of the Social Sciences* (cilt 14, p. 3). New York: Macmillan.

Erasmus, C. J. (1950). Patolli, Pachisi, and the limitation of possibilities. *Southwestern Journal of Anthropology, 6*, 369–381.

Erasmus, C. J., & Smith, W. (1967), Cultural anthropology in the United States since 1900, *Southwestern Journal of Anthropology, 23*, 11–40.

Erickson, P A. & Murphy, L. D. (2003), *A history of anthropological theory* (2. baskı). Peterborough, Ontario: Broadview Press.

Errington, F. K., & Gewertz, D. B. (2001), *Cultural alternatives and a feminist anthropology: An analysis of culturally constructed gender interests in Papua New Guinea*. New York: Cambridge University Press.

Ervin-Tripp, S. (1973), *Language acquisition and communicative choice*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Esber, G. S., Jr. (1987), Designing Apache houses with Apaches, R. M. Wulff & S. J.Fiske (Eds.), *Anthropological praxis: Translating knowledge into action* (s. 187–196). Boulder, CO: Westview Press.

Evans, W. (1968), *Communication in the animal world*, New York: Crowell.

Evans-Pritchard, E. E. (1937), *Witchcraft, oracles, and magic among the Azande*, London: Oxford University Press.

Evans-Pritchard, E. E. (1968), *The Nuer: A description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people*, London: Oxford University Press.

Fagan, B. M. (1995), The quest for the past. In L. L. Hasten (Ed.), *Annual Editions 95/96, Archaeology* (s. 10), Guilford, CT: Dushkin.

Fagan, B. M. (1998), *People of the earth* (9. baskı). New York: Longman.

Fagan, B. M. (1999), *Archaeology: A brief introduction* (7 baskı). New York: Longman.

Fagan, B. M. (2000), *Ancient lives: An introduction to archaeology*. (s. 125–133). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Falk, D. (1975), Comparative anatomy of the larynx in man and the chimpanzee: Implications for language in Neanderthal, *American Journal of Physical Anthropology, 43*(1), 123–132.

Falk, D. (1989), Ape-like endocast of "Ape Man Taung." *American Journal of Physical Anthropology, 80*, 335–339.

Falk, D. (1993), A good brain is hard to cool. *Natural History, 102*(8), 65.

Falk, D. (1993), Hominid paleoneurology. R. L. Ciochon & J. G. Fleagle (Eds.), *The human evolution source book*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Farmer, P. (1992), *AIDS and accusation: Haiti and the geography of blame*, Berkeley: University of California Press.

Farnell, B. (1995), *Do you see what I mean? Plains Indian sign talk and the embodiment of action*, Austin: University of Texas Press.

Farsoun, S. K. (1970), Family structures and society in modern Lebanon, In L. E. Sweet (Ed.), *Peoples and cultures of the Middle East* (cilt 2), Garden City, NY: Natural History Press.

Fausto-Sterling, A. (1993, Mart/Nisan), The five sexes: Why male and female are not enough, *The Sciences, 33*(2), 20–24.

Fausto-Sterling, A. (2000, Temmuz/Ağustos), The five sexes revisited, *The Sciences. 40*(4), 19–24.

Fausto-Sterling, A. (2003, Ağustos 2), Personal email communication.

Feder, K. L. (1999), *Frauds, myths, and mysteries* (3. baskı), Mountain View, CA: Mayfield.

Federoff, N. E., & Nowak, R. M. (1997), Man and his dog. *Science, 278*, 305.

Fedigan, L. M. (1986), The changing role of women in models of human evolution, *Annual Review of Anthropology, 15*, 25–56.

Female genital mutilation. (2000), Fact sheet no. 241, World Health Organization.

Fernandez-Carriba, S., & Loeches, A. (2001), Fruit smearing by captive chimpanzees: A newly observed food-processing behavior, *Current Anthropology, 42*, 143–147

Ferrie, H. (1997), An interview with C. Loring Brace. *Current Anthropology, 38*, 851–869.

Finkler, K. (2000), *Experiencing the new genetics: Family and kinship on the medical frontier*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

The First Americans, ca. 20,000 b.c. (1998), *Discover, 19*(6), 24.

Firth, R. (1952), *Elements of social organization*, London: Watts.

Firth, R. (1957), *Man and culture: An evaluation of Bronislaw Malinowski*, London: Routledge.

Firth, R. (1963), *We the Tikopia*, Boston: Beacon Press.

Firth, R. (Ed.), (1967), *Themes in economic anthropology*, London: Tavistock.

Fisher, R., & Ury, W. L. (1991), *Getting to yes: Negotiating agreement without giving in* (2. Baskı), Boston: Houghton Mifflin.

Fishman, J. (1994), Putting a new spin on the human birth. *Science, 264*,1,082–1,083.

Flannery, K. V. (1973), The origins of agriculture, In B. J. Siegel, A. R. Beals, & S. A. Tyler (Eds.), *Annual Review of Anthropology* (cilt 2, s. 271–310), Palo Alto, CA. Annual Reviews.

Flannery, K. V (Ed.), (1976), *The Mesoamerican village*, New York: Seminar Press.

Fleagle, J. G. (1992, Aralık), *Early anthropoid evolution*, American Anthropological Association 91. yıllık toplantısında sunulan tebliğ

Folger, T. (1993), The naked and the bipedal. *Discover, 14*(11), 34–35.

Forbes, J. D. (1964), *The Indian in America's past*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Forbes International 500 List. (2003).

Forde, C. D. (1953), *Habitat, economy, and society*. New York: Dutton.

Forde, C. D. (1955), The Nupe. In D. Forde (Ed.), *Peoples of the Niger-Benue confluence*. London: International African Institute (Ethnographic Survey of Africa. Western Africa, part 10).

Forde, C. D. (1968). Double descent among the Yako. P Bohannan & J. Middleton (Eds.), *Kinship and social organization* (s. 179–191), Garden City, NY: Natural History Press.

Fortes, M. (1950), Kinship and marriage among the Ashanti. A. R. Radcliffe-Brown & C. D. Forde (Eds.), *African systems of kinship and marriage*. London: Oxford University Press.

Fortes, M. (1969), *Kinship and the social order: The legacy of Lewis Henry Morgan*. Chicago: Aldine.

Fortes, M., & Evans-Prichard, E. E. (Eds.), (1962), *African political systems*. London: Oxford University Press. (orij.1940)

Fossey, D. (1983), *Gorillas in the mist*, Burlington, MA: Houghton Mifflin.

Foster, G. M. (1955), Peasant society and the image of the limited good, *American Anthropologist, 67*, 293–315.

Fox, R. (1967), *Kinship and marriage in an anthropological perspective*, Baltimore: Penguin.

Fox, R. (1968), *Encounter with anthropology*, New York: Dell.

Frake, C. O. (1961), The diagnosis of disease among the Subinam of Mindinao, *American Anthropologist, 63*,113–132.

Frake, C. O. (1992), Lessons of the Mayan sky, A. F. Aveni (Ed.), *The sky in Mayan literature* (s. 274–291). New York: Oxford University Press.

France, D. L., & Horn, A. D. (1992), *Lab manual and workbook for physical anthropology* (2. baskı), New York: West.

Frankfort, H. (1968), *The birth of civilization in the Near East*, New York: Barnes & Noble.

Fraser, D. (1962), *Primitive art*, New York: Doubleday.

Fraser, D. (Ed.), (1966), *The many faces of primitive art: A critical anthology*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Frayer, D. W. (1981), Body size, weapon use, and natural selection in the European Upper Paleolithic and Mesolithic, *American Anthropologist, 83*, 57–73.

Frazer, Sir J. G. (1961 tıpkı basım), *The new golden bough*. New York: Doubleday, Anchor Books.

Freeman, J. D. (1960), The Iban of western Borneo. In G. P. Murdock (Ed.), *Social structure in Southeast Asia*. Chicago: Quadrangle Books.

Freeman, L. G. (1992), *Ambrona and Torralba: New evidence and interpretation*, Association'ın 91. yıllık toplantısında sunulan tebliğ, San Francisco.

Fried, M. (1960), On the evolution of social stratification and the state. In S. Diamond (Ed.), *Culture in history: Essays in honor of Paul Radin*, New York: Columbia University Press.

Fried, M. (1967), *The evolution of political society: An essay in political anthropology*, New York: Random House.

Fried, M. (1972), *The study of anthropology*, New York: Crowell.

Fried, M., Harris, M., & Murphy, R. (1968), *War: The anthropology of armed conflict and aggression*, Garden City, NY: Natural History Press.

Friedl, E. (1975), *Women and men: An anthropologist's view*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Friedman, J. (Ed.), (2003), *Globalization, the state, and violence*, Walnut Creek, CA: Altamira Press.

Fritz, G. J. (1994), Are the first American farmers getting younger? *Current Anthropology, 35*, 305–309.

Frye, M. (1983), *Sexism. In The politics of reality* (s. 17–40), New York: Crossing Press.

Furst, P. T. (1976), *Hallucinogens and culture* (s. 7), Novato, CA: Chandler & Sharp.

Gamble, C. (1986), *The Paleolithic settlement of Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.

Gardner, R. A., Gardner, B. T., & Van Cantfort, T. E. (Eds.), (1989), *Teaching sign language to chimpanzees*. Albany: State University of New York Press.

Gamst, F. C., & Norbeck, E. (1976), *Ideas of culture: Sources and uses*. New York: Holt, Rinehart& Winston.

Garn, S. M. (1970), *Human races* (3. baskı), Springfield, IL: Charles C Thomas.

Gates, H. (1996), Buying brides in China—again. *Anthropology Today, 12*(4), 10.

Gebo, D. L., Dagosto, D., Beard, K. C., & Tao, Q. (2001), Middle Eocene primate tarsals from China: Implications for haplorhine evolution. *American Journal of Physical Anthropology, 116*, 83–107

Geertz, C. (1963), *Agricultural involution: The process of ecological change in Indonesia*, Berkeley: University of California Press.

Geertz, C. (1965), The impact of the concept of culture on the concept of man, In J. R. Platt (Ed.), *New views of man*. Chicago: University of Chicago Press.

Geertz, C. (1984), Distinguished lecture: Antirelativism, *American Anthropologist, 86*, 263–278.

Gelb, I. J. (1952), *A study of writing*, London: Routledge.

Gell, A. (1988), Technology and magic, *Anthropology Today, 4*(2), 6–9.

Gellner, E. (1969), *Saints of the atlas*, Chicago: University of Chicago Press (The Nature of Human Society Series).

Gennep, A. Van (1960), *The rites of passage*, Chicago: University of Chicago Press.

Gibbons, A. (1992), Mitochondrial Eve: Wounded, but not yet dead, *Science, 257*, 873–875.

Gibbons, A. (1996), Did Neandertals lose an evolutionary "arms" race? *Science, 272*,1,586–1,587.

Gibbons, A. (1997), Ideas on human origins evolve at anthropology gathering, *Science, 276*, 535–536.

Gibbons, A. (1997), A new face for human ancestors, *Science, 276*, 1,331–1,333.

Gibbons, A. (1998), Ancient island tools suggest *Homo erectus* was a seafarer, *Science, 279*, 1,635.

Gibbons, A. (2001), Studying humans—and their cousins and parasites, *Science, 292*,627.

Gibbons, A. (2001), The riddle of coexistence, *Science, 291*, 1,726.

Gibbons, A., & Culotta, E. (1997), Miocene primates go ape, *Science, 276*, 355–356.

Gibbs, J. L., Jr. (1965), The Kpelle of Liberia. In J. L. Gibbs (Ed.), *Peoples of Africa* (s. 197–240), New York: Holt, Rinehart & Winston.

Giddens, A. (1990), *The consequences of modernity* (s. 64), Stanford, CA: Stanford University Press.

Ginsburg, F. D., Abu-Lughod, L., & Larkin, B. (Eds.), (2002), *Media worlds: Anthropology on new terrain*, Berkeley: University of California Press.

Gleason, H. A., Jr. (1966), *An introduction to descriptive linguistics* (gözden geçirilmiş baskı), New York: Holt, Rinehart & Winston.

Gledhill. J. (2000), *Power and its disguises: Anthropological perspectives on politics* (2. baskı). Boulder, CO: Pluto Press.

Glob, P. (1969), *The bog people*, London: Faber & Faber.

Gluckman, M. (1955), *The judicial process among the Barotse of Northern Rhodesia*, New York: Free Press.

Goddard, V. (1993), Child labor in Naples, In W. A. Haviland & R. J. Gordon (Eds.), *Talking about people* (s. 105–109), Mountain View, CA: Mayfield.

Godfrey, T. (2000, Aralık 27), Biotech threatening biodiversity, *Burlington Free Press*, 10A.

Godlier, M. (1971), Salt currency and the circulation of commodities among the Baruya of New Guinea. G. Dalton (Ed.), *Studies in economic anthropology*, Washington, DC: American Anthropological Association (Anthropological Studies No. 7).

Golden, M., Birns, B., Bridger, W., & Moss, A. (1971), Social–class differentiation in cognitive development among black preschool children, *Child Development, 42*, 37–45.

Goodall, J. (1986), *The chimpanzees of Gombe: Patterns of behavior*, Cambridge, MA: Belknap Press.

Goodall, J. (1990), *Through a window: My thirty years with the chimpanzees of Gombe*, Boston: Houghton Mifflin.

Goodall, J. (2000), *Reason for hope: A spiritual journey*, New York: Warner Books.

Goode, W. (1963), *World revolution and family patterns*, New York: Free Press.

Goodenough, W. (1956), Residence rules. *Southwestern Journal of Anthropology, 12*,22–37.

Goodenough, W. (1961), Comment on cultural evolution. *Daedalus, 90*, 521–528.

Goodenough, W. (Ed.), (1964), *Explorations in cultural anthropology: Essays in honor of George Murdock*, New York: McGraw–Hill.

Goodenough, W. (1965), Rethinking status. and Role: Toward a general model of the cultural organization of social relationships. In M. Benton (Ed.), *The relevance of models for social anthropology*, New York: Praeger (ASA Monographs 1).

Goodenough, W. (1970), *Description and comparison in cultural anthropology*, Chicago: Aldine.

Goodenough, W. H. (1990), Evolution of the human capacity for beliefs, *American Anthropologist* 92:601.

Goodman, M., Bailey, W. J., Hayasaka, K., Stanhope, M. J., Slightom, J., & Czelusniak, J. (1994), Molecular evidence on primate phylogeny from DNA sequences, *American Journal of Physical Anthropology, 94*, 3–24.

Goodman, M. E. (1967), *The individual and culture*, Homewood, IL: Dorsey Press.

Goody, J. (1969), *Comparative studies in kinship*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Goody, J. (Ed.), (1972), *Developmental cycle in domestic groups*, New York: Cambridge University Press (Social Anthropology tebliğler, No. 1).

Goody, J. (1976), *Production and reproduction: A comparative study of the domestic domain*, Cambridge: Cambridge University Press.

Goody, J. (1983), *The development of the family and marriage in Europe*, Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Gordon, R. (1981, Aralık), [Coast Telecourses için röportaj, Inc.]. Los Angeles.

Gordon, R. (1990), The field researcher as a deviant: A Namibian case study. In P. Hugo (Ed.), *Truth be in the field: Social science research in southern Africa*, Pretoria: University of South Africa.

Gordon, R. J. (1992), *The Bushman myth: The making of a Namibian underclass*, Boulder, CO: Westview Press.

Gordon, R. J., & Megitt, M. J. (1985), *Law and order in the New Guinea highlands*, Hanover, NH: University Press of New England.

Gorer, G. (1943), Themes in Japanese culture, *Transactions of the New York Academy of Sciences*, 11. seri, 5.

Gorman, E. M. (1989), The AIDS epidemic in San Francisco: Epidemiological and anthropological perspectives. A. Podolefsky & P. J. Brown (Eds.), *Applying anthropology, An introductory reader*, Mountain View, CA: Mayfield.

Gornick, V., & Moran, B. K. (Eds.), (1971), *Woman in sexist society*, New York: Basic Books.

Gottlieb, A., & DeLoache, J. S. (Eds.), (2000), *A world of babies: Imagined childcare guides for seven societies*, New York: Cambridge University Press.

Gould, S. J. (1983), *Hen's teeth and horses' toes*, New York: Norton.

Gould, S. J. (1985), *The flamingo's smile: Reflections in natural history*, New York: Norton.

Gould, S. J. (1986), Of kiwi eggs and the Liberty Bell, *Natural History, 95*, 20–29.

Gould, S. J. (1989), *Wonderful life*, New York: Norton.

Gould, S. J. (1991), *Bully for brontosaurus*, New York: Norton.

Gould, S. J. (1994), The geometer of race, *Discover, 15*(11), 65–69.

Gould, S. J. (1996), *Full house: The spread of excellence from Plato to Darwin* (s. 176–195). New York: Harmony Books.

Gould, S. J. (1996), *The mismeasure of man* (gözden geçirilmiş baskı). New York: Norton.

Gould, S. J. (1997), *Questioning the millennium*, New York: Crown.

Gould, S. J. (2000), The narthex of San Marco and the pangenetic paradigm, *Natural History 109*(6), 29.

Gould, S. J. (2000), What does the dreaded "E" word mean anyway? *Natural History, 109*(1), 34–36.

Graburn, N. H. (1969), *Eskimos without igloos: Social and economic development in Sugluk*. Boston: Little, Brown.

Graburn, N. H. (1971), *Readings in kinship and social structure*, New York: Harper & Row.

Graham, S. B. (1979), Biology and human social behavior: A response to van den Berghe and Barash, *American Anthropologist, 81*(2), 357–360.

Graves, P (1991), New models and metaphors for the Neanderthal debate, *Current Anthropology, 32*(5), 513–543.

Gray, P M., et al. (2001), The music of nature and the nature of music, *Science, 291*, 52.

Green, E. C. (1987), The planning of health education strategies in Swaziland, In R. M. Wulff & S. J. Fiske (Eds.), *Anthropological praxis: Translating knowledge into action* (s. 15–25). Boulder, CO: Westview Press.

Greenberg, J. H. (1968), *Anthropological linguistics: An introduction*, New York: Random House.

Greenfield, L. O. (1979), On the adaptive pattern of Ramapithecus, *American Journal of Physical Anthropology, 50*, 527–547

Greenfield, L. O. (1980), A late divergence hypothesis, *American Journal of Physical Anthropology, 52*, 351–366.

Griffin, B. (1994), CHAGS7, *Anthropology Newsletter, 35*(1), 12–14.

Grine, F. E. (1993). Australopithecine taxonomy and phylogeny: Historical background and recent interpretation. In R. L. Ciochon & J. G. Fleagle (Eds.), *The human evolution source book*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Grün, R., & Thorne, A. (1997), Dating the Ngandong humans, *Science, 276*, 1,575.

Guillette, E. A., et al. (1998, Haziran), An anthropological approach to the evaluation of preschool children exposed to pesticides in Mexico, *Environmental Health Perspectives 106*, 347.

Gulliver, P. (1968), *Age differentiation*, In *International encyclopedia of the social sciences* (Vol. 1, s. 157–162), New York: Macmillan.

Guthrie, S. (1993), *Faces in the clouds: A new theory of religions*, New York: Oxford University Press.

Gutin, J. A. (1995), Do Kenya tools root birth of modern thought in Africa? *Science, 270*, 1,118–1,119.

Haeri, N. (1997), The reproduction of symbolic capital: Language, state and class in Egypt, *Current Anthropology, 38*, 795–816.

Hafkin, N., & Bay, E. (Eds.), (1976), *Women in Africa*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Hall, E. T. (1959), *The silent language*, Garden City, NY: Anchor Press/Doubleday.

Hall, E. T., & Hall, M. R. (1986), The sounds of silence. In E. Angeloni (Ed.), *Anthropology 86/87* (s. 65–70), Guilford, CT: Dushkin.

Hall, K. R. L., & DeVore, I. (1965), Baboon social behavior. I. DeVore (Ed.), *Primate behavior*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Hallowell. A. I. (1955), *Culture and experience*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Halperin, R. H. (1994), *Cultural economies: Past and present*, Austin: University of Texas Press.

Halverson, J. (1989), Review of Altimira Revisited and other essays on early art, *American Antiquity, 54*, 883.

Hamblin, D. J., & the Editors of Time-Life. (1973), *The first cities*, New York: Time-Life.

Hamburg, D. A., & McGown, E. R. (Eds.), (1979), *The great apes*, Menlo Park, CA: Cummings.

Hammond, D. (1972), *Associations*, Reading, MA: Addison-Wesley.

Hannah, J. L. (1988), *Dance, sex and gender*, Chicago: University of Chicago Press.

Harlow, H. F (1962), Social deprivation in monkeys, *Scientific American, 206*, 1–10.

Harner, M. (1980), *The way of the shaman: A guide to power and healing* (s. 20), San Francisco: Harper & Row.

Harpending, J. H., & Harpending, H. C. (1995), Ancient differences in population can mimic a recent African origin of modern humans. *Current Anthropology, 36*, 667–674.

Harris, M. (1965), The cultural ecology of India's sacred cattle. *Current Anthropology, 7*,51–66.
Harris, M. (1968), *The rise of anthropological theory: A history of theories of culture*, New York: Crowell.
Harrison, G. G. (1975), Primary adult lactase deficiency: A problem in anthropological genetics, *American Anthropologist, 77*,812–835.
Hart, C. W., Pilling, A. R., & Goodale, J. (1988), *Tiwi of North Australia* (3. baskı), New York: Holt, Rinehart & Winston.
Hartwig, W. C., & Doneski, K. (1998), Evolution of the Hominid hand and toolmaking behavior. *American Journal of Physical Anthropology, 106*, 401–402.
Hatch, E. (1983), *Culture and morality: The relativity of values in anthropology*, New York: Columbia University Press.
Hatcher, E. P. (1985), *Art as culture, an introduction to the anthropology of art*, New York: University Press of America.
Haviland W. (1967), Stature at Tikal, Guatemala: Implications for ancient Maya, demography, and social organization, *American Antiquity, 32*, 316–325.
Haviland, W. (1970), Tikal, Guatemala and Mesoamerican urbanism, *World Archaeology, 2*, 186–198.
Haviland, W. A. (1972), A new look at Classic Maya social organization at Tikal, *Ceramica de Cultura Maya, 8*, 1–16.
Haviland, W. A. (1974), Farming, seafaring and bilocal residence on the coast of Maine, *Man in the Northeast, 6*, 31–44.
Haviland, W. A. (1975), The ancient Maya and the evolution of urbar society, *University of Northern Colorado Museum of Anthropology, Miscellaneous Series*, 37.
Haviland, W. A. (1983). *Human evolution and prehistory* (5. baskı). Fort Worth, TX: Harcourt Brace.
Haviland, W A. (1991), *Star wars at Tikal, or did Caracol do what the glyphs say they did?* American Anthropological Association'ın 90. yıllık toplantısında sunulan tebliğ.
Haviland, W. A. (1997), Cleansing young minds, or what should we be doing in introductory anthropology? In C. P Kottak, J. J. White, R. H. Furlow, & P C. Rice (Eds.), *The teaching of anthropology: Problems, issues, and decisions* (s. 35), Mountain View, CA: Mayfield.
Haviland, W. A. (1997), The rise and fall of sexual inequality: Death and gender at Tikal, Guatemala, *Ancient Mesoamerica, 8*,1–12.
Haviland, W. A., et al. (1985), *Excavations in small residential groups of Tikal: Groups 4F-1 and 4F-2*. Philadelphia: University Museum.
Haviland, W. A., & Moholy-Nagy, H. (1992), Distinguishing the high and mighty from the hoi polloi at Tikal, Guatemala. In A. F. Chase & D. Z. Chase (Eds.), *Mesoamerican elites: An archaeological assessment*. Norman: Oklahoma University Press.
Haviland, W A., & Power, M. W. (1994), *The original Vermonters: Native inhabitants, past and present*, Hanover, NH: University Press of New England.
Haviland, W. A. (2003). Settlement, society and demography at Tikal. In J. Sabloff (Ed.), *Tikal*. Santa Fe: School of American Research.
Haviland, W. A. (2003), *Tikal, Guatemala: A Maya way to urbanism*, Paper prepared for 3rd INAH/Penn State Conference on Mesoamerican Urbanism.
Hawkes, K., O'Connell, J. F., & Blurton-Jones, N. G. (1997), Hadza women's time allocation, offspring, provisioning, and the evolution of long postmenopausal life spans. *Current Anthropology, 38*,551–577
Hawkins, G. S. (1965), *Stonehenge decoded*, New York: Doubleday.
Hays, H. R. (1965), *From ape to angel: An informal history of social anthropology*. New York: Knopf.
Heichel, G. (1976), Agricultural production and energy resources. *American Scientist,64*.

Heilbroner, R. L. (1972), *The making of economic society* (4. baskı). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
Heilbroner, R. L., & Thurow, L. C. (1981), *The economic problem* (6. baskı). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
Helm, J. (1962), The ecological approach in anthropology, *American Journal of Sociology, 67*, 630–649.
Henry, D. O. et al. (2004), Human behavioral organization in the Middle Paleolithic: Were Neandertals different? *American Anthropologist, 107*(1), 17-31.
Henry, J. (1965), *Culture against man*, New York: Vintage Books.
Henry, J. (1966), The metaphysic of youth, beauty, and romantic love, S. Farber & R. Wilson (Eds.), *The challenge of women*. New York: Basic Books.
Henry, J. (1974), A theory for an anthropological analysis of American culture, J. G. Jorgensen & M. Truzzi (Eds.), *Anthropology and American life*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
Herskovits, M. J. (1952), *Economic anthropology: A study in comparative economics* (2. baskı). New York: Knopf.
Herskovits, M. J. 1964, *Cultural dynamics*, New York: Knopf.
Hertz, N. (2001), *The silent takeover: Global capitalism and the death of democracy*, New York: Arrow Books.
Hewes, G. W. (1973), Primate communication and the gestural origin of language, *Current Anthropology, 14*, 5–24.
Himmelfarb, E. J. (2000), First alphabet found in Egypt, *Archaeology, 53*(1).
Hodgen, M. (1964), *Early anthropology in the sixteenth and seventeenth centuries*, Philadel- phia: University of Pennsylvania Press.
Hoebel, E. A. (1954), *The law of primitive man: A study in comparative legal dynamics*, Cambridge, MA. Harvard University Press.
Hoebel, E. A. (1958), *Man in the primitive world: An introduction to anthropology*, New York: McGraw-Hill.
Hoebel, E. A. (1960), *The Cheyennes: Indians of the Great Plains*, New York: Holt, Rinehart & Winston.
Hoebel, E. A. (1972), *Anthropology: The study of man* (4. baskı). New York: McGraw-Hill.
Hogbin, I. (1964), *A Guadalcanal society*, New York: Holt, Rinehart & Winston.
Holden, C. (1983), Simon and Kahn versus Global 2000, *Science, 221*, 342.
Holden, C. (1996), Missing link for Miocene apes, *Science, 271*, 151.
Holden, C. (1998), *No last word on language origins, Science*, 282, 1,455–1,458.
Holden, C. (1999), Ancient child burial uncovered in Portugal, *Science, 283*, 169.
Hole, F. (1966), Investigating the origins of Mesopotamian civilization, *Science, 153*,605–611.
Hole, F. & Heizer, R. F. (1969), *An introduction to prehistoric archeology*, New York: Holt, Rinehart & Winston.
Holloway, R. L. (1980), The O. H. 7 (Olduvai Gorge, Tanzania) hominid partial brain endocast revisited, American Journal of *Physical Anthropology, 53*, 267–274.
Holloway, R. L. (1981), The Indonesian Homo erectus brain endocast revisited, *American Journal of Physical Anthropology, 55*, 503–521.
Holloway, R. L. (1981), Volumetric and asymmetry determinations on recent hominid endocasts: Spy I and II, Djebel Jhroud 1, and the Salb Homo erectus specimens, with some notes on Neanderthal brain size, *American Journal of Physical Anthropology, 55*, 385–393.
Holloway, R. L., & de LaCoste-Lareymondie, M. C. (1982), Brain endocast asymmetry in pongids and hominids: Some preliminary findings on the paleontology of cerebral dominance, *American Journal of Physical Anthropology, 58*, 101–110.

Holmes, L. D. (2000), Paradise Bent (film eleştirisi), *American Anthropologist, 102*(3),604–605.
Hostetler, J., & Huntington, G. (1971), *Children in Amish society, New York:* Holt, Rinehart & Winston.
Houle, A. (1999), The origin of platyrrhines: An evaluation of the Antarctic scenario and the floating island model, *American Journal of Physical Anthropology, 109*,554–556.
Howell, F. C. (1970), *Early man*, New York: Time-Life.
Hsiaotung, F. (1939), Peasant life in China, London: Kegan, Paul, Trench, & Truber.
Hsu, F. L. (1961), *Psychological anthropology: Approaches to culture and personality*, Homewood, IL: Dorsey Press.
Hsu, F. L. (1997), Role, affect, and anthropology, *American Anthropologist, 79*, 805–808.
Hsu, F. L. K. (1977), Role, affect, and anthropology, *American Anthropologist, 79*, 805–808.
Hsu, F. L. K. (1979), The cultural problems of the cultural anthropologist, *American Anthropologist, 81*, 517–532.
Hubert, H., & Mauss, M. (1964), *Sacrifice*, Chicago: University of Chicago Press.
Human development report 2000, *Deepening democracy in a fragmented world*, United Nations Development Program.
Hunger Project, (2003), www.thp.org.
Hunt, R. C. (Ed.), (1967), *Personalities and cultures: Readings in psychological anthropology*. Garden City, NY: Natural History Press.
Hymes, D. (1964), *Language in culture and Society: A reader in linguistics and anthropology*, New York: Harper & Row.
Hymes, D. (Ed.), (1972), *Reinventing anthropology*, New York: Pantheon.
Inda, J. X., & Rosaldo, R. (Eds), (2001), *The anthropology of globalization: A reader*, Malden, MA, and Oxford: Blackwell.
Ingmanson, E. J. (1998), Comment. *Current Anthropology, 39*, 409–410.
Inkeles, A., Hanfmann, E., & Beier, H. (1961), Modal personality and adjustment to the Soviet socio-political system, B. Kaplan (Ed.), *Studying personality cross-culturally*, New York: Harper & Row.
Inkeles, A., & Levinson, D. J. (1954), *National character: The study of modal personality and socio-cultural systems, In G. Lindzey (Ed.), Handbook of social psychology*, Reading, MA: Addison-Wesley.
Inuit Tapiirit Kanatami. *http://www.tapirisat.ca/english_text/itk/departments/enviro/ncp/*
Interview with Laura Nader, *CaliforniaMonthly*, November 2000.
Ireland, E. (1991), Neither warriors nor victims, the wauja peacefully organize to defend their land, *Cultural Survival Quarterly, 15*(1), 54–59.
Iroquois constitution. Available at *http://www.law.ou.edu/hist/iroquois.html*.
It's the law: Child labor protection. (1997, Kasım/Aralık). *Peace and Justice News*, 11.
Jacobs, S. E. (1994), Native American Two-spirits. *Anthropology Newsletter, 35*(8), 7.
Jacoby, R., & Glauberman, N. (Eds.), (1995), *The bell curve*. New York: Random House.
Jennings, F. (1976), *The invasion of America*. New York: Norton.
Jennings, J. D. (1974), *Prehistory of North America* (2. baskı). New York: McGraw-Hill.
Johanson, D., & Shreeve, J. (1989), *Lucy's child: the discovery of a human ancestor*. New York: Avon.
Johanson, D. C., & Edey, M. (1981), *Lucy, the beginnings of humankind*. New York: Simon & Schuster.
Johanson, D. C., & White, T. D. (1979), A systematic assessment of early African hominids, *Science, 203*, 321–330.
John, V. (1971), Whose is the failure? In C. L. Brace, G. R. Gamble, & J. T. Bond (Eds.), *Race and intelligence*, Washington, DC: American Anthropological Association (Anthropological Studies No. 8).
Johnson, A. (1989), Horticulturalists: Economic behavior in tribes, S. Plattner (Ed.), *Economic anthropology* (s. 49–77), Stanford, CA: Stanford University Press.

Johnson, A. W., & Earle, T. (1987), *The evolution of human societies, from foraging group to agrarian state*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Johnson, D. (1996), Polygamists emerge from secrecy, seeking not just peace but respect, W. A. Haviland & R. J.

Gordon (Eds.), *Talking about people* (2. baskı, s. 129–131), Mountain View, CA: Mayfield.

Jolly, A. (1985), The evolution of primate behavior, *American Scientist* 73(3), 230–239.

Jolly, A. (1985), *The evolution of primate behavior* (2. baskı), New York: Macmillan.

Jolly, A. (1985), Thinking like a Vervet, *Science, 251*, 574.

Jolly, C. J. (1970), The seed eaters: A new model of hominid differentiation based on a baboon analogy, *Man*, 5, 5–26.

Jolly, C. J., & Plog, F. (1986), *Physical anthropology and archaeology* (4. baskı), New York: Knopf.

Jones, S., Martin, R., & Pilbeam, D. (1992), *Cambridge encyclopedia of human evolution*, New York: Cambridge University Press.

Jopling, C. F. (1971), *Art and aesthetics in primitive societies: A critical anthology*, New York: Dutton.

Jorgensen, J. (1972), *The sun dance religion*, Chicago: University of Chicago Press.

Joukowsky, M. A. (1980), *A complete field manual of archeology: Tools and techniques of field work for archaeologists*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Joyce, C. (1991), *Witnesses from the grave: The stories bones tell*, Boston: Little, Brown.

Kahn, H., & Wiener, A. J. (1967), *The year 2000*, New York: Macmillan.

Kaiser, J. (1994), A new theory of insect wing origins takes off, *Science, 266*, 363.

Kalweit, H. (1988), *Dreamtime and inner space: The world of the shaman*, New York: Random House.

Kaplan, D. (1972), *Culture theory*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall (Foundations of Modern Anthropology).

Kaplan, D. (2000), The darker side of the original affluent society, *Journal of Anthropological Research*, 53(3), 301–324.

Karavani, I., & Smith, F. H. (2000), More on the Neanderthal problem: The Vindija case. *Current Anthropology, 41*, 839.

Kardiner, A. (1939), *The individual and his society: The psychodynamics of primitive social organization*, New York: Columbia University Press.

Kardiner, A., & Preble, E. (1961), *They studied men*, New York: Mentor.

Kay, R. F., Fleagle, J. F., & Simons, E. L. (1981), A revision of the Oligocene apes of the Fayum Province, Egypt. *American Journal of Physical Anthropology*, 55,293–322.

Kay, R. F., Ross, C., & Williams, B. A. (1997), Anthropoid origins, *Science*, 275,797–804.

Kay, R. F Theweissen, J. G. M., & Yoder, A. D. (1992), Cranial anatomy of Ignacius graybullianus and the affinities of the plesiadapiformes, *American Journal of Physical Anthropology, 89*(4), 477–498.

Keen, B. (1971), *The Aztec image in western thought* (s. 13), New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Kehoe, A. (2000), *Shamans and religion: An anthropological exploration in critical thinking*, Prospect Heights, IL: Waveland Press.

Kendall, L. (1990, October), In the company of witches, *Natural History*, 92–95.

Kenyon, K. (1957), *Digging up Jericho*, London: Ben.

Kerri, J. N. (1976), Studying voluntary associations as adaptive mechanisms: A review of anthropological perspectives, *Current Anthropology, 17*(1).

Kessler, E. (1975), *Women*. New York: Holt, Rinehart & Winston.

Key, M. R. (1975), *Paralanguage and kinesics: Nonverbal communication*, Metuchen, NJ: Scarecrow Press.

Kirkpatrick R. C. (2000), The evolution of human homosexual behavior, *Current Anthropology* 41:384.

Klass, M. (1995), *Ordered universes: Approaches to the anthropology of religion*, Boulder, CO: Westview Press.

Klass, M., & Weisgrau, M. (Eds.), (1999), *Across the boundaries of belief: Contemporary issues in the anthropology of religion*, Boulder, CO: Westview Press.

Kleinman, A. (1976), Concepts and a model for the comparison of medical systems as cultural systems, *Social Science and Medicine, 12*(2B), 85–95.

Kleinman, A. (1982), The failure of western medicine, *D.* Hunter & P. Whitten (Eds.), *Anthropology: Contemporary perspectives*, Boston: Little, Brown.

Kluckhohn, C. (1970), *Mirror for Man*, Greenwich, CT: Fawcett.

Kluckhohn, C. (1994), Navajo witchcraft, Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology üzerine tebliğler, 22(2).

Knauft, B. (1991), Violence and sociality in human evolution, *Current Anthropology, 32*, 391–409.

Koch, G. (1997), Songs, land rights, and archives in Australia, *Cultural Survival Quarterly, 20*(4).

Konner, M., & Worthman, C. (1980), Nursing frequency, gonadal function, and birth spacing among! Kung hunter-gatherers, *Science, 207*, 788–791.

Koufos, G. (1993), Mandible of Ouranopithecus macedoniensis (hominidae: primates) from a new late Miocene locality in Macedonia (Greece), *American Journal of Physical Anthropology, 91*, 225–234.

Krader, L. (1968), *Formation of the state*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall (Foundation of Modern Anthropology).

Krajick, K. (1998), Greenfarming by the Incas? *Science, 281*, 323.

Kramer, P A. (1998), The costs of human locomotion: maternal investment in child transport, *American Journal of Physical Anthropology, 107*, 71–85.

Kroeber, A. (1958), Totem and taboo: An ethnologic psycho-analysis, W. Lessa & E. Z. Vogt (Eds.), *Reader in comparative religion: An anthropological approach*, New York: Harper & Row.

Kroeber, A. L. (1939), Cultural and natural areas of native North America, *American Archaeology and Ethnology* (cilt 38). Berkeley: University of California Press.

Kroeber, A. L. (1963), *Anthropology: Cultural processes and patterns*, New York: Harcourt.

Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952), *Culture: A critical review of concepts and definitions*, Cambridge, MA: Harvard University Press (Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, 47).

Kuhn, T. (1968), *The structure of scientific revolutions*, Chicago: University of Chicago Press (International Encyclopedia of Unified Science, 2[27].

Kummer, H. (1971), *Primate societies: Group techniques of ecological adaptation*, Chicago: Aldine.

Kunzig, R. (1999), A tale of two obsessed archaeologists, one ancient city and nagging doubts about whether science can ever hope to reveal the past, *Discover, 20*(5), 84–92.

Kuper, H. (1965), The Swazi of Swaziland, J. L. Gibbs (Ed.), *Peoples of Africa* (s. 479–511), New York: Holt, Rinehart & Winston.

Kurath, G. P. (1960), Panorama of dance ethnology, *Current Anthropology, 1*, 233–254.

Kurth, P. (1998, Ekim 14), Capitol Crimes, *Seven Days*, 7.

Kurtz, D. V. (2001), *Political anthropology: Paradigms and power*, Boulder, CO: Westview Press.

Kushner, G. (1969), *Anthropology of complex societies*, Stanford, CA: Stanford University Press.

La Barre, W. (1945), Some observations of character structure in the Orient: The Japanese. *Psychiatry*, 8.

LaFont, S, (Ed.), (2003), *Constructing sexualities: Readings in sexuality, gender, and culture*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.

Lai, C. S. L., et al. (2001), A forkhead-domain gene is mutated in severe speech and language disorder, *Nature, 413*, 519–523.

Lampl, M., Velhuis, J. D., & Johnson, M. L. (1992), Saltation and statsis: A model of human growth, *Science, 258*(5083), 801–803.

Lancaster, J. B. (1975), *Primate behavior and the emergence of human culture*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Landau, M. (1991), *Narratives of human evolution*, New Haven, CT: Yale University Press.

Landes, R. (1982), Comment, *Current Anthropology, 23*, 401.

Lanning, E. P. (1967), *Peru before the Incas*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Lanternari, V. (1963), *The religions of the oppressed*, New York: Mentor.

Lasker, G. W., & Tyzzer, R. (1982), *Physical anthropology* (3. baskı), New York: Holt, Rinehart & Winston.

Laughlin, W. S., & Osborne, R. H. (Eds.), (1967), *Human variation and origins*, San Francisco: Freeman.

Laurel, K. (1990), In the company of witches, *Natural History*, 92.

Lawler, A. (2001), Writing gets a rewrite, *Science 292*, 2,419.

Layton, R. (1991), *The anthropology of art* (2. baskı), Cambridge: Cambridge University Press.

Leach, E. (1961), *Rethinking anthropology*, London: Athione Press.

Leach, E. (1962), The determinants of differential cross-cousin marriage, *Man, 62*, 238.

Leach, E. (1962), On certain unconsidered aspects of double descent systems, *Man, 214*, 13–34.

Leach, E. (1965), *Political systems of highland* Burma, Boston: Beacon Press.

Leach, E. (1982), *Social anthropology*, Glasgow: Fontana Paperbacks.

Leacock, E. (1981), *Myths of male dominance: Collected articles on women cross culturally*, New York: Monthly Review Press.

Leacock, E. (1981), Women's status in egalitarian society: Implications for social evolution. In *Myths of male dominance: Collected articles on women cross culturally*, New York: Monthly Review Press.

Leakey, L. S. B. (1965), *Olduvai Gorge, 1951–1961* (cilt 1). London: Cambridge University Press.

Leakey, L. S. B. (1967), Development of aggression as a factor in early man and prehuman evolution, C. Clements & D. Lundsley (Eds.), *Aggression and defense*, Los Angeles: University of California Press.

Leakey, M. D. (1971), *Olduvai Gorge: Excavations in Beds I and II. 1960–1963*, London and New York: Cambridge University Press.

Leakey, M. G., Spoor, F., Brown, F. H., Gathogo, P. N., Kiare, C., Leakey, L. N., & McDougal, I. (2001), New hominin genus from eastern Africa shows diverse middle Pliocene lineages, *Nature, 410*,433–440.

Leap, W. L. (1987), Tribally controlled culture change: The Northern Ute language revival project, R. M. Wulff & S. J. Fiske (Eds.), *Anthropological praxis: Translating knowledge into action* (s. 197–211), Boulder, CO: Westview Press.

Leavitt, G. C. (1990), Sociobiological explanations of incest avoidance: A critical review of evidential claims, *American Anthropologist, 92*, 971–993.

Lee, R. (1993), *The Dobe Ju/boansi*, Ft. Worth, TX: Harcourt Brace.

Lee, R. B., & Daly, R. H. (1999), *The Cambridge encyclopedia of hunters and gatherers*, New York: Cambridge University Press.

Lee, R. B., & DeVore, I. (Eds.), (1968), *Man the hunter*. Chicago: Aldine.

Leeds, A., & Vayda, A. P. (Eds.), (1965), *Man, culture and animals: The role of animals in human ecological adjustments*, Washington, DC: American Association for the Advancement of Science.

Lees, R. (1953), The basis of glottochronology, *Language, 29*, 113–127.

Legros, D. (1997), Comment, *Current Anthropology, 38*, 617
Lehmann, A. C., & Myers, J. E. (Eds.), (1993), *Magic, witchcraft and religion: An anthropological study of the supernatural* (3. baskı). Mountain View, CA: Mayfield.
Lehmann, W. P. (1973), *Historical linguistics, An introduction* (2. baskı), New York: Holt, Rinehart & Winston.
Leigh, S. R., & Park, P. B. (1998), Evolution of human growth prolongation, *American Journal of Physical Anthropology, 107*,331–350.
Leinhardt, G. (1964), *Social anthropology*, London: Oxford University Press.
Leinhardt, G. (1971), Religion. In H. Shapiro (Ed.), *Man, culture and society* (2. baskı), London: Oxford University Press.
LeMay, M. (1975), The language capability of Neanderthal man, *American Journal of Physical Anthropology, 43*(1), 9–14.
Lenski, G. (1966), *Power and privilege: A theory of social stratification*, New York: McGraw-Hill.
Lerner, R. N. (1987), Preserving plants for Pomos. R. M. Wulff & S. J. Fiske (Eds.), *Anthropological praxis: Translating knowledge into action* (s. 212–222), Boulder, CO: Westview Press.
Leroi-Gourhan, A. (1968), The evolution of Paleolithic art, *Scientific American, 218*,58ff.
Lestel, D. (1998), How chimpanzees have domesticated humans, *Anthropology Today, 12* (3); Miles, H. L. W. (1993), Language and the orangutan: The "old person" of the forest. In P. Cavalieri & P. Singer (Eds.), *The great ape project* (s. 45–50), New York: St. Martin's Press.
Lett, J. (1987), *The human enterprise: A critical introduction to anthropological theory*, Boulder, CO: Westview Press.
Levanthes, L. E. (1987), The mysteries of the bog, *National Geographic, 171*, 397–420.
Levine, N. E., & Silk, J. B. (1997), Why polyandry fails, *Current Anthropology, 38*,375–398.
Levine, R. (1973), *Culture, behavior and personality*, Chicago: Aldine.
Levine, R. P. (1968), *Genetics*, New York: Holt, Rinehart & Winston.
Lévi-Strauss, C. (1963), The sorcerer and his magic, In *Structural anthropology*, New York: Basic Books.
Lewellen, T. C. (2002), *The anthropology of globalization: Cultural anthropology enters the 21 st century*, Westport, CT: Greenwood Publishing Group/Bergin
& Garvey.
Lewin, R. (1983), Is the orangutan a living fossil? *Science, 222*, 1,223.
Lewin, R. (1985), Tooth enamel tells a complex story, *Science, 228*, 707
Lewin, R. (1986), New fossil upsets human family" *Science, 233*, 720–721.
Lewin, R. (1987), Debate over emergence of human tooth pattern, *Science, 235*,749.
Lewin, R. (1987), The earliest "humans" were more like apes, *Science, 236*,1,062–1,063.
Lewin, R. (1987), Four legs bad, two legs good, *Science, 235*, 969.
Lewin, R. (1987), Why is ape tool use so confusing? *Science, 236*, 776–777.
Lewin, R. (1988), Molecular clocks turn a quarter century, *Science, 235*, 969–971.
Lewin, R. (1993), Paleolithic paint job. *Discover, 14*(7), 64–70.
Lewis, I. M. (1965), Problems in the comparative study of unilineal descent, M. Banton (Ed.), *The relevance of models for social organization* (A.S.A. Monograph No. 1), London: Tavistock.
Lewis, I. M. (1976), *Social anthropology in perspective*, Harmondsworth, England: Penguin.
Lewis-Williams, J. D. (1990), *Discovering southern African rock art*, Cape Town and Johannesburg: David Philip.
Lewis-Williams, J. D., & Dowson, T. A. (1988), Signs of all times: Entoptic phenomena in Upper Paleolithic art, *Current Anthropology, 29*, 201–245.
Lewis-Williams, J. D., & Dowson, T. A.(1993), On vision and power in the Neolithic: Evidence from the decorated monuments, *Current Anthropology, 34*,55–65.

Lewis-Williams, J. D., Dowson, T. A., & Deacon, J. (1993), Rock art and changing perceptions of Southern Africa's past: Ezeljagdspoort reviewed, *Antiquity, 67*,273–291.

Lewontin, R. C. (1972), The apportionment of human diversity, T. Dobzhansky et al. (Eds.), *Evolutionary biology* (s. 381–398), New York: Plenum Press.

Lewontin, R. C., Rose, S., & Kamin, L. J. (1984), *Not in our genes*, New York: Pantheon.

Li, X., Harbottle, G., Zhang, J., & Wang, C. (2003), The earliest writing? Sign use in the seventh millennium BC at Jiahu, Henan Province, China. *Antiquity, 77*,31–44. Ridley, M. (1999), *Genome: The autobiography of a species in 23 chapters* (s. 40). New York: HarperCollins.

Lindenbaum, S. (1978), *Kuru sorcery: Disease and danger in the New Guinea highlands*, New York: McGraw-Hill.

Little, K. (1964), The role of voluntary associations in West African urbanization, P. van den Berghe (Ed.), *Africa: social problems of change and conflict*, San Francisco: Chandler.

Livingstone, F. B. (1973), The distribution of abnormal hemoglobin genes and their significance for human evolution, C. Loring Brace & J. Metress (Eds.), *Man in evolutionary perspective*, New York: Wiley.

Lock, M. (2001), *Twice dead: Organ transplants and the reinvention of death*, Berkeley: University of California Press.

Louckey, J.. & Carlsen, R. (1991), Massacre in Santiago Atitlán. *Cultural Survival Quarterly, 15*(3), 70.

Lorenzo, C., Carretero, J. M., Arsuaga, J. L., Gracia, A., & Martinez, I. (1998), Intrapopulational body size variation and cranial capacity variation in middle Pleistocene humans: The Sima de los Huesos sample (Sierra de Atapuerca, Spain), *American Journal of Physical Anthropology, 106*, 19–33.

Lounsbury, F. (1964), The structural analysis of kinship semantics, H. G. Lunt (Ed.), *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*, The Hague: Mouton.

Lovejoy, C. O. (1981), Origin of man, *Science, 211*(4480), 341–350.

Lowenstein, J. M. (1992, Aralık), Genetic surprises, *Discover 13*, 82–88.

Lowie, R. H. (1948), *Social organization*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Lowie, R. H. (1956), *Crow Indians*, New York: Holt, Rinehart & Winston. (orij. 1935)

Lowie, R. H. (1966), *Culture and ethnology*, New York: Basic Books.

Lustig-Arecco, V. (1975), *Technology strategies for survival*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

MacCormack, C. P. (1977), Biological events and cultural control, *Signs, 3*, 93–100.

MacLarnon, A. M., & Hewitt, G. P. (1999), The evolution of human speech: The role of enhanced breathing control, *American Journal of Physical Anthropology, 109*, 341–363.

MacNeish, R. S. (1992), *The origins of agriculture and settled life*, Norman: University of Oklahoma Press.

Mair, L. (1969), *Witchcraft*, New York: McGraw-Hill.

Mair, L. (1971), *Marriage*, Baltimore: Penguin. Malefijt, A. de W. (1969), *Religion and culture: An introduction to anthropology of religion*, London: Macmillan.

Malefijt, A. de W. (1974), *Images of man*, New York: Knopf.

Malinowski, B. (1922), *Argonauts of the western Pacific*, New York: Dutton.

Malinowski, B. (1945), *The dynamics of culture change*, New Haven, CT: Yale University Press.

Malinowski, B. (1951), *Crime and custom in savage society*, London: Routledge.

Mann, A., Lampl, M, & Monge, J. (1990), Patterns of ontogeny in human evolution: Evidence from dental development, *Yearbook of Physical Anthropology, 33*,111–150.

Mann, C. C. (2000), Misconduct alleged in Yanomamo studies, *Science, 289*, 2, 253.

Mann C. C. (2002), The real dirt on rainforest fertility, *Science 297*, 920–923.

Marano, L. (1982), Windigo psychosis: The anatomy of an emicetic confusion, *Current Anthropology, 23*, 385–412.

Marcus, J., & Flannery, K. V. (1996), *Zapotec civilization: How urban society evolved in Mexico's Oaxaca Valley*, New York: Thames & Hudson.

Marks, J. (1995), *Human biodiversity: Genes, race and history*, Hawthorne, NY: Aldine.

Marks, J. (2000, May 12), 98% alike (what our similarity to apes tells us about our understanding of genetics), *Chronicle of Higher Education*, s. B7

Marks, J. (2002), *What it means to be 98 percent chimpanzee: Apes, people, and their genes*, Berkeley: University of California Press.

Marsella, J. (1982), Pulling it together: Discussion and comments, S. Pastner & W A. Haviland (Eds.), *Confronting the creationists*, Northeastern Anthropological Association, Occasiona Proceedings, No. 1, 77–80.

Marshack, A. (1972), *The roots of civilization: A study in prehistoric cognition; the origins of art, symbol and notation*, New York: McGraw-Hill.

Marshack, A. (1976), Some implications of the Paleolithic symbolic evidence for the origin of language, *Current Anthropology, 17*(2), 274–282.

Marshack, A. (1989), Evolution of the human capacity: The symbolic evidence, Year-book of physical anthropology (cilt 32, s. 1–34). New York: Alan R. Liss.

Marshall, L. (1961), Sharing, talking and giving: Relief of social tensions among! Kung bushmen, *Africa, 31*, 231–249.

Marshall, M. (1990), Two tales from the Trukese taproom, P. R. DeVita (Ed.), *The humbled anthropologist* (s. 12–17). Belmont, CA: Wadsworth.

Martin, E. (1994), *Flexible bodies: Tracking immunity in American culture-from the days of polio to the age of AIDS*, Boston: Beacon Press.

Martorell, R. (1988), Body size, adaptation, and function. *GDP*, 335–347

Mascia-Lees, F. E., & Black, N. J. (2000), *Gender and anthropology*, Prospect Heights, IL: Waveland Press.

Mason, J. A. (1957), *The ancient civilizations of Peru*, Baltimore: Penguin.

Matson, F. R. (Ed.), (1965), *Ceramics and man*, New York: Viking Fund Publications in Anthropology, No. 41.

Maybury-Lewis, D. (1960). Parallel descent and the Apinaye anomaly, *Southwestern Journal of Anthropology, 16*, 191–216.

Maybury-Lewis, D. (1984), The prospects for plural societies, *1982 Proceedings of the American Ethnological Society*.

Maybury-Lewis, D. (1993, sonbahar), A new world dilemma: The Indian question in the Americas, *Symbols*, 17–23.

Maybury-Lewis, D. (2001), *Indigenous peoples, ethnic groups, and the state* (2. baskı), Boston: Allyn & Bacon.

Maybury-Lewis, D. H. P. (1993), A special sort of pleading, W. A. Haviland & R. J. Gordon (Eds.), *Talking about people* (s. 16–24), Mountain View, CA: Mayfield.

McCorriston, J., & Hole, F. (1991), The ecology of seasonal stress and the origins of agriculture inthe Near East, *American Anthropologist, 93*, 46–69.

McDermott, L. (1996), Self-representation in Upper Paleolithic female figurines, *Current Anthropology, 37*, 227–276.

McFee, M. (1972), *Modern Blackfeet: Montanans on a reservation*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

McGrew, W. C. (2000), Dental care in chimps, *Science, 288*, 1,747.

McHale, J. (1969), *The future of the future*, New York: Braziller.

McHenry, H. (1975), Fossils and the mosaic nature of human evolution, *Science, 190*, 524–431.

McHenry, H. M. (1992), Body size and proportions in early hominids, *American Journal of Physical Anthropology, 87*,407–431.

McKenna, J. (1999), Co-sleeping and SIDS. In W. Trevathan, E. O. Smith, & J. J. McKenna (Eds.), *Evolutionary medicine*, London: Oxford University Press.

McKenna, J. J. (2002, Eylül-Ekim), Breastfeeding and bedsharing, *Mothering*, 28–37.

Mead, M. (1928), *Coming of age in Samoa*, New York: Morrow.

Mead, M. (1963), *Sex and temperament in three primitive societies* (3. baskı), New York: Morrow (orij.1935)

Mead, M. (1970), *Culture and commitment*, Garden City, NY: Natural History Press, Universe Books.

Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers J., & Behrens, III, W. W. (1974), *The limits to growth* New York: Universe Books.

Medicine, B. (1994), Gender, In M. B. Davis (Ed.), *Native America in the twentieth century*, New York: Garland.

Melaart, J. (1967), *Catal Hüyük: A Neolithic town in Anatolia*, London: Thames & Hudson.

Mellars, P. (1989), Major issues in the emergence of modern humans, *Current Anthropology, 30* 356–357.

Meltzer, D., Fowler, D., & Sabloff, J. (Eds.), (1986), *American archaeology: Past & future*. Washington, DC: Smithsonian Institution Press.

Merin, Y. (2002), *Equality for same-sex couples: The legal recognition of gay partnerships Europe and the United States*, Chicago: University of Chicago Press.

Merrell, D. J. (1962), *Evolution and genetics: The modern theory of genetics*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Merriam, A. P. (1964), *The anthropology of music*, Chicago: Northwestern University Press.

Mesghinua. H. M. (1966), Salt mining in Enderta, *Journal of Ethiopian Studies, 4*(2).

Michaels, J. W. (1973), *Dating methods in archaeology*, New York: Seminar Press.

Middleton, J. (Ed.), (1970), *From child to adult: Studies in the anthropology of education*, Garden City, NY: Natural History Press (American Museum Source Books in Anthropology).

Miles, H. L. W. (1993), Language and the orangutan: The old person of the forest, P. Singer (Ed.), *The great ape project* (s. 46). New York: St. Martin's.

Miller, J. M. A. (2000), Craniofacial variation in *Homo habilis:* An analysis of the evidence for multiple species, *American Journal of Physical Anthropology, 112*,122.

Millon, R. (1973), *Urbanization of Teotihuacán, Mexico: cilt 1, Part 1. The Teotihuacán map.* Austin: University of Texas Press.

Mintz, S. (1996). A taste of history, W. A. Haviland & R. J. Gordon (Eds.), *Talking about people* (2. baskı, s. 79–82), Mountain View, CA: Mayfield.

Minugh-Purvis, N. (1992), The inhabitants of Ice Age Europe, *Expedition, 34*(3), 23–36.

Mitchell, W. E. (1973, Aralık), A new weapon stirs up old ghosts, *Natural History Magazine*, 77–84.

Mitchell, W. E. (1978), *Mishpokhe: A study of New York City Jewish family clubs*, The Hague: Mouton.

Molnar, S. (1992), *Human variation: Races, types and ethnic groups* (3. baskı), Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Montagu, A. (1964), *The concept of race*, London: Macmillan.

Montagu, A. (1964), *Man's most dangerous myth: The fallacy of race* (4. baskı), New York: World Publishing.

Montagu, A. (1975), *Race and IQ*. New York: Oxford University Press.

Moore, J. (1998), Comment, *Current Anthropology, 39*, 412.

Morgan, L. H. (1877), *Ancient society*, New York: World Publishing.

Morse, D., et al. (1979), *Gestures: Their origins and distribution*, New York: Stein & Day.

Moscati, S. (1962), *The face of the ancient orient*, New York: Doubleday.

Mullings, L. (1989), Gender and the application of anthropological knowledge to public policy in the United States, S. Morgan (Ed.), *Gender and anthropology* (s. 360–381), Washington, DC: American Anthropological Association.

Murdock, G. (1960), Cognatic forms of social organization, G. P. Murdock (Ed.), *Social structure in Southeast Asia* (s. 1–14), Chicago: Quadrangle Books.

Murdock, G. P. (1965), *Social structure*, New York: Free Press.

Murdock, G. P. (1971), How culture changes, H. L. Shapiro (Ed.), *Man, culture and society* (2. baskı), New York: Oxford University Press.

Murphy, R. (1971), *The dialectics of social life: Alarms and excursions in anthropological theory*, New York: Basic Books.

Murphy, R., & Kasdan, L. (1959), The structure of parallel cousin marriage, *American Anthropologist, 61*, 17–29.

Murray, G. F. (1989), The domestication of wood in Haiti: A case study in applied evolution, A. Podolefsky & P. J. Brown (Eds.), *Applying anthropology, an introductory reader*. Mountain View, CA: Mayfield.

Mydens, S. (2001, Ağustos 12), He's not hairy, he's my brother. *New York Times*, 4. bölüm, s. 5.

Myrdal, G. (1974), Challenge to affluence: The emergence of an "underclass." In J. G. Jorgensen & M. Truzzi (Eds.), *Anthropology and American life*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Nader, L. (Ed.), (1965), The ethnography of law, part II. *American Anthropologist, 67*(6).

Nader, L. (Ed.), (1969), *Law in culture and society*. Chicago: Aldine.

Nader, L. (1981, Aralık), [Interview for Coast Telecourses, Inc.], Los Angeles.

Nader, L. (1997), Controlling processes: Tracing the dynamic components of power, *Current Anthropology, 38*,714–715.

Nader, L. (2002), *The life of the law: Anthropological projects*, Berkeley: University of California Press.

Nader, L. (Ed.), (1996), *Naked science: Anthropological inquiry into boundaries, power, and knowledge*. New York: Routledge.

Nader, L., & Todd, Jr., H. F. (1978), *The disputing process: Law in ten societies*. New York: Columbia University Press.

Nance, C. R. (1997), Review of Haviland's *Cultural anthropology* (s 2), [Manuscript in author's possession].

Nanda, S. (1990), *Neither man nor woman: The hijras of India*, Belmont, CA, Wadsworth.

Nanda, S. (1992), Arranging a marriage in India, P. R. De Vita (Ed.), *The naked anthropologist* (s. 139–143), Belmont, CA: Wadsworth.

Naroll, R. (1973), Holocultural theory tests, R. Naroll & F. Naroll (Eds.), *Main currents in cultural anthropology*, New York: Appleton.

Natadecha-Sponsal, P. (1993), The young, the rich and the famous: Individualism as an American cultural value, P. R. DeVita & J. D. Armstrong (Eds.), *Distant mirrors: America as a foreign culture* (s. 46–53). Belmont, CA: Wadsworth.

Needham, R. (Ed.), (1971), *Rethinking kinship and marriage*. London: Tavistock.

Needham, R. (1972), *Belief, language and experience*, Chicago: University of Chicago Press.

Neer, R. M. (1975), The evolutionary significance of vitamin D, skin pigment and ultraviolet light, *American Journal of Physical Anthropology, 43*, 409–416.

Nesbitt, L. M. (1935), *Hell-hole of creation*, New York: Knopf.

Netting, R. M., Wilk, R. R., & Arnould, E. J. (Eds.), (1984), *Households: Comparative and historical studies of the domestic group*. Berkeley: University of California Press.

Nettl, B. (1956), *Music in primitive culture*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Newman, P. L. (1965), *Knowing the Gururumba*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Nietschmann, B. (1987), The third world war, *Cultural Survival Quarterly, 11*(3), 1–16.

Norbeck, E., Price-Williams, D., & McCord, W. (Eds.), (1968), *The study of personality: An interdisciplinary appraisal*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Normile, D. (1998), Habitat seen as playing larger role in shaping behavior, *Science, 279*, 1,454.

Nunney, L. (1998), Are we selfish, are we nice, or are we nice because we are selfish? *Science, 281*, 1,619.

Nye, E. I., & Berardo, F. M. (1975), *The family: Its structure and interaction*. New York: Macmillan.

Nye, J. (2002), *The paradox of American power: Why the world's only superpower can't go it alone*, New York: Oxford University Press.

Oakley, K. P. (1964), *Man the tool-maker*, Chicago: University of Chicago Press.

O'Barr, W. M., & Conley, J. M. (1993), When a juror watches a lawyer, W. A. Haviland & R. J. Gordon (Eds.), *Talking about people* (2. baskı, s. 44–47). Mountain View, CA: Mayfield.

Oboler, R. S. (1980), Is the female husband a man? Woman/woman marriage among the Nandi of Kenya, *Ethnology, 19*,69–88.

Offiong, D. (1985), Witchcraft among the Ibibio of Nigeria, A. C. Lehmann & J. E. Myers (Eds.), *Magic, witchcraft, and religion* (s. 152–165), Palo Alto, CA: Mayfield.

Okonjo, K. (1976), The dual-sex political system in operation: Igbo women and community politics in midwestern Nigeria.

In N. Hafkin & E. Bay (Eds.), *Women in Africa* (s. 45–58).Stanford, CA: Stanford University Press.

Olszewki, D. I. (1991). Comment, *Current Anthropology, 32*, 43.

O'Mahoney, K. (1970), The salt trade. *Journal of Ethiopian Studies, 8*(2).

Ong, A. (1999), *Flexible citizenship: The cultural logics of transnationality*, Durham, NC: Duke University Press.

Ortiz, A. (1969), *The Tewa world*, Chicago: The University of Chicago Press.

Oswalt, W. H. (1970), *Understanding our culture*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Oswalt, W. H. (1972), *Habitat and technology*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Oswalt, W. H. (1972), *Other peoples other customs: World ethnography and its history*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Otten, C. M. (1971), *Anthropology and art: Readings in cross-cultural aesthetics*, Garden City, NY: Natural History Press.

Otten, M. (2000), On the suggested bone flute from Slovenia, *Current Anthropology, 41*,271.

Ottenberg, P. (1965), The Afikpo Ibo of eastern Nigeria, J. L. Gibbs (Ed.), *Peoples of Africa*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Ottenheimer, Martin, (1996), *Forbidden relatives: The American myth of cousin marriage*, Chicago: University of Illinois Press.

Otterbein, K. F. (1971), *The evolution of war*, New Haven, CT: HRAF Press.

Pandian, J. (1991), *Culture, religion, and the sacred self: A critical introduction to the anthropological study of religion*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Parades, J. A., & Purdum, E. J. (1990), Bye bye Ted. . . *Anthropology Today, 6*(2), 9–11.

Parés, J. M., Perez-Gonzalez, A., Weil, A. B., & Arsuaga, J. L. (2000), On the age of hominid fossils at the Sima de los Huesos, Sierra de Atapuerca, Spain: Paleomagnetic evidence, *American Journal of Physical Anthropology, 111*, 451–461.

Parish, A. R. (1998), Comment, *Current Anthropology, 39*, 413–414.

Parker, R. G. (1991), *Bodies, pleasures, and passions: Sexual culture in contemporary Brazil*, Boston: Beacon Press.

Parker, S., & Parker, H. (1979), The myth of male superiority: Rise and demise, *American Anthropologist, 81*(2), 289–309.

Parkin, R. (1997), *Kinship: An introduction to basic concepts*, Cambridge, MA: Blackwell.

Parnell, R. (1999), Gorilla exposé. *Natural History, 108*(8), 43

Partridge, W. (Ed.), (1984), *Training manual in development anthropology*, Washington, DC: American Anthropological Association.

Pastner, S., & Haviland, W. A. (Eds.), (1982), Confronting the creationists, *Northeastern Anthropological Association Occasional Proceedings, I.*

Patterson, F., & Linden, E. (1981), *The education of Koko*. New York: Holt, Rinehart & Winston.

Patterson, T. C. (1981), *Archeology: The evolution of ancient societies*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Peacock, J. L. (2002), *The anthropological lens: Harsh light, soft focus*. (2. baskı), New York: Cambridge University Press.

Pease, T. (2000), Taking the third side, *Andover Bulletin*, spring.

Pelliam, A. de, & Burton, F. D. (1976), More on predatory behavior in nonhuman primates, *Current Anthropology, 17*(3), 512–513.

Pelto, G. H., Goodman, A. H., & Dufour, D. L. (Eds.), (2000), *Nutritional anthropology: Biocultural perspectives on food and nutrition*. Mountain View, CA: Mayfield,

Pelto, P. J. (1973), *The snowmobile revolution: Technology and social change in the Arctic*. Menlo Park, CA: Cummings.

Penniman, T. K. (1965), *A hundred years of anthropology*. London: Duckworth.

Peters, C. R. (1979), Toward an ecological model of African Plio-Pleistocene hominid adaptations, *American Anthropologist, 81*(2), 261–278.

Petersen J. B., Neuves, E., & Heckenberger, M. J. (2001), Gift from the past: *Terra preta* and prehistoric American occupation in Amazonia, C. McEwan and C. Barreo (Eds.) *Unknown Amazon* (s. 86–105), London: British Museum Press.

Peterson, F. L. (1962), *Ancient Mexico, An introduction to the pre-Hispanic cultures*, New York: Capricorn Books.

Pfeiffer, J. E. (1977), *The emergence of society*, New York: McGraw-Hill.

Pfeiffer, J. E. (1978), *The emergence of man*, New York: Harper & Row.

Pfeiffer, J. E. (1985), *The creative explosion*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Piddocke, S. (1965), The potlatch system of the southern Kwakiutl: A new perspective. *Southwestern Journal of Anthropology, 21*, 244–264.

Piggott, S. (1965), *Ancient Europe*, Chicago: Aldine.

Pilbeam, D. (1987), Rethinking human origins, *Primate evolution and human origins*, Hawthorne, NY: Aldine.

Pilbeam, D., & Gould, S. J. (1974), Size and scaling in human evolution, *Science, 186*,892–901.

Pimentel, D. (1991), Response, *Science, 252*,358.

Pimentel, D., Hurd, L. E., Bellotti, A. C., Forster, M. J., Oka, I. N., Sholes, O. D., & Whitman, R. J. (1973), Food Production and the Energy Crisis. *Science*, 182.

Piperno, D. R., & Fritz, G. J. (1994), On the emergence of agriculture in the new world. *CurrentAnthropology, 35*, 637–643.

Pitt, D. (1977), Comment, *Current Anthropology, 18*, 628.

Pitts, V. (2003), *In the flesh: The cultural politics of body modification*, New York: Palgrave Macmillan.

Plane, A. M. (1996), Putting a face on colonization: Factionalism and gender politics in the life history of Awashunkes, the "Squaw Sachem" of Saconnet, R. S. Grumet (Ed.), *Northeastern Indian Lives, 1632–1816* (s. 140–175), Amherst: University of Massachusetts Press.

Plattner, S. (1989), Markets and market places, S. Plattner (Ed.), *Economic anthropology*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Podolefsky, A., & Brown, P. J. (Eds.), (1989), *Applying anthropology, an introductory reader*. Mountain View, CA: Mayfield.

Pohl, M. E. D., Pope, K. O., & von Nagy, C. (2002), Olmec Origins of MesoAmerican writing, *Science, 298*, 1,984–1987.

Polanyi, K. (1968), The economy as instituted process, E. E. LeClair, Jr. & H. K. Schneider (Eds.), *Economic anthropology: readings in theory and analysis* (s. 122–167). New York: Holt, Rinehart & Winston.

Pope, G. (1989, Ekim), Bamboo and human evolution, *Natural History, 98*,48–57.

Pope, G. G. (1992), Craniofacial evidence for the origin of modern humans in China, *Yearbook of Physical Anthropology, 35*,243–298.

Pospisil, L. (1971), *Anthropology of law: A comparative theory*, New York: Harper & Row.

Powdermaker, H. (1966), *Stranger and friend: The way of an anthropologist*, New York: Norton.

Power, M. G. (1995), Gombe revisited: Are chimpanzees violent and hierarchical in the free state? *General Anthropology, 2*(1),5–9.

Premack, A. J., & Premack, D. (1972), Teaching language to an ape, *Scientific American, 277*(4), 92–99.

Price, T. D., & Feinman, G. M. (Eds.). (1995). *Foundations of social inequality*. New York: Plenam.

Price-Williams, D. R. (Ed.), (1970), *Cross-cultural studies: Selected readings*. Baltimore: Penguin (Penguin Modern Psychology Readings).

Prideaux, T., & the Editors of Time-Life, (1973), *Cro-Magnon man*, New York: Time-Life.

Pringle, H. (1997), Ice Age communities may be earliest known net hunters, *Science, 277*, 1,203 1,204.

Pringle, H. (1998), The slow birth of agriculture, *Science, 282*, 1,446–1,450.

Prins, A. H. J. (1953), *East African class systems*, Groningen, The Netherlands: J. B. Wolters.

Prins, H. E. L. (1996), *The Mi'kmaq: Resistance, accommodation, and cultural survival*, Belmont, CA: Wadsworth/Holt, Rinehart & Winston.

Prins, H. E. L. (1998), Book review of Schuster, C., and Carpenter, E. (1996), *American Anthropologist, 100* (3), 841.

Prins, H. E. L. (2002), Visual media and the primitivist perplex: Colonial fantasies, indigenous imagination, and advocacy in North America, F. D. Ginsburg et al. *Media worlds: Anthropology on new terrain* (s. 58–74), Berkeley: University of California Press.

Prins, H.E. L., & Carter, K. (1986), *Our lives in our hands*, Video and 16mm. Color. 50 min. Distributed by Watertown, MA: Documentary Educational Resources and Bucksport, ME: Northeast Historic Film.

Profet, M. (1991), The function of allergy: Immunological defense against toxins, *Quarterly Review of Biology*, 66(1), 23–62.

Profet, M. (1995), *Protecting your baby to be*, New York: Addison Wesley.

Puleston, D. E. (1983), *The settlement survey of Tikal*, Philadelphia: University Museum.

Radcliffe-Brown, A. R. (1931), Social Organization of Australian tribes, *Oceania Monographs*, No. 1. Melbourne: Macmillan.

Radcliffe-Brown, A. R., & Forde, C. D. (Eds.), (1950), *African systems of kinship and marriage*, London: Oxford University Press.

Rappaport, R. A. (1969), Ritual regulation of environmental relations among a New Guinea people, A. P Vayda (Ed.), *Environment and Cultural behavior* (s. 181–201), Garden City, NY Natural History Press.

Rappaport, R. A. (1984), *Pigs for the ancestors*, New Haven, CT: Yale University Press.

Rappaport, R. A. (1994), Commentary, *Anthropology Newsletters*, 35(6), 76.

Rappaport, R. A. (1999), *Holiness and humanity: Ritual in the making of religious life*, New York: Cambridge University Press.

Rathje, W. L. (1974), The garbage project: A new way of looking at the problems of archaeology, *Archaeology, 27*, 236–241.

Rathje, W. L. (1993), Rubbish! In W. A. Haviland & R. J. Gordon (Eds.), *Talking about people: Readings in contemporary cultural anthropology*, Mountain View, CA: Mayfield.

Read, C. E. (1973), *The role of faunal analysis in reconstructing human behavior: A Mousterian example*, California Academy of Sciences'teki toplantı tebliği, Long Beach.

Read-Martin, C. E., & Read, D. W. (1975), Australopithecine scavenging and human evolution: An approach from faunal analysis, *Current Anthropology, 16*(3),359–368.

Recer, P (1998, Şubat 16), *Apes shown to communicate in the wild*, Burlington Free Press, s. 12A.

Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. J. (1936), Memorandum of the study of acculturation. *American Anthropologist, 38*, 149–152.

Redman, C. L. (1978), *The rise of civilization: From early farmers to urban society in the ancient Near East*, San Francisco: Freeman.

Reid, J. J., Schiffer, M. B., & Rathje, W. L. (1975), Behavioral archaeology: Four strategies, *American Anthropologist, 77*,864–869.

Reina, R. (1966), *The law of the saints*, Indianapolis: Bobbs-Merrill.

Reiter, R. (Ed.), (1975), *Toward an anthropology of women*, New York: Monthly Review Press.

Relethford, J. H. (2001), Absence of regional affinities of Neandertal DNA with living humans does not reject multiregional evolution. *American Journal of Physical Anthropology, 115*, 95–98.

Relethford, J. H., & Harpending, H. C.(1994), Craniometric variation, genetic theory, and modern human origins, *American Journal of Physical Anthropology, 95*, 249–270.

Renfrew, C. (1973), *Before civilization: The radiocarbon revolution and prehistoric Europe*. London: Jonathan Cape.

Reynolds, V. (1994), Primates in the field, primates in the lab, *Anthropology Today, 10*(2), 3–5.

Rice, D. S. & Prudence, M. (1984), Lessons from the Maya, *Latin American Research Review, 19*(3), 7–34.

Rice, P. (2000), Paleoanthropology 2000—part 1, *General Anthropology*, 7(1),11.

Richmond, B. G., Fleagle, J. K., & Swisher III, C. C. (1998), First Hominoid elbow from the Miocene of Ethiopia and the evolution of the Catarrhine elbow, *American Journal of Physical Anthropology, 105*, 257–277.

Ridley, M. (1999), *Genome, the autobiography of a species in 23 chapters* (s. 142), New York: HarperCollins.

Rightmire, G. P. (1990), *The evolution of Homo erectus: Comparative anatomical studies of an extinct human species*, Cambridge: Cambridge University Press.

Rightmire, G. P (1998), Evidence from facial morphology for similarity of Asian and African representatives of Homo erectus, *American Journal of Physical Anthropology, 106*, 61–85.

Rindos, D. (1984), *The origins of agriculture: An evolutionary perspective*, Orlando, FL: Academic Press.

Rodman, H. (1968), *Class culture. International encyclopedia of the social sciences* (cilt 15, s. 332–337), New York:Macmillan.

Rogers, J. (1994), Levels of the genealogical hierarchy and the problem of hominoid phylogeny, *American Journal of Physical Anthropology, 94*, 81–88.

Romer, A. S. (1945), *Vertebrate paleontology*, Chicago: University of Chicago Press.

Roosevelt, A. C. (1984), Population, health, and the evolution of subsistence: Conclusions from the conference, M. N. Cohen & G. J. Armelagos (Eds.), *Paleopathology at the origins of agriculture*, Orlando, FL: Academic Press.

Rosas, A., & Bermdez de Castro, J. M. (1998), On the taxonomic affinities of the Dmanisi mandible (Georgia), *American Journal of Physical Anthropology, 107*, 145–162.

Roscoe, P. B. (1995), The perils of "positivism" in cultural anthropology, *American Anthropologist, 97*, 497.

Rowe, T. (1988), New issues for phylogenetics, *Science, 239*, 1,183–1,184.

Ruhlen, M. (1994), *The origin of language: Tracing the evolution of the mother tongue*, New York: Wiley.

Ruvdo, M. (1994), Molecular evolutionary processes and conflicting gene trees: The hominoid case, *American Journal of Physical Anthropology, 94*, 89–113.

Sabloff, J., & Lambert-Karlovsky, C. C. (1973), *Ancient civilization and trade*, Albuquerque: University of New Mexico Press.

Sabloff, J. A. (1989), *The cities of ancient Mexico*. New York: Thomas & Hudson.

Sabloff, J. A., & Lambert-Karlovsky, C. C. (Eds.), (1974), *The rise and fall of civilizations, modern archaeological approaches to ancient cultures*. Menlo Park, CA: Cummings.

Sahlins, M. (1961), The segmentary lineage: An organization of predatory expansion, *American Anthropologist, 63*, 322–343.

Sahlins, M. (1968), *Tribesmen*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall (Foundations of Modern Anthropology).

Sahlins, M. (1972), *Stone age economics*, Chicago: Aldine.

Salthe, S. N. (1972), *Evolutionary biology*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Salzman, P. C. (1967), Political organization among nomadic peoples, Proceedings of the *American Philosophical Society*, 3,115–131.

Sanday, P. R. (1975), On the causes of IQ differences between groups and implications for social policy, A. Montagu (Ed.), *Race and IQ*. London: Oxford.

Sanday, P. R. (1981), *Female power and male dominance: On the origins of sexual inequality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sangree, W. H. (1965), The Bantu Tiriki of western Kenya, J. L. Gibbs (Ed.), *Peoples of Africa*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Sanjek R. (1990), On ethnographic validity, R. Sanjek (Ed.) *Fieldnotes*, Ithica, New York: Cornell University Press.

Sapir, E. (1921), *Language*, New York: Harcourt. Savage, J. M. (1969), *Evolution* (3. baskı). New York: Holt, Rinehart & Winston.

Scaglion, R. (1987), Contemporary law development in Papua New Guinea, R. M. Wulff & S. J. Fiske (Eds.), *Anthropological praxis: Translating knowledge into action*, Boulder, CO: Westview Press.

Scarr-Salapatek, S. (1971), Unknowns in the IQ equation, *Science, 174*, 1,223–1,228.

Schaller, G. B. (1971), *The year of the gorilla*, New York: Ballantine.

Scheflen, A. E. (1972), *Body language and the social order*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Schepartz, L.A. (1993), Language and human origins, *Yearbook of Physical Anthropology, 36*, 91–126.

Scheper-Hughes, N. (1979), *Saints, scholars and schizophrenics*, Berkeley: University of California Press.

Schlegel, A. (1977), Male and female in Hopi thought and action, A. Schlegel (Ed.), *Sexual stratification* (s. 245–269), New York: Columbia University Press.

Schrire, C. (Ed.), (1984), *Past and present in hunter-gatherer studies*, Orlando, FL: Academic Press.

Schurtz, H. (1902), *Alterklassen und Männerbünde*, Berlin: Reimer.

Schusky, E. L. (1975), *Variation in kinship*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Schusky, E. L. (1983), *Manual for kinship analysis* (2. baskı), Lanham, MD: University Press of America.

Schuster, C., & Edmund Carpenter, E. (1996), *Patterns that connect: Social symbolism inancient & tribal art*, New York: Abrams.

Schwartz, J. H. (1984), Hominoid evolution: A review and a reassessment, *Current Anthropology, 25*(5), 655–672.

Scupin, R. (Ed.), (2000), *Religion and culture: An anthropological focus*, Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.

Sellen, D.W., & Mace, R. (1997), Fertility and mode of substance: A phylogenetic analysis, *Current Anthropology, 38*, 878–889.

Semenov, S. A. (1964), *Prehistoric technology*, New York: Barnes & Noble.

Sen, G., & Grown, C. (1987), *Development, crisis, and alternative visions: Third World women's perspectives*, New York: Monthly Review Press.

Senut, B., et al. (2001), First hominid from the Miocene (Lukeino formation, Kenya), *C. R. Acad Sci. Paris, 33*,137–144.

Seyfarth, R. M. et al. (1980), Monkey responses to three different alarm calls: Evidence for predator classification and semantic communication, *Science, 210*, 801–803.

Seymour, D. Z. (1986), Black children, black speech, P. Escholz, A. Rosa & V. Clark (Eds.), *Language Awareness* (4. baskı), New York: St. Martin's Press.

Shapiro, H. (Ed.). (1971), *Man, culture and society* (2. baskı), New York: Oxford University Press.

Sharer, R. J., & Ashmore, W. (1993), *Archaeology: Discovering our past* (2. baskı), Palo Alto, CA: Mayfield.

Sharp, L. (1952), Steel axes for Stone Age Australians, E. H. Spicer (Ed.), *Human problems in technological change*, New York: Russell Sage.

Shaw, D. G. (1984), A light at the end of the tunnel: Anthropological contributions toward global competence, *Anthropology Newsletter, 25*, 16.

Shearer, R. R. & Gould S. J. (1999), Of two minds and one nature, *Science 286*, 1093.

Sheets, P. (1993), Dawn of a new Stone Age in eye surgery, R. J. Sharer & W. Ashmore, *Archaeology: Discovering our past* (2. baskı), Palo Alto, CA: Mayfield.

Shimkin, D. B., Tax, S., & Morrison, J. W. (Eds.), (1978), *Anthropology for the future*, Urbana: Department of Anthropology, University of Illinois, Research Report No. 4.

Shinnie, M. (1970), *Ancient African kingdoms*, New York: New American Library.

Shipman, P. (1981), *Life history of a fossil: An introduction to taphonomy and paleoecology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Shore, B. (1996), *Culture in mind: Meaning, construction, and cultural cognition*, New York: Oxford University Press.

Shostak, M. (1983), *Nisa: The life and worlds of a !Kung woman*, New York: Vintage.

Shreeve, J. (1994), "Lucy," crucial early human ancestor, finally gets a head, *Science, 264*, 34–35.

Shreeve, J. (1994), Terms of estrangement, *Discover, 15*(11), 56–63.

Shreeve, J. (1995), *The Neandertal enigma*, New York: Morrow.

Shuey, A. M. (1966), *The testing of Negro intelligence*, New York: Social Science Press.

Sillen, A., & Brain, C. K. (1990), Old flame. *Natural History, 4*, 6–10.

Simons, E. L. (1972), *Primate evolution*, New York: Macmillan.

Simons, E. L. (1989), Human origins, *Science 245*, 1,349.

Simons, E. L. (1995), Skulls and anterior teeth of Catopithecus (primates: anthropoidea) from the Eocene and anthropoid origins, *Science, 268*, 1,885–1,888.

Simons, E. L., Rasmussen, D. T., & Gebo, D. L. (1987), A new species of Propliopithecus from the Fayum, Egypt, *American Journal of Physical Anthropology, 73*, 139–147.

Simpson, G. G. (1949), *The meaning of evolution*, New Haven, CT: Yale University Press.

Sjoberg, G. (1960), *The preindustrial city*, New York: Free Press.
Skelton, R. R., McHenry, H. M., & Drawhorn, G. M. (1986), Phylogenetic analysis of early hominids, *Current Anthropology, 27*, 21–43.
Skolnick, A., & Skolnick, J. (Eds.), (2001), *Family in transition* (11. baskı), Boston: Allyn &Bacon.
Slobin, D. I. (1971), *Psycholinguistics*, Glenview, IL: Scott, Foresman.
Small, M. F. (1997), Making connections, *American Scientist, 85*, 503.
Smith, A. H., & Fisher, J. L. (1970), *Anthropology*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
Smith, B. D. (1977), Archaeological inference and inductive confirmation, *American Anthropologist, 79*(3), 598–617.
Smith, B. H. (1994), Patterns of dental development in Homo, Australopithecus, Pan, and gorilla, *American Journal of Physical Anthropology, 94*, 307–325.
Smith, F. H., & Raynard, G. C.. (1980), Evolution of the supraorbital region in Upper Pleistocene fossil hominids from South-Central Europe, *American Journal of Physical Anthropology, 53*, 589–610.
Smith, P E. L. (1976), *Food production and its consequences* (2. baskı), Menlo Park, CA: Cummings.
Smith, R. (1970), Social stratification in the Caribbean. In L. Plotnicov & A. Tudin (Eds.), *Essays in comparative social stratification*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
Smuts, B. (1987), What are friends for? *Natural History, 96*(2), 36–44.
Snowden, C. T. (1990), Language capabilities of nonhuman animals, *Yearbook of Physical Anthropology, 33*, 215–243.
Solomon, R. (2001, February 20), Genome's riddle, *New York Times*, p. D3.
Sparks, J. (2003, December 22), The power game, *Newsweek, 142*(25).
Speck, F. G. (1920), Penobscot shamanism, *Memoirs of the American Anthropological Association, 6*, 239–288.
Speck, F. G. (1935), Penobscot tales and religious beliefs, *Journal of American Folk-Lore, 48*(187), 1–107.
Speck, F. G. (1970), *Penobscot man: The life history of a forest tribe in Maine*, New York: Octagon Books.
Spencer, F., & Smith, F. H. (1981), The significance of Ales Hrdlicka's "Neanderthal phase of man": A historical and current assessment, *American Journal of Physical Anthropology, 56*, 435–459.
Spencer, H. (1896), *Principles of sociology*, New York: Appleton.
Spiro, M. E. (1966), Religion: problems of definition and explanation, M. Banton (Ed.), *Anthropological approaches to the study of religion* (A.S.A. Monographs), London: Tavistock.
Spitz, R. A. (1949), *Hospitalism, The psychoanalytic study of the child* (cilt 1), New York: International Universities Press.
Spradley, J. P. (1979), *The ethnographic interview*, New York: Holt, Rinehart &Winston.
Spradley, J. P. (1980), *Participant observation*, New York: Holt, Rinehart & Winston.
Squires, S. (1997), The market research and product industry discovers anthropology, *Anthropology Newsletter, 38*(4), 31.
Stacey, J. (1990), *Brave new families*, New York: Basic Books.
Stahl, A. B. (1984), Hominid dietary selection before fire, *Current Anthropology, 25*,151–168.
Stanford, C. B. (1998), The social behavior of chimpanzees and bonobos: Empirical evidence and shifting assumptions, *Current Anthropology, 39*, 399–420.
Stanford, C. B. (2001), *Chimpanzee and red colobus: The ecology of predator and prey*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
Stanley, S. M. (1979), *Macroevolution*, San Francisco: Freeman.
Stannard, D. E. (1992), *American holocaust*, Oxford: Oxford University Press.
Stanner, W. E. (1968), *Radcliffe-Brown, A. R. International encyclopedia of the social sciences* (cilt 13), New York: Macmillan.

Steward, J. H. (1972), *Theory of culture change: The methodology of multilinear evolution*, Urbana: University of Illinois Press.

Stewart, D. (1997), Expanding the pie before you divvy it up, *Smithsonian, 28*, 82.

Stiles, D. (1979), Early Acheulean and developed Oldowan, *Current Anthropology, 20*(1), 126–129.

Stiglitz, J.E. (2003), *Globalization and its discontents*, New York: Norton.

Stiles, D. (1992), The hunter-gatherer "revisionist" debate, *Anthropology Today, 8*(2), 13–17

Stirton, R. A. (1967), *Time, life, and man*, New York: Wiley.

Stocker, T. (1987, ilkbahar), A technological mystery resolved, *Invention and Technology*, 64.

Stocking, G. W., Jr. (1968), *Race, culture and evolution: Essays in the history of anthropology*. New York: Free Press.

Stoler, M. (1982), *To tell the truth*, Vermont Visions, 82(3), 3.

Stone, R. (1995), If the mercury soars, so may health hazards, *Science, 267*, 958.

Strasser, B. J. (2003), Who cares about the double helix? Collective memory links the past to the future in science as well as history, *Nature, 422*, 803–804.

Straughan, B. (1996), The secrets of ancient Tiwanaku are benefiting today's Bolivia, In W. A. Haviland & R. J. Gordon (Eds.), *Talking about people* (2. baskı, s. 76–78), Mountain View, CA: Mayfield.

Straus, W. L., & Cave, A. J. E. (1957), Pathology and the posture of Neanderthal man, *Quarterly Review of Biology*, 32.

Stringer, C. B., & McKie, R. (1996), *African exodus: The origins of modern humanity*, London: Jonathan Cape.

Stuart-MacAdam, P., & Dettwyler, K. A. (Eds.), (1995), *Breastfeeding: Biocultural perspectives*, New York: Aldine.

Suarez-Orozoco, M. M., Spindler, G., & Spindler, L. (1994), *The making of psychological anthropology, II*. Fort Worth, TX: Harcourt Brace.

Sullivan, M. (1999), Chimpanzee hunting habit yield clues about early ancestors, *Chronicle of Higher Education*.

Susman, R. L. (1988), Hand of Paranthropus robustus from Member 1, Swartkrans: Fossil evidence for tool behavior, *Science, 240*, 781–784.

Swadesh, M. (1959), Linguistics as an instrument of prehistory, Southwestern *Journal of Anthropology, 15*, 20–35.

Swaminathan, M. S. (2000), Science in response to basic human needs, *Science, 287*, 425.

Swartz, M. J., Turner, V. W., & Tuden, A. (1966), *Political Anthropology*, Chicago: Aldine.

Swisher III, C. C., Curtis, G. H., Jacob, T., Getty, A. G., Suprijo, A., & Widiasmoro. (1994), Age of the earliest known hominids in Java, Indonesia, *Science, 263*,1,118–1,121.

Tague, R. G. (1992), Sexual dimorphism in the human bony pelvis, with a consideration of the Neanderthal pelvis from Kebara Cave, Israel, *American Journal of Physical Anthropology, 88*, 1–21.

Tannen, D. (1990), *You just don't understand: Women and men in conversation*, New York: Morrow.

Tapper, M. (1999), *In the blood: sickle-cell anemia and the politics of race*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Tax, S. (1953), *Penny capitalism: A Guatemalan Indian economy*, Washington, DC: Smithsonian Institution, Institute of Social Anthropology, Pub. No. 16.

Tax, S. (Ed.). (1962), *Anthropology today: Selections*, Chicago: University of Chicago Press.

Tax, S., Stanley, S., et al. (1975), In honor of Sol Tax. *Current Anthropology, 16*,507–540.

Taylor, G. (2000), *Castration: Abbreviated history of western manhood* (s. 38–44,252–259), New York: Routledge.

Templeton, A. R. (1994), Eve: Hypothesis compatibility versus hypothesis testing, *American Anthropologist, 96*(1), 141–147.

Templeton, A. R. (1995), The "Eve" Hypothesis: A genetic critique and reanalysis, *American Anthropologist 95*(1),51–72.

Templeton, A. R. (1996), Gene lineages and human evolution, *Science, 272*,1,363–1,364.

Terashima, H. (1983), Mota and other hunting activities of the Mbuti archers: A socio-ecological study of subsistence technology, *African Studies Monograph* (Kyoto), 3, 71–85.

Thomas, D. H. (1974), *Predicting the past*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Thomas, D. H. (1998), *Archaeology* (3. baskı), Fort Worth, TX: Harcourt Brace.

Thomas, E. M. (1994), *The tribe of the tiger*, New York: Simon & Schuster.

Thomas, W. L. (Ed.), (1956), *Man's role in changing the face of the earth*, Chicago: University of Chicago Press.

Thompson, S. (1960), *The folktale*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Thomson, K. S. (1997), Natural selection and evolution's smoking gun, *American Scientist, 85*, 516–518.

Thorne, A. G., & Wolpoff, M. D. H. (1981), Regional continuity in Australasian Pleistocene hominid evolution, American *Journal of Physical Anthropology, 55*,337–349.

Thornhill, N. (1993), Quoted in W. A. Haviland & R. J. Gordon (Eds.), *Talking about people* (s. 127), Mountain View, CA: Mayfield.

Tiffany, S. (Ed.), (1979), *Women in Africa*. St. Albans, VT: Eden Press.

Tobias, P. V. (1980), The natural history of the heliocoidal occlusal plane and its evolution in early Homo, *American Journal of Physical Anthropology, 53*,173–187.

Tobias, P. V., & von Konigswald, G. H. R. (1964), A comparison between the Olduvai hominines and those of Java and some implications for hominid phylogeny, *Nature, 204*, 515–518.

Togue, R. G. (1992), Sexual dimorphism in the human bony pelvis, with a consideration of the Neanderthal pelvis from Kebara Cave, Israel, *American Journal of Physical Anthropology, 88*, 1–21.

Trevor-Roper, H. (1992), Invention of tradition: The Highland tradition of Scotland, In E. Hobsbawm & T. Ranger (Eds.), *The invention of tradition* (2. bölüm), Cambridge: Cambridge University Press.

Trinkaus, E. (1986), The Neanderthals and modern human origins, *Annual Review of Anthropology, 15*, 197.

Trinkaus, E., & Shipman, P. (1992), *The Neandertals: Changing the image of mankind*, New York: Knopf.

Trouillot, M. R. (2003), *Global transformations: Anthropology and the modern world*, New York: Palgrave Macmillan.

Tuden, A. (1970), Slavery and stratification among the Ila of central Africa, A. Tuden & L. Plotnicov (Eds.), *Social stratification in Africa*, New York: Free Press.

Tumin, M. M. (1967), *Social stratification: The forms and functions of inequality*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall (Foundations of Modern Sociology).

Turnbull, C. (1983), *Mbuti Pygmies: Change and adaptation*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Turnbull, C. M. (1961), *The forest people*, New York: Simon & Schuster.

Turnbull, C. M. (1983), *The human cycle*, New York: Simon & Schuster.

Turner, T. (1991), Major shift in Brazilian Yanomami policy, *Anthropology Newsletter,32*(5), 1, 46.

Turner, V. W. (1957), *Schism and continuity in an African society*, Manchester, England: University Press.

Turner, V. W. (1969), *The ritual process*, Chicago: Aldine.

Tylor, E. B. (1871), *Primitive culture: Researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art and customs*, London: Murray.

Tylor, Sir E. B. (1931), Animism, V. F. Calverton (Ed.), *The making of man: An outline of anthropology*, New York: Modern Library.

Ucko, P. J., & Rosenfeld, A. (1967), *Paleolithic cave art*, New York: McGraw-Hill.

Ucko, P. J., Tringham, R., & Dimbleby, G. W. (Eds.), (1972), *Man, settlement, and urbanism*. London: Duckworth.

Ury, W. L. (1993), *Getting past no: Negotiating your way from confrontation*, New York: Bantum Books.

Ury, W. L. (1999), *Getting to peace: Transforming conflict at home, at work, and in the world*, New York: Viking.

Ury, W. L. (2002), A global immune system, *Andover Bulletin*, winter.

Ury, W L. (Ed.), (2002), *Must we fight?: From the battlefield to the schoolyard—A new perspective on violent conflict and its prevention*, Hoboken, NJ: Jossey-Bass.

U.S. Department of Commerce, Census Bureau. (2000, Ocak).

Valentine, C. A. (1968), *Culture and poverty*, Chicago: University of Chicago Press.

Van Allen, J. (1979), Sitting on a man: Colonialism and the lost political institutions of Igbo women. In S. Tiffany (Ed.), *Women in society* (s. 163–187), St. Albans, VT: Eden Press.

Van Den Berghe, P. (1992), The modern state: Nation builder or nation killer? *International Journal of Group Tensions, 22*(3), 191–207.

Van Gennep, A. (1960), *The rites of passage*, Chicago: University of Chicago Press.

Vansina, J. (1965), *Oral tradition: A study in historical methodology* (H. M. Wright, Trans.), Chicago: Aldine.

Van Willigen, J. (1986), *Applied anthropology*, South Hadley, MA: Bergin & Garvey.

Vayda, A. (Ed.), (1969), *Environment and cultural behavior: Ecological studies in cultural anthropology*. Garden City: Natural History Press.

Vayda, A. P. (1961), Expansion and warfare among swidden agriculturalists, *American Anthropologist, 63*, 346–358.

Vincent, J. (1979), On the special division of labor, population, and the origins of agriculture, *Current Anthropology, 20*(2),422–425.

Vogelman, T. C., et al. (1972), *Prehistoric life in the Champlain Valley* (Film), Burlington, VT: Department of Anthropology, University of Vermont.

Voget, F. W. (1960), Man and culture: An essay in changing anthropological interpretation, *American Anthropologist, 62*,943–965.

Voget, F. W. (1975), *A history of ethnology*, New York, Holt, Rinehart & Winston.

Vogt, E. Z. (1990), *The Zinacantecos of Mexico, a modern way of life* (2. baskı), New York: Holt, Rinehart & Winston.

Wagner, P. L. (1960), *A history of ethnology*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Wallace, A. F. C. (1956), Revitalization movements, *American Anthropologist, 58*,264–281.

Wallace, A. F. C. (1965), The problem of the psychological validity of componential analysis, *American Anthropologist, Special Publication (Part 2), 67*(5), 229–248.

Wallace, A. F. C. (1966), *Religion: An anthropological view*, New York: Random House.

Wallace, A. F. C. (1970), *Culture and personality* (2. baskı), New York: Random House.

Wallace, E., & Hoebel, E. A. (1952), *The Comanches*, Norman: University of Oklahoma Press.

Ward, C. V., Walker, A., Teaford, M. F., & Odhiambo, I. (1993), Partial skeleton of Proconsul nyanzae from Mfangano Island, Kenya, *American Journal of Physical Anthropology, 90*, 77–111.

Wardhaugh, R. (1972), *Introduction to linguistics*, New York: McGraw-Hill.

Wattenberg, B. J. (1997, November 23), The population explosion is over, New York *Times Magazine*, p. 60.

Washburn, S. L., & Moore, R. (1980), *Ape into human: A study of human evolution* (2. baskı), Boston: Little, Brown.

Weatherford, J. (1988), *Indian givers: How the Indians of the Americas transformed the world*, New York: Fawcett Columbine.

Weaver, M. P. (1972), *The Aztecs, Maya and their predecessors*, New York: Seminar Press.

Weiner, A. B. (1977), Review of Trobriand cricket: An ingenious response to colonialism, *American Anthropologist, 79*, 506.

Weiner, A. B. (1988), *The Trobrianders of Papua New Guinea*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Weiner, J. S. (1955), *The Piltdown forgery*, Oxford: Oxford University Press.

Weiner, M. (1966), *Modernization: The dynamics of growth*, New York: Basic Books.

Weiss, M. L., & Mann, A. E. (1990), *Human biology and behavior* (5. baskı), Boston: Little, Brown.

Weitzman, L. J. (1985), *The divorce revolution: The unexpected social and economic consequences for women and children in America*, New York: Free Press.

Werner, D. (1990), *Amazon journey*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Wernick, R., & the Editors of Time-Life. (1973), *The Monument Builders*. New York: Time-Life.

Westermarck, E. A. (1926), *A short history of marriage*, New York: Macmillan.

Wheeler, P (1993), Human ancestors walked tall, stayed cool, *Natural History, 102*(8),65–66.

Whelehan, P (1985), Review of Incest, A Biosocial View, *American Anthropologist, 87*, 677–678.

White, D. R. (1988), Rethinking polygyny: Cowives, codes and cultural systems, *Current Anthropology, 29*, 529–572.

White, E., Brown, D., & the Editors of Time-Life. (1973), *The first men*, New York: Time-Life.

White, L. (1949), *The science of culture: A study of man and civilization*, New York: Farrar, Strauss.

White, L. (1959), *The evolution of culture: The development of civilization to the fall of Rome*, New York: McGraw-Hill.

White, M. (2001), *Historical atlas of the twentieth century, http://users.erols.com/ mwhite28/20centry.htm*

White, M. (2001), Historical atlas of the twentieth century, *http://users.erols.com/ mwhite28/20centry.htm*.

White, P (1976), *The past is human* (2. baskı), New York: Maplinger.

White, R. (1992), The earliest images: Ice Age "art" in Europe, *Expedition, 34*(3),37–51.

White, T., Asfaw, B., Degusta, D., Gilbert, H., Richards, G., Suwa, G., Howell, F. C. (2003), Pleistocene Homo sapiens from the Middle Awash, Ethiopia, *Nature, 423*, 742–747

White, T. D. (1979), Evolutionary implications of Pliocene hominid footprints, *Science, 208*, 175–176.

White, T. D. (2003), Early hominids—diversity or distortion? *Science, 299*, 1,994–1,997

White, T. D., & Toth, N. (2000), Cutmarks on a Plio-Pleistocene hominid from Sterkfontein, South Africa, *American Journal of Physical Anthropology, 111*,579–584.

Whitehead, N., & Ferguson, R. B. (Eds.), (1992), *War in the tribal zone*, Santa Fe: School of American Research Press.

Whitehead, N. L., & Ferguson, R. B. (1993, Kasım 10), Deceptive stereotypes about tribal warfare. *Chronicle of Higher Education*, s. A48.

Whiting, B. B. (Ed.), (1963), *Six cultures: Studies of child rearing*, New York: Wiley.

Whiting, J. W M., & Child, I. L. (1953), *Child training and personality: A cross-cultural study*. New Haven, CT: Yale University Press.

Whiting, J. W. M., Sodergem, J. A., & Stigler, S. M. (1982), Winter temperature as a constraint to the migration of preindustrial peoples, *American Anthropologist, 84*,289.

Wilk, R. R. (1996), *Economics and cultures: An introduction to economic anthropology*, Boulder, CO: Westview Press.

Willey, G. R. (1966), *An introduction to American archaeology: Vol. 1. North America*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Willey, G. R. (1971), *An introduction to American archaeology, cilt 2: South America*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Williams, A. M. (1996), *Sex, drugs and HIV: A sociocultural analysis of two groups of gay and bisexual male substance users who practice unprotected sex*. Unpublished manuscript.

Williamson, R. K. (1995), The blessed curse: Spirituality and sexual difference as viewed by Euro-American and Native American cultures, *The College News, 17*(4).

Willigan, J. V. (1986), *Applied anthropology* (s. 128–129, 133–139), South Hadley, MA: Bergin & Garvey.

Wills, C. (1994), The skin we're in, *Discover, 15*(11), 77–81.

Wilson, A. K., & Sarich, V M. (1969), A molecular time scale for human evolution, *Proceedings of the National Academy of Science, 63*, 1,089–1,093.

Wingert, P (1965), *Primitive art: Its tradition and styles*. New York: World.

Winick, C, (Ed.), (1970), *Dictionary of anthropology* (s. 202). Totowa, NJ: Littlefield, Adams.

Wirsing, R. L. (1985), The health of traditional societies and the effects of acculturation, *Current Anthropology 26*(3), 303–322.

Wittfogel, K. A. (1957), *Oriental despotism, a comparative study of total power*, New Haven, CT: Yale University Press.

Wolf, E. R. (1959), *Sons of the shaking earth*, Chicago: University of Chicago Press.

Wolf, E. R. (1966), *Peasants*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Wolf, E. R. (1982), *Europe and the people without history*, Berkeley: University of California Press.

Wolf, E. R. (1999), *Envisioning power: Ideologies of dominance and crisis* (s. 263). Berkeley: University of California Press.

Wolf, M. (1972), *Women and the family in rural Taiwan*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Wolf, M. (1985), *Revolution postponed: Women in contemporary China*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Wolpoff, M. H. (1971), Interstitial wear, *American Journal of Physical Anthropology, 34*, 205–227.

Wolpoff, M. H. (1977), Review of earliest man in the Lake Rudolf Basin, *American Anthropologist, 79*, 708-711.

Wolpoff, M. H. (1982), Ramapithecus and hominid origins, *Current Anthropology, 23*, 501–522.

Wolpoff, M.H. (1993), Evolution in Homo erectus: The question of stasis, R. L. Ciochon & J. G. Fleagle (Eds.), *The human evolution source book*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Wolpoff, M. H. (1993), Multiregional evolution: The fossil alternative to Eden. R. L. Ciochon & J. G. Fleagle (Eds.), *The human evolution source book*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Wolpoff, M. (1996), Australopithecus: A new look at an old ancestor, *General Anthropology, 3*(1), 2.

Wolpoff, M. & Caspari, R. (1997), *Race and human evolution*, New York: Simon & Schuster.

Wolpoff, M. H., Wu, X. Z. & Thorne, A. G. (1984), Modern *Homo sapiens* origins: a general theory of hominid evolution involving fossil evidence from east Asia, F. H. Smith and F. Spencer (Eds.), *The origins of modern humans*, New York: Alan R. Liss s. 411–483.

Womack, M. (1994), Program 5: *Psychological anthropology, Faces of culture*, Fountain Valley, CA: Coast Telecourses, Inc.

Wong, K. (1998, January). Ancestral quandary: Neanderthals not our ancestors? Not so fast. *Scientific American*, 30–32.

Wood, B., & Aiello, L. C. (1998), Taxonomic and functional implications of mandibular scaling in early hominines, *American Journal of Physical Anthropology, 105*, 523–538.

Wood, B., Wood, C., & Konigsberg, L. (1994), Paranthropus boisei: An example of evolutionary stasis? *American Journal of Physical Anthropology, 95*, 117–136.

Woodward, V. (1992), *Human heredity and society*, St. Paul, MN: West.

Woolfson, P. (1972), Language, thought, and culture, V. P. Clark, P. A. Escholz, & A. F. Rosa (Eds.), *Language*. New York: St. Martin's Press.

World Bank. (1982), *Tribal peoples and economic development*, Washington, DC: World Bank.

World Bank. (2003), *www.worldbank.org/poverty*, *Ocak* 2003.

World Health Organization, *http://www.who.int/about/definition/en/*.

World Meterological Organization, (2003), Quoted in Increasing heatwaves and other health hazards. 10 Aralık, 2003, at *greenpeaceusa.org/climatge/index.fpl/7096/article/907.html*.

Wright, R. (1984), Towards a new Indian policy in Brazil, *Cultural Survival Quarterly* 8(1).

Wright, R. M. (1997), Violence on Indian day in Brazil 1997: Symbol of the past and future, *Cultural Survival Quarterly, 21* (2),47–49.

Wulff, R. M., & Fiske, S. J. (1987), *Anthropological praxis: Translating knowledge into action*. Boulder, CO: Westview Press. Yip, M. (2002), *Tone*. New York: Cambridge University Press.

Young, A. (1981), The creation of medical knowledge: Some problems in interpretation, *Social Science and Medicine, 17*,1,205–1,211.

Zeder, M. A., & Hesse, B. (2000), The initial domestication of goats (*Capra hircus*) in the Zagros Mountains 10,000 years ago, *Science, 287*, 2,254–2,257.

Zilhão, J. (2000), Fate of the Neandertals, *Archaeology, 53*(4), 30.

Zimmer, C. (1999), New date for the dawn of dream time, *Science, 284*, 1,243.

Zohary, D., & Hopf, M. (1993), *Domestication of plants in the Old World* (2. baskı), Oxford: Clarenden Press.

Zur, J. (1994), The psychological impact of impunity, *Anthropology Today, 10*(3),12–17.

KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

Türkiye'de 1950'lerden itibaren yaygınlaşmaya başlayan antropoloji, ülkemizin kendi kültürüne özgü problemleri çerçevesinde analizler yaparak gelişmiş ve bu arada pek çok değerli antropolog yetişmiştir. Antropoloji çalışmalarının ürünleri özellikle 1990'lardan itibaren yayın dünyasına yansımaya başlamıştır. Ancak yayınlanan kitaplar, yetişmiş antropologların kendi uzmanlık alanlarındaki çalışmalarının bir ürünüdür. Türk okuruna antropolojinin ne olduğunu ve antropologların nasıl çalıştığını anlatan, özellikle üniversite öğrencilerine yönelik, Türkçe yayınlanmış, kaliteli antropoloji kitapları yok denecek kadar azdır. Var olanlar da belli konularda aşırı yoğunlaşarak antropolojiyi bir disiplin olarak bütüncül karakteriyle okuyucuya sunamamaktadır.

ABD'nin çeşitli üniversitelerinde 1965'ten beri antropoloji dersleri veren araştırmacı-yazar William A.Haviland'ın bu alanda standart kabul edilen Kültürel Antropoloji adlı eseri, antropoloji alanında bilgisini derinleştirmek isteyen Türk okuru için önemli bir boşluğu dolduracaktır. Kitap 1980'lerde ABD'de ilk yayınlandığında kültürel dar görüşlülüğe ve ırk merkezciliğe bir tepki olarak ön plana çıktı. Kitabın en çok dikkat çeken yönü, Batılı olmayan kültürlerle Batı kültürlerine eşit ağırlık vererek dengelenmiş olmasıdır; böylece kitabı okuyanlar tanıştıkları kültürleri kendileri karşılaştıracak ve antropolojinin kendi yaşamlarıyla ne derece ilişkili olduğunu göreceklerdir.

Kitabın 12. baskısında Haviland'ın yanı sıra üç önemli yazarın katkılarıyla yenilenmiş formatı ve güncellenmiş bilgileri, nitelikli bir çeviriyle okurlarımıza sunmaktan memnuniyet duyuyoruz.

ISBN 978-975-6698-35-8
9 789756 698358